

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

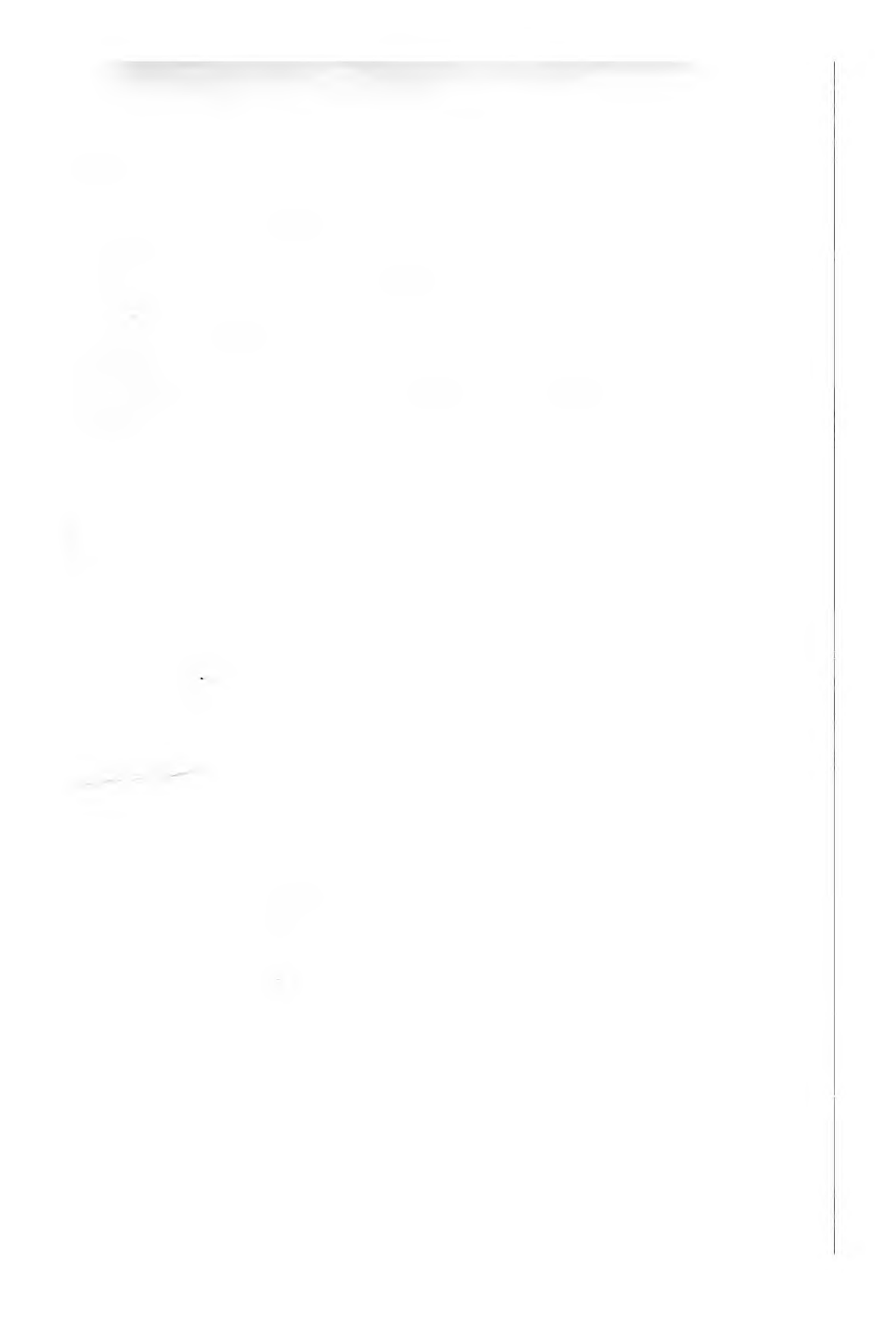
About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XXII. KÖTET.

BUDAPEST

1893

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.

MAGYAR NYELV

A MAGYAR TUDOMÁNYI AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGJEJTSZÁSA

SZERKESZT. SZÁMA

SZARVAS GÁBOR

XXII. KÖTET

BUDAPEST

1953

HORNYÁNSZKY VIRÁG KÖNYVTÁRA

A MAGYAR TUDOMÁNYI AKADÉMIA KIADÁSA

37

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

STACKS
JAN 17 1971

PH3(C)

M35

1122.

1893

TARTALOM.

Értekezések.

	Oldal
<i>Albert János:</i>	Szómagyarázatok 241
<i>Balassa József:</i>	Alakmagyarázatok 289
<i>Bartha József:</i>	A palóc nyelvjárás 31, 75
<i>Halász Ignác:</i>	Szómagyarázatok 193
<i>Kicska Emil:</i>	Hangsúly és szórend 6, 52
<i>Kolumbán Samu:</i>	A lozsádi nyelvjárás . 353, 405, 456, 499, 555
<i>Kunos Ignác:</i>	Török-magyar szóegyezések 1, 49
<i>Melich János:</i>	A Besztercei Szójegyzék 117, 137
<i>Prikkel L. Marián:</i>	A 'Monda' élettörténete 547
<i>Radó Antal:</i>	A rokonértelmű szók 304
<i>Schneider M. Vasul:</i>	A szenvedő igealakokkal való mondat- kesztésről 63, 104, 153, 196
<i>Simonyi Zsigmond:</i>	Helyesírási ingadozások 13
<i>Steuer János:</i>	A székely diftongusok 124
	Csíki székelység 213
	A székely hangrendszer 250, 298
	A székely nyelvjárások osztályozása . . . 343
<i>Szarvas Gábor:</i>	A 'ch' hang 19
	Szómagyarázatok 97, 145
	Keressétek az igazságot 440, 493, 539
	Egy nyomon járók 385
	'Rege' és 'monda' 451
	Az idegen szók használata és írása . 481, 529
<i>Szilasi Móric:</i>	Jelentésmagyarázatok 433
<i>Szinnyei József:</i>	A magyar nyelvbe átvett oláh szavak 23, 71, 111, 168, 207, 247, 294, 337, 387, 436, 490, 536
<i>Tóth Béla:</i>	Wagner Ferencz Phraseológiája 459, 503, 558
<i>Végh Endre:</i>	A 'rege' és 'monda' 398
<i>Veress Ignác:</i>	A magyar segédigék 161

Helyreigazítások. Magyarázatok.

	Oldal
A debreceni ,lesz'. <i>Kulcsár Endre</i>	36
Pimpós. <i>Zlinszky Aladár. Szinnyei József</i>	36, 82
Füles kártya. <i>Zlinszky Aladár</i>	37
Hátissó. <i>Balassa József. Steuer János</i>	37
Székely ,máj'. <i>Steuer János</i>	38
Valaskás. <i>Mágócsi Dietz Sándor. Szarvas Gábor</i>	38
Tárnok. <i>Szarvas Gábor</i>	40
Áfonya. <i>Szinnyei József</i>	81
A ,lesz' mint időképző. <i>Balassa József. Kulcsár Endre. Zolnai Gyula</i>	82, 136
Hátil, hátissó; által, óta. <i>Zolnai Gyula</i>	83
Pártarét. <i>Albert János</i>	84
Átalvető. Jöllehet. <i>Kondor Péter. Szarvas Gábor</i>	84
Velence. <i>Schuchardt Hugó</i>	85
,Fon' és családja. <i>Kolumbán Samu</i>	132
Galiba. <i>Munkácsi Bernát. Ásbóth Oszkár</i>	133, 182
Szápa-keszeg. <i>Munkácsi Bernát</i>	134
Alattomban. <i>Albert János</i>	134
Pimpó. <i>Albert János</i>	134
Kurta kocsmá. <i>Perényi A.</i>	135
Valaska. <i>Márton József</i>	135
Mármoros. <i>Kardos Albert</i>	135
Velez. <i>Zolnai Gyula</i>	135
Szotyog. <i>Csapodi István</i>	184
Sifli. Rigli. <i>Csapodi István</i>	185
Sürr-forr. <i>Csengeri János</i>	185
Új vendég. <i>Szarvas Gábor</i>	185
Tesz. Tökéll. <i>Szarvas Gábor</i>	186
Zapona. <i>Ásbóth Oszkár</i>	226
A ,lesz' mint segédige. <i>Kanyaró F.</i>	227
Pöce. <i>Kiss Ernő. Katona Lajos. Weber István</i>	227, 325
A megjavított Bajza. <i>Kertész Márton</i>	227
A székely nyelvjárások osztályozása. <i>Balassa József</i>	275
Szélhámos. <i>Szinnyei József. Nagyszigethi Kálmán. Szarvas Gábor. Tóth Béla</i>	277, 374, 421
Íz. <i>S. Bartha József</i>	279
Gica. <i>Perényi A.</i>	279
Erdélyiességek. <i>Steuer János. Albert János</i>	279, 373
Te, tē. <i>Mikó Pál. Endrei Ákos</i>	324, 423
Beáll a Duna. <i>Kardos Albert. Kulcsár Endre</i>	325, 467
Bolyók, bolyóka, bolyókás. <i>Szarvas Gábor</i>	326
Szélhámos. <i>Szarvas Gábor</i>	327
Regőló hétfő. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	329
Régi nyelv, népnyelv. <i>Steuer János</i>	371
Háztáj. <i>Steuer János</i>	373, 469
A többes mint helynévképző. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	373

	Oldal
Palócság és Cegléd. <i>Raffay Sándor</i>	375
Tézsola, tézsla. <i>Melich János</i>	418
Brizgál. <i>Mikó Pál</i>	419
Csapsza. <i>Mikó Pál</i>	420
Bosza. <i>Szinnyei József</i>	422
Paniperda. <i>Szinnyei József</i>	423
Névelős határozó. <i>Endrei Ákos</i>	423
Eben gubát cserél. <i>Kálmány Lajos</i>	424
Kolozsvári nyelvészek. <i>Albert János</i>	424
Még egyszer a 'mágnesség'. <i>Szily Kúlmán</i>	466
Béstelenkedik. <i>Tóth Béla</i>	467
Mutuj. <i>Steuer János</i>	469
A ténnap. <i>Steuer János</i>	469
A székely nyelvjárásokról. <i>Balassa József</i>	420
Nyelvhangok. <i>Balassa József</i>	470
A 'lesz' segédige. <i>Csapodi István</i>	471
Csápsza. <i>Szinnyei József</i>	472
Fitying. <i>Szarvas Gábor</i>	509
Föltételez. <i>Szarvas Gábor</i>	510
Mátkatál. <i>Mikó Pál</i>	510
Arott. <i>Csapodi István</i>	512
Csuti. <i>Csapodi István</i>	512
Irtal. Hordály. <i>Tóth Béla</i>	512
Még egyszer 'beáll a Duna'. <i>Kardos Albert</i>	564
Sík. <i>Zolnai Gyula</i>	565
Nem téved? <i>Mikó Pál</i>	565
Az a bizonyos csomó, meg az a bizonyos pohár. <i>Szarvas Gábor</i>	567
A fölképezett Budapesti Szemle. <i>Szarvas Gábor</i>	568
Komatál. <i>Szilasi Móric</i>	569

Kérdések és feleletek.

<i>Több mint bizonyos logikátlanság?</i>	43
Mi a 'bévöd este?'.....	44
Eredeti szó a <i>paprika</i> ?.....	44
Komádi v. komádi takarékpénztár?.....	45
<i>Zajt csapni?</i>	137
Infalibilis: <i>csalhatatlan?</i>	137
<i>Karácsony és áldozó csütörtök?</i>	137
'Én is tudok ezt?'.....	138
<i>Sürr-forr?</i>	138
<i>Péter kertjük?</i>	138
Helyes-e ez a szórend: <i>nem átment?</i>	189
Van különbség a <i>mű</i> és <i>munka</i> közt?.....	190
Melyik szabályosabb: <i>hosszá</i> v. <i>hözé?</i>	191
Nagy Sándor és Kis Károly vegyes kereskedése v. kereskedésök?	191
Helyes-e a <i>fennyedén</i> szó?.....	228

	Oldal
Magyar eredetűek-e a <i>-jó, -ügy</i> és <i>-va</i> végű folyó nevek?	229
Sok lúd 'disznót' győz-e v. 'farkast'? A Duna 'beállt'-e v. 'befagyott'?	229
Kecskömét? Énőkös?	233
Magyar szó-e a <i>rákos</i> ?	280
<i>-talan, -telen</i> v. <i>-tlan, -tlen</i> ?	281
Mi a <i>büszkőn</i> szó eredete?	281
Három fogamat <i>rontott</i> v. <i>rontotta el</i> a fogorvos	282
Okos agy?	425
A horgony karmai?	426
<i>Rendesen</i> melléknév-e v. határozó?	426
<i>Fi-aim</i> v. <i>fia-im</i> ? <i>Szorgalo-mért</i> v. <i>szorgalom-ért</i> ? <i>Rossz</i> v. <i>rossz</i> ? <i>Ősszel</i> v. <i>ősessel</i> ?	427
<i>Esedezzél</i> v. <i>esedessz</i> ?	513
Néhány kisasszony <i>mamája</i> v. <i>mamái</i> ?	515
Hat helyett vakot vetett?	516
<i>Pfennig</i> magyarul <i>batka</i> v. <i>fitying</i> ?	516
Mi a tájszó?	569
<i>Míg</i> v. <i>míg</i> — <i>nem</i>	570
<i>Létes</i> v. <i>létezik</i>	571

Nyelvtörténeti adatok.

Lovak és ökrök régi megjelölései. Közli: <i>Borovszky Samu</i>	518
--	-----

Vegyesek.

Nyílt levél a M. Nyelvőr szerkesztőjéhez. — <i>psz!</i> <i>Mikó Pál</i>	192, 236
Főlhívás előfizetésre. <i>Szily Kálmán</i>	95
A magyar hangrendhez. <i>Csapodi István. Szarvas Gábor</i>	256, 392, 448
Mély hangú-e a mágnes? <i>Szily Kálmán</i>	341
Adalékok a Nyelvtörténeti Szótárhoz. <i>Szeremley Barna</i>	359
Tájszó-tarlózat. <i>Zolnai Gyula</i>	218, 268, 315, 364, 411
Mutatvány az új Tájszótárból	86

Irodalom.

<i>Imre Sándor</i> : 'A magyar nyelv és nyelvtudomány rövid története'.	
<i>Albert János</i>	259, 306, 345
<i>Kozáry J.</i> : 'Rendszeres magyar nyelvtan'. <i>Veress Ignác</i>	552

Népnyelvhasználatok.

Nyelvsajátságok	376
Szólásmódok	47, 93, 282, 330, 376, 428, 473, 522
Közmondások	428
Hasonlatok	283, 377, 474, 523
Babonák	93, 284, 378, 429, 474, 573
Átkozódások	429

	Oldal
Kiolvasó versek	382
Gyermekjátékok	93, 285, 381
Gyermekversikék	382, 478
Gyorsmondókák	285
Tréfás mondókák	430, 478
Palóc elbeszélés	524
Párbeszédek	237, 284, 572
Cigányadomák	332
Levél	333
Népmesék	331, 378, 475
Betlehemjárás	139
Népdalok	288
Tréfás dalok	336
Tájszók	48, 95, 144, 238, 192, 286, 334, 382, 430, 478, 525, 574

TÁRGYMUTATÓ.

Hangtan.

I. F o n é t i k a : Székely magánhangzók 298 | Székely diftongusok 124 | zárt *ë* 233 | Székely *æ* hang 359 | Orrhangú magánhangzók 303 | A *,ch'* hang 19.

II. M a g á n h a n g z ó k : Eredeti magánhangzó megőrzése: *vyovan*, *hioni*, *ehsege*: *éhség*, *öke*: *ők*, *solyw*: *szólj* 345, *euza*, *tom-pora*, *mája* 170 || Magánhangzó elveszése: *lyány*, *kát*, *mér*; *bá*: *bátya*, *tó*: *tova*, *be*: *bele*, *tüss*: *tövis*, *szü*: *szövő*, *hácskó*: *hágcso* 358 || I d ő m é r t é k : hosszú magánhangzók: *vaas*, *veestegseeg*, *keel*, *keeskenő*, *keed*, 346 | Pótlónyujtás: *kéne*, *tőt*, *kőt*, *föd* 357 || H a n g r e n d i p á r h u z a m o s s á g : *ebe*: *aba* 5, *barka*: *berke*, *botkó*: *bötkő*, *colop*: *cölöp* sat. 101 | H a n g r e n d i d i s s z i m i l á c i ó 257, 341, *orcel*, *társel*, *azontel*, *másodszer*, *írgalmasságó* 346, *poré*: *porrá*, *katonaságé*: *katonasággal* 354 | Labiális illeszkedés 355 || H a n g s z i n : zártabbá válás: *u*: *o* 357, *o*: *a*; *forcsok*, *morha*, *bol*, *vioss*, *vol* 346, *ü*: *ö*, *i*: *é* 356, 357 | nyíltabbá válás: *u*: *o*: *a* 311, *a*: *o*; *arr*, *bar*, *karsó*, *bagár* sat. 356, *á*: *o* 295, *e*: *i* 133, *é*: *ö*

355 || J á r u l é k m a g á n h a n g z ó k 133, 355.

III. M á s s a l h a n g z ó k : Eredeti mássalhangzó megőrzése: *vize*: *ise*, *vimád*: *imád*, *nyimmel-nyámmal* 279, *pajktárs*: *pajtás* 243, *mármoros*: *mámeros* 135 || I d ő m é r t é k : hosszú mássalhangzók: *fárrad*, *appol*, *gyeppő*, *hallott*: *halott* 346, *tölkünk*, *vélle*, *tanyittó*, *sálpenn* 406 || A s s z i m i l á c i ó : *nyáss*: *nyárs*, *nyess*: *nyers* 243 | D i s s z i m i l á c i ó : *erker*: *erkély*, *barbier*: *borbély*, *quartier*: *kvártély* 208 || M á s s a l h a n g z ó k e l v e s z é s e : szó elején: *acskó*, *ászló*; szó közepén: *csál*: *csinál* 407; *zöd*, *tót*, *nyóc* 354, *tuduk*, *aduk*, *kapáluk*; *firhez*, *bőtnap* 407; szó végén: *mér*, *mer*, *asír*, *min*: *mint* 407 || H a n g v á l t o z á s o k : *s*: *cs* 133, *d*: *s* 193, *cs*: *c* 248, 211, *ss*: *s* 296, *r*: *l* 327, *t*: *k* 211, *k*: *cs* 211, *p*: *b* 392, *p*: *f* 193, *g*: *k* 407 || H a n g á t v e t é s : *keleh*: *kehely* 20, *lékri*: *rékli*, *hácskó*: *hákcso* 407 || J á r u l é k m á s s a l h a n g z ó k : *balánk*: *balán*, *csilánk*: *csalán* 113, *csilján*: *csalán*, *valjamit*: *valamit*, *ippeng* 407 | Hiátus 354.

Alaktan.

I. Szótő 408 | Szóösszetétel 145, 267 | Ikerszók 114 | Testvérkedő szók 495.

II. Szóképzés 349 | Kombináló szóalkotás 512 || Igéképzés: frequentatív képzők: -*ss* 158, -*g*, -*get* 246 | reflex. -*v* 159, -*ódik*, -*ődik* 71, 109 | Szenvedőképzők -*atik*, -*etik* 67, 267, 157 || Névszóképzés: többes -*k* mint helynévképző 374 |

fokozás 347 | -*l* képző 190; -*s* 148; -*i* 236; dim. -*ka* 347, 123; -*cs* + *k* 133 | fosztóképzők -*talán*, -*telen*, -*tlan*, -*tlen* 285 | Melléknévi igenévk. -*ov*, -*öv* 309.

III. Szóragozás: Névrágozás: Személyragok 347 | helyragok 407 | névmások 347 | számnév 347, 407 || Igerágozás: *megyek* 289 | ikes igék 409; 513 | Igenevek 161.

Jelentéstan.

Jelentésváltozások 457 || Rokონértelmű szók: *haldoklás*, *meghalás*; *esztelen*, *bolond*; *megfut*, *szökik* 304 | Szólások: *eben gubát cserél* 2, 424, *apjához üt*

279, *beáll*, *befagy a Duna* 231, *sajt csap* 137, *föltételez* 510 | Közmondások: *sok lúd disznót győz* 230.

Mondattan.

Hangsúly és szórend 6, 52, 303, 500 | Éneklő hangsúly 502 | Szófüzés 499 | Birtokviszony: *néhány kisasszony mamái* 516, *Péterék kertjük* 139 | A szenvedő igealakokkal való mondat szer-

kesztés 63, 104, 196 | A magyar segédigék 161 | „lesz” mint időképző 36, 136, 471 | Módhatározó: *rendesen* 426 | Kötőszók 500.

Antibarbarus.

Hibás szóképzés 286 | *komádi takarékpénztár* 45, *én is tudok ezt* 138 | A Nyelvtudományi Köz-

lemények új szerkesztőjükkal új korszakba léptek 186 | A megjavított Bajza 227 | *genfroz* 485.

SZÓMUTATÓ.

- Aba 4
áfonya 25, 81
agg-dada 540
agy-koponya 497
ágyú 454
agyarfog 497
ahajt 86
ákációs 26
alakor 27, 387
alamázia 71
alattomban 134
áldozó csütörtök 137
által 83
ám-bátor 540
armurár 72
árnics, árnyincs 73
áros-kereskedő 496
arott 512
ár-patak 540
áru-marha 540
asszony-feleség 496
asszony-hölgy 496
asszony-né 497
átalvető 84
a ténnap 469
avítt 87
Bács 73
bacsa, bacso 74
badërka 111
bádián 112
hajtárs 241
baj-viadal 543
bakonyás 112
balán, balánk 112
balkány 113
ballag 246
ballókáz 246
bálmos 113
bálvány 51
bálvány-oszlop 541
bandúkol 246
bány 338
banya 114
banya-kemence 545
bapka 517
baráncsik 115
barázda 87
barbanók 114
bárd 338
batka 517
bázsakora 168
beáll 230, 325, 467
bécs 469
bécs 168
befagy 230
béklyó-lánc 545
beléget 245
bell 246
bërëzna-féreg 88
herbécs 168
héres-szolga 541
beretva-kés 543
bernice 170
bërmál 445
bëstelenkedik 467
beszéd 88
bévöd este 44
bibor-bársony 545
billeg 246
bindruska 170
bír-ik 88
birka-bárány 545
birodalom 88
bisziók 170
bohaj 339
bokály-csésze 545
bokor-pár 541
bolygó 88
bolygó-idő 89
bolyók, bolyóka 326
boncsok 49
borbát 171
borcs 171
borda 194
bordó-síp 543
bor-köles 545
borozda-billencs 88
borta 171
bosza 422
boszorkány bába 545
bosztán 171
bóta 207
bölcső 246
bötönet 89
brinduska 170
bringa 207

brizgál 419
 brusztuj-lapi 207
 bucsálód-ik 89
 bucskázik 89
 buha 208
 bukáta 208
 bukluk 208
 buláandra 208
 bulz 208
 burdó, burdu 339
 burjunti 51
 burtuka 209
 búsit 89
 búsz 90
 butój 209
 butuk 209
 buza 209
 buzáta 210
 buzsényica 210
 bú-báj 541
 büsztön 281
 бүтү 90
 бүтүл 90
 Cánköl 210
 cápa 210
 capistráng 509
 carma 211
 céh 21
 cibrik 211
 cica-maca 545
 cimbora 211, 484
 cimborás-társ 546
 cincár 247
 cine-rendibe 247
 cöl 247
 cuca 90, 248
 cudátúl 248
 cujka 248
 cukoj 248
 Csaba íre 150, 249
 csákó 149
 csalán 91
 csalhatatlan 137
 csápca 472
 csápsza 249, 420, 472
 csata 92
 csemáj 249
 csepec 420

csepesz-háj 543
 csércse, csércsélye 249
 cserge 250
 cserge-lepel 543
 csérpák 385
 cser-tölgy 543
 csicsa 441, 493
 csicseri-borsó 546
 csiknyul 295
 csimpolya 294
 csirittyás 294
 csirta 294
 csiszla 294
 csobán 295
 csokány 295
 csoknyál 295
 csomozil 295
 csontorag 296
 csödör-paripa 546
 csörcsefő 308
 csuda 296
 csuti 512
 csuklyon 296
 csuszkal 296
 csümülye 297
 Dalia 445
 dara-kása 546
 deák 297
 deblák 297
 debonda 297
 déd-ös 543
 déd-ük 543
 delia 445
 deréc 337
 dëskentál 337
 deszka 447
 disznó 230
 dogány 337
 domosz 49
 dorong 389
 dránica 337
 dreptál 337
 druga 389
 dselél 338
 duhaj 390
 dujom 391
 duláb, duláp 392

dup, dop 392
 durmoszka 392
 Eb 4
 ebe 5
 előjáró-gárgyán 543
 ének-nóta 543
 entyinál 436
 er-emplő 497
 értekezik 487
 esedez 513
 észkutnyênnyik 436
 esztelen 305
 észtena 437
 étető-méreg 497
 Fakk 22
 falka 44
 fánk 21
 farkas 230
 faszolya 437
 fataró 438
 fattyú 438
 fazék 193
 fedező-paplan 541
 fék-emplő 497
 fék-zabola 541
 fele-barát 541
 fele-társ 541
 fene-bestye 541
 fene-rák 541
 fennig 517
 fennyedén 228
 feze 312
 fickó 385
 ficsór 386, 438
 fillér 517
 finak 387
 fircál 438
 firogond 438
 fitying 509, 517
 fityúr 386
 fogas 42
 fogoly-madár 543
 fogoly-szolga 541
 fok-garádics 541
 folyó-követ 497
 fon 132
 fona 132
 fonál-cérna 541

foncsika 133
 forrás-kút 497
 forrás-patak 541
 fő 308
 föltételez 510
 francu 490
 fringia-kard 546
 furkoly 491
 furtina 490
 futa 86
 futos 491
 fuzsitos 491
 füles kártya 37
 fürdő-bánya 541
 Galiba 1, 133, 182
 gángá 491
 gára 491
 garádics-fok 544
 gárd 491
 gárgya 491
 gelyáta 536
 geníroz 484
 géráz- 492
 gereben 447
 gergelice 492
 gibosz 492
 gica 279
 gilil 492
 gircsáva 492
 girtyán 536
 gitlic 536
 gologány 536
 golonc 536
 guba 4
 gugó 537
 guja 537
 guluga 537
 gusa 537
 guzsba 537
 Gyák 297
 gyefil 538
 gyékény-káka 546
 gyisztót 538
 Hadaró-csép 541
 hajdu-katona 546
 hajó 304
 halk 538
 hám-istráng 541

hamu-pipőke 541
 harisnya 85
 hátíl 37, 83
 hátissó 37, 83
 hatás 489
 háztáj 372, 469
 hegedő 310
 hegedő-lant 542
 héhely 20
 heveder-öv 497
 hó-harmat 498
 hordály 512
 hostát 22
 hug 120
 huszár 444
 Idő-kor 498
 iglice-tővis 544
 imponál 488
 iratal 512
 író-deák 542
 istráng-kötél 544
 iszák 85
 íz 279
 Jegyes-mátka 542
 jegyes-meny 497
 jérce-tyúk 546
 jóllehet 84
 juh-bárány 542
 Kabola-ló 544
 kacola-ló 544
 kaholy 20
 kalács-cipó 544
 kalapos-süveg 149
 kaliba 1
 kályha 20
 kályhás-kemence 546
 kamara-ház 544
 kantaír 145
 kantár-fék 544
 karácsony 137
 karó-pózna 546
 kecske-gödölye 546
 kecske-olló 546
 kehely 20
 kémény-kürtő 544
 kender-szösz 544
 kendő-keszkenő 498
 keselyű-ölyv 544

kietlen-pusztá 542
 kikötő-rév 542
 kilombattat 434
 kissa 120
 kocka 446
 koh-kása 546
 koh-kemence 546
 kohó 20
 kók 22
 kólya-kocsi 544
 kólya-szekér 544
 komádii 46
 komatál 569
 komorna-szolgaló
 544
 kór-beteg 497
 korbuly 389
 ködmön-köntös 546
 kő-szikla 542
 kő-szirt 542
 kő-tégla 542
 kurta kocsmá 125
 Lárma 137
 lefég 436
 leffentyű 436
 léllah 21
 len-gyolcs 546
 leppegtet 435
 lesz 36, 82, 136, 277,
 471
 leveg, lebeg 434
 libben 435
 lipickel 436
 lóbál, lóbáz 433
 lobb 434
 lóbita 434
 lobog 433
 lódít 434
 lohog 434
 Mágnes 258, 341,
 392, 466
 máj 38
 mankó-pálca 546
 mármoros 135
 mátkatál 510
 megcánkol 210
 megyek 289
 mese 455

- miszkál-síp 544
 módi-szokás 544
 monda 398, 451, 548
 mószej 388
 munka 190
 muszáj 36
 muta 388
 mutuj 388, 469
 mű 190
 Nyalka 44
 nyárs-gerely 542
 nyerges 42
 nyirely 389
 nyomtató-satu 498
 Óceánus-tenger 546
 oltalom-bástya 542
 originális
 orott 512
 orvos-doktor 542
 Őcs 120
 ökör-bika 546
 ökör-tulok 546
 öltöző-ruha 542
 őrálló-strázsa 542
 öreg 453
 östör-paré 546
 Padka 44
 páfrány 509
 páh, páhok 374
 pajkos 245
 pajktárs 241
 pajtás 241
 palád 374
 palánk-karó 546
 paniperda 423
 pánko 21
 pantofel-papucs 547
 panyva-kötél 544
 paprika 44
 paradicsom-kert 544
 paraszt 454
 parázs-szén 544
 parázs-tűz 544
 pár-lúg 547
 párnás-vánkos 547
 pártarét 84
 pataró 438
 pázmán 51
 pázsit-fű 544
 pecepart 325
 pekk 22
 pendeles 149
 penész-rozsda 547
 per-patvar 542
 persely 22
 pfennig 517
 piconhog 119
 pimpó 36, 82, 134
 pipere 45
 piszkál 420
 pizmog 420
 pléh 20
 portré-kép 544
 pozdorja-csepű 547
 póce 97, 227, 325, 471
 puskás 42
 Rabotás-szolga 547
 rakás 281
 rák-fene 544
 rákos 280
 redős 149
 rege 398, 451
 regél 452
 reggel 399
 régi 399
 regőlő-hétfő 329
 rendesen 426
 rend-szer 547
 rigli 185
 rokon-közel 498
 ruha-öltözet 545
 Santa-béna 542
 sarju-széna 547
 sás-gyékeny 542
 sas-keselyű 542
 sátán-ördög 547
 séd 119
 ség 120
 sereg-nép 497
 sifli 185
 sík 565
 síp-bordó 542
 sitt 22
 söntés 509
 sukk 22
 sült-pecsenye 542
 sürr-forr 185
 Szabad-úr 545
 szád 44
 szalad-ser 547
 szalú 121
 szápakeszeg 134
 szárma 49
 szeccel-szék 545
 szekernye-saru 547
 szél-háború 498
 szélhámos 277, 327, 374, 421
 szél-vihar 542
 szemény 49
 széna-fű 545
 széna-rét 547
 szín 485
 szó-beszéd 542
 szolga-rab 547
 szoptató-dajka 543
 szotyog 184
 szőr-hara 543
 szőr-szukmány 543
 szulica 248
 szűr-guba 543
 szűz-leány 497
 Takaró-paplan 543
 tanító-mester 543
 tanuló-deák 543
 tárgy 488
 tarisznnya 84
 tárnok 40
 tárogató-síp 545
 tartó-tok 543
 te, tē 324, 423
 téhely 21
 teke 188
 tesz 186
 tevém lesz 161
 tésla, tésola 22, 418
 titkos-deák 543
 torok-gége 498
 tökell 186
 történet-eset 498
 tő-szomszéd 543
 trónus-szék 545
 tulaj, tulhaj 390

DOLGOZÓTÁRSAK ÉS GYŰJTŐK.

Schuchardt Hugó
Sebestyén Károly
Simonyi Zsigmond
60 Steiner Aron
Steuer János
Szabó István
Szalay Gyula
Székely Albert
65 Szeremley Barna
Szilasi Móríc
Szily Kálmán
Szinnyei József

Tóth Béla
70 Vecsei József
Végh Endre
Verèss Ignác
Versényi György
Volák Lajos
75 Vozári Erzsike
Vozári Gyula
Weber István
Zlinszky Aladár
Zolnai Gyula.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén

három ívnyi
tartalommal.

XXII. kötet.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

1893. JANUÁR 15.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.

I. füzet.

TÖRÖK-MAGYAR SZÓEGYEZÉSEK.

Százakra rugnak azok a magyar szók, melyek a török nyelv révén kerültek nyelvünkbe. Megannyi emlékei a közös érintkezés idejének és a különböző nyelvek egymást gazdagító hatásának. A német és szláv népekét kivéve, egy nemzet beszédjének se volt oly termékenyítő hatása nyelvünkre, mint a különben is rokon török népé és szókincsünk tisztázására aligha nyulhatnánk érdeke-
sebb forráshoz, mint a messze kelet e hozzánk legközelebb eső népéhez. Török szókat különben nemcsak a törökök, hanem a délszláv népek is közlöttek velünk; a mint hogy a törököknek is nem egy oly szót köszönhetünk, melyeknek nem török eredete kétségsébe vonhatatlan. Átvettünk, a mit legtöbbször hallottunk és a mire leginkább volt szükségünk. A szlávok adtak nem szláv szókat is, a törökök meg nem törököt is. Hisz mi is osztogattunk így a szomszédainknak, legkevésbé se tekintve arra a véletlenre, hogy tős-gyökeres ugor eredetű-e a mit oda ajánlunk, avagy a mi nyelvünknek is csak indigenája. A véletlen adta, a véletlen el is vitte. Hagyhatjuk a nem hazait, csak nyelvünk életében nem, és ha a véletlenség egy-egy idegen gunyához juttat, addig szabogatjuk, addig igazgatunk rajta, míg sujtásossá nem tesszük. Hány ily átalakuló műveleten nem megy át egy-egy szó. Idegenje annak a nyelvnek, a hol ráakadtunk, és kétszeres idegenje annak a nyelvterületnek, a hová másod kézből jutott el.

Ilyeneknek foglalkozom ezuttal az életük történetével. A mi nyelvünkbe a török juttatta őket, a törökök közzé meg egy sémi nyelvből plántálódtak, az arabból. Kezdjük el a békétlenkedő

Galiba

szón. Nyelvészeinknek úgy sem okozott még sok galibát, ideje, hogy mi kezdjünk ki rajta.

A magyar *galiba*, melynek *galyiba*, *kaliba*, *kalyiba* mellékalakjai is ismereteseek, ,bajt, vesződésget, lármát. zene-bonát jelent.

Nyelvtörténeti szótárunkból a következő példákkal világítjuk meg: ,Eszekben veszik az házasságnak sok galibáit (Hall: Paizs. 336). Nem kevés galibám vót szólnoki törökkel (Monlók. XXVIII.29). Bár sorsomnak rosszúl forog taligája, nem veszi kedvemet rám hánt galibája (Thaly: Adal. II.404). Engem a mi illet, vagy kerülém előbb a galyibát, vagy megbocsátnék haragosomnak (Fal: NE. 32). Galibában keveri szomszédgyát (Pázm: Kal. 438). Az képmutató galibác fogokat rám czikorgottya' (MA: Bibl. V.17). — Szólásokba is foglalta őket a nyelv és a következő igékkel lettek másod magukká: ,Nagy galibában estek (Tyúk: Józs. 130). Galibába hoznánk magunkat (EszM. 308). Galibát szenved (Pázm: KT. 116). Galyibát szerev' (Teleki: FLél. 26).

E törzs szóból származtak a *galibálkodik*, *galibás*, *galibás-kodik*, *galibátlan* sat. továbbképzések, melyeket már a régibb írók is használtak: ,Galibálkodásodat eszedbe veszed (Veresm: HitMegt. 44). Sok galyibás utazások után verekednek be a lengyelek táborába (Rumy: Mon. I.76). Galibáskodik és hív-ságos beszédeckel a füleket bétöltic' (Com: Jan. 186).

A *galibá*-hoz hasonló jelentésű szava a török szókinsnek is van, csak hogy az alakja némileg eltérő. Ha sokaságot vagy zajgó tömeget lát valahol az oszmánli, megütközik a nagy *kalabalik*-on, és ha lármás, veszekedő emberekre bukkan, legott rájuk förmed, hogy ne csapjanak oly nagy *kalabalik*-ot. Mert ez a török szó ,zajt, lármát, tömeget, sokaságot' jelent. A *galiba* szó jelentése egyeznék hát a szóban levő törökével, csak az alaki különbözőségnek lehetne valahogy urát adni. A török alaknak egy egész szótaggal van többje, az alaki hasonlóságot oly annyira rontó *-lik* szórész. Kutassunk az eredete után.

Kalaba szava nincs ugyan a török szókinsnek, de van egy idegen eredetű *galebe*-je, mely ,győzelmet, fölsőséget, győzelmes sokaságot' jelent. A szó arab eredetű és a *galaba* igéből származik, melynek jelentése ,fölülmulni, legyőzni valakit', és ugyancsak ebből a családból származik az arab *galiban* határozó is, melynek ,többnyire, túlnyomóan' értelme van. Van továbbá a török nyelvnek egy *-lik*, *-lik* névszóképzője, melyet, ha a mi szónkból is kimutathatunk, meg van egyuttal a *galiba* megfejtése. És ez annál is valószínűbb, mert a *galebe* mellett meg van még az eredetibb *galebelik*, a mint ezt a török ortográfia mai nap is megtartotta; csak is a közbeszédben törökösödött meg a kiejtése.

A *galebe* szóból, melyet szintén elfogadott a török szókincs, nem érezte ki a törökös nyelvérzék az alak névszói természetét, és megtoldotta a felesleges *-lik* képzővel. Hogy pedig miért kellett a *galebelik* szónak *kalabalik*-ká változnia, azt a török nyelvnek hangrendi törvényei eléggé megmagyarázzák; ugyanaz a törvény ez, melynek a mi nyelvünkben is megvan a hatalma.

Így került a *galebe* szó, mely a mai törökségben már elavult, a mi nyelvünkbe, és így vált a magyarok *galibá*-ja egy török nyelvemlék számba menő kifejezéssé. Nyilván abból a korból került hozzánk, a mikor a *galebe* szó még nem nemzetiesedett meg a törököknél. Hisz ép úgy vagyunk a *burnót* szóval, mely török eredete mellett is a mai oszmanliaknál használatlan. A török *burnót*-ot (burun otu = orr füve, orrfű) mi átvettük és megelégedtünk vele, míg a kölcsönző nép elfeledkezett róla és az arab *enfie*-ben telik kedve.

A mi azt a hangváltozást illeti, mely a *galebe* kezdő *g*-jét a *kalabalik*-ban megkeményítette, a mi nyelvünkbeli *galibá*-n is megesett és úgy jutottunk a *kalibá*-hoz avagy *kalyibá*-hoz. Ballagi mint tájszót említi meg a szótárában. Czuczor-Fogarasiék is ösmerték.

Még csak a jelentését kell egypár szóval megokolnunk. A *kalabalik* már a törökségben is 'sokaságot, tömeget' jelent és hogy e jelentés könnyen fejlődhetik zajjá, mintegy zajgó sokasággá, azt egyéb nyelvek analógiájával is bizonyíthatni. Hogy a sémi nyelveknél maradjunk, idézhetjük a héber *hámá* szót, mely 'zúgást' jelent és ugyancsak e szó *hámón* alakját, mely már 'sokaságot' fejez ki. A változás fejlődése a mi példánkknak ép a megfordítottja.

Ime a *galiba* szó eredete, melynek messze multját csak egyszer zavarta meg némi merénylet. Egynek nézték egy másik szóval, mely itt *kaliba*, *kalyiba*, amott *kuliba*, *kulyiba*, ismét más vidékeken *galiba*, *gulyiba* hangtestet is öltött. Jelentése azonban merőben más; rendszeren 'kunyhót, házikót, viskót' jelent, a mi azonban nem gátolta meg Czuczor-Fogarasiékat, hogy a másik *galiba* szóval egynek ne vegyék. Sőt az olyan nagy tudóson is megesett, mint Miklosich, hogy összetévesztette egymással a két szót, és a *galibáskodó galibát* a 'kunyhó' *kulibá*-jával hasonlította össze. Pedig vajmi kevés köze van e két szónak egymáshoz. Ez az utóbbi szó is a törökség révén került ugyan hozzánk, de a töröknek már nem az arab szolgáltatta kézhez. Egyfelől a perzsa *kulube* áll elő, másfelől meg az új-görög *kalivi*; de hogy melyiké

a valódi juss, azt hadd döntsék el mások. Ezúttal csak a mi *galibánkat* akartuk megoltalmazni.

Az efféle szóhasonlatosságok nem egyszer zavarták már meg a nyelvvizsgálókat. Hol az analógia hatása lép elő és egymással össze nem függő szókat párosít össze, hol meg a népetimológia csintalankodik és ugyancsak furfangosan vezet félre bennünket. Mint a hogy azzal a szólással is úgy tett, melynek megfejtését szintén a törökség révén reméllem.

Ha túl akarunk valamin adni és ép a párja kerül a kezünk ügyébe, azt mondják rá, hogy

Eben gubát cserélt.

Ismerik e szólást a legrégibb közmondásgyűjtők és a legújabb népnyelvtudósok. Említi Kisviczai, idézi Szabó Dávid, sőt a Károlyi család okmánytárában emilyen változata is van: „Eben gubát fog váltani Kegyelmetek”.

Szószerinti értelme az volna, hogy ebért gubát kapunk cserébe, vagyis hiábavalóért hiábavalót. Ép oly elterjedt mondás, akár az „Eb ura fakó”; sőt a jelentésével is tisztában volnánk, ha a szavai nem volnának oly homályosak. Értem az *eb* szónak a *gubá*-val való összefüggéstelenségét. Annyit kiérezni belőle, hogy az *eb* a *gubá*-val áll benne szemben, ép úgy a mint az „Eb ura fakóban” az *eb* a *fakó*-val. Ama szólások közé tartozik, a melyekben az egymással szemben levő állításoknak egyenlő értékűeknek és ugyanazon fogalmat kifejezőknek kell lenni. „E b n e k parancsoljon a k u t y a”, avagy „E b r ő l e b r e marad” a legvilágosabb példái az e fajta szólásoknak. Ugyanilyen értékű Pósa házinak „Guba helyett s u b a” alakú mondása, melyben az *eb* példát a *guba* cserélte föl és sok egyéb közmondás, hasonló alakkal és hasonló értelemmel: „Egyik *kutya*, másik *eb*”.

N a g y s z i g e t h i is erre a jelenségre alapította a *fako* szó értelmezését, melyre ép az „Eb ura fakó” megfejtése ösztönözte. És ha a *fakó* szó nyelvi etimonját nem is fejtette meg, annyi megállapított belőle, hogy a szónak, ha átvitt értelemben is, *kutya*t kellett jelentenie, állítását nyelvtörténeti adatokkal is bizonyította. De térjünk át a mi szólásunkra.

Vaj mi az eredete a mi „ebünknek”, és hogyan jutott a „gubához”. Az eddigiekből, ha a mi példánkra akarnánk belőlük ráolvasni, azt kellene kimondanunk, hogy vagy az „eb” jelent „gubát”, vagy a „guba” jelent „ebet”. Már pedig a legmerészebb szófejtő se

foghatna rá akár a ,gubára' ,eb', akár az ,ebre' némi ,guba' jelentést. Annyira se közelítik meg egymást, mint a ,cseber', mely a ,vederbe' juttat. A nyelvtörténeti adatok se mondanak sok újat, az egyik tizenkilenc, a másik egy híján húsz. Forduljunk idegenbe és nézzünk körül, honnan ered a két szó, hogyan és milyen alakban kerültek át hozzánk.

A *guba* szó török eredetű, értelme világos és félremagyarázhatatlan; alakját és jelentését teljes híven szerb révén vettük át. De menjünk egy lépéssel odébb és mindenekelőtt azokat a szókat vegyük figyelőbe, melyek akár *g u b á t*, *s u b á t*, akár pedig másféle *g u n y á t* jelentenek. Így talán rájutunk a szólás eredetére.

Elsőül ime az *aba* kínálkozik, mely ugyancsak a törökség révén került át hozzánk, hogy mint ,aba-posztó' tegye a nevét ismertebbé. Az *aba* szó különben a török nyelvnek is idegenje, és eredeti hazája arab földön van, a hol ,vastag szövetből készült gunyát, általvetőt' jelent. A török nyelvben egészen meghonosodott elannyira, hogy külsején is változtatott egyet, a jelentésén is. Míg az arab 'ain-nal írja az *aba* szó kezdő *a*-ját, addig a török a nemzetibb *elif*-fel helyettesítette; annyira befogadta a szókincsébe, hogy idő folytán szólásokba meg közmondásokba is bele meredett. Próbálkozzunk meg ezzel az *abá*-val, és illesszük oda a szólásunk érthetetlen *ebe* helyére, vagyis ne *e b e n*, hanem *a b á n* cseréltessünk *g u b á t*. Így a jelentése is meg volna, és vele együtt a szólás megfejtése is.

De közelebb is juthatunk még az igazsághoz. Van az *aba* szónak egy mélyhangú párja, melyet a kisázsiai törökök közt nem egyszer hallottam és a melynek a helyére sokkal könnyebben lopózkodhattott oda a mai szólás gazdátlan *e b j e*. Az *abá*-nak eme veszett párja így hangzik: *ebe*; és így őseredetileg se nem *eb*-en se nem *abá*-n, hanem *ebé*-n (*ebe*-n) cseréltünk volna *g u b á t*.

Később, mikor az *ebe* szó ,gúnya' jelentése kiveszett a tudatból és előcsintalankodott a népetimologia is, *ebé*-n helyett *ebe*-n kezdtünk gubát cserélni, és rajtunk is száradt az állatja. Csak egy-két vidék népe nem nyugodott meg és ha már kijutott belőle, legyen legalább párjával. Oda dobta a gubát is. és azzal ,Eben kutyát cserélt' (Nyr. IX.135). Így változott át az *aba* vagy *ebe* szó *eb*-bé, úgy cseréltünk az *abá*-n vagy *ebé*-n *eb*-et és így jártunk az egész szólásunkkal *eb*ül.

KÜNOS IGNÁC.

elégedve, abba az ellenmondásba keveredik, hogy azt állítja, hogy a mondatban tulajdonképpen csak az igének, tehát a 'határozandónak' van hangsulya, melyet a határozók csak 'eltulajdonítanak' tőle. Mind ennek az ellenmondásnak pedig elejét vehette volna, ha el nem rugaszkodik a törvénytől, melyet fölfedezett s oly világosan kifejezett, hogy 'a határozót hangsullyal különböztetjük meg a határozandótól'. De tagoljuk tovább a mondatot.

Az I. fő tagot ismét így tagolhatjuk:

1. 2.
d a s || buch.

Ebben az 1. tag a határozandó, a 2. a határozó.

A II. fő tagot pedig így:

1. 2.
i s t || i m schlafz i m m e r.

Ebben is az 1. tag a határozandó, a 2. a határozó.

A II. fő tag 2. tagját így:

a. b. a b
i m || schlafz i m m e r (i n || d e m schlafz i m m e r).

Ebben az a tag a határozandó, a b tag a határozó.

A II. fő tag 2. tagjának b tagját végre így:

α β
schlaf || z i m m e r.

Ebben a β tag a határozandó az α tag a határozó.

Látnivaló, hogy a határozandó minden szerkesztményben megelőzi a határozót csak az utolsóban (schlafz i m m e r) követi.

Hasonlóképen tagolhatjuk a megfelelő magyar mondatot is. Ebben is első, másod, harmad sat. rendű két-két tagot fogunk megkülönböztetni, melyek határozó és határozandó minémiségében vonatkoznak egymásra. De igen tévedne, a ki azt hinné, hogy e tagpárokban a határozók és határozandók rendjének ugyanannak kellene lenni, mint a németben.

Hogy ezt a tagpárt: 'i n || d e m schlafz i m m e r' nem mondhatjuk így: 'b e n || a n n a k hálós z o b a', azt bizonyítás nélkül is elhiszi mindenki. Ily szórenddel nem is találkoztunk még az 'Orv. hetilap', kamaszéveiben se. (Néhány év óta e lap nyelve is hasonlíthatatlanul jobb.) De igen hasonló volna e szórendhez az, ha valaki így fordítaná a II. fő tagot (i s t || i m schlafz i m m e r): v a n || a hálós z o b á b a n. Ezzel a szórenddel pedig elég gyakran találkozunk, sőt naponként a szájunkon forog, midőn

így imádkozunk: „Mi atyánk, ki v a g y a m e n n y e k b e n . Te v a g y á l d o t t a z a s s z o n y o k k ö z ö t t .” Hogy ezt a szórendet, a mennyiben a régiségből maradt ránk, a megölő betűhöz ragaszkodó bibliafordítóknak köszönhetjük, már tavál kimutattuk. De hogy a német hatással trágyázott földben mai napság is megterem, a tavál említett példákon kívül még ezekkel is bizonyíthatjuk: „De még k e l l e t t g o n d o l k o z n o m (BHirl. 1891. X. 1. e helyett: de még g o n d o l k o z n o m k e l l e t t). Ha ez a vád v o n a t k o z i k a r r a a z i d ő s z a k r a (Ua. X. 18. e helyett: a r r a a z i d ő s z a k r a v o n a t k o z i k). Mindjárt szemünk elé van állítva az a tanulság, melyet v o n h a t a n y e l v é s z e t e f f é l e t a n u l m á n y o k b ó l (Ua. IX. 10. e helyett: e f f é l e t a n u l m á n y o k b ó l v o n h a t a n y e l v é s z e t).

Tagoljuk föl most ugyanazon módon a megfelelő magyar mondatot.

I. II.
A *könyv* || a *hálós z o b á b a n* v a n .

Ebben az I. fő tag a határozandó, a II. a határozó. Eddigelé tehát még egy nyomon jár a magyar a némettel.

Az I. fő tagot ismét így tagolhatjuk:

1. 2.
a || *könyv*.

Ebben is megfelel a magyar szórend a németnek, mert mind a két nyelvben az 1. tag a határozandó, a 2. a határozó.

A II. fő tagot így tagoljuk:

1. 2.
a *hálós z o b á b a n* || v a n .

Ebben a 2. tag a határozandó s az 1. a határozó, azaz a magyarban előtte áll a határozó a határozandónak, a németben megfordítva. Minthogy ez a szólam a „mondat fejedelmét”, a nyelvtani ígét foglalja magába, azért igen fontos szórendi törvénynek kell tekintenünk azt, hogy az ige mint határozandó, azaz mint hangsúlytalan szó a magyar jelentő mondatban sohase lehet szólamkezdő.

A II. fő tag 1. tagját továbbá így tagolhatjuk:

a b
a || *hálós z o b á b a n*.

A határozandó megelőzi a határozót.

A II. fő tag 1. tagjának 1. tagját pedig így:

α β.
háló || s z o b á b a n .

A határozandó követi a határozót.

A kinek kedve tartja, tovább is folytathatja a tagolást s meg fog győződni, hogy két-két tag mindig határozó és határozandó módjára vonatkozik egymásra. Minket most az a szólam érdekel, mely a nyelvtani igét foglalja magába.

Meglehet, hogy valaki elég jól érzi, hogy hangsúlytalan igével nem kezdheti a szólamot s a főt említett négy német mondatot nem fogja így fordítani: „A *könyv* v a n a *hálós z o b á b a n*. A *könyv* v a n *bek ö t v e*. A *könyvet* a k a r o m *húgomnak* a j á n d é k o z n i. A *könyvet* k e l l e l t e n n e d i. Mindazáltal még nem szabadult ki a német hatás nyűgéből, ha minden további megfontolás nélkül egyszerűen csak elébe teszi az igének a hangsúlyos szólamot. Az első mondat: „A *könyv* a *hálós z o b á b a n* v a n”, helyes lesz ugyan, de a többi három: „A *könyv* *bek ö t v e* v a n. A *könyvet* *húgomnak* a j á n d é k o z n i a k a r o m. A *könyvet* *elt e n n e d* k e l l”, semmivel se lesz jobb, mint előbb volt.

Micsoda? Hát nem elég azt tudni, hogy a magyar elébe teszi az igének a hangsúlyos szólamot, még abban is válogassunk, melyik szólamot tegyük egészben, melyiket csak félben elébe? Hja, biz abban is, sőt még abban is, hogy mikor tegyük ugyanazon igének az egész, mikor csak a fél szólamot elébe. Mert pl. e két mondat közül, „*megfojt v a t a l á l o d i*” és „*megfojt a n i t a l á l o d i*” csak az első helyes, a másik helytelen, ámbár mind a kettőben csaknem ugyanazon szólam előzi meg ugyanazt az igét.

Ha meggondoljuk, hogy a „talál” ige csak látszólag azonegy ige az előbbi két mondatban, mert az egyikben *εὐρίσκω*, a másikban *τυγχάνω* az értelme, s ha nem feledjük, hogy a magyar elébe teszi az igének a hangsúlyos határozót, akkor által fogjuk látni hogy a magyar teljesen ugyanazon törvény szerint beszél, mint a német, ha független mondatban elébe teszi az igének a hangsúlyos határozót. A németben is helytelenek volnának az efféle mondatok: „*Aussi gehn möcht’ er. Einen brief schreiben will er. Pferde kaufen soll ich. In gold fassen könnte man es. In die stadt gehen muss ich. Ein buch zu kaufen wünscht er. Brod zu essen verlangt er.* A német is így mondja ezeket: „*Aussi möcht’ er gehen. Einen brief will er schreiben. Pferde sollt’ ich kaufen. In gold könnte man es fassen. In die stadt muss ich gehen. Ein buch wünscht er zu kaufen. Brod verlangt er zu essen.*” Mit mondjunk hát az efféle magyar mondatokról: „*Kimenni szeretne. Levelet írni akar. Lovat venni*

kellene. **Aranyba** foglalni lehetne. A **városba** mennem kell. **Könyvet** venni óhajt. **Kenyeret** enni kíván? Még azt se mondhatjuk róluk, hogy az igaz német szórendi törvény melegágyában kelt idegen csemeték volnának, hanem csak azt, hogy a meghamisított német szórendi törvény szemétdombján fakadt valódi magyar gyomok. Avagy talán azért kellene őket szépséges virágszálaknak tartanunk, mert így: *„Unter muss man es suchen. Be sind sie stoehen“* már nem beszél a német? Erre csak azt feleljük, hogy *umgekehrt ist auch gefahren*. Mutasson nekünk valaki csak egy ily virágszálat a német anthológiából, akkor mi se fogjuk gyomnak tartani az effélét: *„Megvizsgálni kell. Megvesztegetve vannak“*.

A mi nyelvünkben a *„meginni, bevinni, elviselni“* sat. szerkezete alig szorosabb a *„vizet inni, lovat venni, nadrágot viselni“* szerkezeténél: azért ne a sokkal szorosabb szerkezetű *„vertrinken, ankaufen, beitragen“*, hanem a *„wasser trinken, pferde kaufen, hosen tragen“*-félékben keressük az analogiát. Azon ne ütközzünk meg, hogy a németben rész szerint való ellenmondás a *„Wasser muss er trinken. Holz will er hacken“*, mert épen ez teszi az analogiát teljessé. Valamint az *„Er hackt holz“* (*fát vág*) kifejezésére oly formával élünk, melynek szórendje a *„Holz hackt er“* rész szerint való ellenmondásnak felel meg, úgy az *„Er will holz hacken“* (*fát akar vágni*) kifejezésére is oly formával élünk, melynek szórendje a *„Holz will er hacken“* rész szerint való ellenmondásnak felel meg. Ebből az következik, hogy a *„fát vág“* és *„fát akar vágni“* kifejezések közt is teljes az analogia s hogy a ki a *„fát akar vágni“* helyett azt írja, hogy *„fát vágni akar“*, sokkal okosabban tenné, ha inkább *fát vágna*, mintsem írna.

Igen tanulságos dolog volna most meghallgatni azokat a feleleteket, melyeket a világ bölcsei a következő kérdésekre adnának: Mi ebben: *„Fát akar vágni“* a predikátum? Mely szó ige vagy főige benne? El van-e válva a határozó az igtől, vagy nincs elválva? Ha a predikátum módosulásának három fő neme van (lehetőség, valóság, szükségesség), melyikhez tartozik az akarás? Avagy az *„akar“* nem módosító ige? Melyek általában azok a módosító igék? Ha az *„ist“* módosító ige ebben: *„Die mauer ist fest“*, milyen ige a *„steht“* ebben: *„Die mauer steht fest“*? Függhet-e s mennyiben a szórend a módosító igének hosszabb vagy rövidebb voltától. Miért helyes ez a mondat: *„Megfojtva találja“*, ha

helytelen ez: „Megírva vagy-on”? Ezen s egyéb ide vágó kérdésekre oly feleleteket kapnánk, melyekből általában annyit tudnánk meg, hogy nem tudtunk meg semmit. Minthogy ezzel meg nem elégedhetnénk, a feleletek megvitatásába kellene bocsátkoznunk. Erre egyelőre nincs időnk s az olvasó is jobb néven veszi talán, ha minél előbb kedveskedünk neki avval a pompás koszorúval, melyet ama bizonyos szépséges virágszálakból kötöttünk.

Jegyezzük meg tehát, hogy a „fát akar vágni” a „fát vág” analogiájára szerkesztett mondat s bele önthető mind azon formákba, melyeket a „fát vág” szólamra nézve kimutattunk (Nyr. XX.384). Ennélfogva helyesek lesznek (már t. i. mindenik a maga helyén) a következő formák:

$\left. \begin{array}{l} \text{Fát akar vágni.} \\ \text{Akar fát vágni.} \end{array} \right\} \dots\dots\dots \text{Nem akar fát vágni.}$	
$\left. \begin{array}{l} \text{Fát akar vágni.} \\ [\text{Akar fát vágni.}] \end{array} \right\}$	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Fát nem akar vágni.} \\ \text{Nem akar fát vágni.} \end{array} \right.$
<i>Fát</i> akar vágni.	<i>Fát</i> nem akar vágni.
[<i>Fát</i> vágni akar .	<i>Fát</i> vágni nem akar .]
$\left. \begin{array}{l} \text{Fát akar} \\ \text{vágni.} \end{array} \right\}$	$\left. \begin{array}{l} \text{Nem fát akar} \\ \text{vágni.} \end{array} \right\} \quad \text{Fát nem akar} \quad \text{vágni.} \quad \text{Nem fát nem akar}$
$\left. \begin{array}{l} \text{vágni.} \\ \text{vágni.} \end{array} \right\}$	$\left. \begin{array}{l} \text{Nem fát akar} \\ \text{vágni.} \end{array} \right\} \quad \text{vágni.} \quad \text{Nem fát nem akar}$
	$\left. \begin{array}{l} \text{vágni.} \\ \text{vágni.} \end{array} \right\}$
$\left[\begin{array}{l} \text{Fát vágni akar. Nem fát} \\ \text{vágni akar.} \end{array} \quad \begin{array}{l} \text{Fát vágni nem akar. Nem} \\ \text{fát vágni nem akar.} \end{array} \right]$	

A ritkasággyűjtő még több formát is találhatna, de arról jót állunk, hogy a „fát vágni akar” formát, mint egy szólamot, melyben a főhangsúly a „fát” szóra esnék, a meg nem fertőztetett magyar nyelvben csak bizonyos, igen szoros föltételekhez szabott rész szerint való ellenmondás képében fogja nagy ritkán találni. Mivel e föltételek fejtegetésére most rá nem érünk, azért a „fát vágni akar” formát többekkel egyetemben, melyek bővebb magyarázatra szorulnának, rekesztő jelek közé foglaltuk.

Jegyezzük meg még azt is, hogy ha valamely más fogalom járul. kirekesztő határozóként, a mondathoz, akkor ez lesz a szórend: / \ **akar fát vágni**. Pl. „**Péter** **akar fát vágni**.”

Az **asztalon** a k a r *fát* v á g n i. **Ingyen** a k a r *fát* v á g n i' s a t. Ellenben ha összefoglaló határozóként járul hozzá, akár elől akár hátul, a szórend nem változik. Pl. **Péter** is *fát* a k a r v á g n i. **Mindenki** *fát* a k a r v á g n i'. Azonrendű határozóként járulva hozzá, akár elől akár hátul, szinte változatlanul hagyja a szórendet. Pl. **Ingyen** *fát* a k a r v á g n i. *Péter* is *fát* a k a r v á g n i'. Minthogy a hangsúly ereje csak relatív érték s a dolog azon fordul meg, hogy két vagy több mondattag hangsúlya egyenlő vagy különböző erejű-e, tehát az utóbbi két példát így is írhatjuk: **Ingyen** *fát* a k a r v á g n i. **Péter** is *fát* a k a r v á g n i'. Erről az azonrendű határozóról nem volt még ugyan bővebben szó, de a következő példákból mindenki általláthatja, mit kell rajta érteni. **Harc on | szár á t | ált a l s z e g e z é k e g y n y í l l a l** (Pázm: Préd. 686). **Víz-n é l k ü l | a f ő l d s o v á n y s á g a | és a f á k m a g t a l a n s á g a | m e d d ű n m a r a d** (678). **I g a z - m o n d ó s á g u n k | e s k ű v é s - n é l k ü l | h i t e l e s l é g y e n** (655). **B é v s é g ű n k b e n | e s z ű n k b e n f o r o g j o n | a s z e g é n y s é g | m e r t e g y n a p a k ő z i | h o g y a d i c s ő s é g | g y a l á z a t r a | a b é r s é g | f o g y a t k o z á s r a | a z é l e t h a l á l r a f o r d u l h a t** (411). **Ó r v e n d e z e t t | a s z í v e m | a z Ú r h a n | és a s z a r v a m | f e l - m a g a s z t a l t a t o t t | a z é n I s t e n e m b e n** (Káldi. 1 Sámuel 2. 1). **F e l - k ő l t i | a p o r b ó l | a s z ű k ö l k ö d ő k e t | és a g a n é j b ó l | f e l - e m e l i | a s z e g é n y t** (1 Sám. 2, 8). **A z ő s z e n t e i n e k | l á b a i t | m e g - t a r t y a | és a z i s t e n t e l e n e k | a s e t é t b e n | v e s z t e g l é s z n e k** (1 Sám. 2, 9). **A z e r ő s s e k | k é z - i j a | m e g g y ő z e t t e t e t t | és a z e r ő t l e n e k | f e l - ő v e d z é n e k | e r ő s s é g g e l** (1 Sám. 2, 4). **A b é k e | n a g y n e h e z e n | h e l y r e á l l t** (BHirl.). **M e r t ő m a | s z a b a d a k a r a t b ó l | v o n z a l o m b ó l | m á s n a k a d t a s z í v é t'** (Ua. II. 11). Ezzel az azonrendű határozóval némelyek kirekesztő határozóként élnek, de hibásan. Pl. **H o g y m i n d e z n e m t ö r t é n i k o r o s z b e a v a t k o z á s n é l k ű l , v i l á g o s m i n d e n k i e l ő t t , a k i e l o l v a s s a a z o k a t a l e l e p l e z é s e k e t , m e l y e k m o s t a n á b a n r é s z i n t a S v o b o d á b a n , r é s z i n t a z O d j e k b e n j u t o t t a k n y i l v á n o s s á g r a'** (BHirl. VIII. 3.) e helyett: **m e l y e k m o s t a n á b a n | r é s z i n t a S v o b o d á b a n | r é s z i n t a z O d j e k b e n | n y i l v á n o s s á g r a j u t o t t a k**). **K i k i á l t o t t á k , h o g y a z á l l a m k i n c s t á r a ü r e s , h o g y h é t m i l l i ó s d e f i c i t f e n y e g e t i a z o r s z á g o t , h o g y a z i d e g e n v á l l a l k o z ó k j o b b a n k e z e l t é k a v a s u t a k a t , a d o h á n y - é s s ó m o n o p ó l i u m o t , m i n t P a s i c s k r e a t u r á i . A z t á n n a g y ü g y e s s é g g e l t e r j e s z t e t t é k a z t a h í r t , h o g y a r a d i k á l i s o k n a k**

antidinasztikus céljaik vannak' (Uo. e helyett: **nagy ügyesség-gel|azt** a hírt terjesztették). 'Szoros, csattal ellátott hasöv tartja össze három héten át a medencét, a melyet naponta lehet szorosabbra vonni' (Orv. Hetil. 431. e helyett: **naponként|szorosabbra lehet vonni**). 'Eddigi tanulmányai alapján azon benyomás alatt áll, hogy a császármetszés jelentékenyen lesz korlátozható' (Uo. e helyett: **hogy a császármetszés|jelentékenyen|korlátozható lesz**).

Ezekből a példákból egyszersmind azt is megítélhetjük, hogy mit kell tartanunk Brassainak arról az állításáról, hogy az inchoatívumnak nincs hangsulya, vagy arról az állításáról, hogy a 'tudandó, ismeretlen, új eszmét' hangsúlyozzuk s ha ez nem maga az ige, közletlenül az ige elé tesszük. Ennek az utóbbi állításnak illusztrálására szolgáljon még a következő példa: 'Tisza István, az újbányai választó-kerületnek példátlan erőszakoskodással megválasztott képviselője, a minap, közvetlenül a komáromi ünnepség után **megjelent kerületünkben** (kerületünkben: szükséges egészítvény), hogy választóinak **bemutassa magát** (magát: pótló egészítvény). Jámbor újságíró, ha azt vélted, hogy a 'meg' és 'be' eszméken kívül a többit már úgy is tudtuk, kár volt annyi papirost vesztegetned. KICSKA EMIL.

HELYESIRÁSI INGADOZÁSOK.

A Budapesti Hirlapban nem rég Tóth Béla panaszkolt el helyesírásunk 'Anarkiját' (1892. IX/24), a váci gimnázium 1892-i Értesítőjében pedig Karsay Jánostól vannak részletesen tárgyalva az 'Ingadozások a magyar írásban'.

Nézetem szerint mind a ketten nagyon is sötét színben látják a dolgot. Tóth B. azt mondja: 'A gyors megoldás fölöttébb kívánatos, mert helyesírás dolgában a legteljesebb anarkia közepett élünk. A helyesírás is úgy szólván annyiféle, a hányan tollat forgatunk. Ez az állapot tűrhetetlen. Ezt mondtam már ezelőtt húsz esztendővel kis diákkoromban is, mikor az egyik professzorom mindig eltiltotta az ebédemet, ha azt irtam: *könny*, a másik viszont akkor tiltotta el, mikor azt irtam: *köny*. A dolog vége rám nézve az volt, hogy sokszor nem ebédeltem és sok *könnyet* vagy *könnyet* hullattam'.

Karsay maga megmondja, hogy sötétnek találja a képet s Bánkkal fölkiált: „Világot, itt világot!” (61). „A M. Tud. Akadémia petrifikálódott helyesírási szabályait” nem nagy tisztelettel emlegeti (30). Bevezetésében pedig említvén a „heves” helyesírási küzdelmet, melyben szerinte „a mindkét táborban igazaknak hitt s egyedül boldogító elvekkel hatalmaskodó erők több-kevesebb sikerrel igyekeznek a maguk álláspontjának helyességéről meggyőzni a passzív nézőket”, — sürgősen követeli az Akadémiától „a küzdelemnek habár egy időre megszüntetését, a határozatlanság, kapkodás, bizonytalanság labirintjéből kivezető Ariadne fonalának kézbeadását. Várja, izgatottan várja ezt a nagy magyar közönség, türelmetlenül várja első sorban maga a magyar iskola”.

Én részemről azt az „anarkiát” nem tartom olyan nagy szerencsétlenségnek. Hiszen Karsay maga is átlátja, hogy „élő, tehát folytonos fejlődésben, forrongásban lévő nyelvnek nincs s nem is lehet megállapodott ortografiája”. De sőt nem is kívánatos, hogy legyen! A hol megállapodás van, ott nincs haladás, nincs tökéletesedés. Már pedig azt senki se állíthatja, hogy a mi helyesírásunk minden részletében tökéletes. Az Akadémia maga se állította soha; mindig megjegyezte, hogy a helyesírás szabályait csak egyöntetűség céljából állapítja meg a saját kiadványaira nézve; de ezeken kívül mindenkinek elismeri szabadságát, hogy meggyőződése szerint eltérhet ama szabályoktól.

S el is tértek tőle. A negyvenes években az Akadémia azt írta: *melly, illyen, ollyan*, s már egy évtizeddel utóbb az ötvenes években az irodalmi szokás arra kényszerítette, hogy a *mely-et, ilyen, olyan-t* állapította meg szabályul. Ennek ellenére Hunfalvy Pál magának az Akadémiának Nyelvtudományi Közleményeiben még 1876-ban is *melly-et, illyen-t, ollyan-t* írt.

A jelenlegi ingadozások nagyobb mértékben a hetvenes évek eleje óta kaptak lábra. Irodalmunk sok tekintetben észszerűbb, célszerűbb és magyarosabb írásmódot akart az Akadémiáénál. Minthogy pedig célszerűbb és magyarosabb szabályokra törekedtek, erre nézve először is az volt szükséges, hogy megbontsák a régi szabályok közül azokat, melyek nem célszerűek és nem magyarosak. „Rontott, mert építeni akart Palladio”. S a jelenlegi szabálytalanságot semmi okunk nincs megbánni. Csakis ezen a rendetlenségen át fejlődhetik ki az újabb és jobb rend, melyre szükségünk van. S mikor az Akadémiában előálltam javaslataimmal, nem is az volt a célom, hogy minden áron rendet csináljunk, hanem csak

az, hogy a mi a helyesírási javítások közül már annyira elterjedt, hogy mondhatjuk a többség alkalmazza, azt végre fogadja el és szentesítse az Akadémia s vele együtt az iskola is.

S első sorban ez utóbbi, az iskola érdeke vezetett. Mert egy pár évvel ezelőtt egy jókora kő gördült a fejlődés útjába: a kormány kiadta rendeletben, hogy ezentúl az iskolai könyveknek az Akadémia helyesírását kell alkalmazniok. Az a veszély fenyegetett tehát, hogy az iskolai irodalom, melynek jó része már a haladás zászlajához szegődött, ismét kénytelen visszatérni az egyedül üdvöztető hivatalos szabályok nyügébe s ezzel a haladás és javítás folyamatát újra meglassítani. Ez az az 'iskolai kényszer', melyre egy helyt céloztam, és sajnálom, hogy e célzás Karsaynak — ki félreértette — annyira zokon esett.

Ez a kényszer magyarázza meg azt is, a mit ő vet nekem szememre, hogy míg az egyszerű c-t sat. prédikálom, addig nyelvtanaimban az ósdi *cs*-t sat. alkalmazom. Ha megnézte volna nyelvtanaimnak előbbi kiadásait, látta volna, hogy azelőtt a hivatalosnál jobb ortografiával éltem. Az utolsó kiadásban kénytelen voltam nyelvész létemre meghajolni a 'magas', tehát csalhatatlan kormány rendelete előtt. Megtanultam már saját káromból, hogy a hivatalos könyvbírálok szemében egy pár helyesírási 'hiba' vagy következetlenség nagyobb vétek, mint a legnagyobb lelki szegénység, — azért nem akartam dacolni a hivatalos szabállyal, a hogy dacolt pl. Beöthy Zsolt, kinek bírálója (nem tudom, ki volt) szerencsére úgy látszik nem ismeri vagy az akadémiai helyesírást vagy a hivatalos meghagyást.

S ugyanaz a kényszer okozta azt a következetlenségemet, melyet Karsay 'A magyar nyelv' című munkámból bizonyítgat. Ez meg az Akadémia kiadásában jelent meg, ott pedig szigorúan tiltva van minden eretnokség. Ott már a szerzői kéziratoknak alkalmazkodniok kell a 'szabályokhoz', még pedig pénz büntetés terhe alatt. A pénzbüntetés számlák alakjában éri utól az embert, melyeket a nyomtató intézet küld a nyakára ennyi meg ennyi korrektúra fejében. Mert az Akadémiában vannak hivatalos 'javítnokok', kiknek cenzúrája kegyetlen. Csak az az érdekes, hogy maguk e hivatalos javítnokok se követik mindig az Akadémiát. Én rajtam legalább megesett, hogy a pénzbüntetés elkerülése végett meggyőződéseim ellenére a hivatalos *épen*-t irogattam, de az Akadémiában hivatalosan visszajavították *éppen*-re, — s az említett okokból természetesen nagy dilemmában voltam, örüljek-e a javításnak

nyelvérzékemre, vagy búsuljak zsebemre való tekintettel. Látnivaló mindezekből, hogy én nem vagyok olyan nagyon következetlen, sőt talán kétszeresen következetes vagyok, mert ha pl. az Akadémiának vagy a könyvbírálnak írok, következetesen *cs*-t alkalmazok, ha ellenben a Nyelvőrnek vagy a Bp. Hirlapnak írok, szintoly következetesen használom az egyszerű *c*-t.

Különösen föltűnt Karsaynak (47), hogy magában akadémiai fölolvasásomban, melyben az idegen szók magyaros írását sürgettem, *orthographiát* írok, nem *ortografiát*. Hiszen írni így írtam, de az a szigorú cenzúra még azt az egy pár lapot se engedte az ott javasolt ortografiával kinyomatni.

A Budenz-Albumot is emlegeti a szerző mint a helyesírási következetlenség mintaképét. Ez érdekes eset az előbbivel szemben. A Budenz-Albumot s a Hunfalvy-Albumot magam szerkesztettem és korrigáltam s nagyon jól láttam az egyenetlenséget, de szándékosan meghagytam. Furcsa is volna a tudomány szabadsága, ha magyar nyelvészeknek nem engedné meg az ember saját helyesírásuk használatát, holott sokkal nagyobb dolgokban megengedi nekik a legszétágazóbb vélemények érvényesítését.

Legérdekesebb volt látnom — a mire most Karsay is rámutat (56) — hogy a Budenz-Album nyelvészei mind egy *b*-vel írták a *kevésbé* szót. Ez a legjobb bizonyíték a mellett, hogy e szóban nem érzik a *-vá -vé* rag, tehát nem is kell két *b*-vel írni. Ellenben helyesnek tartom (a Nyelvőr szerkesztőjével szemben) az akadémiai *játszssék* vagy *játsszék* alakot, mert érezzük benne a fölszólító erőt, tehát a *veszszen* vagy *cesszen*-félék analogiáját kell benne követnünk. Hogy amott mássalhangzó van az *ss* előtt, az nem határoz, mert különben *vonzza* helyett is *vonza* volna helyes, és *férjjel* h. *férjel*, *párttá* h. *pártá* sat. — Más kérdés, vajjon nem volna-e okunk a *játszik* igét *c*-vel írni: *jáccik*, s a *tetszik*-et így: *teccik*. Annyi bizonyos, hogy a *játszik* írásmódot az egyetlen *játék* főnév támogatja, a *tetszik* mellett pedig semmi etimologiai ok nem szól, hanem pusztán az egy *látszik* analogiája.

A *kevésbé* és *kevésbbé* juttatja eszembe a *könny* és *köny* s a *higgyen* és *higyen* írásmódot. Ezeket tagadhatatlanul hosszú mássalhangzóval ejtjük, minthogy pedig helyesírásunknak alapja a kiejtés s ez esetekben etimologiai ok sincs a kiejtéstől való eltérésre: okvetetlen *könny* és *higgyen* a helyes. Karsay nekem hányja szememre, hogy nyelvtanaimban nem tudtam megmagyarázni a *higgyen* hosszú *gyy*-jét a *vigyen* és *igyon* egyszerű *gy*-je

mellett. De hisz én azt se magyaráztam meg, hogy a *van* ige imperatívusa és infinitívusa miért *legyen* és *lenni*, vagy a *sok* középfoka miért *több*: azért fogja-e Karsay ezek helyett azt írni: *valjon, valni, sokabb*? A nyelvszokás nyelvszokás, akár tudjuk megmagyarázni, akár nem. — Még gyengébb ellenvetés (Karsaynál 52), hogy az *egy* szót is egy *gy*-vel írjuk, holott *eggy*-et ejtünk. Mert először is az *egy* szót (nem tekintve az *egyedül* és *egyetem* ejtését) mint névelőt — tehát épen gyakoribb alkalmazásában — jobbára rövid *gy*-vel ejtik (legalább Dunán túl: *vót éccer egy ember*, sőt: *é kis kenyér*). De meg másodszor, ha az *egy*-re nézve hibás is volna az irodalmi szokás, ebből nem következik, hogy a hibát ilyenekkel tetézzük: *higyen, pogyász, megyes rétes, négyel több, ágyal sat.* (NB. ez a *sat.* a Nyelvőr írásmódja; én jobbnak tartom a *stb.*-t, mert már *stb. eff.* helyett nem lehetne ezt írni: *sat. eff.*)

valjon, valni, sokabb
valjon, valni, sokabb
valjon, valni, sokabb

Az iménti esetekhez tartozik az *épen* és *-képen* is, melyekben az *e g y p*-t tartja helyesebbnek az Akadémia is, a Nyelvőr is. Én nem tehetek róla: Budapesten, a hol minden vidékről összejön a magyarság, soha se hallom máskép, s a dunántúli nép közt se hallottam máskép, mint *éppen, -képpen*. Az, hogy az *ép, épül, épít, kép* szókat egy *p*-vel írjuk, itt semmikép se jöhet számba, mert e szókkal amazokat mai nyelvérzékünk semmiféle kapcsolatban nem tartja (vö. Nyr. XI.521. 468). Így írjuk ma megkülönböztetve *ütleg* és *ütlek, üssög* és *üssök, költ* és *kelt*, mert megkülönböztetve *értjük* őket.

Itt mindjárt megteszem megjegyzésemet a Nyelvőrnek egy másik szokására, melyet Karsay is követ (pl. 30): hogy t. i. *ésszerü* helyett azt írja *ésszerü*. Ezt még akkor se tartom helyesnek, ha a *veszszen, ősszel* alakokat így egyszerűsítjük: *vesszen, ősszel*. Az *ésszerü* írásmód ellenkezik mai helyesírásunknak avval az elvével, mely szerint 'a származtatott, összehetett s ragozott szónak alkotó részeit úgy írjuk le, a mint e részek külön-külön ejtve hangzanak'. Azért pl. *hússzor* se volna helyes e helyett *hússszor*, vagy *szásszor* e h. *szásszor*, mert ezekben nyelvérzékünk világosan megkülönbözteti az egyes szóelemeket.

Azt meg kell adnunk, hogy Karsay igen becses anyaggyűjteményt állított össze az iskolai könyvek s a hirlapok ingadozásaiból. Csak az a kár, hogy ritkán okolja meg eléggé, miért tartja jobbnak az egyik írásmódot a másiknál. Sok helyt meg se mondja véleményét, nemhogy megokolná. Pedig ha erre törekedett volna, érdekes fejtegetésekre lett volna alkalma. Ilyen érdekes kérdés pl.

a *különb*, *különben*, *azonban*, *ellenben* vagy *külömb*, *külömben*, *azomban*, *ellemenben* szók írása (az utóbbi kettőt nem is említi 55—56). Az első hármát nézetem szerint *m*-mel kellene írni, mert nem érezzük bennük a szóelemeket, az utolsót *ellenben* *n*-nel, mert érezzük. — Ámbár másfelől arra kell gondolnunk, vajjon az *ellenben* írásában tudnánk-e szabadulni a vele rokonértelmű *azomban* hatása alól vagy viszont? — A *6.-án*, *7.-én* és *6-dikán*, *7-dikén* közül az elsőt tartom jobbnak, mert ha rövidítés, hát legyen rövidítés. Az *-adik* *-edik* képzőt a kötőjel előtti pont helyettesíti, de még ezt is elengedhetőnek tartom, tehát: *6.-án*, *7.-én*.

Egyes ingadozások meg elkerülték Karsay figyelmét. Így az említett *azomban* és *ellemenben*; továbbá az *egésség*, melyet sokan alkalmaznak s nézetem szerint joggal, mert nyelvérzékünk ép oly kevésbé kapcsolja már az *egész*-hez, mint a *hirtelen*-t s a *hordó*-t a *hír* és *hord* szókhoz. — Nem említi az olyan ferdeségeket se, minők *podgyász* és *igtat* e h. *poggyász*, *iktat*. (A BHir-lap folyvást azt hajtogatja a szerk. izenetekben, hogy csak *iktat* a helyes, de azért a korrektoraik következetesen a nevetséges *igtat* mellett maradnak. Igaz, hogy a mindnyájunk használta *rögtön* is majdnem olyan ferdeség e h. *röktön*). —

Még egyszer visszatérek oda, a honnan kiindultam. Én a jelenlegi ingadozást nem tartom olyan nagy bajnak, sőt azt tartom, épen a haladás érdekében volt elkerülhetetlen. Hiszen a német helyesírásban sokkal nagyobb ingadozásokat látunk még az újabb egyformásító törekvések ellenére is. (A mi fiainkat a katonatiszturak jóvoltából a legelmaradtabbal, az osztrák ortográfiával gyötrik. Igaz, hogy a mi Pester Lloydunk és N. P. Journalunk elmaradottság dolgában még az osztrákon is túltesz.)

Legszentebb nebántsvirág a franciáknál volt ezelőtt az 'orthographe', s uram fia! most mit látunk? Ott hivatalosan indítják meg a helyesírásbeli ingadozást! Franciaországban a vizsgálatok alkalmával mindig nagy szigorúsággal vetették latba az úgynevezett helyesírási hibákat. Ezen szigorúság ellen van irányozva a francia közoktatási miniszternek 1891. április 27-én kelt rendelete, vagyis, mint maga mondja, 'az ortografia bálványozása' ellen ('ce qu'on a nommé le fétichisme de l'orthographe'). Nevezetes dolgok vannak abban az okos rendeletben, sokat tanulhatnánk belőle.

Egyik fő pontja azt mondja, hogy nem kell szigorúan ítélni az olyan esetekben, melyek az irodalmi szokás szerint is kétesek, vagy a melyekben csak újabban történt némi önkényes meg-

állapodás. Az itt idézett példák közt érdekes a következő: 1878-ig azt kellett írni: *phthisie*, *rhythme*; azóta az Akadémia elhagyja a két *h* közül az egyiket, de a *phthisie*-ben a másodikat hagyja el, a *rhythme* szóban az elsőt.

Még nevezetesebb a 2. pont, mely szóról szóra így kezdődik: „Elnézést kívánok a gyermek irányában, mikor a logika szerint neki van igaza a szokással szemben, s mikor az elkövetett hiba azt bizonyítja, hogy a gyermek nagyobb tisztelettel van az analogia természetes törvénye iránt, mint maga a nyelv” — olvasd: mint maga az irodalom, vagy: mint maga az Akadémia. — A rendelet egyenesen érdemül tudja be a tanulónak, ha a szokásos *dixième* és *dixaine* helyett következetesebben írja: *dixième* és *dixaine*, vagy akár *dixième* és *dixaine*; vagy pl. ha a szokásos *extension* helyett *extention*-t ír a szokásos *prétention*, *contention*, *attention*, *intention*, *obtention* analogiájára.

Az utolsó pont végre azt fejtegeti, hogy a helyesírás tanításában egyáltalán csak a szükségesre kell szorítkozni s a szörszálhasogatást mellőzni; mert az újabb tudomány fényében sokszor alaptalannak bizonyult „az a babonás tisztelet”, mely ezelőtt a nyelvtanosok „helyesírási finomságait” környékezte, s mert a legjobb esetben is — ha t. i. e finomságok igazolhatók — „a gyermekeket sokkal jobb dolgokkal foglalkoztathatjuk, mint ha azokkal töltjük az időt”.

Az elmondottakból az is kitűnik, hogy melyik kormány fogta könnyebb végít a dolognak: a francia-e, mely maga tájékozódott a kérdésnek minden ágáról, vagy a mienk, mely egyszerűen egy új dogmát hirdetett ki: az Akadémia csálhatatlansága dogmáját.

SIMONYI ZSIGMOND.

A ,ch' HANG.

K a l m á r Elek valamennyi, ismerete körébe eső példák egybevetése után abban az eredményben állapodott meg, hogy a görög-latin és német *ch* hang nyelvünkben állandóan *k* hangra változik. A kivételeket, a melyek e tételének ellene szólnak, minők: *Mihály*, *pléh*, *kályha*, *héhely*, *kehely*, *kohó*, *cseh* akként magyarázza meg, hogy ezek nem az említett nyelvekből, hanem a szlávorságból jutottak át hozzánk, a melynek *ch* hangja a magyarban az összes példák tanúsága szerint *h*-vá változik.

A mi fejtegetéseinek eredményét illeti, egészben véve helyes-

nek fogadhatjuk el, s az egybeállított példák alapján kimondhatjuk hogy a görög-latin és német *ch* a magyarban a legeslegtöbb esetben *k* hangot tüntet föl; de hogy egyszer-másszor *h*-vá is ne lenne, ezt nem sikerült megcáfolnia, más szóval, abbeli bizonyítékai, hogy ezek a szlávság, névszerint a tót nyelv révén kerültek át hozzánk, annyira gyengék és erőtelenek, hogy nemcsak meggyőződést nem kelthetnek bennünk, hanem még a valószínűség fokáig sem emelkednek. Az idézett szók közül ugyanis egyedül a *cseh* az, a melyet a szláv-ságból kerülnék fogadhatunk el; a többi azonban a szláv nyelvek egyike vagy másika adományainak sorából ki kell zárunk. *Mihály* ugyanis, a mint a Halotti beszéd *Michael* leírása bizonyítja, egyenest a latinból való.

„A tót *plech* is teljesen födi a magy. *pléh* szót”, mondja értekezőnk. Igaz; de ebből még nem következik sem az, hogy a magyar a tótból, sem az, hogy a tót a magyarból való. Nevezetesen, hogy a magyar a tóttól vette át e szót, annak több nyomós ok ellene szól. Először is a mi szláv vendégszó van nyelvünkben, abból csak igen csekély szám esik a tótság részére; másodsor, ha van is ilyen, az csak későbbi korból való s a török uralom kezdetéig vihető vissza; a korábbi kölcsönvételek legnagyobb része a pannoniai szlávság ajándéka. Már pedig az ószl. nyelv ezt a német szót nem ismeri, a magyarban pedig jó régen, már a codexek korában járatos volt (PeerC. DehrC. I. NySz.). *Pléh* szavunk egyenest a németből került.

Kehely szavunkat szintén a tótból származtatja s példaképének a *kalich*, *kaluch* szót állítja. Csak hogy ebből bajos volna a magyar alakot kimagyarázni. A *kehely* régesrég szó nyelvünkben, már legelső codexeinkben is egészen közönséges, s régi irodalmunk példáiból szemünk elé állíthatjuk az alakfejlődésnek egész menetét *kelh* (NagyszC. 94), *kelhbe* tötte (MA: Scult. 854), *kelehben* (DomC. 410), *kelyeben* (558b), *kelehből* (Born: Ének. 398), *kelyehre* (Gér: KárCs. III.367), *kelelhre* (MargL. 58), *kehly* (Lép: PTük. I.250). A *kályha* is minden közletés nélkül magából a németből került; e mellett bizonyít egyéb mozzanaton kívül különösen a tájszólásbeli *kaholy* (Nyr. V.377) alak = ném. *kachel*.

A mi a *héhly* szót illeti, elég egy tekintet a ném. *hechel* s a különben is ritka használatú tót *hachla* alakra, hogy semmi kéttségünk se legyen, a kettő közül melyiken alapszik a magyar szó.

A *kohó* értekezőnk szerint hasonlóképen a tót *koch*-nak a képmása; mert, úgymond, a ném. *koch* azért nem lehet a példa-

képe, minthogy ennek nem ismerjük *schmelzen* jelentését; a tót *koch*: „deszka- vagy sövénykürtő” jelentéséből már könnyebben kimagyarázható az „olvasztó-kemence” értelem. De ha ez okból nem származhatott a magy. *kohó* a ném. *koch*-ból, kérdjük, ugyanakkor hogy származhatott a tót *koch* ugyanabból a ném. *koch*-ból, mikor ennek „főző, szakács”, amannak pedig „kémény” a jelentése? A tény pedig az, hogy *kohó* szavunk eredetije a ném. *kuche*, mely a köznyelvi *küche* szónak régibb alakja, s a melynek egyéb jelentésén kívül ezt is megtaláljuk: „früher auch münzschmiede, worin man münzte” (Grimm: Wörtl.). A német kölcsönvétel mellett tehát nemcsak az alak és jelentés, hanem a régiség is bizonyít, mert már a XVI. században Bornemisszánál előkerül a *koho* szó.

Már ezek az idézett szók is kétségtelenné teszik, hogy a német *ch* egyes esetekben válhatik s válik is nyelvünkben *k* hanggá. E tényt azonban egészen kétségtelenné teszik ama német vendég-szók, a melyeket értekezünk elfeledett elősorolni s a melyeknek legtöbbször bajos volna a tót nyelvből kimagyarázni. Ezek a következők.

Céh. E szó megvan ugyan a tótban is, de ugyanazok az okok, a melyeket fentebb elősoroltunk, e szót is egyenest a németből kerülnék bizonyítani. Ugyanis már a XVI. század iróinál előfordul; azonkívül a tót hatás a német ellenében majdnem elenyésző csekélynek mondható.

Téhely: „theca novacularia tonsorum MA. barbierrmesser-scheide PPB.” = ném. *deichel*, *teuchel*: röhre, tubus.

Fánk: frixum PP. krapfen = kfném. phankuoche. E szónak a régi irodalomban még egy más, teljesebb alakja is járatos volt: *pánko*, *pánkoh*, *pánkoch* (l. NySz.). A két alak két külön kölcsönvétel; a *fánk* a fölnémetből, a *pánko* pedig az alnémetből való. Kezdetben a mai általános érvényre jutott, véghangjavesztett *fánk* is minden bizonnyal *fánko*-nak hangzott; véghangja vesztését a legsűrűbben használt tárgyeseti alak: *fánko*-t mozdította elő, mely idővel a nagy számú analog példák: *pánt-ot* és *pánt*, *láng-ot*: *láng*, *harang-ot*: *harang* sat. hatása alatt (a melyekben az *o* hang kiejtéskönnyítő segédhang) véghangjától megfosztva *fánk*-ká rövidült.

Léllah: velum, linteamen, vorhang. „Péter látá a lella h o c a t: linteamina (MünchC. 166). Lataa edeenthy oly mynt egy lella h o t neg zegenel foghwan” (JordC. 741). Eredetije a ném. *leilach*: „bettuch, leintuch” (Grimm: Wörtl.).

Ezen kívül van még két német vendégszónk, a melyekben a *ch* szintúgy mint a most elősoroltakban nem *k*, hanem *h* hanggá változott, a mely hang azonban mássalhangzótorlódás miatt ki-
enyészett. Ezeknek egyike a régi nyelvben elég gyakran használt *hostát*: „suburbium, vorstadt” — ném. *hochstadt*; másika pedig a szintén ő irodalmi *tésla*, *tésola*: „temo, deichsel”, a mely Dunántúl és a székelységben *térsla*, *térsolya* alakban s „igába akasztott rúd, mellyel az ökrök az ekét vonják” jelentésben járatos; eredetije a ném. (irodalmi) *deichsel*, tulajdonképen pedig a bajor tájnyelvi *teichschl*.

A föntebbiekhez sorakozik még két német vendégszavunk, a melyekben a *ch*-ből alakult *h* a rákövetkező mássalhangzóhoz hasonult át. Ezeknek egyike a ném. *schicht*: „réteg” szóból alakult magy. *sitt*: „Bányász sit vágók fizetések egy sit után per 25 den. (TörtT.² I.372.)” [l. NySz. III.932.]; másika pedig az újabb irodalmi *persely*, a korábbi századokban csak *pessely*, *pössöly*, mely a bajor tájnyelvi *püchschel* (úfn. *büchsel*) szónak a képmása.

A cikkiró kutatásának eredményét tehát akként kell módosítanunk, hogy a latin és német *ch* a magyarban rendszeren *k*-vá módosul; de egy és más esetben a *ch*-nak *h* hang felel meg. Hogy mely esetek ezek, arra biztos útbaigazítást az idézett példák egyáltalában nem adnak, s oly szabályszerűség nyomára sem akadhatni bennük, a mely szerint meg volna állapítható, hogy mikor lesz a *ch* *k*, s mikor *h* hanggá. *Schuch*, *koch*, *pech*, *fach* a köznyelvbe átkerült s elég gyakran használt szók; ezekben, a mint mindenki hallomás után meggyőződhetik, a szóvégi *ch* hang *k*-vá lesz: *sukk*, *kók*, *pekk*, *fakk*, ellenben *zech*, *blech*, *kelch*, *leilach*, noha bennük a *ch* szintén szóvégi hang, nem *k*-vá, hanem *h*-vá lesz: *céh*, *pléh*, *kelh*[-et], *léllah*. Szó közepén két magánhangzó közt *k* van ezekben: *sicher*: *sikker*, *rechen*: *rekken*; de *hechel*: *héhely*, *teuchel*: *téhely*, *kachel*: *kaholy*. Szó közepén mássalhangzó előtt *k*: *wachter*: *bakter*, *abrichten*: *abriktol*; de *schicht*: (*siht*) *sitt*, *püchschl*: (*pehsely*) *pessely*.

Hogy mi az oka e különböző hangalakulásoknak, arról egy más alkalommal.

SZARVAS GÁBOR.

A MAGYAR NYELVBÉ ÁTVETT OLÁH SZAVAK.

Hogy az idegen elemek kimutatása a nyelvtudománynak mily fontos feladata, azt e folyóirat közönségének nem szükséges magyarázgatnom.

A magyar nyelv idegen elemei közül eddig a szláv s á g- b ó l átvettek részesültek legtöbb figyelemben. Miklosich összeállításán kívül (Die slavischen Elemente im Magyarischen; magyarul a Nyr. XI. kötetében) van egy igen részletes és beható tanulmányunk jeles szlávistánktól, Á s b ó t h Oszkártól, egy fogalomkörnek szláv elemeiről (Szlávtság a magyar keresztény terminológiában. NyK. XVIII). Adalékokat szolgáltatott a magyar nyelv szláv elemeihez M u n k á c s i Bernát (Nyr. XIII.) és Miklosich etimológiai szótára nyomán B a l a s s a József (Nyr. XVI.); helyreigazításokat és cáfolatokat Halász Ignác (Nyr. X. XII.), Balassa József és Thúry József (Egyetemes Philologiai Közlöny IX.). — Miklosich dolgozata alapvető munka, de sok benne a helyreigazítani és sok a belepótolni való; ha majd az új Tájszótár megjelenik, itt lesz az ideje, hogy valaki alaposan átdolgozza.

A t ö r ö k elemek kimutatásával legtöbbet V á m b é r y (NyK. VIII. és „A magyarok eredete” című munkában) és B u d e n z (NyK. X. XVII. XVIII.) foglalkozott. Adalékokat szolgáltatott Munkácsi Bernát (Nyr. XI. XIII; NyK. XX, XXI.) és Thúry József (ímént említett bírálatában).

A z o l a s z kölcsönszókat K ö r ö s i Sándor állította össze (Nyr. XIII—XVI. és „A magyar nyelvbeli olasz elemek”. Fiume, 1892).

A l a t i n elemek egybeállítását nem rég adta ki K o v á c s Gyula (Latin elemek a magyar nyelvben. Budapest, 1892); de ebben a munkában nem sok a köszönet (l. Körösi Sándor bírálatát Nyr. XXI. 408., Balassa Józsefét: Egyetemes Philologiai Közlöny XV.757. és Kalmár Elekét NyK. XXII.510).

A n é m e t b ó l átvett szavakkal S z a r v a s Gábor foglalkozott legtöbbet, s az ő rendkívül érdekes és mintaszerű fejtegetései azt az óhajtaást keltik bennünk, hogy vajha mennél előbb összeállítaná a német átvételeknek lehetőleg teljes sorozatát. Adalékokat szolgáltatott S i m o n y i Zsigmond (Német szóvégek magyarítása (Nyr. VII.) és F r e c s k a y János is (Idegenségek az ott-honban Nyr. XV.). — V i z o l y Zakariásnak „Germán elemek a magyarban” című dolgozata szót se érdemel, mert ez teljesen elhibázott munka (l. Szarvas Gábor bírálatát Nyr. XIV.317).

Az oláh ből átvett szavakkal foglalkoztak eddig legkevesebbet. Összeállításukat ezelőtt tizenhét évvel Edelspacher Antal kísérlette meg (Rumun elemek a magyar nyelvben. NyK. XII.87—116), s ő mindössze 124 átvételt mutatott ki. Azóta alig történt e téren valami. Most, hogy a nyelvjárások szókincséből sok-százszorta több adat van egybegyűjtve, mint a mennyi Edelspachernek 1876-ban rendelkezésére állott, oláh eredetű szót is többet tudunk a magyarban kimutatni. Ezek közül a köznyelvben csak egynehány honosodott meg; de meglehetősen számmal találni az oláhsággal érintkező nyelvjárásterületeken. különösen a Királyhágón túl, a moldvai csángóknál, Szilágy és Szatmár megyében. Ezeket akarom most összeállítani.

A segédkönyvek, a melyeket használtam és a melyekre hivatkozni fogok, a következők:

Alexics György: Magyar elemek az oláh nyelvben. Budapest, 1888. (Külön lenyomat a Nyr.-ből).

Barcianu Sab. Pop.: Dicționar român-germân și germân-român. Revidat și completat de dr. D. P. Barcianu. Sibiu, 1886.

Cihac A.: Dictionnaire d'étymologie dacoromaine. Francfort, I. 1870. II. 1879.

Diez Friedrich: Etymologisches Wörterbuch der Romanischen Sprachen. Bonn, 1869—72.

— Grammatik der Romanischen Sprachen. Bonn, 1870—76.

Hasdeu, B. Petriceicu: Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a Românilor. Bucuresci, 1885—1892. (Csak az A betű jelent meg belőle).

Laurianu A. T. și J. C. Massimu: Dictionarulu limbei Romane. Bucuresci, I. 1871. II. 1876.

— Glossariu care comprinde vorbele d' in limb'a Romana straine prin originea sau forma loru, cumu si celle de origine indouiosa. Bucuresci, 1871.

Lexicon Valachico-Latino-Hungarico-Germanicum. Budae, 1825.

Miklosich F. Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen. (Denkschriften der kaiserl. Akademie der Wissenschaften XV. Wien, 1867).

— Dietürkischen Elemente in den südost- und ost-europäischen Sprachen. Wien, 1884.

— Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. Wien, 1886.

— *Lexicon palaeoslovenico - graeco - latinum.* Vindobonae, 1862—1865.

— *Die slavischen Elemente im Rumunischen.* Wien. 1861.

— *A magyar nyelvbeli szláv szók* (Nyr. XI).

Şa ineanu Lazar: Elemente Turceşti în limba Româna. Bucureşti, 1885.

— *Dictionar Româno-German.* Bucureşti, 1889. *

Az oláh szavak átírására azon betűket használom, a melyekkel az ugor nyelvek hangjait szoktuk jelölni. Azt a tompa ö-féle hangot, a melyet az oláh helyesírás *ü*-vel (némely esetekben a szó közepén *ë*-vel) jelöl, én az *ö* jellel írom: azt a tompa *ü*-féle hangot pedig, a melyet az oláhok hol *â*-vel, hol *é*-vel, hol *î*-vel jelölnek, én *í*-vel írom le. A többi jel ismeretes.

áfonya, afonya: *vaccinia nigra* PP. [heidelbeere]; *myrtillus* PPl. — Már CzF. említi, hogy hasonló hozzá a román *afine*. Szarvas Gábor (Nyr. II.536) szerint a kölcsönvétel kétséges, mert az oláh nyelv e szavával (*afinã*) egymaga áll a többi román nyelvek ellenében. Cihac (II.475) az oláh *afin*, *áfin* (olv. *afin*, *afinë*) 'vaccinium myrtillus' szót a magyarból kölcsönzöttnek tartja; utal a rutén *afeny* szóra is. Laurianu és Massimu szótára a magyarból való átvételt kétségesnek jelzi. Hasdeu véleménye szerint mind a magyar *áfonya*, mind a bukovinai rutének *afena* szava az oláhból van átvéve. Balassa József (Nyr. XVI.17) meg ellenkezőleg azt a lehetőséget említi, hogy ez a szó mind a ruténbe, mind az oláhba a magyarból került.

A magyar növény- és gyümölcs-nevek legnagyobb része (kivéve azokat, a melyeket legrövidebben poétikusaknak nevezhetünk, l. Fialowszki Lajos: A népbotanika poézise Nyr. VIII.) idegen eredetű, azért eleve is valószínűnek tarthatjuk, hogy az *áfonya* nevét is másoktól vettük. A szó megvan a ruténben és az oláhban; lássuk, melyik nyelvből vehettük. A rutén *afeny* alak másául a magyarban inkább *áfony*, *afony* v. *áfon*, *afon* alakot várhatnánk, mert a szláv nyelvek erejefogyott *u*, *i*, *ü* (*y*) véghangzója a magyarba átvett szavak végén rendszerint nincsen meg, a magyar szóvégi *a* pedig legtöbbször szláv *a* v. *o*-nak felel meg;

* Köszönetemet kell nyilvánítanom Moldován Gergely kollégámnak, a ki sok fölvilágosítással és útbaigazítással segítette elő a munkámat.

vö. *obrusü* : *abross*, *stolü* : *asztal*, *bobü* : *bab*, *buky* : *bükk*, *nadragy* : *nadrág*; ellenben : *brasda* : *barásda*, *brana* : *borona*, *brüdo* : *borda*, *čudo* : *csoda* sat. és vö. különösen a *-nya* végűeket : *banja* : *bánya*, *kanja* : *kánya*, *glogénja* : *galagonya*, *harusná* : *harisnya*, *košarja* : *kasornya*, *máčoňa* : *mácsonya* sat. — A Hasdeu említette *afena* alakból már válhatott volna *áfonya*, de az a bukovinai ruténeknél él, s onnan nem igen kerülhetett hozzánk. Marad tehát az oláh *afině*. Hogy mi vettük át e szót az oláhoktól, s nem ők az *áfonyá*-t mitőlünk, arra vall legelőször is a magyar alak magánhangzóinak azon-hangrendűsége, a mely az oláh alakban nincs meg; másodszor még inkább az, hogy a magyar *áfonyá*-ból az oláhban nem lett volna *afině*, mert a magyarból átvett szavakban az oláh rendszerint megtartotta a szóközépi *o* hangot; néha ugyan elváltoztatta *ě*, *i* vagy *u*-ra, de arra tudtommal nincsen példa, hogy ezt a hangot *i*-re változtatta volna (l. Alexics : Magyar elemek az oláh nyelvben 117); harmadszor : a szóközépi *ny* hangot az oláh szintén meg szokta tartani (l. Alexicsnél a *bornyú*, *ejnye*, *ernyő*, *gyenyeralis*, *hernyó*, *kocsonya*, *konyha*, *tányér*, *tekenyő* szavakat). Ezek után valószínűnek tarthatjuk, hogy az *áfonya* szót az oláhoktól vettük át. De csakis valószínűnek, nem bizonyosnak; mert nincs okunk tagadni annak a lehetőségét, hogy a velünk érintkező szlávság nyelvében is volt talán a szónak olyan alakja, a melyből a magy. *áfonya*, *afonya* alakulhatott.

ákációs : izgága, akadékoskodó, kötekedő, gáncsoskodó (Szatmár m. Nagybánya Nyr. XIII.527; Szolnok-Doboka m. Horgaspatak Nyr. XI.478; Székelyföld Tsz. Nyr. I.134; Kriza, Kiss Mihály; Háromszék m. MNy. VI.317; Brassó m. Hétfalu Nyr. XVI.478) — ol. *akacos* : akadozó (Bihar m. Kéri János hallgatóm közl.); akadékoskodó, bojtorjankodó (Erdélyben, Moldován Gergely közl.). Az oláh szó az *akac* ,appendre, pendre, accrocher, attacher' ige származéka. Ezt az igét Cihac (II.474) a m. *akaszt* másának tartja; de nem lehet a magyarból átvett szó, mert a magyar *szt* az oláhban kivétel nélkül megmaradt *st* azaz *szt*-nek; l. Alexicsnél *akasztó*, *asztag*, *asztalos*, *emészt*, *eszterga*, *esztena*, *forraszt*, *forrasztó*, *gesztenye*, *keresztély*, *keresztül*, *keresztes*, *maraszt*, *rászt*, *rekeszt*, *tiset*, *tisztál*, *tisztán*, *tisztartó*, *tisztás*, *tisztaság*, *tisztesség*, *tiszség* : *akastěu*, *ostog*, *astěluš*, *amistuesk* (*mistuesk*), *esterěg*, *esteně*, *forěstuesk*, *forěstěu*, *gistině* (*agistině*), *karstej* (*kristej*), *kerestul*, *kristos*, *měřestuesk*, *rast*, *rěkěstuesk*, *tist*, *tistělesk*, *tistan*,

tistörtőu, fistaš, tistěsag, tistušug. E szerint, ha az oláhok a mi *akaszt* igénket átvették volna, ebben is megmaradt volna az *szt*, s nem lett volna belőle *c*. De ezen kívül még számba veendő az is, hogy az oláh nyelvbe átment magyar igék kivétel nélkül mind az *-esk* képzővel vannak ellátva, pl. *busulesk, čiripělesk, čufulesk, dolgozesk, idizesk, eskězesk, boncělesk, festesk, alduesk, alenzujesk, alkětuesk, alkězuesk, amistuesk, bēntuesk, bēnuesk, bintětuesk, biruesk* sat.; e szerint a m. *akaszt*-ból is *akastuesk* v. *akastesk* (*akastesk*) lett volna, nem pedig *akac*.

Az oláh *akacos*-ból először valószínűleg **ákácos, ákácós* lett, s ebből aztán a sok *-iós* végű latin-magyar melléknév (pl. *szessziós, vakációs, donációs, kontignációs, prédikációs, municiós, kommen-ciós* sat.) analógiájára lett *ákációs*.

Az *ákációs* mellett előfordul — ha ugyan nem sajtóhiba — *ákáciás* alak is (Hétfalu Nyr. V.329); ez, ha hiteles, az *ákácia* ráhatása következtében keletkezhetett.

Az *ákációs*-ból való elvonás az *ákáció*: 'izgágaság, akadémizálás, kötekedés' főnév (Székelyföld Nyr. I.134; Kiss Mihály).

Az *ákációs*-ból képzett ige: *ákációskodik* (Szabolcs m. Besenyőd Nyr. XII.47; Szilágy-Somlyó Nyr. XVI.237; Udvarhely m. Fehér-Nyikó vid. Nyr. XVIII.479); és ennek nyilván az *ágác* (ákác) ráhatása következtében előállott változata: *ágációskodik* (Szatmár m. Patóháza Nyr. XVI.95).

Ugyancsak az *ákációs*-nak másképp latinositott végű mellékalakja: *ákációzus* (Zilah Nyr. XIV.286; Háromszék m. Kovászna, Butyka Boldizsár közl.) (Vö. még a végzet latinosítására: *flastrom, fölöstököm, magazinom, pástétom, strapáció, ármádia, bagázsia, admirális* Nyr. VIII.297. 298; *influencia*).

alakor: *spelta, dinkel* NySzót.; *tönköly* (Szatmár m. Csahole Nyr. XIX.335; Székelyföld Kriza). Edelspacher szerint eredetije az ol. *alák* 'épeautre, touselle, escourgeon, malt drêche' (Cihac), a mely régibb **alákru*-ból való lehet, mint *μικρός*: **mikru*: *mik, guttur*: **gutru, gitru*: *git, voster*: *vostru*: *vost*. Az *alakor* szó — úgy mond — eleve 'szines, alakos' azaz 'ál, nem valódi' jelentémmel bírt; s minden esetre összefügg az *alak* szóval. A dolgozata végén levő pótlékban már igen valószínűnek tartja, hogy az ol. *alák* nem az *alakor*, hanem az *alak* szót tünteti elénk. — Cihac az ő szótára első részében az *alak* szót a latin *alica*, spanyol *alaga*-val egyezteteti; de a második részben már a magyarból *ala-*

kor) átvettnek tartja, mert — úgymond — „l'étymologie du lat. *alica* nous semble douteuse, à cause de l'accentuation.” — Laurianu-Massimu szerint *alacu* (*aliacu*) = lat. *alica* (ἄλιξ). — Hasdeu elveti a lat. *alica*-val egyeztetést, mert akkor a szó az oláh nyelv hangtörvényei szerint *arēkë* volna. Szerinte a szó eredetije a thrák *lakano* = gör. λᾶχανον, rotacizmussal *lakaro*, s ebből lett az oláh **lakru*, **alakru* (innen a m. *alakor*) s végre *alak*.

Lássuk ezen vélemények után a tényeket. A m. *alakor* szóval az azonos jelentésű ol. *alak* áll szemben. Valószínű, hogy a kettőnek van köze egymáshoz. Az oláh szó általánosan ismert köznyelvi szó, a mely az irodalomban már a XVII. század második felében előfordul (Dosoŭteiu: Paremiar 1683. Hasdeunál idézve). A magyar szó kis területen ismert tájszó. A régi irodalomból a NySzót.-ban három példát találunk rá. Az első Comenius Januájának Kolozsvárt 1673-ban megjelent kiadásából van idézve; ezt Szilágyi Benjamin István dolgozta át, a ki Erdélyben, Gyulafehérvárott járt iskolába; a másik kettő erdélyi iratokból van idézve: az egyik a Mikó-féle Erdélyi Történelmi Adatokból, a másik azon áru-szabályzatból, a melyet Bethlen Gábor 1627-ben Erdély és a hozzátartozó részek számára adott ki. Tehát mind a három adat Erdélyből került ki. A Nyr.-ben és Kriza János hagyatékában az *alakor* mint szatmármegyei és székelyföldi tájszó van följegyezve. Vagyis előfordulása épen csak azon nyelvjárasterületekről van kimutatva, a melyek az oláhsággal érintkeznek. Minthogy pedig mint botanikai névről föltehetjük, hogy nem tartozik nyelvünk eredeti szókincséhez, azt kell következtetnünk, hogy az oláh nyelvből vettük át. Az ol. *alak*-ból a magyarban nem vált volna *alakor*, azt bizonyítani se kell; de válhatott a föltett **alakru*-ból. Nézzük meg hát, hányadán vagyunk ezzel az alakkal. Vajjon a mai oláh *alak* csakugyan régibb **alakru*-ra vihető-e vissza, mint Edelspacher (legalább a fejtegetése elején) és Hasdeu véli. Edelspacher három analógiát hoz föl. Az első *mik* (petit, menu, mince, modique Cihac), szerinte régibb **mikru* = μικρός. A föltett **mikru* alak azonban nagyon kétséges, mert az egyeztetésre kínálva kínálkozik a Cihacnál fölhozott lat. *mica* „parcelle” (olasz *mica*, *miga* rien; spany. *miga*, port. *micha* miette; ó-port. *miga* rien: ó-catalon. *mica*, provençei *mica*, *miga*, *micha* mie, *miche*, point, pas; francia *miche* morceau de pain sat.). — A második *güt*: régibb **gütru*, *gutru* = lat. *guttur*. Azonban a *güt*, helyesebben *güt* (írva *gât* Barcianu, Şaineanu, *gât* Cihac) „cou, gorge, goulot” (Cihac), *hals* (Barcianu,

Şaineanu) szó aligha a latin *guttur* mása, hanem inkább szláv kölcsönszó; vö. Cihacnál: úszl. *gòlt* gosier, gorge, *gòltanec* oesophage, *gòltáti*, *goltiti* avaler; horv. *gut* gosier, *gutati* avaler, *gutlaž* gorgée (ugyanaz az oláhban *gltlěž* schlund, schlundkopf Barcianu); bolg. *glütük* gorgée, *glütnü* avaler; orosz *glotku* gosier, *glotati* avaler; cseh *hlt* gorgée, *hltan* gorge, gosier, *hltati*, *hltiti* avaler; ószl. *glutiti*, *poglütiti* deglutire; Miklosichnál (EtymW.): ószl. *glütiti*, *glütati* verschlingen, *glütü* schlund; úszl. *golnoti*, *goltnoti*, *goltati* deglutire, *golt* schlund, *goltanec* guttur sat. — és hozzá teszi: ,rm. *geť* aus *glet*“. — Nem mutat régibb **gutru* alakra az oláh *glt* szó családja sem, a melyhez tartoznak: *glticě* gosier, trachée-artère; *gltlān*, *gltlān* gosier; *gltlěž* gosier, larynx; *gltlěnesk* avaler; *gltuesk* égorger, étrangler (Cihac). — A harmadik *voster*: *vostru*: *vost*, és hozzátehetjük: *noster*: *nostru*: *nost*. E két névmásnak végekopott *nost* és *vost* alakja csakugyan előfordul az élő beszédben. Azonban számba kell vennünk, hogy az **alakru* (*alak*) korántsem olyan sűrűn használt szó, mint a *nostru*, *vostru*, a melyeknél a szóvég elkopását épen a sűrű használat okozta. Továbbá számba kell vennünk azt is, hogy a *nost*, *vost* mellett él a teljes *nostru*, *vostru* alak is, míg az *alak* mellett nincsen meg az **alakru*, s a régibb irodalomból se lehet kimutatni. Mindenesetre támogatja az **alakru* alak föltevését a m. *alakor* (vö. *kapor*: ószl. *koprü*), de — mint alább látni fogjuk, — korántse teszi kétségtelenné. A szónak Hasdeu-féle származtatása jelentésbeli nehézségekbe ütközik: t. i. a görög *λάχανον* s a belőle fejlődött thrák *lakaro*, meg az ebből lett albán *lākār*, plur. *lākra* jelentése ,zöldség‘, míg az *alak* ,tönkölyt‘ jelent. Ezt a jelentésbeli eltérést Hasdeu a görög *λαχάινω* ,creuser, fouiller; umgraben, hacken‘ ige segítségével akarja összeegyeztetni, a mely szerinte ,bármilyen, földművelő munkának köszönhető vegetációt jelent‘ (indicând orice vegetațiune datorită lucrării pământului). Ezzel azonban a nehézség koránt sincs elhárítva. A *λαχάινω* igének Hasdeu adta tág értelmezéséből csak az következne, hogy a *λάχανον* szó a görögben akármiféle földművelési terméket jelenthetne; csak hogy nem jelent ám egyebet, mint ,zöltséget‘, s ugyanezt jelenti a görögből átvett thrák *lakaro* s az innen került albán *lākra* is. A *λαχάινω* igére való hivatkozásnak csak úgy volna értelme, ha ez ment volna át a thrák nyelvbe, s a *lakano* (*lakaro*), a melyből az albánban *lakna* (*lakra*) s az oláhban Hasdeu föltevése szerint **lakru*, *alakru* lett, az átvett igének thrák származéka volna, és már a thrák

nyelvben 'tönköly' volna a jelentése. Akkor lehetne talán az 'ásni' jelentésű igenek kiszélesbedett 'földet művelni' jelentést tulajdonítva kimagyarázni belőle a származéknak 'tönköly' jelentését. De nem lehet, mert a *λαχαίνω* ige nem ment át a thrákba, s a *lakano* (*lakaro*) nem thrák származék, hanem = gör. *λάχανον*, s jelentése az albánban sem 'tönköly', hanem 'zöldség'.

Ha már most a *λαχαίνω* igét félre hagyjuk, a mint hogy félre is kell hagynunk, nincs egyéb hátra, mint azt tenni föl, hogy a **lakru*, *alakru* szó, noha eredetije egyebet jelent, az átvételkor kapta a 'tönköly' jelentést, vagy ha még akkor nem is, később vette föl ezt az értelmet. Hivatkozni lehetne arra, hogy a népbotanika elnevezései általában nagyon ingatagok, és sok példát lehetne fölhozni arra, hogy egy-ugyanazon növénynévvel más-más vidéken mennyire különböző növényeket neveznek meg. Csakhogy növénye válogatja.* Az említett ingadozás csak a hírből ismert és a vadon termő növények elnevezésében észlelhető. A gazdasági növények nevét magával a növénnel együtt veszi át egyik nép a másiktól, s azt a nevet aztán nem is ruházza át más növényre. Legfőleg a fogalom körének megszorításával vagy kiterjesztésével járó jelentésváltozások történnek; így pl. a *borsó* szó némely vidéken (Dunántúl, Mátyusföld) 'babot, paszulyt' is jelent (vö. 'hosszúkás borsó, gömbölyű borsó'); a *gabona* szó sok helyütt specialiter a rozsnak a neve; s a *búza* némely vidéken (Kis-Kún-Halas, Kún-Majsa) közös neve a tiszta búzának és a rozsnak, tehát körülbelül a. m. 'gabona'. De már azt mégse tarthatjuk valószínűnek, hogy valamely nép a 'zöldség' nevet egy gabonafajtára (tönköly) vigye át, a helyett hogy a tárggyal együtt átvenné a másik néptől a tárgy nevét is, mint rendszeren történni szokott. Ez legfőleg akkor volna érthető, ha a tönköly nagyon hasonlítana valamely zöldséghez; azt pedig nem lehet mondani.

A jelentés tehát ellene van az oláh *alak* szó Hasdeu-féle származtatásának, s így a föltett **alakru* (*lakru*) alakot nem támogatja egyéb, mint a m. *alakor*. Azonban ennek se kellett okvetetlenül ol. **alakru*-ból fejlődnie, mert fejlődhetett az *alak* determinált (artikulusos) *alakul* 'az alakor' formájából is disszimilációval, mint **lazul-kő* (lapis lasuli): *lazur-kő*, *flanél*: *flanér*, *lajbli*: *lábri*, *lengyel*: *lengyer* (Nyr. XI.491). Az artikulussal együtt való átvételre nézve vö. *lármonya*, *lázsiás*, *linkábás*: olasz *l'armonia*, *l'agio*, *l'incubo*.

SZINNYEI JÓZSEF.

A PALÓC NYELVJÁRÁS.

V. Szójegyzék.

Hátra van még, hogy felsoroljam a palóc nyelvjárásnak tájszavait. Ezek vagy jelentésükre nézve térnek el a köznyelvi szóktól, vagy pedig olyanok, a melyek a köznyelvben egyáltalán ismeretlenek (Vö. Nyr. XXI. 549—550. l. Szinnyei fölosztásával). Az első rendbe tartozók közül itt csak azokat tartom célszerűnek fölemlíteni, a melyeknek nagyon eltérő alakjuk van s így nehezebben ismerhetők föl. E jelentésbeli tájszók közül is elég csak a föltünőbbeket lejegyezni: az utolsó csoportba tartozók számát azonban lehetőleg teljessé igyekszem tenni.

Abajgat: kiabálva kerget, úz, hajt.

„Maj megabajgatlak” (VI.273).

abállanyi: a disznó apró belső részeit, johait megfőzni (XIX. 45).

abállé: az előbb említett főzés után hátramaradt felforrt víz.

acsarog: fogát vicsorgatja, agyarkodik vkire (XXI.476).

aggaszt: megfagyaszt, megkeményít. „Tejet aggaszt” (tejből turót csinál).

aggik: „Megaggik at tej” (turóvá keményedik).

ajt^aófejfa: ajtófélfá.

alamuszi: együgyűnek látszó ravasz. „Alamuszi macska nagyot ugrik, oszt egeret fog” (Km.).

alárma: riadó (Jelt. 2. §. B).

alom: sertések nyugvó helye, melyet maguknak a lehintett szalmában csinálnak.

alpári: elvetemedett, aljas ember.

alvég: a falu alsó része.

arasz: arasz.

arânyzanyi: vélni, gondolni.

asszâmâra: körülbelül. „Et torom asszâmâra” (Jelt. 2. §. A. 5).

asztalfő: a főhely az asztalnál.

asztalszög: az utolsó hely az asztalnál.

avított: régi, elavult.

ábrásatlan: csúf, illetlen, szemtelen.

ácsong v. *ácsorog*: álldogál, lustálkodik.

ádeás: a nyomtató lovak alá lerakott buza, zab sat. Általában nyomtatni való.

ágyas: nyomtatni valót rak a lovak alá.

áhatatlan: ingatag jellemű, rendetlen ember.

áhít v. *ájít*: kíván, óhajt. „Úgy ájítok ek kisz szilyât”.

áhítatos: ajtatos. „Áhítatosann imádkozik”.

áporogyik (áporodik): megdohosodik, megbüdösödik. „Ez a hús egészen megáporodott”.

ártányi: jártányi. „Allyig van ártányi erejé” (Jelt. 2. §. B).

átall, megátall: szégyell vmit.

âta-bota: hebe-hurgya, rendetlen. „Nem lehet azt méccselekényi csak úgy âta-botâba”.

átalag: kis hordó, körülbelül egy akós.

Baglyoskogyik: éjjelezik, éjszákázik.

bagsik: közösül. Állatokról, különösen pedig ebekről mondják, pl. *tügsik-bagsik*.

bakkan: zökken pl. a kocsi.

- bakkan^aó* : kátyú, zökkenő hely a szekérúton.
- bakl^aós* : olyan ló, mely szüntelen a fejét csóválja, vagy gyakran megcsökönösödik.
- bak^aól* : fejét rázza (rendesen a lóról mondják).
- baklyik* : megcsökönösödik a ló.
- balfasz* : oktondi, ostoba.
- ball^aókász* : hintázza magát.
- balog* : balkezű, a ki mindent a balkezeivel csinál (XV.383).
- bamba* : oktondi, ostoba (VIII.235).
- bandúkol* : lassan ballag, mendegél.
- bandsí* : sandít (VI.135).
- bandsi* v. *bandsal* : sandán néző (XV.283).
- bandsur* : atillaféle rövid dolmány.
- barboncás* : garaboncás diák.
- bark^aó* : a palóc vidék egyik leg-tösgyökeresebb népe, jelent ostobát, illetlent is.
- batu* : batyu, hátí teher.
- bábabukra* : szivárvány.
- beágyas* : a nyomtatni valót berakja.
- bekap* : benyakal, berug, lerészegszik (XV.283).
- beleokik* : beletanul.
- bell^aőke* : fölfüggeszthető vászon-hinta, melybe a kis gyermeket fektetik.
- béngész* v. *béngéz* : a betakarítás után hátramaradt terméket fől-szedni, pl. szőlőt, kukoricát, buzát sat.
- berke* : barka (kis cserje).
- berkeszentelés* : barkaszentelés.
- bétréngős* v. *bitringes* : beteges, köhögős ember (IX.333).
- békas^aó* : a mezőn található fehér kavics.
- bélés* : béles, rétes, tészta (V.571).
- hial* : bival.
- bi* v. *bion* : bizony (II.180).
- bige* : gyermekjáték, ujjnyi nagyságú fácska, mely a két végén hegyesre van faragva.
- bigész* : bigével játszik.
- big^aót* : esztelen együgyű.
- bink^aó* : bunkó, fűtykös (IV.43).
- bizgat* : háborgat, piszkál (XIX.187).
- bizomos* : bizonyos.
- bistalan* : bizonytalan (XII.190).
- bojnyák* : betyár, elzüllött ember (II.180).
- boly^aó* : bogyó. A kis gyermekeket szokták ezzel kecsegtetni.
- bonc* : comb.
- borozda* : barázda (XII.190).
- boss, bossos* : bors, borsos. Többnyire 'paprika' jelentésben használatos. A 'bors' neve pedig *j^aófélő boss*.
- boss^aó* : borsó.
- b^aókol* : szundikál.
- b^aóta* : balta.
- bőreger* v. *bőrmadar* : szárnyas egér, denevér.
- budár* : árnyékszék.
- bukor* : bokor.
- bukr^eéta* : bokréta.
- bumforgyi* : boglyos, mogorva, nagy fejű gyermek v. suhanc.
- bur^aóka* : boróka, törpe fenyőfa.
- buról* : borul.
- búbos* : süveg alakú nagy kemence.
- búter* : butor.
- bürge* : rüh (VIII.564).
- bürgés* : rühös, palócban így is : *rihēs*.
- Caflut* : csatangol.
- cibere* : korpára töltött víz, melybe kovászt tesznek s a szegényebbek böjtben leves gyanánt használják (L. VI.181. és XIX.45).
- cibra* : rendetlen (IX.332).
- cikra* : szikra.
- cilinder* : pintes üveg (IV.43).
- cipel* : nehéz terhet hurcol.
- ciporka* : sziporka.
- civek* v. *cüvek* : cövek.

condra : ronda, piszkos, — rossz nőszemély.

csalamádé : sűrűn vetett kukorica, melyet takarmányul használnak.

csalyhos : rossz nőszemélyek mellékneve.

csammant : nagyot csamcsog.

csanak : fahéjból kivágott ivókupa a mezei kutaknál v. vadászok ivó kanala.

csanál : csalán.

csáva : kis fakereszt, mely a tilost jelzi.

csécsérész : a nőt pajkosan megcsiklandozza.

csēmmeszt : odaragaszt v. hova.

csēpērēg : lassan esik az eső.

cseplye : bokor, cserje.

cseplyés : cserjés hely (XIX.93).

csēptetyű-ág : a szekérrúd két-águ része az első tengely alatt.

csērba : csorba.

csērb^aóka : cikk-cakkos levelű lapu. A kis libák kedvelt eledele.

csērpák : cserépből való kis ivó bögre.

csesznye (Eger) : csunya, csúf.

csevice : Csernely helység melletti savanyú víz.

csics^aóka : nagy levelű növény, melynek kolompérhoz hasonló gumóját nyersen eszik.

csík : metélt tészta (V.571).

csima : káposzta torzsája (II.180).

csipdelt : kézzel szaggatott tészta.

csoboly^aó : kis kerek boros edény, kulacs.

csomb^aó : csombék (IV.560).

csōllenyi : felgombolyítani a fonalat ujjnyi nagyságu cövekre az u. n. *csōll^aóvel* (kerékkel hajtható szerszám).

csúg : súgni.

csuha : suba, szűr.

csukk : sukk, arasz.

csupor : kis bögre.

csücsök, *csücs* : csúcsa vminek.

csücsörít : csucsorít. „Hégyésre csücsörítyi asz száját”.

csürüszköl : csizmáját a földön húzza, poroszkál (IV.560).

Débella : nagy otromba (XV.283).

derága : drága.

dërce : a lisztnek a szitálás után hátramaradt korpaszerű alja (IV.560).

dom^aó : a kenyérnek sütés közben kihasadt és pirosra sült része, durcása.

doromb : dorong.

döbbencs : vaskos, kövér.

dugnyi : tömni, pl. „Ludat dugnyi” (tömni).

duhaj : dorbézoló, pl. „Duhaj legények”.

duhog : lassan magában morog.

dúdol : halkán dalol.

Eger : egér.

ēgybe : rögtön, azonnal.

ēgykorácsú, *ēgyvívásu* v. *ēgy-^écsú* : vkivel egyidős, kortárs (IX.332).

ēgyvēgbe : sorban, egymás után.

ēhtyúk : éhes tyúk.

elb^aódorog : eltévelyeg, elkalandozik.

elem^aózsia : mindenféle enni való.

el^aélennyi : megkerülni, hazajönni. „El^aévan-ē mā av-vārasb^aó?”

elhannyi : elveszteni.

elhērdāl : elpocsékol, elprédál.

elmēgyēn vmin : vmit el tud végezni, meg tud csinálni.

elokik vmin : eltanul vmit, vmi nehéz dolognak eltalálja a nyitját.

elsinkofāl : elsikkaszt, eldug vmit (X.88).

emm^aénk : mienk.

eresz : eszterha, ereszalj.

eslejtēs : selejtes.

ēstáll^aó : rendesen csűr, pajta értelemben használatos.

északából : nagyjából összeűt,
 összeccsinál vmit.
észterhaj : eszterha.
ettéd, ették : tied, tietek.
éveget : eszeget.
égerény-föd : homokos könnyen
 kiszáradó föld.
érégrik : megérlik.
éreszt : megérlel.
értetlen : bolond, ostoba.
étkes : sokat evő, nagy bélű.
évad v. *évad* : évad, ideje vminek.
éz : ize valaminek.
Farol : a szekér hátulja oldal-
 vást csuszik.
fartol : a lóról mondják, mikor
 oldalvást hátrafelé megy.
faseari : fukar, fösvény.
fáradt : sovány.
fejel (fejalj) : párna, vánkos.
fékető v. *fékető* : főkötő (IV.142).
féléres : felkel, felébred (X.88).
félesszű : féleszű, bolondos (II.181).
félöklyik : fölpersenik, kipattog-
 zik pl. az arca.
fenek : fenék.
fenekfészek : a legfiatalabb madár
 a fészekben vagy a legifjabbik
 testvér.
fentő : kis csavargatott mákos
 kalács.
férgetyű : a szekér első tenge-
 lyére tett forgatható készülék,
 mely alul a szekérderekakat
 tartja.
feteké : fekete.
ficsór : kis fakupa, mellyel a
 malomban az őrleni valót meg-
 vámolják.
fil : fül.
filegória : kerti mulató ház.
fircel : fércel, nagyjából össze-
 varr.
firdenyi : fürdeni.
firiss : friss.
firtat v. *fitat* : keres, kutat (IV.
 435).
folyut : tehenet közösít.

fulóta : flóta.
fura : furcsa (II.181).
furma : alak. 'ilyen furma' =
 ilyen forma, ilyen féle, ilyen
 alaku.
furmás : szép alakú, formás.
futéros : futkároz (XIX.187).
fürhész v. *firhész* : fölhérc. A
 szekerrúdon az első kerekek
 előtt keresztbevont s meg-
 vasalt fa, mely a *kézfát* tartja
 s föllépőül is szolgál.
fütözik : sütkérezik.
Galand : vékony szalag (XIV.
 287).
galáris : kaláris.
galló : hinta (IV.43).
gallózik : hintázik.
ganca : kukoricalisztből apróra
 szaggatott gombóc.
gancs : görcs a fa belsejében.
 'Gancsra akadt a fejszém'.
gang : folyosó.
garajcár : krajcár.
garád : kerítés (IV.43).
gēda : gida.
gēlyva : kinövés a nyakon. Innen
 a *gēlyvás*.
gēmēr : Gömör megye.
gēnge : gyenge (XVII.229).
gerebén : lapos fa, melynek köze-
 pén vas szegek állanak ki s
 ezen fésülik a kendert.
gerēnc : gerinc (XIV.230).
gērēta : kréta.
gerhēs : köhögős, beteges ember.
gīga : gége (V.181).
girind : görény (V.181).
gombóta : apróra vagdalt vagy
 reszelt tészta.
gomolya : friss, még sokáig nem
 állott édes sajt.
góbé : műveletlen, együgyű,
 parasztos.
góró : kóró (XVII.524).
görhe : kukoricalisztből készült
 lepény. Ilyesféle a 'málé' is,

csakhogy ennek buzatésztából van az alja.
göth^os : köhögős, gyenge, satnya.
guba : fekete szőrű bunda, vagy pedig: zsarátnakban sült fánk-féle tészta.
guga : száraz kinövés a nyakon.
gúnya : mindenféle ruha (VI. 232).
gunyh^o : kunyhó.
guriga (Eger) : karika.
gussaly : rokka.
güdör : gödör.
güröngy : -güröngy.
gyall^o : gyarló.
gyantár-fa : létra módjára össze-
 ütött két vaskos szálfá, melyen a pincében a bor áll.
gyepű : apró cserjéből álló kerítés, sövény.
gyiák : deák.
gyim^occs : gyümölcs.
gyi^o : dió.
gyomb^oér : gyömbér.
gyomonnyi : gyónni (IV.425).
gyöm : töm; *belëgyömtë*.
gyugni (Eger) : dugni.
gyurgyalag : iszalag, felfutó növény.
gyurtyánfa : gyertyánfa.
gyügyög : gyagyog a kis gyermek.
gyüker : gyökér (XIII.377).
gyüpet : egy csomó, rakás, köteg (IX.333).
gyüporget : megtakarít, pénzt vagy vagyont gyűjt.
Habuckol : vízben vergődik, kézzel lábbal csapkod.
hadari : gyors beszédű.
hâgat : lovat közösít.
hajb^ookol : hizeleg, hajlong.
hajdë : nosza, rajta.
hajn^o : hajnal. Az öregebb nemzedéknél dívik.
halâbol : összeszed, összekapar. összehalâbol.
halít : másra halasztja a dolgát.

hal^o por. Megvilágítja a példa :
 „Ágya mēg az isten m^eég a hal^o porâba is’.
haluska : galuska.
hambâr : épület vagy kamra, melyben a buzát tartják.
hamvas : négyzet alakú erős vászonruha, melybe a háti terhet kötik (IV.43).
hancsi^k : a határt jelző néhány kapányi földzsombok.
hancúroz : hentereg, ugrándozik (XIX.46).
harangütel : harangütő.
harácsol : összeszed, összegyűjt (fösvényről).
hasigat : hasogat.
hasko : kis has.
hâtall^o : a hámnak, a ló hátán keresztbevett része.
havaskogyik : hóval dobálódzik.
hâz : szoba. „Ereggy be a bels^o hâzba’.
hebre : hadaró, haszontalan beszédű.
hedegü : hegedű.
hely : telek, *egêsz hely* : egész telek, *fêhâzhely* : féltelek.
hempërég : hentereg.
hent : hant.
her^oce : csöröge vagy forgács-fánk.
hërpilés : köhögős, hurutos beteg (XIX.328).
hídlâs : a lovak alá rakott padló az istállókban.
hívël, mēg- v. *elhívël* : meghül. „Meghívël al lê (leves).
hívely : hüvely.
hërës : hüvös. (II.181).
hodâly, juhodâly : karám. Egy-átalán juhok istállója (VII.41).
hogyim : hogy hát. Rendkívül gyakori a *hogy*-os mellékmondatokban, pl. „Azê gyött idi, hogyim elvigyë inn^eét eztet’.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

A debreceni „lesz”. Balassa J. a Nyelvőr XXI. köt. 566. lapján azt állítja, hogy a *lesz*-et Debrecenben használják bizonyos esetekben a jövő idő jelölésére. Egy fülehallotta példát is idéz s elégnek tartja arra, hogy ez alak használatát megvilágítsa. A példa pedig ez: „Nem tudtam, hogy ma el kell lesz hozni”.

Hogy ez idétlen beszéd senkit se jogosíthat föl időviszonybeli következtetésekre, annak hetvenhét oka van. Az első az, hogy Debrecenben a *lesz*-nek ilyen használatáról semmit se tudunk pedig hát volnánk egynehányan, a kik észrevehettük volna. Balassa is csak elhamarkodta a dolgot. Az összerezzenet fiú beszéde t. i. közönséges szócserét mutat. Bizonytal ezt akarta mondani: „Nem tudtam, hogy ma el muszáj lesz hozni”. A *lesz* tehát nem a *kell* segédigéje; ne is kapjunk rajta s ne is hibáztassuk itt, hol a *muszáj* a ludas. A fölcserélés okát megtaláljuk a fiú lelki állapotában.

Az egész eset csak annyiban tanulságos, hogy Debrecenben még a *muszáj* főnévi voltát bizonyítja, holott Dunántúl már hallhatunk *muszájtott*, *muszájna*-féle ragozást is; továbbá hogy ebben a mi ideges korunkban nem szabad a beszélő lelki állapotát szem elől téveszteni, mert másképp a szövegyítés és szócsere képtelen következtetésekre ragadhat; és végül hova jutnánk, ha minden ily nyelvbotlást zsinórmértékül fogadnánk el?

KULCSÁR ENDRE.

Pimpós. B. Orczy Lőrinc „Egy ifjúhoz, ki a városi lakást falusinál inkább szereti” című költeményében olvassuk a következő helyet: „Csak nem megfúlsz, gazda úgy szorít magához, vezet nagy sebesen p i m p ó s asszonyához”.

Pimpó székely szó. Jelentései a NSzótár szerint: a) barka, b) horvirág, c) kenyérpenész. Az egész költemény tendenciáját tekintve: az elfinomult, elpuhult, egészségtelen városi élet kigúnyolása, az üde, természetes falusi élettel szemben; az idézett szó minden valószínűség szerint a háziasszonynak *penész*, *sápadt városi szinét* jelenti. A teljes bizonyosság érdekében jó lenne tudni, használják-e ilyen jelentésben ezt a szót a székelységben, vagy Abaúj megyében, a hol Orczy élete javát töltötte.

ZLINSZKY ALADÁR.

Füles kártya. Ugyancsak Orczy mondja fönt idézett költeményében: „Hányja jobbra-balra módosan kártyáját (a bankadó), várja szerencsének ki hozza adóját, öszvehúzza szemét, ráncolja homlokát, mert sok *füles kártya* lepte bé tábláját’.

Az idézett hely kétségen kívül a (Pharaoról nevezett) fárójátékra vonatkozik. Ebben szerepel a spanyol szóval ú. n. *paroli*, Mayer lexikona szerint: „Im Pharospiel bezeichnung für eine karte, die vom besitzer, nachdem sie gewonnen hat, durch *aufwärtsbiegen einer ecke* bezeichnet wird, was andeutet, dass er auf das incasso der gewinns vorläufig verzichtet, denselben vielmehr mit dem ursprünglichen satze zusammen aufs spiel setzt. Gewinnt das *paroli*, so erhält der spieler von der bank das dreifache des ursprünglichen satzes’. *Paroli* tehát = magy. *füles kártya*.

ZLINSZKY ALADÁR.

Hátissó. Zolnai szerint (Nyelvőr XXI.564. l.) e szó nem tekinthető a **hátíl* alak továbbképzésének, hanem *i*-je a rá következő *s* hatása alatt keletkezett. Igaz, hogy a csikmegyei nyelvjárás nem ejti a *hátíl* alakot, legalább adataink között semmi nyoma; sőt a *hátissó* alak is tudtommal csak abban az egy mesében található, melyre Simonyi hivatkozik (Nyr. VIII.230), ellenben gyakori az *-il* a helyhatározó *-ul* rag helyett az alsódrávai és a szlavoniai nyelvjárásban: *hátíl*, *hátija*, *átíl*, *ilta* (ólta), *milta*, (miolta), *azíta* (azóta). Ugyanígy ejtik az *-úl* végű igéket is: *gyógyíl*, *fordíl*, *guríl*, *tágíl* sat.

Ez igealakokat a tárgyas *gyógyít*, *fordít*, *gurít*, *tágít* sat. alakok analogikus hatásából igyekeztem megmagyarázni (Nyelvjárások, 54. l.); a határozó szók ragjában pedig, mint Simonyi is hiszi, az *-úl* ragnak magashangú (**-él*) mellékalakját kell látnunk. E szerint a *hátissó* mégis csak ebből lett *hátíl-só*. Jó volna tudnunk, vajjon hallható-e Csik megyében is a *hátíl* alak; sőt a *hátissó* használatáról se ártana megbizonyosodnunk, mert az illető mesében közölt egy-két szó hitelessége ellen már a közlés alkalmával fölemelte a Nyelvőr szerkesztője kétkedő szavát.

BALASSA JÓZSEF.

Zolnai fején találja a szeget, midőn azt mondja, hogy a székel *hátissó* eredetibb *hátussó* helyett van. Ez az alak még hallható is a székelységben, s némely vidékein nem ismeretlen az *utussó* sem, a mely valószínűleg amannak analogijára keletkezett.

Megjegyzendő, hogy a *hátissó* (a *hátussó*-val együtt) nemcsak Gyergyóban járatos, s én mindezeket az alakokat Udvarhely megyéből is jól ismerem.

STEUER JÁNOS.

Székely ,máj'. Arra a kérdésre, hogy a szék. *máj* szó hogyan magyarázható meg effélékben: „Ne máj tedd! Nem máj teszem!” sat., a szerkesztő annak a gyanításának adott kifejezést, hogy ebben aligha az oláh *mai* = „még, de” szóra nem ismerhettünk (Nyr. XXI.473).

Ilyesmit sejtettem én is, mikor az említett kérdést beküldtem, de nem mertem mindjárt kimondani, jól tudván, hogy az eddig kimutatott oláh hatásnak is csak egy része állja meg a sarat. A szerkesztő válasza azonban megerősített nézetemben. Itt tehát csakugyan egy újabb oláh hatással van dolgunk, a mely még azért is érdekes, hogy mondatszerkesztő segédzó (conjunctio), a minő pl. a hazai németiségben a magyar *dehogy, pedig, hát*.

Kétségtelennek látszik tehát, hogy a szék. *nem máj, ne máj* és *mit máj* az oláh *nu mai* és *ce mai* mása. Nézetem szerint tehát az idézett három példát így kell értelmezni: „Ne máj tedd” = ne is tedd. „Nem máj teszem” = nem is teszem. „Mit máj vesztegetem reá a szót” = mit is vesztegetem reá a szót.

STEUER JÁNOS.

Valaskás. A NySz. III. kötetének 1000. lapján olvasható: „*Valaskás* [Valachus; walachisch?]. Pajkos. helybéli *valaskás* tolvajok’.

Valaska Gömör megyében a tótok közt annyi mint „fejszécske” vagy „fokos”; hosszúnyelű fejsze, melyet a hegyek közt járó emberek, pásztorok, vadászok sat. mindig magukkal hordanak’.

Valjon az idézett szó is nem ennek az értelemnek felel-e meg?

MÁGÓCSI DIETZ SÁNDOR.

Köszönjük a helyreigazítást. *Valaskás* csakugyan nem annyi, mint: „Valachus, walachisch”, hanem, a mint a helyreigazítás kijavítja: „baltás, fokosos’.

A hibás jelentés fölvétele úgy esett meg, hogy fölolvasóm Bernolák szótárában a „*walaska*; valachica femina, eine wallachin’ szóról nyomban a következő kettőre ugrott át: „*walaski*: valachice, wallachisch”, s aztán „*walaski*: valachicus, wallachisch”: s ez utóbbinak útmutatása szerint került bele a NySzótárba a föntebbi idézett jelentés.

Pedig Bernolákban a *walaska*: valachica femina, eine wallachin' után még ez is ott áll: 2.) v[ide] *šwančara*'. Ha e jegyzet ki nem kerül a fölolvadó figyelmét, a főt közlött helyreigazításra nem lett volna szükség. A *šwančara* szóra rányitva ugyanis ott ismét ezt az utalást találjuk: ,v. *šwagčara*'; ha meg ezt a szót keressük föl, ott egy újabb utalást találunk: ,v. *šwagcarka*'; végre ez utóbbira rányitva a következőt olvassuk: ,*šwagcarka*, *šwagčarka*: Helvetica, schweizerin, helvéciai asszony; 2) v. *hadšača*'. E szó alatt aztán megtaláljuk a *valaská*-nak keresett jelentését: ,*mala sekerka* [= kis szekerce], sparum, lanze, speer, wurfbeil; lántsa, szigonyos dárda'.

A *valaska*: ,fokos, hosszúnyelű balta' egyébiránt, a mint utóbb értesültem, jól ismert és használt szó nemcsak a gömőri, hanem a zólyomi és liptómegei tótok nyelvében is: ,a juhászoknak rendes fegyvere, birkapásztort *valaska* nélkül képzelni is alig lehet'.

A szó jelentésfejlődés tekintetében fölötte érdekes és tanulságos. Alapszava *vlach* a mi keleti szomszédainknak a nevezete, a kiket újabban románoknak hívnak; s a mi *oláh* szavunk is ugyanezen *vlach*-nak a képmása. *Vlach* v. *valach* tehát annyi mint: 1) *Valachus*, *oláh*; 2) *pastor*, *opilio*; *hirt*, *schafhirt*; *pásztor*, *juhász*. E két jelentés közül a második későbbi fejlődés, s ama ténynek a tanúbizonysága, hogy az oláhok kezdetben, valamint ma is még hazánk hegyes vidékein kiválóan pásztornép voltak. Hogy a népnevezet az illető nép foglalkozására is átruházódik, arra, hogy egyebeket ne említsek, saját nyelvünk is nem egy példát szolgáltat. Így *cigány* egyszersmind annyit jelent, mint: *muzsikus*: ,Húzd rá *cigány*, megittad az árát' (Vör.). Hasonlóképen *görög* annyi, mint: *bolto*s, *szatócs*: ,Kit viszkend földi? Hát ezt a zsidót viszem hozzánk *görögnek*' (CzF.). Továbbá *zsidó* a példaszó szerint: ,Ez az ember nagyobb *zsidó* a *zsidónál*' (Ball.) annyi mint: *kereskedő*. A régi nyelv tanúsága szerint: *székely*: ,Én Bánffy idejében Horváthon *székely* voltam' (RMNy. II.310.) annyit is jelentett, mint: *határőr*, *gränzer*.

E szó megvan különféle változatban a szláv népeknél is, nevezetesen a fentebb idézett két jelentésben a tótságban is él: ,*wallach*: 1) *Valachus*, einer aus der Wallachei; 2) *pastor ovium*, *opilio*, *schafhüter*. A belőle képzett melléknév: *walaski*, -a, -e szintén a most idézett két jelentést tünteti föl: ,1) *Valachicus*, *wallachisch*: 2) *pastoritius*, *opilionaris*: ,*schafknechtisch*'. E melléknévnek nőnemű alakja: *walaska* valamely megfelelő s valószínűen:

sekerka, sekerečka: fejszécske, szekerce, baltácska szóra vonatkozva, elsőbben főnévvel együtt járva: *walaska, sekerka*: pástörök baltája, pástori fokos volt használatban, utóbb aztán a melléknév egymaga is kifejezőjévé vált a főnévvel kapcsolatos „juhászbalta” jelentésnek.

Tárnok. Napilapjaink közül többen: „Szerkesztői üzenetek” címmel új rovatot nyitottak, a melyben olvasóiknak egy és más kérdésére fölvilágosító válasszal szolgálnak. Egy ily választ olvastam legújabbán a „Magyar Hírlap” december 29-iki számában. Egészében közlöm: „G. L. Pozsony. Ön azt állítja, hogy a *tárnok* jó szó, és semmi szükség a *táros*-sal kiszorítani. Az bizonyos, hogy a *tárnok* szónak igen furcsa a sorsa a mi nyelvünk történetében. Az *asztalnok*-kal, *udvarnok*-kal, *pohárnok*-kal egyetemben európai civilizációnk legkezdetén vettük át a szlávból és e szavak bizony ép oly magyarok, mint az olasz *istálló* vagy kölcsönvételeink bármelyike. A nyelvújítás azonban helytelenül magyar képzőnek tekintette a szláv *-nik*-ből lett *-nok*-ot és aztán derűrehorúra termett a sok *gyakornok, irnok, elnök, ülnök* sat. Ha az ortológia küzd e korcsok és főkép szaporodásuk ellen, az természetes és helyes dolog; de hogy elsőben az idestova kilencszáz év óta meggyökeresedett kölcsönszókat veti el, a rossz kópiáknak pedig megkegyelmez, az legalább is nem logikus dolog. A *tárnok* nem *táros*, az *udvarnok* nem *udvaros*, az *asztalnok* nem *asztalos*. A régi magyar udvartartásból úgy se maradt egyebünk, mint ez az egynehány szó; ép oly méltó megtartanunk, mint a mily méltó küzdeni a *járułnokok* és egyéb új *-nokok, -nökök* ellen.”

Megvallom, e válasznak értelmével és célzatával, bár többször átolvastam, sehogy se tudtam tisztába jönni. A bevezető sorokból: „Ön azt állítja, hogy a *tárnok* jó szó, és semmi szükség a *táros*-sal kiszorítani” az következne, hogy a rovatvezető nincs egy véleményen azzal, a kinek válaszol; de válaszának végén maga is azt a nézetet vallja, hogy *tárnok* helyett *táros*-t használni helytelen iparkodás. Lehet azonban, hogy G. L. nézetének nem ellene akar mondani, hanem inkább azt megerősíteni. Akkor azonban a fogalmazás nem egészen szabatos.

De már a mi ezt a kijelentését illeti: „hogy az ortologia elsőben az idestova kilencszáz év óta meggyökeresedett kölcsönszókat veti el, a rossz kópiáknak pedig megkegyelmez, az legalább is nem logikus dolog”, azzal merőben hátat fordít az igazságnak.

Az egészen új fölfedezés, hogy az ortologia a meghonosodott idegen szók ellen küzd, a korcsoknak ellenben kegyelmet ad! Valóban kíváncsiakká tesz bennünket a szerkesztői üzenetek írója, hol és mikor tettünk mi olyféle nyilatkozatot, a melyből azt lehetne kiolvasni, hogy mi a *tárnok*, *asztalnok* s egyéb meghonosodott idegen szók-nak hadat üzentünk. ellenben a *javítnok*-féleknek pártját fogtuk.

De térjünk át arra, a mit a válasz voltaképen tanít, s a mit olvasóinak a lelkükre akar kötni.

A válasznak veleje az, hogy *pénztárnok*, *ruhatárnok* sat. helyett *pénztáros*-t, *ruhatáros*-t használni, mint némelyek legújában fölkapták, helytelen dolog; mert a *tárnok*, habár idegen, de rég meghonosodott s így kifogástalan szó; s ha *asztalnok* helyett nem mondhatni *asztalos*, világos, hogy *tárnok* helyett se mondható *táros*.

Ennek az okoskodásnak azonban, mindamellett, hogy az egyetem falai közt fogamzott meg, s onnan szivárgott ki és jutott bele a M. Hírlap hasábjába, nagyon szembeötlő és sok a görbéje.

Először is, ha a *tárnok* CzF. meghatározása szerint, hajdan a királyi kincstár őre, utóbb az ország zászlós urainak egyike s a nádor és országbíró után a kir. helytartótanács harmadelnöke, valjon melyik királyság kincstárának őre például a nemzeti színház pénz-*tárnoka*; s miként van az, hogy a könyv-*tárnokok*, ruha-*tárnokok* zászlós úr létükre nem ülnek a főrendi ház tagjainak sorában?

Másodszor tudnivaló, hogy nyelvművelőink, midőn látták, hogy van *tár*, *udvar*, *asztal*, *pohár*, *buj*, s hogy van *tárnok*, *udvarnok*, *asztalnok*, *pohárnok*, *bajnok*, azt következtették, hogy ezekben világosan kiérezhető egy eredeti, foglalkozást jelölő *-nok* képző; e következtetésük azonban csalódáson alapult, mert ezek nyelvünkben nem képzett, hanem egységes szók, ószl. *товарникъ*, *дворникъ*, *столникъ*, szerb. *pehárnik* és *bojnik*. Midőn tehát az érezhetőleg idegen *kassier*-t magyar szóval akarták helyettesíteni, a már járatos *pénztár*-ból a fölfedezett *-nok* képzővel megalkották a *pénztárnok*-ot; ez tehát nem összetétel, hanem képzett szó, vagyis nem így taglalandó: *pénz + tárnok*, hanem így: *pénztár + nok*.

De harmadszor, az összetétel föltalálói és védői kifeledtek még egy más mozzanatot is számításukból, a mely világosan ellene mond állításuknak. A kérdésbeli szó megalkotóinak ildomosságáról nem tehető föl ugyanis, hogy ismerve a *tárnok* szónak 'kincstartó' jelentését, a mi hasonlóképen (csakhoggy fölsőbbbrangú) *kassier*-t

jelentett, egészen fölösen, sőt visszásan a *pénz* jelzöt szükségesnek tartották volna eléje függeszteni. Ez ugyanis ép oly összetétel volna, mint a következők: *disznókanász*, *birkajuhász*, *fazékgöröncsér* sat.

Negyedszer veszedelmes fegyver is a *pénz*+*tárnok* magyarázat, mert e fegyvert ellenük is lehet fordítani. Ha ugyanis a *pénztáros* nemcsak szükségtelen, hanem helytelen is, mikor megvan a régi jó *pénz*+*tárnok*, akkor helytelen a *műasztalos* és *párbajos* v. *párbajozó* is, minthogy megvan a szintén régi, jó *mű*+*asztalnok* és *pár*+*bajnok*.

Vége ötödször, a mi a rovatvezetőnek azt az észrevételeit illeti, hogy „a *tárnok* nem *táros*, az *asztalnok* nem *asztalos*“, az igaz; de azt nem is sürgettük soha egy szóval se, hogy pl. az *asztalnok* helyett *asztalos*-t mondjunk, minthogy már réges-régóta megvan és saját, külön jelentésben él az *asztalnok* szó; de hogy az *asztalos* a „*tischler*“ jelentés mellett ne volna egészen helyesen az *asztalnok*-nak, ha ez meg nem honosult volna nyelvünkben, *tafeldecker* jelentésében is használható, annak már kereken ellene kell mondanunk. Mondunk egypár példát. Így szólok az inasomhoz: „Hívd el a *nyergest*, hadd vizsgálja meg ezt a lószerszámot“; később ismét: „Mondd meg a kocsisnak, vezesse elő a *nyergest*, kilovagolok“. Vadászfegyverről lévén szó, panaszkodom egyik ismerősömnek: „A mi *puskásaink* boltjában nem talál az ember kedvire való fegyvert“; más alkalommal ugyanannak elbeszélem, hogy: „A mi *puskásaink* erős tüzelést kezdtek, s visszaverték a támadást“. Tegyük föl, hogy én egy vendéglő éttermébe belépek s fölöltömet levetve az ott álló szolgálóhoz fordulva így szólok: „Nincs itt *fogas*?“; aztán leülök, kezembe veszem az étlapot s újra kérdezem: „Nincsen ma *fogas*?“: ha ez a szolga magyar születés, kérdem. valjon nem értette-e meg, melyik *f o g a s* r a céloztam először, s melyikre másodszor, s valjon összezavarta-e egyiket a másikkal? Ha tehát békében megállhat egymás mellett s legcsekélyebb zavart sem okoz a két különböző tárgyra mutató jelentés az idézett s még elég nagy számmal idézhető példákban, bizonyára nem okozna az *asztalos*-nak kettős: „*tischler*“ és „*tafeldecker*“ jelentése se, ha ez utóbbit nyelvünk már kezdettől fogva reá ruházta volna. S valamint nem szükséges, hogy megkülönböztetésül s értelemzavar kikerülése végett a *sattler*-t *nyeregnők*-nek, a *schütz*-öt *puskánok*-nak kereszteljük, ép úgy nem volt szükséges hajdanában s csupán a véletlennek róható föl, hogy őseink a *lapifer*-t *asztalnok*-nak s nem *asztalos*-nak nevezték.

A ki tehát a *pénztáros*-t helytelennek, vagy legalább is sürgősségtelennek állítja a *pénztárnok* helyett, s először hirdette a világnak azt az elmésséget, hogy „most már csak azt várom, hogy ortologusaink az *asztalnok* helyett is *asztalos*-t mondjanak”, ha ugyan vizsgálta, nagyon homályos szemmel vizsgálta a nyelvi jelenségeket; a mint fölnyitja ajakát, első szavából kitetszik, hogy nem tud arabusul.

SZARVAS GÁBOR.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. Egyik kartársam *több mint bizonyos* kifejezést logikai képtelenségnek tartja s azt állítja, hogy mindenegyes esetben *több mint valószínű*-vel helyettesíthető.

Én azt állítom, hogy 1) mindkettőnek megvan a maga helyén a maga jogosultsága; 2) mindkettő saját jelentéssel bír; és ennél fogva 3) egyik a másikkal sem fel nem cserélhető sem nem helyettesíthető.

Melyikünknek van igaza?

Felelet. Kukli bátya házasságának 25-ik évében valahol elhagyta esernyőjét s hallania kellett a prédikációt: „Hja, ha az ember mindennap egy esernyőt elveszt!” Férjem uram egyszer véletlenül vörös bort csöppent az abroszra, s következik rá a szemrehányás: „Te soha nem tudsz vigyázni!” Már ez úgy van; az ember szeret és szokott is nagyítani. A mi egyszer, kétszer esik meg, az ezerszer, vagy épen mindig; a ki tíz eset közül egyszer elkésik, az soha nem pontos. A *tökéletes* a szépnek, jónak legszélsőbb határa, a melynek további foka nincs: s a szerelmesnek az ő imádottja mégis leg**tökéletesebb** teremtmény.

Így vagyunk a *bizonyos*-sal is. Voltaképen tovább fokozni nem lehet; az élő beszéd mindamellett vesz magának annyi szabadságot, s a *bizonyos*-nál tud *bizonyosabb*-at, sőt *legbizonyosabb*-at is. Hány apa nem szólhatott már pl. ekképen hanyag fiához: „Az *bizonyos*, hogy rest tanuló vagy: de még *bizonyosabb*, hogy meg fogsz bukni; a *legbizonyosabb* pedig, hogy akkor inasnak adlak!”

A mint tehát a bizonyosnál lehet valami bizonyosabb, szint-úgy lehet nagyítással egy és más dolog *több mint bizonyos* is. Ez is csak olyan erősítő kifejezés, a minőt nagy számmal találunk

és használunk nyelvünkben; minők: soknál több, szebbnél szebb, gyöngynél gyönygebb, szentek szentje, csodák csodája, erőn erővel; fehérebb a hónál, fényesebb a napnál, rettentőbb a halálnál: csupádon csupa, telides teli, örökkön örökké sat. A kérdés írójának tehát teljesen igaza van, midőn nem tartja képtelenségnek a kérdésbeli kifejezést, s különbséget tesz a *több mint bizonyos* és *több mint valószínű* közt.

2. Kérdés. Az egész Kis-Kunságon, legalább azon részén, melyet én ismerek (Kun-Szent-Miklós és környéke), az esztendő utolsó estéjének *bévőd este* a neve, a mikor még a szegény ember is, ha csak teheti, a rendesnél gazdagabb asztalhoz ül, azzal biztatván magát, hogy abban az esztendőben úgy sem eszik többet; a jobbmóduaknál pedig valóságos lakoma van.

Némelyek szerint a *bévőd* onnan ered, hogy: ,b é v ö d d, a mit bevehetsz, mert az idén nem eszel többet!'

Helyes ez a magyarázat?

Felelet. Olyan helyes, mint *káposzta* = *Káp hozta* vagy *tapló* = *tápláló*.

A *bévőd*-nek alapszava régiesen *bév* és *bőc*, ma *bő*; ebből kicsinyítő -*d* képzővel lesz *béved*, vagy a mint legtöbb vidéken hallható: *bőved* (vö. *apród*, *kicsid*, *könnyed*). *Bőved este* tehát annyi, mint: ,b ő s é g e s este'.

Hogy a kicsinyítő képző több szóban idővel teljesen elveszti erejét s egészen az alapszó értelmét tulajdonítja el, arra egyéb nyelven kívül a mienk is több példával szolgál. Ilyenek: *rövid* (a székelységben *röv*: kurz), *padka*: ,kemence mellett téglából készített ülő- v. fekhely' Ball. (= pad), *nyalóka*, *nyalka*: schlemmer: ,A torkosok, n y a l k á k az udvaroknak toldaléki' Com: Jan. 141. (= nyaló, nyalogató), *zacskó* (*zakcsó* PPB. *szakcsó* Mel: Herb. 37.) = *zsák*, *sák*: ,Csak s á k j á t töltené be arannyal' (Bas: Credo 184).

Sőt az is megtörténik, hogy az ily kicsinyítő képzős szóknak egynémelyike még az alapszónál is erősebb jelentést ölt magára; pl. *szá*, *száj*: os, mund < *szád*: öffnung: ,patak száda' (Wenzel X.318.), erdő száda (Czinár), *folt*: stück: ,Mind f ó t r a szaggatá az oroszánt' (JordC. 339.) < *falka* (= *foltka*, *folka*): schar, horde: ,Egy f a l k a lengyel tisztet fogok kegyelmedhez igazítani' (RákF: Lev. III.98).

3. Kérdés. Azon tiszteletteljes kéréssel fordulok a t. szerkesztő úrhoz, méltóztassék nagybecsű véleményét velem közölni: hogy mit tart a *paprika* szóról. Magyar szó-e ez, s mi az etimológiája.

Felelet. A paprika valamint a növényország legnagyobb részének nevezetei is, nem eredeti, hanem jövevényszó, mely a gör. *πέπερι*, *πίπερι*-ből, a lat. *piper* révén minden európai nyelvbe átkerült. A latin szót majdnem teljes alakjában véghangzó bővüléssel a mi *pipere* szavunk is föltünteti: *piper-es*: 'borsos, csipős, izes' s innen átvitelesen: 'díszes, cifra'.

A szerb-horvátban *biber* és *papar* alakban járatos, s ez utóbbiból kicsinyítő *-ka* képzővel új jelentést: '*capsicum annuum*' véve föl, lett *paprika*, a mely a magy. *paprika* szónak a példaképe.

A szó a mi nyelvünk révén átjutott a németbe is, s nyugat felé haladva napról-napra újabb hódításokat tesz.

4. Kérdés. T. szerkesztő úr! A mint a nevem előtt díszlő *Dr.*-ből méltóztatik látni, én dacára hogy még egyetlen élő lelket sem 'gyógykezelttem' a fekete föld alá, doktor volnék. A mi boldogult latin tanárom sokszor elmondott értelmezése szerint annyit jelent, mint: 'tudós, okos, bölcs'. Nagyon restelném tehát, ha tudós létemre valaki szemem közé vágná a megszégyenítő tudatlan jelzőt. Már pedig fenyeget a veszély, hogy akármit iparkodom is, egyszer még sem kerülhetem el ezen erkölcsi arcucsapást. Előadom ügyemet úgy, a mint áll.

Én családommal már két éven át Budakesziben töltöttem a nyarat. Barátaim kérdésére, ha egyik-másik meg akart látogatni, hogy mily alkalommal rándulhatnak ki hozzám, rendesen így feleltem: 'Ha külön fogaton nem akarsz jönni, a Jégverem uccában mindig ott állnak a budakeszi omnibuszok, ott bármikor felülhetsz'. Tegnap azonban meghökkenve olvastam a B. Hírlap nyelvészének enunciatióját, a mely határozottan kijelenti, hogy 'okvetetlen komádii takarékpénztár irandó. Még az operaház színlapja is *Portici-i némát* ír'.

Minthogy a jövő nyarat is Budakesziben szándékozom tölteni s valószínűleg ugyanazon kérdést intézi hozzám ismerőseim közül egyik vagy másik, s én nekem hasonlóképen kell felelnem. zavarban vagyok, hogy *budakeszi*, vagy '*budakeszii* omnibuszt' mondjak-e, ha nem akarok tudós címemnek szégyenére válni.

Legyen kegyes a t. szerkesztő úr, szánja meg szegény soromat, s szolgáltasson becses válaszával menedéklevelet kezembe, a melylyel elbáráthassam magamról a tudatlan epithetont.

Budapest, 1892. dec. 20.

Újra alkalmatlankodom. Lehet, hogy a t. szerkesztő úr is tudomást vett róla, de ha kikerülte volna figyelmét, itt közlöm a B. H. egy újabb válaszát, mely a *komádi* helyességét fentartja, azaz — de beszéljen ő maga:

„Ha az az illető úr azt mondja, hogy ,okos ember száján furcsán hangzik a *komádi-i*, teljesen igaza van. Mert így senki sem mondja ezt a szót, mindenki csak egy *i*-vel mondja. A kérdés nem az, hogy hogyan hangzik az ember száján, akár okos akár ostoba emberén, hanem hogyan irandó. Nyelvtudósaink eldöntötték, hogy egy *i*-vel. De én nem fogadok nekik szót föltétlenül. Ha a magyar helyesírás oly pontos és pedáns volna, mint teszem a görög, a mely az ily összevonásokat szemléltetővé teszi ékezetekkel, az más volna. De minálunk az *i* akcentusára nem figyel senki sem. Nem fektetünk súlyt reá *i* vagy *i* van-e írva. Ha ügyelnénk erre s íránk Komadí-t, mindjárt helyen volnánk, mert tudnók, miért írjuk, hogy mit jelent az, ha Komádi helyett Komadí áll. A míg ez nincsen meg, addig én azt tartom, hogy kurrens írásban, valamely szövegben használjuk a tudósok felelőségére az egy *i*-t; ellenben okmányban — és minden cég az okmány jellegével bir, — helyesen mind a két *i*-t ki kell írunk“.

Felelet. Csak utasítsa bízvást s egész nyugodtan barátait a budakeszi omnibuszokhoz; s ha valaki ennek ellenében az ,okvetetlen komádi takarékpénztár irandó' dogmára hivatkoznék, idézze neki viszonzásul Arany ,Szondi két apródjából' ezt a sort: ,Feljöve Márton, az orosz pap' (N. Oroszi, Nógrád megye) s a népdalnak következő két versét: ,Én vagyok a petri gulyás, én őrzöm a petri gulyát' (Petri, Zala m.). Ezek ugyan nem állják ki a versenyt a ,komádi takarékpénztárral' szemben, de védekezésül elegendők a ,tudatlanság' elhárítására. Mert a mi igaz, igaz, a ,komádi' mellett fölhozott okok oly erősek mint a sziklafal.

Először is ki ne érezné, hogy az ,orosz pap' és a ,petri gulyás' szava a színlapok ,Porticii néma' vallomása ellenében merőben erejeveszett és teljesen értéktelen. A *csillagda* és *cukrászda*, a *hágonc* és *szabadonc* is csak azóta vannak helyes képzésül elismerve, mióta a színlapokon a *Jósda* és *Tolonc* díszlenek.

Nem az a kérdés, miként hangzik valamely szó, hanem miként kell kiírni, mondja nyelvészünk, s helyesen mondja. Kérdezzünk meg bármely magyar embert, miként kell olvasni például a Halotti beszédnek következő helyeit: ,Latiatuc feley m zumtuchel mic vogmuc. Menyi milostben teremteve miv isemucut', s habo-

zás nélkül megmondja, így: „Látjátok feleim szemetekkel mik vagyunk. Mennyi malasztban teremte a mi őünket. Aztán ki ne ismerné eme családneveket: *Chergeö, Dessewffy, Thewrewk*, s valjon úgy olvassuk-e, a mint írva vannak s nem inkább így-e: *Csergö, Dessöfi, Török*?

„A magyar nem görög nyelv; s a magyar ember nem oly pedáns mint a görög, a ki az összevonásokat ékezetekkel teszi szemlélhetővé!” Minthogy nem minden olvasónk tud görögül s így ennek az argumentumnak igaz súlyát és erejét nem tudja kellően méltatni, egy-két példával világosítjuk meg. E szóban, teszem azt, $\tau\acute{o}\mu\omicron\varsigma$ a szerkesztői üzenet tanítása szerint az első ó össze van vonva, mert az ékezet az összevonásnak a jele; a ki pedig görögül tud, azt is tudja, hogy ez az ó ϵ -ből ($\tau\epsilon\mu$ -) keletkezett; vagyis a görög az ϵ hangot o -ra vonja össze. Ebben ismét $\pi\epsilon\iota\theta$ - ω az ékezet azt jelenti, hogy az σ ebből van összevonva ι , vagyis $\pi\sigma$ -ból lesz $\pi\sigma\iota\theta(\omega)$; szintúgy a $\tau\epsilon\iota\omega$ szón levő ékezet is azt mutatja, hogy ez meg ebből van összevonva: $\tau\epsilon\iota\omega$ sat. sat.

Mind ez erősségeket megcáfolni nem lehet, s azért mondjuk ugyan: „komádi takarékpénztár, szatmár-németi lakos, rezi bor sat. de valamig az összevonást nyelvünkben is nem jelöljük, teszem azt ilyenformán: komádi, szatmárnémeti, rezi, mindaddig írva csak két i -vel helyes, tehát oroszii pap, petrii gulyás, porticii néma, s a mi szerencsétlennék született i van még széles Magyarországon vagy a föld kerekiségén.

De félre hagyva a tréfaszót, az a kérésünk van az „Üzenetek” szerkesztőihöz, ha egy és más kérdésről nincsenek kellően tájékozva, forduljanak hozzánk, s mi, a miről adhatunk, mindenkor szíves készséggel adunk fölvilágosítást. Így aztán se olvasóikat nem ejtik tévedésbe, se magukat nem teszik ki annak a kellemetlenségnek, hogy állításukat vissza kelljen vonniok. vagy ragaszkodva hozzá újabb furcsasággal megtoldaniok.

SZARVAS GÁBOR.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

S z e g e d v i d é k i e k.

Fábul, de nem igazából. (Akkor mondják, mikor valakinek a szavaiban kételkedünk.)

Híg kása, kemény kása, kása leves kása. (Gúnyos mondás, mikor az ételek nagyon egyformák.)

Megvendégelték az ajtó mögül: az ajtó mögött álló füttykössel vendégelték meg.

Három fertályos: féleszű.

Lelkem zöldje — lelkem adta!: a nem épen kedves egyéniségre mondják.

Kilóg a Mátyás bácsi lába. (Arra a gyerekre mondják, a ki nem igen szokta megtörölni az orrát.)

Kicsi az ól, nagy a disznó: kicsi a csizma, nagy a láb.)

(Csaplár Benedek gyűjteménye.)

PINTÉR KÁLMÁN.

Tájszók.

Hétfalusiak.

káli: rosszféle. „Káli leján a ne mēnny utána”.

karaspad: szék. „Üjjön a karaspadra no, ne a padra”.

pad: láda. „Üjj a padra”.

paláj: lapály. „Sok paláj van itt a mű heggyünkön, palajos az egész hejj”.

pók: himlő. „Megköte a pók”.

Ha apró a himlő, úgy is mondják: „Megköte az apró”.

pórász: szörkötél. „Hoccasza azt a pórászt”.

poszkona. patkonea: pac-

(Brassó m.)

kona. „Nem teljes virág, poszkona székfű”.

ramaz: rövid tőke. „Hozz egy ramaszt bé”.

rapsin: mezei egér. „Vigyázz Zsuzsi, me a lábaddközi fut a rapsin”.

rif: kistarhús a marha melléből.

rittunk: rajtunk.

rúdas: mézes pogácsa.

sajamás: vad fokhagyma.

sajinka: selyemkendő. „A doktorné asszonnak oan szép sajinkája van, hogy!”

HERMANN ANTAL.

Karancsvidékiek.

drongál: rongál.

dellyes: déli, pl. déli álm — alussza a dellyest.

dudlos: búbos — pl. lúd.

durzad: duzzad.

ëskërep: szalamandra.

eslejtés: selejtes.

ficëre: orsó. (Találós mesében pl. „Fut-fut ficëre, így tölti horpaszat”.

fëllveg: felleg.

gebëckëdik: kapaszkodik.

garáz: gaz.

gibíz: gébics (madár).

gërgány: torok. „Sokat győz a gërgányja”.

gyapár: gyopár.

gyuha: gyufa.

hajd: had = család, nemzetség.

hasso-fa: hársfa.

kóna: kolna.

kalabina: ekelő.

kalamantyózni: valamit ügyetlen kézmozdulattal letaszítani.

karimpál: kalimpál.

karúl: gurul.

karaj: vágatás — carrière.

kétköz: kétség.

kiria: lárma, kiabálás.

kossó: korsó.

GYARMATHY DEZSŐ.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI

SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.

XXII. kötet.

1893. FEBRUÁR 15.

II. füzet.

TÖRÖK-MAGYAR SZÓEGYEZÉSEK.

Szókinszünknek ama jelentékeny része, a mely a törökség révén került nyelvünkbe, különböző időkből veszi eredetét. Vannak újabbkori átvételek és vannak olyanok, melyek a törökökkel való érintkezés legrégibb idejére vezethetők vissza. Nyelvtörténeti régiség számba ugyan nem mennek, de sok közöttük az elavult, a már idejét mult. A török hódoltság legrégibb napjaiban juthattak nemzetünk nyelvébe, és befogadta őket a nép beszédje, helyük jutott az írástudók könyveiben. Idő multával azonban kikoptak a közhasználatból és elfeledték őket. Az irodalmi nyelvből egészen kivesztek, a nép beszédje meg egy-egy területre szorította vissza őket.

Így történt a többek közt a *domosz* szóval, mely a régi nyelvben „disznót” jelentett, és a melyet az oszmán-törökség *domuz* alakjában ismer. A *boncsok* szót ellenben, melyet *bondsuk* formában vall magáénak a török, nyelvjárások őrizték meg számunkra. Még inkább áll ez a *szárma* szóra, mely sok vidéken „tölteleket, töltött káposztát” jelent. Török eredetije ugyancsak *sarma*, jelentése szintén „töltelek, begöngyölgetett valami”, és etimonjára nézve egy *sarmak*: „göngyölni” igének a főnévi alakja. Sokkal több azonban az olyan török eredetű szó, melynek a mai nyelvben teljességgel nyoma veszett.

Egy-két kihalt szót akarok fölleveníteni; főleg azért is, mert nyelvünk története még őrzi az emléküket és mert az elhunyt szóttest elváltozásai hangtanilag is érdekelhetnek bennünket. Elsőnek álljon itt ezek közül a

Szemény, szēmény

szó, mely a nyelvtörténeti tanúság szerint „lovas-katona”-félét jelentett. E szó történetére vonatkozó adataink aránylag újabb keletűek, és ezek se határozzák meg kellőleg a szó eredeti jelentését. Gyöngyösinél „kozákat, lengyel katonát” jelent, Szabó Dávidnál meg

„kun vitézt” és szóegyeztető buzgóságában egynek veszi a *kumán* szót a *szemény*-nyel. Kassai szintén megemlíti a Szókönyvében és Kresznerics után „kozákoknak, lengyel vitézeknek” tartja őket és a *szemény* katonákat azonosítja a lengyel katonákkal. A nyelvtörténeti szótár is csak XVII-ik századbeli adatokat ismer, és például a két Rákóczi György levelezéséből és Szalárdi János siralmas magyar krónikájából meríti. Az előbbiek leveleiben előfordul: „Huszonharmad magával jött vala ki szombaton az legnagyobb lator s z e m é n y s gyalogok kapitánya (RákGy: Lev. 492). Az itt valo latranságot mindennap fogják, gyalogja, s z e m é n y e inkább mind elveszett (uo. 494). Kár annyi vitéz embernek elveszni, az s z e m é n y b e n mi sem maradt, gyalogja is feles vesze” (uo. 495). A következő példában már nem „lovast”, hanem „gyalog katonát” jelent a *szemény*: „A s z e m é n y i gyalogság zászlóstul kiment az ellenség közibe” (Szal: Krón. 326). Ennyit vallanak a nyelvtörténet adatai.

Lássuk, hátha az eredetijéből többet sikerül kitudnunk. A magyarosan hangzó *szemény* szó ősi alakjául, bármennyire föltetsző is, a perzsa eredetű *sekbán*-t kell előállítanunk. Ez idegen szó eredeti jelentése „kutyaőrző” és két szóból van összetéve, ebből *sek*: „kutya” és *bán*: „őr, őriző”. Ez utóbbi szórész a perzsa *baniden* „őrizni” igének a névszói alakja. Ennyit mond a perzsa alak.

Mindenekelőtt azonban azt a jelentéstani különbséget kell rendbehoznunk, mely a perzsa és magyar alakokat egymástól megkülönbözteti. A közvetítő átmenetet a törökségben kell keresnünk. A szótárak és egyéb írások vallomásai szerint a török földre költözködött *sekban* annak a szolgának volt a megnevezése, a ki a vadászkutyákra fölügyelt. Hogy pedig e szolgálatot oly emberekre bízták, kik maguk is vadászok voltak és így a vadászatban is részt vettek, az természetes. Ők voltak a szultáni palotáknak a vadász szolgálai, főnökük pedig a fővadász mester, vagyis *sekban basi*. II. Muhammed, midőn janicsárjainak az elhatalmasodása már-már fenyegetővé kezdett lenni, azzal akarta erejüket megtörni, hogy idegen elemet sorozott be közéjük. Így kerültek a janicsárok közé a körülbelül hétezer főnyi *s z e k b á n o k* és ezzel rendes katonákká váltak. Nevüket azonban továbbra is megtartották és főnökük a legnagyobb janicsári méltóságok egyike lett. Kutyaőröknek vagyis vadászoknak százan maradtak meg a palotában.

Az újabb irodalmi török nyelv még más értelmét is tud e szónak. *Szekbán*-nak nevezi a „pribéket, hóhért” is, és Kemál bej

forradalmi drámáiban egész serege szerepel a hóhéroknak, a kik uruk parancsára bárdal vagy kötéllel végzik ki az áldozatokat. Ez meg onnan magyarázható meg, hogy a *sze kb á n o k* közt sok volt a csőcselék, az összeszedett-vedett nép. A mint hogy a régibb török nyelvben nemcsak vadászt, hanem mindenféle jövevény népet is jelentett a *sze kb á n* szó és egyaránt szolgáltak lóháton is gyalog is. Ez utóbbi körülmény a Szalárdi adatát magyarázza meg.

Hátra volna még a *sze kb á n*-nak a *sze m é n y*-nyel való alaki összeegyeztetése. Erre ugyancsak a törökség adja meg az útbaigazítást, a törökök népies nyelve. A *sze kb á n* ugyanis a nép ajkán *szejmen*-nek hangzik, és az újabb török szótárak, sőt már Ahmed Vefik pasa Lehcséje is, föl is említik e népies alakot. A török nyelvben különben se tartozik a ritkaságok közé, hogy a perzsa *b* hangnak hol *v* hol *m* felel meg itt. Ilyen a többek közt a perzsa eredetű *bazu-bend* (karkötő), mely a törökségben *pazvend*, *pazvand* alakot öltött. A *Pazvand* szó mint keleti tulajdonnév is ösmeretes és nem lehetetlen, hogy a magyar *Pásmán*, *Pásmánd* alakokkal is van némi összefüggésben. Jóllehet német eredetet is bizonyítottak már e szókra. — Egy másik példa a *hene fše* szó, mely 'ibolyát' jelent és a melyet a népies kiejtés *neme kše*-nek ismer. — A *sze kb á n*-nal továbbá egészen rokon képzésű szó a perzsa *pehlu-ban*, mely a törökségben *pehliván*-ná lett. A szó perzsa eredetije 'oldal-, azaz testőrző' jelentést fejez ki, de már a törökök *pehliván*-ja 'bajnokot, hőst' jelent. Manapság azoknak a népbajnokoknak a megtisztelő címe, a kik szultáni avagy népi ünnepségek alkalmából birokra kelnek és egy-egy kitűzött díjért egymást legyűrik. Főleg Anatólia szokott ily küzdelmek tanyája lenni. E *pehliván* szót, melyet a közkiejtés *peliván*-nak hallat és a mely egyéb tatár nyelvekben *palvan*-ná zsugorodik össze, a magyar *bálvány* szóval is összefüggésbe került.

A mi pedig a *sze kb á n*-beli *k* (kef) hangnak *j*-vé való lágyulását illeti, az e két nyelv közt oly gyakori jelenség, hogy bizonyítása fölösleges. A nyelvünkben kihalt *sze m é n y* szónak és vele együtt a *sze m é n y* lovasoknak és gyalogoknak ime ez a rövid története.

Hasonló sors érte még a rövidebb életű és multú

Burjunti

alakot, melynek sovány emlékét a török-magyar korbeli emlékek őrizték meg. A nyelvtörténeti szótár idézi e szót és abból az egy

példából, a melyben ,az kádiának az burjuntióért fizetnek', a szerkesztők ,praescriptum, verordnung' értelmet állapítanak meg. Az a körülmény, hogy török világra vonatkozó forráskönyvben és török viszonyok körül fordul elő e szó, már eleve is sejteti velünk a török eredetet. Valószínűleg nem egyéb, mint a török *bujurmak* (parancsolni) igének egy névszói alakja, melynek egy *bujuruldu* mellékformája a mai törökségben is ösmeretes. Ez utóbbi szó ,parancsolatot, rendeletet' jelent és megkülönböztetésül egyéb hatósági rendeletektől a szultáni meghagyásoknak a megjelölője. A *bujurmak* ige vagy *n* vagy *l* képzővel ellátva *bujurulmak* és *bujurunmak* alakokat ölthet, noha az utóbbi *n*-es passzívum a mai nyelvben már kevésbé használatos. Az ily módon tovább képzett igéhez járul a *di* vagy *ti* (mélyhangú alapszóknál *dī*, *du* vagy *tī*, *tu*) névszóképző, tehát *bujuruldī* vagy *bujuruldu*, az *n*-es alakhoz meg *bujuruntī* vagy *bujuruntu* ,rendeltetés, parancsoltatás' értelemmel. A *bujuruldu* alak különben úgy is magyarázható, mintha a passzívum befejezett cselekvését jelentő forma volna, vagyis mintha azt jelentené, hogy ,megparancsoltatott'. A rendelet ugyanis ezzel a szóval az élén kezdődik. Az *n*-es mellékalak után már gyakoribb a *-ti*, *-tī* képző elannyira, hogy az újabb török grammatikusok egy *-nti* képzőt vontak el belőle. Így lett a *gezmek* (sétálni) igéből egy *gezinti* névszó, a *jemek* (enni) alakból *jejinti* (ennivaló), a *süürmek* (seperni) igéből meg *süprüntü* (szemét).

Ezeknek felel meg a mi *burjuntī* szónk is, mely a *bujruntī*, illetőleg *bujuruntī* alakból keletkezett. A benne előforduló hangátvetés meg arra vall, hogy nyelvünkbe a délszáv nyelvek valamelyikéből került át; náluk találkozunk ugyanis *barjam*-mal (ünnep) *bajram* helyett, *porjaz*-zal (északi szél) *pojraz* helyett sat. Ép ily délszláv elváltozás a *kádia* is, mely a török *kádi* (bíró) szót ily megtoldott alakkal juttatta hozzánk.

KÜNOS IGNÁC.

HANGSULY ÉS SZÓREND.

Fejtegetésünk elég hosszúira nyult, némelyek talán terjengősek is mondhatnák; de a komolyan gondolkodó, a ki naponként látja, tapasztalja szórendünk bomladozását, bizonyára egyetért velem abban, hogy ily fontos kérdésben, a melyben annyi a megvilágítani való, a szóval takarékoskodás inkább megrovást mint dicséretet érdemel.

S most záradékul kössünk egy koszorút az új-magyar szórendnek buján tenyésző, elfajult virágaiból.

Példák a *van*, *lesz*, *fog* segédigék hibás alkalmazására.

„Most még meg nem kezdhetem, mire *elhatározva* vagyok” (BHirl. VIII.14.) e helyett: *el vagyok határozva*. „Elrendelte, hogy a város az évforduló napján *kivilágítva* legyen” (Ua. V.30.) e h. *ki legyen világítva*. „Ez egyik jó oldala volt az előadásnak, mert legalább *lehetővé* téve volt minden közreműködőnek, hogy” (Ua. VII.6.) e h. *lehetővé* volt téve. „Az igazgatóság igen szép bizonyítványt adott neki, melyben *kitüntetve* volt, hogy miért bocsátották el a szolgálatból” (Ua. X.11.) e h. *ki volt tüntetve*. „Befejezték tanulmányaikat, azon kar szabályzata értelmében, melynél *beiktatva* voltak” (Nemzet 1891. IX.1.) e h. *be voltak iktatva*. „Azt állítani, hogy azért bukott meg, mert választói *megfélemlítve* voltak, ferdítés” (Egyetértés III.8.) e h. *meg voltak félemlítve*. „*Följegyezve* s *elég* alaposan *megállapítva* van” (OrvHetil. 36.) e h. *föl van jegyezve* s *elég* alaposan *megállapítva*. „Nem foglak oda írni tégedet, hol **boldog** évim *följegyezve* vannak” (Petőfi: Bucsú 1844-től) e h. hol **boldog** évim *vannak följegyezve*.

„Hol **boldog** évim *föl vannak jegyezve*”, szinte helyesebb volna, mint az eredeti szerkezet. De a „**boldog** évim” kirekesztő határozó, azért kiszorítja helyéből azt a határozót, mely az elmében végbemenő szerkesztés folyamatában előbb szerződött az igéhez s ennél fogva oly színben tűnik elő, mintha szorosabb kötelék fűzné hozzá. A kirekesztő határozónak ez a tulajdonsága oly szembeszökő törvény a magyar nyelvben, hogy mihelyt valaki a hangsúly és szórend dolgát kezdi feszegetni, azonnal észre kell vennie. Ez a magyarázata annak, hogy e törvény mind Fogarasi mind Brassai szeme előtt egyszerre lebbentette föl a fátyolt, „még pedig úgy, hogy egyikük se tudott a másika eszejárásáról semmit”. (Brassai: Szerény észrevételek, Nyr. XVIII.344.) De épen azért, mert oly szembeszökő e törvény, azonnal szemet is szúr s kibúvik, mint a szeg, még abból a legbővebb zsákból is, a melyet költői szabadságnak hínak. Azért semmiképen nem menthető az ilyen szórend: „Sokféle a madár s *egyik ezt, másik azt leginkább kedveli*” (Petőfi: A gólya) e h. s *egyik ezt, másik azt kedveli leginkább*. „Egy régi levélen *ezt* írva találtam”

(Arany: Buda halála) e h. *ezt* találtam *írva*. „Aldjon vagy verjen sors keze, *itt* élned-halnod kell” e h. *itt* kell *élned-halnod*. Avagy ha egyházi imádságunk hibás, világi imádságunk se lehet hibátlan?

De kössük tovább a koszorút.

„Forgandó minden; a mi kötve van, fölszabadul, a szabad megkötve lesz” (BHirl. IX.16.) e h. meg lesz kötve, ámbár még így is germanizmus marad. „Rájok nézve a tíz év *megszakítva* lett” (Ua. X.1.) e h. meg lett *szakítva*. — „Javaslatát a háznak *benyújtani* fogja” (Ua. V.19.) e h. *be* fogja *nyújtani* a háznak. „Az a harcászati mód, a melyet röpiratában ajánl, mint *bebizonyítani* fogjuk, ha nem is rosszabb, de csöppet se jobb, mint az eddigi” (Egyetértés III.8.) e h. *be* fogjuk *bizonyítani*. „Azon vonalrészek, melyekre a kavics *kiszállíttatni* fog” (Ua.) e h. *ki* fog *szállíttatni*. „Ez által is az ügyvédeknek felerésze kenyerétől *végleg* fog *megfosztatni*” (BH. V.12.) e h. *végkép* *meg* fog *fosztatni*. (Végkép összefoglaló határozó.) „Mert hisz a közönségnek csak egy kis elenyésző része az, a mely *mindent* fog *lát*ni a látnivalóból” (Ua VI.2.) e h. *mindent* *lát*ni fog. „E célból a pápa és a király jóváhagyását a *leggyorsabban* fogják *kieszköztetni*” (Ua. IX.10.) e h. a *leggyorsabban* *ki* fogják *eszköztetni*. „A céltáblát *örök* emlékül fogják *megőrizni*” (Ua. IX.27.) e h. a *céltáblát* | *örök* emlékül | *meg* fogják *őrizni*. Vannak köztük kiváló képek, melyek eddig *közzé* téve *nem* voltak” (Ua. VI.3.) e h. *nem* voltak *közzé* téve. „A külügyi helyzetről mentől kevesebbet beszéljenek olyanok, kik az új jelenségek minden árnyalatába *beavatta* *nincsenek*” (BHirl. X.1.) e h. *be* *nincsenek* *avatta*, vagy kik *nincsenek* *beavatta* az újat. „Jót állok róla, hogy a béke *megzavarva* *nem* lesz” (Ua. X.1.) e h. *nem* lesz *megzavarva*. „A szabadelvű párt az ő tömörségében ez által *megingattatni* *nem* fog” (Ua. X.1.) e h. *nem* fog *megingattatni*: „Tudják, avagy sejtik, hogy őket *újra* megválasztani *nem* fogják” (Ua. 1891. XII.29.) e h. *nem* fogják *újra* megválasztani. „*Később* érkező *folyamodványok tekintetbe* vétetni *nem* fognak”. (Ha ezt a szolgabírák és alispánok kedves szavajárását németül hallanók: „*später einlangende gesuche beachtet werden, werden sie nicht*”, azt vélnők. hogy valami rosszul tanított szajkó csacsogását hall-

juk. Helyesen így kell mondani: később érkezett folyamodványok nem fognak tekintetbe vétetni. A szenvedő forma még így is elég döcögőssé teszi a mondatot, de ezt nem bolygatjuk, mert a szolgabíró és alispán urak a kúria döntvényére hivatkozhatnak. Tudvavaló dolog pedig, hogy a kúria döntvényei elvi jelentőségük még a harangöntés mesterségében is.)

Példák a módosító igék helytelen szórendjére.

Lehet: ,Kerestek embert ellene, a kivel megbuktatni lehessen' (VasUjs. 1891. 35. sz.) e h. meg lehessen buktatni. ,Amaz eszközök, melyekkel a fegyelmet egy nagy és intelligens testületben helyreállítani lehetne' (BH. 1891. X.8.) e h. helyre lehetne állítani. ,A párviadal nem olyan dolog, a mellyel a becsületsértést megtorolni lehet' (Ua. X.13.) e h. meg lehetne torolni. ,Igen kedélyes viszony mindenesetre Szápáry és a párt közt, mellyel így bánni lehet (Ua. XII.29.) e h. így lehet bánni. ,Bor és zene mellett ezeket elképzelni lehet' (Ua. 1892. V.6.) e h. el lehet képzelni. ,A két ellenkező álláspontot összeegyeztetni nem lehet' (Ua. IV.25.) e h. nem lehet összeegyeztetni. ,Az urak nagyon szivesek, de az időt visszastrófolni nem lehet' (Ua. 1891. X.11.) e h. nem lehet visszastrófolni. ,A tünemény egész lefolyását megfigyelni nem lehetett' (Ua.) e h. nem lehetett megfigyelni.

Kell: ,A vádlottat egyéb vád hiányában fölmenteni kellett' (BH. 1892. II.14.) e h. föl kellett menteni. ,Az érzések és szenvedélyek, melyeket kifejeznie kell' (Ua. III.17.) e h. ki kell fejeznie. ,Az események igen gyorsan meghozhatják, a minek bekövetkeznie kell' (Ua. 1890. XII.31.) e h. be kell következnie. ,Azt külön főlemlítenünk sem kell' (Ua. 1891. VII.1.) e h. föl se kell említenünk. ,A mely konferencián lehetőleg valamennyi katolikus főpapnak és főrendinek kellett volna részt venni' (Ua. VII.1.) e h. részt kellett volna venni. ,Előbb jól kellene meghányi és vetni, mi volna a teendő' (Ua. VII.3.) e h. jól meg kellene hányni és vetni. ,Oh, uram, mért büntetted hosszú élettel, hogy ezt megérnem kelljen' (Ua. IX.14.) e h. hogy ezt kelljen megérnem vagy hogy ezt meg kelljen érnem.

Akar : ,A ki pedig **előre** jutni akar, tagadja meg hazafias meggyőződését' (BH. II.14.) e h. **előre** akar jutni. ,Mely leplezett vagy leplezetlen formában a **politikai** demonstrációk kultuszát meghonosítani akarná' (Nemzet 1891. IX.1.) e h. a demonstrációk kultuszát akarná meghonosítani. ,Ha az egyes mondatok igazi értelmét a költői cafrangokból **kihámozni** akarja' (MHirl. 1891. VIII.22.) e h. ki akarja **hámozni**. ,A kik a népszínház **női** vagy **férfi** karába felvételni akarják magukat' (PHirl. 1891. VIII.23.) e h. akarják felvételni magokat. ,Nem válogatja a szót, ha igazát **elmondani** akarja' (BH. V.1.) e h. el akarja mondani igazát. ,Mi Magyarország szuverénitását mindenki által **tiszteletben** tartatni akarjuk' (Ua. V.29.) e h. Mi azt akarjuk, hogy Magyarország szuverénitását mindenki tiszteletben tartsa. ,Ha nálunk **tért** foglalni és **jogokat** szerezni akar' (Ua. VII.4.) e h. **tért** akar foglalni és jogokat szerezni. ,Nem szándékozik bevonni vitorláit, hanem **szembes** állni akar a támadással' (Ua. VII.3.) e h. **szembe** akar szállni. ,Előítélet Wekerlétől **fentartani** akarni a kereskedelmi és finánc körök privilegiumát' (Ua. VII.20.) e h. **fenn** akarni tartani. ,**Kibúvó** árán is akar **kormányon** maradni' (Ua. 1891. X.1.) e h. **kibúvó** árán is kormányon akar maradni. ,Akkor azután nem vádolna azzal, hogy **kedvező** eredményeket kiereszokolni akarok' (Orv. Hetil. 252.) e h. **kedvező** eredményeket akarok kiereszokolni. ,**Semmi** újat mondani **nem** akarok' (BH. 1891. X.1.) e h. **semmi** újat nem akarok mondani vagy **nem** akarok mondani **semmi** újat. ,Ez alkalmat **elmulasztani** **nem** akarja' (Ua. VIII.11.) e h. **nem** akarja **elmulasztani** vagy **el** **nem** akarja **mulasztani**. ,A kereskedő, ha a valutából eredő veszteségeket **maga** viselni **nem** akarja vagy **birja**' (Ua. V.15.) e h. **maga** **nem** akarja vagy **nem** **birja** viselni. ,Ha ez való, a mit **el** **hinni** **sem** akar, nincs a megbotránkozásnak olyan jogos kifejezése, melyet a miniszterelnök személyére ez alkalommal **rá** **sütni** **ne** **kellene**' (Ua. V.19.) e h. **el** **sem** akar **hinni**... **rá** **ne** **kellene** **sütni**.

Szeret : ,Nem a zászlók színétől vörös, melyeket a munkáspártok **kibontani** szeretnének' (BH. 1891. V.1.) e h. ki

szeretnének bontani. „A dualizmust megtörni szeretnék” (Ua. VII.13.) e h. meg szeretnék törni. „A kiegyezési művet szláv szempontból **revizio** alá venni szeretnék” (Ua. V.1.) e h. revizio alá szeretnék venni. „A gyengét még alább nyomja, mikor ’szárnyaival **felvergődni** szeretne” (Ua. VIII.23.) e h. **fel szeretne vergődni**. „A minőnek azt a félhivatalos sajtó feltüntetni szeretné” (Ua. VIII.22.) e h. a félhivatalos sajtó szeretné feltüntetni. „**Mindent** szeretett volna elvégezni” (Ua. 1892. VI.10.) e h. **mindent** el szeretett volna végezni.

Kiván: „Nem osztozom azoknak véleményében, a kik e törvényt **változatlanul** fentartani kívánják” (BH. V.25.) e h. változatlanul kívánják fentartani. „A kormány **fentartani** kívánta a rendeletet” (Ua. VII.6.) e h. **fenn** kívánta tartani.

Óhajt: „Eltörölni óhajtja a delegációt” (Egyetértés 1891. VIII.3.) e h. el óhajtja törölni a delegációt v. a delegáció eltörlését óhajtja. „A kormány a zsidókérdést **megoldani** óhajtja” (BH. V.19.) e h. a zsidókérdés megoldását óhajtja. „Mely ünnepségen maga is **részt** venni óhajtott” (Ua. VI.29.) e h. részt óhajtott venni. „Közvetítő szerepében az ellentéteket **kiegyenlíteni** óhajtja” (Ua. VII.21.) e h. az ellentéteket **ki** óhajtja egyenlíteni v. az ellentétek kiegyenlítését óhajtja. „Ebből gyaníthattuk, hogy az osztrák báró magyar politikai állásaiban **megmaradni** óhajt” (Ua. 1891. IX.25.) e h. **meg** óhajt maradni. „**Magyar** kenyeret enni óhajtának” (Ua. 1892. IX.4.) e h. magyar kenyeret óhajtának enni.

Vágy: „Volt 60—80 egyesületi tag, de egy sem volt, a ki **költő** lenni ne vágyott volna” (BH. 1892. X.4.) e h. **költő** ne vágyott volna lenni.

Szándékozik: „A kik **bútort** vásárolni szándékoznak” (BH. 1891. VIII.8.) e h. **bútort** szándékoznak vásárolni. „De azért mégis be óhajtja szóló jelenteni, a miket a kérdésekre nézve a házban **kijelenteni** szándékozik” (Ua. V.18.). Be óhajtja jelenteni és kijelenteni szándékozik. Ugyanazon mondatban hibátlan és hibás szórend e h. a miket **ki** szándékozik jelenteni. „Mintha valamely ártatlan egyezmény megkötéséről volna szó, melyet a törvényhozás egy **még** ártatlanabb tengerentuli köz-

társasággal megkötni szándékolna' (Ua. VIII.1.) e h. ártatlanabb tengerentuli köztársasággal szándékolna megkötni. 'Bizonyosság reá, hogy a kúriai bíráskodásról törvényjavaslatot nyújtott be s azt keresztülvinni és tárgyaltatni szándéka' (Ua. VI.23.) e h. s a z a szándéka, hogy azt keresztülvigye és tárgyalassa.

Igyekeznek: 'Ama tudósítások között, melyek a nemzetközi viszonyok **harciasra** fordulását bizonyítani igyekeztek' (BH. 1891. VIII.27.) e h. **harciasra** fordulását igyekeztek bizonyítani. 'Mind a hárman elsimítani igyekeztek az ifju csehek klubjában kitört viszályokat' (Ua. VIII.25.) e h. el igyekeztek simítani vagy azon igyekeztek, hogy... 'Németországban **helyreállítani** igyekezett a vallási békét' (Ua. VIII.18.) e h. helyre igyekezett állítani.

Törekszik: 'A pártok összemérik az erőiket, a vezérek kijelölik követendő utjukat, olyik áthidalni törekszik azokat a kátyukat' (BH. 1892. III.17.) e h. á t t ö r e k s z i k h i d a l n i. 'Hódító szemmel nézett Magyarországra, melyet **magába** olvasztani törekedett' (Ua. VI.16.) e h. m a g á b a t ö r e k e d e t t o l v a s z t a n i. 'A magyar nemzet sorsára még **mindig** törek-szenek befolyást gyakorolni oly nézetek és erők...' (Egyetértés 1891. VIII. 23.) e h. m é g m i n d í g b e f o l y á s t t ö r e k s z e n e k g y a k o r o l n i. 'Az udvar mindkét ország kormányát a *parlamenttől függetleníteni s magának alávetni* törekedett' (BH. 1892. VII.13.) e h. m a g á n a k a l á t ö r e k e d e t t v e t n i. 'A dualizmusban Ausztriának alkotmányos rendjét biztosítjuk, melyet az ellenzéki pártok **felforgatni** törek-szenek' e h. m e l y e t f e l t ö r e k s z e n e k f o r g a t n i.

Iparkodik: 'Ha ellenzéki, csapjon át jelleme rovására a minisztérium szolgájává s ezt különösen **választásoknál** kitüntetni iparkodják' (BH. 1892. II.14.) e h. v á l a s z t á s o k n á l i p a r k o d j á k k i t ű n t e t n i. 'A felelősséget az **ellen-zékre** áthárítani iparkodott' (Ua. IV.29.) e h e l y e t t a z e l l e n z é k r e i p a r k o d o t t á t h á r í t a n i. 'Hogy a mit Baross rontott, **jóvá** tenni iparkodják' (Ua. V.12.) e h. j ó v á i p a r k o d j á k t e n n i. 'Ha polemiáját hallgatja az ember, a mellyel nyájaskodását **megokolni** iparkodik' (Ua. V.17.) e h. m e g i p a r k o d n é k o k o l n i. 'Az osztrák kormányok szüntelenül **viasszaszorítani** iparkodnak Magyarországot

jogaiban' (Ua. VII.13.) e h. vissza iparkodnak szorítani.

Tud: 'A kinek megvan az az adománya, hogy kifejezni tudja az igazságot' (BH. 1892. III.17.) e helyett ki tudja fejezni. 'Dialektika az az ész, mely mindent bebizonyítani tud' (Ua. 1891. X.20.) e h. be tud bizonyítani. 'Az egyetlen pozitív bizonyíték, melyet ellene felhozni tudtak' (Ua. IX.10.) e h. fel tudtak hozni. 'Ha erre a szabadelvű párt kielégítő feleletet adni nem tud' (Ua. X.6.) e h. kielégítő feleletet nem tud adni. 'Úgy látszik ígéretekből él, melyeket beváltani nem tud' (Ua. XII.29.) e h. be nem tud váltani. 'A kormány a hibás, a mely ez iránynak elejét venni nem tudta' (Ua. VI.3.) e h. elejét nem tudta venni.

Vél: 'Mert a politikai frázisok köde által elhomályosítva vélik az orosz-francia egyetértésnek fénylő csilagát' (Egyetértés 1891. VIII.23.) e h. mert azt vélik, hogy a politikai frázisok köde elhomályosította. 'Más okot kellett tehát keresnünk. S megtalálni véltük abban...' (Ua. VIII.25.) e h. s azt véltük, hogy megtaláltuk. A szórendezés még nem teszi helyessé a mondatot, ha különben is idegen szerkezetet majmol. 'Meg véltük találni' még mindig latinos szerkezet maradna, épen olyan mint ezek: 'Ilyen intést láttatott hallani. Engedésével mindeneket lenni meg-kell vallanunk. A külömb-féle akaratokat meg-egyeztetni parancsollya. Ki hinne annyi istenes lelket elrejtetni egy olyan tudatlan egy-ügyűségben. Igen helyesen láttatik mondani' sat. (Dévay András: Nap után forgó virág.)

Látszik: 'Végre azonban elérkezni látszik a teljes kijózanodás és az ébredés' (BH. 1891. IX.8.) e h. úgy látszik, elérkezett.

Méltóztatik: 'A királynak előterjesztést tesz arra nézve, hogy a közös hadsereg magyar részében királyi jogait **akként** gyakorolni méltóztassék' (BH. 1891. XII.2.) e h. **akként** méltóztassék gyakorolni. 'Hogy a szertartásra lehetőleg teljes számmal megjelenni méltóztassék' (Ua. V. 19.) e h. teljes számmal méltóztassék megjelenni.

Sziveskedik: 'Hogy az ülés elején **itt** lenni sziveskedjenek' (BH. 1891. V.19.) e h. **itt** legyenek vagy legyenek szivesek **itt** lenni. 'Azt a részvétet, a melyet önök

felkölteni szíveskedtek' (Egyetértés III.8.) e h. **szívesen felköltöttek**. 'Hogy az előfizetés megújításánál egy-egy címszalagot mellékelni szíveskedjenek' (BH.) e h. **címszalagot szíveskedjenek mellékelni**.

Szokott: 'Mint a hogy egy átutazó idegent eltemetni szoktak' (BH. V.18.) e h. **átutazó idegent szoktak eltemetni**. 'Az emberirtó betegségek visszatérni szoktak' (Ua. VII.28.) e h. **vissza szoktak térni**. 'Azok a jó politikusok, kik besügni szoktak' (Ua. VI.12.) e h. **sugallani szoktak**, kiknek sugallása a kenyerük, kik össze szoktak sügni.

Mer: 'Betörni mer Diána templomába' (BH. VIII.14.) e h. **be mer törni**. 'Megkockáztatni meri' (Ua. 1890. IX.24.) e h. **meg meri kockáztatni**.

Készül: 'A mit Magyarország a jövő évben a hadseregre és honvédségre kiadni készül' (BH. 1891. XII.2.) e h. **a honvédségre készül kiadni**. 'A koronázás jubileuma, melyet az egész ország megünnepelni készül' (Ua. 1892. V.15.) e h. **melynek megünneplésére készül az egész ország**. 'Kik egymást meggyilkolni készülnek' (Egyetértés 1891. VIII.23.) e h. **egymást meg készülnek gyilkolni**.

Tartozik: 'A biztosítandó árúnemeket megnevezni tartozik' (BH. V.15.) e h. **meg tartozik nevezni**. 'Kopott pénzek azonban visszaadtnak annak az államnak, mely kibocsátotta s ez a névértéket megtéríteni tartozik' (Ua. V.15.) e h. **ez tartozik megtéríteni a névértéket**. 'A tárgyalás befejezése után az ítéletet kihirdetni tartozik' (Ua. VII.7.) e h. **tartozik kihirdetni az ítéletet**. (Ezt az egybeillesztést: 'kihirdetni tartozik', ha még oly hosszú testű volna is az a módosító ige, nem szabad megengedni, ha hamis analogiára nem akarunk alkalmat szolgáltatni.)

Sikerül: 'Megvédeni azt a közjogi álláspontot, a melyet 1870-ben az igazságügyi államtitkárnak hivatalos levelezés útján érvényre juttatni sikerült' (BH. V.16.) e h. **érvényre sikerült juttatni**. 'A mennyire megtudnunk sikerült' (Ua. VIII.18.) e h. **a mennyire sikerült megtudnunk**.

Vonakodik: 'Minthogy azonban visszalépni vonakodik' (BH. II.11.) e h. **vonakodik visszalépni**.

Képes: 'A legrövidebb idő alatt benyomulni képes a

szomszéd állam területére' (BH. 1891. II.11.) e h. be képes nyomulni vagy képes a legrövidebb idő alatt benyomulni a szomszéd állam területére. 'A hatalom, mely azokat visszacsatolni képes' (Ua. 1892. V.6.) e h. **vissza** képes csatolni. (Vö. 'Légy tölgyfa, mit a fergeteg ki képes dönteni', vagy magából a BH.-ból ezzel: 'Mert a föld el képes tartani a népet'. 1891. VIII.23). 'Minden egyént, öreget, fiatal, férfit, nőt, egészségeset, beteget elaltatni képes' (OrvHetil. 256.) e h. el képes altatni. 'Semmiféle társadalmi mozgalom ily erőt és kiterjedést eddig Magyarországon elérni képes **nem** volt' (BH. 1891. X.4.) e h. **nem** volt képes elérni. 'E szövetséget semmi erő és hatalom **fölbontani nem** képes' (Ua. IX.25.) e h. **föl** nem képes bontani vagy **nem** képes fölbontani. 'S ha akaratát *keresztülvinni nem* képes' (Ua. 1892. II.11.) e h. **nem** képes keresztülvinni.

Köteles: 'Az 1867-iki törvényekben foglalt nemzeti jogokat megvalósítani köteles' (BH. 1891. X.18.) e h. **köteles** megvalósítani. 'A mint a koronát szerződéssel kapta, azonképen az alkotmány határait **megtartani köteles**' (Ua. 1892. V.18.) e h. azonképen **köteles** megtartani az alkotmány határait.

Kénytelen: 'Nyomorogni vagy **adósságokba** keveredni kénytelen' (Egyetért. 1891. VIII.23.) e h. **adósságokba** kénytelen keveredni. 'A magyar állampolgárokat, kik **idegen** tisztikar alatt szolgálni kénytelenek' (BH. VI.3.) e h. **idegen** tisztikar alatt kénytelenek szolgálni. 'Minek következtében az uralkodó nemzetség ama tagja, a ki a trónörökös címet már fölvette, e címet **újra** letenni volna kénytelen' (Ua. VIII.8.) e h. kénytelen volna újra letenni e címet. 'Az osztrák képviselőház bizottsági tárgyalásainak hosszadalmassága miatt a **magyar** képviselőház is kénytelen **késni** a valuta-javaslatok elintézésével' (Ua. VI.25.) e h. a magyar képviselőház is késni kénytelen.

Szabad: 'Vagy ha **ugy** neveznie szabad' (BH. IX.4.) e h. ha **úgy** szabad neveznie. 'Azt hisszük, ez olyan problema, melyet kisszerű okoskodással **megakasztani nem** szabad' (PNapló. VIII.22.) e h. **nem** szabad megakasztani.

Hajlandó: „Mert a dolog úgy áll, hogy vagy az állam adja fel a törvényt vagy az egyház a dogmát s minthogy *est* tenni egyik sem hajlandó” (BH. IV.25.) e h. ezt egyik sem hajlandó megtenni. „Törökország fegyverkezik s fővárosát s vizeit Oroszországnak *kia*dni *nem* lesz hajlandó” (Ua. XI.15.) e h. fegyverkezik s nem lesz hajlandó fővárosát *kia*dni.

Kész: „A monarchia biztosságának *minden* áldozatot *megho*zni *kész*” (BH. 1891. XII.2.) e h. kész minden áldozatot *megho*zni.

Alkalmas: „A megoldás mely az állami hatalmak közti összhangot *helyreállít*ani *alkalmas*” (BH. XII.2.) e h. mely *alkalmas* | *helyreállít*ani | a z összhangot.

Volna még néhány szó: *bir*, *talál*, *hagy*, *illik*, *tetszik*, *bátorodik*, *bátor*, *szükség* s talán még egynehány, melyek méltán helyet foglalhatnának e gyűjteményben, de értekezésünknek ez a része már is fölötte hosszúra nyult, azért elégedjünk meg ennyivel. Ennyiből is meggyőződhattunk arról, hogy korunk irodalmában a „*fát vágni akar*” és „*fát vágni nem akar*” formák ültek a helyes értelem rovására, a „*fát akar vágni*” és „*nem akar fát vágni*” vagy „*fát nem akar vágni*” formák helyébe.

Megvalljuk azonban, hogy két év óta, a mióta ezekre a formákra figyelmeztünk, egyszer-kétszer a „*fát vágni akar*” formát is szemre kaptuk ott, a hol csakugyan helyén volt. Azt hisszük legalább, hogy a következő mondatok nem eshetnek kifogás alá: „A kormány *nem megoldani* *akarta* a *problemát*, hanem *megkerülni*” (BH. V.26). Azt *nem megoldani*, hanem *megsemmisíteni* kell (Ua. 1891. II.12). Ezt a haladást *nem megbenítni* kell *igyekeznünk*, hanem.....” (Ua. 1892. V.6).

Egyéb formákkal is találkoztunk, de sohase tudtunk teljesen megnyugodni bennük. *Akar fát vágni*: „Az *ítéletet lehet* megváltoztatni, az *előítéletet nem*” (BH. III.10). Olyanféle mondatnak látszik, mint „*vagy beteg, du bist krank*”. Helyesebb volna így: „Az *ítéletet meg lehet változtatni*. „*Lehet úgy megoldani a kérdést*, hogy ez a bank segélyese legyen más intézeteknek” (BH. VII.20.) e h. *meg lehet úgy oldani a kérdést*. *Fát vágni akar*: „*Ily tanokkal a nem katolikusokat elkeseríteni lehet*, de a *katolikusokat felbuzdítani aligha sikerül*” (BH. VI.29). A magyar ember ezt is inkább így mondaná: *elkeseríteni el lehet keserí-*

teni..... **aligha** sikerül *felbuzdítani*. 'A kormány egész politikájában nem lát biztosítékot arra, hogy a *kormány* a földmivelő osztályt *megmenteni* **akarja** is **tudja** is' (BH. V.7) Helyesebb volna így: **akarja** is **tudja** is *megmenteni*

Igen élesen akar különböztetni a BH., midőn 1891. okt. 29-iki számában a '**vágni** a k a r f á t' formát rántja elő. De 'omne quod est nimium, vertitur in vitium'. Példátlan tolongása jellemzi nyilvános életünk e rövid szakaszát azoknak, a kik **lenni** ó h a j t o t t a k primások, vagy a kik legalább **csinálni** a k a r t a k primást'. Untig elégséges lett volna ez is: a kik **primások** ó h a j t o t t a k **lenni** vagy a kik legalább **primást** a k a r t a k **csinálni**. Ezzel kegyes olvasó, egyelőre béke veled.

KICSKA EMIL.

A SZENVEDŐ IGEALAKOKKAL VALÓ MONDATSZERKESZTÉSRŐL.

Köztudomású az a nagy ellentét, a mely az irodalmi és másfelül a köznapi nyelv, főleg pedig népünk nyelve közt van. Könyveink, hírlapjaink telvék oly szókkal, a melyekről népünk tán nem is sejti, mit jelenthetnek, s oly formákkal, a melyekhez közbeszédben legföljebb a tudákoskodás vagy tréfálkozás fordul; és ezekről azután általános az a fölfogás, hogy valóságos korcsajtások nyelvünk formás törzsökén. Sok máson kívül a címbeli szerkezet-ről is ez van elterjedve.

Száz esztendeje körülbelül, hogy a Debreceni Grammatika kiadta ellene a jelszót; lassan bár, de valójában mindenhová eljutott ez a riadó, úgy hogy napjainkban alig van a nyelvészeti dolgokkal foglalkozók kis körén kívül álló, a ki ne így érezne, gondolkodnék, de azért homlokegyenest ellenkezőleg ne cselekednék. Magyartalannak, idegenszerűségnek mondják általában, mivel a közbeszéd, a nyelvnek szerintük egyetlen döntő fóruma nem ismeri; és mégis alig van író, a ki olykor, valljuk be, szükségét ne látná, alkalomadtán hozzá ne fordulna és ekként ellenmondásba ne keverednék önnönmagával. A tévedés oka abban van, hogy nem gondolnak rá, a mi ma nincs, arról nem következés, hogy sohase volt, és hogy a nyelv vajmi könnyen fejlődhetik úgy, hogy elejti azt, a mit előbb oly sűrűn használt, hogy se szere, se száma nem volt.

A nyelv képe egyre változik. A Halotti Beszéd idejétől kezdve

nincs kor, a melynek irodalma nyelvünk ezen sajátágáról ne szólhatna, hogy korunknak tényleg megfigyelhető s mindenkitől tapasztalható nyelvi változásait a dialektusokban és tájszólásokban ne említsem. Hogy ez így van, senkise tagadhatja. De az irodalom mi egyéb, mint épen akár egy, a többinél hatalmasabb dialektus nyelvének uralomra emelése a hiányzó elemeknek a többiből való beleolvasztásával, akár valamely nyelv valamennyi dialektusának egymásrahatása és kiegyenlítődése? Az irodalom nyelve átveszi a közös, az általános sajátágokat és a legszívósabb konzervatizmus-sal őrzi őket, míg az élő közbeszédben nem egyszer indul pusztulásnak egy-egy ilyen szó és forma. S ez nagyon sokat megmagyaráz azokból, a mik benne élnek, de az élő beszédben ismeretlenek. A nép emberének ugyanis kevés az ismerete s azért sok eszközre (szóra, szóalakra) nincs szüksége. Nagy a kényelemszeretete, nem tart meg tehát fölöslegest, hanem lehetőleg azon van, hogy egy-egy képzéssel mentől több viszonyt fejezhessen ki valamelyik képző jelentésének a másik rovására való folytonos tágitásával. Most pl. a csángó a 'nomen agentis' egyszersmind szükségességet kifejező képzővé teszi ilyeneken: 'aratónk elég van', azt értvén: 'az aratnivalónk elég'; majd meg a dialektusok egésze változtat képzőin úgy, hogy akárhányszor csak a nyelvészet mutat már az egyik vagy másik alak képzett voltára. Vagy ugyan ki mondta eddig pusztá mai nyelvérzékére támaszkodva a 'kérd, vonz, marasztal' igéket gyakorító képzőseknek, noha világos képzettvöltük a 'kérd, von, maraszt' alapformák tekintetbe vétele után; és ki mutatott a 'hál, hull, hall, úsz, néz' formákban a hasonló képzésre? Pedig így van a dolog; csak hogy a nyelv addig-addig foglalta le őket a képzőtelenek helyettesítésére, míg végre teljesen elhomályosult az a jelentés, a mely a képzővel járt és alapformájukkal esetleg teljesen azonosakká lettek.

Máskor ismét kedvezőtlen hangalaki fejlődés az oka, hogy eredetileg más és más célú formák kezdenek egymás helyett szerepelni. A folytonos összevonás, koptatás esetleg hasonló, vagy épenséggel egyenlő hangzásúakká tette a különböző eredetű képzőbokrokat. Mikor azonban ez az állapot egyszer beköszöntött, már nincs messze az az idő se, melyben a hasonlók egyikének-másikának vesznie kell. Eleinte csak próbálgatják egymás helyett, a próbálgatásból utóbb szabályt csinálnak, melynek eredménye, hogy áldozatul esik minden, a mi a ritkább használat miatt kevésbé vésődött az emlékezetbe.

De evvel a fejlődéssel az irodalom nyelve nem tart lépést. Nagyobb ismeretkör nagyobb szó- és alakkincset követel; már pedig nem összefoglalása-e az irodalom az összes ismeretköröknek? Azért fönntart és fönnt kell tartania sok olyasmit, a mitől a gyors fejlődésű népnyelv akárhányszor meg szokott válni, mivel nincs szüksége rá. Már az is, hogy az író nyugodt megfontolás után veti papirosra gondolatait, érzéseit, sokkal inkább kapcsolja a mult hagyományos nyelvéhez, hogysem a népnek rohamos változásait követné. Az író továbbá változatosságra törekszik s ezért célszerűnek találja a mult és jelen nyelvének harmóniás egybeolvasztását; szabályozni akarja, a mennyire tőle telik, a szók és alakok jelentését egy-egy határozott árnyéklatnak hozzájuk fűzésével; szóval, szabatosságra törekszik mindenek fölött, hogy elejét vegye minden félreérthetésnek, félremagyarázásnak; és számtalan régies szót, képzést tart fönnt, a melyre a közbeszédnek, főleg a népnek semmi szüksége. Folyton táplálkozik az élő nyelvből, de ragaszkodik másfelől a régiséghez is, mert nélküle nem lehet el. Innen az ellentét közte és a köznyelv, kivált a nép nyelve között sok máson kívül az *-at*, *-et*-es szenvedő formára nézve is. Az irodalom bőven, nem egyszer talán túlságos bőven használja, míg a köznyelv már épen hogy csak tud róla, de semmikép sincs inyére. Ez a szenvedő forma mai állapota.

Nem így volt azonban régente. Megvolt, meg kellett lennie a közbeszédben is, különben nem lehetne az irodalom nyelvében, a mely a dialektusok közös sajátságaiból alakult, és nem élne ma is lassúbb fejlődésű dialektusaink egyikében-másikában. A közbeszéd, mivel igen gyors a fejlődése és csak azt tartja meg, a mi mulhatatlanul szükséges, általában elejtette; de nem így az irodalom. Szükséges volt itt és szüksége van rá sokszor a tudósnak és törvényhozónak, hogy esetleg rövidebben szólhasson; de tollába kerül azért is, mivel épen ő van legjobban korábbi idők gyűjteményeire utalva s ezeknek nyelvével sehogyse tud szakítani. Nem gondol a mai nyelvszokással; s így történik azután, hogy pl. épen a hivatalos stilusban jut az avult alakoknak a legtöbb szerepük; bár kétségtelen, hogy a közbeszédre veszendőbe ment formáknak alkalmazása épen nem azon eszköz, a mely a fölfogást könnyűvé, a fölsőbbség akaratát lehető leghamarább érthetővé tenné. Pedig a beszédnek épen ez: gondolatainknak és érzelmeinknek könnyű és gyors megértetése az első és egyedüli célja.

És evvel meg van mondva egyszersmind azon legfőbb ok, a

melynek a szenvedő igealak kiveszte tulajdonítható. Szenvédő ige használatával annak a kinyilvánítása a célunk, hogy nem a mondat alanyából induló, hanem egy más októl jövő és a szenvedő mondat alanyát érő, rá ható cselekvésről van szó; úgy hogy pl. 'az ajtó becsukatott' mondatnak értelme ugyanaz, mint ennek: 'az ajtót becsukták'; a hol 'ajtót' a mondat tárgya. Más szóval: a szenvedő mondatszerkezetnek az a sajátja, hogy a mondat alanya egyszersmind tárgy is benne. Kell azért hozzá ige, melyben benn van az a fogalom, hogy másra hathat. Igéinkről azonban tudva-lévő dolog, hogy épen ezen szempontból válnak két nagy csoportra: a tárgyasokéra és tárgyatlanokéra, a mi a szenvedő formára kétségtelenül fontos következményű. Hogy csak tárgyas igéknek van szenvedőjük, nyelvünk megmásíthatatlan törvénye, melyen a 'jövőben úgy járassék el'-félék, a minőket a kuriális stílus magyarsága teremtet, semmitse változtat. És ez a tény, hogy intranszitiváktól nem képezhető szenvedő, oka nagyrészt, hogy közbeszédünkben mindjobban nyoma vész neki. Észrevették, hogy használati köre sokkal szűkebb a cselekvőénél; látták, hogy könnyen pótolható egyrészt a cselekvővel, másrészt az -ód, -őd-ös reflexivummal, minthogy ebben is ki van fejezve az a fogalom, hogy a mondat alanya egyszersmind tárgy is. Kellett-e még nyomósabb ok ellene ott, hol az okos takarékoságnak oly nagy a becse, értéke?

A közbeszéd, első sorban a nép nyelve, kevés szóval, szóalakkal sokat akar kifejezni, hogy ne kelljen az emlékezetet nagyon megterhelnie; minthogy pedig az általánosabb sokkal jobban kedvez ennek a törekvésnek, mint a különösebb, csoda-e, ha az igeformák alkalmazásában így tett? A cselekvő a lehető legáltalánosabb; ilyen alakja minden igének van; szépen pótolhatja a szenvedőt, gondolták; az -ód, -őd-ben határozottabban érezték, a mit a szenvedő mivolta szerint mondani, jelezni akar: hogy a mondat alanya tárgy is, azért, mikor az -atik, -etik-ből kiveszett a szenvedőnek igazi képzője, a következmény az lett, hogy hozzájuk, a cselekvőhöz és az -ód, -őd-ös formákhoz fordultak lassankint a régi forma vesztére. Se az összezavarástól való félelem, se az, hogy talán fűlértőnek, darabosnak tetszett, hanem egyedül a nyelvbéli gazdálkodás törölte ki a szenvedőt köznyelvünk formáinak társaságából.

Közkézen forgó gramatikáink ezt a tényt konstatálják. 'A szenvedő igét, mondja egyikük, a magyarban sokkal ritkábban használjuk, mint a német, latin vagy francia'. Elmondják, mint kell szenvedőt képezni; mivel kapcsolódik; mindig meg van-e engedve,

vagy esetleg mivel pótolható; többre azonban nem igen terjeszkednek. De a nyelvészet evvel be nem éri, hanem tudni akarja: mindig így volt-e? ha nem, mikor és hogyan következett be a mai állapot? mi a szenvedő képzés eredete szerint? jó képzés-e? és ha az, mennyiben jogosult a mai nyelvben? és a nyelvtörténethez fordul, hogy mindenre megfelelhessen.

Gramatikusaink a legelsőtől kezdve egyhangúlag beszélnek *-at*, *-et*-es képzőjű szenvedő formáról, melyet a nyelvben találtak. Az ígéről szóló tanításukban a *verbum passivum* az igének majd valamelyik *genusa* (így Sylvesternél, Molnárnál), majd *conjugatioja* (Pereszlényi gramatikájában); de mindenütt önálló alak. Készül, mint Sylvester tartja, *a verbis transitivis secundi ordinis litera t et syllaba te ante ultimam verbi syllabam inserta* (pl. *szeret-te-tem*, CorpGramm. 67. l.) vagy *ex activo secundo indirecto* (= az alanyi ragozású míveltetőből) per *tic*, ut: *lát-tic: videtur; kéretic*, vel *kérettetic: petitur* (Szenci Molnár Albert tanítása szerint, u. m. 176. l.). Ragozása ugyanolyan, mint a cselekvő igéé, írják tovább, avval a megszorítással mégis, hogy *in hac conjugatione multa tempora et personae significatione tantum differant ab activis secundis, forma vero sint eadem* (CorpGramm. 224. l.); és az *-at*, *-et*-nek megduplázása Pereszlényi szerint majdnem arra a fölfogásra vezet, hogy tulajdonképen két igenemnek: a mandatívumnak és passzívumnak kapcsolatával van dolgunk (így a CorpGramm. 490. l.). Jelentése szigorúan elválasztandó az activaéktól, mert egyébként az értelem nem csak disztelen, hanem ellenkező, sőt néhányszor ugyan káromkodó is lenne. Így kell azért igazán szólni: Az embernek *teremtése, meg-váltatása, meg-igazíttatása; szenteltetése, dítsőíttetése* etc. Nem: az ember *teremtése, megváltása, meg-igazítása* etc., mint ha az ember teremtet, váltott volna; vagy teremtene, váltana.... Az isten nevének *szidalmazása, káromlása* etc. Kegyetelen szollás nyilván; mint ha az Isten neve szidalmazna, káromolna valakit; holott így kelletnék kegyesen szollani: Az isten nevének *szidalmaztatása, káromoltatása*.... E'-nél én a Magyar nyelvben sem közönségesb, sem vétkesb fogyatkozást egyet nem látok' (Geleji Katona István grammatikájában a 'néhány leg-meg-jegyeztetendőbb observatótskák' negyediké, CorpGramm. 309.—10 l.; ugyanígy Tsétsi János uo. 685. l.). Geleji Katona István tudvalevőleg legrégibb etimologusunk és azért nyilatkozata valóban több méltánylást érdemelt volna századunk hatvanas éveiben. Három századdal előttünk, jóval közelebb nyelvünk iro-

dalombeli kezdetéhez, mint olyan író, a ki ,a szóknak bélekre is béhat', a szenvedő formát nem kevésbé veszi tősgyökeres alak számba, mint a későbbi idők. Semmitse tud holmi idegen nyelvű passzívum becsempészéséről, különben aligha korholná oly erősen az ellene vétőket, hogy nemtörődőmjükkal ,kegyestelen szóllásokat' alkalmaznak. Újító ajánlatai finom nyelvérzékű férfinak mutatják, a ki működésének igazolására azt írván, hogy ez ,nem valami idegen ujítás, hanem csak a vétséges szokástól el-temetődött írás és szollás-béli természeti módnak és oknak kikerestetése' egyszerűsmind első grammatikusunk, a ki eljárásával hirdeti, hogy nyelvünkben megkezdődött már az ő idejében a reflexivum-passzívumcsere.

Az élő beszédnek egy újabb fejleménye tört evvel magának utat a régi állapottal szemben, a melynek Medgyesi (öt évvel később, 1650-ben) a főntartását követelő Gelejivel ellentétben így jósolja vesztét: ,Nem hagyhatom szó nélkül (mondja ,Az egyházi tanácsrul' szóló könyve előszavában, CorpGramm. 711—12. l.) — ha már ennyiben egyveledénk, — ama sok *tattatattakat tetteletteket*-is, a mint in passivis fel kezdők venni, mint mikor az ilyen szókat ictus, raptus, visus, ustus etc. így mondjuk ki: *üttettettetett, ragadtattatott, lüttattatott, égettettettetett*. Ismét *vigasztaltatás, teremtetés* vagy *teremtettetés* s-több efélék: mert általán fogva régen mást téznek a mi nyelvünkön ezek, úgymint valakinek nem magátul, hanem más által-való tselekedését, minémő szabásuak a *Hiphil, Hophal* verbumok az Sidoban; úgy hogy mikor hallok ez szokot: agyon *üttettettetett*, azt értem Magyar módon rajtok, mintha más valaki parantsolattyából eset volna az ütés az ütött emberen. Hasonlóképen mikor ez Deák szókat de albus sum, sanctificatus sum, justificatus sum etc. így mondom Magyarul *meg-meszeltettetem, szenteltettetem* etc. azt hogy valakitől más szolgálattya által vagy megmeszeltetve, szenteltetvén etc. ha ugyan *tattattatásra, tettettetésre* szorulunk, az szokástul fűgjünk, hallgatozzunk mint mondják közönségessen, s-mi-is úgy mondjuk; egyébként csak magunknak, nem másnak beszélünk'. És ez utóbbi állítás valóban ép oly készséggel elfogadható, mint érthető és helyeselendő a *tattatás*-ra való háborgása, midőn vele a létező túlzások ellen száll sikkra.

Mert hogy ezek vaspáncél módjára nehezédtek irodalmunkra, megengedi mindaz, a ki csak némileg foglalkozott multunk könyveivel, Régi fordítóink forrásaiknak valóságos rabjai annyira, hogy sehogyse tudnak (vagy sehogyse akarnak vagy mernek) velük a magyar nyelv szelleme szerint elbánni. Ragaszkodásuk a latinosságoknak

valóságos özönével borította el irodalmunkat, a többi között számos helytelen szenvedő szerkezettel is, melytől azután nem hogy Medgyesi, de még jóval későbbi idők se bírtak szabadulni. *Tat-teteznek*, mikor valódi szenvedőt kell fordítaniok, pattogó kettőzésektől legkevésbé se riadva vissza; *tat-teteznek* még akkor is, mikor a latinnak a szenvedőjével egyformán *-or-ra* végződő visszaható igéjét fordítják, nem gondolva rá, hogy a magyarnak erre külön alakja van, melyhez az *-at*, *-et-nek* semmi köze; sőt csak *-tat*, *-tet-tel* tudnak boldogulni akkor is, mikor cselekvő jelentésű latin deponens igével van dolguk. Mintha latinul gondolkodtak volna!

Beszéljen azonban erről néhány példa, a minőkkel a codexek és későbbi könyvek egyaránt szolgálnak: *Ymadsaganak gyakorlatossagara volt ere wse wltet et* (EhrC. 55). *Zent Ferencz yndoltatak kegyessegre* (99). *Valaky ewtett kewuetty, megcsalatyk* (51). *Leyendnek lewltettek hyuvan* (111). *O mely igen sokac eckepen megchalattatanac es hertelen v tagocbol ky vontattanac* (LobkC. 45). *Fiakal, leanyokal es zolgakal meg ekesselt palotakbol zerez tet nek* (311). *Elzabadultatic* (NádorC. 229), *bolondultatic* (703). *Tyztultatoth* (Komj: SzPál. 29), *elremwltetnī* (214), *megrewuydeyteteth* (= megrövidült, uo. 149), *megiduezeytetik* (= megüdvözülni, uo. 261.; l. Nyr. XVIII.363). *Lattatik te neked'* (= lát-szik, ÉrdyC. 552); így Komjatinál és sok más későbbinél is. A deponenseknek a fordítása kétségtelenül a legkirívóbb. A Bécsi codexben a *gerulae fungebatur officio'*-nak megfelelő magyarja: *viselőnc tizteuel éltettetic vala'* (10); *miglen juttatic tengerre* (uo. 13) az *usquequo perveniatur ad mare'*-nak szolgálilag másolt képe. *Égő vaspléhökön kezde mezítelen lábakkal jártatni'*, írja a DebrC. szerzője (44), míg a LobkC. s Komjati a *születik* formát nem elégezve *zylettetik*-kel próbálkoznak, a mire egyébként az 1651-ből való Fortunatus-féle szép história is még például szolgálhat mindjárt címével: *Miképpen egy Fortunatus nevű iffiatska születettvén'* (PhilKözl. Pótk. II. k. 2. fele, 1890). A mai *méltóztatik*-ot helyes *méltósik*, *méltól* helyett tán meg se kellene már ezek után említenem.

Hogy mekkora volt ez a latinosságok okozta zavar, elgondolható, ha még egy Pázmány se bírt, kivált a szenvedő forma használatában mindig igaz ösvényen maradni; pedig a jó magyarságnak igazi mestere volt. Néhányszor előfordul nála, írja róla nyelvének ismertetője Kis Ignác (NyKözl. XV.201), kétszeresen kép-

zett szenvedő alak is, mint ezekben: *legelletődik, kesdetődik*. Káldi, valamint a többi kortárs se tett különben; Medgyesi fölszólalása csakugyan komoly megfontolásból fakadt, úgy a mint az élő beszéd sugallta neki.

A száma szerint szinte légiónyi példa világosan mutatja egy átalakulásnak folyamatát, a népnyelvnek azt a fejlődését, mely kevesebb formával tör célja felé; a mely a szenvedő formának vesztére a visszahatónak juttat mindnagyobb szerepet. Odáig jutottak, hogy csak nagyobb író kellett már, a ki az élő szóra támaszkodik művei írásánál, hogy a reflexivum egymagában is átvehesse az élő nyelvhez hasonlóan a passzívumnak szerepét. S ez az író a XVII. századdal megjött, előbb még mint Medgyesi szólott, s nem volt kisebb személy, mint maga Pázmány Péter. Ritkán találhatók ugyan még nála példák, mint: *„Oly iszonyú kínokkal büntetődnek az ördögök. Ha valakitől megbántódnak. Az is kitudódik Christus szavaiból”*; de ez érthető, mert hisz rajta is meglátszik még a régi nyelvvel való küzdés. Hanem a Németújvári Glosszáknak egy Tömlő Gyula említette: *„Merth en ydegen feld nevelesem meghozula”* (= quia incolatus meus prolongatus est, Nyr. XIV.153. l.), a Nádor codexbeli *kenzódic* (73), *munkalódic* (411), *sugodíc* (690), mind csak elvétve található gyér példák legalább teljesen megbízható forrás arra, mint szakít népünk lassan-lassan egy régi szokással. Mert ha valaki, akkor ő a népies stílusnak mestere, kinél igazán otthonos a töről fakadt népiesség. Ki kételkedhetnék tehát újítása népies eredetén, vagy ki vonná kétségbe jogosultságát manap, ha nyelvünkre figyel? Képzett nyelvész bizonyára nem.

De nem így volt ez mindig. Mikor divatba jött, észre se vették; mikor azután a régi szokással szinte versenyezni kezdett, kutatni kellett a dolgot, mit jelent voltakép, mi mellette az *-at*, *-et*-ezés? Az erről folyó irodalomban azonban korunk és mult nem egy nézetet vallottak. Manap úgy vagyunk, hogy míg egyfelől az *-ódom*, *-ödöm*-özésnek jogosultságát elismerjük, addig másfelől az *-at*, *-et*-es szenvedő formának tősgyökeres voltát is hangsúlyozzuk. A multban ellenben egyedül az *-ódom*, *-ödöm* képzőkben látták sokan szenvedő formánkat, az *-at*, *-et*-tel képzettről hallani se akarván. A XVIII. század végén megjelenő grammatikák legalább ezen az állásponton vannak. Az a manap is kapós szójárás, hogy a magyar-nak voltaképen nincs is szenvedő formája, bennük talált először helyet. A mint t. i. a Debreceni Grammatika kimondotta vezér-

elvét: „nem is jó Magyarság, a melyet a Köznép könnyen meg nem ért”, el volt dőlve -at, -el-es szenvedőnk sorsa — egyidőre. Egyidőre csak, mert a történeti gramatika alig egy-két évvel később ismét tisztességet szerzett neki mint nyelvünk egy tősgyökeres formájának, bár másrészt az -ódom, -ődöm-özés kárhoztatásával maga se maradt hibáktól ment. Íróink a század elejétől két pártra szakadtak; még olyanok is pártállást foglaltak e kérdésben és megokolták eljárásukat, a kik nyelvészek se voltak; a népnyelvvel védekezők nagyobb harcra virradtak a szenvedő kérdésében, mint talán valaha gondolták volna.

SCHNEIDER M. VAZUL.

A MAGYAR NYELVBE ÁTVETT OLÁH SZAVAK. *

Alamázia: pálinka. „Ennye beh jó ez az *alamázia*. Gyere *alamásiázni*” (Szatmár m. Patóháza Nyr. XVI.95) — ol. *aršmeāsš*, weingefäss (von 1/2 oka) (Şaineanu). Az oláh szóból a magyarban előbb nyilván a denominális *alamásiáz* képzés alakult (vö. *poharas*), a melynek értelme „boros edénnyel működik” = „boros edényt hajtogat, bort iddogál, borozgat”, s aztán általánosbítva „iddogál” volt; majd a tárgy szerint szorosbítva: „pálinkázik”. Az *alamásiás* igéből a *boroz*: *bor*, *söröz*: *sör*, *pálinkázik*: *pálinka* analógiájára elvonás útján állott elő a „pálinka” jelentésű *alamásia* főnév. Hogy az oláh volt az átadó fél, az kétségtelen, mert az *aršmeāsš* szó az oláh nyelv eredeti szókincséhez tartozik; vö. családját: *arāmš* cuivre (lat. *aeramen*; olasz *rame*; spany. *arambre*, *alambre*; portug. *arame*; ófranc. *araim*, újfranc. *arain*); *aršmār* (olasz *ramiere*) chaudronnier; *aršmāriē* (olasz *rameria*) chaudronnerie; *aršmiu* cuivré, cuivreux, de couleur de cuivre; *aršmos* cuivreux; *aršmuri* ustensils en cuivre (Cihac I.14). — Az *r>l* hangváltozásra (*aršmā-š>alamázia*) nézve vö. *früstök*, *fröstök*, *fürüstök*, *föröstök*: *flöstök*, *fölöstök*, *fölöstököm*; *gyarapodik*: *gyalapodik*; *fanyarodik*: *fanyalodik* sat. (az igazoló adatok meglesznek az új tájszótárban).

* A multkori közlemény elején elősorolt segéd munkák sorozatából kimaradt Schuchardt Hugónak széles alapokra fektetett kitűnő dolgozata: „A magyar nyelv román elemeihez”, mely a Nyr. XVIII. kötetében jelent meg. Sz. J.

árdéj (Brassó m. Hétfalu Hoffmann Frigyes; *árdé* Brassó Hoffmann Frigyes; *árdél* [?] Brassó m. Tatrang Nyr. II.476; *árdély*, *árgyéj* Brassó m. Hétfalu Hoffmann Frigyes): paprika — ol. *arděj*: das paprika, der rothe (spanische) pfeffer (Barcianu); capsicum annuum, poivre rouge (Cihac I.15). Az oláh *arděj* az *ard-* ,ég, éget' ige családjához tartozik. Hogy a lat. **ardivus* megfelelője-e (tehát tkp. = ,égető'), mint Cihac véli, vagy pedig oláh képzés, mint Hasdeu vitatja, az reánk most nem tartozik. Nekünk elég annyit tudnunk, hogy a szónak az oláh nyelvben nagy családja van (*ardere* égés, égetés; *ardent* égő, tüzes; *ars* égett; *arsūrē* égés, égés-seb, sat.); kétségtelen, hogy az oláh nyelv eredeti szókincséhez tartozik s a hétfalusi csángók nyelvjárásába onnan került bele.

Edelspacher csak a Nyr. II.476. l. közölt *árdél* alakot ismerte, s a *j>l* hangváltozásra csupán annyit mond, hogy ,vö. *pipa-pépa*: *pélpa*; *szív-szīj*: *szily*, *szél* sat'. (NyK. XII.95). Ez azonban egyáltalában nem kielégítő magyarázat. A szóvégi *j* az oláhból átvett szavakban nem szokott *l*-re változni (vö. *butój*, *cukoj* sat.); s a székelységben tudtommal egyáltalában nincsen példa ilyen (*j>l*) hangváltozásra. Azért nekem az *árdél* alak gyanúsnak tetszett; utána tudakozódtam tehát, és Hoffmann Frigyes brassói főreáliskolai professzortól azt a tudósítást kaptam, hogy az *árdél* alak csakugyan ismeretlen, s a paprika neve Hétfaluban *árdéj*, *árgyéj* és *árdély* [? *ly*], Brassóban pedig *árdé*. — Az *árgyéj* és az *árdé* alakra nézve vö. *prédikál>prégyikál*, *karéj>karé*; több példát nem szükséges idéznem, mert ezek igen közönséges hangváltozások.

armurár : 1) marha-tályog; 2) marha-tályogot gyógyító növény (Kapnikbánya és vid. NyK. II.373; ,oláhos szó') — ol. *armurār*: épaulure, épizootie (Cihac I.16); sorte de maladie bovine: épaulure (Hasdeu). A szó kétség kívül az oláh nyelv román szókincséhez tartozik (vö. *arm* cuisse, gigot: lat. *armus*; *armūr*, *armüre* épaule d'un animal: lat. **armulus* Cihac, vagy az *arm* szó többes számából: *armūr* analógia útján elvonva, mint Hasdeu véli). ,E szó *tályog* jelentménye tehát — mondja Edelspacher NyK. XII.95. — átvitt értelmet mutat; eleve valószínűleg csak azon fekélyt vagy dagot [!] jelölte, mely az *épaulure*-ön szokott támadni. Igen természetes, hogy a név a nép által az azt gyógyító növényfajra is kiterjesztetett'. — Ehhez csak annyit toldok hozzá, hogy

mind a két átvitel az oláh nyelvben történt, mert *armurār* nem csak marhabetegséget, hanem ,carduus marianus, silybum, marien-distel'-t is jelent, a melyet a nép az *armurār* gyógyítására használ (vö. Hasdeunál 2. *armurār*).

árnics, árnyincs: színes gyapotszál (Brassó m. Tatrang Nyr. II.476; Hétfalu MNy. V.346.) — ol. *arnič*: fil de coton peint (Hasdeu), das gefärbte baumwollgarn (Barcianu, Şaineanu). Az *arnič* szót Şaineanu (Elemente turceşti în limba Română 116.) a törökből átvettnek tartja: *al-rişte* ,vörös gyapot'; e származtatás helytelen voltát kimutatta Hasdeu (Etym. Magn. Rom. II.1722), a ki e szót az oláh nyelv román elemei közé tartozónak veszi. Szerinte t. i. az **arn* ,bárány' (= ó-lat. *arna* ,agna' [Festus]; vö. gör. ἀρνός, újgör. ἀρνί) szó származéka az *arnič*, s eredeti jelentése ,bárányi, báránytól való' (agnelin, provenant d'agneau). Ez a származtatás szintén nem fogadható el, mert mind a jelentés, mind a képzés tekintetében kifogás alá esik. Az *arnič* etimona nem igen lehetett ,báránytól való, bárányi', mert a jelentése ,g y a p o t-fonal'. De ez még hagyján. Nagyobb baj az, hogy Hasdeu nem hoz föl analógiákat az *-ič* = ,*-i*' képzésre, s bajosan is tudna ilyeneket fölhozni; tudtommal nincsenek. A latin *agnus*-nak megfelelő ,bárányi' jelentésű melléknév *agninus*, tehát *arna* mellett volna **arninus*; de tegyük bár föl egy **arnicus* v. **arnicius* (*arniceus*) melléknévet, amannak oláh megfelelője **arnik*, emezé meg **arnēc* volna, de egyiké sem *arnič* (vö. *lunaticus*, **albaticus*, **surdaticus*, **veraticus*: *lunatik*, *bobletik*, *surdatik*, *věratik*; **albicius*, **albiničius*, **albulicius*, **longulicius*: *albēc*, *albinēc*, *albulēc* *lungulēc* v. *lungurēc* sat.).

E szerint az oláh *arnič* szót egyelőre ismeretlen származásúnak kell tartanunk. Mindazonáltal kétségtelen, hogy a magyarba az oláhból került, mert nálunk épen csak egy kicsike nyelvjárás-területen fordul elő, míg az oláhságban általánosan ismert köznyelvi szó.

bács: juhász, öreg-juhász, számadó juhász, juhászgazda (Kisküllő m. Szőkefalva Nyr. XV.335; Székelyföld Arany-Gyulai NGy. III.408; Kiss Mihály; Udvarhely m. Homoród-Sz.-Márton Nyr. III.566; Csík m. Tsz. Arany-Gyulai NGy. I.126; Háromszék m. MNy. VI.356; Nyr. IV.426; V.37; VI.473). — Ezt a szót Balassa József Miklosich nyomán (Nyr. XVI.17.) a *bucsa*, *bacsó* szavakkal

együtt a szlávsságból átvettnek tartja; az én véleményem szerint azonban nem szabad mind a hármat egy kalap alá fogni, mert ez ellen tiltakozik egyrészt a földrajzi elterjedésük, másrészt a hangalakjuk. A *bacsa* szó a tótsággal érintkező palócoknál használatos (Tsz. és *baca* Nógrád m. Nyr. IV.425), s valószínű, hogy egyenesen a tótból vették át, a hol *baču*-nak hangzik. (Más szláv nyelvekben: szb. *bač*, *bača* senner; *bačija* sennerei; bolg. *bačilo* ovile; cseh *bača*, *bač* oberschäfer; lengy. *baca* schäfer). A *bács* alak csakis a Királyhágón túl fekvő nyelvjárásterületeken él. Ez ugyan még nem volna elegendő ok arra, hogy ne a szlávsságból kerültek tartasuk; de mégis kétségesse teszi ezen az úton való beszármazását az, hogy a szó a szlávsságban általában magánhangzós végű (*bača*); ez a szláv *bača* pedig a magyarba csak *bacsa* alakban jöhetett át, a hogy csakugyan át is jött; a *bács* alak eredetijének mássalhangzós végűnek kellett lennie, s ilyen alakot (*bač*) a szláv nyelvek között csak a szerbben és a csehben találunk, ezekből pedig bajosan kerülhetett az erdélyi (és épen csak az erdélyi) nyelvjárásokba. Sokkal közelebb kaphatták ezek az erdélyi oláhság nyelvéből, a melyben szintén megvan a *bāč* szó, 'maître-berger' (Cihac), 'der senner, käsemacher' (Barcianu, Şaineanu) jelentéssel. Az alaki és a jelentésbeli egyezés oly tökéletes, hogy tökéletesebbet kívánnunk sem lehetne. De hátha nem mi vettük az oláhoktól, hanem ők mitőlünk? Cihac és Şaineanu az utóbbi nézetet vallják, de Alexics a *bács* szót nem vette föl az oláh nyelv magyar elemei közé, s azt hiszem, helyesen tette. Az oláh *bāč*, ha a magyarból átvett szó volna, *bács* hangzású magyar alakra vallana, de ilyen a szlávsságból — mint láttuk — nem igen kerülhetett a Királyhágón túli nyelvjárásokba. Ha pedig az oláhok a *bacsa* alakot vették volna tőlünk át, ebből az ő nyelvükben nem *bāč*, hanem *bačš* vagy *bočš* lett volna, mert a szóközépi magyar *a* hangnak az oláhban legtöbbször *a*, gyakran *o* felel meg (pl. *akar*, *által*: *akar*, *altal*; *gaz*, *babos*: *goz*, *boboš*), a szóvégi magyar *a*-nak meg általában *š* a megfelelője (pl. *aba*, *gazda*, *pélđa*: *abš*, *gazdš*, *pildš* sat. vö. Alexics 116). Ennélfogva valószínűnek tartjuk, hogy a *bács* szót mi vettük át az oláhoktól, nem pedig ők mitőlünk.

A *bacsó* (*bacso*, *bácsó*) alak, a mely a tótsággal érintkező magyar nyelvjárásterületeken (Szatmár, Abauj-Torna, Zemplén, Gömör m.) fordul elő, vagy olyan kedveskedő kicsinyítő képzés a *bacsa* szóból, mint *anya*: *anyó*, *apa*: *apó*, vagy — és ezt való-

színűbbnek tartom — olyanforma kicsinyítő alak, mint a tót *Fero*, *Števo*, *Jano*, *Gyuro*, *Josso*, *Kubo*, *Laco*, *Ludo*, *Maco*, *Mišo* keresztnevek (vö. Szilasi M.: A becéző keresztnevek. Nyr. XII. 244). Az utóbbi föltevés mellett szól a *bacso*, *bácsó* alak véghangzójának rövidsége; s ha ezt a föltevést elfogadjuk, akkor a hosszú véghangzós *bacsó* alakot a *bacso*-ból fejlődöttnek kell tartanunk (mint t. *Ferko*, *Palko*, *Gyurko*, *Lacko* : m. *Ferkó*, *Palkó*, *Gyurkó*, *Lackó* sat.). Elősegíthette a *bacso*, *bácsó* alak fejlődését a tót *bača* mellett használatos *bačouski* 'bacsai' melléknév is.

Tehát a *bacsa* (*Baca*), *bacso*, *bácsó*, *bacsó* alak a szlávtság révén, a *bács* pedig az oláh nyelvből került a magyarba.

SZINNYEI JÓZSEF.

A PÁLÓC NYELVJÁRÁS.

V. Szójegyzék.

hollyan : minő, milyen (VI.135).

h^oöbölgy^os : bolondos, félbolond (XIX.45).

h^oöbölgyög : mint a bolond ide-oda csatangol.

húgy : csillag jelentésű e szóban : *kaszahúgy*.

hupik^{el}k : élénk kék színű (VI.232).

hurít, *hurigat* : a nyáját kiabálva űzi-hajtja, — kiabál. 'Ne hurigass'.

Iborka : ugorka.

ibrik : hosszúnyakú kisebb tejes edény.

ibrikol, *iprikol* v. *ipri/ál* : nagyobbik szükségét végezi.

idi : ide. 'Gyere szí idi'.

illant, *elillantanyi* : elszökni.

ím : hát, majd. 'Im odadom. Im a hogy ott ménék, mit látok!'

ímelyeg : émelyeg, kevereg (a gyomor).

indérkegyik : ingerkedik, tréfálódzik vkivel.

ingesztel : ingerel, uszít vkire.

ingváll : rövid női ing.

ívik : a gyümölcs belül erjedésnek indul, cukortartalma föloldódik és belseje folyékony, pépszerű lesz. A trágýáról is mondják, hogy *megív^{ett}* v. *megív^{éd}ett*.

iz : olyan betegség, a melyben a testről a hús lerohad. Személyesítve is használják, pl. 'Égy^{en} meg az iz'.

isz^{el}k : az állatok eledelének maradvéka, hasznavehetetlen része.

Jászú : jászoly.

jobban : inkább. 'Jobbann elménék idi, mind amoda'.

j^od : hátha, talán. 'Fél^{ek}, hoj j^od m^{eg}hal'.

juh : a szekérrúd szétágazó részének (a cséptetyű-âgnak) végén keresztbetett fa, mely a rudat kellő magasságban tartja.

Kaffog (kutyáról mondják) : lassan nagyokat ugat, vagy a falatot lassanként bekapkodja.

kahog : köhög.

kajsza : félre álló (V.181).

kalundâriom : kalendarium.
kalastrom : klastrom.
kalyimpâ' : ide-oda himbálódzik.
kam^aó : szénahuzó kampó (dunán-túli vonyogó).
kam^aól : a közösülésnek pajkos megjelölése.
kank^aó : rövid suba, szürkankó, a melyet a tótok viselnek.
kanyi : kan (kicsinyítés). Rendesen a malacokról mondják.
karalâb^e : kalarábé.
karít : gurít, hengerget.
kastol : megvisel, elnyű vmi ruháneműt.
katak^ezmus : katekizmus.
kavacs : kavics.
kecs^ely : csekély.
keleb : kebel (IV.43).
kélletlen : lusta, renyhe, illetlen.
kélletlenkégyik : rendetlenkedik, lustálkodik.
kélletyi magát : tetszetőssé teszi, megkedvelteti magát.
k^en : kín.
k^eny^es^o : kéneső.
kep^e : az aratáskor teljesített szolgálat, aratás a learatott buza bizonyos részének átengedése mellett. 'Kep^ere m^enn^ek' : aratni mennek részletre.
k^er^encsél : mindenkitől kér.
k^escfa : hámfá, mellyel a ló a szekeret húzza.
k^ev^an : kíván.
k^ev^ancsik : kíváncsi.
keves : kevés.
kilis : kelés az emberi testen.
kils^o : külső.
kiv^e : kéve.
kiv^el : kívül (VI.135).
kocik : kőből rakott tűzhely rendszerint a kemence (szája) nyílása előtt.
k^aócs : kulcs.
k^aódorog : barangol, szédeleg.
kolyiba : kis mezei kunyhó.

kom^aót : fiókos ruhaszekrény (IV.43).
kom^eér : kolompér (V.571).
komra : kamara.
kondás : kanász. Csak az előbbi szó dívik.
kopcih^eér : haszontalan, semmirevaló (X.88).
kop^erta : levélboríték.
kor^ela : kolera.
koss^aó : korsó
kos^em^aó : a kisdedek fején levő víz-var (IV.283).
koszor^aó : koszorú.
k^aót^er : börtön.
köphengyi : pökhendi.
körf^e : körte.
kötelf^ek : kötőfék.
kuburcol : nagy csizmában bukdacsol.
kuck^aó v. *kuszk^aó* : félreeső zug (X.88).
kukorog : guggol.
kuk^aó : kis tyúktojás.
kunka : kis fekete béka, mely nevét hangjának utánzásától kapta.
kunyorál : kéreget (VIII.47).
kútravás v. *-rovás* : a kút kerítése, kávája.
kuttog : meggörnyedve ballag.
külömös : különös.
külyök : kölyök.
La : helyhatározó erősítő szócska, pl. 'Ott van la'.
lángos : kenyértésztából sült lepény.
laska : kolompérral kevert lisztből készült lepény.
laxnakol v. *na^eslakol* : elver, megbotoz.
lé : leves.
lebbencs : nagyobb darabokba szagztatott tészta.
leggyent : legyint.
l^ehít : nagy hosszú lélekzeteket vesz.

lëlep : leülepedik, pl. 'Av vândormadar lëlepëtt ar rêtre'.
lepe : pillangó.
lëtopik : hirtelen leülepedik pl. a madár (Eger II.181).
level : levél.
levelessîn v. *levelessên* : lombokból készült urnapi sátor.
locsog : fecseg (megvető értelemben).
lohol : siet, szalad. 'Hova loholsz?'
loncsos : megvető jelzője az elzüllött női személynek.
l'ödörög : kóvályog, kószál.
lutërna : lucerna (XIX.189).
lütög , lassan totyogva megy, ballag.
Macëss v. *pâska* : tésztanemű, melyet a zsidók husvétkor sütnék.
magl'ó disznó : a melyet továbbtenyésztésre hagynak s nem hizlalnak meg.
magvas kendër : magot termő kenderszál, melyet másodszor nyőnek ki. A másik, melyet először nyőnek : *virágos kendër*.
magyalfa : kis alacsony cserje, melynek leveleit sebre használják.
makver'ö : vakmerő.
maricskâs : összefogdoz, megtapogat.
markâsz, *markolâsz* : fölmarkol, összeszed. 'Fölmarkolászta' : fölszedte. 'Összemarkászta' : összeszedte, összefogdosta.
markolya : kellemes édes ízű kis szilva.
masina : gyújtófa.
mâssânt : másképp, más módon.
mâzgol : mázol.
mazúr : puszta, csupasz, mindenféléből kifosztott.
mëccondollanyi : megszégyelni magát.

mëccsëmëllyik : megcsömörlik (VII. 336).
mëgijen : megijed.
mëhely : műhely.
mënetke : menyét.
mënnnyilal (megnyilal) : megerősít, fagallyal átsatolja az ölbe rakott fát, vagy a fás szerkezet.
mëny'ö : minő.
mër : merit.
mëtely : piszkos, zsíros forrásvíz, vagy a juhbetegség egy neme.
miel'ö nap : hétköznapi, *mi'l'ö ruha* : hétköznapi ruha (XVIII. 457).
mihent : mihelyt.
mis-más : keveset érő apróság, zagyalék; *mis-más embër* : haszontalan ember.
mocsolya : kenderáztató.
mordol : mordul
morvâny : fonott kalács.
mosatêk : a mosogatás után fennmaradt piszkos víz.
motolla : ölnyi hosszúságú vékony pálca, a két végén keresztbe tett fácskával, melyre a megfehérítendő fonalat tekerik föl.
môre, *m'öle* : merre, mióta.
muhar : vékony szálú fű, mely útszélek mellett terem.
múka : munka.
muti : mutasd (V.93).
Nâssz, *nâsszuram* : a fiú és leány apósa a szülőkre és testvérekre nézve.
nedvë : medve (II.181).
nehez : nehéz.
neh'ëssëg : nyavalyatörés.
nene v. *nen'ö* : néne (V.181).
noss, *noseu* : nos, rajta.
nossogat : sarkal, buzdít.
nyahog : nyafog.
nyakl'ó : a ló nyakába tett szíjj vagy kötél, mellyel a kocsit rudjánál fogva megállítja.

nyess : nyers.
nyist : nyüst. Szövésnél a fonalat változó eszköz.
nyoszolya : tornyos magas ágy.
nyúkál : gyakran benyul v. hova.
nyurga : hosszú, vékony, sovány.
Ocsú : a rostálás után hátra maradt szemetes búza.
onoka : unoka.
ontra : gatyakorc. A hordó ontója a két végének karimája.
ormótlan : esetlen, ügyetlen.
ortanyi : irtani (orojt).
ortás : kivágott erdő.
osontanyi : elosonni, pl. elosontott.
ossó : orsó.
oszt v. *osztang* : azután.
ódal : oldal.
ókomlál : vmi után szaglál, kutat, leskelődik (X.88).
ókomláss : leskelődő, ácsorgó.
ól : istálló, pl. lóól.
ónnye : ejnye.
öblent : öblint.
ökröndözik, ökrögyik : háyni, okádni kezd (V.181).
öszkövér : ösztövér.
összészördöl : összevész, összekoccan.
öztörű : két ágú gyámfa, támasztó v. akasztófa.
Pacuha : holmi, ágynemű, ruhánemű.
pad : padlás (V.229).
pakonpart : pofaszakál.
pákosz : kártévő, nyalánk, rendetlenkedő.
pákoszkogyik : rendetlenkedik (X.88).
palánk : száraz fából készült kerítés.
pallag : parlag (VI.271).
pandal : padmaly.
papmacska : nagy szőrös hernyó (VI.232).
párgol : vmit megfüstöl, gőz fölé tart.

paskom : legelő.
pęctej : a meghorjazott tehén teje (VI.93).
pegyt : pedig.
pęlpa : pipa.
pęlyva : polyva.
pęlyvás : a csúrhöz hozzáépített kis kamra.
penetę : pózna végére kötött kukoricahéj-csomó, mellyel a sütő kemencét szokták kikotorni.
penetę-fű : pemetefű.
pępęcsęl : tesz-vesz, dolgozgat.
pepp : pép.
pęrgetyű : forgó játék.
pęrnye : perje.
pęstęrkęgyik v. *posztorkogyik* : settenkedik, sürgölődik, forgolódik.
picsog : sirdogál (IV.425).
pirinyó : igen kicsiny.
pitty : a szájszél, ajak.
pociktúrás : vakondturás.
pókálló : pókháló.
pondré : féreg, pondró.
ponyva : nagy lepedő alakú terítő, melyen a búzát szárítgatják.
porzsol : pörköl pl. disznót.
possad : megsavanyodik, elerjed (VI.273).
possadt : savanyodott, pl. *possadt káposzta*.
povędál : mindent össze-vissza beszél.
pozdęrva : pozdorja.
pőfőteg : gombaféle növény, mely könnyen szétpukkanik s por jön ki belőle (VI.271).
pręzsmítál : gajdol, haragosan beszélget vkivel.
puffancs : zsemlye.
puhan : huppan, zuhan, nagyot esik.
púhos : hirtelen kidülledő hasú.
pukhas : pukkadt has.
Rántat liszt : annyi liszt, a mennyi egy rántásra elégséges.

rémunda : ronda, csunya.
rēsta : rosta.
rezel : nagyobbik szükségét végezi.
rigál : megrángatja valakinek a haját (V.474).
riglyi : zár. Használatosabb szó e fogalomra a *sâr* v. *sâvâr*.
rih : rüh.
rí : sír, vagy főnévileg : *rév*. Ez utóbbi értelemben csak e kifejezésben járatos : „hosszú rí” (h. rév).
ripakogyik, *râripakogyik* v. *râ-rivaskogyik* : ráförmed vkire.
ripat : piszok, mocsok.
ripatos : piszkos, mocskos (rendesen emberi testről).
rívás : sirás. Nyelvjárásunkban sem az igének, sem a főnévnek köznyelvi alakja (sír, sirás) nincs meg.
rocska : vízfordó edény fafüllel és faabroncsokkal, ellentétben a vederrel, mely vasalt.
roggyan : hirtelen lerogyik.
róosan : józan.
ruha : kötő, kötény (széles).
rühell : szégyell. „Rühellyi a dolgot”.
Sajdít : sejt, sejdít, gondol.
salló : sarló.
sank : vízfordta finom iszap.
sarnyú : sarjú.
sëppëg : susog.
sër : sör.
sërget : forгат (XIII.432).
sërke : fejtetű tojása (V.271).
siflyi : apró kockákra vagdalt tészta (VI.271).
síkárnyi : súrolni, mangorolni;
síkálló : rövid hengeralakú fa, mellyel a ruhát simítják.
sikkad : eltűnik, elvész.
sillent : hazudik (IV.142).
sillom : titok. „Csakúgy sillomba tetté”.

simakogyik v. *simikozik* : fészülködik (XIII.432).
sindël : zindely (VI.134).
sinkó : jég-csuszkáló.
sinkóznýi : jégen csuszkálni.
siska v. *suska* : tölgyfa termése.
sitët : sötét.
sivakogyik : sikoltoz.
sivalló : „Es sivalló lélek së vót ottég”.
sohonnai : sehonnai.
sövény : kerítés.
sparhét : tűzhely.
sunyi : alattomos, ravasz (IV.425).
surc : kötő (keskeny).
suskol : kukoricát hámoz.
susok : kukoricafosztás, kukorica-héj.
sutú : borsajtó.
sutty : félre eső szöglet, kuckó.
süsü : hülye, bolondos.
szak : az olaj kisajtolása után hátramaradt kendermag.
szakmány : kiszabott, darab szerint végzendő munka.
szálul : szálonként szétszed.
szapha : a kemence mellé kőből rakott fekvő hely.
szátyva : vászonszövő szék.
szeker : szekér, kocsí.
szél : ruhaszél. „Tíz szébe van ag gatyâja varrva”.
szélke (Eger) : kis bögre.
szëmökészik : cseperegni, esni kezd az eső.
szén : félszer, kocsiszín.
szénke : szőlőhegyi kunyhó.
szërëda : szerda.
szërviánka : rövid női kabát, ujjas.
szi : erősítő szócska, értelme : csak. Rendesen ige után járul. „Nëze szi! Hozza szi idi!”
szoknying : felső női ing bő ujjal.
szotyog : hullik. Az ígét már csak az öregektől hallhatjuk, de a belőle képzett melléknév igen gyakori, pl. *szotyogó* v.

- szotyog^aós körfē*: mely a fán megívik és magától lehull.
- szússēk*: nagy láda, melyben buzát s egyéb élelmi szereket tartanak.
- szüle*: szülő, rendesen az édesanyát vagy nagyanyát szólítják e néven (V.474).
- szület*: szüret.
- Tag*: egy darab birtok.
- tagosít*: a földet újonnan fölosztani, a számos darabból egy vagy néhány tagot alkotni.
- tall^aó*: tarló (V.474).
- tulpall^aó*: a magyar nadrágnak talp alá eső tartója, mely fölcsúszni nem engedi.
- talyiga*: az ekének két kerekű előrésze.
- tâng*: talán.
- tanigat*: vmire ingerel, ingesztel.
- tap*: lépés. Csak tárgyesetben használatos, pl. „Nem mēnök et tapot sē innet”.
- tápáshkogyik*: ültéből v. estéből lassan fölemelkedik
- tarjag*: kékes-vörös érduzzadás. „As sok bortô kēk-tarjagos az orra”.
- tehen*: tehén.
- tehenkēgyik*: ránehézkedik.
- teken^aó*: teknő.
- temhe*: lusta, lomha, otromba (II.181).
- tēmlēc*: tömlőc.
- temnyi*: temetni.
- tereny*: tenyér.
- tēr^aéfa*: tréfa.
- tesznye*: csunya, csúf (az egri csesznye).
- til^aó*: eszköz, a melyen a kendert másodszor csapják, simítják.
- til^aól*: kendert simít.
- tisztigat*: tisztogat.
- t^aódít*: hozzátold, növel. „M^aég ő is t^aódította a beszédet”.
- tohonya*: nagy, esetlen, kövér, otromba.
- toklác*: a polyva szálkája.
- tokly^aó*: egy éves bárány (V.474).
- tolyv* v. *tolyú*: toll.
- tolyvas*: tollas.
- torom*: torony (V.229).
- torombita*: trombita.
- tor^aóbál* v. *por^aóbál*: próbál.
- töklinc*: tengelice.
- töllészkegyik*: magát törölgeti.
- tudalmas*: tudós; *tudalmas asszony*: kuruzsló, javas asszony (XIII.571).
- tulipánt*: tulipán.
- tyúszik*: csúszik.
- Uvit*: vonít. „Uvit ak kutya” (XIV.287).
- üd^aó*: idő.
- üssög*: búzán és kukoricán termő fekete penész.
- üstöke*: kis vas lapát, a mivel az ekéről a rátapadt földet letisztítják.
- Vad^aók* (vadóka): kis vadalma.
- vakar^aó*: vakarcs, maradék-tésztából sült lepényféle.
- vakondok*: vakond.
- verecce* v. *verekce*: kis kerti ajtó (XIII.528).
- vērnyike*: száraz szőlővessző.
- vetēnyik*: elhajlik, elgörbül. „Elvetént am mestērgērēnda. Elvetént asz szekerrúd”.
- vetéll^aó*: csolnak alakú kivájt eszköz, mellyel a takácsok a vászon belfonalát egyik oldalról a másikra vetik.
- viaksz*: viasz.
- Zakkan*: zökken.
- zakog*: zökög, rázódik.
- zan^aóc*: erős gyökerű parlagi növény.
- zúg^aó*: zsilip, zuhatag.

zsaku : kis zsák alakú zacskó (V.271).

zsëllýér : zsellér, a kinek nincs földbirtoka.

zsëndöl : érni kezd. Leginkább gyümölcsről mondják, mikor a nap már egy kissé megpirította (V.474).

zsëndice : juhoktól fejt összement tej a sajtkészítéskor.

zsennyég : zajong, szüntelenül beszél, lármáz.

zsétár : sajtár (V.474).

zsásik v. *zsúzsok* : buzában élő kis bogár.

zsombik : zsombék.

BARTHA JÓZSEF.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Áfonya. Multkori közleményem kiegészítésére és egyik-másik tévedésem helyreigazítására el kell mondanom a következőket. Tévedtem, mikor azt mondtam, hogy a rutén szóvégi *y* olyan erejefogyott hang, mint az *ũ*, *ĩ*, *ű*. A mi oroszaink Ásbóth Oszkár-nak levélbeli szives figyelmeztetése szerint az *y*-t különféle módon ejtik, s van olyan kiejtése is, a melyből a magyarban ép úgy lehetett *a*, mint az oláh *ă*-ből (vö. Csopey László szótárát XXVIII. l. 7. p.). Ezen kívül a rutén *afeny* és *afena* nem is két külön alak, hanem amaz emennek többes-száma. E szerint elesnek azon kifogásaim, a melyeket az *áfonya* szónak a ruténből való átvétele ellen fölhoztam. Mindazonáltal, minthogy a szlávtságban a ruténen kívül sehol se található az *afena* szó, továbbra is valószínűnek tartom, hogy az *áfonya* az oláhoktól került hozzánk.

Ásbóth továbbá arra is figyelmeztetett, hogy a mennyire emlékszik, Nagy-Szebenben nem *afině*, hanem *afuně*-nek hallotta ejteni a mi *áfonyá*-nknak megfelelő oláh szót. Utána jártam és Székely István nagyszebeni professzortól megtudtam, hogy ott csakugyan *u*-val (*afuně*, plur. *afune*) ejtik a szót. Nem tudom, hogy Erdélyben másutt is dívik-e ez az alak, de annyit tudok, hogy Oláhországban csakis az *i*-vel való alakot ismerik, s a szótárakban is csak ez található. Az *afuně* alakot a magyarból átvettnek lehetne tartani, ha nem állana az útjában ennek a vélekedésnek az a már multkor is említettem tény, hogy a szóközépi *ny* hangot az oláh a magyarból átvett szavakban meg szokta tartani. Az én véleményem szerint az *afuně* az *afině*-nek nyelvjárási változata, a mely vagy független *i* > *u* hangváltozással, vagy a m. *áfonya* hatása alatt állott elő.

SZINNYEI JÓZSEF.

Pimpós. A januáriusi füzetben Z l i n s z k y Aladár Orczy Lőrincnek egy verséből ezt a helyet idézi: „Csaknem megfúlsz, gazda úgy szorít magához, vezet nagy sebesen *pimpós* asszonyához”, s azt a véleményét nyilvánítja, hogy a *pimpós* szó „minden valószínűség szerint a háziasszonynak p e n é s z e s, s á p a d t v á r o s i s z i n é t jelenti”.

Én azt hiszem, téved. Egy nagykúnsági közlés szerint *pimpós* (azaz nyilván *pimpóssa magát*) = „magát ékesíti, cifrázza” (Nyr. II.136); tehát a *pimpós* így értelmezhető: „cifra, cifrán kiöltözött”.

SZINNYEI JÓZSEF.

A „lesz” mint időképző. Kulcsár Endre nagy hangon megy neki a Nyelvőr XXII. kötetének 36. lapján annak a néhány sornak, a mit a *lesz* használatáról a Nyelvőr múlt évi folyamának 566. lapján írtam. Okoskodása a következő: Ő semmit se tud a *lesz*-nek ilyen használatáról, tehát — idétlen beszéd; a fiú össze-rezzent, s azért mondotta *mussáj* helyett *kell*. Ez okoskodásnak is hetvenhét hibája van; Kulcsár tud olyat, a mit nem tudhat, s viszont nem tud olyat, a mit esetleg tudhatna.

Az illető fiú; a ki avval mentegetőzött: „Nem tudtam, hogy ma el kell lesz hozni”, nem rezzent össze, hanem egész nyugodt lelki állapotban beszélt. Ezt annál is inkább állíthatom, mert ő ismételt kérdésekre is ugyanazt a feleletet adta. Kulcsár „bizonyosan” tudja, hogy az összerezzent fiú ezt akarta mondani: „Nem tudtam, hogy ma el m u s z á j l e s z hozni”. A *lesz* tehát nem a *kell* segédige, okoskodik tovább Kulcsár, s hozzá tehetne volna, hanem a *mussáj*-é. Az én szempontomból mindegy, a *mussáj* vagy a *kell* mellett áll-e a *lesz*, én csak arra akartam rámutatni, hogy egyes esetekben a *lesz* a jövő idő kifejezésére szolgálhat.

Az a szerkezet, a mit az említettem példában láthatunk. nem is olyan hallatlan dolog, mint Kulcsár hiszi. Az északnyugati nyelv-jarásterületnek tisztáninneri részében gyakran használják az ilyen szerkezeteket: „El k e l l l e s z hozni. El l e h e t l e s z hozni”. Némileg másféle szerkezetben használják a *lesz*-t, mint segédigét Kapnikbánya vidékén: M o n d t a l e s z (a. m. talán mondta). E l m e n t l e s z (talán elment). Ő t u d j a l e s z (talán tudja). L. Vass József: NyKözl. II. k. 369. l.

Láthatjuk tehát, hogy a *lesz* bizonyos esetekben mint segédige a jövő idő kifejezésére szolgálhat. Első fölszólalásom alkalmával is csak erre akartam rámutatni, megemlítve, hogy az illető

példát Debrecenben hallottam. Azt azonban nem állíthatom, hogy e szerkezet a debreceni nyelvjárásnak egyik sajátja; lehet, hogy csak bevándorlottak használják.

Kulcsár fölszólalásából egy új dolgot is tanulunk: „Az egész eset csak annyiban tanulságos, mondja okoskodását befejezve, hogy Debrecenben még a *muszáj* főnévi voltát bizonyítja‘. Tehát a *muszáj* valamikor főnév volt, s Debrecenben még ma is az! Ezt eddig még nem tudtuk, s valószínűleg ezentúl se fogjuk hinni; hisz maga Kulcsár Endre figyelmeztet: „Hova jutnánk, ha minden ilyen nyelvbotlást — mondjuk, hogy ez is csak nyelvbotlás — zsinórmértékül fogadnánk el?“

BALASSA JÓZSEF.

Hátıl, hátıssó; által, óta. Balassa azt véli, hogy a gyergyói *hátıssó* alak mégis a *hátul* adverbiumnak *hátıl* változatából származott; mert bár a csikmegyei nyelvjárás e *hátıl* alakot nem ismeri, megtalálhatjuk ezt az alsódrávai és szlavóniai nyelvjárásban, hol „gyakori az *-ıl* a helyhatározó *-ul* rag helyett; *hátıl*, *hátija*, *átıl*, *ılta* (ólta), *ılta* (mioleta), *asíta* (azóta)“ (Nyr. XXII.37).

Kétségtelen, hogy a *hátıl* alak létezése, ha mindjárt más nyelvjárásban kerül is elő, ad első tekintetre némi valószínűséget a *hátıssó* = **hátıl-só* magyarázatnak. Csakhogy ez az alak olyan nyelvjárásokban dívik, melyek az *u* hangot egyéb esetekben is igen szeretik *i*-vel cserélni föl. S ez a tény mindjárt gyanúsabbá tesz bennünket az alsódrávai és szlavóniai tanúvallomás bizonyító ereje iránt. Megjegyzem, hogy Balassa példái közt, melyeket azon módon, az *ul* rag sajátjaos változatai közt idéz a Magyar nyelvjárásokban is, csupán egyetlen egy az *-ul* ragos adverbium, a *hátıl*. Hiszen *által* és *óta* (vagy akár *olta*) szavainkban ki tudna *-ul* ragot ki-mutatni!

Már ez a körülmény is, hogy nemcsak az *-ul* ragban, hanem egyéb *l*-lel záródó szótagokban is *i*-t mutatnak e nyelvjárások köznyelvünk *u* hangjával szemben (*átıl*, *ılta*, s az *-ul* képzős igékben: *tanıl*, *gyógyıl* sat.), továbbá hogy még egy más mélyhangú ragban is *i*-t ejtenek köznyelvi *u* helyett, úgymint a több. 3. szem. birtokos ragban (*borık*: boruk, *kuttyık*: kutjuk, *utánık*: utánuk sa.t): mind csak azt a nézetet érleli meg bennünk, hogy e jelenségben meglehetősen általános és jellemző hangtani sajátossággal állunk szemben. Tehát a *hátıl* s esetleg hasonló *-ıl* ragos határozókban ne siessünk az *-ul* ragnak amúgy is hipotetikus **-él*-jét keresni. Hisz a ragnak *-él* változatára mindeddig úgyszól-

ván csak az *arcél* szót s az EhrC. hapax legomenonját, a *tarsel*-t idézhetjük.

Gondoljunk arra a hangtani lehetőségre, hogy az *u* a vele egyenlő nyelvválású *i*-be alkalmas körülmények között könnyen átmehet, s hogy egy-két gyakran használt végzetnek, képzőnek vagy ragnak, hatása alatt ez az *u*—*i* ejtéscsere könnyen válhatik kedvelt változássá. Ismeretes e változásnak gyakori volta a latin nyelvben: *maxumus*: *maximus*, *difficultas*: *difficilis*, *famulus*: *familia* sat. És ama két nyelvjárásban még talán az az ejtésmód is kedveltebbé teheti az *u*: *i* hangváltozást, hogy a mélyhangú igéknek tárgyas ragozású 3. személyében is *i* rag követi az *a*, *o*, *u* sat. magánhangzókat: *halli*: hallja, *fogik*: fogják sat.

Mindenesetre kevés támogatást köszönhet a *hútissó* = **hátíl*-só magyarázat az alsódrávai és szlavóniai *hátíl* ejtésmódnak.

ZOLNAI GYÚLA.

Pártarét. Gondolom, nem én leszek az első, a ki *L a k a t o s t* helyre akarom igazítani. Napnál világosabb, hogy tévedett, mikor *pártarét* szót olvasott ki abból a latin diplomából. Maga mondja: „Nincs kétség, hogy a *pártarét* se lehet egyéb mint akár *p á r t a ö v* v. *b o g l á r o s ö v*”. Nincs kétség, hogy azt a helyet így kell olvasnunk: „Antonius chege de Nagy Baráthy sibi *u n u m b a l t e u m* vulgo *p a r t h a v e t h* (azaz: egy *pártaűet*, *pártaövet*) impignorasset”. Bizonyítja ezt, hogy a *pártarét* értelmetlen egy szó s hogy az oklevélben világosan tárgyas alakban (*unum balteum*) van a szó használva, tehát a *tő* alak nem lehet *pártarét*, hanem *párta ü*, a milyen több is van a NySzótárban. Ez az alak tehát még csak nem is érdekes, s úgy vélem, hogy a NySzótárban valami előkelő hely nem is illeti meg. A Szótár előszavában több eset van megemlítve, s a szerkesztés közben sokszor volt alkalmunk meggyőződni róla, hogy ilyen tévedés és félrelátás a régi iratok olvasásában történészekén gyakran megesett.

ALBERT JÁNOS.

Átalvető. Jóllehet. *K ú n o s* Ignácnak érdekes fejtegetései az „Eben gubát cserélt” közmondásnak származásáról meggyőztek. Köszönöm, a mért ez érthetetlen szólásra nézve fölvilágosítást nyújt az ő takaros kis tanulmányában; de nem hagyhatom megjegyzés nélkül, hogy az *átalvető*-t „überzieher” értelemben használja.

Az *átalvető* jómagyarán nem egyéb mint „tarisznya”, ha ugyan jó magyar szó a *tarisznya*. De hordjuk, s tán ép annyi idő óta

mint a ,harisnyát', melyet aligha tót atyáinkfiától nem vettünk kölcsön talán már akkor, mikor itt megtelepedtünk.

Volt már erről a két szóról említés a Nyelvőrben?

Visszatérve az ,általvetőre', eszembe jut, hogy neves hazai írók egy-egy magyar szó értelme iránt nincsenek tisztában. R a d ó Vilmos, ez a jeles tanférfiú pl. ,Robinsonjában' ezt hogy *jöllehet* ily értelemben használja: ,gut möglich'; holott *jöllehet* annyi mint: ,obschon, obgleich'.

Hát még az a kitűnő poétánk, a ki a ,prügelknabét' *ustor-hegyes*-nek magyarítja! Aztán az a másik, nem kevésbé ünnepelt honi költő, a ki (à la richmondi Márta) egy előkelő udvari hölgygel dicsekedőleg mondatja el, hogy ,tudok h i m e z n i, tudok *hámczeni*'. Hiszen ez a ,himezés-hámozás' az i m m e l - á m m a l t, tehát a habozást jelenti.

KONDOR PÉTER.

A helyreigazítás jól jegyzi meg, hogy *általvető* nem annyi mint: ,überzieher'; midőn azonban a ,tarisznnya' szót állítja oda egyértékesének, csupán közel jár, de nem egészen találja el igaz jelentését. *Tarisznnya* ugyanis = ,ranzen, tornister, felleisen'; *általvető* ellenben ugyanaz, a mi az *iszák* = lat. b i s a c c i u m, ném. d o p p e l s a c k, q u e r s a c k.

Tarisznnya nem magyar szó (származására nézve l. Nyr. XXI.567), valamint *harisznnya* sem az. Ez utóbbi, mint a helyreigazító jól sejtí, a tótból került nyelvünkbe; példaképe *harusňa*: strumpf (Nyr. XI.220).

SZARVAS GÁBOR.

Velence. K ő r ő s i Sándor ,A magyar nyelvbeli olasz elemek' című dolgozatában (36) e szót kettős: 1) b a r c h e n t, 2) w e t t e r f a h n e jelentéssel a velencei *valessio* képmásának állítja, a mely csupán b a r c h e n t jelentéssel járatos. E származtatás S i m o n y i n a k ,A magyar nyelv' (I.117) művéből van átvéve, a hol azonban csak a ,barchent' jelentés van említve s nem is *velence*, hanem *velez* alakról van szó — a melynek előjöttéről szeretnék közelebbről értesülni.*

Az egybevetést én egész biztosnak tartom; de honnanvaló

* Simonyi a *velez*: b a r c h e n t szót kecskeméti ismerőseitől hallotta. Valószínű, hogy a ,Besztercei Szójegyzék' *velcz* = b a r h a n u s szava is *velez*-nek olvasandó. Ehhez még meg kell jegyeznünk, hogy a Nyelvtörténeti Szótár, a honnan Kőrösi a *velence* szónak főntebbi két jelentését idézte, Pesti Gábor ,Nomenclaturájából' egy *veletz*: f u s t a g n u m alakot is említ.

S z e r k.

a velencei *valessio*? Minthogy itt arab műtermékkal van dolgunk, a mint a német *barchent* s a román *fustagno* sat. bizonyítják, szabad talán a *Valencia* városnévre gondolnunk. A magy. *velence* alaknak az újjörögben nem csak βελέντζα, hanem βαλέντζα is megfelel; a Zanten előforduló βελίσια az *n*-nek kieséséről tesz vallomást, a mi az újjörögben nem idegenszerű, úgy hogy a *valessio* alakmódosulás talán görög befolyásról tanuskodik. A magy. *velence* e szerint az *ő n* hangjával egy régibb román alakot tükröztetne vissza; az első szótagbeli *e* hang pedig, valamint a görög alakok is, a *Valencia* és *Venesia* egybekeveredéséről tanuskodnának.

Itt meg akarom említeni, hogy Kőrösi az *ő* szójegyzékébe a *futa*: *barchent* szót nem vette föl. Helyesen. Hangtestére nézve ez perzsa-arab-török szó, jelentésére nézve azonban a román *fustagno* hatásáról tesz tanuságot, a mely a törökben, déli szláv-ságban és az újjörögben fogalmilag ama másik szóval egybevegyült, az oláh *fustă* szóban pedig alakilag is.

De mi köze lehet a *velence*: *wetterfahnen* nak a *velence*: *barchent* szóhoz? Alig valami. Ez bizonyára = spanyol *veleta*: *wetterfahne* végtagcserével s *Velence*, avagy *velence*: *barchent* hez való alkalmazkodással. E szó az olaszban is megvan, de itt más jelentéssel járja: *veletta*: 1) kleines segel über dem maskorb, 2) jeder hohe zum ausspähen geeignete ort, 3) ausspäher. Ez tehát a *vela*: *segel* szónak kicsinyítője s a latin *vigilare* szóval, a mint a közfölfogás akarja, nincs semmi köze. *Veletta*-nak a *vedere*: *sehen*-nel való népetimologiai összevegyítéséből *vedetta* keletkezett.

SCHUCHARDT HUGÓ.

MUTATVÁNY AZ ÚJ TÁJSZÓTÁRBÓL.

AHAJT (Székelyföld Tsz.; Nyr. V.175. 222. 376; Arany-Gyulai NGy. III.22. 25. 330; Marosszék, Karácsonyfalva Nyr. VII. 191; Udvarhely m. Vadr. Nyr. III.512; IV.276; VI.465. 517; Arany-Gyulai NGy. I.149; Vadr. 449. 450. 451. 458. 459. 461. 554; Székely-Udvarhely, Bethlenfalva Nyr. VII.377; Udvarhely m. Homoród-Almás Nyr. V.266; Csík m. Vadr. 491. 554; Csík-Sz.-Király Nyr. VIII.190; Gyergyó-Sz.-Miklós Nyr. VIII.89. 230; X.45; Erdővidék Nyr. IV.39; *ahajt* Udvarhely és Csík m. Csaplár Benedek; *ajt* Székelyföld Arany-Gyulai NGy. I.157): 1) ott. *Ahajt a lejtőn*

a babala úgy nézi meglepődött, hogy hát ahajt hatta a gárdáját (Udvarhely m. Nyr. VI.465). *Megjötték egy bolhát ahajt a szél melletti* (Csík-Sz.-Király Nyr. VIII.190): 2) azonnal. *Ő mindig oda fut, a legkisebbüknek ékapja ahajt a gárdáját, megfutatomatik* (Udvarhely m. Vadr. 459). *Hát éccő csak ide jő apád urad, s ahajt félbe kellőtt hogy haggyam a szorgos dógom* (Székelyföld Nyr. V.175). *Ahajt megfordula, haza felé tére* (Udvarhely m. Arany-Gyulai Nyr. I.149). *Ahajt megfogaggya a fut a mőndölecskék mellé* (Udvarhely m. Vadr. 449): 3) [elbeszélésben:] arra, azzal, azután [s néha pusztán toldalekszó]. *Ahajt szépőn futés nélkül eleresztőtte* (Udvarhely m. Vadr. 450). *Ahajt ő bizon risszanés* (Udvarhely m. Vadr. 458). *Ő bizon ahajt fogja magát, elűcsurik az egész hártó* (Udvarhely m. Vadr. 461). *Ahajt a legén minnyát papot kirattata* (Gyergyó-Sz.-Miklós Nyr. X.45). *Elgondolkosott magába, hogy lesz imán ahajt nekik egy kicsi legénkéjők* (Gyergyó-Sz.-Miklós Nyr. VIII.89). *Ahajt a lelkőmtől szakatt édos komámasszon! Elményék Pálát Jóskáni s hát ahajt mit látok, uramfia!* (Udvarhely m. Homoród-Almás Nyr. V.266).

AVÍTT (Dunántúl Nyr. XVI.190; Kis-Kún-Halas Nyr. XV. 213; Kecskemét, Szeged, Csallóköz Csaplár Benedek: *avét Zala m. Őrség Nyr. I.422; Keszthely vid. Nyr. VI.522; Tihany Herman O. Halászat K.; avétt Zala m. Őrség Nyr. II.324; Somogy m. Babod Nyr. XIII.285; Baranya m. Csúza Nyr. XVIII.478; avít Soprony m. Röjtők Nyr. III.514; avított Csallóköz Csaplár Benedek: *avitt Répce mell. Nyr. II.517; XX.365; Zala m. Őrség Nyr. XII.281; Keszthely Nyr. XI.237; ovított Csallóköz Csaplár Benedek; ovitt Szeged, Csallóköz Csaplár Benedek): ócska, elnyűtt.**

BARÁZDA (*berásda* Dunántúl MNy. V.98; *bérásda* Répce mell. Nyr. XX.365; Zala m. Kővágó-Örs, Rév-Fülöp Nyr. XIX.48; Őrség Nyr. VII.271; Veszprém m. Nyr. V.224; *bérásdo* Soprony m. Horpács Nyr. X.267; *bérásna* Őrség Nyr. III.283; *borásda* Őrség Nyr. VII.271; *borozda* Kis-Kún-Halas Nyr. XV.65; Kalocsa Nyr. II.335; Duna-Vecse Nyr. II.528; Hódmező-Vásárhely Nyr. IX.86; Torontál m. Lőrincfalva Kálmány L. Szeged népe III.121; Szatmár m. Sárköz Nyr. II.240; Bereg m. Pap Károly; Rimaszombat Nyr. XII.190; Borsod m. Sata és vid. Nyr. XXI.214; Heves m. Névtelen 1840; Pest m. Tinnye Nyr. VII.39; Székelyföld Kiss Mihály; Udvarhely m. Rava Nyr. III.143; Háromszék m. MNy. VI.208; Erdővidék Tsz. Nyr. XIII.576; Csík m. Nyr. V.519;

borozda Gömör m. Nyr. XVIII.453; *brásda* Vas m. Kemenesalja, Nemes-Magasi Nyr. XIX.191; Göcsej Nyr. XII.94; Baranya m. Ibafa Nyr. XX.46; *brázdo* Répce mell. Nyr. XX.367; *brásna* Göcsej Nyr. XIII.353).

borozda-billencs: barázda-billegető (Heves m. Névtelen 1840).

bőrázna-féreg: földi giliszta (Őrség Nyr. III.283).

BESZÉD: mese (Kis-Küküllő m. Szőkefalva Nyr. XIV.574).

Mongyon egy beszédet, Gyurka bá! Jó van no, hát émongyam-é av veres kakas beszéggyt? (Székelyföld Györffy Iván).

[Szólások]. *A beszédként*: a mint mondani szokták. *A beszédként többet ér a bécület a szalonás káposztánál* (Székelyföld Nyr. XV.432).

BÍR-ÍK: jut. *A mely ház gondatlan késsre bírik, lesorvad* (Székelyföld Nyr. III.423). *Rëa birik*: rá jut birtokul (Háromszék m. MNy. VI.346; Vadr.; Györffy Iván). *Rëa birik a jószág* (Háromszék m. Vadr.) *Rëa birik az örökség. Rëa birt az apja vagyona* (Székelyföld Kiss Mihály). *Rám bir* [így] *vmi* (Vas m. Kemenesalja Nyr. III.88). *Jaj, mire birtam*: mire jutottam (Háromszék m. MNy. VI.228). *Ha arra birik, hogy a maga asszonya lessz*: ha arra a sorsra jut (Békés m. Sárrét Nagy Sándor). *Csak egy ingre birt*: csak egy inggel maradott (Háromszék m. MNy. VI.228. 359). *Torára se birjon*: temetésére se maradjon (Székelyföld Nyr. IX. 176). *Elbirik kesiről a juss*: másé lesz, más kezére jut (Háromszék m. MNy. VI.228; Vadr.).

BIRODALOM: 1) munkabíró erő. *Nehez immá nekém a képálás; az üdő tellik, mű es tellünk, nincs birodalom* (Moldvai csáng. Nyr. III.2); 2) földbirtok (Göcsej Nyr. XIV.394; Székelyföld Tsz.).

BOLYGÓ (*bojgó* Szilágy m. Nyr. IX.181; Zilah Hegedüs István; Maros-Vásárhely Nyr. XV.238; *bolyga*° Gömör m. Nyr. XVIII.455; Gömör m. Hanva Nyr. XX.287; *bulygó* Bánffy-Hunyad Nyr. X.21): 1) *bojgó*: kanyargós mellékucca (Szilágy m. Nyr. IX. 181; Zilah Hegedüs István); 2) *bojgó*: örvény (Maros-Vásárhely Nyr. XV.238); 3) *bolygó, bolyga*°: bohó, bolondos (Abauj m. Szepsi Nyr. III.480; Gömör m. Nyr. XVIII.455; Gömör m. Hanva Nyr. XX.287) [vö. *bolyhó, bolyó*].

bolygó-álom: alvajárás (midőn vki álmában jár-ke, nem tudja, mit tesz; de nem holdkóros) (Baranya m. Csúza Nyr. XVIII.46).

bolygó-idő (Csallóköz Csaplár Benedek; *bolygó-üdő* Székelyföld Kiss Mihály): változékony, szeszélyes időjárás.

BÖTÖN-IK (*ki-bödönt* Torontál m. Szaján Kálmány L. Szeged népe II.118): bukkán. *Egyszer megint elébe bötönik az a nagyszakálú ősz öreg ember* (Csongrád m. Arany-Gyulai NGy. II.100). *Alighogy kibötönt a földű ez a pántlika, mingyá möglepte a bóha* (Kis-Kún-Halas Nyr. XIV.285). *Mikor az mögssületött, abba az órába kibödönt éty kis fa a kertbe* (Torontál m. Szaján Kálmány L. Szeged népe II.118).

BÖTÖNET (Veszprém Nyr. XV.384; *betűnet* Balaton mell. Tsz.; *bütűnet* Zala m. Szepezd Nyr. XVII.144): hiba. *Té mindenbe bütűnetet találss* (Zala m. Szepezd Nyr. XVII.144).

BUCSÁLÓD-IK (Székelyföld Kriza; Udvarhely m. Agyagfalva Nyr. XVIII.141; Háromszék m. Vadr. MNy. VI.318; Györffy Iván; Háromszék m. Kovászna Butyka Boldizsár; Háromszék m. Uzon Erdélyi Lajos; Brassó m. Hétfalu MNy. V.347; Moldva, Klézse Nyr. IX.428; *bucálod-ik* Moldvai csáng. Nyr. IX.488; *bucsálod-ik* Székelyföld Nyr. VIII.462; *bucsálod-ik* Brassó m. Hétfalu Nyr. V.329; *búcsálod-ik* Háromszék m. Nyr. IV.561; *búcsálod-ik* Székelyföld Arany-Gyulai NGy. III.364; Kiss Mihály; Csik m. Nyr. VI.471; Brassó m. Hétfalu Nyr. XVI.478; *busálod-ik* Moldvai csáng. Nyr. IX.449. 488; *buszálod-ik* Moldvai csáng. Nyr. IX.488): búslakodik, töprenkedik.

BUCSKÁZ-IK: bukfencezik, bukik (Székelyföld Kiss Mihály; Háromszék m. Vadr. MNy. VI.318; Györffy Iván; Seps-Uzon Nyr. VIII.375). *Keresztül bucskászott a fején. Bucsászott egyet* (Székelyföld Arany-Gyulai NGy. III.366. 367). *Én a fejemön átal-bucsászom* (Háromszék m. Vadr. 400). *Szaladt a kutra, hanem úgy bele bucskászott, mintha ott se lett volna* (Székelyföld Arany-Gyulai NGy. III.409).

fel-bucskázik: fölbukik, fölfördul (Székelyföld Kiss Mihály; Háromszék m. NyK. III.16).

meg-bucskázik: megesik, megfattyazik (leány) (Székelyföld Kiss Mihály).

BÚSÍT (*busit* Bihar és Szatmár m. Barna Ferdinánd; *búsit* Ipoly vid. Nyr. III.427; *busitt* Zala m. Hetés Nyr. I.423; *búsitt* Székelyföld NyK. X.327; Kiss Mihály): 1) búsul. *Mit búsit ké, apákám?* (Ipoly vid. Nyr. III.427); 2) tart, fél. *Ást busittom*: attól

tartok, attól félek (Zala m. Hetés Nyr. I.423); **3)** kéressel háborogat (Bihar és Szatmár m. Barna Ferdinánd; Székelyföld Kiss Mihály). *Asétt búsittanám*: arra kérném. *Búsittanám, édes jó asszonyom, egy markocska lisztétt. Engedelmet kérek, egy kevés búsítására jöttem* (Székelyföld Kiss Mihály).

BÚSZ (Tolna m. Nyr. VI.230; Marcal mell. Acsády Sándor; Baranya m. Abaliget Csaplár Benedek; *bús* Baranya m. Csúza Nyr. XVIII.47; Alföld Nyr. XIX.321; *buss* Baranya m. Tsz.): **1)** *buss*: fojtó levegő, gőz, pl. kútban v. pincében megromlott levegő (Baranya m. Tsz.); **2)** *busz*, *búss*: rekkenő hőség (Marcal mell. Acsády Sándor; Baranya m. Tsz.); **3)** *búss*: alattomos. *Búss ember* (Tolna m. Nyr. VI.230).

búsz-meleg (Tolna m. Nyr. VI.230; Baranya m. Abaliget Csaplár Benedek; *bús-meleg* Baranya m. Csúza Nyr. XVIII.47; Alföld Nyr. XIX.321): rekkenő hőség.

BÜTÜ (Székelyföld Tsz. Nyr. II.426; Andrássy Antal 1843; Kiss Mihály; Háromszék m. MNy. VI.325; Vadr.; *böt* Székelyföld Nyr. IV.190; Kiss Mihály, Györffy Iván; *büt* Székelyföld Nyr. IV.190; *bütő* Deésakna Nyr. I.381; *bütü* Háromszék m. Nyr. III.324; *bütü* Székelyföld Nyr. V.515): **1)** vég, elvágott vég, lapos vég. *Gerenda, pálca, tengely bütüje* v. *böte*; *kéve bütüje, seprü bütüje*: vágott vége; *hás böte*; *fedél bütüje* (i. h.); **2)** *bütő*: harangnyelv (Deésakna Nyr. I.381). *Harang bütüje* (Kolozsvár Szathmáry Ákos).

bütü-kert: telek végén levő kerítés (Székelyföld Tsz.).

BÜTÜL: véget csinál, vminek a végét egyenesre vágja. *Megbütülte ab bot végét ab bicskájával* (Székelyföld Györffy Iván). *Mintsebb (mincsem, hoccsem) veled táncolnék, inkább tőkét bütülnék* (Székelyföld Arany-Gyulai NGy. III.251; Csik m. Nyr. VII.471; Udvarhely m. Keresztúr vid. Vadr. 330).

BÜTÜLL-IK: sarkallik, vhová dül a végével. *Oda bütüllik a háza v. a földje* (Udvarhely m. Felméri Lajos).

BÜTÜS: vágott végű, lapos végű (Székelyföld Kiss Mihály). *Bütüs végű*: ~ (Háromszék m. Vadr. 493b). *Bütüs fedél*: tűzfalas fődél (Háromszék m. MNy. VI.325).

BÜTÜZ: **1)** = *bütül* (Székelyföld Tsz. Györffy Iván). *Megbütüzeni a végét* (Háromszék m. Vadr. 493b); **2)** *bütüzenek* a kosok: összeverik a homlokukat (Göcsej [?] Vass József 1841).

CUCA (Rábaköz, Beő-Sárkány Nyr. XVII.47; Balaton mell. Horváth Zsigmond 1839; Veszprém m. Várpalota Nyr. XXI.477;

Győr Nyr. XI.43; Komárom Herman O. Halászat K.; Alföld Nyr. XXI.371; Karcag vid. Csaplár Benedek; *cúca* Baranya m. Abaliget Csaplár Benedek; Békés m. Füzes-Gyarmat Nyr. XII.475; Alsó-Csallóköz Kóssa Albert; *ssulica* Moldvai csáng. Nyr. IX.491): 1) *cuca*, *ssulica*: lándsa (Rábaköz, Beő-Sárkány Nyr. XVIII.47; Moldvai csáng. Nyr. IX.491); 2) *cuca*: egyik végén hegyesen vasalt vastag, hosszú dorong, mely a hajónak a parthoz való hirtelen rögzítésére szolgál (Komárom Herman O. Halászat K.); 3) *cuca*, *cúca*: mérnöki jelző-rúd (Alföld Nyr. XXI.371; Békés m. Füzes-Gyarmat Nyr. XII.475); 4) *cuca*, *cúca*: kormányrúd toldalék-póznája, a mely arra való, hogy vele a kormányrudat a hajón kívülre is lehessen szorítani (Győr Nyr. XI.43; Alsó-Csallóköz Kóssa Albert); 5) *cuca*: dorong, a mellyel a lágy földet szokták ledöngölni (Veszprém m. Várpalota Nyr. XXI.477); 6) *cúca*: vas-szög (Baranya m. Abaliget Csaplár Benedek); 7) *cuca*: mécsbél- v. bocskor-fűző tű (Balaton mell. Horváth Zsigmond 1839); 8) *cuca*: hegyes tetejű nádrakás v. nádkunyhó (Karcag vid. Csaplár Benedek).

CSALÁN (*csaláng* Baranya m. Csúza Nyr. XVIII.93; Dráva mell. Kopács Nyr. XVI.284; *csáláng* Szlavónia Nyr. V.63; *csana* Nógrád m. Nyr. V.181; *csáná* Gyöngyös vid. Nyr. IX.331; *csáná* Gömör m. Nyr. XVIII.421; *csanál* Nógrád m. Nyr. IV.71; Rimaszombat Nyr. XVII.524; Rozsnyó vid. Nyr. XV.571; Székelyföld Tsz.; *csánál* Gömör m. Nyr. XVIII.421; *csanál* Palócság Nyr. XXI.311; *csanár* Bereg m. Nyr. XVII.525; *cse nál* Zemplén m. Szürnyeg. Nyr. X.323; *csenál* Abauj m. Beret Nyr. III.522; *csián* Székelyföld Tsz. Kiss Mihály; Háromszék m. MNy. VI.219; Nyr. IV.561; *csihán* Székelyföld Tsz. Kiss Mihály; Maros-Vásárhely Szádeczky Lajos; Marosszék, Nyomát Nyr. XV.288; Háromszék m. MNy. VI.214. 219; Vadr. 494a; Nyr. IV.561; Háromszék m., Erdővidék Vadr. 178; *csihány* Székelyföld Arany-Gyulai NGy. III.26; Kriza; Háromszék m. Orbai járás Nyr. VII.283; Háromszék m. Kovászna Butyka Boldizsár; *csiján* Szolnok-Doboka m. Domokos Nyr. XV.522; Székelyföld Kiss Mihály; Háromszék m. Vadr. 359. 494; *csijány* Székelyföld Kiss Mihály; *csilán* Kapnikbánya és vid. NyK. II.365; *csilánk* Szabolcs m. Besenyőd Nyr. XII.47; Szatmár m. Patóháza Nyr. XVIII.96. 431; *csinál* Debrecen Nyr. IX.267; Szatmár m. Patóháza Nyr. XX.191; Zemplén m. Nyr. IV.425; Zemplén m. Szürnyeg Nyr. X.323; Zemplén m. Deregyő Nyr. XIII.92; *csinár* Szatmár m. Mánd Nyr. XIX.335; *csohán* Deés Nyr. XX.283; *csojány* Veszprém m. Csetény Nyr. V.427; *csójány* Fehér m. Csurgó Nyr.

X.185; *csójján* Zala m. Kővágó-Örs, Rév-Fülöp Ny. XIX.48; *csójjá-nyos* Fehér m. Csurgó Nyr. X.96; *csollán* Répce mell. Nyr. XX.366; Soprony és Vas m. Nyr. X.331; Felső-Bácska Nyr. XII.216; *csollánt* Őrség Nyr. I.422; *csollány* Göcsej MNy. V.96; *csolyán* Veszprém m. Nyr. IV.229; *csona* Nógrád m. Nyr. IV.425; *csonál* Nógrád m. Nyr. IV.425; *csonár* Bereg m. Nyr. XVII.525; Munkács és Bereg-Rákos vid. Pap Károly; *csovány* Hont m. Nyr. V.426; Ipoly völgye, Kovár vid. Nyr. XVI.381; *csóvány* Mátyusfölde, Tallós Nyr. XVI.333; Csallóköz Csaplár Benedek; Komárom m. Naszvad Nyr. IV.235; Nógrád m. Tolmács Nyr. XV.237; Hont m. Páld Nyr. XIV.575; Hont m. Ipolyság Nyr. XIX.188; *csujány* Kis-Küküllő m. Szőkefalva Nyr. XIV.574; *szillán* Moldvai csáng. Nyr. IX.486).

CSATA (*csátá* Abauj m. Beret Nyr. II.422. 423; *csataj* Szatmár m. Patóháza Nyr. XVI.95; Szamosköz Nyr. XI.92): 1) *csataj*: csapat (Szatmár m. Patóháza Nyr. XVI.95; Szamosköz Nyr. XI.92). *Ökör-csata*: ökörcsorda (Székelyföld Kriza; Udvarhely m. Homoród vid. Vadr.; Györffy Iván). *Nekem is van egy csata ökröm* (Kolozs m. Kolozs Kanyaró Ferenc). *Te tán azt gondolod, hogy énnekem nincsen jó csata ménesem, jó esztene juhom* (Székelyföld Arany-Gyulai NGy. III.14; Udvarhely m. Vadr.). *Egy csátá kenyér v. kálács*: egy sütet. *Egy csátá kenyérét már kiszéltünk; most rakjuk be a másodikat. Bison csak sok kenyérét észnek még észek és aratók; é hétén már a harmadik csátá kenyérét fogyasztják* (Abauj m. Beret Nyr. II.422. 423); 2) — *csatán, csatába, csatára*: — izben, -szer. *Több csatán*: több izben (Zemplén m. Barna Ferdinánd). *Két csatán is montam már neki* (Abauj m. Nyr. IV.277). *Egy csatába*: egy izben, egyszer, egy alkalommal (Heves m. Tisza-Szöllős Nyr. V.91). *Vótam én ott már öt vagy hat csatára is* (Heves m. Nyr. XVIII.91). *Egy csatára kiderült* (Heves és Borsod m. Nyr. IX.178). *Két csatára is beteg vótam e tavaszon* (Abauj m. Nyr. IV.277). *Egy csatára már el is válták. Ez idén [a vetést] már háromszor csatára vérté még a jég* (Abauj m. Beret Nyr. II.423); 3) *csata*: éjjeli csorda-örizet, melyet az egyes gazdáktól rendre küldött éjjeli őr (*csatás*) teljesít (Háromszék m. MNy. VI.319; Háromszék m. Szotyor Györffy Iván; Udvarhely m. Vadr.).

SZINNYEI JÓZSEF.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Hála a papnak, megellőtt a barát.
 Hamuba esett a pëcsényéje: rosszra fordult a dolga.
 Keskény gatyá, nagy ülep, kelenyei viselet.
 Kifutasztja széme világát az isten: elveszi életét.
 Kihajtja az egeret: oly nyomorúságra jutott, milyenben még az egér sem élhet meg.
 Kis koldus, nagy bot: kis ember, de erős.
 Lëlkit emésztí a sérelëm.
 Lëmondott a házhelyről: meghalt.
 Lëvágta a hé (höség) a vetést.
 Magossan van a rácsa: nem érheti el a célját.
 Mindëggy. Mindëggy a papsipka.
 Nagy úr a kell, de nagyobb a nem lëhet.
 (Ipoly völgye. Kovár vidéke.)

KUBINYI FERENC.

B a b o n á k.

1. Pirosan viccsant (tünt) fő a nap, esőt kapunk.
2. Befutotta a fölő a napot, eső lëssz.
3. Éggy öles embër nincs. Kissebb vagy nagyobb akad; de épen éggy öles csak Krisztus urunk volt.
4. Mëgzörrent a szék alatta, papfia lëssz.
5. A kakuk akkor hallgat el, ha képéket lát, a mikor is vércse lëssz belőle.
6. Az asszonynak nem szabad fütyülni, mert akkor Mária sir.
7. A ki a húsvéti szentëlt sonkából észik, nëm bódul (téved) el az erdön.
8. Ha valakinek fején a haj időnap előtt mëgöszül, szerëncsés embër lëssz. Ez onnét, mert akkor választották el, mikor a fa virágzott.
9. Az asszonyok mindig csomóba kötik kifésült hajszálaikat, vagy tűzbe vetik; mert minden elhullott szálért külön el kellene jönniök a más világról.

(Zala m. Arács.)

FEJÉR ADORJÁN.

Gyermekjátékok.

Az angyal és ördög.

(Kettő a játszó kööl kimegy a szobából, kik kööl egyik az angyal, másik az ördög. Ezalatt a benmaradtak mindegyike választ magának egy virágnevet. Mikor ez megtörtént, az angyal kopog az ajtón:)

- Ling, ling, ling!
- Ki van az ajtóba?
- Angyal az aranypácával.
- Mi teccik?
- Rózsa.

(Ha van rózsa a választott virágnevek közt, ezt magával kiviszi. Ezután az ördög kopogtat:)

- Bum, bum, bum!
- Ki van az ajtóba?
- Ördög a tüzes vasvellaival.
- Mit akar?
- Szegfűt.

(S így megy tovább mindaddig, míg valamennyinek nevét ki nem találják. Ha az angyal szed össze több virágot, tapsolnak, örvendenek, az ördögöt pedig kicsúfolják.)

(Zala m.)

VOLÁK LAJOS.

Tájszók.

Hétfalusiak.

s á p : színallya. ,Taszicsd a szeret a sá p alá'.	t e p l o m : templom.
s á r i g : sárga. ,Be sárig a képed'.	t e r c s : puliszkalé. ,Öncsd ki a tercset'.
s i n k e l : ajándékoz. ,Magának sinkelem'.	t é s z l a : szalu, hornyoló fejsze.
s i s k a : boszorkány. ,Csúf, siska asszony'.	t i k m o n y : tojás. ,Naccsága végyen tikmonkát. Egy pár tikmonyom van, nem vészi el'.
s z á r i k a : nagy, szőrös suba. ,Be jó meleg ez a szárika'.	t i t i l i n k a : tilinkó fűzfahéjból készítve.
s z á r m á l i : töltelékes káposzta (nem a valódi töltött káposzta).	t u s z i : ostoba. ,Jaj be tuszi vagy'.
s z é c s : erdőn levő pusztas hely. ,Medvét láttam a szécsen'.	t ü n d e l e v é n y : denevér. ,Né, hogy jó ki a sok tündelevény a teplomból'.
s z e m é c s : bátor beszédű gyermek. ,Mien szemécs a Ked fija'.	u n n y a n : olyan.
s z í p : csorgós kút, melynek a csorgóján szoktak néha inni (szípják a vizet). ,Eriggy a szíphoz vízétt'.	v á n t r ú d : koszorúfa.
t a l p i s : csáklya. ,A gyermekék mind talpissal járnak az uccán'.	v i n i k e : venyige.
t a n d i : oktalan. ,No még ien tandi gyermeket sē láttam, nem tuggya a miatyánkot sē'.	v i r k e l n i : kenyértésztát kenyér alakúvá idomítani. ,Micsinál kejed? — Há, virkelek'.
t e p e l á k , t a t a r : ügyetlen.	z á r a : vert tej, savanyú aludt tej összetörve. ,Nem vészén egy kicsi zárát'.
	z s á m b a : félszeg. ,Zsámbsa gyermek'.
	z s e j p : gyepe, pázsint.

(Brassó m.)

HERMANN ANTAL.

K a r a n c s v i d é k i e k.

k u s t r i b á l: beír, konskribál.
 k ü p ü: köpü.
 k a z a r i f e c s k e: lábatlan
 fecske.
 k ü s z ö g: küszöb.
 k a n c s o l n i: coire.
 k u p r a j: tetű.
 l i l a: meretrix.
 l é t l e n: hasbeli, meg nem szü-
 letett. „Letlen borjú”.
 l é l é k - l y u k: szelelő lyuk a
 pincén.
 l é p é t á r: mesebeli ördögnév.
 l e j é n t: jelent.
 l e j s ő: főkép, kivált, jelesül.
 l i l i f ö l d: televény, humus.
 m a d é r: madár. „Mankus-madér”.
 m a k a r á s z n i: markolászni,
 csecserézni.
 m é g t é n n i a k o v á s z t: kelesz-
 teni.
 m a k u s z n y i: mákszemnyi.
 m á k o s k a n k ó: fekete (tót)
 rövid szűr.
 n y i r b á k o l: nyafog, nyivákol.
 n a p - a c é l: nagyító üveg.
 p a c s i t o l n i: galyból font falat
 sárral tapasztani (patics).
 p e n t e l ő d z k ö d n i: össze-
 fogózni.
 p i s z l y e: kutya orra, (guny-
 ból) ember szája. „Mégdagadt
 a piszléje”.
 p i t t y: pittyedt alsó ajk.

p o c ó k: nyakravaló.
 p u t y p u r u t y: fityfirty.
 p a h ú r, p a ú r: pór.
 r a n g a s z: trehány, ronda, a
 kin úgy áll a ruha, mintha
 villával hányták volna rá.
 r a t o t a: lakzi utáni lakmáro-
 zás, hérész.
 r é g y e: rőzse.
 r ó z a n, r ó z a n t: józan.
 s é l l y e d: süllyed.
 s é l y ó: kancsal (gúnynév is).
 s z ú r - l ú d: hamvas, szürke.
 s z i l v á j a i: szilvái.
 s ü s k ő: mesebeli ördögnév.
 s i m i k: csúszik, csuszamlík.
 s a r k a v é t t l i b a: a melynek
 jegyül levágják a sarkát.
 s é m m i j é: semmivé.
 s á r k á n y l é: kiszíféle lé, meleg
 víz és tej-vegyíték (gúnyból).
 s á t o r í t a n i: ázott kévét sá-
 tor formára fölállítani.
 s z ő r m ó k: szőrös arcú ember
 (gúnynév).
 t y i p a n n i: tikkadni. „El va-
 gyunk tyippadva”: részegek
 vagyunk.
 ü c s i, ü c s i k: kis nyílt láda-
 féle szerkezet, melybe az anya,
 ha dolga van, csecsemőjét ül-
 teti.
 v a j o l n i: bajolni.
 v i c s e j t: vigyorog.

(Fülek.)

GYARMATHY DEZSŐ.

FÖLHIVÁS ELŐFIZETÉSRE.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a régi magyar nyelv-
 nek a mohácsi vész előtti korból fönmaradt fontosabb emlékeit
 teljesen hű photographiai másolatokkal, mutatványokkal, nyelvi és
 történeti magyarázatokkal közre fogja bocsátani. Alkalmat ad ezzel
 arra, hogy a nagyobb közönség is megismerkedhessék nyelvünk
 régi állapotával: miként beszéltek és írtak eleink az Árpádi és
 egyes házakbeli királyok korában; s másfelől módot nyújt, hogy
 az iskolák és tanulók az eredetivel teljesen megegyező hasonmáso-

kat a magyar nyelv és irodalom tanításában és tanulásában felhasználhassák.

Mintegy húsz régi nyelvemléket vesz föl e kiadásba, elkezdve az 1225. év táján írt Halotti Beszéden s végezve az 1530-ból származó Katalin-legendán. A rövidebbek (Halotti Beszéd, Königsbergi töredék, Szabács viadala, Sajószentpéteri végzés s néhány érdekesebb magánlevél) teljes szövegéről, nagyobb terjedelműeknek egyes érdekesebb részleteiről készített photolithographiai másolatot; adni fogja mindeniknek palaeographiai olvasását, s mindeniket föl fogja világosítani nyelvi és történeti magyarázatokkal.

E kiadás gondozását a Nyelvtudományi bizottság fölügyelete mellett és megbízottjának közreműködésével a M. Tud. Akadémia főtítkári hivatala fogja intézni.

Tájékozni akarván magát a készítendő példányok száma felől, A régi magyar nyelv emlékei photographiai kiadására ezennel aláírást hirdet.

Egy-egy bekötött példány aláírási ára 4 frt; iskoláknak, legalább 10 példány együttes megrendelésénél, és a Könyvkiadó Vállalat pártolói részére 25% engedménnyel, tehát 4 frt helyett 3 frt. Az összeg, előleges értesítés után, a jelen év szeptember havában, a példány átvételekor lesz fizetendő. A bolti ár tetemesen magasabb lesz.

Az aláírási nyilatkozatok f. évi április hó 15-ig a M. Tud. Akadémia főtítkári hivatalához küldendők be.

SZILY KÁLMÁN
főtítkár.

Az akadémiai főtítkárnak e fölhívását melegen ajánljuk olvasóink figyelmébe, s különösen azt a pontot, mely az iskolai együttes megrendelésekről szól. Nem annyira a professzorokra gondolunk itt, a kik tudományos irodalmunknak amúgy is áldozatra-kész pártfogói, hanem inkább a felsőbb osztályokbeli ifjúságra. Professzoraink nagyon hasznos dolgot művelnének, ha a gimnáziumok és reáliskolák két-három legfelső osztályában gyűjtenének aláírásokat. Nem áldozatot kérünk itt az ifjúságtól, mint más esetben; mert olyan díszes, tanulságos és hazafias érdekű könyvet fognak kapni a három forintért, hogy valóban félig ajándék számba mehet. Az iskolai könyvtáraknak okvetlen meg kellene szerezniük e munkát, még pedig nem csak a tanáriaknak, hanem az ifjúságiaknak is. A professzorok pedig szintén e közös megrendeléshez csatlakozhatnak, hogy a 25%-nyi kedvezményben részesüljenek. Az iskolai ifjúság nemeslelkű pártfogói is nagy jót tennének, ha tíz-tíz példányt megrendelve jutalomkönyvül osztanák ki a kitűnő növendékek között.

Ha így tömeges megrendelésekkel lehetővé tesszük a vállalat létrejöttét, olyan segédeszközt nyerünk, mely kitűnően tájékoztat nyelvemlékeink s nyelvtörténetünk felől s nagyban előmozdíthatja a régiség iránti érdeklődést.

A Magyar Nyelvőr szerkesztősége.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.

XXII. kötet.

1893. MÁRCIUS 15.

III. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Pöce.

A fegyelmezett nyelvbuvár, a kinek látását a hosszas tapasztalat kellőképen megélesítette, a vendégszókat a legtöbb esetben mindjárt első tekintetre föl tudja ismerni. Annyi az ismertető jelük, s ezeknek egyike-másika oly világosan beszél, hogy egybevetésükre a legtöbbször nincs is szükség; néha csupán egyetlen egy jel is elegendő reá, hogy megbizonyosodjunk róla, hogy ez vagy az a szó nem hazai termék, hanem rövidebb vagy hosszabb vándorlás után úgy vetődött ide s telepedett meg nálunk. Ha tudom, hogy az *oroslán, teve, majom* csakis a meleg égővnek lakói, s ha tudom, hogy a magyar népnek ősi fészke a messze észak volt, egész biztosan tudom egyszersmind azt is, hogy ezek a nevezetek más, valamelyik vele szomszédos népnek az ajándékai. Ugyanez okból minden megelőző vizsgálat nélkül jövevényszóknak jelenthetem ki az állat és növényvilág egyedeinek következő nevezeteit is: *struc, papagáj, kanári; cet, cápa, krokodil; bors, babér, kávé, citrom, datolya, kókusz, riss* sat. Az idegen származásnak biztos jeléül vehető, ha valamely nevezet semmiféle hazai szóval alkalmasan nem rokonítható; például: *dolmány, csirke, laboda, bicsak* sat. Egy más csoportra a külsejükről ismerhetni reá, ábrázatjukon viselik az idegenségnek eltörülhetetlen bélyegét. Idevalók: a) a két mássalhangzós kezdetű szók: *drága, pribék, sróf, trágya, tréfa* sat; b) a legtöbbje azoknak, a melyekben a magas hang (e) mély hanggal váltakozik: *debella, eszterha, gyertya, levendula, menta, peták, selma* sat. Nem ugyan minden, de a legtöbb esetben jövevényeknek bizonyulnak be: 1) a műveltségi tárgyaknak nevezetei: *palota, terem, vánkös; kalpag, saru, szoknya, harisnya; papiros, tenta* sat; 2) a c és p hangon kezdődő szók: *cégér, cékla, cifra, címer, cinkos, condra, cövek, culák; pad, pálca, paradicsom, pászta, pecér, pék, penész, picula, pikkely, pitvar, pohár, polc, posztó, pulyka, puska* sat.

A vendégszók nagy serege közül alig található egy is, amely az előszámlált ismertető jelek csoportjából kettőt-hármat, sőt néha többet is ne egyesítene magában, pl. *cukor*: a messze délszak terméke, műveltségi cikk, *c* hangon kezdődő szó, s nyelvünk-ből elemezhetetlen.

A címbeli *pőce* szóra is elég egy tekintetet vetnünk, hogy fölismerjük benne a jövevényt. A tapasztalt kutató tehát nem is igen töri rajta fejét, hogy valamely hazai szóval hozza kapcsolatba, hanem ismeretkörének kisebb-nagyobb terjedelme szerint azonnal ennél vagy amannál a szomszédos népnél kopogtat be jó tanácsért, hogy kérdésére a keresett választ megkapja.

Eddiglen ketten kísérlették meg, hogy megleljék a földet, a honnan, zarándoktáskát vetve vállára, e hazába bevándorolt.

Munkácsi Bernát a szláv elemek közé sorozza, s példaképének a szerb-horvát *počuo*: „wassergrube” szót tartja (Nyr. XIII.364). Ez egybevetés ellen azonban kiegyezhetetlen hangtani jelenségek szólnak.

A mély hangú *počuo* alaknak magashangú *pőce* változata magában nem okozna nehézséget, minthogy e jelenség elég gyakori nyelvünkben; de már tetemesebb nehézség a *cs*: *c* hangváltozás, a mire a csángóság és a slavóniai tájszólás kivételével alig tudunk példát; hasonló nehézséget támaszt a végtagbeli *uo* hangcsoport. Ha tehát a fölvelt szerb-horvát alak volna példaképe, nyelvünkben szükségkép *pocsó*, s magas hangú változatban *pöcső* formában kellene járatosnak lennie.

Ily szembeötlő akadályok szólnán ez egybevetésnek elfogadhatósága ellen, Körösi Sándornak alapos oka volt reá, hogy más nyelvhez forduljon kérdezősködésével. Kérdésére talált is alkalmas s teljesen kielégítő választ az olasz nyelvénél. Egy legutóbbi dolgozatában („A magyar nyelvbeli olasz elemek”) *pőce* szavunkat az olasz *posso* másolatának jelenti ki. A mi a szó alakját illeti, egybevetése ellen semmi kifogást nem tehetni. A mint ugyanis csak az imént említettük, nyelvünk legkiváltkép a vendégszók szereti azt a módosítást végrehajtani, hogy a mély hangúságot magas hangúságra változtatja. (Körösi a *pőce* magas hangúságát a tájszólásbeli *böstörő*-vel igazolja, mely tudvalevőleg a *borstörő*-nek változata. Ha más adataink nem volnának reá, ez a példa épen nem igazolná a fölvelt hangváltozást; hogy ugyanis az összetételnek mély hangú első tagja: *bors* magas hangúvá változott, az világosan a második, magas hangú *örő* tag hatásának tulajdonítandó.)

Az olasz *pozso*-ból elsőbbi *póca* alapján tehát könnyen s egészen természetesen válhatott *pőce*. De míg Munkácsi egybevetésében a forma, Körösiében a jelentés gördit akadályt az elfogadhatóság ellen. *Pozso* ugyanis annyi mint: ,brunnen, ziehbrunnen, schöpfbrunnen', míg a magy. *pőce*, a mint Baróti Szabó (,Kisded szótár') értelmezi, annyi mint: ,putra-[székből], kamara-[székből], árnyék-székből kifolyó víz, moslékos folyomány'.

Midőn Körösi a magy. *pőce* szót az olasz *pozso*-ból eredezteti, világos, hogy csakis Barótinak idézett adatára támaszkodik, mert különben, ha rendelkezésére állottak volna, más példákra is hivatkozott volna.

Ezt a jelentést azonban a *pozso*-nak csakis a *nero* = ,fekete, sötét, mocskos' jelző adja meg, a mint maga szerzőnk is e jelzős kitélt állítja oda eredetijének: ,*pozso nero* = la fossa della fecce'.

Az olasz nyelvből való származtatás ellen tehető eme kifogás azonban teljesen megszűnik, ha az idézett jelzős kifejezés helyet példaképének a ,lache, pfuhl' jelentésű *pozsa* főnevet vesszük. Evvel nemcsak az alak, hanem a jelentés egysége is helyre van állítva.

Ezzel azonban korántsem akarjuk azt jelenteni ki, hogy a kölcsönvétel kérdését eldöntöttnek kell tekintenünk. Van ugyanis több oly vendégszó nyelvünkben, a mely, ha csupán a szó alakjára és jelentésére támaszkodunk, egyként kerülhetett két, három, vagy akár négy nyelvből is. Ilyen, hogy csak egy példát említsünk, a *pásztor* szó. Az alak és jelentés alapján lehet latin, olasz, szláv vagy német kölcsönvétel. Ha tehát idegen szóval van dolgunk, a legtöbb esetben nem elég csupán egy vagy két nyelvhez fordulnunk tanácsért, hanem minden velünk érintkező népnél be kell kopogtatnunk, s teljes egyezés esetében, hogy végleg eldönthessük a kérdést, a mellékmozzanatokat kell figyelembe vennünk, s annak adnunk elsőbbséget, a melyik mellett nyomósabb körülmények szólnak.

A mint mondtuk, az olasz ,lache, pfuhl' jelentésű *pozsa* alakot el lehetne fogadnunk a *pőce* példaképének, ha Baróti idézett adatán kívül más nem állana rendelkezésünkre. Nem ugyan sok, de egynehány forrásunk mégis van, a mely hasonlóképen följegyezte e szót. A szótárak közül megtaláljuk már Calepinusnál: ,*Caseale*: locus alvo exonerandae destinatus, quam sellam familiarem vocat Varro. Ung. kamaraszék, *pőcze*'. Épen így MA. s PP. szótárának magyar részében: ,*Pőtze*: sella familiaris, cloaca'. De már Pápai Bod a fentebbiektől eltérő s Barótival egyező jelentését adja: ,*Pőtze*: cloacalis fluvius, ein ausfluss des mist und unflats'.

E két jelentés közül egyikét sem adja vissza teljes híven se a *posso*: „brunnen“, se a *possa*: „lache, pfuhl“. Van azonban még egy adatunk; a melyet nem szabad figyelmen kívül hagynunk, ha világot akarunk deríteni kérdésünkre. Vásárhelyi Kerekes Ferenc „Szomorvsághról eörömre waltozo versek“ című művecskéjében egy helyütt a következőt találjuk: „Davidnak amaz három vitezek egy keő pőcze vizet viven agyandekba, kedvesen veve teöllek“ (4b). Hogy e helyen a *pőce* a föntebbi jelentések egyikében sincs véve, az az idézetnek ama szavaiból is egészen világos, hogy „Dávid kedvesen vette a pőce vizét“. A hely, a melyre szerzőnk hivatkozik, az Ó-testamentumból van idézve s a Vulgataban így hangzik: „Irruperunt tres fortes castra Philisthinorum, et hauserunt aquam de cisterna Bethlehem et attulerunt ad David“ (II. Reg. XXIII.16). A lat. *cisterna* nem hagy fön semmi kétséget arra nézve, hogy minő értelemben vette a magyar versíró a *kő-pőce* szót. Ez ugyanaz, a mit ma „víztartó medencének“ (bassin) hívunk.

A mint látjuk tehát, a hány a forrás, majdnem ugyanannyi az egymástól többé-kevésbé eltérő jelentés: a) *cisterna* (Vásárhelyi), b) *cloaca* (Cal.), c) *cloacalis fluvius* (PPB. Baróti). Az idézett másik két szótáríró azért nem számít, mert MA. Calpinusnak, PP. pedig MA.-nak egyszerű másolója.

Jelentésének megállapítása után széttekinthetünk egyéb nyelvekben is. E szó az ős Róma városának a szülötte. Innen indult ki vándorútjára a lat. *puteus* s földrészünknek majdnem minden tartományát bejárva, ezeknek mindegyikénél más-más alakban meghonosodott: olasz *posso*, spany. *poso*, fr. *puits*, oláh *puț*: brunnen (Diez); úszl. *peč*, szerb *puč*, *počuo*: cisterne (Mikl.); ófn. *pfuszi*, *pfusza*, kfn. *pfütze*: brunnen, lache (Kluge).

E nyelvek közül a szlávtság szavai alakjuknál s részben jelentésükknél, a spanyol és francia pedig ama körülménynél fogva, hogy velük semmiféle érintkezésben nem állottunk, egyáltalában nem jöhetnek tekintetbe. Már majdnem teljesen egyező alakjánál fogva gondosabb megfigyelésre s vizsgálódásra ösztönöz a közép és új főlnémet *pfütze*, hogy vajjon alak és jelentés, valamint minden számot tevő mellékmozzanatnak tekintetbe vételével nem állja-e ki a versenyt az olasz *possa*, *posso*-val s nem követeli-e ennek ellenében maga részére az elsőbbséget.

Nézzük elsőbben a jelentést. Grimmék szótára szerint *pfütze* a következő jelentésekben szerepel: 1) der gegrabene brunnen, ziehbrunnen, die cisterne; 2) lacus, palus; 3) besonders die in

einer kleinen flachen erdvertiefung angesammelte und stehen gebliebene oder stehende (ünreine, schmutzige) flüssigkeit, lache, kleiner pfuhl oder sumpf'. „Meint etwan ein kaufmann oder kriegsknecht, wann er ein pfennigle ausz so viel raubs hinwerf, so hab er einmal die gantze pfütze der sünden auszgeleert und gefegt'. Ha jelentés tekintetében nem adunk is elsőbbséget a németnek az olaszsal szemben, de rangra nézve semmivel sem áll ennek mögötte. A ném. *pfütze* ugyanis egymagában egyesíti a 'kömedence' és 'fertőlék' értelmét, a melyeket az olasz két külön formával: *posso* és *possa* fejez ki. A 'cloaca' jelentés, a mely nagyon közel áll a 'fertőlékhez', úgy hogy szinte szinonimájának tekinthető, nincs meg ugyan a németben, de nincs meg az olaszban se; mert e jelentést a *posso*-nak csakis a *nero* jelző adja meg.

A *pfütze* szóval való egyeztetésnek azonban nagy és erős akadéka a szókezdő *pf* hang, a mely az ide vágó példák egyhangú tanúsága szerint nyelvünkben állandóan *f* hangot tüntet föl. De más részt ismeretes tény az is, hogy az alnémet a fölnémetnek e kettős hangja ellenében az eredetibb egyszerű *p* hangot megőrizte; nem követünk el vele tehát semmi merészséget, ha egy ily alnémetbeli *pütze* alak másolatának tartjuk és jelentjük ki *pőce* szavunkat. E föltevés elfogadásával a német határozottan fölibe kerekedik az olasznak; mert míg ez utóbbiban a fokváltozást csupán föltételeztük, az előbbiben már készen találjuk. Ehhez járul még egy más, nem kevésbé fontos mozzanat, az t. i. hogy az ily fokbeli változásnak, hogy megtörténhessék, nem csak hosszabb időre van szüksége, hanem az illető szónak közszájon kell forognia, s általánosan elterjedettnnek lennie. A *pőce* ellenben annyira elzárkozottan és rejtekben élő szó, hogy se az élő beszéd, se a múlt nyelve nem ismeri, s ha az az egy-két forrás nem őrizte volna meg számunkra, szavaink sorában talán nem is foglalhatna helyet. A föltételezett fokcsere ellen még az a körülmény is szól, hogy ennek esetében a magas hangú forma mellett az eredetibb mély hangú alak is járatos, a mint az e nemű elég nagy számmal található példák bizonyítják: *burka* : *berke*, *bodon* : *bödön*, *botkó* : *bötkő*, *colop* : *cölöp*, *csúcs* : *csücske*, *csurka* : *csürke*, *kolonc* : *kölönc*, *kondor* : *göndör*, *pamat* : *pemet*, *pintyó* : *pintyő*, *pirjal* : *pirjel*, *róst* : *röstöl*, *tarafara* : *terefere*, *tompa* : *tömpe*, *tracsol* : *trécsel*, *somok* : *sömök*. E tények ellenében azonban, a mint várunk lehetne s kellene, a *pőce* mellett sehol nyomára nem akadhatni az eredetibb *póca* alaknak.

A mit azonban egyelőre csak föltételeztünk, hogy a magyar szó egy alnémetbeli formán alapszik, azt immár tényleg is igazolhatjuk. Schmeller szótárában (I.418) olvassuk: *„Pütze, bütze: grube, brunnen“*.

Az eddig elszámlált elég nyomós okokhoz még egy újabbat csatolhatunk, a legfontosabbat, a mely egyenest kizárja azt a lehetőséget, hogy az olaszt tekintsük e szó adományozójának s a mely a kérdést határozottan a német nyelv javára dönti el. Az eddiglen rendelkezésünkre álló összes adatok vallomása szerint ugyanis *pőce* szót se a köznyelv, se a tájbeszéd nem ismer, s egykori megvoltáról is csak a fönt idézett egy-két író tanuskodik. Ez írók közül azonban három: Vásárhelyi Kerekes Ferenc, Bod Péter és Baróti Szabó, Erdélynek szülőtte és lakója; a negyedik is, a magyar Calepinus, Szántó, noha nem az Apafiak hazájában ringatták bölcsőjét, több évig tartózkodott a Királyhágón túl; s neki mint idegennek szükségképen föl kellett tűnnie, ha egy ily eddig nem hallott szó ütötte meg fülét s mint szótáríró bizonyára föl is jegyezte, hogy alkalmilag hasznát vehesse. Ez a tény tehát kétségtelenné teszi, hogy a *pőce* kiválóan erdélyi szó; minthogy pedig a szók átvétele csakis egyenes érintkezés útján szájról szájra adva sokszoros ismétlés és hallás után fészkel be magát s erősödik meg a halló emlékezetében, ugrás pedig, de kiváltképen olyan nagy ugrás, a mely az Adriától indul ki s a Királyhágón túl éri a földet, nem képzelhető; minthogy továbbá Erdélynek számbavehető népe közül mint adományozó az oláh, s ha volt hajdan, a szláv ki van zárva, bizvást kimondhatjuk, hogy az alnémet csoporthoz tartozó szászság nyelve az, a melyből ama régibb íróink e szót átvették.

Ha ez áll, pedig, ha csak valami rendellenességet nem teszünk föl, állnia kell, világosan következik belőle, hogy hazánk szászainak nyelvében, noha az irodalmi hatás kisebb és kisebb térre szorítja az ősz hazából hozott nyelvet s egyes szavai is pusztulásnak indulnak, a föltételezett *p* kezdetű alak, habár talán szórványosan s csak egyes helyeken, de bizonyára még ma nap is használatban van.

Megkértem tehát egyik nyelvészársunkat, a ki néhány év óta Brassóban tartózkodik, tudakozódjék szász atyáinkfiainál, ismerik-e a föltételezett *pütze* szót, s ha igen, minő jelentésben járatos. A válasz tagadó volt, a kikhez csak fordult kérdésével, senki se tudott róla semmit. E válasz azonban, bár váratlanul

jött, nem ingatta meg biztos alapon nyugvó meggyőződésemet. Eszembe jutott az *évad-isvad*-féle mulatságos történetke: „Ceglédén minden ember ismeri az *évad* szót”. így hangzott Volf György közlése a Nyelvőrben. „Én ceglédi születés vagyok, de se én, se más nem ismeri itt az *évad*-ot”, volt reá a cáfolat. „Én sokszor megfordultam ott, s nem egyszer volt alkalmam hallani, hogy: *éccakának évadján*”, erősíti a közlő. „*Éccakának évadján?* az más. Azt mi is ismerjük. De *évad*, olyan nincs”.

Vagy az a másik: „Mi az, a mit itt Miskolcon oly sűrűn használnak az emberek: *asszámára?*” — „*Asszámára?* Itt hallotta ön ezt?” — „Itt többször”. — „No már kérem alássan, én asszámára harminc esztendeje lakom itten, de még egyetlen egyszer se hallottam”.

Gondoltam, itt is bizonyára olyan *évad*, *asszámára*-féle ágaboga lesz a dolognak, s kérdésemmel olyanhoz fordultam, a ki, ha valaki, biztos fölvilágosítást adhat a van vagy nincsről: Ásbóth Oszkárt kérdeztem meg. „Nem emlékszem rá”, felelte kevés gondolkodás után. Aztán hozzá tette: „Majd megkérdezem a feleségemet. Közelebbi, legelső találkozásunkkor ez volt első szava hozzám: „Van. Egy szólásból ismeri a feleségem. Mindjárt leirom: Dier mess uch em jéde *petsken* de úgen oustrieden = Der muss auch einem jeden p f ü t z c h e n die augen austreten”.

A szólásnak ugyanazon forrás szerint az a jelentése: „Du musst auch alles mitmachen”. A közlő még ezt tette hozzá: „*Petsken* helyett ebben a szólásban *pörlchen* is használatos, ez pedig csakis p o c s o l y á t jelent”.

Hogy ez a *petsken* a *pütze*, *pötze*, *petze* véghangzója-vesztett „*püts*, *pöts*, *petz*: schöpf- oder ziehbrunnen” (Grimm) alnémet formának a deminutivuma, annak nincs bizonyításra szüksége. Ha van *kövecs*, *tócsa*, *padka*, *kicsid*, *rörid*, *kiseded*, *apródad*, következik, hogy van vagy volt egykor használatban *kő*, *tó*, *pad*, *kicsi*, *rör*, *kis*, *apró* is: minthogy tehát van *petsken*, van vagy bizonyára volt egykor *petz*, *pötz*, *pütz* s teljesebb alakkal *petze*, *pötze*, *pütze* is.

SZARVAS GÁBOR.

A SZENVEDŐ IGEALAKOKKAL VALÓ MONDATSZER- KESZTÉSRŐL.

Hunyad megye tiszti orvosa, G y a r m a t h i Sámuel, indítja meg tulajdonképen a szenvedő szerkezet ellen való mozgalmat. A passzívumellenzők érvelése csirájában ott található az ő 1794-ből való gramatikája 159. l. következő jegyzetében: „A tanulatlan emberek, írja ott, sohasem élnek a közönséges beszédben a szenvedő időszókkal, hanem azok helyett a cselekvő 3. személyét veszik a jelentőbe, pl. Azt beszélük, azt mondják, bezzeg ugyan megcsufolának engemet stb. De ha jól megfontoljuk, valóba nincs is a magyar nyelvben valóságos szenvedő időszó, mert a mellyeket a nyelvtanítók eddigelé (a deák nyelv természetéhez alkalmaztatván magokat) szenvedő időszóknak neveztek, valóságos parancsoló időszó (mandativa) pl. verettetem, verettétel, verettetik. Deákul így szokták fordítani: verberor, verberaris, verberatur, de csak deákos emberek, kik nem képzelhetik azt, hogy a magyar nyelv el lehetne örökösen szenvedő időszó nélkül. Figyelmezzünk csak a deák-talan magyarok beszédére, legottan megtapasztaljuk, hogy ők azon szókat másképen fejezik ki, mert az elsőt: *verberor* így fordítják: engemet vernek, a másodikat: *verberaris* így: tégedet vernek, a harmadikat pedig: *verberatur*: őtet verik. Minthogy azért ezek sohasem mondják: te *verettétel*, ő *verettetik*, bizonyosan meg vagyok győzetetve, hogy azon szók a deák nyelv bejövetele előtt soha a magyarok szájában nem is forogtak. Igen sok e féle hibáktól kell apránként megtisztítanunk nyelvünket, mellyek a deák vagy német nyelvből ragadtak rá’.

Ebben a nyilatkozatban legföltünőbb bizonyára az, hogy író-tól való, a ki másként eltagadhatatlan érdemű összehasonlító nyelvészetünkben. Sehogyse talál a rokon nyelveknél szenvedő szerkezetünkkel azonos, vagy legalább reá emlékeztető vonásút, bár dicséretes eljárással épen a grammatikai egyezésekre fektette a legnagyobb súlyt. Ámde nem csoda! A mult irodalom nyelvében találta ugyanis főleg a *-tat*, *-tetegést*, ennek a különlegességei pedig vajmi könnyen tetszhettek a mult ép oly vakmerő újításainak, mint a minők a XVIII. század végének nyelvében elég bőven termettek. Nem volt más hátra, mint hogy a népnyelvet kiáltssa ki az „Okoskodva tanító Nyelvmester“ a legfőbb úrnak; de erre támaszkodva azután a szenvedő forma meglételéről is tagadólag kellett nyilat-

azonnal és előlegesen védelmére kel ajánlatának. Csak a mult nyelvre nem gondol benne, pedig ha a nyelv fejlődését hangsúlyozza és példákkal szemlélteti, bizonyosan kevesebb érdeklődéssel s több eredménnyel vette volna a támadásoknak elejét. A két végezet igéi az ikes ragozásnak hódolnak, mondja, és így külsejük hasonlóságánál fogva is ajánlatos az *-ód*, *-őd*-nek szerepeltetése. Az *-at*, *-et*-es szenvedő magunkon kívül eső októl, az *-ód*, *-őd*-ös forma magunktól származó cselekvést jelöl, okoskodik tovább; csak hogy ez az *-ód*, *-őd* térfoglalására éppen nem akadály, mikor mindkét cselekvésnél az a fő, kiben, kire nézve történik valami, és nem, honnan ered. S különben is az *-ód*, *-őd*-ös formáknál (pl. *bajlódom*, *tünődöm*-nél) a cselekvés, bár magunkban, mégis csak külső okból történik. Jelentésbeli egyesítésüket az *-ód*, *-őd*-ös középigék csoportja éppen nem akadályozza, mert hisz a latin deponensek se árthatnak a latin passzívumnak, pedig egyenlően végződnek s nem okoztak sohase zavart.

Valóban érthetetlen volna ezen pattogás az *-at*, *-et*-es szenvedőre a debreceni grammatikusok részéről, ha maguk nem mutatnának másutt eljárásuk okára. Mert a népnyelvre hivatkozni, a hol egy-egy alaknak annyi mindenféle a jelentése, például fölhozni a latin deponens igét, melyet egyenlő végződése ellenére se zavar-nak és nem zavartak soha össze a passzívummal, s a magyar alak ellen mégis az egyenlő végződésből származható kétértelműséggel hozakodni elő, igazán különös fölfogás. Hanem mindent megfejt annak a tudása, mit értenek ők logikai előadáson? A feleletet megadja rá mind e szavuk: 'a magyarok között, még eddig ugyan a köznépnél vagyon a tiszta magyarság' (Elölj. Beszéd XVIII.), mind művük átlapozgatása, melyből rendszerüknek pozitív alapja világosan látható.

Azt tekinti a Debreczeni Grammatika bölcséleti (= igazi helyes) eljárásnak a nyelv dolgában, ha az élő nyelvszokást vesszük mindenben alapul. Debrecen vidékén nyoma se volt az *-at*, *-et*-es szenvedőnek, más vidékek beszédjéről pedig maguk a szerzők mondják: 'ha hallomásból diribbe-darabba tudtunk is valamit, fundamentomoson és bizonyoson nem tudtuk' (Elölj. B. XXIX.); a történelem bizonyosságával, a nyelv multjával nem gondoltak semmit, nem lehetett tehát egyebet tenniök, mint elítélőleg szólni róla.

Így történt, hogy az erre (a történelemre) való hivatkozás csak Verseghynél kezdődik. De hogyan tesz ez is! Ortologus volt és purista számos 'a filozofiának vezérlése szerint' föllállított elvvel;

azok közül való, a kik nem irtóztak ugyan a passzívum használatától, de arról sincs kétségük, hogy legalább is tót utánzat, noha ezt bebizonyítani egyiknek se jutott eszébe. „Az egymással ellenkező rideg szokások és önkényes vélemények úgy összezavarták egy-néhány esztendőül fogva nyelvünket, írja, hogy a sokféle felekezetet lehetetlen lévén megegyeztetni, nem volt más hátra, hanem hogy nemzetünknek sükeresebb gondolkozású része nyelvének művelésében a filozofiához folyamoggyon és az analogyiának avvagy egyformaságnak regulái szerint igazítsa nyelvét” (l. Magyar Grammat. avvagy Nyelvtudomány. Az olvasóhoz 9. l.).

El is jut ekként szépen az ikes igék osztályáig, de innen azután egyszerre vége a következetességnek. Azt a tanítását t. i., hogy „anomalumok avvagy rendhagyó szavakat” a közszokás miatt nem szabad az egyformaság regulái alá vonni, sehogyse akarja az ikes igék különragozására elérteni, bár a nyelvtörténet szerint ez ép oly anomalia, mint az ő említette „lovak, kövek” a rendes „lók, kők” helyett. Csakhogy ezt a régiségre vonatkozó rövid okoskodása megmagyarázza. „Régi költőink, íróink, úgymond, nagyon műveletlen nyelvet használnak még, csak ilyenhez férhettek”; megtoldják kényük-kedvük szerint az utódoktól tiszteletből „licentianak” nevezett, tényleg anomaliás formákkal és azért semmikép se vehetők a régi klasszikusokhoz hasonlóan mintaképeknek. A kik eltérnek egymástól, vagy ellenmondanak önnönmaguknak, épen nem tekinthetők nyelvbíráknak. Verseghy nem vette figyelembe, hogy az igazság az ellentétes állításokból is kiválasztható, a nyelv emlékeit összeegyeztetni nem lehetetlenség. Így történhetett azután, hogy a passzívum nála tót, deák, vagy akármilyen eredetű, csak magyar nem. A passzívumról szóló tanításának veleje pedig ez: a nemzet átvette fiatal korában, megszokta és a legrégibb kéziratok idejétől fogva *-atik, -etik*-kel képezi; legyen azért bárhonnán, nyelvünk kissebbségére nem szolgál.

De alig jutottak ezek a tanítások a közönség körébe, már is ellenzék támadt velük szemben, mely a történeti gramatika íróitól várta az egyre jobban zavarodó kérdés tisztázását. Érezték sokan, hogy az *erősen vagyok meggyőzötve*-féle mondásoknak nyomós bizonyítékok nélkül nem sokkal több az értékük a semminél. Erre a bizonykodásra írta Révai 1803-ban: „Hodiernos quosdam grammaticos, nescio, quis praeposterus rapiat fervor, ut passivorum ab activis formationem more mandativorum omni retro aetate, quandum quidem superstites comonstrant libri et codices M. S. S.

semper probatam semperque usurpatam temerarie et insulse reii-cere contendat; quasi ea non ex linguae nostrae indole petita, sed Latinorum potius imitatione male fuisset arrepta' (Antiqu. Lit. Hung. 257—58. l.). És azonnal előveszi a nyelv három forrását, mint azt hasonló kérdésekben külföldieknél is látta, hogy meg-mentse, a mit az emberek egyoldalú kutatásuk miatt kárhoztattak.

Hogy a népnyelv nem ismeri, annyira-mennyire elfogadná még, de hogy idegen fajzatot láttak benne sokan, nem tűrhette szó nélkül. A Halotti Beszéd magyarázatánál veszi föl az *-at*, *-et-es* szenvedő formáért a küzdelmet. Magáévá teszi Sajnovics fölfogását, hogy ezen beszédet a sír fölött volt szokás elmondani és vele a népet imádságra szólítani; tehát értenie kellett ezt minden hívő-nek, ha fogamatosságot vártak a szótól. Ámde a benne előforduló *odut* kétségtelenül szenvedő forma, tőle kezdve azért bátran szól-hatunk egy nyelvünkbeli *-at*, *-et-es* szenvedőről. Ezt azonban min-dig elválasztották a majdnem ugyanúgy képezett mandativumtól s összehávarásukról szó se lehet. Hisz 'eadem verborum formatio' minden nyelvben van, miért nem veszik tehát eszükbe a kételkedők és tagadók, a mit már Pereszlényi mondott, hogy 'Differentiam certam accipe ex sensu'? Különben is tudvalévő dolog, hogy a passzívumhoz 'personarum formativa sunt adiecta, voci passivae propria, quot quidem adsunt: a könyv *olvastat-ik*: liber legitur, a tereh *emeltet-ik*: onus levatur' (Révai: Anth. 262. l.) és a régi nyelv olyannyira vonzódott hozzá, hogy még 'neutra quaedam eam (passivam formam) subire cogerentur' mint a codexbeli *igazul-tat-ik*, *vakul-tat-ik*, *kinlód-tat-ik* eléggé hangosan bizonyítják. Min-den jel szerint csak azt kell mondanunk, hogy Ázsiából, bölcső-jéből, hozta a magyar, mert, a kiknek nyelve a mienkkel egy tőnek a hajtása, a finneknél se hiányoznak manap se a megfelelő ala-kok. 'Kőyt-än ligo, nobis köt-én, köt-öm, mondja, de quo illorum passivum kőyt-et-än ligor, nostrum köt-et-én: köt-et-em; rak-et-an struor, nobis rak-at-én: rak-at-on' (266. l.). És azért bizony 'non sincerum, sed vulgivagum suxit lac Hungaricum' (Bitang magyar tejet szopott), tartja ő is Bőjthi Antallal és 'degener Hungarus' (abajdotz magyar), a kinek ez a régi és a rokon nyelvek diktálta rend nem tetszik.

Vagy talán azt tartsa ő helyesnek, a mit pótlékul ajánlanak? Mert szabályos passzívumoknak hirdetik a 'fojt-at-ód-ik, emel-tet-őd-ik'-féléket ép úgy, mint az *-úl*, *-ül*, *-ód*, *-őd* képzős igéket némely codex, de kivált az élő nyelv tanúsága szerint. Pedig ilyen codex-

beli adatok ugyancsak elvétele találhatók, mivel e képzők reflexiv jelentésűek; míg másrészt az élő nyelvről sem ártana sok sok embernek tudomásul venni, hogy „suo sermoni domestico quaedam etiam vitia inesse, quae pro dialectis haberi non possunt” (Elab. Gramm. Hung. 15. l.). Az ilyen eljárás csak mindjobban erősíti abbeli fölfogását „veterem consuetudinem esse meliorem” (30. l.), a melynek tanúsága szerint a műveltető formából szenvedő lesz *accepta dumtaxat forma indeterminata secunda* (= az ikes ragozás követésével); az *-ód*, *-ód-ös* alakok, mint szenvedők, csak újabb fejlemények. Azért kiált föl „Dii superi, Hungaris propitii, prohibete, precor, haec verborum portenta” (AntH. 270. l.).

Egész méltatlankodással beszélt ugyanily értelemben még az öszfűrtű Virág Benedek is „Jegyzetek a magyar beszédnek részeire” című művecskéjében: „Az *-ódom*, *-ódöm*, *-tódöm*, *-tódol* s a t. szenvedő ige formájának, hogy már mai nap vannak pártfogói! Hallod is, olvasod is: *mondódott*, *íródott*, *hallódik*, *vitetődik*, *hagytatódik*, *adódik*, *adatódik* s a t. Ezt sem Sylveszter, sem Molnár, sem Pereszlényi régibb és nevezetesebb grammatikusink, nem tanították Efféle otrombaságok könnyen előelő ugranak és egész sorodat kell törtened, ha jobbítani akarod”. Majd ismét: „A *tiszteledik*, *illetődik*, *adódik* durvaságokat el tudta kerülni Telegdi a XVI. században!” (40. l.).

Ezt akarták századunk elején azok is, a kik „a magyar útra a külföld virágait” szerették volna elhinteni. Mert a meggyőző érvelésnek könnyen hódol Kazinczy és pártja, ha újításait nem éri és azért (a „Magyar Régiségek és Ritkaságokban”) határozottan Révai pártjára áll a mester, „minthogy Verseggy úr nem csak a közönséges szokással, hanem Sylvesterrel is ellenkezésbe hozta magát” az ígéről szóló tanításban. Az a Kazinczy, a ki a XVIII. század végén még nem irtózott az „így *íródik*, legjobban *tétetődik*”-féléktől, Révai érvelésére teljesen az ő hívójévé szegődik, míg ellenben pártfeleiből nem egy a terjedő népszokással tart. „Debreczen sem grammatikában, sem a syntaxisban, sem a stylisztikában bíró nem lehet, írja Szentgyörgyi Józsefnek. Valaki ott szívta a levegőt, az impestálva van” (III.108. l.). És „*vevődtek* reciproci, nem passivumi szóllás s csak Debreczennek nem hiba; non placebit lectoribus: *megengedődött*. Mallem: *meg vala engedve*, vel: *engedelmet nyertek*”, írja Dessewffy József grófnak, jó barátjának, de a népszokás hívének, a kinek elég jellemző erre való felelete: „Sohasem értettem, mi a verbum reciproci és hogyha megszo-

ritánám grammatikusainkat, úgy hiszem, elakadnának kérdéseimre. A *revödött* és *vételett* között az a különbség, hogy az elsőnek határozatlanabb, a másikának pedig határozottabb az értelme' (II.281. és 290—291. l.).

A grammatikusokon, tény, bajos volt ekkor eligazodni. Révai elvein indultak, annyi bizonyos; de úgy jártak mint az utas, a ki a csinált utat tartja ugyan a legjobbnak, de sokszoros csalogató madárszóra mégis unosuntalan mellékcsapásra tér. Kétségük sincs, hogy az *-at*, *-et*-es forma a magyarnak tősgyökeres szenvedője, de a köznyelvnek, a népi köznyelv *-ódom*, *-ődöm*-jeinek befolyásától sehogyse tudnak szabadulni. A mit Pápai Sámuel, Márton József, Kanka Dániel tanítanak, hogy: „levior est *verődni* pro *verettetni*” (De nativitate sermonis Hungari euphonia 29. l.), talán épen annyian, vagy még többen követték, mint az ellene tiltakozók szózatát, hogy az *-ód* *-őd-ös* formák „a tselekedetet magaktól és magakban viszik véghez” és azért szenvedőkül használva „az ilyen szólás maga-magával ellenkező értelmű” (Kassai József: Magyar Nyelvtanító). Hiába tette Stancsics a koráig megjelent nyelvtanok elsorolásánál a „Grammatika, mely íródott” címűhez azt a megjegyzést: „különös grammatika, magától íródott” és „A” betűrend nincs előadva; nem is csoda, mivel maguktól a betűk nem szedődhetnek össze; de az ejtegetés mégis magától meghatározódhatott”; hiába fordultak a szatirához, mikor észrevétlenül is tollba került, a mi a fülben csengett. A vége az volt, hogy senki se tudott eligazodni. Odáig jutottak, hogy minden fél a másikban látta a hibát, a miben maga is leledzett, és a szatirától mégis csak félve, lassankint hátrálóra fogta a dolgot nem egy író a század második-harmadik tizedétől az *-at*, *-et*-tel és *-ód*, *-őd*-del egyaránt.

Feledésbe jutott az idők teltevel Révai tanítása is és mikor e korbéli elsőrangú folyóiratunk, a Tudományos Gyűjtemény, 1826-ban Vörösmarty szavait, hogy a szenvedőt „úgy a mint most írjuk: *vágatik*, *vonatik* minden bizonnyal az írók hozták be s az élő nyelvben nem volt” (1826. III.), minden megjegyzés nélkül közölte, alig volt más hátra, mint egyéb szenvedőpótlók után nézni, ha valakinek a cselekvő forma folytonos használata nem tetszett. Hogy a legközelebbi eszköz után nyúl ilyenkor boldog-boldogtalan, és ha magának nincs, a szomszédba megy kölcsönért, rajtunk is beteljesedett ekkor.

Döbrentei nagyobb divatját kelti a *lett*-es szenvedőnek valószínűleg a németnek *wurde*-ből szerkesztett szenvedője mintá-

jára. Elmondja (a Felső Magyarorsz. Minerva 1828. évf. 1782. l.), hogy az *-attatom*, *-ettetem* deákból hecsúsított idegenszerűség és azért kerülendő; s azután így folytatja, a maga eljárásával utánzásra bátorítva: „*Ki lett keresve* minden elválasztó különözés regulája, s az igékben két, egyebekben több felé vált pártok vélekedései megvagynak hányva vetve’.

Hogy mennyire nem kellett azonban még ekkor az irodalom embereinek ez a manap olyannyira tenyésző forma, tán nem szükséges nagyobb tanúra hivatkoznom Vajda Péter e korbeli nyelvtanírónál. Mert, ha valaki, akkor ez volt az új meg új származtatásoknak, gazdagításoknak híve, és még ő se vett tudomást a *lett*-tel szerkesztett formákról. A ki könyvében (Magyar Nyelvtudomány 78. l.) az *-ó*, *-ő*-s participiumról szólóban azt írja: „Véleményem szerint tágitani lehetne itt a dolgon s a többi módoktól is képezni részesülőket, milyen lehetne p. o. az óhajtó részesülő, az óhajtó vagy föltételes jelenidőtől származva p. o. a benne *bíznóban* bízom; a bennem *bíznóban* bízám’, talán a *lett*-es alakoktól se riad vissza, ha a Dunántúlon oly általánosnak találta volna, a milyennek látjuk napjainkban.

Ilyen viszonyok között alakult meg akadémiánk.

SCHNEIDER M. VAZUL.

A MAGYAR NYELVBE ÁTVETT OLÁH SZAVAK.

Bádërka (Csík m. Csík-Madaras Nyr. XIX.527; *bádirka* Székelyföld Nyr. XIV.47): hordócska — ol. *balerkë*, *barelkë*: baril (Cihac), fass (Şaineanu), die grosse flasche (Barcianu). Az oláh nyelvbe a szlávusból került a szó; vö. ószl. *barilo*: fass, úszl. *baril*, horv. *barilica*, szerb *barilo*, *bario*, lengy. *barilla*, kis-or. *barilo*, or. *barilo*, *barilok* (Miklosich: EtymW.); or. *barilka*, kis-or. *barilka*, lengy. *barilka*, *barelka* (Cihac I.7). — A kétféle oláh alak közül a *barelkë* az eredetibb; ebből a *balerkë* vagy hangátvétel útján, vagy hasonulásra következett disszimiláció útján keletkezett, t. i. *barelkë* > **barerlë* > *balerkë*. Ez utóbbiból lett a székely *bádërka*, *bádirka*. Az *l* > *d* hangváltozást hangfiziológiai úton előállottnak is vehetnők, mert ilyen hangváltozás van pl. az osztják nyelv egyik nyelvjárásában, az Irtis-mellékiben (vö. m. *hall-*, f. *kuule-*, lp. *kulle-*, *gulla-*, mord. *kule-*, cser. *kol-*, zürj *kil-*, votj. *kil-*, vog. *χol-*, *kuol-*, osztB. *χul-*: osztIrt. *χüd-* MUSz.

82; m. *vol-*; *val-*; f. *ole*, mord. *ule-*, cser. *ul-*, zürj. *vtl*, votj. *val-*, vog. *ol-*; osztB. *ul-*, *cul-* : osztlirt. *ūd-* MUSz. 592; m. *hal-*, f. *kuole-*, mordv. *kult-*, *kulo-*, cser. *kol-*, zürj.-votj. *kul-*, vog. *kql-*, *kol-*, *χol-*, osztB. *χal-* : osztlirt. *χad-* MUSz. 78); — csakhogymás (bár rokon) nyelvben előforduló hangváltozást itt bizonyítékul nem lehet fölhozni, mert az csupán annyit bizonyít, hogy ilyen hangváltozás lehetséges. Nekünk ennnyivel nem lehet beérnünk, hanem azt kell kimutatnunk, hogy az a más nyelv tanúsága szerint lehetséges hangváltozás a magyarban is előfordul. Erre pedig csak egyetlenegy példa volna, de az is kétséges; ez t. i. a *válal* (vállal) : *vádlol* (*éváláta* : *érádláta*), a melyről nem lehet kimutatni, hogy a *d*-s alak az *l*-esből *l* > *d* hangváltozás útján állott elő (vö. MUSz. 564). Minthogy tehát ilyen hangváltozásra a magyarban kétségtelen igazoló adatunk nincsen, valószínűbbnek tartom, hogy az oláh *balerkă*-ből a magyarban más valamely szó ráhatása következtében vált *bádërka* (*bádirka*). Ez a szó pedig a *veder* lehetett, a mely Erdélyben mint folyadék-mérték (nevezetesen mint bor-mérték = 10—11 liter) mai napság is közkeletű, pl. „öt veder borom termett“, „tizenöt-vedres hordó“ sat. Minthogy pedig ez a *veder* szó természetesen legtöbbnyire hordó-féle edények nevével kapcsolatban használatos, könnyen megtörténhetett, hogy a *balerkă*-ből ennek a ráhatása következtében lett *bádërka* (*bádirka*).

bádián : „süteménybe való szeges fűszerszám“ (Székelyföld Tsz.) — ol. *badian* : der stern-anis (Barcianu).

bakonyás : kis-kereskedő, szatócs (Nagy-Enyed Tsz.) — ol. *băkănîe* : épicerie (Cihac), die spezereihandlung (Barcianu, Săineanu); *băkăn* : épicier (Cihac), der spezereihändler (Barcianu), gewürzhändler (Săineanu). — Az oláhban a *băkănîe* mellett van *băkălie* s a *băkăn* mellett *bakāl* is, és az *l*-es alak az eredetibb. A *bakāl* szó a törökből vagy az albánból került az oláhba: vö. tör. *baqqāl* : épicier; alb. *bakāl* (horv., szb. *bukal*). A *băkălie* *băkănîe* oláh képzés (vö. *ferar* : der eisenschmied, eisenhändler : *ferărie* : die eisenhandlung). A m. *bakonyás* a *băkănîe* szónak -s képzős magyar származéka.

balán, balánk, bolán : 1) *balánk* : fehér (Moldvai csáng. Nyr. X 203); 2) *balán* : szőkeszörű juh (Marosszék Vadr.); 3) *bolán* : butaszarvú moldovai ökörfaj (Csík m. MNy. VI.368) — ol.

bělān : blond; *kal bülān* : cheval blanc, schimmel (Cihac, Barcianu, Şaineanu). — A *bolán* szónak oláhból való átvételét már Edelspacher kimutatta (NyK. XII.97). A *balánk*-ról Munkácsi Bernát (Nyr. X.203) azt mondja, hogy = ,román *blanc*‘; ez azonban tévedés, akárhogy érti is a ,román‘ szót. A moldvai csángóság más román nyelvből nem vehette a *balánk* szót, csakis az oláhból; ebben pedig *blanc* (*blank*) szó nincsen. Az ol. *bělān*-ból a magyarban *balán*, *bolán* lett, s e mellett a *balánk* olyan alak, mint a *csalán*, *csilán* mellett a *csilánk* (Szabolcs m. Besenyőd Nyr. XII.47), *balin* mellett *balink* (Brassó m. Hétfalu MNy. V.347).

balkány, balkán : vízállásos hely, a mely esős időben v. árvizek alkalmával valóságos tó. (Szatmár m. Nyr. VIII.523; X.430; XII.527 [?]; Szatmár m. Krassó Nyr. XIX.335; Szatmár m. Porcsalma Király Pál) — ol. *bllk* : flaque, mare; pfütze, morast; *balkē* : morastig (Cihac, Barcianu). Az oláh szó eredetije Cihac szerint az albán *pelk* : flaque, étang. A magyar szó alakja **balkān*, **bllkān*-féle oláh alakra utal, de ilyent nem ismerek.

bálmos : kukorica-lisztből íróval v. tejföllel készített étel (Mármaros-Sziget Hajdu Nagy Sándor; Kolozs m. Szucsák Nyr. XVIII.575; Székelyföld Tsz.; Háromszék m. MNy. VI.216; Moldva, Klézse Nyr. V.528) — ol. *balmoš*, *balmuš* : un met farineux, talmouse; milchrahmbrei mit türkischem waizen (Cihac, Barcianu, Şaineanu). Balassa József (Nyr. XVI.17) a magy. *bálmos* szót a szlávsgból átvettnek tartja; Cihac úgy vélekedik, hogy az oláhba a magyarból került a *balmoš*, *balmuš* szó; Alexics azonban nem vette föl a magyarból átvett szók közé. Nekem az a véleményem, hogy se Balassának, se Cihacnak nincs igaza. Nem tartom valószínűnek, hogy a szlávsgból kaptuk a szót, mert csak egyetlen-egy szláv nyelvben, a lengyelben van meg, s ott se teljesen azonos a jelentése a m. *bálmos*-éval, mert nem magát az eledelt, hanem a hozzávalónak egy részét (*balmosz* : maisgrütze, Miklosich) jelenti. Ez magában még nem volna ugyan elegendő ok a szlávsgból való átvétel kétségbe-vonására, ha hozzá nem járulna az, hogy a m. *bálmos* teljesen azonos jelentésű az oláh *balmoš*, *balmuš*-sal, továbbá hogy ez a szó a magyar nyelvterületnek épen csak azon a részén ismeretes, a mely az oláhsággal érintkezik (a NySzót.-ban idézett adatok is Erdélyből valók). Mint-hogy így áll a dolog, csak az a kérdés : melyik volt az átadó fél,

a magyar-e vagy az oláh. Családja egyik nyelvben sincs a szónak, s ez megnehezíti a kérdés eldöntését. De mégis az oláh javára húzza le a mérték serpenyőjét két körülmény. Az első az, hogy a *bálmos* a magyarban kétségkívül jövevény szó, mert olyan eledelet jelent, a mellyel párducos apáink nem élhettek, mivel nem volt hozzávalójuk; de bizonyára élhettek vele az oláhok elei, a kik ép úgy mint utódaik, a *bálmos* alkotó részeinek természetével és készítésével foglalkoztak, a mi természetesen nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy maga a *bálmos* hozzájuk is máshonnan került, csak hogy nem mitőlünk. A másik körülmény az, hogy a szó az oláhban mint egy ikerszó utótagja is előfordul: *talmoš-balmoš* v. *talmes-balmes*: mic-mac, galimatias; das durcheinander, der gallimathias (Cihac, Barcianu, Şaineanu). Nem lehetetlen, hogy ezen összetétel előtagja valaminemű (bár nem tudom kideríteni, milyen) összefüggésben van a francia *talmouse*: „pâtisserie de fromage, d'oeufs et de beurre; käsekuchen” szóval; s ez esetben voltaképen a *talmoš* a „bálmos”, a *balmoš* pedig csak olyan önállósított utótagja az ikerszónak, a milyen pl. a m. *firka*, *baggat*, *hërget*, *bederëg*, *bajált* az *irka-firka*, *aggat-baggat*, *lërge!-bërget*, *hederëg-bederëg*, *kiált-bajált*-nak (ez utóbbit l. a NySzót.-ban; a többire vonatkozó igazoló adatok meglesznek az új tájszótárban).

banya — ol. *bunë*: „grand-mère, grossmutter (Cihac, Barcianu, Şaineanu). Az oláh szó a latin *bona* megfelelője; jelentésére nézve vö. fr. *bon papa*: öregapa (Cihac). A *banya* egyike azon csekély számú oláh szavaknak, a melyek a magyar köznyelvbe is átmentek (vö. Alexics György: *Banya*. Nyr. XVI.514). — Külön átvételnek kell tartanunk a kalotaszegi *bonya*: „öreganya” szót (Nyr. XVI.143), a mely jelentés tekintetében is teljesen megfelel az oláh *bunë*-nek. Valószínű, hogy a köznyelvi *banya* is *bonya* volt régebben, különben nem lehetne megérteni, hogy az oláh szó *u*-jának hogyan felelhet meg a magyarban *a*, mert az átvételnél az oláh *u* vagy megmaradt, vagy *o*-vá változott, de *u*-vá nem.

barhanók: *hedera helix minor* (Szatmár m. Nagybánya Nyr. XIII.577) — ol. *bribornik*, *bobornik*: *veronica beccabunga*, *bachhunge* (Cihac, Barcianu, Şaineanu). Az oláh szó a szlávsgból van átvéve; vö. ószl. *bobovnik*: *veronica beccabunga*; cseh *bobovnik*: *celtis australis*; horv.-szb. *bobovnik*: *herbae genus*; úszl. *bobolnik*: *lepidium cardamon*, *bobovnik*: *gnaphalium dioicum*; or. *bobovnik*

amygdalus nanus; kis-or. *bobornik*: menyanthes trifoliata, veronica beccabunga. — A magyar *barbanók* egyenesen oláh eredetire utal.

baránesik (Brassó m. Hétfalu, Zajzon Nyr. III.326; *baránsik* Brassó m. Hétfalu Nyr. XXI.144; *basánsik* [?] Brassó m. Hétfalu Nyr. V.329): selyem fátyolkendő. — Patrubány Lukács (Nyr. XI.17) mind a *baráncsik*, mind a *basánsik* szót a törökből átvettnek tartja. Az előbbi ő szerinte az oszm. *borunğuk*: 'schleier, feine leinwand', csag. *börünğük*: 'schleier' megfelelője. A *basánsik*-ra 'vonatkozólag — úgymond — oszm.-perzsa *basen*: egge és oszm. *basen*: eine art feiner barchent jöhetnek számba, úgy hogy egy, a *borundsuk* analogiára képzett török *-ğik* végű **basenğik*, *basanğik* alak átvételének tekintjük'. — Lássuk, igaza van-e. Nekem semmi kifogásom se volna egy oszm. **basenğik*, *basanğik* alak föltevése ellen, s ennek magyar mássa csakugyan *basánsik* lehetne; azonban nekem mégis igen különösnek tetszik az a föltevés, hogy két oly nagyon hasonló alakú és teljesen azonos jelentésű szó, mint a *baráncsik* (*-ssik*) és a *basánsik*, két teljesen különböző etimont, török szóból állott volna elő és került volna bele a magyar nyelvnek nem is két külön, egymástól távol eső, hanem egy-ugyanazon fölötté csekély területű nyelvjárásába, a hétfalusiba. Ezt egyáltalában nem tartom valószínűnek.

Keressünk hát más megfejtést. Annyit eleve is kétségtelennek kell tartanunk, hogy a *basánsik* a *baráncsik* (*-ssik*)-nak a mi nyelvünkben fejlődött változata nem lehet, mert a magyarban *r > s* hangváltozás nincsen. Azonban a törökségből való átvételről lévén szó, eszünkbe juthat az a lehetőség, hogy hátha a törökségben állott elő ez a hangváltozás, s valamint a *baráncsik* (*-ssik*) tör. *borunğuk*-nak, úgy a *basánsik* meg tör. **borunğuk*-nak a megfelelője. Erre a föltevésre följogosítana az, hogy a törökségben előfordul a *s > r* hangváltozás; de ha közelebbről vizsgáljuk a dolgot, csakhamar át kell látnunk, hogy a jelen esetben ezt a föltevést mégis el kell vetnünk. Tudjuk ugyanis, hogy a *s > r* hangváltozás csak egyetlenegy török nyelvnek, a csuvasnak a sajátja, a mely a többi török nyelvek *s*-je (és *s* — *sr*-je) ellenében igen sok esetben *r*-t tüntet föl, pl. oszm. *bise*, tat. *bisge*: csuv. *pirä*: nekünk; oszm. *sise*, tat. *sizge*: csuv. *sirä*: nektek; oszm. *sekiz*: csuv. *sakır*: nyolc; oszm. *doquz*: csuv. *tuxur*: kilenc; oszm. *otuz*: csuv. *vutur*: harminc; oszm. *qız*: csuv. *xır*: leány sat. E szerint, ha a jelen

esetben is ilyen hangváltozást akarnánk fölteni, akkor azt kellene állítanunk, hogy a **bosunžuk* a köztörök, a *borunžuk* pedig a csuvas alak. De ezt a föltevést nem engedik meg a tények, mert itt az *r*-es alak épen ellenkezőleg az oszmanliban és a csagatajban van meg, a csuvasból pedig a szónak se ilyen, se olyan alakja nincs kimutatva.

Szorultságból még azt a föltevést is meg lehetne kockáztatni, hogy a szónak köztörök alakja egykor **bosunžuk*, *bözünžük* volt, s miután ez kiveszett, később a csuvasos *borunžuk*, *börünžük* alak átvétel útján honosodott meg az oszmanliban és a csagatajban. De ez, nem is tekintve egyéb nehézségekre, már csak annál az egy oknál fogva se tehető föl, mert a köztörök **bosunžuk*, *bösünžük* csuvas megfelelője nem is **borunžuk*, *börünžük*, hanem alkalmasint **porunžo*, *pörünžä* lett volna, mert a csuvas nyelv hangtani sajátosságai közé tartozik az is, hogy a köztörök szókezdő *b*-vel szemben sok esetben *p*-t, s az *-ak*, *-ek*, *-ik*, *-ik*, *-uk*, *-ük* szóvég ellenében sok esetben *a*, *e*, (*ü*), *o*, *ö*, *ü*-t mutat föl. pl. *bil-*: *pil-*: tud; *bat-*: *pod-*: besülyed; *bit-*: *püd-*, *püd-*: végződik; *bur-*: *pur*: csavar; *bus*: *pur*: jég || *balžik*: *pola*: hal; *toprak*: *tupra*: föld; *kujruk*: *xürü*: fark; *doruk*: *turo*: csúcs; *jauruk*: *šuro*: madárfi, kölyök sat.; — ha pedig a csuvasban **porunžo*, *pörünžä* lett volna a szó alakja, ezt se az oszmanli *borunžuk*, se a csagataj *börünžük* alakban nem vehette volna át.

Mind ezekből azt az egyszerű következtetést kell levonnunk, hogy a Nyr. V.329. lapján közölt *basánssik* alak nem egyéb pusztamásolói v. sajtó-hibánál.

Azonban azt sem fogadhatjuk el, hogy a *baráncsik* (*-ssik*) alak egyenesen a törökségből került a magyarba. Az oszm. *borunžuk* magyar megfelelőjéül inkább **boruncsok*, *boroncsok*, *baroncsok* (*-ssok*)-féle alakot várhatnánk (vö. tör. *bonžuk*: m. *boncsok*; csag. *turuk*: m. *tulok*), s nagyon bajos volna okát adni annak, hogy a *borunžuk*-ból mért lett *baráncsik* (*-ssik*). Ezen kívül az, hogy a szó csak az oláhság tőszomszédjában lakó hétfalusi csángók nyelv-járásában van meg, sehol egyebütt az egész magyar nyelvterületen, arra késztet, hogy eredetijét az oláh nyelvben keressük. És jó helyen is kereskedünk, mert az oláh nyelvben megvan a törökből átvett *borunžuk*, *burunžuk*, *burunžik*, *boranžik*: 'espèce de soie, soie grège, filoselle, fleuret (soie); rohseide, flockseide' (Cihac, Barcianu, Şaineanu) szó, s a *boranžik*-ból lett a hétfalusi csángók nyelvében *baráncsik*, *baráncsik*. Ez kétségtelen. Minthogy pedig a

szónak **bozanšik* változata az oláh nyelvben nincs, a magyarban pedig a *baránasik*-ból *basánssik* nem fejlődhetett, az is kétségtelen, hogy az utóbbi alakot csupán papiroson meglevőnek és vétésből eredettnek kell tekintenünk.

SZINNYEI JÓZSEF.

A BESZTERCEI SZÓJEGYZÉK.

Nyolc papiroslevélből áll az a fac-simile, mely Finály Henrik „A besztercei szószedet” című értekezéséhez *, mint a Besztercén fölfedezett latin-magyar szógyűjtemény mása van mellékelve. A kéziratra Berger dr. a beszterce-naszódmegyei levéltár rendezése alkalmával bukkant reá. Finály Henrik egyik hivatalos körútja alkalmával értesült a kéziratról, s tanulmányozás végett Bethlen Pál gróf főispántól 1891. december 17-ikén kezeihez kapta. Finály dolgozatát az akadémia elé terjesztette, a hol az első osztály 1892. okt. 24-iki ülésén fölolvasták. A míg a dolgozat sajtó alatt volt, Simonyi egy rövid ismertetést írt róla a Nyelvtud. közleményekben (XXII. k. 6. f.). Ez a Besztercei szójegyzék története, irodalma.

Dicséret és köszönet az akadémiának, hogy a Finály értekezésével együtt kiadta a kézirat fac-similéjét is. Legalább hozzá lehet szólni a Finály jegyzeteihez, értelmezéseihez. S e hozzászólásra szükség van. Finály ugyan mindenütt a legjobbat igyekezett nyújtani, de bizony több szót hibásan olvasott. Viszont el kell ismerünk, hogy néhány szómagyarázata elmés, talpraesett. Lesz alkalmunk mind a hibákra, tévedésekre, mind a jelességekre reá mutatni. Finály minden szót betűről-betűre lejegyzett, s aztán hozzáírta a maga olvasását.

Bevezetésül elmondja a kézirat fölfedezésének történetét, aztán ismerteti alakját, írását, meghatározza a kort, melyben kéziratunk keletkezhetett, majd áttér az írás sajátosságaira, a helyesírásra s végül a szójegyzék írójáról való sejtelmét adja elő. Körülbelül ez a dolgozat bevezető része.

A tárgyalásban rendre veszi a szavakat, a mint codexünkben sorban egymásután következnek. A szójegyzékben a szavak

* A besztercei szószedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. Az eredeti kéziratokból kiadta, értelmező jegyzetekkel kísérte és teljes szómutatókat készített hozzá Finály Henrik I. tag.

bizonyos fogalomkörök szerint csoportosítván; így pl. együtt vannak a rokonsági nevek, kutyanévek, madárnevek stb. Összesen tizenkilenc csoport van. Ebben a tizenkilenc csoportban 1316 latin, s leszámítva az ismétléseket, körülbelül 1300 magyar szó foglal helyet. Ez az 1316 latin s magyar szó 15 lapot tesz a fac-similén, a tizenhatodikon a *korso* szón kívül nincs más magyar szó. A fac-simile végén egy latin záradékszó áll, mely Finály szerint elárulja, hogy codexünk írója nem volt magyar ajkú. Ezen az 1316 szón megy végig Finály értekezésének tárgyaló részében; sok helyen megállapítja a latin szót, mert az eredetiben ezek is rossz helyesírással vannak írva.

A mit a codex ismertetője a kézirat alakjáról, írásáról elmond, arra nézve teljesen egyetértünk vele. A kézirat álló apró írással (*minuscula recta*) van írva, s két helyen folyóval (*kurzív*). A mint azonban azt igyekszik a t. értekező kimutatni, hogy a kézirat mely korból való, állításával nem érthetünk egyet. Szerintünk tévedésbe ejtette a kézirat harmadik lapjának 10—13-ik sora, s a 9-ik lap 9-ik sora, hol mindkét helyen *kurzív* írást látunk. Értekezésében azt mondja: „Ha ezek a folyó írások nincsenek, az ember igen hajlandó volna a kéziratot XIV. százbelinek tartani, de a folyó írás idomai, különösen a 9-ik lapon, nem engedik korábbra tenni keletkezését, mint a XV. száz végére”.

Jegyezzük meg magunknak: a folyó írás nem engedi a kézirat keletkezését korábbra tenni a XV. század végénél. Ha figyelemmel olvassuk az értekezést, a huszadik lapon ugyancsak nagyot nézünk, mikor a kéziratbeli harmadik lap 10—13-ik sorabeli folyóírásról ezeket olvassuk: „A következő fejezet címe: *Nomina aquarum et navium et(c)*. Ez a cím két okból feltűnő; egyszer azért, mivel az egész kéziratban ez az egyetlen cím, a mely magyarul is megvan, így: Kezdehik víznek es hajónak newy, másodszer mivel e címen kezdve négy soron át a magyar szók folyóírással vannak bejegyezve, még pedig a 14 százbeli folyóírással, a mely Zsigmond király 1409-beli oklevelén már tökélyesen ilyen jellemű”. Tulajdonkép XV. századbeli kellett volna írnia, mert 1409-ik évre hivatkozik.

Ime először a folyóírás miatt nem lehetett a Glossarium XIV. századbeli, most meg azt halljuk, hogy ez a bizonyos folyóírás már Zsigmond király 1409-beli oklevelén „tökélyesen ilyen jellemű” volt.

A t. értekező azonban azt mondja értekezésének negyedik

lapján, hogy különösen a 9-ik lapon levő latin folyó írás nem engedi nyelvemlékünk keletkezését korábbra tenni a XV. század végénél. Mikor a szók értelmezésénél a kéziratbeli 9-ik lap 9-ik sorához ér, ezeket mondja: „currifer; e szón kezdődik egy sor, a melyben a latin szók az akkori folyó írással vannak írva” (45. l.). Mikor volt az az akkori? Talán csak nem a folyó írás volt akkor általánosan használt írás, mikor a nyelvemlék nagyobb része álló apró írással van írva? Ez tehát zavaros, s nem lehet a t. értekező szavaiból semmikép se kiokoskodni.

Simonyi Zsigmond a korra vonatkozólag ezt mondja: „Szakértő palaeografusaink a kéziratot határozottan a XV. század első feléből valónak mondják, tehát még az EhrC. és BécsiC.-nél is régibb, úgy hogy minden esetre sokat várhatunk belőle régi szókincsünk ismeretére nézve”.

Ha nem csupán a palaeografusok után indulunk, hanem a fősúlyt a nyelvre (jelen esetben szavakra) fektetjük, akkor nekünk is Simonyi véleményéhez kell csatlakoznunk, s mi is azt valljuk, hogy nyelvemlékünk a XV. század első feléből való.

Ezt a föltevésünket bizonyítani tartozunk. Bizonyításunk argumentumait abból meritjük, hogy figyelembe vesszük nyelvemlékünk nyelvi sajátosságait s ezeket az EhrC., s a mennyiben szükséges a Halotti beszéd és Königsbergi töredék sajátágaival egybevetve codexünk keletkezésének korát megállapítani megkíséreljük.

Lássuk a párhuzamos helyeket: Pugna: *viadal* (EhrC. 6). Pugna: *vyadal*; *bay vyadal*: congressus; *bay vyadal ba mence*: incongressus (BGl. 3). A *baj viadal* csakis Páriz Pápainál fordul elő: *Viadalba menés* megvan a BécsiC. 24. — Gladius: *tör* (EhrC. 45). *Theur*: gladius; *zes theur*: spalta; *heges theur*: fixolaris (BGl. 2). — Miles: *rités* (EhrC. 19). *Vites*: miles (BGl. 2). — Raptor, latro: *ragadó*, *tolvaj* (EhrC. 37). *Ragado*: raptor; *tholvay*: latro; *barom tholvay*: abigeus (BGl. 2). Ezt a NySzót. nem ismeri, valamint ezt sem: *vizi tholvay*: pirata (uo.). A NySzót.-ban pirata = *tengeri tolvaj*. — Csakis az EhrC. ismeri a *pikonhog*: „galea, pikkelhaube” szót az eddig ismert nyelvemlékeink közül. Nem payzual fegyverkedet auagy pikonhokual (EhrC. 72). *Piconhog*: cassis (BGl. 2). Finály helyesen olvasá *pikonhog*-nak, s jól jegyzi meg, hogy a NySzót. önkényesen rövidítette meg *pikón* alakra. Finály a német *beckenhåbe*-ből magyarázza, a mely szó a XIII. században divott a németeknél.

A sok egyéb érdekes szó közül főlemlítjük a *séd*-et, melyet

Árpádkori okleveleinken kívül csupán a mai népnyelv ismer. Kresznerics a maga szótárába mint tájszót jegyezte bele. Egy helynév is megőrzé a *séd*-et, ebben: *Hidegség* (Sopron megye Nyr. XIV. 99). *Hidegséd* előfordul mint helynév egy 1366-iki oklevélben is. Árpádkori okleveleinkben mindig *séd* alakot találunk (Tubutsedu 1086; melsed 1261; Sedfeu 1292). A népnyelv ismeri e szót *séd*, *sét* alakban. (*Séd*: Veszprém Nyr. VI.522; *Sétárka* (helynév) Szegszárd Nyr. VI.192; *séd* Veszprém VII.234; *Séd*: kis folyóvíz Balaton mel. Nyr. II.93; *Séd*: patak Veszprém II.186). A codexünkbeli alak azért föltűnő, mert *g*-vel van írva, holott *g*-s alakot se a népnyelv, se a codexirodalom nem ismer; hogy a *g* nem írás hiba, mutatja az, hogy kétszer fordul elő s mind a kétszer *g*-vel. Finály *gy*-vel olvassa a *ség* szót.

Elavult szó a *venerék*: potus is, mely az EhrC.-en kívül több nyelvemlékben előfordul. E szó szójegyzékünkben is megvan, csak-hogy Finály hibásan *vonerék*-nek olvasta.

Ócs: germanus. 'Agnes azon zent Claranak e w c z e' (EhrC. 76). *Wche*: germanus (BGl. 1). Codexünknek ez adata két tekintetben érdekes. Először, mert a teljesebb *ücs* alakot, másodsor az általánosabb 'fiatalabb' jelentést tünteti föl. Ily általánosabb jelentése van codexünkben a *hug*: 'soror' szónak is: *hug fiw*: consobrinus (BGl. 1). Így Nyirkállainál is. (Vö. *férj* = *feleség* Nyr. XV.221).

Érdekesnek tartjuk megemlíteni a *kissa* szót is, mely nyelvemlékünket kivéve csakis a MünchC.-ben és a Monumentákban fordul elő, s jelentése: *rix* a. Finály azt mondja, hogy 'tán innen van a kisafa'. E véleménynek azonban határozottan ellene mond az, hogy a két szónak jelentése egyáltalában össze nem egyeztethető.

Végig mehetnénk így a szavak nagy részén; kimutathatnók, hogy a mely érdekesebb szók megvannak az EhrC.-ben, nagyobb részt előfordulnak glossariumunkban is; fölemlíthetnők, hogy a kölcsönvételek nagy része itt is ugyanabban az illeszkedett formában van meg, mint az EhrC.-ben. Ezzel kapcsolatban azonban meg kellene említenünk, hogy vannak olyan kölcsönvételek is, a melyeknek egyike-másika az EhrC.-ben már meghonosult, ellenben glossariumunkban nem: *somar*: számár, *cochyna*: konyha, *cherda*: csorda, *rachka*: rocska (NémGl. *ronchya*). Mindez azonban csak azt bizonyítaná, hogy codexünk az EhrC.-vel egykorú. De mi azt állítottuk, hogy a Gl. az EhrC.-nél idősebb. Erre is van számos bizonyíték. Egyet már említettünk is, hogy nem minden kölcsön-

vétel honosult volt még meg glossariumunk keletkezésekor, s pár kölcsönvételünk még idegen köntösben jelenik meg.

Ilyen régiesb sajátásként fölemlíthetnénk több szót, melyet csakis codexünk ismer: *uduar biró asany*: matrona, *germek-uisew*: paedagogus, *ségy*: patak, *salu*: ascia, planetum sat; olyan is van több, a mely legföljebb egy-egy alakban egy-egy codexünkben található: *hugfiw*, *egueng*, *fial*, *piconhog* sat. Nem vesszük rendre valamennyi szót, csupán a *salu*-t (olv. *szalú*) tesszük megbeszélés tárgyává.

Finály a *salu* szónál ennyit ír: *salu* = gyalu és planetum, idem *salu*. Nem tudjuk eldönteni, mit értett azalatt Finály, hogy a *salu*-t és a *gyalu*-t egyenlőségi jeggyel kapcsolta össze. Ha azt értette, hogy *salu* jelentményében egy a *gyalu*-val, igaza van. Csakhogy ez az egyenlőségi jegy hamarabb jelent annyit, hogy olvasd *gyalu*-nak, a mint pl. pár sorral följebb *alch* = ács szóval tett, a hol világosan ács-ot olvas. A *szalu* ma is élő szó, a mint azt a népnyelvi adatok (*szalú* v. *szalú* kés: az ácsok szerszáma Nyr. XII.95. Göcsej; *szalú*: vájó balta Nyr. IX 285. Ormányság; *szalu*: vályuzó görbe fejsze MNy. V.78. Őrség; *szalu* kés: szíjjó kés Nyr. XIV.165. Göcsej; *szalu* kapa Nyr. XVII.380. Szt.-Lőrinc Baranya m.; *szalú* kés: szíjjó kés. BudAlb. 160. Göcsej) és a Táj-szótár bizonyítja. A Tájsz. szerint a *szalu* a. székelységben 'vályuzó, hornyoló, görbe fejszét' jelent.

Régies sajátág, hogy teljes tőalakot is találunk, a mi különben megvan az EhrC.-ben is: *wche*, *negede*: quadrans; *somoserig*: számszerij.

Régies sajátág, hogy az -ó, -ő helyett sokszor diftongust látunk, a mi az Árpádkori okleveleket jellemzi. Itt azonban csak a mély hangúak a biztosak, a magas hangú szavak kevésbbé azok: *thow*, *lou*, *arantheu*, *assow*, *aythou*, *stallow*, *tharthow*, *sarlow*, *nozolov*, *kozorou*, *sathow*, *phozlou*, *tharlou*, *karousov* sat. mély hangúak; *thekereu*, *sepreu*, *vew*, *lean kereu*, *menekseu*, *kem-leu* sat. magas hangúak.

Régies sajátág a zártabb magánhangzók kedvelése, továbbá az -s képző előtt a zártabb vokalis: *gaputh*, *choth*, *copth*, *masudfiu*, *rouass*, *isop*, *zabalo lou*, *sum*, *porth*, *morth* sat; *lopus zaz*: lapos sás, *hasanus*, *isopus*, *thykus*. (Vö. okiratokbeli: *Almus*, *Kundur*, *Morus*, *szurus*, *Rakus*, *higus*, *keykus*, KT. *chudaltus* sat. szavakkal.)

Előfordul codexünkben a szóvégén az -lm, -rm, miként a

BH-ben: *hatalm*. (A HB-ben csak ez egy *lm*-végű szó fordul elő nominativusban.) (Glossariumunkban ott vannak a *halm* (halom), *therm* (terem) szavak.

A mit eddig régiesbnek mondtunk, egyikét másikat meglehet támadni, s épen az EhrC.-vel bizonyítani, hogy hisz ez vagy amaz még az EhrC.-ben is megvan. Igen, az EhrC.-ben is itt-ott megvan a diphtongus, megvan továbbá sok helyütt a zártabb vocalis, de már az -s nom. possessoris képző előtt levő zártságra nem egyhamar idézhetünk példát. Mondhatná valaki, hogy hisz: *siral*m, *szerel*m, *nugod*alm, *yut*alm az EhrC.-ben is előfordulnak, azután meg glossariumunkban is a *halm* egyszer *holom*-nak is van írva. Mindez azonban csak a mellett szólna, hogy codexünk legalább is egykorú az EhrC.-vel és semmi esetre se származik a XV. század végétől, mint Finály hiszi. Hogy azonban régibb a mi codexünk az EhrC.-nél, erre a következő bizonyítékokat hozzuk föl.

Az Árpádkori magyar nyelvben gyakori az a sajátság, hogy helynevek harmadik személyű birtokos raggal vannak ellátva. Ilyen régi maradvány az *Apahida*, *Bánhida* sat. szavakbeli végső -a; ezt az országnevekre alkalmazva codexünkben is megtaláljuk. Az oklevelekbeli *chuma mezey*, *kiral rewi*, *lufew sara*, *Urkuta*, *komukuta*-val szembe állíthatjuk glossariumunkból a következőket: *serechen orzaga*, *besermen orzaga*, *horvath orzaga*, *sekel orzaga*, *lengel orzaga*, a hol az író világosan Poloniát, Siculiát, Armeniat sat. országneveket értett. Ez már régibb sajátság az EhrC. nyelvezeténél.

Másik határozott bizonyíték a régiesebb nyelvezetre az, hogy a -ség képző csak részben illeszkedik. De halljuk előbb Finályt. Finály a rokonsági nevek közt ezeket írja: ,humanitas: *ember sig*, azaz emberség. Érdekes itt a *sig* külön állása. Vajjon élt-e még akkor tudata annak, hogy az a ma képzővé vált -ság, -ség eredetileg önálló szó volt, vagy csak szeszélyből írta külön az író? Minden esetben figyelemre méltó, hogy a -ság, vagy -ség soha sincs -ság-nak írva és következetesen magára áll. Így Finály. Hogy nem áll következetesen magára a -ség, mutatja a: *geleu-seg* (olv. gyűlölség). Ezt a példát azonban meglehet támadni, a mennyiben két sorba van írva, s az elválasztásnál csak egy választó vonás van. De ott van az *ellenseg*, mely egész határozottan egy szóba van írva, s ott a *rokonság*, a mely példával elesik Finály másik állítása is, az, hogy ,soha sincs *ság*-nak írva'. Hogy a -ség magas hangú alakban mély hangú szóhoz is járult, mutatja a codexbeli *ag sig*. Az *aleth sig* szónál Finály azt mondja,

hogyan az *alattság* szóval, nyilván nem függ össze. Szerinte ugyanis *anthempna: alethség*, de *antenna: alattság*. Mi a két szót egymáshoz valónak tartjuk, ebben megerősít a NySzótár egy adata, mely Nyirkállaitól származik, hol is ez áll: *alattság: contempna, antempna*. Ime tehát Nyirkállai ugyanazon latin szóval adja vissza az *alattság*-ot, a melyikkel codexünk az *aleth seg*-et.

Minthogy a *ség* codexünkben a mély hangú szókban is illeszkedés nélkül áll, azonfölül jelző szavától külön írva önálló főnévként is szerepel, noha ez egymagában még nem dönti el a kérdést, de a fönnebbiekkel egyesülve megengedi a következtetést, hogy codexünk keletkezése régebbi, mint az Ehrenfeld codexé.

Egyéb, említésre méltó sajátságai a szójegyzéknek, a melyeket azonban nem vonatkoztatunk a kor kérdésére, a következők.

A kicsinyítő képzők határozott kerülése. A codexben mindig így van: *kis cheren, kis bojtorjan, kis eb, kis feysse, kis hal, kis háló, kis sek, kis seg* sat.

Finály értekezésének további folyamán (a kor után) áttér a helyesírára, az írás sajátságaira. Itt legföljebb azt lehetne fölhozunk, hogy értekezünk nem sorol elő minden nevezetes sajátságot. Elfelejtí megemlíteni, hogy miként a HB. és KT. glossariumunk is néha az *sz*-et *sc*-vel jelöli; pl. *sceg, scerechen dyo, feyssce, scamith, almas scinc*. Igaz, hogy e sajátság csak pár szóban van meg, de mint a régi ortografia maradványa megemlítendő.

Megemlítendő továbbá, hogy a dentipalatális hangok (*gy, ty, ly*) nincsenek mindig *y*-nal jelölve: *ág: ágy, agug: agyag, gelewseg: gyűlölség, frig: frigy, hagman: hagyman, hig: higy, hegmal: hegymál, heges thewr: hegyes tör* sat. *sekel, polva, konth: konty* sat. Ebben valami nagy következetesség azonban nincs, mert *ly, ty*-vel is találkozunk.

Az írás sajátságai után megemlíti a t. értekező, hogy 'e kézirat írója meglehetősen tudatlan ember volt'; s ehhez azt jegyzi meg, hogy 'ezt az akkori helyesírás ingatag voltának' lehet fölroni.

Aztán áttér az íróra, elmondja, hogy az nem volt magyar ajkú ember, s tollba mondás után írta a szójegyzéket. De hogy képzei ezt a t. értekező? Erre nézve ezeket mondja: 'Az ily szószedetek már rendeltetésöknél fogva is csakis latin szókat foglaltak magukban; e szók jelentését a tanuló anyanyelvén, az illető köteles volt emlékében megtartani. Nem is lehetett másként, mert hiszen akkor az általános tannyelv a latin volt, s ugyan egy tanintézetben nagyon különböző ajkú ifjak tanultak együtt. De szabad volt min-

deniknek a maga szószedetébe a szók jelentését a maga anyanyelvén bejegyezni. Így tett a mi szószedetünk írója is. Az iskolában a tanártól toll alá mondott szókat lejegyezte, aztán otthon a lehető legcsinosabban letisztázta és a mikor a végén a kezdőbetűket festette bele miniommal, ugyane vörös tentával és apró betűvel jegyezte minden latin szó felibe a magyar jelntést' (6 l.). Ez az okoskodás zavaros az érthetlenségig. Nem lehet tisztán megérteni, mit akar e szavakkal mondani: 'e szók jelentését a tanuló anyanyelvén az illető köteles volt emlékében megtartani'. Az összefüggés mindazáltal azt olvastatja ki velünk, hogy szerzőnk előadása szerint a tanár tollba mondta a latin szókat, minden szót lefordított magyarra, vagy akár németre, szlávra is, s ezeket a tanulók 'kötelesek voltak emlékükbé vésni'; mikor aztán haza mentek, letisztázták a latin szavakat, s minthogy 'kötelesek voltak' emlékezetükben megtartani a tanár meghatározta jelentést, ezt az egyes latin szók fölibe oda is jegyezték. Ebből következik, hogy csak kötelességévé kell tenni valakinek, hogy 15—20 teljesen ismeretlen szónak egyszer elmondott jelentését vesse be emlékezetébe, s annak mindegyike több órai szórakoztató időtöltés után is hiven megmarad emlékezetében.

Nem sokkal egyszerűbb és természetesebb-e az a processzus, hogy a tanár mindjárt, a mint a tanulók a latin szót följegyezték, följegyeztette velük egyszersmind a jelentést is a tanulók anyanyelvén tekintetbe vételével két vagy három nyelven is? S azt hiszem a t. ismertető is így gondolta a codex keletkeztének folyamát, de valami gonosz véletlen úgy vezette tollát, hogy az elsikamlott; vagy nyomás közben esett meg az a galiba, a melyből olyasmi gombolyodott ki, a mi a mindennapi tapasztalattal homlokegyenest ellenkezik.

Az egyes szók tárgyalását a jövő füzetre hagyjuk.

MELICH JÁNOS.

A SZÉKELY DIFTONGUSOK.

(A középső nyelvállású magánhangzók rendszere.)

Vannak-e a székely nyelvjárásban rendes használatú diftongusok? E kérdést csak nem régiben vitatták meg Balassa és Zolnai. Egyikük (Zolnai) főképp e sorok írójára hivatkozva azt állította, hogy vannak (Nyr. XX.554); a másik fél (Balassa) ugyan-

csak 'A székely nyelv hangjaira' támaszkodva tagadta ez állítás helyességét (Nyr. XXI.23). A nézeteknek ilyen ellentétes voltán nem kell csodálkoznunk, mert valóban nagyon kevés az, a mit eddigelé a székely diftongusokról megtudhattunk; s a 'Székely nyelv hangjaiban' is csak kellő ovatossággal és némi fönntartásokkal nyilatkozhattunk e tárgyról. De ha most a cikkünket bevezető kérdésre kellene válaszolnunk, egész határozottan igennel felelnénk. A székelységben igenis vannak diftongusok, ha nem is az egész székelységben, s ha nem is mindenütt egyformák.

Ezen állításunkat nem egy tanú igazolja. A székelységből és a vele alapjában egy csángóságból ugyanis a következő hiteles adatok vannak kimutatva: Kőrész Kelementől (Nyr. II.470): *tcőke, beélés* (Gyergyó); Lőrincz Károlytól (Nyr. III.375): *eén, vaótam* (Háromszék, Peselnek); Csernyei Gyulától (Nyr. IX.426): *siérszik, sziép, miész* (Halmágy); Kriza Jánostól (Vadr. 561): *voutál* (Rika), *tiéj, siérszik, miész, liép* (Halmágy); Rozsondaitól (Székely nyelv hangjai, 16): *vuót, nyuóc, tuó, suó, Uót, füőni, ünüő, kürtüő, ién, tiéj* (Halmágy); Simonyi Zsigmondtól (MNyelv. I.223): *ruózsám, vuót, ién, iédés* (Csík-Szereda); T. Nagy Imrétől (Szék. egyl. IV. évk. 44): *ién, iéhés, iéget, fejiér, fiélénk, kiéssít* (Csík-Szereda), *eedés, eéhés* (Gyergyó, Alcsík); Szarvas Gábortól (Nyr. III.2. 3. 50): *iég, ién, biéle* (Moldva); Munkácsi Bernáttól (Nyr. IX.447): *iénekéljén, iértém, ién* (Moldva). Ezenkívül számbavehetők még a következő adatok is: *raózsám* (Sóvidék, Vadr. 219); *kaócs* (Rika, SzNyH. 16); *tcéj, feőni* (Udvarhely m., SzNyH. 16. 17); *ssiép, iélelém* (Cs.-Szereda), *heét* (Alcsík, Gondos Imre értesítése Cs.-Szeredából); *keét, heét* (Rika, Szolga István értesítése Hom.-Oklándról).

Forrásaink még több példát is idéznek ugyan, de azok kétes hitelűek s aligha tévedésen nem alapulnak (vö. SzNyH. 14—18); sőt a föntebbi adatok egyikét-másikát illetőleg is lesz még némi észrevételünk. Mindamellett ennyi tanú vallomására el kell oszolnia minden kétségnek; az a tény, hogy a székelységben csakugyan vannak diftongusok, immár el nem vitatható.

Összesen tehát tizenkét közlő kilenc vidékről harminckilenc példát sorol elő; többen s több vidékről egyező adatokkal is járulnak e számhoz. S e példákból már azt is láthatjuk, hogy a székelységben a diftongusoknak ez a két sora van meg különböző vidékeken:

oó (ou), eő, cé | uó, üő, ié.

Sajátságos, de figyelemre méltó, a mit több közlő egybehangzóan állít, hogy t. i. ezek a diftongusok igen elmosódottak, s alig vehetők észre; s talán ez is egyik oka annak, hogy eddigelé nem részesültek kellő figyelemben. Így nyilatkozik **Lőrincz Károly**: „Még az ikerhangzók használatáról is meg kell emlékez-nem, mely h a l a v á n y a n bár, megvan a felső-vármegyei hatósághoz tartozó ~~egy-két~~ faluban” (Nyr. III.375); így **T. Nagy Imre** a csíki kettőshangzókrol: „A hang talán nem oly erős és éles, mint a hogy én itt vissza tudom adni, s meglehet, hogy társalgási beszédem alkalmával rajtam is sokkal ~~finomabb~~ kiadás-ban észlelhető e csíkiasság, de más jellel kifejezni nem lehet” (Szék. egyl. IV. évk. 44). Hasonlókép írja nekünk **Rozsondai** halmágyi tanító: „Ezen kettős magánhangzók a kimondásnál úgy összeolvadva hangzanak, vagy összevonva, hogy csakis nagy megfigyelés folytán lehet némileg megkülönböztetni”. S érdekes találkozásul kínálkozik itt **Kúnos** leírása a debreceni diftongusokról (Nyr. IX.160. 163) és **Halász Jánosé** a nyírségekről (Nyr. XIII.26), mert a nevezett tájakon szintén „nem érezhető ki annyira a kettős hangzó”, mint egyéb nyelvjárásokban.

Még egy jelenséget kell figyelembe vennünk, noha erre nézve ellentmondó adataink vannak. Előre kell bocsátanunk, hogy a szé-kelységben általában kétféle *ó, ő, é* hangot lehet megkülönböztetni; t. i. *szűk* ejtésű *ó, ő, é*-t és *széles* ejtésű *ō, ō, ē*-t (a rövid *o, ö, e* hangok megnyúlt alakját) vö. SzNyH. 8. l. S azt tapasztaljuk, hogy inkább csak a *szűk ó, ő, é* helyén találhatók diftongusok, ellenben a *széles ō, ō, ē* rend szerint változatlan marad. Ezt az észleletünket megerősíti Rozsondai közlése (SzNyH. 16); pl. *én, téj* helyett *ién, tiéj*, ellenben *szēp, mēs*; *vót, tó* helyett *vuót, tuó*, ellenben *lō*; *fōni, ünō* helyett *fūōni, ünüō*, ellenben *kō, jō*. Hasonló észlelünk a dunántúli rábavidéki nyelvjárásban, a hol az *ó, ő, é* helyén szintén *uó, üő, ié* diftongusokat találunk; ellenben a *szék. ō, ō, ē* hangoknak ott *ú, ű, í* felel meg (vö. Nyr. XIII.25. XX.363); továbbá a debreceni nyelvjárásban, a hol *aó, eő, éé* és *ú, ű, í* állanak egymás mellett (Nyr. IX.163). A SzNyH. 7. és 8. lapján elősoroltuk azokat a szavakat, a melyekben az *ō, ō, ē* hangok használatosak; s ámbár e tekintetben vannak ingadozások, a melyek jó részt analogikus hatásokkal magyarázhatók meg, mégis föltűnő, hogy a mi észleletünkkel és a Rozsondaiéval ellentétben egyes közlők oly adatokat is jegyeztek föl, a melyekben *ē, ō, ō* helyén

van diftongus; pl. *sziép, miéz, liép* (Kriza és Csernyei, Halmágy); *iédés, iéget, fejiér, fiélénk, kiészít* (Simonyi és T. Nagy I., Gyergyó és Alcsík) sat. Nincs okunk emez adatok hitelessége ellen kétséget támasztani, hanem egyszerűen kivételes használatnak tekintjük, a mely kétségtelenül úgy keletkezett, hogy egyes helyeken a szűk magánhangzójú *én*: *eén, ién-félénk* analogiájára a széles magánhangzójú *szép*-félét is *szeép, sziép*-nek kezdték ejteni. Így talán kiegyeztethetők a látszólag ellentmondó adatok. A főntebb mondtak azonban csak a tőszavakra vonatkoznak; a ragokban, különösen hosszabb szavak végén nem is igen találunk diftongust, s ott ez a szabályos megfelelés se érvényesül, pl. a *-ból, -ból, -tól, -tól, -ról, -ról* ragokban a magánhangzó rend szerint szűk *ó, ő*-nek hangzik, változatlanul (vö. Dunántúl, Nyr. XIII.26. 214. és XX.363).

Megjegyzendő különben, hogy a diftongizálás általában változik az egyszerű hosszú-hangzós kiejtéssel.

Meghallgattuk a közlők tanúságát, most már elmondhatjuk saját tapasztalatunkat és véleményünket is. Már az eddigiekből is láttuk, hogy a székelységben (értve az egész székely nyelvterületet) kétféle diftongus van: *“ó, “ő, “é* és *“ó, “ő, “é* (vö. SzNyH. 16. MNyelv I.223). E diftongusok elterjedésére és megoszlására nézve a főntebbi adatok nem tájékoztatnak kellőképen; a mennyire kipuhatolnunk sikerült, a következő vidékeken járatosak: a) az *“ó, “ő, “é*-félék hallhatók Gyergyó vidékén, Alcsíkban, Háromszék északi részén, a Havas-alján és Homoród vidékén; b) az *“ó, “ő, “é*-félék Halmágy vidékén, Csík középső részén és Moldvában. Lehet, hogy másutt is; de itt óvakodnunk kell a túlzástól, inkább kevesebbet állítsunk, mint kellenél többet. Sőt meglehet, hogy e vidékeknek egyes helyein vannak diftongusok, másutt meg nincsenek. A diftongizálás sehol sem általános, kivált a székelységben, a hol sok helyt szomszéd falvak beszéde is eltér egymástól. Itt csak a főbb vonások, kiemelkedő, jellemző részletek összefoglalása lehet a cél.

E diftongusok a megfelelő hosszú magánhangzókból, *é, ó, ő*-ből keletkeztek a legközelebbi nyiltabb vagy zártabb kapcsoló hanggal, még pedig a nekik fonétikailag megfelelő szomszédjukkal, tehát pontosabban így kell őket jelölnünk: *“é, “ó, “ő* | *‘é, “ó, “ő*; mert az *é, ó, ő* fonétikai tőszomszédjai lefelé *e, a, œ*, fölfelé pedig *i, u, ü*. A székely diftongusok tehát szintúgy keletkeztek, mint a többi nyelvjárások diftongusai, s szintén emelkedők, azaz kapcsoló hangjuk elől van, mint a magyar nyelvjárásokban többnyire (vö. MNyjár. 117). Némely közlő a diftongus alaphangját is röviden

írja: $^e, ^o, ^{eo} | ^{\bar{e}}, ^{\bar{o}}, ^{\bar{eo}}$; pl. $v^aot, ^{en}$. Ez igen természetes rövidülés, bár az alaphang gyöngülése járt vele; s minthogy az e, o, \bar{o} nemcsak $é, ó, \bar{o}$ -nek lehet rövidebb alakja, hanem $\bar{e}, \bar{o}, \bar{eo}$ -nek is, ez okozhatta, hogy a diftongizálás az $é, ó, \bar{o}$ -ról áterjedt az $\bar{e}, \bar{o}, \bar{eo}$ -félékre is, s hogy az $^en, ^{en}$, rövidülve: $^{\bar{e}n}, ^{\bar{e}n}$ analogiájára $sz^{\bar{e}p}, sz^{\bar{e}p}$ -félék is keletkeztek. Ezt a fejlődést így képzeljük:

$$\begin{array}{ccc} e : ^e : ^{\bar{e}} & & e : ^e : ^{\bar{e}} \\ | & & | \\ \bar{e} & & \bar{e} \end{array}$$

1) A szűk magánhangzó diftongussá alakul $e : ^e$; 2) a diftongus megrövidül $^e : ^{\bar{e}}$; 3) ennek analogiájára a széles magánhangzó is diftongussá lesz $\bar{e} : ^{\bar{e}}$ [\bar{e}]. Pl. $en : ^{en} : ^{\bar{e}n} | szep : sz^{\bar{e}p}$ [$sz^{\bar{e}p}$]. Sőt meglehet, hogy az analogia még tovább terjedt, s a széles alaphangú $sz^{\bar{e}p}$ [$sz^{\bar{e}p}$] helyett talán szűk alaphangú $sz^{\bar{e}p}$ is hallható (vö. fönt a szűk és széles magánhangzókról mondottakat). A nyelvben az ilyen analogikus fejlődések, egymásra hatások épen nem szokatlanok. De azért mindig meglátszik, hogy melyik a fejlődés állandó, rendes útja, s melyik az ideiglenes letérője.

A székelységből közöltek ilyen kettős magánhangzókat is: $a\bar{a}, \bar{a}u, e\bar{e}, \bar{e}e, o\bar{o}, \bar{o}u$ (Felméri Lajos Nyr. III.512), s a csángó nyelvjárásból: $a\bar{a}, \bar{a}a$ (Szarvas Gábor Nyr. III.2. 3); de ezek nem diftongusok, nem is a kettős hangsúly nyomai, mint a SzNyH.-ban véltük (14. 17), hanem részint a pótlónyújtásnak (\bar{a}, \bar{e} sat.), részint az \bar{q} hangnak tökéletlen jelzései. A j -s diftongusokra nézve, különösen a Csík, Gyergyó, Havasalja, Halmágy és Hétfalu vidékén hallható, $ajssani, ajsson, hojszu, bujszu, hojsu, hujza; hajsám, kálájss, rojsám, tőjszēm, lőjszēn$ -félékre nézve vö. Sz.-NyH. 17. 19.

A moldvai székely vagy csángó nyelvjárásról részletes leírásunk lévén, szükségtelen külön szólanunk a csángó diftongusokról. A maguk helyén úgyis utaltunk rájuk.

Nagyon tanulságos, ha a székely középső nyelvállású magánhangzóknak egész rendszerét áttekintjük. Első tekintetre látjuk, hogy az $ó, \bar{o}, é$ helyén álló mai székely diftongusok nem régibb állapotot őriztek meg, hanem újabb fejlemények, s a régibb diftongusok helyén ma széles ejtésű hosszú magánhangzókat: $\bar{o}, \bar{o}, \bar{e}$ -t találunk. A mint föntebb is említettük, a székelységben általában két sor hosszú középső magánhangzót lehet megkülönböztetni, t. i. szűk $ó, \bar{o}, é$ -t és széles o, \bar{o}, \bar{e} -t; amazok a köznyelvben is ren-

desen úgy hangzanak, emezek helyén több nyelvjárásban *ú, ű, í*-t találunk (vö. SzNyH. 7. 8). A rövid *o, ö, ē* azonban nem különbözik, legalább lényegesen nem, a köznyelv megfelelő magánhangzóitól, mint a SzNyH. 8. lapján tévesen állítottuk. Csak az *ē*-ről kell megjegyeznünk, hogy némely vidéken, különösen a keleti székelységben, valamivel zártabb, de nem sokkal; Balassa József a *˘* jeggyel jelöli meg, tehát: *˘* (vö. MNyjár. 98). A széles *ō, ȓ, ē* [*˘*] még abban is különbözik a szűk *ó, ȓ, é*-től, hogy nem olyan hosszú, mint ezek, hanem valamivel rövidebb, tehát félig hosszúnak mondhatjuk (vö. Balassa: Phonetika 65). Ilyenek a székelységben a pótlónyújtás folytán keletkezett *ā* [*â*], *ē* [*ê*], *ā* (vö. Zolnai: Mátyusf. 15) hangok is; pl. *vāj* [kel. szék. *vâj*], *él* [kel. *êl*], *ā/māt*; sőt sok esetben az *ō, ȓ, ē* hangok maguk is pótlónyújtás útján keletkeznek a rövid *o, ö, ē*-ből *l, r, j* előtt; pl. *fōj, fȓl, kel. fêl* [*fêl*]. Ezek ugyanazok a magánhangzók, a melyek pl. a szék. *lō, kȓ, szēp* [*ssêp*] szavakban hallhatók. Ez a nem teljes hosszúság arra mutat, hogy e hangok még nem régiben diftongusok voltak, tehát *o^u, ȓ^u, ē^u* helyett valók, s a pótlónyújtásszerű félhosszúság az elveszett kapcsoló hangot pótolja: *ô, ȓ, ê* s aztán *ō, ȓ, ē*.

Hasonló történik a székelységben akkor is, mikor a rövid *o, ö, ē* a folyékony és félig-meddig magánhangzó természetű *l, r, j* elé kerül, s ennek következtében megnyúlik: *o^l, ȓ^l, ē^l* és *ô, ȓ, ê* [*ō, ȓ, ē*]; pl. *alkȓr, alkȓ*; *fȓl, fȓ*; *ēccêr, ēccê* (vö. a debreceni nyelvjárásban, Nyr. XII.113. és MNyelv, II.31). Ez a hangkapcsolat is csaknem diftongusnak nevezhető (vö. Balassa: MNyjár. 116); csak hogy itt az *l, r, j* a kapcsoló hang. S az *o^u, ȓ^u, ē^u* diftongusokat csakugyan megtaláljuk a XVI. századi Dévai Mátyás 'Orthographia Hungaricájában' mindazon szavakban, a melyekben szék. *ō, ȓ, ē*, debreceni *ú, ű, í* felel meg nekik (Nyr. X.24. XIII.1). Tudvalevő, hogy egyes nyelvjárásokban eredetibb *-ov, -ȓv* és *ē* helyén ma *ú, ű, í*-t (s a székelységben *ō, ȓ, ē*-t) találunk, míg eredetibb *-av, -ev* és *ē* helyett ma *ó, ȓ, é* áll; pl. *lov, kȓv, kēk*: *lú, kű, kík* [szék. *lō, kȓ, kēk*]; ellenben *hav, —, két*: *hó, —, két*. A köznyelvben azonban ma már mindezekben *ó, ȓ, é*-t találunk: *ló, kȓ, kēk*; *hó, —, két*. A köznyelvben így fejlődtek ezek a hangok (vö. NyKözl. XIX. 137—141):

ov : ou : o^u : ȓ : ó

ov : ȓü : ȓ^u : ȓ : ȓ

av : au : ou : o^u : ȓ : ó

ev : eü : ȓü : ȓ^u : ȓ : ȓ.

A zárt *é* is diftongusból keletkezett:

ēj : ēi : ēⁱ : ē̄ : é.

A nyílt *é* sokkal később változott a mai *é*-vé; de nézetünk szerint ez is csak úgy lehetett *é*-vé, hogy előbb diftongusra bomlott szét, mint pl. ma is a palóc *é : eé*. Különbösen itt a másik *é* analógiája is közre működhetett. Tehát:

ej : ei : ēi : ēⁱ : ē̄ : é.

Álljon itt néhány példa.

- 1) Tő : *lova-* ; *lov-* : *lou* : *lo^u* : *lō* : *ló*.
- 2) Tő : *köve-* ; *köv-* : *kōū* : *kō^u* : *kō̄* : *kō*.
- 3) Tő : *hava-* ; *hav-* : *hau* : *hou* : *ho^u* : *hō* : *hó*.
- 4) Tő : *kék-* ; *kēj* : *kēik* : *kēⁱk* : *kēk* : *kék*. (Vö. régi *keyk* NySzót. II.160.)
- 5) Tő : **kél-* ; *kejt* : *keit* : *kēit* : *kēt* : *kēt* : *két*. (Vö. *kēt*, *keit* NySzót. II.267. és palóc *két* : *kēt* Nyr. XXI.218.)

Azokban a nyelvjárásokban, a melyekben az eredetibb *-ov*, *-öv* és *é* helyett *ú*, *ü*, *í* van, így történt a fejlődés:

ov : ou : o^u : ū : ú

öv : öü : ö^ü : ũ : ű

av : au : ao : a^o : ā : ó

ev : eü : eō : e^ö : ē : ő

ēj : ēi : ēⁱ : ī : í

ej : ei : eē : e^e : ē̄ : é.

Pl. *lov* : *lou* : *lo^u* : *lū* : *lú*; *köv* : *kōū* : *kō^ü* : *kū* : *kü*; *hav* : *hau* : *hao* : *h^o* : *hō* : *hó*; *kēj* : *kēik* : *kēⁱk* : *kik* : *kík*; [*kél*] : *kejt* : *keit* : *kēt* : *kēt* : *két*.

A székelységben ezek a hangok így alakultak:

ov : ou : o^u : ō

öv : öü : ö^ü : ō̄

ēj : ēi : ēⁱ : ē̄

av : au : ou : o^u : ō : ó

ev : eü : öü : ö^ü : ō̄ : ő

ej : ei : ēi : ēⁱ : ē̄ : é.

Tehát az előbbiek egy fokkal hátrább vannak az utóbbiaknál. Pl.

1) *lov* : *lou* : *lo^u* : *lō* ;

2) *köv* : *kōū* : *kō^u* : *kō̄* ;

3) *kěj* : *kēik* : *kē'k* : *kēk* ;

4) *hav* : *hau* : *hou* : *ho** : *hō* : *hó* ;

5) [*két*] : *kejt* : *keit* : *kēit* : *kēt* : *kēt* : *két*.

Hasonló módon alakul a pótlónyújtás is :

<i>ol</i> : <i>ōl</i> : <i>ō</i>		<i>al</i> : <i>ol</i> : <i>ó</i>
<i>öl</i> : <i>ōl</i> : <i>ō</i>		<i>el</i> : <i>öl</i> : <i>ō</i>
<i>el</i> : <i>ēl</i> : <i>ē</i>		* <i>él</i> : <i>el</i> : <i>é</i> .

Pl. *akkor* : *akkōr* : *akkō* ; *föl* : *fōl* : *fō* ; *eccēr* : *ēccēr* : *ēccē* ;
ellenben *val-* : *volt* : *vót* ; *tel-* : *tölt* : *tött* ; **mëndégél* : [kel. *mēn-
dēgel*] : *mëndégét*. Tehát itt is az újabb pótlónyújtás egy fokkal
hátrább van a régiebnnél, azaz a megnyúlt széles magánhangzó
még nem vált hosszú szűk ejtésű magánhangzóvá.

Megjegyzendő, hogy az *u*, *ü*, *i* megnyúlása összeesik a hosszú
ú, *ű*, *í*-vel, pl. *búsút*, *kerūt*, *szíva*.

Immár itt az ideje az összefoglalásnak. Vizsgálódásunk ered-
ményekép kimondhatjuk, hogy a székely diftongusok a l a p a l a k -
j a i a következők :

<i>é</i>		<i>é</i>
<i>ó</i>		<i>ó</i>
<i>ō</i>		<i>ō</i>

Pl. *én*, *vót*, *fōni*, *én*, *vót*, *fōni*.

Ezekből származó rövidülések, analogikus fejlődések :

<i>é</i> , <i>ē</i> [<i>ē</i>]		<i>é</i> , <i>ē</i> [<i>ē</i>]
<i>ó</i> , <i>o</i> [<i>ō</i>]		<i>ó</i> , <i>o</i> [<i>ō</i>]
<i>ō</i> , <i>ö</i> [<i>ō</i>]		<i>ō</i> , <i>ö</i> [<i>ō</i>]

Példák :

<i>én</i> , <i>ēn</i> [<i>ēdēs</i>]		<i>én</i> , <i>ēn</i> [<i>ēdēs</i>]
<i>vót</i> , <i>ot</i> [—]		<i>vót</i> , <i>ot</i> [—]
<i>fōni</i> , <i>fōni</i> [—]		<i>fōni</i> , <i>fōni</i> [—]

S habár e diftongusok korántsem oly határozottak, jellem-
zők és általánosak, mint pl. a palócságban vagy Göcsejben, de
mégis hallhatók, ha elmosódva is, mint pl. a debreceni nyelvjárás-
ban s a Nyírségben. További példák, adatok gyűjtése a jövő föl-
adata lesz.

STEUER JÁNOS.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

„Fon” és családja. Albert János e címen közölt értekezésében (Nyr. XXI. 289—293), mikor a *fonája* v. *fonákja* használatáról szól, egy helyen ezt mondja: „A nép nyelvén személyes értesülésem szerint él a szó Szabolcs megyében, a hol a fának *fonája* a kéreg alatt a háncsnak nevezett rostos részt jelenti. Ugyanilyen értelemben használják Orosztonyban, Zala megyében. A Nyelvőrben (II.313) pedig több tősgyökeres magyaros szólás között előfordul ez is: „Se színe, se fonája” bizonyosan azt akarja mondani: se a külseje (színe) nem jó, se a belseje (*fonája*) sat. Végül ezt jegyzi meg: „A köznyelv ma átviteles értelemben használja. Érdekes volna megtudni, a nép ősméri-e az eredeti jelentésben is”.

Ez utóbbi idézetben foglalt fölhívásnak akarok eleget tenni, mikor a kérdésbeli szó népnyelvi használatára néhány fölvilágosító s bizonyos tekintetben megigazító adatot közzé teszek.

Az a tősgyökeres magyaros szólás bizonyosan a székely földről van idézve, a hol általánosan elterjedt használatú, csak nem az Albert Jánosként való értelemben, hanem azt jelenti, hogy nincs különbség se a külseje se a visszája között s egyenlő értékű párja: „színe-fonája mindegy”. Igaz ugyan, hogy gunyolódva a rosszul varrt ruhára olyan értelemben is használják, de a rendes értelme nem az.

A mondottakból látható, hogy a *fona*, *fonák* szók eredeti jelentésben is használatosok a székely földön és mindenféle ruhának, vászonnak, posztónak, kiérlelt bőrnek (kopasznak úgy mint szőrösnek) a visszáját jelentik, a mit a ruha elkészítésekor belül szoktak hagyni; továbbá abrosz, asztalkendő, zsebkendő kevésbé szép fele, sőt néha a növénylevél alsó része is úgy neveződik; pl. „Ma nem csálnak meg, mêt fonájára vettem a rokojamat”. A *fonák* alak az elősorolt értelmek kifejezésére ritkább a másikonál, de átvitt értelemben való használatnál ő a gyakoribb: „Te ma mindent fonákul csénálsz. Ne beszélj örökkéig fonákságot”.

Itt Hunyad megye egyetlen magyar falujában, Lozsádon, szintén használják széltiben-hosszában ezt a szót eredeti jelentésben és fölváltva mind a két alakjában.

A székelyeknél a *fon* szó is használatos „schamhaare” értelemben: „A fona és kinőtt immán. Te! vén fonos. Mëgfono-

s o d i k' : serdült korba jut. Ugyanilyen értelemben, bár ritkábban, használja a lozsádi nép is, csak hogy *fan* alakkal, minthogy a rövid o-t állandóan a (ø)-nak ejti.

Mielőtt rövid értesítésemet befejezném, a *foncsika* szó eredetét illető magyarázatra néhány önként kínálkozó észrevételt teszek.

1) Nem tudom magamnak megmagyarázni, miféle hangfejlődéssel lehetett a *flanse*-ből (eredetileg: *franse*) *foncsika*. Ugyanis hova lett az *l*, mikor a székely más esetben soha se hagyja el azt a szó elejéről, és *palánt*-ot mond *planta*, *palajbäck*-ot *plajbász*, *falánel*-t *flanell*, *falaská*-t *flaska*, *kalánélá*-t *klárinét* helyett.

2) A *cs+k* (ugor *ks+k*) képzőnek ez idegen szóhoz való ragasztását sem értem eléggé; hiszen ez a képzőbokor ma csak személynevek mellé tevődik néha napján, másféle neveknel csak a következő pár szóban található: *farcsok* v. *farcsik*, *foncsok* és *foncsika*, *porcika*, *honcsok* (honcsoktúrás), és *kicsike* (?). Avagy talán úgy kell magyaráznom, hogy *flanse*-ből *s* : *cs* és *e* : *i* hangváltozással és a deminutiv *ka* képzővel lett *flancsika*? Igaz, hogy ez eléggé párja nélküli magyarázat, de lehető, csak be kellene igazolni.

3) Azt is megjegyzem, hogy a székely föld, de különösen Csik megye, Udvarhely és Háromszék megyének a vele szomszédos része és Maros szék déli nagyobb fele aligha számítható azon vidékek közé, a melyek a német nyelv hatásának leginkább ki voltak téve.

Valóban mindez aggodalmaim eloszlatása nélkül még a jelentésbeli világosabb alap mellett se tudom az Albert magyarázatát elfogadhatóbbnak találni a Balóénál (Nyr. XVIII.511).

Különben a *foncsika* jelentésére vonatkozólag befejezésül a következő adatokat közölhetem. A székelyeknél csak az egészen letépett új és ócska *v á s z o n d a r a b o t* hívják *foncsiká*-nak; a posztónak nincsen 'foncsikája', csak posztódarabjai vannak; de az ing, rokoja s egyéb vászonruha se 'foncsikás', hanem rongyos, épen mint a posztóruha v. kalap: 'Ez a gagya csupa sugó rongy. Rongyos gúnya, teli kamara'. Azonban a *foncsikás* mellett a 'rongyszedő' is járja.

A kölcsönvétel útján való magyarázatnak nem kedvez az a körülmény se, hogy a *rost*, *rojt* szavak a székelyeknél szintén mindennapos használatúak, még pedig őseredeti jelentéssel: *faser*, *franse*. (L. MUSz. 670. l.)

KOLUMBÁN SAMU.

Galiba. Szemben Kúnos Ignácnak a Nyelvőr XXII. kötetének 1—4 lapjain kifejtett nézetével e szó eredetére nézve mint

határozó jelentőségű adat számba jön a szerb *galiba*, *galidba*: ,molestia, ungelegenheit' (Karadšić, Popović), mely mellett megvan a Kúnostól egybevetett arab-oszmanli *galebe*, *kalaba*: ,grosse menge' sat. szónak megfelelőleg *galama*: ,menge, unordnung, lärm' szó is.

Alaptalanul veti Kúnos szemére Miklošichnak azt a ,némi merényletet', hogy ,a *galibáskodó galibát* a *k u n y h ó kalibá*-jával hasonlította össze'. A *galiba*: ,molestia' nem fordul elő Miklošich magyar nyelvbeli szláv szói között; csupán a *kaliba*, *kolyiba*: ,hirtenhütte' mellett sorolja elő mint dialektikus mellékalakot ezt: *galiba*, még pedig mint a Nyelvtörténeti Szótár adatai igazolják (*galiba* Calep. *golyiba* Szal: Krón. *gulyiba* Orczy) teljes joggal.

MUNKÁCSI BERNÁT.

Szápa-keszeg. Szarvas G. e halnév előrészét egy t e n g e r i hal nevével a latin *salpa*-val azonosította (Nyr. XIV.7), mely nézettel szemben Hermann Ottó azt vitatta, hogy ,a Pallasról föllállított s tudományosan elnevezett Abramis *sapa* keszegfaj nyilván a görög *σαπέρδης* ,sós hal bizonyos faja' s hogy a magy. *ssápa* is csak a g ö r ö g halnévre vezethető vissza'.

Pontosabban egyező adatok: rutén *sápa*: abramis ballerus, orosz *sápa* id. (Dal.); német *sope*, *schwuppe*, *schwopc* id. Ezek után azt hiszem, kétségtelen, hogy Pallasnak ,Abramis *sapa*' műszavában, mint több más halfajnak elnevezésében, o r o s z szó a jelzői utórész s hogy valamint ez a *sapa*, úgy a magyar *ssápa-keszeg*: ,abramis *sapa*' előrésze sem a görög *σαπέρδης*, vagy olasz *saperda*: ,art flussfisch' mása.

MUNKÁCSI BERNÁT.

Alattomban. Se dicsekvés se megrovásképen nem akarom mondani, hogy én már a Nyr. XX. kötetében úgy a hogy épen ilyen formán megfejtettem e szó etimonját, s nem tudom, mint eshetett meg Szilasin, hogy elkerülte figyelmét ez a kis cikk. Egyedül új és érdekesen megvilágító alak az *alattun*, a mit akkor én nem láttam meg. Egy bizonyos: a mi engem is, Szilasit is a helyes nyomra vezetett, az a NySzótár ,a l a t t o m b a v a l o helek' adata, a mi viszont a NySzótár megbecsülhetetlen értékéről tanuskodik.

ALBERT JÁNOS.

Pimpó. Ez a szó Gömörben, Borsodban, valószínű Abaujban is széltiben használt; azt a sárgaszínű, koratavaszi réti virágot jelölik vele, a mit másképen *pitypang*-nak (*taraxacum officinale*?) ,gyermekláncfünek' is neveznek. Gyermekkoromból jut egy falusi

adoma róla az eszembe. Nagyon gerhes gebe lova volt az egyszeri parasztnak, csak úgy zörgött a csontja a nagy soványságtól. Kapta magát, elvitte a kovácshoz (híres lódoktor), nézze meg a szürkét, mi a baja. Nagy kalefaktor volt a kovács, körülnézi a szürkét, s azt mondja a parasztnak, hogy jó áldomásért bizony meggyógyítja. Az alku megtörtént. Akkor aztán a ló farához állította, s azt mondta neki, hogy fogja meg jó erősen a szürke hosszú farkát, maga meg a fülét fogta marokra, és bele sügt a jó hangosan a következő kuruzsló verset:

Sári virág, pimpó viríthat már tőled,
Szekérút, gyalogút elmehet már tőled,
A ki fogja a farkadot,
Az fűjja fel a lyukadot,
Mért nem adott több abrakot,
Most is jó ló volnál'.

ALBERT JÁNOS.

Kurta kocsmá. E szó jelentésének magyarázatával Veszprémben ismertettek meg. *Kurta kocsmá* = nemesi jogon csak négy hónapon, rövid időn át tartó kocsmá, tehát ideiglenes, nem a regáliához tartozó kocsmá. A 'kurta kocsmának' megvető értelme ebből könnyen kimagyarázható, ha tudjuk, hogy a nemes a mérés jogát átengedte, eladta bárkinek is. Az ilyen kocsmá ideiglenes, rendetlen volt, belőle jóformán a szükséges bútorok is hiányoztak. (Vö. CzF. *kurta* a.)

PERÉNYI A.

Valaska. A Nyelvőr f. é. I. számában Dietz Sándor a fönti szó eredetét kérdezi. A felelet az, hogy a *valaska*: 'hosszú nyelű fokos, balta' jól ismert név a gömöri, lipői és zólyomi tótok közt. E szót nem csak a tótok ismerik, hanem Csallóköz-Somorján szintén közönségesen ismert nevezet a magyarok ajkán. Ott pedig oly rövid nyelű kis fejszét jelent, melyet konyhán használnak a fa fölaprózására.

MARTON JÓZSEF.

Mármoros. Csapodi István a *mármoros* (= mámoros) szót, melyet egy ceglédi asszonytól hallott, csupán választékosabb (mondjuk affektált) kifejezésnek tartja (Nyr. XIV.329).

Aligha így áll a dolog; mert a *mármoros*-t Göcsejben is hallottam egy nótában.

KARDOS ALBERT.

Velez. E szót, melynek előjöttéről Schuchardt közelebbi értesítést óhajt (Nyr. XXII.85), Kecskeméten kívül Mátyusföldön is

használják, és pedig Tallóson (Pozsony m.) *velez* és *velis* alakban, mint Barts József följegyezte volt (Nyr. XVI.382; vö. Mátyusföld nyelvjárása 116).

A Besztercei Szójegyzék szavának olvasására nézve helyes volt a szerkesztő megjegyzése. F i n á l y, a nyelvemlék ismertetője, hibásan olvassa *velcz*-nek a Szójegyzék 8-ik lapjának 'barhanus' jelentésű szavát. A mint a fényképi másolaton szabad szemmel is megállapítható, a *velez* utolsóelőtti betűje semmiben se különbözik a latin *idem* és sok más szó *e* betűjétől. Mindössze 'annyi kell, hogy az *e* felső horgát kissé hanyagabbul hajlítsa be az író, s nem marad semmi különbség a *c* és *e* között, a mint hogy a mai nyomtatott német *c* és *e* is keveset különböznek egymástól.

Nyelvjárásaink adatai alapján tehát a Besztercei Szójegyzék kérdéses szavát határozottan *velez*-nek kell olvasnunk.

ZOLNAI GYULA.

'Lesz' mint időképző. A 'lesz' védője tehát megvált Debrecentől s megelepszik Kapnikbányával. Hozzáveheti még Nagyszebent, mert ott is így beszélnek: 'Elérkezett *lessz* az idő' (l. Veress Ignác: Latin-magyar kézi szótár. Előszó); azután jöhet Budapest egyik-másik külvárosa, a hol annyi sokan 'el *lessnek* a nyáron utazva'; Pozsony se maradjon el. Mind e városok magyarjai vannak oly illetékesek a *lessz*-es kérdésben, mint a kapnikbányaiak. Így együtt majd csak érnek valamit. Mert hiába, nagy szónak nagy bizonyítás kell, az időviszonyítás pedig nagy szó!

A mi a fölvidéki *lehet lessz* szólást illeti, ily vonatkozásban hallottam: 'Lesz-e jó termés? *Lehet, lessz*'. Ezt pedig nem lehet félre magyarázni. Nem is tűnik föl.

A *kell lessz*-re nézve kíváncsi a helység megnevezése, mivel nem vehetjük bizonyítéknak, míg az eredetét nem tudjuk. Ugyanezt kívánjuk az 'el *lehet lessz* hozni' szólásra is. És ha azokkal a fölvidéki helységekkel megismerkedünk, azután is napirendre térhetünk fölöttük, tudván, hogy ott szakad a nyelv fonala, a hol leggyöngébb.

KULCSÁR ENDRE.

A *lessz* igét a jövő idő kifejezésére segédigeként Szatmárt is használják. Tanuló koromban sokszor hallottam ott ezt a kapcsolatot: *lehet lessz*. Például: 'Majd, ha *lehet lessz* korcsolyázni. Délután má *lehet lessz* sétálni' sat.

ZOLNAI GYULA.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. „Milyen nagy zajt csaptak ezzel a darabbal, s most, hogy színre került, fényesen megbukott!” Eredeti kifejezés-e a *sajt csapni*? S akár eredeti akár nem, hogy magyarázandó?

Felelet. Félig eredeti, félig nem. Eredeti, a mennyiben *zajt*, legalább tudtommal, a szomszéd nyelvek közül egyik se *csap*; félig nem, a mennyiben eredetibb változata, a *lármat ütni* a szomszéd németből került: „lärm schlagen”.

A ném. *lärm*, vagy régebben *lerma*, a melynek hasonmása a mi *lárma* szavunk is, a mint minden művelt ember tudja, a francia *alarme*, igazabban a burgundi-francia *al erme* harci riadónak a képmása. A szólás keletkezte azon a bevett hadi szokáson alapszik, hogy az ütközetre dobveréssel, vagy tárogató harsanással adták a jelt: „die aufforderung geschieht gewöhnlich durch trommel oder pfeife, daher: lärm en schlagen, lärm en blasen” (Grimm: Wörtl.). *Lármat ütni* tehát tulajdonképp annyi mint: dobot ütni: „Dobokat üttének és ütközetet fuvának” (Born: Préd. 88). A mai „riadót fúni” (vö. ütközetet fúni) szólás már átviteles s hasonlóképen a régiebb *lármat fúni* kitélen alapszik: „Dare signum militibus: jelt adni, lármat fúni, készülőt fúni” (PPBl.).

2. Kérdés. Jó szó az *infallibilis*-ra a *csalhatatlan* (= a ki nem csalhat?), melyet a Nyelvőr januári füzetében (15. l.) használ Simonyi?

Felelet. Hogy a *csalhatatlan* szubjektív jelentésben, mikor tudniillik azt értjük rajta, „a ki nem csalhat”, helyes, kifogástalan szó, az részletesen, számos példával ki van mutatva a Nyelvőr XX. kötetének 279—281. lapjain.

3. Kérdés. Tisztelettel kérem, sziveskedjék velem a „karácsony” és „áldozó csütörtök” szavak eredetét becses folyóiratában közölni s lehetőleg azt is, vajjon nem voltak-e ezek hajdan pogány ünnepek nevei?

Felelet. Az ünnepek nevezetei, valamint általában az egész naptár az első betűtől végig nem egyéb, mint a keresztény terminologia lemásolása. Vagy t. i. az idegen nevezeteknek fordításai, pl. *vésskereszt*, *húshagyó*, *havi boldogasszony*, *szűs Mária tisztulatja* (MünchC.) sat; vagy pedig egyszerű átvételek, pl. *ádvent*, *pünközs*d; *farsang*. Ezek közé tartozik a *karácson* szó is, mely az ószl. **kračunъ*-

nak a képmása. (Bővebben Nyr. XV.169.) *Áldozó csütörtök* újabb nevezet, a mely a régibb *Úrnak mennybemenetele*: „ascensio Domini” helyébe lépett. Nevét onnan kapta, mert ez záró napja a husvét gyónás és áldozásnak.

Pogány ünnepekre gondolni tehát egyáltalában lehetetlen.

4. Kérdés. Helyes-e: „*En is tudok est!*” A parasztyerek is kéri anyját, mikor a kenyeret megszeli: „Éds anyám, kérök csücskit!”

Felelet. Helyes. Ha kérdésünk határozatlan tárgyra vonatkozik, valamint a kérdésben, úgy a válaszban is az igének tárgyatlan alakját használjuk; pl. „Tudsz-e olvasni?” Felelet: „Azt tudok, de írni nem”. — „Látsz-e már emberfélét közeledni?” Felelet: „Azt látok, de ez nem a mi emberünk” sat.

5. Kérdés. Megvan! A mi után annyi epedő sóhajtas szállt százezrek ajkiról, előkerült a magyar genius! Szemtől-szembe láthatjuk a „Magyar Gêniousz” — hol is nyilatkozhatnék egyebütt — 1893. 3. számában. Ott raká meg fészket Bodnár István úr, sárként használva hozzá a magyar nyelvet, ragasztó-nyálul a magyar poézist, ekképen: „Ács, köműves telik belőlük, s látszik, hogy nem napszámosak; sűrnek, forrnak, nem is delelnek, csak úgy ég a munka, dolog...”

Vaj honnan vette Bodnár úr ezt a *sűrnek-forrnak* mák-virágot?

Felelet. A nép nyelvéből. Magam is akár hányszor hallottam ilyféle mondást: „Csak úgy sűr-t-forrt a sok nép a vásáron”. Ballagi „Teljes magyar szótára” Szelestei Lászlótól idézi e mondatot: „Sűr-forr körüle a ház többi népe”.

6. Kérdés. Nézeteltérés támadván közöttünk egy, a Sajómentében használatos kifejezésre vonatkozólag, bátorkodunk ebbeli külön-külön véleményünket azon kérelemmel terjesztetni t. szerkesztő úr elé, hogy a Magyar Nyelvőrben vitás ügyünkben dönteni méltóztassék.

A szóban forgó kifejezés ez: „János a *Péter kertjűkben* sétál”. (Értsd: János a *Péterék kertjében* sétál.) Most már egyikünk azt állítja, hogy az idézett kifejezés helyes s a magyar nyelv szabályai szerint teljesen korrekt; másikunk pedig ennek ép ellenkezőjét vitatja. Kérjük tehát becses véleményét arra nézve, vajjon az említett kifejezés helyes s a magyar nyelv szabályainak megfelelő-e vagy nem.

F e l e l e t. Idegen hatásról ez esetben alig lehet szó; azért habár szokatlan is, de én helytelennek nem mondanám, mert van egy használat, a mely analogiául szolgálhatott e ritka szerkezetnek. Azon senkisésem ütközik meg, ha ma így beszélünk: „Péterék kertje sokkal nagyobb, árnyékosabb és szebb is, mint a Páléké; azért János inkább *az ő kertjükben* szeret sétálni”; de fölötlének, ha ez utóbbi mondatot így ejteném: „János inkább *az ők kertjükben* szeret sétálni”. Pedig ez a szófűzés a régibb irodalom nyelvében nem tartozott a ritkaságok közé: „Kiknek adós levelei *ők nálok* vadnak (RMNy. II.91). Szegény üdvözült uram miatt nem volt annyi törődésem, mint *ők miattok* ez kis idő alatt (LevT. II.282). Konfiskáltattanak *ők minden jószágok*” (Thaly: Adal. II.323). Sőt e használat mind e mai napig fönntartotta magát s egyes vidékeken ma is hallható a nép beszédében: „Ez nem *az ők szölejük*. Mondtam én ezt sokszor, hanem *ők nekik* hiába beszél az ember” sat. Hasonló nemű, a mult századok irodalmában gyakran mondható szófűzésnek példái, a minőkkel a jelen század első felének irodalmában is többször találkozhatik az olvasó: *disznóknak nyájok* (Fél: Bibl. 12), *papoknak fejedelmek* (MüncbC. 16), *pogányoknak utok* (JordC. 382), *barátoknak monostorok* (ÉrsC. 521), *kevélyeknek szarvok* (DomC. 177) sat.

Az újabb nyelv azonban akár takarékoságból, akár jóhangzat kedviért, a kétszeres többes *-k* rag alkalmazásával majdnem egészen fölhagyott, s ez utóbbi esetben a birtoknév mellől, az előbbiben pedig a birtokosnév (többes 3. személynévadás) mellől a többes ragot elhagyja. Tehát: „disznóknak *nyája*, papoknak *fejedelmé*; ellenben „*ő nálok, ő jószágok*”.

Ez utóbbi használatra lehet szabva a sajómenti „*Péter kertjük*”.

SZARVAS GÁBOR.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Betlehemjárás.

SZEMÉLYEK.

Első angyal. — Második angyal. — Első pásztor. —
Második pásztor. — Öreg.

Első pásztor (bejön a szobába s így kezdi):

Hallják meg ezt hívek, minden keresztények,
E házban levők, ifjak és vének,

Itt jönnek a Jézust dicsérő gyermekek,
Betlehemet járnánk, ha megengednének.

(Ha a válasz igenlő, a pásztor kimegy s a szives látásról tudósítja társait. Erre a két angyal a Betlehemmel s az első és második pásztorral s az Öreggel a pitvarba jönnek s ott éneklik:)

Öröm hangzik mindenfelől, eljött a Messiás,
Hogy Betlehemben született, azt mondja az irás.

(A szobába jön a két angyal.) Nosza pásztorok öszvesen, siessünk hozzája menni szépen csendesen. Nosza pásztorok! kik a berkekben nyáját legelnek, hegyek s völgyekben, mit mondok, halljátok és ezt csudáljátok, vigadjatok örömben. (Első angyal csönget. A két pásztor bejön.)

Az angyal az 1. pásztorhoz: Pásztorok, pásztorok, siessetek gyorsan bé a városba, mert kis Jézuska született Betlehemben éjféltájban.

1. pásztor.

Szerencsés jó napot mondok a gazdának
És hozzá való minden tartozandó családjának.
Mennybéli istennek királya, királyok királya,
Mennynek és földnek gondviselő atyja
Hogy elbagyta érnünk Krisztus születését,
A jó istennek legvigabb ünnepét.

2. pásztor.

Happ isten jó napot, lám én is itt vagyok,
Vad farkas bőrömön a lyukak mily nagyok,
Tegnap vágták ezt rajtam a farkasok,
De le nem vághatták, mert jó pásztor vagyok.

1. pásztor. Ugyan pásztor pajtás, mondjunk hát el egy pár pásztori vigasztaló éneket. (Mindketten:)

Szerencsés óra, boldog étszaka,
Melyben Krisztus született, jászolba helyeztetett,
Betlehembe ez éjféltől.

1. pásztor. Hej pásztor pajtás, mikor a császárnál én ebéden voltam, híres nevezetes ételekkel éltem, fekete levest sapkámmal hörböltem, pástétomot pedig pajtásimnak véltem.

2. pásztor. Ugyan pásztor pajtás, mi volt hát az első tál étel?

1. pásztor. Első tál étel volt csirke visítás, utánna következik bagoly nyerítés, üres szekér zörgés, kemény has mennydörgés, vén sertés rőfögés és egy nagy kemence nyögés.

2. pásztor. Kecskés Petit hol hagytad?

1. pásztor. Odahátul maradt. kezét nem bírja, kecske száját nyalja, fütttyentek neki juhászok módjára, talán előérkezik szivem tájdalemára. (Mind:)

Vigan zengjete ziterák, Jézus született,
 Harsogjatok gyors trombiták, isten ember lett.
 A szűz őt kihozá és méhében fogadá,
 Eztet Gábiel arkangyal áldottnak mondá.
 Ime az egek teremője jászolban fekszik,
 Mindennek hatalmas ura barmok közt nyugszik,
 Udvar alatt szolgái, juhok, barmok pásztori,
 Nemes tündér e világnak földes urai.

Öreg (kifordított bundában bejön).

1. pásztor. Nem azt gondoltam én pásztor pajtás, álljunk félre, mert jön az öreg.

Öreg. Szalonnás jó estét édes fiaim, látom hogy ti itt isztok, esztek, dorbézoltok, az én öreg, penészes szakállamról nem is gondoltok. Felfogom ezt a vékony nádpálcát, úgy meghasogatom az ingetek újját, magam is megbánom.

1. pásztor. Nesze öreg, itt a kulacs, igyál!

Öreg. Talán nincs is benne, keserves kurva lélek az anyád.

1. pásztor. Van a mi házi gazdánknek egy-két pohár bora, tölt bele a jó szántából.

Öreg. Tölt biz, ha akarja.

1. pásztor. Feküdj le öreg, látom, hogy elfáradtál.

Öreg. El biz édes fiam, mert az étszaka is a lányok után kacároztam; tegnap is hazudtál, ma sem mondtál igazat. Már én ide lefekszek, többet juhász nem leszek az úr Jézus Krisztus által ámen. (Lefekszik. A pásztorok körülötte járkálva s botjukat a földhöz ütögetve éneklik:)

Pásztor társim, új hírt mondok,
 Gyertek vélem, csudát láttok.
 Ime szűz az étszakán, fiacskát szült a szénán;
 Ezt az angyalok hirdették, pásztoroknak jelentették,
 Mondván: mi is keljünk fel, Betlehembe menjünk el.

Első angyal (csenget). Glória.

Második angyal. In ekszelzisz deo.

1. pásztor. Hallod öreg, angyal szól!

Öreg. Tán a kappan kukorikol hajnalra.

Mind. Glória! Angyalok mondának:

Dicsőség legyen az atyának!

Békességet hirdetnek a földi embereknek,

Dicsőség legyen az istennek.

A két pásztor. Csapófát az öreg alá!

Öreg. Azt biz a vén ördög alá!

1. pásztor. Gyere öreg óferára.

Öreg. Hova, hova? Óbudára? (A Betlehem elé megy.)

1. angyal. Nem öreg, nem. Betlehembe kis Jézust imádni.

Öreg. Debrecenbe kis pipát csinálni?

1. angyal. Nem öreg, nem. Betlehembe kis Jézust imádni.

Öreg. Mék az a kis Jézus? (Belenéz a Betlehembe.)

1. angyal. Oda hátul a jászolba, bé van takarva.

Öreg. Az a nagyfülű?

1. angyal. Nem öreg, nem. Odahátul a jászolba bé van takarva.

Öreg. Az a nagyszarvú?

1. angyal. Nem öreg, nem. Odahátul a jászolba bé van takarva.

Öreg. Az a nagy bundás?

1. angyal. (Mint fönt.)

Öreg. Oh be nagy világosságot láttam ott! (A pásztorokhoz megy.)

1. pásztor. Mit láttál ott öreg?

Öreg. Egy hizott libát meg egy toklyót, vas bográcsba volna jó, ahhoz volna hagyma, só, úgy volna az édes fiam enni jó. É, é, é! Egy kanta bor is mellé.

1. pásztor. Öreg a miatyánkot el tudnád-e mondani?

Öreg. A mi gatyánkat elbontani?

1. pásztor. Nem öreg, nem. A miatyánkot elmondani?

Öreg. Miatyánk Kállóban, kenyerünk Bátorban, óh uram ne vigy minket Munkácsra, arra a nagy sanyaruságra. Inkább vigyél Debrecenbe, arra a jó buzakenyérre. (Táncol.)

Mind. Üdvözlégý áldott Messiás!

Ki mennynek és földnek teremő szent ura,

Isten, tégedet imádunk,

Messiáshoz átkiáltunk, lábaidhoz borulunk.

Ále, ále, álleluja.

Induljunk, ballagjunk Geci, Feri pajtás,

Mert eljött az igaz Messiás.

Uccu bunda, táncoljunk, muzsikával vigadjunk,

Mert eljött a mi új királyunk.

1. pásztor. Öreg, azt a vén nótádat el tudnád-e mondani?

Öreg. Azt a vén régi rókát elfogni, a kit a nagyapám a parlagon elszalasztott?

1. pásztor. Nem azt a régi rókát elfogni, hanem a vén nótádat elmondani.

Öreg. Hogy ne tudnám, mikor a Jeruzsálem útján megtanultam. (Táncol.) Ha az öreg asszony ennünk, innunk adna, ilyeneket ugranánk, szinte nagyot botlanánk, tízessel, huszassal megajándékoztatnánk.

Mind. Égből leszállott angyalok jelenték pásztoroknak,

Hogy szűz méhéből született megváltó a világnak;

Égi kincs, lelkes oltár,

Az égben készen vár.

1. pásztor. Öreg, azt a vén versedet el tudnád-e mondani?

Öreg. Azt a vén verse hálót elbontani, kit nagyanyám fönt valaha?

1. pásztor. Nem azt a vén verse hálót elbontani, de a vén versedet elmondani.

Öreg. Hogy ne tudnám, mikor a Jeruzsálem útján megtanultam.

Vedd öcsém dudádat hamarsággal,
Fujjal egy víg nótát bátorsággal,
Vigasztald Jézuskát szűz anyjával,
Hogy ne szomorkodjon szent fiával.
Kis Jézust imádjuk.

Mind. Kisded Jézus égi gyermek született Betlehembe,
A barmok közt szendereg, fázlódik hidegségbe,
A szűz anyja rongy pólyába takarva altatgatja.
Örömszólás, jó hírmondás hallatszik a pusztában,
Hogy született kis Jézuska Betlehem városában.
Valóban az isten fia, ez világnak megváltója.
Szegény gyarló bűnösöknek szabadítója.
Két világ meg nem szenvedett, a barmok befogadták,
Hideg télben a jászolban maguk közt tartják.
Véle, nem tulajdonában, Betlehemnek városában,
Onnan is kiűzeteték juhok istállójába.

1. pásztor. Hány óra öreg?

Öreg. Két fertály ötre, majd felötöm tökre. Kalbász, oldal-szalonna az öregnek jó volna, jó volna, (táncol) ha gazd-asszony adna. Nosza tehát jó gazda, pénzt vár ez az erszény (megáll és a bundáját rázza). Valaha jó gazda volt, de most nagyon szegény. Kalácsokat majd adna, kolbászokkal megrakna, tizzessel, huszassal megajándékozhatna. (A táncot abbahagyja.) No mára, valahára szavunkat végeztük, köszöntő versünket bé se rekesztettük. De hát mi szegények úgy állunk mint egy fa, valami édesden torkunkon le ne csuszna. Jó volna tehát egy icce borocska, vagy pedig egy pohár mézes pálinkácska, hét rőfnyi kolbászka, hasolnyi hurkácska, oldalas béleske vagy pedig kalácska. Ha mi ezt láthatnánk, torkunkra csusztatnánk, köszöntő versünket el se mulasztanánk.

Mind (kifelé menve:)

Azért tehát jó gazda, bocsáss minket utunkra,
Maradjon házadra istennek áldása!
Isten áldja meg e háznak gazdáját, szép eladó leányát,
Pincés kamaráját.

Öreg. Az egér rágja ki a lisztes zsákját.

(Szabolcs m. Dessewffy.)

DEMJÉN KÁROLY.

Tájszók.

Vas megyei k.

a k s z é n t á l l á s : sorozás
 b o s z o r k á n y p i l l e : halál-
 fejű lepke.
 b ö s t ö r k ö d i k : piszkálódik,
 nem hagy valakinek békét.
 b ü d ö s f é r ě g : poloska.
 b ü r ű : gyaloghíd.
 c i h ě l ő d i k : el akar menni, de
 soká indul el.
 c s é c s h e l y ě s : himlőhelyes,
 ripacsos.
 c s u t a : a gyümölcs szára.
 c s u t a k : egy csomóba össze-
 kötött szalma, mellyel a lova-
 kat tisztogatják.
 é b i b i h a l , é b i h a l : a béka
 neve, mikor a tojásból kikel
 s még nincsenek lábai.
 e r d ő s : erdőkerülő, őrző.
 e v e s : ha valakinek a kezébe
 szálka megy s aztán meggyűlik.
 g ě r ě n c s é r : fazekas.
 g u b a , g u b i t a , z s i r o s g u b a :
 gubacsfélék, mint a tölgyfa
 termései.
 g u n y á r : hímlúd, gúnár.
 h é b é r : lopó a bor fölszívására.
 h é b é r t ö k : lopótök, lopó-
 alakú tökgyümölcs.
 h ó h a r m a t : dér.
 h u r o g a t , h u r o m á l : valakit
 erősen megszid, lekap.
 k á c s ě r : hím réce.
 k a f f o g a t a k u t y a , m i k o r
 legyek után kapkod.
 k a t r o c : tyúk és egyéb barom-
 fiak számára készült zárka.
 Ez Csallóközben vörsők név
 alatt ismeretes.
 k u k s z é l : tavasz felé fújni
 szokott déli szél, mely a havat
 olvasztja.
 k u n y e r á l : kéreget, nagyon kér.

(Sorokmelléke.)

l a s k a : a zsidók húsvéti lepénye.
 m á l c : méhser.
 m o c s o l a : esős idő után tá-
 madt kis vízállás.
 m o n y a s o s : ménló tulajdonos.
 n á s z o m , n á s z a s s z o n y o m :
 a két házasság fél szülői nevezik
 így egymást.
 o c s u : a gabona alja, melyet
 a tyúkok esznek meg.
 p a k o m p a r t : pofaszakáll.
 p á r f ő d ű é l : házi vászonból
 készült lepedő, a melyben a
 fűvet hordják a mezőről.
 p á s k u m : legelő.
 p e n é s z l ě s : penészes.
 p ě r j u k a : lepke (Vas m. Mo-
 gyorosd vidék az Őrségben.)
 p ö c s m á c s i k : liszt és burgo-
 nyából készített sodrott metélt,
 melynek mindkét vége hegyes
 szokott lenni.
 r i c s e t ě s : vegyes kereskedő.
 s i f l i : mézes kalács, melyet a
 bábsütők árulnak.
 s ö n n y e d é k : a kézen tá-
 madni szokott dudorodások.
 s z i v a r p i c : szivarszipka.
 t á p á s z k o d i k : ha valaki
 lassan kel föl.
 t e h e n k ě d i k : könyököl, neki
 dől valaminek.
 t e l e k a l l a : a ház végében
 levő földek.
 t e m e t ő r e m e g y : temetésre
 megy.
 t o r ó : tarló.
 t u c l i : pamukból készült kar-
 mantyú a kézcsuklóra.
 u g r a t n i : a lovakat fedeztetni.
 v ě n d ö l y : zsíros döbön.
 z s o m b i k : a juncus nevű
 növények.

MARTON JÓZSEF.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.

XXII. kötet.

1893. APRILIS 15.

IV. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Kantaír.

Tiszta, átlátszó elemekből álló szó: *kanta* + *ír*; alkotó részeihez nem fér semmi kétség, mind az első mind a második tagja eléggé ismert szó nyelvünkben. CzF. szótára a *Kanta* szó alatt ekképen értelmezi: „*Kanta*: kanna alakú edény, különösen melyben a gyógyszereket, íreket tartogatják. Innen *kantaír* a. m. gyógyszer, vagy gyógyszer-tári ír; *kantaíres* asszony a. m. bájitalos, vagy méregkeverő asszony’.

Ez a magyarázat azonban a mily könnyű, ép oly valószínűtlen. Két, erős bökkenője is van neki. Az első, hogy *kanta-ír*, a mint a következő analog példák mutatják: a) *haj-kenőcs*, *szekér-kenőcs*, *kenyér-liszt*, *kalács-liszt*; b) *szappan-kenőcs*, *nyúlhaj-kenőcs*, *buzaliszt*, *árpa-liszt* sat. vagy annyit tenne, hogy az *ír* a) valami célra szolgál, tehát: „kantának való ír’.

vagy pedig b) az anyagot jelentené, a melyből készült, tehát „kantából való ír’.

Ha az edény valamely anyagnak jelzőjeként áll, az rendesen mértéket jelent, pl. *szekér buza*, *tál leves*, *pohár bor*, *csésze kávé* sat. A másik bökkenője, hogy ha megengednők is, hogy a *kosárkrumpli* annyit tehet mint „kosárban levő krumpli’.

még akkor is bajos volna a *kantaír*-nek föntebbi magyarázatát elfogadnunk, mert a *kanta* oly öblös edény, a melybe egy egész veder víz jól belefér, de a patikusoknak meggyűlne vele a bajuk, ha benne kellene tartaniok az orvosságot.

Más magyarázatát adja V á m b é r y: „A *kam* (= pap) a mai magyarban már csak annyiban van meg, a mennyiben a *kanta* szóban, mely a székely nyelvjárásban *kuruzslót* jelent, az altáji *kamta*: „*kam*-ot (papot) működtetni, magát bűvös mondással gyógyíttatni’ ismerhető fel. Innen van a magyar *kanta-ír*: *kuruzsló szere*, *bűvös ital*“ (MagyEred. 384).

Ennek a magyarázatnak is hármass gyöngéje van. Az egyik, hogy sehol sem akadhatni nyomára, s Vámbéry sem idézi, honnan vette, hogy a székelyeknél a *kanta* „kuruzslót’ jelent. A második,

hogy ez jövevényszó, a mellyel csak jó későn, a XVII. század derekán találkozunk először s első forrásaink csakis „nagyobbféle edény” jelentését ismerik. A harmadik nagy kérdés pedig, a melyre a „Magyarok eredete” alig fogja valaha a kellő választ megadni, hogy mi módon alakult egy okos emberi teremtes, a „kuruzsló pap” emberi kéz gyúrta fazekas gyártmányá, „kantává”.

A mai nyelv előtt a *kantair* merően ismeretlen szó. De, a mennyiben a jelenségekből következtetnünk lehet, a mult idők élő beszédje sem ismerte, s csakis mint irodalmi szó egy-két tanult ember tollából került a papirosra s jutott bele a későbbi szótárakba. Legelsőbben Calepinusnál találkozunk vele a következő latin szavak alatt: *pharmacum*: orvosság, étető, *cantair*; *praemedicatus*: megorvosoltatott, *kantairezött*, bűbájoltatott; *veneficus*: ördögös, *kantairos*, bűvös-bájos. Ugyanígy MA. és PP. szótárában azzal a különbséggel, hogy a „praemedicatus” alól hiányzik a *kantairezett*. Calepinus után még két szótárféle műben találjuk följegyezve: „Veneficus, vel venefica: *kantairos*, ördögös, bűvös-bájos, boszorkány (Verböczi: Magyar és Erdélyországnak törvény könyve. Index verborum 33). A patikárosok patikaszer-számokat, *kantaireket*, orvosságokat készítenek” (Com: Jan. 175). A szótárírókon kívül csak két műben találkozunk vele: a) Apáczai Encyclopaediájában háromszor: „Az orvoslás, kézzel gyógyítás, a betegek rendtartása vagy az orvosság: *kantair* (195). A belső rossz állapot orvosságok által gyógyíttatik meg, s még penig beteg rendtartásiackal avagy *kantaireseckel* (197). Tsinálmányok: Az ember egészségére, patika, *kantair*, kenet” (257); b) Thaly „Vitézi énekek gyűjteményében”: „Félszemű fűzfa mellett bucsut hirdetének, *kanta-írral* az ágnak mind oda csellegnek” (I.351).

Már föntebb előszámláltuk az okokat, a melyek ellene szólnak ama magyarázatnak, hogy a *kantair* összetett két tagból, *kanta* és *ír*, szerkesztett szó; ez okokhoz még egy újabbat, az előbbieknél nem kevésbé fontosat csatolhatunk, azt tudniillik, hogy míg a *kantair* már a XVI. században előfordul, maga a *kanta* csak a XVII. század közepén tűnik föl először s csupán három műben találjuk följegyezve.

Nem tartjuk szükségesnek ismételni, a mit az utolsó füzet első cikkében a vendégszók ismertető jeleiről mondottunk, s egyszerűen kijelentjük, hogy e szavunk is homlokán viseli az idegenség bélyegét. A nyelv, a melyben alapszavára akadunk, a latin. s

e szónak első megállapodott jelentése: 'énekelni'. A gyakorító *canto*: 'énekelget' igének praefixumos *incanto* (ráénekel) összetétele ugyanis kiválóan 'bűbájol, varázsol' jelentést öltött magára: *incanto*: insbesondere eine zauberformel gegen jemand aussprechen, zaubern, bezaubern (Freund). Ennek a származéka: *incantator*: 'zauberer' a román nyelvek közül meghonosult a franciában: *enchanteur*, a spanyolban: *incantador* s az olaszban: *incantatore* mindegyikében 'bűbájos' jelentéssel; s a magyar *kantaír* egész valószínűséggel az olasz *incantatore* képmása.

Első tekintetre mind az alak: *incantatore* = *kantaír*, mind a jelentés: 'varázsló = orvosság, mérég' erős kétséget kelthetnek az egybeállítás ellen.

A mi az alaki nehézség kiegyenlítését illeti, azt hisszük könnyen boldogulunk vele s a szakemberek teljesen megnyugsznak magyarázatunkban. Három kérdés áll előttünk, a melyekre kielégítő választ kell adnunk: Hova lett az olasz szónak kezdő *in* tagja? Hogyan vált a végső *orc* tagból *ír*? Hogy magyarázandó a második *t* betű hiánya?

Az első kérdésre megfelel Diez (Gram. III.479): 'Am an fange eines wortes wird accentloses *i* vor *l* oder *n* abgestossen'. Kőrösi Sándor pedig kérdezősködésemre ezt a választ adta: '*incantare*-ből kopás útján '*ncantar*' válhatik'. Az *o*: *i* hangváltozást se szükség a szakértőknek hosszasan bizonyítgatnunk; elég ha egy-két ismertebb példát idézünk reá: porejt: pirít, szovárvány: szivárvány, vérszopó: vérszipó, hamos: hamis, továbbá Siklós-nak régi Soklós neve. Elősegíthette s valószínűen elő is segítette e hangváltozást még a honosító törekvés is, mely az *ör* = *ír* módosítással legalább a végtagot általánosan ismert szóvá alakította át. A *t* kivesztét is igazolhatni oly példákkal, a melyekben a szomszédos tagokban ismétlődő különösen dentalis explosiva közül a második el-elmarad, pl. *vetettem*: *vettem*, *büntetetlen*: *büntetlen*, *elegendendő*: *elegendő*. Így vált a *[n]canta[t]or[e]*-ből *kantaír*.

A jelentés két tekintetben tüntet föl némi egyenetlenséget. Az egyik, hogy az *incantatore* cselekvő személy = *varázsló*, míg a *kantaír* a cselekvés eredményét mutatja = *varázslat*, *varázsszer*; a másik a magyar szónak két, egymással ellentétes értelme: *orvosság* és *mérég*. Ezek az ellentétek azonban könnyen kiegyenlítődnek, ha az első megtelepedésnek s a jelentésfejlődés folyamának mozzanatait meg tudjuk világítani.

Már fentebb említettük, hogy a legelső forrás, a melyben

föltűnik a szó, Calepinusnak szótára. Nem mondunk vele semmi csodálni valót, ha azt állítjuk, hogy a nagy tudományú magyar fordítónak a magyar nyelv akkori elhanyagolt, fejletlen állapotában bizonyára nehéz és nagy gonddal járó munkát kellett teljesítenie, ha a latin irodalom gazdag szótárának egyes szavaira alkalmas egyértékeseket akart találni. Küzdelmének, munkája fáradságos voltának eleven képét tüntetik föl azok a nagy számmal található szók, a melyekre nem tudott alkalmas kifejezést lelteni s a melyek magyarázatlanul állanak a szótárban. Néha azonban úgy segített magán, hogy az élő nyelv példaadása után indulva a latin szókat a magyar ajkhoz idomította s többé-kevésbé magyar hangzásúakká tette. Ilyenek: lat. *consul*: magy. *konsul*, lat. *dictamnum*: magy. *diptamos*, lat. *elegia*: magy. *alagya*, lat. *ecloga*: magy. *agolka*, lat. *epigramma*: magy. *purgoma*, lat. *labyrinthus*: magy. *baralintos*. Széles körű nyelvismereténél fogva más esetekben e nyelvek egyikének vagy másikának magyarossá idomított szavával értelmezte a latin kitételt. Így lett a lat. *caseale* magyar egyértékesévé a ném. *pütze* = *pöcc*: a törökségből valók ezek: lat. *dictator*, *dictatura*: tör. *emin* = magy. *eméng*, *eméngség*, lat. *duumviratus*: tör. *subaşı* = magy. *szubasa-ság*; az olaszból: lat. *ephiates*: olasz *l'incubo* = magy. *linkabas*, lat. *harmonia*: olasz *l'armonia* = magy. *larmonnya*, lat. *veneficus*: olasz *incantatore* vagy a mint Calepinusban az olasz értelmező mondja: *'chi avenena o incanta'* = magy. *kantaír-os*.

Midőn tehát Aratorunk, a kiről tudjuk, hogy az olasz nyelvnek teljes birtokában volt, a lat. *veneficus*-nak fülében csengő olasz *incantatore* egyértékesét is fölhasználta a latin szó értelmezésére, az átidomítással, a mint fentebb láttuk, nem volt valami nehéz dolga, mert az egyszerű és természetes módon mehetett és ment végbe: *'ncantatore* = *kantaír*; csupán a végzet nem felelt meg a foglalkozást jelölő személynevek nagy csoportjának, a melyenek: *szabó*, *kőfaragó*, *szántóvető*; *halász*, *juhász*, *kertész*; *fazekas*, *kötél*, *lakatos*. Hogy tehát jelentés tekintetében is teljesen magyar szóvá váljon, az egyszersmind foglalkozást jelölő -s képzővel toldotta meg: *kantaír-os*. (Hasonló jelenségek az *esztergár*, *csaplár*, *mészár*-ból lett: *esztergár-os*, *csaplár-os*, *mészár-os*, *(bor)iszák*; *iszák-os*). Az -s képző oly elevenen mozgó s magát annyira éreztető alkotó elem, hogy alapszava mintegy maga-magától leválik tőle; a hol van *sáros*, *fényes*, *borús*, ott van *sár*, *fény*, *ború* is. Elevenségének ereje oly nagy, hogy sokszorta csalódásba ejti s megtéveszti a legépebb

nyelvérzékét is, s az -s betű leváltával könnyen előáll a *cipellős*-ből *cipellő*, *kulandos*-ból *kaland*, *ildomos*-ból *ildom* *, *állomás*-ból *álloma* (hallottam több ízben Baján) s a nyelvújításnak számos, ide tartozó elvonásai. Így állt elő mint az *incantatore*-nak képmása a *kantair*-ből elsőbben *kantaíros* s ebből aztán jelentésváltozással újra a *kantair*. Hasonló jelenségnek tanui a *pipere*, *redő*, *pendel*, *kalap*, a melyek elsőbben -s képzővel megtoldva kerültek át egy és más szomszédos néptől nyelvünkbe s aztán képzőjüket lehántva magukról, melléknevekből főnevekké váltak: a lat. *piper*-ből először lett *piper-es*, s ebből aztán *pipere*; az úszl. *red*-ből előbb *red-ös*, s ebből *redő*; a ném. *bendelhemd*-ből először *pendel-es* ing, s ebből *pendel*; a ném. *klapphut*-ből először *kalap-os* s üveg, aztán *kalap*. Ide sorozható még a *csákó* is, a mely annyiban különbözik az előbbiektől, hogy itt az idegen alapszó: ném. *zack*: magy. *csák* is megvan, a melyből elsőbben *csák-os*, ebből meg *csákó* fejlődött ki.

Hogy a most kifejtett módon ment végbe az alak és értelem módosulás, az a jelentések egybevetéséből is következtethető. Calepinus *veneficus*-ának magyar egyértékesei ezek: ördögös, kantaíros, bűvös-bájos; ellenben *venenum*; ital, méreg, etető, *venenarius*: méregcsináló, *veneno*: megmérgestem, *venenifer*: mérges, *veneficium*: méregcsinálás, etetés. Ebből kitűnik, hogy a *venenum* minden származékával együtt szívesen megtartja a 'méreg' jelentést, csupán a *veneficus* tüntet föl eltérést, a melyet a latin 'qui incantationibus utitur' értelmezés s az olasz 'chi 'ncanta (= incantatore)' irányadása szerint a magyar fordító híven az 'ördögös, bűvös-bájos' egyértékeseivel, a *kantaíros*-sal fejezett ki.

Még azzal a kérdéssel kell tisztába jönnünk, hogy miként ragadt a 'bűbájos' jelentésű *kantaíros*-ból főnévvé vált *kantair* szóhoz az 'orvosság' és 'méreg' jelentés.

A latin *veneficus* szó szerint fordítva tulajdonképen annyi mint: 'méregcsináló, méregkeverő', igaz érteleme szerint azonban: 'kantaíros (bűbájos)': az eredeti s az átvitt jelentés egybezavarásából magyarázható ki tehát, hogy más helyütt a *kantair* nem az őt megillető 'varázsszer', hanem a lat. *venenum* alapszó értelmében

* CzF. szerint *ildom* régiebb nyelvemlékeinkben előforduló szó s jelent 'eszélyt'. A régi nyelv az *ildom* szót nem ismeri. (L. NySz.)
Sz. G.

mint 'méreg' szerepel. 'Orvosság' jelentése pedig ama magyarázatból fűződött hozzá, a melyet Calepinus a *Pharmacum* értelmének megvilágítására csatolt utána: 'Vocabulum tam pro toxico, quam pro salutifero medicamento accipi potest'.

Így került a *Pharmacum* alá a három, egymástól eltérő 'orvosság, etető, *cantair*'.

Csaba íre.

A hun-magyar vérrokonságnak hiteles, arany betűs emlékoszlopa.

'Sokat tud a néphit a pogány nézetek nyomán a növények, füvekről, azoknak különösen bűvereje s hatásáról. Nevezetes egy pár feljegyzésünk hagyományos volta egész őstörténeti pogánykorunkba visszafelé nyomokat'. Így Ipolyi (Magy. Mythologia 252—253). Aztán idézi Beythe István elbeszélését Csaba királyfiról, hogy és miként gyógyult be 15.000 harcosának vérző sebe a *pimpinella saxifraga* csodatevő erejétől, a melyet e csodának örök emlékére 'Chabae emplastrum: Chaba íre' fűnek neveztek el.

A mi azonban föltűnő s e dologban nem kevésbé csodálni való, az, hogy krónikásaink, a kik pedig minden emlékezetre méltót híven elbeszélnek, a mi az ősök dicsőségének ragyogtatására szolgált, még olyat is, a mit más népek történetíróiból szedettek ki (vö. a Cyrus és Álmos születéséről szóló mondát), mondom, csodálnivaló, hogy, noha Ipolyi szerint közkeletű volt s szájról-szájra járt a hagyomány, erről az 'ős pogánykorig visszanyúló dologról' mégis mélyen hallgatnak, s csak hosszú, ezer évnyi időköz leforgása után bízta meg a hun-magyar dicsőség fölött örökös gondviselés a jó Beythe Istvánt, hogy papiroson is örökítse meg a vérrokonságnak e hiteles emlékét.

A dolog magyarázata pedig az, a mit különben mindenki magáról következtetve tudhat, hogy minden ember született etimologus s az emberek, köztük a történet- és egyéb fajta írók is, kezdetről fogva szerettek nyelvészkedni, a legtöbbször pogányul ugyan, de egyre nyelvészkedtek. Béla király Névtelenje a *Munkács* helynevet így fejti meg: 'Azon helyet, melyet legelsőben elfoglaltak, *Munkás*-nak nevezék, mivel hogy igen nagy *munká*-val jutottak a földre'. A Pannonia megvételéről szóló ének szerzője pedig így nyelvészkedik: 'Háromszor *Deust* kiáltának. arról nevezték ott az várast nemes *Dézsnek*'. Goromba képtelenség ugyan, hogy a

magyarok szlávok voltak (*munka* szláv szó), s még nagyobb, hogy az egész hadsereg, még a közvitézek is latinul tudtak, de mit ez a történetírónak, csak ha ő elmésnek tartott ötletét föltálalhatja! Beythe István is csak a talált példák nyomán indult, midőn az elődöktől tapottat sem akarva hátrább maradni, kieszelte, a mi különben is oly szembeötlően világos, hogy a cimbeli szóban az *ír* nem lehet másé mint *Csabaé*.

A mi pedig azt az Ipolyi magasztalta, a fűveknek bűverejéről és hatásáról sokat tudó néphitet illeti, hadd beszéljen helyettem Fialowski Lajos, a ki öt hosszú cikkben foglalkozott a *Csaba-íre* kérdés tisztázásával: „E dolgozat írója és barátai az ország különböző vidékein nyomozták. Zala-Egerszegen Zsámár Lajos, Kalocsán Tóth Mike, Aradon Simkovics Lajos, Maros-Vásárhelyen dr. Demeter Károly, Debrecenben Révész Kálmán urak odaadó buzgalommal keresték a kifejezést; de föláldozó fáradozásukat nem koronázta a keresett fölvilágosítás sikere. E kérdésre valamennyien azt felelik: a nép még a kifejezést sem ismeri” (Nyr. XIII.205).

Különben csak egy futó tekintetet kell vetnünk a növényvilág magyar nevezeteire, s legott meggyőződéssé válik lelkünkben, a mi eddig talán csak sejtelem volt, hogy az egész nomenclatura alig egynehány számot tevő kivétellel idegen népek ajándéka. Nagy részük egyenes átvétel, pl. *cser*, *jegenye*, *jávor*; *gesztenye*, *mandola*, *lasponya*; *eper*, *egres*, *boróka*; *tök*, *dinnye*, *uborka*; *lencse*, *borsó*, *bab*; *répa*, *reték*, *celler*; *rózsa*, *liliom*, *tulipán*; *kömény*, *ménta*, *mályva*, *zsálya*, *majorána* sat. másrészt pedig, s ebben nyelvünk a többi népek példája után indult, az eredeti kifejezésnek hű fordításai, pl. gör. *μυρωτίς*, lat. *auricula muris*, ném. *mäuseohr*, magy. *egérfül*; gör. *ἀρνόγλωσσον*, lat. *lingua ovis*, ném. *schafzunge*, magy. *báránynyelv*; gör. *κορωνόπους*, lat. *pes corvinus*, ném. *krähenfuss*, magy. *hollóláb*; gör. *ἀστέριον*, lat. *aster*, ném. *sternblume*, magy. *csillagvirág*; gör. *καπνός*, lat. *fumaria*, *fumus terrae*, ném. *erdrauch*, magy. *földi füst*; gör. *φώφα*, lat. *scabiosa*, ném. *grindkraut*, magy. *varjú*; gör. *δακτυλίτις*, lat. *digitalis*, ném. *fingerhut*, magy. *gyűszűvirág*; lat.-gör. *aegoceras*, ném. *bockshorn*, magy. *bakszarv* sat.

Ha tehát őseinket oly hasznos és jelentékeny termékek művelésére, a minők az alma, barack, eper, buza, árpa sat. sat. más népek tanították, teljes okszerűséggel következtethető, hogy a csekélyebb hasznat nyújtó, jelentéktelenebb növényekkel is idegen népek jóvoltából ismerkedtek meg. Ehhez járul még egy más jelenség, a

mely a *csabaíre* jövevény voltára enged következtetni. Eredeti szavaink tudniillik nyelvemlékeink tanúsága szerint a legrégibb időktől fogva csekély, jelentéktelen vagy épen semmi változást se mutatnak, pl. *szüm*: szöm, *gyimilcs*: gyümölcs, *nop*: nap, *halál*, *ürdüng*: ördög(ös), *terümt*: teremt, *feled*, *enged*, *szokoszt*: szakaszt (HB.); *atya*, *mielkedet*, *isten*, *szegénység*, *világ*, *elhagy*, *vall*, *megakaszt*, *illet* (EhrC. 1); a vendégszók ellenben, valamíg teljesen a magyar ajkhoz nem idomulnak, folytonosan változnak, ingadoznak, pl. *timnuc*, *temnec*, *temlec*, *tömlöc*; *gingber*, *gengber*, *göngber*, *gyengbér*, *gyömbér* sat. Hasonló ingadozást látunk a *Csaba-íre* szónál is; s ez az ingadozás lenyűlik egész a legutóbbi időig: *Csaba-íre*, *csába-íre*, *bába-íre*, *csaba-üröm*, *csába-üröm*.

Mind ezen mozzanatokot egybevetve, az egész *Csaba* mondat gyanúval kell fogadnunk, a mely csak Beythe István agyában fogamzott meg s a szót, a mely e monda keletkezésére okot szolgáltatott, valamely idegen nyelv birtokának kell tekintenünk. A népetimológiáknak azon sorába tartozik, a melyek valamely hazai szópár alakjához simulva eredeti szóösszetételeknek mutatkoznak s hasonlóan a *kín-torna*, *kén-eső*, *huss-ár* szavakhoz a nyelvérzék megcsalják s a tudákoskodó nyelvészt hamis magyarázatra csábítgatják.

Régi botanikusainknál a *csabaíre*, máskép *vérfű*, *vérállítófű*, *rákfarkfű*, *istenszakállafű*, majd *pimpinella sanguisorba*, majd *pimpinella saxifraga*, majd még *poterium sanguisorba* terminusok alatt fordul elő, s Wesselszki szerint *szárai tetején borított k o s á r - f o r m á n* fejez virági állanak, vagy a mint utóbb mondja: *a szárai tetején g y ű s z ű f o r m a* virágocskái szemléltetnek. A mit régi botanikusaink a növény alakjáról (*k o s á r*, *g y ű s z ű* forma virágai) s a hatásáról (vért állít, sebet gyógyít) mondtak, világos, hogy a *csabaíre* = *poterium sanguisorba*. A gör.-lat. *poterium* (pohár, serleg, kehely) névhez ragaszkodva *csabaíre* tehát tulajdonképen annyi mint: *p o h á r v i r á g*.

B a r c i a n u *„Romanisch-deutsches wörterbuch“* szókönyvét lapozva *„becherblume“* jelentéssel erre az oláh szóra akadunk: *cebare* (olv. *csebáre*). Ez az oláh szó pedig nem más, mint a gör.-lat. *ciborium*: *„trinkbecher“* (Freund); tehát ugyanaz, a mi: *poterium*: pohárvirág, a mint C i h a c n á l (*Dictionnaire d'étymologie daco-romane*) meg is találjuk magyarázatát: *„ciabare, cebare = ciborium: potesium sanguisorba. Cfr. magy. csabair“*.

SZARVAS GÁBOR.

A SZENVEDŐ IGEALAKOKKAL VALÓ MONDATSZERKESZTÉSRŐL.

Ilyen viszonyok között alakult meg akadémiánk. Ez Révai rendszerét tette a magáévá; mire az írók is megint az eredeti állapotra tértek: *-at*, *-et*-es szenvedőt használtak. A kérdés befejezettnek látszott.

Valamint azonban hamu alatt sokszor veszedelmes szikra lappang, mely csak alkalomadta szellőre vár, hogy lángra gyűjtsön, úgy történt itt is a látszólagos nyugalom után. A negyvenes évek végén t. i. újra megindult a tollharc, mikor Brassai Sámuel és rövidre utána, mikor Gyergyai Ferenc emelt szót. Ismételték a Debreczeni Grammatika szavait, legföljebb még avval a toldással, hogy Gyergyai utóbb 1872-ben, mikor Brassaiából, a korábbi Saulból, a szenvedőre nézve Pál lett, összevetette a szenvedő forma összes ideinek személyeit a műveltetőével, hogy nevetségessé tehesse Brassai állítását. 'Világos következés, úgymond. hogy értelmesnek lenni akaró nyelven csak akkor szabad használnunk a külszenvedő formát, midőn az *-ik* és a neki megfelelő többi személyragok világosan megkülönböztetik a műveltető formáktól. Összesen tehát csak négy személy az, a mi a műveltetővel nem talál, a mint ezt a ráfogott ikes külszenvedő eléggé cifra ige-idomából lehet látni. Ez aztán szépen megcsonkított egy igeidom! Ilyen ige-nek aztán már igazán nincs párja! (Magyarosan 96)

A mily kevéssé volt azonban igaza Gyergyainak, mikor azt állította, hogy 'nyelvünkben nincs meg, mert egy magyar se mondja, ha megvolna, élne is vele' (83), ép oly lázas hévvel kapott mégis rajta a Bachkorszak nevelte nemzedék. Ha az írók eleinte tán még kevésbé, a közönséges beszéd, a művelt osztály közbeszéde a mai fölfogásból következtetve bizonyosan mindjárt hódolt nem ugyan az *-ódom*, *-ödöm*-özésnek, minthogy ez már századokkal Gyergyai előtt kezdett hódítani, hanem egyrészt a participiumos *lett*-ezésnek, másrészt annak a nézetnek, hogy az *-at*, *-et*-ezésnek semmi jogosultsága sincs, mert nem magyar szenvedő-képző. Pedig se kiindulója, hogy t. i. az élő beszéd a valódi kútfő, se érvelése, hogy ha megvolna, mindenik valódi magyar tudná, nem állja ki a tűzpróbát; úgy hogy Brassait, a mint a következmény mutatja, nem igen biztathatta, hogy mellette maradjon. Brassait a hatvanas évek elején már a Gyergyai és a maga korábbi fölfogásával homlokegyenest ellenkező, de helyes irányon találjuk. Most

már, **A r a n y** János szavaival szólva, csak azon merev szöfűzés ellen tiltakozik, mely a nyugoti nyelvekből árasztotta stílusunkat: hogy t. i. elül álljon az alany nevező esetben s vonja, mint gőzös az utána ragasztott lusta hajókat, a szenvedő vagy vegyes constructio lomha terhét. De függőben hagyja vajjon nincsenek-e esetek s melyek azok, hol nyelvünk szelleme megtűri a passiv kifejezést' (Prózai dolg. 370). Függőben hagyja 1863-ig, mert ekkor nyíltan hirdeti: 'szenvedő képző csak egyetlen egy van, s ez az *-ik*; mely által külszenvedővé válik az ige, azaz olyanná, melyben nemcsak az van kifejezve az *-ik*-nél fogva, hogy valakin vagy valamin, valakivel vagy valamivel történik a cselekvény, hanem a *-tat*-nál fogva az is, hogy valakinek vagy valaminek külhatása, eszközlése, közbejárása által történik' (Akad. Ért. 44). Maga se vet ekkor már ügyet ama korábbi négy kifogására, hogy a szenvedő 1) nem szép, 2) nincs szükség rá, 3) zavart okoz, 4) nem nemzeti, mert az élő nyelvben nincs nyoma (ErdHiradó 1846. és MNyelvészet IV.108); s azért **L a u c h s** Lőrinc és **B a r n a** Ferdinánd is inkább csak Gyergyai kifogásaira felelnek, mikor a kérdéssel foglalkoznak. Az előbbi 'Van-e nyelvünk természetében gyökerező saját külszenvedő alakunk' című dolgozatában (MNyelvészet IV.182—203) a történet ismertetése után főleg annak szenteli erejét, hogy Gyergyai támadásával szemben kimutassa a forma őseredetiségét; míg az utóbbi a 'Tanulmányok a magyar régi egyszerű és újabb összetett igealak körül' című értekezésében (NyKözl. VII.333—402) ezen kívül még kettővel foglalkozik különösen. Azt kívánja t. i., hogy iktassuk egyrészt vissza az *-at*, *-et*-es formát régi jogaiha, hagyjuk el másrészt, mivel idegenszerű, a lábrakapott *lett*-ezést; és erre támad legjobban. Véleménye ez irányban kétségtelenül merev; s ha jobban ügyel a nyelv fejlődésére, bizonyosan engedett volna belőle. Azt írja: 'A körülíró mondatban a magyar nyelvben csak a *van*, *vala*, *volt* idejeit használja a létigének és csak a jövő időben a *lesz*-et; ellenben sem a jelen időben nem él *lesz*-szel, sem a múltban *lön*-nel és *lett*-tel a mint ezt Döbrentei és Gyergyai ajánlották és az újabb hírlapirodalom emberei nagy mohósággal felkapták' (377). Különben annyi minden esetre igaz, hogy ezt a kérdést eldönteni nem a legkönnyebb dolog: s ha pl. az *-atik*, *-etik*-et illetőleg elég határozottsággal nyilváníthatta a vitát befejezettnek Nyelvőrünk nem egy kérdéstevővel szemben, a participiumos *lett* ügyét aligha nyílt kérdésnek nem kell hagynia még jó ideig.

Mindent összevéve annyi bizonyos, hogy az *-at*, *-et*-es szenvedő formánk eredeti voltához kétség nem fér. A nyelvészet forrásai világosan szólnak róla és ennyiben teljes joggal hivatkozhatik bárki rájuk. De nem abban, a mit Barna Ferdinánd akart még belőlük következtetni, hogy t. i. a mai nyelvszokás a szenvedő használatában nem lehet más, mint volt a régi. Ez nem állhat, ha a nyelvben fejlődést akarunk elismertetni, a mit éppen azok tagadtak teljes erejükből, a kik az *-at*, *-et*-es szenvedőről tudni se akartak, mikor a kész élő nyelvre támaszkodva izentek harcot. Másképp alig kerülhetett volna fölszínre az a tanításuk, mely az írók tákolmányának nevezi a kereszténység behozatala idejéből a szenvedő formát. Hogy véletlenül egyforma a műveltetővel, éppen nem jogosít erre. Mert tény, hogy valamint egyéb szók s alakok, úgy a képzők is egyre változtak jelentésükben és azért föltéve, de meg nem engedve, hogy az *-at*, *-et* eredetileg kizárólagosan műveltető képző, idővel szenvedő jelentésűvé is lehetett, a mint lett a kétségtelenül reflexiv eredetű *-ódik*, *-ődik*, a melyre a passzívum jelentést éppen azok vitatják legerősebben, a kik az *-at*, *-et*-től eltagadják. De erre úgy sincs szükség; mert bizonyos róla, hogy az összehasonlító nyelvészet tanúsága szerint megvan a közelebb-távolabbi rokon nyelvekben egyaránt, a mint alább lesz módunk látni, s így nem íróknak megállapíthatatlan forrásból merített tákolmánya.

Természetes, hogy a passzívképzés mivoltára vonatkozó különböző fölfogásokkal más-más alaktani magyarázatokkal is próbálkoztak, a nélkül azonban, hogy tovább jutottak volna a Révai megállapította eredménynél. Révai a régi nyelv és a rokonokkal való összehasonlítás alapján eredetinek nyilvánította az *-atik*, *-etik* és a 'formativus' *t*-vel bővült *-tatik*, *-tetik*-ből való szenvedőt. Kutatásaiban az *-ik*-nél állapodott meg, de a róla szóló tanításban ellenmondásba jött önnönmagával. Míg ugyanis egyfelől azt tanította, hogy az *-ik* rag egy névmásból való, mely a zsidó *hi*: 'ea, illa' pronomennak képmása (Gramm. 337), addig másutt azt találta hirdetni, hogy *-at*, *-et* képzős igéink, melyeket közönségesen mandatívumoknak neveznek, pusztán a 'forma indeterminata secunda', vagyis az *-ik*-nek fölvételével lesznek passzívumokká, vagy ha épenséggel bennük volna már ez a jelentés, az *-ik*-nek magukhoz kapcsolásával 'directe et multo clarius passiva sunt' (Ant. 262—263. és Gramm. 892). S ezen pont körül forgott Révai utódainak magyarázgatása is. Új náluk csak az, hogy a kétértelműség el-

kerülésére többen (pl. Márton J.: Sprachlehre, Pápai S.: A magyar litteratura esmerete) ajánlatosnak találták a Kövesdi Pál szabályát: a passzívum képzője *-tattatom, -tettetem*, s hogy a Révai említette *‘törík, hallík, oldík’*-félékre való hivatkozással az *-ik*-et hirdetik nyíltan képzőnek, egyedüli passzívumképzőnek. Kutatni, hogy nem lappang-e az *-ik* előtt valamely más elem, a mely a cselekvő jelentést szenvedővé változtatta, fölöslegesnek találták, bár az *essík, issík*-en és más hasonlókon maguk is látták, hogy az *-ik* szereplése nem képzőszerű. Pedig ha az *-ik* képző, mely a műveltető formából szenvedőt alkot, nem tehet-e hasonlót a reflexiv alakokon is, mikor szenvedő és reflexivum jelentésileg semmiesetre se állanak egymástól távolabb, mint műveltető és szenvedő? Hanem Révai nem elemezte ezt az *-ik*-et, ők se próbálkoztak meg vele, hanem e helyett mindig az egészzel vesződtek s így bajos volt eligazodniok.

Mi tehát a szenvedő képző, mi benne lényeges, mi csak járulékos? Talán segítenek megoldásában a rokon nyelvek. Végezzünk először az *-ik*-kel.

Igéinket tudvalevőleg egy az egyes 3. személyükön található vagy hiányzó hangcsoport szerint az ikesek és iktelenek osztályába szokás sorozni. Vannak t. i. olyanok, s ezeknek a száma a nagyobbik, a melyeknek a 3. személyen semmi jellemző kifejezőjük sincsen, hanem pusztá tövükkel szerepelnek ily személyül; s vannak olyanok, melyek 3. személyükön egy *-ik* hangcsoporttal bővülten szokásosak. Így volt ez régente és így tanították a gramatikák. Történt azonban, hogy idővel nagy változásnak tudatára ébredtek, a kik a nyelvszokásra figyeltek. Azt találták, hogy míg irodalmunkban a régi szokás elég pontosan folytatódik, köznyelvünkben el-elmaradoz az *-ik* ott, a hol kétségtelenül szokásos volt s viszont meghővül vele sok ige, a melyhez azelőtt sohase kapcsolták; valóságos nyomatékosítónak tűnt föl egyik helyen, míg a másikon egyenesen képzőnek tetszett. Nyelvrontás-e ez, kérdezték nyelvészeink, avagy tán semmi különös sincs benne? S kutatni kezdték, hogy képző-e, rag-e, vagy esetleg mi más az *-ik*.

Ismeretes, hogy a képző olyan jelentésmódosító hang vagy hangcsoport, melynek állandóan meg kell maradnia, vagy legalább kimutathatónak lennie a képzett szó minden alakjában. Ámde ilyen-e az *ik*? A példák, a melyek fölvilágosítást adhatnak, két csoportra válnak. Az *cszik, issík, játszik*-on egész más a szerepe, mint *törík, hallík, oldík*-on; míg amazokon semmiféle jelentésmódosítással se

jár, itt ezeken való kapcsolata valóságos szenvedőkké változtatta az egyszerű *tör, hall, old* igéket. A nyelvészet tanúsága szerint pedig minden jelentésváltozás alaki exponenssel, képzővel jár; a *török, hallik, oldik*-on azonban *-ik*-en kívül mit se lát szemünk, hall fülünk, a mi ezt a változást előidézhette volna. De ugyancsak a nyelvészet bizonyítja továbbá, hogy a képzők, melyek eredeti önálló szókból zsugorodtak össze mai alakjukra, vajmi könnyen kivethető részek a rájuk nézve kedvezőtlen hangalaki fejlődés örökké őrülő kerekéi között. Így történik, hogy egyre fogynak, egyre kopnak, s végül akárhányszor mindenestül nyomuk vész, mikor a velük alakult igeszók még mindig nem engedtek legkevesebbet se a teljességükben okozta jelentésből; s beáll az a sajátságos helyzet hogy látszólag képzőtelen szón képzővel járó jelentést találunk, mely megfejtésre vár.

A *török, hallik, oldik*-félék *-ik*-jének képzői jelentése ilyen eredetű. Maga nem egyéb, mint helyesen mondotta Révai, 3. személyű névmásunkból való személyragnál, de előtte valami képző jutott lappangásba, melynek a jelentése azután mintegy rászállt. A 3. sz. jellemző hangjának ugyanis *B u d e n z* az *s*-t állapította meg (l. NyKözl. XXI.190—199), mint a mely az ugor nyelvekben kimutathatólag máig is fönntartotta magát, a megfelelő hangalaki változásokkal *h*-vá, *s*-vé lágyulva, *t*-vé, *l*-lé alakulva. S ennek az ugor *s*-nek a változata van meg a magyar *-ik*-ben. Nyelvünkben t. i. tényekkel kimutatható, hogy benne igen sokszor jésítés az *s*-nek a sorsa (l. NyKözl. XXI.190—199), úgy hogy *tudja* = **tudo-s-a*, *lova* = **lova-s-a*. Ez a *j* pedig valószínűleg azonos az *ik*-beli *i*-vel, míg a *k* alkalmasint azon ugor nyelvekbeli nyomatékosító hang, mely a többi között az iktelen igék alanyi ragozású jelen idejének első személyéhez is járult és ezen az eredeti *m* ragot kiszorította.

Az *-ik* tehát = *j(*s)+k*; más szóval, nem képző, hanem rag. A ragnak azonban tudvalevőleg jelentésmódosító hatása nincs. Ilyenje csakis valamely mellőle kiveszett képzőtől lehet.

Hogy miféle képző volt ez, arra ismét csak az összehasonlító nyelvészet vallatásából kaphatunk fölvilágosítást. Kifejtése szépen összekapcsolható a teljes *-atik, -etik*-nek magyarázásával, s világot derít egyszersmind a passzívumul használt *-ódik, -ődik* szereplésére is. Az a közös t. i. bennük, hogy valamenennyjűkben egy és ugyanazon képző jutott lappangásba, melynek a jelentésmódosító hatása azonban egyiken se szűnt meg. Lássuk tehát őket közösen.

Kétségtelenül gyakori tény a nyelvben a szavak tagjainak

erősebb-gyöngébb összevonása. Hogy azonban erre az önállóságát vesztett, hangsúlytalan ragnál, képzőnél, képzőbokornál alkalmasabb nyelvény alig lehet, könnyen elgondolható. Megfogyatkozik, összeolvad a rag, a képző nem egyszer egyetlen pótlónyújtásos hangzóig, egyetlen betűig, mássalhangzóig, majd meg veszendőnek indul mindenestül, legföljebb egyes formáknak határozott alkalmazásai-ban vagy ideiben tüntetve föl egy-egy hangot, mely állandóságával vonja magára a figyelmet. Ismeretes például, hogy iktelen igéinknek alanyi ragozású jelen időbeli 2. személyén állandóan *-sz* hang szerepel rag képében. Szinte hajlandók volnánk annak tartani, sőt minden bizonnyal tartanók is, mint tették jó sokáig elődeink, ha a nyelvemlékek nem szolgálnának ennek az *-sz*-nek az eredetéről fölvilágosítással. A dolog úgy van, hogy benne egy ragnak tetsző gyakorító képzővel *sz* = **sk*-val állunk szemben. Ez a képző t. i. néhány ismeretes igetőhöz (minő *tev*-, *lev*-, *ver*- sat.) járult, a melyek régente az egyes szám 2. személyében egy *-l*, a harmadikban egy *-en* raggal bővültek, de utóbb mind az egyiket, mind a másikat elvesztették. Az ige végén álló képző az előtte álló gyöngé ellenállású *v* kivetésével lassankint pótlónyújtásossá lett valamennyi személyben, úgy hogy a 2. személyben *léssz*: *lész* formák kezdetek fölmerülni eredeti **lesz-cl* helyett. Ennek az analogiájára a mint a képző eredeti funkciója elhomályosult, más igék is megpróbálták vele élni, eleinte talán még a sziszegő végűek (pl. *keres*, *olvas*, *főz*) közletésével, de utóbb mindenütt általános szokássá lesz. Az eredeti frequentatív képző ime raggá süllyedt, az igazi rag pedig elveszett (Nyr. III.19).

Hasonló fejlődésen mentek át a *törík*, *hallík*, *oldík*-félék és az *-atík*, *-etik*-es igéink, midőn mindegyikükből kiveszett az *-ik*-et közletlenül megelőző *v* reflexív képző. Az eltörött a tengely, szárnya szegett madár-féle példák állandó szinezetű, mindig megmaradó önhangzója szemben a tranzitív 'törte, szegte' formákkal határozottan egy elveszett elemre utalnak, mint akár a 2. személyű *léssz* dialektusilag ma is hosszú *sz*-ével. Az *-atík*, *-etik*-ben se lehetett másképen, mint hogy az *-at*, *-et*-et valaha egy reflexív *v* követte, úgy hogy a mai *-atík*, *-etik* egy eredeti **at-v-ik*, *et-v-ik*-re viendő vissza. Ez a *v* a szomszédságában levő pótlónyújtások végrehajtása után idővel kiveszett, de miként őt, úgy az ő okozta változásokat is a folytonos hangfejlődés eltüntette annyira, hogy végre a *v*-nek a magyar passzívum képzésében való közremunkálásáról emlék se maradt fenn.

Csak az a kérdés most, lehet-e a reflexívumnak ilyes hatása. Feleljen rá először a következő idézet, melyet a mai nyelv megfigyeléséből vont le szerzője. A reflexívumnak 2. jelentése a szenvedő, írja Simonyi (Nyr. VII.482). „Ezt egy különös átvitel által tulajdonítjuk a visszaható igének, a mennyiben nem azt fejezzük ki, a mi voltaképen történik, hogy t. i. a mondat alanya másnak a cselekvését szenved; hanem mintegy azt képzeljük, hogy maga az alany kénytelen önmagán végrehajtani az illető cselekvést. Népünk, ha nem tudja, vagy nem törődik vele, vagy restelli nyíltan kimondani, ki a cselekvő személy, rendesen nem az irodalmi passzívumot használja, hanem a visszaható igét, pl. Itt új ház építődik. Ez a ház eladódik. Aztán bevivődjek ám ez a szék. Csakugyan tény, hogy népünk ilyen mondat hallatára: „Nyilván a tanyákon próbáltak rabolni s úgy verődtek agyon” mindenkor szenvedő értelemben veszi a reflexívumot, hacsak nem veti mindjárt utána az író, mint Rákosi V. tette (Magyar Szemle 1890. 50. sz.) „Nem hiába írtam *verődtek*, a mikor nincs senki, a ki agyonverte”. Szóval teljesen hozzákötötték a reflexívumhoz a passzívum-jelentést, mint fönt a codexirodalomból idéztem példák szerzői is tették és azért hátrán föltehető, hogy nyelvünknek már régi saját-sága, sőt azt kell mondanunk, másutt is ez a szokás dívik, akár az idegen nyelvek analogiáit tekintjük, akár rokoninkhoz nézünk. Német szomszédainknál pl. egész közönséges ez a szójárás: „Der *wein trinkt sich gut*. Der *baum macht sich prächtig*”, vagyis reflexívummal fejezik ki a szenvedőt. A francia azt mondja: „Les livres *se vendent bien*”: a könyvek jól adódnak el. Ennek hű mása az olasz is, mikor így szokott beszélni: „Si *vendo* i libri, mi *si dice*”: nekem mondja magát, mondódik, mondatik, azt hallom. A gót mediopasszívummal, a görög mediummal fejezte ki a szenvedőt.

De az ugor nyelvekben se más az eljárás. A vogulnak van a magyar *hall-v*-(ik)-kal egyező képzésű *χolv* alakja s általában dívó benne a reflexívumnak szenvedő jelentése. Hasonlóan az osztjákban pl. a *tu* (= vinni) reflexívképzéssel: *tusaju* annyit tesz mint: „vitettünk”. A mordvinban *näje* annyi mint: „látni”, *teje*: „tenni”, de *näje-v* már egyenlő a magyar „láttatni”, *teje-v*: „tétetni”-vel. A finn *kuulu* teljesen annyi, mint a magyar *hall-v*, *näky* = *lát-szik*: **lát-u-sz-ik*. A lapp *kullo* = magyar *hall-v*, *čadno* = *köt-tet-ni*. Szóval általános a reflexívum mint szenvedőképző.

Vannak azután a mi képzésünknek még hívebb másai az

ugorság egyik-másik ágában. A vogulnak berezovi dialektusában egy *axt*-nak hangzó képzőbokr él, a mely közeli nézve ép olyan elemekből alkotottnak bizonyul, mint a mi *-at*, *-et*-ünk. Szenvedő értékű, de úgy bontható föl: $ax+t = *av+t$ (a mi annyi mint: reflexív. $+t$ moment. intenzív). A spiráns t. i. a kemény explozívához igazodva *f*-fé lett (tehát: $af+t$), ez azonban szokatlan a vogulban, azért *x*-vé módosult, innen a mai *axt*, pl. *taret-axt*-ban (= *vergeben werden*, *erlassen werden*). A mordvin *matlduv*-ban (= *sich niederlegen*: lefeküdni) szintén momentán (*d*) és reflex. (*v*) kapcsolatából eredő bokor szerepel ép úgy, mint a finn *-ut*, *-yt* és *-utu*, *-yty* sem egyéb *-v* reflexívumnak s *-t* momentán képzőnek kapcsolatánál, illetőleg $= v+t+v$ pl. *avau*-ban (= kinyitódni, kinyílni), *kokou*-ban (gyűlni), *avautu*-, *kokoutu*-ban. Sőt mi több, vannak a finnben a magyar szenvedőnek még föltünőbb képmásai azon *-tta*, *-ttä* momentán képzőjű igékben, melyek a reflexív ragozás követésével válnak szenvedő jelentésűekké.

Avval, hogy a mi *-at*, *-et*-ünk egyenlőnek van mondva e képzőbokokkal, már világos, mik rejlenek benne. Eredetileg $-a+t+v$ elemekből áll; habár a rokon nyelvek $-a+v+t$ -féle kapcsolatai, valamint a Sándor és Peer codexek példáinak hosszú hangzós képzői szerint (SándC: *birtaassek* 223, *ertetetik* 217, *kezerötteetõt* 223, *kõtözteessenek* 228, *leleeteetnek* 221; PeerC: *zwlétes* 72, 74), sőt a mai *-at*, *-et*-nek színezetét nem változtató s állandó önhangzója nyomán a reflexívumnak a *t* előtt való lappangása se volna lehetetlen. De mégis miért tennők itt a helyét máshová, mint a *törík*-félékben, vagyis nem közletlen az *-ik* elé, mikor az *-üt*, *-ët*, illetőleg az állandó színezetű *-at*, *-et* másképp is kimagyarázható? Az *-at*, *-et*: $-*üt$, $-ēi$ momentán intenzív képző, a mely $**ajt$, $-ejt$ -ből rövidült $-üt$, $-ët$ -en át *-at*, *-et*-té épen úgy, mint *-am*, *-an* az $-*ám$, $-án = **a+j+m$ -ből (vö. csillám-lik, villám-lik; futam-odik, villan sat.). Mind itt, mind ott tehát egy lappangó *-j* frequentatívumról van szó s ez az oka az állandóan megmaradó, egyszínezetű önhangzónak.

Az *-atík*, *-etík* végső elemzésben tehát így bontható föl: $aj+l+v+i+k$ a mi annyi mint: frequent. + mom. + intenz. + reflex. + személyrag + nyomatékosító.

Mi következik már most mindebből? Az 1), hogy a reflexív képzést több más nyelven kívül nevezetesen az ugor nyelvek is mind szenvedő képzésre használják; továbbá ebből folyólag 2), hogy a magyar *-atík*, *-etík*-ben és a *törík*, *hallík*-félékben teljes joggal

mondjuk lappangónak a reflex. -v-t, mert csakis belőle származhatott a szenvedő jelentés; 3) hogy az -ód, -őd-ös reflexivumokat szenvedő helyett alkalmazni, mint a népnyelv teszi s a mit némelyek az irodalomra ajánlottak, semmikép se hibáztatható, mivel ugorságszerte divó a szenvedő jelentést a reflexívumhoz fűzni; végre 4), hogy az -at+ód+ik, -et+őd+ik-féle kapcsolatok, a minőket századunkban egyes grammatikusok a műveltetővel való összezavarhatástól való félelmükben ajánlottak, két ugyanazon reflex. -v-t magukban foglaló képzőbokorból állanak és mint fölösleges képzőhalmozások szükségtelenek.

SCHNEIDER M. VAZUL.

A MAGYAR SEGÉDIGÉK.

Értem rajta a *van* alakjait, mint *volt*, *vala*, *volna*, s a melyeket összetett igeidők alkotására használunk. Kiindulásnak szolgál Jóka i *tevé*m lesz alakú ideje, melyért Kulcsár a múlt évi Nyelvőr 499—501. lapjain 'Új igeidők' címe alatt regényírónk ellen meglehetősen kiméletlenül kelt ki.

Hogy az író maga védje magát, azt tőle nem követelhetjük. Nyelvtani ügyekben a certare mesterségéhez a grammatikus tulajdonsága is kell. Minden író nem lehet mint Arany költő is, nyelvtanos is. Jókai magyar írói szerepének megfelelt, midőn regényeit a magyar nyelvérzékétől vezérelve, magyar mezbe öltöztette. Ha ez érzéke néha elelhomályosodott, azt a főváros kozmopolitikus légkörének tulajdonítom. Aliquando etiam Homerus dormitavit. De lássuk, mit lehet a Jókai használta új igeidő ügyéről mondani.

Ha a magyar időalakok eredetiségét vetem föl, a kérdés könnyen az egyszerű időalakok részére dől el: *várok*, *várék*, *vár-tam*, *várjak*, *várnék*. *Várandok*, bár ősi alaknak jelentkezik már a HB.-ben, ma pusztulóban van írásban és szóban. Pótolja a jövő értelmű jelenünk és a *fog*-os jövőnk. A többi egyszerű időalakjaink is oly számosak és oly jelentősek a mai használatban, hogy összetételekre nem szorulunk. S nélkülök még se lehattunk el Keletkeztek az összetettek az írás mesterségével, szaporodtak és terjedtek az írástudók segítségével. Ugyan ők ültették át nyelvtanainkba. Az utánzás alkalma és kényszere azonnal megvolt, mihelyt az író magát idegen nyelvű időalakokkal látta szemben. Ezeket nem értelmileg fordította, hanem alakilag idomította magyarra.

Elvégre összetett időalakjaink megvannak, még pedig oly nagy számban, hogy e feles szám némelykor zavar, vajjon melyiket tekintsem elsőbbnek, pl. *adék* vagy *adék vala* vagy *adok vala* idejét. A kérdéses *lesz* is előfordul annyiszor, a hányszor a valás idők, mind az irodalomban mind tájonként az élő beszédben. Név szerint *adja lesz* ma is él a nép száján, pl. Szatmárban (vö. Zolnai, Nyr. XXII.136), a székelyeknél (Szarvas, Nyr. III.51. Imreh: Idegen szólások 141), Jókainál (1871. óta, Imreh uo. 140) és némely magyarországi megyékben (Imreh uo.). Ép oly gyakori a népnél és Jókainál a *lesz*-es mult (*adta lesz*) Imreh és Sarvas tanúsága szerint, kevésbé a *lesz*-es történeti mult (*adá lesz*). Ezeknek az időpároknak a meghonosítása az irodalomban csakugyan Jókai érdeme lesz, ha terjedni fog; ha nem, önnön magukat ítéltek enyészetre, mint sok más népies alak.

Az összetett időalakok idegen utánzatok ugyan, de mégis van történetük. A HB. 15 tört. mult idővel (*teremté, monda, tiltá* sat.) és egy multtal (*adatott*) szemben csak egy *valá*-s multat (*adta vala*) és egy *valá*-s jelent (*szakasztja vala*) tüntet föl, míg a későbbi századbeli írók szövegében a *valá*-s időalakok szám szerint fölülmulják az egyszerűeket, sőt néha el is özönlik.

Hogy az említettem *tevém lesz* alakját megítélhessük, tudnunk kell a segédigék mivoltát, hányféleségét és a törzsigékkel való párosulását. Segédigéink, hogy mind elősoroljam, ezek: *vala, volt, volna, lesz, legyen* és *fog*. Csaknem mindegyikére ráillik szabályul, hogy a segédige oly szó, mely menten a személyragozás terhétől alakszóként csatlakozik a törzsigéhez és ennek idő- és módbeli értelmét módosítja. Volt az írói nyelvnek egy korszaka, midőn a törzsige is, a segédige is elfogadta a személyragot, így: *láttam voltam, láttál légy, láttunk valánk* sat. Ezt a kétszeres igeragozást a nyelv tündére megsokalta s evvel utóbb csak az ige törzsét ruházta föl. A *fog*-os jövő segédigéje (*fog*) azonban maga vállalta el az igeragozást s ezért viseli magán az idegenszerűség gyanus bélyegét: *ich werde, du wirst geben, én fogok, te fogsz adni* sat.

Hogy a segédigének még egy jellemző vonását említsem, eltérőleg az általános sorrendtől mindig közletlenül és elválaszthatatlanul követi a törzsigét. E szabályhoz megint csak a *fog* nincs kötve.

Ennyit kívántam elmondani általában a segédigékről. S most áttérek a *lesz* értelmezésére és csakis ezére, hogy el ne távozzam a kitzított *tevém lesz* alakjától. Érintetlen hagyom itt az egyszerű

lesz jövő értelmét (lat. *ero*) és *válik* (lat. *fit* meg *orior*) értelmét. A *lesz*-nek csak egy értelmét tüntetjük föl, melyet tudományos szótáraink vagy nem találtak vagy figyelmen kívül hagytak.

Lesz, mint ezt Szarvas már 1874-ben (Nyr. III.51) mondta, a mikor a három jelentő idő (*adja*, *adá*, *adta lesz*) valamelyikével párosul, a lehetőség és valószínűség értelmét rejti magában. Ezt az értelmezést nem csak helyeseljük, hanem vállalkozunk is bebizonyítására már az egyszerű *lesz*-ben. Mikor pl. az uccán álltunk és egy katonai hadsor haladt el szemünk előtt, egyszer csak elkezdte egyik társam: Te, az a két csillagos bátyád volt. — Én: Az *lesz*, s egy másik német társamnak ezt kiabáltam: Das wird er sein. — Ugyanez a német barátom észreveszi, hogy tárcáját otthon felejtette, küldi haza az inast, hogy hozza el. Hja! de otthon hol keresse? kérdém én német barátomat. — Es wird im letzten zimmer auf dem tisch sein. Az inasnak, a ki csak magyarul értett, így tolmácsoltam: Ott *lesz* az asztalon a belső szobában. — Ebből a *lesz* használatából és a némettel való párhuzamosításból mi következik? Az, hogy 1) a *lesz* itt nem jövőt jelent; mert abban a pillanatban, a mikor ezt mondtuk: *lesz*, a tárca már a szobában volt. 2) Nem szó szerinti fordítása ez a németnek, habár gondolkodásmódja azonos; mert akkor azt mondta volna: fog lenni. Megengedem ugyan, hogy németül gondolkozó pillanatokban így is mondanám: 'A tárca ott fog lenni'. De ez semmi esetre se magyarosabb az 'ott *lesz*' szólásnál.

A *lesz* 'valószínű' értelemben tehát azonos ezekkel: *lehet*, *alkalmasint*, *talán*.

Nehogy mondva csinált példákkal bizonyítottuk legyen a *lesz*-nek 'valószínű' értelmét, Petőfiből idézünk néhány példát: 'Jó ideje lement a nap, le is szállott már a harmat, már a hold is magasan van, éjfél is *lesz* innen onnan. — Szédülök. Fogj meg karoddal, lágy karoddal, szép leány! Csók-e ez vagy bor, biz én már nem is tudom igazán. Bor *lesz* ez, bor. — Hej, alföld, alföld! Nem reméltem, hogy így fizess szerelmemért. Vagy tán a zápor és ez a sár épen szerelmemért a bér? Csak ugyan az *lesz*'. — Aranyból: 'Udvaromnál van egy apród, csak parányi. Az magyar *lesz*. — Elkopott az írás. Dejszen nem is csoda. Negyven éve *lesz* már, hogy bevésték oda'.

Párosulni e *lesz* csak e hárommal párosul: *adja lesz*, *adá lesz*, *adta lesz*. Fölösleges megjegyeznem, hogy az egyszerű (*lesz*) állhatott egyesben is többesben is, míg párosan mint segédige

csak az egyesben (*adták lesz*). Ellenben nem fölösleges megjegyeznünk, hogy az egyszerű úgy mint a páros *lesz* kiválóan a 3. személyben használatos, talán a 2. személyben is, de nem az elsőben (*tevék lesz*). Az állítás valószínűsége és lehetősége t. i. az én személyén túl esik. Igen természetes; mert a mi e körön belül esik, az bizonyos, nem valószínű, nem 'talán'. És ez az, a miben Kulcsár megbotráncozott lesz.

Egy másik szokatlanság a tört. mult (*tevék*) természetében rejlik. Az elbeszélés cselekményei függetlenek mint a görög aorisztus és nem engedik magukat határozókkal korlátoztatni, sem *látta* sem *látá*, még kevésbbé kötőszókkal, mint *ha* vagy *mikor*.

Lesz tehát akár egyedül akár mint segédige mindig a lehetőség vagy valószínűség értelmében szerepel. Ezzel ellenkező a foglalo mód, mely, a lehető óhajtatást és követelést leszámítva a jelenben (*lássá*) és multban (*látta legyen*), mindig a valótlanságot jelöli: *lenne*, de nem *lesz*, *volna*, de *nincs*, *volt volna*, de nem *volt*.

Visszatérve a Jókai használta időalakokra: *tevék lesz*, abban igazat adunk Kulcsárnak, hogy Jókai itt a valótlanság értelmében mondta *tevék lesz*, e helyett: *tettem volna* vagy *tessem vala*. De nem adunk igazat neki, midőn a *lesz*-es időalakokat a helyes használat értelmében kárhoztatja. A szóban forgó értelemmel *lesz* él a nép száján és ha nem sikerült Jókainak, sikerülni fog más figyelmesebb írónak azt meghonosítani.

Szerintem a *lesz*-nek helyes használata és ismertetése bizony nem Jókain mult, hanem rajtunk. Mert a *lesz*-es időalakról nem csak szótáraink nem szólnak semmit, hanem nyelvtanosaink sem, sőt némelyek a segédigék létét is legföljebb a mintaragozásokban adják tudtunkra.

Ennyit a jelentő módú időekkel való párosulásáról. De az igenévvel is párosul, mint a *fog*; csak hogy nem 'lehető', hanem 'jövő' értelemben, mint a *fog*. *Lesz látni* és *fog látni* alakilag egyenlő párosulások. Értelmileg *fog látni* jövője e jelennek: *lát*, és *lesz látni* e jelennek: *látni*, mely annyi mint: *lehet látni*, *lát-hatjuk*, ném. *es ist zu sehn, man kann sehn*. E jelennek (*látni*) van multja is: *volt látni*, mely különbözik ettől: *volt mit látni*: mert ez utóbbinak jelenje: *van mit látni*. S ettől megint különbözik: *látni van kedvem*. Ez a két utóbbi eset szorosan véve nem tartozik ide, s csak azért említem meg, hogy a *van* használatával ismeretlen nyelvtanost félre ne vezesse, mintha a *van* segédigeként párosult volna a *látni* igenévvel.

Hogy e példahalmazba egy kis rendet hozzak, ismételni fogom őket tulajdonságaik szabatos meghatározásával.

1) A független igenév jövője: *lesz látni*.

Ismeretes a magyar ember előtt az érző és nyilvánító igék használata, midőn igenevük jelentő módú ige gyanánt áll és állítmányszerűen szerepel. Pl. a jelenben: „Itt-ott *látni* csak kis fellegel. Szavát sem *hallani* a csaplárnak. Azt *tudni* csak, hogy mély a tengerszem. *Venni észre* gyászos tévedésünk”. — Nem csinált példák ezek, valamint a következők sem. A múltban: „Dörögtek az ágyuk, szilaj zene hangzott, és még sem *volt látni* egy örvendő arcot. Akkora volt a tűz, hogy ide is *látni volt*. Nem *volt tudni*, fekete vagy fejr. *Volt hallani* elég badarságot tőlük”. — A jövőben: „*Hallani lesz* zúgást, dörgést, morgást. *Lesz látni* még rózsát tavaszkor”. Csak félve nyúl az írástudó az e fajta jövőkhöz; hamarabb áll szája az ilyenekre: „*Fogunk hallani* majd zúgást. Még *fogunk látni* rózsát”.

Ezeknek az időalakoknak tehát: *volt látni* és *lesz látni* a jelenjük nem *van látni*, hanem csak *látni*. Ennek valósága kiderül tagadójukból: „*nem volt látni, nem lesz látni*”, jelenjük: „*nem látni* (itt semmi szépet)”, nem pedig *nincs látni*. Vö. alább 2) alatt.

2) Az alanyi igenév állítmánya a jövőben: *lesz mit látni*. Jelen időben e példa így hangzik: *van mit látni*, és a múltban: *volt mit látni*. Csak megjegyezzük, hogy *lesz* ebben az esetben nem segédige, hanem állítmánya az igenévnek, mely e mondatban alanyt pótló. Jellemző az e fajta mondatokban a visszahozó: *mit*. Ennek változatai lehetnek: „*Lesz mivel* kenyeret venni. *Lesz mire* fejemet lehajtani. *Lesz hol* lakni. *Lesz kit* várni. *Lesz kire* gondolni. *Lesz kitől* félni” sat. A visszahozót megelőzheti a névmás viszonzója, egy főnév: „*Lesz pénz* mivel kenyeret venni. *Lesz párna* mire fejemet lehajtani. *Lesz ház* hol lakni. *Lesz vendég* kit várni” sat.

Meg kell itt is említenem a tagadó esetet, mely megvilágítja, hogy *van mit látni* tagadva *nincs mit látni*, miglen a megelőző 1) alatti példákban tagadva így mondtuk, hogy *nem látni*. Azaz, itt (*nincs látni*) tárgyat (*mit*) tagadjuk az alanyi igenévnek (*látni*), ott (*nem látni*) az állítmányszerű (független) igenevet. Fr. Il n'y a rien de voire, és a másik esetben: On ne peut rien voire.

3) Az értelmező igenév: *járni lesz kedvem*. Ennek *van* és *volt kedvem (járni)* időváltozatait fölösleges elősorolni: s csak azért

állítottam ezt az esetet is egymás mellé és igtattam ide, hogy össze ne tévesszük a segédigéjű *less látni* 1) alatti esetével.

Az eddigiekben számot adtunk a *less*-nek valóságos és látszólagos segédigei alkalmazásáról. Még szólnunk kell a képzett *lehet*-nek hozzá kapcsolható szerepéről. Mert ha a segédige fönti meghatározása helyes, hogy ragtalanul csatlakozik a törzsigéhez, akkor ebbe a képzett *lehet* is beleszámítható, noha némelyek ragtalan állapotában szerették a személytelenek közé számítani. Pedig ha a *less látni* fönn 1) alatt említett összetételnek *less* tagját segédigének néztük, mért ne nézhessük a *lehet látni* összetételnek is *lehet* tagját ugyanannak? Aztán a *lehet látni* nem is ollyszerű, hogy azt német vagy latin másolatnak mondhatnók. Ha e mintákat figyelmesen nézzük: „Man kann die stadt sehn. On peut voir la ville. Possumus videre civitatem. Potest videri civitas” és egybevetjük a magyarral: „Lehet látni a várost”: nem találunk az idegen mondatokkal alaki hasonlóságot. Mert *kann* nélkül *man sieht* és *on voit* mondatokat így fordítjuk: *látjuk, látszik* (*videmus, videtur*). De a *lehet* segédige egyikre se hajlik, pedig különben képes a ragozásra.

Tehát igenévhez csatlakozása, ragtalansága és eredetisége följogosít arra, hogy a *lehet* képzést is igenévvel párosultan segédigének nézzük. Hogy a *lehet* időket is alakít (*lehetete, lehetett* sat.), e segédigei fölfogásunkban ép oly kevéssé zavar, mint a *less* segédigénél ugyan e jelenségek nem zavartak. Mi tehát eltekintve ettől t. i. a *lehet* személyes voltától és szókötésétől (*lehetek, fiam jó lehet*), egyedül igenévvel való párosultát vesszük ez alkalommal szemügyre.

Lehet (és *less*) mint igenévvel párosult segédige a szórend általános szabályát követi, épen úgy mint *fog*, és ebben mind a kettő eltér a többi segédigék fönn említett jellemétől.

Lehet párosul 1) átható igenévvel, mint: *Lehet csodálni, nézni, tanítani* ezt és azt; 2) benhatóval, mint: *Lehet gondolkozni, nyugodni, pihenni, fáradni*.

Nem terjedhetünk itt ki a *lehet*-féle szókötésekre, mikor pl. az igenév személyragos lesz és a tulajdonító rag is személyragosan s önállósítva járul hozzá: „Neked lehet gyógyulnod. Nekünk lehet győznünk. Neki nem lehet szeretnie mást”. Csak azt jegyezzük itt meg, hogy a *lehet* ebben a minőségben oly merevül ragaszkodik ragtalanságához, hogy tárgyi ragozást se fogad el az igenév tárgyától, pl. ebben: „*lehet csodálni azt*”, míg a hasonló képzésű *tehet, vehet* vagy hasonló nemű *kesd, akar, mer* ettől el nem zárkoznak.

Hogy ez a segédige (*lehet*) még is *possum* fogalmának a megtestesítésére készült, nem tagadható. Különben beérjük vala az igeképzéssel és azt mondjuk: *csodálhat, taníthat, gondolkozhatik, eshetik* sat. *lehet* nélkül.

Még fönmarad az a kérdés, hogy ha a *lehet* segédige a *hat, het* képzőt pótolja, minden igenév mellett pótolhatja-e azt. Mondjuk: *lehet írni, énekelni, járni, alunni, tanulni, tanítani, és írhatok, énekelhetsz, járhat, alhatunk, tanulhattok, taníthatnak.* De hát egyenlők-e ezek a *lehet*-es kifejezések a képzettekkel? A német a cselekvést viszonytalanul, egymagára szereti elénk állítani: „Man kann sagen. Es ist möglich zu sagen“, a mi a magyar természetének nem felel meg. Mi cselekvést is tárgyat is személyhez kötünk. Nem felel meg szokásunknak: „Az apa hol van?“ A magyar csak *apámról, apádról* és *apjokról* beszél. Idegenszerű a személytelen *apa, anya, bátya, öcse* sat. Így tesz a magyar ős idők óta a cselekvéssel is: *mondhatjuk, láthatják, teheti* (az ember). Egyszerre csak szembe találkozik az írástudó az idegen: *Man kann sehen, on peut voir* kifejezésekkel. És a cselekvés (*sehen*) viszonytalanítására törekvő nyelv tündére megteremtette nekünk is az idegen idomot, s mondhatni nem szolgai utánzással, hanem a segédigei *lehet* alkalmazásával.

Hogy tehát a magyar a cselekvést viszonytalanítsa, egyebet se tett mint *hat- het*-tel képezte *lesz* segédigéjét, vagy a már úgy is megvolt *lehet* igét segédigeként párosította a viszonytalanítandó igenévvel.

Még mindig tartozunk e kérdésre a felelettel, hogy hát minden igenévhez járulhat-e a *lehet*.

A *van* (és *nincs*) a *hat-het*-re való képtelenségét akkor vallotta be, mikor igenévbeli hiányának pótlására a *lenni*-t fogadta el. És így az *es kann sein* és *es kann nicht sein* kifejezésére mindjárt az egyszerű *lehet* és *nem lehet* állott be. Még egy igét tudok, s talán több is lesz, melynek az igeneve az én nyelvérzésem szerint a *lehet* segédigével össze nem fér. Ez a *megelégszik*. Pedig a Magyar Paedagogia 1892-iki évfolyamának 503. lapján úgy olvastam, hogy „a szóbeli vizsgálatokon kapott feleletekkel általánosságban *meg lehet elégedni*“. Szerintem t. i. én *megelégedhetem* azzal, a mit tudok; mások is *lehetnek megelégedettek* és *megelégedve* azzal, a mit tudnak; de magával e kifejezéssel „*meg nem lehet elégedni*“.

VERES IGNÁC.

A MAGYAR NYELVBE ÁTVETT OLÁH SZAVAK.

Bázsakora, bázsikura. *Bázsakorába* v. *bázsikurába jár vkivel*: tréfálkozik, tréfás hiábavalóskodással bosszantja, packázik vele, csúfot űz belőle (Kapnikbánya és vid. NyK. II.371. 374; Nyr. II.183; Szolnok-Doboka m. Nyr. XVII.381); *bázsikuráz*: ua. (Szolnok-Doboka m. Nyr. XVII.381) — ol. *bažokurě*: insulte, outrage; *bažokuresk*, *bažokoresk*: insulter, outrager par des paroles; *bažokoritor*: insultant, outrageant (Cihac). E szavakat Cihac az újjörög βαγυρίζω: insulter, outrager, offenser par des paroles, βαγύρισμα: insulte, outrage, offense, βαγυριστής: impostor szavakkal egyeztetti. Ez az egybevetés azonban nem állhat meg, mert az újjörög βαγυρίζω az oláh nyelvben nem *bažokuresk*, *bažokoresk*, hanem **vagirizesk* alakot öltött volna (vö. ἀγωνίζω: *agonizesk*, ἀργάζω: *argězesk*, κεντίζω: *kindizesk*, χαιρετίζω: *heretizesk*, λαγαρίζω: *lagarizesk* sat.). Az oláh és a görög szavaknak jelentésbeli egyezése a kiegyenlíthetetlen alaki eltérés miatt nem sokat nyom a latban, minthogy az oláh szavaknak 'insulte, outrage; insulter, outrager par des paroles' jelentése nem is eredeti, hanem másodlagos jelentés. T. i. Barcianu és Şaineanu szótára szerint *bažokurě*, *bažokurě*: spott, hohn, verspottung, spöttei; *bažokuresk*, *bažokoresk* (*bažokuresk*, *bažokoresk*): verspotten, verhöhnen, foppen, sich lustig machen; *bažokorire* (*bažokorire*): verspottung; *bažokuritor*, *bažokoritor* (*bažokuritor*, *bažokoritor*): spottend, höhnisch, spöttisch; spottvogel, spötter. E szavak (noha Cihac kétségbe vonja) nyilván összefüggenek az 'a ši bāte žok de čineva' = 'jemanden zum besten haben, sich über ihn lustig machen' kifejezéssel (*bāt*: schlagen, hauen, prügeln = lat. *batuo*, *bato*, *batto*; *žok*: spiel, tanz, spielerei, tändelei, scherz = lat. *jocus*). A *žok* szó többes száma: *zokur*; ennek és a 'ši bāte žok' szólásnak összekeveredéséből állhatott elő a **bažokur* szó, s ebből lett azután az egyes sz. *bažokurě*, *bažokurě*, a mely a magyar *bázsakora* (*bázsikura*) eredetije.

bécs: boros pince (Moldvai csáng. Nyr. III.2) — ol. *beč*: caveau; vorrathskeller (Cihac, Barcianu, Şaineanu).

berbécs: vervex; hammel, schöps PP. (Zilah Nyr. XIV.286; Székelyföld Tsz.; Háromszék m. Nyr. IX.41; Sepsi-Uzon Nyr. VIII.429; *berbecs* Székelyföld Tsz. 51a; *berbécs* Szilágy m. Nyr. VII.381; *bör-*

becs Székelyföld Tsz.; *börbécs* Székelyföld Nyr. V.175; Udvarhely m. Nyr. IV.227) — ol. *berbēce*: béliér; schöps, widder, schafbock (Cihac, Barcianu) = lat. *vervex*, klat. *berbix*, o. *berbice*, ófr. *berbis*, fr. *brebis*. A *berbécs* szónak az oláhból történt átvételét kimutatta Edelspacher: NyK. XII.97. — A szó „ürü, kos” jelentésben csakis az oláhsággal érintkező vidékeken él. Udvarhely megyében a *börbécs* „pokróc-természetű, durva embert” is jelent (Nyr. IV.227), ami az eredeti jelentésből könnyen kimagyarázható.

De ez a szó nem csak az oláh nyelvből került a magyarba. Kőrösi Sándor (Nyr. XIII.417. XV.257; A m. nyelvbeli olasz elemek 28) kimutatta, hogy van egy szerencsejátékot jelentő *berbics*, *birbics* szavunk is, a mely az olasz nyelvből került hozzánk. Ezt a szót nem csak Rimaszombatban ismerik, a hol Kőrösi hallotta, hanem ismerik Dunántúl (Tolna m. Gyöng Nyr. V.378), Szádeczky Lajos közlése szerint Sárospatakon, Dobál Antal és Moldován Gergely közlése szerint Erdélyben is. Szerencsejátékot jelent, a melyet pörgettyűvel v. golyóval játszanak; vö. olasz *biribis*. * E szónak a terjesztői alkalmasint a vándorló csemegeárusok (vulgo: kucséberek) voltak, a kik tudvalevőleg különféle szerencsejátékot űzve szerte barangolnak az országban; erre vall az is, hogy a szó egymástól jó távol eső különböző helyeken űti föl a fejét. (Megemlítem, hogy Szádeczky Lajos közlése szerint az ő deákorában Sárospatakon *birbices*-nek nevezték a kucsébert; vö. *berbices*: „a ki a berbics-játékban a bankot tartja” Rimaszombat Nyr. XIII.417).

A fönnebb említett olasz szóra vezethető vissza a körbeforgó hintát (ringelspiel) jelentő *birbics* szavunk is, a melyet Márki Sándor közlése szerint Békés m. Gyulán és Bihar m. Sarkadon ismernek. Ez a jelentése a szónak nyilván abból magyarázható, hogy a „ringelspiel” (a melyet a magyar nép tréfásan forgós komédiának, ördögmalomnak, bolondszekérnek, bolondmalomnak sat. nevez) úgy forog, mint a *birbics*-játék pörgettyűje.

Végül megemlítem, hogy Dunántúl *berbec*, *berbecs* „báránybőr-süveget, bagó-süveget, fekete bársony süveget” is jelent (Vas m. Kemenesalja Tsz.; Marcal mell. Acsádi Sándor). Ez a jelentés

* Svédországban és Finnországban is ismernek egy *biribi* nevű hazardjátékot; pörgettyűvel játszzák, a melyet elpördítenek egy rovatos tálcaska-formán, s aztán a szerint nyer v. vesz a játékos, hogy a pörgettyű melyik számra esik rá.

könnyen fejlődhetett az eredeti ,űrű, kos' jelentésből; a szó pedig nyilván az olaszból (talán a déli szlávtság útján) került a Dunántúlra.

bernice : övkötő (Moldvai csáng. Nyr. III.3; X.203). Szarvas Gábor az oláh *brěčinārică* szóval egyezteteti (Nyr. III.3). Ezt a szót nem ismerem, a kezemenél levő szótárakban nincsen meg; talán nyelvjárási alak: deminutívuma a *brěčinār* ,hosenriemen' szónak. Annyi azonban bizonyos, hogy a *brěčinārică*-ból a magyarban nem válhatott *bernice*. Edelspacher, a ki szintén elfogadhatatlannak tartja ezt az egyeztetést, azt mondja, hogy a m. *bernice* ,sokkal inkább egy rum. *brinică* alakból állhatott elő, de a rum. szótárak ezen alakot nem ismerik' (NyK. XII.97). Munkácsi Bernát — nem tudom, Edelspacher nyomán-e vagy tőle függetlenül — a *bernice* mellé egyenesen oda állítja a *brinică* szót (Nyr. X.203). Tudtommal ilyen alakban nincs meg ez a szó az oláh nyelvben, de van *brīnec*, *bērīnec* : ,ceinture, cordon des chausses, patte d'un pantalon; gurt, hosenband, hosengurt' (Cihac, Şaineanu). A m. *bernice* ennek a 3. személyragos alakja lehet, a melyet később általánosítottak, vagyis a 3. személy -e ragját, minthogy igen gyakran vele ellátva fordul elő a szó, hozzátartozónak vették (vö. *sús* : *súsa*, *tompor* : *tompora*, *máj* : *mája*, *szarv* : *sarva* sat.).

bindruska, brinduska : kökőrcsin, *colchicum autumnale* (Szolnok-Doboka m. Nyr. XI.478; Kapnikbánya és vid. NyK. II.373) — ol. *brīndușă* : *primula*; *galanthus nivalis*; *colchicum autumnale* (Cihac). E szó a *blīnd* (lat. *blandus*) családjához tartozik; Erdélyben (Moldován Gergely közlése szerint) *brīnduș*-nak is mondják. A m. *brīnduska*, *bindruska* ennek kicsinyített alakja.

bisziók : kerti növény; virága olyan, mint a fehér izsópe, levele szennyes sötétzöld, illata erős, de nem kellemetlen (Udvarhely m. Vadr. 331; Háromszék m. Vadr.: *bosziók* Háromszék m., *buzziók* Arad m. NyK. XII.97). — ol. *busujók*, *busiok* : *ocimum basilicum*; *basilienkraut* (Cihac, Barcianu, Şaineanu). Az oláhba a szlávtságból került ez a szó; vö. bolg. *bosilck*, *bosilok*, *bosiljok*; szb.-horv. *bosiljak*, *bosiok*; or. *bazilikū*, *bazilika*; kis-or. *vasiliko*, *vasyljok*; lengy. *bazylik*, *bazylika*, *bazylija*; cseh *bazolka*; úszl. *bosilje*, *bazilika* sat. A szó eredetije a gör. βασιλικόν, ebből lett a lat. *basilicum*; a latinból vettük mi a mi *bassalikom* szavunkat, a mely tehát azonos a *bissziók*-kal. Előfordul *bassalik* formában

is (Ireg, Erdélyi J. Népd. és mond. I.88), a mely határozottan szláv eredetre vall. Tehát az ocimum basilicum nevét három nyelvből vettük át.

borbát : gyors, serény, szorgalmas (Székelyföld Tsz.; Háromszék m. Tsz.; Brassó m. Hétfalu Felméri Lajos; Brassó m. Tatrang Nyr. II.476; Brassó m. Bácsfalu Nyr. III.523; V.122) — ol. *bërbat* : 1) mann, ehemann, gemahl; 2) mannhaft; fleissig, arbeitsam, emsig (Barcianu, Şaineanu). E szóval nem szükséges részletesen foglalkoznom, mert már Alexics György tárgyalta (Nyr. XVI.322).

borcs : savanyú lé, korpa-cibere (Moldva, Klézse Nyr. IX. 428) — ol. *borš* : potage aigre; sauerkleiensuppe (Cihac, Barcianu, Şaineanu). Az oláh nyelvbe a szlávuságból került a szó; vö. cs. *bršť* : bärwurz, bärenklau; lengy. *barszcz*, szb. *baršč*, rut. *boršč* : art säuerliche suppe von rothen rüben usw.; or. *boršč* : heracleum sphondylium (Miklosich EtymW.). — Ez a *borcs* azonos a *barcs* 'acanthus, bärenklau' szóval, a melyet a szlávuságból vettünk át (vö. Nyr. XI.114. Miklosich).

borta : odvas v. kivájt fatörzsszel bélelt és kővel fődött mezei kút (Szolnok-Doboka m. Kovács Dezső közl.) — ol. *bortš* : trou, ouverture, cavité; loch, höhlung; *bortesk*, *bortelesk* : caver, creuser, trouer, perforer; ausbohren, aushöhlen, löchern; *bortos* : troué, percé, poreux; ausgehöhlt, durchgebohrt (Cihac, Barcianu, Şaineanu).

bosztán : úri tök (Moldvai csáng. Nyr. X.203); *bosztán-mag* : tökmag (Csík m. Nyr. XVIII.239) — ol. *bostan* : citrouille, cource, pépon; kürbis (Cihac, Barcianu, Şaineanu). A szó eredetije az oszm.-perzsa *bostan*, *bustan* 'jardin potager, surtout jardin des melons; garten, insbesondere gemüse- oder melonengarten'. Cihac és Şaineanu véleménye szerint a szó egyenesen a törökből került az oláhba. Patrubány Lukács (Nyr. XI.88) úgy vélekedik, hogy nem egyenesen az oszmanliból, hanem a szerbből vették az oláhok. 'E közvetítés felvételére — mondja — főleg a már igen is eltérő *tök* jelentés kényszerít, mely az oszmanli *kert* jelentésből nehezen fejlődhetett, s csak a szerbben alakult *dinnye* értelem alapján magyarázható alkalmasan'. — A szó csakugyan megvan a

szerbben: *bostan* jardin de melon, melon; melonengarten, melone' jelentéssel; de azért nem látok kényszerítő okot arra, hogy az oláh *bostan*-t ne egyenesen a törökből, hanem a szerb nyelv közletésével átvettnek tartsuk. E mellett csak az az egy argumentum szól, hogy az oláh szónak 'tök' jelentése közelebb áll a szerb nyelvben fejlődött 'dinnye' jelentéshez, mint a török 'kert, dinnyés kert'-hez. (Patrubány a fönnebbi idézetben az oszmanliból csak a 'kert' jelentést említi, nem tekintve arra, hogy az oszm. *bostan* 'surtout jardin des melons; insbesondere melonengarten', mint néhány sorral előbb maga is mondja.) — Hogy a 'dinnyés kert' jelentésű szó mikép válhatott 'dinnye' jelentésűvé, azt nem szükséges fejtegetnem; elég az hozzá, hogy ez a *bostan* szóval a szerbben megtörtént. Az sem szorul magyarázatra, hogy a dinnye neve a hasonlatosságnál fogva könnyen átruházódhatik a tökre; de hogy mégis idézzek rá példát, megemlítem, hogy az úri tököt Somogyban *dönnyetök*-nek vagy egyszerűen *dönnyé*-nek is nevezik (Nyr. XIX. 143); ugyancsak Somogyban és Baranyában meg a dinnyét nevezik *dönnyetök*-nek (Nyr. XVII.335; XVIII.239); a görögdinnyének meg Dunántúl több vidéken *tökdinnye*, *tökdőnnye* a neve (Nyr. V.229; XI. 238; XVII.335). Mind ezzel azonban még nem cáfoltam meg (de nem is akartam) azt, hogy könnyebben lehet a 'dinnyéből' 'tök', mint a 'dinnyés kert'-ből. De most azt kérdezem: ha a 'dinnyés kert' jelentésű *bostan* a szerbben fölvehette a 'dinnye' jelentést, nem megtörténhetett-e ugyanaz az oláhban is? Ezt bizonyára nem vonja kétségbe senki; csak hogy a h a tolással-h e teléssel nem sokra megyünk, azért beszéljünk inkább a tényeket. Tény az, hogy az oláh *bostan* szó 'dinnyét' nem jelent, hanem csak 'úri tököt'; de van egy származéka: *bostēnērie*, a mely 'kertet, dinnyés kertet' jelent; ez világos oláh képzés, a melynek alapszava **bostēnar* 'dinnyekertész' (vö. *lemn* Holz: *lemnar* Holzhändler. Holzarbeiter: *lemnērie* Holzwerk, Holzmagazin; *peptene* Kamm: *peptenar* Kammacher: *peptenērie* Kammwaare, Kammhandlung; *sarc* Salz: *sērar* Salzsieder, Salzverschleisser: *sērērie* Salzsiederei, Salzwerk); mindazonáltal tévedhetnénk, ha ebből azt következtetnők, hogy a *bostan* szó valamikor az oláhban 'dinnyét' jelentett, s az említett származékok ilyen jelentésű alapszóból képződtek. A **bostēnar* és a *bostēnērie* a 'dinnyés kert' jelentésű szónak a származékai is lehetnek; ez a jelentése pedig a *bostan* szónak mind a törökben, mind a szerbben megvan, tehát a *bostēnērie* származék sem az egyik, sem a másik javára nem döntheti el az eredet kérdését.

Mindazonáltal föl lehet tenni, hogy a *bostänërie* származéknak ,dinnyés kert' jelentéséből kikövetkeztetés útján előállhatott a *bostan* alapszónak ,dinnye' jelentése, s ebből aztán a mai ,tök' jelentés. E mellett szól egy adat, a mely az én véleményem szerint kétségtelenné teszi, hogy a *bostan* szó az oláhba nem a szerb nyelv útján, hanem egyenesen a törökből került. A török *bostan* szónak van egy származéka: *bostanğı* ,jardinier'; ugyanez a szó megvan a szerbben is, az oláhban is; szerb alakja (a rendes átalakulás szerint, vö. Miklosich: Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen II.337) *bostanğija* ,jardinier des melons' (vö. tör. *deli*, *čismeği*: szb. *delija*, *čismeğija* sat.); — oláh alakja pedig *bostanğı* ,maraîcher; gemüsegartner'. Ez az alak arra vall, hogy a szó nem a szerbből (mert akkor *-iğ* v. *-ie* végű volna), hanem egyenesen a törökből került az oláhba, s így teljes joggal föltehetjük, hogy az alapszava (*bostan*) is onnan került.

A *bosztán* szó nemcsak a csiki székelyek és a moldvai csángók nyelvében van meg, hanem Délmagyarországon is ösmeretes, csak hogy nem ,tök', hanem ,konyhakert' és ,dinnyés kert' értelemben (Török-Becse Nyr. IX.92; Torontál m. Padé és vid. Kálmány L. Szeged népe II.243; Déli-Bácska Nyr. XI.88); *bosztányos*: konyhakertész (Torontál m. Padé Kálmány L. Szeged népe II.184). Mind a jelentés, mind a vidék, a melyen e szó el van terjedve, arra vall, hogy ide nem az oláh nyelvből, hanem vagy közvetlenül az oszmanliból, vagy pedig ebből a szerb nyelv közletésével került.

SZINNYEI JÓZSEF.

A BESZTERCEI SZÓJEGYZÉK.

Áttérhetünk az egyes szavak értelmezésére, a melyek közül csak a figyelemre méltókat emeljük ki.

R o k o n s á g i n e v e k.

Apaval egueng (apával egyveng): patrueis. A NySzótárban is megvan: *atyam egyvenghy*: patrueis.

Hug fiw (hug fiú): consobrinus. Egyedül Nyirkállainál fordul elő.

Rerc: sororius. A NySzótárban is meg van. Finály *rér*-nek olvassa, s így tán a vég *-e*-t fölösnek tartja. Mi teljes tőalaknak vesszük. A szó ma is él, de csakis Szlavóniában. (Nyr. V.12: *rér*: sógor.)

Fier fiw unakà: nepus. A *fier*-t Finály ismeretlen szónak mondja, s vagy olyan elemnek tartja, a mit az író elfelejtett ki-törülni, vagy pedig hibás írásnak. Rekeszjelben megkérdőjelezve odateszi, hogy ,tán: féríu unoka'. Mi ezt tartjuk helyes olvasásnak. Hogy az író nem írta együvé a két szót, az nem bizonyít semmit a két szó összetartozása ellen, mert hisz ő a *vir* szónál is *fer fiw*-t ír, a hol Finály is megjegyzi, hogy ,két szóban'. A *fier* alak olvasása okozhatna nagyobb gondot. Nem hihető ugyanis az, hogy az eredetibb **fj-erje* (cserM. *pü-erga* MUSz. 517) alaknak *fier* formája élt volna még ebben a korban, s így az -i és -e külön szótagnak olvasandó. Mi *fér*-nek olvassuk. A NySzótárban nincs meg.

Egueng-fiw: fratrueis. Ma a *testvér* alak járatos az *egyveng* helyett. A NySzótárban van ilyen alak is: *egy vértag*, a mi szinte testvért jelent.

Öcse: germanus. Mint fentebb láttuk, teljes tőalak.

Feryeg: maritus. Mi e szót *férjegy*-nek olvassuk, s a *férj* szó deminutivumának tartjuk -d deminutiv képzővel. Az nem okoz nagy nehézséget, hogy itt (*férjegy*: *feryeg*) -d helyett -g, illetve -gy áll, mert ugyane codexben *séd*: rivulus is *seg*-nek van írva és ez kétségtől *ségy*-nek olvasandó. Minthogy a *férjegy* forma a NySzótárban nincs meg, azt kell föltennünk, hogy e szó már akkor, mikor codexünk keletkezett, kihalófélben levő s esetleg csak tájnyelvi használatú lehetett.

Fyal: privignus; *athval*: vitricus. E két szót azért fogtuk egy kalap alá, mert egy s ugyanazon képzővel vannak képezve. Finály a *fial*-ra azt jegyzi meg, hogy ,tán *álíu*, megfordítva *fiál* alakban'; ugyanazt mondja az *atyal* szóról is.

E magyarázat elfogadhatatlansága annyira szembeötlő, hogy bővebben foglalkozni vele fölös dolognak tartjuk.

Legelőször is nézzük a NySzótárt, a hol megtaláljuk a *fial* szót; az *atyal* nincs meg. A *fial* szónak kétféle jelentését tudja a NySz.: 1) filiulus, söhnchen, kind; 2) stiefsohn. Az első jelentésben megvan a MünchC. két helyén, a másodikban pedig Nyirkállainál. A *filiulus*, *söhnchen* jelentés világosan megmondja, hogy a *fial* kicsinyített szó s Budenz ,Ugor alaktanában' ismer egy -la, -lä finn (*vetelä*: flüssig, *imelä*, *imala*: süsslich, *ihala*: angenehm) és a zürjénben egy -ol deminutiv képzőt (*rudol*: bräunlich). A képzőt kicsinyítőnek veszi, s pl. a *vetelä*: ,flüssig' szót víz fél ének magyarázza (NyK. XX.465). Ugyanezzel az -l deminutiv képzővel van képezve a *fial*, *atyal* szó is.

De vajjon mikép magyarázható a kicsinyített alakból a ,mostoha fiú' jelentés?

Tapasztaljuk, hogy a kicsinyített szók nem mindig az alapszó deminutivumát jelentik, hanem valami mást, a mi közt és az alapszó közt az értelmi kapcsolat azért mégis megvan. Ilyen pl. az orosz *ruka* : kéz szóból *ručka* : fogantyú; orosz *nogu* : láb, *noška* : székláb, *asztalláb*; magy. *lábka* : faláb sat. A milyenek az elősorolt kicsinyített alakok, ép olyan a *fial* szó is, a mely nem az alapszó deminutivumát jelenti codexünkben, hanem ,valami az alapszóhoz tartozót', de lényegileg mást. A *fial* : ,mostoha fiú' olyanformán értelmezhető tehát, hogy ,valamennyire (félíg-meddig, úgyszólván) fiú'. Ép így értelmezi Budenz az észt *isaku* : ,mostoha atya' (*isa* : atya), *emaku* : ,mostoha anya' (*ema* : anya) szavakat, a melyek szinte deminutivumok, tehát ép olyan képzések, mint a mi szavunk, csak hogy más képzővel. (NyK. XX.401.)

Egyveng : uterinus. Finály *egy* és *vemh* összetételének tartja, s azt hisszük, helyesen.

Gyermekviselő : paedagogus. A NySzótárban e kapcsolatban nincs meg.

Polka : fascia. Finály vagy *póká*-nak, vagy pedig *póla*-nak olvassa. Ha nézzük nyelvjárásainkat, ott *póka* = ,pólya' (Csík m. Nyr. XX.144; Borsod m. XVIII.568) alakot találunk. Ez a két adat a mellett bizonyít, hogy a *polka* alakot ne tartsuk hibás írásnak, s ne olvassuk *pólyá*-nak, hanem *polka*, *póká*-nak. Mind a *póka*, mind a *póla* megvan a NySzótárban; utóbbi gyakoribb.

Vénséges : decrepitus. Finály *vonséges*-nek olvassa; ez hibás olvasás; helyes: *vénséges*.

H a d ü g y r e v o n a t k o z ó n e v e k.

Vitéz : miles.

Vitézség : militia. E szó a kéziratban két részre van osztva s *vilez seg*-nek írva.

Piconhog : cassis. A NySzótár csak az EhrC.-ből ismeri; eredetije a német *beckenhûbe*, a mint Finály helyesen magyarázza.

Salap : latinja talán *culpitrum*. Simonyi (NyK. XXII.526) Göcsejből *silap* : ,sisak' formában ismeri. *Salupos* süveg megvan a NySzótárban egy adatban. *Vas hoh | mer* : femorale. Én azt hiszem, Finály hibásan fűzte a *hoh*-t össze a *mer*-rel, s így keregett egy *hoh* = *mer* szót, a melynek *vas* a jelzője. E gyanításra mi is csak gyanítással fogunk felelni, de azt hisszük több ered-

ménnyel. Számba veendő először az, hogy a *vas hoh* egy vonással van a *mer*-től elválasztva, s így nyilván a *hoh* nem a *mer*-hez, hanem a *vas*-hoz tartozik; számba veendő továbbá az is, hogy MA. tanúsága szerint a *femorale* = *gatyá, berhe, alsó ing, nadrág*. E két adat följosít arra, hogy a *vas hoh*-ot egy szónak vegyük, s *vászon*-nak olvassuk. Igaz, hogy ez csak gyanítás, s a kombinációt tovább lehetne fűzni, s azt mondani, hogy a *vas hoh*-ot lehetne *vas csóth*: *vascsat*-nak is olvasni, a mely olvasást a *femorale* megengedi, mert hisz a Finály-féle szótár szerint *combkötöt* is jelent. Akár *vászon*, akár *vascsat*-nak olvassuk, még mindig fönmarad a kérdés, mi akkor a *mer*? Vajjon olyan szó-e (még pedig csonka), a melyet a szerző elfelejtett kitörölni?

Pokenhog: sudaria. Finály a *pokróc* szó eltorzításának tartja. Mi egynek vesszük a föntemplített *pikonhog*-gal, s tekintve, hogy *sudaria* takarófélet jelent, azt hisszük, lehet a kettőt egymással egyeztetni.

Bolda: pelta. Finály azt mondja, hogy „a magyar szó ismeretlen, tán nem is magyar”. Ha e szó avval a *bóda, bolda*: „manubrium, griff” szóval egyeztethető, mely a Nyr. XVII.39. lapján olvasható („Az régi atyák az kardot bodájánál fogva marklották”), akkor nem ismeretlen. *Bóda* meg van a NySzótárban is. A két szó egyeztethető.

Két élű: bipennis. Nagy a gyanúm, hogy itt kimaradt a *tör* szó. A NySzótárban csakis *két élű tör* van meg.

Törlő: sicarius. A *törlő töröl* igéből származik; *törlő* és *töröl* a NySzótárban nincs meg. Ma inkább *töröző*-nek mondanók.

Farkaskusa: novacula. Mindenesetre *farkaskassá*-nak olvasandó. A Nyr. XVI.274. lapján Pázmányból ez a kifejezés van közölve: *farkas kassúra veti*; érdekesnek tartom fölemlíteni, hogy talán népetimológiával van dolgunk, mikor a visnyei magyar azt mondja: *farkas kassájára jutott*: elprédálták (Nyr. XVII.286). A NySz. a *farkas kassá*-t szólásokból idézi.

Zulha, sulcha: hasta, lancea. Finály ezt a szót nem magyarázza, s csak odaveti: „dsida”, majd meg „ez is csak dsida” (l. NySz. C s ú c s a alatt).

Hamarnyíl: missile. A *hamar* itt nem gyors, hanem támadó nyilat jelent. *Hamarság*: „impetus” jelentésben megvan a NySzótárban.

Fékes nyíl: subtellum (?). Finálnak ez olvasása hibás, mert a fac-simileből határozottan *sebes nyíl*-at lehet kibőtűzni.

Kotergard: scutum. Finály hozzávetéskép *kacsorgard*-nak olvassa, s *görbé védszer*-nek (!) értelmezi. Homályos szó.

Korszovagy: bambusium. Előfordul nyelvemlékeinkben, s talán, mint Szarvas Gábor mondja a Nyr. V.210. lapján, a francia *corsette*-ből változott át, csak hogy nem egyenes kölcsönvétel.

Tarsak: carbasius. Finály *társák*-nak olvassa; inkább hiszem azonban azt, hogy itt a *tar tarka* helyet áll. (Vö. ugyane codexben *tar posztó*: tarka posztó; *ssür*: szürke helyett.)

Zathow, sasto: vexillum. A *sathow* alak hibás írás, s a helyes: *sasto* = *sásztó*. A NySzótárban megvan a *sásztó* alak, s Szarvas igyekezett bebizonyítani (Nyr. V.289—93), hogy a mai *sászló* alak a régibb *sásztó*-nak egyik változata, s eredetije az ósl. *zastava* szó, s nem mint Miklošich hiszi (Nyr. XI.566), a cs. *zaslona*, t. *záslon*, *záslona* alak. Szarvas bizonyításában hivatkozik arra, hogy az u g o r összehasonlítás megállapítása szerint a magyar *l*-nek nem ritkán egy eredetibb dentális explosiva (*d*, *t*) felel meg. E hangváltozás azonban ősrégi s a honfoglalás utáni korból nem mutatható ki. Én tehát a *sásztó* és *sászló* alakokat nem tartom egy szótól származottaknak, hanem a *sásztó*-t *sásztavá*-ból, a *sászló*-t pedig Miklošichsal *sáslom*, *zásloná*-ból származtatom. *

Or: fur. A NySz. számos adatot sorol elő az *or* szóra. Összetételben ma is él: *orgazda*.

Torbothil: machina. Finály a francia *torpedille* szóból származtatja. Nem lehetetlen, de akkor más nyelv révén jutott nyelvünkbe.

Szásnagy: centurio; *tísnagy*: decurio. Egyedül a JordC.-ben fordulnak elő a NySz. tanúságtétele szerint.

N o m i n a t e r r a r u m.

Hegmal: gricoriuz. A latin szó ismeretlen, a magyar *hegymál*. A NySzótárban nincs meg. Lehetne *hőlgymál*-nak is olvasni, a mely szó megvan a NySzótárban, csak hogy akkor mit keresne a 'nomina terrarum' közt. A Finály olvasása mindenesetre helyes.

* Nem bocsátkozom annak cáfolgatásába, hogy miért nem lehet a *zaslon* szót *sászló* szavunk példaképének tekintenünk; elégnek tartom, ha magának Miklošichnak egy jóval későbbi művében (Etymologisches wörterbuch) foglalt helyreigazítását idézem: „asl. *zastava*: vexillum; magy. *sásztó*, daraus *sászló*; *pristavъ*: adparitor; magy. *porosztó*, daraus *porosszló*”. (A *t*: *l* hangváltozásra nézve vö. a mai *Eszlár* régi *Esztár* nevét.)

Mál ismeretes szó nyelvemlékeinkben s több helységnevünk alakult vele: *Szőlőmál* (Nyr. XIV.102); Kolozsvárt van *Kányamál*, *Borjumál*, *Kömál* ucca sat.

Ggrangyag: gleba. *Garangyag*-nak olvasandó, s ez alak előfordul a nép nyelvében: *gurangyag*: hegedő seben a túr; *garangyagos*: göröngyös (Nyr. XVI.478. Hétfalu). A NySzótárban csak magashangú *göröngyeg* alakja van meg.

Zonch: cespis. Finály íráshibának tartja s a *honth* (hant) szót gyanítja benne.

Kis folyat: alveus, és *folyás*: meatus azért érdemelnek fölemlítést, mert a nom. acti és agentis megvan különböztetve.

Nomina aquarum et navium.

Herenj: abissus. Simonyival (NyK. XXII.526) én is *erény*-nek olvasom. A NySzótárban *örém*, *örény* alakok találhatók.

Fenek: vorago. Ugyanebben az értelemben ma is járatos a nép nyelvében (Nyr. II.252. XVII.462. XVI.554). Megvan a NySzótárban is.

Rew: vadum. Finály azt mondja, hogy az eredetiben csak *re* van, s a *w* vonásai alig láthatók. Úgy látszik, a fac-simile jobban sikerült mása az eredetinek, mert itt tisztán *rew* áll. A *rév* olasz kölcsönszó (Nyr. XVI.60).

Forgatag: scatebra. A NySzótárban nincs meg, sem a Tájszótárban.

Helies: palus; *helieses*: paludosus. Finály úgy gyanítja, hogy itt a *semlyék* szó lappang. Ha nézzük a nép nyelvét, a Tájszótárban ott találjuk a *sellő*-t, mely 'viznek sebes folyását' jelenti. A Nyr. I.136. lapján *sellő*: 'víz zúgója, sebessége' áll. A *sellő* nom. agentisnek látszik, s egy **sell-* (**serl-*, *<serül*) igéből kell hogy származzék. Ennek a **sell-* igének származéka van meg gyanításom szerint a *helies* szóban, melyet *sellés*-nek olvasok, a *helieses*-t pedig *selléses*-nek.

Kerep: archa. *Kerép*-nek kell olvasni. Mind a nyelvemlékekben, mind pedig a népnyelvben is használatos szó. A szó szláv kölcsönvétel, a mely belekerült a vogulba is (Nyr. XVI.94. Szentés; Nyr. XVI.126).

Alettség és *alattság*, mint fönnebb Finályval szemben be igyekeztünk bizonyítani, egy és ugyanazon szó, mely egyedül Nyirkállainál van meg. CzF. szerint: *alattság* tájszó 'vastag hosszú kötél' jelentésben.

N o m i n a p i s c i u m.

Kövi hal : petrinus. Megvan a NySzótárban is, meg a nép nyelvében is (Nyr. I.325. II.324).

Balynhal : balinus. Megvan a régi irodalomban és a nép nyelvében is. (L. Herman O.: A magyar halászat könyve.)

Verse : sarena. Szláv kölcsönszó. Megvan a régi irodalomban is, meg a nép nyelvében is. *Varsa*, mely a *verse* változata, jelenti a halfogó eszközt is (Tsz. Nyr. XVII.237. Drávamellék). Alább *varsa* : 'vivarium', a mi vagy *halastó*-t, vagy *haltartó* bárkát jelent. Finály ugyan ellene mond annak, hogy a *vivarium* fölé tett *idem* (értsd *varsa*) nem 'idem', csak hogy a népnyelvi adatok írónknak szolgáltatnak igazat.

Kuthew : lugostium. Jelentése kunyhó, olvasása *kútyó* : 'hajlék, tugurium' megvan a NySzótárban is *kútya* alatt.

Veis : lacuna. Finály *rész*-nek olvassa. Jelen esetben *veisz*-nek is olvasható; ez alak megvan a Nyr. XVII.237. lapján (*veisz* : halfogó eszköz. Drávamellék. Herman Ottónál : *veisz*, *vész*).

N o m i n a h e r b a r u m.

Hagsov : accensorium. Finály *hágcsó*-nak olvassa; inkább *hágcsó*, mely alak megvan a NySzótárban, s a nép nyelvében ma is *háskó*.

Zekh phew : chamomilla; *idem* : caryophyllus. A két szónál az az érdekes, hogy Finály az egyiket *szék fü*-nek a másikat *szeg-fü*-nek olvassa. Mindkettő *szeg fü*.

Horfiu : origanum. Finály azt mondja, hogy ha a *hor fü* nem hibás, egy eddig ismeretlen magyar növénynev áll előttünk. Én is azt hiszem, hogy eleddig is ismeretlen magyar növénynev, s *horfü* az olvasása, s jelentése szóról szóra körülbelül *völgyi, réti fü*. Az oklevelekben van egy *horh*, *horhágy*, mely általában 'völgyet, szűkös helyet' jelent. A nép nyelve ma is használja e szót (Nyr. XXI.91). Egy 1268-iki oklevélben összetételes alak is van s ez a *horhfű* : locus (*horhfő*).

Stallow : horreum. Finály azt mondja, valószínűleg szláv szó. Ez azonban nem áll, mert *stallow* = olasz *stallo*.

Ost : avena. Olvasása *oszt*. Szláv szó, megvan a tótban *ost* alakban.

Zapu : scaphium. *Szapu* ma is élő tájszó (Nyr. XX.328).

Gerla : garieta. A NySzótárban három adatban van meg.

Egyéb figyelemre méltó szók.

Mendenes ház : apotheca.

Kemenke : fornax; idem: fornus; *kemenche* : clibanus. Finály mind a három szót *kemenczé*-nek olvassa.

Koh : conflatorium. Megvan a NySzótárban is számos adatban.

Rachka : urna. Olvasása *racska*. Eredetije az ószl. *račika*, s ma is élő tájszó. Megvan a régi irodalomban is (NémGl. XIV. 200. Nyr.).

Ausca angustar : agusterium. Finály ezt az észrevételt csatolja utána: „Az itt magyar szó képiben szereplő *angustar* nem egyéb mint a latin szó helyesebb formája: angustarium = szűk szájú edény, valami palack vagy korsó féle’. Az *ausca*-t a t. *úski*, *úska* : „szűk’ szóval egynek veszem.

Lasnak, *laxnak* : lodix. Megvan a NySzótárban is, meg a nép nyelvében is.

Zapona : cortina. Szláv szónak tartom, s tekintve, hogy cortina PP. szerint „kárpit’, hajlandó volnék a kérdéses szót cs. *záslona* : „vorhang’-nak olvasni.

Lclah : linteamen. Megvan a NySzótárban.

Agler : canapea. Simonyival én is (NyK. XXII.526) *ágylep*-nek olvasom.

Engváll : armilla. Ugyanez alakban megvan az EhrC.-ben is. A palócság ma is él e szóval (Nyr. XXII.76).

Csepess : vitta. Megvan a TSz.-ban is és a nép sok helyen használja (Nyr. XVII.47).

Kesznye akasztalou : lunula. Finály így olvassa : „készkenő akasztáló’. Talán : „kéznek akasztáló’?

Hyg : auri filia és *hyg* : inauris. Megvan a NySzótárban, de csakis a BécsiC.-ből idézve. *Higy*-nek olvasandó.

Zar poszhow : coccinatus. Én nem „szár posztónak’, hanem a következő *tar posztow* : virgulatussal együtt „tar posztó-nak’ olvasom.

Enk : camisia. Érdekes formája az *ing*-nek, mely nyelvemlékeinkben legtöbbször *imeg*, *ümög*, *üng* alakban van meg.

Berhe : braca. Finály nem jegyez hozzá semmit. MA.-nál *galya*, *alsóing*-et jelent.

Fen : cos. Előfordul a nép nyelvében (Nyr. IV.3. *fintok* : fenőtök Nyr.XVI.237. Nagy-Kúnság. Ha jól emlékszem, az alföldön *kaszafe*-t is hallottam). Megvan a NySzótárban.

Verő : malleus. A kalapács eredeti magyar neve. Fél kéz *verő* : kis kalapács. Hallottam Bánffy-Hunyadon.

Horlo : cavatorium. Finály hibásan olvassa *hornyoló*-nak, mert az annak a ma is élő *horol* : „tisztára kaparja a földet” ígének a nom. agentise, mely megvan a Nyr. XVII.476. lapján (Kovárvideke, Ipolyvölgye).

Masya : quadriga. Finály gyanítása szerint — *mássa* : teherhordó kocsi.

Szekér vezető : auriga.

Ayancha : trenus, traina. Finály ezt mondja róla : „A magyar szót nem ismerem”. Simonyi (NyK. XXII.525) *ajántó*-nak olvassa s egy 1370-iki oklevélből ez adatot idézi : *ajántós szekér*.

Nyujtó : longale. Egyedül Nyirkállainál van meg; a nép nyelvében is megvan. (Lásd TSz. *nyujtó* rúd.)

Eplény : forale. A régiségben csakis Nyirkállainál található; a nép nyelvében ma is megvan (Nyr. XVI.94).

Kamass : silens (kutya). Csakis Nyirkálláiból ismertük.

Vesnek : investigator. Finály *vezér eb*-nek olvassa, csakhogyez megint olyan hozzávető olvasás. Eredetét, helyes formáját nem tudjuk.

Czenk : turper. Kutyát jelent. Megvan a NySzótárban több adatban.

Aga vagy *horth* : veltris. Finály a *horth* eredetijél a szláv *chrt* : a g á r szót jelölte meg, s helyesen. A NySzótárban nincs meg.

Sahatar : symphonum. Én, codexünk régi korát tekintve, akár szláv akár német kölcsönvételnek tekintsük, nem mint Finály *sajtár*, hanem *sahtár*-nak olvasom.

Éresztvényes vessző : furtex. A nép nyelvében ma is szélteben járatos az *eresztvény* s fiatal erdőt jelent (Nyr. XVII.460. 555), a régi nyelvben is megvan.

Fekel : lupo. Azt hiszem, itt vagy kimaradt az -ő nom. agentis képző, s így kell olvasni *fékelő*; vagy pedig összetételnek kell vennünk s akkor alkatrészei *fék* + *al* (vö. *kengy* + *el*).

Hagymán : subsellium. A NySzótárban is megvan.

Neje : ursa. Finály ez észrevételt függeszti utána : „*neje*, azaz *nősténye*”, t. i., a megelőző szó : *ursus* : m e d v e.

Rouasz : vulpes. *Ravasz* alakban a régi irodalomban is járatos.

Nerce : fiber. Teljes tőalaknak vesszük e szót, Simonyi *nérce* v. *nyércz*-nek olvassa (NyK. XXII.524).

Zomak : coluber. A codexirodalom is ismeri. (L. NySz.)

Hornyó : eruta. Olvasása *hornyó*, a mely a mai *hörnő* hátraható illeszkedéses alakja. Simonyi Gömörből *hornyú*-t is említ (NyK. XXII.524).

Eg madar : phoenix. Lehet, hogy az *eg* (egy): „szent” szóval van dolgunk, mint Finály is hiszi s akkor phoenix = *egy madár* (szent madár).

Strak : ciconia. Ma *esetrák*, *esetrág*.

Hasok vyseleo : nugigerulus. Finály így olvassa: *hasugviselő*.

Morvány : formula. Ma is él e szó a nép nyelvében (Nyr. XXII.75). Két példában a NySzótárban is megvan.

Aludtssén : carbo. Másképp: *holt saén*. Vö. Megalutt test (Nyr. I.263).

Törek : stipula. Ma is élő szó a nép nyelvében (Nyr. XVI.140).

Velcz : barhanus. Olvasása *velez*. Vö. Simonyi (A m. nyelv. I.117). A NySzótárban a *velence* szavunkkal egyértékű szó mellett van *veletz* is Pesti Gábor Nomenclaturájából idézve.

Ennyi az, mit egyelőre a „Besztercei szójegyzék” szavaiból elő akartam sorolni. Több, megfejthetetlennek látszó szónak vagyok nyomában; de mert most a kellő segédeszközök nem állanak rendelkezésemre, megfejtésüket más alkalomra halasztom. Itt azonban nem mulaszthatom el ismételve megjegyezni, hogy írónkat cseppet se jellemzi az a vastag tudatlanság, mit Finály neki tulajdonít. A kézirat régisége, valamint más egykorú adatok hiánya a legfőbb ok, a miért sok szó megfejthetetlennek látszik. Ezzel azonban korántsem akarom azt mondani, hogy írónk egy s más szót hibásan nem írhatott. Hisz írónk kiléte, bár látszólag megnevezi magát, oly rejtvényes, hogy Finály maga is egyszer szlávnak, máskor meg németnek hajlandó tartani.

Azzal az óhajtással zárom be soraimat, vajha mennél többen szólnának hozzá e becses codexhez.

MELICH JÁNOS.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Galiba. Munkácsi Bernát a Nyelvőr utolsó füzetének 133. és k. l. azt mondta: „Szemben Kúnos Ignácnak a Nyelvőr XXII. kötetének 1—4. lapjain kifejtett nézetével e szó eredetére nézve mint határozó jelentőségű adat számba jön a szerb

galiba, galidba: molestia, ungelegenheit (Karadšić, Popović), mely mellett megvan a Kúnostól egybevetett arab-osmanli *galebe, kalaba*: grosse menge sat. szónak megfelelő *galama*: menge, unordnung, lärm szó is.

Ha jól értem a 'határozó jelentőségű adat' kifejezést, hát Munkácsi azt hiszi, hogy a magyar a török szót a szerbek útján kapta. Én ezt legkevesébbé se tartom valószínűnek. Ha végig tekintünk a Nyelvtörténeti Szótárban a *galibá*-s csoporton, mely egy teljes hasábot tölt be, ugyancsak friss életet találunk benne. Ott kezdetjük mindjárt Pázmány Péter '*galiba* országán', azután végig futunk a *galiba* cikken, csak épen 'az házasságnak sok *galibáin'* megakadva s gyönyörködve Faludi Ferenc pompás mondásán: 'Nintsen oly egybeveszett, akadémikus *galiba*, a melyből a vidám elnök ki nem tudnának feselni' — áttérünk a szólásokra; közmondást is találunk, azután pedig egy sor származékszót: *galibálkodik, galibálkodás, galibás, galibáskodik, galibátlan*.

És a szerb-horvát szótárban? értem a horvát akadémia nagy szótárát, mely körülbelül három akkora lesz, mint a mienk. Csak-hogy épen megvan a *galiba* nyoma. Egyetlen egy helyet tud fölhozni egy 1755-ben Budán írt szerb jegyzőkönyvből (A nem egészen nyolc sorból álló följegyzés, melyet a budai egyesült szerb-német szűcsceh jegyzőkönyvében az 1755-iki febr. 20-ika alatt találunk, a *galiba* szón kívül még ezeket olvassuk: *konten* (= ol. contento), *reparticija* és *reporticija*. A följegyzés végén meg van nevezve a két céhmester, az egyiknek neve Forgács Tamás!); különben pedig arra kell szorítkoznia, hogy Karadzsicsra hivatkozzék, a ki 1818-ban először megjelent szerb szótárában azt mondja, hogy a szót a régi szerb vajdaságban (tehát a magyarok tözsomszédságában) használják. Egyetlen egy régibb szótár sem említi e szót. A *galidba* alakra, melyet Karadzsics tanúsága szerint ugyancsak ott használnak, az akadémiai szótár gyűjtői és szerkesztői egy adatot se tudtak találni: de nem lehet ez más, mint a magyaroktól átvett *galibá*-nak a sok *idba*-ra végződő szerb főnévhez közelített mellékalakja. (Miklosich a *Vergleichende Grammatik der slavischen sprachen* II. k. 218. lapján tizenöt ilyen szót hoz föl a szerb nyelvből, egyebek közt a *galidbá*-t is, a melyet akkor még szerb képzésnek tartott. Már egy évvel később [1876-ban] mondta Danicsics '*Osnove srpskoga ili hrvatskoga jezika* 242. l', hogy ez a szó valószínűleg idegen.)

Az a körülmény, hogy a *galiba* szó mellett van egy *galama*

szó is a szerb nyelvben, mely még az eredeti jelentést tünteti föl, semmit se bizonyít, mert a *galama* és *galiba* szók magában a szerbségben hangtanilag össze nem egyeztethetők; a *galama* szó tehát a *galiba* szó eredetére világot nem vethet. A *galáma* (hosszú, hangsúlyos középső szótaggal) a szerbség több vidékén jól ismert szó, jelentése úgy látszik soha se ,sokaság', mint Karadzsics mondja, hanem inkább ,lárma, zenebona', mint az akadémiai szótár fölveszi és számos példával igazolja. Tehát a szó elterjedése, használata se vall egyenlő eredetre. Maga a föltevés, hogy a szerb *galama* az ,arab-oszmanli *galebe, kalaba*' szónak felel meg, nem új (l. a horvát akadémia szótárát). Ez a föltevés nagyon közel feküdt, mert a török *kalabalık*-nak megfelelő szerb *kalabaluk*, melyet Munkácsi nem említ, szakasztott ugyanazt jelenti, mint a *galama* szó (l. Bogisics Narodne Pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa Biograd 1878. 197. és 368).

E szerint bizonyos, hogy a szerbek a törököktől kapták a *kalabaluk* ,lárma' szót, s valószínű, hogy az evvel egyjelentésű *galama* szót is egyenesen a törököktől vették át; de már a ,molesztia' jelentő *galiba* szó aligha nem a magyaroktól került a szerbekhez; a mellett szól a szerb szó geográfiai elterjedése és ritka használata. Ugyancsak magyar közletés útján került a szó a tótokhoz (*galiba*), ezektől tovább terjedt a morvákhoz (*chaliba*).

ÁSBÓTH OSZKÁR.

Szotyog. A Nyelvőr februáriusi füzetében B a r t h a József palóc szavai közt azt olvasom, hogy ,*szotyog*: hullik; az igét már csak az öregektől hallhatjuk, de a belőle képzett melléknév igen gyakori, pl. ,*szotyog*^aó v. *szotyog*^aós körfő: mely a fán megérik és magától lehull'.

Azt a kérdést intézném a közlőhöz, hogy vajjon itt csak-ugyan a ,hullik', mondjuk ,*potyog*' értelem-e a fő. Én inkább azt érzem ki belőle, hogy nem a lehullás értelme van meg a *szotyog* ó s k ö r t é b e n, hanem az elérett, elpuhult gyümölcsnek az a tulajdonsága, hogy leeséskor a nagy nedvességtől *szotyog*; de akkor is *szotyog*, mikor az ember eszi. Igaz, a Tájszótár is azt mondja, hogy ,*szotyogni*: egymás után lehullani, pl. *szotyog* az alma a fáról; ne *szotyogtasd*, ne *hullasd*. Székely szó'. De ezt is lehet az én értelmezésem szerint magyarázni. Olyan hangutánzó szót látok benne, mintha az érett körte azt mondaná: *szotty*.

Egyébiránt kezem ügyében van V ö r ö s m a r t y-S c h e d e l

szótára, meg a F o g a r a s i é; ezekben *szotyog*: fallen, platzen, wackeln, schlottern; *szotyogós*: weich (z. b. eine birne), (vom obst)'. Érdekelne vajjon nem így van-e a palócságban is.

CSAPODI ISTVÁN.

Rigli. Ugyan csak az idézett helyen megvan a *riglyi*: z á r is. Ennek ötletéből irhatom, hogy a sopronymegyei nyelvjárásban is *rigli* a t o l ó z á r, de kivált a kulccsal is bezárható ajtó zárjának alján levő tolóka. Igéje is van: *Riglisd* be az ajtót.

CSAPODI ISTVÁN.

Sifli. A fönt említett palóc szavak között *siflyi*: apró kockákra vagdalt tészta'. Soprony megyében a *sifli* a inézeskalácsnak parasztosabb neve, urasabb neve a *báb*. A sopronymegyei és palócsági értelme között olyanforma az eltérés, mint a mily messzi került a sopronymegyei *laska*: z s i d ó m a c e s z értelme a más vidékeken mondott *laska*: csikká metélt tészta értelmétől.

CSAPODI ISTVÁN.

Sűr-forr. A Nyelvőr XII. k. 138. lapján az 5. kérdés tevője nevetségessé akarja tenni a *sűrnek-forrnak* mákvirágot'. A szerkesztőség helyesen igazolta a kifejezést a nép nyelvével s idézett is rá példát Szelestei Lászlóból.

Meg akarom toldani a bizonyítást egy nagyobb auktoritásra hivatkozással: T o m p a 'Kenyérek' című költeményében találni e kifejezést: 'Minden s ű r r - f o r r, ég a dolog'.

CSENGERI JÁNOS.

Új vendég. Minden újságolvasó tudja, hogy van egy angol lap 'Times', egy francia 'Journal des Débats', egy német 'Hamburger Nachrichten', egy orosz 'Moskovski Vjedomosti' című. A ki pedig német újságot is olvas, mert tudtommal van ilyen magyar ember is, a bécsi lapokban elégszer találkozhatott ilyenféle kifejezésekkel: 'Die Times m e l d e n a u s Kalkutta. Die Débats b e r i c h t e n ü b e r e i n e a f f a i r e. Die Hamburger Nachrichten d e s a v o u i r e n d i e n a c h r i c h t. Die Moskovski Vjedomosti v e r ö f f e n t l i c h e n e i n e n b r i e f'. A ki tud magyarul s magyarsága az isten szabad ege alatt a falusi levegőn úgy megerősödött, hogy a Nemzet mindennapi átbetűzése se zökkentheti ki rendes sodrából, az, ha járátja magának a Fővárosi Lapokat, következetesen, rendületlenül ilyenformán beszél: 'M e g j ö t t - e m á r a Fővárosi

Lapok? Add ide, hadd látom, mi van benne; hozzászóla a tegnapi botrányhoz'.

Nem így az 'Orsz. középiskolai tanáregyesületi Közlöny'. F. é. áprilisi füzetében olvassuk: 'A Nyelvtudományi Közlemények új szerkesztőjükkal új korszakba léptek és szabad füzetekből évnegyedes folyóirattá lettek'.

Különben a 'Tanáregyesületi Közlöny' itt már eléggé kitaposott ösvényen jár. A babérkoszorú nem az ő, hanem hirlapjaink külföldi rovata vezetőinek homlokára fűződik. Ezekben akárhányszor olvashattuk: 'A Hamburger Nachrichten azon értesítést *kapták* Varzin-ból, hogy... A Fővárosi Lapok elég kedvezőleg *ítélnék* az új darabról' sat; neki csak annyi érdeme van benne, hogy, a mint hivatásához illik, a mi szépet és jót hol lát, azt a tanítók körében is terjeszteni iparkodik. S a mennyire mi ismerjük a Freie Pressék helotáinak buzgalmát, a megelőző, elég szép számot tevő ilyféle példák tanúsága szerint: 'Oroszország még a balti tartományokkal sem *birt elköszülni* (= konnte nicht fertig werden). A postagalamboknak két szárnyára *pipákat* (pfeifen) alkalmaznak, hogy *lármájukkal* az ölyvet elriaszszák', biztat bennünket a remény, hogy ez az új német vendég is végleg megtelepszik nálunk, s hogy egy-két tized múlva ilyen tudósításokat fogunk olvashatni: 'Az élet komédiásai' nagyon csodálatos véget *érnek*. Úgy halljuk, hogy 'A csehek Magyarországon' teljesen *elfogytak*. Egy rajongó hölgy azt állította, hogy 'A kik kétszer halnak meg' örökké *fognak élni*. Nem alaptalan a gyanítás, hogy a 'Mátrai Vadászok' Szathmárinéval *eltűntek* a színpadról. A 'Gyurkovics leányok' díszesen kiállítva *kaphatók* Singer és Wolfner könyvkereskedésében

SZARVAS GÁBOR.

Tesz. Tökéll. Lármás handabanda az egész, üres szélszó minden tudománytok! Majd én mondom meg, miért gömbölyű a tök, s miért hosszúkás az uborka, nem a Nyelvtörténeti Szótár. Nyelvtörténeti!? *Történet*!? Már ötvenszer elmondtam, hogy hadarság. Most ötvenegyedikszer is elmondom, hogy *történet* nem 'historia, geschichte', hanem 'casus, zufall'. Jegyezzétek meg!

Szarvas Gábornak a *tekéll*, *tökéll* a *tesz* ige származéka. A *tesz* (tev) alapszóból, úgymond, kettőzött [quid hoc] gyakorító -*kál*, -*kél* képzővel ép úgy lesz a többeli vég *v* elenyésztével *tekéll*, *tökéll*, mint ebből: *lő* (löv): *lököd*, *buv*: *bukdos*.

Par nobile fratrum! Ez is, valamint a többi, csak amolyan

szarvas okoskodás. Hát a *tess*-ből hová lesz az *ss*? Mert lám, *csús*: *csússkál*, nem *csúkál*; *másskál*, nem *mákál*; *úss*: *ússkál*, nem *úkál*. Mivel hát az *ss*-et nem dobhatta ki, fölcserélte a *tcs* tőt *tev*-vel, a mi nem tő, mert a *v* csak pótbetű, s ha tő volna, úgy se lehetne eldobni.

Hogy ki beszél ily hangon, még az is könnyen kitalálhatja, a ki a Budapesti Szemle márciusi számát nem is olvasta. A rigót, ha nem látom is, könnyen fölismerem füttyéről. Ez ő, Brassai Sámuel bátyánk. A mi nem az ő fejéből pattant ki, ellene mond neki, ha mindjárt a szentírásból való volna is; hát ha még az a kapcsódó Szarvas Gábor állítja! Erre már kijön a sodrából s kész azt is eltagadni, hogy *Athénás* nem accusativus, hanem a hasonló végzetű *Almás*, *Szilvás* magyar helynevek képeire alakult származékszó. Mikor így Apollóként az ellenmondás lelke duzzasztja keblét, akkor a szemmel láthatót se látja, nem akarja látni. A *tész*, *vész*, *hiss*, *viss*, *lész*, *észik*, *issik* cselekvésszóknak számtalan eresztékeik vannak: *tén-ne*, *vét-tem*, *higy-jen* (v. *higy-gyen*), *lé-tel*, *éd-dégél*, *id-dogál*; mindezekben a ragok és képzők előtt látunk egy hangelemet, a mely a rákövetkező mássalhangzóhoz alkalmazkodik, s hogy ez nem lehet *ss* hang, azt Brassai is világosan látja, látja két jelenségből; az egyik az, hogy nem mondjuk: *tész-ne*, *vész-tem*, *hiss-szen*, *lész-tel*, *ész-dégél*, *iss-dogál*; a másik pedig, hogy igenis mondjuk: *máss-na*, *mász-tam*, *mász-szen*, *mász-tat*, *mász-dogál*; látja, hogy össze nem tévesztendő különbség van a két csoport közt, s mégis egy kaptára akarja szabni őket. Az *ss*, úgymond, *v*-re változik! Tehát *evés*, *hivő*, *vivék* e helyett valók: *essés*, *hisső*, *viszék*. Így állanak a magyar nyelvtudomány dolgában Kolozsvárt 1893-ban. Arról, hogy az idézett igeecsoporthoz leg-
többen a régi nyelvben még állandóan hosszú önhangzót tüntetnek föl: *tészen*, *vészen*, *léssen*, *észen*, s hogy e hosszúságnak szükségkép valami okának kell lennie, s hogy ez csakis a többeli *v* hang kiestének pótlásából magyarázható, arról még manap sem akarnak a Szamos vize mellett értesülni.

Brassai tudja, nyílt szemmel látja, hogy *tékéll*, *tökéll* = ,facio, perficio, tesz, megtesz'; *eltökéll* = ,perago, consummo, megtesz, elvégez'; *megtökéll* = ,perficio, perfectum reddo, megtesz, elvégez'; *tökéllet* = ,perfectio, tétel, végrehajtás'; *tökélletes* = ,perfectus, absolutus, bevégezett, egész, kész, ép', például *Tökélletes*-teljesen betöltötték a parancsolatokat (Tel: Fel 58). Kikél a test a habozó gyermekségből, és *tökélletes* férfúvá leszen' (Tel:

Eváng. II.892); látja, hogy valamint a *tökéll*, úgy minden össze-tétele és származéka erősen kiérezteteti magából a ,tesz, megtesz, elvégez' jelentést; tudja, hogy a gör. τελέω annyi mint: ,vollenden, vollbringen'; τέλειος = 1) geendigt, vollbracht, 2) vollkommen, vollständig, ganz; hasonlóképen a lat. perficio = zu ende bringen, beenden; perfectus = 1) vollendet, 2) vollkomen; szintűgy tudja, hogy a ném. *vollenden* = vollständig enden, so dass nichts fehlt; etwas vollbringen, vollführen: *vollendung* = 1) das vollendete, vollbrachte, 2) das vollkommene, die vollkommenheit' (Sanders); tehát tudja, világosan látja, hogy a mi ,meg van téve', az kész, teljes, egész, ép, tökéletes, s mind annak ellenére csökönösen tagadja, hogy a *tökéll* nem lehet a *tesz*-nek származéka. Csak azért sem!

De minthogy világosan származékszó, valamiből csak ki kellett hajtania. De miből? Erről egy jegyzetben ekként számol be: ,Horváth István, a kit fitymálni szeretnek, aligha helyesebben nem származtatta tökéletest vagy „tekélletes“-t a *tekéből* (sphaera, globus). Ez hagyományosan a perfectio typusa. „Quid enim est pulchrius ea figura, quae sola omnes alias figuras complexa continet? ... Duae formae praestantes sunt: ex solidis globus, ex planis circulus etc.“ Cic. Nat. Deor. II.18. 47.

Ez a bizonyítás eszembe juttat egy jámbor ismerősömet, a kinek mindenkor a felesége határozta meg, hogy mit szeret, mit nem szeret. Ha egyike-másika jó barátainak esti összejövetelre hívta meg, a mindig gondoskodó hitvestárs menten közbe vágott: ,Az én apuskám nem szeret este kimaradni'. Ha vendégség alkalmával borral kínálta meg a házi gazda: ,Az én apuskám nem iszik bort'. — ,Szolgálhatok egy finom szivarral?' — ,Az én férjecském nem szokott szivarozni'. De ha a jámbor férjéről is gondoskodó sorsnak jóvoltából a feleség néhány napra falura ment, akkor kellett volna az én apuskámat látni. Úgy hajtogatta a poharakat, mintha Szabadkán járt volna iskolába, füstölt mint egy török basa s a késő étszaka vetette őt haza. Nekünk is Cicero mondja meg, Cicero, a ki maga se volt sokkal különb nyelvész, mint Horvát István, hogy a *tökéletes* = *teke*. De ha magát a nyelvet kérdezzük meg, a teke tökéletességéről annyit se tud, mint egy fagolyóbis. A gör. σφαίρα, lat. *globus*, ném. *kugel*, szlov. *krugla* mindegyike annyi mint te ke, de hogy a te ké z é s b e n vagy akár a kuglizásban tökéletesség volna, arról egy árva szót se említenek. Aztán nem tekintve azt, hogy az ,egész, kész, teljes', a miben voltaképen a ,tökéletes'

fogalma rejlik, a legrégibb szavak sorába tartoznak, míg a *globus*-fogalom jóval későbbi idők szüleménye, addig magának a magy. *teke* szónak története is ellene mond a Horvát-Brassai féle származtatásnak. Míg ugyanis a *tökéletes* legrégibb codexeink tanúsága szerint (NémGl. BécsiC. MünchC. sat.) a XV. században egészen közönséges, jól ismert szó volt, a *teke* szó csak a XVI. század második felében tűnik föl először, s innen túl is alig néhány író említi. Végre a mi egymaga is elegendő ok volna, hogy a gömbölyűségre alapított tökéletességet, a melyről az őskor embere nem is álmodott, játszi elmésségnek nyilvánítsuk, az a fontos mozzanat, mely a *teke* és *tékell*, *tökell* első önhangzójának föltűnő különbségében mutatkozik. A mint ugyanis a hangszíu különbségéből nyilvánvaló, hogy a ,hagy' és ,hogy', ,tegez' (köcher) és ,tëgëz' (dutzen) alakjuk hasonlósága ellenére is merőben idegenek egymástól, ép úgy idegeneknek tünteti föl az alapszótagbeli önhangzó (tek-, de ték-, tök-) különbsége a *teke* és *tökell* szokat. Itt ugyan a vaknak a színeket magyarázom; mondom, hogy a fehéret nem lehet összezavarni a feketével — tudvalevő ugyanis, hogy Kolozsvárt az emberek is ép úgy *vesznek* (egyet-mást a vásáron), mint *vesznek* az állatok közül némelyek (a nagy hőségben) — de azért mégis igaz marad az, hogy a mi fehér, az nem lehet fekete.

Mind ezekből megtetszik, hogy nem mind szakács az, a ki nagy kést hordoz.

SZARVAS GÁBOR.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. A kis Marci derék, szolid fiú; csendes, szelíd, békés természetű annyira, hogy saját apja szava szerint nem ártana valamivel kevesebb is a jóból. Csak tegnap is! kezdé beszélni. Bent jártam a városban. Az idő már egy óra körül járt. Gondoltam, elibe megyek a fiúnak s majd együtt megyünk haza. A mint az ucca sarkára érek, a melyben a gymnasium fekszik, egyszerre éktelen lármá, zsivaj üti meg fületem. Az alsóbb osztályok növénydékei épen akkor zúdulnak ki az ajtón s legott neki! Egy részük kergeti, üzi egymást; másik dulakodni, öklelődni kezd s püffölik egymást hátba. Vajjon, mondok, ugyan köztök van-e az én Marci fiam is? Hiába néztem, nem láttam őt sehol. Körültekintettem. Hát *nem átment* a jámbor az ucca tulsó oldalára s ott bakdácsolt előre szép csendesesen, egyedül!

Érzésem sugallja, hogy ez a szórend mindenképen helyes és szabatos; de ha megkérdeznék tőlem, hogy adjam okát, miért marad meg az igekötő igéje előtt, holott a tagadó *nem* után rendesen elválílik tőle s utána következik, például: *„Nem viselheti el e nagy bánatot. Nem hosta vissza még a könyvkötő könyvemet?”* — arra nem tudnék megfelelni.

Kérem becses felvilágosítást!

Felelet. Már egyszer volt alkalmunk ehhez hasonló nemű kérdésre válaszolni (Nyr. XVI.560. 1. Kérdés). Ez a mondat is, valamint a Nyelvőr XVI.560. lapján idézett is egyberántott, rövidített kérdőmondat, a melyben a tagadó *nem* szócska nem a függő mondatnak *átment*, hanem a főmondatnak kihagyott *történt, volt, megesett* állítmányára vonatkozik. Kiegészítve tehát voltaképpen így hangzik: *„Hát nem az (történt, volt) esett meg, hogy átment a tulsó oldalra.”*

2. Kérdés. A Budapesti Szemle április havi száma bírálja Klamarik Jánosnak most megjelent könyvét, a melyet a szerző *műnek* hív. Erre a bíráló azt az észrevételt teszi, hogy *nem mű* az, hanem *munka*. Minthogy, úgymond, *„az a különbség mű és munka közt, mint művész és munkás közt”*. Egyebet nem mond.

Kár, hogy bővebben nem szólott a bíráló erről a dologról s olvasóit a miért-re nézve föl nem világosítja. Kénytelenek vagyunk tehát kérésünkkel a t. szerkesztőséghez fordulni, világosítson föl bennünket arra nézve, hogy mi igaz vagy nem igaz van ebben a dologban.

Felelet. Annyi igaz van benne, a mennyi abban, hogy nem mondható *sár* helyett *lakat*, *sászló* helyet *lobogó*, *kulacs* helyett *csutóra*, mert más a *sáros* és más a *lakatos*, és *sárda*, *sáróra* van ugyan az új irodalomban, de *lakatda* és *lakatóra* még ebben sincs s aztán van *„sászlós úr, lobogós ing, láncos-lobogós”*, de nincs *„lobogós úr, sászlós ing és láncos-sászlós”*; s végre a klarinétnak van *csutorája*, de *kulacsa* nincs, aztán van különbség a *kétkulacos* s a *két csutorás* közt is. Sőt eszerint különbség van a *kan* és *him*, *eb* és *kutya*, *disznó* és *sertés* között is, mert *kan-ász* van, de *him-ész* nincs; mondjuk: *„elehlábolt, ebrúdon kivetették, ebadóban hagyni”*, de *„elkutyalábolt, kutyarudon kivetették, kutyaadóban hagyni”* még senki nem mondta: *„disznó forró idő”* van, de *„sertés forró idő”* se nem volt, se nem lesz. Mi több, ha a *mű* és *munka* közt különbség van, mert más a *művész* s más a *munkás*,

akkor a *fő* és *fej* se mindegy; mert más a *fő-telen* s más a *fej-et-len*, hasonlóképen, különbség van a *lefejezni* és *lefőzni* közt is.

Gondolom ennnyiből is megérthetni, hogy se az építő művészeknek se a kőműveseknek nincs méltó okuk megharagunni azért, ha pl. Humboldt 'Kosmosát' valaki *műnek* nevezi.

3. Kérdés. Egy társaságban erős vita folyt a felett, hogy ezen szót *hosád* egy *s*-vel vagy kettővel kell-e írni. Többen a *veled*, *tőled* formájára, miután helyrag ragoztatik személyraggal, egy *s*-vel állítottuk írni. A vita eldöntetlen maradt.

Nagyon kérem, méltóztassék tudatni velem, hogy nyelvtani szabály szerint hogy kell írni: egy v. két *s*-vel, és miért kell így vagy úgy?

Felelet. Helyesnek tartaná-e a t. kérdező okoskodásomat, ha arra tanítanám, hogy a *belém*, *bennem*, *belőlem* helytelen szók, mert a ragok, a melyekből képezve vannak, nem *bele*, *benn*, *belől*, hanem *be*, *ben*, *ből*; jól tehát így volnának: *bén*, *benem*, *bőlem*?

4. Kérdés. Helyes-e a következő címtábla-főírás: 'Nagy Sándor és Kis Károly vegyes kereskedése' avagy következőleg kell-e szólni a főírásnak: 'Nagy Sándor és Kis Károly vegyes kereskedésök'.

Felelet. E kérdésre, bár csak mellékesen, már meg van adva a válasz a Nyelvőr ez évi folyamának 136. lapján: 'A mult századok irodalmában még gyakorta találkozunk az ily szószervezéssel: disznóknak *nyájok*, papoknak *fejedelmek*, barátoknak *monostorok*; az újabb nyelv azonban akár takarékoságból, akár jóhangzat kedviért, a kétszeres többes *k*-rag alkalmazásával majdnem egészen föl hagyott, s a birtoknév mellől a többes ragot elhagyja; tehát disznóknak *nyája*, papoknak *fejedelmé*, barátoknak *monostora*'.

A főntebbi cím tehát a mai megállapodott használat szerint helyesen van így írva: 'Nagy Sándor és Kis Károly vegyes kereskedése'.

Ha azonban a többes számú birtokos név nem jelzője a birtoknévnek, hanem más mondatrész (alany, tárgy), a birtokukat tevő szó fölveszi a többes ragot; pl. Nagy Sándor és Kis Károly kereskedésüket a Váci-uccából a Hatvani-uccába helyezték át. A fölfordult csónakosokat csónakjukkal együtt szerencsésen kifogták. St.

SZARVAS GABOR.

NYILT LEVÉL

a Magyar Nyelvőr szerkesztőjéhez.

Tisztelt szerkesztő úr! A 'Magyar Hírlap' április 4-iki számának egyetlen egy cikkelyében a következő idegen szókat találtam: *melodráma, inszcenirosták, ezminister, melankólikus, perspektívája, pathetikus, attitűd, szollúcsio, personage, stréber-race, foyer, ministresse, kvalitas, grotesque, pretenzió, skelerat, gesztikulálva, reliefszerű, pozicsió, dementált, konfidencia, vicziális, que voulez vous?, ignoble.*

Az egész cikk 84 sor, 24 idegen szóval s kifejezéssel, ha ugyan jól számítottam. A zagyva helyesírást ne nekem tessenék fölronni, hanem — sz. úrnak, a ki a cikkelyt írta. Ő tudja, miért írta *skelerat* (scélérat) s ő tudja, mi az *vicziális*.

S ez a cikkely azon a szerkesztőségen esett meg, melynek tagja Tóth Béla, a magyaros nyelvnek egyik művésze, s Ambros Zoltán, a francia izlés finom ismerője! Képzelem, mekkora kéjjel élvezte ez a két úr a lap párisi levelezőjének — mert állítólag Párisban hajtotta össze — sz. úr e megvadult szó-sereget — ezt a bábeli nyelvzavart. — sz. úr bizonyosan francia szóra ment Párisba; s látszik is, hogy derekasan tanul franciául; ámbár a főttebbi mutatványból ítélve (*vicziális* : *vieux*) fájdalom még jó sokat kell tanulnia s így még többször fog boldogítani bennünket a M. H. hasábjain. De végre űtni fog a szabadulás órája. — sz. úr oly kitűnően fogja megtanulni a francia nyelvet s oly alaposan elefejteni a magyart, hogy majd a franciák kénytelenek lesznek őt haza küldeni — magyar szóra. S akkor, akkor a párisi Figarónak fogja küldeni tudósításait Budapestről s ez nagyon jól esik majd nekünk s a M. H.-nak; a mi hogy mentül hamarabb bekövetkezők, hön óhajtja — psz!

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Tájszók.

Zalamegyeiek.

balogsüti: balkezes.	gërnyász: sovány, gyenge ember.
bëcce v. bëcci: kis borjú.	lëhidalni: leheverni.
csempé: üres cserépedény.	incënpinc, u. a. a m gërnyász.
cséve: cső.	indító: izgató.
csicsëdli: ezüst hatos.	isten nyügéje: maffa, tehetetlen ember.
döher: renkívüli nagy ember.	iszling: gyékénygunyhó.
fogacsin: fogatlan vagy rossz fogú.	
föcstej: első fejes a borjazás után.	

(Arács.)

FEJÉR ADORJÁN.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három könyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Dóliab-ucca
16. sz.

XXII. kötet.

1893. MÁJUS 15.

V. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Fazék, fazok.

Budenz a magyar és finn-ugor nyelvekbeli szóegyezéseiben a magyar *fazék* ugor megfelelőit a következő szót sorolja elő: finn *puta* | észt *pada* | lív *pada*: üst, fazék || lpS. *pate* | lpF. *batte* || cser. *pot*, cserM. *pad*, *pat*: üst || vog. *pöt*, vogD. *puot*, *pot*, *put*: fazék | osztj. *put*: üst.

A magyar *fazék* szónak *faz-* töve ízről ízre megfelel az elősorolt ugor szóknak a rendes szókezdő *p*: *f* cserével (l. a MUSz. *f* kezdetű szavait) és a *d*: *s* változással (l. a *szás* és *més* cikkeket Nyr. XXI.243. 337). A hozzá járuló *-ék* képző kicsinyítő természetű, mint a *szárny-ék* = *szárny* szóban, az *-ék*: *ok*-beli magánhangzováltozás pedig olyan mint az *ajándék*: *ajándok*, *szándék*: *szándok* sat. szavakban. Mivel a *fazék* fogalmára mind a keleti, mind a nyugati ugor ágba egymásnak teljesen megfelelő alakok élnek, a szót az ugor alapnyelv közös birtokául tekinthetjük.

Mért hagyta ki Budenz mégis Magyar-ugor szótárából? Azért, mert ez is művelődéstörténeti szó s mint ilyen könnyen az átvétel gyanujába esik. Hozzá hasonló alakú és jelentésű szók ugyanis majd minden európai nyelvben előfordulnak, nevezetesen a franciában és angolban *pot*, a németben és dánban *potte*, a svédben *potta* (a népnyelvben *pott*), a litvánban *pudas* v. *podas* s a lettben *podš*. Épen azért Ahlquist „De vestfinska språkens kulturord” című munkájában nem is habozott e szót idegennek tartani és a litván-lett alakokat tekintette az ugor nyelvbéliékné. E fölfogáshoz csatlakozott Budenz is, midőn e szót a MUSz.-ből kihagyta.

E fölfogás ellen azonban több ok szól. Először e szó hangtani alakulása olyan, hogy az átvétel csakis az ugor alapnyelv korában történhetett volna. Nevezetesen vog.-osztj. *u*, *ō*-val szemben finn *a*, magy. *a*, valamint eredeti *d*-vel szemben magy. *s* csakis ugor eredetű szavakban lehetséges. Az ugor alapnyelv korában azonban, mint már előbbi cikkeimben be igyekeztem bizonyí-

tani, se germán, se szláv, se litván v. lett hatást nem mutathatunk ki. De nem vehették át e szót az egyes ugor nyelvek egyenként se. A magyarba ez esetben csak a törökből, németből, latinból, olaszból, szlávból kerülhetett volna; ámde ezek egyikében se találunk a magyar szónak megfelelő alakot és ha találnánk is, akkor is ellene szólna az átvétel lehetőségének a $p : f$ és a $d(t) : s$ változás, mely újabb eredetű szavakban nem mutatkozik. Hozzájárul még az is, hogy az *ék* képző csakis eredeti szavakhoz járul és a mellett a megmerevedett képzőelemekhez tartozik. A finn *pata* se lehet a litv. *pudus*, *podas*, lett *podš*-nak mása, mert nem tekintve az *-as* végzetet, melyet a finn nyelv a talán kétezer esztendővel azelőtt belekerült ógermán és litván elemek tanúsága szerint megtart, a litv.-lett *u*, *o*,-nak is *u* v. *o* tömagánhangzónak kellene megfelelnie, mint az összes többi átvett idegen elemekben. T h o m s e n Vilmos nagyszabású „Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) sprog“ című munkájában, melyben épen a litvánnak és lettnek különösen a finn és mordvin nyelvekre tett hatását nyomozza, ki is mondja Ahlquist fölfogásával szemben, hogy a főntebb elősorolt ugor szók nem kerülhettek a litván-lett nyelvből, hanem az ugarságnak ősi tulajdona, melyet eddigi ismereteinkkel nem mutathatunk ki vendégszónak.

E rövid fejtegetés alapján is világossá lesz tehát, hogy *fuzék* szavunk az eredeti ugor szókincshez tartozik és hogy ép oly joggal van helye a Magyar-ugor szótárban, mint volt a Szóegyezésekben.

Borda.

E szónak mai nyelvünkben kétféle jelentése van: 1) „pecten filiarum, tibicen liciatorium, weberkamm“ és 2) „costa, rippe“. Ezt a két egymással alig összeegyeztethető jelentésselérést onnan magyarázhatjuk, hogy a *borda* szó mindegyik jelentésében más és más eredetű. Mint „weberkamm, kétségkívül az újszlóven *brdo*: „pecten textorius“ szónak megmagyarosodott alakja (L. Miklosich: Slavische elemente im magyarischen, 21); „costa“ értelemben pedig nézetem szerint az eredeti magyar szókincshez tartozik. Maga Miklosich is csak a „weberkamm“ jelentésű *bordá*-val rokonítja az újszlóven *brdo*-t s eszébe se jut, hogy a „costa“ jelentésű szót is belevonja hasonlítása körébe, mint Czuczor-Fogarasi szótára teszi, mely a *bordá*-t mind a két jelentésében egy eredetűnek tartja.

Igaz, hogy sokszor igen különös jelentésfejlődésekkel találko-

zunk, de azt még se tehetjük föl, hogy a ,weberkamm'-ból származott volna a ,rippe' s még kevésbé az alább kifejtendő eredetibb ,bein' jelentés. Arra elég példánk van, hogy testrészből vált valamely eszközznek, vagy az eszköz egyes részének neve, de arra nem emlékszem, hogy eszköznév lett volna testrésznévvé.

Ezeknek előrebocsátása után nézzük, mi ennek az eredeti magyar *borda* szónak a tulajdonképeni jelentése és helyes-e a Nyelvtörténeti Szótárnak az a magyarázata, hogy csupán ,costa, rippe' a jelentése.

A NySz. az említett jelentés megvilágítására a következő példákat idézi: ,Ha meg töröd a gyökerét a fordulo fűnec, igen ió, kő ellen vizeletet indít, oldalnac, háta bordánac fayassát enyhíti (Mel: Herb. 130)' és ,Kinek oldala csontya s kinek szára-bordája megtörvén (Czegl: Tromf. 209)'. E két rendbeli idézetben kétféle *borda* van: *hát-borda* és *szár-borda*. Ha az elsőt erőlködéssel még *rückenrippé*-nek is fordíthatjuk, de már a *szár-bordát* semmiképen se fordíthatnók *schienbein* helyett *schienrippé*-nek. Világos, hogy a lábszárcsontnak, a mint ma nevezzük és régebben is nevezték a *szára-bordát*, semmi köze sincs a *costa*-hoz és így a *szár-bordában* se *rippe*-t jelent a *borda*, hanem *csont*-ot.

Más szóval a *borda* a régi nyelvben nem szorosabb értelemben vett ,oldalcsontot', *c o s t a* t, hanem általában *o s t* jelentett és a *csont*-nak, *tetem*-nek egyenlő értékű szinonimája volt. A régi íróknál egymás mellett találhatók a *szár-borda*, *szár-csont*, *szár-tetem* kifejezések, mind ,*schienbein*' értelemben.

Mivel azonban három élő szó is volt használatban az *os* fogalmának kifejezésére, nagyon természetes, hogy a nyelv gazdálkodó szelleme lassankint mindegyiket sajátosabb célra foglalta le. A *csont*-nak meghagyta az általános ,*os*' jelentést, a *tetem*-et a meghalt emberek s állatok csontjainak jelölésére rendelte, a *bordának* pedig, mely úgy látszik, e három közül legritkább használatú volt, és később talán csak az *oldalborda* kifejezésben volt járatos, lassankint oda szorosult a jelentése, hogy csak az ,ívforma oldalcsontokat' értették rajta, ,melyek hátul a gerincekkel, elül pedig a mellcsontokkal vannak összeköttetésben'. Csak a legújabb időben, midőn a német ,*rippe*' számára alkalmas magyar szót kerestek, használták e fogalom jelölésére a magában álló *bordá*-t és ma már *bordacsontok*-ról is beszélünk.

Mellesleg megemlítem, hogy volt még egy negyedik ,*os*' jelentésű szónk is, a *lok*, de ezt a többi szinonimák teljesen elnyomták

és ma csupán a *homlok* szóban él, melyet csak az összehasonlító nyelvészet tudott két szóra bontani. Első része a *hom*: 'szemöldököt', a *lok* pedig 'csontot' jelent (MUSz. 109).

Miután tisztába jöttünk a *bordá*-nak eredetibb 'csont' jelentésével, nézzük meg, nem találjuk-e meg e szó nyomát az ugor nyelvekben. A nagy ugor területnek csak egy kis részén él egy szó, melyet nézetem szerint a magy. *borda* ugor megfelelőjének tarthatunk. Ez pedig nem egyéb, mint a déli lapp *moarā*, *muqrū*: 'csont', mellyel a *bor-da* első *bor-* része mind alakra, mind jelentésre nézve teljesen megegyezik. A magy. szókezdő *b*-nek több kétségtelen példában felel meg ugor *m* (vö. Bud: szótárában a *bagoly*, *bta*, *bogyó*, *bolyog*, *bonyolód-*, *bölcs* sat. cikkeket), sőt a *b*: *m* változás magában a magyarban se példátlan (vö. *bozgat*, *bozdit* = mozog, mozdít Nyr. II.84. 278. és III.178. 511).

Persze ez összeállításnak az a bökkenője, hogy nem tudjuk, mi az a *da*, a mely e szónak második részét képezi és nehéz is e tekintetben véleményt kockáztatni. Lehet, hogy kicsinyítő képző, de lehet az is, hogy a *borda* már összetett szó és benne a *-da* valamely testesebb szónak kopott alakja.

Céлом különben nem annyira etimologizálás, mint inkább az volt, hogy e szónak eredeti, valódi jelentését megállapítsam.

HALÁSZ IGNÁC.

A SZENVEDŐ IGEALAKOKKAL VALÓ MONDATSZER- KESZTÉSRŐL.

A legutóbb mondottakból látható, hogy a szenvedőképzésben legnagyobb a lappangó reflex. *-v*-nek a szerepe, nálunk kiválóan az *-ik* raggal kapcsolatban, mely sokszor maga tetszik valóságos képzőnek.

Hogy ez utóbbi megtörténhetett, bekövetkezhett, valószínűleg onnan van, hogy nyelvünk az ikes ragozást első sorban a reflexív és szenvedő igéknek foglalta le hasonlóan a finnhez, hol a *-tta*, *-ttä* képzős momentán igéket a reflexív ragozással tették passzívumokká rendes továbbképzés és azután a passzívumoknak megfelelő rendes ragozás helyett. S ez az eljárás a mi nyelvünkben utóbb igen jónak bizonyult, mikor az igazi passzívumképző lassankint eltűnt az *-at*, *-et* mellől. Ekkor t. i. beállt az az eset, hogy két eredetileg különböző képzőbokrunk (a passzív és a cau-

sativ) azonos hangzásúvá lett a szenvedő ikes személyeit kivéve. Az egyenlő hangzás csakhamar azt vonta maga után, hogy népünk a gyakrabban használt causativum erősebb érzetével rendesen causativ jelentést is tulajdonított az *-at*, *-et-es* formáknak, mint-hogy jelentéskülönbségük pl. a *veretik* == ‚wird geschlagen‘, ebből: ‚er lässt sich schlagen‘ szerint úgy se igen nagy, sőt tényleg kapcsolatos. (Érdekes ezek kapcsolatának magyarázatára Szinnyei József cikke ‚A szenvedő igék képzése‘, *Nyelvőr* XXI.102—105). A formakeveredés révén azután még egy új képző alakkal is gazdagodott passzívumunk akkor, mikor a kettős causativumú, vagy talán causativ momentan *-tat*, *-tet-et* is passzívumképzőnek kezdték venni az *-ik*-nek hozzájuk kapcsolásával, mert az *-ik-et* nézték a passzívum egyik képzőelemének. Mivel azonban maga csak egyes személyeken bizonyult határozott választófalnak a causativummal szemben, nem bírta a régi *-at*, *-et-es* szenvedő formát az erősebb műveltető ellen uralmon tartani.

Így történt azután, hogy a passzívum a népnyelvből kiveszett. Talán úgy tetszett, hogy valamint nem okoz az *-ik* a vele való cselekvő igéken jelentésbeli különbséget az iktelenekkel szemben, úgy a passzívum és causativum között se biztos megkülönböztető jel s azért a szenvedő formát az ő nyelvérzékére határozottabb értékű s a szenvedő értelmet némileg érezhetően magában foglaló formákkal próbálta kifejezni. Legjobbnek találta rá az *-ód*, *-öd+ik*-kel való reflexívumot, mint a tapasztalat mutatja. Pázmány idejében már ez volt a dolgok állása, mint fönnebb érintettem. És azóta csak a szokás általánosodásáról lehet beszélni.

Megtörtént és följegyzett esetekből még annyit lehet következtetni, hogy valahogyan értik még a szenvedő formát, de használni csak egy-két dialektusunk szokta már, hogy a különben országszerte járatos *születik* és *tessék* az annyira-mennyire szintén még általános *dicsértessék*-et ne említsem, melyeknek szenvedői voltát népünk úgy sem igen érzi már (mint elég bizonyító rá Szigetvári Ivánnak ez a följegyzése: ‚Félegyházán hallottam egy parasztleányt az anyja ellen panaszkodni: Megmondtam neki — mondta a többi között — hogy maga született engem, hát maga tartson is el‘ *Nyr.* XX.236).

De álljon itt legalább az a néhány eset, a mikor még hozzáfordulnak. Legfőképen a moldvai csángók teszik ezt, noha különben ‚egyik bélyegző vonása az északi csángó nyelvjárasnak a rendkívüli szeretet a visszaható képzések iránt‘. Szarvas Gábor

és Munkácsi Bernát ezeket hallották náluk: „Nem hivattatotte Trézsinék? A madár egy herről a mász herre hánysztatik. Megkévántatik a mósujnak az ételezés. Az erdők elmesszettek” (Nyr. III.4. és IX.531). Budenz a székelyekről megjegyzi, hogy ingyen se literátus ember szájából hallotta: „Annak előtte öt vagy hat ha találtatott volna okos ember; nem kévántatott több” (MNYelvészet V). A szlavoniai nyelvjárásból ismét Szarvas Gábor jegyzett föl egy példát: „Mind a kettő egy névvel neveztetik” (Nyr. V.62).

Egyébként, ha rá is akadunk itt-ott a nép nyelvében, elmondható róla, hogy vagy tudákoskodó nép embere, vagy népi élcelődés volt a nevelő dajkája. Gömörben pl. Albert János szerint „a szenvedő igealakot nem használják s helyette visszaható alakkal élnek” (Nyr. XVIII.506); de azért a tudákos paraszt ott is ily ékesszólással adja elő mondókáját: „barom ereő szükseigeltetik (kétszer is így!) oda az ortáshoz” (Nyr. XIX.477). Egy somogyi béresgazda földbirtokos urának azt írja gazdasági leveleiben: „A ménesvölgyi táblának a dombgyára a rosz buzaszolma mast hordatik” és „A szőlőbe való törek kihordatott, de a hó és a zút romlása miatt a szőlő állat nēm tuttam möghordani” (Nyr. XII.278. és XIII.330). Győr-Szt.-Mártonban pedig egy urasági béres nem régiben úgy magyarázta kérdezősködő uraknak, hogy a bort miért szállítják egyik pincéből a másikba: „Az mondaték, hogy ez a pince meleg”. Egy hétfalusi „tréfás mondókában” ez olvasható: „Születtettem volt én e málé országban, neveltettem gyengén pilicka várában” (Nyr. V.275); míg egy Szolnok-Dobokából való mesében így folyik az elbeszélés: „Akkor felültek a koparsóra s aztán a zides apja elment haza, s fiu béhejeztetődött a földnek a gyomrába a koparsóval. Béhejeztetődött, hát második este megint kiugratt a koparsó” (Nyr. X.474). A lakodalmas és felköszöntő versekbeli használatát (a mire a Nyelvőrben számos a példa) tekintve és az ugyancsak a Nyelvőrben (IV.80) említett eset, mikor a két parasztember az előttük fölolvastott eskümintabeli: „melyek iránt megkérdeztem” kifejezést némi habozás után, de akkor egész határozottan és találóan „melyek iránt megkérdestek”-re változtatta, azt bizonyítja mind, hogy az egyszerű nép fia evvel az alakkal általában csak tréfálkodásra, avagy tudakosságból él. (Érdekes cikkecske van erre vonatkozólag Nyelvőr XXI.319—20. is). Érti a jelentését, de mert határozottabbnak érzi a pótlékokat, esze-

szája járását követve cselekvőleg, vagy -ód, -őd-ös formával, vagy az újabban föltartóztathatlanul terjedő participium *lett*-es alakkal fejezi ki magát.

Míg azonban az előbbi kettőt már századunk elején mint a nyelvünk szellemének tökéletesen megfelelő szerkezetet említik, az utóbbi nagyrészt még mindíg a vitás szerkezetek közé tartozik. Ez a határozó igenévnek és a *van* vagy *lesz* segédige ideinek kapcsolatából áll. A határozó igenév pedig tulajdonképen cselekvést jelentő elvont főnév lévén, ez a szerkezet valójában egy határozóul szereplő főnévnek az említett igékkel összekapcsolása, mely ellen tehát általában senkinek se lehet kifogása. Mint nyelvünk egyik fejlődésének és a nyelvszokás termékének rendes korlátok között határozottan jogosult a használata. Hogy a régi nyelv, a népköltészet, népies írók és a közbeszéd mind él vele, elég bizonyosság rá, hogy magyaros szerkezet, nyelvünknek sajátysága. Csak az a kérdéses, mikor van helyén? Legjobb fölvilágosító erre kétségtelenül annak a szemmeltartása, hogy a határozó igenév elvont névszói alak, mely tehát állapot- és nem időjelzésre van rendelve, mellyel nem a cselekvőre akarunk figyelmeztetni, hanem az állapotr, a mely a cselekvésnek a következménye.

Álljon itt bizonyítékul néhány példa: „Az szent imádság vagy on szerezvén arra, hogy ennek miatta istennek haragja elvétessék (GuaryC.). Jól látod, hogh e neepthewl megvagók mevetvén ees utálván (WinklC. 91). A mi zyben el vagon reyttuén (NagyszC. 5). Be van az én szűröm uija kötve (Népdal). Harangoznak délre, déli félebédre, Csáti bíró lánya most van kiterítve (Néphallada). Borba van a kedvmag vetve (Petőfi). Most öt esztendőre van téve a választás (Nyr. XX.264). Meg van verve, kit az isten megver. || El nem futhatott, el sem taszithatta a gonosz személt, mert kötözve volt (PázmányP.). Régi rakott kerte a királynak vala, mely szép termő fákkal ékesítve vala (Árgirus). Kengyelig meg volt terítve (Faludi). Az óriás tarisznyája bihalbórból vót csinálva (Vadr.). Duna parthan egy nagy zászló volt felütve, s tarka barka csolnak a nyeléhez kötve (Arany). Még jó messzi vót éfél, már a héggy nagyobb része fê vót szántva (Nyr. XIII.89). Vetés alá szánt, pedig még csak ugarolva vót a földgye (Nyr. XVI.470). A levélre nem volt semmi írva (Nyr. XVII.379). || Valakit megkötöz földön, megkötözvén leszen menyországba es valakit földön megoldandasz,

megoldozván leszen menyországba. (GuaryC.). Isten szava az, hogy az atyák alamizsnája feledve nem leszen (Pázm.). Korcsmáros kapujába, fellesz az én nevem vágva' (Vadr.).

A tanulság ezekből, ha jól megfigyeljük, az, hogy nyelvünk általában akkor él az összetett formákkal, mikor azt akarja kifejezni, hogy a cselekvés megszűntével micsoda állapot következett be vagy következik be; mikor nem a cselekvő működésére, hanem a működésnek az eredményére irányul figyelmünk; midőn tehát nem az időbeli cselekvés ideje, hanem a cselekvés folytán létrejövő állapot a fő. Elbeszélő előadásban azért, a hol az időbeli viszony játszik igen nagy szerepet, ott továbbá, hol a cselekvő alany ki van téve, nem, de leírásban, a helyi, időbeli és egyéb körülmények, állapotok rajzolására bátran alkalmazható. Ezt vallja e hazának minden magyarja, mint a tapasztalat mutatja.

Más a *lön* és a *lett* segédigés formák kérdése. A codex-irodalomban erre mindössze se sok példa maradt reánk: „Nekem ötüle így *lön* ha g y v á n' írja a szt. Katalin legenda szerzője (58). „Jelönék neki menybelől angyal, megerősítvén ütet. És *lön* el b á g y a d v á n. Nem *lön* e n g e d v é n nekem' (NádorC.); míg a mai irodalomban és az egész népnyelvben egyre terjeszkedik kivált az utolsó évtizedek óta. És terjed nem a codexbeli *lön*-nel kapcsolatos forma, hanem a perfektumos alak, a *lett*, a határozó igenév mellé járultan. A somogyi ember pl. azt mondja: „A fűlesztőláda mög *lött* csinálva (Nyr. XIII.285). A répa utolla *lő lött* fűlesztve' (uo. 43). De a Dunán innen a Mátyusföldén szintén hal-lani ilyeneket: „Be *lett* ótva' (Nyr. XX.264). Mi lehet ennek a használatnak a magyarázatja?

A Nyelvőrben már többször szóba került ez a kérdés, de a vita mai állása szerint se több se kevesebb eredménnyel, mint hogy van különbség teszem „*lön* határozva' és „*lett* határozva' között; míg az előbbi bizonyos esetekben kétségtelenül jogosult, az utóbbi, mint szemenszedett germanizmus, mindenkép hibás. Szarvas Gábor róla szólóban ezt írja: „Van valami különbség a *lön* vagy *lett* és *vala* vagy *volt* alkalmazása közt s ezt a következő példával világítja meg: „Az összeesküvők elhatározzák, hogy a királyt útja közben, a melyre épen készülöben *vala*, elfogják és lemondásra kényszerítik. Időközben közhírré *lön*, hogy a fejedelmet erős fődözet kíséri; új tervre tökélek el tehát magukat és egy orvgyilkost bérelének fül, a ki késznek is vállalkozék a tett végrehajtására. De épen az útrakelés előtt a tervet elárulák s így mindnyá-

jukat kézrekeríték s fejvesztésre ítélek' (Nyr. XIX.226). És erről azután így okoskodik: A 'közhirré lőn' helyett nem mondhatjuk: 'közhirré volt', az 'elárulák' helyett igenis: 'elárultaték', de sohasem: 'el volt árulva'. Igaz minden betűje, de én azt hiszem, hogy az 'el lőn határozva' kifejezéshez mégis lehet egy-két szót toldani. A ki ugyanis a mai nyelvünkben szokásos igealakok számát összeveti a régiekkel, kénytelen lesz bevallani, hogy a 'Magyar igeidők' szerzője kimutatta hét törvényes igealakból bizony se több se kevesebbnek, hanem csak háromnak van igazán jelene s jövője. Közbeszédünk egy-két dialektus kivételével sem 'irand', sem 'ír vala', sem 'írt vala', sem 'írek' formákkal nem él, hanem teljesen beéri az 'írok, írtam, írni fogok' alakokkal. Ez tapasztalati tény, behizonyítani nem kell. 'Lesz' segédigénknek tehát csak három formájáról lehet szó, a 'leszek, lettem, lenni fogok'-ról; mert 'levék, levél, leve: lőn' korunkban legfőljebb egyes dialektusokban találhatók még. A magyarnak mai nyelvézéke azért az irodalmi német *ich wurde* s az *ich bin geworden* alakokat is csak egy és ugyanazon *lettem*-mel fordítja. Már most, ha így áll a dolog, a következőzés csak az lehet, hogy, ha meg van engedve esetről esetre a lőn-ös szerkezet, meg kell engedni a lett-eset is; vagy ha tiltva van az egyik, akkor tiltva van a másik is. Pedig a lőn-nel való kapcsolatról azt írja Szarvas Gábor: 'A lőn szellőstetve-féle kifejezést bizonyos esetekben lehet és kell mondanunk és mást nem lehet' (Nyr. XX.523—24), tehát a mai nyelvézékünk szerint vele egyenlő lett szellőstetve szerkezetről is kell állni, hogy bizonyos esetekben lehet és kell mondanunk és mást nem lehet. Helyesnek tartom pl. a lőn-nek alkalmazását Arany Jánosnak Tompához írt következő sorokban: 'Háztartásom meg lőn szorítva, bár jövedelmem szaporodott', mert itt a meg lőn szorítva-féle kapcsolatot csakugyan nem pótolhatná a meg volt szorítva. Az összetett forma használatát pedig a főt láttuk szabályok megengedik; de azért mindig lehetséges és tökéletes pótlónak tartom helyette manap a meg lett szorítva kitélt. Sőt a ma szokásos igeidők szemmel tartásával egyenesen ezt a lett-es kapcsolatot kellene sürgetni, ha esetleg helyén volna a lőn-ös, azokban a bizonyos esetekben. És ezek aligha mások a többi összetett formáénál, vagyis nem idő, hanem állapotjelzésre alkalmazhatók; akkor, mikor a cselekvő alany se kitéve nincsen, se könnyen oda nem érhető s nem azt tartjuk a fődolognak, az alany mit tesz vagy tett, a tárgyon mi történik vagy történt.

S ez ellen vétenek legtöbbször. Ilyenek a többi között a követ-

kezők is: „A beszéd elkészült s bár *elmondva nem lett*, első sikere volt Kölcsynek ezen a pályán, mely oly ünnepeltté tette (PhilKözl. XV.727). Egy a 48-ik gyalogezred tisztjei között fölmerült nyelvészeti vita alkalmával egy részről az *lett állítva* (Nyr. XX.187). A helybeli tanító apácák zárdájában közelmúlt hetekben megtartott vizsgálatok ellen több oldalról *lettek* hozzánk a jelenvoltak által észrevételek *beküldve* (Nyr. III.419). Az első jelentések célzatosan *lettek fölfujva* (Nyr. XX.423). Egy nagy erdőben lovascsapattól *lön körülvéve* (olvasom egy hitbuzgalmi folyóiratban). Teológiai tankönyvben sok másan kívül ezt találtam: „Az egyháznak e nembeli törvényei a római császárok által is *szentestlve lőnek*. Zsigmond király rendelete a constanzi zsinat által oda *lön módosítva*‘. Sőt mi több, a költő is így szól már: „*Kimondva lett* a gyilkos vád, mi nem szeretjük a hazát‘.

Mind e példák csaknem kivétel nélkül ama régi szokás szentelte szabály ellen vétének, mely szerint nyilván kitett, vagy könnyen odagondolható cselekvő alany mellett általán nincs helye az összetett alakoknak. E szerkezet jobbára csak az irodalomban fordul elő ugyan, de azért fölbujánzott s újabban egyre rohamosabban terjed a népnyelvben is, mint nyelvjárásaink tanulmányozói mind többször emlegetik, kivált a dunántúliakról, tehát azokról, kik a német elemmel első sorban szomszédok. A németnél van az összetett szenvedő formának igazi hazája, ennek az utánzásából való a számtalan ilyféle összetett hibás szerkezet, mely méltán megérdemli, hogy szemenszedett germanizmusnak bélyegezzék.

A fölhozott példák még egy tekintetben, a velük járó nevek különböző ragos voltánál fogva, vonják magukra a figyelmet. Némelyek az ily szerkezetű mondatokban előforduló eredet- vagy szorosabban okhatározót *által* névutóval fejezik ki, mások ellenben *-tól, -től* ragos alakkal. Kérdés, melyik a helyesebb szerkezet? A szenvedő igével, tudjuk, mástól jövő és a mondat alanyát érő cselekvést fejezünk ki. Ámde mi fejezné ki határozottabban ezt a mástól eredő cselekvést, ha nem a *-tól, -től*, a mely eredete szerint is (*től* = **töv-öl*) annyi mint: „közeléből el’? A német és latin, a román nyelvek mind teljesen így kapcsolják szenvedő formájukat. P o t t pl. a praepositionról szólóban, mint Simonyi Zsigmond idézi (Magy. határozók 17), azt írja: „Lat. *ab*, wie im deutschen *von*, bezieht sich beim passiv ganz eig. und vorzugsweise auf das subjekt einer handlung, d. h. ihren urheber, woher sie, gewissermassen auch räumlich, nicht bloss causal, ausgeht‘.

Nyelvemlékeinkben ily összekötéseket találunk: ,Mendenec neki adattanac a nneptól (BécsiC. 44). Egőződelem innepénec napia az eberéctől scentec napinac zamaba vétettic (uo. 47). Lattatyk uala ewrewmest az emberektel és hallgattatyk uala (EhrC. 97). Hagya magat kewzewsleg ewtewlek vezetteln (uo. 107). A fecskével egyszerre beszél a teremtőről és attól legyőzetik (VirgC. 106). Ne legyetek megkörnyékeztetvén hízelkedések szelétől (ÉrsC. 193). Azon sz. lélektől viteték az pusztában (uo. 4). Ruhába vagion öltöztetven az angieloktel (LobkC. 7). Mely adatot a meniei kyraltel (uo. 21). Izrael szekere bezzegh nem ilyen lözerektől vezettetik (Bal: Epin. 3). Ezek küldettek khán Praecopitától (Zrinyi I.68). Nem-e entetülled csináltattam földből (ua. II.67). Mindentől háborgattatik; a bűvös-bájosoktól meg-kuruzsoltatik (ACsere: Enc.). A penitenciatartó bűnösök között Jánostul megkereszteltetek (Pázm: Préd. 52). Igen zabolán kell tartani a hitelt, hogy önön magunktól meg ne csalattassunk (Fal: UE. I.60). Elhagyattattunk jó atyánktól (Mik: TörL. 115). Kóborló franciáktól elfogattattam' (Csok: Karnyóné).

Régi, első nyelvtanaink nem is ismernek a szenvedőre más ragot a *-tól, -től*-nél: ,*Tól, től casus passivorum*': ismét: ,*verba passionem significantia regunt ablativum in tól, től*: Melly megmondattott az Dániel prófétától', tanítja Molnár Albert (Corp-Gramm. 274). Így beszélnek a XVIII. századi gramatikusok is. Beregszászi Nagy Pál (Versuch einer magyarischen sprachlehre): ,Minden istentől teremtetett. Mantua az frantzoktól ostromoltatik'. Baróti Szabó Dávid (Orthographia és grammatikabeli észrevételek): ,6-dik ejtésbeli név' a szenvedő formának sajátja.

Ezen a régiség adta és szentelte szokáson azonban vajmi nagy részt tört századunknak idegeneket utánzó irodalma. A XIX. századig egy szóval se említette senki az *által* névutóval való kapcsolatot és a codexirodalomnak és a későbbi kornak fehér holló számba menő példái után századunkban mégis általánossá lett annyira, hogy a harmincas évek gramatikusai már egészen szabályosnak tartják minden hosszabb kutatás nélkül. A mit azután Vajda Péter irt ,A szenvedő igék *-túl, -túl* utóraggal vagy *által* utószóval gyakran vonják a neveket s helyetteseiket' (Magy. nyelvtudomány), utóbb úgyszólván napjainkig kész pénznek vették a ,vonzatisták' mind a magyar nyelv szellemének nagyobb dicsőségére.

Pedig az *által* névutó nálunk eszközhatározó számba ment

mindig, mióta egyáltalán határozónak vették, vagyis közbenjárót, segített valamely akadály eltávolítására pl. Pázmánynál, Faludinál, Gyöngyösinél, Mikesnél: „Kétség nélkül oly alkotója volt, kinek ereje által kezdetet ujonnan, a mi nem volt annak előtte (Kal. I. 1. r.). Azon legyünk, hogy e világi szépség által istennek szerelmére, jó téteményiért hálaadásra induljunk (uo. I. 2. r.). Ennyi martiromságok által mindenüvé kiterjedt az anyaszentegyház (II. 2. r.). Énekellye műzsám úgy azt a szerelmet, hogy a kik ez által vettek győzedelmet, talállyon azoknál jó kedvet s kegyelmet (Gyöngy: MV.). Szécsi Mária lesz a kormány melletted, partra verekedel általa ezekből (uo.). Követeket bocsátott előre Dardanushoz, kik által azt izené kemény parancsolattal (Fal: TÉ. 87). Ha ezen ügyemnek emberség által jó végét látom, jó urad leszek (uo. 11). Olyan reménységgel jöttünk ide, hogy hadakozás által menjünk be hazánkban’ (Mik: TörL. XV. lev.). Főntebb mondtam: „mióta az *által*-t határozónak vették’, s ezt azért mondtam így, mert legrégibb codexeinkben a példák szerint majd pusztá igekötőül szerepel (bár Budenz kimutatása szerint lativ ragos névutó: **ül+tu+lá*, a melynek jelentése „über, hin’, MUSz. 739), majd meg a *mia*, *miatt*-ot találjuk jó ideig olyan helyeken, a hol manap *által*-lal élünk. A NádorC.-ben pl. ilyeneket olvasunk: „Mindazoc, kik tört vejendnec, tör mia veznec (188). Sokakath ördög feltamazt vala ő zinenec zepsege ellen gonoz gondolatoc mia’ (422). A mint azonban jobban és jobban terjed az, hogy a passzívumot reflexívummal kezdik, megjön a kapcsolatbeli változtatásra az alkalom olyanformán, hogy az *által* névutót kötik a szenvedő formához a régi *-tól*, *-től* rag helyett. Reflexívummal t. i. „a cselekvés ismeretlen tényezők eredménye gyanánt mintegy magától történőnek van fölfogva s ebből foly, hogy a cselekvő személy csak közletőnek, csak eszköznek tűnik föl’. Innen a nyelveknek azon eljárása, hogy a reflexívumot *által*-lal kapcsolják össze, mint pl. a latin, francia, német; innen az a nyelvünkbeli újabb szokás, hogy szenvedő igével kötik össze, noha a valahonnan eredő cselekvés jelölésére tulajdonképen a *-tól*, *-től* rag volna rendelve.

Népnyelvünk az általánosan használt *születik* szenvedő alakon se fejezi ki mással a valahonnan eredést, mint *-tól*, *-től* ragunkkal. Ismeri az *által* névutót, de mindig csak közlető eszközhatározónak szerepelteti; pl. „Levél által izentet a galambom (Szegedvid.). A király meglesette egy öreg asszony által (Nyr.

III.322). Köszönteti általam ezen új házaspár' (Nyr. III.377). Íróink azonban részint a gramatikusok adta szabályoktól félrevezetve, részint a külföld (a latin *per*, a német *durch*) hatása alatt csaknem mind a helytelen divathoz szegődtek.

Hadd álljon itt csak egy-két ilyen példa régiékből és újabbakból egyaránt: 'Nem lesz előttem e taps kedvesebb, mint az volt, mellyel pályám kezdetén, egymagad *által* üdvözöltetém (Petőfi Szemere Pálhoz). S az erősség megvívátván *általunk*, dőlt falánál bátor szívvel meghalunk (Tompai: Petőfihez). Ha maga Caesar *által* parancsoltatnék meg Boethiusnak (Tel.: Kegyenc 73). Valóban meg vagyok lepve *általad* (Kisf. K.). Nádasdi *által* az Ujszigeti iskola kormányzására hivatott (Kazinczy). *Általam* is nagyítottak (ua.). Mihelyt az ellenzék és a kormány *által* az igazság szempontjából vétetnék fel, a bizalom helyreállhatna. Jelenlegi városházunk három oldalról szűk uccavonalok *által* határoltatik (Győri Közl. 1891. márc. 1.). Van egy olyan férje, ki mindenki *által* tiszteltetik' (BSzemle 158. sz. 255).

De minek szaporítanám a szót, mikor ilyenek és hasonlóak akár ezrével kínálkoznak napjainkban? Lehetnek talán esetek, mikor a *-tól*, *-től* használatával hirtelen zavar támadhatna, pl. magánosan véve Pázmánynak ezen szavait: 'Az *m a r t i r o k t ó l s z e n v e d e t t* kinoknak sokasága szörnyű' (Kal. 52), csakhogy így kiszakítva vajmi könnyű bármilyen mondatnak értelmét megzavarni; míg ellenben az összefüggés szemmeltartásával eloszlik minden kétség. Szenvedő mondat szerkezetben tehát azt, a honnan ered a cselekvés, mindig *-tól* *-től* raggal látjuk el; az *által* névutó csak közletes eszközhatározó s nem fejezi ki, hogy kitől vagy mitől származott a mondat alanyát érő cselekvés.

Más az, hogy mindig ajánlatos-e a szenvedő, mikor épenséggel lehető volna? Különbséget kell tennünk erre nézve mindennek előtt a népnyelv és az irodalom között, s másodsorban azután a szükség és fölösleges között. A ki manap a népnek szól vagy ír, se *által* névutós, se *-tól*, *-től* ragos szenvedővel ne tegye, mivel itt idejét múlta ez a szerkezet. De az irodalomban rendes viszonyok között senki se vonja meg tőle az engedélyt. Mint régi, tözsgyökeres alak a mondat szerkezet azonosságának elkerülésére, tehát változatosságért és mint a rövidségnek sokszor alkalmas eszköze kétségtelenül joggal alkalmazható az ilyenekben: 'A történetírás most szedi össze az adatokat, hogy kik és hányan voltak, kik a keresztet fölcserélték a karddal s Magyarország függetlenségi harcát

mint katonák végigküzdöttek, elestek, megsebesültek, ~~el~~fogattak (cselekvőleg; ,kiket elfogtak', vagyis a névmást tárgyragosan ismételni kellett volna), elítéltettek (:kiket elítéltek), hosszú sanyarúságot szenvedtek, üldöztettek' (Magyar Szemle, 1891. 621); de határozottan kell tiltakoznunk az irodalmi gelejieskedés ellen, mely napjainkban mind több virágot fakaszt. Írták és írják: ,Boszút forralván azért a megcsalásért (KisfK: Iréne). A jó nevel~~te~~tés fel nem cifrázta (Mik: TörL. 82). Áldja meg az Isten mások előtt való becsül~~te~~téssel (BSzemle 1890, 157). Az új év megkezdte pályafutását a rózsás újjú reménység által kísért~~te~~tve' (MSzemle 1891, 625) s így tovább még számos példában. Az ilyen -tatás, -tetés már nemcsak nem szükséges, hanem egyenest fölös és hibás szerkesztmény.

Az irodalomnak nem lehet célja, hogy a népi nyelvtől mesterségesen mentől távolabb jusson; pedig erre az útra térne, ha még ilyenekben se követné a fejlődő nyelv szellemét, mely szerint ugyanaz a főnévi igenév szolgál cselekvőre, szenvedőre egyaránt, miként a cselekvő részesülő is akárhányszor szenvedő értelmű pl. ,adó, eladó lány, ivó víz, kiadó lakás, olvasókönyv, vető mag, kaszáló' s hasonló szavakban. Elképzelhetetlen, hogy gondolkodó ember ,a világ terem~~te~~tésén' azt értse: ,a világ terem~~t~~t', vagy hogy ,a nyúl kerget~~te~~tésén' azt értse: ,a nyúl kerget~~t~~t'. Csak ne hajlogassuk a nyelvben annyira a logikát; mert ha ebből akarnánk kiindulni, aligha el nem pusztulna sok olyasmi is, a miről hamarjában még álmodni se mernénk. A nyelvben a szokás uralkodik; ez pedig a jelen esetben azt parancsolja, hogy a tattatást hagyjuk, hagyjuk a maga helyére, mikor műveltetésről van szó. Van ,lőusztatás, hajóvontatás', de tény is, hogy ,a lovat usztatják, a hajót vontatják' és közreműködés nélkül egyikük se tenné meg, más szóval: ezt a dolgot meg kell tetetni velük. Hanem a szenvedő viszony névi kifejezésére teljesen fölös tattatás-sal a nép nyelvtől elszakadunk, ,követ fogad~~te~~tésről, meglepetésről' beszélünk, mikor a ,követ fogadás, meglepés' teljesen megfelel a célnak.

Se ilyenekben, se a szenvedő forma túlságig vitt alkalmazásában ne keresse az író eredetiségét. Miért beszélnének az irodalomban más igeformákkal, mint a közönséges életben, ha épen-séggel nincs tudományos meghatározásokról, vagy törvénykezésről szó, a melynek kifejezéseit a fortély s leleményesség nyelvben való egyetlen logikai hibácska fölmutatásával iparkodik talán később halomra dönteni? Azt hiszem, semmivel sem okosabb eljárás a

túlzás a szűkkeblűségénél. Maradjanak azért el a szenvedőszervezetek, mikor a cselekvő személy úgy is meg van nevezve (pl. a mennyiben a kötelezett N. részéről az utólagos áttétel a kitűzött határidőre nem teljesítettnek) vagy mikor a szenvedő utóvégre nem kifogásolható ugyan, de a cselekvő sokkal hangzatosabb (teszem e példában: Geraza, Gadara, Gergaza városok egy kerületben voltak, nem messze a galileai tengertől, azért egymással könnyen fölcseréltethettek). Ovakodjunk az „Esetleges panaszt az üzlet tulajdonosának tudomására *hozni kéretik*”-féle germanizmusoktól, sőt kerüljük a szenvedő szerkezetet mindenkor, ha alkalmazása nem föltétlenül szükséges, hogy írásunkon is ne teljesejék az a mondat: Sok a jóból is megárt; megárt, mert szenvedő formával, szenvedő szerkezettel lassabban értenek meg, mint cselekvővel vagy reflexívummal, már pedig a beszéd első és egyedüli célja: a könnyű és gyors megértés.

SCHNEIDER M. VAZUL.

A MAGYAR NYELVBÉ ÁTVETT OLÁH SZAVAK.

Bóta : fenyőfa-víztartó (Háromszék m. Nyr. IV.561) — ol. *bōtē* : barriquant, seau, tonne; hölzerne kanne, butte (Cihac, Barcianu, Şaineanu). Cihac szerint a *bōtē* szó az oláh nyelv szláv elemei közé tartozik; azonban ebben nyilván téved, mert a szláv-ságban nem mutatható ki olyan alak, a melynek a *bōtē* mássa lehetne. Valószínűbb, hogy a szó a középkori görögből vagy az albánból került az oláhba; vö. kgör. βούτα: vas, dolium, cupa, lagena; alb. *bōte*: cruche de terre; *būte*: tonne, cuve. Megjegyzem még, hogy a *bōtē* szónak az oláhban van *būte* mellékalakja is, a melynek a jelentése: grand tonneau; fass, tonne.

bringa : torokdaganat (Kapnikbánya és vid. NyK. II.366. 373); *bringás* : [a betegen leölt sertés húsaról mondják] (Kapnikbánya és vid. NyK. II.373; mind a kettő az „oláhos szók” rovatában) — ol. *brīnkē* : érysipèle, étranguillon des chevaux, esquinancie, angine des chevaux, porcs etc.; krebs, gesichtsrose, drüsengeschwulst am halse bei pferden u. schweinen; bräune, rothlauf (Cihac, Barcianu, Şaineanu). Az oláh szó a görögből van átvéve (βράχος: enrouement); vö. NyK. XII.97.

brusztuj-lapi : széles lapu-féle (Székelyföld Kiss Mihály) — ol. *brustur* : arctium lappa, bardane; klette (Cihac, Barcianu, Şai-

neanu). Az $r \rightarrow r \rightarrow (ly)$ disszimilációra nézve vö. *erker*: *erkély*, *erkéj*; *barbier*: *borbély*, *borbéj*; *quartier*: *kvártély*, *kvártélj* sat.

buha: borzas (Szolnok-Doboka m. Horgaspatak Nyr. XI. 478; ,Erigy, te *buha*, vess annak a marhának!' Szatmár m. Nagybánya és Szatmár vid. Nyr. XI.571); *buha-mári*: ügyetlen, együgyű (Szatmár m. Nagybánya Nyr. IX.132; XIII.578; Katona Lajos) — ol. *buhé*: bubo; *nachteule*, *uhu* (Cihac, Barcianu, Şaineanu); *buhos*: struppig (Barcianu).

bukáta, **bukáté**: eledel (Háromszék m. Tsz.; Moldvai csáng. Nyr. X.203); *fel-bukátás*: föltarisznyál (eleséggel az útra; Háromszék m. Tsz. 55a) — ol. *bukáté*: morceau, pièce, tronçon; stück, gericht, speise; bissen; plur. *bukâte*: mets, nourriture, grains en général; getreide, fruchte; speisen (Cihac, Barcianu, Şaineanu). A szó az oláh nyelv eredeti szókincséből való; vö. lat. *bucca* és *bucca*: o. *bocata*; sp. port. *bocado*; fr. *bouchée*. — Hogy a mi nyelvünkbe az oláhból került, arra már Kállay (Tsz.) és Munkácsi Bernát (Nyr. X.203) rámutatott. Vö. a szónak Kállay-adta értelmezésére vonatkozó helyreigazításomat: Nyr. XXI.469.

bukluk: baj (Bukovina Nyr. VI.472) — ol. *bukluk*: ordure, fumier, pêle-mêle, confusion, embarras, chicane; mist, verwickelung, ungemach (Cihac, Barcianu, Şaineanu). Az oláh szó eredetije a török *bogluq*: fumier, ordure, mely a *boq* (impureté, immondice, excrément) szó származéka.

bulándra (Székelyföld Kriza; *pulendra* Szatmár m. Patóháza Nyr. XIX.379): rongyos öltözet, koldús-condra — ol. *bulandrë*: guenille, chiffon, mauvais vêtement, femme de mauvaise vie; lumpen, lappen, fetzen, plunder; übelberüchtigtes frauenzimmer, hure (Cihac, Barcianu, Şaineanu). Cihac az oláh szót a szláv-ságból átvettnek tartja, de a nála fölhozott szláv alakok nem teszik ezt a föltevést megengedhetővé; inkább Schuchardt Hugóhoz csatlakozom, a ki (Zeitschr. XX.270) a következő olasz szavakkal veti egybe: *balandra*: szajha, *balantrano*, *palandrano*: ruha. Vö. klat. *balandrana* (Du Cange: Glossarium mediae et infimae latinitatis).

bulz: kis sajt (Kolozs m. Szucsák Nyr. XVIII.575) — ol. *bulz*: motte, pelotte, boule, boulette; klumpen, kloss (Cihac, Bar-

cianu, Şaineanu). Az oláh szó nem magát a sajtot jelenti, hanem csak azt az alakot, a melyet neki a sajtolással adnak (vö. *bulz de kaş*; *kaş*: molkenkäse). Cihac véleménye szerint a szláv-ságból vették át az oláhok, de ezt a föltevést a nála idézett alakok nem igazolják; Diez a sp. *bullo*, *vulto*, port. *vulto* szóval egyezteteti.

burtuka: odvas v. kivájt fatörzsszel bélelt és kövel fődött mezei kút (Szolnok-Doboka m. Kovács Dezső) — ol. *burtukă*: trou fait dans la glace; loch im eise (Cihac, Barcianu, Şaineanu).

butój: hordó (Brassó m. Hétfalu Nyr. V.329); *butojka*: hordócska (uo. XVI.478) — ol. *butoj*: tonneau, futaille, baril; fässchen, fass (Cihac, Barcianu, Şaineanu). Vö. *būte*: grand tonneau; fass, tonne (Cihac, Barcianu, Şaineanu) és főnnebb magy. *bóta*.

butuk: 1) tuskó, vastag tőke (Deésakna Nyr. I.381); kolonc (Székelyföld Kiss Mihály); süveg, kucsma és sapka kikészítéséhez való fatőke (Kézdi-Vásárhely Nyr. XIV.239); 2) kaloda (Udvarhely m. Vadr.; Háromszék m. Nyr. IV.561; Moldvai csáng. Nyr. X.202); 3) áristom, tömlőc (Székelyföld Nyr. XV.472; Csík m. Csík-Sz.-György Nyr. X.330; Csík-Várdótfalva Péter János) — ol. *butuk*: billot, bloc, souche, bûche, lourdaud, rustre; klotz, rumpf, pflock; (plur.) fesseln, klotz an den füssen; *butukos*: lourd, grossier; schwerfällig, plump (Cihac, Barcianu, Şaineanu). Az oláh és a magyar *butuk* egybetartozását Schuchardt Hugó már tárgyalta a Nyelvőrben (XVIII.441), azért nem tartom szükségesnek részletebben foglalkozni vele. Csak Schuchardtnak egy mondását kell helyreigazítanom, t. i. azt, hogy a *butuk* szó „a legszélső nyugaton, a Csallóközben is használatos”. Ha ez állana, akkor bajosan tarthatnók ezt a tájszót az oláhból beszármazottnak. Csakhogy nem áll, mert az az állítólagos csallóközi közlés, a mely Schuchardtot tévedésbe ejtette (Nyr. XV.472), nem Csallóközből való, — mint a tévedésből föléje került fölírás állítja — hanem a Székelyföldről (vö. helyreigazításomat: Nyr. XXI.470).

buza: felső ajak (Brassó m. Hétfalu Nyr. V.329) — ol. *buză*: lèvres; lippe, lefze (Cihac, Barcianu, Şaineanu); vö. o. (nápolyi) *bezo*, *buz*: lèvres, *beso*: baiser; *buz*: baise-main; ó-spany. *beizo*: baiser; port. *beizo*: lèvres; *buz*: baise-main; prov. *buss*: baise-main; alb. *buzë*: lèvres; o. *bacio*: baiser; tiroli o. *bos*, prov.

bais, fr. *baiser*, lat. *basium* (Cihac). Az ,ajak, száj' és a ,csók' jelentés egyeztetésére vonatkozólag vö. lat. *os* : ,száj' és *osculum* : ,csók' (tkp. szájacska); finn *suu* : ,száj' és *suukko*, *suukkonen* : ,csók' (tkp. szájacska); tót *huba* : ,száj' (or. *guba* : ,ajak') és *hubička* : ,csók' (tkp. szájacska); ol. *gurš* : ,száj' és *guricš* : ,csók' (tkp. szájacska); végül a mi *csók* (*csolk*) szavunkról szintén ki van mutatva (MUSz. 372), hogy tkp. ,ajak' jelentésű szónak a deminutívuma.

buzáta: 1) kifordult vastag ajkú (Háromszék m. és Fogaras vid. Czinege J.; Brassó m. Hétfalu Hoffmann Frigyes); 2) duzzogó, neheztelő (Szatmár m. Nagybánya Nyr. XIII.577); 3) *buzata* [?]: ,zabola, vmi seb az ajkak végén, tisztatlanság miatt származik' [?] (Brassó m. Hétfalu Nyr. XXI.144) — ol. *buzat* : lévreux, lippu; dicklippig, starklippig; der grosslippige (Cihac, Barcianu, Şaineanu); a nőnemben : *buzatš*. Az 1) alatti jelentés teljesen megegyez az oláh szó jelentésével. Ugyanebből könnyen fejlődhetett a ,duzzogó, neheztelő' jelentés, mert hiszen a duzzogással, nehezteléssel sokszor vele jár az ajkak fölpittyesztése. Moldován Gergely értesítése szerint a *buzat* szót az oláhok is használják ,duzzogó, neheztelő' értelemben; vö. még *buzšesk* : ein weinerliches gesicht machen (Barcianu); schmollen (Şaineanu). A 3) alatti jelentés kétséges; utána tudakozódtam, de nem ismerik Hétfaluban, valamint a rövid *a*-val való alakot sem. — A magyar *buzáta* eredetije az ol. *buzat* melléknévnek nőnemű *buzatš* alakja.

buzšnyica (*bozsonica*, *bozsonyicá*): füstölt juh- v. kecskehús (Székelyföld Kriza, Györffy Iván, Szinnyi József) — ol. *bušenicš* : filet de chevreuil ou de lièvre fumé; geräuchertes rehoder hasenrippchen; rückenstück vom geräucherten hasen (Cihac, Barcianu, Şaineanu).

[**cánk**]; **meg-cánk**ol : megmér (hordó tartalmát vesszővel, pálcával), pl. ,Megcánkoltam a búdunkát, sok a héja' (Székelyföld Nyr. VIII.462) — ol. *cank* : marque, signe, jauge; aich-maass, visirstab (Cihac, Barcianu, Şaineanu). A *cánk*ol ige az oláh szóból való magyar képzés.

cápa : vöröshagyma (Moldvai csáng. Nyr. X.203) — ol. *čupš* : zwiebel (Barcianu, Şaineanu; nem *čepá*, mint Munkácsi

simu, Barcianu, Şaineanu). Nem adhatok igazat Miklosichnak, aki a m. *cimbora*, *szimbora* szót a szlávsvágból átvettnek tartja (Nyr. XI.121), mert sokkal jobban egyezik ennek hangalakjával az oláh *simbră*, mint a föltett ó-orosz **sebrü*, a melyet különben az EtymW.-ban már maga Miklosich sem említ. Az oláh szót *сѣмбрѣ*-nek (*sümbrü*) írja (Slav. Elem., Nyr. XI.121. és Fremdw. 125); ha igazi alakját (*simbră* azaz *simbră*) ismeri vala, bizonyára kihagyja a *cimbora*, *szimbora* szót a szlávból átvett szavak sorából. Az oláh nyelvbe a görögből került a *simbră* szó; vö. *συμβολή*: zusammentreffen, handgemenge, treffen, beitrage, beisteuer, hülfe, beggniss; *τὰ σύμβολα*: handelstraktat; *σύμβολος*: der beggnet, in verbindung steht. A *συμβολή* > *simbră* az oláh nyelvben közönséges *l>r* hangváltozást tünteti föl; vö. lat. *sal* (*sale*), *gula*, *mola*, *filum* > ol. *sare*, *gură*, *m'ară*, *fir* (e hangváltozásról l. Meyer-Lübke: Grammatik der romanischen sprachen I.382).

A görög szó nemcsak az oláhba és innen a magyarba került bele, hanem elvándorolt a távol éjszakra is. Átment a letto-szláv nyelvcsoportha: or. *sjabr*, *sjaber* (dial. *šabr*, *šabēr*, *šebēr*): Nachbar; *seber*: theilnehmer; *sjabra*: bekannter; *sebra*: gemeinschaftliche arbeit; kis-or. *sjabro*, *šubro*: Nachbar; fehér-or. *sjabr*, *sébr*: freund, verwandter; lengy. *siabr* (az oroszából); — litv. *sėbras*: hülftner, gefährte, kunde; lett *sābris*, *sebers*, *sebrs*: mitwirth, freund, kunde (Miklosich: EtymW. 297). A rutén *cimboră* a magyarból van átvéve (NyK. XVI.275). A litvánból a szó belekerült a finn-ségbe: észt *søber* (*søbra*-): barát; liv *sü'brāz*: barát; vepsz *šebr* (*šebra*-): közös munka; vót *šebra*: barát; finnS. (szuomi) *seura* (<**sebra*): társaság. A finnségből átment a lappba is: lpE. *searve*, lpS. *sebre*: societas. Az oloneci orosz dial. *sebra* (arbeit mit gemeinsamen kräften) alak nyilván a vepszből van átvéve; a mordM. *šabra*: Nachbar < or. *šabr* (vö. Thomsen: Über den einfluss der germanischen sprachen auf die finnisch-lappischen 41. 79; Berö-ringer mellem de finske og de baltiske sprog 215; Ahlqvist: Kulturwörter der westfinnischen sprachen 218; Donner: Wörterbuch II.134. és Techmer-féle Intern. Zeitschr. I.265; Setälä: Yhteissuomalainen äännehistoria 146).

SZINNYEI JÓZSEF.

CSÍKI SZÉKELYSÉG.

(A székely nyelvjárások osztályozásának vázlatával.)

A székely nyelvjárások közül legkevésbé ismerjük a csíki székelységet, s onnan van a legtöbb ellentmondó adatunk is. T. Nagy Imre igen tanulságosan jellemezte ugyan az egész csíki nyelvjárást a Székely-egylet IV. évkönyvében, de az egyes vidékekről külön nem igen ad számot. Természetes, hogy így Balassa fölosztása és jellemzése (Magyar Nyelvjárások 104, 105) se lehetett eléggé határozott és kidomborodó. E hiányt akarjuk most pótolni némileg a csíki székely tájbeszédék osztályozásával és rövid jellemzésével.

Általában csíki és gyergyói nyelvjárást szokás megkülönböztetni, s ez a fölosztás valóban helyes is. Emez Csík megye északi felét, amaz pedig déli felét foglalja magába. E nyelvjárások sokban megegyeznek, de sokban különböznek is egymástól. Mind a két nyelvjárás *ē-zō*, mind a kettő *ēs-t* használ is helyett, mind a kettő megkülönbözteti a szűk *ó, ȳ, é* és széles *ō, ȳ, ē* hangokat (vö. Sz.-NyH. 7, 8); mind a kettőben szokottak a *bogar, madar, szekér, tehen, fēdel, level, vereb-félék bogár, madár, szekér, tehén, fēdel, levél, veréb* helyett (ez a sajátság Háromszék északi részén és a csángóknál is megvan); mind a két nyelvjárás *j-s* diftongust ejt *sz, z, s, zs* előtt: *hojszu, ajszon, tējszēn, hojsa, hujza, ájsa, vejse, rojsám*; végül szintén közös jellemvonása e két nyelvjárásnak a *-val, -vel* rag *r-jének* megőrzése (s ez is megvan a moldvai és hétfalusi csángóknál is), pl. *szekeivel, pénzvel, botval*. Az efféléket, mint: *lássá, tarcsa* e h. *látja, tartja* itt bátran elhagyhatjuk, mert ez az egész székelységben így van; az *q, q̄, é* hangok is (vö. SzNyH. 5 és Hunf.-Alb. 32) az egész székelységben és csángóságban előfordulnak, de főképp és jellemzőleg az egész keleti székelységben; s ha egyes helyek kivételt tesznek is, vagy ha a köznyelvi *a, á, e*-vel váltakoznak is itt-ott, azért *á l t a l á n o s* jellemző erejük nem csökken. Ezek tehát se nem csíki, se nem gyergyói sajátosságok, hanem általában székely sajátosságok.

De vannak különbségek, eltérések is. Ilyen pl. az, hogy az *á* hang (pl. *ápám, kápál*) inkább csak Alcsíkban hallható, míg a gyergyói részekben rendszerint *a* használatos (*apám, kapál*); hasonlóképp az *l, r* kiesése is gyakoribb és nagyobb mértékben

van meg a csiki részekben, mint a gyergyóiakban, de szó végén ott is megmarad az *l, r*. Különben *l, r, j* előtt az egész székelységben megnyúlik a velük egy szótagban levő rövid magánhangzó, még az *l, r, j* kiesése nélkül is. Például Háromszéken csak efféle szavakban esik ki az *l*: *vót, hót, ótani, kótt, tótt, föld, ámodik, páca, küttem*; egyebütt a szótagzáró *l, r, j* előtt álló rövid magánhangzó egyszerűen meghosszabbodik: *ál, el, el, ol, ol; ül, ül, il*. Pl. *avál, evél, fél, főj, töröl; búsul, ül, tilt*. Gyergyóban is *álma, nevélté*, a mi Csikban néhol *áma, nevéte* (MNYjár. 104); de a gyergyói *avál, evél* Csikban is csak *avál, evél*. Ilyen különbség az is, hogy a többes 3. személy birtokos ragja Gyergyóban *-ok, -ök, -ek*, Csikban ellenben *-ik*; pl. *magok, kőzöttök, kezék* (Gyergyó); *magik, kőzöttik, kezik* (Csík). A diftongusok használatában is van különbség. Gyergyóban *é, ó, ő* helyett *é, ó, ő* diftongusokat ejtenek; Csík megye középső részén az *é, ó, ő* járja helyettük; végül Alcsikban szintén az *é, ó, ő*-félék használatosak (vö. Szék. egyt. IV. évk. 44 és MNYelv I.223). S e sajátást tekintve már három csiki nyelvjárást kell megkülönböztetnünk: a gyergyóit, a szorosan vett csíkit és az alcsíkit. De Csík középső részéből is kiválik még egy kisebb nyelvjárás, a gyimesi, a mely alapjában egy ugyan a csiki nyelvjárással, de egyben-másban elüt tőle s a csángósághoz húz.

E nyelvjárást Kúnos Ignác ismertette röviden a Nyelvőr IX. kötetének 504. lapján. Azonban azok a sajátosságok, a melyeket ott elősorol, nagyrészt megvannak a szomszéd csiki nyelvjárásban is, pl. *rëa, mëgehül, lötö, pëcula, deged, elíg, fasak, hëssa, iskátuja, kalájbász, szëjës, hazúról, rikót, szëgvel, csontyik, apjik, mëgüt*: 'agyonüt', *hëgy áránt, essötartó, árnyéktartó* sat; *asval* és *fëllyübb*: 'fellyebb' pedig aligha tévedésen nem alapul *avál* és *fëjjëbb* (vagy talán az éneklő hangsulytól megnyúlva: *fëjjëbb*) helyett. De figyelemre méltó, hogy a gyimesi nyelvjárásban az *l, r* szó végén is elmarad mássalhangzón kezdődő szavak előtt, pl. *alszó, iszó, észë* (de magánhangzón kezdődő szó előtt a teljesebb alak használatos: *alszól, iszól észël*).

Vannak ott azonban más csángó sajátosságok, pl. *mász* e h. *más*; *këpál, miëtýánk* e h. *kápál, miátýánk*; *ëdre, mindëdre, hëdre* e h. *ëgyre, mindëgyre, hëgyre*; *ettöl a hëdtöl v. hëttöl* e h. *hëgytöl*; *mënëk, mënën* e h. *mënyëk, mënyën*; *ez e ház* e h. *ez a ház*; *tyükör* e h. *tükör*; a moldvai csángókkal, de a csiki székelységgel is közös szavaik még: *mëjen, ëjen, ëtt* e h. *mijen, ijén, itt*; *gyor-*

tya, docka e h. *gyërtya, dëcka*; *míl csálsz* e h. *csénálsz* v. *csi-nálsz*; *ujan, muha* e h. *ojan, moha*; *lűjtő* e h. *lőtő, löjtő* sat. De az igazsághoz híven hozzá kell tennünk, hogy ezek az alakok váltakoznak a rendes székely alakokkal, s viszont megjegyzendő, hogy egyikük-másikuk az alcsik-tusnádi nyelvjárásban, sőt itt-ott Háromszék északi részén is hallható. Egyéb tekintetben tökéletesen megegyezik ez a nyelvjárás a csíki nyelvjárással. Ilyen csángó szigetek másutt is vannak, ilyen pl. a hétfalusi és halmágyi nyelvjárás is (vö. Vadrózsák 561, SzNyH. 17 és MNyjár. 105).

Az eddig mondottakat összefoglalva kimondhatjuk, hogy Csík megyében két fő nyelvjárás van: a gyergyói és csíki, s az utóbbi ismét három kisebb nyelvjárásra oszlik szét: a közép-csíki, alcsik-tusnádi és gyimesi nyelvjárásokra. A két főbb nyelvjárás se nagyon különbözik egymástól, a három utóbbi pedig még annál is kevesebb eltérést mutat, kivált ha számba vesszük a mindenütt előforduló átmeneteket, változatokat.

Véleményünk szerint tehát az összes székelység így osztályozható: I. Nyugati székelység. 1. Marosi nyelvjárás: Maros-Torda megye déli része, Udvarhely megye északnyugati része. 2. Keresztúri nyelvjárás: Nyikó és Sz.-Keresztúr vidéke. II. Keleti székelység. 1. Sóvidéki nyelvjárás: Sóvidék Maros-Torda megye délkeleti és Udvarhely megye északi részén, Havasalja Udvarhely megye északkeleti részén. 2. Homoródi nyelvjárás: Homoród és Bardóc vidéke Udvarhely megye délkeleti részén. 3. Csíkmegyei nyelvjárás. A) Gyergyói nyelvjárás: Gyergyó vidéke. B) Csíki nyelvjárás. a) Közép-csíki nyelvjárás. b) Alcsíki nyelvjárás. c) Gyimesi nyelvjárás. 4. Háromszéki nyelvjárás. 5. Halmágyi nyelvjárás: N.-Küküllő megye keleti részén. 6. Hétfalvi nyelvjárás. 7. Moldvai csángó nyelvjárás.

Ez a fölosztás egy kissé eltér az eddigtitől, a mennyiben itt-ott a terület szűkítésével, vagy pedig kiszélesítésével járt. De néhol nyomós különbségek szükségessé tették a részekre bontást, másutt meg kevésbé fontos átmeneti jelenségeket mellőzve összevontuk az alapján együvé tartozókat.

A nyugati és keleti székelységre nézve meg kellett tartanunk Budenz fölosztását, mely az *is*: *es* használatán alapszik, de Kriza javításaiival (vö. Vadrózsák, 547); mert pl. az *ë*-zést és *ö*-zést tekintve a marosi és sóvidéki nyelvjárást a keletihez, a homoró-

dit pedig a nyugatihoz kellett volna sorolnunk; az *á* használatát tekintve éppen ellenkezőleg a homoródit a keletihez, a sóvidékit, sőt az alcsíkit is a nyugatihoz kellett volna sorolnunk; hasonlóképp az *l, r* kiesését tekintve is. Ha végül a többes 3. személy birtokos ragja (*-ok, -ök, -ek* v. *-ik*) lett volna útmutatónk, akkor a homoródit is, a sóvidékit is a nyugatihoz kell vala csatolnunk. Maradt tehát az *is*: *és*, ez a semleges hatalom, a mely körül e széthúzó elemek mégis csak csoportosíthatók valahogy az átmenetek kellő figyelembe vételével. E szerint a szorosan vett nyugati székelységhez csak a keresztúri és marosi nyelvjárások számíthatók, a sóvidék-havasalji és homoródi nyelvjárások pedig átmeneti jellegük ellenére is a keleti székelységhez csatlakoznak.

Átmenetek, variációk mindenütt vannak. A marosi nyelvjárás *ē-ző*, az *ápám*-féleket használja, az *l, r* kiesik (*ā, ē* sat.), de szó végén megmarad, több. 3. sz. birt. ragjai *-ok, -ök, -ek*, jellemzi az *is*. A keresztúri *ō-ző*, az *ápám*-féleket használja, az *l, r* kiesik, még pedig a Nyikó mentén szó végén is (de csak mássalhangzón kezdődő szó előtt: *avā mõnt*, ellenben: *avāl adok*), Sz.-Keresztúr körül a szó végén nem marad el, a több. 3. sz. birt. rag *-ok, -ök*, jellemzi az *is*. A sóvidék-havasalji alapján egy nyelvjárás, *ē-ző*, az *ápám*-féleket használja, az *l, r* szó végén is kiesik (de csak mássalhangzón kezdődő szó előtt), a több. 3. sz. birt. rag *-ok, -ök, -ek*, az *és* kötőszót használja; a csiki nyelvjárásba való átmenet jelei a Havasalján *-ok, -ök, -ek* helyett *-ik* és a *hojszu*-félek jelentkezése. E nyelvjárás diftongusai: **é, *ó, *ō*. A homoródi nyelvjárás a két Homoród mentén, Bardóc vidékén, sőt némileg átsapva Háromszékbe is, az ú. n. Erdővidékre (Baróth körül), részben *ē-ző*, részben *ō-ző*, t. i. a két és több tagú szavak végső szótagjaiban *ō*-t ejt *ē* helyett, de rendszerint csak akkor, ha az előtte álló szótagban nincs *ē* (pl. *embör, embörök, kezelök; fél, kérését; keccör, de eccör*), az *ápám*-féleket nem használja, az *l, r* nem marad el (*āl, ēl* sat.), a több. 3. szem. birt. rag *-ok, -ök*, az *és* kötőszót használja. Bardóc körül (Erdővidék) *-ok, -ök* helyett a háromszéki *-ik* jelentkezik. E nyelvjárás diftongusai: **é, *ó, *ō*. A gyergyói nyelvjárás, mint tudjuk, *ē-ző*, az *ápám*-féleket nem használja, az *l, r* rendszerint megmarad (*āl, ēl* sat.), a több. 3. sz. birt. ragja *-ok, -ök, -ek*, az *és* kötőszót használja. Ehhez járul a *hojszu*-félek használata. E nyelvjárás diftongusai: **é, *ó, *ō*. A közép-csiki nyelvjárás *ē-ző*, az *ápám*-féleket használja, az *l, r* néha kiesik, de szó végén megmarad, a több. 3. sz. birt. ragja *-ik*, az *és* kötőszó

és a *hojszu*-félék használatosak. E nyelvjárás diftongusai: 'é, 'ó, 'ő. Az alcsík-tusnádi nyelvjárás *ē-ző*, az *ápám*-féléket használja, az *l, r* kiesik (*ā, ē* sat.), de szó végén megmarad, a több. 3. sz. birt. ragja *-ik*, az *ēs* kötőszó és a *hojszu*-félék itt is használatosak. E nyelvjárás, melynek diftongusai 'é, 'ó, 'ő, átnyúlik Háromszék északi részébe is. A gyimesi nyelvjárás *ē-ző*, az *ápám*-féléket használja, az *l, r* szó végén is kiesik (de csak mássalhangzón kezdődő szó előtt), a több. 3. sz. birtokos ragja *-ik*, az *ēs* kötőszó és a *hojszu*-félék járatosak. E nyelvjárás diftongusai olyanok, mint Csík középső részén: 'é, 'ó, 'ő. A háromszéki nyelvjárás *ē-ző*, az *ápám*-féléket nem használja, az *l, r* nem esik ki (*āl, ēl* sat.) a többes 3. sz. birt. ragja *-ik*, az *ēs* alak járatos. Háromszék északi részén használják az 'é, 'ó, 'ő diftongusokat. A halmágyi nyelvjárás *ē-ző*, az *ápám*-féléket használja, az *l, r* néha kiesik (*ā, ē* sat.), a több. 3. sz. birt. rag *-ik*, az *ēs* alak és a *hojszu*-félék járatosak. Diftongusai: 'é, 'ó, 'ő. A hétfalvi nyelvjárás *ē-ző*, az *ápám*-féléket nem használja, az *l, r* néha kiesik, de szó végén megmarad, a több. 3. sz. birt. ragja *-ik*, az *ēs* kötőszót és a *hojszu*-féléket használja. Végül a moldvai csángó nyelvjárás *ē-ző*, az *ápám*-féléket használja, az *l, r* néha kiesik (*ā, ē* sat.), a több. 3. sz. birt. ragja *-ik*, az *ēs* kötőszót használja. Diftongusai 'é, 'ó, 'ő. Ez az osztályozás és jellemzés azonban csak az egyes nyelvjárások fő tömegére, központjára vonatkozik; az érintkezés helyein nem egy falu beszédén két, három nyelvjárás hatása is megélőzik (vö. SzNyH. 2). De még az egyes sajátságok is váltakoznak néha egymással és a köznyelvekkel; néha az egyik falu beszédében megvan valamely sajátság, a másikéban pedig nincs meg.

Az egész székelységgel közös sajátságok elősorolása itt elmaradt, mert itt csak a jellemző, osztályozásra alkalmas sajátságokat vehettük számba. De azért meglepő e nagy területnek egységes volta, s csodálatra méltó a megoszlása. Egymástól messze eső vidékeken közös jellemvonásokra akadunk. Pl. az 'é-féle diftongusokat megtaláljuk Moldvában, Csíkban és Halmágyon; a *madar, sseker*-félék megvannak Moldvában, Csíkban, néhol Háromszéken, Hétfaluban és Halmágyon; *a, as* helyett *e, es* hallható Moldvában, Gyimesben, a Sóvidéken és Havasalján, Halmágyon; *-ok, -ők* helyett *-ik* hallható Moldvában, Csíkban, Háromszéken, a Havasalján, Bardóc vidékén, Hétfaluban és Halmágyon; a *hojszu*-féle ejtés járatos Csíkban, a Havasalján, Hétfaluban és Halmágyon; *pénsszel, botval* hallható Moldvában, Csíkban, Hétfaluban;

sokszor, máccor helyett sokszër, máccër járja a Sóvidéken és Havas-alján, Gyergyóban sat, nem is említve a sok alaktani és szókincs-beli közösséget.

Mindezeknek bővebb kifejtése, részletezése egy más dolgozatnak marad föladatául. STEUER JÁNOS.

TÁJSZÓ-TARLÓZAT.

A magyar szókincs összegyűjtésének nagy munkája egy jelentékeny lépéssel ismét előbbre halad. Alig üdvözölhetnék nyelvünk buvárai az első Nyelvtörténeti Szótár teljes befejeződését, midőn egy másik, nem kevésbé fontos szógyűjteménynek, az új Magyar Tájszótárnak megjelenését hirdetheti a könyvnyomtató.

Ez új Magyar Tájszótár szerkesztője Szinnyi József, ki csak nem rég mutatványt is közölt készülő, nagy fontosságú munkájából (l. Nyr. XXII.86), s nyolc évvel ezelőtt, midőn fáradságos föladatához hozzákezdett, e folyóiratban röviden művének tervezetét is előterjesztette (l. Nyr. XIV.216).

Megjelenéskor itt ama nevezetesebb forrásokat, melyekből anyagát meríteni szándékozott, nevezetesen az összes eddig megjelent tájnyelvi közléseket, továbbá Krizának hagyatékát, sőt ígéré, hogy egyes írók műveiből is kiszemeli azokat a tájszókat, a melyeket mint ilyeneket készakarva használtak. A most kibocsátott előfizetésre való fölhívásban örömmel olvassuk, hogy több nagyobb kézirati gyűjtemény is rendelkezésére állott a szerkesztőnek s egyesektől is kapott s maga is gyűjtött számos adatot érdemes munkájához.

Nem tudjuk, merő véletlen-e, avagy az eredeti tervezésnek szándékos megváltoztatása magyarázza-e meg, de a közölt mutatványban írók műveiből nem találtunk tájszoidézetet. Talán elejtette ezt a tervét a szerkesztő, belátva, hogy ha gazdag újabb irodalmunkat is ki akarná e célból aknázni, rengetegül megszaporítaná anyaggyűjtő munkáját s csak késleltetné vele a szótár megjelenését.

Mi azt hisszük, hogy e méltányolható tekintet mellett is, megértve és megengedve tudniillik az egyes írók tökéletes áthuválásának mellőzését, nem volna helyes kizárni minden ily forrású tájszó-adatot, a melyhez akár véletlenül, akár részbeli földolgozás útján, akár a szerkesztő, akár mások hozzájuthattak. Azért talán nem végzünk haszontalan munkát, ha — még kapuzárás előtt —

összeírjuk itt innen-onnan összegyűlt jegyzeteinkből azokat a szókat, melyeket szépírók, sőt tudományos művek olvasása közben észrevettünk s melyeket már pusztá megjelenésükből tájszónak éreztett nyelvérzékünk.

Talán kedvet ébresztünk egy-két olvasóban, hogy szórakoztató olvasmányait hasonló módon meg-megszakítva, szintén megmentsen nehányat a feledéstől ama lépten-nyomon előbukkanó szók közül, melyeket némely íróink egészen önkénytelenül hoznak vidékük nyelvéből tolluk hegyére.

Alig van író, ki szülőföldjéről ne hozna magával egy-két szót, melyet a maga részéről közönséges, megszokott szónak tekint, s használatakor alig gondol arra, mekkora provinciálizmust ejtett vele stílusában. A stilisztika vetőt kiált a tájszók elé, de nem tehet joggal kifogást ellenük, ha az összefüggés, melyben az író legtöbb-ször önkénytelenül használja őket, minden homályosságot, kétértelmiséget lehetetlenné tesz.

A nyelvész természetesen még ez irodalmi szabály áthágását is szívesen megbocsátja, ha egy-egy ritkább vagy fontosabb tájszót lát általa előtűnni, s mintegy lekötelezettje lesz a szépírónak, ki illetéknépen szórakoztatva juttatja őt érdekes fölfedezésekhez.

Nem időzök tovább e tárgynál, csak megemlítem, hogy Jókai, Kemény Zsigmond, Petelei, Mikszáth, Kazár Emil, újabban Vereskői (Szalóczy Bertalan) s számos egyéb írónk munkáiból időközönként minden nyelvünk ügye iránt érdeklődő olvasó följegyezgethet egy-két tájszó-adatot, sőt bárminő szót és szóalakot, s a több szem többet lát igazságánál fogva a nyelvbuvárlatnak addig is sok becses anyagot bocsáthatnának rendelkezésére, míg a magyar szógyűjtés betetőző munkája, nyelvünknek második teljes szótára elkészülhet.

Az alábbi kis gyűjteménybe első sorban ama tájszókat állítottuk össze jegyzeteinkből, melyek vagy egészen ismeretlenek, úgyhogy legalább szótárainkban (TSzót. NSzót.) elő nem fordulnak, vagy annyira ritkák, hogy mint az eddigi följegyzések megerősítői fölvételre érdemeseknek mutatkoztak. Fölvettünk azonban nemcsak 'tulajdonképi tájszókat' (l. Szinnyei idézett tervezetét), hanem jelentésbeli és alakszerinti tájszókat is, ha a jelentés, illetőleg az alak érdekessége megkívánta.

Ha talán némely esetben olyat is tájszónak néztünk, a mi nem az, nem lesz azért följegyzésünk kárba vesztett, mert fölhasználhatni majd az ily adatot is a jövődöbeli Nagy Szótárban. Előre

gondolom, hogy néhány népies képzésű alak nem is a nép alkotása, hanem az íróé, a kinek a tollából előpattant.

A jelentést, a hol a példa eléggé megvilágítja, vagy az idézett szótárak már amúgy is megállapították, helykimelés céljából nem tesszük ki, s nem tesszük, mert nem is tehetjük ki egy pár olyan szó mellé se, a melyre nézve magunk is magyarázatot óhajtanánk. Reméljük, a Nyelvőr figyelmes olvasói, kik a népnyelvnek egyik vagy másik nyelvjárását közelebbről ismerhetik, nem fognak késni egyben-másban útbaigazító fölvilágosításukkal.*

abállás: „A fonnyadó és a bál-lásnak erjedt levelek nyirkos és fanyar szaga” (Kazár Emil, Nemzet, 1884. évf. 57. sz. e. tc.). — Vö. *abárol*, *abárlás* NSzót.; a példánkbeli jelentés azonban a NSzót. és TSzót. magyarázatával nem vág össze.

adogál: ígér, szokott adni. „Mit fizetnek neked a burkusok, a miért nekik hirt viszesz? — Hát hire válogatja: van olyan, a melyikért száz tallért, van olyan, a melyikért ezer tallért adogálnak” (Jókai, PNapló XXXV.212. e.). — A NSzót. e jelentését nem ismeri; de használják ily értelemmel Mátyusföldön (l. Mátyusf. nyelvj. 101).

aggat: lábatlankodik, akadályul van. „Oldalba rugja a farkcsóváló Bodrit, hogy ne aggasson a lába alatt” (VasUjs. 1884. évf. 10. l., kiskunsági rajzban Kiséritől). — Vö. TSzót.

ahít; meghít: megkiván. „Felebarátod feleségét meghítani” (Ebers: Homo sum, ford. Törs K. 404. l.). — Vö. *áhítani* TSzót.

ajnároz: „Az édes anyja ajnározta, dajkálgatta” (BHirl. III.291. tc.). — Vö. TSzót.

**akaródszik*: „A megnyilatkozni nem akaró dzó bankárzsebek” (Uo. VI.80). — Meglehetősen elterjedt népies szóalak.

**állingál*: áldogál. „Órákig elállingáltak a kőneptun előtt” (Gyulai: Vázl. és kép. II. 119). „Kimennek a kapu eleibe s ott állingálnak egy jó darabég” (székely mesében, BHirl. IV.79).

ámolyog: „Felzavarta ámolygó fáradt fejünket a percnyi álomból” (Nemzet III.106. e. tc.). — Vö. TSzót.

áncsorog: „Ne áncsorogj! Siess!” (Kemény: Rajongók, IV.

* Megjegyzendő rövidítéseink a következők: *BHirl.* = Budapesti Hirlap. *Bistók* = Bolond Istók. *BJankó* = Borsszem Jankó. *FLapok* = Fővárosi Lapok. *OrszVil.* = Ország-Világ. *PHirl.* = Pesti Hirlap. *PNapló* = Pesti Napló. *VasUjs.* = Vasárnapi Ujság. — Továbbá: *e.* = esti kiadás; *fej.* = fejezet; *fv.* = fölvonás; *jel.* = jeleket; *m.* = melléklet; *sz.* = szám; *tc.* = tárcacikk; *vc.* = vezércikk; *vsz.* = versszak. — A lapoknál a római szám az évfolyam sorszáma, az arab szám a FLapoknál az oldalt, a többieknél a számot jelenti. Azon szókra, illetőleg alakokra, melyek a Nagy Szótárban s a Tájszótárban nincsenek meg, egy csillag teszi az olvasót figyelmessé.

Z. Gy.

85). Áncsorgó (Uo. IV.89). — Vö. TSzót.

**ángória*: 'Két lánccs föld ángóriáját hozta el a zsebbelije csücskébe kötve' (Kazár E.: Nemzet, 1884. évf. 43. sz. e.). — Vö. *angária* NySzót.

apacsúr: 'A part mentében halászcsonakok vontatják a kivetett háló apacsúráját, mely magasra áll ki fanyelével a vízből' (Jókai: Új földesur⁴, 326). — Vö. *apasúr*, *apacsúr* TSzót.

**aspektál*: affektál. (Debreceni népies ejtés, l. Blstók, 1883. évf. 9. sz. Teleki Sándor).

**ápetus*: appetitus. 'Fogyatkozásban volna az ápetusa' (VasUjs. 1884. évf. 9. l. Kiséri kiskunsági rajzában).

babuta: ostoba, buta? 'Ifju, ámbár hogy kuka S én hogy jajgattam, oh én babuta!' (Rákosi Jenő Elektra-paródiájában, BHirl. XI.138. m.). — Vö. *babuta*: bűdös banka TSzót.

**badargás*: 'Emberkerülő troglodyták badargása' (írja Simonyi, Müller Miksa Felolv. 159). — Vö. *badar*, ige, NSzót.

**bajlakodás*: bajlódás. 'Élet-bajlakodás' (Dezső Lajos cikkében, Magy. Paedagogia I.141).

bákó: 'Szemei bákón merednek rá mindenkire, fülei szélylyel állanak' (Nemzet III.78. tc. Bácskai Albert). — Vö. TSzót. NSzót.

**bandukál*: 'Tovább akar bandukálni, mikor a gazda megzörgeti az ablakot' (VasUjs. 1884. évf. 10. l. Kiséri kiskunsági rajzában). — Vö. *bandúkol*.

**bandúkol*: 'Az ekék mellett ott bandúkol a béres, nehéz fáradt léptekkel vonszolva öblös csizmáit' (Flapok XXI.493). — Vö. *bandukál*.

bangá: 'Bangán, hallgatagon meresztém szemeimet a patakra' (Mikszáth, PHirl. VI.302. m.). — Vö. TSzót.

bangó: 'Megersíratom némely bangó miatt, minők Stanley, Hastings' (III. Rikárd, ford. Szigligeti, 33. l.). — Vö. NSzót.

bátyó: 'Már Csanády bátyó is itthon van' (Nemzet IV.325. e.). — Vö. TSzót.

bég: bög. 'Az őz bégett fájdalmasan' (Uo. VI.196. e. tc. Bogdanovics György). — Vö. NSzót.

bélep: 'Annyi szárnyas állat kerekedett össze, hogy a szem nem volt képes bélepni' (Benedek Elek, BHirl. IV.33. székely mesében). — A NSzót. e használatát nem ismeri.

belevesz: 'Aladár nem örült annak, s még beleveszett a kasznárba, hogy mit tud ezen úgy jubilálni' (Jókai: Új földesur⁴ 378). — Vö. NSzót.

berbitél: 'Tőlem berbitélhetnek zsinagógájokban a maguk szokott módjuk szerint' (Teleki Sándor, BHirl. IV.280. tc.). — Vö. NSzót.; *berbetél* TSzót.

berreg: 'Az óra berregése' (Kazár Emil, Nemzet 1884. évf. 59. sz. e. tc.). — Vö. TSzót.

berzeng: 'Végigberzengett a háta' (Jakab Ödön, Flapok XXI.1359). — Vö. NSzót.

besergel: 'A főváros népe és a vidékről besergelő nép' (Csapodi István, BHirl. VI.69). — Vö. *besereglik* NSzót.

**betüslenni*: 'Ki tudja, mennyi földet Betüslött, befuta, Mig volt urát föllelte A jó öreg kutya' (Arany, Háziuraság⁴). 'A riporterek betüslötték a fővárost' (BHirl. IV.104. tc.).

**béved estéje:* „Nálunk a Kiskunságban így nevezik az év utolsó estéjét, melyen bőven lakomáznak” (Kiséri, Vas-Ujs. 1884. évf. 9. l.).

**bicceg:* „Az öreg Beretvás felém bicceg csörömpölő kulcsaival” (Herczeg Fer., BHirlap XII.85. tc.). — Rendes alakja *biceg*; amaz talán tájdivatos ejtés, mely a *biccen* hatásából magyarázható. Irónknál, a mint emlékszem, másutt is így olvastam.

**bicékel:* „Igy szólt a lihegő óriás [a sánta Hephaistos], felállt bicékelve az üllő mellől, aztán szaporán szedegette vézna lábszárait” (Csengeri: Iliasford. 154. l.). „Igy szólott Hephaistoshoz: Kelj föl, bicékelő magzatom” (uo. 177).

**bigbogás:* „Barnult kövek, komor falak, Csúcsives, bigbogás mind s alacsony” (Váradi Antal, „Faust” II. r. ford. 103. l.).

**bisonyos:* „Egyszer azon bizonyozott, hogy a Dunát az alföldön Tiszának híják” (Jókai: Elátk. csal. I.102). — Vö. NSzót.

**bizsegés:* „Hátán bizsegés fut végig” (Mikszáth, PHirl. 1884. évf. 51. sz. m.). — Vö. NSzót.

**bóbás:* „Tyukhalál pusztított a szép bóbás csirkék között” (egy szabolcsi ember levelében, BHir. 1889. júl. 17. sz.). „A tavaszon töle gyógyult meg a bóbásom meg a sutám” (tyúkokról, uo. 1890. évf. 212. sz. tc.). — Annyi mint *búbos*, l. NSzót.

**bogár-szinór:* „Kerek (népiesen *bogár*) zsinór” (Deák Farkas, Egyetértés 1884. évf. 5. sz. tc.).

**bokorugrós szoknya:* „Nem hiába bokor-ugrós szok-

nya van rajta, nagyot is ugrik” (Porzó, uo. 1883. évf. 131. sz.).

**bóling:* „Ne lássam azt a bólingó akácát” (PHirl. VI. 151. tc.).

**bólogat:* „Az őszi száradó falombok Fakó ernyője némán bólogat” (Jakab Ödön, FLapok XXII.1519). Bólogatott (ua., OrszVil. V.158). — Vö. NSzót.

**bólóng:* „A temetők sötétzöld ciprusai busan bólónganak a turbános sirkövek körül” (Kúnos Ignác, Nemzet VI.289. tc.). — A TSzótárban a *bodologni* szó magyarázataként olvasható.

**bojdul, bolydul:* „Méhkasként felbojdul” (Nemzet 1883. évf. 238. sz.). „Ügyelj fiam, nehogy felbolyduljanak [a méhek]... Nem bolydultak azok” (uo. 288. sz. Jakab Ödön székelijében).

**borostás:* „Hogy még az ilyen vörös orru, borostás arcu fickó is kell asszonyoknak!” (BHirl. XII.331. tc.). — Vö. *borosta* TSz. NSzót.

**boroszlán:* „Teljesen kivirágzott boroszlánokat hoznak haza az erdőről” (Nemzet VI.9, a „Székely Nemzet”-ből idézve). — Növényfaj, l. NSzót.

**botos:* „Nagy csuzot kaptam, pedig bélelt botosom volt” (Kemény Zs.: Rajongók, IV.8). — Téli meleg lábbeli, l. NSzót.

**bozsénál:* „A jó tisztelendő úr bozsénált ott valamit mellette [az elítelt mellett, kit a vesztőhelyre vittek], és ő is visszabozsénált” (Szalóczy Bertalan elbeszélésében, Mikszáth-féle Almanach, 1893. évf. 121).

**böllér:* hentes, disznóölő. „A malac nyakáról leemeli szorító térdét a böllér tisztelt végző

koma' (VasUjs. 1884. évf. 10. l. Kiséri kiskunsági rajzában). — Vö. NSzót.

**bubuskál*: „Azután a kezére kapta a kis fiut, nyalta-falta, bu b u s k á l t a, hossza-vége nem volt annak' (Mikszáth: A tekint. vármegye, 10).

**bucsálódik*: búsul, töpreng. (Bezzeg volt bubánat!) A mint így bucsálódna a k, az egyik varju azt mondja' sat. (Benedek Elek, BHirl. IV.33. szék. mesében).

**bucskásik*: „Egyszer csak keresztül bucskázik a fején a sárig kicsi kigyó' (Ua. uo. 79. sz. szék. mese).

**buddog*: „A gázló gém, meg a bu d d o g ó kócsag nem állaná ki ezt a hideg tavat' (Kemechey Jenő, BHirl. XI.193. tc.). — Vö. *búdog* NSzót.; *budogtatni* TSzót.

bugyka: „Egy nagy bu g y k a korszót vesz kezébe' (Czuczor, Remete Péter'). — L. NSzót.

**buggyos*: „Virágos battiszt redős ruhaalját viseltek akkor s bu g g y o s ujjú lengyel inget, övvel a derékon' (Petelei István, BHirl. XI.105. tc.). „Bu g g y o s ujjas mellény' (Deák Farkas, Egyetértés 1884. évf. 4. sz. tc.).

bugyolál: „A fejét, hogy a haját megvédje a portól, be bu g y o l á l t a egészen' (Jókai: Debr. lunátikus, 38). „Hirtelen be bu g y o l á l t a a jámbor lelket a szemfödélébe' (uo. 90). — Vö. NSzót.

bugyor, butyor: „Bu g y r o k k a l megrakottan görnyedő alakok' (FLapok. XXI.487). „Vállán [a handlénak] bu t y o r függött' (uo. 493). — Vö. TSzót. NSzót.

**bujdákol*? am. bujdokol. (Használja Kúnos Ignác, Nemzet III. 100. tc.)

**bukssa*: „Feje emlékeztet ama c s e r é p b u k s z á k r a, a minőkben pénzt szokott gyűjteni az ember' (Mikszáth, PHirl. VII. 23. m.).

buta: tompa. „Két kicsi buta szarvu ökre s két darab fődecskéje vala' (BHirl. IV.33. szék. mesében). — E jelentésben a NSzót. nem ismeri.

**caplat, coplat*: „Látom [egy színész] Aesopusban mint parodizált költőt, a mint irattekercsekkel rakva befelé ca p l a t' (Művészeti Szemle I.4. sz. Rakodczay Pál). „Egy-egy vad virágért nem resteltek egész nap itt co p l a t n i' (Szalóczy Bertalan, Mikszáth-féle Almanach 1893. évf. 110).

cenk: „Hát a legény se cen k, felelte W.' (Mikszáth, FLapok XXI.515). — Vö. NSzót.

**cepekedik*: „Nehéz könyvével a kávéház tulsó végébe ce pe ke d e t t' (Porzó, Egyetértés 1882. évf. 360. sz.). „Katonazene harso g á s a mellett mindenfelé járkál a főváros lakossága, s alig van olyan, a ki kisebb-nagyobb csomóval ne ce pe ke d n é k' (Adorján Sándor, Nemzet VI.132. m. tc.). — Vö. *cepelkedik* NSzót. és alább *cipekedik*.

cikázik: „A napsugár csak úgy ci k á z i k a selymes szőrükön' (Porzó, Egyetértés XVIII.137). „Táncoljatok az ösvényen, a merre halad, s ci k á z v a lejtetek tekintete előtt' (Lamb: Shakespeare-mesék, ford. Mihály József, I.27).

cipekedik: „Majd bizony én még ki ci pe ke dem az ülőhelyemből' (csongrádi ember mondanása, Nemzet 1884. évf. 56. sz. tc.). — Vö. fönt *cepekedik*. A

NSzótárban és TSzótárban más a jelentése.

ciróka: 'Ne busulj *ciróka*, akadhat még párod, — sugta röhögve a kisbíró' (PNapló 1881. márc. 10. sz. tc.). — Vö. NSzót.

coca: malac (VasUjs. 1884. évf. 10. l. Kiséri kiskunsági rajzában). — A NSzót. szerint gyermeknyelvi szó.

**cocózik*: 'Reméljük, hogy azóta egészen helyre jött [a fiú] és *cocózik* az apjával' (Arany levelében, Budap. Szemle 1892. júl. sz. 128. l.). — Vö. *coco* NSzót.

**Cukri*: állatnév. 'A tarka Cukri bárányka' (Mikszáth: Jó palócok 7, 9, 11).

**csáfás*: 'Ha Erdély specialitásait akarnám sorra venni, külön fejezeteket kellene szentelnem a *csáfás*-nak (sült kecskehus) *, a berbécs-tokánynak' sat. (Sipulusz, BHirl. XI.284. tc.).

csáli hajsz: 'Csáli hajszot orditoztam' (Vörösm. levelében, Gyulai: Vörösmarty életrajza 2 136). — Vö. *csáli* NSzót.; *csáli* TSzót., és *hajsz* NSzót. TSzót.

csapinos: 'Egy sajátosságos alakusula épülethez érkezék, melynek elfordult oldala olyan *csapinosan* látszott levágva lenni, mint...' (Jókai: Uj földesur 4 17). — Vö. NSzót.

császna [tájszó-e vagy neologizmus?]: 'A kis kert sövénye mögött néhány *császnára* és ibolyára talált. 'Bokrétába köté' (Kemény Zs.: Rajongók IV.74). — Vö. NSzót.

csatarás: 'A nők vagy ezereken megtöltöttek két nagy tribunet, s vittek végbe olyan *csatarázást*, mintha valamennyen

[így] a cselédek megbízhatatlanságát akarták volna elmondani egyszerre' (Adorján Sándor, Nemzet VI.104. m. tc.). — A NSzót. és TSzót.-beli jelentés ettől némileg különbözik; de vö. *csatírás* TSzót.

**csekk*: 'Időnként fölrebbent előttem egy-egy *csekk* *kegő* szalonka' (Gozsdu: Tantalus 255).

csemcseg: 'Csak üldögélve *csemcsegteti* [a malac] a kukoricát' (VasUjs. 1884. évf. 9. l. Kiséri kiskunsági rajzában). *Csemcse* *gés* (Porzó, Egyetértés XVIII.92). — A TSzót. szerint Tolna megyei és Balaton vidéki szó. Használják Nagybányán is, Szatmár m.

**cseperkés(ik)*: 'Az erdei fákról lassan *cseperkézett* a reggeli pára' (PNapló, 1883. évf. 291. sz.).

cseppen: 'Gyuri otthon *cseppent* [am. maradt] s egész odaadással vitte a gazdaságot' (Mikszáth, PHirl. IX.67. tc.). — A NSzótár ily használatát nem ismeri.

cserény: 'Jó lesz a konyha *cserényén* kívül *szűköllő* Bodrinak' (VasUjs. 1884. évf. 9. l. Kiséri kiskunsági rajzában). Konyha *cserény* (uo. többször). 'Költeményeit bevitte a kunyhókba, a fonókba, a pusztai *cserénybe*' (Szász K., PNapló XXXV. 160. e. tc.). — Vö. TSzót. NSzót.

**cserfel*: 'Eridj, te nyelves lány, ne *cserfelj*! — *Cserfel* úgy-é öcsém uram?' (Bessenyei: Philosophus, IV. sv. 6. jel, l. Toldy: Költészet kézikönyve, II. 35).

* A tárcairó magyarázata.

**cserszent*: „Pipára tölt, gondolatokba merülve lassan üt ki a jó bükkfa-taplóba, mintha mindenik cserszentésétől egy-egy terv megvillanását várná” (Gyulai: Vázl. és képek I.216). — Vö. *cserszeg* NSzót.

csevice (Mikszáth: Jó palócok 151). Csevice-kut (uo. 159). — Vö. TSzót. NSzót.

**csihi-puhi*: „Csihi-puhi! ütik a veteránokat” (Mikszáth, VasUjs. XXXIV.5).

**csikkantás*: „A léghuzam, nagy csattanással, bevágta [az ajtót] és egyuttal az én mutatóujjamat is odakapta, úgy hogy két iznyire levette róla a bőrt. Most, hála az ajtó kegyetlen csikkantásának, elértem vágyaim teljesülését és mehettem Szegvárra” (Vereskövi, FLapok XXV.1233). „Ézért volt nekem nagy öröm, hogy az ajtó csikkantás következtében három heti szabad időt kaptam” (ua. uo. 1237). — Vö. *csikkan* NSzót.

csimbókos: „Biz én csimbókos [sokszoros] bajban vagyok” (BHirl. 1889. júl. 28. sz.). — Vö. NSzót.

**csimpalyog*: „Nyakán csimpalyogva ajkán csókja égett” (Toldi, IX. é. 14. vsz.). — Vö. *csimpajgósik* NSzót.; *csimpalygózni* TSzót.

csimpeszkedik: „Karomba csimpeszkedett” (Thackeray: Vig elbesz., ford. Balázs Sándor, II. 34, 36).

**csimpolykosik* (Kemény Zs.: Rajongók II.120, 124). — Vö. *csimpajkosik* NSzót.

**csipkelődés*: „Mai csipkelődéseim nélkülözték az elme-élt” (Mikszáth, PHirl. VIII.19).

csiricsaré: „A mi bolondos kalap, tarka pántlika meg egyéb

főlöszleges csiricsaré egykor mulatságos figurává tette a dalosokat” (BHirl. XII.230. tc.). — Vö. NSzót.

**csiriglya*: „Nem zandlóféren vágat, de döcögös csiriglyán baktat” (OrszVil. 1884. évf. 5. sz. göcseji tárcában).

**csirpeg*: „Csak a küszöböknek tücskei csirpegnek” (Temérdek, FLapok, 1889. febr. 19. sz. tc.). — Vö. *cirpel* NSzót.

csiszik: „Van ám ész Miskolcon. Ez igaz is; a csiszlikek városa régen híres arról, hogy jól válogatja meg az embereit” (Mikszáth, PHirl. VIII.65). — A TSzót. szerint székely szó.

csitri: „Megsimogatta azt a csitri fejcséjét” (Mikszáth: Jó palócok 28). — Vö. Tsz. NSzót.

**csitul*: „Most már elcsitult minden” (Adorján Sándor, Nemzet VI.190. tc.). „A szenvedélyek elcsitulása” (BHirl. XII.169). — Vö. *csitol* TSzót. NSzót.

**csizikol*: „A magános eltévedteket [csizekről van szó] teljes mértékben győtri a félelem, azért, csizikolnak” olyan élesen” (VasUjs. XXXIII.450, Vidonyi József).

csoma: „Nem is cseresznye kell nekem, hanem a csomája” (Bjankó, 1891. jún. 28. sz.). — Vö. *csuma* TSzót. NSzót.

**csombókpénz*: „végielégítés”. „Ezután pedig a nevelő kap ötezer frt csombókpénzt, s a grófi család rokonszenvét és messzeható pártfogását” (Vereskövi, FLapok, XXV.1234).

csomiszol: „Felszámíta zuzott hinárt, csomiszolt csemetéket” (Fábián Gáborból idézve Aradi főgimn. 1891/92. értesítője 27. l.). — Vö. NSzót.

csucsorít: „Addig-addig csucsorította a száját ő is nevetésre, hogy elpityeredett” (Mikszáth: Jó palócok 142). „Összecsucsorított ajkak” (Mikszáth: Brézói ludak 60). — Vö. NSzót.

**csukorít*: „Összecsukorította a száját, fölfujta az arcát és mesterileg utánózta a méhzsongást” (Mikszáth, PHirl. VIII.43). — Vö. *csukrosra* tartja a száját” (Nyr. I.135).

**csukakozik*: „Beccukakoztak a kerti házba” (Mikszáth, PHirl. IX.67. tc.).

csupál: „A ruhát el ne bocásd. A démonok csupálni kezdik im a csücskit” (Váradi Antal, „Faust” II. rész, 239. l.). „Meglássák, még a bajuszát is meg fogja [a gyermek az apjának] csupálni” (Váradi Antal, FLapok XXI.487). — Vö. NSzót.

**csupánság*: csupán. „Komló is kell a serbe s nem méz csupánság” (Győry Vilmos: Fritthiof-monda-ford. 2. fej.).

csurapé: „Betettem a csurapém zsebébe” (Jókai: Új földesur 4 101). „Kampós uramon egy nagy ujjas csurapé volt” (uo. 137). — Vö. NSzót.

csücske vminek: „Két lánc föld angóriáját hozta el a zsebbelije csücskébe kötve” (Kazár Emil, Nemzet 1884. évf. 43. sz. e.). — Vö. NSzót.

**csücsörít*: „A bajuszát rágicsálta s a száját csücsöríté” (BHirl. XI.288. m.). — Vö. fönt *csucsorít*.

**csütlök*: „Én ott botlottam csütlöttem köztük gyámoltalanul” (Mikszáth, PHirl. 1883. évf. 307. sz. tc.). — Vö. *csellik* NSzót.

ZOLNAI GYULA.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Zapona. A Nyr. f. é. áprilisi füzetének 180. lapján Melich János a Besztercei Szószedetben található *sapona*: „cortina” szóról ezt mondja: „Szláv szónak tartom, s tekintve, hogy „cortina” PP. szerint kárpit, hajlandó volnék a kérdéses szót cs. *zásslona*: *vorhang*-nak olvasni”.

Erre nincs semmi ok; megvan a szláv nyelvekben a *sapona* szó is, még pedig épen a „kortina, függöny” jelentéssel. Az ószlovén forrásokban a *sapona παραπέτασμα* aulaeum, a lengyelben „vorhängetuch, vorhang”, a tótban is elég közel áll a *sápona* jelentése: „vortuch, schürze”; mert a „vortuch” is csak valami *vorhang*-féle.

A lengyelben a függönyt nem csak *sapona*-nak, hanem más igeikötővel *opona*-nak is hívják; ez az *opona* függönyt jelent a csehben és a tótban is, *sapona* és *opona* úgy viszonylik egymáshoz a *sa* és *o* eredeti jelentésére nézve, mint a német *ver-* és *umhängen*; ha ezekből főneveket akarnánk képezni, a *sapona*-nak

szóról szóra egy német *verhang*, az *opona*-nak pedig *umhang* felelne meg.

ÁSBÓTH OSZKÁR.

A *„lesz“* mint *segédige*. A Nyr. XXII.82. lapján Balassa József említette *mondta lesz* (= talán mondta), *elment lesz* (= talán elment) szerkezet nemcsak Kapnikbánya vidékén használatos. Én magam nem egyszer hallottam Abrudbányán és Verespatakon s a mi meglepett, inkább intelligens emberektől mint köznéptől. Más vidéken csak egy kolozsvári nőtől hallottam egyszer; de másoktól úgy értesülök, hogy a székely földön elég gyakori, mint ezt Szinnyei összegyűjtött följegyzései is bizonyítják.

KANTARÓ FERENC.

Pőce. Nem kifogást akarok tenni e szónak olyatén magyarázata ellen, melyet róla Szarvas Gábor adott. Csak azon állítására tartozom egy észrevétellel, hogy „az eddiglen rendelkezésünkre álló összes adatok vallomása szerint *pőce* szót se a köznyelv, se a tájbeszéd nem ismer”. Makón akárhányszor hallottam, de ilyen összetételben: *pőce-gödör*. Azon bizonyos hely mögött levő gödröt értik rajta, mely emésztől szolgál.

KISS ERNŐ.

A megjavított Bajza. A Magyar Nyelvőr áprilisi füzeté egy nyílt levelet közöl, mely a Magyar Hirlapnak az idegen szókban való mértéktelen kedvtelését teszi szóvá. E nyílt levél bátorít föl, hogy a Magyar Hirlapnak egy másik gyöngéjére is reámutassak, a melyben azonban, osztozik vele a legtöbb magyar újság.

A hatvanas években jeles külföldi tudósok, velük együtt Riedl Szende is azon váddal illették a magyar nyelvet, hogy európai életében az indogermán nyelveknek számos jellemvonását elsajátította, így a névelő és az igekötők, kivált a *meg* igekötő használatát. Boldogult Budenz e vádat diadalmasan visszaverte; de ha még élne és látná, néha mily különösen használják az igekötőket, főkép a *meg* igekötőt, aligha *meg* nem inogna erős meggyőződésében. Ma a legtöbb hirlapíró nem elégszik meg, hogy valamely irodalmi termékben a nemzeti szellemnek, valamely szép beszédben a férfias önérzetnek nyilatkozását lássa, mindjárt *meg* nyilatkozást keres és talál bennük. Eddigelé a szemben álló pártok csak *vádozták* egymást, most már *meg*vádolják. Eddigelé Apponyit a korona előtt csak *rágalmazták*, most már *meg*rágal-

mazzák. Eddigélé a Kossuth-kultusz miatt csak gyanúsították a nemzetet, most már *meggyanusítják* sat.

A magyar nyelvnek e legalább is szükségtelen *megbővítése* ellen nem szólaltam volna föl, ha legújabbán ez a *megezés* a költemények szövegének megjavítására, akarom mondani *megrontására* nem bátorodott volna föl. A Magyar Hirlap f. évi április 15. számában olvassuk, hogy Horváth Gyula országos képviselő, a ki különben a *megezők* vezérének tekinthető, a budai hölgyeknek a honvédszoborra szánt koszorúját a következő fölirattal kívánja elláttatni: 'Csatájok a *megvédelmezett* népjog csatája volt'.

De már ez ellen tiltakoznom kell, először mint irodalomtörténet-barátnak az ellen, hogy Bajzának a nyelvén most utólag bárki is korrigálhasson; másodszor mint prozodistának az ellen, hogy a jambus menetét betoldott szótagokkal szabad legyen dőcögössé tenni; harmadszor és végül mint historikusnak, mert a szegény lengyelek és fájdalom a 48—49. évi honvédek is csak *védelmezték* a népjogot, de *megvédelmezni* a túlnyomó erő ellen még olyan vitézségükkel se tudták *megvédelmezni*.

KERTÉSZ MÁRTON.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. [E sorokat egy III. osztályú gimnáziumi tanuló-tól vettük.] A minap magyar gyakorlatot irtunk és én ezt a mondatot is irtam a többi közt: 'Egyszer gazdája szántani küldte őt, de ő nem tudta, hogy mélyen szántson-e vagy *fennyedén*'. A tanár úr a *fennyedén* szót aláhuzta és kérdőjelt tett utána. Másnap kérdezte tőlem, hogy miféle szó ez és mit jelent, de én megmagyarázni nem voltam képes, csak annyit mondtam, hogy nálunk Cibakházán Jász-Nagykun-Szolnok megyében a Tisza mentén ismeretes e szó.

Ezennel kérem tehát a t. szerkesztő urat, hogy a Nyelvőrben kegyeskedjek e szóról bővebb tudósítást adni, hogy hol és miféle jelentésben van e szó használatban.

[E kérdéshez a fiú tanára a következő észrevételt csatolta.] Tanítványom kérését ajánlom a t. szerkesztő úr figyelmébe, megjegyezve, hogy másnap egy szolnoki paraszt e *fennyedén* szót egészen használatosnak mondotta a szántásnál abban a jelentésben: 'csak úgy a felszínen'.

Felelet. A kérdésre, hogy hol használják, a választ maga a kérdéstevő megadta: Jász-Nagykun-Szolnok megyében, a Tisza mentén; hogy mily értelemben, az egyrészt az idézett példából, másrészt a megkérdezett földműves feleletéből egészen világos: a 'felszínen'. Alapszava a széltiben ismeretes *fenn*, s továbbképzéssel *fennen* v. *fennyen*. Az idézett alak minden bizonnyal a közszájon forgó *könnyen*: *könnyedén* analogiájára készült: *fennyen*: *fennyedén* = kevéssé a felső részen, tetején.

2. Kérdés. Beszéd során szóba került a folyók elnevezésének keletkezése. Egyik sokat olvasott kollegám azt állította, hogy a magyarban a *-jó*, *-ügy* és *-va* végű folyó nevek mind tiszta magyar nevek: Sajó, Héjó, Berettjó; Fekete-ügy; Bódva, Zagyva, Szinva, Dráva, Száva, Ronyva sat.

Közbe szóltam: A *-jó*, *-ügy* csakugyan igazolhatólag ugor eredetű, de már a *-va* tudtommal ebbe az atyafiságba belé nem keverhető, s akár mérget veszek a szlávságára (vagy kelta?). Kollegám nem engedett, s azt állította, hogy valahol olvasta és egyik neves professzora (Bánóczi) is gyakran fölemlítette. Sarkamra álltam: nem hiszem.

Tisztelettel kérjük a szerkesztőséget, sziveskedjék pár szóval dönteni e dologban.

Felelet. Elégnek tartjuk, ha csak annyit említünk meg, hogy a Dráva név: *Δράβος* már Strabonál, *Δράος* Menander Protector- és Suidasnál előfordul; a Száva: *Σάβος* hasonlóképen Strabonál, *Σάος* Dio Cassius és Ptolomeusnál, *Savus* Plinius és Justinusnál olvasható: „Manus quaedam in confluenta Danuvii et Savi consedit” (Just. XXXII.3).

A *va* = folyó magyarsága tehát odatartozik, a hová a *göncöl* és társai, a mesék országába.

3. Kérdés. Nagy háborúság ütött ki Budapest és Debrecen kálvinistái között, mintha csak a néhai Ballagi Mór és a boldogult Révész Imre közt folyt küzdelem újult volna föl. Az igaz, hogy ez idő szerint nem lélekben járó dogmatikus kérdések, hanem csak apró nyelvészeti ellentétek szolgálnak a harc okául, de tekintve, hogy a furor grammaticus semmivel se szokott szelidebb lenni a furor theologicusnál, most is elég komoly hadjáratról kell tartanunk. Az eddig végbement hadi eseményekről a következőkben foglalhatjuk össze harctéri tudósításunkat.

A Nyelvőr olvasói bizonyára tudják, de ha nem, legyenek szivesek e sorokból tudomásul venni, hogy a protestánsoknak Budapesten is jelenik meg egy felekezeti lapjuk, a „Protestáns egyházi és iskolai lap”, Debrecenben is egy, a „Debreczeni protestáns lap”. Az előbbinek szerkesztősége „Kis tükör” címmel egy néplapot is ad ki, melyet a „Debreczeni protestáns lap” f. é. 41. lapján bíráló figyelmére méltatott és a melynek stílusa ellen többrendbeli kifogást emelt. A bíráló vádolja a Kis tükröt, hogy elferdítve közöl egy magyar közmondást, így: „Sok lud dísznőt győz”, holott így szól az: „farkast győz”; továbbá azt is szemére veti a néplapnak, hogy ily szemenszedett s a nép előtt érthetetlen idegen-ségeket terjeszt, mint: „A Duna beállt”, e helyett: befagyott.

A budapesti „Prot. egyh. és isk. lap” természetesen nem hagyja szó nélkül az egész bírálatot, de különösen nem a nyelvi kifogásokat. Az nem tartozik reánk, hogy a debreceni kollegiumnak orthodoxiáját, a bírálatnak rossz akaratát emlegeti, a válaszból csak annyit tartottunk meg emlékezetünkben, hogy mind a kifogásolt közmondás, mind az idegennek bélyegzett kifejezés mellett tántoríthatatlanul megmarad, elmondván, hogy a sertésenyésztéséről híres Debrecenben a lud hamarabb szállhat viaskodni farkassal, mint dísznővel; de az ő, t. i. a „Kis tükör” vidékén sohase hallotta, hogy farkast győzött volna a lud; továbbá azt is megengedi, hogy Debrecen táján a vizek, sőt még a Hortobágy is befagy, de a nagyobb folyók, kivált a Duna, az, legalább nagy hidegben, be szokott állani (1893. 5. sz. 67. l.).

A megjegyzésekre, hiszen Debrecen nem hiába kálvinista Róma, a debreceni bíráló se marad adós a válasszal. A ludaknak farkassal való viaskodását ugyan nem bolygatja, de annál gúnyosabban és az igazságnak teljes hizségében ront neki a beálló Dunának. Erre vonatkozólag azt izeni a fővárosi kollegának: „Ha pediglen azt kérdezné valaki, hogy mi történik a vizekkel télen a Hortobágy táján, mondd meg neki: „Csak azt mondják, hogy a Tisza befagyott. Nem bánom én, ha befagy is a Tisza. Mi az oka, hogy a Kerka befagyott. Már a Kerka befagyott, a levél is lehullott. Befagyott a tó, csúszik a fakó” (1893. 82. l.).

Tekintetes szerkesztő úr! Igyekeztem híven és pártatlanul előadni e nyelvészeti csatározás eseményeit, s most tessék megengedni, hogy kétséggemmel is előálljak és kétségem eloszlatását a tek. szerkesztő úrtól kérjem. Én ugyanis az összecsapásokból nem tudtam kivenni, hogy a budapesti vagy debreceni félnek igazsága

erősebb-e. Rokon- vagy ellenérzés szavát se követhetem, mert bár Debrecen iránt fiúi kegyelettel viseltetem, Budapest, e második otthonom iránti tiszteletem épen oly nagy. Ismételve kérem tehát a t. szerkesztő urat, hogy a harcban vállalja magára, katonai műszóval élve, a 'döntnöki' szerepet, s ezzel nemcsak engem szabadít ki azon kínos helyzetből, melybe Budapest és Debrecen iránt táplált egyenlő jó indulatom sodort, hanem bizonyára a kérdéses kifejezések fölött lebegő homályt is végkép eloszlatja.

Felelet. Mielőtt kérdéstevő dolgozótársunkat kínos helyzetéből kiragadnók és magához a dolog érdeméhez hozzászolanánk, lehetetlen csodálkozásunkat elnyomnunk, nem azért, hogy a kérdéses kifejezések vita alá kerültek, mert a nyelv iránti érdeklődést mindig örömmel látjuk, hanem azért, hogy a vita oly módon folyt le, a mint azt a kérdéstevő előadja. Ha jól tudjuk, mind a budapesti, mind a debreceni protestáns lapot tanár emberek szerkesztik, kik közül egyik-másik talán a magyar nyelv tanításával is foglalkozik vagy foglalkozott. S mégis mit látunk. Azt, hogy e férfiak különben igen derék és maguk szakában bizonyára neves tudósok úgy vitatkoznak nyelvi kérdések felől, mintha a magyar nyelvészet most élné gyermekkorát, mintha a 'Debreceni Grammatika' kora még mindig tartana. E század elején még megjárta, hogy Debrecen grammatikusai kitörülték a magyar nyelvből a szenvedő igét; sőt azon idők fölfogásából még az is megmagyarázható, hogy a *királ*, *Mihál*-féle kiejtést némelyek kerülendő pápista beszédnek jelentették ki. De mai napság, midőn a nyelvbuvárnak rendelkezésére áll az Akadémia Nagy Szótára, a Nyelvtört. Szótár, a Ballagi szótára, a Tájszótár, a közmondások gyűjteménye; midőn az Erdélyi s Arany-Gyulai-féle népköltési gyűjteményben, a Nyelvőrnek húsznál is több kötetében a népnyelvi és népköltési termékeknek egész garmadája van főlhalmozva, mai napság csak csodálkoznunk kell, hogy író, szerkesztő, sőt tanár emberek elvitatkoznak nyelvi kérdéseken a nélkül, hogy csak egyiknek is eszébe jutna a föntebb említett hiteles forrásokhoz fordulni, belőlük tudományos bizonyítékokat meríteni.

Meg vagyunk például győződve, hogy ha a debreceni bíráló nem sajnált volna egy kevés fáradságot és utána nézett volna, a szóban forgó közmondás egyáltalában nem adott volna legkissebb vitára se okot, hogy vajjon igazán *disznót* győz-e sok lúd? Sirisaka Andornál, 'Magyar közmondások könyve' 212. lapján, Ballagi Teljes szótárában, Czuczor Fogarasiában a *disznó* szó alatt,

valamint a *lúd* szó alatt is, továbbá a Nyelvtört. szótár I. k. 510. lapján mindenütt csak így olvashatni e közmondást: Sok lúd disznót győz; a ludaknak farkassal való viadaláról se a *farkas*, se a *lúd* szó alatt nincs semmi említés.

Nem kisebb csodálkozást keltett annak olvasása, hogy a debreceni bíráló a Duna beálltát nemcsak helytelennek, hanem idegennek is bélyegezte. A bírálót bizonyára a *beállt* szónak helytelen, németes használata ejtette tévedésbe. Úgy gondolkozhatott, hogy ha „a munkát *beállítani*”, e helyett „a munkát megszüntetni”, germanizmus, akkor a folyónak sem szabad magyarul *beállni*, t. i. folyását megszüntetni. Azonban a bíráló gondolkodásának helytelen voltát hamar észrevehette volna, ha igyekszik ez idegennek kikiáltott magyar kifejezést németre fordítani; mert ekkor át kellett volna látnia, hogy a német mindent inkább mond a folyó befagyásáról, mint ezt: „Der fluss *stellt sich ein*”. E próbából épen arra a meggyőződésre kellett volna jutnia, hogy „a Duna *beállt*” tősgyökeres magyar szólás, valóságos magyar idiotizmus. Ez ellen nagyon keveset nyom a kifogástevőnek azon különös érvelése, hogy számos példát idéz, melyekben a vizek, álló és folyó vizek egyaránt mind befagynak és nem beállnak. Mert abból, hogy én valamely kifejezést nem ismerek, még korántse következik, hogy az nincs is használatban. Azért mert a víz befagy, bátran be is állhat, sőt mi hajlandók vagyunk igen finom értelmi különbséget is látni a kettő között; t. i. a beállás a folyóvíz befagyásának csak egy bizonyos momentumát jelöli, szerintünk azt, a melyben a folyó víz színén úszó jégtáblák és jégtömegek összetapadva, megállanak.

De beszéljessük a tényeket. Arra nem is akarunk hivatkozni, hogy a nagy Duna mentében, legalább Baja környékén, a honnan a magunk nyelvi tapasztalatai erednek, szélteben-hosszában járatos a „Duna *beállt*” kifejezés; hanem az irott tanúkat szólaltatjuk meg.

Ballagi szótára a *beáll* ige „5.” pontját így értelmezi: „egész szélességében befagy, beállott a Duna”; Czuczor-Fogarasi hasonlóképp magyarázza: „5) Beáll a víz, midőn megfagy. A nagy Duna *be nem áll* minden télen. A kis folyók hamar *beállnak*”. A Nyelvtört. szótár pedig Heltai Krónikájából ezt a helyet idézi: „Meg fagya és *beállta* a Duna” (I.68).

Azt hisszük, hogy ezek a tények a legmakacsabb kételkedőt is meggyőzhetik arról, hogy a Dunáról helyesen, sőt magyarosan

mondhatjuk: be áll. Ez azonban épen nem zárja ki, hogy egyúttal be ne is f a g y h a t n a.

4. Kérdés. A kaszinóban ültünk s a megérkezett újságokat olvasgattuk. Egyszerre egyik társunk felkacag: „Ezek az újságírók! Mindenhez értenek, ahhoz is, a mit nem tudnak! Halljátok csak!” — s olvasni kezdett a Budapesti Hirlapból, a mit kezében tartott: „Egy cérnahangú tenorista az intendáns kérdéseire jóízű alföldi tájszólással előadta, hogy kecskőméti fiú. Aztán kezdett énekelni — olaszul: Az intendáns kérdezi: Hát mért énekel maga olaszul? — Mert megkövetem alássan, nálunk azt beszéltek, hogy itt az olasz énekösöket nagyobb bérrel szegődtetik”. S újra felkacagott: Kecskőméti, énekös!

Legtöbben nem értettük, mi ebben a megrovandó; mert mindenki előtt ismeretes, hogy Kecskeméten és Kőrösen *c* betű helyett *ö* hangot ejtenek. Ő azonban egyik társunkkal makacsul erősítette, hogy Kecskőméti és énekös soha magyar ember nem ejtett, nem még a kecskemétiak és a kőrösiek sem.

A vita, a melyben utóbb többen is részt vettek, erősebbé válván, dacára annak, hogy az illető, a ki helytelenítette a Kecskőméti írást, magára maradt véleményével, de ehhez konokul ragaszkodott, elhatároztuk, hogy a kérdést a Nyelvőr t. szerkesztőségéhez föllebbezzük, kérve, hogy döntse el a kérdést, illetőleg indokolva fejtse ki, helyes-e vagy helytelen a kifogásolt kecskőméti és énekös írásmódja, illetőleg ejtése.

Felelet. Persze hogy helytelen. S e válasszal be kellene értnünk, ha a Tiszavidéki kaszinó t. többségének csupán nyelvérzékére támaszkodnánk; de tudva s ismerve grammatikai képzettségüket, megkísértjük, hogy megértessük magunkat.

Nyelvünkben kétféle, egymástól élesen különböző *c* hang van: a nyílt *c* és zárt *ö*, a melyek úgy viszonylanak egymáshoz, mint a mélyhangúak közül az *a* és *o*. Hogy az *ö* megvan nyelvünkben, azt hazánk magyar ajkú lakóinak nagy többsége bizonyítja; hogy pedig lényeges, alkotó hangja a nyelvnek, azt a magas és mély hangú képzett és ragozott alakok egybevetéséből még a Tiszavidék és Erdély magyarjai is könnyen megérthetik. A mély hangú *a*-nak ugyanis a magas hangú képzőkben és ragokban *e*, a mély hangú *o*-nak a magas hangúakban *ö* felel meg; például:

{ hatalmasabbak	hatalmasabbhoz	hatalomban	hatalomhoz
{ szerelmesebbek	szerelmesebbhöz	szerelēmben	szerelēmhez

mos-at-tak	mos-at-tok	mos-ot-tak
sie haben waschen lassen	ihr lasst waschen	sind gewaschen
nyes-et-tek	nyes-et-ték	nyes-ét-tek
sie haben beschneiden lassen	ihr lasst beschneiden	sind beschnitten
olt-at-tak	olt-at-tok	olt-ot-tak
sie haben löschen lassen	ihr lasst löschen	sie haben gelöscht
kelt-et-tek	kelt-et-ték	kelt-ét-tek
sie haben wecken lassen	ihr lasst wecken	sie haben geweckt

Hogy mennyire szükséges, lényeges hangja az *ē* hangrendszertünknek, legjobban bizonyítja az, hogy sok esetben a tiszavidéki embert meg se lehet érteni, hogy mit akar mondani; pl. ha azt kérdezi: „Mondjátok hát, mit *vetettek*“; holott az *ē*-nek váltakozása szerint a kérdő mondatnak más-más, egymástól elütő értelme van: a) Mit *vetették*: was lasst ihr säen? b) Mit *vetettek*: was haben sie gesäet? c) Mit *vették*: was haben sie kaufen lassen? d) Mit *vették*: was lasst ihr kaufen?

Az a többektől magasztalt debreceni tájéjtés, mely, sajnos, színpadainkon is teljesen meghonosult, az *ő* *e*-zésével méltó visszáspárja az Erdély némely vidékein divatozó ama tájéjtésnek, a mely a szintén zártabb *o* helyett a nyíltabb *u* hanggal él. Például: „Mindenek előtt *bacsánatat* *kē* kīrnem, *hagy* becses levelire csak *mast* válaszalhatak (Zselyk, Beszterce-Naszód m.). Már *mast* *haz-zád* jussam vagyan || *Hagy* az anyád nekēm aggyan (Lozsád, Hunyad m.).

Hogy miként képezzük ezt az *ē* hangot, azt így papíron elmondva bajos megértetni s a kinek a füle nincs hozzá szokva, csakis pontos megfigyelés útján foghatja föl és sajátíthatja el. Némi útbaigazítás azonban mégis lehetővé teszi hosszabb ismételtetés után, legalább megközelítve, elsajátítását. Kisértse meg például a debreceni ember a hosszú *ē* hangot röviden ejteni ki a következő szókban: *lé* (saft), *fél* (halb, hälste, seite), *vész* (gefahr) s elő állanak a dunavidékiek előtt jól ismert eme szók: *lē* (ab, hinab), *fēl* (auf, hinauf), *vēs* (kauft, nimmt).

Ezek után áttérhetünk a tulajdonképi kérdésre.

A zárt *ē* hang kevés kivétellel, a minők különösen az egytagúak közül ezek: *ēb*, *ēggy*, *lē*, *nēm* (Dunántúl), *nē*, *sē*, *tē*, továbbá a melyeknek második tagjok mély hangú, pl. *lēúny*‘

hervad, tehát, dörékas és minden idetartozó idegen szó: *betyár, gyertya, pelyva* sat. helyettesíthető *ö*-vel, pl. *csendős*: *csöndös*, *mendégél*: *möndögél*, *pözsög*: *pözsög*, *rözzen*: *rözzen*, *szöd*: *szöd* sat. Egy részüket már az irodalom is váltakozva majd *ë*-vel majd meg *ö*-vel használja, pl. *föl*: *föl*, *gyenge*: *gyönge*, *hereg*: *hörög*, *mégé*: *mögé*, *pör*: *pör*, *röst*: *röst*, *szög*: *szög* (hajú), *vörös*: *vörös* sat. Egy elég tekintélyes csapat azonban, a melyek a régi nyelvben szintén váltakozva majd *ë*-vel majd *ö*-vel voltak használatosak, ma már csakis *ö*-vel ejtetnek: *bölcs*: *bölcs*, *börtön*: *börtön*, *csérlők*: *csőtörők*, *döglik*: *döglik*, *övé*: *övé*, *öklél*: *öklél*, *ökör*: *ökör*, *öl*: *öl* (schoss), *ölt*: *ölt* (tödtén), *önt*: *önt*, *ördögös*: *ördögös*, *ereg*: *öreg*, *örök*: *örök*, *öröm*: *öröm*, *örül*: *örül*, *örvend*: *örvend*, *ösvény*: *ösvény*, *ösze*: *ösze*, *öszke*: *öszke*, *öszlön*: *öszlön*, *öszterü*: *öszterü*, *ösvér*: *ösvér*, *öszer*: *öszer*, *öt*: *öt*, *ösön*: *ösön*, *özvegy*: *özvegy*, *fösvény*: *fösvény*, *fövény*: *fövény*, *görög* (grieche), *görgés*: *görgés*, *gyökér*: *gyökér*, *gyömbér*: *gyömbér*, *gyöngy*: *gyöngy*, *gyönyörűség*: *gyönyörűség*, *gyötör*: *gyötör*, *jövetel*: *jövetel*, *ködmön*: *ködmön*, *könnű*: *könnű*, *könyv*: *könyv* (buch), *könyves*: *könyves* (tränen), *köpenyeg*: *köpenyeg*, *környék*: *környék*, *készencet*: *kössönet*, *kötél*: *kötél*, *kös*: *kös*, *közép*: *közép*, *nyög*: *nyög*, *pök*: *pök*, *rögsik*: *rögsik*, *rövid*: *rövid*, *sövény*: *sövény*, *szélik*: *szélik*, *szörnő*: *szörnő*, *szövetnek*: *szövetnek*, *több*: *több*, *tékél*: *tékél*, *tékl*: *tékl*, *télgyfa*: *télgyfa*, *töm*: *töm*, *tömléc*: *tömléc*, *téprög*: *töprög*, *törpe*: *törpe*, *történik*: *történik*, *törvény*: *törvény*, *tövis*: *tövis*, *völgy*: *völgy*, *zöld*: *zöld*.

Ez utolsó példacsoport hathatós bizonyítéka egyszersmind nyelvünk azon hajlamának, hogy mindinkább az *ö*-zés felé törekszik; s az irodalom is helyesen cselekednék, ha *öt* e törekvésében követné s ezzel a túlon-túl tengő *e* hangok nagy számát, a melyek különösen a terpedten *c*-zö tiszavidéki beszédet szinte kellemetlenné teszik, megkevesbíteni segítené s több változatosságot öntve belé, a magyar szót tetszőbbé, szebbé iparkodnék tenni.

Hogy tehát a föltett kérdésre megadjuk a választ, valamint helytelenség, ha határozott *ë* *ö* helyett *e* hangot ejtünk, ép oly helytelenség, ha megfordítva *e* helyett *ë* v. *ö* hangot mondunk. Széles Magyarországon nincs vidék, ha még úgy kedveli is az *ö*-zést, a mely „Kecskemét, énekés” helyett „Kecskömét”, sőt a mint a fonákul utánozó tiszavidékiektől nem ritkán hallani lehet, „Köcskemét” vagy épen „Köcskömétet” „énökest” ejtene. Az *ë*-zö vidékek lakossága, ha ritkábban használja is az *ö* hangot, egész biztos annak alkalmazá-

sában, és nincs eset, hoy összetévesztené az *e*-vel, a mint Petőfi-nek ismert *Debrecenben* szerzett költeménye is fényesen tanuskodik róla:

„Hírös város az áfödön Kecskemét,
Ott születtem, annak öszöm könyyerét‘ sat.

SZARVAS GÁBOR.

NYILT LEVÉL

a Magyar Nyelvőr szerkesztőjéhez.

Tisztelt szerkesztő Úr! Örömmel tudatom e hecses folyóirat tanulni szerető olvasóival, hogy nyelvünk legújabbán egy, sokat ígérő tetszetős képzővel gazdagodott: *íni, ínai, áni*. Van okunk remélni s bizton reméljük is, hogy ez az új képző már a közel jövőben is dúsan fog tenyészni; mert a talajnak, a melyben megfogamzott, jól trágyált, kövér, olajos a földje. Hogy azonban szerte az egész hazában elterjedhessen s a legrövidebb idő alatt közszájon forogjon, hogy még azok is, a kiknek figyelmét netán elkerülte volna, eltanulhassák, s ismerői körében tovább adhassák, egypár alkalmas példában bemutatom a t. olvasóknak: A legutóbbi *triesztíni* tüntetés készen találta a rendőrséget. A *florentíni* dómban több zsinatot tartottak. A *bizantíni* birodalomnak II. Mohamed vetett véget. A *tridentíni* zsinat egyike volt a legnevezetesebbeknek. A *fiumáni* kikötő napról napra nagyobb fontosságúvá válik. A mult év augusztusában egész *afrikáni* hőség uralkodott.

Róma városában a makaróni és lazzaronikon kívül több más nevezetesség is található. Ezek között nem épen a legutolsó az a kápolna, a melyet IV. Sixtus pápa emeltetett. Eddig mi magyarok, ha egy műemléket valamely személyről neveztünk el, azt rendesen így mondtuk: „Eszterházyképtár. Széchényiszobor. Mátyástemplom“; a fentebbi kápolna is tehát ezek szerint „Sixtuskápolna“ volna. A mint azonban ma, április 24-én a Pesti Hirlap telegramjai közt olvastam, azt új-magyar nyelven, új-magyar képzővel „*sixtíni* kápolnának“ kell mondani.

Azt gondoltam, hogy a Pesti Hirlap fordítóját csendes szunyókálás közben lepték meg a szóbeli telegrammal, s a minő sietős volt a munkája, csak amúgy félálmosan a német „die sixtinische kapelle“ szavakat minden bővebb megfontolás nélkül vetette az

előtte fekvő papirosra. A kíváncsiság azonban gyöngé oldalom, nem hagyott nyugtot s megnézte velem a többi napilapokat is.

Ezekből azonban meggyőződtem, hogy a P. H. *tni* képzője nem szunyátáság, nem sietés, se nem megfontolatlanság, hanem tudatos, új ösvényre térő nyelvérvék hatásának az eredménye, a mint a következő, egyébként önálló fordításról tanuskodó, de a képző tekintetében egybevágó idézetekből kitetszik: Budapesti Hírlap: „A császárné ezután megtekintette a *sixtini* kápolnát és más látnivalókat”. Egyetértés: „Ezután a császárné megszemlélte a *sixtini* kápolnát és más látnivalókat”. Magyar Hírlap: „Ezután a császárné megszemlélte a *sixtini* kápolnát és más látnivalókat”. Magyar Újság: „A császárné megtekintette a *sixtinai* kápolnát és más látványosságokat”. Nemzet: „Ezután a császárné megszemlélte a *sixtini* kápolnát és más látnivalókat”. Pesti Napló: „Ezután a császárné visszavonult, hogy a *sixtini* kápolnát és a vatikáni muzeumokat megtekintse”.

Sok, lehetetlennek látszó dolog megtörtént már a kerek ég alatt. Ki tudja, nem olvassuk-e egyszer csak valamelyik német lap „Das Szegediner staatsgefängnis” című cikkének fölíratát ily magyar fordításban: A szeged*tni* államfogház?

MIRÓ PÁL.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Párbeszédek.

Husvétii öntözés és táncra hívás.

— Háá hon vannak-é Inkanéé?

— Háá hon biz mű te Istánka; háá te nálunk bátorkodtál jönni?

— Háá eljöek vaj éé (egy) tikmonyéé, háá Furus tám még min hasal (hever)?

— Vaj nem biz ő te Istánka; de főé, hô meg öntik a szomszéd legénék.

— Aldogalya meg a keresztes Jéézuska Inkanéé.

— Szenteljën meg a megváltó Kiiriisztus tégöd es Istánka.

— Háá én azéé jöttem, hô rigmust monnyak, osztán ho le öntsem a leányát, hô adjon éé tikmonyát, mē ha nem ád éé tikmonát, a varju vigye el a tyukmonát (tyúkját).

— Háá hô nem adnánk tikmonát, hiszen minnyen szép rigmust mondál.

— Ittvan né, végy el égyet; épe az este vopozáltunk (fettünk); még egészen frissek. Eszt a harmacskát még a szomszéd

Andééréknak, mē tennap ők es Furust megszökték (megtáncoltatták) a gyűjtőbe (tánc).

— Háá Inkanéé, a tikmonokat haza viszēm, osztán eljőök, hō Furust kivezesse a gyűjtőbe, hō megszökjünk.

— Háá majd meglássunk, ki hamarább jő, háá aval mēnēn.

— Nō Inkanéé, én borbátom (hamar) jőék Furus után, hō én vezessem ki a gyűjtőbe, hō megszökjünk.

— Igazán borbát voltál te Istánka. Onnyan borbát (ügyes) legén nincs a mü szomszéd legéneink között, minnyen te vagy.

— Háá én azéé jőék, hō eresze Furust a gyűjtőbe, hō szöknők meg.

— O te Istánka, én el es ereszteném, de tennap es mind merén (folyton) szökték; most mind merén hasal a talpán (lócán), háá mulas (maradj) nálunk éé kicsit te Istán, hō lássuk, mit mond Furus es. Te Furus, hō háá ez a Márton Andrér János Istánnya ki akar vezetni a gyűjtőbe, hō szökne meg.

— Anyók, hō háá mé nem küldi el, hisz én szomszéd Andéerrel mēnēk, me neki onnyan furulyája van, hō mikor azt ő fulya, háá ugy szól, mind ha kettő fulyná; ő elég borbát szökö, me ő a lassan-csárdást es onnyan borbáton járja, mind a kerékförgőt.

— De ma mēnn evel a borbát filyuval a gyűjtőbe, hō ő jes szökjön meg.

— Jó, háá anyó én el es mēnēk; de háá hō ölytözöm, hō ne üsmerjēn meg Andér, mikor el mēnünk a portájuknál?

— Háá ötöz fē az apó uj kalapjába. (A fehérnép is férfi kalapot visel e vidéken.)

(Hosszúfalu.)

HERMANN ANTAL.

Tájszók.

Somogy megyeiek.

béka-kalán: kagyló.

bekapcsol: a kezét bekapcsolja: az ujjait a markába szorítja.

berék: lóp, ingovány, hany.

bogár: légy.

bogárcsapó: légyecsapó.

borsó: bab, paszuly (a borsó: cukorborsó).

buk, bugdoz. Ha a kis gyermek szopáskor vagy etetéskor kilóki, kieregeti a tejet a szájából, azt mondják: „min kibuktya, kibugdozza”.

csapás: az urasági birtok

egyestáblái közt csinált széles egyenes utak.

csira: svájci tehén.

csirás: az urasági tehének gulyása.

csuti: káka.

dörö, dörötető: a mezőnek dombos része.

főkény: fekély, daganat.

főlé, főlsül az ember bőre a napon; másutt lesül.

gyujtalék: tűzgyújtáshoz való pl. fenyőtoboz.

hidegágy: ravatal.

kacér: magasra nyúló perje-

féle fű, melyet a ludak szeretnek.

kihöz. 'Még nem hozta ki a cimérgyét a kukorica'.

levelez. Csak énekben halottam: 'Elmént az én rózsám idegön országbo, csak aszt levelezi, mēnnyek el utanno'.

luc: fenyőfa toboza, termése; a botanikában a fenyőnek egyik fajtát *luc*-fenyőnek nevezték el.

mosódik: a cseléd a konyhán elmossa az edényt.

moszdózik: mosdik.

őtt, beóttik a kenyeret: a megkelt kenyeret berakják a kemencébe, hogy megsüljön.

pacsing: hulladék gabona, a

mit összegerebléznek a tarlón. sikonyál: sikitoz.

söntés: háromlábú mosogató szék, melynek viztartója, dézsaforma teteje van.

szerkeszt. 'Észt a szőlőt négy éve szerkesztettem'.

sömőcség: szemölcs, szőcsény (Soprony m.).

vasvirág: vad szalmavirág, *xeranthemum*.

vasfű: uborkás hordóba tesz, *verbena*.

vaszak: mindenféle, a mi után van.

vaszakol: tesz-vesz, lábatlankodik. 'Mindig vaszatúnak a gyerekek'.

(Szőlős-Győrök.)

CSAPODI ISTVÁN.

Zalamegyeiek.

karvazia: hasznavehetetlen nagy épület.

kehe: köhögés.

kuka: süketnéma.

küszvágó: halász- vagy vészmadár (az apró keszeget nevezik küsznek a Balaton mentén).

langaléta: rendkívül nagy ember.

léptika: rozoga hajó.

marinka: rossz személy.

nápic: vékony dongájú, vézna.

palozsnya: az a tojás, melyet a tyúk fészken hagynak, hogy ismét odaüljön.

patro: bakter.

pilinga: pönge.

pókaszakál: egy paréjféle.

povédál: haszontalanokat beszél.

részégember üttya: tejút. ruhaszáritó csillag: nap.

satraférc: selma, nagy huncfut.

sike-bóka: süket mindenre, a mi körülötte történik.

sikér a víz: sekély.

szeprunte: venyige.

szodé: mohó.

eltér: elfér.

trécsél: tereferél.

vezeres: vezér (a darvaknál).

zsiba: kis liba.

(Arács.)

FEJÉR ADORJÁN.

Mátravidékiek.

abajgat: bolygat.

acéllanyi: acélozni.

agyíd: addig.

alás: alvás; alásos: álmos;

alâbosogyik: elálmosodik.

alyigsigalyig: alig.

ammaód szerént: azon

módon.

annak elêbi: azelőtt, annak
 előtte.
 azonszêrênt, szintazon-
 szêrênt: azon módon.
 anyakornyics: egyszarvú,
 orrszarvú.
 bâbaguzsaly: közönséges
 zsurló, mely a kaszálóréték
 vizenyôs talaján terem.
 bakogva: dadogva, hebegve.
 barboncâs: garaboncás.
 bârânymosaó haó: kései,
 tavaszi hó, mely a legelőre
 kihajtott bárányokat éri a
 mezôn.
 bégajdosogyyik: becsíp. „Bé-
 gajdosodtaonk a komânâ”.
 bêhelyêsítyi: behelyezi. „Itten
 a fiút bêhelyêsítették a kirâ-
 sâgba”.
 bêlopakogyyik: belopódzik.
 bêllenyyi: bélelni.
 bíbânyos: bûbâjos.
 beôjt fogadao: hamvazó
 szerda.
 bodak: vakaró, pogácsa.
 borozda: barázda.
 bordâsleves: csigatészta-
 leves.
 borzag: bodza.
 botorâszik: botorkál.
 csalba hannyi: rászedni,
 megcsalni. „Biztam hozzá, de
 csalba hagyott”.
 csêrg: csôrög.
 csêrgetyû: csôrögő.
 cseôrleô: gombolyító, mely-
 nek segélyével a szövôszék
 vetéllôjébe elhelyezendô ken-
 derfonalat apró fâcskákra föl-
 gombolyítják.
 csimpêlkêgyik: kapasz-
 kodik.
 csilleng: szôllôfûrt.
 csupa merejû: csupa merô
 (víz).
 dêrce: korpa.

dombêroznyi: dorbézolni.
 dukâ: illik, kell. „Feôzött hát
 neki ênnyi-valaót, a mennyi
 dukâ”.
 êccakânak vadân: éjnek
 idején.
 êgybe, êgybêstênégybe,
 êgyvêstênégybe: azonnal.
 êgy nyomra: egymás után.
 „Ma mág kêccer êny nyomra
 gyüvök”.
 êhomra: êhgyomorra.
 elejit állya: útját állja. „A
 bêtýárok elejit állották a kirâ-
 fiúnak”.
 elêkeverêgyik: elôjön.
 „Várták a llyânt, maj csak
 elêkeveregyyik”.
 elêhozakogyyik: elôhozza,
 fölemlíti. „Rêgvel a fiú elê-
 hozakogyyik, hogy hát êldês
 szülêm vaót-ê fia kiêdnek?”
 elêtanállya: rátalál, ráakad.
 elêvan: itthon van.
 elkêset: elkészt.
 elismer: ráismer. „Hât ha
 kiêd elismernê ki s ki vaóna?”
 elseô: a legfinomabb, drága.
 „Telyi lét az edény fâjin, elseô
 lisztel. A legény olyan bécstü-
 letés elseô kendeôt vêt a
 mênnyasszonyânak”.
 embêrrêtênnyyi: megsegí-
 teni. „Hej fiaim, ha ên tûnnâm,
 de embêrrê is tênnêlek benne-
 teket”.
 eôvan melegêdve: föl
 van hevülve. „Lâtom êldês
 gazdâm eô vagy melegêdve.”
 eôveszejtenyyi: megôlni.
 êskaraplya: szalamandra
 (olyan kis tarka állat, sâfrân
 vêrés faótok vannak a hátân,
 mindêja harasztba lakál, oszt
 mikaó esseôt êrêz, kifelê megy
 a hêgynek, vagy a fâra má-
 szik).

ISTVÁNFFY GYULA.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. Délibab-ucca
16. sz.

XXII. kötet.

1893. JUNIUS 15.

VI. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Pajtás.

CzF. szótára szerint ebből lett: *baj+társ*, „a ki bajainak részese, népnyelven *pajtás*, azaz az etimologiailag *bajtárs*-nak ejtendő szót a nép *pajtás*-sá torzítja el’.

Ezt a népies magyarázatot megcáfolta P. Thewrewk Emil a Riedl-féle Kalauz 1864. évi 6. számában, s egyúttal más megfejtését is próbálta a szónak: „*Pajtás* régi szó, *bajtárs* meg új. Se Faustus Verantius se Molnár Albert nem ismeri s csak a régi *pajtás* érthetlenné vált etimológiájának mesterséges fejtegetéséből származott. *Pajtás* azaz *pajtárs*, ennek pedig teljes alakja, mely MA.-nál előfordul *pajk-társ*. *Pajk*, minek gyöke az altáji s árja közösséghez tartozik. (Vö. szanszkrit nemzésfogalmú *pu-*, gör. *páis*, lat. *pu-er* sat. = gyermek. Találjuk szintén a rokon nyelvekben; finn *poj-ka*, észt *poig*, *poeg*, oszt. *poch*, zürj. *pi*). Megvan a *pajkos* szóban is; mi tehát annyi mint *gyermek* es. Ide tartozik a székelyeknél s Magyarországon is, nevezetesen Szabolcsban élő *puja* és a *fi* szó, mely további hangfejlődésből származott. *Pajk-társ* tehát tulajdonképen *gyermek-társ*’.

Ez a széles körű magyarázat is csalóka látszaton alapul. Budenz se vallotta az ugarság körébe esőnek, szótárába nem vette be, s valószínű, hogy ő is Vámbéryvel a törökségből kerültnek tartotta; ez a nézet róla ma is. Hogy mégis a Thewrewk magyarázatának részletes boncolásába fogok, az az oka, mert, úgy látszik, ő még mindig a maga megfejtését vallja a leghelyesebbnek, legalább a mult évi egyetemi előadása (Latin mondattan. Litografált íveken adták ki hallgatói) közben főlemlítette mint a tudós népetimologia példáját.

Thewrewk helyes nyomon indult. A régi, kevésbé világos alak az eredetibb: *pajtárs*, *pajktárs*. Véleményünk szerint is a teljesebb, az MA.-nál előforduló *pajk-társ* alakot kell fölvennünk a további kutatáshoz alapul és épen ez az alak az, a melyet eddig

a törökből származtatók is kihagytak a számításból, mert tán nem ismerték. Ennek a *pajk-* előszónak kiléte, eredete azonban a Thewrewk adott magyarázatával nincs följefjtve. Hogy az „altáji s árja közösséghez” tartoznék, arról még korai volna a beszéd, annyira még nem ér a nyelvtudomány keze. Lehetni lehetne épen, de meg nem bizonyítható.

A ki az ugor nyelvek hangtani viszonyaiban csak némileg is jártas, első pillanatra meglátja, hogy ez a szó az ugarságból ki nem magyarázható, s hogy a Thewrewk fölhordta ugor szavak semmiféle vonatkozásban nem állhatnak vele. Egy az, hogy a magyarban az a kétezer és nem tudom hány száz *p*-vel kezdődő szó szinte mind idegen eredetű. Budenz mindössze huszonhat szót nézett belőlük ugor gyökerűnek; de még ezek közt is több a gyanús, mint a meghihető. Azért, mert „a magyar nyelv a székezdő eredeti *p*-t legtöbbször s egyaránt mélyhangú és magashangú szókbun a megfelelő kemény spiranssá *f*-vé fejlesztette” (Bud: MUSz. 432). A finn *poika*, észt *poeg*, oszt. *poch*, zürj. *pi* megfelel a magyar *fi*-nek, mint a magy. *fu*, *fun*, *fog*, *fej* sat. a finn *puu*, zürj. *pu*; vog. *pun*, mord. *pona*; oszt. *penk*, finn *pii*; finn *pää*, vog. *pää* sat. szavaknak.

Thewrewk a *paja* szót is idecsatolta. Helyesen annyiban, a mennyiben ez bizonyosan árja v. indo-germán eredetű, de a magyar nyelvben jövevény. Mint *Alexics* kimutatta, az oláh nyelvből került közénk. Sikertült ötletnek tartom azonban a *pajkos* szónak ezzel a *pajk*-kal való rokonítását.

A harmadik számbavehető magyarázat a Vámbéryé. Szerinte a törökből került, a hol *bej-taş* — „főtárs”, eredetileg perzsa szó (Vámb: A magyarok eredete). Mint említém, ez máig is a helyesnek tartott, s tudományosan elfogadott nézet. Mindenesetre tetszetős magyarázat; erősen támogatja az a körülmény, hogy a szó a déli szláv nyelvekben is megvan hasonló jelentéssel: „*Pajduši*: nsl. *pajdaš*: geführt, serb *pajtaš*, klr. *pajtaš*, *pajtašočka*: amica — aus magy. *pajtás*, türk. *padaş* aus dem pers.” (Mikl: Etym. Wörthb. 230 a). Miklosich úgy véli, hogy a szláv nyelvekkel szemben a magyar a kölcsönadó, a magyar nyelv pedig a töröktől vette át.

Mellőzöm egyelőre a kölcsönadás-kölcsönnevelés amúgy is bonyodalmas kérdését, csak az okokat hordom össze, a melyek e magyarázatnak: pers. *bej-taş*, tör. *padaş*, *pajdaş* [?] ellene mondanak.

Szembeszök, hogy a magyar nyelvemlékekben egyetlen egyszer se fordul elő a mai, az egyeztetett török *pajdaş*-nak leginkább

megfelelő *pajtás* alak; se a régibb se az újabb kútfők nem ismerik, hanem valamennyi *paj-társ'*-nak írja. Hozzá vehetjük még egy régi székely népballada tanúságát: *Paj társ om, paj társ om, kenyeres paj társ om'* (ArGy.: Népk.Gy.). Mindez a mellett bizonyít, hogy a szó utótagja régenten *társ*-nak hangzott, a miből úgy vált a mai *paj-tás*, mint a régi *nyárs*, *nyers*-ből a mai tájszólásos *nyáss*, *nyess*. Ez a *társ* pedig tudvalévóleg az ószl. *tovariš* magyar mássa s *már* a codexek korában járatos szó volt. A török *padaš*, *pajdaš*[?] szóval tehát nincs kimagyarázva a magyar *paj-társ*-nak utótagja se. De nincs az első része se. Nincs megvilágítva vele a Thewrewk fölhozta *pajk-társ'* alak mivolta. Ez alakot Thewrewk a MA. szótárából idézi, a hol a NySz. szerint így van följegyezve: *Payk-tars: contubernalis, sodalis, socius MA'*. Ha csak ez egy forrásból ismernők, akár sajtóhibának is tarthatnók; de az idézett Szótár még egy sokkal újabb keletű fró művéből is följegyezte, s ezzel a sajtóhiba eshetősége szinte ki van zárva. Csúzi Mihály *'Mennyei trombitájának'* 65. lapján a következőket mondja: *'Némellyek, a kik visszalkodó garázdával koczkodnak, vagy új pajk-társaságot iván a billikomok bor özönében szenvednek hajótörést'*.

Két szavahihető tanú szinte egy század korkülönbséggel vallja, hogy a *pajktárs* egykor élő szó volt; a jelentése pedig nyilvánvalólag ugyanaz, a mi a *pajtás*-é, s így csak arról lehet szó, melyik alak a régibb, az eredetibb: *pajtárs* vagy *pajktárs*? Nézetem szerint az utóbbi. A *pajktárs* ugyan régibb és több forrásból ismert, de ez nem döntő körülmény; mert elég példa van rá, hogy gyakran újabb följegyzések őrizték meg az eredetibb alakot. Másrészről pedig ismeretes a magyar nyelvnek az a sajátsága, hogy a mássalhangzók torlódását nem kedveli, s vagy magánhangzók közbetoldásával vagy egyik mássalhangzó kihagyásával segít rajta. Ez az eset eshetett meg itt is, a hol a szó közepén három mássalhangzó halmozódott össze. Az eredeti *pajktárs*-ból épen úgy válhatott *pajtárs*, mint a hogy pl. a német *schenktisch*-ből a magy. *söntés* (Nyr. XX.).

Eddigi fejtegetésünk rövid foglalatja tehát a következő. A mai *pajtás* szónak *baj-társ* alakja tudákos etimologizálás útján keletkezett, s ősiségét mindössze a Páriz Pápai Szótárának Bod-féle kiadásáig és Szabó Dávid Kisded Szótáráig tudja fölvinni; közszájon forgó szó soha se igen volt. Régibb alakja: *paj-társ*, így találjuk írva a XVI. századtól kezdve; Varga Dávid Ferencz is

prophetált vala nagy sok sidoknak, azonba mind wrat mind pai tarsait el vezte miatta (Born: Préd. 280). Nasfankat, bonczunkat lator szolgálaink, pay tarsinc túllunc el-fozthattyac (547). El megyec az en pay tarsaimhoz (Szeg: Theoph. 26). A hűtőtlének az hűtőtlennel egy pay tarsasagban lésznek (Lép: PTük. I.411). Honnan valo légyen a te pajtársod (Com: Jan. 206). Sámbar paj-társaival edgyűt (Matkó: BCsák. Előb. 2)'. S még régibb alakja, vagyis az eredeti két íronál följegyzett *pajklárs*. Ez a két hanggal bővebb alak pedig a török *bej-taş*, *pajdas*-sal hangtani nehézségek folytán össze nem egyeztethető.

Ezeknek alapján a Vámbéry s Miklosich származtatását se fogadhatjuk el valódi gyanánt. Megkísérlem tehát én is más magyarázatát adni a szónak. Nem merném bizonynyal rámondani, hogy ez lesz az igazi. Az adatok csekély száma, az eszközök fogyatékos volta, s a nyelvtörténet tanúsága inkább ovatosságra mint merészségre sarkall e tekintetben. A nyelvészet nem retorika; nem meggyőzőni, inkább gondolkodásra s kutatásra serkenteni akar. Elég eredmény lesz, ha sikerült kimutatnom az eddigi elméletek tarthatatlanságát és fölköltethem az avatottabbak figyelmét erre a világjáró, kalandos szóra.

Magam is összetett szónak tartom, s így darabolom föl: *pajk*+*társ*. Az utótagon nincs mit magyaráznom, világosan érthető; annál fejtörőbb az előrész: *pajk*. Mi fán termett hát ez?

Az idéztem nyelvtörténeti adatokból nem vehető ki már tisztán, de minden csűrös-csavarás nélkül bele magyarázható az a jelentés: *gyermek*, a mint azt Thewrewk is tette: „Elmegyec az en pay tarsaimhoz”, mondja a vásott Kain gyerek Szegedi Theophaniájában. Erre a jelentésre építem a további kifejtésemet.

Ha hihetünk Miklosichnak, van a török nyelvben egy *peik* szó, a mi azt jelentené: „pfeil, bote, laufbursche”. Azért mondom ilyen kétkedő formában, mert a törökségben jártas nyelvészünk, Kunos Ignác, a kit e dologban megtudakoltam, azt mondta, hogy előtte ismeretlen szó, s nem hinné, hogy a mai török nyelvben megvolna. Lehet, hogy nincs meg, hogy már kiveszett a köznyelvből; ez a körülmény is az én malmomra hajtana a vizet, mert arról tenne bizonytságot, hogy a kölcsönvevő szerb nyelvben is régi szó. Mert megvan a szláv nyelvekben is: „tör. *peik*; serb *peik* = eilbote, rum. *paik* = läufer” (Mikl: TürkEl.); „*pajokü* — p. *pajok*, *pajuk*: laufbursche, kammerdiener, s. *peik*: eilbote; türk. *peik*” (Mikl: Etym. Wörtb. 230 a).

Ezt a *péik*, *paik* szót tartom én a magyar *pajk-társ* előszavául, s ettől eredeztetem a magy. *pajkos* szót. Az egyeztetés ellen se az alak se a jelentés szempontjából nyomósabb ellenvetés nem hozható föl. Sokkal nehezebb és kevésbé lehetséges azonban annak a földerítése, hogyan és melyik nyelvből került hozzánk ez a szó, s melyik korban. Itt már csak a sejtélem vezet. Lehet, hogy egyenest a törökből; részemről azonban inkább a szerb nyelvet gondolom. Mindenesetre nagyobb világot vetne a dologra, ha ismernők a kapcsolatokat, szólásokat, a melyekben a szó az illető nyelvekben járatos.

Végső eredményében tehát nézetem oda ver ki: a szerbből kölcsönzött *pajk* = 'gyermek, inas' szó egykor magára is élő szó volt nyelvünkben. Megmaradt ez összetett szó előtagjában: *pajk-társ*, a mely nyilván a magyar nyelvben alakult összetétel, mert mását egyetlen nyelvben se találjuk. Egyenes származéka, a mint Thewrewk is vélte, a magyar *pajkos*: 'gyermekes, csintalan sat.' jelentésű szó. Hogy a *pajk-társ* mint vált *paj-társ*-sá, s ebből mint fejlődött *baj-társ* és *pajtás*, fejtegetésem folyamán eléggé megvilágosítottam.

Belőget.

A Nyelvtörténeti Szótárban e szó jelentése következő latin és német kitételekkel van meghatározva: 'permulceo; hätscheln, besänftigen', arra az egyetlen adatra támaszkodva, mely Pázmány-nál olvasható: 'Azt beszéli az gonosz bölcsőben belegetett bélyeges próféta' (Pázm: Kal. 417).

Úgy tetszik nekem, hogy a címbeli szónak nem ez az első, alapjelentése, s hogy Pázmány idézett helye sem azt mondja. A 'gonosz bölcsőben belegetett próféta' világosan annyi mint 'bölcsőben ringetett, ringatott' s nem 'dédelgetett, cirógatott', a hogy a Szótár értelmezi, mert a szónak ma is az a jelentése.

Ha körülnézünk a nyelvben, népes rokonság közé sorakozódonak ismerjük föl e szót. Lefejtve a *-get* képzőbökrot, gyökérszavul marad **bel-*: 'ring, mozog' jelentéssel, s ez a gyökér megtalálható a többi ugor nyelvekben is, a mint azt Budenz a magy. *bolyog*, *bolygat*, *balgatag*; *bódul*, *bódorog* sat. szavak magyarázatánál kifejtette. 'Közös alap az észti, vog., cser. szóokban *mal-* (*mala-*) ige: 'moveri, mozogni', különösen 'ide-oda mozogni, agitari' jelentéssel. A magyarban az ug. *ma'la-*, illetőleg *malga-*-nak megfelel *bol-* több példán kimutatható ajakhangeserével' (Budenz:

MUSzót. 461). De megvan a török nyelvekben is: *bul-*, *bol-*, *bel-*, *bil-*: ide-oda mozgat, himbál; csag. *belşik*, *belçik*: bölcső, hinta; *balčik*: sár (Vámb: Török-tatár etim. Szótár, NyTudKözl. XIII. 451). Úgy látszik tehát, hogy ez a kezdetleges fogalmat jelölő gyök az altái nyelvek közös szókincséhez tartozik.

A Budenz kifejtette sarjadékokon kívül még a következő szavakat csatolhatjuk hozzá. Egyszerű frequ. -l képzős származéka megvan a székely és palóc dialektusban. Egy székely népballadában így ringatja a székely asszony a bölcsőben alvó kis fiát: *„Belli fiam, belli, mert neked nem apád Báthory Boldizsár”* (ArGy: NépkGy. I.). A palócságban pedig személyes tapasztalatom szerint a bölcsőt *bellő*-nek is hívják, a mi nem lehet egyéb, mint e *belleni* igének főnévi igeneve.

A köznyelvi *bölcső* (Gömörben *be^{cs}ű*) szó is e töről való, de a magyarban már a török (csagataj) nyelvből került kölcsön-szó. Mint műveltségi tárgyat jelölő szóra ez a magyarázat a való-szintű, noha a magy. *lépcső*, *hágcsó* analogiája után lehetne épen eredetiségét is vitatni.

Más frequ. -g képzős származéka: *billeg*, melynek jelentése a NySz. szerint: moveor, nuto, oscillo SI. [wackeln, schwingen], s előfordul két íronál a régi irodalomban. *„Oda nem ültek volna, ha tudták volna, hogy úgy billeg az tenger (MonIrók VIII.396). Arra vetvén szemét kéziija billege, félre rugá nyilat a miat idege”* (GyöngyD: Cup. 608). Alhangú másának tekinthetjük a *ballag* igénket, kevésbé megváltozott jelentéssel: 1) inambulo, deambulo C. lento gradu, incedo MA. [schlendern]. 2) [latito; versteckt sein] (NySz. 165). A jelentésben csupán annyi az eltérés, hogy a mozgás bizonyos irányban történik. Vö. finn *mole-*: gehen, vogK. *mul-*: vergehen, verlaufen, oszt. *mugolt-*: umkreisen, umringen.

Tőle eredő reflex. képzés a palóc *ballókáz*: *ballag* ige, kevésbé bizonyos a *bandúkol*: *ballag* e csoporthoz tartozása. A jelentés s a látszatos tő ide csatolná, de a képzés annyira magára álló, hogy az ismert képző elemekkel meg nem magyarázható.

ALBERT JÁNOS.

A MAGYAR NYELVBÉ ÁTVETT OLÁH SZAVAK.

Cincár: szúnyog (Moldvai csáng. Nyr. X.203). — ol. *cin-car*, *cincar*: cousin, moucheron; stechmücke, gelse (Cihac, Barcianu). [Munkácsi Bernát (Nyr. X.203) ezt az oláh szót *cincariu*-nak írja, de ez, akár a kiejtés, akár az oláh ortografia szerinti írás akar lenni, mindenképen helytelen; a szó ugyanis úgy hangzik, a hogy fönnebb leírtam (*cincar*, *ctncar*); írni pedig az oláhok *țințar*-nak írják. Munkácsi írása szerint az oláh ember *țințar*-nak olvasná, az oláh ortografiát nem ismerő magyar nyelvész pedig *cincariu*-nak; tehát akár így, akár úgy, hibás volna az olvasása]. Az oláh szót Cihac az újjörögből átvettnek tartja, a melyben *τζιτζίρας*, *sauterelle*; de ezt bajos elfogadni az *-as* végzet miatt, a melynek elmaradását nem tudnók megmagyarázni. Közelebb áll az oláh szóhoz az albán *cincir* (grillon), a melyből a sok *-ar* képzős szó analógiájára válhatott volna *cincar*, *ctncar*. Azonban, tekintve azt, hogy a szónak a megfelelője több román nyelvben megvan (o. *sensara*, *sanzaru*, sp. *senzalo*, ófr. *cincelle*), s a latinban is van egy hangutánzó *sinsilulare* ige (vö. Diez: EtymW.), legvalószínűbbnek tartom, hogy a hangutánzónak mutatkozó *cincar*, *ctncar* szó az oláh szókincs eredeti elemei közé tartozik. A magyar szónak oláh eredetét már Edelspacher kimutatta (NyK. XII.98).

cine-rendibe (*cinë-rendibe*): sorjában, sorrendben (Udvarhely m. Nyr. XV.239). *Cine-rendibe* állnak a kalongyák. Szép *cine-rendibe* repülnek a vadlúdak, sétálnak a hangyák. Oan szép *cine-rendibe* erégének egymásután, mind al ludak' (Székelyföld Kiss Mihály, Györffy Iván). — Ez az összetétel kétnyelvű (magyar és oláh) népség ajkáról kelhetett. Az előtagját az oláh *ctne* (= lat. *tcne*) 'tartsd' imperativussal egyeztetem, s e szerint a *cinë-rendibe* eredetileg azt jelentette: 'tartsd rendben'; azután a nyelvérzék előtt az előtag értelme elhomályosodván, olybá vették, mintha az utótag jelzője volna, s az egésznek 'szép rendben', 'jó rendben' vagy általában 'rendben' értelmet tulajdonítottak.

cól: pokróc, takaró-pokróc (Brassó m. Hétfalú Nyr. XVI. 478; Tatrang Nyr. II.476) — ol. *col*: couverture de laine ordinaire, bâche, banne; kotze, wollkotze, grobe decke (Cihac, Barci-

anu). Cihac az oláh szót a törökből átvettnek tartja, a melyben *čul*, *žul*, *couverture*, *couverture de cheval*, *housse*. Azonban a törökből való közvetlen átvétel ellen szól az, hogy a török szavak kezdő *č*-je az oláhban nem változott *c*-re, hanem megmaradt *č*-nek, pl. *čohodar*, *čolak*, *čomag*, *čorap*, *čorbě* sat. (l. ezeket Cihacnál és Şaineanunál). Az oláh szó *c*-je arra vall, hogy a közvetlen átadó fél az újgörög volt, a melyben *τσολι*, *housse*, *coiffe*. A magyar szónak oláh eredetét már Edelspacher kimutatta (NyK. XII.98).

[*cuca*], *szulica* : lándsa (Moldvai csáng. Nyr. IX.491). A szó, mely a NySzót. szerint a régi nyelvben *cuca*, *czwca*, *tsulsa*, *csucsa*, *svca*, *zucha*, *zulca* alakban, a nyelvjárásokban pedig *cuca*, *cúca* alakban (l. közlésemet: Nyr. XXII.90) fordul elő, régi szláv vendégszó (vö. ószl. úszl. or., lengy., rut. *sulica*, cseh *sudlice* Miklosich). A csángó *szulica* újabb átvétel az oláh nyelvből, a melyben *sulicě* : lance, pique; pike, lanze, spiess, wurfspiess = szl. *sulica*.

[*cudát*], *cudátúl* : csúful (Moldvai csáng. Nyr. X.202) — ol. *čudat* : curieux, étrange, bizarre, fantasque, singulier, fâcheux, in-traitable; sonderlich, wunderlich; *čudě* : bizarrerie, dépit, colère, chagrin; ärger (Cihac, Barcianu). Az oláh szó és családja szláv eredetű (vö. ószl. *čudo* : wunder > m. *csuda*, *csoda*). Az ol. *čudat*-ból a csángó *cudát* ezen nyelvjárásnak ismeretes *cs* > *c* hangváltozásával állott elő. Vö. alább : *csuda*.

cujka : pálinka (Székelyföld Nyr. IX.426) — ol. *cujkě* : mau- vaise eau de vie; eine art branntwein (Cihac, Barcianu). A szó a déli szláv-ságból kerülhetett az oláhba; vö. szerb-horvát *cujka*.

cukoj : rendőr (Moldvai csáng. Erdélyi J. Népd. és mond. I.429) — ol. *čokoj* : espèce d'homme familier, employé particulier des boïars, qui prenaient en ferme un revenu quelconque de l'état, puis rançonneur, petit boïar, valet d'un plus grand boïar, valet en général (en mauvais sens), homme vil; der unterthänige, gemeine mensch, krieher (Cihac, Barcianu). Az oláh szó ismeretlen eredetű. Cihac az ószl. *ělověk* (homo) szóval és változataival egyezteteti, de ezek között nincsen olyan alak, a melyből az oláhban *čokoj* válhatott volna. A csángó *cukoj* az ismeretes *cs* > *c* hangváltozással keletkezett az oláh szóból.

csabaíre : pimpinella; *poterium sangvisorba*, *sangvisorba officinalis* (NySzót.) — ol. *čubāre*, *čebāre*: *poterium sangvisorba* (= lat. *ciborium*). Vö. Szarvas Gábor fejtegetését: Nyr. XXII.150.

csápsza : főkötő (Székelyföld Tsz. 65a; — a 222a. lapon Gyarmathi után közölt *csápca* alak sajtóhiba) — ol. *čāpsē*: bonnet de femme, têtiera; haube (Cihac, Barcianu). Az oláhba a szláváságból került a szó; vö. *čръць*: haube; úszl. *čepica*, cseh *čepce*, lengy. *czepiec*, rut. *čepcé*, or. *čepce*. A szláváságból jött át a magyarba a szónak *csepész*, *csepess* alakja, a mely a székelységben nagyon el van terjedve (l. tájszótáramai); változatai: *csepsz*, *csepsze* és *cscssa*. Ide kell fognunk a baranyai *csapica* 'konty' szót is (Nyr. V.330), csakhogy ez nyilván megint külön kölcsönvétel (a déli szláváságból).

csemáj : ügyetlen, pipogya (Kis-Küküllő m. Szőkefalva Nyr. XIV.574; Háromszék m. Kovászna Butyka Boldizsár) — ol. *če māj*, pl. *če māj fičor*: ez ugyan legény!

csércsélye, **csércse** (*csercse* Udvarhely m. Száldobos Nyr. IV.42; Háromszék m. Vadr.; *csercse* SzD.; Székelyföld Györffy Iván; Háromszék m. NyK. III.10; Csík m. MNy. VI.369; *csércsélye* Moldvai csáng. Nyr. III.3; *csercselye* SI.; Háromszék m. NyK. III.10; Moldvai csáng. Nyr. IX.532; X.203; *csörcse* SI.; Székelyföld Györffy Iván; *csörcsény*? [*chörchen*] NySzót.; *csörcső* SI.): 1. fülbevaló, fülönfüggő (Székelyföld Györffy Iván; Udvarhely m. Száldobos Nyr. IV.42; Háromszék m. NyK. III.10; Moldvai csáng. Nyr. III.3; IX.532; X.203); 2. *csercse*, *csercse*: apró barmok (juhok, kecskék, sertések) álla v. torka alatt lelógó kinövés v. bőrsítyegő (Székelyföld Kriza, Györffy Iván; Háromszék m. Vadr.; Csík m. MNy. VI.369) — ol. *čerčel*: boucle d'oreille; ohrgéhänge, ohrring (Cihac, Barcianu). Az átvételt már Cihac konstataulta (Dict. I.51); utána Szarvas, Edelsbacher és Munkácsi (Nyr. III.3; NyK. XII.99; Nyr. IX.532; X.203). Az oláh *čerčel* = lat. *circellus*; vö. o. *cercchiello*, sp. *cercillo*, port. *cercilho*, fr. *cerceau* (*cercel*).

Az oláh *čerčel*-ből a magyarban többféle alak fejlődött. Nevezetesen: 1. **csercsel* > **csercső*, **csércső*, *csörcső*, úgy mint *messzel* (messzely), *pendel* (pendely), *sindel* (zsindely), *héhel* (héhely) > *messző*, *pendő* (pöndő, *pentő*, *péntő*, *pintő*), *sindő*, *héhő* sat.; 2. **csercső*, **csércső*, *csörcső* > *cserese*, *csercse*, *csörcse*, úgy mint

szülő, szöcskő, hétő > *szüle, szöcske, helte* sat.; 3. **csercel* > **csercsely, *csörccsely*; ebből lett a NySzótárban idézett *chörchen*, a mely elé mutató-szóul *csörccsény* van téve; de kérdés, hogy így kell-e olvasnunk, mert lehet akár *csörccseny* v. *csörccsen* is; az *ly* > *ny* hangváltozásra nézve vö. *vőfély, sármály, mordály* > *vőfény, sármány, mordány* sat.; végre 4. a *csercselye, csörccselye* ragtalan alanyesetül vett és általánosított 3. személyragos alak (<*csercselye, csörccselye*).

csérge, cserge (*csérge* Segesvár Nyr. IX.43; *csérge* Székelyföld Tsz.; Háromszék m. Vadr.; *serge* Moldvai csáng. Nyr. IX. 449): pokróc, lópokróc, takaró-pokróc (Székelyföld Tsz.; Nyr. V. 376; IX.426; Kiss Mihály, Györffy Iván, Kövály László 1842; Udvarhely m. Arany-Gyulai NGy. III 85. 86; Nyr. XV.239; XVII. 432; Király Pál; Csík m. Tsz.; Csík-Gyergyó Györffy Iván; Háromszék m. MNy. VI.358; Háromszék m. Orbai járás Nyr. VII. 283) — ol. *čergē*: couverture, tapis; decke, teppich (Cihac, Barcianu). Cihac és Şaineanu az oláh szót a törökből átvettnek tartják (tör. *čerге*: petite tente, cabane); de én a jelentése miatt valószínűbbnek tartom, hogy a bolgárból, a szerbből vagy az albánból került az oláhba (vö. bolg., szerb *čerga*: zelt, teppich; alb. *čergē*: wolldecke). — Miklosich a m. *cserge* szót a szláváságból átvettnek tartja, de minthogy csakis a székelységben fordul elő, valószínűbb, hogy az oláhból van átvéve; e mellett szól az is, hogy csakis 'pokrócot' jelent, s eredetibb 'sátor' jelentése a magyarban ép úgy nincs meg, mint nincs meg az oláhban.

SZINNYEI JÓZSEF.

A SZÉKELY HANGRENDSZER. *

'A székely nyelv hangjai' c. dolgozatomban igyekeztem tözetesen leírni a székely nyelv-hangokat s kijelölni azt a helyet, a melyet a magyar hangrendszerben elfoglalnak. Célom volt e mel-

* 'A székely diftongusok' c. dolgozatomba két értelemzavaró sajtóhiba csúszott be. A 126. lapon felülről a 6. sorban 'felső-vármegyei' h. 'felső-fehervármegyei' olvasandó; a 127. lapon felülről a 2. sorban pedig 'iédēs, iéget, fejiér, fiélénk, kiészit' (Simonyi és T. Nagy I. Gyergyó és Alcsík) sat.' h. ezt kell olvasni: 'iédēs, iéget, fejiér, fiélénk, kiészit' (Simonyi és T. Nagy I., Csík-Szereda); *éédēs* (T. Nagy I., Gyergyó és Alcsík) sat.'

St. J.

lett az is, hogy pontosan kijelöljem az utat, a melyen ezután a székely nyelvjárások ismertetésének haladnia kell; s ez okból szükségképen foglalkoznom kellett a székely tájbeszédeknek újabb, az eddigiektől sokban eltérő fölosztásával is. Szóval e tanulmány inkább előkészítő, osztályozó munka akart lenni, a mely a székely nyelvjárásokra vonatkozó fonétikai ismereteket rendszerbe foglalja és kiegészítse, s némi világosságot derítsen az eddigi ellentmondó és hiányos adatok sötétségébe. Mint ilyen úttörő, első kísérlet, természetesen nem lehetett mindjárt tökéletes, s nem egy fogatkozás tanúskodik a nehézségekről, a melyekkel meg kellett küzdenie. Hiszen azelőtt alig foglalkoztak a magyar nyelvjárásoknak rendszeres fonétikai vizsgálatával, legkevésbé pedig a székely nyelvjárásokéval; a mit legjobban bizonyít az is, hogy nem egy székely fonétikai jelenséget újabban kellett földeríteniünk. Immár elérkezett az ideje annak is, hogy a tévedéseket megigazítsuk, a hiányokat pótolgassuk, s a székely hangrendszert végre egész teljességében összeállítsuk.

I.

Mindenekelőtt a székely nyelvjárások határait kell az eddiginél nagyobb pontossággal megvonnunk. Már fentebb említett dolgozatomban kifejtettem, hogy a székely nyelvjárásoknak nyugati és keleti nyelvjárásokra való szokásos fölosztása csak általánosságban fogadható el, mivel vannak átmeneti nyelvjárások is, a melyek se az egyikhez, se a másikhoz nem csatlakoznak szorosan. Azt is kifejtettem ott, hogy az *is*, *és* használata egymagában nem képezheti ezen fölosztás alapját, mert e szerint egy jókora, egyébként inkább nyugati jellegű székely nyelvjárást a keleti székelységhez kellene számítanunk. Fontos szerepe van a fölosztásban az *ész* és *öz* elterjedésének is, de csak úgy, ha más jellemző sajátságok járulnak hozzá. Tehát nem egy, hanem több hangtani jelenségre van szükségünk, még pedig a legjellemzőbb és legjelentősebb nyelvjárási sajátságokra; mert az átmenetek sokasága miatt minden egyes szórványos jelenséget nem vehetünk figyelembe. Csupán az erősen kidomborodó, egyes nyelvjárásokban szembe-tűnőleg kiemelkedő sajátságok lehetnek iránymutatóink. Ahol ilyen biztos, határozott ismertető jelek nincsenek, ott külön nyelvjárásról se lehet szó.

Ez alapon (az egész keleti székelységet egynek véve) a 'Székely nyelv hangjaiban' öt főbb székely nyelvjárást különböz-

tettem meg. Most azonban a két főbb csiki nyelvjárást is számba véve, hetet különböztethetünk meg. De előre is ki kell jelentenem, hogy ez a főosztás csak az összes jellemző tulajdonságoknak, tehát az *is*, *es* használatának is számbavételével állapítható meg; ha azonban az átmeneti nyelvjárásokat a kevésbé jellemző sajátosságok mellőzésével s csupán a legjelentősebbekre szorítkozva igyekszünk csoportosítani, akkor az összes székely nyelvjárásokat három csoportba sorozhatjuk. Az egyikbe a régibb főosztás nyugati, a másikba pedig ú. n. keleti nyelvjárása fog tartozni, végül a harmadikba egy alapján nyugati, de sok tekintetben a keletihez szító nyelvjárást kell számítanunk.

Székely nyelvjárásaink osztályozása céljából a következő jelenségeket vettem tekintetbe: 1) öző-e a nyelvjárás, vagy pedig öző; 2) magánhangzó után a szótagzáró *l* megmarad-e, vagy pedig elvész; 3) ejti-e a nyelvjárás az *á* hangot, vagy nem; 4) *is*-t vagy *es*-t használ-e?

Ezen ismertető jelek útmutatása szerint a székely nyelvjárásokat újabban ekképen osztályozom:

Keresztúri:	ö á, é á is
Marosi:	ē á, é á is
Sóvidék-Havasalji:	ē á, é á ēs
Csiki:	ē á, é á ē;
Homoródi:	ē : ö ál, él a ēs
Gyergyói:	ē ál, él a ēs
Háromszéki:	ē ál, él a ēs.

E szerint tehát a Havasalja tájbeszédét már nem tekintem külön nyelvjárásnak, hanem egyenesen a Sóvidékihez csatolom; mert minden jellemző sajátságra nézve megegyezik vele, s eddigi önállóságát is jóformán több nyelvjárasterület összezavarásának köszönhető. Másrészt azonban az *is*, *es* használatát tekintve, a Sóvidék nyelvterületéből kiszakítottam egy más kisebb nyelvjárást, a marosit, a mely e tekintetben amannál jobban közeledik a Keresztúrihoz. Ha e nyelvjárásokat a különféle sajátosságok szerint csoportosítani igyekszünk, a következő eredményhez jutunk.

a) Csak az *is*, *es* használatát véve tekintetbe, így csoportosulnak:

Keresztúr:	is	}
Maros:	is	

Sóvidék-Havasalja:	ēs	}
Csík:	ēs	
Homoród:	ēs	
Gyergyó:	ēs	
Háromszék:	ēs	

b) Csak az észést és özést tekintve:

Keresztúr:	ö	
Homoród:	ē: ö	
Maros:	ē	}
Sóvidék-Havasalja:	ē	
Csík:	ē	
Gyergyó:	ē	
Háromszék:	ē	

c) Sem az *is*, *ēs* használatát, sem az észést és özést nem tekintve:

Keresztúr:	â, ê â	}
Maros:	â, ê â	
Sóvidék-Havasalja:	â, ê â	}
Csík:	â, ê â	
Homoród:	âł, êł a	}
Gyergyó:	âł, êł a	
Háromszék:	âł, êł a	

d) A többi sajátosságokat tekintve, de az *is*, *ēs* használatát nem:

Keresztúr:	ö â, ê â	
Maros:	ē â, ê â	}
Sóvidék-Havasalja:	ē â, ê â	
Csík:	ē â, ê â	
Homoród:	ē: ö âł, êł a	}
Gyergyó:	ē âł, êł a	
Háromszék:	ē âł, êł a	

e) Végül az *is*, *ēs* használatát is számba véve, de az észést és özést nem:

Keresztúr:	â, ê â is	}
Maros:	â ê â is	

Sóvidék-Havasalja: $\hat{a}, \acute{e} | \hat{a} | \acute{e}s |$
 Csík: $\hat{a}, \acute{e} | \hat{a} | \acute{e}s |$

Homoród: $\hat{a}l, \acute{e}l | a | \acute{e}s |$
 Gyergyó: $\hat{a}l, \acute{e}l | a | \acute{e}s |$
 Háromszék: $\hat{a}l, \acute{e}l | a | \acute{e}s |$

Az összehasonlítás eredménye tehát a következő:

Keresztúr: $\ddot{o} | \hat{a}, \acute{e} | \hat{a} | \acute{is} |$
 Maros: $\ddot{e} | \hat{a}, \acute{e} | \hat{a} | \acute{is} |$

Sóvidék-Havasalja és Csík: $\acute{e} | \hat{a}, \acute{e} | \hat{a} | \acute{e}s |$

Homoród: $\ddot{e} : \ddot{o} | \hat{a}l, \acute{e}l | a | \acute{e}s |$
 Gyergyó és Háromszék: $\ddot{e} | \hat{a}l, \acute{e}l | a | \acute{e}s |$

A keresztúri nyelvjárás özö, az *l* hangot elhagyja (\hat{a} , \acute{e} sat.), az \hat{a} hangot használja, az *is* kötőszót ilyen alakban használja. A marosi özö, az *l* hangot elhagyja, az \hat{a} hangot és *is* kötőszót használja. A sóvidék-havasalji és csíki özö, az *l* hangot elhagyja, az \hat{a} hangot ismeri, az $\acute{e}s$ kötőszót használja. A homoródi részben özö részben özö, az *l* hangot nem hagyja el, az \hat{a} hangot nem ismeri, az $\acute{e}s$ kötőszót használja. A gyergyói és háromszéki özö, az *l* hangot nem hagyja el, az \hat{a} hangot nem ismeri, az $\acute{e}s$ kötőszót használja.

Végeredményül pedig azt találjuk, hogy legjobban közelednek egymáshoz a keresztúri és marosi; a sóvidék-havasalji és csíki; a homoródi, gyergyói és háromszéki nyelvjárások:

I. Keresztúri-Marosi (nyugati nyelvjárások).

II. Sóvidék-Havasalji-Csíki (átmeneti nyelvjárások).

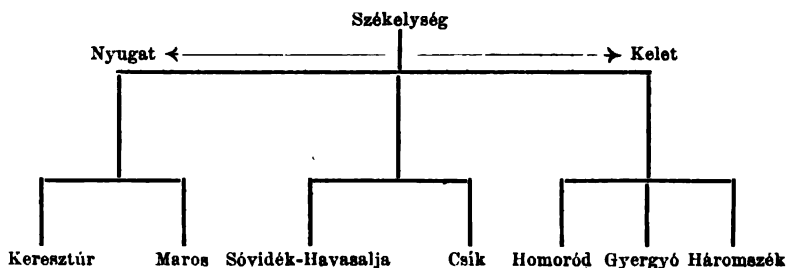
III. Homoródi-Gyergyói-Háromszéki (keleti nyelvjárások).

E szerint mindent számba véve, bátran kimondhatjuk, hogy a marosi alapján özö nyugati nyelvjárás; a homoródi pedig részben özö keleti nyelvjárás. Ellenben a sóvidék-havasalji és csíki két jelenséggel (\acute{i} , \acute{e} és \hat{a}) a nyugatihoz, más kettővel meg (\ddot{e} és $\acute{e}s$) inkább a keletihez húznak. Ha tehát mind a hangtani jelenségeket, mind az *is*, $\acute{e}s$ használatát egyaránt jelentőseknek vesszük, végső eredményül ezt a három csoportot kapjuk:

Keresztúr: $\ddot{o} | \hat{a}, \acute{e} | \hat{a} | \acute{is} |$
 Maros: $\ddot{e} | \hat{a}, \acute{e} | \hat{a} | \acute{is} |$

Sóvidék-Havasalja:	ë ä, é á	es
Csik:	ë ä, é á	es
Homoród:	ë : ö ál, él a	es
Gyergyó:	ë ál, él a	es
Háromszék:	ë ál, él a	es.

A székely nyelvjárások családfája im ez :

Érdekes még azt is összeállítani, hogy minő alakban használják az egyes székely nyelvjárások az *-ok*, *-ök* (*-jok*, *-jök*) birtokos személyragot. Ime itt következik ez összeállítás.

Keresztúr: *-ok*, *-ök*.

Maros: *-ok*, *-ök*, *-ék*.

Sóvidék-Havasalja: *-ok*, *-ök*, *-ék* (Havasalja: *-ik*).

Csik: *-ik*.

Homoród: *-ok*, *-ök* (Bardoc *-ik*).

Gyergyó: *-ok*, *-ök*, *-ék*.

Háromszék: *-ik*.

E szerint a keresztúri nyelvjárásban e birtokos személyrag csak kétféle alakban használatos (*házok*, *föggők*, *kértyök*); a marosiban s a sóvidék-havasaljiban, a melyek tehát e tekintetben egy nyomon járnak, háromféle alakja van (*házok*, *föggők*, *kértyék*), de már a Havasalján a csiki *-ik*-nek engedve helyet; a csiki nyelvjárásban aztán ez az egyféle alak az uralkodó (*házik*, *föggöik*, *kértyik*). A homoródi a kettős-alakú keresztúrihoz szít, de Bardoc vidéke, mely Háromszéknek tőszomszédja, már az átmeneti *-ik*-et használja. Gyergyó e tekintetben a hármasalakú sóvidékivel egyezik meg: Végül Háromszék Csikkal jár egy nyomon, s az *-ik* alakot használja. Megjegyzendő azonban, hogy *i*-végű szó után a csiki és háromszéki nyelvjárásokban is *-ok*, *-ék* járja (*annyijok*, *menynyjek*).

A csíkmegyei két főbb nyelvjárás, t. i. a gyergyói és csíki szorosabban csatlakoznak egymáshoz a *hojszu*, *hojza*-félék használatával, s különböznek e tekintetben a többi székely nyelvjárásoktól.

Az egyes székely nyelvjárások diftongusait a 'Székely diftongusok' című dolgozatomban jellemeztem (Nyr. XXII.124).

De mint minden nyelvjárás határait, a székely nyelvjárásokét is fölötte nehéz pontosan megjelölni. Az egyes nyelvjárások központját véve alapul, még csak osztályozhatók valahogy; de a szomszédos nyelvjárások érintkező pontjain annyi átmeneti jelenség van, hogy sokszor kétségünk támad az illető helynek hová sorozása iránt. A határok sokszor egészen elmosódnak. Csak Oláhfalu nyelvét említem meg például, a mely a homoródi, havasalji és csíki nyelvjárások érintkezésének világos nyomait viseli magán, bár amúgy a Homoród vidékéhez tartozik (vö. *-ok*, *-ök* h. *-ik* és *hojszu*, *hojza* sat.). A városok nyelve pedig mindenütt kevert s elveszti eredetiségét. Az egyes nyelvjárások területét már megjelöltem 'Csíki székelység' című dolgozatomban (Nyr. XXII.213); itt tehát szükségtelen ismételni. A mellékelt térkép, a székely nyelvjárások térképe, eléggé feltünteti a székely nyelvjárások területi viszonyait.

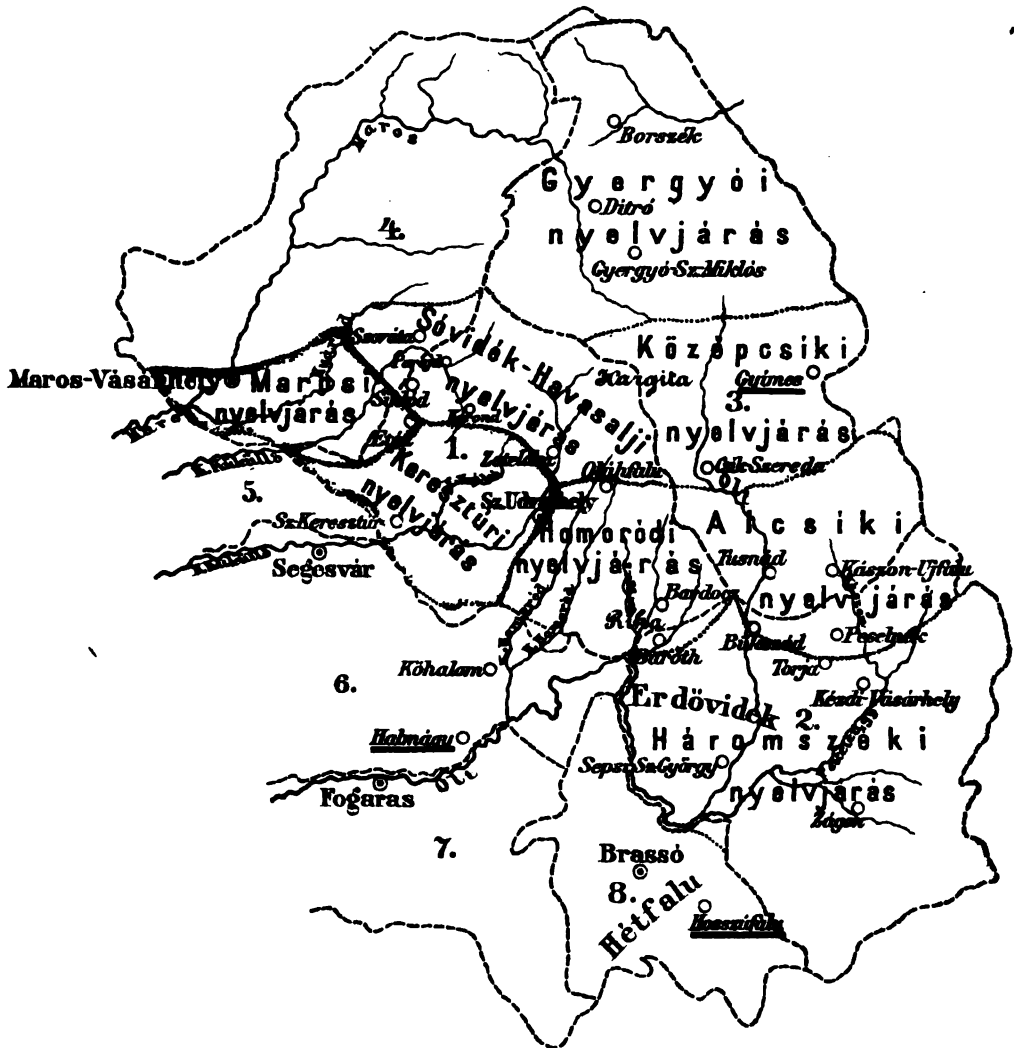
STEUER JÁNOS.

A MAGYAR HANGRENDHEZ.

A magyar nyelv tudvalevően nagyon kényes a hangrend dolgában, csakis összetételekben tűri meg, hogy mély hangú szótagok magas hangúakkal összeférjenek. Azonban a mély hangúságon az úgynevezett közép hangok, az *i*, *ë*, *é* nem változtatnak, még ha az utolsó szótagon lévén közletlenül a mély hangú rag vagy képző elé kerülnek is, pl. *hid*: *hidat*, *fazék*: *fazekat*, *tarék*: *taréjos*. Az élő példák ellen semmit sem bizonyít a zárt *ë*-t nem ismerő vidékeknek ejtése, akár nyílt *c*-t mondanak ilyen vegyes hangú szavakban is, akár *í*-nek ejtik azt *é*-t, akár úgy okoskodnak, mint a hogy én valahol olvastam, hogy nem szabad megtérni a *hernyót*, legyen *hirnyó*, a *fazekas* legyen *fazokas* vagy *fazikas*; jó, hogy a *hervad* nem jutott frónknak eszébe, mert ebből is *horvad*-ot csinált volna.

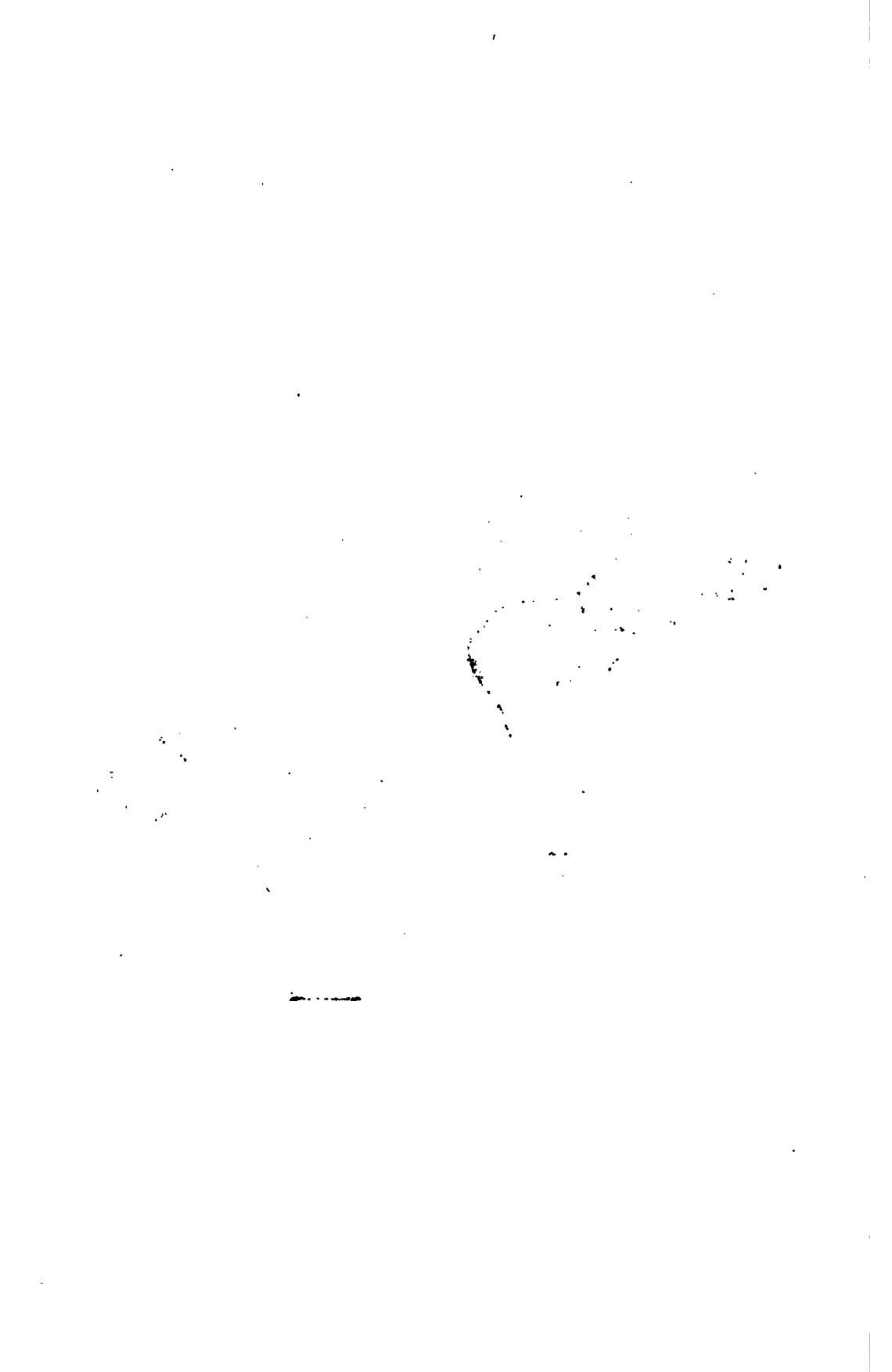
Azonban az egész ország nyelvét érdekli, hogy a nyelvünkbe került, s kivált az újabban beözönlött idegen szavak hangrend-hias

A SZÉKELY NYELVJÁRÁSOK TÉRKEPE.

1. *Udvarhely-megye,*
2. *Háromszék-megye,*
3. *Csik-megye,*
4. *Maros-Torda-megye,*

5. *Kis-Küküllő-megye,*
6. *Nagy-Küküllő-megye,*
7. *Fogaras-megye,*
8. *Brassó-megye.*

idegenszerűségükkel mindinkább kikezdik a magyar hangrendet. Műveltjeink beszéde, hírlapjaink és tudományos folyóirataink nyelve szörnyen ingadozik abban a bizonytalanságban, mély hangúnak vegye-e a egyes hangú idegen szót vagy magas hangúnak, mikor ragot vagy képzőt illeszt hozzá.

Az én nyelvérzékemet szörnyen bosszantja, mikor egy ugyanazon közleményben egy helyütt *Fiumében* történik valami, pár sorral alább pedig *Fiumében*; vagy mikor a király svájci utazásáról azt írja az első telegram, hogy ebben meg ebben a hotelban lakik a király, a második telegram szerint meg már *hotelben* (BHírlap március 1). Aztán meg pl. *osmosis* az én fülemnek olyan teleszájú mély hangú szó, hogy csak elborzadva olvashattam a Természettudományi Közöny XXII. Pótfüzetében az *osmosis* nyomást. Hiszen mikor én az én túladunai vármegyémből Budapestre kerültem, engem azért nevettek ki, hogy még a honvédet is honvédnak mondtam, egységes szónak érezvén ezt a csonka összetételt; hasonlóképen mély hangú szó gyanánt ragozza a nép a husvét szót is: *husvéto!*, *husvétra*. Bizony az én fülem nem venné be a *klarinés*-t a *klarinétos* helyett; valamint azt is furcsaságnak veszem, mikor Kacziány Géza a katonai életről írván *frájbéliges*-nek nevezi az önkéntest, a ki Pecek Demeterék szerint *frájbiligos*.

Semmi bajunk sincs azokkal az idegen szókkal, melyeknek az utolsó tagjában van a mély hang. Mikor pl. a Természettudományi társulatnak a 'villamosság' helyett az *elektrom* származékait ajánlotta Szily, egészen természetesen lett meg az *elektromosság*, pedig két *ë* is van a töben egyetlen *o* előtt. Azonban mihelyt az utolsó szótagban van csak egyetlen *i* vagy *ë*, rögtön beáll az ingadozás; sőt pl. a mondott társulat is a *mágnës* szónak magashangúságát fogadta el hivatalosan, mikor a 'delejességet' *mágnesség*-nek nevezték el.

Ez ellen én annak idején föl is szólaltam (Term. tud. Közl. 1887.), de a szerkesztőség azt felelte, hogy a nyelvszokás ingadozó, az írók pedig Apácai Csere Jánostól fogva *mágnésnek* írták. Válaszomban (Term. tud. Közl. 1888.) iparkodtam az ingadozást megvilágítani, hogy tulajdonképen nem is ingadozás, mert a túladunai ejtés szerint csak akkor kerül az idegen szó mellé magas hangú rag vagy képző, ha nyílt *e* van a szóban, kivált az utolsó szótagban; ellenben mély hangú ragot vagy képzőt kap az olyan szó, melyben nyílt *e* nincs, hanem zárt *ë* van az utolsó szótagjában pl. *Józsefnek*, *korteskedés*, ellenben *Ágnësnek*, *Albërtot*.

Azért vetem ezt föl újra a Nyelvőrben is, mert a minapában egy túladunai professzor a Természettudományi társulatban mondott népszerű előadásában a legnagyobb örömmre mindig csak nitrogénről, oxigénről beszélt. Figyelmeztettem rá Szily Kálmánt, hogy ime a túladunai ejtés szerint mégis csak nekem van igazam, a hogy a mi népünk *mágnésosást* mond, a mágnésból csak *mágnésság* vagy helyesebben *mágnéssóság* lehet.

Simon yi (Nyr. VIII.498. l.) a természettudományi műnyelvről írván, szintén megkorigálja a *mágnéses*-t *mágnesos*-ra.

Persze, a mely vidéken a közép *ë*-t nem ismerik, ott nem érzik a megkülönböztetés szükséges voltát, ott *Albertet*, *Ágnesnek* lehet az ejtés. Így aztán az irodalom és hirlapírás nyelvét is el-árasztják *Fiumékkal* és *hotelekkel*; pedig mint előjáróban is mondtam volt, az ilyen ingadozások csak a magyar hangrendet kezdik ki. Most még az ingadozás útján vagyunk, de úgy lehet, egészen diadalra jut a magas hangú ragok használata, diadalra jut a bomlott hangrend, csakúgy, a hogy fejünkre nőttek a szórendi vétségek. Avagy hagyjuk ezt a folyamatot magára? Várjuk meg, mi forr ki belőle? De talán még se bízzuk ezt egészen a fővárosi magyarság kényére-kedvére.

Ám szóljanak a kérdéshez mások is; kivált pedig a Nyelvőr gyűjtőihez intézem azt a kérést, figyeljék meg, hol hogyan ragozzák a vegyes hangú idegen szokat. Még pedig, hogy tipust jelöljek ki: 1) Tesznek-e különbséget *októberben* és *novemberben*, *Ágnesnak* és *Józsefnek* között? 2) Nagyobb számú példával milyen értelemben lehetne a kérdést megvilágítani: mindig mély hangú ragot kapnak-e azok a vegyes hangú szók, melyekben nincs nyílt *e*, hanem csak zárt *ë*, avagy *i*, *é*? 3) Tapasztalható-e ingadozás is, úgy hogy így is mondják, meg amúgy is? 4) Hogyan mondanák saját nyelvérzékük szerint a tudományos mesterszókat: *oxigénuel* vagy *oxigénuel*, *mágnésság* vagy *mágnésség*, *ozmosis* vagy *ozmosis*, *paralízisben* vagy *paralízisben* sat?

Különösen azokon a vidékeken lehetne fölvilágosító adatokat szerezni, a hol a közép *ë*-t ejtik.

CSAPODI ISTVÁN.

IRODALOM.

„A magyar nyelv és nyelvtudomány rövid története“.
I. kötet. A magyar nyelv ó- és középkora. Irta **Imre Sándor**. (1891)

Imre Sándor régi érdemes munkása a magyar nyelvészeti irodalomnak. Kivált a nyelv történeti életének ismertetése, nyelvemlékeink, nyelvművelőink beható magyarázata s méltatásával tett maradandó érdemekre szert. A Geleji Katona Istvánról s a korabeli nyelvészetről, Bál Mátyásról és követőiről sat. írt értekezéseivel megmutatta az utat és módot, hogyan kell elmúlt idők munkáit hiven, a kor viszonyait mozgó életet föltűntető képen érdemük szerint méltatni; s a nyomán indult tanítványok értékes buvárkodása bizonyítja ebbeli módszerének helyességét. (Példa rá, hogy csak egyet említek, J a n c s ó Benedek dolgozata: Régi magyar nyelvészek Erdőssitől Csécsyig.) Az akadémiai pályázatra készült „A magyar nyelvbe bevett idegen szók és szólások bírálata“ sok ferde, idejét mult nézetén kívül sok értékeset is tartalmaz. A magyar nyelv történetéről régebben írott kis kézikönyve jó hatással volt a nyelv története iránt való érdeklődés fölkeltésére. Ez a főntemlített műve is amannak alapján készült s benne mintegy eddigi összes munkálkodásának eredményét akarta egybe foglalni az író.

Ha Imre Sándor tudományos munkásságán áttekintve annak nyomot vágó, nagy vonásait keressük és szemügyre vesszük, az első, a mi mint legjellemzőbb tulajdonság föltűnik, bizonyos s z ű k k ö r ű s z e m h a t á r. Szinte lelki rövidlátóságnak mondhatnók, a mely csak a közeli részleteket látja meg tisztán, de a távolabb eső pontok körvonalai már elmosódnak előtte; a látott és észlelt részek után nem tud világos képet alkotni az egészről, nem találja meg az összefüggést, az egységet a részletekben, épen azért, mert mindig csak részleteket látott. A nyelv terebélyes nagy fa. A ki csak a külsejére veti figyelmét, sudarát, lombját, virágját írja le a valóságnak megfelelően, elhullajtott leveleit szedi számba száraz pontossággal, a nélkül hogy a gyökerek elburkolt munkáját, a kéreg alatt működő erők, a sejtek alakultának, egymásba szövődésének titkát ismerné s fölfejtene tudná, bármily derekasan látta is el dolgát, legjobb esetben csak félmunkát végzett, s azt se jól. A nyelvtudomány természet- és történettudomány egyúttal, s a valódi nyelvésznek anatómusnak és okfejtő történetírónak kell lennie egyszerre, ha munkájának sikerét akarja látni, s a nyelv-

szet anatómiája pedig épen az az etimológia, a melyiknek 'a mélységeibe' Imre S. nem akart vagy nem mert belebocsájtkozni: 'Nem bocsájtkozunk az etimológia mélységébe' (13). Már pedig a ki ennek elveivel, módszerével nincs tisztában, úgy jár a nyelvészettel mint az a bizonyos mádi zsidó a faképpel: akármerre vesz útírányt, rövid kört tapos, előre utat törni nem bír.

Imre Sándor nyelvészkedésének épen ez a baja, a sarkalatos fogyatkozása, az etimológiának mint valami hijábavaló dolognak ignorálása, megvetése. Az ő fölfogása szerint a nyelvészet végső határköve az első írott nyelvemlék, a melyről a nyelvész már csak a végtelen semmiségbe lóhálhatja a lábát — amúgy huszárosan. Hogy a nyelvésznek még van eszköze ebbe a sötét semmibe is bevilágítani, s ez az eszköz a rokon nyelvek tudatos ismerete, arról szerzőnknek csak homályos sejtelmek vannak. Könyve elején ugyan a nyelv eredetéről szólásban említi a nyelvrokonságról való kétféle elméletet, Hunfalvy és Vámbéry után elsorolja mind az ugor mind a török rokonságra vonatkozó főbb argumentumokat, de olyan életelevenség nélkül, mintha annak ismerete a magyar nyelvésznek teljesen fölösleges vagy legalább szükségtelen volna. 'A dolog a nyelv életére és tudományára nézve kevésbé fontos' (5). Látszik, hogy egyszer se fájdtotta meg a fejét róla gondolkoztában. Lesz alkalmunk az alábbiakban apróra megbizonyítani ennek a nézetnek ferde voltát. Az a kép, a mit Imre a magyar nyelvnek történelem előtti állapotáról gondolomra festett, az utolsó vonásig merő álmokép.

Mielőtt a könyv részletes ismertetésére rátérnék, még egy jellemző dolgot akarok megemlíteni. Szembeszökően föltűnő az a világtól elmaradottság, a mivel ez a munka készült. A legutolsó magyar nyelvész, a kit Imre ismerni látszik, a kinek a munkáit idézi, Hunfalvy és Vámbéry (Hunfalvy: Magyarország Ethnographiája; Vámbéry: A magyarok eredete). Már egyszer szemére vettem egy másik, különben érdemes kolozsvári nyelvésznek azt a rideg közönbösséget, tudományos szűkkeblűséget vagy mit tudom én, minek lehetne mondani, a mi az ellenlábások, ifjabb munkások törekvéseiről, munkálkodásáról (ha Budapesten élnek) tudomást sem akar szerezni, azokra szemet húnyn. Így aztán gyakran abba a tréfás helyzetbe jutnak, hogy olyan dolgokat mondanak el új gyanánt rosszul, a mit egy szemesebb fiatal már jóval azelőtt megghihetőleg kiderített. Kolozsváron tudni se akarnak róla, hogy Budenz a Hunfalvy jelölte uton az ugor összehasonlító nyelvészetbe

mélyen beléhatolt, s hogy nem csak egybevető szótárát, hanem a l a k t a n á t is megírta e nyelveknek, a melyben bokros képzőink eredetét szinte meglepő bizonyossággal mutatta ki. Mert ha csak egyszer elolvasta volna, nem nézte volna olyan visszás szemüvegen pl. igeképzőink mibenlétét. Semmi nyoma e könyvben, hogy Simonyi évek óta fáradhatlan kutatója a magyar nyelvtörténetnek, s hogy egyebeken kívül a magyar kötőszókról, a határozókról kimerítő munkákat írt; pedig Imre S. épen akadémiai bírálója is volt e műveknek. És végre, hogy ez a M. Nyelvőr már a XXII. kötetében jár és minden egyes évfolyama a magyar nyelvről való tudásunknak valódi mutatója. Nem, Imre munkája nem összes idevágó ismereteink fölhasználásával készült, nem azt mondta el benne, a mit nyelvünkről eleddig tudunk, a mit nyelvészetünk mint igazságot hirdet, hanem a mit évek hosszú során át a nyelv történetére vonatkozólag ö n m a g a egybegyűjtött, tehát egészében és részeiben eredeti, az ő szorgalmának és agyának terméke, s ezt a szempontot a mű birálatában nem szabad elfelednünk. De helyes eljárás-e ez egy történetirótól? Azok a vastag tévedések és hibák, mikkel a mű rakva van, beszédesen bizonyítják az ellenkezőt. Imre tán tíz, tán húsz évig dolgozott e munkán, s mikor hozzákezdett az anyaggyűjtéshez, egymaga volt a tarlón; idő haladtával pedig annyira belemelegedett, hogy már ki se látott belőle. Bámuljuk és becsüljük a tudós szorgalmát, de ki kell mondanunk: a megalkotott mű nem áll mai tudásunk színvonalán.

I. Ez a könyv első kötete egy nagyobb, a magyar nyelv egész történetét tárgyalni szándékozó munkának. A fölvetett és ki-dolgozandó korszakok a következők:

I. Ókor.	1. időszak.	Kezdetől a keresztyénségig 1000-ig.
II. Középkor.	2. „	Az Árpádok kora 1000—1301.
	3. „	Az Anjouk kora 1301—1458.
	4. „	Mátyás s a nagyobb műveltség kora 1458—1526.
III. Újkor.	5. „	Reformáció kora 1526—1606.
	6. „	Nemzeti függetlenség küzdése 1606—1711.
	7. „	Korcsosodás kora 1711—1790.
Legújabb kor.	8. „	Önállóságra törekvés 1790—1848.

A fölosztást, noha mellékes valami, nem tartom helyesnek. Egészében a történelem megszokott (sablonos) beosztását követi

minden figyelemre méltóbb önállóság nélkül. Amott is, itt még inkább nem valami sikerült gondolatnak vélem azt a tartalom nélkül való ,Okor, Középkor, Újkor, Legújabbkor'-féle megjelölését az idők folyásának, az események egymásutánjának. Csak bele kell képzelnünk magunkat egy 100—200 év múlva történelmet író utódunk helyzetébe, hány ,Legeslegújabb, Legeslegeslegújabb sat. kort' kell neki majd ezen a nyomon haladva fölvennie, ha már ma is a ,Legújabb kor' az 1848-ik évvel véget ér. Ideje már, hogy lejárt idők tudósainak ezt a magát lejártá nézetét is a többivel együtt az ócska holmik lomtárába dobjuk. Az is bizonyos, hogy a nyelv fejlődése nem jár mindig egy nyomon a külső történeti eseményekkel s helytelenség volt ezt venni föl osztó alapul. A szerző maga is belátta ezt. ,Mivel a középkor két utóbbi százada (az Anjouk és Mátyás kora) a nyelvre külön-külön bélyeget nem nyomott, a két korszak termékei nem lényegesen és világosan különböznek, azt a két időszakot egybevonjuk és úgy ismertetjük' (4). De nem látom át, mért veszi külön időszakknak a ,Nemzeti függetlenség küzdését (1606—1711)' s a ,Korcsosodás korát (1711—1790)', mikor ezek a történeti események valami gyökeresen átalakító hatással nem voltak a nyelvre. Tán a költészetünk s szépprózánkra igen (?), de magára az élő nyelvre vajmi gyéren. A nyelv egyes életfázisainak megjelölésére ezek a kifejezések nem illenek, nem találók, semmit mondók, a mint hogy nem fogja használni azokat az az író sem, a ki a nemzet valódi történetét, művelődésének kialakulását írja meg majd. Ezekhez a tárgyból kifejlő elvekhez szabottan járt el Simonyi a magyar nyelvről írott könyvében; s ha csak futólagos összehasonlításba bocsájtkozunk is, szembeszökő a különbség, a mi a két író fölfogásában mutatkozik. Egy a tárgyuk; de az egyik csupa ódiság, holtan szült gondolat, a másik merő életelebenség, minden szava elmemozdító, a józan valóság meggyőző erejével hat.

II. Ez a kötet a magyar nyelv történelem előtti korától a reformációig terjedő időszakot öleli föl. Célszerűnek láttam bírálatomban is az író időbeosztásához ragaszkodva minden egyes szakasznak külön ismertetését.

a) O k o r. Kezdetül a keresztyénségig 1000-ig.

A szerző, mint említém, röviden elmondja a magyar nemzet és nyelv eredetére vonatkozó elméletet Hunfalvy és Vámbéry

nyomán. A magáéból nem ad hozzá semmit. Látszik, hogy nem foglalkozott a kérdéssel behatóan, saját meggyőződése nincs is, egyik elmélet mellett se fog határozott állást s csak mellékesen odavetett megjegyzéseiből vehetjük ki, hogy ő szíve szerint inkább a török rokonsághoz húz. „Hogy épen ez (ugor) a nyelv eredete, máig eldöntetlen kérdés (4). Rokonságot találnak, méltán is, a magyar és török nyelvosztály között (6). Mindez azt mutatja, hogy elhatározottan amoda (ugor) sorozni, legalább rendszerénél fogva, lehetetlen (7). A d o l g l é n y e g é t kifejtí Vámbéry ilyformán: a magyar szókinccsnek két harmada szoros összeköttetésben áll a török szókinccsrel s annak segélyével lehet elemezni és felvilágosítani, e szerint a magyar szókinccs közelebbi és nagyobb rokonságban van a török-tatár mint a finn-ugor szókinccsrel... Olyan nyelvvel van dolgunk, mely egyrészt a finn-ugor, másrészt a török-tatár nyelvjárások felé hajlik, de szorosabb rokonsági fok szempontjából sem az egyik sem a másik csoportba nem sorozható (8).

Untató volna ma már a nyelvrokonság kérdéséről hosszabban beszélni; ezzel szerzőnkön kívül minden nyelvész tisztában van s kell is lennie, ha boldogulni akar. Csak megemlítem, hogy az ugor rokonságnak nem csak annyi argumentumával rendelkezünk már, a mennyit Hunfalvy gyűjtött össze s hogy Vámbérynak nem nagy lelkiismeretes gonddal egybeállított török elmélete mint tudományos alap híjával való réges-régen meg vagyion cáfolva.

A mit a hun-magyar, kun, bessenyő sat. nép és nyelvrokonságról s a régi magyar írásról mások után elmond, nem érdekes. Semmi újjal nem járul hozzá, egyéni fölfogását egy szóval sem árulja el. Sokkal figyelemre méltóbb a maga eredeti különösségében az a kép, a mit ő az ősi nyelv rendszeréről festett.

„Az ősi nyelvet a legrégibb emlékek tanulmányából és a rokon nyelvek szótörzseinek, alakjainak összevetéséből lehet biztosan kiszámítani. Még így is nehéz s többek szerint sikertelen dolog számíthatni, mert róla teljes ismeretet nem szerezhetni. Mintegy levegőtől üres tájra kell emelkednünk, melyben nyomosan vizsgálódni alig lehetséges... De a történelmi adatok lépcsőjén feljebb menve, a meglevő vagy lett tényekből s formákból következtetve, mégis sejthetjük, többször biztosan kihozhatjuk a legrégibb lehető alakok mivoltát; és előnkbe állíthatjuk a régibb nyelv rendezését, ragozása és képzése módjait (13).

Ha a szerző azt tűzte volna ki magának célul, hogy tudományos meggyőződése fogyatékaról s egyre tétovázó ítéletének fegyelmezetlen voltáról meggyőzze olvasóit, e célját alig érhetné volna el sikeresebben, mint azzal, hogy ezt a négy tételt egymásra következően leírta s közzé tette. Az első és a negyedik tétel minden kétséget kizárva, határozottan kijelenti, hogy a nyelv-történet és a rokon nyelvek adatainak segítségével az ősi nyelvet **biztosan** ki lehet számítani¹; a második és harmadik tétel azonban ép oly határozottan tagadja nem csak a **biztosságot**, hanem még ennek a **lehetőségét** is, midőn félreérthetetlenül így szól: **„a számíttatás sikertelen, mert róla [az ősi nyelvről] teljes ismeretet nem szerezhetni“**; s ismét: **„levegőtől üres táj ez, melyben nyomosan vizsgáldni alig lehetséges“**.

Az igazság pedig az, a mit az első és negyedik tétel mond. Az ősi nyelv ismeretéhez két segédeszközünk van: a nyelvemlékek és a rokon nyelvek tanulmányozása; s a belőlük vont következtetésekkel a nyelvnek történelem előtti állapotát sok részben földeríthetjük. Csakhogy ahhoz sok józan elfogulatlanság és nem mindennapi ítélő képesség szükséges, hogy a nyelvemlékek s nyelvjárások tanuságát valódi értékükben fölfogni s a rokon nyelvek bizonyítékaival kellő összhangzásba hozni tudjuk, mert különben hamar letérünk a helyes nyomról, úttalan utakon irány nélkül tévelygünk. Imre S. a nyelvemlékekből vont következtetéseiben nem szerencsés kezű, talán azért, mert a rokon nyelvekkel való hánás módjával nincs tisztában (nem is igen él vele) s a hangtanról, a hangok változásának miben létéről nagyon kezdetleges fogalmai vannak, mint a kolozsvári nyelvészeknek általában.

„Nagy különbség van a nyelvek régi vagy művelődés előtti és újabkori művelődés, elegyedés, érintkezés utáni állapota között; olyan között, a milyen volt a magyar idejöttökor és a milyen ma“ (13). Persze, hogy nagy a különbség; de Imre szem elől téveszti, hogy a magyar nyelv idejöttünkör se volt már **„szűz nyelv“**; mert a hogy szókincsünk bizonyítja, a magyar nép az ugor törzsből kiválta után sok százados érintkezésben volt török fajú népekkel, a mely fajelegyedés a nyelvre is erősen reányomta bélyegét; s e körülménynek balul való fölfogása ejtette tévedésbe Vámbéryt és követői közt Imrét is.

Az ősi nyelv jellemző, a maitól elütő sajátságai Imre szerint a következők:

- 1) Nem volt annyi sok, s oly terjedelmes kö t ő s z a v a,

mint a mostaninak, valamint egyes használt kötőszóknak sem volt megállapodott vagy kizárólag kötőszói értéke.

2) 'Az ősi nyelvnek összerűbb kifejezései vannak, hangutánzók, a természettől ösztönszerűen vettek, úgy mint a mai népbeszédnek. Az ősi nyelvben a hangutánzó s ösztönszülte szókön kívül számtalan az ikerszó, a hanggal színezés és ez által való megkülönböztetés; az ily cél nélkül való hangváltoztatás, mint a görög, német hangváltoztatások, az idő különbségek s többes szám megjelelésére, sőt eredetileg a nélkül. Ilyeneket mutat fel a régi nyelv: *magyar: megyer, trufa: tréfa sat.*' (15). Magának ellentmondó sivatag beszéd. Hogy 'számtalan ikerszó' lett volna az ősi nyelvben, épen nem hihető; 'cél nélkül való hangváltoztatás' pedig se a görög se a német nyelvben nincs, de egy nyelvben se képzelhető. Az, hogy sok hangváltozásnak az okát ma se tudjuk, még nem ok arra, hogy céltalannak tartsuk. Nem a *magyar* alakból lett *megyer* vagy megfordítva, hanem mindakettő egy eredeti formának tájszólásos változata, a mely eredeti alak hihetőleg egy mély és magas hangú szó (**magy+eri* I. bővebben Ethnogr. füzetek 1891. Munkácsi cikkét) összetételéből állott.

3) 'Különösen hangzatra nézve a régi magyarban találunk:

a) Utó- v. póthangot. Vagy a törzshöz tartozót és utóbb onnan lekopottat, vagy csak a kimondást természetlül kísérő véghangzást, mint a mai gyermekbeszédben tapasztaljuk. Pl. *álmu, sarleu, hetu sat.* b) Az átmeneti szellemek (*h, j, v*) előfordúlnak legrégibb iratainkban, hihető, előfordultak beszédben is'.

Ha jól tudom, ez az 'átmeneti szellem' elnevezés Toldytól ered, s jellemző szerzőnknek szakbeli jártasságára, hogy még mindig ezzel a semmit mondó, hibás fölfogással tart.

c) 'A hangzó vonzat nem volt ősi nyelvünkben egész következetességgel megtartva. d) Az ősi magyar beszédben a mondat v. gondolat nyomatéka uralkodott; a szóhangsulynak annyi nyoma sem volt, mint a maiiban. Ha van valamilyféle ma, azt az érintkezés okozta, a némettől, szlávtól vehettük'.

Magam is, mint a múlt évben fejtegettem, a mondathangsúly hivi közé sorozódok s a hangsúlyt a fogalomárnyalás eszközének tartom, nem pedig a szóhoz szükségesképen tartozó valaminek. Tény azonban, hogy a hangsulynak több fokozata van, s a főnyomaték mellett több gyöngébb erejű mellékhangsúlyt is észlelünk a mondathan; s ezt az utóbbit vélik némelyek szóhangsulynak.

De hogy az a német vagy a szláv nyelv hatása folytán keletkezett volna, az egészen új állítás és csak amolyan minden bizonyíték híján való ráfogás. Ez a nyelv idiótizmusához tartozik, idegen behatás ilyen mélyen nem férkőzhetik. Legjobb bizonyossága e nézet helytelenségének az argumentumok gyarlósága.

Különösen igazolja ezt, hogy: hosszú és rövid magánhangzók igen sok szóban az értelem módosulása nélkül szeszélyesen váltakoztak. Így van ma is; de régen még inkább így volt. Nézzünk példákat a mai nyelvből, hogy a régre következtethessünk. A személyes v. önkényes hang- vagy szótag-hosszabbítás előfordul a mai és a fentebbi idők nyelvében. 1) Szó elején — [csak szemelni fogok a példákból]: *tésztek, tésztek, vésztek, észem, mégyek: lészek, tészek, részek* sat; *tűró, fűró, bíró: tűró sat; téged: téged, tège, tégetlen; hosszám, holott: -hoz; éhes: éhes, áhít, óhajt: áhlt, óhajt*; régen: *én, ma: én, engem: engem* sat. 2) Szó közepén: *ismérem: ismérem, emlékezem: emlékezem; cnyhittem, tanítottam: cnyhíttenni, indítanni; apró: apraja, vessző: vesszeje* sat. 3) Szó végén: *arra: arra, helyré: helyre; hullám, sirám (?) : folyam, roham, terem; eddegél, iddogál (tájb.); járkál, húzgál. Vajon jártál, kértél* mondatott-e, a székely tájszólásokból láthatni, hogy igen. Így meg: *hallunaju, vetnyc* lehetett régen rövid hangzóval; Toldy úgy hiszi. De Molnárnál hosszúval iratik. — E példákból, melyeket nagyon szaporíthatnánk, következtetni merjük, hogy a régi v. ősmagyar nyelvben vagy beszédben a szótagok, kivált a magánhangzók hangmértéke különböző és ingatag volt igen sok esetben. Azaz némely magánhangzó: *i, ü, e* gyakrabban, *u, o, ó, ö* ritkábban. *hol hosszsan, hol röviden ejtődtek a jelentés változása nélkül* (17—19).

Ekkora tájékozatlanság egy rakásban mégis kicsit sok. Már ez nem is rövidlátóság, egész színvakság. Abból, hogy ma egyes szavakat hol hosszú hol rövid magánhangzóval ejtünk, azt következtetni, hogy az ősidőkben is így volt, a szarvas okoskodás netovábbja; s az ember nem tudja, bámuljon-e vagy bosszankodjon ilyen fonákságok hallatára. Nem, Imre S. nem olvasott tíz év óta egy magyar nyelvészeti értekezést se. Hiszen a fonétika arany ábécéje mindjárt az, hogy a szavak kopnak, fogynak, a hangok rövidülnek a hosszas és gyakori használat következtében, hogy mindig a testesebb, a hosszú hangzós alak a régiebb s ez a hosszúság vagy töbeli, eredeti, vagy pedig valamely kikopott mássalhangzó helyét pótolja. Az összehasonlító nyelvészet számtalan esetben

bebizonyította, hogy még ott is, a hol ma mindig rövid hangzóval élünk, régenten hosszút ejtettek, a mi természetes dolog is. Nem akarok példákat fölhalmozni bizonyítékul, hisz ez közönségesen ismert tétele a nyelvészetnek; elég, ha utalok Budenz, Simonyi s Szinnyeinek idevágó dolgozataira.

„A *-tat*, *-tet* mint külszenvedő képző nem volt meg nyelvünkben vagy csak ritkán; az újabb európai nyelvektől tanulhattuk el az ily gondolat-formát“ (22). Eddig ez volt az uralkodó nézet; de mint legutóbb Schneider V. gondos munkával kifejtette, a képző eredeti, élt egykor a nyelvben, noha nem oly mértékben is mint később a codexek korában.

„Összetett szókat találunk *oha*: *apa* szóval. Így Anonymusnál: *Tonuzoba*, mint ezekben: *Jaroslavoba*, *Urusoha*... Némely összetételek *ur*-ral: *Ursuur*: Örsur, *Opour*: Apor. Éjszaki német tulajdonnevekben: *Sigundur*, *Konungur* sat'... „Összetett szók: *össvér* (össz+vér), *össvergy* (össz+egy), *iggjól* (igy+öld)' (uo). Tréfának vélné az ember, ha nem „komoly nyelvész“ címére számot tartó író szájából hallaná ezeket.

Fölfedez aztán még az ősi nyelvben sok szebbnél szebb, szem nem látta, fül nem hallotta jeles tulajdonságokat: hangarányt, ellentétnek megfelelő hanglejtést: „Kerek mint az alma, rétes mint a béles“ [és még holmi nyereg alatt sült húst evőknek merik mondani a mi őseinket, pedig világos, hogy *turós*, *lekváros* sat. *bélscekkel* éltek!], elő-, utó-rimet: „Kéz után keletlen, lapát után sületlen“, alliterációt: „Magas Miklós menybe néz, mindig pipál“ [tessék, a *léményt* már az ősidőkben *Miklós*-nak nevezték, s ugyan csak abban az ősrégi időben a kacagányos apák *pípusz*óval küzdötték csatáikat, a mely fölfödözéssel szerzőnk csúffá tette s gyökeresen megdöntötte azt az ismert s valónak hitt Nicotféle mende-mondát], sőt — uram bocsá' — még mértéket is fődözött föl! „A hangnyomat és hangmérték egyenlőn uralkodnak... Vannak görög-római képletekhez közelítők, vagy azoknak teljesen megfelelők: α) Trocheusi mértékkel: *Pántlikás kalá-pom* fujdogálja a szél... Sárga csizmás *Miská* sárba jár, *Pänni* *patakön* túl *reá* vár. β) Jambusi: *Lassán* siess, tovább *érsz* sat. γ) Dactylusi vagy anapestusi lejtéssel: *Égy garas ára* nem fér a házba. *Nē* nézz *rām*, *nē* nevéss, mert megtudják hogy szeretsz. δ) Amphimacer- vagy creticussal: *Ügy* megyen *még sēm* áll, *földön* fekszik *fēl* nem áll“ (23—24).

A magyar közmondásokban, dalokban görög-latin mértéket keresni és találni, ebben Imre alighanem a Rajnis ügyetlen tanítványa. Ehhez jobban értett a mester, mert a hol nem akart „ugrani”, egyszerűen megjavította s így aztán gyönyörű jambusok, hexameterek sat. jöttek ki.

Részletesen ismertettem Imre Sándornak az ősi nyelv rendszeréről szóló „biztos következtetéseit”; bizvást megtanulhatja belőle mindenki, hogy milyen nem volt az ősi nyelv. Ehhez képest, a mit még az ősi nyelv szókincséről (ősi szavak pl. *gúnya*, *guba*, *gúzs*, *alattság*, *kéj*, *kény dac*, *dölyf*, *monda*, *aluk*), tájszólásairól elmond, valódi gyerekjáték. Nem is időzők hosszasabban nála, hanem ezzel bezárom az őskor ismertetését.

ALBERT JÁNOS.

TÁJSZÓ-TARLÓZAT.

dágvány: „Az a talaj, a mit már olyan hosszú ideje igyekeznek mocsarassá tenni, bizony nem egészségesebb a *dágvány* nála” (Nemzet, 1883. évf. 183. sz. e.). — Vö. *dugvány*, *dúgvány* NSzót.

dali: „Egy év előtt még dali szál legényember volt” (Abonyi Árpád, Nemzet VI.14. tc.). — Vö. TSzót. NSzót.

**dalidó*: „A későre végződő lakomát zene és dalidó váltja fel” (Jókai: Elátk. család II.61). — Vö. *dálidó*, *dálidó*, *dáridó* NSzót.

**dalolás*: „A kiről annyit tudtak dalolászni és beszélni” (Nemzet III.68. tc.).

dancsos: „Mily dancsos kedvvel és katonás szilajkodással hordja elő Gvadányi a frivolt” (Széchy Károly, Irodalomtört. Közlem. II.190). „Az öreg generális [Gvadányi] annyira dancsos és frivol” (ua. uo. 191). „Nem a műveltsége volt durva [Gvadányinak], csak a szája

dancsos” (ua. uo. 192). „Csufondáros tréfa és dancsoskodás” (ua. uo. 184). — Vö. *dancs* TSzót., *dancsos* TSzót. NSzót.

**dángubál*: „Vasárnap az irodákba sereglett rendes személyzet tulajdonképen nem is dolgozik, csak *dángubál*” (veszti a napot, az időt)*: dohányzik, társalog” (FLapok XXVII.511. tc.).

**darabonc*: darabant (Porzó, Egyetértés XVIII.103).

deget: „Közelebb lépett [a szobrász] a mintához s bele markolt a lágy agyagdegetbe” (Ebers: Homo sum, ford. Törs Kálmán 242). — Vö. TSzót.

dévér: „Vén dévér, vén czompó” (Bessenyei: Philosophus IV. fv. 6. jel., I. Toldy: Költészet kézikönyve II.34). — Vö. NSzót.

**dobrokol*: „Mikor dobrokolok jere... Egyszer csak olyan dobrokolást hallanak, hogy a föld is megrengett bele” (BHirl. IV.33. székely mesében).

* A cikkíró magyarázata.

dohog: Csak legfőlebb én s néhány dohogó moralista mondhatjuk, hogy rosszul tette' (Gyulai: Vén színész² 70). Az éjjel opera-bál is volt. Az ám! — dohogta az elnök s ujra nyugodt maradt' (Mikszáth, PHirl. VIII.63). Alszik, dohogja mély hangon maga elé' (Kisteleki Ede, uo. VI.151. tc.). — Vö. TSzót. NSzót.

dóka: Egész gyűjteménye van a ködmenekből, zekékből, kacákából, dókákából, csurapékából' (Rákosi Jenő, BHirl. XII.254. tc.). A magyaros dókán diónagyságu ezüst gombok fénylenek' (Mikszáth, PHirl. VII.69. m.). — Vö. TSzót. NSzót.

döböz: [Turót árul] óriási döbözökben' (Jókai: Debr. lunátikus 2). Dohány-döböz' (Jókai: Uj földesur⁴ 5). — Vö. *döböz*, *döböz* NSzót.

dőjt: Minden második ház ajtajához seprű vala dőjtve' (Nemzet 1883. évf. 288. sz. e. Jakab Ödön székely rajzában). — Vö. NSzót.

dől szet: Merre fogja a nyomás túlsulya az özönt dől szeteni' (Kemény Zs.: Rajongók I.118). — Vö. NSzót.

dömmög: Udvarnikok dömmögik' (Katona: Bánk bán⁶ 218. l). — Vö. NSzót.

dömöcköl: Addig-addig dömöckölte az egy rabbinst' (Mikszáth, PHirl. VII.56. tc.). — Vö. TSzót. NSzót.

drómó: Megkacaghatja a szamár totót, a mint megreked ablakai előtt a nagy bárka, gyékényfedeles, drómó szekerével' (Nemzet VI.14. tc. Abonyi Árpád, A gelenci [Mátra vidék] molnár. Történet a falumból' c. rajzában).

duggal: dugdos (Kemény Zs.: Rajongók III.134). — Vö. NSzót.

**duruzsol, durúzsol*: Vén epersfa duruzsolva rázza a fejét' (Inczédi László, BHirl. XII.27. tc.). Haragszik [a miniszter]. rázza magát, belemarkol izgatottan ősz hajába, morcsos, duruzsol' (Mikszáth, PHirl. VIII.43). Kandúr ha mosdott és durúzsolt, Ez vendég jöttét jelelé' (Bérczy Károly: Anyégin-fordítás, V. fej. 5. vsz.).

duskál: Soha se duskáltunk jobban a címekben, mint most' (Mikszáth, PHirl. VI.137). — Vö. TSzót. NSzót.

duzmasskodik: Mormogó duzmasszkodásunkat az szüntette némileg' (Egressy Ákos, Egyetértés II.230. tc.). — Vö. NSzót.

**dürücköl*: Egyenesen neki férközve az oppozíció szónokainak, ugyancsak alaposan megtapogatta, végigdürückölte, meghempergette mindannyit' (Dr. Spinóza, BHirl. XII.224. m.).

**éhaló*: Ma éjjel elmész velük éhalóba' (BHirl. IV.33. székely mesében).

**excellenciás úr*: excellentiás (uo. 76. Szádeczky Lajos székely tárgyú tárcájában).

**elcsízeli*: A mint meglátta [a majom], hogy mindenki siet elcsízélni valamit a gazdájátul, kapta a püspöksüveget, felrántotta a fejére, úgy iramodott tova' (Jókai: Debr. lunátikus 87).

elémond: Bemennek a királyhoz, jó reggelt köszönnek s a szegény ember elémondja... (BHirl. IV.79. székely mesében). — Vö. *elémond* NSzót.

**clevent*: eleven. Ugyan, kin boszulja most ki magát a téns igazgatóság? Hóttakon-e vagy

eleventeken (Bjankó, XVIII. 38. sz. Pokrócz Ádám; népnyelvből vett alak?). — Vö. *elevente* NSzót.

**clillabál*: ,Bemálházott s másnap feleségestől elillabált' (Szigligeti: Magy. színészek életr. 71).

ellakik: ,Most disznótort se csapunk, hanem ellakjuk a béved estét' (VasÚjs. 1884. évf. 9. l. Kiséri kiskunsági rajzában). — Vö. NSzót.

**lundokol*: ,Most a túlvilági fény dicsköreben, büszkén [látja az arcot], azután egyszerre elundokolva, fekélyekkel, belpokollal rakva, megalázva' (Jókai: Elátk. csal. II.86).

**emberizink?*: No te emberizink [kérde a tündér], mit választasz most három rossz közül' (Benedek Elek, BHirl. IV. 33. székely mesében). — Vö. *izék* TSzót. NSzót.?

**émít*: ,A hideg szél kiémíté őt mámorából' (Kemény Zs.: Rajongók II.55). — Vö. *émen* józanon' TSzót.

eppeng: épen (így többször BHirl. IV.33. székely mesében). — Vö. *épeng* NSzót.

estende?: este. ,Estende kigyúl a lámpák gyöngysora' (FLapok XXV.1173. tc.). — Vö. *estendön* NSzót.

ét: l. *nagyétű*.

éveg: üveg (BHirl. IV.33. székely mesében, többször).

fáslódik: ,Nem izzadtott, nem fázlódott' (Ballagi Aladár: Magy. testörs. tört. 90). — Vö. NSzót.

**fehérke*: ,E község [Hertelendy-falva, csángó telep] Pancsovától öt percnnyire fekszik, s a szorgalmas asszonyok itt a baromfitenyésztésből, kertészet-

ből sok ,fehérekét' (nálunk Erdélyben ,piculának' járja) * szokotálnak össze' (Egyetértés, XXI.106).

feles: társ. ,Mig [a verklis] a forgattyut kezelte, addig az ő felesé és teherhordozója dévajkodott' (Porzó, Egyetértés XVIII.68. tc.). — Vö. NSzót.

feleszel: feleszmél. ,Mikor feleszelt, ott ordított a fél falu az égő porta körül' (Petelei István, PNapló 1881. márc. 10. sz. tc.). — A NSzót. más jelentésben ismeri.

**felnessel*: ,Reggel fel is neszelt [fölkelt, mert a fölkelés nessel jár] jókor Aladár, térképeit összekapcsolta' (Jókai: Új földesur 381).

**feredezik*: fürdik. ,A mig feredeznek. Szeretett volna feredezni' (BHirl. IV.33. székely mesében).

**ficánkodik*: ,Valami bolondos, ficánkodó zene volt' (Herczeg Ferenc, BHirl. XIII.50. tc.). ,[A haba] vigan ficánkodott' (uo. XII.15). — Vö. *ficánkol* NSzót.

**fiser*: ,nagy halász' (Mikszáth ,Szeged' c. tc.-jában, BHirl. X. 241). — Ném. *fischer*.

**fogdoska*: ,Szívesen mulatott a gyermekekkel, sőt néha még fogdoskát is játszott velük' (BHirl. XI.114).

fogúl: l. *megfogúl*.

fonatos: Legfeljebb fonatosig, fűzött perccig és mézkenyérig viszi az ipart (Jókai: Debr. lunátikus 3, 4). — Vö. NSzót.

fortyog: ,Fortyogó leves' (Nemzet III.78. tc.). — Vö. TSzót. NSzót.

* A cikkíró megjegyzése.

fölerés: föleszmél. 'Suttogó beszédre érzek föl' (Porzó, Egyetértés XVIII 103). — Vö. NSzót. és Mátyusi nyelvjár. 97.

**förmeteges*: 'Jött egy förmeteges, havas, zuzmarás korszak' (Jókai: Uj földesur 4420).

**fráj*: 'Én csak a frájja vagyok az asszonyomnak' (Mikszáth, FLapok, XXI.515).

**furikázik*: 'Ha meg épen kocsiiban ringatódzol, akár egész nap furikázhatol, mégis lábaidat, a melyre találsz, a legelső tűzhelynél kell fölmelegítened' (Herkules, IV. évf. 5. sz.).

**furtumfurt*: 'Józan észszel az ember még hideg vizet is csak ritkán iszik, nem hogy melegeket, aztán nyáron meg épen furtumfurt' (Adorján Sándor, Nemzet VI.197. tc.) — Ném. *fort und fort*.

furuglya: furulya (Vas Ger.: Életképek 5; Eötvös: Falu jegyz. II.124). — Vö. TSzót. NSzót.

fuvint: 'Azzal csak megfuvinta egy sipot s hát...' (BHirl. IV.33. székel mesében). — Vö. NSzót.

fülözik: 'Ereszd be hát szolgám, fütözní, nem bánom, Mert a karácsonynak nagy dere van, tudom' (bukovinai misztériumban, Nemzet 1884. évf. 28. sz. tc.). — Vö. TSzót. NSzót.

**fütyög*: 'Fülön füttyögő' (PNapló XXXVI. 32. m.). — Vö. *fütyeg* és *fülönfüggő* NSzót.

gabajít: 'Véresen eresztitek el a pört, melyet kihallgatástok még jobban összegabajított' (Petőfi: Coriolanus-ford. II. fv. 1. szín) am. összebonyolított. — A NSzót. és TSzótárbeli magyarázat e példának nem felel meg.

**gabalyodik*: 'Bent össze-

gabalyodik az egész ház pletykázó csoportokra' (Mikszáth, PHirl VI.115). '[a művészeti ágak között] elgabalyodnak' (uo. 325. tc.).

**gabalyoz*: 'Szövőszéke elé [ül] s ott gabalyozza egymásba bolondos képzelme gyors vetélőjével az ő úgy nevezett eszének tarka szárait' (Porzó, Nemzet IV. 155. tc.).

**gabbanc*: 'A hosszú sorban felvonuló csapat előtt legelől haladt a családi sátoros kocsi, csak rajzokban látható valóságos cigány gabbancból vonultatva' (Nemzet VI. évf. 2. sz.). — Vö. *gabancs* NSzót.

**galacsin*: 'Elővett egyet azon kenyér-galacsinok közül, a miket rossz szokású vendégek ebéd közben ujjai közt a morzsalékból össze szoktak gyúrni' (Jókai: Uj földesur 453). — Vö. *galacs*, *galacsér* NSzót.; *galacsint* TSzót. NSzót.

galagvol: 'Németül galagvol' (Gyulai: Vörösmarty életr. 10.). — Vö. TSzót. NSzót.

gamó: 'Gamókka össze-fogva üszött sok kis ladik' (Szász K.: Nibelung-ének, XXII. kaland). — Vö. TSzót. NSzót.

garaboly: 'Néhány lelkes tanyai honleány selyemkendőjére, meg a garabolyok oldalára tűzte föl a cédulákat' (Szegedi Híradóból idézve PNapló XXXV.160. e.). — Vö. TSzót. NSzót.

garád: 'A templomsoron a nagy garádban zuhog a víz' (Mikszáth: Jó palócok 31). — Vö. TSzót. NSzót. Ezeknek a magyarázatával azonban példánk nem vág össze

**gárgyánkodik*: 'Hamarabb vége lett volna a dolognak [statáriumnak], ha egy öreg tekin-

tetes úr nem g á r g y á n k o d o t t [kérdéseivel beleakadékoskodott] volna szüntelen a dologba' (Szalóczy Bertalan, Mikszáth-féle Almanach 1893. évf. 117. l.).

gebed: 'Gebed jetekek meg a káposztától. Hogy vigyen el az ördög, gazemberek!' (Mikszáth, PHirl. VII.213). — Vö. TSzót. NSzót.

**gerce?*: 'Olyat csavarított a g e r c é n, hogy hat felé szakadt' (Mikszáth: Jó palócok 24).

**gesat* [tájszó vagy elvonás?]: 'Övé a dús kalász, a g e s z t gyümölcse, Mezőknek nyája, gazdag viz lakói' (Jókai prólog-jában, Nemzet IV.269. e.). 'Hajh! nem vert e földben ellenség zászlója (gyökeret, míg Mátyás volt oltalmazója! S a h o l g e s z t e t hajtott az erős cseh gyarmat: Nem tépte ki: bölcsen beójtá magyarnak' (Jókai 'Korvin Mátyás király' c. ódájában, BHirl. 1889. szept. 12. sz.). — Vö. *gesates* TSzót. NSzót. Ez utóbbi a *geszt*-ről annyit mond, hogy 'elvont törzsöke a *gesztencze* és *gesstes* származékoknak'.

gombolyék (Kemény Zs.: Rajongók IV.167). — Vö. NSzót.; *gombójig, gombolyag* TSzót.

gomolya: 'A pusztai élet leggyakoribb ételeit: a jó turós zsendicét, a friss g o m o l y á t, a csipős turót' (K. Nagy Sándor, BHirl. V.174. m. tc.). — Vö. NSzót.; *gomoja* TSzót.

gordon: 'Mint a rém: zúg, imbolyog A kóró és a g o r d o n... Sívár szívet, haszontalant, Mennyit takar a síri hant: Azt zúgja most a g o r d o n' (Fejes István, FLapok XXVII. 145). — Növénynév, vö. NSzót.

göcsört: 'Vig élet van a Balaton jegén. A jég tükör sima a

legtöbb helyen; csak ott van egy kis göcsört jégcsoport, hol a halászok léket vágtak' (FLapok XXVII.70). — Vö. TSzót. NSzót.

gölöncsér: 'Szent László éktelelen régi szobrát valami gölön-csér csinálhatta' (BHirl. XII.205. szerk. üz.). — Vö. TSzót. NSzót.

**gömörödik*: 'Köd g ö m ö r ö d i k a sár fölött' (Mikszáth: Jó palócok 31). 'Ott látta elveszett nyáját, a mint a ködben g ö m ö r ö d ö t t' (Mikszáth, Blstók VII. 37).

gör: rög (Kemény Zs.: Rajongók I.136). — Vö. TSzót. NSzót.

görhes: 'Olyan görhes, kócos, nyikorgó állatocska volt [a malac]. A görhes malacból kövér disznó lett' (VasUjs. 1884. évf. 9. l. Kiséri kiskunsági rajzában). — Vö. TSzót. NSzót.

görhön: 'Foszlós lesz-e a béles? omlós-e a pogácsa, vastag-e a g ö r h ö n?' (VasUjs. uo.). — Vö. *görhöny* TSzót. NSzót.

**gösume*: 'Lehetetlen, hogy az elvétve vagy többnyire szanaszét heverő holminak lépten-nyomon kitérjünk, a menés nem törődik az elébe vetődő kisebbszerű g ö z m é v e l' (írja Békely Kálmán, Nyelvőr XXI.396).

**gubancolódik*: 'Hallottuk, hogy hogyan g u b a n c o l ó d o t t össze a csomó' (BHirl. XIII.67). — Vö. *gubanc, gubancosodik* NSzót.

**gubáncsos*: 'A védőügyvédek az ő nyakába akarták varrni az egész pörnek a g u b á n c s o s voltát' (Mikszáth, PHirl. 1884. évf. 39. sz.). — Vö. *gubancos* NSzót.

guggan: 'A folyosók üresek. Egyegy cseléd g u g g a n k i, s az is gyanus szemmel látszik őt

kisérni' (Kemény Zs.: Rajongók IV.118). 'Az ablakhoz sietett, hogy beguggantson' (uo. III.11); — Vö. *kukkan* NSzót.; a *guggan* e szótárban más jelentésű.

**guggasszkodik*: 'Előtte a guggasszkodó képviselők' (Mikszáth, PHirl. VII.50. m.).

**gugyess*: 'A konvenciók marhák szintén földbe vajt sötét gugyesszekben voltak elhelyezve' (BHirl. XI.133. m.).

**gübbend*: 'A kocsi egy gübbendőbe zökkent' (Gyulai: Vázl. és képek II.124). 'A Tövis felé vivő utról jobbra kellett fordulni, s egy gübbendőbe ereszkedve a halászfalvi vonalra átcsapni' (Kemény Zs.: Rajongók IV.140). — Vö. *göbbenni* TSzót.

gügyü: 'a ki összehoronzálja a házasságokat' (Mikszáth 'Szeged' c. tc.-jában, BHirl. X.241). — Vö. TSzót.

**gyető*?: 'Nem is került most a gyetőnek, hanem egyenesen nekivágott, a merre a kolnának visz az út' (Jókai: Új földesur 4. 35).

gyulladozik: 'Micsoda, nem adta ki? — gyulladozott Kátyik Jánosné' (Mikszáth: Brézói ludak 76). — Vö. *gyúladoz* NSzót.

habarc: 'Az egyéni, családi és anyagi érdekek tuhajtásának felkavart habarc' (Nemzet VI. 59. vc.). — Úgy látszik, a *habarcs* szó értelmében van használva; *habarc* maga a NSzótárban más jelentésű (főregnév).

habarcs: 'A festő lapján a bolond kéz habarcsai' (Porzó, Egyetértés XVIII.137). — Vö. TSzót. NSzót.

**habarodik*: 'A melyik pap ebbe [a törvénybe] bele nem

habarodik, az már bizonyosan püspök' (Mikszáth: A tekint. várm. 7).

had: család. 'Gyócsi-had' (Mikszáth: Jó palócok 117). — Vö. TSzót. NSzót.

hajlott este: 'A bágyiak hajlott estén érkeztek s alig hogy megjárták a kilenc kápolnát, mindjárt besötétedett' (uo. 100). — A NSzót. ily használatát nem ismeri.

hajss: 'Semmi emberi alakkal nem találkozta e pogány hajss alatt' (Jókai: Elátk. csal. III.46). — Annyi mint a szokottabb irod. *hajssa*. Azonban sem egyiknek sem másiknak nincs ily jelentése említve a NSzót.-ban, illetőleg TSzót.-ban.

**halaszt*: azt mondja vkiről, hogy meghalt. 'Egy gyermek az apját meghalasztotta' (PNapló XXXV.103. m.).

**halina*: 'Nyakába kanyarítja [a tót] a halinát' s a fölé a hosszú szűrt' (Mikszáth, VasUjs. XXXI.254). 'A halinas tótok' (ua., OrszVil. V.238). — Vö. tót *halena* (Jancsovcics Szót.).

**hallgati*: hallgatag. 'Arany János ur nagyon hallgati ember volt, de mikor megszólalt, nagyon szépen szolt' (szalontaiak mondása, BHirl. XIII.132. m. tc.). 'Arany János ur most még hallgati b ember, mint hajdan volt' (teszi hozzá a tárcaíró, uo.).

hancuzni: 'Megtisztítani a Parnaszt a mezitláb hancuzók' csoportjától' (OrszVil. 1884. évf. 26. l.). — Vö. NSzót.

**hányolódik*: 'Elhányolódik' (PNapló 1883. évf. 319. sz.), am. elhányódik.

**harassol*: 'Hm! ordít a nép! Marakodik a harazsolt pénz-

zen' (Kemény Zs.: Rajongók II. 103). — Vö. *harársol* NSzót.

hárint: 'Tenyerével kötényébe hárintja a kenyérhéjját' (VasUjs. 1884. évf. 9. l. Kiséri kiskunsági rajzában). Elhárintani (Kemény Zs.: Rajongók IV.163). — Vö. NSzót.

**harmadjára*: harmadszor. 'Másodszor a hírneves solymosokkal kellett harcolnia. Harmadjára a férfias amazonokat ölte le' (Csengeri János Iliasford. 68). — Vö. *másodjára*.

hasgat: 'Az ősi képek elhasgatva' (Gyulai: Vázl. és kép. II.135). — Vö. NSzót.

**hasmál*: 'Részint állva, részint ülve, főleg pedig hasmálva observáltuk a villámokat' (Arany levelében, Petőfihez, Egyetértés 1883. évf. 33. sz.).

hasmánt: 'A kijáráshasmanént fekszenek az emberek' (Egyetértés XVIII.112.) — Vö. NSzót.

**hasuba?*: 'A gigerli hasuba és józan' (Andronicus, Nemzet IX.170. tc.).

hegyett: 'Közepette siralmimnak És hegyette kínaimnak' (Kesergő Szerelem, 69. dal). — Vö. NSzót.

hegyibe: 'S még előáll mindennek hegyibe még azzal, hogy' sat. (PNapló XXXV.119. e. vc.). — A NSzót. *hegyé* alatt megemlíti.

**hemmedes*: 'Hát a mint megy, egy nagy tüzet lát, a tűz mellett egy éktelen hosszú óriást, a mint ott hemmedezett' (Benedek Elek, BHirl. IV.33. székel mesében).

**hemperít*: 'Lajtorjára hemperítik a malacot' (VasUjs. 1884. évf. 10. l. Kiséri kiskunsági rajzában).

**hencser?*: 'Egy négyszegletű nem igen téres szoba ez, melyet egyetlen nagy ablak világít meg, közepén egy kerek asztal, körülötte négy magas kerek hátulju ódonszerű szék, a baloldali fal mellett egy hencser, jobbról három magas és nagy szekrény' (K. Nagy Sándor, BHirl. V.174. m. tc.).

hereg: 'Heregni kezd' (Gyulai: Vázl. és kép. II.152). — Vö. TSzót. NSzót.

**herkentű*: térszót, kolozsvári étel (Teleki Sándor, BHirl. IV.322. tc.).

herseg: 'Csillogott a kasza, hersegett a tömött fű' (Jakab Ödön, FLapok XXI.1359). — Vö. TSzót. NSzót.

hesseget: 'Hogy a deficit rémséges árnyát napról-napra elhessegesse' (BHirl. X.240. tc.). — Vö. TSzót. NSzót.

hiba: 'A második nap is hiba nélkül ment haza a ménes' (BHirl. IV.33. székel mesében) itt am. hiány nélkül, mely használatát a NSzót. nem ismeri.

hibban: 'Széles vigalmában hibbanó keringőben táncoltatja körül a kehécselő bácsit' (Nemzet III.104. tc.). 'Pallos, tiló meghibbanhat, de az ő [hóhér] zsinórja soha' (Porzó, Egyetértés 1884. évf. 53. sz.). — Vö. NSzót.

hibbant: 'Hát mindjárt az első leckén az összeadást nem elhibbantotta' (ua. uo. 1882. évf. 360. sz.). — Vö. NSzót.

**hicog*: 'Kineveti ábrándozását, hicogva megy egy síma modoru urfi-bábhöz nőül' (Kemény Zs.: Rajongók IV.153).

**hidri-hadri*: 'Roszúl esett neki a szász koszt, s az a hidri-hadri nyelv, melyből

egy szót sem értett' (Gyulai: Vázl. és kép. II.23).

**highad:* [így, régies alakú képzés; népnyelvből?]: 'Hig-hadt hang' (Kemény Zs.: Rajongók II.47), am. higgadt h.

**himbál:* 'A lámpák hosszú zsinorakon himbáltak' (uo. II.128). — Itt reflexív értelmű, am. 'himbálództak'. Vö. NSzót.

**hóka:* 'Mellette lovagolt hóka lován a völgegy' (Mikszáth: Jó palócok 141). — Vö. TSzót. NSzót.

**hopmester:* udvarmester (Kemény Zs.: Rajongók II.112). — Vö. NSzót.

**horkan:* 'Egyik a horkanó gyeplőst [lovat], másik a kirugó ostorhegyest tartá' (uo. IV.140). — Vö. TSzót. NSzót.

**hottó:* 'A hintalovak faragásában is tudtak valami ujat produkálni az erdélyi furfangosak. Mert amíg a magyar nép csak

a járni tudó gyereket ülteti rá a 'hottó!' hátára, az erdélyi elkezd a nyargalászást már cse-csemő korában' (Adorján Sándor, Nemzet VI.132. m. tc.).

**huppan:* 'A gáz nem égett. Huppan néha egyet, aztán pillantott másikat, laposat, kan-csalul, de nem világított többet, mint egy faggyugyertya' (Nemzet IV.305). — Vö. TSzót. NSzót.

**huruttyol:* 'Kátyus, gödrös, süppedékes volt az út. Küllőig huruttyoltak réti helyeken a kerekék s a szárazon úgy járt a hintó házikója, mint a szita' (Mikszáth, PHirl. VII.160. tc.).

**huszárka* [népies szó?]: huszárdolmány (PHirl. 1883. évf. 290. tc.).

**hülepedik:* 'A hegykébbek is sokat hülepedtek, mihelyt észrevevék, hogy' sat. (Kemény Zs.: Rajongók I. 118). — Vö. TSzót. NSzót.

ZOLNAI GYULA.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

A székely nyelvjárások osztályozása. Nagy örömmel látam a Nyelvőr májusi füzetében Steu-er János dolgozatát, örülve, hogy most már közelebbről és alaposabban meg fogjuk ismerni a székelységnek eddigelé legkevesbbé kutatott részét, a csiki nyelv-járást. Be kell azonban vallanom, hogy a mily nagy volt az örömem a cím láttára, ép annyira csalódtam, midőn a dolgozatot elolvas-tam, mert szerzője máshova vág, mint a hova néz. Nem írja le a csiki székelységet, hanem csak azt az ígérétét teljesíti, a mit a kis betűkkel szedett mellékcím jelent: némileg új osztályozását adja a székely nyelvjárásoknak.

Ez az osztályozás némi tekintetben eltér attól, a melyet én adtam a Magyar Nyelvjárásokban. Hogy a két osztályozás eltérései szembetűnők legyenek, szembe állítom őket egymással:

Magyar Nyelvjárások Steuer J. osztályozása.
osztályozása.

I. Marosszéki nyelvjárás.	I. Nyugati székelység.
II. Nyugoti székelység.	1. Marosi nyj.
1. Keresztúri nyj.	2. Keresztúri nyj.
2. Sóvidéki nyj.	
3. Havasaljai nyj.	
4. Homoródvidéki nyj.	
III. Keleti székelység.	II. Keleti székelység.
	1. Sóvidéki nyj.
	2. Homoródi nyj.
1. Csík-gyergyói nyj.	3. Csíkmegyei nyj.
	A. Gyergyói nyj.
	B. Csíki nyj. (Középcsíki,
alcsíki és gyimesi nyj.)
2. Háromszéki nyj.	4. Háromszéki nyj.
	5. Halmágyi nyj.
3. Hétfalusi nyj.	6. Hétfalvi nyj.
IV. Moldvai csángók nyelvjárása.	7. Moldvai csángó nyj.

Összehasonlítva e két osztályozást, a következő különbségeket fogjuk észre venni: Steuer a nyugati székelységhez számítja a marosi nyelvjárást, melyet én külön választottam mind a keleti, mind a nyugati székelységtől; továbbá a keleti székelységhez sorolja a sóvidéki (vele együtt a havasaljai) és a homoródi nyelvjárást, melyek nálam a nyugati nyelvjárások közt foglalnak helyet. A moldvai csángók nyelvjárását én szintén külön választottam a magyarországi székelyekétől, ellenben Steuer a keleti székelységhez csatolja. A csíkmegyei nyelvjárásokat is osztályozza, s mint eddig ismeretlen új nyelvjárást említi meg a halmágyit.

Az osztályozásnak e jelentékeny különbségét az okozza, hogy mindketten más-más alaphól indulunk ki. Én három jellemző és fontos sajátságra alapítottam osztályozásomat. E három sajátság az özés, a szótagképző *l* elhagyása s a birtokos személyrag a több. szám 3. személyében. A nyugati székelység öző, az *l*-t elhagyja és a rag *-ok*, *-ök*; evvel szemben a keleti székelység öző, az *l* nagyrészt megmarad, s a birt. személyrag *-ik*. Az igaz, hogy e sajátságokat tekintetbe véve, nem lehet úgy elválasztani egymástól e nyelvjárásokat, mint az olajat a víztől; az érintkező területeken a jellemző vonások elmosódnak, a nyelvjárás egyik-

másik sajátságát a szomszédos vidéktől veszi át, s ily módon ott, a hol a keleti és nyugati székelység egymással érintkezik, keverék nyelvjárások keletkeznek, épúgy mint mindenütt, a hol két különböző nyelvjárás jut közel egymáshoz.

E természetes osztályozással szemben Steuer a régi, mesterseges megkülönböztetéshez fordul, s egyedül az *is* szócska ejtésére alapítja osztályozását. A nyugati székelység *is*-t, a keleti *es*-t ejt; a többi sajátság már egészen közömbös az ő osztályozására. Így esik meg aztán, hogy egymás mellé kerül a marosi nyelvjárás, mely *öz*, s az *l*-t szó végén sohase hagyja el, és a keresztúri, mely *öz* s az *l*-t mindig elhagyja, csak azért, mivel mindkettő *is*-t mond.

A nyelvjárások osztályozásának nem az a célja, hogy egymástól minél jobban elzárható fiókokba rakjuk őket, hanem hogy megismerjük egymáshoz való viszonyukat és természetes fejlődésüket. Ép ezért most is csak azt állíthatom, hogy a nyugati székelység legjellemzőbb vonásait a keresztúri nyelvjárás őrítette meg, a másik három nyelvjárás pedig átmenet a szomszédos keleti székelységhez. A marosszéki nyelvjárást semmi esetre se szabad egy kalap alá fognunk a keresztúrival, mert tőle a legtöbb sajátságra nézve eltér, s legjobb, ha továbbra is külön nyelvjárásnak tartjuk. A moldvai csángó nyelvjárást se jó egy sorba helyezni a keleti székelység többi nyelvjárásaival, mert külön életében annyi önálló sajátságot fejtett ki, hogy méltán tarthatjuk külön nyelvjárásnak.

Legfontosabb Steuer cikkében a csíkmegyei nyelvjárások osztályozása s — bár nagyon rövid — jellemzése; ezért a kevéssért is köszönettel tartozunk neki, remélve, hogy e puszta vázlatot mielőbb részletesen ki fogja dolgozni, s megismerteti velünk a székelységnek ezt a részét is. Föltűnő azonban, hogy ott is különböző nyelvjárást állapít meg, a hol az elsorolt jellemző sajátságok semmi eltérő vonást se mutatnak. Így teljesen egyformán jellemzi a közepcsiki és a gyimesi nyelvjárást; a halmágyi nyelvjárás pedig, melyet egészen önállóvá tesz és egy sorba helyez a csíkmegyeivel, minden egyes elsorolt sajátságában a közepcsiki nyelvjárással egyezik. A mint Steuer jellemzéséből kitűnik, nem is nevezhetjük külön nyelvjárásnak, mert Halmágy nem egyéb mint a csiki nyelvjárásnak egy félreeső szigete.

BALASSA JÓZSEF.

Szélhámos. Körülbelül egy évtized óta szélkében használja boldog-boldogtalan a *szélhámos* szót, 'schwindler' értelemben. A nép

nemcsak hogy ezt a jelentését nem ismeri, de nem ismeri semmi olyan jelentését sem, a melyből ez fejlődhetett volna. A M. Nyelvőr kérdésére (XI.185) egyetlen-egy helyről, a zemplénmegyei Deregyőről érkezett válasz, a mely szerint ott a közlő ezt a kifejezést: *szélhámos jány* egyszer hallotta, fatri, kacki, szeles, vizsla' értelemben (Oszk az a szélhámos jányok is olyan jóféle, de azér mondaná csak valaki az annyának ; XI.332). Azóta még két adat került elő; Gömör megyében Otrókocson a *szélhámos* szónak a jelentése: 'szeleburdi' (Nyr. XXI.91), s egy hallgatóm közlése szerint Szász-Nyiresen és Bálványos-Váralján *szélhámos ló*-nak a 'lógóst' nevezik. Az, a kinek ez a szó megtetszett, s a ki fölkapta, nem is a nép nyelvéből vette, hanem a Kresznerics szótárából halásztta elő, a kinél a *szél* 'ventus' szó összetételei között ott van a *szélhámos*, ezzel a Pázmányból idézett kifejezéssel igazolva: 'Két szélhámos tévelygés', de értelmezés nélkül. S ott van előtte, szintén magyarázat nélkül, a Faludiból vett következő idézet: '*Szélhámossal jár*'. Ez a két adat, valamint az, hogy a szó a *szél* 'ventus' összetételei közé van sorozva, tévesztette meg a szótárírók valamelyik átböngészőjét. Azt képzelte, hogy a *szélhámos*, *szélhámossal járó* nem lehet egyéb, mint olyan ember, a ki 'nagy széllal jár, nagy szelet csap', s így teljesen alkalmas a 'schwindler' fogalom kifejezésére. Pedig az egész tévedésen, még pedig Kresznerics tévedésén alapszik. Ha ő a *szélhámos* szót nem a 'ventus', hanem — a mint kellett volna — az 'extremitas' jelentésű *szél* összetételei közé sorozza, akkor senkinek se jut eszébe, hogy a 'schwindler'-t *szélhámos*-nak keresztelje. A nép nyelvéből fönnebb idézett adatok harmadika mutatja, hogy a szónak tulajdonképeni jelentése: 'szélsőhámos, szélső hamba fogott', másképp 'lógós' (ló). Minthogy pedig az ilyen ló szabadabban mozoghat, ficákolhat, mint a rúd mellé fogott, a *szélhámos* szó könnyen fölvehette a 'szeles, szeleburdi' jelentést, a melyből aztán a 'kacki' jelentés fejlődött. Pázmány, a ki kétségkívül a nép ajkáról leste el e szót, más átviteles értelemben használta; ezt a NySzótárban található következő két idézet tanúsítja: 'Az ecclesia itt is két szélmámos eretnekséget megvetvén, azt tanítja', és 'Az csudák dolgában közép úton kel járnunk, hogy két szélmámos tévelygéstől magunkat meg-óltalmazhassuk'. Világos, hogy ezekben *szélhámos* a. m. 'szélső, szélsőséges, szélsőségbe csapó'. Ime tehát sehol semmi nyoma a 'schwindler'-féle jelentésnek, a melyben a mai irodalom használja a *szélhámos* szót.

SZINNYEI JÓZSEF.

Íz. L a d á n y i a Nyelvőr XIX. kötetének 321. lapján *fene*, értelemmel közli e szót Rimaszombat vidékéről s általában Gömörből. Én tamáskodom egy kicsit benne, hogy e szónak *fene* értelme egész Gömörben általános volna. A sajómenti gömörieknél legalább járatos a *fene* is, meg az *íz* is; a borsodi és hevesi palócság pedig e két szót határozottan megkülönbözteti: a *fene* sokkal gyöngébb kifejezés itt, mint az *íz*. Hevesben és Borsodban nagyon gyakori, közönséges és épen nem valami erős kifejezés, ha valakit a fenével etetnek (égyén még a fené); de ha már az *ízt* alkalmazzák ilyen értelemben, ez megbotránkozást kelt. Láttam anyóst, a ki fiatal menyét, mivel ez saját gyermekét az *ízzel* etette, arcul csapta. Általán oly misztikus színezettel veszi körül e szót különösen a borsodi palócság, hogy mitológiai jelentőségében kételkedni se lehet.

Tekintve azt, hogy nyelvünk egyes esetekben szó elejéről a kezdő mássalhangzót elhagyja (*vise: ísc, vimád: imád, megverte: égverte, nyimmel-nyámmal: immel-ámmal, hiszen, hiss: iszen, isz*), valószínű, hogy a mi *íz* szavunk és a finnek *Hís*-e (alvilági isten) értelmileg is, alakilag is rokon.

S. BARTHA JÓZSEF.

Gica. A Nyelvőr XIX. kötetének 381. lapján e szó oly eszköznek van magyarázva, a mellyel husvétkor a piros tojást szokták kitarakázni. Veszprémben a szalmafedeles házak taréjához (grat) szükséges apró zsuppokat hívják *gicának*; *gicázni* pedig annyi mint: a *gicát* a már fedett ház taréjára rakni.

PERÉNYI A.

Erdélyiességek. Albert János magyartalannak állítja Finálnak ezt a mondatát: „Ez a fiú az apjához üt” (Nyr. XX.556). Én azonban úgy tudom, hogy ez erdélyiesség, tehát nem magyartalanság, legalább addig nem, míg rá nem bizonyítják az ellenkezőt. Ennek a szerkezetnek, legalább tudtommal, idegen nyelvekben nem találjuk meg példaképét s mint itthon temett használatot kárhoztatnunk nem lehet. Hogy a Királyhágón túl réges-régtől el volt terjedve, azt maga a Nyelvtörténeti szótár is bizonyítja: „Anyjához ütni: matrescere C. Ezek ábrázatjokkal mindenképen az atyjokhoz üttettek (Hall: HHist. III.71). Ha valamiben hozzá m találunk ütni, azt kívánom, hogy csak a felségedhez való szeretetben és tiszteletben üssenek” (Mik: MulN. 301). [L az *Üt* cikk alatt.]

Ugyan csak Finály művének bírálatában hibául rója föl a szerzőnek Albert a következő szerkezetét: „Adtam a fiúnak egy forintot bevásárlásra, de csak hatvan krajcárra vásárolt”. Igaz, hogy ez ritka használat, de az erdélyi részekben s. nevezetesen a székelységben, a hol magamnak is többször volt alkalmam hallani, eléggé járatos; valamint tehát az előbbi, úgy ezt se lehet kárhoztatni, annál inkább nem, mert nem idegen utánzat, hanem eredeti használat, olyan változat, mint „három forinton”, v. „három forintért adni, venni valamit”.

Végre ezt a mondatot is Finály nyelvértékének rovására írta Albert János: „Ötven forint *alatt* nem lehet csinos kabátot vásárolni”. Ezt a használatot is lehet hiteles adatokkal igazolni. A NySzótárban az *Alatt* cikk alatt olvassuk: „A pápa nem akará Andrást az nápolyi királyságba konfirmálni negyven ezer gira *alatt*”; továbbá: „Béleltesse meg kegyelmed, mert itt 7 forint *alatt* meg nem bélelnék” (LevT. II.277). Hogy e két szerkezet bizonyos esetben egyértékű s egymással fölcserélhető, megtetszik a következő, elég gyakran hallható példából: Kelenföld a Gellért-hegy *alatt*, vagy: a Gellért-hegy *en alul* fekszik.

STEUER JÁNOS.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. Sajátságosnak tartom, hogy míg az érsekújvári tótoknál a lármázó, zsinatoló gyermek csoportosulást *rákos*-nak nevezik: „Čo je tu, jaki *r á k o s*”, az ottani magyaroknál e kitétel nem használatos.

Minthogy a magyarban a *rákos* szónak e jelentése ismeretlen, hogy támadhatott a tótban a fent jelzett „lármázó csoportosulás”?

Felelet. Az idézett szó nemcsak az érsekújvári tótságban, hanem a fölsőbb tájakon is ismeretes. Bernolák szerint: *Rákos*: inconditus clamor, tumultus, strepitus, turba; rendetlen kiáltás, zenebona, sokaság. „Čo za *R á k o s* nad tim robi: micsoda zenebonát indít azért?” De nem csak a tótoknál, hanem megvan és járatos a cseheknél, lengyeleknél, ruténeknél, sőt az oroszoknál is: cseh *rákoš*: lárm, lengy. *rokoss*: aufstand, rut. *rokoš*: lárm, *rakaš*: turba, or. *rokoš*: haufe, menge (Mikl: EtymWörth.).

E szónak azonban a mi *rákos* szavunkkal semmi köze sincs. A szlávtságba e szó a magyarból került, s Miklosich szerint példa-

képe a magy. *rakás* (l. EtymWörtb. *rokoš* alatt). Az egybevetést a kissé eltérő jelentés ellenére is helyesnek, elfogadhatónak kell tartanunk. A magyar *rakás* ugyanis egyebeken kívül annyit is tesz, mint: *ha ufe*, vagyis a mint új magyar szóval mondjuk: *tömeg*. E jelentésből aztán egészen egyszerű s természetes módon fejlődött tovább a 'csoportozat, zaj, zenebona, fölkelés, lázadás' értelem.

Az eredetibb magyar alakot még híven tükrözi vissza a rut. *rakás*, vagy a mint Csopey írja, *rākās* (NyKözl. XVI.286).

2. Kérdés. A fosztó képzőről a nyelvtanok ezen szabályt adják: *talán, telen* v. *tlán, tlen*. Fosztó tulajdonságneveket alkot nevekből: *hely-telen, szag-talan, fog-a-tlan, láb-a-tlan* (Ihász-Barbárics. 134).

Azon kérdést vagyok bátor a t. szerkesztőséghez terjeszteni, mikép magyarázzam meg a tanulóknak, ha kérdezik, a mint valóban kérdezték is, hogy mikor és miért járul néha *talán, telen*, máskor meg *tlán, tlen* alakban ez a képző a névhez; vagyis miért *kép-telen, szag-talan, zaj-talan, hely-telen* — de *láb-a-tlan, fog-a-tlan, fej-e-tlen, fül-e-tlen*? S ha valóban *talán, telen*, a mivel Ihász magyarázata szerint ugyanegy a *tlán, tlen* is = *t(a)lən, t(e)lən*, hogy kerül oda és mit keres a *fog-a-tlan, fej-e-tlen* sat. képzésekben a név és képző közé toldott *a, e*? Nem volt-e helyesebb a régi szabály: hogy a fosztó képző *talán, telen*, vagy *atlan, etlen*?

Felelet. Csak az egyik, az újabb szabály a helyes. A képző ugyanis teljességében *-talán, -telen* s rövidülve: *-tlán, -tlen*. Hogy a teljes vagy a rövidült alak járul-e a névszóhoz, arra szabályt nem lehet adni, e tekintetben a nyelvszokáshoz kell alkalmazkodni. Hogy miért *foga-t(a)lən, feje-t(e)lən, fele-t(e)lən*, ellenben *szag-talan, fuj-talan, hely-telen*, annak kétségkívül az az oka, hogy az előbbieket réges-régi képzések, abból a korból valók, a mikor még a szótő nem vesztette el véghangzóját, hanem teljes alakjában: *foga, feje, fele* (vö. *fele-barát, fele-ség*) volt járatos; az utóbbiak ellenben újabb képzések s akkor keletkeztek, mikor már a szóvégi önhangzó erejét vesztette.

3. Kérdés. Kérem a tisztelt szerkesztőséget, kegyeskedjék vélelem tudatni, vajjon a *büszkőn* szót mely vidéken s mily értelemben használják s vajjon mi az eredete? Itt nálunk Szücsiben

(Héves m.) e szó a bot végére alkalmazott háromszög alakú vasdarabra használtatik. A lefelé álló vége pedig éles. Gabonagyomlálásra használtatik. A köznépnél általánosan használt eszköz, mely azért is kiválóan kedveltetik, minthogy így a gyomlálásnál az illetőnek derekát meghajlítani nem kell. Nálunk a büsztönnel ugyanazt a munkát végzik, mit másutt a „vargával” végeznek.

Felelet. A kérdésnek egyik pontjára sem adhatjuk meg a kívánt választ. E szót most halljuk először; természetes tehát, hogy arra a kérdésre, melyik vidéken s mily értelemmel használják, a kellő felelettel nem szolgálhatunk. Hogy pedig mi az eredete, arra sem adhatunk egyelőre biztos választ azon kívül, hogy kétségtelenül vendégszó; de hogy melyik nyelvből került hozzánk, azt ennek az egyetlen adatnak alapján még csak sejtenünk is lehetetlen. Erről a *büsztön*-ről eddig megjelent szótáraink közül egyiknek sincs tudomása.

Ajánljuk t. gyűjtőink szives figyelmébe.

4. Kérdés. Azon kéréssel járulok a szerkesztőség elé, tessek meghatározni, melyik van magyarabbul mondva: „Három fogamat *rontott* el a fogorvos” vagy: „Három fogamat *rontotta* el a fogorvos”.

Felelet. Ezt már vagy ötször kérdezték, s mi részletesen meg is feleltünk a kérdésre. Azt senki se kívánhatja tőlünk, hogy egyesek kedviért ismételtetésekbe bocsátkozzunk s rendes olvasóinknak ez ismétlésekkel unalmára legyünk. A Nyelvőr annyi példányban el van terjedve, hogy minden valamire való városban akadhat, a kinek valami kérdezni valója van, olyan olvasóra, a ki arra nézve fölvilágosítást adhat, vajjon volt-e már arról szó e folyóiratban, a mire nézve tájékozódni kíván.

SZARVAS GÁBOR.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Uaⁿ magosra rakom a szekeret, még a pacsirta is gügyúva
röpül é fölötte, hogy a fejit az égbe né üsse!
Hogy a rosszak énekűjenek é!
Ára van a csárda, a mère az ut kifcamodik; kitér, kifordul.
Aj is oaⁿ jó rossz vót: nagyon rossz.
A róka akkor szalasztott é maga alu, mikor kőkezött.
Aszt féte, hogy möggyullad.

Akkora szája van, mind ide Lapsi (egy puszta neve).
 Egy hassâ löttek: ikrek.
 Mire én oaⁿ vén löszök, ára én is mögtanulom.
 Ha ja Szempétörnek annyi gongya van rád, mind neköm,
 sasë gyucc a mönyországba.
 Nëm vagyok vele beszédös: nem szoktam vele beszélni.
 Abba vagyok: azt hiszem.
 Belüttem a kukoricába, de szötte is a röstyit (megszaladt),
 a kinek szót.
 Émögyök ott alulékho: a kik ott alul laknak.
 Émönt az eszömbü: kiment az eszemből.
 Étöszöm eszt is, mer ma oaⁿ düntő fébe vagyok: mindent
 földöntök (miután több más tárgyat már földöntött).
 Nëm vagyok én oaⁿ kinficéros (hitvány), hogy a feleségö-
 met féccsem.
 Behajtott a kárba (a tilosba).
 Hogy a fene cucúna (cirógatna) mög!
 Ha a trágya büzsörög, hát a szóma honnë égne? (Dicsekedő,
 hitvány emberről.)
 Ien sütös nap még nëm vót sase.
 Két izromba gyelös neköm ez az éccaka: két dologról
 nevezetes.
 Honnë vóna neki palacóra, mikor őf-fértál akó beletér: nagy
 orrú emberről.
 Ha jën nyakon ütném, nëm jaidéntana égyget së.
 (Baranya m. Ibafa.)

SEBESTYÉN KÁROLY.

H a s o n l a t o k.

Hallgat mint a siket disznó a berekben.
 Hátul hordja az eszit mint a számár a kötényit.
 Illik neki mint Králinak a csizma.
 Közös mint a balogi duda.
 Közös mint a ribai mente.
 Nevet mint a tót rózsa.
 Olyan az élet mint vizen a bugyborék.
 Ordít mint az orosz az óba.
 Örül neki mint a kézbe való semminek.
 Piszeg mint a miksi szent.
 Ritka mint a hétben a vasárnap.
 Sebesen hull mint Dejtárra az isten nyila.
 Se nem árt, se nem használ mint a drégelyi vendégség.
 Se nem árt, se nem használ mint a földemesi tejfel.
 Sokáig haldoklik mint a kőkeszüi pap.
 (Ipolyvölgy, Kovár vidéke.)

KUBINYI FERENC.

B a b o n á k.

1. Ne vágd a körmödet r-es napokon, mer lehámlik a bőr körülette.

2. Ha valakinek a körme szálkás, mikó meglátta, hogy éggy férfi piselik, pökjön utánna.

3. Ha várás közbe a cérna összehogozódik, beléd szeret valaki.

4. Lakadalmat tartani legjobb kedddnapon.

5. A cipőt nem kell a zasztalra tenni, me mindég égni fog benne a lábod.

6. Pókot látni öste szerencsétlenség, reggel vendég. A veress pók ajándékot jelent.

7. Ha valaki álmodik s felébred, fordiccsa meg a párnáját, akko aszt a zalmát tovább álmoggya s a kivel álmodik, az is vele álmodik.

8. Azér álmodunk valakivel sokszor, me az is sokszor gondol ránk.

9. Ha a gyermek a zágyba piselik, süzsd meg a disznó gyűrűt s étesd meg vele s itass vele pálinkát a disznó körmiből.

(Deés.)

VERSÉNYI GYÖRGY.

P á r b e s z é d e k.

— Andérka hô, mën el folyam, tekeriesd ide az ôkrököt.

— Apô hô, jön me a tepsi (medve) megmarta a Bindánkot.

— Háá erősen megmarta-ê?

— Háá még biz a ugy, hô csak a szarva maratt.

— Ejnye hô a kérésztës Jeezus sülyessze el a bokád, mē nem ôrzéd a Bindát.

— Háá apô, hô ako a Szilajt marta volna még. De háá apô, az a borzos fejű finyanc obërarez (oberaufseher) ur mind merén járkált a ciherbe a piskával, a tepsit még sē piskálta még

— Háá te látád a bërzës haju oberarez urt a piskával a ciherbe, háá mé nem mondád, hô piskálta volna még a tepsit?

— Háá én látám ôt, de mikor meglátám a piskával, én ugy még jedék, hô én nem merék szollani.

— Háá oszt mē nem montad nekem, mert én még mondám vala, hô piskálya még a tepsit.

— Háá isz én akor nem tadám, hô a Bindát megimarta a tepsi.

— Háá akor hilyába panaszolom be a falnagynak, me ha ô se látta a tepsit, azê nem piskálta még.

(Hosszúfalu.)

HERMANN ANTAL.

Gyermekjátékok.

Körösdí.

(A gyermekek összefogódzkodva körbe állanak s jobbról balra forognak. A kör közepén egy gyermek áll. Forgás közben éneklük :)

Lánc, lánc, kerek tánc,
Kerek rúzsínája (= kalapja),
Csipke sapkácskája,
Rúzsá bokrétája.
A kit szeretsz kapd bé,
Az pad alá hajtsd bé!

(A kör közepén álló gyermek a körben forgók közül egy gyermeklányt kiválaszt, megfogja s éneklük:)

Ezt szeretem, ezt kedvelem,
Ez az én édes kedvesem.
Ha pénz volna pendülne,
Rúzsabokor zsendülne.

(Most mindnyájan éneklük:)

Ég a gyertya, ha meggyújtják,
Mikor a szép táncot járják.
Járjad, járjad kis leányka,
Hogy dobogjon ez az úcca.
(Brassó m. Hétfalu.)

KÖVÉR SÁNDOR.

Gyorsmondókák.

Csatnai csikós csikája iszik a csatornán, cserépbű csinált csöngettyű csöng a csatnai csikós csikája nyakán.

Csiga csomó bűtyök gamó, húzó vonó toló nyomó szorító böge bankó tuskó göcs.

Kilenc öles köles kazal.

Pap ül a padon.

Némedi pap ide mén. (Ez ugyanaz, ha visszafelé olvassuk is.)
(Halas.)

KOVÁCS KÁLMÁN.

Tájszók.

Süme g v i d é k i e k.

avít: avult, régi.
 baca: buta.
 csende: rőzse.
 csőtör: csavar.
 csigőre: szőlőhéjból préselt
 rossz, savanyú bor.
 divó: dió.
 ég: meg; pl. égmontam,
 éggyüttem: megmondtam,
 megjöttem.
 ellenbátor: átellenben.
 főnek, lőnek: fölfelé, lefelé.
 határ: halom, rakás. „Millen
 szép határfát vettem!”
 hé, hiu: padlás. „Héba tikom”
 mondja a parasztasszony, mi-

kor este felé a tyukokat hívja,
 hogy a padlásra menjenek.
 heggyibém: nekem vagy rám.
 „Heggyibém gyűtt és nyakon
 ütött. Heggyibém küldik a végre-
 hajtót”.
 kehül: köhög.
 kiejé: kié.
 olik: némelyik.
 pityér: pacsirta.
 kis pohár: bögre, nagy
 pohár: fazék.
 sikér tányér: lapos tányér.
 sillinga: kosár.
 tikász: tyúkvásárló s eladó.
 vidéki: idegen.

Nem mulaszthatom el, hogy ezzel kapcsolatban azt a föltűnő
 kiejtést meg ne említsem, a mely Csabrendeken, Sümeg szomszéd-
 ságában dívik s a mely abban áll, hogy az *e* hangot oly széles-
 terpedten ejtik, hogy inkább *á*-nak, mintsem *e*-nek hangzik; pl.
 „Nám ászik: nēm észik. Álmántám: elmēntem. Nám láhát mindig
 nyárni: nēm léhet mindig nyerni” sat.

SZÉKELY ALBERT.

G ő m ő r m e g y e i e k.

ácsong: ácsorog, áldogál.
 billa^okáz a csa^onyák:
 billeg a csolnak.
 balla^okáz: ballag.
 be-pintít: befen, berondít.
 meg-boka^ogyik: megbaklik
 (a ló).
 ki-bânt vele: elbânt, kitett
 vele, lefőzte.
 bodák: sovány cipő.
 cibe: csibe.
 csám b ár: csajhos, csatakos,
 lucskos, piszkos.
 csá ny á k bicska: nyakahátra-
 törött bicska.
 csa^onyák: csolnak.
 csiláj. „Csiláj páraszt, mer
 zörög a háraszt”.

csivajog és zshivajog:
 zajong, lármázik.
 drágába van ez a háló:
 sokba került.
 csitri haj: ritka, rövid haj.
 csiláp v. siláp: dorong.
 doma^o: forradás a kenyéren.
 donyész: szerető.
 él. „A zisten sē veri je^ot ki jáz
 élyibe^o”.
 el-ismer: fölismer. „Má re’g-
 a^otá látom győnni, de nem
 ismertem el”.
 husáng: dorong. Mondják azt
 is: „nagy husáng legény”.
 inkább b: inkább.
 kúcsong: fészkelődik. „Nē

kúcsongj minde'g itt a te'r-
gyemén gyerek'.

k o l é d á l : koldul.

k á m a ó : horgas faszerszám.

k á m a n y i : közösülni.

k á n y i : kan.

g u n c s á : gömbölyű fa, mint
egy labda; teke.

k o b o z : kopog, zörög.

fátenyerő: zuzmó a fa kérgén.

k é l l é k - é m e ' g : van-e még
szükség rám.

m í g : meddig. 'Mig máracc itt?'

(Runya.)

m á m á : ma.

p u h o n g ó s k e n y é r : puha,
puffadós, szívós.

e l - v e t é n y i k : nem sikerül.

e l - v e t é l a t e h é z , h a n e m e l e -
venet szül.

u p r é p ú p o s : ugorj öcsém!

m é g - z a j g a t . 'Az embért is
mégzajgattya a kovácsolás.'

ü l ő s - t y ú k : költő tyúk.

z s e n n y é g a k ö l y ö k k u t y a ,
s az ember is, mikor du h o g ,
d o h o g .

MARKOS JÁNOS.

Mátravidékiek.

e s k ü d e ő n a p j a : esküvő
napja.

é s z s z á l l a s s é : egy csep-
pet se. 'Ma még ész szállas
s é é t t e m '.

é s z v á t a : szövőszék.

é g y k o r á s ú : egykorú.

e ő t ő z e ő : öltözet. 'Két eőtőzeő
ruhája is van'.

f á r a d t : sovány. 'Jaj de fáradt
éj jószág'.

f é l é r i z : fölébred. 'Égybe fél-
érzitettem a harangsza'ra'.

f e l e k é z e t : rész. 'Éf felekézet
rozs vaót, más felekézet mēb
búza'.

f é l k ö s z ö n : felmond. 'Fél-
köszöntem oszt' én a szaógá-
latot'.

f é l ö l é b l é t t e : felölelte, fel-
nyalabolta. 'A sok vasat Bab-
szem Jankaó mind félöléblétte'.

f a k a j t a n y i : vallani. 'Az asz-
szony eleőszőr sēhossē akart
fakajtanyi'.

f o k t o m r a v é s z : faggat. 'Fog-
tomra vettē a fiút a király'.

f o j t a ó s ú t : fárasztó.

f u l y k a ó : kulacs.

g a g g a n t : gágog.

g a j d o s : becsípett. 'Ék kicsit
gajdos vaót a lelkēm'.

g a n g a : fehér vászon kötény.

g ó b i s : golyó, golyóbis.

g o n d ü t t ē : gondolkozóba
esett. 'Itten a mészáros legēnt
nag gond üttē'.

g y a l l á s : gyalúforgács.

h e n d ē r ē g : bandúkol.

h i b á d z i k : beteg. 'Mēmmēg
hibádzik az uram'.

h i d e g n y o m á t t a n á t a :
hült helyit lelte.

h i t r e m é g y : esküvőre megy.

h i r t e l e n ē s e n : hirtelen.

h u r i g a t n y i : kiabálni. 'Huri-
gattam rá élēgszēr'.

h ú z v a l a k i r e : hasonlít vkire.
'Szörnyen húzott a lelkēm az
ēldēs annyára'.

h u z a k s z i k , h u z a k o g y i k :
nyújtózkodik, kinyújtja magát.

h o l l y a n : milyen.

h ö n d ő r i t : hengerít.

i d e ő z t e t : feltartóztat. 'Eriggy
mā te, ne ideőztess'.

i g e n y ē s t : egyenesen.

i h e d , i h e t t i b e : ijed, ijed-
tiben. 'Lēlékzenyi is alig mert
ihettyibe'.

ig é n l � t t e : restelte.	ki � d : kend, kigyelmed.
is t e n b � n t a � : gonosz.	kis � t � r � i t v a : kibontva s � t � r
is t e n � s h a l � l : rendes hal � l.	m � d j � r � a. � A haja sz�pen ki
is t t � n : ekkor.	va � t s � t � r � i t v a � .
is t t � r : itt lep, itt tal � l.	ki v � l : künn, kívül.
ja � v e t � k : j�l sejtem, j�l	k � l y a : k�tkerek� talyiga.
gondolom. � Ha ja � v e t � k , n e m	k o r o z s m a : egy darab gyolcs
ki � d a z P a l y a s � � g o r ? �	v. v � s z o n , m e l y e t a m e g -
j e l e s : kijel�lt. � A l u c � r n � n � k	h o l t g y e r m e k a l � a k o p o r s � b �
n e m v a � t j e l � s h e l y i m � g � .	t e s z n e k .
j e l � n s � g : jel, jelad � s.	k � r � - k � r � : k � r � s k � r � l .
ja � s o r t : j� sokat. � M i k � �	k � n n y e s e n : k � n n y e d � n .
m � g � j a � s o r t n e v e t t e k f � l � t -	k � n n y v e s : k � n n y e s .
t e m , o t t h a t t a k � .	k � n n y v e d z i k : k � n n y e z i k .
j a v a l l a n y i : � j � n l a n i . � U g y a n	k � t e l e � z k � g y i k : k � t e k e d i k .
m i c s o d a g y � r � � l � h e t e z , h o g y	k u k o r o g y i k : k u p o r o d i k .
a k i r � f i � u a n n y i r a j a v a l l o t t a ? �	k � s z � g : k � s z � b .
k � r � � r i s : k � l � r i s , k l � r i s .	l a k � l : l a k i k .
k � r i t : g � r d � t . � E g y b e k i k � r i -	l � b r a k a p : m e g n � .
t o t t a j a k � d � t � .	l � p a : v � l g y f e n � k , � A v � � g y n e k
k � r � l : g u r u l , g � r d � l . � B a b s z � m	a l � p � j � b � a , a k � z e p i n h a l a t t
J a n k � � c s a k � k k � r � t , � k � r	a g y a l o g � t � .
a h o r d � a k e r e k n y o m b � .	l e j s e � : l e g f � l j e b b .
k � n t e t : k � n y s z e r i t .	l � p � r d � : l e p a t t o g , l e p a t t a n .
k e r e k � l e t : k � r .	l � s o p p a n : l e k o p i k .
k e v � l l y � s e n : k e v � l y e n .	l � t e l s � � : l e g e l � s z � r .

ISTV   N F F Y G Y U L A .

N   p d a l o k .

1.

A tokaji h gy alatt, h gy alatt,
 Vasajj   k a k   s á j l   b u l o v a m a t .
 N e m a k   s á j l   b u l o v a m , l o v a m l   b   t v a s a j j   k ,
 A b   b   m a t a c s á r d   b   c s   k o j j   k .

A tokaji hid alatt, hid alatt,
 R   z - s a r k a n y t y u m l á m a r a t t , l á m a r a t t .
 E r   g y k i s l á n y , b a r n a k i s l á n y , p i r o s k i s l á n y k e r e s d m á g ,
 H a m á g l e l   d h u s z á r   s a n p e n g e s d m   g .

2.

Ha j   n a s z t a t t u t t a m v o l n a , d r   g a k i n e s ,
 H o g y a b   n y i l     n y o k n a k p   r j a n i n e s ;
 S z   z f o r i n t o t a t t a m v o l n a e l   r e ,
 M   g i s v   l a s z t o t t a m v o l n a b e l   l e .
 (Erdő-Bénye.)

K A L M   R F L   K .

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három tnyvi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.

XXII. kötet.

1893. JULIUS 15.

VII. füzet.

ALAKMAGYARÁZATOK.

Megyek.

Egy igénknek ragozása sem oly változatos a magyarság különböző részében, mint a *megyék* igéé. Az egyes számnak mindegyik személyében s a többes szám 1. személyében vagy az ige töve, vagy pedig a hozzá járuló személyragok különbözők, úgy hogy egy és ugyanazon a helyen is ez igének többféle alakja használatos. Ez igének változatos alakjaival s az egyes alakok keletkezésével akarok e sorokban foglalkozni.

Az ige töve ma részint *mën-* (*mënni, mënö, mënés; mënték, mënnek; mëntem* sat. *mënék* sat.), részint *mëgy-* (*mëgyék, mëgyünk, mëgy*); e mellett a *tő* magánhangzója is változik, rendesen *ë*, néha azonban hosszú (*méss, mégy, mën*), másrészt meg az *ë* helyett az alföldi nyelvjárásterület s a nyugati székelység mindig *ö-t* ejt, míg az északkeleti és a királyhágóntúli nyelvjárásterületen *e* hangzik helyette.

A *mëgy-* *tő* csakis a folyó cselekvés jelen idejében használta-tik, és pedig az egyes számban s a többes 1. személyben: *mëgyék, mégy, mégyss, mëgy, mëgyën, mëgyünk*. A többes szám 2. személyében csak Szatmár vidékéről ismerjük a *mëgyték* alakot; a többes 3. személyben pedig, ha használták is valaha a **mëgynek* alakot, a kiejtésben *mënnek* lett belőle (vö. *hannak* e h. *hagynak, vannak* e h. *vagynak*). A Tiszától keletre, főleg az északkeleti nyelvjárásterületen, ez a *tő* még teljesebb alakjában hallható: *mengyek, mengyen, mengyünk*. Ezek az alakok kétségtelenné teszik azt, a mit *Buden z* a rokon nyelvek adatai alapján is kimutatótt (Ugor szótár, 612. l.), hogy az ige töve *mën-* s ehhez járult a *gy* képző: *mëngy-*; az *n* asszimilálódott s úgy lett belőle *mëggy-*, azután *mëgy-*.

Fontos, hogy a *gy*-vel bővült *tő* csakis a folyó cselekvés jelen idejében használta-tik, s ebben a tekintetben egyezik a *vagyok* igével, melynek töve *val-, vol-*, a jelen időben pedig *vagy-*.

E *gy*-ben Budenz régebben az ugor *-nd* frequentatív képzőt sejtette (Ugor szótár, 593. l.); de már az Ugor alaktanban (NyKözl. XVIII.187. és 200. ll.) megváltoztatta a nézetét s inkább a frequ. *-j* (*g*) képzőt látja a *mëgy-* és *vagy-* ige *gy*-jében. Az igen valószínű, hogy a *vagy-* ige e helyett áll **volgy-* illetőleg **voljo-*; s arra több példánk is van, hogy *lj*-ből *gy* lett (vö. *jegy*, *nëyy*); az *n* mellett azonban a *j*-ből sohasem lett *gy*, legfőlebb *ny*. A *mëgy* igenél tehát mégis inkább az ugor *-nd* frequentatív képzőre kell gondolnunk; ebből lett *d*, majd pedig *gy*, épügy mint a hogy a deminutív *d*-ből is gyakran *gy* lett.

A mi a kétféle tőnek a jelen időben való mai használatát illeti, az egyes vidékek váltakozva használják őket az egyik és másik személyben. Túl a Dunán az 1. személyben a *mën-* tő járja: *mënëk*, *mënünk*, ellenben a 3. személy *mëgy*; s a 2. személy *mëss*, *míss* alakja is valószínűleg ebből lett: *mëgyss*. A Dunától nyugatra már inkább a *gy*-s tő használtatik: *mëgyëk*, *mëgyünk*, a 3. személyben pedig *mén*. A Tiszától keletre *mengyek*, *mengyen*, *mengyünk* alakok járnak, míg a Királyhágón túl, Erdélynek mindkét nyelvjárásterületén az 1. és a 3. személyben ismét a képző nélküli tő használtatik: *mënyëk*, *mënyën*, *mënyünk* illetőleg *mënyek* sat.

A régi nyelvben csak alig egy-két esetben találjuk a *gy* nélküli tőt (*mënyek* Gvad. *mengen* Helt. *mënyünk* ErdTört.); annál gyakoribb a képzővel bővült tő. (Az EhrC. *mednek* alakját is így olvashatjuk: *megynek*.) S az a körülmény, hogy a képzős tő a régi nyelvben majdnem kizárólagos használatú volt, arra enged következtetnünk, hogy a *megyek* és *vagyok* igeik jelen idejében a frequ. képzővel bővült tő úgy állott a többi időképző nélküli tőalakjával szemben, mint a *hiss*, *viss*, *tecs* sat. igeikben. S a tőhöz járult frequ. *gy* képző értéke is ugyanolyan, mint az *ss*-é, t. i. a jelen idő tartós cselekvésének kifejezésére szolgált s használata ezért szorítkozik csakis ez egy időre. A képző nélküli tő a jelen időben csak később terjedt el egyes nyelvjárásokban a többi igeének s ugyanezen ige többi időalakjainak analogiájára.

A tő magánhangzója leginkább *ë*; csak azok a nyelvjárások térnek el e tekintetben, a melyekben az *ë* helyett mindig *e* vagy pedig *ö* hangzik. Ez az *e* eredetére nézve kétféle lehet; vagy zártabb hangból vált nyíltabbá (vö. *mige* HB. ma: *mëg*; *ig* HB. ma: *ëgy* sat.), vagy pedig hosszú hangzóból rövidült. Budenz rövid magánhangzóval jelöli e szó ugor alakját: *mën-*, s ez esetben e hangzót *i*-nek kellene tartanunk. A régi nyelv egyes alakjai ezzel

szemben mást mutatnak, a mennyiben gyakran találkozunk hosszú magánhangzós alakokkal: *meegyen* EhrC. *mégyen* Hall. *mégyek* Mad. *meonnek* ÉrdyC. *meenees* JordC. *meene* JordC. ÉrdyC. CzechC. *meeneenék* JordC. ÉrdyC. *méne* Pázm. MA. *meent* JordC. ÉrdyC. *meennyeek* ÉrdyC. *meeny*, *mecnyetek* JordC. Egyes alakokban még ma is hosszú *é* hangzik: *méss*, *mégy*, *mén*. Mindezek az alakok azt bizonyítják, hogy e *tő* magánhangzója eredetileg hosszú volt s csak később rövidült meg. A hosszú magánhangzó hangszínét könnyű megállapítanunk. A zárt *ē* maga is arra mutat, hogy az eredetibb magánhangzó a zártabb *é* volt (s nem *e*); e mellett bizonyítanak a régi nyelvnek egyes *i*-s alakjai is, melyekben hosszú *í*-t kell olvasnunk: *mynni* WespzprC. *mígek*, *mine* Ozor. *minő föld* Sylv.; valamint az is, hogy az *í*-ző nyelvjárások a hosszú hangzós alakokban az *é* helyett *í*-t ejtenek: *míss*, *mígy*, *mín*.

Hogy ez ige minden egyes alakját megértjük, nézzük a személyragok használatát is.

Az egyes szám első személyében a rag mindig *-ék*, csak a *tő* változik: *ménék*, *ményék*, *mëngyék*, *mëgyék*. A gyakori használat e mellett koptatja ez alakokat s rövidülnek; így lesz a *mëgyék* alakból *májék*, majd egy szótaggá rövidülve *mék*, sőt a palóc vidéken még rövid hangzóval is hallható: *mék*.

A 2. személy már kétféleképp képződik: raggal vagy rag nélkül. Az *-ss* rag rendszeren a képzős *tő*höz járul: *mëgyss* s asszimilálódva *mëcc*, *méss*; a magánhangzó mindig hosszú. E mellett egyes vidékeken (Őrség, Gömör m. Kalotaszeg) a *mënsz* alak is hallható. Másrészt rag nélkül is gyakori ez ige 2. személye (*mëgy*) és pedig főleg az alföldi és a felsőtiszai nyelvjárásokban. Ma a nép nyelvében a *méss* alak gyakoribb, ellenben az irodalmi nyelv inkább a *mëgy* alakot használja s a régi nyelv, a NySzótár tanúsága szerint csakis a ragtalan alakot ismerte, legalább a NySz. egy *sz*-es alakot sem említ: *megy* Pesti, Frank. *mëgy* Mad. Com. Kár. sat. Ez az alak föltűnő, mivel a *vagy* ige mellett csak még ez az egy ige használtatik a 2. személyben rag nélkül. A *tő*höz járult képző lehet az oka, hogy a nyelvérzék nem tartotta szükségesnek a személyragot; az *ss* ragos 2. személy pedig újabb fejlődés a többi rendes ragozású ige 2. személyének analogiájára.

A 3. személy szintén raggal vagy rag nélkül áll. A rag *-n*, s rendszeren a képzős *tő*höz járul: *mëgyën*, *mëngyën*; a két érdeklő nyelvjárásterületen a *mën*- *tő*höz járul az *-n*: *menen*, *menyen*. Ez alakokkal ugyanazon rövidülések történhetnek, mint az 1. személy-

ben: *mějēn*, *mén*, s a Kalotaszegben így is: *mēn*. E mellett az ige ebben a személyben is állhat rag nélkül: *měgy*. A rövid magánhangzó mutatja, hogy ez nem rövidülés, hanem a puszta *tő*, mely épúgy mint a többi igeéknél, a 3. személy kifejezésére is szolgál. A régi nyelv csakis a ragos alakot ismerte: *megyen*, *měgyen*, s erdélyi íróknál *menyen*. A régibb írók közül csak Gyöngyösi használja egyszer a ragtalan *měgy* alakot. A 3. személy *-n* ragját ez igeen kívül megőrizte még a *vagyok* ige: *vagyon*, *van*, továbbá az erdélyi nyelvjárásokban a szintén képzővel bővült *lessen*, *vessen*, *hissen*, *rissen* sat. igék. Erdélyben még az *ěssik* igét is hallottam e raggal: 'Vigyázz, mert *megessen* a farkas'. A 3. személyben tehát az eredetibb a ragos *měgyēn* alak, s rag nélküli *tő* (*měgy*) csak újabban használtatik a 3. személy kifejezésére a többi ige 3. személyű alakjának analogiájára.

A többes szám 1. személyének ragja *-ünk*, a *tő* azonban különböző: *mēnünk* (Dunántúl), *měnyünk* (Székelység), *měgyünk* és *mengyünk* (Felső Tisza vid.). A többes szám 2. személye *mēntēk*, a 3. személy *mēnnēk*.

Végig tekintettünk e sajátos ragozású ige minden egyes alakján s láttuk, hogy e nagy változatosság alapja a kettős *tő* s az ige gyakori használata, mely egyrészt bő alkalmat ad a rövidülésre, másrészt ingadozóvá teszi az egyes személyragok használatát. A mai változatos alakokkal szemben a régi nyelvben elég egyforma volt ez ige ragozása, a mennyiben a jelen időben (a többes 2. és 3. személyt kivéve) általános a *gy*-s *tő*, s az egyes személyek használatában is alig volt eltérés. Nyelvm emlékeink korában, s még a XVI. században is ilyen volt ez ige ragozása:

<i>měgyēk</i>	vagy <i>měgyēk</i> ,
<i>měgy</i> ,	
<i>měgyēn</i>	vagy <i>měgyēn</i> ,
<i>měgyünk</i>	vagy <i>měgyünk</i> ,
<i>mēntēk</i>	vagy <i>mēntēk</i> ,
<i>mēnnēk</i>	vagy <i>mennek</i> .

Ezek az alakok teljesen egyeznek a *vagyok* ige megfelelő alakjaival, a mi szintén azt mutatja, hogy e két ige ragozása eredetileg egészen egyező volt. A nyelvm emlékek korában ugyanis ilyen volt a *vagyok* ige ragozása:

<i>vagyok</i> ,	<i>vagyunk</i> ,
<i>vagy</i> ,	<i>vagytok</i> és <i>vattok</i> ,
<i>vagyon</i> ,	<i>vagynak</i> (vadnak) és <i>vannak</i> .

Ez igének egyes alakjain szintén változtatott némileg a mai nyelvhasználat; e változások azonban csak egyszerű rövidülések. Az 1. személyben hallható néhol *vaok*, a 3. személyben pedig általánossá vált a *van* alak.

A *megyek* ige ragozásában ma már nagy változatosság lépett a régi egyformaság helyébe. E változatosság okát abban találtuk, hogy ez ige egyes alakjai vidékenként majd egyik, majd másik analogikus csoportba jutottak s az analogia hatása majd a tőn, majd a ragok használatán változtatott. S e hatások alatt különbözőkép állapodott meg ez ige ragozása az egyes vidékeken. Néhol állandó az egyik vagy másik alak használata; sok helyütt azonban ugyanazon személynek különböző alakja is hallható egymás mellett.

Hogy láthassuk, mily változatos ma ennek az igének a ragozása, összeállítom a jelen idő paradigmáját, a mint egyes fontosabb nyelvjárásainkban megállapodott.

A nyugati nyelvjárasterület, s nagyrészt a dunántúli is így ragozza:

<i>ménék,</i>	<i>ménünk,</i>
<i>míss,</i>	<i>ménték,</i>
<i>mëgy,</i>	<i>mënnnek.</i>

Az alföldi nyelvjárasterületen használt alakok a következők:

<i>mögyök, mék,</i>	<i>mögyünk,</i>
<i>mëgy (mész),</i>	<i>möntök,</i>
<i>mén (mögy),</i>	<i>mönnnek.</i>

Az északkeleti nyelvjárasterületen ezek az alakok hallhatók:

<i>megyek, megyek,</i>	<i>megyünk, megyünk,</i>
<i>mígy, míss,</i>	<i>ménték,</i>
<i>megyen, megyen,</i>	<i>mennnek.</i>

A palóc vidéken nagyon különböző alakok használatosak, s leginkább a szerint váltakoznak, a mint az egyes vidékek más és más nyelvjárással érintkeznek.

A székely nyelvjárások így ragozzák ez igét:

<i>mënyék,</i>	<i>mënyünk,</i>
<i>méss,</i>	<i>mënték,</i>
<i>mënyën,</i>	<i>mënnnek.</i>

A nyugati székelység az *ē* helyett *ō*-t ejt, az erdélyi magyarság pedig *e*-t.

Az irodalmi nyelv nem követi a nyelvjárásoknak e változatosságát, hanem a régi nyelvhasználathoz ragaszkodott; csakis a 3. személyben hagyta el az *-u* ragot:

<i>mëgyék,</i>	<i>mëgyünk,</i>
<i>mëgy,</i>	<i>mënték,</i>
<i>mëgy,</i>	<i>mënnék.</i>

Ez az ige többi idő- és módalakját rendesen képezi a *mën-* töből.
BALASSA JÓZSEF.

A MAGYAR NYELVBÉ ÁTVETT OLÁH SZAVAK.

Csímpolya, csimpoja (*csampolya* [?] Székelyföld Tsz.; vö. NyK. X.327): 1. duda (Zilah Nyr. XIV.287; Székelyföld Tsz. Györffy Iván); 2. tilinkó, furulyácska (Szolnok-Doboka m. Apa-Nagyfalu Nyr. XV.382); 3. kis dob, a melyet az újjak hegyével vernek (Székelyföld NyK. X.327; Kiss Mihály) — ol. *čimp•âje*; chalumeau, cornemuse, musette, rossignol, anche; halmpfeife, dudelsack (Cihac, Barcianu). Megvan Edelspachernél is: NyK. XII. 98. — Az oláh szó a görög-latin *συμφωνία-symphonia*-ból lett; mai alakja régibb *čimp•âne*-ből való, a mire mutat az is, hogy a *čimpojer* 'dudás' mellett (tudomásom szerint legalább mint tulajdonnév) előfordul *čimponēr* is. Az *n>j* hangváltozásra nézve vö. szl. *banja* (fürdő) > ol. *bāje* (fürdő, bánya).

csirittyás: cserjés, bozótos, tüskés-bokros hely (Szatmár m. Szamoshat Nyr. X.139; Szinyérváralja vid. Nyr. XV.189; Bereg m. Dercen Nyr. XX.431; Bereg m. Fornos Nyr. XX.476; Munkács és Bereg-Rákos vid. Pap Károly) — ol. *čiritej, čiritiš*: taillis, buisson; strauch, busch, gesträuch (Cihac, Barcianu).

csírta: morzsányi (Moldvai csáng. Nyr. III.2; X.203) — ol. *čirlē*: das geringste, die kleinigkeiten (Barcianu). Kimutatta Szarvas Gábor (Nyr. III.2).

csiszla: adókivetés (Moldvai csáng. Nyr. X.202); *csislál*: kivet (adót) (Bukovina Nyr. VI.472) — ol. *čislē*: cotisation, repartition (des impôts etc.); vertheilung (Cihac, Barcianu). A szó szláv eredetű; vö. ószl. *čislo*: zahl.

csobán, csobány: 1. *csobán*: juhász (Brassó m. Hétfalu Nyr. II.476); 2. *csobány*: nagy juhászkutya (Udvarhely m. Vadr.; Csík m. MNy. VI.370) — ol. *čobān*: berger; schäfer, schafhirt (Cihac, Barcianu). Megvan Edelspachernél is (NyK. XII.99). A szó eredetije a perzsa *šubān, čubān* (berger, pâtre); innen a török *čobān*. Hogy az oláhba egyenesen a törökből került bele, mint Cihac és Şaineanu véli, azt nem merném határozottan állítani, mert átvehették az albánból vagy a szerb-horvátból is, a melyekben szintén megvan *čoban* alakban.

csokány: csákány (Brassó m. Tatrang Nyr. II.476); *csokán*: 1. csákány; 2. metszőfog (Moldvai csáng. Nyr. X.204) — ol. *čokan*: marteau; hammer (Cihac, Barcianu). A köznyelvi *csákány* alak vagy egyenesen a törökből (*čakan*), vagy a szlávtság közletésével (*čekan, čakan*) került a magyarba; a *csokány, csokán* alakot, a mely csak a hétfalusi és a moldvai csángók nyelvjárásában fordul elő, valószínűleg az oláh nyelvből vették, bár azt a lehetőséget is meg kell engednünk, hogy egyenesen a törökből került oda. De annyi bizonyos, hogy a *csokány, csokán* nem a magyarban előállott hangalaki változata a *csákány*-nak, hanem külön kölcsönvétel. Az *á>o* hangváltozásra biztos példáink egyáltalában nincsenek; a mi van, az csak látszólag az. Ilyenek volnának: *barásda* és *borosda, csáklya* és *csoklya, fáklya* és *fokla, fokja*, de ha eredetüket vizsgáljuk, ezek is külön kölcsönvételeknek bizonyulnak.

csoknyál, csiknyul. *Ėssze-csoknyál*: összeüt (tojást, fejet) (Udvarhely m. Kiss Mihály); *csiknyul*: koccint húsvéti piros tojással (játék; ketten a piros tojásuk hegyét összeütik, s a kié betörik, az a vesztes, és a maga piros tojását tartozik odaadni a másiknak; Csík m. Gyergyó Kiss Mihály) — ol. *čokn(esk)*: choquer, heurter, donner contre qch., picoter; anstossen, zusammenstossen; mit dem schnabel picken (Cihac, Barcianu). Az ige töve *čokn-* (főnévi igeneve: *čoknīre*, a befejezett cselekvés igeneve: *čoknit*). A székely *csoknyál* és *csiknyul* az átvett oláh szóból való magyar képzések; *csiknyul* e helyett: **csoknyul* (-ol) (vö. *lapis, sipánkodik, szírit, lapicka, kápiszta* < *lapos, sopánkodik, ssorít, lapocka, káposzta* sat.).

csomoxil: botoz (büntető eljárásnál használt kifejezés; Moldvai csáng. Nyr. X.205). Munkácsi Bernát szerint lehet, hogy a

török *čomak* (bot) szó az alapja' (i. h.), s ebben igazat adhatunk neki; csak hogy nem a török volt a közletlen átadó fél, hanem az oláh. A török *čomak*, *čumak* (massue de bois ou de fer) átment az oláhba *čomag* alakban (gros bâton, tricot, rondin, gourdin, assommoir; stock, knüttel, prügel); ennek a származéka a *čoměš*-*(esk)* ige (bâtonner, rosser, assommer de coups de bâton; derb prügeln, durcharbeiten). A *csomosil* ennek az igeének az átmagyarítása. A *š>s* a csángó nyelvjárásnak ismeretes hangváltozása (**csomosil > csomosil*); az utolsó szótagbeli *i*-t pedig (a mely helyett inkább *á*-t vagy *o* [u]-t várnánk: **csomozál* v. *-ol* [-ul], mint *csoknyál*, *csiknyul*), megmagyarázza az, hogy a *čoměšesk* ige főnévi igeneve *čoměšire*, befej. cselekv. igeneve pedig *čoměšit*, s ezek hatással voltak a magyar képzés alakulására.

csontorag : 1. csonka, béna. *Csontorag fa* : megcsonkított, töredezett ágú élőfa. *Csontorag ló* : béna ló. *Csontorag fog* (Háromszék m. Vadr.); 2. kiaszott és letörött fatető (Székelyföld Kriza) — ol. *šontorog* : boiteux, estropié; lahm (Cihac, Barcianu). Cihac, Edelspacher és Alexics véleménye szerint a magyar volt az átadó fél; de ennek ellenében vö. Schuchardt fejtegetését : Nyr. XVIII.484.

csuda : bosszúság. *Csudájának esik* : bosszankodik, zokon veszi (Kapnikbánya és vid. NyK. II.371); *csudás* : nehéz természetű, zsémbes (uo. 375). — ol. *čudš* : bizarrerie, dépit, colère, chagrin; ärger; *čudat* : curieux, étrange, bizarre, fantasque, singulier, fâcheux, intraitable; sonderlich, wunderlich (Cihac, Barcianu). A köznyelvi *csuda*, *csoda* szó a szláváságból került hozzánk. Az itt tárgyalt *csuda* szót a jelentésénél fogva külön átvételnek kell tartanunk, a melynek közletlen átadója nem az eredeti tulajdonos, a szláváság, hanem az oláhság volt. Vö. fönnebb : *cudát*.

csuklyon, csukjon (Brassó m. Hétfalu Nyr. III.524; XXI. 478; *csukoly* [? nyilván a közlő elvonása] Brassó m. Hétfalu Nyr. XVI.478); hegynyak. 'A *csukjononn* menyék kérésztül' (uo. XXI. 478) — ol. *čuk de munte* : faîte, cime d'une montagne; bergspitze, bergkamm (Cihac, Barcianu). A két szó összetartozása kétségtelen; a *csuklyon*, *csukjon* alkalmasint alakvegyülés útján állott elő, t. i. *csukon* + *csukja* (hegy *csukja*) = *csukjon*.

csuszkal : levág, leüt, lever, leszed (Szolnok-Doboka m. Domo-kos Nyr. XI.335) — ol. *čuskš* : coup avec un tampon, soufflet;

schlag mit dem zapfen, ohrfeige, mauschelle (Cihac, Barcianu). A *csusskal* az oláh szóból való magyar képzés, a szolnok-dobokai nyelvjárás hangbeli sajátága szerint *a*-val *o* (**csusskol*) helyett

csümlýe (Moldva, Klézse Nyr. VI.374; *cümlýe* Moldvai csáng. Nyr. X.203; *csümlý* Moldva, Klézse Nyr. IV.143): mese; *cümlýél*: mesél (Moldvai csáng. Nyr. X.203); *csümlýet*: ua. (Moldva, Klézse Nyr. VI.374); *csümlýget*: ua. (Moldva, Klézse Nyr. IV.143). — ol. *ćimil(esk)* [*ćimilire*, *ćimilit*]: composer, faire un énigme; ein räthsel aufgeben, ein räthsel auflösen (Cihac, Barcianu). Az egybevetés megvan Munkácsi Bernátnál is: Nyr. X.203.

dőák, deák, gyák, gyeák: kántor (Moldvai csáng. Nyr. II.487; X.203; Bukovina Nyr. VI.472) — ol. *diak*: chantre d'église, écrivain, étudiant; student, kirchensänger (Cihac, Barcianu). Munkácsi Bernát helyesen mondja, hogy 'kezdő hangjának *gy*-vé való válása és speciális *c a n t o r* jelentése bizonyítja rumuny származását' (Nyr. X.203).

deblák: sütő-tők (Udvarhely és Háromszék m. Dézsi Mihály) — ol. *dovlak*: cucurbita pepo, citrouille, courge, potiron; kűrbis, flaschenkűrbis (Cihac, Barcianu). Az oláh szó < tör. *devlek*: espèce de melon verdâtre.

debonda: vagyon (Brassó m. Tatrang Nyr. II.476); *dobëndál*, *dëbëndál* (Háromszék m. Uzon Erdélyi Lajos); *dobondál* (Háromszék m. Vadr.): rávesz, rábeszél. 'Rëä *dëbëndálá*, hogy mëgvëgye' (Háromszék m. Uzon Erdélyi Lajos) — ol. *dobîndë*: gain, intérêt; gewinn, gewinnst, zinsen, interessen; *dobîndesk*: remporter, emporter, obtenir, gagner, rapporter, venir à q.; gewinnen, bekommen, erlangen, erwerben (Cihac, Barcianu). Az oláh szó szláv eredetű; vö. ószl. *dobyti*: erhalten; úszl. *dobitel*: victor; holg. *dobiya*: erhalten; *dobiča*: beute; *dobitak*: vied; cseh, lengy. *dobytek*: hausvieh; rut. *dobyč*: beute; or. *dobyč*: beute; vö. még ószl. *bądq*: ero; *bądy*: futurus (Miklosichnál, a ki szintén szláv eredetűnek tartja az oláh *dobîndë* szót). Az egybevetés megvan Edelspachernél is (NyK. XII.99).

SZINNYEI JÓZSEF.

A SZÉKELY HANGRENDSZER.

II.

A székely magánhangzók megjelölésére ezt a betűsört használok: *a, â, ȧ, ȧ̇, ă, â, á, ȧ̇, e, é, ê, ê̇, ě, ě̇, é, i, í, o, ô, ó, ȳ, ȳ̇, u, ú, ũ, ũ̇*. A 'Székely nyelv hangjaiban' azért nem használtam ezeket a jeleket, mert a Nyelvőr is csak azóta állapította meg javarészüket (főkép Balassa József fonetikai kutatásai alapján); sőt e hangok nagy részére épen az említett dolgozat volt hivatva föl hívni a figyelmet. Ilyen hangok tudvalevőleg a székely *ȧ, ȧ̇, â, ȧ̇, é, ê, ě, ě̇, ô, ȳ*. Most azonban, hogy Balassa a 'Székely nyelv hangjai' jeleinél valóban tökéletesebbeket ajánlott, készséggel elfogadom az ő rendszerét, a mely sok félreértéstől és tévedéstől meg fog óvni bennünket. Ebben a rendszerben az *ȧ* jel az ajakzárást, az *ȧ̇* a magasabb nyelvallást, az *ă* pedig a rövid széles ejtésű magánhangzónak megnyúlt alakját jelöli meg.

Ezeknek előrebocsátása után áttérhetünk a székely magánhangzók rendszerének ismertetésére. A mint a fentebbi összeállításból is kitetszik, a felső nyelvallású magánhangzók egészen olyanok, mint a köznyelvben: *i, í; u, ú; ũ, ũ̇*. A rövidek széles ejtésűek, a hosszúak szűk ejtésűek. Annál változatosabbak a középső állású magánhangzók. A rövid *ê*-nek széles *ê̇* és szűk *é* a hosszúja, a rövid *o*-nak széles *ô* és szűk *ó*, a rövid *ö*-nek széles *ȳ* és szűk *ȳ̇* felel meg. A szűk *é, ó, ȳ* magánhangzók itt is meg egyeznek a köznyelv megfelelő hangjaival, de a széles *ê̇, ô, ȳ* nem olyan hosszúak, mint amazok, s inkább csak a rövid *ê, o, ö*-nek megnyúlt alakjai. Olyan félig hosszú magánhangzók ez utóbbiak, a melynek pótlónyújtás esetében és a folyékony *l, r, j* mássalhangzók előtt is hallhatók, a mikor az *l, r, j* e magánhangzókkal egy szótagba kerül. Az *ê̇*-ről még azt is meg kell jegyeznünk, hogy néhol, főkép a keleti székelységben, de az átmeneti nyelvjárásokban is több helyt valamivel magasabb nyelvallású (zártabb): *ê̇̇*.

Legtöbb eltérést mutatnak azonban az alsó nyelvallású magánhangzók. Az *ă*-nak rövid párja akadt az *â*-ban, csak hogy amaz szűk, emez pedig széles ejtésű. Ez utóbbi néha pótlónyújtás folytán meg is hosszabbodik: *â̇̇*, s ez is olyan természetű hang, mint a fentebb leírt pótlónyújtásos és félig hosszú magánhangzók. A hosszú szűk *ă* egyes vidékeken, főkép a keleti székelységben, de a többi székelységben is néhol, félig-meddig labialis ejtésű, s

mintegy átmenetet képez az illabiális *á* és a labiális *a* között (vö. 'Hunfalvy-Album' 34); ezt a hangot így jelöljük: *ǎ*. A magashangú *e* mellett is egy érdekes vegyes hangot találunk a székelységben, az *ē* hangot, a mely a mély *á* és a magas *e* között van. Mind a kettőnek pótlónyújtásos alakja is használatos: *ǎ̃* és *ē̃*. Nem kevésbé érdekes a labiális *a*, a melyet valamivel zártabb ajakkal (az *o* felé közeledve) is ejtenek a székelységben. Ez utóbbi ejtismódnak a jele: *ɑ* (vö. 'Hunfalvy-Album' 32). Ezek a magánhangzók is előfordulnak pótlónyújtással: *ǎ̃* és *ɑ̃*.

A magánhangzóknek ezt a rendszerét tünteti föl a mellékelt táblázat. E táblázatba rekesz között még egy magánhangzót vettem föl, a rövid *æ* hangot (vö. Balassa: *Phonetika* 47), a mely a rövid *ö*-nél egy fokkal nyitabb, tehát alsó nyelvállású. Ez a labiális magánhangzó a székelységben csak az *œ* diftongushoz fordul elő mint kapcsoló hang; a szomszédos kisküküllői nyelvjárásban azonban önállóan is használatos a köznyelvi *ö* helyén.

Még e magánhangzók használatáról kell egyet-mást elmondanunk. A felső állású *i*, *í*; *u*, *ú*; *ü*, *ű* hangok használatára vonatkozólag nincs semmi észrevételünk, mert tökéletesen úgy használtatnak, mint a köznyelvben. Pótlónyújtás esetén a hosszú *í*, *ú*, *ű* szerepel; pl. *síva*, *lúsúni*, *kerúni*. A középső és alsó állású magánhangzók közül az *ǎ*, *ǎ̃*, *ē*, *ē̃* használatára nézve általában azt mondhatjuk, hogy mennél keletebbre megyünk, annál jobban észlelhetjük őket, de azért a nyugati részekben is előfordulnak nagyrészt, s viszont a keleti nyelvjárásokban is váltakoznak néha a köznyelvi rendes ejtéssel. A rövid *ē* olyan, mint a köznyelvben. Használják a marosi, sóvidék-havasalji, csíki, gyergyói és háromszéki nyelvjárásokban, bár nem egészen úgy, mint a köznyelvben; pl. *nem*, *ne*, *se*, *le*, *te* mindig nyílt *e*-vel van (Székely nyelv hangjai 6), holott a köznyelvben zárt *ē* használatos e szavakban; viszont a *-t* rag előtt zárt *ē*-t ejt a székely a köznyelvi nyílt *e* helyett: *kesemēt*, *életēmēt*, *gyermēkeikēt*, *kijelēkēt* sat. A kelesztúri nyelvjárásban az *ē* helyett *ö* használatos, néhány szó kivételével, a melyekben megmarad az *ē* (pl. *ēggy*, *sēerte*, *ēssēe*, *-ē* és a mélyhangú szavakban: *tēnnap*, *nēhány*, *lējány*, *rēja*, *hērvad*, *gyērtya* sat., vö. Vadrózsák 549). De itt is vannak kivételek; pl. a keleti székely *mēg* itt *meg*, *kēll*: *kell*, *mēssze*: *messze*, *nēgyven*: *negyven*. Megemlítem még, hogy a keleti székely *ēnged* kelesztúri *ōnged*; a köznyelvi *össze*, *sörget* az egész székelységben *ēssze*, *sērgel*; végül a köznyelvi *este* ily alakban is járatos a szé-

A SZÉKELY MAGÁNhangzók Táblázata.

	Mély hangok		Vegyes hangok		Magas hangok	
	szűk	széles	szűk	széles	szűk	széles
Illabiális	Felső	.			i	i
	Középső				e	é, ê, ë, ê
	Alsó	á		é, ê		e, ê
Átmeneti	Felső					
	Középső					
	Alsó	é				
Labialis	Felső	ü			ü	ü
	Középső	ó			ö	ö, ô, ø
	Alsó					[œ]

kelységben: *öste* (SzNyH. 8). A homoródi nyelvjárásban végre az ész és özés együttesen járja, még pedig némi szabályossággal; t. i. a két és több tagú szavak végső szótagjaiban e nyelvjárás *ö*-t ejt *ē* helyett, de rendszerint csak akkor, ha az elől álló szótagokban, főképp pedig az első szótagban, nincs *ē* vagy *ē̃*. Ez utóbbi esetben ugyanis a második, harmadik sat. szótagokban is megmarad az *ē*; pl. *embör*, *embörök*, *kesetök*; *fél*, *kérésst*, *pérél*; *keccör*, de *éccör*. Az első szótagban mindig megmarad az *ē* változatlanul (vö. Vadrózsák, 558 és SzNyH. 3). Talán mondanom se kell, hogy a keresztúrral szomszédos nyelvjárások érintkező pontjain az átmenet világos jelei észlelhetők, a menyiben egyes helységek vegyest özők és észök (SzNyH. 2).

A rövid *ē*, *o*, *ö*-nek megnyúlt alakja az *ē̃* [*ē̃*], *ó*, *δ*. Mennél jobban megyünk kelet felé, annál zártabb ejtésű az *ē̃* = *ē̃*. Az *ē̃*, *ó*, *δ* hangoknak kétféle szerepkörük van a székelységben. Az egyik az, hogy olyan szavakban használatosak, a melyekben eredetibb *é*, *-ov*, *-öv* volt, s a melyekben egyes más nyelvjárásokban *í*, *ú*, *ü* van; pl. **sép*, *lov*, *köv* helyett és debreceni *sép*, *lú*, *kü* helyén székely *sép* [*ssép*], *lő*, *kő*; míg pl. eredetibb *é*, *-av*, *-ev* helyén mind a debreceni nyelvjárásban, mind a székelységben *é*, *ó*, *ö* van: **hét*, *hav*, —, debreceni és székely *hét*, *hó*, —. Ez utóbbiak helyett néha diftongusok is hallhatók: *h^oét*, *h^oó* sat. Szerepelnek továbbá a szótagzáró *l*, *r*, *j* folyékony mássalhangzók előtt a rövid *ē*, *o*, *ö* helyett és pótlónyújtás esetében; pl. *fél* [*fē̃l*], *hól*, *föl* és *fē̃* [*fē̃*], *hő*, *fő*. De ezt is meg kell különböztetnünk egy másik pótlónyújtástól. Vannak szavak, a melyekben a mai *-él* eredetibb **-el* helyett van, s a melyekben *-ol* mellett *-al* és *-öl* mellett *-el* található. Ezekben az *l* kiestével hosszú szűk *é*, *ó*, *ö*-t találunk: **mëndégelt*, *volt* [*val-*], *költ* [*kelt*]: székely *mëndégét*, *vót*, *kött*; s ezek helyett is hallhatók diftongusok: —, *v^óót*, *k^óött*. A *vót*, *kött*-félékben azonban a magánhangzó nem újabban hosszabbodott meg, hanem már régebben is hosszú volt (erre mutatnak a régi *vót*, *kött*-féle alakok is); s ez alakok az egész székelységben így hangzanak, ott is, a hol az *l* máskülönben nem szokott elmaradni (pl. Háromszéken). Ezeket tehát a mai székelység már ily alakban, készen kapta, s csak az *l*-et hagyta el, úgy mint némely más hosszú magánhangzóknál (vö. *páca*). Ezek ép oly eredeti hosszú magánhangzók a székelységben, mint az **é*, *-av*, *-ev* helyett való *é*, *ó*, *ö*, s ép úgy diftongizálódnak, mint ez utóbbiak. Ellenben a pótlónyújtásos *ē̃*, *ó*, *δ* szintolyan újabb fejlemény, mint az **é*, *-ov*, *-öv*

helyett való *ē, ô, ô*. Emezek még nem rég *ē, o, ô* diftongusok lehettek, amazok a székelység nagy részében még ma is *ē, ô, ô* alakban járatosak. Azért rendesen nem is szoktak diftongizálódni (Szék. diftong., Nyr. XXII.124).

A rövid magánhangzókna a szótagzáró *l, r, j* előtt való megnyúlása az egész székelységgel közös. Még pedig a rövid *u, q, á, c, ē, ē, o, ô* magánhangzók *á, â, â, é, ê, ê, ô, ô*-vé lesznek, a rövid *i, u, ü* ellenben *í, ú, ü*-vé; pl. *râj, rêj, âlmât, êl, êl, fêl, fôj, fôl; têt, húsûl, ûl*. Az *l, r* kiestével és pótlónyújtás esetében ugyanezt észleljük; pl. *âma, âmq, âmât, émênt, émênt, fêmênyên, porôtam, fêkôlt; sêvât, búsúnak, kerûtem*. A hosszú magánhangzók mellől az *l* egyszerűen elmarad: *pâcu, vâné, hâsbô, késbô, kinyîna, tûnan, gyûne*. Mindez azonban csak a magánhangzóval egy szótagban levő *l, r, j* előtt vagy kiestével történik. Megjegyzendő még, hogy szó végén az *l* hang csak akkor marad el, ha az utána következő szó mássalhangzóval kezdődik, de ha magánhangzó áll utána, megmarad; pl. *ssekerivê mê csûfôkodik* és *arûl a ssekeret êcserêle*. Hogy az *l, r* mely nyelvjárásokban marad el s melyekben nem, azt egy más dolgozatomban részleteztem az egyes székel nyelvjárások jellemzésekor (vö. Csiki székelység, Nyr. XXII.213). Itt csak annyit jegyzek meg általánosságban, hogy mennél nyugatibb a nyelvjárás, annál gyakrabban hagyja el az *l, r* mássalhangzókat.

A mit a SzNyH. 9. lapján a széles ejtésű hosszú magánhangzokról elmondtam, az kissé zavaros leírása a fõntebb elsorolt sajátságoknak. Ez az oka, hogy a magánhangzókna ottani táblázatába is több tévedés csúszott be.

Mint az *l* kiesése, úgy a rövid *â* magánhangzó is annál sűrűbben jelentkezik a székelységben, mennél tovább haladunk keletről nyugat felé, ámbár a legkeletibb részen, pl. a csángóknál is feltalálható. A hol használatos, ott a szótagzáró liquidák előtt néha meg is nyúlik s széles *â* lesz belõle: *âlmât, âmât, âlmât*. Használatát illetõleg fõntebb említett dolgozatomhoz utasítom az olvasót. Itt csak annyit jegyzek meg ezúttal, hogy a székelységben csupán *â* [â]-hangzós szótag előtt fordul elõ, tehát magánhangzó-illeszkedés számba megy; pl. *âpâm* [âpâm], *lâkadâlmât, nâgy ssâm* sat., de *apa* [âpâ], *lakadalom, nâgy* sat. (vö. HunfAlb. 35).

A hosszú *û* kelet felé mindinkább átmegy a félig-meddig labiális *â*-ba (*nyâr*); szintûgy az *e* a vegyes hangú *ê*-be (*mêszêl*), s az *u* zártabb ajakállású *q*-ba (*nqy*). De azért mindezek nyuga-

ton se ismeretlenek. Az *á*, *ê* és *é*, *ê* a már fentebb leírt pótló-nyújtásos hangok.

A székelységben tudvalevőleg magánhangzó-diftongusok is vannak, még pedig különböző vidékeken két sor diftongust találunk: *‘é*, *‘ó*, *‘ö* és *‘é*, *‘ó*, *‘ö*. Pl. *‘én*, *v‘ót*, *s‘öd*; *‘én*, *v‘ót*, *s‘öd*. Használatukra nézve vö. „A székely diftongusok“, Nyr. XXII.124.

Az orrhangú magánhangzók se szokatlanok a székelységben, főkép kelet felé. E magánhangzók rendesen csak szótagzáró *n* (ny) előtt fordulnak elő, s a nasalis "gyöngén hallható *vén*, *lén*; *vén*, *lén*; *vén*, *lén*. De ha az *n* (ny) után magánhangzó következik, vagy ha az *nn* hosszú (kettős), akkor nem hallatszik az orrhang: *vén embér*, *lénányos*; *vénnek*, *lénánnak*; *lén* de *lénányok*, *tehe* de *tehenyök*. Vö. még: *miha* 'mintha' sat. SzNyH. 18.

A mássalhangzókról kevés mondanivalónk van; mindössze csak annyi, hogy az *ly* hang a székelységben teljesen hiányzik. Helyette mindig *j* használatos: *kiráj*, *székéj*, *ijen*, *ojan*, *juk*, *heje* [*héjje*], *ájon* [*ájjon*], *hájja* sat. A többi mássalhangzó olyan, mint a köznyelvben.

Végül még a hangsúlyról kell egyet-mást elmondanom. Tudvalevő, hogy a hangsúly a székelységben nagy szerepet játszik, pl. az első, erős hangsúlyú szótagban gyakran megőrzi az eredetibb hosszú magánhangzót, vagy pedig meghosszabbítja a köznyelvi rövid magánhangzót: *mútat*, *kútat*, *szüret*, *tükör*, *rókon*, *vidék*, *régyás*, *bátos*, *dicső* sat. (Nyr. XIX.318). De fontosabb ennél az éneklő hangsúly. Erre Budenz, Kriza, Lőrincz Károly s mások adatai alapján már a SzNyH.-ban fölhívtam a figyelmet (11. l.). Később Balassa József s mások is megfigyelték, s hasonló eredményhez jutottak (Nyr. XIX.72, 176, 317). Ez a hangsúlyozásmód nem erősségi hangsúly, hanem magassági hangsúly, s nem is a mondat jelentését változtatja meg, hanem csak a figyelmet kelti föl, s főkép élénk előadásban használatos. A székelységben akként jelentkezik, hogy a mondat utolsó szótagján lassan emelkedik a hang magassága, s e mellett a rövid magánhangzó megnyúlik: *Hát kijed most jó huzá?* — *Elvéném tőle, d' immán hész szokótt!* — *Úgy megütött hógy!* — *Mitê?* sat. (Vö. MNyjár. 100). Használják különösen a keleti részekben (Háromszéken), de nyugaton se ismeretlen.

Nem egy eltérést mutat a mondathangsúly is; de ez utóbbi a szórenddel levén szoros összefüggésben, e fonétikai dolgozatunk keretén kívül esik.

STUEBER JÁNOS.

A ROKONÉRTELMŰ SZÓK.

Nagy figyelemmel kísérem azokat az érdekes szómagyarázatokat, melyek egy magyar szinonimika első kísérleteiként néha-néha a Magyar Nyelvőrben napvilágot látnak. Sok élesesztű fejtegetést olvastam köztük; bár megvallom, néha úgy rémlett előttem, mintha a szerző ott is keresne értelembeli különbséget, a hol nincs; mert hiszen senki se tagadhatja, hogy minden nyelvben, s így a magyarban is, vannak olyan szók, melyek teljesen azonos fogalmat fejeznek ki. Másfelől meg azt hiszem, célszerűbb volna e fejtegetéseket, ha majdan kötetbe gyűjtenek, sokkal rövidebbre szabni; ez a gyűjtemény használhatóságát minden esetre előmozdítaná.

Úgy látszik azonban, hogy erre, már t. i. a kötetbe gyűjtésre, még igen sokáig kell várunk. Ha minden két-két rokonértelmű szóról hosszas fejtegetés készül, talán csak unokáink fognak egy magyar szinonimikában gyönyörködhetni. Azért talán helyes volna, ha addig is, a míg ily teljes és tökéletes gyűjteményt adhatunk ki, kevesebbel is beérnők, t. i. a rokonértelmű szókknak minden magyarázat és fejtegetés nélkül való csoportok szerinti egybeállításával. Nem is annyira szinonimikára gondolok, mint inkább egy frazeológiára, mely az egyes fogalomkörök szókincsét tartalmazná, olyanformán, a hogy pl. a német Schlessing 'Der passende Ausdruck' című könyve. Ilyen mű nagyon fontos előmunkálata volna a készülő ideális szinonimikának, s a mellett nagy értéke volna nemcsak a magyar nyelv tanulóira, hanem a már magyarul tudókra nézve is.

Nem tudom, hogy jól megértettem-e magamat, de azt hiszem, eszmémet világossá tehetem egy példával. Ennek a szólásgyűjteménynek egyik lapján pl. e szó volna: *hajó*. E cím alatt volnának elsorolva a következők: *gályá, sajka, ladik, csónak, nassád, lélekvesztő, komp, dereglye, lép, tutaj, szál-talp, gyaloghajó, révhajó, gémia*.

Következnének a hajó részei: *hajóderék, hajófenék, hajófedél, hajó orra, h. fara, átaldeszka, átalpad, padlódeszka, balkány; vitorlafa, őrfu, árboc-szál, alattság, vasmacska, vasmacska ssakállá, h. lapát, cvező, h. csáklya* sat. sat.

Vagy pl. a *szűrőfegyver* cím alatt el volnának sorolva a *kopja, gerely kopjafa, lándsa, dárda, hajító dárda, lancia, öklelőfa, fentő, tör, gyíkleső, handsár* sat.

Ennek az egybeállításnak a magyarul jól tudó emberek így

is hasznát vehetnék, mert nyelvérzékük segítségével az elősorolt szók közül kitalálnák azt, a melyikre nekik ép szükségük van. Legfőljebb oly helyeken kellene rövid zárójeles magyarázatot csatolni a szóhoz, a melyiknél föl nem tehető, hogy azt általánosan ismerik: pl. főntebb az *őrfa* mellé, mint használatból kiment jó régi szó mellé oda lehetne tenni: *főárboe*; vagy pl. a főntebbi *lancfa* után azt, hogy ,hasta‘.

Ily könyv szerkesztése volna szerintem a legelső teendő; azt hiszem a Nyelvőr szerkesztősége nem pazarolná terét hiábavaló dolgokra, ha a rokonértelmű szók tudományos fejtegetésén kívül ilyes szócsoport-összeállításoknak is megnyitná hasábjait. Ime én ezennel meg is kezdeném a sort.

A haldoklás és meghalás kifejezései: Halálára jut. Eljön élete utólja. Kirántják alóla a földet, a gyékényt. Megadják neki az utolsó kenetet. Halomása esik. Leteszi életét. Hideg föld árnyékába borul. Halálos hályog takarja szemét. Ott hagyja a fogát. Halál fia. Földet fal. Földbe enyészik. Kibocsátja magából lelkét; elajánlja, kiajánlja, kifújja, kiadja lelkét. Kimulik ez árnyékvilágból. Deszka közé teszik. Megkönnyebbedik ágya szalmája. Deszkát árul (Földváron). Nem eszik több kenyeret. Lehellete megszegik. Leszalad a csillaga. Meghalálozott. Kiment, kiröpült belőle a lélek. Leesett az álla. Felfordult a szeme. Meggebedt, fölfordult, kiment belőle a szusz. Elragadta, elvitte a halál. Lelke kiszakadt testéből. Örökös éjszakára virrad. Földet húznak rája. Rájött a halálos este. Megboldogult. Kiszenvedett. Elaludt az úristenben. Kinyújtóztatták. A halál fogára jut. Koporsóba teszi a halál. Beteszi ajtaját a halál. Kibúcsuzik lelke a testéből. Elvágják élte fonalát. Virágjában csipte le a halál. A halál horgára akadt. Egy lett a halállal. Elejtette a kis kést (kanalat). Elragadta a szent Mihály lova. Ráfektették a szent Mihály lovára. Lehunyt a szemefénye. || Haldoklik; halódik; halófélben van. Vivódik a halállal. Vonaglik. A végét járja. Az utólját járja. Fogy a párája. Nem messze viszi. Dögrováson van. Megérett a halálnak. Csak hálalni jár bele a lélek. Nehezen ér több kakukszót. Halálán van. Már kiverte a halál vize. Halál kutyái ugatnak belőle. Ütött az órája. Földbe viszi a baj. Nem ér több holnapot. Koporsóban a féllába. Nem ér az élete egy hajítófát, egy polturát.

E s z t e l e n , b o l o n d : Megháborodott, eszeveszett, bomlik, nincs ki egészen, kurtaeszű, félkegyelmű, golyhó, balgatag, agyat-

lan, eszelős, oktondi, oktalan, bujdosó elméjű, félre-elmével van, hiányzik egyik kereke, csába, gyöngefejű, gyöngeeszű, elcsábult elméjű, megcsábult, bódult elméjű, vízesű, tök az agya, üres agyú, esze bontakozott, helyéből kibillent az esze, szárába (lábába) szállott esze, eszetlen, fűrt agyú, fűrt agyas, eszeficamodott, esze-felejtett, éretlen eszű, darabos eszű, eszefordult, elmétlen, rövid értelmű, futó bolond, üres a felső hajlék, bangó a feje, higan vagyon esze, feje lágyára esett, kevés a vágott dohánya, kevés van a sólartójában, kiszöktek a felső várból, megvan keveredve (habarodva), nagy pipájú kevés dohányú, nem költ józan észből, ögyeleg az esze, mamlasz, málé, buta, ostoba, kevés a sütni valója, sült bolond, tökkel ütött, buksi fejű sat.

M e g f u t , s z ö k i k : Eloldja a kereket, elillan, elszelel, el-lából, odébb áll, eleblából, hült helye lett, befellegett, szaladásra veszi a dolgot, megszalad, eloson, megugrik, kereket old, úti laput tett a talpa alá, illára veszi a dolgot, iramlík, elveti magát, neki v. utána rugaszkodik, fölköti a nyulak hocskorát, megnyujtja az inát, ugyancsak szedte a lábát, fussra vette a dolgot, elpusztult sat.

N é z : Tekint, pillog, pillant, hunyorít, hunyorgat, rá vesz v. rajta vesz a szeme, szemének fölvirrad a héja, szeme tébolyg, ráfeledkezik, szeme széjjelvillog, szeme káposztás kertbe néz, rákacsint, kacsintást vág rá, szemét ráfordítja, rámereszti, rászegezi, ráfüggeszti vmire, meredt szemet vet rá, szemét elmereszti, majd benyeli szemével, görbe szemmel néz rá, rövidet lát, kemény nézésű sat.

Ennyit mutatóba. Végcélul még csak annyit, hogy efféle szó-csoportokat már régebben is összeállítottak néhányan, hogy a ki ily gyűjteményt szerkesztene, igen becses előmunkákat találna Lehr Toldi magyarázataiban.

RADÓ ANTAL.

IRODALOM.

„A magyar nyelv és nyelvtudomány rövid története“.

I. kötet. A magyar nyelv ó- és középkora. Irta Imre Sándor. (1891)

II. Középkor. I. Időszak. Az Árpád királyok kora.

Rövid találó képen rajzolja meg a szerző a kor művelődési viszonyait, a keresztyénség befogadásának és az állam megalakulásának a nyelvre gyakorolt hatását. E révén sok idegen szó és

kifejezés, még több szószerint magyarra fordított került a nyelvbe; de, a mit Imre elfeledett kiemelni, nem csak ezen az úton, hanem az itt élt és igába hajtott szláv s a már e korban sűrűn be-telepített német népekkel való mindennapos érintkezés útján is. Kevés van ugyan az e korbeli oklevelekben följegyezve belőlük, de kétség híján való, hogy sok gazdasághoz tartozó tárgy szláv eredetű neve már e korból való. Egy történeti esemény megítélésében azonban nem érthetnek egyet a szerzővel. Hogy t. i. „a nyelv érdeke lehetett egyfelől mozgatója annak a vissza- vagy ellenhatásnak, mely I. István s I. Béla alatt nyilatkozott. A régi gondolkodás- és érzésmód ellenségei erőszakot tettek a nyelven is, a szellem legbelsőbb ösztönén, legsajátabb tolmácsán. Nemcsak az ősi szokásokat, egyszerű természetkultust érezhették megváltoztatva vagy éppen megsemmisítve és így lelki valójokat, lényegöket erőszakkal átalakítva, hanem az élet legnemesebb kifejezőjétől, a társas élet közlőjétől és tényezőjétől a nyelvtől is megfosztva, mely a nép ősi dalaival, áldozati s más énekeivel, közmondásaival, hagyományaival s mindennel, a mi neki szent volt, összefüggött” (35). Ez a bonyodalmas mondat alakilag is kifogás alá vethető. Sok a szó és kevés az értelem. Hogy a nyelven erőszakoskodtak, a népet nyelvétől is megfosztották volna e korban, bizonyíték híján nem hihető, de maga a szerző is nyomban megcáfolja ezt a nézetét. „Másfelől a nemzet előkelői sokkal önérzőbbek és tartózkodóbbak voltak, mintsem a hazai élet természetes eszközéről, a nemzeti nyelvről meg tudtak volna feledkezni. A törvényhozás magyarul tárgyalt. A hazába költözött idegen főurak és családjaik magyarokká lettek. Az egyház sem rekesztette ki maga köréből a nép és nemzet nyelvét. A templomi oktatás, a szentségek kiszolgáltatása, a térítés és lelkipásztorkodás érdekei azt okozták, hogy a magyar nyelvet tanulják s műveljék ebben a körben is”.

Az e korbeli nyelvmaradványokról szólóban külön tárgyalja az oklevelekben talált szókincset és az első összefüggő írott nyelvemléket: a Halotti beszédet és Königsbergi töredéket.

Az elsőből csak némi mutatványt közöl Wenzel, Pesti, Czinar sat. gyűjteményei után s jobbadán a Jerney olvasása és fejtegetése nyomán. Elismert dolog, hogy ezek a gyűjtemények kevés kritikával, még kevesebb nyelvészeti képzettséggel, elmeiell szerződtek egybe s nagyon is elkélő volna e maradványok gondos, bírálatos összegyűjtése s földolgozása, mintegy kiegészítő első részeül

a már megjelent Nyelvtörténeti Szótárnak, a melyben t. i. csak a kétségtelenül világos adatok leltek eleddig helyet. Az bizonyos, hogy nem gyermekmunka ezeknek a latin oklevelekben elszórtan található magyar szavaknak a helyes olvasása, sőt sokszor lehetetlen az ingadozó, bizonytalan ortográfia miatt. A mi az eddigi gyűjteményeknek hasznavehetőségét főképen csökkenti, az, hogy többnyire pusztán szavakat idéznek kiszakítva a talán magyarázó tartalomból, s ezáltal az ember csak találgatózhatik minden támogató alap nélkül. Az új gyűjteménynek csak úgy lesz a nyelvész szemében becse, ha ez is a NyTörtSzótár szellemében szerkesztődik, annak berendezését követi, hogy az olvasás helyességéről akárki meggyőződést szerezhessen.

Imre az ő szokása szerint e források kihasználásában is kevés önállóságot tanusít, veszi úgy a mint találja minden fontolgató kritika nélkül. Pl. régi magyar férfi- és nőnevekül a többi között ilyeneket is elősorol: Csőre (!), Fonder, Iborka, Altód, Zömök. Az olvasás a Jerneyé, ő csak átvette, mint 'a melyeknek olvasása biztosabb és Jerneynek inkább sikerült' (38). Bizonyítanunk se kell, hogy szikrát se sikerült; de mivel az adatok mai ortográfiával vannak közölve, nem szólhatunk hozzá.

Az okiratokbeli magyar szavak közül csak néhányra akarok megjegyzést tenni.

Imre a *fő* szónál idézi ezt az adatot is: Csörcsefő (39), máshol 'Churchu fő' (41). Az utóbbi se lehet pontos másolata az eredetinek. Erről az adatról dr. Jancsó Benedek is megemlékezett és egy ép oly különös mint eredeti olvasását adja: 'Fordúl elő még egy sajátságos szó az Árpádkori oklevelekben, melynek eddigelé igen távoli és tudós magyarázatát szokták adni és ez a *chur-chufeu*. Egy 1086-iki oklevélben olvassuk: 'terminatur ab occidente ad caput voraginis, quod dicitur *churhufeu*'. Ugyanez a szó egy 1234. ugyanarról a tárgyról szóló oklevélben így áll: terminatur ab occidente ad caput voraginis, quod dicitur *Churhufeu*. Ez utóbbi csak másolja az előbbit s épen azért pusztá tollhibának tarthatjuk a *Churhufeut* a *Churchufeu* helyett. Én azt hiszem s a következő tények alapján vitatom, hogy itt se *k* hangú olvasásnak, se *kh* hangúnak helye nincs, hogy ez a *Churchufeu* semmi egyéb, mint a *ma* is ismeretes és caput voraginit tevő *csorgófő*, *csurgófő*. Hogy az első *ch*-t *cs*-nek olvastam az *u* előtt, azt hiszem, senkinek se lehet kifogása ellene; hogy a második *ch*-t *g*-nek az *ó* előtt, arra is vannak okul szolgáló tények, pl. a *ch*

egyenesen *g* helyett áll egy 1211-iki oklevélben: *qui est de udvornicis bichachiensibus...*, s: communiter cum villanis *Bychachy* és harmadszor *bigachiensibus*. De a *ch*-nak egy szóban kettős *k* v. *g* v. *cs* jelentése nem ritka, pl. *Chopulch*: Kapolcs, *humuch-uruk* 1086: homokárok, *teluch*: telek; más szóban pedig *cs*: *Chepel*, *Vuchmes*: Vöcsmés, *Buchu*: Búcsú, *Acha*: Acsa, sőt mint *s* is: *Chomodi*: Somodi, *Chochu*: Kosu. Minekutána a mai *csurgófő* az árpádkori *churchufeu*-vel tökéletesen egyjelentésű, minekutána a leírásban követett ortografia magából az okirat szövegéből minden baj nélkül megmagyarázható, világos, hogy e szóban se lehet *kh* hangú olvasást követni, habár a rokon nyelvekből nyelvünkbe átnyúló vonatkozás is esnék áldozatul a pozitív igazságnak (dr. Jancsó Benedek: Hogyan kell olvasni a HB. *ch*-ját? Középisk. Szemle 1882. I. f.).

Egész teljességében idéztük ezt a „pozitív igazsággal” kérkedő véleményt, hogy tisztán lássuk, mennyire nem könnyű munka a régi iratok helyes olvasása. A nyelvtörténetben jártas nyelvész egy tekintetre tévesnek mondja ki mind az Imre, mind a Jancsó olvasását. Az Imréé vagy inkább a Jerneyé csak úgy taláломra odavezett minden komolyabb fontolgatás nélkül való. A Jancsóé megokoltnak látszó, de ha latoljuk ezeket a „tényeket”, könnyen meggyőződhetünk hiú voltukról. Jancsó a *Churchu*-beli végső *u*-t minden magyarázat nélkül hosszú *ó*-nak olvassa; s itt a bökkenő. A HB. korában és még nagy ideig azután is a melléknévi igenév képzője *ov*, *ëv* (*ou*, *cu*) volt s általában a hosszú *ó*, *ö* diftongussal íródott és ejtődött oklevelekben: ket *you* küzi, *thorlou*, kerek-*ozou*-tu, Curtueltou; HB. *uolov*, *iarov* sat. Ha tehát itt melléknévi igenév volna, bizonyára így volna írva: *Churchuv feu* (v. *Churchou feu*). Hogy a második *ch*-t *g*-nek olvassuk, ahhoz kevés az az egyetlen adat, mikor ugyanabban az okiratban kétszer *ch*-val van s egyszer *g*-vel az adat. De hisz csak rá kell néznünk a szóra, hogy meglássuk, ez a szó semmi nem egyéb, mint az oklevelekben gyakran megforduló: *hurhu fő*, vagyis újabb alakkal *horhfw* locus 1268. (Wenzel III.191), a hogy a Nyelvtört. Szótár idézi és Dunántúl ma is eléggé ismert szó.

Az *ügy*: fluvius szóra idézve találjuk az Érdy és Jordánszky codexek eme nevezetes szavát is: *ugrogy*, Imre szerint = *u g r ó ü g y*! A Nyr. XX. kötetében magam is foglalkoztam e különös szó miként olvasásával. Simonyi ugyanott *ugrógy*, *ugród*-nak értelmezte, demin. -*d* (*gy*) képzővel. A mennyire tölem telt, igyekeztem

megbizonyítani e nézet valószínűtlenségét, okokkal támogatván a magamét, hogy t. i. az Érdy és Jordánszky codexek „*ugrogyok*” szava = *u g r ó g y ó k* (j ó k) = ugró, rohanó folyók, vagyis többes számú alakja a régi jó: fluvius szónak. S e nézetemben nem ingat meg az Imre *ugró-ügy* olvasása sem. Két szó összevonódásához mulhatlan föltétel a gyakori együttjárás a beszédben, ez pedig szemmeláthatólag a codexírók mondva csinált kitétele az árvíz kifejezésére, nem is tekintve azt, hogy e korban még az *ügy* szó bizonyára hosszú hangzóval ejtődött: *ügy* (vö. cser. *vül*: aqua, vogB. *vít*, vogL. *uit*).

Az okiratbeli magyar k é p z ő k közt szerepelnek ilyenek is: -u, -e: *Apa, Mocsu, Vada, Csege, Csejte*; -árd: *Temérd, Temérdék, Szalárd*; -va: *orotva*. Folyó nevekben: *Bitva, Boldva, Ikva, Színva*. Bizonyítékaul, mennyire nincsenek tisztában a kolozsvári nyelvészek a képzők eredetének s mivoltának kérdésével.

Helynevek komoly etimológiai gyanánt találjuk: *Abony*: Aba hon, *Gyarak, Gyarmat*: ettől a m. gyökörtől *gyar*, *Kubin*: Keve, *Mehádiu*: rómaiaknál *media*, Pesti szerint *Miháld* magyar névből, *Szentye*: szent angyal, *Miskólc*: Miska, Mihálytól (!), *Szolnok*: lat. *sal*, *Somorja*: S. Mária sat. Igaz, hogy másoktól kerültek ki ezek a badarságok, de — qui tacet, consentire videtur!

A ruha, fegyver, s hangszer nevek közt föl sorol olyanokat is, a mikről még hírrel se tudhattak ebben a korban, pl. *bunda, condra, gerezna, gúnya, istameth, sólya*: l. solea, *süveg* (!); *bárd, fegyver*; *duda, flóta, furulya, hegedő*: Kassai szerint idegen szótól; vagy a *hedeg*-től, ebben *hederít*; sokkal hihetőbben az olasz *fidico*-tól (46). Véleményem szerint is ez az utóbbi származtatás a valószínű, noha Munkácsi a vogul *sanxveltep* alapján (Nyr. XXI.) ugor eredetűnek vallotta.

Részletes és gondos munkával ismerteti az e korbéli irodalmi nyelvmaradványokat: a Halotti beszédet és könyörgést, s a Königsbergi töredéket. Föltűnőnek találjuk azonban, hogy Simonyinak a HB.-ről írt, mindenesetre figyelemre méltó értekezését Imre nem ösmeri, talán azért, mivel a Nyr. IX., X. kötetében jelent meg. Nagy részben a Toldy fejtegetését bővíti ki, még pedig csekély szerencsével. Imre, mint már kiemeltem, az alapfogalmakkal nincs tisztában s a róluk táplált ferde nézetekből következnek nagy tévedései.

A HB. olvasását pl. így adja: „Látjátok feleim szömtökeket, mik vagymok; isa por és hamu vagymok... Heon tilova őt egy fa gyümölcsétől sat. KbT: „Ugy szolanak (szolanak?) világ-

nak kezdetjétől fogva: rótonk ez nem lött vala' sat. Különös egy olvasás! Se a mai, se az akkori kiejtést nem követi, hanem a kettőnek különös zagyaléka. Mindenesetre az volna a fő dolog, a régi nyelvméleket összes a nyelvtudomány adta eszközeink felhasználásával korhűen, a régi kiejtés szerint olvasni, fölmutatni, hogy hangzott az íratása korában. Nyelvtudományunk e cél felé már nagyot haladt, a mint arról Imre is a Simonyi említett értekezéséből meggyőződhetik.

Következik e nyelvmélekek minden oldalról való gondos fejtegetése: írásmódjának, hang-, alak-, mondattani, s szókincsbeli sajátosságainak gondos ismertetése. Nem kisérhetjük nyomon, csak egy pár téves állítására mutatunk rá.

Két *a*-t jelelnek megkülönböztetve a nyelvmélekek: a nyiltabb *a*-t és a vastagabbat v. zártabbat, mely *o*-hoz közelít. Amaz különbözik a helyes kiejtésben attól, mely a felső vidékeken s más tájakon is néhol, nagyon is élesen, talán idegenektől eltanult élességgel ejtődik. Amazt következetesen írja a HB. *a*-val: *ysa, oudia, odutta, halál* sat., emezt *o*-val: *vogmuc, mulchotia* sat, sőt *u*-val is: *nugulma*. Legalább az a kétes, hogy mondták ki a régiek' (52). Az *o* hangzása közel jár egyfelől az *ä*, másfelől az *u* hangjához, kitetszik ez abból, hogy mint az *ä*-t *o*-val, úgy az *o*-t sokszor *u*-val írja. De már e korban érezhették, hogy e hangzók ily határos volta, a hangjaik színezése, tájbeszédnek szerént különböző s általában meg nem állapítható. Mert nem hihető, hogy az *o*-val jelölteket *o*-val ejtették volna' (54).

Meglepő új elmélet, mely homlokegyenest ellene mond annak a mind közönségesen elfogadott hangtani törvénynek, hogy a régi magyarban a mély hangoknál a hangszín egy fokkal zártabb volt, s a magas hangoknál egy fokkal nyiltabb, tehát: *u : o : a ; i : e : ö : (ü)*. * Imre ismét csalóka látszat után indul. A kétféle *a* hangnak mibenléte s eredete, a mit ő elmélete alapjául vesz föl, nagyon érthetően magyarázódik épen ebből a hangtani törvényből, a mint azt Steuer kifejtette a Hunfalvy Alumban s legújabbban a Nyelvőrben a tájszólásokbeli különbségek alapján. Különben az egész kérdés tisztába hozva és megokoltan kifejtve található Simonyinak 'A magyar nyelv' című művében (I. k.), elég lesz itt csak rá utalnunk.

* S nem pedig úgy, a hogy Imre véli: 'Az *ü* *i*-vé lesz: *ildet, gimilc, kynnyü* sat.' (54), hanem épen megfordítva, az *i* az eredetibb hang.

„Két *e*-t különböztetnek meg a HB. és KT. Egyiket *e*-vel írják: *cleve, leány, élnie, kezdet*. Másik *i*-vé lehet s *i*-vel vagy *y*-nal íratik: *lilkiért, kegid, kegilmet, igg, mige, scenti*. De az *e*-vel írt hang közt is lehetett különbözés. Mert *felcim* és *keassa-luc, mend, ledn* és *nekunk* sat. *c*-i aligha egyenlően ejtődtek‘ (53). Különös fonetikai fölfogás, hogy az *i*-vel írottakat *e*-nek kell olvasnunk, mert ma *e*-vel ejtődnek.

Érdekes a már sokszor szóba került *fese* szó magyarázata. „*Feze*. Így olvasók: *f e j e*. A *feje*: kútfeje olvasást a teljes érthetőség mellett igazolja az a körülmény, hogy bár a *fese* *s*-je német *s*-vel (3) van írva és épen olyan alakúval, mint a többi *s* hang jelzője, ez egyre nézve tévedés és tévesztés foroghat fönn, több oknál fogva: a) a leírásban igen sok a következtetlenség, b) e tévesztés annál inkább föltehető, mert a *fő* vagy *feje* így szerkesztve már e korban nem volt gyakori használatú vagy könnyen érthető, kivált kevéssé gyakorolt írónak vagy idegennek. Összetételekben igenis: Aszófő, Tapolcafő sat. általában helynevekben, de ezekben a fő másképp van kapcsolva, épen nem ily elvont és erkölcsi vonatkozásban. c) Említhetnők a *Xadra* és *Jadra* leírását, melyet helyneveink táraiban föltalálni, továbbá, hogy a *s* valaha a római császárok korában az *i* v. *j* által lágyított *d* jelölője is volt, így lett *diabolus*: *djabolus*: *sabolus*; *diaconus*: *djaconus*: *saconus* sat, és hogy később is lett *Zesu*: *Jesu*; fölhozhatnók, hogy az *y* régi skóthban *s*-vé lett, úgy alakult a formája; és például: *yearr scir*-nek, *yet zit*-nek íratott és *your* h. *sour*-t talál Sayce is; valamint azt is, hogy régi angolban a *gy* (*j*) hang jelölője az *y*-hoz és *g*-hez közelít, hogy a 3 (*s*) jegy *gy* és *j* értékkel birt. De erre súlyt nem tévén, csak a nyomtatások mostan is oly gyakori tévesztését merem megemlíteni (*fegyver*: *fegs*-), mely azt hiszem érthetővé teszi a *y* és 3 fölcserélését, és azt a tévesztést, mely *fejejt*-et ír *fesejt* és *selős*-t *jelős* helyett. Mert az összefüggés csak az utóbbi szók értelmét teszi lehetővé GuaryC. 16. és CzechC. 25.‘ (60).

Nem tartom helyesnek ezt a sok okkal támogatott olvasást. Ha csak egy sajtóhibáról volna szó, nem kellene a skóthból, az óangolból keresni rá példákat: sajtó, azaz írás, másoláskor esett hibák voltak és lesznek. A dolog a szó értelmén fordul meg. Hogy a *fő* szó valamikor egymagában azt jelentette volna: kút f ő, azt Imre csak úgy gondolomra mondja, nincs rá példa a nyelvtörténetben, hanem van: *kút-fő, csorgó-fő, kikörgő kutfő* ErdyC. 527. sat. De nem is képzelhető ilyen értelemátvitel. A *fő* valódi jelentésével

pedig a mondat értelmetlen: lön halálnak és pokolnak feje! Míg a Hunfalvy fölvételét: *fese* = ,fésze, fészke' ajánlja 1) hogy a világosan írt szóban nem kell sajtóhibát keresnünk, 2) a helyes és csak így helyes értelme a mondatnak: ,lön halálnak és pokolnak fésze (fészke)', mert ez eset után Ádám csakugyan a halálnak és pokolnak fészke lett, belőle kelt ki és áradt el az emberi nemen. Hogy a mai alak egy képzővel gazdagabb, nem egyetlen példa a nyelvtörténetben. Vö. a finn *pesä*: nidus, mord. *pisa*, vog. *piš*-sel szemben cser. *püş-akš*, cserM. *pišaš*: nidus; magy. *kér-kérég* (kérlek), *aj-ajak*, *ének* finn *ääne*, *lélek*, *torok*, *könyök* sat. Valamennyiben a végső (dem.) *k* képző a rokonnelvek tanúsága szerint későbbi toldalék.

II. Időszak. Az Árpád királyok után a reformációig. Ez a rész a codexek korát tárgyalja, s ezzel az író eljutott tanulmányai tulajdonképeni tárgyához, a középkor írott nyelvemlékeinek buvárlatához s ismertetéséhez. Sok évi fáradságos kutatás adataiból állítja össze a középkori magyar nyelv rendszert, s a codexek beható tanulmányozásából eleven színnel rajzolja meg a kor szellemi életének, gondolatvilágának képét. Teljes elismeréssel kell adóznunk a tudós szorgalma, tárgyszeretete iránt, ha meggondoljuk, hogy e téren csaknem egészen magára volt utalva, a mennyiben eleddig alig egy-két codexünk részesült rendszeres földolgozásban s Imre ezek egyikét se használta föl munkakönnyebbség okáért. Ez a munka az első, mely ily részletesen, minden oldalról megvilágítva, s ily kimerítő anyaggyűjteménnyel támogatva ismerteti ezt a kort. Sok kiváló tulajdonai feledtetni képesek a szerző ama gyöngéjét, mely az összehasonlító nyelvészet módszerének hiányos ismeretéből származik. Ennek kifolyása, hogy a hangtan s a képzők magyarázata rendszertelen, szinte kezdetleges s e rész tudományos földolgozása még avatott kézre vár; de a fölhalmozott adatok gazdagsága megbékéltet a kidolgozás hiányaival. Nem is akarom a munka e legértékesebb részének együttes hatását aprólékos dolgok feszegetésével gyöngíteni, noha a codexek helyeinek között olvasását itt-ott nem helyeseljük, egyik-másik dologban szintén eltérő a fölfogásunk, de sokkal érdekesebbnek tartjuk az olvasó közönség előtt, ha a szerző fejtegetései nyomán rövid szavakkal megismertetjük a nyelvnek e korbéli amúgy is hiányosan ismert állapotát, kiemelve a maitól elűtő főbb jellemvonásait.

a) A codexek írásmódja. ,Különböző nemzetiségű

és nyelvű népekkel érintkezvén, különféle hangokat tanultak el; e közben hihető, sajátjaik is módosultak a határvidékeken, sőt az ország belsejében is velek érintkező idegenek hatására. Nem a magyar nyelv belső valójából, hanem idegenek beszédének hatására történt, hogy az egyik vidék *cs*-t, a másik *cs*-t ejtett és irt akkor és ejt ma is. Talán a *č* a szlávból, *w* a németből, *ci*, *chy*: *cs* az olaszból jöhetnek hozzánk' (66).

A 'hangeltanulás' persze csak szófiabeszéd, az egészből csupán annyi az igaz, hogy a latin betűk nem lévén elegendők a magyar nyelv hangjainak jelölésére, a hiányzókat pótolták, a hogy lehetett: jelölték a hozzá legközelebb eső hang jegyével (pl. *s* = *sz*, *zs*), vették más szomszéd nép (cseh, olasz) ortográfiájából, sőt egyes írók alkottak önmaguk is. Ilyen, nem az ismert latin betűk sorából vett jegy a **L** a bécsi, müncheni, Peer, Guary sat. codexekben. Értéke többnyire *cs* vagy *cs*, a GuaryC.-ben néhányszor *k*. Önként értetődik, hogy az írásmód kezdetben tökéletlen és ingadozó volt, sok az eltérés és ellenmondás nemcsak különböző írók közt, de ugyanazonegy írónál, sőt egy sorban is. 'Legtöbbször a hangoztatás, sőt talán idegenes, hibás kimondás (?) szerint írnak, kivált oly szókban, melyek nem igen érthető eredetűek. Pl. *valhacs* WinklC. 148, *fottig* Karl. 2316, *sztettek* BécsiC. 283, *pokorra* PeerC. 203; *segéccség* DebrC. 230, *bimbe*: *bínbe* DebrC. 358.' sat.

A magánhangzók **h o s s z ú s á g a** legtöbbször nem jelölődik, néhol a rövid jegy megkettőzésével (*ua*, *ee*, *oo*). Kivált az Érdy s Jordánszky codexekben. 'Lehetséges, hogy az ott jelölt hangokat itt röviden, ott hosszabban ejtették, de a kettős leírásból se eredeti, törvényes hosszúságot következtetni, se ebből a származásra nézve valamely nézetet lehozni nem mernénk. Mert ez az írásmód az utóbbi nyelvszokásban nem lehetséges és általában véve semmit se jelent' (72). A codexek bővebb megvizsgálása engem az ellenkezőről győzött meg s legközelebb alkalmat veszek e kérdést részletelesen kifejtetni, a codexek igazát megbizonyítani.

Az egyes codexek íratási helyének hozzávető kimutatásához szerfölött fontos azok dialektikus jellemző sajátosságainak megfigyelése. Pl. a DöbrenteyC. szinte következetesen *í*-t ír a köznyelvi *é* helyett: *íget*: éget 49, *vír* 41, *setűül* 7, *setles* 39, *vín* 60, *tígedet dicsírven híszek* 34 sat. Csaknem bizonyosra vehetjük, hogy írója tiszántúlról való volt. A Sándor, WinklerC. pedig *ő*-ző dialektust mutat: SándC. *köröset*, *ezör*, *szömely*, *készörejt*, *szöm*, *völtek* sat. WinklC. *kegyötlen*, *töröclmes*, *embör*, *cügöm*, *térdön* sat.

A leírás a latin írásmódot utánozza, az összevonások is a latin szerint vannak: *Xs, Ihs, Chrs, ppha: profeta, Xpina: Christina, Isrl, pnia: penitentia* sat. Latinos középkori leíróknál divatozó összehuzások fordulnak elő magyar szókban is. Pl. az *n* kihagyása, a szóvégi *-ac, -oc* egy fölült *c*-vel íródik.

Az idegen szókat rendesen magyar kimondás szerint írják: *isturuc, lydrőcz, segrestyéres, omclya: homilia* sat. Legtöbb gondot adott a latinban hiányzó labiális magánhangzók (*ö, ü*) jelölése. Többnyire *ew, ev* vagy *o* (*ö*)-vel írják az *ö* hangot, de a *w* jelöli ugyanazt is, s így gyakran el se dönthetjük, *ö*-vel vagy *ü*-vel olvassuk-e a szót, pl. *ewket* WinklC. 130, *kezewt* DomC. 43, *ewd, elw, fow* = főz VirgC. *zewei*: szüzei WeszprC. 2, *erws, wrwk, bwch* sat.

Hosszúságot jelölnek a *h*-val is, de alkalmazása nem mindig világos: *ahra, kezdeh*: kezdé, *kih*: ki, *beh*: bé, *deh*: de (dé, ÉrdC. *dec*), *zarih*: zárj, *irgalmasih*: irgalmazj; *kelh*: kell, *álh*: áll; *hogh, the* sat.

Jellemző a codexek írásmódjára két vagy több szónak egybeírása, úgy a mint azok a kiejtésben a mondathangsúly szerint csoportosulnak, pl. *atte*: a te, *aházi, annap, annép, alovat, aböl-csek, egyőzedelem; egymenden, tőrmiá, szednémeg, ennek*: ennek is; *holvallevén, szentneklenni* sat.

Viszont külön irnak sok olyat, a mit ma összetartozónak érzünk és összeírunk. Pl. *nagy ságtok, egy ygew, yo zugokat, el kulch*: erkölcs, *sok ságú, rend bel* sat.

ALBERT JÁNOS.

TÁJSZÓ-TARLÓZAT.

illetget: 'Az előadó megilletgeti a derekát' (Mikszáth, PHirl. 1884. évf. 18. sz. m.). — Vö. TSzót. NSzót.

inderkedik: ingerkedik (Eötvös: Falu jegyzője III.118). — A NSzót. szerint dunántúli változat.

**irdatlan*: 'Irdatlan oszlopos tetők alatt Sötét fényt vernek vissza a falak' (Szász Béla verseben, VasUjs. XXXI.198). — Ballagi Magyar-Német Szótára ⁶

tájszónak mondja s így magyarázza: 'unerklimmbar, unersteiglich'; vö. *irdalni* TSzót.?

irdogál: 'A 'N. Vremja egyik levelezője szeret irdogálni a 'Szláv földekből.' (PNapló XXXV.222). — Vö. NSzót.

irombu: 'A legelső levélben már ott volt az 'addió', de rendkívül iromba betűkkel írva' (Jókai: Új földesur ⁴ 224). 'Iromba bölcső oly szép gyermekeknek' (Szigligeti, III. Rik-

hárd' fordításában 99. l.). „Szörnyű volt pedig az [a dárda], i r o m b a, módítalan' (Szász K.: Nibelung-ének, VII. kaland). — Mindezen helyeken „otrombát, csúnyát' jelent; a TSzót. és NSzót. nem ismerik ilyen jelentését.

istenkedik: „Mikor ez nem használt, könyörgésre fogták [t. i. a dolgot], *istenkedtek* neki' (BHirl. IV.33. székely mesében). — Vö. NSzót.

**itóka*: ital (Csapodi István, BHirl. IV.15. tc.).

izeledik: „Mire beleizeled-ném a levélírásba: elfogy előlem is a papír' (Arany levelében, Mentovichhoz, Nemzet 1882. évf. 95. sz.). — Vö. NSzót.

izromban: izben, -szer, „Nem kevesebb, mint kilenc izromban emliti fel a megromlott közerkölcsiséget' (Jókai, Nemzet VI.174. vc.). — Vö. NSzót. *izrom* alatt.

járdal: „Azt hívé, hogy atyja udvarának szép sima mozaik-kepein járda l' (Ebers, *Homo sum*, ford. Törs Kálm. 237). — Vö. NSzót.

járóka: „A mecset vékony tornyának járókáján' (Porzó, Egyetértés XVIII.137). — A TSzót. és NSzót.-beli jelentés nem vág e példába.

kabóca: Válaszoljak illő renddel, ne pedig szanaszét gázoljak, mint a *kabóca*' (Arany levelében, Tompához, Budapest. Szemle 1892. júl. sz. 125. l.). — Vö. TSzót. NSzót.

kaca: „Egész gyűjteménye van [egy színésznek] a ködmenekből, zekékből, *kacák*ból, dókák-ból, csurapékból, a melyek karaktereihez illettek' (Rákosi Jenő, BHirl. XII 254. tc.). — Itt ruha-

nem; a NSzót.-beli *kaca* késféle szerszámot jelent.

**kacmarog*: „Kora alkonyatkor haza felé *kacmarogtak*' (BHirl. XI.165. tc.) „Azt hiszem, hogy hónap *kacmarog* a vén göthös' (uo. XI.162. tc.). — Vö. *kecmereg* TSzót.

**kacolódik*: „Haza *kacolódi*dás' (Adorján Sándor, Nemzet III.104. tc.). — Vö. *kacolódik* TSzót. NSzót; *kászolódik* NSzót.

**kaffancs*: „A nagy kuvaszok már mind hátra lohogtak. Hát te kis *kaffancs* mit csahintsz még mindig?' (BJankó 1884. évf. 5. sz.). — Vö. *kaff*, *kaffog* NSzót.

kajsz: „Minden vendégére *kajszán* néz, mindenkit boszulónak vél' (Kemény Zs.: Rajongók III.126). — Vö. TSzót. NSzót.

kalán: kanál. „Egy kávéskalánna l' (Vas Ger.: Életképek 6).

kalimpál: „Csodagyerekek, kik 8—10 éves korukban türehetőleg *elkalimpálják* Beethovent' (Művészeti Szemle I. évf. 4. sz.). — Vö. TSzót. NSzót.

kalimpás: „A motollák pompásan *kalimpáztak*' (Jókai: Új földesur 86). — Vö. NSzót.

kámpol: „Én úgy gondolom, a *kámpoló* gyermeket nem kellett volna *visszakámpolni*, hanem oktatni és dorgálni' (Berzsenyi levelében Döbrenteihez, 1815. dec. 13). „A gyermekek játékait eltiptad s most boszankodol, hogy azok téged porral dobálnak s utánad *kámpoló*dva kiabálnak' (Berzsenyi levelében, I. Irodalomtört. Közlemények I 273). — Vö. TSzót. NSzót.

karatylol: ,Elhinnők róluk, hogy ördögök, ha tótul nem karatylolná a k' (PHirl. 1884. évf. 25. sz. tc.). — Vö. NSzót.; *karattyol* TSzót.

kármentő: ,A kármentő a Dunántul az a faedény, melylyel a csap alatt a hordó csepegését felfogják. Az ország más részeiben a kármentő az a léces nagy kalitka, melyben a kocsmáros minden portékája van és arra való, hogy ha duhajkodás támad az ivóban, a drága üvegeket ne fenyegetse semmi veszedelem. Tehát a kármentőben van a *söntés* is, vagyis az a mérőasztal vagy pohárszék, melyen az edények állanak, (BHirl. XI.351, szerkesztői üzenet). — Vö. TSzót. NSzót.

**karmó* [tájszó?]: ,A medve setét színű bőrén (Szája piros skarlát, karmói ezüstbe fogottak) Társival ült Thorstén' (Győry Vilmos: Frithiof-monda, ford. 18). — Az író alkotása-e a hexameter kedviért? *karom*: *karmó* = *orom*: *ormó*.

**kastankodik*: ,A macska ott kastankodott [a kemence körül]; egy parázs ráragadt a farkára, azzal ijedtében felszaladt a padlásra' (Jókai: Debr. lunatikus 88).

**kászmálódik*: ,Még alig hogy kikászmálódott a nagy bundából' (Mikszáth: Jó palócok 146). Vö. *kaszmálódik* NSzót.

kattog: ,A hengerek fogai szabályszerűen kattogtak' (Jókai: Új földesur 86). — Vö. NSzót.

kátyu: ,Kátyus, gödrös, süppedékes volt az út' (Mikszáth, PHirl. VII.160. tc.). — Vö. TSzót. NSzót.

kavillál: ,Valahol Sóváradon

kavillált a gondolata' (Jakab Ödön székely rajzában, VasUjs. XXX.675). — Vö. TSzót. NSzót.

**kecmerekedik*: ,A medve tántorogni kezdett, mintha berugott volna, majd négykézlábra kecmerekedett s lassu léptekkel elinalt' (Sipulusz, BHirl. XII.313. tc.). — Vö. *kecmereg* TSzót. NSzót.; *kecmerekedik* NSzót.

kehécsel: köhécsel. ,Széles vigalmában hibbanó keringőben táncoltatja körül a kehécselő bácsit' (Nemzet III.104. tc.). — Vö. NSzót.

**kehel-kahol*: ,Kehel-kahol mindig; itt is fáj, ott is fáj' (Arany ,Murány ostr.' IV. szakasz).

**kellemestet*: ,Bezzeg kellemestetné most már magát ő szent felsége előtt, mióta a legény fia is a halállal víjodik, megfogadta, csak arra való lesz a vagyona, hogy jót tegyen vele' (Mikszáth: Jó palócok 32). ,Kellemestetni tudták magukat' (Mikszáth, PHirl. 1884. évf. 1. sz. tc.).

**kenőcsközik* [népnyelvből?]: ,Mikor fürdőben kenőcsközöznik akar' (Hunfalvy János: Theophrastus jellemrajzai 24). *Kenőcsközik* (uo. 29, 34).

**kentefél*: ,Miért ne változhatnék hát egyszer egy-egy kentefél alexandriai urfi is a hegyek egy-egy torzonborz bolondjává' (Ebers: Homo sum, ford. Törs Kálm. 200). — Vö. *kentefitél* NSzót.

kenterfalaz: ,Eleget kenterfalazott a király, de mit volt mit nem tenni, szavának kellett hogy álljon' (BHirl. IV.79. székely mesében). — Vö. NSzót.

**kérezkedik*: ,Bekérezkedett a kapitány elé' (PNapló

XXXV.198). — Vö. *kéredskedik* NSzót.

**keringel*: „Nem beszélék azokról a félőrült keringelő der-visekről” (Jókai, Nemzet VI.171. vc.). — Vö. *keringél*, *kerengel* NSzót.

kerreg: „Felhangzik az úton menő kocsik kerregése” (Györy Vilmos: Robinson Crusoe² 12). — A TSzót. és NSzót. szerint csak a tyúkról mondják.

keshed: „Télen-nyáron mindig abban a keshedt fekete ruhában [láttam]” (Tóth Béla, BHirl. X.349. tc.). — Vö. NSzót.; *keshedt* és *kessedni* TSzót.

**kiából*: kiából (Fyffe: A gör. nép története, ford. 54). — Így ejtik Nagybányán is, Szatmár m.

kicsid: „Édes kicsidem, te! [gyermekhez] Ne félj semmit” (Jakab Ödön székely rajzában, VasÚjs. XXX.675). — Vö. NSzót.

kina: „Köszönöm a szives kináját, de mindenképen ele-gendő volt”. „A mint látta, hogy foganatja lett a szives kinájának, magokra hagyja a falatozó férfiakat” (Kiséri kiskunsági rajzában, VasÚjs. 1884. évf. 10. l.). — Vö. NSzót.

**kintorol* [népnyelvből?]: „Akár Liszt, akár Tisza, akár egy csehpimasz forgatja, egy-képen kintorol [a verkli]” (Herman Ottó, Egyetértés 1883. évf. 155. sz. tc.).

kivásik: „A nadrágja a tér-dén vásik ki” (Bácskai Albert, Nemzet III.78. tc.). — Vö. NSzót.

**klapancia?*: „Tréfából tá-madta meg a költségvetést is [egy képviselő] s vágott ki egy-két klapanciát” (Mikszáth, PHirl. VIII.19).

kocódik: „A mozgalom fokozó-

dott; az érdekek hevesen össze-kocódta k’ (Nemzet IV.295. e.). — Vö. TSzót. NSzót.

kócos: „Kócos szarvasmar-hák és még kócosabb csám-pás lovak” (Nemzet III.103. tc.). — Vö. TSzót. NSzót.

kolna: „Nagy kerülőt tett, hogy hátulról osonhasson be a kol-nába” (Jókai: Új földesur⁴ 34). — Vö. NSzót.

kolompáros: „[A koporsót] nem mi asztalosok, hanem holmi kolompárosok csinálják” (BHirl. IV.17. tc.). „Mesterségére nézve kolompáros” (Nemzet IV.122. e.). — Vö. NSzót.; *kolompár* TSzót.

kólya [népnyelvből, vagy régi írók után?]: „De Gernót s Hagen gondja: a sebesülteké. Kó-lyákra rakaták mind” (Szász K.: Nibelung-ének IV. kaland). „Előkből foglyot hoznak ötszázat s többet is; Halálra sebesekkel pedig — Uram segits! — Nyolc-
van piros kólyával, meg-
rakva mind tele” (uo.). — Vö. NSzót. NySzót.

komp: „250 bucsújáró Paks-ról Kalocsára indult a kom-pon. A komp a bicskói rév-nél sülyedt el” (Nemzet VI.167). — Vö. TSzót. NSzót.

konda: „10—15 konda — több ezer darab — sertést tar-tott itt a birtokos egy kondás-gazda számadása alatt” (BHirl. XII.97. tc.). „Ha orbánc, torok-gyik ütött a kondába, soha sem az egész disznóval, hanem csak a fülével kellett beszámolni” (uo.). — Vö. NSzót.

kontat (PHirl. 1885. máj 2. sz.) — Vö. TSzót. NSzót.

konya: „Disznairól hajdanonta, Konya fülü nyájról: De ma hires Nagy-Szalonta Az ő Aranyá-

ról' (Arany levelében, Tompához, Budapesti Szemle, 1892. júl. sz. 128. l.). — Vö. TSzót. NSzót.

korácsú: 'A cárral lesz egyik fia is, a kit egy Habsburg vérbeli hasonkorácsu főherceggel párhuzamosan és együttesen kíván bevezetni az alkotmány-jogba' (Pozsonyvidéki Lapokból idézve Egyetértés XXI.110). — Vö. NSzót. *korács* alatt, és *eggykorácsu* Mátyusf. nyelvjárása 24.

korcsoma: korcsma (Jakab Ödön székely rajzában, Nemzet 1883. évf. 288. e.). — Vö. NSzót.

kordély: Homokot hoztak azon a kis kordélyon' (Porzó, Egyetértés XVIII.137). — Vö. NSzót.; *kordé* TSzót.

kólog: 'A madárijesztő szélrepülők kóto gása' (Kazár Emil, Nemzet III.85. e.). — Vö. NSzót.

**kotyval*: kotyvaszt. 'Kotyvaló' (Teleki Sándor, BHirl. IV.322. tc., egy kolozsvári aszszony beszédjében). — Vö. *kotyval* NSzót.

**körülbe*: 'Ha megcsendültek attól körülbe a szobák' (Szász K.: Nibelung-ének, XVII. kaland).

**kötelődzködik*: 'A kötelődzködő Bécs' (Egyetértés XVIII. 108). — Vö. *kötelődzik* és *kötelőzködik* NSzót.

**köszeltiben*: 'Birtoka a vidéknek elhagyatottabb részén, az országuttól félreesik és sehol köszeltiben más uriember, a kivel versenygenének' (Geöcze Sarolta, BHirl. XI.353. m.).

kucik: 'Jó, hogy a kucik mellől kiütötte kend az orrát' (Kemény Zs.: Rajongók IV.79). — Vö. TSzót. NSzót.

**kujon*: 'Lehet, hogy eddig meg is kóstolta már a kujon

[kis csecsemőről] az anyja tejét' (Jakab Ödön, FLapok XXI.2014).

kujtorog: 'Örökösen a földeken meg a zöldséges kertben kujtorog [egy gazda]' (Gozsdu: Tantalus 225). — Vö. TSzót. NSzót.

**kunkorú* [népnyelvből?]: 'Egy kunkorú bajszú Mihaszna András' (PNapló XXXV.207. e.). — Talán az író analogiás képzése; *kunkorú*: *kunkorodik* = *domború*: *domborodik*.

kupa: 'A medve megrázta a fejét s át akarta nyalábolni a székelyt, de ekkor Benedek úgy vágta kupán hátulról, hogy egyszerre megfordult' (Sipulusz, BHirl. XII.313. tc.). — Vö. TSzót. NSzót.

kupac: 'Éppen söpörték az utat s a por nagy kupacokban állt ott' (Sipulusz, BHirl. XIII.117. tc.). — Vö. TSzót. NSzót.

kushad: 'Hányat látok közülök gyáván kushadva most, Hogy hencgetek pedig mind!' (Szász K.: Nibelung-ének XXXIV. kaland). 'Achilles fölemelte hosszú dárdáját s bele akarta döfni, de az lekushadva a dárda alá futott és átölelte Achillesnek a térdét' (Csengeri János: Iliasford. 170). 'Ezek [a görögök] mind megkushadnak Hektor előtt' (uo. 79). 'Igy szólt és megkushadí, hogy bevárja Achillest s bátor szíve harcra, csatára sovárgott' (uo. 183). — Vö. NSzót.

lábtozni: 'Az ajtóból még egyszer visszanézett s azzal egy lépéssel kilábtózott az ajtó hármass lépcsőjén' (Jókai: Elátk. család III.79). — Vö. NSzót.; *lábító* TSzót. NSzót.

laji: 'A vizet lajtokban

kellett felhordani' (PNapló XXXV. 169. e.). — Vö. NSzót.

**lakaszt:* 'Egy nyelésre jól lakasztja az embert' (BHirl. XI.128. tc. Tóth Béla).

lakozik: 'Kínálást se vár, lakozik kedvére' (VasUjs. 1884. évf. 10. I. Kiséri kiskunsági rajzában). — Vö. NSzót.

lángoló: 'Van töpörtyűs lángoló is és egy tésztábasült derék sonkám' (Kemény Zs.: Rajongók III.7). — Vö. TSzót. NSzót.

**lángzás:* 'Tercsi arcából lassanként ellobogott a lángzás' (Nemzet 1884. évf. 59. sz. e. tc.). — Vö. *lángzik, lángozás* NSzót.

leereszkedik: leül. 'Ereszkedik le kigyelmed mi nálunk' (VasUjs. 1884. évf. 10. I. Kiséri kiskunsági rajzában). — Vö. TSzót.

**lefetyelés:* 'Az enni siető kutya szapora lefetyelése behallik' (VasUjs. uo.). — Vö. *lefetel* TSzót. NSzót.

lefülel: 'Hallgatják a lefülett malac visítását' (VasUjs. uo.). — Vö. TSzót. NSzót.

**leleng* [népnyelvből?]: 'Mentem beszélni én is a tájjal, a madarakkal, a lelengő napfénynyel [az erdőbe ment]' (Vereskövi, FLapok XXV.1254).

**lennyül:* l. *nyül*.

leppog: 'Leppogtette a két fülét mindenfelé, hogy vajjon meherről jó az a sirás' (Benedek Elek, BHirl. IV.33. székelly mesében). — Vö. TSzót. NSzót.

**lerf:* 'Szentimentális ironókrá erőltetik saját érzelgésüket kurta rokolyás paraszt lányok ajkára, melyről pedig nagyon lerínak' (FLapok 1883. évf.

249. sz. tc.). — Népies eredetű szó az irodalomban; a TSzót. és NSzót. azonban nem ismerik.

**lesipuskás:* 'Lesték a lesipuskások a vadat' (Vereskövi, FLapok XXII.1033).

leskedik: 'Leskedik utánunk' (Kemény Zs.: Rajongók II. 30). 'Alattomos leskedő' (uo. IV.158). — Vö. NSzót.

leskődik: 'A társai itt leskődnek közeliben' (BHirl. IV. 76. tc.). — Vö. NSzót.

lesomos: 'Ujjait az a kormosképű rabló baltájával lesomozta' (Szalóczy Bertalan, Mikszáth-féle Almanach 1893. évf. 112).

léssa: 'Ma-holnap meghal a léssa alatt' (Mikszáth: Jó palócok 59). 'A Kaziék léssájából egy gyík mászott elő' (Mikszáth: Brézói ludak 78). — Vö. TSzót. NSzót.

**levendő:* leendő. 'Jaj! a szegény királykisasszony, mikor meglátta az urára levendőt! Sirt, földhöz vágta magát' (BHirl. IV. 79. székelly mesében). — Vö. NySzót.

**limpes-lompos:* 'Édes uram, hozza ide nekem a limpes-lompos mézet' (Lamb: Shakespeare-mesék, ford. Mihály József I.28). — Vö. *lompos mész* NSzót.

lóbás: 'Meglóbázva párolgó vasát' (Porzó, Egyetértés XVIII.141). — Vö. NSzót.

**lóbbál:* 'Hordja a szél a hópehely, csikorognak a fák sudarai, s a lóbbált száraz ágon károg a fekete varjú-sereg' (Jókai: Uj földesur 418). 'Eszébe jutott, hogy napok előtt épen így hánytá, lóbbálta a csónakot a hullám' (Jókai: Elátk. család II.79). — Vö. *lóbál* TSzót. NSzót.

**loboncos:* 'Mellé rajzolva

magát a hosszú bajszu alakot is, lo boncos hajával' (Jókai: Elátk. család III.7).

locskálkodik: ,Nem locskálkodni jöttem én ide nagyságos uramhoz ilyen szomorú alkalmatossággal, hanem azért, hogy' sat. (Jókai: Új földesur⁴ 316). — Vö. NSzót.

lódíng: ,A vármegye lódíngos huszára' (FLapok XXV. 1323). — Vö. TSzót. NSzót.

**lóggat*: ,Egyik nagy tenyerét lomhán le l ó g g a t v a tartá' (Jókai: Elátk. család III.50). — Vö. *lógat*, *lógg*, *lóggás*, *lóggó* NSzót.

lóggáz: ,Belekapaszkodott a holdvilágba s csak úgy l ó g g á z t a le róla a lábait' (Jókai: Debr. lunátikus 8). — Vö. *lógáz* NSzót.; a TSzót.-ban a *lóggáz*-nak más értelme van följegyezve.

lohog: ,Keféletlen szolgálé nyek lo ha g na k [így; sajtóhiba?] a várta felé' (Porzó, Egyetértés XVIII.137). ,A nagy kuvaszok már mind hátra lo ho g ta k' (Bjankó 1884. évf. 5. sz.). — Vö. TSzót. NSzót.

lohol: ,A szabó elloholt' (PHirl. VII.224. m.). — Vö. NSzót.; a TSzót. szerint *loholni* am. ,meg verni'.

lompos: ,A sáros, lompos és zilált haju leány' (Kemény Zs.: Rajongók III.171). — Vö. NSzót.

**loncos*: ,Elhizott loncos asszony' (BHirl. IV.107. tc.). — Vö. *loncos* NSzót.; a TSzótár szerinti jelentés eltér e példától.

lopakodik: ,Észreveszek egy rókát, mely csendes lo pa k o d á s b a n szinte csuszott egy bizonyos irány felé' (BHirl. XII. 148). — Vö. NSzót.

loppal: ,L o p p a l aztán fel-

tekintett' (Porzó, Egyetértés 1882. évf. 360. sz. tc.). — Vö. NSzót.

lögérez: ,A kalandor nevelte magában a dolgot, a mint az utcán végig l ó g é r e z e t t' (Jókai: Új földesur⁴ 307). ,Én az ilyen l ó g é r e z ő, sztrájkoló, kocsmázó szabad legényt már föl se veszem' (Sipulusz, BHirl. XII.73. tc.). — Vö. NSzót.

**lökölődés*: lökdösés. ,Nem volt l ö k ö l ö d z é s, lábagnak le tiprása' (Porzó, Egyetértés XVIII. 137).

**lucifernátus*: ,A hol ez a lucifernátus dolog esett' (Mikszáth: Jó palócok 90).

ludas: ,Régi tanult vezetőik ludasok, tisztátalan kezűek voltak' (BHirl. XII.232. vc.). — Vö. NSzót.

**lúdbörzik*: ,Remegtem, egész testem l ú d b ö r z ö t t, szívem összeszorult' (Mikszáth, PHirl. 1883. évf. 309. sz. tc.). — Irónk gyakran használja; vö. *lúdbőr* NSzót.

lyüki: ,A teste legfőlebb másfél fejhosszuság. Ehez képest óriás minden ly ü k i' (Tóth Béla, BHirl. VI.33. tc.). — Vö. NSzót. és *lúki* Mátyusf. nyelvj. 99.

**mamóka*: mamácska. ,Még a m a m ó k á n a k is vihetnek haza egypár darab cukorkockát' (BHirl. XII.60. tc.). — A TSzót. és NSzót. *mamóka*-ja más szó és ételfélet jelent.

**mankus*: disznó. ,Nem szabad abból a m a n k u s b ó l egy fiának se addig elveszni, a míg a kondások odabenn vannak' (Jókai: Új földesur⁴ 99; előfordul még a 89. lapon). — Vö. *manka* és *mangó* NSzót.

**maradhatós*: meglehetősen, tűrhető. ,Úgy nézem szántónak hasz-

nálja. Arra ugyan nem lehet valami jó. — Maradhatós biz az, egészen maradhatós' (Mikszáth: Jó palócok 122). — Vö. Eger, Nyr. XVII.476).

marcongol: marcangol. 'A marcongoló félelemtől könnyülve érze kebelét' (Kemény Zs.: Rajongók III.171). — Vö. NSzót.

**markó*: Pápán a 40-es években, garasos cipót' jelentett (Vas. Ujs. 1884. évf. 42. l.) — Használatos-e ma is?

**másmilyen*: másféle, másnemű (BJankó XVII.10). 'Szervezete köztársasági és másmilyen nem is lehet' (PNapló XXXVI.68. vc.). 'Ha valamelyik darab bevált volna a pályázaton, másmilyen lett volna a népszínház mai ünnepi estéje' (B. Hirl. XII.76).

**másodjára*: másodszor, másod ízben. 'Először Alexandros vetette ki nagy-árnyékvető lándzsáját. Másodjára Menelaos húzakodott neki dárdájával' (Csengeri János: Ilias-ford. 42). — Vö. fönt harmadjára.

**másünnen*: máshonnan, másünnan (Sztójanovits Jenő, Egyetértés XX.188. tc.).

**másüvé*: másóvá, másóvá. 'De hagyjuk a Sándor-utcat, nézzünk másüvé is' ('Bars', lévai hirlap, V.17).

mazna: 'Ha sirva fakadt rá, m a z n a fattyunak nevezte' (Petőfi, Apostol' IX. fej.). 'Elkényeztetett m a z n a hangon folytatá' (Mikszáth: Brézói ludak 65). — Vö. TSzót. NSzót.

**mecka*: 'A papok ellen igaztolt, igérve, hogy többé meckát nem fognak fizetni, sem robotot szolgálni' (PNapló XXXV.

169. e. ipolysági közleményben). 'Meckát adni' (uo.).

**megcsuklik*: 'Lovuk szinte megcsuklik a terhük alatt' (Porzó, Egyetértés XVIII.141).

**megfogú*: 'Lombnak nézik [a madarak] a fán a fagyöngyöt, pedig lép lesz abból, melyen ők megfogulnak' (Jókai: Új földesur' 418).

**megkompolyodik*: megbolondul? 'Már a vármegye is kezd megkompolyodni' (Mikszáth, PHirl. VI.89. tc.).

megrak: megver. 'A király most úgy megrakta a leányát, hogy elnyullott a padláson' (BHirl. IV.33. székely mesében). — Vö. NSzót.

**meherről*: merről, mely helyről. 'Lepeggtette a két fülét mindenfelé, hogy vajjon meherről jó az a sirás' (uo. ua. mesében). — Vö. *méhelyt* 'hol', székely szó, NSzót.

mely felől: merről. 'Vajjon nem előzték-e meg a blemmysok? Mely felől közeleg a rabló csapat?' (Ebers: Homosum, ford. Törs Kálm. 329).

**mér*: mer, haurire. 'A legények füttyörészve mérték a válluba a vizet' (Urszvil. V.158. Jakab Ödön székely rajzában).

**mesemondás* [népnyelvből?]: 'A szolgálóink tele mesemondázták a fejemet' (Jókai, Nemzet III.117. tc.).

**mindeksmindéig*: mindig (B. Jankó 1883. évf. 4. sz. Mokány Berci).

**mirkó?*: 'Gyaloghamba bujtatott kis mirkók' (Nemzet III.103. tc.).

**móka* [népnyelvi elvonás?]: 'Ő úgy is mindent tud, vele hát fölösleges a móka' (Tóth Béla

PHirl. VII.230. tc.). — Vö. *mókásik* NSzót.

morc: 'Csodálatos legendákat terjesztettünk egyik-másik morcab b külsejű tanár vérfagyaláló szigorúsága felől' (Szomaházy István, BHirl. X.243. tc.). — Vö. TSzót. NSzót.

**morcsos*: 'Az ég morcsos, borus még' (Mikszáth: Jó palócok 31). '[A miniszter] haragszik, rázza magát, belemarkol izgatottan ősz hajába, morcsos, duruzsol' (Mikszáth, PHirl. VIII. 43).

mosolyog: [jelentése?]. 'Tudom, hogy jól megfázott kend. Bizony, kedves szógám, mosolyog egy kicsit a lábam' (VasÚjs. 1884. évf. 9. l. Kiséri kiskun-sági rajzában).

**mosor*: 'Tisza füzes szigetében Józsa Laci kosarat font. Motoz esett a fejébe [am. megbomlott az esze?]. Köti, köti, két annyt bont' (Lipcsey Ádám, FLapok XXIII. évf. 117. sz.).

mumus: 'Ez azt bizonyítja, hogy nem mumus, hanem komoly veszedelem a népnek e sajnos félrevezetése' (Nemzet VI. 130. vc.). — Vö. NSzót.

**murcos*: 'Látszik, hogy kópé s hogy vidámkedvű különben, Bár murcos szemmel nézi az embereket' (BJankó XVII.9). — A NSzótárbeli *murcos* nem azonos példánk szavával; ez nyilván annyi mint *morcos*; vö. fönt *morc* és *morcsos*.

**muszuly*: 'A muszulyt viselő népség ott Bánfi-Hunyad körül, — a muszuly egy olyan sajátságos neme az alsó szoknyának, amelyet elül fölhajtanak, hátul lecsüggesztenek s talán onnan származik, hogy a hunyadi asszonyok még az ün-

neplőjükben is mindig dolgoztak, azért járnak úgy, folyton neki-gyűrködve, — tehát a muszulyos asszonyok már rég bibelődnek a varrottas készítésével' (Nemzet VI.132. m. tc.). — Vö. *muszuj* NSzót.

nagyélű: 'Nagyétű az isten-adta' (Balázs Sándor, Nemzet III.84. tc.). — Vö. NSzót.

nápic: 'Szellemileg és lelkileg nápic nemzet' (Pesty Frigyes, Egyetértés XXI.220. vc.). — Vö. TSzót. NSzót.

nesz: ürügy. 'E jegyzésért esős időben küldöttem egy nap öcsém Révaihoz, oly neszszel, hogy sat. (Horvát István napló-jegyzeteiből, FLapok 1884. évf. 23. l.). — Vö. NSzót.

**neveledik*: 'Aszongya, ne bántsam, hátha felneveledik valahogy' (Bácskai Albert, F. Lapok XXI.708).

nézelődik: 'Akármerre néze-lődtem, nem akadt Kohnom' (Porzó, Nemzet IV.75. tc.). — Vö. NSzót.

**nyafka*: 'Nyafka kis terem-tés' (Porzó, Egyetértés XVIII. 103).

**nyaviga*: 'Valamelyik őse termetben rosszul sikerülhetett, a miért polgártársai elnevezték Nyavigának' (Jókai: Debr. lunátikus 29).

nyekereg: 'Nyekergő talyiga, (Porzó, Egyetértés XVIII.137). — Vö. NSzót.

nyeszereg: 'Pár versszakot [hegedűn] elnyeszeregetve' (BHirl. IV.107. tc.). — Vö. NSzót.

nyiffant: 'Perc mulva [az agár] elnyiffantotta magát' (Jókai: Új földesur⁴ 253). — Vö. NSzót.; *nyiffancs* TSzót.

nyiszál: 'Karikában nyiszál a sarló az aratók kezében' (Mikszáth: Jó palócok 24). — Vö. NSzót.

nyivog: 'Ne nyivogj ott gyermek!' (Petelei, PNapló 1881. márc. 10. sz. tc.). — Vö. NSzót.

nyúlik: 'A király most úgy megrakta a leányát, hogy elnyullott [így; am. elnyúlt] a padláson' (BHirl. IV.33. székely mesében).

nyurga: 'Hosszu, nyurga

fűszálak' (Nemzet 1884. évf. 57. sz. e. tc.). — Vö. NSzót.

***nyül (nyúlik?):** 'Valami szörnyű kopott kabát, a minék a gallérján hajdan prém lehetett, de már lenyúlt róla' (Jókai: Elátk. család III.41). — Vö. **nyü** NSzót.

nyüst: 'De rá is térdelek én arra a hosszú grófra, a nyüstyt!' (BHirl. XIII.69. tc.). — Nyilván a TSzót. és NSzót. **nyüst** szava van e káromkodásban.

ZOLNAI GYULA.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Te, tē. Mikor én először hallottam mint palócgyerek a mi beszédünk *ē*-jét gúnyosan állítva a debrecenvideki *e*, mint irodalmilag is általános hang mellé, a nélkül hogy valaki figyelmeztetett volna az *ē*-nek a beszédbeli különös fontosságára, azonnal, mintegy önmagam előtt, *e* mondattal keltem védelmére a gúnyolt hangnak: „Hát osztán *te* gyerekek, hogy mondanád *tē* ezt úgy, hogy megértsék, mit akarsz mondani: „ma három véka buzát vettünk a molnárnál”, ha nem volna *ē*. Mert ha csak úgy mondanád, hogy *vettünk*, azt is érthetné valaki ezen, hogy a molnár földjébe *vet-téték*, vagyis *vet-tét-téték*“. S azóta én mindig megkülönböztetem a megszólító *te* és a mondat alanyát tevő *tē* szót. Én úgy tudom, hogy ezt nem is mint nyelvész, hanem mint palóc szoktam így mondani s hogy Nógrád megyében ez a megkülönböztetés egészen általános.

De talán tévedek, s ezért kérem a Nyelvőr olvasóit, kik özö vidéken laknak, hogy figyeljék meg, hogy csakugyan való-e, a mit én hiszek s hogy tesznek-e megkülönböztetést máshol is így a mondatról független megszólító *te* és az alanyul szolgáló, tehát a mondat tagjaival viszonyos *tē* között. Például úgy mondanák-e a föntebb idézett mondatot, mint én mondtam; s a következőket így: Hol csavarogtál már megint, *te* gonosz? Úgy látszik, *tē* jobban szeretsz mászkálni, mint dolgozni. — Hallod *te*, *tē* jó volnál komédiásnak, nagyon rá áll a képed. — *Te*, *te!* ha megfoglak, kicsavarom a nyakad! — *Tē*, *tē* hoztad az egész bajt a házra.

Több példát fölöslegesnek látszik adnom, minthogy ezekből eléggé világos, mikor mondok én *te* és mikor *té* szót s velem talán több vidék is.

MIKÓ PÁL.

Pőce. A Nyelvőr folyó évi márciusi száma igen érdekes és tanulságos cikket közlött a *pőce* szónak a magyar nyelvbe honnan, azaz melyik nyelvből s miként való leszármazása felől. Megkapta azonban figyelmemet e cikk olvasása közben azon kijelentése a szerzőnek, hogy e szót „sem az előbeszéd, sem a mult nem ismeri;” alább ismét: „az eddiglen rendelkezésünkre álló adatok vallomása szerint *pőce* szót, se a köznyelv, se a tájbeszéd nem ismeri;” még alább: „hogy a *pőce* szó kiválóan erdélyi szó.”

En, mint a nevezett folyóiratnak évek óta egyik gyűjtője, nem engedhetem el magamnak — sőt, mint gyűjtő, köteleességemnek is tartom — hogy a kérdéses szóra vonatkozó tudomásomat itt e lapok hasábjain elmondjam.

Elismerem ugyan, hogy a *pőce* kiválóan erdélyi szó, mert hallottam ott is; de itt nálunk Nagybányán is közkeletnek örvend, még pedig ugyanazon jelentésben, melyben a Nelyvőrbeli cikk előadja; de nálunk azon fedetlen csatornácskákat is jelenti, a melyek az olvadás és esőzés alkalmakor az udvarokon s uccákon összegyűlt ronda, rusnya vizet vagy az e célra készült aknába, vagy egyenesen a mellettünk folyó nagy patakba levezetik.

Sőt van e szónak itt nálunk egy változata is, nevezetesen ez: *pece*; de ezt csak összetételben hallottam használni, például így: *pecepart*, *pecegödör*. Ez utóbbi változatnak, ha nem is egészen, de majdnem azon jelentése van, mint: „árnyékszék, budi”, a mennyiben a „pecegödör” közletlen mellette szokott lenni az árnyékszéknek s ennél mélyebben fekszik azon célból, hogy a benne felgyűlt rusnyaság koronként minél gyorsabban s könnyebben lefolyhasson s vegyülhessen a naponként belehányt szoba- s udvarszeméttel.

E *pecegödör*t másként „emésztőnek, emésztő gödörnek” is nevezik.

KATONA LAJOS.

Beáll a Duna. A Nyelvőr májusi füzet (229–233), behatóan tárgyalta, hogy vajjon helyesen mondható-e a Dunáról: *beáll*. A szerkesztőség kétségtelen nyelvi tényekre hivatkozva, helyesnek, sőt magyarosnak mondotta e kifejezést: „a Duna *beáll*”, mely valamivel mást jelent, mint: „a Duna befagy” s így nemcsak helyes, de a nyelv gazdálkodásában, a stílus szertárában szükséges is.

Az adatokat én is megtoldhatom egy Jókaiból vett idézettel, a ki 'A Balaton' című leírásában, e minden iskolai olvasókönyvben megtalálható gyönyörű tájrajzban így szól: 'Mikor a beállott Balaton jegére legelőször rásüt a nap, először valami csodálatos zengés támad a jégben'. (Szinnyei József: Magyar olvasókönyv I. rész. 59. l.)

KARDOS ALBERT.

Bolyók, bolyóka, bolyókás. Simonyi Zsigmond 'Olasz szavainkhoz' cím alatt Körösi Sándor dolgozatának kiegészítése-képen az olaszból átkerült, eddig föl nem említett vendégszók sorozatának közlését kezdte meg a Nyelvtudományi Közlemények XXIII. kötetében. E vendégszók közé számítja címbeli szavunkat is, a melynek az ő véleménye szerint példaképe az olasz *balocco*, *balucco*: *maulaffe*, *tölpel*. A *bolyóka* tehát, jegyzi meg erre, nem egy eredetű a *bohó* és *bolyog* szókkal, mint Szarvas véli Nyr. XVII.390. A Heltainál, CzF.-nál s Nyr. XVII.92. említett *bolyó* a *bolyóka*, *bolyókás* alakokból lehet elvonva, s erre a némileg rokon jelentésű *bohó*, *bohókás* szók is okot adhattak.

Igaz, a magy. *bolyóka*, akár alakját akár jelentését tekintjük, teljesen egyezik a példaképének vett *balocco* szóval; s ha egy fontos mozzanat nem szólna az egybevetés ellen, minden habozás nélkül el is fogadhatnók. De itt van az az akadályul álló *bolyó* alak, a melyről ugyan nyelvészársunk azt állítja, hogy 'ez elvonása lehet a *bolyóka*, *bolyókás* formának, a mire a némileg rokon jelentésű *bohó*, *bohókás* szók is adhattak okot'; csakhogy a 'lehet' és 'adhattak' tudvalevőleg nem egyértékűek ezekkel: 'van' és 'adtak'.

Mind alakilag mind jelentésileg egyeznek egymással a gör. τέλειος és magy. *teljes*, αλιεύς és magy. *halász*, lat. *vir-et* és magy. *vir-ít*, *cap-io* és magy. *kap-ok*, olasz *lasso* és magy. *lassú*, oláh *fiú* és magy. *fiú*, ófném. *kart* és magy. *kert*, ószl. *mêr-iti* és magy. *mér-ni*; de ebből még nem következik s nem is állította senki, vagy ha állította is, tévedett vele, hogy a megfelelő magyar szavak a velük szemben álló nyelvek szavainak képmásai. Azt a véleményt, hogy a magy. *bolyóka* = *balocco*, elfogadhatatlanná teszi a már hangsúlyozott *bolyó* alak. Ha szabad és lehet valamit építenünk a történeti nyelv vallomására — már pedig mire építsünk, ha erre nem — a rendelkezésünkre álló adatok szerint a *bolyókás*-t a *bolyó* hajtásának kell tartanunk. Ez utóbbi ugyanis már Heltainál előfordul, míg az előbbieket későbbi forrásokban

találhatók. S ez a mozzanat döntő ama kérdésre nézve, hogy eredeti szó-e a magy. *bolyóka*, vagy pedig idegen. Az első ugyanis, a mit nem szabad figyelem kívül hagynunk, hogy az a többször hangoztatott elvonás nem olyan sokszor előforduló jelenség, a milyennek újabban kezdik állitgatni; s ha előfordul is, csakis a legjáratosabb s mondhatni a mindennap használt szavakkal történik meg; hogy pedig a *bolyókás* nem ezek közé tartozik, annak hiteles tanúja nem csak a régibb s újabb irodalmi nyelv, hanem az élő beszéd is. Arra meg épen erős hit kell, hogy a nagyon is ortologus Heltai a századunkban virágzó elvonás elméletének első megalapítója lett volna, a ki a talán csak akkoriban nyelvünkbe került olasz *balocco*-ból hamarjában kiesztérgeályozta volna a *bolyó* alakot. De van még egy más mozzanat is, a melyet számba kell vennünk. A NySzótár tanúsága szerint a *bolyókás*, *bolyókiskodik* legnagyobbrészt erdélyi íróknál, s a *bolyó* csak Heltainál található; ez utóbbit a mai köznyelv épen nem ismeri, s a mennyire adatainkra építeni lehet, csakis a székelység egyes részeiben járatos: Marosszék Paal Gyula, Udvarhelyszék Gagyí Samu közlése szerint (Nyr. XVII.92); ezekhez járul még: „*bója*: *balga*” (Krizsa). Miként magyarázható meg tehát az a különös jelenség, hogy egy olaszból került szó épen a tőle legtávolabb eső részben, a székelységben telepedett meg s oly járatossá vált, hogy már majdnem négyszáz év előtt a nyelvérzékét megcsalva a nagyon kedvelt (?) elvonásra íróknak és nem-íróknak alkalmat szolgáltatott.

Hogy a *bolyó* nem elvonása a *bolyóka*, *bolyókás*-nak, a mire a rokon jelentésű *bohó*, *bohókás* adhatott okot, bizonyítja a szintén eléggé ismert *bolyhó* alak, a mely mind a *bolyó*, mind a *bohó* szónak eredetibb formája. Ugyan e nézethen van a MÚSzótár is, a mely szerint a *bolyog* alapszavául fölvett *bolh*-nak nyomát találjuk *bohó* szavunkban is, a mely tehát e helyett való: *bolhó*, *bolyhó*.

A dolog tehát megfordítva áll, nem a *bolyóka*, *bolyókás*-ból támadt elvonás útján a *bolyó*, hanem ellenkezőleg a *bolyó*-ból való a *bolyóka*, épen úgy, mint: *csaló-ka*, *nyuló-ka* (*nyalka*), *humó-ka*, *fejdő-ke* sat.

SZARVAK GÁBOR.

Szélhámos. Szinnyei József a Nyelvőr XXII. kötetének 277 - 278. lapján hiteles adatokkal támogatott cikkcsoportjában meggyőzőleg kifejti, hogy az utóbbi időben folkapott *szélhámos* szavunknak a neki tulajdonított „schwindler” értelme tévedésen alapszik, azon a tévedésen, a mely Kresznerics valamelyik olvatóján esett meg,

a ki a szélhámos szót derék szerzőnk szótárában a ,ventus' jelentésű *szél* alatt találván meg, természetesnek találta a ,schwindel, szédülés' értelmét olvasni ki belőle, a melyet az érez, a ki nagy magasságban mintegy szélfogaton jár.

Mint említettem, Szinnyi kétségtelenül kimutatta, hogy a *szélhámos*-beli *szél* nem annyit tesz, mint ,ventus', hanem ,extremitas: szélsőség, széle vminek', a minőnek maga Kresznerics is a *hám* összetételeinek sorában a *szél-hám* szót értelmezi: *helcium laterale*, azaz: szélső, oldal-hám; ugyane jelentéssel iktatta be a NySzótár is mind a *szélhám*, mind származékát, a *szélhámos*: ,extremus; extrem' szót a szótárba.

Azt mondtam a fentebbi sorokban, hogy a ki a *szélhámos*-ból a ,schwindler'-féle jelentést olvasta ki, az egészen természetesen cselekedett; nem is foghatni rá semmi hebehurgyaságot, valamint Faludira sem, a ki kétségkívül szintén Pázmánynak Kresznericstől is idézett két helyéből nem az igazi ,a latere incedens', hanem a félreértett ,ventosus' jelentést betűzte ki, a mint következő helye világosan bizonyítja: ,Megváltozott lakásuk az embereknek; a levegőben vertek s vernek magoknak fészket a chimáerák országában. A felhőkön nyargalóznak, szélhámokkal járnak' (NU. 349).

A nélkül tehát, hogy bármit is levonnánk ama tény igazságából, hogy mind Pázmány, mind pedig a népies használat szerint *szélhámos* a. m.: ,beipferd, nebenpferd, handpferd', vagyis a mint közönségesen nevezik: lóggós, s innen átvitten: ,ficákoló, szeleburdi, kacki', nemcsak hogy fonákságot nem látunk benne, hanem teljesen megfelelőnek s helyesnek találjuk e szónak divatba hozott újabb jelentését. Hisz a mesevilág svindlerje, a mi garabonciás deákunk is köztudomásúlag a felhőkön, a szél hátán nyargal, tehát mintegy szélhámokkal jár. Különben is a *szél* mint a lengeteg, üres, hiúnak a jelképe könnyen árcsap s egymásik nyelvben magára ölti a káprázat, csalókaság, eszelősség jelentését is. Így például a német *wind* átvitten annyit is tesz mint: ,flunkerei, aufschneideri'; továbbá: ,als bezeichnung des leeren, nichtigen, und von etwas, woran oder wohinter nichts ist, ob es gleich den schein von etwas hat' (Sanders). Nyelvünkben pedig a *szeles*, a mint általánosan ismeretes, ,meggondolatlan, hebehurgya', sőt ,bolondos, esztelen' s végül a svindlernek megfelelően ,csalárd' jelentést is öltött magára, a mint e hiteles példák bizonyítják: ,Szeles és magamutogató elmék (Born: Préd. 204b).

Hazugsággal azt károgják ellenünk az széles prédikátorok (Pázm: Kal. 450). Széles, család tudománnyal el ne hitettesetek' (Mel: SzJán. 43). (Vö. még *szelet csup, széllal jár, szeleverdi, szélvári, szélszó*: 'Csak szél-szók és álom hüvelyezések, valamiket beszél' (Sall: Vár. 229).

Noha tehát a *szél*-nek balul magyarázott értelmére van alapítva a neki tulajdonított 'csaló' jelentés, mindamellett a *szélhámos* így is helyes, sőt minden bizonnyal helyesebb kifejezője azon értelemnek a melyben a ném. *schwindler* szerepel, mint a legcsekélyebb fejtöréstől is irtózó német fordítóknak ügyetlen gyártmánya, a *szédelgő*. Ez t. i. a mint minden magyar anya szülötte tudja, nem az, a ki másokat elszédít (= rászed), hanem a ki maga szédeleg. *Schwindel* ugyanis nemcsak *szédelgés*, hanem kiválóan 'ein der soliden grundlage ermangelndes thun, namentlich insofern es auf betrügliche täuschung andrer berechnet ist' (Sanders). S innen: *schwindler*: *betrüger* (uo.).

SZARVAS GÁBOR.

Regelő hétfő. Ezt a mind nyelvileg, mind néprajzilag érdekes kifejezést két régi kalendáriumban (a gyulafejervárban 1626-ra és a lőcseiben 1642. esztendőre), a sokadalmak elsorolása közt így találtam: '*Regelő hetfőn* Szebenben és Kis-Mariában' (vásár van). Egyrészt a vásárok sorából, másrészt a többi akkortáji kalendáriumok vásáraival való összehasonlításból kitűnik, hogy a 'regelő hétfőn' a vízkereszt utáni hét hetfejét kell érteni.

Törkös Sándor a M. Nyelvészetben (V.335.) leírván a göcseji 'szegény regösök' mondókáját az ismeretes refrainnel: 'Riétöki régi törviny hãj rãgüö rãjtem', megemlíti, hogy a *regélés* Göcsejben Karácsony másod, tehát István vértanú napján történik.

A Gergelyi naptár vízkeresztje egybeesvén a Julius Caesari-naptár Karácsonya napjával, a két dátum közt jóformán csak annyi a különbség, a mennyit az ó és új kalendárium szerinti számítás tesz.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Sopron megyeiek.

Alaptalan szó : nem igaz szó, beszéd.
 Szegény alappal van : szegény helyzetben.
 Az aláírást nem tudta elkövetni : nem mert aláírni.
 Az én lányom be a járásbíró elejbe (t. i. ment).
 Bocsásson még, ha magának felelém : mondom.
 Csukós helén van : elzárható helyen, ládában.
 Erdéli bityár : erdei betyár.
 Ereszt illen szavakat : ilyen szavakat mond.
 Ez a fiam zavarkodott rajtam : zaklatott.
 Ezzel (erre) elkeseríttem.
 Esküszni : esküdni.
 Ezén (e miatt) üldösztek.
 Huny-harap szemémbő : szemjátékkal int.
 Kigyó lett utánam : leselkedett rám.
 Kihozom szóból : megértetem, elbeszélem.
 Kikét ellenem : megtámadott.
 Lelkiismeretkivizsgálás.
 Mocskos szája alapította : koholta.
 Mocskos vuot a kezei.
 Nő aluggyá, nēm ámocc, nē gyalogojj, nēm fárocc.
 Ontak-montak.
 (Egy csornai öregasszony beszélte el előttem ügyét-baját s ő utána irtam e kifejezéseket.)
 (Csorna.)

LAKATOS VINCE.

Hegyaljaiak.

Koma neki a dolog : rest.
 Úgy nyakon váglak, hogy vacsorán éred Pilátust.
 Kihányja a nyelvét (a kutya).
 Megszegi a szekeret : a rúdnál fogva irányítja.
 Megereszkedik, meglágyul a só : nedves lesz.
 Neki gyürkőzik, mint Bertók a ködnek.
 Órába a harangozó pénz : közel a halála.
 Reggel jött vendég elmegy : reggeli eső nem tartós.
 Este jött vendég megmarad hálásra : esteli eső tartós.
 Összeverekettek a suszterek. (Akkor mondják, ha az ígért
 cipőt a gyermek nem kapja meg a vásárról.)
 Nincs benne röviccség : van bőven.
 Rosszabb a hátramenésnél.
 Nem adok neki egy órát : hamar lesz.
 Kutyának se mutat utat : jó dolga van.
 (Tokaj.)

DEMJÉN KÁLMÁN.

K u n s á g i a k.

Bújjon beléd az ördög egy kötél tüviskéké.
 Olyan savanyú a bora, hogy mögöli az embörbe a víziborgyút.
 Annak aggya az isten a sarkantyús csizmát, a ki nem tud benne táncolni: annak ád az isten vagyont, a ki nem tudja megbecsülni.
 A parasztnak gané a lelke.
 Messze-é könyér nélkül?
 Hazafelé tudakója az utat. (Arról mondják, a kit zavarják.)
 Kötöz ül a hátán. (A kötözködő kis gyerekekre mondják.)
 Harangoz a pap kutyájára: kint lóg a gatyamadzaga.
 Éloptad a papné tyúkját: tollas a haja.
 A part is ott szakad, a hol leggyöngébb: az isten is csak a szegény embert veri.

— Mit főz kè édös anyám asszony?

— Tengőri hereberének a leppentyűjét.

Ahán, tudom má, most tudom má, hogy az úr is siket! (Az mondja, a kinek sokáig magyaráztak valamit, míg meg bírta érteni.)
 (Halas.) Kovács KALMÁN.

N é p m e s é k.

A szegény ember meg a keresztkomja.

Éggy embernek sok gyermeke vót, és sok keresztkomja. De a zember szegény vót. Született neki éggy fíjacskája, s meghijta a komaságba a keresztkomjait, me aszt hitte, hogy támcasak valamicskét kap tüllek. A mónár is meg vót hijva. A mónárnak vót ökre, szekere, s aszonta, hogy ű ád neki ökrét, szekeret, hogyha fogaggya, hogy mikor meghal, három íjjel, három nap virasztya.

— Hogyne virasztanálak, aszongya a szegény ember.

— Na jó; akkor itt van a zöker, s a szekér.

Tótt-múlt a züddő, s a mónár meghal. A zember virasztya éggy nap s éggy iccaka, virasztya más nap — más iccaka, harmannap eltemetik. De mán miccsinájjon a szegény ember, me még nekije virasztani kéne, de hát a temetőbe hogy virasszan.

Elmenyen a paphaz, s elmongya neki, hogy mán ű hogy virasszan a temetőbe, met ű fíl a kísirtetekitül. Aszongya a pap:

— Ne fíjj semmit, menny csak ada; adak én neked éggy darab szentelt krétát, aval aztán a sirtúl nem messze állasz, csinálsz éggy karikót (köröcske), annak a közepibe állasz, aztán ne fíjj, me nem közeledhetik hozzád semmi gonasz.

Úgy teszen. Hát iccaka éggy tájba jön két fejr kutya, s kiássák a sirt, kiveszik a koporsót, kinyitják, kiveszik a mónárt, lehúzzák a bűrt rulla egisszen, s vissza teszik a sirba. A mind igazitatták a földet, hát a szegény ember elvötte a bűrt úgy, hogy a kutyák nem vöttek észre. Mikor megvan a sir, a bűr nincs suhant. Na, de megláttyák a zembernél, s aszongyák:

— Add ide a bűrt, me kapsz éggy víka rézpinzt.

— Mennyetek, s hozzátok el, szól a zember.

Elmennek, elhozzák; a pinzt elveszi, de a bűrt nem aggya.

— Add ide, újból szólnak, me kapsz éggy fél víka ezüst húszast.

— Na mennyetek, hozzátok el, mond a zember.

Elmennek, elhozzák, a pinzt elveszi, de a bűrt csak nem aggya.

— Add ide, te ember, me hozunk éggy víka ezüstet.

Elmennek, elhozzák a víka ezüst húszast, s adaggyák, de a bűr csak nincs. Elmentek, hogy többet vissza sem jöttek, s a zember maradt a pinzzel is, a bűrral is.

Jókedve vót a zembernek. A papnak elmongya, hogy ni hogy járt, hogy a kutyák miccsináltak a mónárral, hogy lehúzták a bűrt rúlla, s hogy ő mennyi pinzt kapatt.

— Jól van fijam, mond a pap, de add nekem felit a pinzednek.

A zember aszongya:

— Há mán hogy aggyam én felit a tiszteletes úrnak; a tiszteletes úr nyugatt, s én virasztattam; harmad részit adadam.

A pap aszongya:

— Jó lesz az is fijam. Azomba még egyebet is mondak, folytatá a pap, mingyá harangaztatok a templamba; eljűsz tés is; a templamajtóba asztán csinálsz tüzet, s a bűrt ráteszed hogy ígjen el.

Úgy is tött. Hát éccör csak fellebben a tűzből éggy fejír galamb, s a szegíny embernek a fejire száll, három vessen megfordúl réta, s eltűnik. A papnak elmongya, hogy mi törtint, s a pap erre aszt felelte:

— Látod fijam; az a fejír galamb a mónárnak a lelke vót, s csak így szabadúlhatott meg a testitől.

(Szolnok-Doboka megye. Domokos.)

M. NÉMETH SÁNDOR.

Cigányadomák.

A cigány meg a fia.

Eccé a vándolló cigányok egy erdő szilyin ütöttik fé a sátor fajukat. Hát a mint ott izegnek-mozognak, egyszer csak egy nyulat látnak szaladni. Asz mondgya az apa a fiának:

— Ládd-é dáde ázst a nyulát, á melyik ott sálád a?

— Látom, mongya a gyerek; fogjuk meg, jó les dilebidre.

— Nem essük ást meg, hánem évissük ő felsigihő, ost májd kápunk egy nyőzstiny meg egy kányi disnót. Á nyőzstiny kilencset fiádzik; ánnak á kilencs fiá megin kilencset, ost egis nyáj less. Ost ányád máj így kiából neked: Hè dáde gyere, mán meföt á gádluská.

Míg így beszítek, addig észalatt a nyúl.

A cigány meg a szél.

Eccé tanákozott a cigány a nyárrá, téllé meg a szélle; de ezek közül csak a szélnek köszönt: Aszt monta neki a nyár:

— Mé nem köszönsz nekem is te cigány? Megá csak, ha elgyün az időm, olyan meleget csinálók, hogy megpukkacc bele.

A tél meg-eszt monta neki:

— Hát én meg, ha égyün az én időm, olyan hideget csinálók, hogy meggebecc bele.

Aszt mondgya a more erre a napnak: Nem bánom, há ákár hogy süccs is, csak á sil uram ott legyen. A télnek meg aszt mondgya: Nem bánom, há ákár milyen hideg less is, csak á sil uram ott ne legyen.

(Szolnok.)

SZABÓ ISTVÁN.

Levél.

(Ezt a levelet D ö n n y és Jankó, kadarkúti postakocsis diktálta tollamba, Varga Lajos tót-szent-györgyi lelkészhez intézve, kinél régebben már cselédkedett, s ki levélben hívta újra magához.)

Csak ezt írgya, kéröm! Tisztölöm a tisztölendő uramat, mög a tisztölendő asszonyomat állandó jó egészséggê. Köszönyöm, hogy bá rúlam ê nem feledköztek, de mögemléköztek. Iszê ha úgy vóna a sor, nem bánnám; de nem úgy van. Mör lá az édös anyám is öreg má, mög magam sô ippeg hogy fiatâ vónék. Hát így öreg is vâk, messzi is van. Iszê csak bá közellebb vóna! Mör igön-igön szeretném mögszógányi a sok jószággyikat, a mit ürányomban êkövettek. Mör ollanyok vôtak hozzám, mind az édös gyêrôkhöl az édös annya. Mör hogy êtt is jó helöm nem vóna, ârú szó sincs. Mör mûtê csak hogy êtt vâk, de nem illettek engöm de még csak egy fenyeêvô szôvâ sôm, mind hallom, hogy ó helön (olyik, néme-lyik helyen) hogyan rossebölük a cselédöt. (Rossz seb egyen meg! somogyi káromkodás.)

Kosztom kijár. Mör vôt is neköm böcsületöm mindétig, mög van is, de mög lössz is mindönhutt. Mör, kéröm, rémêttô nagy pártfogója vâk a jószágnak. Mör mögösmer engöm a Hâkájék (elözô évben Halkáéknál szolgált) Szölke tehenik de még máig is, de még a legelön is, csak hogy ippeg szónyi nem tud párájátú kíváván (ha párájától elválhatna, több lenne mint állat).

Hát csak írgya mög nekik, hogy ha csak tohábbat nem, de mast suhogysê tőhetöm.

(Somogy m. Darány.)

VECSEI JÓZSEF.

Gyermekjátékok.

K ö r ö s d i.

(Körbe fogódnak, egy künn marad, a körbeliek éneklük:)

Hej mēggy mēggy || termētt mēggy,
 Termésébe hajlásába || kivirágzott.
 Ez az áldott bor || ki minden nap forr.
 Gyöngyöt gyöngyöt || az annyanak,
 Gyöngy koszorút || a jányának,
 Arany vesszőt || a farára
 Hogy senki se || lássa!

(Erre a kívül álló a körbeliek közül egyet csinbókra kötött kendővel ütni kezd, ez helyét oda hagyja s addig fut a körön kívül, míg előbbeni helyére nem ért. Ekkor ő marad künn s a játék újra kezdődik.)

(Érsekujvár.)

JAKSICH LAJOS.

S z ó j á t é k.

A majsai ember kiveri a pipáját, s félre fordul. Rá szól a halasi ember:

— Hun lakik a bagó, hé?

— Erdőbe.

— Hát az isten?

— Mēnnybe! [S itt beteszi a bagót a szájába].

— Édős apám, én is émék Majsára.

— Nē gyűj tē ē fiam. Fejetlenű gyünné tē onnét vissza
 (= nem fejnének meg).

— Tē gyērok, s z ű k s é g ō s a tē gatyád! (A gyerek szégyenkezve nézi a gatyája hátulját, s mikor látja, hogy nincs miért pirulnia, megérti a 'szükséges' szó igaz értelmét, s megnyugszik.)

(Halas.)

KOVÁCS KÁLMÁN.

Tájszók.

Csíkmegyeiek.

bitang: fattyu gyermek.

csitkó: csikó.

csóré: csupasz, meztelen.

fuszulyka: bab, paszuly.

gyujtósálka: gyufa.

ját: drusza.

kar: hombár, melyben buzát tartanak.

nem mondom meg: nem mondhatom meg, nem tudom.

ribanc: rossz, hitvány.

kiszáll: 'Az én gyermekeim már mind kiszálltak' — szárnyra vannak bocsátva, önállóak, magok kezére dolgoznak.

szokotálni: összeadni, összeszámolni valamit.

CSEKE BALINT.

Székelységeik.

birtyóka: az idejekorán a földre hullott s megfeketedett szilva.

csorró: cigány.

diricelni: érdes, fülsértő hangon cincogni, nyiszeregni.

dobonka: dégely (Magyarországon csobolya).

heppen: sikamlósan esik, csúszik.

kocolódni: küszködni.

kulyak: hüvelyk.

pocok: törpe gyermek v. ember. Gúnyos értelemben használják, valamint a kulyakot is.

rozongatni: sértegetni.

sorlatni: vallatni.

tanorok: liget, berek.

udor: hiú, padlás.

(Székely-Keresztúr.)

STEINER ÁRON.

Mátravidékiek.

déli kényerész: ebéd.

karistol: karcól.

kompêr: krumpli.

leveles sátor: zöld galyból való sátor, melyet úrnapi körmenetek alkalmára készítenek.

mâg: már.

mâsânt: máskép.

mêccsâbú: megbolondul.

mêgesszêsgyik: megnő.

mêhhibâdzik: megbetegedik. Mëhhibâdzott az istenadta gyereki'.

mêmmêg: ismét.

mênêget: mendégél.

meôre: merre.

mêpparasztú: megszelidül.

megûteôdött az elmêjibe: megbolondult.

mêt: posvány, pocsolya.

messzêlêtték: távollevônek tartották.

mihentsêgêsen: mihelyt.

mocsolya: posványvíz.

nyílik az ideô: tavaszodik.

oszt, osztên, osztêng: azután.

ottên, ottêng: ott, ottan.

ôleb: ôl. 'Ën nagy ôleb mohât hozott az öreg az erdeôrû'.

összêállapogyik: összeáll.

összêëggyesültek: megbarátkoztak. 'Összêëggyesültek eők a tizenkét bëtyárval'.

pêgy, pegyig: pedig.

pêzsêg: zsibbâd.

possajt: savanyít.

postorkogyik: lebzsel, valamibe járánkozik.

râcskâlaogyik: rágicsál.

râêr: rájön.

râgyûveô: következő.

rêszszêrênt: részben, részint.

rêtlya: létra.

ruhaszâritaó csillag: a nap.

savallotta: szégyelte, resztelte.

sêmmiretêtte: megölte.

sêndêrit: csavar.

sêrêg: forog.

sêrgetyû: forgó játék.

sêrdít: forgat, pörget.

sêrdû: fordul.

sêrte-fêrtêl: ôgyeleg, járkel. síptolyú: a lúd szárnytollainak vastagabb vége.

sokat: sokszor.

suhadêr: süheder.

súk: sulyok.

súkol: sulykol.

ISTVÁNFY GYULA.

Hunyad megyeiek.

annat: onnét. ,Követ haztak lész annat'.	mizes szilva: édes szilva. elmulat: eltölt. ,Ipeg egy évet mulatott'.
attan: ott. ,Attan lehetett lész rigén valami'.	nyamdek: nyomdok.
cigány kopagtató: harkály.	összeszámol: összeszed, összegyűjt. ,Akkar összeszá- molak hús vidér bart'.
csál: csinál.	megszemél: megnéz. ,Ide hazzuk a lámpához si jól meg- személjük'.
beüggyezik: beleegyezik.	ugy mandják: úgy hívják. ,Ezt ugy mandják kincsés'.
élyv: ölyv.	űszők: üszög.
fűdzfa: fűzfa.	vélekődik: vitatkozik, ve- szekedik.
gödör: gödör.	
hácskó: hágdosó a kerítésen.	
irtódzanék: irtóznék.	
kát: kiált.	
lábító: lajtorja.	
micsa nagy: milyen nagy!	

(Lozsád.)

KOLUMBÁN SAMU.

Udvarhely megyeiek.

acéntos: veszekedő, engedet- len. ,Immá a mönyecske sem ojan acéntos'.	halánk: gyenge. vadol: gyűlöl. ,Ez a lejány se vadója a táncot'.
ciréz: legyez. ,Nó ez a ló ugyan ciréz'.	rėja virdul: jó kedvvel fog valamihez. ,Má a gazda is ugy rėja virdult a kaszállásra, hogy nem bír az embör véllé'.
huncut: párbaj. ,Ellövék a huncuton az ujját'.	

(Agyagfalva.)

KISS PÁL.

Tréfás dalok.

Csóton vótam fódóba.
Bézártak a lúdólba;
De ha haza mēhetēk,
Velē nagyon dicsekszēk.

(E tréfás verset dalolják is. Értelme és eredete a következő:
A menyasszony szülei felkérnek egy-egy tréfás asszonyt, hogy
kísérje el leányukat a vőlegény házához; de nem mint a nász
népének tagja, hanem mint egy függelékképen, s azért tódó. Ez
igen fontos személyiség, kiről már előre értesítik a vőlegény szü-
leit. Ezek szívesen fogadják s megtraktálják; de ágyat a lúdólba
(természetesen tiszta helyre) vetnek neki, mit ő nem vesz rossz
néven. Én a Vály vidékéről ismerem.)

(Gömör m.)

MIKÓ PÁL.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három tnyvi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. Dóltbáb-ucca
16. sz.

XXII. kötet.

1893. AUGUSZTUS 15.

VIII. füzet.

A MAGYAR NYELVBÉ ÁTVETT OLÁH SZAVAK.

Dőrec : kasza megnádalása, kasza fokán a fölhajló párkány (Brassó m. Hétfalu Nyr. V.330; XVI.478). — ol. *dres, dres* : direction, ordre, réparation, raccommodage; ausbesserung (Cihac, Barcianu). Az oláh szó a *dreg, dreg* (rajuster, remettre, refaire, édifier, réparer, ramender, assaisonner; ausbessern, herstellen, wieder gut machen) ige (= lat. *dirigo*) családjához tartozik.

děskéntál : ráolvas (Moldvai csáng. Nyr. X.203). — ol. *des-
kint* : desensorceller, lever le charme; entzaubern, die beschreibung
lösen, eine zauberformel hersagen (Cihac, Barcianu) = lat. **de-ex-
incantare* (Cihac). A csángó szó olyan képzés, mint *prédikál, kom-
mendál, disipál, kárpál, dirigál, repetál* sat.

dogány : mézárszék (Székelyföld, Csík m. Tsz.) — ol. *du-
günē, dogünē* : magasin, boutique; gewölbe, laden (Cihac, Bar-
cianu, Şaineanu). Az oláh szó < arab-török *dukkhān, dukhān*
,boutique'. A magyar alak *g*-je az oláhból való átvételre vall.

dránica (Kapnikbánya és vid. NyK. II.374; Székelyföld
Kiss Mihály, Györffy Iván; Csík m. Tsz.; Bukovina Nyr. VI.472;
duranica Székelyföld Kriza; *daránica* Székelyföld Nyr. II.426;
Györffy Iván; Háromszék m. Vadr. 500 b; *dranica* Csík m. Gyer-
gyó Györffy Iván; *garánica* Székelyföld Kiss Mihály; *gránica* Szé-
kelyföld Kiss Mihály; Háromszék m. Vadr.): nagyobbfajta fenyő,
bükk- v. cserfa-zsindely — ol. *dranica* : grand bardeau; dach-
schindel (Cihac, Barcianu). A szó a szláváságból került az oláhba;
vö. or. lengy., *dranica*, cs. *dranice*. Miklosich a m. *dránica* tájszót
a szláváságból átvettnek tartja; de minthogy csakis az oláhsággal
érintkező nyelvterületen fordul elő, az én véleményem szerint való-
színűbb, hogy az oláh nyelv volt az átadó.

dreptál : pörlekedik (Kapnikbánya és vid. NyK. II.373) —
ol. *drept* : 1. droit, direct, juste, équitable, légitime; recht, gerecht,

billig, gerade, fromm, rechtschaffen; 2. droit; recht (Cihac; Barcianu) = lat. *directus*, -a, -um; vö. o. *diretto*, *diritto*, *dritto*; sp. *derecho*; port. *directo*; prov. *dreit*, *drey*, *dret*, *drett*; öfr. *dreit*; fr. *direct*, *droit*. A magyar és az oláh szó egybevetése megvan Edelspachernél is (NyK. XII.100).

dselél. *Dselélni*: egyszerre sokan beszélni haszon nélkül (Moldva, Klézse Nyr. IV.142) — ol. *šel*- (*šelesk*): plaindre, complaindre; trauern, beklagen; *a se š.*: se lamenter; sich beklagen; *šeluesk*: se plaindre, porter plainte; sich beklagen, sich beschweren (Cihac, Barcianu). A lamentálás, panaszkodás sok szóval jár, azért az egybevetett szavak jelentését összeegyeztethetőnek tartom. Az oláh szó szláv eredetű; vö. ószl. *šaliti* 'lugere, lamentari, conqueri, dolere'. A magyar szó előbb **sselél*, **dselél* alakú lehetett, s a második szótagjabeli magánhangzó akár a liquida, akár más -él végű igék (mint *bessél*, *mesél*, *kefél* sat.) hatása alatt nyúlhatott meg.

[Eddig nem említettem meg azokat a szavakat, a melyeket mások az oláh nyelvből átvetteknek tartanak, de a melyek az én véleményem szerint más valamely nyelvből kerültek hozzánk. Ezentúl azonban mégsem akarom őket szó nélkül hagyni, nehogy úgy lássék, mintha elkerülték volna a figyelmemet. Ilyenek:

?bány: érc. Edelspacher (NyK. XII.96) a Farkas 'Német-magyar és magyar-német zsebszökönyvéből' idézi és az ol. *ban*, *krajcár*, pénz, különösen ércpénz' (plur. *ban*) szóval egyezteteti. Én azért nem tárgyaltam, mert ilyen szót a magyar nyelvben nem ismerek. Nincs meg sem a Czuczor-Fogarasi szótárában, sem a NySzótárban, sem az én Tájszótáram adatai között.

bárd: ascia, beil. Edelspacher (NyK. XII.96) a magyar nyelv oláh elemei között tárgyalja, de itt csodálatos ellenmondásba keveredik önnönmagával. A *bárd* szó eredetije szerinte az ol. *bardë*. A szlávból, úgymond, alig származhatik a magyar alak, mert a szláv *brada* a magyarban *baráda*-nak hangzanék. A szláváságon kívül a germán nyelvekben is megvan ez a szó: ófn. *barla*, kfn. *bart*. 'A rumun alak — így folytatja, — a magyarra utalna, de a magyar alak hangtünetei nehézséget mutatnak. Főnebb már láttuk, hogy az a szláv nyelvekbeli alakokra nem vihető vissza; nem marad tehát egyéb hátra, mint a germán nyelvekbeli alakokra utalni, noha a germán nyelvekbeli kezdő b-k a magyarban rendszeren p-t mutatnak (vö. *pél*da, *pohár*). A csuvas *pordu*, *purda*

(balta) és tungúz *purta* (kés) szókra alig gondolhatunk. — Vagyis: a m. *bárd* nem a szláv-ságból, hanem az oláhból került hozzánk. Az oláh alakról azt tarthatnók, hogy a magyarból van átvéve, de ez a föltevés hangtani nehézségekbe ütközik. Minthogy pedig a magyar szó a szláv-ságból nem származhatott, nincs egyéb hátra, mint az, hogy germán eredetűnek tartsuk, bár ez is nehézséggel jár (!). A Pótlékban Edelspacher megmásítja előbbi véleményét és elfogadja a Miklosichét, a mely szerint a *bárd* mégis csak a szláv-ságból jött át a magyarba, az oláhok pedig mitőlünk vették az ő *bardē* szavukat. Én azonban a második Edelspacher ellenében a földolokban inkább az elsőnek adok igazat, t. i. a véghangzó hiánya miatt azt tartom, hogy a *bárd* szót sem a szláv-ságból, sem az oláhból nem vettük át, hanem a kfnémetből (*bart*), mert azt tapasztaljuk, hogy a szláv-ságból és az oláhból átvett szavak végén az *a* és az *ē* a legeslegtöbb esetben (az utóbbi *a*-ra, illetőleg a magashangúaknál mind a kettő *e*-re változva) megmaradt a magyarban. Az oláh *bardē* származásának a kutatása nem tartozik föladatomhoz, azért nem is foglalkozom vele; csak annyit említek meg, hogy Miklosich és Cihac a magyarból átvettnek tartják, de Alexi nem vette föl az oláh nyelv magyar elemei közé.

bohaj: hosszú szűr. Edelspacher szerint < ol. *buháj* ua. (NyK. XII.97). Ez az utóbbi tájszó lehet; én nem ismerem s a kezemen levő szótárakban nem találom. A magyar *bohaj*, *boháj* (*bohá-m*) szó tudomásom szerint Zala, Gömör és Zemplén megyében használatos (Nyr. III.184; XVII.138), vagyis olyan nyelvjárasterületeken, a melyek az oláhsággal nem érintkeznek.* Azért egyáltalában nem valószínű, hogy a *bohaj* szó az oláh nyelvből került a magyarba, hanem inkább a szláv-ságból kerülhetett, legalább azt gyaníttatja a földrajzi elterjedése. (Úgy emlékszem, hogy a tótság — legalább az alföldi — ismeri a *bohaj* szót, de most nem tudok már számot adni arról, hogy ezt a tudomásomat honnan szereztem).

burdó, *burdu*: tömlő (Székelyföld Nyr. I.135; Kriza, Kiss Mihály; Brassó m. Hétfalu Nyr. V.329). „Burdóban áll a turó” (Háromszék m. NyK. III.10). „Jó a turó, csak kár, hogy rossz burduban van” (Székelyföld Kriza); *bordó-síp*: tibia utricularis, sackpfeife (NySzót.), tömlősíp (Erdővidék Tsz.); *bordósípos*: fistula utriculari canens, sackpfeifer (NySzót.), tömlősípos (Erdővidék Tsz.);

* A NySzótár a *bohaj* szót csak Meliusból idézi, a ki somogy-megyei születésű volt és Debrecenben prédikátoroskodott.

bordó: fistula, pfeife; *síp-bordó*: fistula rauca in utre, cornu utris; dudelsack; *bordódszik*: utriculo cano, dudeln (NySzót.) — Edelspacher a m. *burdó*, *bordó* szót az oláh *burdúf* (schlauch, balg) átvételének tartja. Cihacnál, Barcianunál és Şaineanunál *burduf* és *burduş*: gros ventre, panse, outre; schlauch, balg, blasebalg; *burdufos*, *burduhos*: ventru, gros, grosse; dickbäuchig, wanstig. Az oláh *burduf* és *burduş* Cihac véleménye szerint szláv eredetű, de egyeztetéseit a szembetűnő alaki eltérések miatt nem lehet elfogadni. Valószínűbb az Edelspacher föltevése, a mely szerint a szó a törökségből való; vö. azerbajdsani *burduq*: ,bika- v. kecskebőrből varrt tömlő, bor és egyéb folyadék eltartására' (Budagov; NyK. XII.98). Némi nehézséget csak a török szónak végső *q*-ja okoz, a mellyel szemben az oláhban *f* és *ş* áll. Számba kell azonban vennünk, hogy az idézett alakokon kívül előfordul *burtuk* is ,panse, péritoine' azaz ,has, potroh, bélhártya' jelentéssel; ezenkívül *burdufos* mellett van *burduhos*, s az utóbbinak *h*-ja könnyen fejlődhetett a török szónak *γ*-jéből, a mely a ragos alakokban magánhangzó előtt az alanyeseti alak *q*-ja helyébe lép (vö. pl. *ajaq*: *ajaytā*, *ajaya*, *ajayt*). Magánhangzók közötti helyzetben a *γ*-ból lett *h* hangfiziológiai úton mind *f*-vé, mind *ş*-vé fejlődhetett, s aztán a ragos v. képzős alakokból elvonás útján előállhatott a *burduf*, *burduş* alanyeset. A m. *burdó*, *burdu*, *bordó* ezek egyikéből sem magyarázható, mert az átvett szavak végén mind az *f*, mind az *ş* meg szokott maradni. Arra lehetne ugyan gondolni, hogy a m. *burdu*, *burdó* az oláh *burduf*-nak azon **burduv* változatából fejlődött, a melynek a zöngés explosívával kezdődő ragok előtt hasonulás útján elő kellett állania, pl. **burduv-ban*; de nem szabad megelégednünk arról, hogy ezen egyes alakokban előforduló **burduv* forma általánosításának útját állhatta a belső analógia, a mely a gyakrabban előforduló *f*-es alakot megvédelmezhetette a *v*-s alak fölülkerekedése ellen. Nem lehetetlen ugyan, hogy a szó az oláhból került hozzánk, mindazonáltal valószínűbbnek tartom, hogy egyenesen a törökségből vettük át. A tör. *burduq* és a m. *burdu*, *burdó* szavak végének megfelelésére nézve vö. csag. *toraq*, *turaq*: *túró*; oszm. *inek* (csuv. *inü*): *ünő*; oszm. *ulaq*, csag. *olaq*, *oglaq*: (kecske) *olló*; csag. *kazuq*, oszm. *kastq*: *karó*; oszm. *jüksük*: *gyűszű*; oszm. *jüzük* (csuv. *şürö*, *şürü*): *gyűrű*; csag. *buréaq*, *boréaq* (csuv. *puráa*): *borsó*; csag. *qonéaq*: *kancsó* sat.]

MÉLY HANGÚ-E A MÁGNES?

Mikor a Természettudományi Közlöny a mágnességet, a Bugát-féle *delaj* helyett, megint *mágnes*-nek kezdte nevezni, előbb Simonyi Zsigmond, azután évekkel később Csapodi István arra figyelmeztetett bennünket, hogy jobb lenne a *mágnesség*, *mágnessesítés* helyett *mágnesság*-ot, *mágnessozás*-t mondanunk.

En akkor mint a Természettudományi Közlöny egyik szerkesztője egy kis cikket írtam és kifejtettem benne, hogy a *mágnes*-t 250 esztendő óta minden magyar író mindig és mindenütt magas hangúnak tekintette, s hogy egyáltalában nincs rá ok, hogy a megszokott hangrendet most egyszerre megváltoztassuk. Ime néhány példa: „az egész *mágnessen* (Apáczai Cs. Encykl. 1803-iki kiadás. 326. l.); a mozdíttandó *mágnessen* (uo. 327); a *mágnessre* tsináltatott vas (uo. 327); a vassal felruházott *mágnessnek* (uo. 328). — Molnár János (A Fizikának eleji 1777): „Két forduló pontja (pólussa) vagyon a *mágnessnek* (II.164). Ezeket mesterséges *mágnesseknek* hívják..... Nevezetes a *mágnessben* az éjtszakra való tekintet (II.166). — Fábian József (Természeti tudomány a Köz-népnek. 1803): „Egy *mágnessel* megdörögött atzélzigony (198). Izetlen büzetlen mese hát az, hogy Mahumed török prófétának vaskoporsója Mekkában nagy *mágnessek* között, a levegő-égben függene (199). — Varga Márton (A gyönyörű Természet tudománya 1808): „A *mágnessről* (II.195). Ez hívatatik megmágnessítésnek (II.196). Mitsoda oka vann a *mágnességnek* (II.205). — Ugyan-így Tomcsányinál, Tarczynál s minden régi s új magyar fizikusnál. Ugyanigy Gvadányinál (RP. 89): „Szívemet szívedhez csatoló *mágnessem* (NySzót.).

Azt hittem, ezek az adatok meggyőzték Csapodit kívánsága helytelenségéről. A Nyelvőr juniusi füzetéből látom azonban, hogy még most is ragaszkodik a „*mágnessághoz*” és hogy az efféle szavak magas hangú ejtésében a magyar hangrend újabbkori megbomlását találja. „Most még — így szól — az ingadozás útján vagyunk, de úgy lehet, egészen diadalra jut a bomlott hangrend. Ne bizzuk ezt egészen a fővárosi magyarság kényére-kedvére”.

Csapodi szabályul a túlادunai ejtést akarja elfogadtatni, mely szerint „csak akkor kerül az idegen szó mellé magas hangú rag vagy képző, ha nyílt e van a szóban; ellenben mély hangú ragot

vagy képzőt kap az olyan szó, melyben nyílt *e* nincs, hanem zárt *ë* van az utolsó szótagjában'.

Csapodi szerint tehát pl. az *ádrënt, amën, cinóbër, frájcim-mër, fráter, kupęc, kuplër, kurrëns, obëstër, októbër, pantofëly, pudër, purgër* szavaknál nincs helye az ingadozásnak; ezek szerte okvetetlenül mély hangú ragot vagy képzőt kapnak.

Lássuk, mit mond a régi irodalom a codexektől kezdve:

'Az aduentet ur el jövetele napianac neuzei az irás (Born: Evang. I.2). Amennet mongyanak (ÉrdyC. 392). Tzinobernek (Sim: Szótár). Fraucimmereknek adtuk egészen (Radv: Csal. III.375). Kewsded fratereknek zerzete (EhrC. 104). Mind el iara az frateröket (DebrC. 130). Es predicator zerzetbeli fratereknek nagy tyztes tarsassagy (MargL. 3). Papa ada az fratereknek lakozásra zent Sabina egyházat (DomC. 106). Be terenek az vendeg fratereket' (VirgC. 60). Ellenben Gvadányinál: 'Kosta-frátország (RP. 40). A kupeccel megegyezek, ha eljő (RákF: Lev. I.265). A kupeckekkel' (MontME. I.371). Kuplerner teszi magát (TörtT.² III.390). Visszaaggott banya kuplerségével (Csúzi: Sip. 629). Minden currenseket csak ő olvasott el (Gvad: RP. 2). Azonnal magyarok egyik obesterit ott commendérozza (Thaly: Adal. II.25). Octoberben (Gyulafehérvári Kalendarium 1626). Octobernek végén (Lippai: PosKert. I.113). A répát octoberbe szokták kiásni' (Uo. II.157). Ugyancsak Lippainál 'coriandernek és corianderben' (II.92, 93). 'Octoberbe hizzallják őket (CalOec. Lötse 1674. 74). Octobernek végén eső esik (Uo. 75). Octoberben (Lőcsei Kalend. 1693. D4 hátlapján). Octobernek közepi után, Octobernek utolsó napjaiban (1739. 28). Octobertől kiki ójja magát (Győri Kalend. 1745. C4). Vannak kapczák, pantofelyec, czafrangos czipelésecc (Com: Jan. 100). Pantofelyes: crepitatus (MAL.). Puderes iskátulya (KirBesz. 132). Hogy a purgereket háborgassák' (Uo. 104).

Mindezekből világos, hogy Csapodi szabályának helyességét még a régi irodalom is nem csak hogy nem támogatja, hanem annak egyenesen ellent mond.

Ismétlem, nincs rá ok, hogy a 'mágnességet', a mit százados gyakorlat igazol, most egyszerre csak 'mágnesságra' változtassuk át.

SZILY KÁLMÁN.

A SZÉKELY NYELVJÁRÁSOK OSZTÁLYOZÁSA.

Balassa József multkori cikkére (Nyr. XXII.275) néhány észrevételt kell tennem.

Midőn 'Csiki székelység' című rövid vázlatomat írtam, nem az volt célom, hogy a csiki nyelvjárást leírjam. Hisz azt elég jól leírta már T. Nagy Imre a Székelyegylet IV. évkönyvében. Én csak azt akartam pótolni, a mit ő elmulasztott, t. i. az egyes csiki székel nyelvjárásokat osztályozni s kijelölni helyüket az összes székel nyelvjárások körében. Azért nem is adtam cikkemnek ezt a címet: 'A csiki nyelvjárás', hanem csak 'Csiki székelység'.

Arról van tehát szó, helyesen osztályoztam-e a csiki nyelvjárásokat s helyesen vázoltam-e azokat a főbb sajátságokat, a melyeknek alapján osztályozhatók, vagy nem. Mert ha Balassa osztályozását és jellemzését, a mely még az enyémnél is rövidebb, helyesnek tartottam volna, akkor nem kell vala újabb osztályozással előállanom. De én is azt tartom, s ezt tapasztalásból tudom hogy nyelvjárásokat osztályozni és jellemezni csak beható vizsgálat alapján lehet; futva szerzett ismeretek, félfüllel hallott vagy épen másodkézből kapott adatok sokszor megrétfálják az embert.

Balassa jellemzését (Magyar Nyelvjárások 104) több okból helytelennek, adatait nem egyszer hibásaknak találtam. Balassa 'marosszéki' nyelvjárásról beszél, én pedig csak 'marosi' nyelvjárást ismerek, s Marosszéken két székel nyelvjárást különböztetek meg: a marosit és a sóvidékit, a melyek mindaketten átnyúlnak Udvarhely megyébe is. Természetes, hogy így aztán Balassa az ő marosszéki (?) nyelvjárását külön nyelvjárásnak veszi s megütközik rajta, hogy én az én marosi nyelvjárásomat a nyugati székelységhez számítom. Már pedig ha Balassa a homoródi nyelvjárást, a mely az *l*-et sohase hagyja el, a nyugati székelységhez számíthatja, holott a nyugati (keresztúri) székelység következetesen elhagyja az *l*-et, miért ne számíthatnám én is a marosi nyelvjárást a nyugati (keresztúri) székelységhez, a mellyel az egy özést kivéve minden tekintetben megegyezik.

Keresztúri	$\ddot{o} \hat{a}, \hat{e} \hat{a} is$	} Balassa.
Homoródi	$\ddot{e} \hat{a}l, \hat{e}l a es$	

Keresztúri	$\ddot{o} \hat{a}, \hat{e} \hat{a} is$	} 'Csiki székelység'.
Marosi	$\ddot{e} \hat{a}, \hat{e} \hat{a} is$	

A MNyelvjárások szerint (102) az *ä* használata is közös sajátsága a keresztúri és homoródi nyelvjárásoknak; pedig ez sem úgy van, mert a homoródi nem használja az *ä* hangot. S ha még hozzá vesszük, hogy a homoródi voltaképen *özö* s csak helyelközzel *özö* nyelvjárás, akkor ennek a nyelvjárásnak nyugatiségéből nem sok marad meg.

Balassa szerint (Nyr. XXII.276) „a nyugati székelység *özö*, az *l*-et elhagyja és a több. 3. szem. birt. rag *-ok*, *-ök*; a keleti székelység ellenben *özö*, az *l* megmarad, s a birt. személyrag *-ik*”. Talál ez a keresztúrirra és a háromszékire, de a többire nem. Mert bizony a sóvidéki, a mely Balassa szerint nyugati nyelvjárás, se nem *özö*, se pedig a birt. ragja nem *-ok*, *-ök*, hanem *-ok*, *-ök*, *-ék*. A homoródi (Balassa szerint ez is nyugati) szintén nem igazi *özö* s az *l*-et nem hagyja el. A gyergyói, a mely Balassa szerint is keleti nyelvjárás, nem az *-ik* személyragot használja, hanem a hármas alakú *-ok*, *-ök*, *-ék*-félét. S a hol a két sajátság szól Balassa osztályozása ellen, s csak egy mellette, ott még csak pusztán „érintkezésnek” se tulajdoníthatjuk az eltéréseket. Ilyen ingatag alapra bajos építeni.

Az sem áll, hogy a marosi nyelvjárás az *l*-et sohase hagyja el (Nyr. XXII.277), mert ép úgy elhagyja, mint a keresztúri, pl. *äma*, *émént*: alma, elment; *ämát* e h. *älmát*: almát. Helytelen tehát Balassának az az állítása, hogy „A marosszéki (?) nyelvjárást semmi esetre se szabad egy kalap alá fognunk a keresztúri-val, mert tőle a legtöbb (?) sajátságra nézve eltér”.

Azt pedig talán bizonyítanom se kell, hogy a moldvai csángóság szorosan a csíki székelységhez csatlakozik. Különben cikemben meg is mondtam, hogy miért (Nyr. XXII.217). Hisz e kérdésben maga Balassa szól mellettem: „Most már pontosabban is kijelölhetjük e nyelvjárás helyét a székelység körében; jellemző sajátságai ugyanis a keleti székelységhez sorozzák, s ezen belül is minden tekintetben a csíki nyelvjárással egyezik”. Továbbá: „Jellemzésére ugyanazokat a sajátságokat kell elsorolnunk, melyek a csíki nyelvjárást jellemzik”. (MNYelvjárások 106.)

Még egy pár tévedést kell megigazítanom. „Föltűnő, hogy ott is különböző nyelvjárást állapít meg, a hol az elsorolt jellemző sajátságok semmi eltérő vonást se mutatnak”. De hiszen én cikemben (Nyr. XXII.214) minden egyes nyelvjárás megkülönböztetésének okát adtam; megmondtam, miben tér el a gyimesi nyelvjárás a középcsikától. A halmágyi nyelvjárás pedig nem „a csíki nyelv-

járásnak egy félreeső szigete, hanem egy egészen különálló (csángó-féle) sziget Nagy-Küküllő megyében. Hasonló a hétfalvi nyelvjárás is Brassó megyében.

Különben ez a dolgozat már régebben készült s szinte esztendőig várt sorjára a Nyelvőr szerkesztőségében. Azóta bizony egyben-másban (pl. az *is, és* szócska jelentőségére nézve is) megváltoztak nézeteim, s épen most lát napvilágot egy újabb dolgozatom: „A székely hangrendszer” (Nyr. XXII.250), a melyet ajánlok Balassa figyelmébe; abban csaknem minden kifogására megtalálja a választ s a MNyelvjárások nem egy hibás adatának helyreigazítását is.

Végezetül ezt mondja Balassa: „Legfontosabb Steuer cikkében a csikmegyei nyelvjárások osztályozása s jellemzése”. — „Csiki székelység” című cikkemnek valóban nem is volt más célja.

STEUER JÁNOS.

IRODALOM.

„A magyar nyelv és nyelvtudomány rövid története”. I. kötet. A magyar nyelv ó- és középkora. Irta Imre Sándor. (1891)

b) A codexek hangbeli sajátosságai. Ha a kor nyelvét az okiratok korabelivel összehasonlítjuk, úgy találjuk, hogy több nevezetes hangtani átalakulással különbözik amattól. Egyes hangváltozásokat, a mik az előző időszakban csak megindulóban voltak, teljesen befejezetteknek találunk, s csak itt-ott elszigetelten föltűnő példák mutatják a régebbi állapotot.

A tőbeli véghangzók, a melyek az okiratok tanúsága szerint abban az időben hallhatóan ejtődtek a beszédben, most már jobbadán lekoptak, a hangsúly következtében nyomtalanul elvesztek. S így aztán a szavak úgy alakultak, hogy a szó végén két-három mássalhangzó torlódott egybe, — Imre szerint — „talán inkább leírásban, mint kiejtésben” (81). Véleményem szerint a kiejtésben is. Ezek az írók, a mint láttuk, nem sokat törődnek a szók etimologikus írásával, hanem írják úgy, a hogy a kiejtésben hangzik, s ha nem így ejtették volna, bizonyára nem is irták volna így, a mint annyi különböző dialektusú vidéken készült codexben látjuk. Pl. *titk** BécsiC. 26. *ország*, *ország*ljon 51. *segedel*m,

* A példák mind az Imre munkájából valók. Elég hiba volt tőle a szavakat a mai ortografiával közölni, megnehezítvén ez által a kritikai hozzászólást. Időrabló dolog lenne részenről minden egyes szót utána nézni. Adom úgy, a hogy találom. A. J.

óltalm DöbrC. 73. *győtrelem* 332. *fejedelmkednek* BécsiC. 52. *nyugodalm* DebrC. 623. *félelmnélkül* CornC. 153. *vesztegl* KeszthC. 124. *genyeltbé* lenni DebrC. 455. *forbátlhat* BécsiC. 113. *szurk*: szurok LobkC. 316. Egy pár codex a régebbiek közül megőrzött még néhány véghangzós alakot: *vyovan*, *hioni* BécsiC. 16. 18. *ehsege*: éhség, *öke*: ök, *zolyw*: szólj, *mondjw*: mondj EhrC.-ben, *vye*: vijj, *hye*: híjj. KulcsC. 79. 129.

Ha *ngrend* tekintetében még sok képző és rag nem illeszkedett az alapszóhoz. Pl. *orcse*l DöbrC. 5. 10. *társel*: társul EhrC. 61. *asontel*: azontúl DebrC. 492. *hóhérne*k ÉrdyC. 378. *másodsz*er, *utólsz*er BécsiC. 320. *irgalmasség*ő AporC. 41. *tisztaség*ő BécsiC. 32. *nálkül* BécsiC. 182. sat.

Az időmértéket tekintve, mint már említém vala, sok szóban hosszú magán- és mássalhangzót ejtettek ott, a hol ma rendszeren rövidet ejtünk. Pl. *vaas*: vas ÉrdyC. 224. *veeztege*seeg: vesztegség WinklC. 131. *keel*: kell CornC. 3. KazC. 3. *kecsken*ő: keszkenő WinklC. 326. *kecrwl* ÉrsC. 351. *eegyes*seeg ÉrdyC. 16. *kegees*: kegyes PeerC. 310. *kecd*: kégy WinklC. 171 sat; *fárrad*, *fárraszt* BécsiC. 30. 37. *appol*: ápol DebrC. 348. *gyepp*ő: gyepű DebrC. 352. *hallott*: halott ÉrdyC. 637. *nekkünk* ÉrsC. 324. *ippának* JordC. 33. sat.

E néhány példa nem meríti ki a codexek ebbeli gazdagságát, pedig az etimológiára nézve sokkal fontosabb mint Imre gondolja, ezeknek teljes gyűjteménye s kritikai átvizsgálása. Gyakran meglepően bizonyítják a Budenz következtetéseiinek helyességét, néha megdöntik. Mindenesetre a kérdés még nincs kimerítve a Simonyi, Munkácsi idevágó értekezéseivel sem, megérdemelné a részletes átkutatást.

Az oklevelek korában dívott *hangszin*beli zártság már erejeveszett. Néhány elszórtan akadó adat kivételével mindenütt nyiltabb hangú, a maihoz közelítő alakokat találunk. Ilyenek: *forcsok*: farcsok MünchC. 71. *morha* JordC. 68. *bol* kéz TelC. 275. *vioss*: viasz DebrC. 326. *vol*: val, *olit*: alit, *os*: az TelC. 306. sat.

Nem különben érdekesek azok az alakok, a melyek az átvett idegen szókat az eredetihez közel állóbb formában őrizték meg, miáltal gyakorta megkönnyebbül az etimologiai eligazodás. Pl. *saradnok*: zarándok EhrC. 84. *cohnya*: konyha MargL. 2. *vehmeet*: vemhet DöbrC. 258. *sakcsó*: zsacsó DöbrC. 456. *lydröcs*: lidérc ÉrdyC. 504. *keleh*: kehely CornC. 378. *szövendek*: szövétnek KazC. 63. *leckse*: lecke DebrC. 68. *kelebébe*: kebelébe KazC. 151. ÉrdyC. 640. sat.

Alaktani sajáttságok. A személyragok jobhára a mai használattal egyezők. A harmadik személy hol *j*-vel, hol nélküle áll: *langu* : lánja BécsiC. 205. *húráhos* ÉrdyC. 277. *haba* KulcsC. 163. *papa* : -ja BécsiC. 16; *árja* : ára DöbrC. 438. *titkja* ÉrdyC. 176. *titkaja* : titka DebrC. 363. sat.

A többes első személyben: *langim*, *húgim* EhrC. 74. *énim* : inyeim AporC. 93. *johim*, *kinsim*, *pénsim* LobkC. 49. *atyámim* JordC. 96.

Harmadik személy: *húrai* ÉrdyC. 204. *habai* KazC. 54. *szavi* : szavai EhrC. 72. *sebi* 65. *papi* : papjai DöbrC. 149. *jégi*, *völgyi*, *barmi*, *vadi* BécsiC. 132. sat.

Föltünőek az ilyen szerkezetek: *nádnak vadaki* : vadai AporC. 17. *asszonyoki* : asszonyai KulcsC. 327. nyissátok *kapuktokat* : kapuitokat DöbrC. 47. lelkemnek *haboki* és *vészeki* : habjai és vészei FestC. 378.

A fokozásban a három fok közt való különbség még nem oly élesen kiváló mint ma. A középfok *-b*-je gyakran felső fokot is jelent. A felső fok körülírva jelöltetik: *mentől*, *mennél*, *minnél* szócskákkal. A mai *leg* ritkán fordul elő, mai módon alig néhányszor.

A középfok képzője (*-b*, *-bb*) rendszeren kapcsoló hang nélkül közvetlenül járul a tőhöz: *teljesb*, *üresb* WessprC. 144. *bátorb*, *kedvesb* CornC. *hitváb* : hitványabb EhrC. 127. Gyakori a körülírás is: *nagyval inkább*, *nagyval ekösb* Katl. 115. *nagyval szebb* ÉrdyC. 220. *jobban könnyebb* DebrC. 67.

Felső fok: körülírva: *mennél kisebb* : legkisebb TihC. 340. *mentől nagyobb* CornC. *mentől szerelmesb* BécsiC. 194; *legelső* DebrC. 147, *legkisebb* VirgC. 127. *legjonkább* GuaryC. 40; *legazonnal* DebrC. 30. *legottan* 567. sat.

A névmások alakilag s jelentés dolgában a maival egyenlők. Kiveszett a használatból ez: *néki* : némely, pl. *„nékik* jól kezdik, *nékik* gonoszúl, *nékik* resten' ÉrdyC. 121.

Az egyszerű sőt összetett tőszámnévekre nézve is alig van eltérés. De a nagy mennyiségeket jelentők alakjai összetételek és módosítások által maitól eltérőleg formáltattak. Pl. két negyven esztendei JordC. 18. négyszer ezer emberek MünchC. 43. hússzor ezer 146. ezerször való ezer arany forintok ÉrsC. 298. tizször való száz ezer SándC. 10. húsz heán háromszáz NádC. 569. Egy a nyelvhasználatból kiveszett 'sokság' jelentésű szó *tömén*, pl. ezörször való *tömén* ezör udvarlók SándC. 10. (tömény ezer :

myrias MTSz). A sorozó számnevek rendes képzője *-d* a mai *-dik* helyén: *negyed capitulum* ÉrdyC. 572.

Szintén kihalt szó a *monnó*: mindkettő, gyakorta előfordul a codexekben, sőt: „monnaik birodalom” BécsiC. 73.

Az ige ragozása maihoz hasonló. Érdekes sajátága az EhrC.-nek, hogy a jelentő és óhajtó mód *-ék* ragja helyett (*láték, látnék*) mélyhangút (*-ák*) használ: *megisszonyodák* EhrC. 128. *fohászkodnák* 135. *imádkoznák, kimulák, csudálkodák* sat. E sajátosság megvan ma is a palóc dialektusban (Nyr. XVIII.246).

Az igeidők változatosabbak és számosabbak mint ma. Az elbeszélő mult még általános használatú: *lék*: levék, *löl*, *lénk*, *léték, lének*; *vél*: *vevél, vétek*: *vevétek, ön*: *evék, eenekynak*: *evének*, *ivának* JordC. 61. 113.

A többi mult idők a *vala* és *volt*, *less* igealakokkal körülírva: *tudom valék, járok valék, tartom valék*; *lakozik volt, mondja volt, gondolok volt, kéri volt, tudjátok volt*; *hívatatott valék*, mire *szültem volt* én fiamat WinklC. 77; *lelék vala, tudád vala, vénk volt*: *vevénk volt*; *lettek lönk* megvigasztaltattak, *lettek lönk* vigadók FestC. 83. vélhetjük, hogy *vetette lött legyen* ÉrdyC. 422.

Jelentő módbeli külön alakú *jövő* nincsen e korban, mint ma sem igen, mert a középkor nem ismerte a *fog*-gal összelevést. Ha előfordul ez az ige, kezdést jelent, valamint a *kesd* ige is járatos volt így. Egyik sem egyszerű jövő mozzanatát jelöli, nem épen alaki vagy segédigei értelme van. A *fog* inkább csak a multban fordul elő: *fogu megbántani* ÉrsC. 429. *kérdeni fogú őket* BodC. 11. *vonakodni foga* GömC. 31. *foga ülni* PeerC. 5. sat; tovább nem *kesde mehetni* ÉrdyC. 427. *kesdi mondani* DebrC. 45. mind gyermekököstül *el kesdess vészni* ÉrdyC. 425.

Mult jövő alakjai ritkák: ha *élhetend vala*, mi nagygyá leszén ÉrdyC. 640. mi *teendő* vagy ÉrsC. 320. sat.

A kötő vagy kötelező mód jelenének ragja *j*, mely néha elváltoztatlanul áll, máskor hasonul. Pl. *vonszja* DebrC. 127. *oroszj* BécsiC. 197. *szereszj* AporC. 80. Az *-ajt, -ejt* (*-it*) képzős igeiktől *h*-val alakítódik a jelen s a leggyakoribb: *alóhad* ÉrdyC. 170. *bátoróh* PozsC. 13. *bizonyóhátok* BécsiC. 29. *epihéd* NagyszC. 264. sat.

A kötőmód multja mai alakjában, azzal a különbséggel, hogy a *legyen* pótlék a személyek ragjait is fölveszi: *jöttem legyenek, látam legyenek, tettél légy, meghattad légy*; mely igen felmagasztatta *lett legyen* ÉrdyC. 291. *vetötte lett légyen* 442. sat.

Az óhajtómód jelenének kivált az egyes és többes harmadik személyben teljesebb az alakja: *oktatnája, hallanája, öldosnája, fekennéjek, hallgatnájak, behinájak; láthatnójok, adnójok* sat.

A melléknévi igenév jelenének alakja s alkalmazása a maival egyező. A mult időbeli gyakran személyragokkal kapcsolatos: *álmattam, émettem*: álmomban, ébren VirgC. 13. hallák *morgattak* a gyülekezetet MünchC. 184. keresztván *függetted* GyöngyC. 16. Határozóilag: *bemenette, tétova járatta* BécsiC. 168. látta *állatta* a kost uo. 152. *hanyatta* WinklC. 120.

A határozói igenévnek leginkább *-ván* alakja fordul elő, *-va* alig. Középkori sajáttság, hogy az igenév a személyragokat is fölvette: *látvánk, élvénk, meghalvánk, valvád, valvátok, éhesvéjék, akarvájok* sat.

A szóképzés tárgyalása, mint már említém Imre egyöntetjét, minden tudományos fölfogás híján való, s akármelyik iskolai gramatikában több rendszert s helyesebb csoportosítást találunk. Imre szerint minden hangzó, a mi a tőhöz csatolódik, külön képző és pedig egyformán főnévi és igeképző, ha véletlenül a hangzásban megegyezik.

Szerinte pl. van ilyen képző: *-e*: *inte*: intő, 'az ég forgása *inte* lőn' ÉrsC. 453. *mörete*: művető, nevető GuaryC. 4. Pedig mindnyájan tudjuk, hogy ez nem is *-e*, hanem hosszú *-é*, s nem egyéb, mint a melléknévi igenév (*-ó, -ő*) egyik tájszólásos alakja.

Képzők: *-ma*: *fityma* BécsiC. 41; *-mó*: *kormó*: koszmó FestC. 374; *-or*: *háborokodik, sugorlás*; *-orú*: sűrű sokorú, kökörü. [NB. ez a két különös szó a Nádor és Guary codexekben fordul elő s ma se tudjuk a biztos etimológiáját. Imre, úgy látszik, képzésnek nézi. Véleményem szerint azonban csak a másoló hibás olvasása s elnézése folytán keletkezett. Eredetileg valószínűleg így volt írva: 'az ő lánja (pokol) sűrű sok erű, kek erű', azaz: a pokol lánja sűrű, sok erű, kék erű. Ha ismernők az eredeti latint, könnyen megbizonyosodhatnánk a dolog mibenlétéről].

-r, -or igeképzők: *szontyorodik, czondorodik, kalapárl, tipárl*; *-lag*: *fuldalog*; *-ács*: *lupács* sat.

-va, -ve határozói igenév alkotója, de alakszókhoz is járul. Így *eleve*: elő, *leve*: le, *kive*: ki, *össze*' (151).

A középkori magyar nyelv mondattani sajátságainak ismertetése sok időt és helyet kívánó munka volna, s Imre nem emelte ki a jellemző vonásait annyira, hogy rövid képbe össze lehetne foglalni. A határozókat alig tárgyalta, s e rész meg se közelíti

a Simonyi e kérdésről írt nagy munkáját se teljesség se rendszer dolgában. Sokkal értékesebb az igeidőkről s módokról és a kötőszókról írt rész, találunk benne több oly adatot is, a mi a Simonyi figyelmét elkerülte. Csak azt az éles ítélő s megkülönböztető képességet nem találjuk, a mi a Szarvas és Simonyi idevágó dolgozatait jellemzi, s a munka becsét csökkenti, hogy Imre e kutatások eredményét föl nem használta.

Legérdekesebb szakasza, kidolgozás tekintetében is legkifogástalanabb része a könyvnek a középkori írók stílusáról, gondolkodásmódjáról, izléséről szóló. Valódi történetírói érzékkel, tárgyától áthatott lelkesedéssel fejtegeti a kor gondolatvilágát, az eszméket, a mik az írókat vezették, az eszközöket, a miket munkájuknál használtak. A középkori iratokat ez oldalról s ilyen részletesen még senki se vizsgálta. Beöthy a 'Szép próza' történetében foglalkozott ugyan vele, de inkább csak vázlatosan, a nagy, jellemző vonásokat kereste.

,A föntebbieken — írja — a nyelv rendszerét megismertük; de nem ismerjük még a középkori irodalom vagy írók szellemét, izlését vagy szépérzését, gondolkozását, a mint mindezek a nyelvbeli alakítás módjára hatnak, a nyelvezetben mutatkoznak. Ezt csak az által ismerjük meg, ha a középkori magyar írások stíljával, kifejezéseivel, nyelvbeli tulajdonságaival megismerkedünk. Egyrészről szellemével foglalkozunk és nyomozzuk, mivel táplálkozott, honnan vette tanulmánya, foglalkozása tárgyait, mely korlátok között mozgott, mik voltak fő irányozói mozgásának, mi vezette esze járását és izlését. Másrészről hogy bánt a nyelvvel, hogy alkalmazta annak szavait és alakjait a maga érzéseinek, gondolatainak kifejezésére' (261).

A mi íróink legnagyobb részben fordítók s általában utánzók voltak. Eredeti feltaláló elmének legfőlebb egy-két költői műben (Katalin legenda, Apáti feddő éneke, szt. László és Mátyásról szóló énekek) van nyoma; másutt alig. A tekintély kora ez nálunk nem csak a hit, hanem az irodalmi nemek dolgában is; azt hiszik, vallják, hirdetik szoros és kicsinyes engedelmességgel, a mit az egyház tekintélyes írói; szellemük, pathószuk, frázisaik ugyanazok és csaknem egyenlők. Ha sz. István, Imre, László királyok, sz. Margit sőt talán alexandriai sz. Katalin legendája magyar művek volnának is, a szellem bennük ugyanaz, a mi a külföldi legendáriumokból vett ilyenekben.

A középkor kivált a X. századtól fogva a renaissance kez-

detéig csaknem egészen elszakadott a görög-római erudiciótól és szellemtől; a keresztyénség, hogy egészen új világot teremthessen, a régi művelődésnek termékeit megtagadta, vagy legalább erejéből kivetkőztetve fogadta el, — a művelődést más irányba terelte, más szellemben folytatta. Idegenkedett minden klasszikai elmeműtől, elsajátítani a nemesebb írók magasabb gondolatait nem merték, nem is tudták, az egyház főemberei tilalmazták az ily tanulmányokat. „A pogány bölcseknek könyvei és hit (hiábavaló) iratok tudománya” (ÉrsC. 333) kárhuzatos dolog, a melyekből pl. szent Hieronymus „isteni irgalmazásoknak miatta ostromozásokkal hivatott ki”. Lassanként el is homályosodik az emberek vallásos elfogultságtól eltompult elméjében és írásaiban a klasszikai régiség világossága, el a nagy elmék, nagy eszmék szeretete. Legfőlebb erkölcstanításra használják. Plátót, Arisztotelest idézik, de nem értik; amannak magas idealizmusáról, emennek filozófiai realizmusáról képzetük sincs. A ker. írókon alapítanak mindent, a mit tanítanak, céljaikra mindent megtalálnak benne, sokszor nem is fejtegetnek máskép, nem bizonyítanak egyes tételt más érvekkel, csak ezekből jól, rosszul idézett mondásokkal. Néha ferdén fogják föl, fölületesen értik, s csak tetsző érvel hordják elő szavaikat.

A miszticizmus uralkodik a nálunk lefordított művek nagy részében; az az irány, mely istennel egyesülést, más szent személyekkel való benső révedezést, réülést vagy elrejtezést írja le s hirdeti mint a vallás főfeladatát. A szent fogantatást, a sz. anya viszonyát, az idevezítő szenvedése részleteit, a szentek martíromságát, világgal való küzdeéseiket tárgyalja naiv hévvel és hittel, gyermekesen. Képzelemük szeszélyessége, ábrándjaik gazdagsága, mély érzésük sokszor megragadó szólásokra, szép, nemes nyelvre adott alkalmat, de az emelkedett és nemesen szabadon mozgó ész gyöngyeire nem találunk, legalább azoknál, a kiket a mieink magyaráznak. Általában náluk nem a gondolatok fontosságát, csak a nyelvezetnek, a kor szellemének tolmácsolására alkalmas voltát, előnyeit és hiányait kell keresnünk.

És sokszor kellett nekik erejük fölött valót fordítani. Néha olyat, a mit magyarul kitenni nem tudtak, ha értelmét sejtették is, sokszor olyat, a mit nem értettek. Érdekes megfigyelni a módot, a mint a Vulgáta s a legendák sat. gazdag nyelvét magyarul visszaadni törekedtek. Sok szóra nem találtak megfelelőt a magyarban, használják az idegent, de többnyire a magyar kiejtéshez idomítva. Pl. *bellicanus* : *pelicanus*, *coaca* : *cloaca*, *penetence*,

pitancia, peledőnce: penitencia. parancsom: paradicsom, sőlya: solea sat.

Az ügyetlen fordításnak tanúja az a sok latinosság, mely nyelvünk egész rendszerét átjárta, a casusragok alkalmazásában, a főnévi igenévnek a latin inf. szerint való használatában, az igeidők és módok magyartalanságában sat. E mellett azonban fölös számmal találunk kifejező szép népies szólásokat is. Sőt a nyelvújítástól se riadtak vissza. A megállapodott latin *műszókhoz* kerestek a nép nyelvéből megfelelőt, s ha nem akadt, alkottak maguk összetétel vagy eleven képzők alkalmazásával. Pl. *perviselő: causicidicus, okvetés: okadás, oktalanságtét, éneketnek edényi, eredetbűn, félhítő: eretnek, mélták való ok: causa sufficiens, kettős besséd avagy csalárd mivelkedet: ambiguum; tétemény: effectus, törlejtet: pigmentum, törlejtő: statuarium, visszavívó ítélet* sat.

Sok új szót alkottak az -at, -et képzővel: *eleset, elkárhozat, megismeret, meglátat, meggonoszbólat, gyászolat, gyónat, öröklet: örökség, réület, romlat: ruina, vanalat, villamat, vigaddolat, veszteget, könyöklet* sat. Kevésbbé sikerültek: *eserlő: ezredes* BécsiC. 42. *negyedlő: tetrarcha* MünchC. 40. *cimerlet, császárlat* 104. 112. *kopasslat: calvivies, calvaria* BécsiC. 248. MünchC. 164. *előlet: elsőszülött* BécsiC. 254. sat.

Kimeríthetlen a codexek ebbeli gazdagsága, az írók alkotó merészsége. A nyelvújítás kora volt ez, a nyelv gazdagodott, széppült, hajlékonyabbá, kifejezőbbé vált, s a tudományos műszók bármennyire kezdetlegesek, szétfolyók legyenek is, alapul szolgált a tudományos nyelv megalakultához, s ez alapon épített tovább és feljebb az utóbbi idők tudományos szorgalma.

A könyv utolsó fejezete az első magyar nyelvtan kérdését tárgyalja. A múlt század óta Decsi Jánosnak egy nyilatkozatára támaszkodva elterjedt nálunk az a vélemény, hogy az első magyar gramatikát Janus Pannonius v. Cesinge János az ismeretes pécsi püspök és latin költő írta. Imre körültekintő gondnal bizonyítja a költő életéből, műveiből szedett adatokkal, hogy az a gramatikairó nem Janus Pannonius, hanem Joannes Sylvester Pannonius. Mellékesen megjegyzem, hogy ezt a kérdést már Jancsó Benedek fejtegette, s meg is oldotta 'Régi magyar nyelvészek' című művében.

Ez az Imre művének rövid foglalata, s ha most még egyszer végig gondolom, meglátolgom a munka jó és rossz oldalait,

önkéntelenül Kazinczynak a Himfi dalaira írott epigrammája jut eszembe :

„Tűzbe felét...”

Annyi tán sok volna. Az első része teljesen kárbaveszett, értéktelen tákolat, a középső rész, mint gazdag anyaggyűjtemény megbecsülhetetlen, de a földolgozása nem üti meg a tudományos mértéket. Legjobb, s minden tekintetben sikerült az utolsó rész.

ALBERT JÁNOS.

A LOZSÁDI NYELVJÁRÁS.

Hunyad vármegyében a Marosnak legnagyobb mellékfolyója a Retyezát vidékéről folyó Sztrigy. Összeszakadásánál kelet felől e két folyó völgyét lankás hegylánc szegélyezi, a mely a Sztrigy jobb partján északnak, a Maros mentén meg keletnek húzódva, a tőle délre emelkedő Magura-heggyel együtt, melynek maga e hegylánc is nyulványa, egy hosszukás, keletre nyíló völgyzugot alkot. Ennek a völgyzugnak nyugati, tehát a zárt felében fekszik Hunyad vármegye egyetlen magyar faluja : Lozsád, mely csodálatosképen megőrizte magyarságát, nem oláhosodott el, mint sok más oda való magyar falu.

Ennek a falunak a nyelvjárását szándékozom ez alkalommal vázolni; vázolni mondom, mert teljesen részletes leírását két okból nem adhatom Először, mert nem oda való eredetű vagyok, s csak kirándulások alkalmával tett tanulmányozásokból ismerem e község nyelvjárását, és így nem tehettem szert egészen kimerítő adatgyűjteményre; másodszor, mert értekezésem megírásakor semmi-féle irodalomra se támaszkodhatom, minthogy ez ideig kivülem még adatot se közölt senki e nyelvjárásról.

Ezeknek előre bocsátása után megkezdem tárgyamnak az ismertetését, természetesen az irodalmi nyelvtől eltérő sajátságokat mutatva be legfőképen, de egyéb nyelvjárásokkal való egyezését vagy nem egyezését is figyelembe véve annyira, a mennyire szükséges, hogy ezeknek alapján kijelöljem lehetőleg a helyet is, a hová a lozsádi nyelvjárás az ország többi nyelvjárásai közé beilleszthető.

I. Hangtani sajátságok.

A hangtani sajátságok tárgyalásánál a következő sorrendet követem. Először bemutatom a magánhangzók körében észlelhető

változásokat, aztán ezeknek alapján összeállítom a nyelvjárás magánhangzó rendszerét; másodszor a mássalhangzók változásait és a nyelvjárás mássalhangzó rendszerét.

1) Magánhangzók változása.

A magánhangzók közül a nyiltabbak: *a, á, e*, továbbá az *é* azok, a melyek legkevesebb változáson mentek keresztül a lozsádi nyelvében, a többiek majdnem mind nagyobb mértékű változásokat szenvedtek.

E változások vagy a hangrend (illeszkedés) törvényének a hatása, vagy az ajakműködés módosulása, vagy a nyelvállás változása folytán keletkeznek. E három csoportba be nem illeszthető tűnemények pedig egyes hangzóknak a szokottnál hosszabb vagy rövidebb módon való kiejtéséből, avagy némely magánhangzóknak egyes szavakban szokatlan módon való betoldásából és kihagyásából állanak.

A) Magas és mély hangok változása.

A magánhangzók illeszkedése a lozsádi nyelvjárásban is teljes mértékben érvényesül, úgy annyira, hogy még némely összetett szavakban is végrehajtodik, pl. *suhun*: *sehon*; *másëccër*: *másodszor*.

A ragok közül a magas és mély hangú szónak megfelelőleg rendszeren mindenkinek megvan a kettős alakja: *nál, nél; ba, be* sat. Azonban az olyan ragoknál, melyeknek többféle magashangú alakjuk van: *hës, hös; en, ên, ön; jëk, jök, êk, ök* sat, az *ö-s* alak rendszeren hiányzik, mert helyét mindig az *ë-s* foglalja el. Ugyanez történik az *ö* kötőhangzóval más ragoknál is; később kiderül, hogy miért?

De mégis van két rag, a melynek hangzói nem illeszkednek a szók hangrendjéhez: a *sëër* és a *vé*, melyek mint több más nyelvjárásban, úgy itt is megőrizték eredeti alakjukat, pl. *sokszër*, *háramszër*, *másëccër*. Érdekes az a disszimiláció is, mely a *pipaszër* (pipaszár) szóban észlelhető, minthogy ez is a *sëër* analógiai hatásának tekinthető legtöbbször valószínűséggel. A *vé* rag nem illeszkedésére példák: *gazdájé* (nagy gazdájé lett), *katonaságé* (katonaságé tették az egisz falut), *poré*, *küé* (váltáztatódzék) sat.

B) Ajakműködés változása.

Az ajakműködés módosulása folytán történő változások általános iránya inkább ellenkezője a nyelvünkben általában észlelhető

labializációnak, ajakhanggá válásnak, mert ennek csak egyik fajtája, az eredeti *i*-nek *ü* ajakhangzóba való átmenete fordul elő: *mük* v. *münk*, *sükertül*, *süket*, *füzesse ki*, *kifüzette*.

De egy-két szóban megmaradt az eredeti *i*, a hol ma a köznyelv is *ü*-t ejt, pl *innep*.

A másik jellemzőbb esetnek, a mely a többi nyelvjárásokban majdnem általános törvényként észlelhető, hogy az *ü*, *ö* után következő szótag *é*-je *ö*-vé lesz (*sütök*, *kötök*, *fűhöz*, *földön sat.*) s hogy az *l* hang is a legtöbbször labializálja az előtte levő *é*-t (*föl*, *köll*, *fölhő*), a lozsádiaknál épen az ellenkezőjét tapasztaljuk: *kœtœk*, *fűhœz*, *fœdœn sat.* Más esetekben is, mikor több más nyelvjárás és az irodalmi nyelv is az *ö* meg *é* ejtésében ingadozik, nyelvjárásunk mindig az *é*-s alakot használja: *pœr*, *sœpœr*, *vœrœs*, *zœrœg*, *œssze*, *sœrénye* (a *lœnak*) sat. De nemcsak ezekben az egyebűtt is tapasztalható esetekben tűnt el az *ö*, hanem általában minden szó testében, hol átváltozott teljesen *œ*-vé, hol pedig csak a hozzá közeledő *œ*-vé módosult, megtartván labialis jellegét: *tœbb*: *tœbb*, *tœrk*: *tœrœk*, *œrœm*, *œrvend*: *œrœm*, *œrvend*, *œlyv*: *œlyv*, *kœnyv*: *kœnyv*, *œvé*: *œvé*, *œkœr*: *œkœr*, sat.

Tebát nemcsak nem következett be a várható labializáció, hanem még egy fokkal kisebb mértékűvé vált azokban a szókban is, hol a *tœ* eredeti hangzója *ö* volt. Mi az oka ennek a majdnem egyedül álló jelenségnek, melyhez hasonló még csak a küküllőmelléki nyelvjárásban fordul elő? Véleményem szerint itt oláh hatással van dolgunk. Ugyanis az oláh nyelvnek nincs *ö* hangzója és a lozsádiak, épűgy a küküllœmenti magyarok is, minden nap érintkezvén az oláhokkal s nemcsak hallván, de beszœlvén is nyelvűket, ennek a hangnak a hiánya miatt módosították nyiltabbá a magyar *ö* hangot, mely gyœngœbb hangzása miatt változœbb, míg a hosszú *ö* hosszabb és erœsebb kiejtésű lévén, állandœbb és így változatlanabbul maradhatott.

Nem ajakhangzó áll ajakhangzó helyett még a következœ esetekben is: a) *é* áll *ö* helyén: *elœ*: *elœl*, *elœre*; b) *é* áll *ó* v. *o* helyén: *kœrœ*: *kœrœ*; c) *i* áll *o* helyén: *vacsœra*, *kœrcsœma*; d) *i* áll *u* helyén: *csœlyán*: *csœlán*, *kœkœska*.

C) Nyiltsági fok változása.

α) Nyiltabb hang áll zártabb helyett. Ebben az esetben azokat a változásokat, mik az irodalmi nyelvre jellemzők, vœgre hajtotta ez a nyelvjárás is, t. i. bizonyos esetekben a

rövid vokálisokat, nevezetesen a *-k*, *-t* és *-n* ragok, valamint a személyragok kötőhangzóit nyiltabbakká változtatta; sőt némely esetekben még egy fokkal nyiltabbakká az irodalmi nyelveknél is: házann, templamak, virágal, kapak, adad, tanított: tanított sat.

Ennek oka az, hogy ez a nyelvjárás az *o* hangot mindig *a*-ra változtatja, valamint a szó elején és közepén, úgy épen a végén is, mely általános törvény alól a kötőhangzók épen nem tehetnek kivételt. Így pl. *a* áll *o* helyén szó elején: *arr*: orr, *karsó*: korsó, *kavász*: kovász, *bar*: bor, *par*: por, *farr*: forr, *attan*: ottan, *bagár* sat; szó közepén: *kápaszta*: káposzta, *tartazik*: tartozik, *áldamás*: áldomás sat; szó végén: *halam*: halom, *akal*: akol, *templam*: templom sat. Épen így ragokban is: *kúthaz*: kúthoz, *kalapjak*: kalapjok. Azonban némely esetekben hosszú magánhangzók szomszédságában az *o* nem lesz teljesen *a*-vá, hanem kissé zártabb ajakkal ejtett *o* és *a* között álló *q* hanggá, pl. *kábqlyadik*: kábolyodik, *rámqzdit*: rámozdít, *hqvá* v. *hqvva*, *hqqzá* v. *hqqzza*, *tiqló*: tiloló, *tiló* sat.

A nyiltabbá válásnak ezeken kívül még csak a következő eseteit találtam: *e* áll *i* helyén: *meféle*; *e* áll *é* helyén: *nevënn* (jó *nevënn* *vész*), *fösveny*, *füsveny*; továbbá: *ó* áll *u* helyén: *kóles*: kulcs.

β) Z á r t a b b h a n g z ó k n y i l t a b b a k h e l y é n. Nyelvjárásunkban igen sok eset van arra, hogy nyiltabb hangzók zártabbakká váljanak. Ez esetek között mindenestre legérdekesebb az *é*-nek *i*-vé válása, mely hangváltozás majdnem teljes érvényű; pl. szók elején: *mízes*: mézes, *rígén*: régen, *iccaka*: éjszaka, *kíppen*: képpen, *íppeg*: éppeg, *épen*, *szíp*: szép, *kíp*: kép, *nígy*: négy, *kík*: kék, *kíz*: kéz sat. (iccaka és íppeg rövid *i*-je a rákövetkező mássalhangzó megnyúlása miatt keletkezhetett); szó közepén: *ígíret*: ígéret, *ítílet*: ítélet; szó végen: *ebíd*: ebéd, *szé-gíny*: szegény; *legíny*: legény, *tehín*: tehén, *kerík*: kerék, *dérík*: derék, *levíl*: levél sat; képzőkben és ragokban: *erdősíg*, *kendë-rëkníl*, *azír*, *kezií*, *fejií*.

Mint e példák mutatják, e hangváltozás olyan szókban is érvényesül, hol eredetileg az *é*-nek nyiltabb fajtája, az *é* hang volt: *levíl*, *kerík*, *tehín*, úgy hogy az e fajta *é*-nek nyomára csak e pár szóban akadunk: *nevënn*: néven, *fösveny*, *füveny*, *kezinn*, hol nyílt *e* lett belőle, és ezekben: *közél* (de *közélëbb*), *mész*, *ész*, *ébred*.

Ennek az általános törvénynek az uralma nem terjedt ki azokra az *é*-kre, melyek pótló nyújtás, vagy másféle hangváltozás

folytán keletkeztek: *nékül*, *kéne*, *ém*: *enyém*, *mér*: *miért*, *félén*, *még*; továbbá a kérdő *é* kötőszóra, mely itt *é*-nek hangzik, az *é* birtokos képzőre és a történeti mult és föltételes mód ragjának *é*-jére: *adaték*, *felkiálték*, *irtódzanék*, *megkírném* sat.

Ezekből is, mint az *é* jelölés mutatja, némelyek az *i* felé hajlók, szűkebb ejtésűek.

Elég gyakori az *o*: *u* változása: a) szók belsejében: *hun*: *hol* (valahun, suhun), *ullan*: *olyan*; b) ragokban: *ivutt*: *ivott*, *hivutt*: *hivott*. Ehhez hasonlók a következő változások: *a* helyében *u*: *busarózsa*: *basarózsa*; *ö* helyén *ü*: *dübben*: *döbben*, *gyün*, *gyünn*: *jön*, *jöjjön*, *tüllem*: *tölem*, *füveny*: *föveny*, *üt*: *öt* (mind a kettőt használják), *tüss*: *tövis*; *ö*, *ó* helyén *ü*, *ú*: a) szók belsejében: *kü*: *kő*, *lú*: *lő*, *ű*: *ő*, *zűd*: *zöld*, *szűszék*: *szövőszék*, *lú*: *ló* (de csak néha); b) ragokban: *födbül*, *kertbül*, *istentül*, *szíktül*, *fábül*, *házbul*, *templamtül*, *hegyrül*, *ágrül*, *lyányastül*, *fírjestül* sat.

D) Idő mérték változása.

Némely esetekben a magánhangzóknak az irodalmi nyelvtől eltérő időmértékbeli változása is előfordul nyelvjárásunkban. Ezek közül a hosszabbodás rendszeren pótlónyújtásból származik, a rövidülés pedig vagy úgy áll elő, hogy az *l* megnyúlik *ll*-é és az előtte levő hangzó rövidebbé lesz, pl. *töllünk*, *fullad*; vagy a mind a kétféleként használt alakoknak rövidebb formája dívik leginkább: *hazza*, *hava*: *hozzá*, *hová*. A hosszabbodás esetei ezek: *föd*: *föld*; *zöd*, hangváltozással: *zűd*: *zöld*; *töt*: *tölt*, *köt*: *költ*, *bőtnap*: *böjtnap*; *szűszék*: *szövőszék*; *kéne*: *kellene*; *nyóc*: *nyolc*; *ótalmaz*: *oltalmaz*; *vót*: *volt*, *hót*: *holt* sat.

Mindezen elősorolt hosszabbodási esetek pótlónyújtás eredményei, és pedig főképen a kiesett *l* hang pótlására szolgálnak. Itt meg kell jegyezmem még azt is, hogy a míg más szavakban a rövid *o*-t egy fokkal nyiltabbá, *a*-vá változtatta a lozsádi nyelvjárás, addig a fenti példákban csak megnyújtotta, de nyiltabbra nem változtatta. Ennek oka az a nyelvünkben általában észlelhető tünemény, hogy az *ll* előtt ez a nyiltabbá válás nem következett be (l. Simonyi MNy. II.27). Hozzájárult e zártabb állapot megtartásához nyelvjárásunkban az is, hogy a fenti esetekben a nyiltabbá válás bekövetkezése előtt az *l* kiesése folytán a rövid *o* megnyúlt.

A rövidülés és hosszabbodás nagyobb fokának lehet tekinteni egyes magánhangzók kihagyását és betoldását.

A magánhangzók kihagyásának megfejtésére itt is elegendő-

nek látszik az az általánosan használt magyarázat, hogy egyes magánhangzók a kiejtés lazulása miatt vesznek ki főképen a szók végéről, de a hangsúlyos szótagra következő szótagból is; és pedig néha a velük egy szótagot tevő mássalhangzókkal együtt.

A szó végén veszett el a magánhangzó ezekben: *bá*: bátya, *tó*: tova, *be*: bele, *tüss*: tövis, *szü*: szövő, *gyünn*: gyűjjen, *tém*: tégym sat. A hangsúlyos szótagra következő, tehát a 2-ik szótag enyészett el ezekben: *kéne*: kellene, *micsa*: micsoda, *hácskó*: hágcsó: hágosó. Az első szótag enyészett el ezekben: *ém*: enyém, *csál*: csinál, *kát*: kiált, *lyány*: leány, *mér*: miért.

A betoldások vagy a kiejtés könnyítésére szolgálnak, pl. *saróf*: sróf; vagy megtartott teljesebb alakok, pl. *gyűlett*: gyült, *gyüleni*: gyülni, *nyúlt*: nyult.

E) A hangzók kapcsolatai.

A hangok összekapcsolásánál nyelvjárásunk annyiban tér el az irodalmi nyelvtől, hogy sok esetben egyes mássalhangzók kihagyásával maga alkot hiatust: *küet*: követ, *küé*: kövé, *hüebben*: hivebben; máskor ellenben a hiatust elenyészteti, és pedig rendszeren *j* közbeszúrásával: *katonájé*, *nagy gazdájé* sat.

Magánhangzó diftongusnak semmi nyomára se akadtam a lozsádi nyelvjárásban.

A nyelvjárás magánhangzó rendszere.

Az eddigiek alapján számba véve a lozsádi nyelvjárás magánhangzóit, úgy találjuk, hogy a köznyelvé közül nincs meg benne a rövid *o* és *ö*, ritkább az *é*; továbbá hogy van néhány olyan magánhangzója is, mely az irodalmi nyelvben nem fordul elő: *æ*, *é*, *í*, *q*, *â*, *ê*, *û*, *ô*, *ô*.

Már most az egész magánhangzó rendszert a következő táblázatban mutatom be:

	Magas hangok				Mély hangok			
	Ajakhangzók		Nem ajakh.		Ajakhangzók		Nem ajakh.	
	rövid	hosszú	rövid	hosszú	rövid	hosszú	rövid	hosszú
Zárt	ü û	ü	i	í	u	ú		
Közép zárt. .			ö ô	ø æ	é	ó	ô	
Nyílt			e	é	a	q	â	â

Az egyes hangokat tovább magyarázgatni nem tartom szükségesnek, minthogy azok a más nyelvjárásokból ismert hasonló jelűektől nem különböznek; csupán csak az *æ*-re van némi észrevételem. Ugyanis Balassa ezt a hangot az *e* ajakhangú párjának tartja, azt mondván róla, hogy egyedül a küküllőmegyei nyelvjárás használja, a mely nyelvjárás a középső nyelvválással képzett rövid hangzókat egy fokkal mind nyiltabbakká változtatta (Magy. nyelvj. 115. l.).

Főntebb megjegyeztem, hogy én e hangot oláh hatás eredményének tartom. E nézetemet támogatja az a tapasztalatom, a melyet egy magyarul alig beszélő román ajkú tanítványomon tettem. E fiú ugyanis az *ö* és *ő*-t *æ*-nek ejtette az iskolai év kezdetén; pl. *főnév* : főnév; *æt* : öt; *szótævek* sat. Hogy itt valóban oláh hatással van dolgunk, ennek igazolásául szolgál az a jelenség is, hogy nemcsak Küküllő megyében, hanem a Marosmentén is, nevezetesen a hol csak oláhság közé van beékelve a magyar, pl. Beszterce-Naszód déli részén Zselyken, itt a Sztrigy és Cserna mellékén, mindenütt járatos ez az *æ* hang. És közvetlen megfigyelés után mondhatom, inkább az *æ*-nek megfelelő ajakhangzó, habár ennél egy picit nyiltabb is. Ezeken kívül annak, hogy a nyíltságra törekvés eredményeként tekinthessük, fölötte nagy mértékben ellene mond a lozsádi nyelvjárás egymaga is, hol a nyíltságra törekvésnek különösebb fokát egyáltalán nem tapasztaltam. Itt ugyanis az *ö*-ből soha se válik *e*, hanem mindig *ö*.

KOLUMBÁN SAMU.

ADALÉKOK A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRHOZ.

A gróf Sztáray család oklevéltárának első kötete 1887-ben, a második 1889-ben jelent meg Nagy Gyula szerkesztésében. E két kötet több mint hétszáz oklevelének latin szövegében, mint általában hazai okleveleinkben, sűrűn találunk elszórt magyar szavakat, még pedig jobbára hely- és személyneveket, vagy latin szavakat magyarázó magyar kifejezéseket. A mennyiben pedig ezek az oklevelek az 1234-től 1457-ig terjedő időközben, tehát legrégibb nyelvemlékeink korában keltek, minden egyes magyar szó, mely bennük előfordul, mint ez időben még meglehetősen szűkszavú nyelvtörténetünknek egy adata figyelmet érdemel. Épen azért, ha nem is akadunk eme magyar szavak között fölülöbbs, hogy úgy mondjam szembeszökően érdekes nyelvi jelen-

ségekre, a Nyelvtörténeti Szótárban mindenesetre helyet érdemelnek, sőt helyet kívánnak. Ebből a szempontból összeállítottam a szóbanlevő oklevéltár magyar szavai közül az érdekesebbeket — ezzel is hozzáakarván járulni a Nyelvtörténeti Szótár pótlásához.

Fölvettem pedig, szem előtt tartva a nevezett szótárnak bevezető utasításait, mindazon szavakat, a melyek: a) teljesen hiányzanak a Nyelvtörténeti Szótárból; b) melyeknek illető változata nincs meg benne; c) melyek előfordulnak ugyan, de későbbi korból valók, mint a mi adataink; d) melyek értelmileg eltérnek; végül e) néhány érdekesebb szót, melyekre a Nyelvtörténeti Szótár kevés példát idéz; továbbá néhány szokatlanabb szót és összetételt.

Mint egy fölöttébb sajnós körülményt előzetesen megjegyzem még, hogy okleveleink helyesírása rendkívül változatos és következetlen. Úgyannyira, hogy nem egy nyelvtörténeti ténnyel szemben megínog bizalmunk, s kétség támad bennünk, vajjon nem egyszerű íráshibával vagy másolói botlással van-e dolgunk. E föltevés igazolására csupán pár példát idézek. Az *ördög* szó következő alakokban fordul elő: *Ewrdegh*, *Ewrdek*, *Erdeg*, *Ercwogh*, *Ewrdwogh*, *Wrdugh*, *Wrdeugh*, *Vrdek*, *Urdeungh*, *Urdungh*. A *Zuhogó* változatai ezek: *Zuchugo*, *Zochogo*, *Zwchugo*, *Zochwgo*, *Zuchogo*, *Zochugowisy*, *Socsogo*. Vagy *Bebek*, *Bubek*, *Bubeck*, *Beebeck*. Vagy; *Neteche*, *netecha*, *nechecha*, *nethecche*, *neccche*, *natacha*.

Ezzel azonban legkevésbé sem akarok a kiadónak szemrehányást tenni, a ki gondosságaért, jeles közlési módszereért teljes elismerést érdemel, hanem az ortografiai következetlenségnek és megbízhatatlanságnak magyarázatát és megfejtését találok abban a körülményben, hogy az okiratok rendkívül különböző időkből, helyekről, szintoly különböző és sokszor nagyon avatatlan kezekből származtak.

Ács. Ab eodem Martino, dicto A l c h; uo. pro Martino carpentario I.298. (1358).

Bagych. In persona nobilis domine B a g y c h I.391. (1372); memoratam dominam B a g y c h I.392. (1372); domina M a g y c h vocata I.412. 413. (1374); domina M a r g a r e t h a I.408. (1373).

Bükkfa, *bükkerdő*. Sub arbore fagi vulgo b i k f a I.267. (1357); intrat silvam faginam vulgo b y k e r d e u vocatam I.93. (1335); silvam faginam vulgo b y k e r d e v I.108. (1336).

Diósgyőr. Datum in G y o s g e u r I.410. (1373).

Disenósér. Cadit in quendam meatum aque quandoque fluentem G e z n o s e r vocatum I.115. (1266).

Domb. In quendam locum, qui vulgo d u m b dicitur I.96. (1335).

Egrcs, égerfa. Inter arbores erwleas vulgo e g g r e s dictas II.528. (1454); lacum vulgo E g r e s t o w vocatum I.144. (1337); iuxta quem est una arbor, vulgo e g w r f a I.125. (1337); in quanda silvam, que E g r u s e r d e u dicitur I.97. 98. (1335).

Erzsébet. Datum in Z e n t h e l s e b e t h f a l v a II.105. (1411).

Fejér. Johanne de Feyreg haz II.386. (1446); possessio... Feyreg haz, ecclesia de Feyreg haz II.387. (1446); fluvium Feyr z y r t h w a vocatum I.144. (1337).

Felső. F e l s e y e z e n e v I.105. (1336).

Fűves. De prefato possessione A l s o f y e s II.501. (1453)

Fűsesér. Stagnum F i z e z e r I.96. (1335); Andree de F y z e s e r I.166. (1342).

Gyepel. In provinciam G e p e l I.146. (1337); in districtu G e p e l II.125 (1413) = Gyepűelve.

Halas. In aliud stagnum H o l u s o t o w vocatum I.110. (1336).

Iharfa. Quandam arborem j w h a r f a I.127. (1337); quandam arborem i o h a r f a I.130. (1337).

Kulló. Ac uno k a r l o in eodem molendino habito II.500. (1453); dempto quodam instrumento textoribus pro emundandis et laborandis pannis griseis apto vulgo k a r l o, alio nomine k w l y w vocato in superiori molendino habito II.502. (1453); quod ... k a r l o predicti Andree... destinxissent II.503. (1453); tria instrumenta pro pannis griseis apta, vulgo k e w l y w dicta II.442. (1449).

Kató, Katók. Et duabus filiabus suis K a t h o w et K a t o u c h vocatis I.169. (1343).

Kígyós. In possessione K e n g y o s II.532. (1456).

Kopass. Consilio... videlicet K o p o z palatini I.40. (1312).

Korony. In quandam aquosam silvam vulgo S a r u s c h k o r o n g h vocatam I.127. (1337).

Köblös. Item populi de C u b l u s I.228. (1351).

Kövecses. Stephanus similiter C y n e g e de K e w e c h e s II.313. (1453).

Kös, kösep. Fluvium O r e h v a de K e e z b e r c h I.130. (1337); iuxta fluvium O r e h u a de K e z e p b e r c h I.400. 401. (1373).

Kulcsár. Michaëlem K o l c h a r de C h a l i a. II.471. (1450).

Kulfő. Datum in K w t h f e II.437. (1449).

Lehen. Duas sessiones integras l e h u n vocatas I.188. (1346); locorum sessionalium vulgo l e h y n vocatorum I.257. (1357); dua-

rum sessionum integrarum lehen vocatarum I.286. (1358) s még I.288 290. 291. 436. sat. Német eredetű szó: Du Cange szerint feudum-ot jelent; innen nálunk is alkalmazása a jobbágYTELEK megnevezésére.

Ligetrét. Quoddam pratum ipsorum Lygethret h vocatum I.128. (1337).

Lörö. Filii Olan de Leuew I.46. (1323); filii Marcelli de Leuew I.454. (1380); Ladislaus de Lew e I.511. (1454); Petri de Lew e I.472 (1450).

Malom. Vezekfya-Ivanusmolna, Kuchkfya-molna I.113. (1336); Pantaleon molna hely, Zumbath mulnahely I.99. (1335). Zthank molna molendinum II.521. (1454), II.505. (1453); villa... Molnustyba I.105. (1336); molendinum Nyarmalom dictum I.402. (1373).

Meggyes. Filium Stephani de Medies I.121. (1337), I.67. 68. 1331); cadit in quoddam stagnum Medyespatak vocatum I.110. (1336).

Mesgye. In fine eiusdem vinee Ozyphmesde vocata I.132. (1337); per quoddam mesde modicum pergendo II.267. (1427).

Mészpest. Jungit locum Mezpest h vocatum I.97. (1335); in possessione... Mezpest h (Zemplén m.; ma Neszpest) II. 411. (1448) = mészégető hely, mészkemence. A Hazai Okmánytár I. k. egyik, 1406-ban kelt határlevele meg is magyarázza: „quandam fornacem cementi antiquam et inveteratam pro meta.... demonstrassent, quam vulgo mezpest apellassent“ (300. l.).

Mocsáros. Macharusfewld I.115. (1336); Macharus-patak, Macharuserdew I.116. (1336).

Nebánts. In possessione Kysrozvagh in comitatu Zempleniensi in quadam particula eiusdem Nebanch vocata II.199. (1418).

Nececha. Ubi aqua Nececha cadit in ipsam aquam Loborch I.11. (1266); tendit ad fluvium Charnanatacha vocatum I.38. (1301); cadit in quendam rivulum Noghnethacce vocatum I.107. (1337); ad quendam parvum fluvium Holknechecha vocatum I.143. (1337); super ipso fluvio Neteche I.270. (1357). Szláv szó = folyócska, patak.

Nyil. In terris nigris, nec non sex mensuris *nyl* dictis sorte missis II.199. (1418). Ma is használatban van: egy nyilas föld.

Nyomás. Terre arabiles... in tribus calcaturis, nyomás dictis II.249. (1425).

Orros. Demetrius Orrus II.361. (1444); Georgius Orrus II.360. (1444.) s több helyen.

Ölved. Ewlveth (Csanád m.) II.263. (1427).

Ördög. Stephanus Erdegh II.425. (1449); Erdewgh II.240. 241. (1424); Lucas Ewrdegh II. 373. (1445); Laur. II. 252. (1427); Ewrdek II.452. (1450); Vrdegh II.126. (1413); Vrdeungh II.144. (1414); Wrdugh II.20. (1400); Wrdevgh II.21. (1400).

Posztó. Pannos diversos vulgo scarlath et olaz paztho vocatos II.479. (1451); pannos diversos vulgo scarlat et holoz paztho vocatos II.412. (1448).

Rekess. Georgius Zeel dictus alias in Kenezrekezew commorans II.541. (1457); Kenezrekeze II.358. (1443).

Réthkert. Quasdam possessiones... Rethkerth, Kenez... II.253. (1427).

Roh. Equum suum roh coloris I.217. (1349).

Rókatava. Ad aquam, que Rokotovo dicitur I.8. (1250).

Sárhaju. Laurentius Sarhayw II.94. (1411).

Somospatuk. De lacu Sumuspatak vocato I.97. (1335); in quodam rivulo Sumoschpataka vocato I.124. (1337).

Sövényhás. Johannem de Swenhaz II.380. (1446).

Szád. A quodam loco Bykzad vocato I.147. (1337).

Szeg, szög. Unum equum... zug coloris I.372. (1370); equum zeg coloris (uo.).

Szénautucca. Molendinum in prefata possessione Naghmyhal in Zenawthwcz constructum II.505. (1453).

Széphely. Datum in Zyphe II.6. (1397).

Szilas. Quandam silvam Scilaserdeu dictam I.160. (1339).

Tekeres. In pice cuiusdam rivuli Tekereschpatak vocati I.125. 144. (1337).

Toronok. Quod tenderet retro ortum, qui toronok vocaretur I.276. (1357); terras arabiles retro ortos... vulgo tornuk vocatas I.129. 136. (1337); tormuk: I.149. (1337); retro ortum, quod thoronuk vocaretur I.280. (1358); retro ortum, qui thoronok vocaretur I.283. (1358); retro ortos... tharonak vocatis II.249. (1425); ac aliis terris arabilibus retro ortos ipsorum habitis vulgariter... thorolnok dictis II.515. (1454).

Ucca. Ad quandam viam Bethlembemenewlcha I.136. (1337); quandam plateam Jobulcha vocatam I.135. (1337); pla-

team Jobulchaya dictam I.501. (1391); plateam Zenaulcha nuncupatam I.147. (1337).

Ülés. Fundum... Iwanylese vocatum I.189. (1346); sessionem Iwanilese nominatam I.290. (1358); Zolkylese I.144. (1337)

Vámos. Stephanum Wamus II.374. 380. (1446).

Veres. Nicolaus Verus de Pazdich II.170. Más helyen Nic. rufus de P.

Visszamenőpatak. In quendam alveum vulgo Wizzamenewpatak I.130. (1337).

Zuhogó. In alium fluvium Zochugowizy I.107. (1336); fluvii Zochugo I.110. (1336); in fluvio Zuchogo I.127. (1337); fluvium Zochwgo I.129. (1337); Soczogo II.412. (1448); Zochogo 427. (1449).

SZEREMLEY BARNÁ.

TÁJSZÓ-TARLÓZAT.

odor: „Niblung tömérdek kincset hordák elé azok A titkos bérc-odorból” (Szász K.: Nibelung-ének, III. kaland). „A kincset visszahordá a bérc-odorba mind” (uo). — Vö. TSzót. NSzót.

**okula:* szemüveg. „Olvassa a főrendiház tárgyalását s aztán okuláját leteszi” (BJankó XVIII.13).

olyik-másik: egyik-másik. „Olyik-másik ismerőse átkarolta” (Adorján Sándor, Nemzet III.104. tc.). — Vö. *olyik* NSzót.

*orront, *orront:* sejt, gyanít. „Orrontják, hogy Rákóczi őfensége engedélyt solicitál” (Kemény Zs.: Rajongók III.41). „Nem akarom, hogy valaki orrontsa a bárgyuságot, melyet elkövete” (uo. IV.92). „A palotadámák rebesgették [a hirt], a hopmester szintén orrontát” (uo. II.112). — Vö. NSzót.; *orront* TSzót.

**osonkodik:* „Ma megint ott

osonkodott [a képviselőházban] Podmaniczky” (Mikszáth, PHirl. VI.115).

**öblönget:* „Egy ültő helyen megivott egy fél akót s ha nagyon biztatták, még a másik fél akót is leöblöngettette” (BHirl. XII.68). — Vö. *öblöget* TSzót. NSzót.

**ödöng:* „Maga ödöng egyedül a száz aranyos szobában” (Porzó, Egyetértés XVIII.141). „Lelke mélyéből itéli el a tétlen ödöngőt, a ki hétköznap hever” (ua, Nemzet IV.155. tc.). — Vö. *ödöng* TSzót. NSzót.

**összeacsapzik:* „Im bajuszom, hajam a sártól disztesenül összeacsapzottak” (Arany: Elv. alkotm. II. 6.). „Fején összeacsapzott hajfürtök; a hogy a vízbefultakat szokta kihányni a bullám a partra” (Jókai: Elátk. csal. II.90).

**összeacsapzódik:* „Eleredt az eső, s szárnyaink úgy összeacsapzódtak, hogy nem mo-

zogtak' (Rákosi Viktor, BHirl. 1891. karácsonyi mellékl.).

**összehorgol*: összevész. 'A két jó barát összehorgol erre' (Hegedűs István, Budap. Szemle LXVIII.468).

packásik: 'Köpenyünk gallérát senki sem ragadhatja meg s orrunk alá nem packázhatna' (Kemény Zs.: Rajongók II.131). — Vö. TSzót. NSzót. Példánk a szó eredeti jelentésére nézve érdekes.

pacuha: 'Rút-pizskosan és pacuhán jelenünk meg előtted' (Arany: Elv. alkotm. II. é.). — Vö. NSzót.

pacsmagolás: 'Alkalmasint ez emberek fogják megpingálni a budapesti panoráma egét is, mert nálunk nincsenek ilyen mesteremberek, a művészek pedig nem vállalkoznak efféle pacsmagolásra' (BHirl. XII.236. tc.). — Vö. NSzót.; *pacsmag* TSzót. NSzót.

pákosztás: 'Pedig annyit esznek, oly pákosztások!' (Mikszáth, PHirl. VI.302. m.). — Vö. NSzót.

palinkára: 'Félvállra (népiesen panyókára, palinkára)* vetett mentével' (Deák Farkas, Egyetértés 1884. évf. 5. sz. tc.). — Vö. NSzót. A TSzót.-ban, mint a NSzót. megjegyzi, hibásan került a *pálinka* alá.

palka [népnévből?]: 'jószagú káka-faj' (Csengeri: Iliasford. 178). — Vö. NSzót.

palol: 'Oh palolj rá [az alvó kaszásra] csendes este Nyugtató lehelleget' (Fazekas Mihály, Nyári esti dal. Beöthy: Irodalomtört. I.353). — Vö. TSzót. NSzót.

* A cikkíró megjegyzése.

pandal: 'A pandal inkább viszhangozhatja egy pásztordal méla rimét, a fővény, melyet a szél kerget, inkább őrizheti a vándor lábnyomait, mint...' (Kemény Zs.: Rajongók II.139). — Vö. TSzót. NSzót.

**paniperda?*: 'Egy tudományos értekezést írt róla [a tésztaból gyúrt gombáról], és akkor sült ki, hogy az egészet ez a paniperda [egy csintalan diákról van szó] gyúrta' (Mikszáth, VasUjs. XXXIV.4).

paskol: 'Boldog ki tenéked e dolgot Megfizeti e méltatlanságot, Ki öledből gyermekidet kibrántja, És az erős kösziklához paskolja' (reform. egyházi énekekben, idézi Jókai: Elátk. csal. I.72). 'Zokogni kezd, mint egy elpaskolt iskolás gyermek' (Tóth Béla, BHirl. VI.38. tc.). — Vö. TSzót. NSzót.

pást: pázsit. 'Gyermekségét a libapáston töltte' (Eötvös: Falu jegyz. I.146). — Vö. TSzót. NSzót.

patécs: 'A tavaszi levegő hamar megárt az embernek: patécsot, torokgyíkot kaphat' (Jókai: Elátk. csal. II.108). — Vö. NSzót.

**pattint*: pattant. 'Pattints le egy abroncsot' (BHirl. IV.33. székely mesében).

pasérló: pazarló (Kemény Zs.: Rajongók IV.62). — Vö. *pasér*, *pasérol* NSzót.

pécés: 'Hónapokon át cimtarakban buvázkodott és péceztek a megpumpolható cégeket' (BHirl. XI.181). — Vö. NSzót.

**pedigtelen*: pedig. 'Mivel pedigtelen az idő is múlik: Ne várakoztatassuk az árvát sohaig' (vöfélymondókában, Veres-

kövi elbeszélésében, Főv. Lapok XXII.1039).

**példálozgatódszik*: „Nem példázgatódzott, nem öltöztetolt” (Nemzet III.74. tc.).

permeteg: „Tudsz-e sárban, mezitláb és permeteg alatt állványokra téglát, meszet hordani” (Kemény Zs.: Rajongók II.25). — Vö. TSzót. NSzót.

**perreg*: „Perregés” (rokkáról, Jókai: Elátk. csal. III.98).

pest: „Megjelentek a hangyák, előjöttek a kemencehasadékokból, pest aljából” (uo. II.112). — Vö. TSzót. NSzót.

petyhed: „Kassai petyhedt iznai rugékonyakká lettek” (Kemény Zs.: Rajongók IV.19). — Vö. TSzót. NSzót.

**picula*: tiz rajcáros, hatos (I. fönt fehérke alatt Nyr. XXII. 270).

pilinkél: „A hó finom apró pelyhekben pilinkél” (Mikszáth, VasUjs. XXXIV.5). — A NSzót. csak *pelénke* alatt említi jelentés nélkül, a maga helyéről pedig az utalás dacára kifeledte.

pillogat: „Iparkodott az egyik szemét hunyva tartani s csak a másikkal pillogatni fel néha” (Jókai: Elátk. csal. III.49). — Vö. NSzót.

pimbor: pint bor (Csapodi István, BHirl. IV.15. tc.).

**pipakészség*: „Az ember előszedegeti a pipakészséget, csenedesen rágyujt” (VasUjs. 1884. évf. 9. l. Kiséri kiskunsági rajzában). — Vö. *készség* NSzót. Ny. Szótár.

pipál: „A havas pipál, mondja a hétfalusi csángó és a román ember, midőn a havasról köd emelkedik” (PHirl. VII. 228. tc.). — Vö. NSzót.

pipel: „A nádi róka jajgat, a

nyul nyög, a szalonka s vízi csibe pipel” (Gozsdu: Tantalus 98). — Vö. NSzót.

pirinyó: parányi. „Pirinyó alakban” (FLapok XXV.1285. tc.). — Vö. TSzót. NSzót.

pille: „Mind a tizenhat malom piltléje kelepelt, szítálva a lisztlángot” (Jókai, BHirl. X.342. tc.). — Vö. TSzót. NSzót.

pittyeg: „Csönd lett és fejünk fölött az ágon pittyegett egy madár” (BHirl. X.212. tc.). — Vö. NSzót.

pittgent: „A beteg gyermeket az orvos megérti egy pittgentésiből” (Porzó, Egyetértés XVIII.302). — Vö. NSzót.

**pityókás?*: „A bál után pityókásan [sajtóhiba?], álmosan, dülöngve hazatér” (BHirl. XI.25). — Vö. *pityókos* TSzót. NSzót.

poca: tintafolt, malac. „Üljön ide s írja mint diktálom, Csak arra kérem, hogy pocát ne csináljon!” (BJankó XVIII.27). — Vö. NSzót.

pocsékol: „Ha u pusztá felé menekült, ő itt ekkor csakugyan csak pocsékolja az időt” (Ebers: Homo sum, ford. Törs K. 197). — Vö. TSzót. NSzót.

pocskolódik: „Kristály tiszta vizében vígan sikong és pocskolódik a fürdő nép” (Kemechey Jenő, BHirl. XI.193. tc.). — Vö. NSzót.

**pogonyit*: „Épen mert ingerült volt, azért nem sikerült Apponyit lepogonyítani” (Mikszáth, PHirl. 1884. évf. 38. sz. m.). — Vö. *pogonya*, hitvány kis termetű NSzót.

póling [népnyelvből?]: „Ott csapkod köztük a nagyszavu póling [madárfaj], meg-megriasztva füttyülő jajgatásával a

lent csipegő lilék seregét' (Bárony István, BHirl. 1889. júl. 19. sz. tc.). — Vö. NSzót.

**pomána*: ,Mintha kanállal enné a titkokat, melyekből más p o m á n á b a n sem kap egy harapásnyit is' (Kemény Zs.: Rajongók I.91). — Nagyhányán is használják, körülbelül am. ,ajándékban'.

ponkos: ,Ott p o n k o s partra hajtá hajóját a vitéz, S erősen megkötözve kiszállt' (Szász K.: Nibelung-ének VIII. kaland). — Vö. NSzót.; *ponk* TSzót. NSzót.

**popánc* [népnelyvből?]: ,Ez [a pánszlávizmus] azon p o p á n c, melylyel minduntalan megfenyegetik a magyart' (Beksics Guszt., Nemzet V.356. m.). ,A regényben van egy p o p á n c is: a »Débacle« kísértő árnyéka' (Budap. Szemle 1892. dec. sz. 480. l.). — Vö. ném. *popans*.

porcsfű: ,Az egész tért porcsfű vonta be' (Gyulai: Vázl. és képek II.119). — Vö. NSzót.; *porcsfű* TSzót. NSzót.

porkásó [népnelyvből?]: ,detectiv' értelemben használja Békely Kálmán (Nyr. XXI.56). — Vö. *porka* TSzót. NSzót.

poroszkál: ,Elöl a bíró balagott, utána Buga Istók uram poroszkált, nagy somfa-botjával döfködve az anyaföldet' (Mikszáth: Jó palócok 89). ,A vastag pasák gyalogszerrel p o r o s z k á l n a k utána' (Porzó, Egyetértés XVIII.141). — Vö. TSzót. NSzót.

pölyü: ,Mézze és mákkal behintett mogyoró p ö l y ü' (Bozóky: Római világ I.365). — Vö. *pele*, *pöle*, *pölyü* sat. (állatnév) NSzót.; *pöle* TSzót.

**pönöget*: pönget. ,A huszárok megrakták [a táncot], rugták és

p ö n ö g e t t é k sarkantyúikkal' (Nemzet V.257). — Vö. *pönög* NSzót.

pörce: ,Párolgó p ö r c ö s turós csusza' (Porzó, Egyetértés XVIII. 248). — Vö. TSzót. NSzót.

pörkö: ,Akármit p ö r k ö l t e k is szemére [am. vetettek szemére, rápirítottak; népies szó-lás?], ő váltig azt felelte... (Mikszáth, PHirl. 1884. évf. 39. sz.).

pöre: ,Szárnyas p ö r e fiú sunnyog az utca szögén' (BJankó XVII.9). — Vö. TSzót. NSzót.

pörsenés: ,Mindenestre csút p ö r s e n é s a nemzet testén' (PHirl. VI.116). — Vö. NSzót.

**pötyörgős*: ,Ugyanazon egyhangú lyra... Petőfi húrjai (s néha az enyém is) p ö t y ö r g ő s s é [sajtóhiba pötyögős helyett?] letágítva' (Arany levelében, Tompához, Budap. Szemle 1892. júl. sz. 133. l.). — Vö. *pötyög*, *pötyögős* NSzót.

**precskel*: ,Béprecskelni' (így kétszer, Nemzet 1883. évf. 288. e. Jakab Ödön székely rajzában). — Vö. a következő szóval.

**prötyköl*: ,Nyügös éretlenségben [a gyermek Achillesről] rám p r ö t y k ö l t e d a hort' (Csengeri: Ilias-ford. 100). — Vö. *precskel*.

pucor: ,A [verkli] fujtatójáról [azt hitte], hogy p u c o r' (Porzó, Egyetértés XVIII.68. tc.). ,A folyton bele szakadó pénzekből magával jó tehetetlen [az Akadémia], nehéz és lomha, mint a mesebeli p u c o r' (ua., Nemzet IV. 155). — Vö. NSzót.

**pufándli*: ,A szétterülő abrincsos viganó, melyet még fenyegetőbbé tesz a két oldalról emelkedő nehéz selyem p u f á n d l i' (Jókai: Elátk. csal. I.99)

**pukkanik*: ,Ha kicsi a témánk,

nem p u k k a n i k és a közön-
ség semmibe se veszi' (Sipulusz,
BHirl. XIII.143. tc.). — Vö. *puk-*
kan NSzót.

puruttya: 'Nem fáj a szíved,
te puruttya lélek?' (Petőfi
'Apostol' VIII. fej.). — Vö. TSzót.
NSzót.

pusmog: 'Látható megelége-
déssel p u s m o g t a magában:
Jól van, nem ölöm meg' sat.
(OrszVil. VI.186. Jakab Ödön
székely rajzában). — Vö. TSzót.
NSzót.

puzduri: 'De csak oly felté-
tel alatt, kiáltá p u z d u r i hév-
vel György urfi, hogy...' (Ke-
mény Zs.: Rajongók IV.196). —
Vö. NSzót.

püffökél: 'Egész nap az öblös
tajtékpipából püffökél. Egyet
püffökél s aztán elpanasz-
kodik, hogy...' (PNapló XXXV.
206. tc.).

ragacsos: ragados. 'R a g a -
c s o s kis makkaroni-piskóták'
(VasUjs. XXXI.286). — Nagy-
bányán is használják (Szatmár
m.). Vö. alább *rekecses* és *re-*
pecses.

rázsa: 'Nehéz ezüstös r á z s a
szoknya' (Jókai: Elátk. csal. I.
103). — Vö. NSzót.

rebesget: 'A palotadámák re-
besgették, a hopmester szin-
tén orrantá' (Kemény Zs.: Rajon-
gók II.112). — Vö. TSzót. NSzót.

**rekecses*: 'Hallzott a kisbíró
rekecses szava, a mint kiál-
totta' (Petelei István, Nemzet
1881. márc. 10. sz. tc.). — Alak-
jára nézve vö. fönt *ragacsos*.

**rengesztő*: 'Ma öltött konkrét
formát az agyonbeszélés egy
rengesztő terjedelmű ülés
keretében' (BHirl. XI.162. m.).

**repecses*: 'Repecsesek az
ajkaid' (PHirl. XII.171. tc.). —

Alakjára nézve vö. fönt *ragacsos*
és *rekecses*.

**résűntösen*: részút (Herman
Ottó, Budapest. Szemle LXX.134).
— Vö. *részentes*, *részútos* NSzót.

réteg: 'Harmadik éjjel a föld
alá bujt [a királyleány], le a
hetedik rétegbe (sic!)* de a
legény utána ment' (Benedek
Elek, BHirl. IV.33. székely mesé-
ben). — Vö. TSzót. NSzót.

**retymutya*: 'Leégett kicsi
háza, melyből csak becsesebb
retymutuját tudta meg-
menteni' (BHirl. XIII.104). — Vö.
retymotya NSzót.

ribanc: 'Az a ribanc gyer-
mek' (Jakab Ödön, FLapok XXI.
1359). — Vö. TSzót. NSzót.

**riktig*: 'Riktig, csakugyan
rábeszéltek apjukomai' (egy pan-
kotai paraszt asszony beszédé-
ből, PHirl. VI.85. m.). — Ném.
richtig.

riogat: 'A tanulókat innen
elriogatja' (PNapló 1883.
évf. 23. sz. e.). 'Felriogat'
(Porzó, Egyetértés XVIII.116). —
Vö. NSzót.

ripakodik: 'A mester egyszerre
csak ráripakodott a gyer-
ekre: Te fiu!' sat. (Babik József
'Pater Jucundian' című művéből
BHirl. XI.341). — Vö. NSzót.

**rissz-rossz*: 'Gyűjtöttem a
régi írásokat, kopott táblájú köny-
veket, ha más nem volt, még
rissz-rossz kalendáriomot is'
(BHirl. IV.137. tc.).

risszál: 'Árboc-fáját [a szél]
risszálta, rázta, szinte recse-
gett' (Endrődi 'Éden' c. költe-
ményében, Nemzet III.103. tc.).
— Vö. TSzót. NSzót.

**rogyadosik*: 'Az utolsó évek-
ben már erősen rogyado-

* A közlő megjegyzése.

zott a térde, mikor sietett' (BHirl. XI.182. tc.).

**rogyott szárú:* 'R o g y o t t szárú magas csizmát, zsinóros magyar nadrágot viselt' (uo. XI.347).

rohad: 'Fakeresztje elrohadt' (uo. III.303. m.). — Vö. NSzót.

rottyan: 'Megrottyant az erejük' (BHirl. IV.33. székely mesében). — A NSzót.-beli *rottyan*-nak nincs ily jelentése.

**rögződik:* 'A katonaság me-rev sorba rögződik' (Porzó, Egyetértés XVIII.137).

röhent: 'Nem tudván tartóztatni nevetését, nagyot röhentett' (Gyulai: Vázl. és képek II.33). — Vö. NSzót.

rugasszkodás: 'Csak egy jó rugasszkodásnyira volt tőlük a vacsora-csillag' (BHirl. IV.33. székely mesében). — Vö. NSzót.; *rugasszkodik* TSzót. N-Szót.

rusnya: 'Nem hordod te többet azt a rusnya kigyóbőrt' (BHirl. IV.79. székely mesében). 'Rusnya sárig kigyó' (uo.). 'Egy rusnya kopac fejű ember ott ül' (uo. IV.33. székely mesében). — Vö. TSzót. NSzót.

rücskös: 'A kertünkben volt egy rücskös pad, azt akartam szép fehérre mázolni' (BHirl. XII.342. tc.). — Vö. NSzót.

**sabbessdekli:* kollégiumbeli református diákok ruhája (Jókai: Debr. lunát. 46). — Vö. *sábess-tikli*.

**sábessitikli:* ua. (Jókai: Elátk. csal. I.86).

**salápol:* 'Kedvem jött fellépni a pálya futói közé: nehogy mulékony nevemet felejtésbejuttat leplezze s tétlen renyheségemért még salápolva fogjon valaha

a gyalázat járomfája alá hajtani' (a Mondolatból idézve Irodalom-tört. Közlem. I.273). — Vö. *salápol* TSzót. NSzót.

**salugáter:* 'A salugáttereket leszedik' (Sipulusz, BHirl. XI.258. tc.). — Közösneve az ablakredőnek.

**sápogat:* 'Az a kácsahang, melylyel szerepének indulatosb helyeit elsápogatja, nem a pesti szinpadra való' (Gyulai: Vörösm. életr. 231). — Vö. *sápog* NSzót.

sárig: 'Rusnya sárig kigyó' (BHirl. IV.79. székely mesében). 'A sárig kicsi kigyó' (uo.). — Vö. TSzót. NSzót.

sarkantyú: 'A halász egy sarkantyú előtt elhaladva megszólítja a lelkész, hogy ott vigyázzon, mert forgóba jönnek' (Jókai: Elátk. csal. II.78). — Vö. NSzót. 4. alatt. A szót ily jelentéssel Mátyusföldön is hallottam.

satrafa: 'Micsoda dolga van, te! féleszü satrafa!' (Jókai: Debr. lunát. 36). — Vö. TSzót. NSzót.

**savanykodik:* 'Nincs meg a szokott derűtség az emberre azt mondják, hogy savanykodik' (BHirl. III.294. m.).

**sebtén:* 'Irt nagy sebtén valami levelet' (Jókai: Új földesur 51). — Vö. *sebtén* NSzót.

**selymaság:* 'Nagy haragos indulatba jöhetett a grófné praktikája miatt, s nem lehetetlen, selymaságból hirdeti vala annak csúfvoltát' (Mikszáth: A tekint. várm. 10).

**semelyik:* egyik sem (PNapló XXXV.102. vc.).

semilyen: 'Vagy tessék okos törvényt hozni, vagy semilyen' (uo. XXXV.113. vc.). — Vö. NSzót.

***semmileteképen:** Ugy elfogta a kíváncsiság, hogy semmiletteképen nem tudá visszatartani magát' (BHirl. IV.33. székely mesében). — Vö. **semmileteképen** NSzót.

***séremorásni?** 'Már negyecer szenvedék ált [a libák] a koppasztási végre halytást és most le eresztett szárnyakkal és séremorázó Nyakkal busulnak alapottukon' (Tolyáss Dániel, BJankó 1889. jan. 6. sz.).

serül: 'Azzal csak kiserüle az ajtón s meg sem állott a Tüngyér' (BHirl. IV.79. székely mesében). — Vö. TSzót. NSzót.

***setteingés:** 'Homályban setteingés' (Nemzet 1884. évf. 32. sz. e.). — Vö. **settenkedik** NSzót.

***sikangat, *sikongat:** 'Egy nagy szilaj bika... bömböl és sikangat' (Toldi, IX. é. 3. vsz.). 'Mielőtt kellőleg kisikongathatták volna magukat' (Adorján Sándor, Nemzet V.192. tc.).

sikátor: 'Hegy-völgyes, sikátoros város' (Mikszáth, Vas-Ujs. XXXIV.2). — Vö. TSzót. NSzót.

sikkad: 'Több mint másfél millió forint árvapénz elsikkadt' (BHirl. XII.112. m.). — Vö. NSzót.

***sikongat:** l. **sikangat**.

***siligógabona** (Vereskövi, Föv. Lapok XXV.1237).

***sillámlík:** 'A Duna sillámló szalagja' (Arany, 'A rodostói temető').

simándi: sima, bajszatlan? 'Simándi képű' (Jakab Ödön, FLapok XXI.1359). — A NSzót.-beli jelentéssel használja-e írónk is?

***simicskó:** 'Előparancsol két gézengúz simicskót, a kik még adósak a tavalyi párbérrel, azokkal lerakatja a téglákat, végre felszámít egy itce bor áldomást magának is, meg a simicskóknek is' (Baksay Sándor, BHirl. X.358. tc.).

sindevésni: 'A fák beégett derékka! **sindevészték**' (Gyulai: Vázl. és képek II.128). — Vö. TSzót. NSzót.

sinkó: 'Télben-nyárban fején egy sinkónak csúfolt alacsony kalpag nyusztból' (Kazinczy, Pály. emlékezetéből (Beöthy: Irodalomtört. 6. I.375). — Vö. TSzót. NSzót.

***sipeg:** 'Oh, mint félek! **sipegé** az, finomkodva' (Jókai: Uj földesur 193). 'Ilyen sietve, **sipegé** miss Natalie' (uo. 220). 'Mindnyájan sorban **sipegik**: Hja! biz az idő eltelik' (Bérczy Kár.: Anyegin-ford. VII. fej. 44. vsz.). — Vö. **sipog**.

sipog: 'Némelyik **sipogta**: jaj de cifrán kicsipted magad' (PNapló 1881. márc. 10. sz. tc.). — Vö. NSzót.

***söntés:** 'A kármentőben van a **söntés** is, vagyis az a mérőasztal vagy pohárszék, melyen az edények állanak' (BHirl. XI. 351. szerk. üzenet; előfordul még uo. X.218. tc.). — Vö. **sentés** TSzót. NSzót. és Mátyusf. nyelvj. 114.

söre: 'Söréket hizlalni' (Eötvös: Falu jegyz. III.172). — Vö. TSzót. NSzót.

sullog: 'Csengő patakoknak **sullogó** folyása' (Orczyból idézi Arany, Próz. dolg. 226). Vö. — TSzót. NSzót.

sunnyog: 'Ezután a Mavrusziosz Zerkón **sunnyogott** be' (Szabó Károly, Priscus Rhe-

tor fordításában, l. Szvorényi: Magy. irod. szemelv. 453). ,Szárnyas póre fiú sunnyog az utca szögén' (BJankó XVII.9). — Vö. TSzót. NSzót.

sunyni: ,Valamennyi eb, mint-ha leforrázták volna, le sunyta a fejét s földnek eresztett füllal cammogott az ólak felé' (Jókai: Elátk. család III.47). — Vö. NSzót.

***sunyisni**: ,A többséghez tartozó frakció sunyizott, összeszűrte a levét — persze titkon — még a legelőrehaladottabb veréb-ellenzék reform-frakciónál is' (Herman Ottó, BHirl. XII.108. m.). — Vö. **sunyi** TSzót. NSzót.

super: hajóács (Mikszáth, Szeged' c. tc.-jában BHirl. X.241).

***surrog**: ,Mint a felhőkben surrogó kányák, úgy zsibong a gyaluló' (PHirl. 1884. évf. 25. sz. tc.).

***susárlás**: ,Bár susárlásával Etelénél majd pórul jár [Detre], mégis félig-meddig célját éri' (Baráth Ferenc: Verst. és aesthet.² 309). — Vö. **susárol** NSzót.; **susárló** TSzót. NSz.

***susog-pusog**: ,Össze-össze dugták fejeiket s érthetetlenül susogtak-pusogtak' (Vas-Ujs. 1883. évf. 335. l.).

***suttogvást**: Ekkor suttogvást gyermeki mesét, aranyos regét beszélt' (Porzó, Egyetértés XVIII.141). — Vö. **futvást**, **bizvást** sat.

suttyó: ,Suttyó-deák korától kezdve ő volt legerősebb az egész ifjuság között' (Vereskövi, FLapok XXV.1233). A Próbaházasság is egy fiatal suttyóleány szerelmének a története' (BHirl. XIII.50). Egy csomó fiatal suttyóleány fogadja az embert a bejárásnál' (uo. XII. 171). — Vö. **suttyó** NSzót.

sürgöl [népnyelvből?]: sürget. ,Legyen hát: szólok hozzá! csak ne sürgöljete' (Szász Kár.: Nibelung-ének, XIX. kaland). — Vö. NSzót.

***süsők**: ,Nem akarom mint valami naplopó itthon tölteni ifjúságomat. Otthon ülő legény süsők marad' (Lamb: Shakespeare-mesék, ford. Mihály Józ. II.17).

süvit: ,A csöngetyü süvitése' (PHirl. 1884. évf. 29. sz. tc.). — Vö. NSzót.; **süvölt** TSzót. NSzót.

***süvöllet** [népnyelvből?]: ,Azokat mind láttam már szenvednie keserves ellenség [a szél] egyetlen süvölletétől' (Jókai: Elátk. csal. II.82).

ZOLNAI GYULA.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Régi nyelv, népnyelv. Sok hasznos ígérő vizsgálódásra hívja föl figyelmünket Balassa József a Hunfalvy-albumban (Codexeink és a nyelvjárások). Hiszen codexeink a régi népnyelvet őrizték meg számunkra. De a részletes összehasonlításban s a következtetésben ovatosan kell eljárunk, s nem szabad egyes kikapott sajátságokra, a melyek történetes találkozások is lehetnek, valami

sokat építenünk. Pl. az a sajátság, hogy az Ehrenfeld-codexben a *-vel* rag *v*-je mássalhangzó után is megmarad, nem bizonyíthatja e codex nyelvének palóc voltát, mihelyt számba vesszük a keleti székely és csángó *szekervel*, *kézvel* sat.-féléket is. Legfőljebb azt bizonyíthatja (más sajátságokkal együtt), hogy e codex nyelve palóc is lehet.

Szintígy a *-t* rag előtt álló zártabb magánhangzó: *azokot*, *lábadot*, *őköt* csak annyit nyom a székelység serpenyőjében, mint a palócságéban. Hiszen a Hunfalvy-album 10. lapján Balassa maga is azt hozza föl a Bécsi és Müncheneri codexek székely volta ellen, hogy „annak a székely sajátságának, hogy a szó belsejében rag előtt zártabb hangzót ejtenek, nyoma sincs e codexekben”.

De már a kétféle *é* megkülönböztetése (*è* és *é*) nem tanúsíthatik a Bécsi és Müncheneri codexek székely volta ellen s dunántúli volta mellett, mert az egész székelység következetesen megkülönbözteti a kétféle *é*-t: régi *kèz*, *hèt*: székely *kéz*, *hét*; régi *szép*, *lèp*: székely *szép*, *lép* (vö. Nyr. XIX.218). Ennél találóbban a dunántúli nyelvjárások se különböztetik meg őket.

A *futtam*, *üttem*-féle rövidített igealakok szintén nemcsak Dunántúl, hanem a székelységben és a palóc nyelvjárásban is közönségesek; s a *mü*, *tü*, *küs* alakokról Balassa maga is elismeri, hogy Dunántúl is, de a székelységben is megvannak. Ezek tehát mind nem bizonyíthatják azt, hogy a Bécsi és Müncheneri codexek nyelve dunántúli nyelvjárás.

A mily meglepő egyezéseket észlelhetünk a mai nyelvjárásokban s a régi nyelvben, épen oly föltűnő találkozás mutatkozik az egyes nyelvjárások közt is; s ez okból föltétlenül szükséges, hogy adataink mindig kétségbevonhatatlan bizonyító erejűek legyenek. Ilyen pl. a Bécsi és Müncheneri codexekben a *földö*, *búndö*, *íldö*, *elö*-féle használat, a mely ma csakugyan dunántúli nyelv-sajátság.

STEUER JÁNOS.

Háztáj. A *hástáj* szó a székelységben a. m. „az egész ház; minden, a mi a házhoz tartozik, tehát a háznép is”; pl. „nagy háztája van neki” = nagy háza, családjá, népe. A régiségben is: „Az bewlcz mester h a z a t a i a t hogi meg zörze, wtat legot-tan el kezdé”. — „Jesus gondot vysel az zegheen kereztyten neep-ről mynt az yo chaladus ember ew h a z a t a y y a r o l”. — „Az széles háztája avagy lako hely alkalmatossá teszi a lakást”. — „Szolgálója gondgyát viselte a háza tájának”. — „Az egész földtájját nagy csendesség tartya” (NySz. III.378).

Nyilvánvaló, hogy ezekben a *hász tája* nem a tájéka 'umgehend, vicinia', hanem maga az egész ház, a hozzátartozóival, a háznép, család. Igaza lehet tehát Budenznek, a ki néhány éve annak a sejtelmének adott kifejezést, hogy e szó második részében a vog. *tajl*, osztj. *tēl* = magy. *tél* lappang (vö. vog. *uos-tajl*, oszt. *voš-tēl* die ganze stadt, die bevölkerung der stadt; oszt. *mū-tēl* die ganze erde sat.). A mélyhangúság nem okoz nehézséget; vö. vog. *majl*, oszt. *mejł*: magy. *mell*, *mejj* és *mál*; vog. *lajl*, oszt. *leł*: magy. *le* (**lēl*) és *láb* (*lál-b*); ép így vog. *tajl*, oszt. *tēl*: magy. *tél* és *tāl*, *táj* (vö. NySzót. *tály*). Ez aztán összefolyhatott egy másik *táj* v. *tájék* 'vicinium' alakkal, a hogy ma is egynek érzi a nyelvérzék a comitativusbeli *s-tól*, *s-től* (vagy *s-tul*, *s-tül*)-t a *-tól*, *-től* (v. *-tul*, *-tül*) raggal.

STEUER JÁNOS.

Erdélyiességek. Steuer minden áron meg akarja védelmezni a Finály nyelvérzékét, s rám sűti ismét, hogy azok a szerkezetek, a mikel én hibáztattam, nem magyartalanság, hanem erdélyiesség, s mint ilyen nem kárhoztatható. Természetes, hogy nem. Ha tévedtem, mentségemre legyen mondva, hogy palóc létemre a székeleyiséget csak könyvekből ismerem, ezek pedig még nagyon sovány adatokkal szolgálnak a székeley dialektus mondattani sajátságaihoz. Finály tehát csak erdélyiesen beszélt, mikor a fiút az apjához ütteti, hatvan krajcár-ra vásárolt és ötven forint alatt nem tudott csinos kabátot venni. Ne feledjük el azonban, hogy Finály a magyar nyelv, a magyar irodalmi nyelv mondattanát akarta megírni és nem a székeley dialektusét. Legálább is meg kellett volna jegyeznie, hogy ezt a Királyhágón túl így mondják, de az irodalmi használat nem ez, hanem ez. És ebből a szempontból ezek a szerkezetek valóban kifogás alá esők, grammatikákban nem szentesíthetők mindaddig, míg az irodalmi használat nem szentesíti. Hogy 'a két szerkezet bizonyos esetben egyértékű s egymással fölcserélhető' volna: Kelenföld a Gellérthegy alatt, vagy: a Gellért-hegyen alul fekszik, az én nyelvérzékem nem akarja elhinni. Lehet azonban, hogy Erdélyben ezt is így mondják, a palóc földön azonban nem; ez a két szerkezet különböző jelentésű s egymással soha föl nem cserélhető.

ALBERT JÁNOS.

A többes mint helynévképző. Gvadányi (Falusi notáriusában' (1790-iki kiad. 140. l.) olvasom a következő jegyzetet:

Ugots vármegyében vannak néhány faluk, a melyeknek nevek *Palád*, azért is mondatnak *Puládok*, vagy is *Paládság*. — Egész *Paládokon* egy sins ennyit tudó.

Zala vármegyében Keszthely mellett van ma két falu: *Páhok*. A XVI. században még *Páh* volt a nevük (LevTár I. köt.); s a nóta még ma is *,páhi* lányok'-at mond.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Szélhámos. Szinnye Józsefnek (Nyr. XXII.278) elfutotta a figyelmét, hogy ugyanaz a magyarázat, a melyet ő ad a *szélhámos* szóról, megvan már Baróti Szabó Dávid Kisded Szótárának 1784-ik évi (verses) kiadásában, s talán meg kellett volna azt is említene, hogy Kresznerics is jól tudta a *szélhám* jelentését, mert a *hám* cikkben *,helcium laterale'-nak* fordítja. Suum cuique!

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Hogy az olvasó meg ne akadjon azon, hogy e közleménynek a Kresznerics *,helcium laterale'* adatára vonatkozó része csak ismétlése annak, a mi már a Nyelvőr juliusi füzetében (327) volt említve, ki kell jelentenem, hogy Nagyszigethinek e helyreigazítása már akkor beérkezett a szerkesztőségbe, mikor a juliusi füzet noha már kinyomva, de még szétküldve nem volt.

Mínthogy már újra szóba került ez a *szélhámos* kifejezés, nem mulaszthatom el, hogy a következő három észrevételt ne csatoljam hozzá:

Az első, hogy Faludi, a ki az ő *,szélhámossal* jár' kitételét Pázmánynak idézett két helyére építette, minden bizonnal tudta, hogy a biboros írónak *szélhámosa* annyi mint: *,szélső, szélen járó'* s mindamellett elevenebb, festőibb képet akarván használni, a *hám* szót szándékosan a *szél*: *,extremitas'* helyett a *,ventus'* szóval cserélte föl.

Második észrevételem a Kresznericsben található, látszólagos azon ellenmondásra vonatkozik, hogy egyik helyen a *szélhámos* az *,extremitas'*, a másokban pedig a *,ventus'* jelentésű *szél* alá van beiktatva. E következtetésnek az a legvalószínűbb magyarázata, hogy az előbbi jelentés Pázmány, az utóbbi pedig Faludi adatára van alapítva.

A mi végre harmadszor a *,suum cuique'*, Szinnyeire vonatkozó megjegyzést illeti, a mely mintegy megrovásképen hangzik, hogy miért nem nevezte meg forrásául Kresznericset, ez alól a vád alól bízvást megadhatjuk neki a fölmentést; mert midőn Páz-

mányt idézi, világos szavakkal a NySzótárra hivatkozik, ott pedig a *szélinum* mutató szó után jelentésül ez van csatolva: *helcium laterale* Kr.
SZARVAS GÁBOR.

Palócság és Cegléd. A Nyelvőr f. é. első füzetében (31—35) közlött palóc szavak olvasása közben mind nagyobb csodálkozással tapasztaltam, hogy ceglédi ember létemre jóformán valamennyit ismerem. Nem is hittem volna, hogy a palóc nyelvjárás szavai nálunk is annyira otthonosak. Mégis vannak köztük egyesek, melyeket nálunk módosult értelemben használnak. Ezek a következők:

Csigër: a disznó belső részei: *z siger*. *Cstgër*, *csigér*: a még éretlen, fanyar bor, rabvallató.

Csipdelt, Cegléden *csipedélt*.

Ficsúr: kis fakupa, mellyel a malomban az őrleni valót megvámolják. Cegléden: kis csizma, kölyökcizma, kölyök a többi csizmához képest. Suttógyerekről is mondják: „Ni mán ennek a *ficsúrnak* is lány *kő*!”

Firtat, *fitat*: keres, kutat. Cegléden *firtat*, *fütet*, hasonló értelemmel.

Fürhész, *firhész*: földhérc, Cegléden *fölhéc* v. *föhéc*. A *kesefa* neve nálunk: *kísefa*.

Galló: hinta, *gallósik*: hintázik. Cegléden: *gingalló*, *gingallósik*.

Garád: kerítés. Cegléden ugyane jelentésben; de „mesgye, értelemben is, jelenti a határárok partját.

Gerhész: köhögős. Cegléden *girhész* vagy *gircsás*, rendesen lovakról; de az előbbi emberekről is mondják.

Görhe: kukoricaliszból készült lepény; nálunk: *görhön*.

Guba: zsarátnakban sült fánkféle tészta. Cegléden: újjnyi vastag tésztapálca, mit mákkal vagy túróval esznek: *m á k o s g u b a*, *t ú r ó s g u b a*.

Gyomonnyi: gyónni; nálunk *gyovónni*.

Harácsol: összeszed, összegyűjt. Cegléden nem igaz úton magához ragadni a másét. „Mindénét elharácsolta a szegény árvának!” De annyit is jelent mint: *elfecsérel*, *elprédál*. „Elharácsolta minden vagyonát!” A vagyongyűjtést nálunk *k a p a r á s n a k* mondják.

RAFFAY SÁNDOR.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Nyelvsajátságok.

Beszterce-Naszódvidékiek.

[Újabban a lozsádi nyelvjárás egybeállításával foglalkozván, egyik-másik nyelvi adat összehasonlítása végett fölvilágosításért a zselyki paphoz fordultam, a ki szives is volt egyes kérdéseimre levélben válaszolni.

Ime szórul szóra a zselyki dialektusban írott levél:]

„Igen tisztelt Tanár Úr! Mindenek előtt bacsánatot kê kír-nem, hogy becses levelire csak mast válaszalhatok. Az utóbbi napakba annyira évótam faglalva, hogy levélírássra semmi időm nem jutott. Tehát a dalagra.

A kírdezett szókat itt így ejtik ki: *szēm, kēressz, mēnyen, vēszen*. Tavábbá: *ōkær, tōrek* (de *mâ tērēgbūsa*), *mēgōl, ōrēm*; asztán: *csīgær* (csügör), *tūkær, fīketō, külenh, csūres, sūtett*.

Egyéb nyelvi adatok a legrövidebbre faglalva ezek vónának:

A rövid o-t, mandhatam, kivétel nekű a vátya fē, pl. „Fejir kancsó piras bar, köszentsd rijám te sōgar”.

Az é helyett nagy rīsbe í-t használnak, pl. „A vīr piras. Az ég kīk. A tűz fg. A pīnz szūken van. A szīnát a rīten szá-raszttyák. A mīz ídes”. De megmarad: mész, kéz, réz sat.

Itt űsmeretlenek a *bōl, bōl, rōl, rōl* ragak; azak helyett: *bū, bū; rū, rū*. A *mert* helyett könnyebb a *mē*. A zselyki embernek nincsen *fej-* v. *főfájása*, hanem *fűfájása*; innét: *fűispán, fű-szógabiró, fűbiró*. Nálunk a ló: *lū*, a csikó: *csitkō*, a gyertya: *gyartya*, a ma: *mó*. Itt napâ dógaznak, ijjē alusznak. A mi a székelynek *ōkeme*, itt *ūkeme*. A zselyki ember sehagy sem akarja fejibe venni, hogy a *lijánka* is gyermek. A házat itt nem *kōbōl*, hanem *kūbū* ípittik. A bíróság előtt, ha az űületbe belényugszik, a zselyki ember aszt mangya, hogy nem ebbe zek fē. A híres és a szóga nem urak. A létra: *rétōja*.

Ismételve bacsánatát kirve kisedelmezésemē maradtam” sat.

(Zselyk.)

KOLUMBÁN SAMU.

Szólásmódok.

Más-más vidékiek.

Nagy megállhatóság van benned. (Bakta.)

Lelkem szakattyán futottam. (Vetés, Szatmár m.)

Három szem bakával elmentem. (Paks.)

Világot gyujtottam: gyertyát. (Balogh.)

Nem vót ō kérem alásson a törvény előtt se. (Dobóca.)

Ō se soktól való. (Beteges, vézna, sovány emberről mondotta egy rimaszombati polgár.)

Seggen ülő tolvaj : ügyvéd. (Rimaszombat.)

Aggyon isten egésséget a disznó megéléséhez : a disznó elfogyasztásához. (Uo.)

Nálonk a bíró rosszul bánt magával : megölte magát. (Beje.)
VOZÁRI GYULA.

Kisújszállásiak.

Mindenre igás : mindenre alkalmas.

Az se veri fel a föld árát : sohe sem gazdagodik meg.

Ereggy iunen, mert igyók hátba váglak : takaroggy, mert tüstént (?) hátba váglak.

Annak se csörren meg a csikótója : soha se lessz négy ökre
(c s i k ó t ó = tézsla végén három láncszem).

LEGÁNYI GYULA.

H a s o n l a t o k.

Sora van mint a rétes övésnek.

Mögszabadút tülle mint kan a tökitő.

Könnyű mint az ágyba cselekönni.

Mászkál mint a zsidóba a fájás.

Mezitláb jár mint a Botka kutyája.

Ugrál mint a szőri szarka.

Vagyok is nem is mint a tót gyerök.

Őrizködik tülle mint az égő tüztű.

Annyi neki mint siketnek a jó röggét.

Halaggya mint cigány a mēnnnyországot.

Telē van mint a barát allélujává.

Szorul mint Jézus Krisztus a hídon.

Makog mint nyúl a süvény alatt.

Erőssebb mint a mái igasság.

Tuggya mint a tiz újját.

Vérré válik benne mint vargában a bontó fésű.

A sótti bor (solti) mint a körösi lány, csak otthon jó.

Szereti mint fene a malacot.

Nagyobb a baja mint a kit önni hinnak (nagy baja van).

Mosolyog mint a kandúr macska, mikó a párjátú északad.

Dukál neki mint kutyának az ugatás.

Bekapja mint éhtyúk a taknyot.

Úgy él mint Marci Hevesben.

Olyan a fiatal embőr mint a csikó ; ha lējárják is, csak éccő lakjon jó, mingyá helyin van.

(Kis-Kun-Halas.)

KOVÁCS KALMÁN.

B a b o n á k.

1. A ki sok levest eszik, sokáig él.
2. Az összenőtt fog szerencse-fog.
3. Luca napján nem jó varrni, mert a tyúkok nem tojnak.
4. Sárgaság ellen legjobb a kehelybe nézni.
5. Az ökörfarkkóró egész a csúcsáig kivirágzott: erős telet kapunk.
6. A szél kinyitotta az ajtót: hónap estére többen leszünk.
7. Ha valaki istenátkozta tüskébe lép, az megjárja egész testét.
8. Hetes (hetedik) gyermeknek a nyomkodása a legjobb orvosság a nyilankodás (derékfájás) ellen.
9. Ha a bogár (légy) nagyon döngicsél a szobában, jó hírt hallunk.
10. A kégyó naplönyugtáig él, mert akkor fordult föl a paradiesomban is.
11. Ha kispéterkét (hétpöttű bőde) talál az ember a ruháján, hírt kap.
12. Ha a földobott csizma talpra esik, gazdája lányok után jár.
13. A szivárvány végénél van a világ vége. Ha ki oda megy, a szivárvány felszíja a mennyországba.
14. Valahányszor egy csillag esik, mindannyiszor egy lélek szabadul ki a purgatoriumból.

(Zala m. Arács.)

FEJÉR ADORJÁN.

N é p m e s é k.

A k i t a n ú t z s i v á n . *

Éccer vót egy ember, annak vót három fja. Asztán mikor má főnyőtek, ékütte a fujait mestérsigét tanúnyi. Hát oda vótak énniyhány esztendeig. Mindénik tanút egy-ém mestérsigét, asztán haza gyütt az aptyáhó, kírdészte űket, hom mijem mestérsigét tanútak.

Égyyik aszongya, hocs csizmazia mestérsigét; a másik aszonta, hosz szabó, a harmadik még aszonta, hogy ű a zsvánságot tanúta.

Aszongya:

— Idés fiam, té nagyon roszt mestérsigét tanúta, asztán nem hatyhatom; haném é kő mēnni, asztán a császárnok meggyelēntenyi.

Asztá émēnt a császárhó, meggyelēntette. Aszongya:

— Császár ű fōlsige, gyelēntēm, az én fjam haza gyütt; mēktanúta a zsvánságot, én nem tom, micsinyájok vele.

Aszongya neki a császár:

* A szövegben előforduló *i* oly *é* hangot jelöl, mely *é* felé hajlik, az *n* pedig orrhangot.

— Eb biz nem jó mestérség. Hanem egyebhiránt gyűjön é hozzám, kipróbálom; ha jó méktanúta a mestérségit, akkor még-marathat.

Akkor ément az aptya haza. Mongya a fjánok, mennyén ü fölsíghő próbáro. Hát asztán ément, fölötözött a fia, mindénféle fegyveréket körü rakott, asztán ément a császárhó. Beköszönt, asztán oda csapta a fegyvert az asztára. Jó napot köszönt, hom méggyütt a parancsulattyáro. Hát aszongya neki a császár: Méggyütté? Aszongya: Még. Aszongya: Hát én neket három próbát mondok; hotyha té eszt a három próbát mék tudot ténnyi, akkor mégmarathacc; ha nem, kiparancsúttalak a gazdaságbu.

— Hát parancsújoñ kiráji ü fölsíge, mi légyén.

— Az ész légyén: Az én legjob lovaim közöt, ha a legjobbikat ki tudod lopnyi; a második még al légyén, hogy a felesígem ágyárú a lepedöt, még a kégy gyürüt é tudod lopnyi; a harmadik még al légyén, hogy a papot még a mestért a zságbo tudod becsányi, asztán én nekém ide hozod.

Aszongya: Kiráji ü fölsíge, maj mékpróbálom a dógot.

Avvá ément.

Az ész ícakán fölötözött ész szégín kódísruhábo; asztán fogott ék korszó pálinkát. A kiráj ékíszítette a lovait minden jó strázsákkó; a lejobbik lóra még kettő helét három strázsát ütetett; asztán igén mégmonta, hon nagy vigyázot légyén rájuk. De az a zsván csak mént este kódísruhábo a pálinkájává, asztán oda mént a kiráji várbo a lóstrázsák közé.

Igén nagyon rimáñkodot mék fázot, könyörgöt, hocs csak közibéjük hagyják mënnyi, hom mégmelegéggyík. A mind ottanak remégét, még rimáñkodot, hogy igém fázik, a pálinkájává sorgyábo mént, hogy ujañ jók vótak; asztán mindeniket mékkináto. Hát mindénik csak ivott égyy ék kicsid belüle; asztán elalutak miñ, mer ámos por vót a pálinkábo. Asztán a legjobbikat, a mëlíken lektöp strázsó vót, asztat fokta, asztán haza vezette.

Hát réggé csak főké a császár, asztán a legészó mondásó vót, hogy az ü legjob lova még van-é. De má annak mindénnek víge vót, mer a zsvány élopta. Nagyon mékpiroñgatta a níptyeit. Asztán gyün a zsván; vezeti a lovat; bemutatta az ü lopot jószágát. A császár a váláro vert, hogy ezt az égyget má jó étaláto.

Második este mé csinyát égyy embért; kitönte, fölötöszttette um mind év valóságos embért; asztán oda mént éjé a kiráji várhó. Csinyátatott igén nagy lajtorgyát, főmént, asztán mutatta az ablakhó azt az embért fegyverésen. A császári kastíba mék strázsátak.

Miháñt méglátták aszt a zsvánt ot az ablakoñ, a császár maga kilüt rája; asztán lésétt az embér. Asztán a császár níptyeivé égygyütt léfutott örömibe; a zsván még hama bemént az ablakoñ; asztán mént a császárného, hoty hama aggya oda a lepedöt még a gyürüt, mer it van a zsván; hátha begyühet, asztán éloptya. A császárné az gondúta, hogy az ura; asztán odátta neki a lepedöt még a gyürüt; asztán ément vele.

Bemént a császár embérgyeivé éggyütt; asztán igen nagyon sopánkodott, mők szitkozódott, hoty hugyan mőkcsáta űket; hom mos hijábo futottak lē, mer csak ēcs csinyát embēr vót.

Az asszony igen mēgijett.

— Szē tē nekēd attam most a gyűrűmet mēg a lepedőmet. Mēg van-ē?

— Nekēm attad? Jaj, az a huncvut má it vót asztán mēglöpött.

Hát má micsinyátok vóna; annak má víge lētt. Másnap réggē csag gyütt a zsviān; asztán behozta a lepedőt mēg a gyűrűt. Hát rákocút a váláro, hoty igen jó étaláto a dógot. Asztán monta neki a császár, hom má most a harmadik próbát tēd mēg.

Hát ēmēnt a harmadik' nap; asztán sok rákokat fogdosztatott ēssze; asztán mindēn ráknok este ēgy-ēv vijagz gyērtýát a hátán gyujtot mēg.

A pap mēg a mestēr ot lakott a temető mellet; a rákokat mēg mind a temető mellet hatta ēmásznyi; asztán mēkhuzatta a haraṅgokat. Akkor ű mēk fogott ēzs zsákot; asztán mēnt a paphó, mestērő, hoty, hama kéjenek fő; mer ha üdvözűnyi akarnak ma, hács csag bujjanak a zságbo; mer má főtámodás vañ.

Először a mestēr két fő; akkor mēg jobbañ haraṅgosztatott, asztán kiátotta:

— Kéjenek fő, ha üdvözűnyi akarnak; asztán bujjanak a zságbo.

Kiniz a mestēr az ablakoñ, hát láttýo ott aszt a sok rákot mászkánya, asztán az goñdúta, hoty azok aṅgyalok; hoty igazán itt a főtámodás.

Hát a pap mēg a mestēr roz barátok vótak; de mivē ez a dolog vót, hamar a mestēr a tisztēlendő urhó:

— Tisztelendő uram, kéjünk fő, mer má it van a főtámodás naptýa, má harangoznak, üdvözűlünk.

A zsviān mēg csak mēnt a templom felē, asztán mindik kijabáto:

— A ki üdvözűnyi akar, acs csag bujjon a zságbo, mer mindēn lēlők főtámod ma.

Aszongya a pap a mestērnek:

— Hács csag bujjom be előb.

— Nēm, aszongya a mestēr, maga előbre való, mer nekēm hátú kő marannyi.

Hát asztán annyira, hor riktig a pap először belebujt, utánno mēg a mestēr. Hát asztán vitte a hátán tůskēm bokron kōrōsztű; asztán zuszta űket a miñ vitte; bōkōtte űket a tůske. A mestēr mēg a pap csak kijátozott:

— Jaj de bōkōd a tůske.

— No, aszongya, mēg mos csak az ēsō égbe vagyunk.

Asztán mēg huszta a vizēn kōrōsztű:

— Jáj, de vizessek vagyunk.

— Ja, a második égbe viz vañ.

Asztán még huszta az árkokon köröszlő:

— Jáj, de nagyon ütődik a fejűnk.

— Ja, an nem megy ujan hama; szemvennyi kő, ha az embér üdvözünyi akar.

Hát asztán miúdenen köröszlő huszkotta, mik csak réggé nem lett. Asztán oda huszta őket kiráj ű fölsige elejbe. Asztán minden minisztért, minden nippet össze hatta hinya a császár: asztán kigyűttek.

Akkor kiburította a mestért a pappá éggyűtt a zságbú:

— It va i kiráj ű fölsige; mēkhosztam a papot mestērēstű.

Asztán igēn nagy nevelēs lett az egész kiráji palotábo, hoty ijeā história törtint. Asztán a zshivān igēn nagy ajándíkot kapott.

Étek, hátak; ha még nem hátak, most is ínek.

(Veszprém m. Csetény).

HALÁSZ IGNÁC.

Gyermekjátékok.

Angyal és ördög.

(Hat-hét leány összefogózkodik és mennek előre tizennyolc-húsz lépésre; ekkor hirtelen megfordulnak és kezdik énekelni:)

Túrút öttem, elejtöttem.

Szél fújja pántlikámat,

Harmat éri a szoknyámat.

(Ekkor mindnyájan lehajolnak és egy leány kilép közülük, s kérdez egy másik leányt:)

Mit ötté ma?

Túrús téstát.

Mit ittá rá?

Hideg vizet.

(Lenéz a földre s kérdi) Mi ez?

Föld.

(Fölnéz az égre) Mi az?

Ég.

Mi van anyád kis pallásán?

Kis asztalka.

Mi van rajta?

Kis pohárka.

Mi van benne?

Kis borocska.

Ki issza ki?

Kis anyalka.

Fordújj éggyet.

Akár kettőt.

Angyal.

(Most megforgatja kétszer-háromszor, s ha nevet, akkor azt mondják neki, hogy ördög; ha nem nevet, akkor angyal. Ha az angyalok többen vannak, akkor megcsipkedik az ördögöket és elszaladnak. S ezzel vége a játéknak.)

(Kecskeint.)

HORVÁTH JENŐ.

Gyermekversikék.

Hetfű hetyibe,
Kedd kegyyibe,
Szërda szerelmibe,
Csütörtök csüribe,

Pénték pëndelejbe,
Szombat szobájába,
Vasárnap kéccér az isten
házába.

(Gömör m. Otrókocs.)

P. JUHÁSZ LÁSZLÓ.

Kiolvasó versek.

Egyerem | begyerem,
Szöllőrigó | rigmondaré,
Gyertek | hajcsunk
Egy kő- | váré.

Lóló | nyomaték,
Tehen, tehen | tótelék,
Teher vas mán | nem ájja,
Baloglapát | kihajtya.

(Szatmár-Németi.)

VOZÁNI ERZSIKE.

Tájszók.

G ö m ö r m e g y e i e k .

a l a m ú z : alamuszi, alattomos,
sunyi, ravasz ember. „Alamúz
mint a macska”.

a p a t y i k a : gyógyszerár. „Hov
vaót ángyom asszony? Az
apatyikába”.

b a l l ó : bölcső, még pedig az,
mely a mestergerendába be-
vert két szögön függ.

b o d a k : tűzben, a hamu közt
sült vakaró; lepényforma tészta.
„Bodakot sütöttönk”.

b o n c : comb. „Jaj de a bon-
comra ütötté”.

b o s s ó : borsó. „Mégájékszi,
mingyár mēnőnk, csak vészőnk
egy kis bossót”.

b u n f o r g y i : zömök, tömzsi,
alacsony, kövér ember. „Ejh,
de bunforgyi egy embér”.

b u t y k o s : korsó. „Meríj a buty-
kosba vizet”.

b u k t a : kukoricalisztből szak-
gatott galuska; néhol azon-
ban, mint Radnóton is, a z s á -
m i s k á t hívják így.

b ü s z k e : köszméte. A ribizkét
pedig sok helyütt t e n g e r i
s z e ő l ő n e k hívják a Balog-
völgyön.

c a f r a : rongyos ruhájú. „Cafrá
egy fiút láttam a falu végén”.

c i k r a : szikra. „Kigyúlt egy ké-
mény és a cikra csak úgy
gyúlt belőle”.

c u l l a : szennyes ruha, fehér-
nemű. „Szēdd össze a cullát,
mer haónap mosni fogaónk”.

c s a f a r : facsar.

c s a n d ě r : hamis, gonosz.

c s a n d r a : csúnya, csúf. „Csandra
ēgy jaószág”. Rimaszombat-
ban pedig s v a n d r a : rossz nő-
személy.

c s a p n i : tilólni.

c s a r t a t n i : zörögni, csörögni.

c s a t a k o s : sáros, lompos. „Hogy
az íz ēgye mēg, mījen gazdag
asszony és mégis olyan csa-
takosan jár”.

c s a t r a n g o l n i : kóborolni,
csavarogni, kószálni, bodászni.

,Soha ojan rossz köjköt, oda csatrangolt ma is az erdőbe'.
 csáva: a mesgyék elébe vert tilalomfa, karó, melynek végibe néha szalmacsutak van kötve.
 csávig: sóska, Rimaszombatban; de a vidéken cséve.
 csördít, közécserdít: közécsap, közévág. 'Csördits má Andris a lovak közé'.
 cserkészni: lányt nézni, háztűznézni. E különös kifejezéssel tudtommal csak Radnót vidékén élnek megyénkben. 'Este em mënönk Bangyival cserkésznyi'.
 csevice: savanyú víz, ásványos víz, forrás, ásványos kút. 'Lattyák Várgedére ment cseviceér'.
 csikas: sovány, vékony, nyurga. 'Csikas most a marhám nagyon'.
 csiher: gúnynév, a. m. paraszt, jöttment, sehonnai.
 csimangós: piszkos, mocskos, tisztátalan. 'Te csimangaós pofāju'.
 csintalan: csúnya, piszkos, undok.
 csintalankodik: csúnyát mond vagy tesz. 'Ugyan ne csintalankoggyatok az uccán, hisz mindenki hallja'.
 csintalanít: bepiszkol, bemocskol; becsintalanítani v.

(Rimaszombat és vidéke.)

lecsintalanítani az önmagával tehetetlen kis gyermek szokta a helyet, a hová leteszik.
 csiroglya: siker.
 csivajog: lármázik, zajt csap, zshivajog. 'Jaózi, Andris, Pista, ne csivajogjatok, ha mondom!'
 csobolyó: vizes vagy boros faedény; alakja kerek, két oldalról összenyomott.
 csuhújj: szűrűj. 'Tedd a csuhújjodba a taplaót'.
 csurapí: szűr, még pedig fekete színű szűr. 'Vedd fē a csurapídt'.
 csutra: csutak.
 dikó: az ölben készült fekvőhely a kocsis számára. 'Mën-jêk má, feküggýék a dikaóra'.
 éde: édes anyám. Néhol: ēs anyám. 'Gyűjjeikszi éde'.
 eláméskodik, elbácsul, elbárgyul, elbátyul: elbámul, elbáméskodik. 'Min áméskodtál el ugy hékás?'
 étt, kött sat.: evett, kötött. Ily összerántás gyakori a palóc nyelvjárásban; különben Vörösmarty is sok helyütt használja: Káldor azonban kötötte sebet s legutolszor az immár pusztá terembe vonult. (Kszvár IV. É. 91. sor). Nem futtál, ha jövék, sőt mondtad gyakran enyelgve. (Zalán fut. I. É. 491. sor).

LADÁNYI BÉLA.

Tolnamegyeiek.

aggat: útban áll, zavar.
 azutátul: azóta.
 bajmolódni: bajlódni.
 bászli: buta.
 befésül, becsap: rászed, megcsal.
 bucc: orrbeli piszok.
 buga: ostoba, buta.

cicás: cicázás.
 cimbál: cibál, huzgálja a haját.
 csajkos, lomos: csatakos, lucskos.
 csánk: láb.
 csinger: csiger.
 csomiszló: a mivel a szőlőt a kádban gyömöszölik.

csönög: cseng.
 csuta: csutak.
 dadorog: dadog.
 dramdli: otromba, durva késztetésű.
 dödög: motyog, dörmög.
 éhetnékém van: éhes vagyok.
 eldözzög: eldöcög.
 eleventen: elevenen.
 elhibít: elhibáz.
 föl hizlal, föl trágyáz: meghizlal, megtrágyáz.
 gamancs: der gaul.
 gindli: fösvény.
 görhes: sovány, vézna.

hallgatolózni: hallgatózni.
 hamis: fortélyos, csaló.
 hercsula: mondják a kérdező gyermeknek, ha nem akarják nevén nevezni a dolgot előtte.
 incselég: incselkedik.
 játszik a szemem: ugrál.
 kajla: szeles.
 kajlaneszes: bolondos.
 komp: kis határdomb.
 kompolni: a szántóföld sat. határát földhányással kijelölni.
 koszpitol: ront.
 köz: keskeny ucca.
 légurgul: legurul.

(Paks.)

J. KEMÉNY LAJOS.

Mátravidékiek.

szaladaó esseő: futó zápor.
 szârazallya: alom.
 szegênke: méces.
 szemközre: szembe.
 szénvedheteős: tűrhető.
 szêrgyaógyitaó: gyógyító-szer.
 szêrrû: a szélén vminek.
 sziporkâztat: szikráztat.
 sziszog: sziszeg.
 szisszanâs: sziszegés.
 szörnyen: nagyon. 'Szörnyen erősek az én fiaim'.
 szöttyen: szottyán. 'Kedvi szöttyen az öregnek'.
 szülötte feőgyi: szülőföldje. 'Hát a szülötte feőgyi is ott van magának'.
 szurdok: hegyszakadék.
 târhâz: éléskamara.
 tébolyganyi: bolyongni, tévelyegni.
 têrbetyûl: térdepel.
 têspeleőgyik: tépelődik.
 têrenyi: tenyérnyi.
 tisztâra: valóban, valóság-gal. 'Az a lyân tisztâra eötê-

velyédett. A kirâ tisztâra asz hitte, hogy mēhhaót a fia'.
 tól: tó (többese tó lak). 'Dê-vêcsêri halastól, bēnne vagyok lovastól'.
 toprong: töpreng.
 több ketteőnê: nem tréfa dolog.
 tördeődtek-tûreődtek: törték a fejüket vmin.
 töreődzkőgyik: törődik. 'Nem töreődzkőgyik a komâm olyanokvâ'.
 tudalmas: tanult, okos.
 új fênt: újból, ismét.
 urasossan: urasan.
 utaórû: utólagosan.
 útnak vêszik magukat: útnak erednek.
 vâlakožâs: elválás.
 vâlakožnyi: elválni.
 visszakevêrêgyik: visszajő, visszakerül.
 vizbehânyaó hêtfeő: hús-vét hétfő.
 zegi-zuglya: zig-zug.
 zsiborâszik: zsihbadozik.
 zsobêkol: zsi bong, zûg. óbêgat.
 ISTVÁNFFY GYULA.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három tynyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.

XXII. kötet.

1893. SZEPTEMBER 15.

IX. füzet.

EGY NYOMON JÁRÓK.

Egy, szerkesztőségünkhöz érkezett kérdés a *fickó* szóról kér tőlünk részletes fölvilágosítást. „E különös szó, mondja a többi közt a kérdés, melyet egy ide költözött nógrádi embertől hallottam először s melyet itt Szűcsiben (Heves m.) csak néha-néha elvéve használnak, egy jelentésű a *cserpák* szóval s a borméretezésre szolgáló eszközt jelölnek vele. Köbtartalma mintegy másfél liter.”

Velejét tekintve e kérdésre, a mely már több hónap előtt érkezett, nyomban megadhattam volna a kért fölvilágosítást, mert e jelentésében magam is jól ismerem e szót; sőt egykori lakóhelyemen, Baján, ezenkívül még három jelentése is van egészen közkeletű szó. Nevezetesen 1) fürge, fiatal legény; 2) nyeles faedény, mintegy három liter tartalmú; 3) golyócska, mely nagyobb a sörénél, de kisebb a golyónál; s végre 4) sör alja, üledék sör. Mindazáltal késtem a válaszadással, mert tisztába akartam jönni azzal a kérdéssel, vajjon e különféle s egymással alig összeegyeztethető jelentéseket magában foglaló *fickó* ugyanegy, vagy két s talán több gyökérnek a hajtása-e, valamint például az egy burok alatt rejlő különböző jelentések különböző eredetű szókra vallanak, hogy a több közül csak egy-kettőt említsek, ezekben: *méli*: gebärmutter és biene, *sein*: farbe és hütte, *derce*: fussmehl és trotz.

Noha a *fickó* szónak „ifjú legény” és „mértékül szolgáló edény” jelentése egymástól fölötte távol áll, annyira távol, hogy az utóbbinak az előbbiből, vagy akár megfordítva való származása alig tehető föl, mindamellett e nagy valószínűség ellenére se szabad a további nyomozásról lemondanunk, mert a példák nagy száma áll rendelkezésünkre, a melyek gyakorta majdnem hihetetlen jelentésváltozásról tesznek tanúbizonyságot.

Hogy az „ifjú legény” jelentésű *fickó* eredeti szavaink sorába tartozik, azt a csak kevéssé eszmélkedő nyelvérvék is erősen sejtí, s ha a *sein* és *sein-kó*, *buc* és *buc-kó*, *tő* és *tő-n-kő*, (úr)fi-cs-ka

alap- és származékszókkal s különösen ez utóbbival egybeveti, alapszavául a *fi* (fiú) szót ismeri föl benne s további részében a kicsinyítő *cs-ka* bokorképzőt. (A *cs* : *c* változatra nézve vö. *nap-ca*, *bor-ca* Nyr. V.62.) A szónak két jelentése közül tehát minden kétséget kizárólag az 'ifjacska, suhanc, süheder' az eredeti; másika ellenben, a 'mérő edény', ha ugyan ikertestvére az előbbinek, ennek idő folytán kifejtett módosulata. Lássuk, lehet-e s valóban az-e.

Az 'asztal^{fi}a, láda^{fi}a' kifejezések s különösen az egymagán is használt 'lade' jelentésű *fiók* szó arról tesznek tanúbizonyságot, hogy az 'ifjacska' átvitelesen valamely tárgynak a tartozékja, egyik része, tagja lehet; a 'fiókgalamb, gyermekcsikó, kölyök-csizma' kitételek pedig vallomásaikkal arról tanúskodnak, hogy az 'ifjú' szó egy és más dolognak a praját, kicsinyét is jelentheti. A *fickó* egyes helyeken híg, nagyobbára azonban szilárd testek s rendszeren a gabonafélék mértékeül használt edény, a pozsonyi mérőnek nyolcad része; tehát mintegy 'mérő kicsinyje, mérő fia, fiókmérő'. Valamint tehát a *fiók* egymaga az *asztal* birtokos nélkül átvette a kettejük jelezte fogalmat, hasonlóképen szerepel a *fickó* is a kezdetben valószínűen 'fickómérő, fickómérték' helyett.

Nevezetes s mondhatni föltűnő jelenség, hogy még két szava van nyelvünknek, a melyek szakasztott hasonló jelentésfejlődést tüntetnek föl s a *fickó*-ban végbement értelemváltozást megerősítik s teljesen kétségtelenné teszik.

E két szónak egyike a *ficsór, ficsúr, fityúr*. A mint a Nyr. XVII. kötetének 128. lapján tüzetesen ki van mutatva, e szavunk az oláh *fecior* (olv. *fecsor*) szónak a képmása. Jelentését a Lex-Bud. e latin s magyar kitételekkel adja vissza: 1) filius, natus, fiú, gyermek; 2) juvenis, adolescens, legény, ifjú. Ugyanez eredeti jelentése megvan nyelvünkben is: oláh *ficsor*: oláh legény (Tsz. 274). Egy more, egy oláh *fitsor*, egy cigány gyermek nem születethetik az ő akaratja nélkül (GKat: Vált. II.19). *Fitsur* fátáját vezeti kezénél (Orczy: KöltSz. 165). Fállábu *ficsor* ezer juhot őriz (Kriza 350). *Ficsúr*, így nevezik a suttyógyereket: Ni mán ennek a *ficsúr*nak is lány kő! (Nyr. XXII.375). De van neki egy más jelentése is, ugyanaz, a mi a *fickó*-nak: 'Gazdasági tárgyak: ...véka, negyedrészes, ficsur, mellyel a molnárók vámolnak (Nyr. X.325). *Ficsór*: kis fakupa, mellyel a malomban az őrleni valót megvámolják' (Nyr. XXII.34). E jelenségben különösen nevezetes az a mozzanat, hogy magában az oláhban, a melyből ez a szó átkerült hozzánk, a *fecior*-nak nincs

meg ez a második értelme; ez tehát tisztán hazai földön fogant termék.

Második ikertestvére a *fickó*-nak a *finak*. Ez is, valamint a két előbbi, ugyanazon jelentésekben járja: 1) ,gyerkőce Tsz. Min jó két csákjás *finak*, úgy le sikolándnak az éveg kősziklán, s halattak haza felé (Krizsa 444). *Finak*: 15—20 éves fiú (Nyr. V. 377). Ajan *finakacska* mind te' (Nyr. XI.39). 2) ,*Finak*: egy pozsonyi mérő nyolcad része (Tsz.). Kevés buzám termött, nem lössz két *finakkal* (Nyr. I.380). *Finak*: vámszedő, körülbelül ötödrésze a vekának (Nyr. X.186). *Finak*: faedény, mivel a molnár kiveszi a vámot' (Nyr. XX.430). *

A mi e szó eredetét illeti, az homályos előttem, s mostanság még nem adhatok számot róla.

A föntebbiek után szinte fölös dolog a *fickó*-nak kezdetben idézett 3) és 4) szám alatti jelentéseihez magyarázatokat csatolni. *Golyócska* jelentése ép azon módon fejlődött a *fickógolyó* (golyófia, fiókgolyó) útján, valamint mértékjelentő értelme e szónak. Hasonlókép könnyen magyarázható a ,sör alja' jelentés is; tulajdonkép: *maradék sör*, a sör tartozékja.

A *ficsúr* hasonlóan a *fickó*-hoz idézett jelentésein kívül még annyit is tesz mint: ,kis csizma, kölyökcizma, kölyök a többi csizmához képest'. Cegléden használják (Nyr. XXII.875).

SZABVAS GÁBOR.

A MAGYAR NYELVBÉ ÁTVETT OLÁH SZAVAK.

Mielőtt tovább megyek, az *alakor* szó magyarázatához akarok egynehány adatot hozzáfűteni. Schuchardt Hugó a ,Literaturblatt für germanische u. romanische Philologie' idei 4. számában a délkelet-európai nyelvek latin és román elemeiről szóló legújabb irodalmat ismertetvén, megemlékszik az én dolgozatomról is, s ezeket mondja: ,Die rumänischen Bestandtheile des Magyarischen hat von Neuem (nach Edelsbacher A. 1876) und in sehr ausführlicher Weise Szinnyei József im Magyar Nyelvőr zu behandeln begonnen: „A magyar nyelvbe átvett oláh szavak“. Der erste Artikel bezieht sich nur auf die Wörter *áfonya*, *ákációs* und

* E szóhoz Szinnyei József az ,Új Tájszótár' szerkesztője szolgáltatta a megfelelő példákat. Sz. G.

alakor. Das letzte („Spelt“), dessen Verwandtschaft mit dem gleichbed. rum. *alac* bisher ebenso offenbar an sich, wie in ihrer Art schwer bestimmbar erschien, wird vom Verf. sehr gut aus der Form mit dem Artikel, *alacu-l* hergeleitet; nur wären sonstige Beispiele für das Anwachsen gerade des rumänischen Artikels erwünscht gewesen.

A mit akkor elmulasztottam, azt hadd tegyem meg most.

Szatmár, Szilágy megyében és Erdélyben általánosan ismeretes a *mutuj* (*mutuly* Szatmár m. Nyr. XI.284; Háromszék m. Nyr. V.90) szó, a melynek a jelentései: néma, szótalan; ügyetlen, gyámoltalan, élheterlen; buta, bamba; makacs, megátalkodott; alattomos (Szatmár m. Barna Ferdinánd; Szilágy m. Nyr. IX.563; Zilah Nyr. XIV.430; Kapnikbánya és vid. NyK. II.378; Horgaspatak Nyr. XI.478; Kis-Küküllő m. Szőkefalva Nyr. XV.143; Székelyföld Györffy Iván, Gálffy Sándor; Udvarhely m. Nyr. IV.175; Háromszék m. Vadr.; NyK. III.13; Nyr. V.90; XVIII.574; Erdővidék Nyr. IX.42). Kétségtelen, hogy ez a *mutuj* (*mutuly*) szó összefügg az oláh *mut* (= lat. *mutus*) „néma“ szóval; de az is kétségtelen, hogy a m. *mutuj* (*mutuly*) ebből az oláh *mut* alakból nem állhatott elő, mert ez a magyarban is csak *mut* maradt volna. Edelsbacher (NyK. XII.107) úgy vélekedik, hogy „a *mutuj* alak egy rum. **mutój*-ra utal, mely . . . a *mut* alak nagyítója“. Ezt a föltevést azonban nem fogadhatjuk el, mert az ol. **mutój*-nak a magyar mássa nem *mutuj*, hanem *mutój* volna, mint ol. *butoj*, *čokoj* > m. *butój*, *cukoj*. Nem is kell semmiféle föltett alakhoz folyamodnunk, mert hiszen ott van az artikulusos *mutu-l* alak, a melyből könnyen válhatott a magyarban *mutuly*, *mutuj*.

Egy füst alatt megemlítem, hogy a szóban forgó oláh szó *muta* alakban is átkerült hozzánk; jelentései: süketnéma; ügyetlen, együgyű, buta, bárgyú (Szatmár m. Nyr. XI.284; Nagybánya Nyr. XX.480; Kapnikbánya és vid. NyK. II.378; Aranyosszék Borbély Samu). Ennek az alaknak sem a *mut*, hanem a nőnemű *mută* az eredetije. A *mutuj* és a *buta* szavakból alakvegyüléssel *butuj*, *butúj* lett (Orosháza Nyr. VI.134; Debrecen Nyr. XXI.476). Végre még a *mutyuri* alakot kell megemlítenem, a melynek a jelentése: együgyű, bohó (Zilah Nyr. XIV.430); ez, ha nem pusztai játszi elferdítés, az artikulusos *mutul* szónak a vokatívusából (*mutule*) állhatott elő.

Második példa az artikulusos alak átvételére a *moszuj*, *mószuj*, *mósuly*, *muszuj*: apó, öreg szolga, szolga (Bánffy-Hunyad

Nyr. X.23; Moldvai csáng. Nyr. III.3; X.199. 200. 204). Ez az oláh *moș*, *vieillard*, *vieux*, *grand-père*, *oncle*; *greis*, *grossvater* szónak artikulusos *moșu-l* alakjából lett.

Harmadik példa a *nyirely* 'vőlegény' szó (Moldvai csáng. Nyr. III.3. 285; IX.488; X.204), a mely az oláh *mire*, dial. *ńire* (Edelspacher) 'fiancé; bräutigam' artikulusos *mire-le* > *ńire-le* alakjából lett. [A szókezdő *m* > *ń* hangváltozásra nézve vö. ol. *mitāsē*, 'fiancée; braut' > dial. *ńirāsē* (Edelspacher) > m. *nyirásza* 'menyasszony' Moldvai csáng. Nyr. III.3. 285; IX.488; X. 204]. Az oláh *ńirele* alaknak pontos magyar megfelelője *nyirelye* volna; s valószínű is, hogy ebben az alakban vették át a csángók, de azután így elemezte a nyelvérzékük: *nyirely-e* (vőlegény-e), s ebből elvonás útján állott elő a *nyirely* ragtalan alanyeset.

Negyedik példa a *Korbuly* (mondd: *Korbu*) családnév, a mely az ol. *korb* (= lat. *corvus*) 'corbeau; rabe' szónak artikulusos *korbu-l* alakjából fejlődött.

E négy példában az oláh -l artikulusnak a magyar alak végén *ly*, *j* felel meg, s e szerint az *alaku-l* szó magyar mássának a végén is *ly*-et vagy *j*-t várhatnánk. Hogy azonban az *alakul*-ból nem *alakoly*, *alako*j (*alakuly*, *alakuj*), hanem *alakor* lett, annak az oka a második szótagot kezdő *l* volt, a mely a szóvégi *l*-nek disszimilálódását (*r*-ré változását) okozta, mielőtt még a közönségesebb hangfejlődés útján *ly*-vé, *j*-vé fejlődhetett volna (vö. a Nyr. XXII.30. 1. felsorolt példákat).

druga: nagy orsó, a melyen a gyapjút fonják; *drugál:* gyapjút fon (Szolnok-Doboka m. Málom Muzsi János) — ol. *drugē*: barre, futeau; stange, eine art dicke spindel zum wollespinnen (Cihac, Barcianu). Az oláh szó szláv eredetű; vö. ószl. *dragъ*: stange; úszl. *drôg*; bolg. *drag*; cseh *drouh*; lengy. *drag*; rut. *druk*: stange (Miklosich). A címbeli szó e szerint összefügg a szlávsgból átvett *dorong* szavunkkal, a melynek alakváltozatai: *doromb*, *döröng*, *durong*, *durung*, *dűring*; továbbá a következő tájszavakkal: *drugács*: fenyőfa-dorong (Nagy-Kálló Nyr. XII.429); *drugál*: vastag rúd, a tutaj kormányrúdja (Győr m. Böny Nyr. XVI.143); *drugán*: nagy, vastag faszál, a melyen a dohányt szárítják (Hajdu m. Nádudvar Nyr. VIII.234).

A *druga* szónak -l képzős magyar származéka ilyen alakban is előfordul: *durgál* 'gyapjút fon, sodor, gyapjufonalat készített a pokróc-szövéshez' (Udvarhely m. Király Pál). Magának a *druga*:

szónak is előfordul *durga* változata, a melynek hangfejlődésére nézve vö. *brektña* > *berekenye* > *berkenye*; *streda* > **sreda* > *screda* > *szerda*; *Gregor* > *Geregur* > ... *Geregely* > *Gergely* sat. A *durga* alakú szó jelentése nem 'orsó' (mint a *druga*-é), hanem: 1) egy orsó fonál, pl. 'Egy nap hat durgát es lehet fonní' (Háromszék m. Butyka Boldizsár); 2) durva lepedőféle v. ponyva, a melyet többnyire búzaszáritásra használnak (Székelyföld Kriza. Kőváry László; Marosszék, Kőröspatak Nyr. IX.236; Udvarhely m. Vadr.; Nyr. IX.235; XV.239). Az utóbbi jelentés vagy a *durga* átviteles 'egy orsó fonál' jelentéséből fejlődhetett, vagy a *durgál*-ból való elvonás útján állhatott elő; t. i. *durgál*: 'gyapjút fon, szövéshez való fonalat fon' > *durga*: 'a mit fontak: fonál' és aztán: 'a mi a fonálból lett: a szövet'.

[*duhaj*. Simonyi Zsigmond 'A magyar nyelv' című munkájában (I.110) azt mondja: 'A *tolvaj* szó *tulhaj*, *tulaj* alakban átment az oláhokhoz, kik ma mint segítségkiáltást használják, úgy hogy annyi mint a „jaj! segítség!” a mint hogy ugyanilyen értelemben használják a székelyek is mai napság a *tolvaj*! kiáltást verekedés, *duhajkodás* közben. Az eloláhosított *tulhaj* visszajött hozzánk *duhaj* alakjában s ez csakugyan már nemcsak tolvajt, betyárt, hanem betyáros, verekedő embert is jelent. De más alakot is öltött a tolvaj az oláhoknál: *tálharj*, *tálhar*, a mi ott egyszerűen tolvajt, rablót jelent; ezt is visszavették, legalább a belényesvidéki magyarok, kik ilyeneket is mondanak: Ne higgyen neki, bíró uram, mert ő nagy *tolhár*!'

Több ok szól a m. *duhaj* szónak oláh eredete ellen. Legelőször is valószínűtlenné teszi ezt a föltevést az a körülmény, hogy a szó az egész magyar nyelvterületen el van terjedve, holott az oláhból átvett szavak legeslegnagyobb része csak az oláhsággal érintkező nyelvjárásterületeken él, s elenyésző csekély azoknak a száma, a melyek tovább terjedtek s a magyar köznyelvbe is belekerültek. Másodszor nem valószínű, hogy az oláh *tulhaj*, *tulaj* a magyarban *duhaj* alakot öltött volna, mert az oláhból átvett *t* kezdetű szavak kezdő mássalhangzója a magyarban nem változott *d*-vé, hanem megmaradt *t*-nek, pl. *t'ákš* > *tóka*, *tokānš* > *tokány* sat; az *lh* > *h* hangváltozásra sincsen igazoló példa. Harmadszor — és ez a fődolog, — Simonyi téved, mikor azt írja, hogy a m. *tolvaj* szó az oláhokhoz *tulhaj* alakban ment át. Ezt az alakot nem ismeri semmiféle oláh szótár; az oláh nyelvből csak a *tálhar*, *tálhar*, *tulaj* alakok vannak kimutatva. Simonyi tévedésének az a magya-

rázata, hogy nyilván sebtiben olvasta Alexi (György 'Magyar elemek az oláh nyelvben' című munkájának 100. és 101. (vagy a Nyr. XVII. k. 64.) lapján a következő sorokat: 'A szabályszerű hangtörvények alapján e magyar szóból *tolvaj* az oláhban *tálhaj*, *tulaj* vagy *tálhas*, *tulas* válhatik.' — Tehát válhatik, de nem vált, mert Alexi így folytatja: 'Hogy ez nem történt meg, én annak tulajdonítom, hogy a nyelv a végső *-aj* tagot valószínűleg *-ar* képzőnek érezte.' Ez, úgy látszik, elkerülte Simonyinak a figyelmét, s ő a *tulaj* szó előtt álló *tálhaj*-t valóban meglevőnek vette és siettében *tulhaj*-nak olvasta. Hogy pedig a *tálhar*, *tálhar*-ból vagy a *tulaj*-ból a magyarban *duhaj* vált volna, annak a valószínűtlenségét fölösleges bizonyítgatnom.

A *duhaj* szó az én véleményem szerint valószínűleg szláv eredetű s az ószl. **duhъ* 'athem, geist' szó származéka (vö. *duhati*, *duša*: athmen; *duša*: athem, seele; bolg. *дъх*: athem; *душа*: riechen, würgen; szb. *dahnuti*, *dahtati*: schnauben; cs. *dech*: athem; *dusati*: schnauben; *dusiti*: würgen sat. Miklosich: EtymWb.). A m. *duhaj* < szl. **duhalj* (*duhal*) az *-aljъ* (*-alъ*) képzővel; vö. ószl. *kovaľъ*: schmied (*kovъ*: das geschmiedete); *sokaľъ*: coquus (*sokъ*: sucus); szb. *četrvalj*: modii genus (ószl. *četrvalъ*: negyed); rut. *ihraľ*: lusor (ószl. *igra*, *igrъ*: spiel); *kovaľ*: faber, schmied; (ószl. *kovъ*: das geschmiedete); or *kovaľъ*: schmied; *stradaľъ*: máher, schnitter, eig. wohl arbeiter (ószl. *strada*: mühe); cseh *nosál*: grossnase (ószl. *nosъ*: nase); lengy. *nogal*: langbein (ószl. *noga*: fuss); *okaľ*: grossauge (ószl. *oko*: auge); *gebaľ*: breitmaul (*geba*: maul). — E szerint a **duhъ* 'athem, geist' szó **duhalj* (*duhul*) származékának ilyen jelentést tulajdoníthatunk: 'lelkes', kül. 'a kinek nagy (erős, bátor, heves, szenvedélyes, erőszakos) lelke van' (vö. 'nagy a *szusz* benne' = nagyra van, hetykélkedik, hetvenkedik), a melyből a m. *duhaj* szónak 'hetyke, betyáros, verekedő, dorbézoló', továbbá 'betyár, tolvaj, zsvány' jelentése könnyen kimagyarítható. (Vö. gör. θυμός [= lat. *fūmus*: füst, gőz, pára; szkr. *dhūmas*]: 'lélek' és 'bátorság, merészség; szenvedély, heveség, fölindulás, harag'; lat. *animus* [= gör. *ἄνεμος*: szél]: 'lélek' és 'bátorság; dőlyf, kevélység, önhittség; harag, düh'; *animosus*: 'bátor, merész, vakmerő'.)]

dujom: korcsmabeli lármás mulatság, duhajkodás, verekedés (Moldvai csáng. Nyr. IX.532; Moldva, Klézse Nyr. VI.374) — ol. *dujum*: multitude, foule, rassemblement (des troupes etc.) (Cihac)

< tör. *dojum*: butine, grande quantité de choses, abondance (Cihac, Şaineanu).

duláb, duláp: 1) *duláb*: négy-öt vastag fenyűszálból álló tutaj (Marosszék Vadr.); 2) *duláp*: ruhás szekrény (Moldvai csáng. Nyr. X.203) — ol. *dulap*: planche, armoire; kleiderschrank (Cihac, Barcianu) < tör.-perzsa *dolab*: roue hydraulique, tout ce qui tourne, rouet, armoire tournante, armoire en général (Cihac, Şaineanu). Edelspacher, a ki csak a *duláb* alakot ismerte, úgy vélekedett, hogy ez (vég *b*-je miatt) valószínűleg a törökből jutott hozzánk (NyK. XII.100). Most már a *duláb*-on kívül egy *duláp* alakot is ismerünk; de ha csak az előbbi volna is meg, azért még sem kellene a *b* miatt a törökből átvettnek tartanunk, mert hiszen a szóvégi *p > b* hangváltozás nem példátlan dolog a magyarban (vö. *szóbbal* < *síppal* Nyr. V.284; *küszöb* és *kősep* MUSz. 50; *csorab* < *csarap*, *csarapa* Nyr. V.11. sat.). Hogy az oláh, s nem a török volt az átadó, a mellett szól a jelentés is; mert 'szekrény' jelentése ugyan a török szónak is van, de a magyar *duláb*-nak 'tutaj' jelentése már egyenesen az ol. *dulap*-nak 'planche' jelentésére vall, a melyet Şaineanu pontosabban így fejez ki: 'scândură lungă, lată şi groasă', azaz: 'hosszú, széles és vastag deszka'.

dup, dop: dugó, szösz-dugó (Székelyföld Ferenczi János; Brassó m. Hétfalu MNy. V.347; Hétfalu, Bácsfalu Nyr. III.524); *bédopol*: bedug (Székelyföld Tsz. Ferenczi János) — ol. *dop*: bouchon; stöpsel, spund, kork (Cihac, Barcianu).

durmoszka: somfa (Brassó m. Hétfalu MNy. V.346) — ol. *dërmos*, *drimos*: viburnum lanata, viorne (dont on fait des tuyaux de pipe ressemblant au bois de jasmin); schneeball (Cihac, Barcianu) < bolg. *drümbüs*: sambucus nigra.

SZINNYEI JÓZSEF.

A MAGYAR HANGRENDHEZ.

Arról foly a szóvita, melyik a kettő közül a helyes: *mágnesség-e*, a mint *C s a p o d i* állítja (Nyr. XXII.256—258), vagy pedig: *mágnesség*, a mi mellett Szily Kálmán szállott ki a síkra (Nyr. XXII.341—342); más szóval, oly mély hangú szavakhoz, a melyeknek végtagja magas hanggal záródik, mély, avagy magas hangú képző s rag csatlakozik-e.

Csapodi az ép, romlatlan nyelvézékre hivatkozva ekként állítja föl a szabályt: „Magas hangú rag vagy képző csak akkor kerül az idegen szó mellé, ha végtagjában nyílt *e* van; ellenben mély hangú ragot vagy képzőt kap az olyan szó, melyben nyílt *e* nincs, hanem zárt *é* van az utolsó szótagjában, például: József-nek, korteskedés; ellenben: Ágnészak, mágnésság.”

Ennek ellenében Szily a történeti nyelv tanúságára támaszkodva nem csak a mágnésség helyességét vitatja, a melyet állítása szerint „250 esztendő óta minden magyar író mindég és mindenütt magas hangúnak tekintett”, hanem egész sorát idézi az ilyen vegyes hangú szavaknak, a melyeket a régi irodalom majdnem kivétel nélkül magas hangú képzőkkel és ragokkal használt, pl. *ádventet*, *cinóbernek*, *frátereknek*, *kupeczek*, *októberben* sat.

Csapodi a magyaros nyelvézékre, Szily régi irodalmunk bajnokaira, szintén mint a helyes nyelvézék tolmácsaira hivatkozik. Melyiküknek a szavára hallgassunk tehát, melyikének a nézetéhez csatlakozzunk, mágnésság, Ágnészak, avagy mágnésség, Ágnesnek legyen-e a jelszó, a melyet követni akarunk s követnünk kell?

A következő tételek oly nyílt és világos nyelvi igazságok, hogy tiszta idővesztegetés volna igazolásukra pazarolni a szót; azért csak elősorolom a maguk egyszerűségében.

a) Az alapszónak mély vagy magas hangúsága uralkodik minden következő származékán, pl. *-sör*, *-ség*, *-tól*, eredetileg magas hangú elemek, de mély hangú szókhoz járulva mély hangúakká válnak: *hat-sör*, *lágyság*, *ház-tól*; *-hat*, *-and* (*-ánd*), *-ra* (*rá*, *reá*) mély hangúak, de magas hangúakhoz csatlakozva hozzájuk illeszkednek: *néz-het*, *lép-end*, *kő-re*. S e hangmódosító hajlam annyira erős és hatalmas, hogy még az alapszókban, sőt néha az összetett szavakban is véghez viszi a kellő változtatást, mint: ném. *kummer*: magy. *komor*, ném. *raspel*: magy. *ráspoly*, úszl. *kozel*: magy. *kazal*, szerb *kiselica*: magy. *keszőce* | *kar-mentő*: *kar-manttyú*, *kár-t(é)ékény*: *kár-tékony*, *jó-embër*: *jámbor*.

b) Mély hangú taggal a magas hangok közül csak a következők párosulhatnak: *é*, *é*, *i*, mint: *léány*, *léha*, *télos*; *kötër*, *fazék*, *kocsi*.

c) A vegyes hangú szókban a mély hang az uralkodó elem: e szavakhoz tehát a képzők és ragok mély hangú alakjukban fűggednek; mint: *hërvad-ozás*, *léány-oknak* | *léha-ság*, *vékony-abb*: *fazékban*, *marék-kal* | *libá-ból*, *világ-os*; *kocsi-nak*, *hamis-kodás*.

A vegyes hangú szók nagy része, azok pedig, a melyeknek végtagjában rövid *e* hang van, kivétel nélkül mind idegen néptől kerültek át s telepedtek meg nyelvünkben. Ezeknek képzésében és ragozásában megoszlik a nyelvszokás, aszerint, a mint a) irodalmilag képzett s egy vagy több idegen nyelvben is jártas körök veszik nyelvükre, vagy b) a mint használóik *ező* vagy *észő* vidékek valamelyikén tanulták meg nyelvünket. A tiszavidéki ember, a kinek nyelvére nem fér az *ë* hang, *Ágnes*-t, *Albert*-et, a duna-vidéki ellenben *Ágnës*-t, *Albërt*-ët ejt.

Nyelvtanainknak állandó, kivételt nem ismerő szabálya, a melyet főntebb b) alatt idéztünk, végleg megállapított igazsággként azt mondja, hogy 'mély hangú taggal *c s a k* az *ë, é, i* párosulhat'. S ez a szabály általánosságában érvényes is; valamint érvényes az is, hogy nyelvünk szó kezdetén két mássalhangzót nem tűr meg. De a mint a hazánk idegen nyelvű lakóival való folytonos érintkezés időjártával rést ütött e szabályon, úgy hogy ma már a nép fia is minden nehézség nélkül 'tréfálgozik, prosecióz', sőt ha kell, 'strázsál' is, ép úgy csorbát ejtett az idegen hatás ugyane szabályon is, még pedig annyira, hogy egynehány e nemű szóban még az *észő* tájak lakói is a nyílt *e* hangot használják, mint: József, kortes, korhely. A hangrenden elkövetett eme sérelemnek okát az imént említett tényben, az idegen hatásban kereshetjük s találjuk is meg. Iróink s népünk műveltjei, a kik egy s más idegen szót már a legrégibb időkben átültettek nyelvünkbe, többé-kevésbbé bizonyára jártasak voltak s úgy a hogy beszéltek is az illető nyelvet, a melynek szavát meghonosították. Minthogy pedig e nyelvek közül például a latin a rövid *e* hangot nem zártan, hanem nyíltan ejti, mintegy magától érthető, hogy hasonlóképp ejtették a latinul beszélők és írók is; tehát: fráter, október, pátens sat. S ugyanez áll a németből került vegyes hangú *-er, -el* végű szavakra nézve is, pl. bruder, cinóber, sáfely, pöntofely sat. Midőn tehát e harmoniátlan szókhoz egyszer hozzá törődött a nyelv s a mély hangból a szokatlan nyílt *e* hangba való átmenetel nehézségét legyőzte, ha képzőt vagy ragot csatolt az ily szóhoz, hogy az új megerőltetést kikerülje, nem tért vissza a nyílt *e*-vel össze nem férő mély hangra, hanem a vele járó magas hangú képzőt és ragot alkalmazta. Nekünk tehát, a kik az idegen nyelv szavait az illető nép kiejtéséhez hiven vesszük nyelvünkre, nekünk literátus embereknek nem okoz nehézséget, ha az eredeti szerint nyílt *e*-vel ejtjük a kráter, bárometer, bállet bánkett s hasonló szokat;

de nehézséget okozna, ha az ily szavakat ragozva vissza kellene térnünk a mély hangra s pl. *barometerban*-t kellene mondanunk. Az ily honosulatlan s merőben idegen szavak tehát természetesen csakis magas hangú képzőket és ragokat vesznek magukhoz; tehát: *párlám-nt-ben*, *kátásztér-nek*, *kártell-re*. Így mondjuk továbbá: *Ántwerpen-ből*, *Luzern-en* át, *Flórensz-be*.

A mint azonban maguk ezek a szók idegenek, ép úgy idegen s nyelvünk természetével össze nem férő az ily hangrend is. Világos bizonyossága ennek a romlatlan s a maga eredeti épségében maradt népnyelv, a mely az ily vegyes hangú s meghonosodott szóknak második tagjában mindig zárt *ë* hangot ejt s a főtebb idézett szabály szerint *e* szavakat mély hangúaknak tekintve mély hangú képzőkkel s ragokkal látja el. A következő példákban idézett vegyes hangú szavak képzésének és ragozásának hitelességéről nem szükség kezességet vállalnom, hisz szavahihető tanú reá minden hazánkfia, a ki *ë*ző vidéken élte le gyermekkorát: Akkó nem horta a fejit ollan magossan, a mikó még *baktër-kodott*. Ez úgy el van *fusër-olva*, hogy jobban *së* köll. Eszt a puskát az uraság *jägerjátul* vettem. Hocide aszt a *maltër-os* kanalat! Az én *májsz-tërom* több legénnyel dolgozik mint a tied. Osztán a hajón vigyázz fiam, a *klantër-hó* né támaszkoggy! Én ijen *paccërral* nem jáccok mint *të*. *Putër-os* tészta már rég nem volt, aszt süssünk ma. Mit is lehet az ijen *përnahájdërtü* várni?

Az eddig mondottak alapján a következő tételeket állíthatjuk föl.

1) Nyelvtanainknak ama szabálya, hogy eredeti s idegenből került, de meghonosodott szavainkban mély hangú taggal a magasak közül csak az *ë*, *é*, *í* párosulhat, egész terjedelmében érvényes. Zárt az *ë* hang tehát pl. *eme* hazai s honossá vált idegen szavakban: *lëány*, *hërvad*, *reá*, *vëlág*, *vërág* (e kettő a régi nyelven) | *árënda*, *bëtyár*, *dëszka*, *gyërtva*, *lëkvár*, *pëlyva*, *sëlma*, *szerda*: továbbá: *Ágnës*, *góklër*, *kupëc*, *lögër*, *kupcihër*, *saktër*, *salugätër*, *susztër*, *trógër* — e szabályt nem rontják le sem azok a meg nem honosult jövevény szók, a melyek az irodalom útján s műveltjeink ajkáról jutva nyelvünkbe idegen hangzásukat megtartották. sem a tiszavidéki nép nyelve, a mely kétségkívül hasonlóképp valamely idegen hatás következtében a zárt *ë* hangot elejtette s helyette mindenütt a nyílt *e* hangot használja. Hogy maguk a tiszavidékiek is tudatával vannak annak, hogy ez a nyílt *e* mély hanggal meg nem fér, annak ékesen szóló tanúja az a javítás, a melyről

Csapodi emlékezett meg (XXII.256), s a mely a hernyó, fazekas szavakat mint helyteleneket így akarta ejteni: *hirnyó, fazokas v. fazikas.*

2) A vegyes hangú szók minden különbség nélkül, akár eredetiek, akár meghonosult idegenek, származékaikban a magyar hangrend követelménye szerint csak is mély hangúak lehetnek. Valamint meg nem tűri tehát a magyaros hangrend az ilyeneket: *hamiskedik, bácsike, kocsiben; szándékezik, borbélyhez, kacérség,* ép úgy meg nem tűri a vegyes zárt *ë* végű, egészen honossá vált idegen szavakban sem a magas hangú képzőt vagy ragot.

A *mágnesség*-e, vagy pedig *mágnesség* kérdése tehát, mint-hogy e szó nem csak az irodalomban, hanem a nép nyelvében is él, s így a már meghonosultak sorába tartozik, Csapodi véleménye javára dől el, s minthogy az eredeti *ë* hangot hiven megőrző, e tekintetben el nem fajult vidékek nyelve az alapszót csak is *mágnës*-nak ejti, következik, hogy képzői és ragjai mély hangúak lesznek; tehát: *mágnësság, mágnësoz, mágnësből* sat.

De hisz azoktól a tanúktól, a kiknek tekintélyére Szily Kálmán a maga véleményének igazolásául hivatkozik, csak nem lehet, valamint nem lehet magától Szilytól se megtagadni az ép, magyaros nyelvértéket? Úgy van. Nos hát akkor nemde hogy jó okkal és joggal vitatja Szily Csapodi ellenében a *mágnësség* írását és ejtését? Máskép van. A *mágnës* s a példakul idézett szók nagy része a XVI. és rá következő századokban, abban a korban, a mikor még kevés volt a tanult ember, csak is irodalmi, nagy ritkán használt s a nép alsó rétegeibe le nem ható szavak voltak, olyan idegenek, mint akár az *unikornis* (AporC. MA. PP.), *hiacintus* (Radv. Csal. Kecsk. Ötv.), *iucintos* (DöbrC. GömC.), *smaragdus* kev (CornC.) sat. sat; nem csak leírásuk, hanem hangzásuk is még merőben idegen, latin volt — Comenius, sőt még Amade is *magnes*-t ír — mint latin szót tehát kezdetben s később is jó sokáig nem *mágnës*, hanem *mágnës* volt. Az ilyen vegyes hangú, világosan idegennek érzett szók pedig, a mint fentebb láttuk, még az *ë*-vel beszélő irodalmilag képzett magyarjaink ajkán is, magas hangú képzővel és raggal járatosak. Magam is *ë*ző vidék szülötte vagyok, s mindamellet *concertbe* járok, a *korrektséget* szeretem, *ágensekkel* semmi közöm. Hogy valamely idegen szó teljesen magyar hangzásúvá váljon, szükségkép a tanulatlan nép ajkán kell hosszabb ideig forognia. A *registrum*-ból sohase vált volna *lajstrom*, a *leiter*-ből *létra*, a *caldano*-ból *kandalló*, a *stranik*-ből *sarándok*,

a *konessu*-ból *kénese*, ha az idegen hangzástól irtózó nép lassanként át nem gyűrja s ajkához nem idomítja az egyszer fölkapott jövevény szókat. Ez az egyik oka, hogy íróinknál, a kiknél kezdetben előfordul, a *mágnés*-nak és azon szőrű társainak magas hangú eresztékeik vannak. A későbbi írók vagy a már járt ösvényen haladtak, vagy az imént fölhozott ok nyomása alatt *mágnéses* *sték*. Ennek a hangrendbomlásnak még egy más oka is van, a mely az előbbin kívül egymagában is elegendő volt arra, hogy a régi, s természetesen a korunkbeli íróknak egy jó részével is *mágnésság* helyett *mágnességet* mondasson és irasson. S ez az ok a tiszántúli vidékek nyelvének a fül részbeli tompaságával karöltve járó hajlatlansága és merevsége, a mely semmikép se tud nyelvünknek egyik alkotó hangjához, az *ë*-hez hozzásimulni. Midőn tehát Szily Kálmán a *mágnesség* igazolásául az erdélyországi Apácaira hivatkozik, csak annyit bizonyít, mint bizonyítana az, a ki a *tekintettel arra, miszerint* s hasonló szabálytalanságokat a képviselőház szónokainak tekintélyével akarná támogatni.

Az idetartozó példákat tehát, ha azt akarjuk, hogy vallomásaiknak értéke és sulya legyen, nem vegyest, hanem kiválogatva kell a tanúk sorába állítani. A hol tehát szemben áll egymással s mást vall az irodalmi s tiszántúli, s mást az eredeti hangrendhez hiven ragaszkodó népies használat, bármily nagy legyen a tanúk száma az előbbieket sorából, hitelességük és sulyuk csak az utóbbiaknak van és lehet. Szily egész sereg példát idéz codexeinkből a *fráter* magas hangúságára, s ennek ellenében csupán egyet Gvadányiból a mély hangúságra: *fratárság*. Hogy ezek közül az utóbbi a magyaros hangrendnek igaz példaképe, arra nézve mindenki tanú lehet, a ki az *öz* vidékek lakóinak beszédét figyelemmel kísérte, a kiknél e szó egészen meghonosult s többé nem *frater*, mint kezdetben volt, hanem *fráter* s ragozása is e vidékeken kivétel nélkül mély hangú: *fráternek*, *fráterhez*, *frátertől*. S így állunk a Szily idézte többi példák nagy részével is. Az *ádvént* Bornemiszanál magas hangú raggal áll: *ádvéntet*, de a Lányi codex írója állandóan mély hangú ragot függeszt hozzá: *adventba* (7. 32), *adventnak* (10). Az Érdy codex *amennet*-je ellenében egy ismerősöm szavajárását idézem, a ki rendesen így szitkozódott: „Azt az amménodat is!” Mikó Pál értesítése szerint a gömöriek, ha valaki későn indul a misére, így szólnak hozzá: „Minek mégy má most, úgy is csak az amménra érsz oda”. Mély hangú képzővel és raggal párosulnak a Tiszán inneni magyarság beszédében

az idézett szók közül még a következők: „Kupéc/ú nē végy lovat (CzF. szerint: kupec/ot v. kupēc/ot). Én soha sē állottam szóba azzâ a kuplërrâ. Gyerték gyerekkék, gyünnek a purgërok! Hogy ki van püdërozva ez a Julcsa lëány!”

Kérdésünkben tehát az irodalom tanúságára való hivatkozás a hiteles népies használat ellenében teljesen erő nélkül való. Régi igazság, hogy mindenütt és mindenkor, a hol nyelvtromlás mutatkozott, ennek literátus emberek az okozói, a kiknek néha annyira eltompította az idegen művek olvasása és beszélése nyelvérzéküket, hogy a legfonákabb használatot is egészen megszokták. Melyik ép érzékű magyar ember tudná az ilyeseket kiszalasztani ajkán: A lányok ekkor karébc állottak. Vidd föl ezt a kosarat a görébe! Hamiskés egy kis lány ez. Kié ez a gyöngyös, klárises pártá? — és még az ilyenek is föltalálhatók az irodalomban, a mint a Csapodi idézte Fiumében (BHirl. márc. 1), ozmosiszs (TermKözl. XXII. Pótf.) és egyebütt is akárhányszor olvasható hangrendi tökéletlenségek bizonyítják.

Az eddig mondottak alapján tehát a következő szabály állítható föl: Azon vegyes hangú szókban, a melyeknek végtagjában rövid *e* hang van, ha már meghonosodtak s a köznapi nyelv szavává váltak, ez az *e* hang szükségképen zárt, azaz *ē*, s az ilyen szók mély hangú képzőt s ragot kapnak: a jövő ádvëntől fogva, az én Albërtkám, a mi Ágnësunk; a tisztán idegenek ellenben, az úgynevezett irodalmi szók, a melyek csupán a műveltebbek ajkán forognak, mint az idegen nyelvnek hű visszhangjai nyílt *e* hanggal ejtődnek s az *e* szótagra következő képzők és ragok magas hangú alakjukban járulnak hozzájuk: Herkuleshez, Álpesken át, az én kronometerem.

SZARVAS GÁBOR.

A ,REGE‘ ÉS ,MONDA‘.

A Közoktatás című folyóirat 1886. évi 44. és 45. számaiban egy értekezést bocsátottam közzé a *rege*, *mondu* és *meséröl*, melyben megkísérlettem röviden kifejteni, miben különbözik egyik a másiktól s mi egyiknek vagy másiknak sajátága azon alapon, melyet az irodalomtörténet eddigi vívmányai és saját bár szűk körű tapasztalatom nyújtanak.

E fejtegetésem ellen Sebestyén Károly a Nyelvőr XXI. kötetének 343—348. lapjain nagy nyelvészeti apparatussal fölfegyverkezve sikra szállt s fejtegetésem eredményét tönkre iparkodott tenni.

A Közoktatás főntebb említett számaiban egyelőre elég bőségben fölhordott történeti, irodalomtörténeti s közfölfogásbeli adatokkal igazoltam azon állításomat, hogy a történeti alapon nyugvó, de költött részletekkel megtoldott elbeszélés, semmi esetre se 'mondának', hanem 'regének' nevezhető; ennélfogva az ott elősorolt tények s adatok mellőzésével csak Sebestyén Károly cáfolata alapos voltának megvilágítására szorítkozom.

Miután a *reg* törzs különféle származékait összevettem s azokból a *rege* szónak 'régí' mellékjelentésére és a *nagy* szóval való rokonságára is következtettem, ő az említett szók etimologiai fejtegetésébe bocsátkozva nyelvészeti alapon tárgyalja a kérdést és azon megállapodásra jut, hogy a 'regében' nincs meg a 'régí' fogalom és semmi köze az 'öreghez'; végül, hogy a 'regét' némi történeti alappal bíró elbeszélésnek nem nevezhetjük.

E tudós cáfolatra egyszerűen azt jegyzem meg, hogy nekem eszem ágában se volt értekezésemben nyelvészkedni. Legfőljebb is csak annyit akartam elérni, hogy a *rege* rokon a *regí*-vel s nem ellenkezik az *öreg* szó jelentésével se. Nyelvészeti adatokkal bizonyítani kívált régi dolgokat, mint a cáfoló is tudja, sokszor jó, sokszor meg nem. De mégis! Sebestyén Károly maga is elismer cáfolatában annyit, hogy Budenz szerint is a *reg* (regvel) és *regí* jelentések összeféréséről tanuskodnak kétségtelen nyelvi adatok. És én nem is kerestem benne egyebet, a mint eredeti értekezésnek a 'regmisére' vonatkozó, e szószerinti helyéből is: 'A *reg* törzs mai származéka pedig a *regí* (Lásd Budenz főntebb idézett helyeit)' eléggé kiviláglik. Persze ő ezt nem akarta meglátni, mert akkor a 'regmiséből' ellenem nem lehetett volna 'nagymisét' ki-magyarázni.

Hogy pedig a *rege*-féle *reg* és a (Budenz szerint) *regg* vagy *regghel*-féle *rég* törzsek is 'régí' értelemben rokonok egymással, nem nehéz bizonyítani. Főltéve, hogy a 'regében', mint azt Sebestyén Károly két ízben is meri állítani, eredetileg nem volt meg a 'régí' jelentés, erre én azt mondom, ha nem volt meg, hát bele öntötte, bele örökitette azt a nemzetnek ezer éves fölfogása, a *rege* szónak ezer éves gyakorlati használata. Csak kevés példát idézek a végtelen sokból. A XIV. századból fönnmaradt 'Fehér ló regéje' (így nevezi Beöthy, Marczali s mások is) már kezdő sorai-ban is (Emlékezzenk régiekrel) a régiségre hivatkozik. A későbbi századokból épen a NySzótárban találunk ilyen s hasonló példákat: 'Vayki régi rege ez' sat. Sőt a *rege* értelmét és szár-

mazását is Pósházinak „Igazság Istápja“ (1669) című iratából vett *régél* (mindkét tagján ékezettel) szóval világítja meg. Vagy ha a *regében* nincs meg a „régí“ fogalom, ugyan mit érhetnek újabbkori költőink a *rege* alatt, midőn „agg regéről“ beszélnek (KisfS., Tompa); vagy midőn a régi forrás, régi hősök (pl. Mátyás király) történetét elmondadják a *regével* (Czuczor, Tompa)? sat. Végre, hogy hosszas ne legyenek, épen a Sebestyén Károly ellenem fölhozta tekintélyre, Beöthy Zsoltra hivatkozom, ki irodalom-történeti tankönyvének első részében (7. lap) azt mondja, hogy a *regések* őrizték meg a régi dolgok emlékét. Ugyan hogy írhat ilyesmit Beöthy, ha Sebestyén Károly szerint a *regében* nincs meg a régi fogalom? Ezen, in infinitum idézhető példákknak talán mégis elhiheti Sebestyén Károly, hogy a *regében*, tehát annak *reg* törzsében is megvan a „régí“ fogalom s így jelentésre nézve rokon a *rég* (regg, regghel) törzsszel is, mely Budenz szerint is összefér a *regivel*. A fentebbiek alapján tehát talán megértheti Sebestyén azt is, hogy hogyan rokon a *reg* törzs (a *regétől*) az *öreg* (nagy) szó jelentésével is. Irodalom s közélet elég példát szolgáltat: „Ifju vér, öreg (tehát régi, ó) bor fickándik erükben“ (Arany), öreg (régí) gyerek, öreg (nagy) fejsze sat. A regésekről pedig tudjuk, hogy megénekeltek a nemzet származását, az ország elfoglalását sat. Ugyan nem ez tárgya-e Vörösmarty „Zalán futásának“ is? Az époszi tárgyról pedig jól tudjuk, hogy nagyszerű. Hogy Kisfaludy Sándor regéinek tárgya nem nagyszerű, abból csak az következik, hogy nem minden rege tárgya egyenlően fontos.

Jóllehet Sebestyén saját vallomása szerint csak nyelvészeti szempontból akarta a *rege* és *monda* kérdését tárgyalni, mégis nem állhatta meg, hogy figyelembe ne vegye értekezésem történeti részét is. Elmondja tehát (Törkös Sándorra hivatkozva) röviden, hogy a *regősök* jeles rendje elfajult s elpusztult. Még emléküket is eltemeti egy humoros megjegyzéssel: Sic transit gloria mundi. Hogy ellenfelem eltért kijelentett szándékától s nem elégedett meg nyelvészkedési sikereivel, annak okát én nem találtam meg cáfolatában sehol. Nem találhattam meg, mert először a *regősök* sorsát értekezésemben én is elmondottam még pedig történeti adatokkal megvilágítva; másodszor, ha már értekezésem történeti részét is bolygatta, nem a *regősökről* kellett volna beszélnie, hanem arról, hogy mi történt a *rege* szóval. Ki kellett volna mutatnia, hogy a *rege* szó a *regősökkel* együtt kipusztult vagy

legalább is értelme megváltozott s így szükség volt a *monda* szóra. De ezt nem találjuk cáfolatában sehol. Ellenkezőleg, kétségbe vonhatlan adatokkal szolgálhatunk arra nézve, hogy az ezer év óta használatban levő *rege* minden újabbi, ellenséges áramlat ellenére is régi értelmében él máig is. Zsigmond király koráig a többi közt irodalomtörténetében Beöthy is szolgáltat meggyőző adatokat. A későbbi korra nézve legközelebb a NySz. bizonyítja, hogy a *rege* ősi jelentésében élt közbeszédben (lásd fentebb), szólásmódokban (Azon *rege*t dudolja), közmondásokban (Tud hozzá mint tik a *rege*hez). A jelen század elején Kisfaludy Sándor 'Regéivel' hódítja meg a közönséget. A negyvenes években divatba jön a *monda* szó is, de azért használják még pedig helyes értelemben Kisfaludy Károly, Vörösmarty, Czuczor, Bajza, Mednyánszky sat. Történetíróink közül Horváth Mihály 1862. megjelent 'Magyarok története' című művében (4. l.) a magyarok eredetét az ő *s regék* szerint adja elő; Marczali a Fehér ló *regéjével* bizonyítja, hogy a magyarok bejövetelükkor nem tudtak Eteléről (BSzemle 1883. XXXIII.463). Végül nemcsak a fővárosi hírlapirodalomban olvashatunk ilyeneket: 'Bátori István hatalmas, parancsolni tudó alakja tolul szemeink elé s *regél* sokat arról a korról, midőn testvérérmek fűztek egymáshoz két, egymásra utalt nemzetet' (Egyetértés 1886. dec. 12.); de a vidékiekben is ('Somogy' 1886. XXVII. Szerető szív balladája *rege* címen). A nép végre egyes helyekhez fűzött hagyományok ápolásában csak *rege*t ismer, a *mondát* pedig még névleg sem ismeri.

Főlemlít ugyan a cáfoló egy pár költőt s azt állítja róluk, hogy ingadoznak a *rege* és *monda* elnevezése között. Idézem szavait szóról szóra: 'Kisfaludy Károly 'Stibor vajdájában' *rege*t mond Beczkó Demeterről. Ugyan mit gondolt itt Kisfaludy arra, hogy van-e valami igaz a históriában? Mit gondolt Bajza erre, mikor 'Játékszíni Szemléjében' azt mondja, hogy ismeretes a *rege* Micbán nejjének hét ikréről? Ők mind öntudatlan és keresetlen használták a szót, miképen Tompa Mihály se válogatta, hanem használta egyképen a *mondát* és *rege*t'. Kisfaludy Károly megemlíti azt is, hogy saját élettörténetét beszélteti el Beckóval, ennél fogva olyannak kellett képzelni hőseit, mint a ki tudja, hogy mi történt vele, különben vagy hallgatott volna Beckóról vagy ő maga mesélt volna róla valamit. Hogy továbbá mit gondolt Bajza a *rege* történeti eleméről, halljuk magát Bajzát Mednyánszky báró regéiről írt bírálatában: 'A mi érdekes történetet talált olvasás alatt

vagy hallott a nép szájából utazásai közben, azokat kellemes alakba öntve regéli el olvasóinak, úgy, hogy a tárgyaknak megmaradjon történelmi alapjuk, csak az előadás legyen költői bájjal ékesítve. Ezt a bírálatot Sebestyén is olvasta értekezésemben! Hanem persze jóhiszeműleg arra számított, hogy a „Nyelvőr” t. közönsége értekezésemet vagy nem olvasta vagy már elfelejtette. Gúnyolódva emlegeti továbbá, hogy Kisfaludy Sándor regéiből a „rég” és „reg” eltűnt, nincs sehol! Az „reg” szó fogalmára a fentebbiekben már megadtam a feleletet; a „rég”-re nézve pedig én úgy tudom, hogy Kisfaludy Sándor írta ezeket „Csobánczban”: „Csobáncz várról édes-kedves im halljad egy a g g r e g e”. Még Aranyt is fölhozza ellenem, mintha én a költőnek „Rege a csodaszarvasról” című költeményében történetet látnék. Annyit mindenesetre látok benne, hogy Castor és Pollux módjára a magyar nemzet sem kelt ki tojásból. Különben a mennyit Horváth Mihály és Marczali megtalálnak az ilyen r e g é k b e n, reményilem, annyi nekem is szabad bennök keresni.

A dolog tulajdonképen úgy áll, hogy Toldy Ferenc előtt senki sem ismerte a *monda* szót, tehát nem is gondolhatott használatára a *rege* mellett. Toldynak jutott eszébe 1823-ban megírni „Handbuch der ungarischen Poesie” című munkáját, hogy a németekkel is megismertesse a magyar irodalmat. Ugyan beszélhetett-e Toldy e művében a németeknek másról, mint *sage*-ről, kik e szót már régtől fogva használták? Ámde *sagen* tudvalevőleg magyarul annyi mint: *mondani*: tehát *sage* == *monda*. Így történt aztán, hogy az ő nagy tekintélye az irodalomban s az ő irodalomtörténeti kézikönyve hozta divatba tanulóinknál s író közönségünk nagy részénél is a *monda* szót; így esett aztán meg az is, hogy Tompánál s több, későbbi írónknál a *rege* és *monda* szó már közösen fordul elő. Igaz, hogy a *monda* szó már 1808-ban előfordul irodalmunkban, de elterjesztése mégis csak Toldy nevéhez tapad.

A cáfoló, miután fejtegetésemet valótlanságnak, tévedésnek s kétesnek jelentette ki, előadja a maga nézetét. Szerinte a *regél* és *regél* igék azonosak valának, értelmük legalább nagyon közel áll egymáshoz, csaknem azonos. „A *regél* szó hangutánzó és a békák brekégését jelentette eredetileg, mint Krizának a Nyelvőrben közlött népnyelvi hagyományaiban olvassuk: r e g é l n e k a b é k á k; átvittén aztán jelentett haszontalan fecsegést, üres szóbeszélést. A *regél* ugyanazt jelentette és jelenti ma is részben”. Ezen értelemben bizonyít Molnár Alberttel is. E tudós magyarázatra bátor

vagyok megjegyezni. hogy a székely nép dialektusa nagyon sokban különbözvén a mienktől a *regel* és *regél* megkülönböztetésével a cáfoló semmi különöset se mondott, de még kevésbbé mondott különöset avval, hogy a *regel* a székelyeknél a békák brekegését jelenti. Hiszen akárhány szavunk van, a mely többféle értelemben fordul elő, hogyné lehetne tehát a *regél*-nek is értelmi árnyalata, kivált a székelyeknél? Hallja csak meg a székely valakitől, hogy ő a l a c s o n y, tudom megfizet érte, míg nálunk senki se botránkozik meg e szóban sat. Különben már a Névtelen, később Tinódi is mondja a hegedősökről, kik r e g ö s ö k n e k nevezettek, hogy c s á c s o g n a k; ugyan miért ne vihették volna hát át a székelyek a kelleténél több beszédet a békák brekegésére is?

A brekegésről szóló okoskodásban Pázmándi Horváth Endrére is hivatkozik, mint a kinek 'Árpádjában' a 65. lapon olvasható *regelik* szó, 'haszontalan fecsegést, üres szóbeszédet' jelentene. Lássuk. Fejedelem választásáról van a szó. Huba hivatkozik a multra:öregektől mint öreg énis hallván, tiszta igazságban mert véletek a hirt közleni nem mulatom'..... előadja, miként gyöngítették pártoskodással 'erejét a régi hazának' s ajánlja az egyeduralmat, mert, 'Eleink már rég fejedelmet uraltak'. Előadásában hivatkozik tehát régi példákra, régi szokásokra, törvényekre:

'Mint a régi magyarok bölcsen rendelni találták'. Ezen ősi példákra, szokásokra, törvényekre, melyeket Huba ő reg korában ö r e g e k t ő l hallott, vonatkoznak néhány sorral alább a Lebed szájába adott szavak, ki maga is a fejedelemségre vágyott: 'Mint ezek itt regelik'. Mindebből tehát az következik, hogy a költő a *regén* régi dolgok elbeszélését érti, a mint az hagyományképen unokákról unokákra száll. Hogy pedig a költő *regélik* helyett a megrövidült *regelik* alakot használja, egyszerűen az az oka, hogy a daktilus láb harmadik szótagján rövid szótagra volt szüksége.

Sebestyén ezek után áttér a *monda* szóra. Szerinte a *monda* csakugyan a *mende-monda* elvonása és így a *rege* és *monda* szó nagyon közel rokonok értelemlre nézve, oly annyira, hogy egyik a másik helyett használható'. Szerintem a *regét*, mint történeti alapon nyugvó elbeszélést nem lehet használni a *mende-monda* (vagy régiesen *monda-monda*) származású, pletykán alapuló *monda* helyett. Ezek egymással föl nem cserélhetők már azon oknál fogva se, hogy a *rege* csak régi dolgokról beszél, a *monda* pedig minden nap teremhet, mint azt a népeletben előforduló csodás dolgok vagy rágalmak *mende-mondája* bizonyítja.

Sebestyén azt mondja: „S ha szabad magamat így kifejeznem: e rokonságnak tudatlan tudatában használták egyideig a két szót változtatva majd az egyik majd a másik műfajra”. Igen! ha mindkettőnek az eredetét Toldytól számítjuk. De a rege ezer éves!

A két műfaj természetének, egymáshoz való viszonyának megvilágítására és azon kérdés megfejtésére, hogy mi a *rege*, mi a *monda*, a cáfoló magyarázattal is szolgál. Szerinte: „Elbeszélő költemények, melyeknek tárgya nem a történet: semmi esetre se krónika hiteles hűséggel, talán kronológiai egymásutánnal. Mindkét műfajban hatalmas szerephez jut az ember alkotó képessége, a képzelet. Nagyon nehéz a legtöbb esetben megállapítani, mennyi az illető elbeszélésben a történet, mennyi a képzelet munkája”. Csak helyes történeti alapon juthatunk a két műfaj fogalmához. Lássuk a lehető legrövidebben mindkettőt.

Béla király Névtelene azért írta meg krónikáját, mivel „igen éktelen és elég illetlen dolognak tartotta, ha az oly igen nemes magyar nemzet eredetének eleit s minden vitézi tetteit a parasztság csalfa meséiből vagy a hegedősök csacska énekéből mintegy álmodva hallaná”. Ezen idézetben a Névtelen kézzel fogható bizonyítékokat szolgáltat arra nézve, hogy a hegedősök és a nép költött részletekkel megtoldott történetet énekeltek. Azt a rendet pedig, mely az ilyen, mesés részletekkel megtoldott történetet kezelte, mely tehát krónikásainknak is anyagot szolgáltatott, Nagy Lajos királynak 1347-ben kiadott és Szabó Károly által 1881-ben a „Századokban” közölt okmánya szerint magyar nyelven *rege* és *se kne k* nevezték (volgariter *re g ö s dicti*). Nagyon természetesen nem azért, mivel *mon d á t*, hanem mert *re g é t* énekeltek.

Jóllehet a regék idővel kihaltak, de, hogy a *rege* és *regél* szót későbbi íróink s a nép is folyton használták, arra a NySz. szolgáltat adatokat különféle íróknál, közmondásokban és szólásformákban. Ezen adatok szerint is a *rege*: *régi ének*, mely a „megl ö t t d o l g o t nem lö t t n e k b e s z é l i”, tehát valóságából kiforgatja s így elveszti történeti hitelességét.

A *rege* ennél fogva ezer év óta divatozó közfölfogás szerint olyan elbeszélő költemény, melynek tárgya költött részletekkel megtoldott történet vagy történeti alapon nyugvó költött dolog.

Ha most a *monda* értelmét is ily módon akarjuk megvilágítani, szörnyen megrekedünk. Multjának semmi nyoma sehol! A NySzótárban meg van ugyan említve, de történeti mult nélkül, hogy viszontagságos élete mozzanataiból vonhatnánk következtetést

jelentésére. E forrás szerint Sándor István használta először. Tehát Sándor István volt az, ki az ezer éves *rege* helyett új szót csinált s az ő szótára volt az a forrás, melyből Toldy Ferenc s ő utána a mai írók legnagyobb része a *monda* szót kihalászták. Ha pedig a *mende-monda* vagy régiesen *monda-monda* elvonása a *monda* szó, mint Sebestyén is állítja, akkor ezen ikerszónak se találjuk a NySzótárban más értelmét a föntebb már említett *pletykánál*: rossz szándékú hazugság, „gaz monda-monda”! Találóan van idézve a forrás példáinak legutolsója: „Üzd ki országodból az olymestereket, kik monda-mondával tartják a népeket. (Orczy)”.

Sebestyén Károlynak tehát ki kellett volna mutatnia, hogy a *monda* a *regénél* régibb használatú, hogy jelentésénél fogva a történeti alapon nyugvó, de költött részletekkel megtoldott dolgok, énekek megnevezésére találó is. Minderről azonban bölcsen hallgat!

Végre megemlítem, hogy a cáfoló Toldy Ferencen kívül még Névy Lászlóra, Beöthy Zsoltra és legújabban Petz Gedeonra hivatkozik, kik szintén a *monda* szót használják. Névy „Poetikájában” azt mondja, hogy a legjobb *regéket* a népmesékben lehet találni. Ez a mellett bizonyít, hogy egyikről sincs helyes fogalma. Ugyanezt mondhatjuk Beöthyről is. Ő irodalomtörténetében azt állítja, hogy a régi hegedősöket, kik költött dolgokkal vegyes történetet énekeltek, *regéseknek* nevezték; de, hogy ő ma miért nevezi az ilyen költeményt *mondának*, annak helyes megokolásával manap is adós. Petz Gedeon munkája „A Magyar Hunmonda” végre igen derék munka, megérdemli az elismerést, de nem a *rege* szó értelmével, hanem anyagával foglalkozik. Nem cselekedett volna tehát ildomosan, ha *monda* helyett *regéről* beszél, midőn tudta, hogy bírálói *monda*-barátok lesznek.

VÉGH ENDRE.

A LOZSÁDI NYELVJÁRÁS.

2) Mássalhangzók változása.

A mássalhangzók általában állandóbb elemei a szók testének, mint a magánhangzók s épen ezért kevesebb változáson is mennek keresztül, mint emezek. Innen van, hogy nyelvjárásunkban is kevesebb azon változások száma, melyeket a mássalhangzók szenvednek. A lozsádi nyelvjárásban a mássalhangzók változásának az irodalmi nyelvtől eltérőleg a következő eseteit tapasztaltam:

A) Az artikulálás helyének a változása.

1) Inyhang áll foghang helyén vagy megfordítva: *n* helyett *ny*: *disznyó*: *disznó*, *tanyított*: *tanító*, míg szók végén ellenkezőleg az *n* kerül elég gyakran az *ny* helyére, pl. *kicsin*: *kicsiny*, *legín*: *legény*, *szégín*: *szegény*, *hán*: *hány* | *gy* helyett *d*: *hadnál*: *hagynál* | *ly* helyett *l* vagy *r*: *illen*: *ilyen*, *ullan*: *olyan*, *millen*: *milyen*; *sēlpitt*: *selypít*, *dērērēt*: *dérélyét*.

2) Labiális hang dentális helyén: *ū* helyett *v*: pl. *kéve*: *küllő* (*küvő*: *küvê*: *kéve*; Sim: MNy. II.441).

3) Palatális hang gutturális helyén: *g* helyett *gy*: *náspágyalni*: *náspágnálni*.

B) Az artikulálás módjának a változása.

Ilyenkor az szokott történni, hogy az explosivák spiránsokká, zöngések zönge hangokká válnak, vagy épen a zönge hangok váltják föl egymást. Igen ritkán találkozunk azzal az esettel is, hogy a spiráns válik explozívává. E változásokat a következő esetekben láthatjuk:

1) Zöngés explosiva helyett zöngés spirans: *gy* helyett *j*-re, *vaj*: *vagy*.

2) Zöngés spirans helyett zöngés explosiva: *j* helyett *gy*; pl. *gyün*: *jön*; *gyere*, *jere*.

3) Zöngés helyett zönge hang: *j* helyett *ny*; pl. *bornyu*: *borju*.

4) Zönge hangok egymás helyén: *l* helyett *r*; pl. *barra*: *balra* (asszimiláció), *fērsing*: *felsing* (felsőing), *fērszég*: *felszeg*; *parrag*: *parlag* | *l* helyett *n*; pl. *tanál*: *talál*, *tinglő*: *tiloló*, *hun*: *hol*, (ez valamennyi összetételében is így).

5) Zöngés hang helyén rokon diftongus: *s* helyett *ds*, pl. *fűdsfa*: *fűzfa*.

6) Zöngétlen spirans helyén az egyrészt belőle képződő diftongus: *s* helyett *cs*, *ss* helyett *cscs*, pl. *innencső*: *innenső*, *szivecscség*: *szivesség*.

7) Zöngés exploziva helyett zöngétlen explosiva: *g* helyett *k*; pl. *űszők*: *űszög*; *bakáncsas*: *bogácsos*.

C) Hosszú mássalhangzó rövid helyén.

l helyett *ll*; pl. *töllünk*, *vélle*: *vele*, *fullad*: *fűlad*, *becsülletes* | *t* helyett *tt*; pl. *tanyított*, *szaparittanyi*: *szaporítani* | *n* helyett *nn*; pl. *szipēnn*, *házann*.

D) Mássalhangzók kihagyása és betoldása.

1) Kihagyások. Leggyakoribb az *l* kimaradása, és pedig rendszeren a szó közepéről vész el, a szók végéről soha. Ilyenkor az *l*-et mindig *o*, *ö*, *u* vagy *á* előzi meg, mely hangzók aztán az *l* elveszése folytán megnyúlnak; pl. *vót*: volt, *ótalmaz*: oltalmaz, *nyóc*: nyolc, *föd*: föld, *bócsó*: bölcse, *zúd* v. *zúd*: zöld, *kát*: kiált. A szók elejéről el szokott maradni a *s* ezekben: *acskó*: zacskó, *ásaló*: zászló. A magánhangzóval együtt vész el az *n* ebből: *csál*: csinál, és az *ny* ebből: *ém*: enyém. A következő néhány szó végéről a *t* rendszeren elmarad, pl. *mér*: mért, *mer*: mert (gyakran az *r*-t is veszíti: *mé*); *asír*: azért, *min*: mint. A *j* a *juk*, *jük* tárgyas személyrag és *ja* birtokos személyrag mellől el szokott maradni, és pedig az előbbieken mindig, az utóbbiban mássalhangzós végű szavakban. Pl. *tuduk*: tudjuk, *aduk*: adjuk, *kapáluk*: kapáljuk, *vetük*: vetjük, *kérük*: kérjük, *fektetük*: fektetjük sat, *ipa*: ipja, *apa*: apja, *kalapát*: kalapját sat. Kimarad a *j* még ezekből is: *fírhés*: férjhez, *gyűltik*: gyűjtik, *bőtnap*: bójtnap.

2) Betoldások. Ezek egyes szavaknak vagy közepén, vagy végén történnek; pl. *csilján*: csalán, *valjmit*: valamit; *ip-peng*: éppen (az *n* el is marad néha: *ippeg*), *attan*, *esztef*.

E) Hangátvetés.

E változás a köznyelv ismert példáin kívül a következő két szóban mutatkozik: *lékri*: rékli, *hácskó*: hágcsó.

Az eddig mondottakon kívül a mássalhangzókra nézve még a következő észrevételem van.

Az *ly* hangot a lozsádiak tisztán *ly*-nek ejtik; holott az ország többi vidékein vagy *j*-nek hangzik, mint a legtöbb nyelvjárásban s magában a köznyelvben is; vagy *l*, *ll*-nek, mint a nyugati, dunántúli, mátyusföldi, esztergom-komáromi és csallóközi nyelvjárásokban. A középső palóc nyelvjárások azonban *ly*-nek ejtik. Ebben a tekintetben tehát a lozsádi nyelvjárás ezekkel egyezik.

Igaz ugyan, hogy egyszer *olyan* helyett *újan*-t és *ülly le'* helyett *új le*-t hallottam; s *ullan*, *illen*, *millen*, a legtöbbször *ll*, *l*-vel mondatnak; de ezek kivételes esetek, mert bennük a *j* ejtése fölötté ritka, és az utóbbiakban a sűrűbben használt *l*, *ll* mellett az *ly* is használatos.

II. Alaktani sajátosságok.

1) Szótövek.

A szótövek általában azonosak a köznyelvekkel, s a mi elterést tapasztalunk, az egy-két eset kivételével hangváltozás eredménye és a hangtani sajátságok ismertetésekor elő is fordult. Itt tehát elég lesz, ha ezekből a föltünőbbeket újra megemlítve, az egy-két kivételes esetet sorolom elő részletesebben, a melyekből némelyek teljesebb alakok az irodalmiaknál, mások megrövidültek.

Az elsők közé számíthatjuk ezeket: *könyv*: könny (*könyves*, *könyvesétt*); *tallu*: toll; *birakasik*: birkózik; *ivákal*: frequent. illogat, iszogat, *csipákol*: folyton csipeg; *javánkadik*: jajgat, *sivánkadik*: siránkozik; *ragudomány*: ráaszték, toldalék.

A rövidült tövekhez tartoznak: *szü-szék*: szövőszék, *tüss*: tövis(s), *szülik*: születik, *fitty*: függő, füttyögő, *dabb*: dobbanás, *duf*: döng.

2) Szóragozás.

a) Névr a g o z á s.

Névragozás tekintetében a lozsádi nyelvjárásnak a köznyelvvel szemben a következő föltünőbb sajátságait észleltem.

A *ban*, *ben*; *ba*, *be* helyragoknak csak az utolsó két alakját ismeri és azt használja úgy locativusi, mint inessivusi értelemben, pl. Attan vagyan a pitvarba. Táncalt a hóba. Béméne a vízbe sat.

A *tól*, *ból*, *ról*, *stól* ragoknak mindig a zártabb *ú*, *ü* hangzós alakját használják: *túl*, *tül*, *bül*, *bül* sat.

A *hos*, *hös*, *hēs* ragnak csak ez a két alakja van meg: *has*, *hēs*, pl. a h h a z, f d d h ě z, a s s z o n h a z, k ű h ě z sat.

Az *-n* rag rendszeren *-nn* hosszú alakjában fordul elő, és mássalhangzós végű mélyhangú tövekhez csak *a* kötőhangzóval kapcsolódik: h á z a n n.

A *vé* mutativus rag nem illeszkedik, hanem ezen magashangú alakjában kerül a mélyhangú szókhöz is: Nagy g a z d á j é lett. K a t o n a s á g é t t ű t t i k az egész falut.

A *kor* rag nyelvjárásunkban hangváltozáson ment keresztül: *kar* alakban használatos, és gyakrabban fordul elő, mint a köznyelvben, pl. hat ó r a k a r i g, e b é d k a r i g elvígzem. (Épen így a székeleyknél is.)

A *ssēr* rag nem illeszkedik, mélyhangú alakja nincs; de használata ritkább a köznyelvinél, mert az egyen felüli tőszám-

nevek mellett az *úttal* szó pótolja. Ugyanis nem azt mondják: hatszër, nyolcszër sat; hanem: hat úttal, nyölce úttal sat. Ezt aztán tovább is ragozzák: háram úttalnál tcebbszër nem vihetünk Határozatlan és egyéb nem tőszámnevek mellett is — a *szért* használják: sakszër, másëccër, tízeccër, tcebbszër sat. sat.

A *-t* helyrag is előfordul állandóan a *helyt* szóban és az *-n*-vel váltakozva városnevek mellett: Szászvárust, Szászvárasann.

A birtokos személyragok használata a következő: Az egyes ragok alakja az ismertetett hangtani sajátságok szerint módosul; t. i. a bennük előforduló magánhangzók közül az *o* helyét *a*, az *ö* helyét *ë* foglalja el; továbbá az egyes 3-ik személy ragja állandóan *a*, *e*. Különben az egész birtokos személyragozást bemutatom a következő példákon:

<i>kalapam</i>	<i>apám</i>	<i>szebëm</i>	<i>ækreëm</i>
<i>kalapad</i>	<i>apád</i>	<i>szebëd</i>	<i>ækred</i>
<i>kalapa</i>	<i>apa, ép így ipa</i>	<i>szebe</i>	<i>ækre</i>
<i>kalapunk</i>	<i>apánk</i>	<i>szebünk</i>	<i>ækrünk</i>
<i>kalapatak</i>	<i>apátak</i>	<i>szebëték</i>	<i>ækreték</i>
<i>kalapjak</i>	<i>apjak</i>	<i>szebëk</i>	<i>ækrek</i>

Magas hangú szóknál a 3. szem. birtokosragban más ragok előtt az *ë* *i*-vé válik: fejinn, fülit, felivel, szebibe, szëmibül sat.

β) Igeragozás.

Ebben a tekintetben nyelvjárásunkat a következő sajátságok jellemzik.

A személyragoknál természetesen itt is érvényesülnek a már ismert hangtani sajátságok, hogy a kötőhangzók közül az *o* helyét *a* foglalja el, az *ö*-ét pedig *ë*. Továbbá igen jellemző, hogy a tárgyas ragozás többes első személy: *juk, jük* ragjából a *j* mindig elmarad: tuduk, ütük. Ez a sajátság az eddigi tudomás szerint még csak a Maros és Szamos közén, Domokosdon és környékén fordul elő.

Lássuk ezt néhány példán bemutatva is:

<i>tudam</i>	<i>látam</i>	<i>kesdëm</i>	<i>ælëm</i> (ölöm)
<i>tudad</i>	<i>látad</i>	<i>kesdëd</i>	<i>ælëd</i>
<i>tuggya</i>	<i>látya</i>	<i>kesdi</i>	<i>æli</i>
<i>tuduk</i>	<i>látuk</i>	<i>kesdük</i>	<i>ælük</i>
<i>tuggyátok</i>	<i>látjátok</i>	<i>kesdíték</i>	<i>ælíték</i>
<i>tuggyák</i>	<i>látják</i>	<i>kesdik</i>	<i>ælik</i>

Az egyes 3-ik személy *-u* ragja sok esetben használatos: *v a g y a n, h i s z ě n, v ě s z ě n* és *m ě n y e n* v. *m ě n*. Az utóbbi igének jelentő mód folyamatos jelenbeli ragozása ez: *m ě n ě k* (de *m ě n y ě k* is) *m ě s s z* v. *m ě s s*, *m ě n y ě n* v. *m ě n*, *m ě n y ű n k*, *m ě n t ě k*, *m ě n n e k*.

A végzett jelen egyes 3. személyében az eredeti teljes tőalak megmaradott ezekben: *g y ű l e t t*: *g y ű l t, n y ű l a t t*: *ny ű l t*; sőt egy alkalommal ezt is hallottam: *s z ű l e t e t t e m*.

A történeti mult tárgyas ragozású többes első személyében a székeleynél ismert *a d ě k*, *k ě r ě k* alakok divatosak, valamint a feltételes jelen ugyanezen személyében is az *a d n ě k*, *k ě r n ě k*.

A tárgyas és tárgyatlan ragozást elég pontosan megkülönbözteti a nyelvjárás.

Az ikes és iktelen igék ragozását szintén eléggé megkülönböztetik a lozsádiak, s csak igen ritkán zavarják össze. Egész megfigyelésem alatt csak ezt a két esetet hallottam: *n i z z i l*: nézz; *b í z' ű* a térvinben; és még ezt: *n y u g u g y a n*; de egyéb alakjaiban ez is ikes.

A szenvedő alak helyett rendszeren az *ő d*, *ő d*, de közönségesen *ő d s*, *ő d s* képzős reflexív alakot használják: *c s i n á l ó d z é k*, *k i v á l a s z t ó d z é k*, *m e n t ő z i k* sat. Azonban hallottam egy pár *-t*, *-t e t* képzős szenvedő alakú igét is, pl. *t a l á l t a t i k*, *a d a t é k*, *t u d a t i k*.

Ezekkel szemben azonban a *sz ű l* ige szenvedő alakját (*sz ű l e t i k*) nem ismeri a nyelvjárás, hanem e helyett az ikes *sz ű l i k* alakját használja: Minden ember *s z ű l i k* valamire.

Igeidők tekintetében az jellemzi ezt a nyelvjárást, hogy ugyanannyi igeidőt használ, a mennyi az irodalmi nyelvben előfordul, sőt két összetett időalakja olyan van, melyek a köznyelvben csak itt-ott, elvétve fordulnak elő: *h a s t a k l ě s z*, *l e h e t ě t t l ě s z*, *í l n e k l ě s z*, *v á r a m l ě s z*. Kévet h a z t a k l ě s z annat. Elviszük szüleinket is, ha még í l n e k l ě s z. Akkar lehetett l ě s z att valami. Ha megírem az innepét, alig v á r a m l ě s z, elménnyek a táncba'.

Ez alakok határozottan oláh hatás eredményei, hiszen csakis oláh vidéken hallhatók, pl. dévai intelligens emberektől is. A megfelelő oláh alakok ezek: *V o r f i a d u s* piatră de acolo. *V a f i f o s t* acolo ceva. *V o m d u c e* si pe parinți nostri, dacă v o r m a i t r â i. Abia voi astăptă să mă duc la danț.

KOLUMBÁN SAMU.

TÁJSZÓ-TARLÓZAT.

ssád: 'Az átjáró száda hoz mért ne törnél' (Nemzet III.103, Faust-fordításban). — Vö. NSzót.; *ssáda* TSzót.

**ssárnyál*: 'Elébb a földön, azután a levegőben úgy szárnyal, hogy...' (BHirl. IV.33, székely mesében). 'Mikor hét országon is keresztül szárnyaltak' (uo.).

ssárnyék: 'Majd gyönyörű rétet, simára kaszáltat, Teve bé a sánta Tűz-isten odábat. Legelet is nyájjast, kövér birka-jarást, ltatót, szárnýé kot, aklot is egyjarást' (Szász K.: Homerosford., Világirod. nagy époszai I.525). — Vö. NSzót.

ssatyng: 'A 'zsidó, jebuzeus' szavakat nem kiálthatták rá, de annál inkább kiálták ezeket: szatyngos, handlé' (Vereskővi, FLapok XXIV. 30). — Vö. TSzót. NSzót.

szeleverdi (Kemény Zs.: Rajongók I.43; II.77). — Vö. TSzót. NSzót.

**sselleng*: 'Néptelenek voltak az uccák, legföllebb egy pár anyátlan gyermek szellengett a porban' (Nemzet 1883. évf. 228. sz. e. Jakab Ödön székely rajzában). — Vö. *szellen-gél* székely szó, NSzót.

**ssemerkesik*, *ssemerkezésik*: 'Sze merkező eső' (PNapló 1883. évf. 283. sz.). 'Az eső kezdetben lassan szemerkezett' (uo. XXXV.179. e.). — Vö. *szemer-kél* NSzót.

ssetem: 'Hires ez a szetemenyi kis falu' (Benedek Elek, BHirl. IV.86. tc.). — Vö. NSzót.

ssigorú: 'A török vallásu helységekben a torony olyan szigorú, vékony, hogy...' (Vas-Ujs. XXX.675. Jakab Ödön székely rajzában). — Vö. TSzót. NSzót.

ssilak: 'Nagy pusztitást téné a hős trónjéiak. A sűrű nép előttük pozdorja lett szilak' (Szász K.: Nibelung-ének IV. kaland). — Vö. NSzót.; 'acca egy szilak kenyeret nekem' am. egy kis kenyeret (Drávavidék, Nyr. VII.478).

**ssilimandli*: 'Ez a rettegett nagy ur egyszerűen csak szilimandli apró termetű zsendárkáplár volt' (Nemzet III.74. tc.). — Vö. *ssilimák*, *ssilimány* NSzót.

ssipirtyó: 'Undok szipirtyó!' (Petőfi, Apostol VIII. fej.). — Vö. TSzót. NSzót.

ssipog: 'Elmondja a gyermek nagy szepegéssel, nagy szipogással' (BHirl. IV.33, székely mesében). — Vö. TSzót. NSzót.

ssíssó: mendemonda. 'Szísszó; hogy a gyöngébb rész Marciust megint előkívánja' (Petőfi: Coriolanus-ford. IV. fv. 6. szín). — Vö. NSzót. A szó nem egyéb mint a *szél* és *ssó* szavak összetétele (vö. *szélszó* NSzót.), s az Alföldön hasonló jelentéssel ezt is szokták mondani értesülésem szerint: 'szó, szellő'.

ssólongat: szólítgat (Mikszáth: Jó palócok 77). — Vö. NSzót.

**ssontyorodik*: 'Hej! megszontyorodott a szegény ember' (BHirl. IV.79. székely mesében). — Vö. *ssontyolodni* TSzót.; *ssontyolodás*, *ssontyolodik* NSzót.; a TSzót. külön-

ben a *szonkolyodni* magyarázatában használja a *szontyorodni* alakot is.

szottyán: 'Ha a tatár keményen tartja magát, vársz, a mig megszottyan' (Jókai: Damokosok I.73). — Vö. TSzót. NSzót.; azonban ilyen jelentéssel egyik szótár sem ismeri.

szög: szöglet. 'Szárnyas póre fiú sunnyog az utca szögén' (Bjankó XVII.9). — Vö. TSzót. NSzót.

**szögölet*: 'Most is mutogatják azt a szögölet toronyszobát' (Vereskövi, FLapok XXIV.29). — Vö. *szöglet*, *szeplet* NSzót.; *szegelet* Nagybánya, Szatmár m.

**szössön-boron*: 'Oda adom szössön-boron, csak ne vesz-szen már kárba' (Arany levelében, Petőfihez, Egyetértés 1883. évf. 32. sz.).

szunyáta: 'Nem szunyátaság, nem sietés, se nem megfontolatlanság' (a Nyelvőr egy cikkében, XXII.237). — Vö. N.-Szót.; *szunyátolni* TSzót.

szusszan: 'Meg se szusszanjanak. Szusszantak egyet' (BHirl. IV.33, székelymésében). — Vö. NSzót.

**szusska*: 'Olyan kezes kis szusska malac vállott belőle, mindig itt lábatlankodott a konyhában' (Bácskai Albert, FLapok XXI.708). — A NSzót. *szusskáj*a más szó, a *szuss* kicsinyítője.

szutykos: 'Piszkos, szutykos pipák' (Gozsdu: Tantalus 223). — Vö. NSzót.; *szutyok* TSzót. NSzót.

szutyongat, *szutyongat*: 'Lehetetlennek tartjuk, hogy az intendáns e tekintetben külső szutyongatásokra szorulna' (FLapok XXVII.24). 'Kereszt-kérdésekkel, furfangos kémelő

logikával szutyongatták, de csak mindig kisiklott, mint a gyík' (Mikszáth, PHirl. 1884. évf. 39. sz.). 'Huga nem hagyta annyiban, nógatta, szutyongatta, ostromolta az ok felől' (Berczik Árpád, Nemzet V.356. m. tc.). — Vö. *szutyongat* T.-Szót.; *szutyongat* és *szutyongat* NSzót.

szükköl: 'Jó lesz a konyha cserényén kívül szükkölő Bodrinak' (VasUjs. 1884. évf. 9. l. Kiséri kiskunsági rajzában). — Vö. *szükköl* NSzót.; *szükkülni* T.-Szót.

tácsó: 'Elnézi, csupa restségből, csupa tácsóságból, hogyan lesz belőle [az üszökből] nagy tűz' (Jókai: Damokosok I.56). — Vö. TSzót. NSzót.

**talitarka*: 'Talitarka virágagyak' (Jókai: Damokosok I.81). — Vö. *taritarku* TSzót. NSzót.

támolyog: 'Támogatni megtámolygott önuralmát' (Nemzet III.104. tc.). — Vö. TSzót. NSzót.

**tanarok*: 'Te is vehetsz hasonbérbe korcsmát vagy néhány hold tanárokat' (Kemény Zs.: Rajongók II.23). — Vö. *tanorok* TSzót.; *tanárok* TSzót. NSzót.

**tappog*: 'Tappogó, hadaró, tele torokkal lármázó színész' (FLapok XXIX.91). — Vö. *tapog* NSzót.

tapsikol: 'E művésznőn fogott a kritika. Tapsikoló ártatlanságát, madárka szökelléseit elhagyta' (Bjankó XIX.3). 'Egy babácska tapsikolva fejezte ki örömet' (Porzó. Egyetértés XVIII.137). — Vö. NSzót.

téb-láb: 'Az ember már régen kinn téb-láb a jószág körül' (VasUjs. 1884. évf. 10. l. Kiséri

kiskunsági rajzában). — Vö. N.-Szót.

**telisden teli*: „Melegem van; telisden teli vagyok vérrel” (Gozsdu: Tantalus 244).

tellik: telik. „Sajnálom, hogy nem tellik másképp” (VasUjs. 1884. évf. 10. l. Kiséri kiskunsági rajzában). „Kedvtellő rőfögéssel dörgölte hozzá viszkető oldalát” (BHirl. IX 310. tc. Tóth Béla). — Vö. NSzót.

**télvis*: „Megtörtént elégszer havas télvizben, hogy a székér helyett szánka tette meg ezt az utat” (Kazár Emil, Nemzet 1884. évf. 41. e. tc.). — Vö. NySzót.

tépás, tépás: „A leányok utól érik, jól megtépásszák” (B.-Hirl. IV.33, székely mesében). „Megtépázta (Eötvös: Falu jegyz. II.101). — Vö. *tépás* TSzót. NSzót.; *tépás* NSzót.

teped: „Homlokráncai összetepedtek mint egy pamut-sapka” (Mikszáth, PHirl. VI.289. m.). — Vö. NSzót.

teper: „Átkarolta és leteper te” (PNapló XXXV.115). „Leteper (FLapok XXI.719). — Vö. TSzót. NSzót.

**tepsü*: „A szakácsnak csak az a feladata, hogy összekeveri, tepsübe teszi a husdarabokat a tűzön” (Nemzet VI.183. e.). — Vö. *tepsi* TSzót. NSzót.

**terecsel?*: „Mig itt ok nélkül terecslek, a bajnok kísérete tán elhelyezve sincs” (Kemény Zs.: Rajongók IV.114). — Vö. *terecsel* TSzót. NSzót.

**tessékel*: „A gazdasszony szíves szóval tessékeli őket a szobába” (VasUjs. 1884. évf. 10. l. Kiséri kiskunsági rajzában).

tévő: „A nehéz vas tévők [a hajó kazánján] ki-be csapo-

dása alatt vakító lángzás váltakozik a sötétséggel” (Porzó, Egyetértés XVIII.82. tc.). „A tévők csattogó dőreje nem zavarja a másodosztályú utasokat” (ua. uo.). „A parazsat kikaparta, a kenyeret bevetette, s aztán időközönként kibontotta az agyag tévőt”, a mi D betűre volt formálva s sütés idejében nedves mosogató ruhával légmentesen elzárva” (Jókai: Debr. lunátikus 19). — Vö. NSzót. és Szómagyarázatok 12.

**tilibába*: délibáb (VasUjs. XXXII.190).

**tillós*: „Kendertillózás; tillózní” (Mikszáth, Nemzet III.139). — Vö. *tiló* TSzót. NSzót.; *tilól* NSzót.

**tilógus*: chirurgus. „Nem volt ám akkor se patika, se tilógus” (Jókai: Damokosok I.169).

tipródik: „Izgatottan tipródik körülöttem [a szolgál] s a kedvemet keresi” (Sipulusz, B.-Hirl. XIII.151. tc.). — Vö. NSzót.

**tocsol*: „Azzal nekihajtott a viznek; fölriasztva a nád közül tömérdek rucát és kócsagot, s a merre legszélesebb volt a víz, beletocskolva merészen” (Jókai: Elátk. család III.45).

**tocsog*: „A két fi gázolt s éntocsogva másutt, A nagy folyó hullámin usztam által” (Váradi Antal: Faust-ford. 127. l.).

tódti: „Hazudj öreg; hazudj — tóditotta a menyecske engedelmessé ura” (Petelei, PNapló 1881. márc. 10. sz. tc.). — A NSzót. e használatát nem ismeri.

toklás: „Haha! hogy sipognak a toklászos meztelen madarkák a földön” (Jókai: Elátk. csal. II.83). — A NSzót. *toklás*-ának csak növényre vonatkozó jelentése van.

tolyogat: tologat. 'Az ezernyi homokszemet kitolyogassa' (Jókai: Damokosok I.43). — Vö. **toly** sat. NSzót.

tombác: 'A tárhajót a kivájt fatörzs, vagy egy idomtalan tákolmány helyettesítette tombác néven s még a közel multban is az oly malmokat, melyeknek nem volt csinosan faragott orttőkéje, tombác-os malinoknak nevezték, ilyenek azonban a szegedi Tiszán már nincsenek' (Nemzet VI.147. m. 'A szegedi vizimalmok' c. cikkben). 'A vizimalom külső alkatrészei: a ház-hajó, a nagy hajtó kerék (népiesen késség) és a tárhajó, mely utóbbi régebben tombác névvel birt, és vagy egy nagyobb kivájt fatörzsből, vagy pedig csak egyszerűen egybetákolt hengeralakot képező uszó járműből állt' (uo.). — Vö. TSzót. NSzót.

toppancs: Bánta, hogy el nem hozta magával a medve toppancsát' (Jókai: Damokosok I.31). 'A confidens fajzat [kopók] egyszerre elkezdett minden oldalról rá ágaskodni, sáros nyomokat hagyva toppantsaival a fényes reverendán' (Jókai: Elátk. csal. III.47). — A TSzót. és NSzót. csak melléknévi jelennel ismerik.

toprongyos: 'Toprongyos, elzüllött, hétköznapi csavargó' (Egyetértés XVIII.134). — Vö. TSzót. (ez nem ismeri a jelennét), NSzót.

torha: 'Egyik nép erős, a másik torha' (Szász K.: Danteford., Pokol VII.82). — Vö. NSzót.

töbör: 'Egy-egy sötét szilfásból, egy-egy lemélyedő töbörből kihangzott néha a szózhelyekről tovaillanó őzek s idetévedt

szarvasok zörgő tovacsörtetése' (Szalóczy Bertalan elbeszélésében, Mikszáth-féle Almanach 1893. évf. 107). 'Őszi falevél lesz szemfedője, valamely töbörben, vagy kőszikla mellett' (ua. uo. 130). — Vö. TSzót. NSzót.

tökkolop: 'Soha én ezzel a magam tökkolop fejével erre a nagy szóra rá nem jöttem volna' (Jókai: Damokosok II.5). — Vö. NSzót.

tömpe: 'Piciny, tömpe orra volt' (Jókai: Elátk. csal. III.42). — Vö. NSzót.

tömpöly: 'A végtelen, vigasztalan záptenger terült el előtte, elszórt, mohotkás szigeteivel, a szikes sivatagba beharapdáló tömpölyeivel' (Jókai: Damokosok II.78). — Vö. NSzót.

töporúl: 'Feje kicsiny, szellemes kifejezésű vonásai összetöporultak' (FLapok 1884. évf. 41. sz.). — Vö. **töporódik** TSzót. NSzót.

***tördelés**: 'Kezőkben tördelezve csattog a kelevéz' (Szász K.: Nibelung-ének XXXI. kaland).

törül: 'töröl' h. már egészen behatolt az irodalmi nyelvbe, pl. eltörülni (Budap. Szemle LXVI.65). — Vö. NSzót.

törssönkődik: 'Vára legyen a magyarságnak a honbontó törssönkődés közt, mely körülötte zsi bong' (Kossuth levelében, Nemzet 1883. évf. 123. sz. e.). — Vö. NSzót.

***tragacs**: 'Emberi kézzel vagy tragacson vitt teherszállítmány' (Nemzet VI.308. m.). — Vö. tót **tragáč** targonca (Jancsovics).

***trotykos**: 'A kis ledér és bájos teremtes kibabonázza kacér mesterségével a trotykos báró

zsebéből az ezreseket' (Rákosi Jenő, BHirl. XI.80. tc.).

**tucásik?*: 'Otromba nép, olyforma, mint Egy gyarló cserépbögre; A bölc s tucázik véle mind S kemény fejét betörte' (Várad Antal Faust-ford. 164). 'A bölc s tucázik véle, a meny nyiben a bölcsek fejüket törik rajtuk — tehát mintegy a fejükkel tucáznak' (uo. az előbbi helyhez való jegyzetben).

**tudokál*: 'Hogy miért borult el a király orcája, Azt nem mondta Györgynek, ez sem tudokálta' (Arany: Toldi VIII. é. 7. vsz.).

**turka* [népnyelvből?]: 'Te haljegyű, idéetlen, turka disznó!' (Szigligeti, III. Rikárd'-ford. I. fv. 3. szín).

**tussakol*: 'Nagy kegyesen tussakolt néhány tallért a táskájába' (Szalóczy Bertalan, Mikszáth-fele Almanach 1893. évf. 129). — Vö. *tusskol* TSzót. N-Szót.

**tűngyér*: tündér. 'Azzal csak kiserüle az ajtón s meg sem állott a Tűngyér' (BHirl. IV.79, székel mesében).

**türemcsizma* [népnyelvből?]: 'Minden szennyes és gyűrődött állapotban volt [a jövevényen]. A nagy türemcsizmák kifényesítetlen, a fehér szarvasbőr nadrág zsírfoltokkal tele' (Jókai: Elátk. csal. III.73). — Vö. *türem* NSzót. (1. alatt).

**tűrötszárú csizma*: 'Sujtásos atillában, vitézkötéses magyar nadrágban, tűrötszárú, magassarku, sallangos csizmában parádéztak ő felségét' (B-Hirl. XII.152, pécsi levélben).

tűdövak? (Molnár György, Gyöngyök és homokszemek sat.)

c. művéből idézve Budap. Szemle 1892. szept. füzet 447. l.).

**ugrabugrál*: 'Az egész ember csupa gaukler, szüntelen ugrabugrál' (Jókai: Elátk. csal. II.57).

**ugráncosni*: 'A sétálókat körülugráncozva' (agárról, Eötvös: Falu jegyz. I.137). — Vö. Eger, Nyr. XVII.477.

**újfent*: ismét. 'K. közös pénzügyminiszter újfent Boszniában utazgat' (PNapló XXXV. 175. e. vc.).

**ung?*: 'A szép üvegkancsók és porcellán ibrikék buborékolva szálltak le a tó [pocsolya, sártenger] fenekére, hogy ungonak és békáknak legyenek ezután békés fészkei' (Szalóczy Bertalan, 'A perjesi Laposról' c. elbeszélésében, Magyar Gênio sz I.8).

**ungorkodik*: 'Nem akart most már az utitársával e miatt un gorkodni' (Jókai: Damokosok I.152). 'Nem tudta, hogy most már szégyenkedjék-e vagy un gorkodjék' (uo. II.36). 'Ugyan ne un gorkodj! Hát akkor sem vétettem vele senkinek' (uo. II.110). 'Azért Veronka mégis az ő felesége lesz! — Hát fogadjunk, hogy nem lesz; un gorkodék Dallos Ádi' (Jókai: Debr. lunátikus 132). — Vö. *ingerkedik*.

**unikornincs*: 'Szent Ferenc és szent Benedek, Övd e házat a gonosztól, Unikornincstól, manótól' (versidézet, BHirl. XI.353. m.).

**ülőke*: 'Ott vannak a diófák az ülőkékkel' (Nemzet 1884. évf. 56. sz. e. tc.).

ünyölődés: 'A lírai bensőség hiján, úgy tűnnek fel ezek [versek], mint csupán magán bajok-

kal való verses ünyölődések' (FLapok XXVI 71. szerk. üzenet). — Vö. NSzót.

vacsora-csillag: 'Csak egy jó rugaszkodásnyira volt tőlük a vacsoracsillag' (BHirl. IV. 33. székely mesében). — Vö. TSzót. NSzót.

**vadonat*: 'Nem a régi spanyol monarchák vadonat abszolút rendszerében keresett mintaképet' (Nemzet IV. 325. vc.). — Vö. *vadonnat új* TSzót. NSzót.

**valamint ségesen*: valamint. 'De az bizony nem mese; valamint ségesen az sem mese, hogy sat.' (Jókai: Elátk. csal. II. 105). — Vö. *mihincstgessen*, mihelyt' Eger, Nyr. XVII. 476.

változó: 'Befecskenedezte változóját' (Jakab Ödön, FLapok XXI. 1359). — Vö. NSzót.

váncorog: vánszorog (Eötvös: Falu jegyz. II. 138). — Vö. NSzót.

ványad, vánnnyad: 'A pogányság elvándt, összeroskadt és végső vonaglásban elhukott' (Széchy Károly, FLapok 1888. júl. 8. sz.). 'Kerecsendi Örzse megvánnnyadt vén asszony' (Margitay Dezső, Nemzet III. 110. tc.). — Vö. *ványad* TSzót. NSzót.; *vánnnyadt* TSzót.

**varkocs*: hajfonat. copf; 'Nem hagyott egyebet, mint egy fogkefét és egy varkocs álhaját' (Nemzet 1884. évf. 17. sz. e.). Előfordul Mikszáthnál is, Brézói ludak 60. — Vö. tót *vrkoč* (Jančovics).

vásál: vásárol. 'Hogy vásálna már egymagában' (Porzó, Egyetértés XVIII. 248. tc.). — Vö. NSzót.

**vederni*: 'Ott puffadozott a napon a sok párna, dunna, melyektől a molnárinasok alig tudták a hat darab sertést elve-

dergetni' (Vereskövi, FLapok XXII. 1033). — Vö. Nyr. XX 335.

vendely: 'Hatan hétfelé szaladtak, vendelyt. turót ottan hagytak' (Jókai: Damokosok I. 32). — Vö. TSzót.; *vendel* NSzót.

vérbelü: 'Igazi subickos vérbelü cigány' (Adorján Sándor, Nemzet III. 104. tc.). — Vö. NSzót.

verhenyős: 'Verhenyős arc' (Eötvös: Falu jegyz. I. 149). — Vö. TSzót. NSzót.

verő: 'Ezernyi fényes fegyver csillogott a fényes verőn' (Bácskai Albert, FLapok XXI. 714). — Vö. NSzót.

vesaködik: 'Már meg akar halni s veszködteben humorizál' (Jókai: Új földesur 168). 'Mi nagy sokat veszködünk saját szenvedélyeinkkel' (Nogáll: Kempis-ford. 19). — Vö. NSzót.

**vetyeg*: 'No hát ki küldött, mond el. — Hát ki küldött volna? Csak nem vetyegtem ide magamtul' (Jókai: Damokosok I. 131). — Vö. *vetyeng* TSzót. NSzót.

vénnya: vézna. 'Csak vénny a csemetének árthat minden kis szél' (FLapok 1890. dec. 10. sz. szerk. üzen.). — Vö. NSzót.

vickándik: 'Rajonkint gyűlnek össze [ezüst halak] s vickándva a szökellnek ismét széjjel' (Jókai: Elátk. csal. II. 40). 'A halak mindenünnen vickándva szökelltek fel a víz színére' (Uo. II. 43). — Vö. NSzót.

viggyant: 'Burkoltabb nyelvtani kérdésekben is bekivánom a tanácsát [a nyelvérzéknek], nem egyszer ki viggyantja az igazat' (írja Lehr Albert Nyr. IV 542). — Vö. *viggyan* NSzót.;

a példabeli használatot azonban szótárunk nem ismeri.

**viháncol:* 'Micsoda nép ez odalent? Hogy zajongnak, viháncolnak!' (Mikszáth, PHirl. VII.24. m.). 'Azok még sokáig elviháncolnak az ágyban, a gyermekek módjára' (Jókai: Damokosok II.113). 'Egyszerre nagy sirás, jajgatás lett az elébbi vigviháncolásból' (uo. II.9.) — Vö. *vihácol* és *vihancol* NSzót.

**vijódik:* 'vivódik', 'Vijódik a halállal' (Mikszáth: Jó palócok 32).

**vörnyeges?* 'A közet vörnyeges [olv. vörhenyeges?] színe' (PNapló XXXV. 228. tc.).

**vörös kakas:* tűzvész [népnyelvből?]. 'Fenyegető levelek szórattak szét, melyekben az uraság minden épületeire a vöröskakas leszállása ígértett' (Eötvös: Falu jegyz. I.77). 'Talán a vöröskakast is ráereszthetné Tiszarét falujára' (uo. I.117).

**zádogfa* (VasUjs. XXX.675, Jakab Odön székely rajzában). — Vö. *zádokfa* TSzót. NSzót.

**zákányos:* 'Zákányos, borrongós őszi idő' (Bars, lévai lap. V. évf. 17. sz. tc.). — Vö. TSzót. NSzót.

**zakatol:* 'Robogó vonatok, zakatoló hajók' (Nemzet, IV. 87. vc.). 'Minduntalan fülünkbe hangzik a sajtó ösztökélő, sürgető zakatolása' (Szana Tamás, uo. IV.332. tc.). — Vö. TSzót. NSzót.

**zalámbol:* 'Alig van év, melyben egy-egy csapatjuk itt vagy ott meg ne fordulna; Szászor-szágtól a Rajnáig, Brémától Bázelig össze-vissza zalámbolják [Németországot]' (Varga

Ottó: A magyarok történelme. 1886. 13. l.). — Vö. TSzót. N-Szót.

**zándorodik:* 'Az egyetértésből származó unalom azzal fenyegette őket, a mit az összezándorolás addig elé nem mivelt, u. m. barátságuk felbomlásával' (Brassai, Erdélyi Múzeum VIII.1). — Vö. NSzót.

**zihál:* 'Az emberek zihálnak és sokan sajátságos álmoságot éreznek' (Nemzet 1884. évf. 39. sz. e. tc.). — Vö. T-Szót. NSzót.

**zillan?* 'Zöld bársony helyett zillanó hó lepte el a tájat, (BHirl. III.291. tc.).

**zok:* 'A hátadra mért husángokat zokul vetted' (Kemény Zs.: Rajongók I.134). 'Első percben zokul vette e hirt' (uo. II.147). — Vö. NSzót.

**zökög:* 'A nána-esztergomi ut zökögős gödrei és lékes kátyui' (Relle Iván, Nemzet V.298). — Vö. NSzót.

**zuggó:* zúgó. 'A Sédben, a vörös zuggó mellett, vidáman lubickoltunk a patak friss, metsző vizében' (Szomaházy István, BHirl. X.243. tc.). — Vö. NSzót.: *zúgó* TSzót. NSzót.

**zurbol:* 'Ily mélységben igen messziről lehetne hallani a menő gőzhajók kerékszurbolását' (BHirl. XI.204. tc.). — Vö. NSzót.

**zuvatol:* 'Rágalom, pletyka, zuvatolás' (Bálint G.: Kazáni tatár nyelvtanulm. II.17). — Vö. TSzót. NSzót.

**zsiba:* 'A pelyhes zsibáktól kezdve a hórihorgas gunárokig' (BHirl. XII.271. tc.). 'Legmulatságosabb a kis strucczsibák udvara' (uo.). — Vö. TSzót. NSzót.

ZOLNAI GYULA.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Tézsola, tézsla. A Nyelvőr XXII. kötetének 22. lapján Szarvas Gábor a címbeli szót a bajor dialectusbeli *teichschl* (irodalmi *deichsel*) képmásának tartja.

Én e származtatással nem tudok teljesen megbarátkozni; nem pedig azért, mert ha végig tekintünk a németből került *-el* végzetű szavak hosszú során, azt látjuk, hogy a régebbi időkben megtelepedettek majdnem kivétel nélkül *-ely*-re végződnek: *mással*: *messzely*, *tiegel*: *tégely*, *göpel*: *gépely*; az újabb kölcsönvételekben ellenben *-li* végzetet találunk: *kipfel*: *kifli*; *würstel*: *virslí*; *kugel*: *kugli* (l. Simonyi Nyr. VII.243).

Jól tudom, hogy valamint az idegenekben úgy a mi nyelvünkben is vannak egyes példák, hogy mind hangtani, mind jelentésbeli kétségek ingataggá teszik az egybehasonlítást, s mind a mellett kényszerülve vagyunk hozzá csatlakozni s elfogadni a látszólag kifogásolható származtatást, minthogy semmi más alkalmas magyarázatát nem adhatjuk a kérdéses szónak. Az imént említett hangtani nehézség tehát egymagában még nem volna elegendő ok arra nézve, hogy a németből való származtatást elvessük; s a szónak e megfejtését el is kellene fogadnunk, ha valamely más nyelv szavával való egybevetés alkalmasabb s szembeötlőbb egyezésről nem szolgáltatna bizonyosságot. Én tehát nem főleg azon okból tartom elfogadhatatlannak Szarvas magyarázatát, mert ennek a végzet ellene szól, hanem mivel, a mint hiszem, egy más nyelvben ráakadtam mind alaki, mind jelentésbeli teljes hasonmására. Ez a nyelv pedig a tót s eredeti példaképe e nyelvnek *tašadlo* szava, a melynek Bernolák szerint *temo*, *pertica iugalis*, *temosula*, *histoboeus*; *jochdeichsel*, *jochstange* a jelentése.

Látható, hogy a tót és a magyar szónak ugyanegy s teljesen egyező az értelme. E tekintetben tehát semmi nehézség sem áll útjában a két szó egységének. A mi pedig az alaki eltérést illeti, ennek is egyszerű s egészen természetes a kiegyeztetése. A magyar alak ugyanis nem a Bernolákból idézett *tašadlo* (olv. *tyázsádlo*), hanem az egyes vidékeken szintén járatos, eredetibb *tašadlo* formán alapszik. Ebből ép úgy vált elsőbben *tašsola*, mint a *zubadlo*-ból *zubola*. A kezdő szótagbeli *a*: *é* hangváltozásra nézve vö. ószl. úszl. szerb. *čaša*: magy. *csése*, *csésze*.

MELICH JÁNOS.

Brizgál. Simonyi Zsigmond a 'Magyar Tájszótár' első füzetét ismertetve (Budapesti Hirlap 1893. aug. 3. tárcsa) egyéb megjegyzései közt ezeket mondja: 'Viszont tévedés, hogy az abauji és gömöri *brizgál*, mely *fecskendést* jelent, azonosítva van a dunántúli s kis-kunsági *birizgál* igével, mely *piszkálást* tesz; amaz, ha jól tudom a tót *briskati*, mely ugyanazt jelenti.' Minthogy e megjegyzés olvasása előtt épen egy csomó gömöri palóc tájszót gyűjtöttem össze, utána néztem a *brizgál* szónak, mely az én gyűjteményemben szintén azt jelenti, a mit a dunántúli *birizgál* s Gömörből való ismerőseim szintén ezt a jelentését ismerik. Tudni akartam tehát, honnan vette Simonyi a 'fecskendez' jelentést, s a Szinnyei Tájszótárában a következő adatokat találtam: '*Birizgál* (Fölső-Somogy, Balaton mell. Nyr. VIII.431. Tolna m. Sárköz, Tsz., Matusik Nep. János 1841; *birizgáll* Kis-Kun-Halas Nyr. XIV.285; *brizgol* Rozsnyó Nyr. VIII.235; *brizgál* Kassa és vid. Nyr. XVII.482. XIX.189; Abauj m. Jászó Nyr. IX.478): 1) *birizgál*, *birizgáll*: újjaival piszkálgat, babrálgat, motozgat (i. h.); 2) *brizgál*, *brizsgol* (vizet): locsol, fecskend (i. h.).'

A Nyr. közölte adatok szerint tehát igaza van Simonyinak abban, hogy a dunántúli *birizgál* s a gömöri *brizgál* nem jelent egyet; a három palóc vidéki adat szerint ugyanis a *brizgál*-nak 'fecskendez' a jelentése; s itt a közlő hibája, hogy nincs megjelölve, mivel locsol, fecskend, az a ki *brizgál*, mert én azt hiszem, hogy csak az újjal, legfőlebb tenyérrel (fürdés közben) való vízlökést, fecskendést híjják *brizgálásnak*. Hanem azért Szinnyei még se tévedett, mikor ezt a két jelentést összefogta; először azért nem, mert Gömör megyében Rimaszombat vidékén a '*brizgál*' szónak csak ez a jelentése ismert: 'válogat, turkál, kaparász az ételben, annak csak a javát keresi ki; kelleetlenül eszik; belebabrál valamibe', a mint a következő példák mutatják: 'Né *brizgálj* abba zételbe, ha nem teccik, hadd ott. Csak úgy *brizgált* a legjobb turós, tőpértős csíkba is. Ki *brizgált* má megint a boromba? Hát csak égyő meg maga, a mibe már a kutya is bele*brizgált*.'

Helyesen tette egymás mellé Szinnyei a két jelentést másodszor azért is, mert a közös eredet szerint is összetartoznak. A *brizgál* alak *br*-je azonnal elárulja az idegen szót, minthogy ilyen kezdetű eredeti magyar szavunk egy pár hangutánzó kivételével nincs. Jól sejtí Simonyi, hogy a szlávból, szerinte a tótból vettük, mert csakugyan ebből magyarázhatjuk egészen könnyű szerrel. Azonban azt az alakot, melyet ő említ (*bréskati*), se Bernolák

se Loos tót szótárában, de még Miklosichnál se találtam; hanem igenis megtaláltam a „spritzen“ szónál Fröhlich Deutsch-Illlyrisches Wörterbuchjában a „*pèrskati*“ alakot, mely aztán máshol is megvan.

Fröhlich ugyanis ezeket mondja a „spritzen“ szónál: „v. n. stèrcati, *pèrscati*, kropiti, skropiti“. Ez a *perskati* megvan „*prskati*“ alakban „spritzen, conspergo“ jelentéssel a szerb nyelvben is (Karaditsch: Serb.-German.-Latin-Lexicon); Miklosich pedig az Etym. Wörterbuch 243. lapján ezeket mondja róla: „*Persk-*: asl. *pr̥s-*kanije *gebrüll*. nsl. *prokati* se *brünstig sein*. Hieher ziehe ich auch andere ursprünglich einen schall bezeichnende themen: b. *pr̥sna*, *raspr̥snuvam* *zerstreuen*, *pr̥skam* *spritsen*. s. *prskati*, *prsnuti*, *pršcati* *zerschellen*. č. *prskati* *spritsen*. klr. *pyrsnuty* *serbrechen*.

Látjuk tehát, hogy a *pèrskati* nem csak fecskendést, hanem szétszórást is jelent s ebből aztán a turkálás „piszkálás“ fogalma igen könnyen fejlődhetett, a minthogy maga a *piszkál* szó is egyenesen ebből a töből való a *píszmog*-gal együtt.

Ez utóbbi szó Gömör vidékén *pr̥smog*-nak hangzik s így alig lehet kétség, hogy a *persk-* tönek a gyakori *mog* képzővel való alakja. A *piszkál* pedig olyan fejlődés, mint a dirib-darabból a dib-dáb; szlavóniai csiripből a csíp, vagyis először piriskál, aztán piskál s végül az irkál mintájára piszkál. A „piriskál: birizgál“ hangváltozásra nézve vö. *pedellus: bedelus*, *pèzség: bizség*, *pugillares: bugyéláris*.

MIKÓ PÁL.

Csapcsa. Szinnyei József a Nyr. XXII.249. lapján „A magyar nyelvbe átvett oláh szavak“ című közleményében ezt mondja: „**csapcsa:** főköttő (Székelyföld Tsz. 65a; — a 222a. lapon Gyarmathi után közölt *csapcsa* alak sajtóhiba)“.

Ez a mondása, hogy „*csapcsa* alak sajtóhiba“, nekem sehogy se fér a fejembe. Utána néztem a Tsz.-ban s ott ezt találtam a *csalma* szónál: „*csapicza*, *csapicza*“. Azt Szinnyei is elismeri, hogy eredetibb alakja szláv szó volt; de azt nem tudja elhinni, hogy a *csepec*: „főrevaló“ szónak eredetibb, vagy ha úgy tetszik, egyidős mély hangú alakja ez lett légyen. Mert különben mért mondaná sajtóhibának ezt azon a helyen, a hol van? Hisz ott férni „főrevalóról“, s a p k á r ó l van szó.

Ha csak hogy Gyarmathy nem hibázott, a gáncsolt alakban nincs hiba. B e r n o l á k tót szótára ugyanis két alakot ismer egy töből: „*čapka*“ és „*čapica*“ alakot, s a ki tud tótul, tanú lehet rá, hogy a tót ember így beszél: „Donyész mi, proszím tya, moju

csjapku, tam szom nahau na obloku' —; de ugyanaz az ember ezt is mondja: 'Kégy bugyës dobri, kupím tyi *csjapicu* na jarmok'. Tudvalevő ugyanis, hogy nyelvünk a kicsinyítő *-ica* végű szláv vendégszóknak hangsúlytalan *i* hangját rendesen elhanyagolja, mint cs. *konice*: *kanca*, úszl. *szamonica*: *számóca*, ószl. *ulica*: *ucca*. Hasonlóképp vált a tót *csapica*-ból (Bern.) *csapca*. MIKÓ PÁL.

Szélhámos. Confiteor . . . Ez a szó az én vétkem vagy érdemem. Az én révemen került az irodalomba, kiszorítani a silány német *szédelgőt*, a 'schwindler' oktondi fordítását. Ime a története.

A nyolcvanas évek' elején együtt dolgoztam Inczédi László barátommal, a jó poétával, a Függetlenség nevű lap szerkesztőségében. Azt mondja nekem egyszer Inczédi:

— Barátom, minap egy erdélyi embertől nevezetes dolgot hallottam. Azt mondja, hogy feléjük a 'schwindler, hochstapler' neve *szélhámos*. Derék dolog volna meggyökereztetni ezt a szót, hogy ne kisértsen többé az újságokban az a csúf német *szédelgő*. Ird ezt meg egyszer, ha ráérsz.

Nekem, magam se tudom miért, igen tetszett a 'szélhámos'. Azt éreztem, hogy teljesen kifejezi azt a fogalmat. Magyar ember létemre természetesen mindjárt etimologizáltam is. (Szerkesztő uram, kegyed bárkinél is jobban tudja, hogy a magyar ember szeret etimologizálni és mentől laikusabb, annál jobban szeret). Jutott is nekem eszembe az 'extremus': láttam is én Kresznericset; olvastam is én a Kalauzt. (Hej pedig, ha már huszonkét esztendőskoromban olvastam volna Pázmányt, most jobban tudnék magyarul!) Én úgy értettem a 'szélhámost', hogy 'valaki, a kinek a hámja szélből van', quidam, helcium quasi e vento factum habens. És tetszett nékem ez a nem egészen világos kép: hogy a hencegő, ugrifüles chevalier d'industriének még a hámja is szélből van, azért fickándozik olyan könnyen. Hogy neki-e vagy a lovának van-e ez a könnyű hámja és ő fickándozik-e vagy a ló, azzal biz én nem igen törődtem. De per associationem idearum eszembe jutott a 'szelet csapni, szeles, széllal bélelt' és minden rossz, a mit a szegény szélre fognak.

Így nyelvészkedtünk mi újságírók akkoriban. A Tájszótár tudós szerkesztője tehát igen megtisztelt engemet, mikor a Bevezetés V. lapján azt írta: 'Az, a kinek ez a szó megtetszett, úgy hogy fölkapta, nem is a nép nyelvéből vette, hanem a Kresznerics szótárából halászta elő'. Dehogy halászta, szegény. Hiszen az imént mondtam, hogy én akkor még nem is láttam Kresznericset.

Elég az hozzá, hogy megírtam az ujdonságot, a melyben az erdélyi *szélhámost* ajánlom a rossz *szédelgő* helyett. Történt pedig ez 1881. őszén; sajnálom, hogy nincsen időm a pontos dátumot kikeresni. A Függetlenség attólfogva széltében használta az új szót, a mi a Borsszem Jankót csúfolódásra indította. Írt apró cikkelyeket, a melyekben a *szélhámos* hússzor-harmincszor fordult elő s mind a hússzor-harmincszor sub asterisco jegyezte meg, hogy: 'értsd: svindlér'.

De az új szó mégis gyökeret vert és sorsában alighanem döntő volt Szász Bélának egy 'A szélhámos' című verse, mely a Fővárosi Lapokban az én publikációm után egynehány héttel jelent meg s a mely igen jelesül pingálta le a 'schwindler', inkább is a 'hochstapler' típusát.

A kolozsvári Szász Béla verse nekem főkép azért okozott örömet, mert mintegy bizonyosnak látszott, hogy a szó csakugyan használatos Erdélyben.

Most az a fő dolog, hogy álljon elő Inczédi László és mondja meg, ki az az erdélyi ember, a kitől ő a *szélhámos*: 'schwindler' szót hallotta. Nyilatkozzék Szász Béla, honnan vette annak idején az ő 'szélhámosát', a népnyelvből-e vagy az újságból. És tapogatózzék mentől több erdélyi érdeklődő a nép között, hogy csakugyan megvan-e ez a szó.

Gyónásom ezzel véget ér. Örülnék, ha íróársaim, kivált az öregebbek, követnék példámat és megvallanák egy-egy fiatalkori bűnüket, a melyet a nyelvészkedésben követtek el. Ez a sok mea culpa becses matéria lenne annak, a ki megírja a neologia történetét.

TÓTH BÉLA.

Bosza. Bármilyen ovatos is az ember, a botlást mégse kerülheti el. A Nyelvőr XVI. kötetében a 143. lapon Gyarmathy Zsigánének 'A fiatal pap' [így] című regényéből kiböngészett kalotaszegi tájszavak között ott találtam a *bosza* szót is 'nagyapa' jelentéssel. Több adatom nem volt ugyan rá, de nem kételkedtem a közlés helyességében, mert 1) a mindjárt utána következő *jóbosza* 'dédapa' megerősítő adatnak tetszett; 2) a közlemény többi szavát majdnem mind ismertem, még pedig úgy ismertem, a hogy ott közölve vannak; 3) a közlő azok közé tartozik, a kiknek a közléseiben meg szoktunk bízni. Ennélfogva a *bosza* szót egész nyugodt lélekkel beiktattam a Tájszótáramba. A minap azonban, mikor az illető ív már ki volt nyomva, egy csomó kalotaszegi tájszót

kaptam, s ezek közt mindjárt szemet szűrt egy: *bopa*: „őregapa”. Már most vagy az egyik, vagy a másik adat helyességében kételkednem kellett. Megnéztem tehát Gyarmathy Zsigánénak idézett regényét (a melynek mellesleg mondva nem „A fiatal pap”, hanem „Az ifjú pap” a címe), s a fönnebbi szavakat a 86. lapon nem *bosza* és *jóbosza*, hanem *bopa* és *jóbopa* alakban találtam meg. Vö. *jobb apa* (*iob apad*): avus; grossvater (NySzótár); *jób apám* (Göcsej, Nagy-Lengyel Nyr. VII.131) és *jobb-anya* (*jób anya, iob anyám*): avia; grossmutter (NySzótár); *gyóbb-anya* (Vas m. Őrség Nyr. I.422); *jóbonya* (Kalotaszeg Nyr. XVI.143). Ebből kettő a tanulság. Az egyik, a mely nekem szól, az, hogy még a legmegbízhatóbb közlők adataiban sem szabad mindig megbízni; a másik meg, a mely a közlőknek szól, az, hogy nem kell a *p*-t úgy írni, hogy *sz*-nek is olvashassa a szedő és a korrektor. Egyébiránt az se ártana, ha a t. közlők szivesek volnának a közleményeikbe esetleg becsúszott sajtóhibákat a következő számban helyreigazítani.

SZINNYEI JÓZSEF.

Paniperda. A Nyr. augusztusi füzetében (365. l.) ez a szó megvan kérdőjelezve. A Nyelvőrnek sok olvasója velem együtt bizonyára tudja, hogy „kenyérpusztító” a jelentése.

SZINNYEI JÓZSEF.

„Te” és „tē”. A Nyelvőr ez évi folyamában (324) Mikó Pál azt a kérdést veti föl, vajjon nem általános keletű-e az ész vidékeken a második személyű névmásnak kétféle: *te* és *tē* alakja, még pedig az első vokatívusi, a második nominatívusi vonatkozásban használva.

Én az alsó-tiszai és a somogyi népnyelv ismerete alapján a kérdéstevőnek tapasztalatát nem csak megerősíthetem, hanem némileg ki is egészíthetem. A vokatívusi *te*-nek *e*-je nemcsak nyiltabb, hanem olykor hosszabb is; nyelvtani jele tehát: *e* v. *é*; ellenben a nominatívusi *e*-nek *e*-je mindig rövid és zárt *ē*. Példák: „Hallod-ē t e körösi lány? Hallod-ē, t ē? T ē csaltál mög, nem én tégőd.”

Mint e példákbl látható, a vokatívusi *te* *e*-je csak az esetben hosszú, ha egyedül áll, minden appositio nélkül; ellenkező esetben rövid.

ENDREI ÁKOS.

Névelős határozó. Az analogia hatása alatt keletkezett az erdélyrészi magyarság csaknem egész területén egy különös határozó kifejezés, melyet én itt Brassóban többször hallottam részint székely fiúktól, részint egyik hunyadmegyei kollegámtól. „A mult

héten, *a* jövő évben, *a* télen, *a* tavaszon sat. mintájára ma már szélteben hallható ez a határozó kifejezés is: *„a tēgnap”*. *„Csak a tēgnap láttam. Még a tēgnap elküldtem”*.

Érdekes volna tudni, vajjon az ország egyéb vidékein nem hallható-e ilyen vagy ehhez hasonló kifejezés, a melyben a névelő határozó szó elé járul.

ENDREI ÁKOS.

Eben gubát cserél. A Nyelvőr XXII. kötetének 4. lapján olvasom, hogy a címbeli szólásnak magyarázatát keresi s fejtegeti KUNOS IGNÁC.

Jegyzeteim közt én erre vonatkozólag a következőt találok: *„Szántott az ember; szép kutyája volt, ott feküdt a dülő végén. Arra ment egy gubás ember; szerette volna a kutyát, de nem birta a gubában megfogni. Levetette a gubát, így azután megfogta a kutyát és elszaladt vele; hanem a gubát ott felejtette. Mikor a szántó-vető megfordult, kereste a kutyát; a kutyát nem találta, hanem ott volt helyette a guba. A guba is szép volt, az ember megnyugodott. Semmi no, mondá, eben gubát cseréltem”. Allítólag innen eredt e szólás; a guba annyit ért mint az eb.*

Hasonló magyarázatát közli SIRISAKA *„Magyar közmondások könyve”* 30. lapján. Én Nagy-Becskereken írtam le.

KÁLMÁNY LAJOS.

Kolozsvári nyelvészek. A Nyelvőr júniusi számában kezdett, az Imre Sándor könyvéről szóló bírálatomban több helyütt szóba hoztam s nem is épen dicsőítőleg a *„kolozsvári nyelvészeket”*. Utaltam világtól elmaradottságukra, tudománybeli szűkkeblűségükre budapesti kollegáikkal szemben, s hangtani ismereteik kezdetlegességére. Nyomós vádak így kurtán elmondva, de a szabad szájjal szólás merészségét enyhíti az a körülmény, hogy igazságukról minden nyelvész hallgatagon meg van győződve. Az is ismeretes azonban mindnyájunk előtt, kikről s miről van szó, kik értendők a *„kolozsvári nyelvészek”* megkülönböztető jelző alatt.

E kitételrel egy ősi nyelvészeti fölfogást akartam megérzékíteni, mely nálunk a hatvanas években élte virágkorát, de a melynek hívei, mintha a fejét homokba rejtő struccmadár meséjét példáznák, tudni sem akarnak a világ előre haladásáról, a tudomány szükségszerű fejlődéséről, hanem a maguk elmaradottságában szívos makacssággal még ma is megmosolyogni való naivságokat bocsájtanak világgá. Ez irány főképviselői, mint tudjuk: Fogarassy, Brassai, Imre Sándor, Finály. Mikor azonban nagy

általánosságban beszélvén, a ,kolozsvári nyelvészeknek s nyelvészetnek' rossz hírét költöttem, elfeledtem kiemelni, hogy az aggharcosok már követők nélkül küzdenek veszett ügyük mellett, s hogy az újabb, életerős tudományos fölfogás a kolozsvári egyetemen is gyökeret vert, a mióta Imre S. helyett a nagy Magyarországból leszármazott ifj. Szinnyei József lett ott a magyar nyelvészet hirdetője, a ki a Budenz lelkes tanítványa és a Nyelvőr egyik oszlopos hive. Sokkal inkább ismerjük és becsüljük az ő munkásságát, hogy sem egy pillanatra is a fönti ,kolozsvári nyelvészekkel' egy kalap alá akarnók fogni. Ő nem abból a gárdából való; nem entuziaszta, a mások hitvallása iránt nem elfogult, az igazság kizárólagos birtokával nem kérkedő, mint a ,kolozsvári nyelvészek', hanem a tiszta látás s józan ítélet adományával megáldott munkása a magyar nyelvészetnek.

ALBERT JÁNOS.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. Egyik fő- és székvárosi közs. el. népiskola tanító-nője a többi között a következő mondatot diktálta tanítványainak: ,A veréb agya kisebb, mint a lúdé, de okosabb'. E mondatot tartalmi tekintetben helytelennek nyilvánítottam előtte, mert van okos ember, okos gyermek; továbbá a szójátékban: ,Okos, mint a vén kos. Okos, mint a nádi veréb', de: ,Okos, mint a vén kos agya's ,Okos mint a nádi veréb agya' bizonyára képtelenség volna mondani.

A tanítónő a diktált mondat kifogástalan voltát erősítgeti, azért tisztelettel kérem, kegyeskedjék köztünk igazságot tenni.

Felelet. A tétel ebben az alakjában kétség nélkül helytelen. Helytelensége azonban nem az ,okos agyban', hanem a ,kisebb agyban' leledzik. Hogy ugyanis az *agy*, *fej*, valamint maga az *elme*, a mely helyett metonymice szokott állani, egyiknél-másiknál lehet értelmes, okos, világos, józan, furfangos, vagy pedig bolond, hebehurgya, zavaros, tompa, kába, maszlagos sat., arra elég példával szolgál mind a régi nyelv mind az élő beszéd: ,Kócsagos agyú szeles ember (Pázm: Préd. 230). Így győztet meg mindenkor gonoszt kohló fúr t-agyát (Csúzi: Sip. 283). A te furfánt agyad (Pós: GBot. 8). Az ő eszéhez, szegletes agyvelejéhez nem illik ez (SzD: MVir. 131). Gyenge agyavelejét megcsípi (Misk: VKert.

262). A g y a s [okos] emberek a magok okosságával végben nem vihetik (Prág: Serk. 839). Hajatlan fejével a g y a t l a n u l [oktalanul] dicsekedett (Fal: NA. 182). Nem é r t e l m e s fővel írott tudomány (Bal: CsIsk. 146). M e g b o m l o t t szédelgő fejetek' (Uo. 219) sat. 'O k o s agy' tehát valamint 'értelmes fej' oly természetes kapcsolatok, mint 'bölcs elme; erős ítélet' s hasonlók.

Helytelen azonban a tételnek az a tagja, mely a veréb fejét kisebbnek állítja a lúdénál. Ha a két állat fejét levágjuk s testüktől külön választva egymás mellé helyezzük, akkor igenis a lúdfej nagyobb, mint a verébfej; de ha a két állat fejét testükhöz arányítva ítéljük meg, akkor a verébnek nem csak a lúdénál, hanem az elefánténál is nagyobb a feje, a mint az eléggé ismert közmondás is bizonyítja: 'Veréb mondja bagolynak, de nagy fejed van!'

2. Kérdés. Átvizsgálva jegyzeteimet, a melyeket utolsó olvasmányaimból kiirogattam magamnak, a többi közt ezt is ott találtam: 'A kapitány parancsára csörömpölve hullt alá a h o r g o n y s v a s k a r m a i v a l b e l e á s v a m a g á t a k a v i c s o s t a l a j b a, n e h á n y m á s o d p e r c m u l v a m e g á l l í t á a h a j ó t'.

Lehet ezt mondani? Hogy a h o r g o n y n a k *karmai* (körmei) vannak? Nem merész, vagy legalább is erőltetett metaphora ez?

Felelet. Ha a t. kérdező sorra véve a testrészeket egyenként vizsgálja, azt fogja tapasztalni, hogy ezek a nyelvben terjedelmes szerepkör teljesítésére vállalkoztak. Látni fogja nevezetesen, hogy feje nem csak az embernek van, hanem van az oszlopnak, asztalnak, ágynak, botnak, káposztának is; hogy a g y a v a n a p u s k á n a k, k e r é k n e k; h o m l o k a a h á z n a k, k ö n y v n e k; o r r a a h a j ó n a k, c i p ő n e k; f ü l e a k a n t á n a k; s z á j a a h o r d ó n a k, b a r l a n g n a k; f o g a a k e r é k n e k, r e s z e l ő n e k; n y e l v e a s í p n a k, h a r a n g n a k; t o r k a a v ö l g y n e k, c s i z m á n a k; n y a k a a z ü v e g n e k; k a r j a a s z é k n e k; h á t a, g e r i n c e a h e g y n e k; b o r d á i, f a r a a h a j ó n a k; g y o m r a a f ö l d n e k; h a s a a k o r s ó n a k; l á b a a z a s t a l n a k, s z é k n e k; t a l p a a p o h á r n a k. Miért ne lehetne tehát k ö r m e a h o r g o n y n a k, k i v á l t h a a n é p n y e l v é n s z ó l v a (v a s) m a c s k á n a k m o n d j u k ?

3. Kérdés. Évzáró vizsga alkalmával ezen mondat 'Őszkor rendesen sűrű köd borítja' mondattanilag és szótanilag lett elemezve s ezen szót *rendesen* milyen beszédrész, a vizsgáló elnök módhatározónak, a vizsgát adó pedig melléknév-

nek állította. Utóbbi állításának bizonyításául hivatkozott a „Magyar kir. állam tulajdonát” képező Nagy L.-féle újonnan Komáromy Lajos tanár által átdolgozott „Vezérkönyv a Magyar nyelvtan tanításában” című műre, melyben a „Módhatározói bővítés” felfogatásánál egy pontban ez áll:

„N rag melléknevek után (szépen, gyorsan, szorgalmasan, jól e helyett: jóul) módhatározó mondattagot fejez ki”.

Alólirott bátor vagyok felkérni t. szerkesztő urat, hogy ezen szavak: *szépen, gyorsan, szorgalmasan, jól, rendszeren* mint beszéd-részek módhatározók-e vagy melléknevek, sziveskedjék becses lapjában véleményezni.

Felelet. Alapszavukat tekintve mint ragozott melléknevek természetesen a beszédrészek sorába tartoznak; de voltaképen mégis csak határozók. A melléknévnek mint tulajdonságnévnek főkélléke, hogy valamely tárgynak jelzőjeként áll, vagyis tárgy-nevet határoz meg; már pedig a *rendszen* és társai csakis a cselekvés módját határozzák meg, jelzőként pedig nem állhatnak.

4. Kérdés. Kérünk a következő szavak helyesírására nézve felvilágosítást! Hol választassék e szó: 1) *mieink*? így-e: *mi-eink* vagy *mie-ink*, *fi-aim* vagy *fia-im*; 2) *szorgalom-ért* vagy *szorgalomért*; 3) *ross* vagy *rossz*; 4) *összel* vagy *össszel*, mert sokszor látni rövidítve is.

Felelet. Tanácsunk, a mellyel a t. tanári karnak szolgálhatunk, ime ez:

1) Ha a *mieink*, *fiaim* úgy kerülnek a sor végére, hogy csak a két első betű fér ki rajta, akkor így választandók el: *mi-eink*, *fi-aim*; ha pedig háromnak jut hely, akkor ekképen: *mie-ink*, *fia-im*.

2) Ha az olvasóval meg akarják értetni, hogy a szót nem csak leírni, hanem alaposan elemezni, tagjaira bontani is tudják, az elválasztás így történjék: *szorg-alomért*, *szorgalom-ért*; *jöv-end-ő év-ek*; *lak-od-alm-i mul-at-oz-ás* sat.

3) A ki úgy ejti ki: *rosszul*, az rosszul cselekszik s nem következetes magához, ha két mássalhangzóval írja.

4) Hogy *összel*, vagy *össszel*-e, az attól függ, hogy melyiket tartják helyesebbnek, ezeket-e: *asszony*, *vissza*, *loccsan*, *senynyedék*, vagy pedig ezeket: *asszony*, *vissza*, *loccsan*, *sennyedék*.

SZARVAS GÁBOR.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Hosszabb legyen az ebéd, mint a vacsora: kis dologra ne fecsérelj sok időt.

Ott szakad, a hol vékony: szegényt hamarabb éri a veszteség.

Elrántja a nótáját: végez vele.

Fog a feje: jó feje van, könnyen tanul.

Foghegyen beszél: fennyen beszél.

Kifingott a kürtön: meghalt.

Kimutati magát: kitesz magáért.

Feljön a hava: rájön a bolondság.

Megadja a három kapáját: leszidja, lehurrogatja a másikat, teljesen elront, semmivé tesz valamit.

Súly egye meg!

Sántikál valamibe: töri valamin a fejét, jár valami után, célja van.

Bolond ül számárra, ha lovon járhat: nem okos ember, ki a jobb helyett hitványabbal is megelégszik.

A hol a kötőféket találják, a lovat is ott keresik: jelekből ítél az ember.

Elebb tojik a tyúk, azután kotkodál: ne dicsekedjél, 'míg meg nem tettél valamit.

Késő ünnep után kántálni: idejében tedd a dolgodat.

Sorba uram isten, mint a falusi bíróság: akkor mondják, ha társaságban valaki vonakodik megtenni valamit.

Azt gondolja, fenekig tejfel.

A ki a húsát megette, a csontját is egye meg.

A ki káros, bűnös is: ártatlant is gyanúsít.

Könnyű a szegényt kicsúfolni, de nehéz felruházni.

Magas az asztal: szűken jár ki a koszt.

(Tokaj.)

DEMJÉN KÁLMÁN.

Közmondások.

A hun nincs, ott né keress. (Parád.)

Aj jaó sővény lőtjobb szomszéd. (Parád.)

A ki mihé bízik, attaó nem hízik. (Parád.)

A kinek nem forraó, né fűjja ja kását. (Parád.)

A kit az isten még akar ádni, nem keő jannak pész tanányi: a kit meg az isten mévver, nem keő jannak aj jaó régvel. (Parád.)

A pap sē ja kicsit nēzi. (Bodony.)

Az ammēnk, a mit mēgeszeōnk. (Parád.)

Az asszonnak, mēg al laónak soh sē lehet hinnyi. (Állítólag a ló megrugta egyszer még azt is, a ki nyúzta.) (Bocs.)

Az ördög is unnya mindê jët teőciken únyi. (Eger.)
 Be jadta jaz ötöt. t. i. megadta magát. (Parád.)
 Döglött laóra patkaó nem keő. (Parád.)
 Dêrrü derü, bocskor merü. (Parád.)
 Egy rab sê vall magára. (Parád.)
 Faj fajra üt, mint a Tasi diszna. (Bocs.)
 Gazdájâer a kutyât is mëbbëcsülyik. (Parád.)
 Igêrd mên, nê add më, nem szëgënyit ammê. (Bekölce.)
 Jaó mëjegyëzd azt a napot, mëjbe mëbbântod a papot. (Bocs.)
 Jaó tehên könnyen lëereszt. (Rendesen a könnyen elpityeredő
 gyerekre mondják.) (Parád.)
 (Heves m.)

ISTVÁNFFY GYULA.

B a b o n á k.

P a t k á n y ű z é s.

Egy kaszát pünkösöd szombatján este napnyugtakor háromszor végig kell kalapálni, még pedig tövénél kezdve a hegyéig, innen a tövéig, innen megint a hegyéig. A kalapálásnak nem kell rendes kalapálásnak lenni, lehet csak úgy felében-harmadában is, csak a kezdés meg a sorrend legyen megtartva.

Ha a kasza meg van kalapálva és nyelére ráerősítve, a kalapáló a négy égtáj irányában egy-egy kaszavágást tegyen. Minden vágás után a kaszán maradt balkeze három első ujjával a kaszát lehúzza s félre teszi. Mind a négy vágás után a kaszáról leszedett fűvet elteszi.

Pünkösöd napján napkelet előtt a kaszásnak háromszor meg kell kerülnie azt a házat, hol a patkányok vannak. Minden egyes kerüléskor a háznak egy-egy sarkába kell az este eltett fűből tenni, úgy, hogy ne maradjon belőle. A negyedik szegletbe ne tegyen.

A patkányok nagy sivalkodás közt két nap alatt elmennek, még pedig arra felé, a hova nem volt a fűből rakva.

(Vas m. Sorki-Tótfalu.)

MÁRTON JÓZSEF.

Á t k o z ó d á s o k.

A zisten döglessze mëg!
 A penész ëgye mëg!
 A, hogy a sörénfenye ëgye mëg aszt a vakondokat, mind fõ-
 turta a ház ódalát!
 A zakasztófárul nézd a bucsusokat!
 Szél üsse össze a bokádat!
 Hollók ájják ki a szëmëdet!
 A hollók mongyák a szëmëdnek csecse bogya (szép bogyó)!
 Fenye ëgye mëg aszt a kücsönkért bagólesódet (szádat)!

Rosseb égye még a gyöngye szüvedet!

A zisten végye el a szája üzét!

Szakadás érgye el a kezét!

A széme kopállék ki!

Hogy a zsiros pohár törgye fő a melledet! (Koldusátok. A koldusok némelyike cseréppoharat is hord magával, mihe zsirt, ételt koldul.)

(Zala m.)

VOLÁK LAJOS.

Tréfás mondókák.

Éccer volt egy embër,
Szakála volt kendër,
Viaszból a háta,
Szalmából a lába.

Méggyullatt a lába,
Elolvatt a háta;
Méggyullatt a kendër,
Elégett az embër.

Éccer volt egy embër,
Közel volt a tengër,
Beesött az embër;
Kiszáratt a tengër,
Kiugrott az embër.

Éggy || kettő || három,
Nekem || nincsen || párom.
Fogag||gyunk egy || iccë || borba
Hogy ez || tizen||három.

(Bars m. Léva.)

SZALAY GYULA.

Tájszók.

Tolnamegyeiek.

megcsillapodik: lecsillapodik, pl. a gyerek.
megkeveredtem: megzavarodtam.
murci: új bor.
murva: apró kavics.
neszős: ijedős.
nyifásan beszél: az orrán át.
nyizge: gyöngye, vézna.
ópénz: régi pénz.
orja, csönköly: a disznó részei.
összebokláz: összejár, pl. a ló az összesöprött udvart.
pilinke: pige.
pimpókos: virágos bor.
pipamatyók: nagy pipások gúnyneve.
pisze: apró hal.
piszke: koszméte.

pitypoty ember: semmi ember.
poca: tintafolt.
poffantyú: pofa.
poszka: picike, elmaradt a fejlődésben.
pöciz: horoggal halász.
pöckölni: gombozni, fricskázni; megpöcköllek: megfricskázlak.
pörc: töpörtyű.
pösze: selyp beszédű.
pufatos: puffadt, telt arcú.
raci: kores, pl. galamb.
retyemutya: mindenféle maradék, étel vagy hasonló.
sikárfű: a kannamosó zsurló.
szíl: szí (szívni).
szivárványos kút: szivattyús kút.

szodé: telhetetlen (ételben sat.).
 szus zam usza: lassú.
 tébláb: jár-kel.
 terű: teher.
 toccsan a sárban az ember lába.
 ticsölni, cucázni, cuculni: gyermek-játéknál, ha két gomb vagy golyó össze-koccan.
 töbörzsökös: tömzsi, tömött.
 töhönye: lusta.
 tömiszöl: gyömöszöl.

tupri: kicsi.
 tutás: szopós gyermekek gúny-neve.
 üti kos: öklelős kos.
 vakotás az üveg pizsokrétegtől.
 varancskos (béka): varancsos.
 varcog valami homokszem az ember foga közt.
 vedelni: sokat inni.
 védliz: a ladik végén kotor a vízben az evezővel s így halad víz ellenében.

(Paks.)

J. KEMÉNY LAJOS.

Gö m ö r m e g y e i e k.

elmarjúl: elszibbad. „Egész elmarjult a kezem”.
 észtrázsál: őriz, őrt áll. „Az istennek sē észtrázsáalom éin itt tovább”.
 facari, faszari: fösvény, zslugori.
 fáradt: beteges. (Oly beteg emberre mondják Rimaszombatban, ki lábon húzza ki a betegséget). „Fáradt ember”.
 fajfi: a mire a nyers cérnát (fehérítetlen cérnát) tekerik. (Alighanem a német pfeife szótól származik. Abaujban fajfának hívják).
 fincsorgat: „Né ez a rossz köjök, hogy félfincsoritotta az orrát”.
 felyheteg: felhő, felleg skülő-nösen borúlat (Balog). „Nagy felyheteg gyűtt össze”.
 fingó: kis fűzfasíp, mit tavasszal a gyerekek csinálnak. (Rimaszombatban pingókának hívják, Kelemérben meg hepnék).
 fiók pap: a pap fia. „Komanem vaótál-ē tēnnap a tēmp-lomba, a fiók pap papolt” (Kelemér).

fitos: pisze, pisze orrú.
 fogas: tálas polc. „Tēdd a fogasra ezt a bēgrét” (Balog).
 foncsik: rövid hajfonat. „Kirántom a foncsikod, te!” (Vö. Nyr. XVII.370).
 fúrik: egykereű targonca.
 galond: pántlika, keskeny szalag. (Balog-Száravölgy és Rsz.)
 gancs: kukoricaliszból készült étel, zsámiska. Vö. bukta.
 gang: folyosó, erkély.
 gangos: büszke, fennhéjázó, rátartó. „Ennye be gangosan jár”. (Néha jó értelemben is használják: „Észēmatta, be gangos kis lyány”).
 gezeő: ürge, mogyorós pele. (Vö. Nyr. XVIII.136. gözü és XIX.320).
 gereblye: fésű. „Gereblyéld meg a hajad” (Balog).
 girfing: görény (Vö. Nyr. XVII. k. 525); girind, vagy giringy (Rimaszombat).
 girind, girce: hátgirind = hátgerinc. „De a hátgirindēmre ütöttē!”
 garabó: kézi, hosszúdad alakú kosár, mibe a zeherjei s balogi asszonyok gyümölcsöt, vagy

tojást hoznak be árulni Rima-szombatba.

gatyakorc: gatyaránc. 'Kor-cold be a gatyát'.

guba: gubó; mákosguba: golyó alakú sült tészta mézzel és mákkal elkészítve. Abauiban és Tornában sok helyütt bobálykáknak hallottam nevezni.

grulya: krumpli, krompé, ko-

lompér. A Szárazvölgyön meg a Balogvölgyön általánosan használt szó.

gunárnyak: rétes alakba (még pedig vagy csiga alakúan, vagy hullám alakba) összehajtogatott tészta (F.-Balog).

gunya: ruha általában.

gyanupér: gyanú. Sok helyütt használják: 'éltem a gyanúpérrel'.

LADÁNYI BÉLA.

Palóc vidékiek.

(n. = nógrádi; g. = gömöri).

Á!: ni. 'Hol a bicskám? — Ahol á!'

ácsárgát, ácsárog: fogait csikorgatja dűhében. 'Ugyán mit ácsároksz azé? Jáj, hogy ácsárgatta a fogajit'.

ácsárkodik: agyarkodik, fenyegetőzik. 'Pegyig hijjába ácsárkodik rám, mégse félek én tőle'.

ácsik: állóka; faszék, melyben a gyerekek állni tanul.

ácsong: álldogál. 'Né ácsong* ott a zessőbe!' (g.)

ádá: adogat, a nélkül, hogy vennék. 'Mit ádaták a tehénké?'.

ádi: add ide. (Városi gyerekek így felel rá tagadva: 'nem ádidom'). (n.)

ágácá: akác.

ágá, ágáll: átal; rágalmaz. 'Nem ágátad vóna velé összehányi? Mit ágállják azt a szegény gyereket?'.

ágás: magas (mint gúnyszó). 'Dehogy mennék én áho já zágásho feleségnek'.

ágázát: a család egyik ága, pl. 'Az én apám, még ő egy ágazátbú válók'.

ágzik: megkeményedik; főleg tejről: turóvá lesz. Innen ágászt, ágásztal.

ágy: család, nemzetség. 'Igáz ágybú való (= törvényes) az én gyerekm, nem úgy mind az övé. (g.)

ágyábugyál: agyba-főbe ver. (g.)

ágyál: agyba-főbe ver, főbe kollint. 'Éccer loptam csak, akkor is jó még ágyáltak (v. ágyábugyáltak érté). (g.)

ágybér: házaspár fizetsége a papnak.

áhâ: [a megértés kifejezője]. 'Áhâ, mos má tudom, ki jáz'.

áhunég: ott. 'Hun a bicskám? — Áhunég á!' (n. Galsa.)

ákáródzik: tetszik. 'Ugye enni tuc, dolgozni még nem ákáródzik'.

ákásztolkodik: kötözködik. 'No csak hámár, ákásztolkoggy fél, oszt láss a dologho'.

akit: csupán. 'Nem jártam én még ára ákit most'.

ákkorâcsú: olyan korú. 'Ákkorâcsú lehet mind én, ha nem öregebb'.

MIKÓ PÁL.

* ng után a g erősebb, valamivel hosszabbnak tetsző ejtése jelöli a parancsoló módban az egyszerű j-t. M. P.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. Délibáb-utca
16. sz.

XXII. kötet.

1893. OKTÓBER 15.

X. füzet.

JELENTÉSMAGYARÁZATOK.

„Lobban” és családja.

Érdekes példa ez az ige arra nézve, miként válhatik valamely szónak másod jelentése általános jelentésévé, annyira, hogy az eredeti teljesen elavul. *Lobban* annyi mint: inflammor; *lobbant*: inflammo. De a NySz. egy példában „labor, fallen” jelentésben is kimutatja: „Vak módon a magától ásott veremben *lobbana*” (Kereszt: FelsKer. Előb. 11). Hasonlóképen *lobbant*: schleudern, werfen. „Jónást a hajóból a tengerben *lobbantá*” (Tyuk: Józ. 418). Ugyanez a jelentése a következő szólásokban: „A Christus a *rczullobbantya* könyörgéseket azokra, a kik semmi egyebet nem kelepelnek üressz szóknál (Úrlm. 81). Argumentumodat *szemed köziben lobbantya*” (Matkó: BCsák. 97).

Belobbant csak „injicio” (vö. *belelobbant*: beletesz (Nyr. XIX. 48); *kilobbant*: „ejicio”; viszont *föllobbant* csak *accendo* jelentésben ismeretes.

Hogy ez a ma elavult jelentése az eredeti, bizonyítja a szónak származása és rokonsága. Rokonai: 1) *lobog*. Jelentése általában „flagro”, de még „flattern” is (vö. *Lobognak* az zászlók Zrínyi I.150). Már *lobogó* mint főnév csak „velum”, mint melléknév is inkább „velivolus, volitans”, mint „flammans”. Végre *lobogtat* pusztán „vibro, moveo” jelentésben ismeretes.

2) Többet bizonyítanak a következők: *lóbál*: ide s tova mozgat (TSz.). *lóbáz*: „Meglóbázva párolgó vasát” (Zolnai Nyr. XXII.320), *lóbál*, melyben megvan még a hosszú mássalhangzó is. „Lóbálta a csónakot a hullám” (Zolnai i. h.). Mindezeknek csak egy jelentésük van, t. i. mozgás-féle.

Térjünk most át a származására. A MÚSzót a *lebeg*, *leveg* szó alá sorozza a *lobog* igét. Szavait idézve: „Ugyancsak *schweben* s ehhez csatlakozó *schwingen*, *flattern* jelentéssel tűnik fel a *leb-* sat. igének mely hangú mása *lumb-* és *leb-*. A tel-

jesebb *lamb* alaknak hű mása a magy. *lob-*: *lobog*'. A 703. lapon a többi között ide soroltatik *lobban* is. Az eredeti *lamb-* alakot is megtalálhatjuk még ebben: *lobbat-tat*: *hinauswerfen lassen*: „Vilhelmus barát mikor mondotta volna, hogy lenne felsőbb méltóságú concilium a pápánál, csak *ki-lobbattatta nyaralást*” (Czepl: Dág. II.58).

Kétségtelen tehát, hogy mozgás-féle ezeknek a szónak eredeti jelentésük. Könnyű megérteni, hogy az ilyen szólásból: *tüzet lobbant*: *tüzet vet* miként származott az *inflammo* jelentés. Megjegyzendő, hogy az *égest* különben is *mozgásnak* szokták a nyelvek fölfogni.

A legjobb példa a mondottak bizonyítására, mert hangtaniilag s jelentésére nézve is megfelelő: *lobbit* (Nyr. IX.137): „Megszórom a tüzet, hogy ne *lobbicson*, mer haragot jelent”.

Ismeretes, hogy Budenz ide sorolja még *lobicskol*: *plättschern* (ill. a vizet mozgatni), valamint *lóg* s rokonait.

Ide tartoznak tehát: *lobb*: 1) flamma; 2) fluito, schwimmen NySz.; *loba*: gerendán való hintázás TSz. (vö. *lögga*, *lóbba* uo.); *lóbbita*: hinta TSz.; *lóbbita*: fityegő Kr.; *lobogó*: a ferdő hideg vizeket Borszékben, melyek gazdagon forrnak ki a földből, *lobogó*-nak hívják TSz.; *loboz*: úszás közben az embernek lába loboz, lábbal a vizet veri TSz. Tán nem csalódom, ha ide tartozónak vélem: *lódít*: treiben, schütten; *ellódít*, *ki-*, *meg-lódít*, *lódul*, *lódigál* Kr. igéket. Ezek a *lóg*-hoz tartoznának, vö. *lóg*: *lódít*: *lódul* < peng: pendít: pendül. Végre *lóg*, **lovog*; ebből válhatott: *lohog*: sebesen v. lélekszakadva menni; a vizben hánycódnai TSz.; *lohajt*: tüstént utána lohajtott (AGy. II.384. Nyr. VII. 235); *lohol*: verbero, pulso TSz. NySz.; *ellohol* 1) elver, 2) eliramlik NSz.; *lót* (?). Megemlítendő még: *lóginyászik* Kr., *lógnyázik* TSz.: hintázik, ide s tova mozog; *lógáro*: tétova jarkál Kr. Sőt nem nagy erőltetésbe kerülne ide venni e csoporthoz a *lohad* igét is. Budenz a MUSzótárban a *lódít*, *lohog*, *lót* igéket a *lóg*, *lobban* csapatjától elválva külön csoportban tárgyalja; de megjegyzendő, hogy emezeknek alaptöve is csak *lovo-*, mint amazoknak; egész más rokonsággal van egybevetve *lohad*.

Sajnálom föl nem említeni a *lebc-g*, ezen igék magas hangú másának némely rokonságát. Ilyenek: *levegni*, *levegő*, *levegtet* MUSzót.; *lőbög*: remeg: „A víz lőbög a gyomorban” TSz. Továbbá: *lebelget*: kühlung fűcheln NSz. (vö. *lebbelni* a beteget nagy forró-ságban, legyezgetni TSz.); *lebeleg*: szellőzi magát, restelkedik.

Lebelg a NySzótárban: ,curo, laboro; sich kümmern, sich mühe geben'. Méltán van kérdőjellel, mert inkább azt jelenti: ,hiában az időt tölteni'. Vö. *lóggáz*: ,dolog nélkül korhelykedni'. Ez a jelentés hozzá is illik az ottani idézethez: ,Mit *lebelgünk* ezekkel a bitang emberekkel? Beth: Élet. II.217.' Megmagyarázza továbbá a *lebszel* (*lebszel* Kr.) jelentését is. A *lebeleg*-nek egyik jelentése: ,restelkedik' onnan származhatott, hogy az ilyen ember *h u z ó d o z i k*, a szem elől elvonja magát. Egyéb rokonok: *lebel*: anhelitus; *kilebelés*: eruptio NySz.; *lebbedes* a szél, *leb*: a láng ele, teteje Kr. Bizonyára ide kell sorolni a következőket is: *lebedeg* TSz., *lebenye*, *lepenye*, *lepenyő*, *lebinye*, *lepenyeg*: szarvasmarha nyakának alsó részén lógó bőr TSz. (Vö. *leppentő*, *lepenyeg*: ochsenwamme NySz.) Ez utóbbi azt is jelenti: *s a g u m*, *m a n t e l*. ,Kurta udvari lepemeg GKat: Válts. II.390.' Hasonló jelentésben használtatik *lebernnyeg* a TSz. szerint Csokonainál ,a kigyónak tavaszkor lehányt téli bőre'. Hogy került bele az *r* hangzó? Végre *lebbentyű*, *libbentő*: pensile NySz.

Mindnyája valami ingó-bingót jelent. Mássalhangzó keményedéssel ide tartozik: *leppegtet*: ,*L e p p e g t e t t e* a két fülét mindenfelé' (Zolnai Nyr. XXII.320), s elválaszthatatlan tőle: *leppeg*: ,vontatva beszél vagy jár' TSz. (Vö. *leppencs* v. *leppegő*: késedezve, szaggatva beszélő ember.) Úgy értendő, hogy ,ingadozva, habozva' beszél. Tudvalevő, hogy *lepke*, *lependék*, *leppendék* szintén ezen rokonságba valók (vö. MUSzót.).

Egy másik variansa is van *i*-vel: ,*Le-libbenti* a szél a kalapot' Kr.; de azt is jelenti ,sántít' TSz. ,*Libbencs* erre felé' Kr.; ebből: *libbentő*, *libbencs*: sánta. Viszont *lebbencs*: ,rendetlen magaviseletű ember'; azaz az ingadozás átvitetik a lelki állapotra.

Érdekes a *libben* (*lippen*) jelentése. El nem választható a *libbent*, *lebbent* igéktől, mint mutatja, hogy ,a céda fejez könnyen meglibbenik' TSz. De sajátságos jelentése, hogy a ,tyúk meglibbenik, ha elfárasztjuk, azaz leül'. Ez a jelentés vitte rá a NSzótárt, hogy a *lappan* változatának tartsa. De előbb idézett jelentése s rokonsága arra vall, hogy azon momentumból vette jelentését, midőn a tyúk leüléskor, különösen ha megkergetik, szárnyát szétterjeszti, *m e g l e b b e n t i*. Vö. még a következő példákat: ,Ha azt akarod, hogy meg ne harapjon a kutya, *l i p p e n j* meg előtte (Nyr. XVIII.96). *M e g l i p p e n* az ember a kutya előtt: meghuzza magát' (Nyr. XVIII.432). A NySzótárban is *meglíppen*: sich ducken. *Meglípped* ekkép magya-

ráztatik: *lubens aures praebeo*; freudig zuhören. Példa: „Eva meglippedvén a szép szóra, eszébe se vette, hogy a sátán a mérget szíve aránt lövi vala” (Megy: 6Jaj. II.14). Ugyanott *meglippesst*: *effascino*; *bezaubern*. Példa: „Sziv meglippesztő szavu syrenek” (Megy: 6Jaj. III.14). Ez a jelentés helyesebb, és szenvedő alakja teljesen ráillik a *meglipped* igére is a fentebbi példában. Ez a jelentés továbbá könnyen összeegyeztethető a „se demittere; sich ducken” értelemmel. (Vö. Az oroszlánok az ő ordításokkal az apróbb állatokat annyira elrémitik, hogy előttök holt-elevenekké lévén, csak meglippennek Misk: VKert. 54.)

Többféle kombináción mehetett át a következőknek alakja, úgyszintén analógia hatása folytán is megváltozhattak. Jelentésük és tőszavuk azonossága kétségtelenné teszi, hogy ide tartoznak; azonban meg se próbálom, hogy alaki fejlődésüket megmagyarázzam. Ezek: *lipong*: „leng” TSz.; *liponka* TSz. Kr.; *lipinka* Kr. (*libitoka*, *libikóka* TSz.): libegő hinta (a „hintá” szóval alakilag is egybevetethető) és *libbegő* v. sántító ember Kr., *lipinkásni* TSz.

Azután: *lipickadni*, *lipickelni*: sántikálni TSz.; ehhez *liphec*, *libhec*: ügyetlen Kr., *liphez*, *libhez*: hitván, ügyetlen, esztelen TSz. Figyelemre méltó példák, mint *lebbencs* is, arra nézve, hogy miként foglalja együvé a nép a *testi* s *lelki* fogyatkozást s cseréli föl az egymással társult képzeteket.

Végre mássalhangzó gyengülést mutatnak az ide tartozandó: *lcfe*: „lóg”, *leffen*, *leffentyű*. A *leppog*, *leppencs* jelentésbeli párja: *leffeg*: alig-alig szólhatni, inyról nehezen szuszogni TSz.

SZILASI MÓRIC.

A MAGYAR NYELVBE ÁTVETT OLÁH SZAVAK.

Entyinál: bólint (Brassó m. Tatrang Nyr. II.476) — ol. *inċin-* (= lat. *inclino*); *a se inċina*: s'incliner, se pencher, se rendre, invoquer, révéler, saluer, se vouer, faire sa prière; sich neigen, sich beugen (Cihac, Barcianu). Edelspacher szerint (NyK. XII.100) az *inċina*-nak a nép nyelvében *inċiná* (azaz *inċina*) alakja is előfordul; a hétfalusi csángók *entyinál* igéje ebből képződött.

Ėszkutnyényik: a papnál (papi hér fejében) szolgálatot teljesítő paraszt (Moldvai csáng. Nyr. III.3; X.203) — ol. *skutelnik*: protégé, exempt, libéré de tout impôt; un homme, qui servait soit

dans la milice, soit comme huissier d'un tribunal etc. à ses frais, seulement pour être exempt de tout impôt; knappe (Cihac, Barcianu); rusticus, servus (Nyr. III.3; X.203).

észtena (*esztina* Kalotaszeg Nyr. XX.467; *esztēnu* Udvarhely m. Nyr. III.512; *isztina* Kalotaszeg Nyr. XX.467; Székelyföld Tsz. 112b): a juhoknak sövénnel bekerített fej- és alvóhelye (Székelyföld Tsz.; Györffy Iván; Arany-Gyulai NGy. III.14. 389. 410; Udvarhely m. Nyr. III.512; Háromszék m. MNy. VI.215. 356; Háromszék m. Kovászna Butyka Boldizsár; Háromszék m. Uzon Erdélyi Lajos; Bukovina Nyr. VI.472); *esztēna-bíró*: a juhfejő tanya főügyelője (Háromszék m. Nyr. XVII.138); *esztēna-fejés*: juh-állomány fejése (Udvarhely m. Korond Nyr. IV.235) — ol. *stlñš*: parc de moutons, bergerie; sennhütte, schäferei (Cihac, Barcianu). Az oláh szó szláv eredetű; vö. [a *sta-* 'állani' alapszótól]: ószl. *stanъ*: herberge, lager; úszl. *stan*: nachtlager, wohnung, stand; herde; szb. *stan*: sennerei; *stanar*: senner; sat. (Miklosich: EtymWb.)

Miklosich a magyar *esztēna*, *isztina* szót az ószl., úszl. *stēna*: 'fal' szó átvételének tartja (vö. Nyr. XI.164), de ezt a föltevését a jelentésbeli eltérés miatt nem fogadhatjuk el; úgy látszik, ő maga is elvetette később, mert etimológiai szótárában már nincsen meg-ez az egyeztetés. Hogy a m. *esztēna*, *isztina* szónak az oláh *stlñš* az eredetije, a mellett nem csak az alaki és a jelentésbeli egyezés szól, hanem arra vall a szónak a földrajzi elterjedése is, mert csakis az oláhsággal érintkező magyarság nyelvjárásában fordul elő; a régibb irodalomból a NySzótár egy adatot közöl, s az is Apácai Cseri Jánosból van véve, a ki erdélyi ember volt.

A *stlñš*-ből lett *esztēna* visszakerült az oláhba *estenš* alakban (LexBud.; vö. Alexi: Magyar elemek az oláh nyelvben 112).

faszolya (Brassó m. Hétfalu Nyr. XVI.478; XXI.478; *fusso-lya* Brassó m. Hosszúfalu Nyr. III.326): bab, paszuly — ol. *fasolš*, *fasole*: ua. (Cihac, Barcianu); vö. lat. *phaseolus*; o. *fagirole*, *fagi-uolo*; cat. *fasol*; ősp. *faseolo*; prov. *faisol*; fr. *faséole*; újgör. *φασόλι*, *φασοῦλι*. — Oláh eredetre vall az előfordulás helyén kívül a szóvégi magánhangzó is. A szó megvan a szlávtságban is: úszl. *bažulj*; bolg. *fasul*; szb. *pasulj*, *fasul*; cs. *fasol*, *fasol*; lengy. *fasola*; innen került a mi *passuly* szavunk. A Csongrád megyéből közölt *fuszuly* alak (Nyr. VI.373) alkalmasint a szerb nyelvből való újabb átvétel. — Az oláhból átvett *faszolya*, *fuszolya* szónak

kicsinyített alakjai *faszolyka*, *faszujka*, *faszulyka*, *fuszujka*, *fuszulyka*; mind erdélyi szavak (vö. M. Tájszótáramat).

fataró, pataró: 1) olyan hím állat (férfi, kakas sat.), a melynek születés szerint nemző ereje nincs, hermafrodita (Székelyföld Györffy Iván; Marosszék Vadr. 512a; Udvarhely m. Kiss Mihály); 2) *fataró*: ügyetlen, gyáva, onanizáló (Székelyföld Nyr. I.135) — ol. *fētēlēu*: hermaphrodite, androgyne; der zwitter (Cihac, Barcianu). Ez a *fēt* „garçon, fils“ (= lat. *fetus*) szó származéka; vö. *fēt-* (= lat. *fetare*): faire des petits, mettre bas; junge werfen; *fēta* (*fatē*): fille; mädchen; sat. (Cihac).

fattyú — ol. *fēt*: „garçon, fils“ szónak régibb **fētū* alakjából származottnak magyarázza Alexi György (Nyr. XVI.128).

ficsór, ficsúr (*ficsor*, *ficsur*): 1) puer Valachicus, wallachischer bursche (NySzót.); legény (Székelyföld Tsz. 274a; Marosszék, Nyárad mell. Vadr. 350); 2) faedény, a mellyel a molnár az őrleményt megvámolja (Tisza mell. Nyr. III.238; Palócság Nyr. XXII.34; Zemplén m. Szürnyeg Nyr. X.325); 3) gyermeknek való csizma (Debrecen Nyr. XIII.432; Nógrád m. Fabó András 1840); vö. „Csukaorru ficsóros csizma“ (Veszprém Erdélyi J. Népd. és mond. II.227) — ol. *fečōr* (= lat. *fetiolus*): garçon, fils, adolescent, jeune homme, puceau, domestique mâle; knabe, jüdling, junggeselle, bursche, diener (Cihac, Barcianu); a nép nyelvében *fečōr* alakban is előfordul (Edelspacher csak ezt említi NyK. XII. 100). A 2) alatti jelentésre nézve vö. a *fickó* és a *finak* szavakat, a melyek szintén „adolescentulus; suhanc, sihedert“ és ezen kívül „vámoló-edényt“ is jelentenek. A 3) alatti jelentés a *ficsóros csizma* v. *ficsór-csizma* jelzős kifejezésből könnyen kimagyarázható. (Utólag vettem észre, hogy a *ficsór*, *ficsúr* szó oláh eredetét már Szarvas Gábor is tárgyalta a Nyr. XVII. k. 126—129. lapján. Vö. még Szarvasnak „Egy nyomon járók“ című közleményét a szeptemberi füzetben, a melynek megjelenése előtt dolgozatomnak e része már meg volt írva).

fircál: sebesen jön-megy, jár-kél ide s tova, sütrög-forog, szeleskedik (Székelyföld Kiss Mihály; Háromszék m. MNy. VI.326; Erdélyi Lajos, Györffy Iván) — ol. *fīrcē*-(esk): frétilleur; *fīrcē*: personne légère; das kleine bewegliche ding (Cihac, Barcianu).

firogond (*filógont*, *firógond*, *firogont*, *firógont*, *firokont*): kiszabott munka (pl. a mennyit egyszerre fonni kiadnak) (Székely-

föld Tsz.; Kiss Mihály; Háromszék m. Vadr.; Háromszék m. Uzon Erdélyi Lajos). *Firokontra* (*fírógontra*) *dolgozik*: kiszabott munkát végez, a mellyel bizonyos meghatározott időre el kell készülnie (Háromszék m. Nyr. IX.34; Háromszék m. Uzon Erdélyi Lajos). *Ugy dolgozik, mintha fírógontra vették* [= vetették] *volna. Téged tám fírógontra vettek* [= vetettek]? — kérdik attól, a ki szaporán dolgozik (Háromszék m. Uzon Erdélyi Lajos).

Incze György (Nyr. IX.34) a *firokontra dolgozik* kifejezést ezzel magyarázza: 'főre-kontyra dolgozik'. Nyilván a 'nyakra-főre' lebegett a szeme előtt, s ez villantotta meg az elméjében e népetimológiaszerű értelmezést, a melyről mondanom se kell, hogy el nem fogadható.

Mint az idézett példák mutatják, a *fírogond(-ra)* és alakváltozatai mindig a dolgozással, munkavégzéssel kapcsolatban fordulnak elő; azért talán nem tévedek, ha a szó eredetét nyomozva ebből a kifejezésből indulok ki: *fírogondra dolgozik*. Ezt a kifejezést egyik (háromszéki, uzoni) hallgatóm, Erdélyi Lajos, így értelmezi: 'bizonyos kiadott parancs, rendelet értelmében, nem tétovázva, hanem dolgát szorgosan és pontosan végezve dolgozik'; ugyancsak ő közölte velem szóról szóra két odaváló asszonynak következő értelmezését: '*fírógontra dolgozik* azt teszi, mikor akar [akár] akar, akar [akár] nem, ennyi és ennyi idő ki van adva, hogy annyira el kell végezni', — és: 'mikor kimondják, hogy: no ezt muszáj elvégezni, azt nevezik *fírogont*-nak'. Ezekből az értelmezésekből a kifejezésnek körülbelül illetén eredeti értelme vehető ki: 'habozás, tétovázás, gondolkozás nélkül dolgozik'. Ha már most ezzel összevetjük az ismeretes '*esze nélkül* dolgozik (siet, fut, rohan sat.)' kifejezést (= meggondolás, habozás, tétovázás nélkül, nagyon gyorsan, sietve), nem fog különösnek tetszeni, ha a *fírogond* szónak az eredetijét ebben az oláh kifejezésben ismerem föl: *fürű gînd* = 'gondolkozás nélkül'. A *fürű*: 'sans; ohne, ausser' = lat. *foras*; a *gînd* szó, a melynek a jelentése: 'pensée, idée; gedanke, sinn; cogitatio, cogitatus' sat. (Cihac, Barcianu, LexBud.), mint Cihac, Hunfalvy Pál és Alexi György kimutatták, nem egyéb, mint a mi *gond* szavunk. Igei származéka: *gîndesk*: 'penser, méditer, délibérer; denken; cogito, meditor' (a voroneci codexben 'haesitare' jelentéssel is). Így tehát az oláhoknak átadott *gond* szavunk vissza-került a székelyekhez a *fírogond*-ban. Ez eleinte ilyen alakban szolgálhatott a 'dolgozik' határozójául, a míg az eredeti jelentése ('gondolkozás nélkül') s vele együtt az eredete is el nem homá-

lyosodott a nép nyelvtudatában. Midőn pedig ez az elhomályosodás megtörtént, a ragtalan *firogond* határozó olyan alakot vett föl, a milyenben a határozók rendszerint meg szoktak jelenni, vagyis rag járult a végéhez. Ugyanaz történt vele, a mi más idegenből került határozókkal, pl. a *rédom* szóval, a mely az átadó szláv nyelvben már ebben az alakjában is azt jelenti: 'sor szerint, sorban', de a magyarban újabb határozói jellel (*-ba* raggal) *rédomba* lett belőle (pl. *rédomba* kaszátunk, *ájj* *rédomba*, ott *átunk* *rédomba*, soká *hajtottunk* egymás mellett *rédomba*, *rédomba* vágтам a fivet: a Dráva mellékén Nyr. VI.43; VII.232; XVI.573; vö. Szarvas Gábor fejtegetését: Nyr. VI.106). A *firogond* szó a *-ra* ragos módhatározók analógiáját követte, a milyenek: *módra*, *módjára*, *formára*, *jobb kézre*, *bal kézre*, *tempóra* (= tempósan; pl. 'Siess egy kicsit, ne olyan tempóra'; mondják *sájára* is: Szkl. Nyr. II.39); *halokra* lépik, *halokra* dolgozik: egyenletesen, taktusra, tempóra (Udv. Nyr. VIII.472); *találomra*, *bisonyára* sat. (vö. Simonyi Zs.: A m. határozók. I.177). Hogy épen a *-ra* rag járult hozzája, nem más, arra talán az a körülmény is befolyással lehetett, hogy a *firogondra* szó a dolgozásnak nem csak a módját jelöli, hanem bizonyos időhatározói értelem (határidőre dolgozás) is rejlik benne, s az ilyen határozóknak rendszeren *-ra* a ragjuk, pl. *délre*, *estére*, *holnapra*.

A '*firogondra* dolgozik' mondatból könnyű kimagyarázni a szónak többi alkalmazását. A ki '*firogondra* dolgozik', vagyis szaporán, serényen, mert ki van szabva az ideje, arra azt lehet mondani, hogy '*firogondra* vették' [= vetették], azaz gyors, serény, okvetetlenül elvégzendő munkára fogták; s a mit valaki '*firogondra* dolgozik', az a *firogond*, vagyis kiszabott, bizonyos időre elvégzendő munka.

Ime így lett megmagyarosítás és elvonás útján a 'gondolkozás nélkül' jelentésű kifejezésből 'kiszabott munka' értelmű szó.

SZINNYEI JÓZSEF.

KERESSÉTEK AZ IGAZSÁGOT.

I.

„A Nyelvőr hősei abban járnak tüzetesen, hogy szegényítsék nyelvünket. Az ikes igék és szenvedő alak kiküszöbölését melőzve, csak azt említem, hogy Szarvas Gábor a magyarfaló Miklosichnak, a ki nagyszámú magyar szót, sőt szóelemet is a tótok-

nak revindikál, hüven pártját fogja, mondhatni mindenben. Nagyszigethi Kálnánnak arra az állítására, hogy *csicsa* nem „öreg”, hanem „csacsit, mamlaszt” jelent, Miklosichra hivatkozik Sz. G. így: „Ide irom a nyelveket, melyekből hozzánk került a szó: tör. *čiče*: tante, ältere schwester; szerb *čiča*: vaterbruder (Mikl: TürkElem.).’ De hát következik-e az idézett török és szerb szavakból, hogy *csicsa* = öreg. Még a bizonyító példából: „Hogy az isten vegye el a szája izit a vén tsitsajanak” sem. Gyöngyösi István a murányi Venust visszatorlásul *vén húsna* nevezé’ hát már ezért „hús” = öreg?”

En ha némi súlyt helyeznék jó hírnevemre, a melyet mint szaktudományomnak avatottja, mint részrehajlatlanul ítélő kritikus s a nyelvi jelenségeknek lelkiismeretes megfigyelője s gondos vizsgálója szereztem magamnak, hogy csorbát ne ejtsek rajta, bizony nem írtam volna le s nem tettem volna közzé, nem semmi áron sem a most idézett sorokat.

Valaha voltam én is hévvel hevülő lelkes hazafi, a ki szentül hittem, teljes lelkemből meg voltam győződve mind arról, a mit a magyar nyelv utánozhatatlan tökéletességéről, varázserejű szépségéről, s a melyet az idegen mocsoknak még csak árnyéka sem érintett, tiszta szeplőtelenességéről valaha mondtak, írtak és képzeltek; de nem csak hittem, hanem nyíltan vallottam és hirdettem s egyik buzgó terjesztője, apostola voltam ama nyelvi hitágazatoknak, a melyeket a Nagy Szótár katekizmusának cikkelyeiben igazhívó követőinek lelki épülésére egybeszerkesztett. Tanítói pályámnak kezdetén több éven át legszentebb hazafiúi kötelességemnek tekintettem, hogy a „fölsőbb nyelvészetnek” családító tanítását s hazafias szövejtéseit tanítványaim lelkébe csöpögtessem; s velem együtt ők is lelkesültek, midőn megértették például, hogy „*Kal* elvont törzsök, mely 1) hajlást, görbülést jelent ezen származékokban: *kal-ács*, *kal-áss*, *kal-ap*, *kal-iba*, *kal-oda* sat; 2) ide-oda csavargást, járást-kelest a *kal-and*, *kal-aús*, *kal-ós* szókban; 3) gyűjtést, halmozást *kal-áka* és *kal-angya* szókban; 4) hangutánzó a *kal-apács*, *kal-abál* szókban“. Mondanom se kell, mert magától érthető s egészen természetes, hogy ezzel a szittya-magyar lelkesültséggel mintegy össze volt forrva az a lelki fölháborodás, a melyet az akkoriban már erősen kísérteni kezdő finn-magyar rokonság elmélete ébresztett bennem; a „halszagú zsíros atyafiságnak” már csak a gondolata is lázongásba hozta véremet s Básta neve alig volt gyűlöltebb előttem, mint a Hunfalvy-Budenz név. Nem

érdemli meg a fáradságot, hogy három évfolyam számait átkutassam azért, hogy az idevonatkozó adatot szó szerint idézhessem, azért csak szabadon mondom el úgy, a mint az emlékezetemben él. Szóba kerülve egy alkalommal, a miről akkor hallottam először, a 'finnezők bolondoskodása', még az nap lefirkantottam egy levelet a Hölgyfutár számára, a melynek akkorta vidéki levelezője voltam s mérgemnek egy elméskedni akaró allotriába öntöttem ki, a mely a magyar nyelvészet legújabb vívmányairól szólva, ennek bizonyítékául a többi közt ilyenforma etimológiával kedveskedett érzéseiben osztozó olvasói szája izének: a csuvas *jokse* szóból a magyarban *kefe* vált; a *jo*-ból először *i* lett, az így támadt *ikse*-ből *kise*, aztán *kcse*, végre *kefe*.

Eltelt vagy öt-hat év s történt, hogy egy magyar-latin 'gyakorló könyv' szerkesztéséhez fogtam; de még az első gyakorlat végeig se jutottam, midőn már fölakadtam. A *can* ige jövőjét kellett egy helyen alkalmaznom, s töprengve haboztam a *less*, *fog lenni*, *leend* alakokkal szemben, hogy melyiket válasszam e három közül. Midőn se a nyelvtanok, se az irodalmi használat valamint erre, úgy a *láték*, *láttam*, *látandottam* alakokra nézve sem adott útbaigazítást, egyik-másik filologus társamhoz fordultam fölvilágosításért. Egyikük a Nyelvtudományi Közleményeket nevezte meg, a melyben kérdésemre nézve tájékozódhatom. Halszagú tudomány nem kell! válaszoltam megvetőleg. Olvastad már e folyóiratot? kérdezé a megszólított. Nem, volt a felelet, s nem is akarom. S nem röstelled, mondá ő erre, ítéletet mondani oly kérdésről s oly munkáról, a melyről tudomást se vettél, bele se pillantottál?!

E megérdemelt szemrehányás zavarba ejtett, átláttam, hogy teljes igaza van; s legelső dolgom volt, hogy az említett folyóiratnak addig megjelent összes évfolyamait könyvtárunkból kivettem s legott olvasásához fogtam. Az első kötetnek első cikke, épen a miről tájékozódni kívántam, az igeidők kérdésével foglalkozott. A győzelem, a melyet e tudományos párbajban Hunfalvy Pál ellenesen, Fogarasi Jánoson kivívt, az én szittya-magyar meggyőződésemen is nem csekély csorbát ütött; de régi, erős gyökeret vert hitvallásomat teljesen meg nem ingathatta; ez ugyanis tisztán magyar kérdés volt, a melybe nem vegyült bele se finnezés, se csuvaskodás. Midőn azonban a többi cikkeken s a következő évfolyamokon is keresztül dolgoztam magamat, bár iparkodtam, hogy meg ne tántorodjam, s makacsul küzdöttem a régi ellenség ellen, végre mégis hódolnom kellett, a fölismert igazság diadalmaskodott ellenállásomon; leraktam a fegyvert.

Így lett Saulus Paulussá.

De minek hordom én itt ez ide nem tartozó dolgokat össze? Egy rejtvényt akarok megoldani, a melynek megfejtésén egy jó ideig töprenkedtem s a melynek megoldásához ez a magam esete vezetett el. Brassai Sámuel — mert a kezdetben idézett hibázató soroknak, a melyek a Budapesti Szemle ez évi folyama márciusi kötetének 461—462. lapjain jelentek meg, ő volt az írójuk — mondom Brassai elismert fényes tehetség, széles ismeretköre a sokoldalú tudós hírnevét szerezte meg neki, a kinek mélyreható ítéletét épen a szakemberek ismerik s méltatják legjobban; honnan van mégis, mi a magyarázata annak a szinte érthetetlen jelenségnek, hogy e nagy elme a tudomány kétségtelen megállapításai, a legvilágosabb igazságok egy része ellen kitartó harcot folytat? Ha felelnie kellene s őszintén szólna, bizonyára az én szómmal válaszolná: Halszagú tudomány nem kell! Tehát nem hogy nem tudná, hanem nem akarja megérteni s azért nem is foglalkozik komolyan és tüzetesen s nem vizsgálja mindenüvé körütekintő szemmel a magyar nyelv terén tett s reá vonatkozó legújabb vívmányokat. Jól ismeri népünk történetét, vagy hogy e szóval ne háborítsam meg az ő nyelvérzékét: népünk históriáját, s tudja, hogy a honfoglalás idejében e földnek nagy részét szláv népség lakta; tudja, hogy itt akkorta csak igen kevesen, legföljebb a keresztény papok s még később is nagyobbára csupán ezek beszéltek latinul; tudja, hogy egy jó hosszú ideig kevés számú volt, legalább aránylag kevés számú a németiség is; megengedi, nem habozik elismerni, hogy bizonyára már a kereszténység első századaiban megtelepültek nyelvünkben, hogy csak egy-kettőt idézzünk, a következő szók: *templom, ostya, óra, klostor*; s ugyan-csak jó korán ezek a német vendégek: *rét, polgár, kolostor, sing*; de azt, hogy az itt nagy számmal lakó s az ősökkel közösen élő szláv nép nyelvéből vettünk volna át szavakat, azt látatlanban is, a nélkül hogy csak meg is kísérlené tüzetes vizsgálat tárgyává tenni, mind halálig tagadja, az ellen igaz hazafiúi érzése egész erejével föllázad. A Halotti beszéd régesrégi irodalmi emlék, rövid, alig harminc sorból álló nyelvahagyomány, s e rövidke nyelvemlékben nyolc eltagadhatatlan szláv szó van: *miloszt, munka, szent, angyel, szabadtt, pokol, brát, timnuc*, a melyeket ha Brassai egybevet eredetijükkal, akarva nem akarva meg kell vallania, hogy ezek, a mint ő nevezi, bizony 'tót' szók. Hallom a régi, rendessé vált ellenvetést: Ezt tót ember írta! Veszedelmes ellenvetés; s a kik

hangoztatják, nem fontolták meg, hogy éppen ellenük bizonyít. Ezzel ugyanis elismerik s hiteles vallomást tesznek róla, hogy a köztünk lakó szlávság közül egy jó rész megtanulta nyelvünket, s a mi ebből következik, hogy a maga nyelve szavaiból közbe-közbe belekevert egyet vagy többet magyar beszédébe; valamint következik viszont az is, hogy a magyar nép közül is egy jó szám a kölcsönös érintkezés következtében jól-rosszul elsajátította az itt lakó szlávok nyelvét, s a melyre az új hazában az új s eddig előtte ismeretlen tárgyakra nevet nem tudott, azt mindennapi környezetétől vette át.

Ha veterán tudósunk erőt tudna venni érthetetlen ellenszenvén s fölhagyva makacsságával kezébe venné a 'magyarfaló' Miklosichnak megvetéssel emlegetett dolgozatát s a hozzá szükséges tudományos készllettel fölfigyerve komolyan hozzálátna állításainak minden oldalról meghányt-vetett boncolgatásához, lehetetlennek tartom, hogy, a minő tisztán, élesen tud, ha akar, látni, meg ne győződnek a szláv tudós megállapításai legnagyobb részének alaposságáról s kifogástalanságáról. Azzal kezdem, a mi leginkább fölháborítja a hazafiúi érzületet. Miklosich szerint *hussár* szavunk is a szlávságból, még pedig az ószlovénból való. Mint-hogy ez kézzelfogható hóbortnak látszik, ezen kellene Brassainak, ha kételkedik, megtenni a szükségkép megkivántató kísérletet, hogy vagy kimutassa e kölcsönvétel lehetetlenségét, vagy ha a leggondosabb megrostálás után se tudna valamit ellene fölhozni, hogy, mint az igazság kutatójához illik, ellenmondás nélkül elfogadja. Miklosich az ószlovénból ezt a különböző változatban járó szót idézi: *kurьsarь* (olv. *kurssár*), *hurьsarь*, *husarь*, *gusarь*: räuber; ugyanez a szó megvan a bolgárban *korser*, a ruténban *kursar*, *gusar*, a szerbben *kursar*, *gursar*, *gusar* alakban. E szót az idézett szláv nyelvek, ugyan csak ő szerinte, az olaszból kölcsönözték, s példaképük e nyelvnek *corsare*: 'seeräuber' szava. A *kursar*, *gursar* alakok, valamint a 'räuber' jelentés is kétségtelenné teszik az egybevetést s az olaszból történt átvételt. A hangfejlődés lefolyását maguknak ez alakoknak egybevetése világossá teszi; az ol. *corsare*-nak majdnem teljes hasonmása a *kursar*, ebből lett *gursar*, aztán *gusar* s ebből végre *hussár*. Ezt az utóbbi g: h hangváltozást a mi, szintén szlávból került, *galuska*: *haluska* szavunk is föltünteti. E kétségtelen tények után kritikusunknak annak tisztázásához kellene látnia, hogy az alakilag teljesen egyező magyar *hussár* valóban a szláv *husar*-nak másolata-e, mert az előzmények lehetetlennek bizonyítják az ellenkező föltevést, hogy a szlávba

a magyarból került. Nálunk elfogadott s mély gyökeret vert az a magyarázat, a mely Majláth János véleményén alapszik, a ki *húss+ár*-ból származtatta s egész Mátyás idejéig viszi vissza, a ki azt rendelte, minden *hussadik* jobbágy után egy lovas harcos állíttassék. Hogy ez a magyarázat nagyon is önkényes és valószínűtlen, az szemmel látható, mert az összetétel második tagja, az *ár* merő értelmetlenség. Nem ok nélkül jegyezte meg tehát már Pesty Frigyes (Nyr. VI.24), hogy 'ez a magyarázat jobbnak hiányában mai napig járta'. Van azonban egy adatunk, a mely ezt az egész *húss+ár* származtatást halomra dönti. Egy oklevélben, mely a Brankovics György és a törökök közt kötött békepontokat foglalja magában s a mely tehát 1455-nél későbbi keletű nem lehet, a többi közt ez áll: 'Si aliqui predones aut Hwzarÿ hungari aliquam rapinam Turcis intulerint'. Ez adatból kettő világos. Az első, hogy Majláth állítása, a mely szerint a *hussár* szó eredete Mátyás korából való, pusztá képzelődésen alapszik, mert a *hussár* már mint személynév a XV. század elején járatos volt, tehát legalább is a XIV. században jól ismertnek kellett lennie; a másik, hogy a 'predones aut huzarÿ' magyarul: 'a *rablók* vagyis *hussárok*' kitétel nem hagy fönni semmi kétséget az iránt, hogy a magyar *hussár* az ószl. *hur̥sar̥*: *räuber* szónak a képmása.

Ha vizsgálódását tovább folytatva megütköznék például azon, hogy *bérmál* szavunk is a szlávsgból való s próbaköre téve az egybevetést látná, hogy Miklosich az úszl. *bërma* szót a ném. *fîrm* képmásának tartja s a magyar *bérmál* ígét ugyancsak az úszl. *bërmatî* cselekvésszóra viszi vissza, minden habozás nélkül el kellene fogadnia ezt az egybevetést, először azért, mert a magyar alak a német *fîrmen*-ből ki nem magyarázható, másodszor, mert az *f: b* hangváltozást csakis azon jelenség teszi érthetővé, hogy a szlávsgnak *f* hangja nem lévén, azt több esetben *b*-re változtatja, pl. ném. *flecken*: úszl. *bleki*, ném. *fromm* úszl. *brumen* sat.

A magy. *dalia* régebben *delia* alakban volt járatos s korábbi jelentése: 'miles, satelles' Meliusnak következő szavaiból világos: 'Hajduk és szegedi daliák'. Ugyanez a szó a magyarokon kívül megvan még a bolgár és szerb nyelvben is: *delija*: krieges (Mikl: EtymWörth.). A szónak eredeti birtokosa a török, a hol *déli* formában s 'nârrisch, toll, wild, tapfer' jelentésben él. Az a kérdés tehát, a *delia* a szerbből került-e nyelvünkbe vagy megfordítva. A Török-magyarkori történelmi emlékek II. kötetéhez van

egy szómutató csatolva, a mely a magyar oklevelekben használt s akkorban már honossá vált török szókat foglalja magában. Csak négyet idézünk e szómutatóból: *atli*: lovas; *gázi*: vitéz; *kadi*: bíró; *váli*: tartományi kormányzó. Ugyane török szókat átvette a szerb is; de ott ily alakban járatosok: *atlija*: reiter, *gazija*: held, *kudija*: richter, *valija*: statthalter. A szerbben ez a járulékhang abban leli magyarázatát, hogy a szerbben *i*-re végződő hímnemű főnév nincs; az idegenből átvett ilynemű nevek tehát az *-ija*-ra végződő eredeti szerb szavak analogiájá után alakultak. Így lett a tör. *harami*: „räuber, dieb“ a szerbben *haramija*, t. *rake*: „branntwein“ a szerbben *rakija*, s a magyar *kocsi*-ből: *kočija*. E tényekkel szemben állíthatja-e tehát valaki, hogy *delia* szavunk nem a szerb *delija*, hanem a török *deli* szónak a hasonmása; vagy mivel a törökben is megvan a *harami*, *bičke*, a magy. *haramia*, *bicskija* nem szerb, hanem török vendégszók?

Következő szavaink származása annyira biztosan megállapított tény, hogy semmi kétség se férhet hozzá. a) Latin eredetűek: *cinterem* = *coemeterium*: temető; *perjel* = *prior*: előbbvaló; *esperes* = *praeses*: előlölő. b) Olaszból valók: *pálya* = *pallio*: köpönyeg; *kandalló* = *caldano*: melegítő edény; *csereboh*, *cserebuly* = *scarabone*: cserebogár. c) Német szók hasonmásai: *péllda* = *bild*: kép; *pelengér* = *pranger*: szégyenoszlop; *csűr* = *scheuer*: pajta. Ezek az idézett magyar szók eredetijüktől majd alakra majd jelentésre nézve annyira elütők, hogy az avatatlan szem méltán megütközhetnék rajtuk s kétséget támaszthatna egységük ellen; pedig — a mindennapi tapasztalatra hivatkozunk s nincs semmi okunk tartani tőle, hogy meghazudtol bennünket — literátus embereink nagy számából alig akadna itt-ott egy-egy, ha még olyan hárompróbás hazafi is, a ki, nem hogy lehetetlennek tartaná, hanem készséggel el ne fogadná az elősorolt szók ugyanazonságát. De mikor hallják vagy olvassák, hogy például *kocka*, *gereben*, *deszka* szavaink a szlávsgból kerültek nyelvünkbe, fölháborodnak s marokkal szórják a „magyarfaló“ s „nemzetetagadó“ megtisztelő címeket. E különös s látszólag érthetetlen jelenségnek egyszerű a magyarázata s két okra vezethető vissza. Az egyik, hogy latinul, németül s részben olaszul is, tudunk, jól ismerjük e nyelvek szavainak jelentését s egyikét-másikat elemezni is tudjuk, míg a szláv nyelvekben épen azok, a kik lehangosabban emelik föl szavukat, nemcsak hogy nincsenek tájékozva, hanem szándékukban sincs, hogy közelebbről megismerkedjenek velük. Pedig ha csak beletekintenének is az ide-

vágó művekbe, bizonyára más szemmel itélnék meg e „szörnyűségekét”. Ha látnák például, hogy a *kost*: *knochen* szó az egész szlávtságban megvan s hogy ugyancsak megvan a belőle származott kicsinyítő képzős *kostka*: *würfel* is, s ha a jelentésfejlődésre nézve figyelembe vennék, hogy a lat. *talus*: 1) boka csont, 2) hasonlóképen *kocka*, nem lehet föltennünk józanságukról, hogy tovább is hitetlenkednének. A *greb-* (ószl. *grebq*: lat. *scap-o*) gyökérnek a többi közt van egy eresztéke: ószl. *grebenъ*: *pecten*, *kam m*. Lehet-e kétség arra nézve, hogy melyik a kölcsönadó s melyik a kölcsönvevő nyelv, kivált ha azt a fontos mozzanatot is tekintetbe vesszük, hogy nemcsak maga az ige, hanem hajtásai is az egész szlávtságban el vannak terjedve, míg a magyarban a *gereben* egészen árván, egyedül áll és semmi erőlködéssel sem elemezhető. A görög-latin *discus* a német nyelven kívül (ófném. *tisk*, úfném. *tisch*) megtelepedett a szlávoknál is: ószl. *дѣска*: *brett*. Hogy a magy. *deszka* nem a német szónak képmása, világosan mutatja a föltűnő alaki eltérés; a latinból se jöhetett át, mert a latin szót nominativusi alakjukban vettük át (plébános, fiskális, kalamáris sat.); itt nincs tehát más tenni valónk, mint kimondani, hogy *deszka* szavunk a szlávtságból való.

A másik ok, hogy a legvilágosabb tények előtt is szándékosan szemet hunyunk, az a hagyományos kicsinylés és elfogultság, a mely néhány közmondásunkban is nyilatkozik s a mely szégyennek, lealázónak tartja, hogy a vitéz és hős magyar nép, a mely ezer év óta úr e hazán, a meghódított s „nála műveletlenebb” népektől tanulhatott volna valamit. A műveltség magaslatán álló latin, olasz, német néptől okulni, ebben nincs semmi lealacsonyító, de hogy a „tótira” rászorultunk volna, mi büszke, nemes magyarok, azt csakis ellenségeink, no meg a minden hazafi érzésből kivetkőzött „slavista-ortologusok” állíthatják.

A tudomány célja, hogy földerítse, mi a való, mi az igazság; s e cél elérésében egyedüli kalauza, vezére az értelem és okszerűség, a szív és érzelem a tanácsadók sorából ki van zárva s e munkálkodásban egyáltalában nem vehet részt. Ha tehát Brassai nem csupán látatlanban s minden előzetes kutatás nélkül nagyobára szíve szavára hallgatva itélne, hanem minden szükséges tudományos készlettel fölfegyverkezve azzal az elhatározott szándékkal látna a munkához, hogy csupán az ész tanácsadót követve részrehajlatlanul végezi bíráló tisztét, s a nálunk hirhedtté vált dolgozatnak: „Die slavischen elemente im Magyarischen” minden

egyes cikkelyét lelkiismeretesen megrostálná, a mennyire ítéletének józanságához semmi kétség nem fér, szavamat teszem rá, hogy a hitelhagyott Julián szájába adott szavak röppennének el ajakáról: Vicisti me Galilaeae! — s megtérne.

SZARVAS GÁBOR.

A MAGYAR HANGRENDHEZ.

S z a r v a s Gábor olyan világosságot derített a magyar hangrend ama kérdésében, melyet a Nyelvőrben fölvetettem volt, hogy nem lenne több mondani valóm, ha nem volna módomban egy eddig nem méltatott oldalról pótolni ki a mondottakat.

Három kis gyermekem van, a fiam még nem tud beszélni, tehát nem vehetem számba: nagyobbik leányom negyedfél esztendőös, a kissebbik harmadfél, tehát immár megnyilatkozott a beszélő tudományuk. Semmi hangjuk, semmi szavuk, semmi mondatuk nem kerül el figyelmemet. Jegyezgetek, s talán majd beszámolok egyszer a gyermek-nyelv dolgában szerzett tapasztalataimról. E följegyzések közé vettem azt is, a mit már most el akarok mondani.

A nagyobbik leányom tisztán ejti az *ő* és *ü* hangokat, sőt nagyon is szereti őket, de nehezen tanulta meg a *k* hangot; ellenben a kissebbik leányom korán kiejtette a *k*-t, de a beszédje főképen abban üt el a nagyobbikétól, hogy legelső megszólalása óta mind a mai napig nem tud *ő*-t és *ü*-t ejteni, amazt *o*-nak, emezt *u*-nak ejti; például már akkor, mikor beszélni kezdett, a *fül*-et *pú*-nak, a *tűs*-et *tú*-nak mondotta, ha *föl* akarta magát vetetni, azt mondotta *pó*. Nagyobbik leányomtól a *cipő*-t *pűpő*-nek hallotta, ez az *ő* ajkán *pupó* lett; egy egész mondatát jegyeztem föl erről: *Lē pupó, papa pó*, értsd: *Lē* (jött a) *cipőm*, *papa* (huzd) *föl*. A vörös kötője neki *vojos totó* volt, de még most is *vojos kotó*. Jön (gyün) a *papa: dun a papa*. Beszédje most már szépen fejlődik, értelmesen kezd beszélni, de az *ő—ü* dolgában nem enged; elmondhatja előtte az ember akárhányszor, *ő* bizony csak az *o—u* mellett marad. Legföllebb akkor jó zavarba, ha azt kérdem: mond leányom *sor* és *sör*. Megütözik és nem is próbál felelni.

Azonban ebben a jelenségben az a legérdekesebb, hogy ez a kiejtésbeli fogyatkozás milyen kényszerítő erővel hat az ugyanazon szavakba együvé kerülő többi hangokra is. Ha valamely szó-

ban *ö* vagy *ü* hang volna, de *ő* *o*-nak vagy *u*-nak ejti, a szónak minden következő magas hangja mély hangúvá lesz, kivéven a vegyes hangú *é*-t, *i*-t, *í*-t. Elő felé a már kiejtett magas hangokra persze nincs ez hatással; pl. üveg: *uvag*, könyvet: *konvat*, kötötte *kotottu*, lepődő: *lepodó*, eltörte: *el-tojta*. Ha ölbe kívánczik, azt mondja: *olibu* (ölibe). Ha mérges, hogy szinte elkékül, kikap, s aztán bocsánatot kell kérnie papától is, mamától is. Rendesen megkérdem, miért kaptál ki; szepegve vallja meg: Azéj, mej *el-ki-kútam* (elkékültem). Kis fekete lány lévén, a családi neve *fekete*, azaz az *ő* korábbi kiejtése szerint: *tetete*; magáról még rendesen harmadik személyben beszél, illetéknépen: Elszakatt a Tetete *kotinnya* (köténye) avagy *kotója* (kötője). De már első személyben is mond egyet-mást, pl. *el-tojtam*: eltörtem. Épen most mondja a kis öccsének: Nő *szemetojjunk*: (szemetöljünk) a papa szobájában.

E mély hangúságnak legszembeötlőbb példája az *előke* szó. Eleintén úgy tanulta, hogy *e-eke*, a mikor még a kis nénye is így mondotta; de mikor már ez *előké*-t mondott, *ő* is észrevette a helyesebb nevét, azóta *előka* lett az *ő* nyelvén. Ebben a gyakran előkerülő szóban annyira megrögzött a mély hangúság, hogy még tovább képezve is *előkáját* mond; holott pl. a *kojta*: körte mellett ott van a *kojtét*: körtét. Az *é* megmaradására példák: *kotés* kötés, *kozé*: közé, *mogé*: mögé. Azonban az *é* megmaradása nem változtat a szavak mély hangúságán, pl. a mama *kotésa*: kötése, *csongatésra* (csöngetésre) *begyutt* (begyütti) a dada.

Igen érdekes a jelentő mód jelen idejének egyes számú harmadik személye. Ezt, ha maga beszél, így alkotja: Tetetét a mama *ótosstattyá*: öltözteti; ha kis öccse (Zoltán) vizes pohárhoz nyúl, rémülten figyelmeztet bennünket: Zótán min *ki-dontya* (mind kidönti), má *ki-dontlotta*. Hogyha azonban eleje mondom: mond kis lányom: öltözte-ti, akkor így mondja utánam: *ótossta-ti*; csak ha nagyon szótágolom: *öltös-teti*, akkor ejti két külön szóként: *ótoss-teti*. Ezt a fölbontást más, neki ismeretlen szó eleje mondásával is elérhetjük, pl. a mi könnyen törik, az az én lányaimnak *törös*, törös baba, törös fésű, kissebbik lányomnak *tojós*; megpróbáltam eleje mondani: *törékény*, utánam mondotta: *tojé-kény*, sőt *tojó-kény*.

A harmadik személy ragozására nézve különben még azt kell megjegyeznem, hogy nemcsak a kissebbik, hanem a nagyobbik lányom is mond olyanokat, hogy *kérje*, a helyett, hogy *kéri*, a

Vëra *ötösstesse* (öltözteti) a babáját, a Vëra *szeresse* (szereti) a tejet, Vëra kér még. Épen most kérdem: ha megint szemetöltök ki szedi össze a papirosokat; a kisebbik feleli: A Tetete *ssédje ossza* (szedi össze).

Figyelemre méltó, hogy a külön szóként is jól ismert *föl* igekötővel összetett szavakban annyira érzi a külön válást, hogy ennek *fol* mély hangú alakja nem teszi mély hangúvá az egész igét: *fol-tettem, fol-vejte, folvëszti*. A *fol-ötösstattyn*: felöltözteti természetesen nem a *fol* hatására támadt.

A nagyobbik lányom beszédjéből is találtam egy ide vágó följegyzést: Mamám az én ruhámat rózsaszínnal varrod? Egy-séges mély hangú szónak érezte a *rózsassin-t*, szakasztott azon módon, mint mikor engem azért nevettek ki, hogy honvédnak mondtam a honvédet.

A gyermeknyelvnek ezeket a nyilvánulásait figyelemmel kísérem már, mióta csak gyermekeim beszélni kezdtek. Följegyzéseim nem voltak arra szánva, hogy a vitatott kérdésben bizonyítékokul rántsam őket elő; de annál bizonyítóbb erejűnek tartom kisebbik lányom beszédjéről tett megfigyelésemből ezt az önként kínálkozó jelenséget. Mennyire a magyar nyelv természetéhez kell tartoznia a magyar hangrendnek, milyen kényszerítő erővel kell nyilvánulnia, hogyha azt a kis harmadfél esztendő teremtést az ismertetett módon való szöejtésre készíti.

Jól mondja Szarvas Gábor, hogy 'kérdésünkben tehát az irodalom tanuságára való hivatkozás a hiteles népies használat ellenében teljesen erő nélkül való'. Ime, én meg a hiteles népies használatot a romlatlan érzékű gyermek kiejtésének törvényszerű voltával erősítem meg.

De nehogy valaki azt vesse ellenem, hogy én mesterségesen szoktatom ez ejtésre a kisebbik lányomat, kijelentem, hogy inkább magamat is egészen meglepett az a jelenség, s ma már, a gyermek növekedtével, inkább magam is szeretném őt az *ö* és *ü* hangok kiejtésére tanítani. Aztán meg a harmadfél éves kisebbik lányomnak nem is én vagyok a nyelvmestere, hanem a negyedfél esztendő nagyobbik leányom. A mit ez megtanul, azt tanulja el tőle a kisebbik, de avval az átirással, a mit cikkelyemben ismertettem.

Igaz, hogy gyermekeim romlatlan nyelvérzékén öröködünk. A feleségem csakis magyar cselédet fogad, gyermekeink csakis magyar beszédet hallanak. Azt pedig meg nem tűröm, hogy a cselédem afféle fővárosiaskodással olyanfélekre szoktassa gyerme-

keimet, hogy kérem fölvenni. Attól az általánosan elterjedt nyelvgyilkoló botor szokástól meg épen borsózik a hátam, hogy szegénykék mellé német cselédet fogadjak nyelvmesternek.

CSAPODI ISTVÁN.

,REGE' ÉS ,MONDA'.

Multi rixantur de lana saepe
caprina. Horatius.

Összeakad egymással az uccán két telivér palócfiú.

— Tudod-é Petyi, hoty híják a mienk új kántorónkat?

— Tuom hát, Simid!

— Nem igaz, Esmid!

— De Simid!

— De Esmid!

— De bioñ Simid!

— De bioñ Esmid!

És addig-addig, hogy a sok Simid-Esmidből üstökvonás kerekedett s a két fiókhazafi palóc létükre amúgy magyarosan megdolgozta egymást s a maga igaz jussából egyik sem engedett egy körömfaradéknýt se.

. . . Ez a Simid-Esmid zsongott mindegyre a fülemben, a mikor sajtó alá rendezés alkalmával a 'Rege és monda' című fejtegetéseken végig küzdöttem magamat. — Tudja-e uram, magyarul mi a *sage*? — Tudom hát, *monda*. — Nem igaz, *rege*. — De bizony monda! — De bizony rege!

Vég h Endre a Közoktatásban egy értekezést bocsátott közre, a melyben azt iparkodott kimutatni, hogy a mit a német *sage* szóval fejez ki, annak a magyarban nem a *monda*, hanem a *rege* a helyes egyértékese. Nézetének megokolását azzal kezdi, hogy a *rege*, *reg*-(vel), *régi* és *öreg* egyazon hajtású szók, a *rege* tehát *régi*, történeti alapon nyugvó, de költött részletekkel megtoldott elbeszélés. E fejtegetés s a belőle vont következtetés ellen Sebestyén Károly állott ki a porondra (Nyr. XXI.343—348), s kimutatva, hogy a *rege*, a mint Végh állítja, nem egy töről fakadt a *reg* s *régi* szóval, az értekezőnek idézett megállapítását, hogy a *rege* történeti alapon nyugvó elbeszélés, nem fogadja el, hanem a *monda* mellett tör ládsát. A mint olvasóink a szeptemberi füzetből értesültek, Végh Endre Sebestyén cáfolatának aaptalanságát igyekszik kimutatni s előbbi megállapítását egy és más újabb adattal is támogatva tántorítatlanul főntartja.

Az alaptétel, a mint már az imént hallottuk, a melyre Végh az ő *sage* = *rege* következtetését építi, összefoglalva ekként hangzik: „A *reg*(vel), *rege*, *régi*, *öreg* ugyanegy törzsöknek a sarjadékai”. Ez állításához, noha tarthatatlanságát Sebestyén kimutatta, a Nyelvőr hasábjain közlött cáfolatában is erősen ragaszkodik, a mint következő szavaiból kiviláglik: „A *rege* rokon a *régi*-vel s nem ellenkezik az *öreg* szó jelentésével”. Közös származásukat két tekintéllyel bizonyítja. Az egyik senki más, mint Budenz, a ki Végh szerint világosan mondja, hogy a *reg*, *rege* megtalálható a *régi*-beli *rég* (*rége*) töben. Úgy van, szóról szóra így áll ez a MU-Szótárban; csakhogy az ott idézett *rege* a *rég*(vel) szónak teljesebb alakja, tehát nem *rege*, hanem *rége*, s az előbbi úgy viszonylik az utóbbihoz, mint : *fél* : *fele*(barát). *gyak* (NySz.) : *gyaka* (Tsz.), *lak* : *laka* (Kislak : Kislaka), *egyház* : (Kerek-) *egyháza* sat. Végh tehát nagyot tévedett, mikor a zárthangzós *rég*-nek fölvelt szintén zárthangzós teljesebb *rege* alakját egynek vette a *rege* szóval, a mely a MUSzótárban elő se fordul. A *rege* és *régi* rokonsága e szerint pusztá *rege* : delirium, aberwitz (MA.⁴). A másik tekintély a NSzótár, a melyben Végh szerint az az állítás olvasható, hogy „a *reg* megkurtított alakja az *öreg* szónak, mai származéka pedig a *régi*”. Erős fokú jóhiszeműség, a mely, ha egyebet nem, csak az *öreg* szóra vonatkozó furcsaságokat végig olvasva, a NSzótárnak ama származtatásában megnyugszik, hogy a *régi* az *öreg* szónak eresztéke.

Ez alaptételre épített következtetése tehát, hogy „a *rege* *régi* és nagy (= *öreg*) eseményeknek elbeszélése”, minthogy az alap maga ingoványra van rakva, magától összeroskad.

Sebestyén véleménye szerint a *rege* elvonás útján a *regél*-ből keletkezett. A dolog épen megfordítva áll, nem a *rege* támadt a *regél*-ből, hanem a *regél* a *regé*-ből. A *rege* ugyanis, valamint a *regő* és *regel*, maguk is származékszók, a melyeknek világosan látható alapszavuk a *reg* ige. Sőt még maga ez a *reg* se gyökérszó, hanem csak származék. Elég nagy számú példát szolgáltat nyelvünk oly fajta hangutánzó igékre, a melyek a gyakorító *g* képzővel egyes állatok hangjának utánzásán alapulnak. Így az *ökör bö-g*, a *galamb bú-g*, a *bagoly huh-og*, a *veréb csip-og*, a *szarka cser-eg*, a *holló kár-og*, a *disznó rőf-ög*, a *macska nyáv-og*, a *kigyó süss-ög*, a *méh süm-mög*. Ezekhez sorakozik mindenestre a *re-g* is, a melyben a *re* a békák hangját többé vagy kevésbé hiven iparkodik utánozni. Ettől külön

állónak s más fölfogáson alapulónak kell tartanunk a vele teljesen egyértékű *rek*-eg cselekvés szót. Az igenévi *rege* tehát, a mely kezdetben minden bizonnyal valamely főnévnek csak jelzőjeként állott, pl. *rege* szó, s később egymaga vállalta el az összetétel jelentését, voltaképen annyit tesz, mint: *kuruttyolás* (karattyolás), *brekegés*; s innen átvitten: „üres, haszontalan fecsegés”. Végh ugyan azt hiszi, hogy a *reyél* jelentette eredetileg a *fecsegést* s ezt vitték át később a békák brekegésére: „miért ne viheték volna át a székelyek a kelleténél több beszédet a békák brekegésére is?”, de ennek a nézetnek épen olyan értéke van, mint volna annak az állításnak, hogy a *kelepel*: „Ugyan ne kelepelj annyit!” eredetileg a szószátyárság kifejezése volt s csak átvitelesen alkalmazták a golyák hangjára.

Bármennyire töröm is rajta a fejemet, hogy nyitjára leljek, semmikép se tudom megtalálni a rejtett kapcsolatot, a mely a következtetést az okkal egybefűzi s összetartja, midőn Végh fejtegetése további folyamában a *rege* és *régi* egységét ezenképen bizonyítja: „Beóthy a Pannonia megvételéről szóló éneket a fehér ló *regéjének* nevezi; ennek kezdő sora pedig így hangzik: emlékezzünk *régiekről*”. Ebből tehát, úgy véli, világosan következik, hogy a *rege* és *régi* származásilag egy azon szók. Hátha Beóthy véletlenül a fehér ló *mondájának* nevezte volna e költeményt, vajjon a *monda* is egy eredetű volna a *régi*-vel? Nézetének igazolására még egy csattanós bizonyítékot idéz: „A későbbi századokból épen a NySzótárban találunk ilyen s hasonló példákat: Vajki *régi rege* ez!”, továbbá: „Vagy ha a regében nincs meg a „*régi*” fogalom, ugyan mit érthetnek újabbkori költőink a *rege* alatt, midőn „*agg regéről*” beszélnek?” E kérdésre világosan megfelel Baróti-Szabó, a ki a régi jeleseknek ezt a mondását idézi: „*A g g szó, de igaz*”; s még világosabban Zrinyi: „*Meleg kávé mellett a g g szót kovácsoljunk*” (ASir. 55). *A g g szó* tehát s vele az *agg rege* is ugyanaz, a mit *ma pletykának* mondunk.

Arra az állításra pedig, hogy az *öreg* származásilag rokon a *rég*, *rege* és *régi* szókkal, egyszerűen kár a szót vesztegetnünk.

De fogadjuk el, hogy mindaz, a mit értekezünk e rokonságról állit, tiszta valóság. Mi következik belőle? Az semmi esetre se, hogy a *régi* és nagy események elbeszélését szükségképen *regének* kell neveznünk. Ha a nyelvtörténetben olvasni megtanultunk, egész sora áll rendelkezésünkre a példáknak, melyek arról tanúskodnak, hogy a nyelv szavainak egy jó része idő folytán eredeti

jelentését elvesztve, más értelmet öltött magára. Az *ágyú* szónak még a codexirodalomban csakis ‚werkzeug‘ volt a jelentése, a mely teljesen kihalt s helyébe a ‚kanone‘ lépett; a *ravatal*-nak a régi irodalom csakis ‚steuer‘ jelentését ismerte, ez azonban ma végkép kiveszett s helyét a ‚katakalk‘ foglalta el; *barát* eredetileg ‚testvér‘, ma ‚freund‘ és ‚mönch‘; *paraszt* elsöbben ‚einfach, gerade, schlicht‘ jelentésben járta, ma már csak ‚bauer, landmann‘ és ‚grob, ungebildet‘ értelmét ismerjük sat. sat. Van továbbá egy elég jelentékeny számú csoport, a melyek hajdanta egy jelentésben szerepeltek, idő multával azonban egyikük eredetijétől eltérve, más, rokon értelembbe csapott át. Ilyenek *jóság* és *jószág*, mind a kettő ‚güte‘ jelentésben volt járatos, ez utóbbi azonban ma csak ‚das gut, vieh‘ jelentésben él; *ország* [*urusság* HB.] és *uraság*: ‚gebiet‘ (Uraságiban sok romlott templomokat megújított Hoffm: Préd. 15. Birodalom és uraság: ditio et dominium Com: Jan. 143), ez utóbbi ma ‚herrschaft‘; *boldog* legrégibb emlékeinkben még egyértelmű volt az idegenből került *szent* szóval (Bovdug Michael archangyel HB. Mi atyánk, bodog Ferencz minden ő mivelkedetiben istenhez volt hasonlatos EhrC. 1), mai nap már általában: ‚glücklich‘; hasonló változáson ment a *szerelem* keresztül, a mely kezdetben a *szeretet*-nek egy jelentésű párja volt (Szerelmes brátim HB.), ma csak a nemi szeretet kifejezésére szolgál; *szó* és *ige* régente valamint ma is, annyi mint ‚wort‘, de már származékaikban: *szósat* és *igészet* különváltak s ez utóbbi a mai beszédben csak ‚bezauberung‘ jelentésben járja; ugyanegy fogalomnak kifejezői voltak még: *kórság* és *betegség*, *bitang* és *szákmány*, *cinkos*, *hássártos* és *játekos*, a mint azonban az élő beszéd tanúskodik, e szópárok közül az első tag értelme több-kevesebb változáson ment keresztül s ma a *kórság*: ‚epilepsia‘, *bitang*: ‚herrenlos‘ és ‚misszethäter‘, *cinkos*: ‚gauner‘, *hássártos*: ‚zänkisch‘ sat. sat.

Mind e példákból látható nemcsak az, hogy egyes szóknak értelme idő folytán többféle változáson megy keresztül, hanem világos az is, hogy a nyelv gazdálkodó szelleme gyakorta a teljesen egy-jentésűeket külön választja s egyiküket más célra alkalmazza; valamint látható e példákból az is, hogy egy és más szónak mai értelme ellenében az eredeti jelentésére való hivatkozás egyáltalában nincs helyén. Hogy a rokonértelműek közül melyiket választja ki magának s melyiket alkalmazza egy új fogalom jelölésére a nyelv, az saját tetszésétől függ s e jogán nem ejtethet csorbát semmiféle szörszálhasogató okoskodás.

Hogy a költői műfajok nevezetei, valamint általában a tudománybeli műszók nagyobbára szintelenek, keveset mondók s nem is annyira kifejezői, mint inkább csak jelképei a fogalomnak, arról könnyen meggyőződhetünk, ha csak néhányat, az ismertebbeket tesszük vizsgálatunk tárgyává. A hőskölteménynek elfogadott s általában használt görög kifejezője *epos* eredetileg: „szó, mondás”; *poëma* és *drama* tulajdonképen egyet mondanak, mind a kettő annyit tesz mint: „tett, cselekedet”, s amaz ma „költemény”, emez „színmű”; a szomorújáték, *tragoedia* szószerint annyi mint: „bákv. kecskedal”, *comoedia* pedig: „falusi v. vigalmi dal”; *idyllium*: „képecske”; *epigramma*: „fölrát”. A latin nevezetek közül elfogadottak: *satira*, eredetileg annyi mint „telt tál, vegyes gyümölcs, konfekt”; *fabula*: „mondatocska”. A német *sage* is csak annyit mond, mint: „szó, beszéd”; a *märchen* pedig: „hírecske” sat. sat. Mind e nevezetek pusztán esetlegesek s a dolog lényegét vagy egyáltalán nem, vagy csak kevésbé érintik.

Midőn az első, a ki irodalmunk történetét megírta, Toldy Ferenc, azon föladat előtt állt, hogy az egyes műfajoknak nevet adjon, az elbeszélő költemények nevezetétől a következők ajánlkozta neki, a melyeket bizonyára Sándor István „Szókönyvéből” válogatott össze: „*Mese*: aenigma v. fabula, *mesélni*, *mesésni*: narrare, recensere; *mesés*: fabulosus. *Rege*: vetus fabula, carmen v. cantilena; *regeáros*: nugivendus, nugigerulus; *regélni*, *regésni*: narrare res fictas. *Monda*: rumor, fama, sage; *mondamonda*: sermocinatio, confabulatio”.

Ezek rokonértelmű s majdnem egyértékű szók lévén, mint-hogy még egyikük se volt valamely határozott fogalom jelölésére lefoglalva, egészen szabad tetszésére volt bízva a választás; s Toldy következőkép állapította meg s használta e nevezeteket: *mese*: fabula („Az aesopusi mese két jeles mívelőt talált, Pesti Gábort és Heltai Gáspárt”); *rege*: költött elbeszélés („Regeiróink közt legrégibb Istvánfi Pál, ki 1539-ben irta Volter és Grizeldisz historiáját”); *monda*: történeti alapon nyugvó költemény („A monda-költészet a nemzet viszontagságait, hősei bajnoki tetteit foglalta magába”). S Toldynak e meghatározását követői minden aggodás nélkül, s egészen helyesen, elfogadták. S ezt a megállapodást, a mely ellen semmi számbavehető ok nem szól, ma fölbolygatni s ezzel csak zavart idézni elő, jó okkal tanácsolni nem lehet.

Ezzel a rege-monda kérdésről egyszer s mindenkorra napirendre térhetünk át.

SZARVAS GÁBOR.

A LOZSÁDI NYELVJÁRÁS.

III. Jelentéstani sajátosságok.

Igen gyakori jelenség a lozsádiak nyelvében az egyes szók jelentésének módosulása, avagy épen teljes elváltozása. Ugyanis egyik vagy másik szó nemcsak hogy szűkebb vagy tágabb értelemben használdik igen gyakran, mint a köznyelvben, hanem valamiféle rokonsági kapcsolat alapján egészen új jelentésben is.

Ezek szerint az e fajta jelentésváltozásokat a következő csoportokba szokás sorozni.

α) A jelentés szűkülése, mikor a szók jelentése úgy módosul, hogy ama rokon dolgoknak, miknek a megnevezésére szolgált, szűkebb, kissebb körére korlátozódik; pl. Telepëgyík le: üljön le. Sürü harasztja [levele] van ennek a fának; még nem harasztosak a fák. Keriksár: szekérkenő. Marha: szarvasmarha. Haggya el ked Sárít a széktetőbe [táncba]. Ház: szoba.

β) A jelentés tágulása, mikor az egyes szók jelentése a dolgok nagyobb körére terjed ki a közhasználatban elfogadottnál; pl. Kihánta [kivitte] a szemetet. Béhánta [belevetette] magát a kútba. Félhánta [félvetette] magát a lúra. Félhánta [földobta] a kűet a házra. Az után keresztül hullatt [dőlt] a körtefa. Engeszteld ki az ajakát, ada fagyatt az ablakra. Miér rakta [tette] az ablakra. A toebbi atyafiak kœzül minket se választja [hagya] ki. * Hattá [engedte] magát előre, hát úgy nyerték tülle a pinzt. Akkar æsseszámalak [összegyűjtők] húsz vidér bart. Már elmulatatt [töltött] tizenhárom ívet. A már el is mult: meg van csinálva. Ugy mangyák [hivják] Kincsës. Mëgszëmëlük [megvizsgáljuk] jól a lámpánál. Eloszt: széthány, tapos fővenyet, szalmát. Kiadó: bõköltő. Mët igen kiadó k [pazarlók] ôtunk, toebbet attunk ki, mennyit bévettünk. Te ide rendbe [a sorba] fekügyél le. Nem irtëm a rengyit: nem tudom a módját. Rengyekbe jár: gondjukat viseli, gondozza. Forgógy [siess] hamar. Megkœrmedzik [gyengén megfagy] a sár. Bétapasztatta [betömte] a kútat.

* Úgy ennél, mint az előbbi és következő példánál is a közismeretű jelentés is megvan.

K. S.

γ) A jelentés teljes elváltozása, midőn valamely szó az eredeti jelentésével rokonságban levő fogalom kifejezőjévé lesz. Az ilyen fogalmak között a rokonság valamely hasonlóságon és szorosabb belső kapcsolaton alapulhat, a mik egyik fogalomra gondolva önkéntelenül eszünkbe juttatják a másikat; pl. Az a gërbe [rossz lelkű] nótárius kicsalt a kezemből. Rút hely: járhatatlan, rossz hely. Ráma z d i t t a t t o [ráiratta] a birtakát a felesigire. Sak jó, sak rassz lefardult [eltelt] azóta. Meghajítalak éggy gallyal [görönggyel]. Be g a l y a s [göröngyös] az út. Mënny el te példa: te csúf, utálatos. || Csak aunét vëszi elé a hideg az embért a lábától. Ű nem húzó d a t t [idegenkedett], csak hattuk őna. Aszt hallatt y á k [hírlelik], hábaru lész. Hú z h a z z a : szereti. A r s z á g a l : utazik, széjjel jár. Akármiféle szapadaradás lész, félén szülik. Sajnas: bűnös. || Éggy anya csál [szül] ngy-üt gyermekét. Elvágta [elkaszált] a ritemét. A barsót eltettük [elültettük] már. Kúdarabé csinálódzék [változék]. Akkarára csinálódzék [változék] mind éggy nagy bihaly. || A hun más jár nagy k é g y e s ë n n [vigan], én alt já rak keservesënn. Nagyann még vagyunk neheztelve [terhelve] adókkal. Ullan felelet [feltétel] alatt. Jaj magam! hogy v í l e k ë d i k [veszekedik] vala az urával. Ne t u s a k a g g y [szorgalmaskodj] úgy, mët úgy sem léssz milliamas. I d v e z ü l t e n v á r t á k : nagy örömmel várták. R a g a d a m á n y : toldalék; hozzátoldott rész pl. épülethez.

A hasonlóságon alapuló jelentésváltozás az is, mit a gúnynevekül használt szóknál tapasztalunk. Ugyanis a nép maga közül egyeseket valamely föltűnő testi vagy lelki sajátsága avagy valamely tette, sőt mondása nevével ruház föl tréfásan. Az élő személynék ilyen nevei, az ú. n. gúnynevek, néha még a maradékain is rajta száradnak annak, a ki megérdemelte s megszerezte azokat, és néha arra is szolgálnak, hogy hasonló nevű személyeket megkülönböztessenek egymástól. Lozsádon a következő gúnyneveket jegyeztem föl.

M o n u i ; az egy cigánynak volt a neve, kihez színre és termetre hasonló volt az, a kire ráruházták. F e j í r h a j ú , a hajáról nevezték így. B a g y ó : bohó, bambaságáról. P e n z s i , szájasságáról. G e b e r i c s , fukarságáról. K á b a , esze fogyatékoságáról. M u s z k a , durva, vad természetéről. K u r u c , szigorú, tréfát nem ismerő természetű. || V á s z o n , férfi létére a vászonnal szeretett bibelődni. P u j k a , hasonlóképen férfi, ki sok pujkát tartott. H a j d u ,

az apja foglalkozásáról. || K u r e t y = káposzta, az apjánál bent a házban az ajtó mögött állott télen át a káposzta. M u k i; oláh szó: taknyos.

Néha a nép lelkében élő humor, tréfás gúny avagy épen komoly életigazság kifejezésére, néha meg épen egyszerű gondolatok hathatósabbá tételére, egyes sajátos fűzésű szócsoporthoz, különös értelemben használt szólások keletkeznek, miknek folytán az ilyenek jobban bevésoódnak a lélekbe és állandó formáivá válnak ama különösebb gondolatoknak és biztosítják megmaradásukat. Erre szolgál az a ritmikus szerkezet is, mit az ilyen mondások legtöbbszörnél találunk. Ezek a nép pregnans kifejezései, melyek sz ó l á s m ó d o k, k ö z m o n d á s o k és találós mesék neve alatt ismeretesek.

Minthogy a szójelentés kisebb-nagyobb módosulása ezekben is észrevehető, ide irok néhány lozsádi különlegességet ezekből is.

S z ó l á s m ó d o k. A szemém mind att őt. Ez az ember nekém csudám: gyűlööm őt. Nem lett őna csudám: nem csodáltam volna. Mi a csudám! Jaj magam! mit csáljak mast! Rengyékbe jár: gondozza pl. a barmokat. Rájak sőtítség marada: sőtétben maradának. Mégvirasztá isten. Elvágják a haját: katonának viszik. Arra vitt magyar termetém; t. i. hogy elvigyék katonának. Aszt én nekéd még az arradra hányam. Szive-dübbenve látta. Első volt a nyerisbe. Ügyelnek a nevemre: ismeretes, jó hire van a nevemnek. Kigyózheto akár vínnek, akár ifjunak. Uram légyén hálád! A többi világ nem ismerhette: a világon más... Mindén világ ablakára felsütött a nap sat: egész világ. Rassz kedve írkezik. El van mulva a világ sara koztúl. Nekiáll (elkezd) szabni Plutót. Jól pattan neki: vált az esze. Zápar kőnyvei hullanak. Micsa dalag?: miféle dolog. Álamba merül. A búza ellangalt: kiaszott a földből. Ullan szárazság őt, hogy az eleven föld is felhámlett. (T. i. mikor szántottak, a művelni nem szokott alsóbb réteg is). Két álló hétig. Haragba gyűttek.

K ö z m o n d á s o k. Ha lú nincs, a számár is jó. Igyál tarak, fag a gyamar. Iszunk, vigadunk s a búnak útat adunk. Kutya kutyanak, disznyó disznyónak nem ássa ki a szémit. Éssze van mēnve, mind a Kranyikné teje. Sak beszídnak sak az alya. A halál a fiataltúl nem szígyelli, az ceregtyúl nem fil s mind a kettőt éggy-formán viszi.

T a l á l ó s m e s é k. Szörēs icsántam, a nyakamba rántam. Mi az? — Cundra, kis daróc kabát. || Künn is dabb, benn is dabb.

Mi az? — Ablak. || Fa tetejinn fitty. Mi ez? — Astar. || Az urak a zsebikbe gyűttik, a parasztak még elhánnyák. Mi az? — Arrfúvás; egyik használ zsebkendőt, a más nem. || Ángyam asszon nagy inge, tocmínytelen sak főttya. Mi az? — Szabad tűzű, zöld és más színű téglából rakott kályha. || Van éggy tyúkam, a földbe tajik. Mi az? — Fakhagyma. || Hasszu-hasszura nyullik s mégin ésszekucaradik. Mi az? — Gumi szalag. || Útan menyén hängérit, hátán viszi kendérit, ha nem szánnám embérit, meggyújtanám kendérit. Mi az? — A juh.

Az eddig ismertetett jelentésváltozások alakváltozással nincsenek kapcsolatban, vagyis olyan fajták, melyeket Simonyi anyagi jelentésváltozásnak nevez. Ezek mellett akadunk nyelvjárásunk körében a köznyelvből ismerteken kívül is olyanokra, a melyek alakváltozással kapcsolatban származnak. Ilyenek a képzés útján keletkezettekből: *ládikó*, *libuska*, *kakiska* és *bátyos* kicsinyítő képzős főnevek; továbbá: *szózat*: szó, beszéd, *dufasódás*: döngetőzés, *hasmánt*: haslag, hason fekve; *ivákol*, *csipákol*, *sivánkdik*, *javánkadik* frequentatív képzésű igék. „Jó hagy az isten madarat is *termesztett*”. *Tagadus*: unitárius. „Jabb rendvést elvigeztük a munkát”. *Ragadamány*: ragaszték, toldalék.

Összetétel folytán keletkezők: *kieszméledik*: kitalálja; *mégcsókalódtak*: összeecsókolóztak; *elfullaszt*: megfűlaszt; *föltanakodik*: összeegyezik; *elváltastatódik*: elcserélődik. — *Mellehatár*, *amafelől*: túl; *emefelől*: erről; *jólekü-tévő*: jötevő; *csitkóznivaló*: csikózó.

Nevezetes a következő igeigyökereknek névszóként való használata: *fitty*: fityegő; *dabb*: dobbanás; *duf*: döngés.

KOLUMBÁN SAMU.

WAGNER FERENCZ PHRASEOLOGIAJA.

A Nyelvtörténeti Szótárban Wagner Ferenc Phraseológiájának * alig van nyoma. Nem keresem e mulasztás okát, bár azt hiszem, meg lehetne abban találni, hogy a különben kitűnő földolgozó jobbára csak a mutatószókat nézte és azt vélvén, hogy az egész szótár alig egyéb a kibővített Páriz Pápainál, minden külö-

* Universae Phraseologiae latinae corpus, congestum a P. Francisco Wagner, Societatis Jesu sacerdote, secundis curis a quopiam eiusdem Societatis Sallustiana, Caesareana, Liviana, Corneliiana etc.

nősebb figyelmeztetés nélkül jutott által a munka 1272 lapján.* Holott ez a mű valóságos portentum, Faludi Ferenc nyelvének kincses háza.

Az irodalomtörténet munkálóinak dolga kideríteni, hogy Faludi Ferencnek mennyi része volt e frazeológia szerkesztésében. Én csak eleve arra figyelmeztetem őket, hogy ha írott adatok nincsenek erre nézve, a meggyőző bizonyíték föltalálható e munkában, mely teli van a Pázmány Péter után legnagyobb magyar prózáiról sajátos szavaival és kifejezéseivel. A Faludi halála után hét évvel, 1786-ban, a Költeményes Maradványok függeléke gyanánt közzétett Jegyzőkönyvnek úgyszólván minden adata benne van a frazeológiában, mely 1750-ben jelent meg. Világos, hogy ez véletlenség nem lehet, annyival inkább se, mert Faludi 1747-ben került a nagyszombati jezsuita könyvnyomtató-műhely élére, tehát legalább is az ő auspiciuma alatt készülhetett a munka. Nem akarok az irodalomtörténetírók dolgába elegyedni és nem is hasonlítatom itt össze a Phraseológiát a Jegyzőkönyvvel — bár ez az összehasonlítás meggyőző volna — csak kifejezem azt az erős hitemet, hogy e mondásgyűjtemény magyar részének szerkesztésében Faludi Ferenc okvetellenül részt vett, ha nem ő volt a fő szerkesztő. Az egész művön rajta az ő magyarságának fényes bélyege.

Nem ez a hely való arra, hogy elmondjam, mennyit köszö-

Phraseologiis, demum apud nos linguis Hungarica et Slavica locupletatum. Editio Tyrnaviensis prima. Cum speciali privilegio Sacrae Caes. Regiaeque Majest. et permissu superiorum. Tyrnaviae, typis academicis Societatis Jesu. Anno 1750. (Itt megjegyzem, hogy az 1775-iki editio Tyrnaviensis altera nem egyéb, mint az 1750-iki első kiadás el nem kelt kötetei, új címlappal. Az ezután következő kiadások fércelmények, teli a nyelvújítás badarságaival.) T. B.

* Nem fűrkésszük mi sem ez alkalommal, kit ér a mulasztás vádja a miatt, hogy több más, hasonlóképen fontos művel együtt a címbeli munka is földolgozatlanul maradt; e megrovásképp hangzó szavakra tartozunk azonban azzal a fölvilágosítással, hogy Nagysziget hi Kálmán, a kinek neve a Wagner Phraseológiája után áll, nem földolgozója, hanem csupán méltatója volt e műnek, s hogy jelességeit kiemelje, mutatványul több kifejezést és szólást is közlött a Nyelvőr olvasóival (XVII.307—314), hogy azonban e csekély anyag se maradjon használatlanul, a NySz. szerkesztősége a Nyelvőrben belőle közlött példákat az illető cikkelyekbe beiktatta; természetes tehát, hogy a rövidített forrással együtt a mű címét is ki kellett tennie, valamint annak nevét se lehetett említetlenül hagyni, a kinek ez adatok kijegyzését köszönhetjük.

S z e r k.

nők én e régi Phraseológiának mint belletrista és fordító; nem magasztalom szinonimáinak bámulatos bőségét, kifejezéseinek tősgyökeres magyarságát; nem dicsekszem el, mily gyönyörűséggel tellett mindig a hazafias lélekben, mely e könyvből annyszor szól. Mindezt azokra hagyom, a kik majdan nálam méltóbban fogják földolgozni ezt a roppant fontosságú munkát. Egyelőre csak a legsürgősebb dolgokat adom belőle: a Nyelvtörténeti Szótárból kimaradt jókora nagy szókincset és a sajátosabb szólásokat. Azért mondom, 'legsürgősebb', mert a Nyelvtörténeti Szótárt használókat vétek egy napig is várni a Phraseologia nagybecsű és sokszor meglepő adataira.

Igazi világosság árad e műből. Gazdagsága rengeteg nagy. Számos eddig ismeretlen szó; ritka, homályos és a NySzótárban csak találomra magyarázott szók egyenes fordítása; igen sok szónak teljesen új értelme, szebbnél-szebb tősgyökeres szólások és közmondások. Hogy mindez nincs benne a NySzótárban, egyik legnagyobb hiányossága e korszakalkotó munkának. Én csak futtatban és időt, helyet kimélve irtam ki ez egynéhány száz adatot, mellőzve sok mindent, a mik a NySzótárban levő dolgoknak inkább csak variánsai, holott ezek is fontosak és szükségesek. Én csak az egészen újat, a legsürgősebbet jegyeztem föl s hirtelen aratásom után a nálam avatottabbak és több idővel rendelkezők még sok szép kalászt fognak fölszedni. Előre bocsánatot kérek azért, ha adataim között akadni fog olyan, mely megvagyon a NySzótár valamelyik zugában. Bár minden adatra nézve igen gondosan vetettem össze a NySzótárt és a Phraseológiát, még sem mernék megeskünni, hogy ilyes botlást nem követtem el. Hanc veniam petimusque damusque vicissim.

Ragaszkodtam a Phraseologia helyesírásához, csak a névelők mellől hagytam el a hiányjeleket. A mi szólás, azt ritkítva adom, mint a NySzótárban is van. A közmondások elé mindig odairtam a *proverbium* rövidítését; de ha a közmondás inkább szólásmivoltú, alá is húztam benne a frázist. A mely deák szó magányosan következik a magyarok után, a fordítás s egyszersmind a Phraseológiában a mutatószó. Más esetekben *mutatja, hogy melyik szó alatt található meg Wagnerben az illető adat. A NySzót. szerkesztőségének saját pótlásait [] között adom; a magam megjegyzéseit () között. A német fordításokhoz csak elvétve folyamodtam, mert a német rész igen szűk szavú és gyakran világosan megbizhatatlan. Kár, hogy járatlan lévén a szláv nyelvekben, nem

használhattam a tót magyarázatokat, a melyek igen bővekeknek látszanak és alkalmasint becses fölvilágosításokat adhatnak egynehány ritka és homályos szóra nézve, a melyet se a magyar szinonimák, se a deák és német fordítások nem határoznak meg kellőképen. Például: *cserés, darvados, gyapor, gyapora, orgovány, pata, pulya, szúk, verőce* sat. Mindezeknek határozottabb definiálása talán sikerülni fog valakinek a tót magyarázatok segítségével.

Azokat a szokat, a melyek a NySzótárban egyáltalában nincsenek meg, † jellel jelöltem meg. Ezek között természetesen van sok olyan, a mely csak összetétele, bokrosulása révén új; de a mintegy 120 novum között van elég törzsököstől új adat is.

A Nyelvtörténeti Szótár [] adatait jobbára csak akkor állítottam szembe a Phraseologia betűjével, mikor az ellenkezés igen nagy volt, vagy mikor határozott félreértést sejtettem. Midőn egy-egy szónak új, jobban mondva a NySzótárban nem közlött értelmét adja Wagner (például: *ádásás, ádia, alak, árnyékos, borong* sat.), nem teszek semmi megjegyzést. De figyelmeztetem a NySzótárt használókat, hogy ezeket a szavakat vessék össze s az eddig nem közlött jelentést jegyezzék a lap szélére. A szólásokat és közmondásokat szintén megjegyzés nélkül adom.

Most pedig következnek jegyzeteim. Munkámnak már is bőséges jutalmát vevém, ha valamelyest sikerült pótolnom a történet mulasztást; és nagy lenne az én örömem, ha az enyémnél avatottabb kéz gyűjtené össze azt a sok magyar kincset, a mi Wagner Ferenc Phraseológiájában még mindig úgyszólván ismeretlenül hever.

†*meg-abrakol.* ,Yó formán *m e g a b r a k o l t á k*: *fustibus vapulavit'.

ad. ,Té r t a d j a t o k: *cedite omnes de via. Levelet vinni, kézhez adni: *litteras perferre'.

ki-ad. ,H a r a g j á t k i a d n i: cave, ne *stomachum in te erumpam; die gall auslassen'.

ádásás: ,bolondság, bolyókasság, kábaság, balgatagság, á d á z á s: fatuitas'.

ádia: ,kép, forma, ábránd, szépség, szép termet, tekintet, á d i a: forma, descriptio, exemplar'.

†*ádiás*: ,ábrázolom, formálom, képzem, á d i á z o m, árnyékozom, el intézem: figuro; gestalten, formieren'.

agyaras. ,A g y a r a s, maró beszéd: dictarium'.

†*tót-agyas*: ,hamis, furtsa, színlett, tettető, alakos, áll-orczás

ember. T ó t - a g y a s férjfiú ez: est homo ingenii occulti, multi-
plicis et tortuosi; *astutus'.

ajánl. Valakihez e b é d r e a j á n l a n i m a g á t: alicui ad
*prandium condicere; die einladung zum mittagessen annehmen'.

alak. Tisztességes, deli termetű ember, szép-*a l a k*: *forma
est plena dignitatis ac majestatis; er ist von einer *ansehnlichen*
gestalt'.

†alított: ,vékony, kartsú, sovány, ősz~~t~~őv~~é~~r, alított, keskeny,
hitvány: gracilis'. (Vö. 2. *alít* Tsz.?)

†ám-asszony. Hadakozó asszony, mint a régi szittyai Ám-
asszonyok: bellatrix. (Ez a nyilván tréfás etimologia az amazonra
céloz.)

el-aprít. ,A mit te rövideden el mondtál, el aprítottál,
örömet hallám még egyszer: quae a te breviter *decursa sunt,
audire capio'.

árnyék. ,Á r n y é k o m a l á f o g a d l a k: semper te *de-
fendam'.

árnyékoz: ,ki írom, ki festem, le rajzolom, le képzem, á r n y é -
k o z o m: expingo, formo'. (NySzót.: [bildlich andeuten.])

bányászna: ,értz, réz, pénz: sárga bányászna: aes; erz
oder kupfer'.

†bék: ,bék antiqu.: pax'. (Mint hogy ezt Wagner Adámi könyvé-
nek megjelenése előtt tizenhárom évvel és az időben írja, mikor
Baróti Szabó Dávid tizenegy éves, Sándor István pedig hat éves
volt, e szót nem érheti a gyanu, melyet a NySzót. a Bevezetés
XIV. lapján fejez ki.)

bérlétt: (bélelt. Csak azért írtam ki, mert Faludi használja
a szónak ez alakját.) *laena.

besséd. ,Prov. Király fia kis Miklós beszéde: fabula'.

†izes-bessédű: ,tréfás, nyájas, í z e s - b e s z é d ű, gyönyörű:
facetos; kurzweilig'.

meg-bódul: ,meg-bódult: *insanus est'.

bolondság. ,Prov. Nem bolondság az uraság: *imperium'.

még-bomol. ,Meg bomlott a kereke: *insanus est'.

borong: ,mindenütt-bújdosó, tsavargó, tekergő, b o r o n g ó:
omnivagus, hin und herschweifend'.

borul. ,Eztet k ö n y v b e b o r ú l t t s z e m m e l m o n d o t t a:
haec inter *fletus dixit'.

borzasztó. ,Haj-felborzasztó csudát szemléltem: *ex-
horruī ad hoc spectaculum'.

†*borsonkodik*: ,valaki ellen fel támadni, zúgolódni, b ó r z o n - k o d n i: *inveho'. (Vö. NySzót.: *bērsēnkēdik*.)

bölcsesség. ,Prov. Jobb a bölcsesség a káposztás kontznál, de: magas a bolondnak: *delectatio'.

†*bunta*: ,szennyes, motskos, item: tarkás, babos tarka, bunta: maculosus; befleckt'.

†szerecsén-*búza*: ,pohánka, hajdina, tatárka, haritska: s z e r e t s e n y - b ú z a: far; korn'.

†*buzong*: ,ismét forrok, buzgok, posgok, b u z o n g o k: refer-vesco; in vollem sud sein'.

†*bűvölés-bájolás*: ,bűjölés-bájolás: cantio'.

cirkál: ,számba venni, tzirkálni: censum ago; schätzen an gütern'. (Ez értelméről a NySzót. nem tud.)

cirkálás. Minden ötödik esztendőben tzirkálás vagyon Sztiziliában, számba vétetik, tzirkáltatik Sztizilia: quinto quoque anno Sicilia *censetur'. (Ez értelméről a NySzót. nem tud.)

†*culás*: ,rongyos, foltos, tzondorás, t z u l á s: pannosus'.

†*fel-csapat*. ,Kegyetlenül meg-korbácsoltatta, fel-tsapatta, meg-rongáltatta: *flagellis hominem atrociter caedi jussit'.

†*csépppegdögél*: ,folyok, ki terjedek, szivárkodom, áradok, terjeszkedem, t s e p p e g d e g e l e k: mano'.

cserés: ,tővises, bokros, cserés-hely: dumetum, ein dornwald'. (NySzót.: csere: [eichenwald, gebüsch]).

csik. ,Prov. Csapta a csikot a lentsével: *assentatio'.

csikó. ,Prov. Bojtorjános farkú csikóból is jó paripa válik: equus'.

még-csikózik. ,Levetette a ló, prov. megcsikózott a lova: equus'.

csinál. ,Prov. Tsinálok én nyelet ebbe a fejszébe: *perficio'.

csipő. ,A ki magát nagyra tartja, két kezét csipőire teszi: homo *ansatus'.

csóvál. ,Hízelkedéssel furta bé magát a császár kedvébe; csóválta a farkát a császár mellett: *assentatio'.

meg-csökkén. ,Szívében meg-tsökkenni: *cadere animo'.

†*csőtört*: ,negyed-rész, fertály, negyed, csőtört antiqu. quadrans'.

†*danolás*: cantio.

darvados. ,Sietséggel köll hozzá látni, nem köll mulatni vagy sokat darvadozni, nem tsak immel-ámmal köll hozzá nyulni:

*festinandum est; man muss eilen. Előtte-forgok, járok, darva do-
zok, bolygok, tsavargok: obversor; vor augen schweben'.

meg-dúl: ,meg dúlok sokat: exupero, überwinden'.

eb. ,Prov. Úgy vannak, mint az ebek s a kutyák: *discor-
dant inter se cives'.

egér. ,Prov. Nem tudok hová lenni, mint a tőbbe esett
egér: quid agam, *nescio'.

ejt. ,Veszélybe ejteni: vim alicui, manus, periculum
capitis *inferre'.

csorba-ejtés: ,csorba-ejtés, hiba, fogyatkozás: defectus'.

álló-eledel: álló-eledel, élés: penus; allerlei vorrath, proviant'.

meg-élemedett. ,Vissza hozza a régi jó rend-tartást; ép lábra
állítva a meg élemedett jámborságot: *disciplinam instaurat'.
(A NySzót. csak [grandaevus; bejahrt] értelmét tudja, míg itt:
antiquus, priscus.)

†ugy-van-ember: ,Tanátsbéli, a ki tsak más szavát javallya,
ugy van ember; prov. én is ugy, mint komám uram: pedarius;
ja-herren'.

-ered. ,Vulg. barátságba eredtünk mi ketten: *fami-
liaritatem cum illo feci'.

†erek: ,béfödött tornázt, erek, eresz, sün, erkély, tsornok:
porticus'.

le-eresskédik. ,Béts-országból Magyar-országba eresz ke-
dett-le a Dunán: ex Austria in Ungariam *navigavit'.

érez. ,Yobban érzi magát a város, jobban folynak
dolgai az ő gond viselése által: *melius habet civitas ejus opera'.

erkölcs: ,igazság, magyar erkölcs: *candor, simplicitas'.

†nap-szökő-esztendő: ,nap szökő esztendő: annus intercala-
ris, *inter'.

fa. ,Prov. Halgat, mint a fa: *lignum'.

†három-fa: ,akasztó-fa, háromfa: patibulum. Vella, villa,
akasztó-fa, három fa, kereszt fa: furca'.

sátor-fa: ,magas ember. Prov. Hori horgas nagy inas. Item:
Sátorfának való: *longus homo'.

ki-fucsar. ,Ennyihány pénzt ki facsart a kezéből:
nummos aliquot *extorsit'.

szű-fájó: cardiacus.

fakad. ,Negyednapi hideglelésre fakadt a nyava-
lya: in quartanam conversa est vis morbi. *febris'.

TÓTH BÉLA.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Még egyszer a ‚mágnesség‘. ‚A magyar hangrendhez‘ című kis cikkében (Nyr. XXII 392—398) Szarvas Gábor igen érdekesen és igen tanulságosan fejti ki, hogy a literátus emberek ajkán forgó ‚mágnesség‘ és ‚mágnesezés‘ szavakat az ész vidék népe (ha ugyan ismeri vagy ismerné őket) ‚mágnesságnak‘ és ‚mágnesezésnek‘ fogná kiejteni.

Elfogadom, hogy ez így van. Nem is ennek mondtam ~~em~~ ellent, hanem ellentmondtam Csapodi István azon kívánságának (Nyr. XXII.341), hogy a természettudományi írók vessék el az irodalmunkban kétszázötven év óta honos és minden literátus embertől ma is így használt ‚mágnesség és mágnesezés‘ szavakat s írjanak és ejtsenek helyettük ‚mágnesezést és mágnesozást‘ (Nyr. XXII.258). Én erre azt mondtam s azt mondom most is, hogy ez helytelen kívánság!

A népnyelvnek, különösen az én ész szülőföldem nyelvének, nincs nagyobb tisztelője senki, mint én. Tudom, hogy a népnyelv az élő forrás, a melyből az irodalmi nyelv táplálkozik; de tudom azt is, hogy az irodalmi nyelv soha és sehol nem egyezett a nép nyelvével teljesen, s hogy az irodalmi szavak (hát még a műszavak!) ejtésében és írásában nem a nép nyelve, hanem az irodalom közmegegyezése a döntő. Nem azért idéztem én, Apáczaitól kezdve maig, annyi irodalmi példát a mágnesség szó írására, mintha a népnyelv mostani vagy majdani kiejtését akartam volna kétségbevonni, hanem csakis azért, hogy megmutassam, mi volt az irodalmi közmegegyezés e szóra nézve, kezdettől fogva maig.

Analog példával élve, kétségtelen, hogy az *agens* szavat *agens*-nek ejti mindenki s kétségtelen az is, hogy az ész népnyelv ragozásában az *agens*-ből *ágensok* sarjadzanak, a mint hogy tényleg így is hívja a dunamenti nép a gőzhajó-állomások vezetőit. De írja-e vagy ejti-e valaki így e többes számot a literátus emberek körében?

Nyelvtanainknak állandó, kivételt nem ismerő szabálya, hogy nyelvünk szó kezdetén két mássalhangzót nem tűr meg. E miatt van a nép nyelvében goróf és karajcár. De kívánhatja-e valaki, hogy ez alapon az irodalmi nyelv is goróft és karajcárt ejtsen.

Szarvas Gábor maga is, noha ‚ész vidék szülötte‘, megvallja, hogy a concertot, a korrektságot és az ágensokat be nem veszi a természete. Higgye el, éppen így vannak a magyar természettudományi írók a mágnessággal; inkább visszafanyalodnának a ‚mag-

netikusra' és 'magnetizálásra', sem hogy mágnesost és mágnesozást írjanak.

SZILY KÁLMÁN.

Beáll a Duna. A Nyelvőr júliusi füzetében Kardos Albert vonatkozva egy régebbi közleményre Jókainak 'A Balaton' című leírásából vesz idézetet a *beáll* helyességének igazolására. Keresvén ezt a 'minden (?) iskolai olvasókönyvben megtalálható gyönyörű tájrajzot', arról győződtem meg, hogy Jókainak eredetileg nincs is ily című leírása. Korda Imre Stylistikájának 91. lapján a nagy regényíró 'A balatoni rianás' cím alatt szól ugyanerről a tárgyról; az igazi címe pedig e leírásnak 'A jég' s olvasható Jókai Arany emberének III. kötetében. A helyes nyomra való visszatérés azért fontos, mert itt körülbelül megtaláljuk a *beáll* magyarázatát s azt is megtudjuk, hogy Jókai a *befagy* és *beáll* között nem érez különbséget.

Az említett helyen ezeket olvashatjuk: 'A Duna be volt fagyva a fel egész Pozsonyig, át lehetett kelni mindenütt rajta' (Arany ember. Népszerű kiad. III.50). Azaz Pozsonyig a Dunának egész felszíne be volt fagyva. Az 59. lapon kezdődik a rianás leírása ilyen formán: 'A befagyott Balaton megragadó látvány, kivált az első napokban. Az óriási tó nem úgy szokott befagyni, mint a folyamok, miken töredékes jégtorlaszok csoportosulnak össze; ez egy csendes pillanatában a víztükörnek egyszerre áll meg, mint a kristály s reggelre ott van az egész vizen a sima, tündöklő tükör'.

Jókai tehát az egyszerre való befagyást, mely az egész felszínen történik, megállásnak nevezi, mint a latin szerint is: fluvius glacie consistit (megfagy a víz PPB.); de nem sokkal hátrább már így folytatja a leírást: 'Mikor a beállott Balaton jegére...' sat.

Úgy hiszem, közel járunk az igazsághoz, ha a *beáll* kifejezést ezek után Heltainál is a *befagy* és *megáll* vegyülékének állítjuk s kimondjuk, hogy ludas e dologban consistere is.

KULCSÁR ENDRE.

Béstellenkédik. Erről a szóról a NySzótárban ez van: *Bécs-telenkédik*: ago indigne, inhonore Kr. [ehrlos handeln]. Nem kevélykednünk, hanem inkább böstelenkedve kell tehát szemérmeskednünk ruházatunkkal (Csúzi: Tromb. 14). Felebarátjára fondorkodva böstelenkedvén, kigyót békát kiált (175). Minden rossz ember ne becstelenkedjék velünk mindenek láttára (Monlrók. XXIV.444).

A Tájszótár nem tud róla; de megvan benne a *bestelen*, *bécstelen* székelyföldi szó, melynek jelentése: 1) útálatos, rút, csúf; 2) idomtalan, esellen, otromba. A NySzótár szerint *Bécstelen*: 1) nullo pretii Kr. [wertlos]; 2) irreverens MA. [inhonestus; unverschämt, unehrlich].

Vajjon megvan-e a mai nyelvben a *béstelenkedik*? És ha megvan, mit jelent?

Bizonyossággal állítom, hogy megvagyom. Szabolcsban és Borsodban sokszor hallottam nemcsak a nép, de az úri rend szájából is. Számtalanszor használta nagyanyám, ki e század legelején született Szabolcs vármegyében. Használok egész önkéntelenül én is, ha alkalom van rá.

A jelentése pedig: 'káromkodik, gyalázkodik, szitkozódik'.

A Kresznerics-féle 'indigne, inhonore agere' és a NySzótárbeli 'ehrlos handeln' képzetét nem költi bennem ez a szó s azt hiszem másban se, a ki ismeri és él vele.

Ez a magyarázat nem teszi előttem érthetővé a NySzótárban levő idézeteket se. Az első idézetről nem szólok, mert kétesnek vagy legalább is csonkának ítélem. Nem volt módomban megnézni a kérdéses helyet Csúzi Zsigmond Evangéliomi trombitájában s a szerkesztőség megjegyzi, hogy 'az idézetek Kresznericsből és Mátyás Flóriánból vannak átveve'. Megvallom, hogy én a Csúzi-idézetet nem értem, akár a Kresznerics magyarázatához, akár a magam tudomásához folyamodom a *böstelenkedve* szót illetőleg.

A másik két idézet pedig csak úgy világos előttem, ha úgy értem, hogy a *böstelenkedvén* és *bécstelenkedjék* — káromkodni, gyalázkodni, szitkozódni. Az 'indigne, inhonore agere' magyarázat az én szememben tüstént homályossá teszi azt a két mondatot is.

Gondolkozván erről a *béstelenkedik* szóról, elért a dilettánsok rendes végzete, egy furcsa etimológia ötlött az agyamba. Hátha nem is a *bécs* törzsökének hajtása ez a szó, hanem egyszerűen a kölcsön vett ol. *bestemmiare*? Mert hogy a jelentése azonagy, az kétségtelen.

Eszmélkedésem ferde voltát csakhamar magamtól is megismertem, bár egy igen illetékes toll azt írta nekem: 'Azt hiszem... megtalálta a szó nyitját'. Valóban első pillantásra úgy látszik, mintha nem is volna lehetetlenség, hogy a *béstelenkedik* atyjafia a *bestemmiare*-nak. Tévelygésemenek azonban megvolt az a haszna, hogy eszembe jutott egy följegyzésre méltó dolog.

Az én nagyanyám, a ki az én szememben a romlatlan régi

magyarság példaképe, a *běstelenkędni* helyett nem egyszer azt mondta: *běstelēlkēsni*. Még mintha most is hallanám, mikor elpanaszolta az anyámnak: „Az udvarost elcsaptam és kikergettem; de az ámbituson még soká *bestelenkedett*”. És másnap azt mondta: „Hallom, hogy Fejérvári (így hívták az udvarost) még aztán a község házánál is *bestelelkezett*.” (Szabolcsi létére az *e* és *ē* között alig tett észrevehető különbséget.)

Azt hiszem, a *běstelēlkēsni* szó nem szorul sok magyarázatra. Nem egyéb, mint a *bēste lēlke* káromkodást használni. Valakinek a lelkét szidni oly erős magyar tulajdonság, hogy megvan mint saját szó is: *lēlkēsődik*. Vö. NySzót.: *Lēlkēsődés*: [exsecratio, maledictio; fluch, verwünschung]. Szitok, átok, lelkeződések (Szal: Krón. 674).

Hogy az én nagyanyám a *běstelenkędni* és a *běstelēlkēsni* között nem igen tett különbséget, az bizonyos. A két szó nagy hasonlatossága természetesen csak pusztá véletlen találkozás. Az egyik *bēs-telenkędik*, a másik *bēste-lēlk-ēs*. De a *běstelenkędik* értelmét illetőleg becses, döntő adat.

Ez a szó különben csakugyan nem egyéb, mint *bēcs-telenkędik* és mintegy a *becsül*, *megbecsül*: „aestimo, honoro, revereor” ellenkezője. Ez eredeti értelméből lett később szűkebb „káromkodik, gyalázkodik, szitkozódik” jelentése. TÓTH BÉLA.

Mutuj. Az *alakor* szó magyarázatához kiegészítésül megemlítem, hogy már a Nyr. XVIII.227. lapján kimutattam, hogy a székely *mutuj* az oláh artikuluszos *mutu-l* mása. Valószínűleg *francur* is az oláh *frantiu-l* alakra megy vissza. Tehát alig lehet kétség az iránt, hogy az *alakor* is az artikuluszos *alacu-l* helyett való (Nyr. XXII.387). STEUER JÁNOS.

Háztáj. E szónak „háznép, család” jelentését már a Nyr. V.515. lapján följegyezte P a a l Gyula a székelységből: „A családnak megfelelő a székely népnelyvben: *hástáj*, *hásnép*”.

STEUER JÁNOS.

A ténnap. A Nyr. XXII.423. lapján Endrei Ákos szóba hozza ezt a kitélt. Erre nézve megemlíthetem, hogy ez a névelős határozó a székelységben, sőt az egész erdélyi magyarság beszédében egészen közönséges. STEUER JÁNOS.

A székely nyelvjárásokról. Steuer János a Nyelvőr augusztusi füzetében (343) felel a „Csíki székelységre” tett megjegyzéseimre, bár önvédelme most már fölösleges volt, hisz a „Székely hangrendszer” című dolgozatában sokkal jobban megfelelt minden

kifogásomra. Legfőbb kifogásom az volt, hogy egy kevésbé fontos sajátság, az *is* ejtése alapján akarta a székely nyelvjárásokat osztályozni. Erre megfelelt azzal, hogy újabb osztályozásában tekintettel volt e nyelvjárásoknak minden egyes fontosabb sajátságára. Kifogásoltam továbbá azt, hogy szükségtelenül külön nyelvjárásokat állapít meg, mint pl. a gyimesit, halmágyit; s újabb dolgozatában ezekről a nyelvjárásokról már nincs is szó.

A székely nyelvjárások legújabb osztályozásához most már kevés szavam van. A nyugati és keleti székelység mellett az átmeneti nyelvjárások megállapítása világosabbá teszi az osztályozást. Magam is utaltam már a Magyar Nyelvjárásokban (104) arra, hogy a székelység területén vannak ilyen átmeneti nyelvjárások. Én csak annyiban térnek el Steuer osztályozásától, hogy a homoródit, mivel némileg öző, szintén átmeneti nyelvjárásnak tekinteném; nem vonnám továbbá egybe a havasalji és sóvidéki nyelvjárást, hisz eléggé fontos különbségek vannak köztük. A havasalji nyelvjárás öző, s a birtokos személyrag *-ik*, ellenben a sóvidéki öző, s a rag *-ok*, *-ek*, *-ök*; továbbá a havasalji ejt *j*-t *sz*, *s* előtt: *hojszu*, *vijsza*. A marosi vagy marosszéki nyelvjárást most sem csatolnám a nyugati székelységhez, mivel az özést tartom legjellemzőbb sajátságának, s itt ép ez hiányzik; a keresztúritól még abban is különbözik, hogy míg a keresztúri szó végén is elhagyja az *l*-t, a marosi csak a szó belsejében hagyja el, a szó végén megtartja.

Steuer némi gúnnyal szól arról, hogy a 'Magyar Nyelvjárások' c. munkám adatainak nagy részét másod kézből kaptam. Z o l n a i Gyula is legújabb bírálatában (NyKözl. XXIII.311) megrovásképp említi, hogy 'a mű nem autopsia eredménye'. Midőn az összes magyar nyelvjárások osztályozásáról és jellemzéséről volt szó, nem várhattam, a míg minden egyes adat hitelességéről magam győződhettem meg. Ez esethen nemcsak időben késett volna a munka, hanem sohase jelenhetett volna meg. Igaznak kellett elfogadnom minden adatot, a mit megbízható gyűjtő szolgáltatott, hacsak magam nem győződtem meg az ellenkezőjéről. Így pl. a székely nyelvjárásokra vonatkozó adataim legnagyobb részét Steuer Jánosnak köszönöm; én az ő megfigyeléseiben teljesen megbíztam.

BALASSA JÓZSEF.

Nyelvhangok. S t e u e r János így kezdi 'A székely hangrendszer' című dolgozatát (Nyr. XXII.250): 'A székely nyelv hangjai c. dolgozatomban igyekeztem tüzetesen leírni a székely nyelv-

hangokat. A 'nyelv-hangok' kifejezés itt kétségtelenül azt akarja jelenteni, hogy a székely nyelv egyes hangjait irta le, tehát a német *sprachlaute* szó fordítása, pedig a magyarban *nyelvhangok* szóval a nyelvvel képzett hangokat jelöljük, németül: *zungenlaute*. Nehogy kétértelműség keletkezzék, ne is használjuk más értelemben a 'nyelvhangok' szót; a *sprachlaute* kifejezésére elég, ha a magyarban egyszerűen csak hangokról beszélünk.

BALASSA JÓZSEF.

Pöce. A Nyelvőrben (XXII.97. 227. 325) elmondottak kiegészítésül fölemlitem, hogy Miskolcon egy 4—5 méter széles patakot *Pecé*-nek hívnak. Mivel a városon folyik keresztül, a pece-gödrök tartalmát belé vezetik. Alighanem onnét a neve.

WEBER ISTVÁN.

A 'less' segédige. A Kulcsár és Balassa vitatkozásához, megkésve ugyan, de talán nem fölöslegesen, én is jegyezhetek föl egy példát.

Előre bocsátom, hogy a *less*-nek Jókaiféle segédigés használata, valamint a *lehet less* szólásmód, melyet szintén hallottam itt a fővárosban, nekem mindeddig afféle furcsaságnak tetszett, melynek jogos voltában sehogy se tudtam hinni. Csak a Nyelvőrben okozott vitatkozás irányozta rá a figyelmemet. Történt azonban, hogy szeptember elején a feleségem nagynénje látogatott meg bennünket. Ő évek óta Buziáson él, de tulajdonképen hunyadmegyei ponori nemes asszony, a ki az erdélyiekkel folyton érintkezik, el-ellátogat haza is, beszédjén ugyancsak megérzik az erdélyiesség. Hunyad megyében a nép oláh, úgy hogy Balassának a 'Magyar nyelvjárások' című könyve térképe, természet szerint, színezetlen, idegen nyelvű területnek hagyja. Azonban a hunyadmegyei birtokos nemes családok magyarok, s ő reájuk is ki kell terjeszteni, a mit Balassa a Kolozs, Szolnok-Doboka, Beszterce-Naszód, Torda-Aranyos, Maros-Torda, Alsó-Fehér és Kis-Küküllő megyékben elszórt magyar szigetekről mond, hogy t. i. egy egységes királyhágóntúli nyelvjárás-területhez tartoznak.

Ez az úri asszony, arról szólván, hogy valakit ugyancsak meglephetett valami nem várt kellemetlenség, így fejezte ki e hitét: 'Képzélém, hogy *rebéggett lessz*'.

E följegyzésemhez azért tettem a fentebbi kommentárt, hogy az érdeklődőt ráutaljam, hogy hol járhat utána. ha a *less* segédigés használatára nézve példákat keres. CSAPODI ISTVÁN.

Csápsza. A Nyelvőr XXII.249. lapján azt mondtam, hogy a régi Tájszótárban a 222a. lapon Gyarmathi után közölt *csápcsa* alak sajtóhiba. Erre Mikó Pál a 420. lapon azt jegyzi meg, hogy ez a mondásom neki sehogy se fér a fejébe; reám fogja, hogy én ezt meg azt 'nem tudom elhinni' (noha olyan valószínű), mert különben mért mondanám, hogy a *csápcsa* azon a helyen sajtóhiba! S aztán hozzátesszi s iparkodik be is bizonyítani, hogy 'ha csak hogy Gyarmathi nem hibázott, a gáncsolt alakban nincs hiba', mert — ez a bizonyítás veleje — a tótban megvan a *čapica* szó, s ebből a magyarban ép úgy válhatott *csapca*, mint pl. a *konice*-ből *kanca*.

Felelet. Először is az a szó, a melyről én az idézett helyen beszélek, nem *csapssa*, s a sajtóhibának bélyegzett alak se *csap-csa*, mint Mikó Pál következetesen írja, hanem *csápsza*, *csápcsa*. Az ékezet kicsi dolog, de azért nem árt fölrakni, kivált ott, a hol sajtóhibáról van szó.

Másodszor: én egy árva szóval se mondtam semmi affélét, hogy a *csápcsa* alak megvoltát vagy megvoltának a lehetőségét nem tudom elhinni. Szó sincs róla! Én pusztán csak annyit mondtam, hogy a Tsz.-ban a 222a. lapon Gyarmathi után közölt *csápcsa* alak sajtóhiba. Ezt pediglen annak okáért mondtam, nehogy valaki azt higgye, hogy ez az alak elkerülte a figyelmemet, azért nem említtem meg. Hogy pedig sajtóhibának mondtam, annak nagyon, de nagyon egyszerű oka van. A régi Tsz.-ban Gyarmathira való hivatkozással a 65a. lapon *csápsza*, a 222a. lapon meg *csápcsa* van közölve. Már most az volt a kérdés: mind a kettő helyes-e vagy ha nem, melyik? Végére kellett járnom a dolognak, s erre a lehető legegyszerűbb utat választottam, t. i. megnéztem Gyarmathinak azt a munkáját (Szótár, melyben sok magyar szókhoz hasonló hangu idegen nyelvbeli szókat rendbe szedett Gy. S. Bétsben. 1816.) a melyből az ő nevével jelzett székely szavakat a régi Tsz.-ba (a mint az Előbeszéd VII. lapján meg vagyon írva) átvették. Ebben pediglen azt láttam, hogy a *csápcsa* alakot nem látom, hanem helyette a 99-dik lapon ezt találtam: *csápsza*, a 101-diken pedig ezt: *tsápsza*. Ennek okáért mondtam én azt, a mit mondtam. Legfőllebb abban tévedtem, hogy egyenesen sajtóhibának mondtam, pedig talán a másoló hibája; de annyi bizonyos, hogy hiba.

SZINNYEI JÓZSEF.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Sopron megyeiek.

Egész anyáés a zsiba, körösztü-áttós ír a szárnya.

Ükeme is csak ojjan mindnélátó, sémmitvő bíró.

A föld erejítű ökkis csírmességét kapott a gabona, ollan vót mind a borósta: gazdagon kelt ki.

Mégvizesettem az íjjé (megizzadtam), azér még most is hivedzém a ködmen alatt.

Ojjan észér, csakugy gyomájo magábo az itét: falánk.

Biz a jó mégkörtant, kértit még a zuccán, oszt ojjan sovány mind a téli nyul; csak ű zörög.

Akár a kapufának szójjak, ojjan süke-bóka; szókind ráillik, hohhá főnyút mind a sudár, lém maratt mind a mozsár.

A macskát nem aláztatosságárú, hanem jó ugrásárú itilik (alamuszi emberről).

Él leginy gyüddögét a házhó, hozzám akart csapónnyi.

Házos ember vót, asztán mégis fordított: mást szeret.

Uk kő vigyáznyi a léányro, mind a gyértia-lángro.

Árva törek, buzatórek, mégházosodik az öreg (csufolódó).

Öreg vagyok, gögyögök; az ördögnek sē köllök.

Miúta étékik az öregit, nagy náluk a hátróság, nem hiábo ujjan rézmin a fiatá asszony: pazarló.

Fínyit vőte a ruhámnok, egiszen megavitotta.

Víkony szőrű kutjának, kis csizmás embérnek sokat kő szenvennyi.

Adott ék kis tehén hasznát: téj-hárolikot.

Uv vagyok, mind a mely marhát kiszorítanak a ridegre: koplalóra.

Ahogy ránk tellét az idő, észégínyettünk, se őtünk, se fejtünk.

Kipéllüte szípen a ruháját: kiporolta.

Ollan csunya léányt hozott, hogy a ló az abrakot sē venni el a kezibű.

Annyi eső esett, szókind, maj hogy a bicska ki nem csirázott a zsebünkbe.

Turós lepín, tejes bab, de jó vóna mindén nap.

Ha éccér a kordé előbbre van mind a csacsi, akkor ingyén van mindén igyekézet, héjába kepesztet.

Ölöget vagdalóztam a gyerékeimmé: vesződtem.

Malom vidik nekű, csárdo országut nekű sémmit sē ír.

(Miháli és Kisfalud.)

DOMONKOS ISTVÁN.

Hasonlatok.

Kiskunságiak.

Olyan mint a Bázsám bikája: erős.
 Áll mint a Sion tornya: szilárdan áll.
 Olyan mint a fancsali feszület: együgyű, pupák alak.
 Ordít mint a szájaégött.
 Kikopott mindönbű, mint, mögkövetöm, kutyaszar a hóbú.
 Annyit sē lát mint Gál a seggivē (Gálról azt tartják, hogy
 kilenc kőfalon keresztül látott).
 Olyan mint a küdött ördög: rongyos, piszkos.
 Őszik, mint a ki még máma nem övött.
 Összehúzza magát mint falu végén a guta.
 (Halas.)

KOVÁCS KÁLMÁN.

Babonák.

1. Ha a tűz pöröl (erősen sustorog): gyalázzák az embert valahol. Ilyenkor be szoktak köpni a tűzbe.
2. Ég az arcom: szapúnak a szomszédban.
3. Ha valakinek csönög a füle: hírt kap.
4. A tejbe nem szabad késsel nyúlni, mert akkor véreset ad a tehén.
5. Ha a kutya tutul (vonít) és fölfelé tartja az orrát: tűz lesz; ha lefelé: halottat érez.
6. Seprűvel nem szabad senkit se megverni, mert az illető elszárad.
7. Ha valakit fektében átlépnek, nem nő nagyobbra.
8. A fecskét és nünükét nem szabad bántani; mert az első isten madara, a másik isten tehénkéje.
9. Ha éjszakon vörös az ég alja: szél lesz.
10. Ha valaki nyiratkozott, haját égesse el, másképp az új nyíratásig mindig fáj a feje.
11. Ha az ember orra viszket: boszúság éri; ha bal szeme ugrál: örül, ha jobb: sir.
12. Ha a macska mosdik: vendéget kapunk; és pedig ha a füle alatt: nem kedveset; ha a fülét mossa: kedveset
13. A kinek szőrös a keze: gazdag ember lesz.
14. Ha valaki este a tükörbe néz: az ördögöt látja.
15. Asszony hajtja a lovat, ordít a szamar: szél lesz.

(Zala m. Arács.)

FEJÉR ADORJÁN.

Népmesék.

A kit az ördög szeretett.

Hun vaót, hun nem vaót, kideőt-bedeőt kemencének és csöp aodala sē vaót, mégis jó lepén sūt benne, vaót éccēr a vélágon év vên özvegy asszon, a kinek a házáho mindēn ádot este tizēnkēit lyān járogatott fonogatnyi, fél tēlen, úgy Pál fordulásaig.

A tizēnkēit lyān közzű mindēnyiknek vaót szēreteōji, csak ēpen ēgynek nem, hitták azt mā mint Katyinak. Itten aly lyān nagy bússulásnak adta ja fejit, hogy hát mēr van mā mindēnyiknek szēreteōji, csak ēppeg neki nem. Szörnyen savallotta ja daógot a többi jeleōtt s aszonta éccēr a zāngyānak a hogy haza mēnt, hogy nem bānnā mág ha embēr, ha ördög, akarminyeō, csak mā neki is vaóna szēreteōji.

No jaó van. Eōmēgy hát eō másnap este mēmmeēg a fonaóba; a hogy bēmēgy, mā mind a tizēnēgy lyān ottēig vaót a szēreteōjivel, azonfélű mēmmeēg ēgy fāin takaros legēny is.

Leűi oszt Katyi a szaphās kēmēnce patkájára, hogy ím egyebűtt mā hely nem vaót al laócān, a legēn mēm mellē telepēgyik, osztēig fonogattak, danaógattak eők egész este, csak ún mint máskor.

Éccēr a hogy így fonogat aly lyān, lépērdű jaz ossaó ja kezibeō s aszongya ja legēnnek, hogy vēgye feō. Am meg a hogy lēhajlik utānna, hát lelkēm terēmtette szēgēn lyāny mēlláttya, hogy ez eō szēreteōjinek laó-lāba van.

Égybēstēnēgybe ott hatta ja legēnt, ossaót, kiment az öreg asszonho ja pitarba s eōpanaszaóta neki ja bűjbānattyāt. Aszongya akkor am mēg neki :

— Soh se bústűj ēldēs lyānyom Katyi, gyűjj el azē te csak haónap este is, oszt ha látod, hocs csakugyan laó-lāba van at tēd szēreteōdnek, nē ess kétsēgbe, hanēm ha haza kisēr, oszt beszēgettēk majd a kapuba, a ki fonalat fonsz az nap este, kössd te azt az ēgyik vēiginē fogva ja gomblyikāba, maj mēttudod, hun lakik, kifēli mifēli.

Itten aly lyāny úgy is tētt másnap este, mikaó ja szēreteōji haza kiserte ja fanaóbű. Egy két szaót vātott mēg vēli, oszt eōvātak eők ēgymāstű. Hanēm aly lyān, Katyi, nem mēnt bē ja házha. mēh-húzaódott a kapun beleō, űl leste, hogy meōre tart a szēreteōji, osztēig ēgy kis ideō múlva utānna ballagott. Hát lelkēm terēmtette, mit lát, mit nem! Mintha itt a faluba a keōkērésztnek mēnt vaóna a legēny, ottēig mēg āt a patakon, igényēst a temeteōnek vētte útyāt, oszt mikaó ja temeteōhöz ērt, a temeteō kapuja magātű mēnynyillott eleōtte, ott pegy a feōd úgy eōnyelte, mintha a vélágon sē lētt vaóna, mer nem ēgyeb vaót, az ördög.

Haza mēgy hát aly lyān nas sírva-riva, s eōpanaszollya másnap a vên asszonnak, hogy ez eō szēreteōji ki s ki, hovā mēnt.

— No hát lyányom, így vigasztallja akkor az öreg asszon, hogy ez övé soh sé légy, ně gyűj te többet a fonaóba, ha maraggy otthon, osztéig jaó csukd be ja ház ajtaját, ablakát, něhogy az ördög béménnyén rajta, mer különben kárát vallod. Aly lyány úgy is tett.

Mikaó jelē gyün az este, az ördög mëmmēg eőmēgy a fonaóba. Kērgyi, hun a szēreteőji. Hanēm hogy nēm vaót ott, ki mēnt nagy mērgesen, osztéig kōrű-kōrű ja házön, de csak olyan nasz szēl zūgást támasztott, hogy mozgott bele ja ház aódala, teteji, mindēni. Oszt hogy nem tanáta elē, eőmēnt eő aly lyânho.

Bekopogtat ott az ablakon :

— Te lyân, te, nyisd ki !

— Nem nyitom.

— Te lyân, te, nyisd ki !

— Nem nyitom.

Harmaccor is mongya jaz ördög :

— Te lyân, te, nyisd ki, mer rēgverre mēhhal apád.

— Nem nyitom; aszonta aly lyány harmaccor is.

Avâ jaz ördög haza mēnt, aly lyân apja mēr rēgverre mēhhót.

Másnap újfent eőmēgy az ördög éccakának vadân aly lyânhoz. Kopogtat az ablakon. Hanēm aly lyân nem nyitta ki. Mēhhót rēgverre az éldēs annya is.

Harmagyk este mëmmēg ott járt az ördög, oszt hogy aly lyân akkaó sé nyitott neki ajtót, mēhhót Katyinak az ēgyik testvērbbáttya is.

Itten a hogy mēvvirad, eőmēgy Katyi nas sirva-ríva a vên asszonho s panaszollya neki : Jaj, jaj éldēs öreg szülēm, se apâm, se anyâm, az ēgyik testvērbbáttyâm is mēhhót, mos mâ rajtam as sor, mit tēgyeōnk ?

— No mâ lyányom, ha rajtad a sor, csak vârd be bēkesēgvel, ha mâ mēk keő halnyi, mond mēl letalâbb a Palya bāttyâdnak, hogy ha koporsaóba tēsznek, ně terijjenek ki ja gērēnda alâ, ně vigyenek át sé az ablakon, sé az ajtaó kūsözgön s ně temesēnek a temeteő feőgyibe sé.

Itten aly lyân, Katyi, hazamēnt, eőmondta a testvērbbáttyânak, mit javallott a vên asszon, avvâ lēfekűdt, rēgverre mēhhót. Fēl-eőttōztetyik osztéig eőt szēpen fehērbe, koszorút tēsznek a fejire s hetollyâk a koporsaóval az âgy alâ. Mikor pegy a temetés ideje is elēgyűtt, ēn nagy lyukat âstak a kūsözg alatt, azon kērēsztű tolták a koporsaót s kivitték a temeteőbe, ott pegy csak abba a hantolâsba temették, a kit a temeteő ârkábú kihântak, szērű az út mellett.

A hogy eőtemetyik aly lyânt, harmagyk napra a síron ész szēp kēik liliom nyeōtt ki.

Éccēr âra hajtát el a kirâjfi, oszt a hogy mēllâttya azt a kēik liliomot a temeteő szēlyibe az ârkolâs mellett, aszongya az inasânak :

— Hallod-e te Jancsi, tēpd lē azt a lilimot.

Lēugrik Jancsi a bakrú, lētēpi, haza viszi a kiráfi, osztég otthon egy pohár vízbe tēszi a kaszli tētejire. Hanēm olyan csodálatos virág vaót a, hogy mikaó bēestēllēt, csak olyan világosságot csinyát a házba, mintha tizēnkét szá gyērtya égēt vaóna benne.

A kiráfi szörnynen örūt, hogy ez eő virágja illyen különös. Örömibe mēg ēnnyi sē ēvēt, hanēm a vacsoráját bēvitette a hālaó-szobájába; gondúta, ha mēgēhēzik, maj mēgēszi eő azt ēfējkor is. Avvá lēpihent. Rēgverre, a hogy fēlēríz, láttya, hogy a vacsorának hūt helyi a tálba. Itten a kiráfit gond ütte, hogy ki ēhetyi mēg ez eő ételit.

Másnap rēgverre mēmēmēg csak üresen maratt a tányér, harmannap azonszerēnt. Aszongya akkaó jaz inasának:

— Hallod-e te Jancsi, mēkkötőztetlek, ha urát nem adod, ki ēszi mēg az ēn vacsorámat?

Itten az inas tēspeleőgyik, mics csinyállyon, hot tuggya eő urát annyi, ki ēszi mēg a vacsorát?

Kapja magát, bēfekszik ēccakára a kiráfi ágya alá, gondaóta, maj mēllesi eő onnat. A hogy a kiráfi lēfekszik, osztég rāgyún az alá, ēccēr csak láttya Jancsi, hogy a virág kikēl a pohárbaó, osztég egy olyan szörnynen szēip lyányē vályik, hogy ollyat világ életyibe sē látott. Autān pegy a lyān mēgēszi a vacsorát, osztēn odamēgy a kiráfiho, mēgőlelyi, mēccsaókollya, avvá vissza ja pohárba, mēmēmēg virágē vályik. Itten Jancsi csodálat miān szēmisz-száját nyitva fēlētte s alyig várta mā, hogy mēvviradjon.

Rēgvel, a hogy fēlēríz a kiráfi, egybe eőmongya neki Jankaó, hogy ki ēszi mēg az eő vacsoráját.

— No hallod-ē Jankaó, akasztáófa a helyed, ha nekēm azt a lyānt eleő nem keritēd.

A hogy elēgyün az este, mēmēmēg bēlopakogyik hát Jancsi az ágy alá, osztēn mikaó júgy ēfē tájon aly lyány újfent mēgētte ja vacsorát s mēgőlelte, mēccsaókóta ja kiráfit, akkaó Jancsi mēffogta mind a kēit lábāt, hos sose vaát többet virágē. Arra aly lyány ollyat sikaótott ihettyibe, hogy a kiráfi jis fēlērēzt rā, osztēn a hogy mēllátta, hollyan takaros egy fehér cselēd lett a kēik lilimbú, ēgybēstēnēgybe mēszszerette, kēndeőt cserētek, oszt jár-tak eők jegybe van nēgy hētyig.

Éccer aly lyány, a Katyi, eőmegy az alatt ahho ja vēn asz-szonho, a kihē tēlēn āt fonogatnyi jártak s eőmongya neki, hos hoj járt, hol lett haótbú eleven. Aszongya akkaó jan neki:

— No de lyānyom mon mēg attēd vēdlegēnyēnnek, hogy az őrdög mēmēmēg eő nē ragaggyon, csinyátasson eő olyan hintaót, a kibe maj eskünnyi mēntēk, hocs csak a templom-ajtaó eleőt ālyēk mēg, osztég abbú csak az oltárnā lēpjetēk ki.

Haza ballagott hát aly lyān, eőmongya ja a kiráfinak. Am mēg ēgybe hivatta a kerekgyártót, szērkovácsot s csinyátatott

olylan hintaótt, hocs csak a templom ajtaja eleőtt át mēg, osztēg abbū jaz oltār eleőtt szātak ki. A pap összeadta őket, al lakadalmat ellaktāk szépen fājinū, osztēg éltek eők baódogan, tāng mē most is élnek, ha mēn nem haótak.

(Heves m. Parád.)

ISTVÁNFY GYULA.

Gyermekmondókák.

A kótyázásnál kuruzslásból, vagy ha kissé távoznia kell biztosításul, a gyermek a lyukba köpik, mondván: Sós a jukam!

Ciglézésnél, hogy az ütőjét le ne dobják, a játszó féllábon ugrál s azt mondja: Csirkelábom le ne törd!

A ki a ciglézésnél vesz, picil, azaz büntetésül sántikálva, féllábon ugrálva megyen egy meghatározott pontig. A többiek utána s kiabálják: Sánta lovat vegyenek, hogy a kutyák egyenek!

A pedgyesezésnél vagy kapócsontozásnál a játszót így kuruzsolják: Kuruzs-buruzs ejcsd le! Vagy: Zsidókereszt, bé ne erezd!

Ha a gyermek valakitől kérdi, hogy mit csinál s az nem akar felelni, azt mondja: Prűcsköt herélek. Ha meg azt kérdi: hová megyen, feleli: Az órom után! Ha meg: Mért teszi ezt vagy azt, azt mondja: Hogy a rák a vetésre ne mennyen.

(Deés.)

VERSÉNYI GYÖRGY.

Tréfás mondókák.

Mit száz úrnak egy arany, egy is kiteszi, ha van.

Olyan igaz mint az öklöm, bizonyítja a könyököm.

Indúj dinnye, lódúj zsák, jön a török, majd levág.

Majd ha fagy, hó lesz nagy, rípa terem vastag, nagy.

Elmehecc, holnap is előjőhecc.

Eccer mondom feketek, mingyár feketek; kéccer mondom kelfeltok, mégse kelfeltok. (Mikor keltenek valakit)

(Debrecen.)

DÉZSI LAJOS.

Tájszók.

Zemplén megyeiek.

c a k ó: gólya. Nem sokára a	élet: gabonanemű. „Van-i még
cakók is itt hagyik bennünket’.	sok élete komának?’
c e r k ó v: templom. „De szép	g a r a s: pénz. „Nagyon kifogy-
cerkóv van Zemplénben’.	tam a garasból’.
c s ö b ö r: cserépfazék. „Mennyék	h o m b á r: deszkákból készült
hát és hozí (hozza) ide aszt a	és rekesztékkal ellátott alkot-
csöbört, akki a kerítésen van’.	mány, melyben gabonaneműe-

ket tartanak. 'Kevés élet van már a hombárban'.

jobbnyira: nagyobbára. 'Jobbnyira az egész földem vízben áll'.

köcsög: tejes csupor. 'Adi (adja) hát ide aszt a köcsögöt'.

lopátka: zöld paszuly (nyersen). 'Igen kevés lopátka van ez idén'.

loponyál: csacsog. 'Ne loponyájjon hé annyit'.

malmocska: kis kézi malom, Munkácson: daráló. 'Eszt a keveset a malmocskán is meg lehet őrní'.

(Bodrog-Szerdahely és vidéke.)

MUNKÁCSI EKMAN JÁNOS.

Görmör megyeiek.

ha: hanem. 'Nem cinége, ha csalogány'. 'Vörösmarty: Csongor és Tündéjében' is: Nem por, ha ember, olyan mint te vagy. (II. felv.)

hahogni: nevetni, átvitt értelemben megszólást sat. jelent. 'A csillagok de feketén ragyognak, az irigyek mindig rólam hahognak' (Görmői népdal).

hákli: nyegle, kérkedő.

hamvas: oly abrosz, melyben a falusi asszonyok egyet-mást hoznak be eladás végett a városba; vagy pedig a mibe fűvet szednek a marha számára.

hancúzni: rendetlenkedni (hancúrozni). 'Ne hancúzz'.

haragot tenni valakire: megharagudni. 'Soha olyat, mint a milyen haragot tettem én osztán rá'. (Rimaszombat.)

hát: igenlő, bizonyító, erősítő értelemben használják Rimaszombatban is, de különösen Tamásfalván. 'Mëbbërtválko-

opszisz: csizmasarok. 'Mikor lősz már kisz az opszisz?'

ör: öröl. 'Eszt a keveset a malmocskán őri (örölje) meg'.

rózán: józan. 'Ne legyék hát mindig rózan.' (A korcsmában egy embernek mondták, a ki nem akart tartani az ivásban a többi borozóval.

summára adni: egyre másra adni. 'Summára 16 pengőjével ádtuk az életet.

tünye: tunya, rest.

vallahában: hajdan, egykor. 'Vallahában nekem is több garasom vót, mint most'.

zott-é koma? — Hát! Vót-é ténnap a hőrészbe? — Hát!

hé! megszólító toldalékszó. 'Gyer idi hé! Hova valaó vagy hé!'

hékás: kihívó, kicsinylő megszólítás. 'Gyer ide hékás, ha mersz'. (Rimaszombat.)

hendereg: hömpölyög. 'Lassan hendereg a víz a Balogban'.

herőce: csöröge. Zsirban sült tésztanemű.

hajnu: hajnal (Balog). 'Félkeőt a hajnu'.

hidas: hizlaló; általában: seretés.

hőbörtös: hőbortos. 'Hőbörtös az istenatta'.

hintyó: hintó, kocsi (Felső-Balog).

hőrész: kézfogó; lakoma a kézfogó alkalmával; az eljegyzés ünnepe. 'Jaó vaót-é a heőrész? — Jaó bijjon; csak lé vaót heitféle; hát még a sok ménkeő sütemény: työk, korompéj!'

hunya: nadrag (Balogon), kabát (Radnóton).
huríni: kiáltani, kiabálni. „Hurrijék rá, hogy hajtsék az apja

istenit!” Vö. Nyr. H.288. „Jó kutyát is házallóvá lehet tenni, ha mindig hurítják”.

LADÁNYI BÉLA.

Palóc vidékiek.

(n. = nógrádi; g. = gömöri).

akkoribá: akkortájt. „En is akkoribá jártam ott”.
ákorog: rekedten énekel. „Ne ákorogj itt a fülembe”.
ákó, akoly: akol.
ákurát: pont, épen. „Ákurát olylány vagyok én lelkés (= lelkém), mind magá mongyá”. (g.)
alás: alvás. „Ne háborgasd alásábá”.
alázit: aláz. „Hogy aláztíja még a zisten a kevélyit!”
áll: 1) tűr. „Csak nem állhatod szó nekü!” 2) beleegyez. „En biony nem állom, mer a zúgy nem jó lessz!” (Körmendi ismerősöm szerint áll: fedez, fizet, pl. „No csak gyere, én állom a céhédet”).
állás: fészter. „Hol vannak sógorék? — Ot kinn máratták a szekerén a zállásbá”.
álligató: kuglibábu állító gyerek.
álló: teljes. „Mi csinátá egész álló nap?”
állong, állongál: áldogál.
állongat: állítgat.
áló: nosza. „Né heveréssz itt hijábá; áló, eriggy kápányi”.
aló: alvó. „Mi lessz belőled, há ilyen nagy-áló (délig alvó) márácé?”
állázó: alomnak való. „Tédd el az ízékét, jó lessz állázónak”.
ándalog: lebzsel; lassan megy v. dolgozik. „Gyere má jobban: ne ándalogj!”

angyal (v. mēnyei): bögyörő: krumppli nudli. (g.)
angyal zsérbélő: penis puelli. (?) (g.)
angyo: ángy; [csaknem minden idősebb, rokonságban álló nő megszólítására]. „Kári ángyo, hová mēgy?” Boris ángyo, sógorásszo, hun a fíj?”
ányás: annyához szokott gyerek.
ann yok, apjok: megszólítások a házások részéről.
annyok: mag, magló. „Két annyok ludámát lopták el a zéccáká”.
apoká: televény agyagréteg (?) „Áhogy kimostá a víz a zárkot, megláccott, hogy milyen ápokás a föld”. (g.)
aprádánkint: apránkint.
aprélyus: április; [néha ingatag emberre: „No te aprélyus, má megint mást gondótá”].
arásztol: kimér arasszal; mint búbajos móka: elbűvöl. (A tyúkot szokás kiárásztolni).
aré b: odébb, arrább.
arguvá: lebzsel. „Mit árguvász itt, eriggy dógodrá!”
árjád: árad; (innen: árjászt).
árnyíká: arnica, orvosság.
árpá: kelés a szemén.
ártány: herélt disznó. „Még bűgátott az ártány kocám, még is málacozott; nem tud magá miskárőnyi!”

MIKÓ PÁL.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három tnyvi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. Deltődb-ucca
16. ss.

XXII. kötet.

1893. NOVEMBER 15.

XI. füzet.

AZ IDEGEN SZÓK HASZNÁLATA ÉS IRÁSA.

Irodalmunk az idegen szók írása kérdésében két, egymással szemben álló táborban áll. Az egyik fél azt követeli, hogy az idegen szókat hiven az illető nyelv helyesírása szerint írjuk; tehát: gör.-lat. *aesthetica*, *philosophia*, *chrysolith*; lat. *luxus*, *vacatio*, *praefectus*; fr. *joujou*, *genre*, *chauvinismus*; ném. *krach*, *schwindler*, *reichsrath*; ang. *speech*, *gentleman*, *bookmaker*; a másik fél ennek ellenében a mellett harcol, hogy a mely idegen szót tollunkra veszünk, hiven a kiejtés szerint, úgy írjuk le, mintha meghonosodott szók volnának, vagyis: *esztétika*, *filozófia*, *krizolit*; *lukszus*, *vakáció*, *prefektus*; *zsussu*, *zsáner*, *sovinizmus*; *krak*, *svindler*, *rajkszérát*; *szpícs*, *dssentlmen*, *búkméker*. S a küzdelem, a harc majdnem oly régi, mint maga irodalmunk; századok óta folyik s rövid szünetek után meg-megújulva tart egész napjainkig; s minthogy egyik fél sem akar engedni a maga igazából s a maga javára követeli a helyes úton járást, valószínű, hogy minden erőlködés s ékesen szóló rábeszélés ellenére évtizedek múlva is ott fogunk állani vele, a hol ma.

A kérdés Simon y i Zsigmond ismert javaslatának közzététele óta napirendre került s az utóbbi hetekben az egyik párt már a napi sajtóban is megkezdte a toborzást, hogy a közvéleményt a maga egyedül helyes nézetének meghódítsa; időszerűnek tartjuk tehát, de némileg kötelességünk is, hogy mi is hozzászóljunk a kérdéshez s meghányva-vetve és súlyuk szerint mérve az okokat, ama félnek a nézetéhez csatlakozzunk, a melyiknek serpenyője alábillen.

Hogy valami eredményben megállapodhassunk, előzetesen több kérdéssel kell tisztába jönnünk. Az első ezek közül, van-e kilátás, lehet-e remény arra nézve, hogy a két fél közti ellentét megszűnjék s az idegen szók írásának kérdése a napirendről mindenkorra lekerüljön? Volna és lehetne, ha eddigi eljárásunkkal,

szokásunkkal fölhagyva, az idegen szók használatától ovakodnánk s csupán eredeti kitételekkel élnénk.

Helyes és bölcs javaslat! gondolja magában minden egyes olvasó. Olyan okosak mi is vagyunk, hogy e bölcs tanáccsal, bármely percben kérdeztek volna is meg, rögtön, minden habozás nélkül s teljes készséggel szolgálhattunk volna; de a dolognak sok és temérdek nagy a bökkenője, oly sok és nagy, hogy győzedelmesen keresztül jutnunk rajta teljes lehetetlen. Hogy a tanácsnak kellő foganatja legyen, legelsőbbben is ki kellene küszöbölőnk a nyelvünkben már eddiglen nagy számmal megtelepedett latin, olasz, német, szláv, török, oláh szókat, a minők: *óra, kátrány, lorony, járom, kender, cimbor* sat. sat.; a mi hasztalanul elpazarolt fáradság, eredménytelen, merőben kárbavesztett küzdelem volna.

Alapos ellenvetés, a melyet nem lehet, de nem is kell megcáfolnunk; mert ezek többé nem idegen, hanem teljesen meghonosult magyar szók, magyarok mind formájukra, mind hangzásukra nézve, legnagyobbbrészt olyanok, hogy jövevény voltukról keveseknek s csupán az avatottaknak van tudomásuk, s még a művelt osztályok, tanult embereink nagy része is egész jó hiszemmel eredetieknek tartja őket. Kiküszöbölésükre gondolni tehát nincs számbavehető, józan ok, a mely tanácsolná.

Következik a második ellenvetés: De idegen szavak nélkül nincs és nem is lehet el egy nyelv se!

Nincs, ez igaz; de hogy el ne lehetne, az már kevésbbé igaz. A mint a hosszú időn át egyedül használatban volt *constitutio* helyét elfoglalta az *alkotmány*, a *restauratio* helyett divattá vált a *tisztújítás*, *rubrica* helyett *rovat*, *linea* v. *lénia* h. *vonalzó*, *parterre* h. *földszínt*, *galeria* h. *karsat*, *portrait* h. *arckép*, *slingel* h. *hurkol*, *stimmöl* h. *hangol*, *prés* h. *sajtó* sat. sat., ép úgy helyettesíteni lehetne megfelelő magyar szókkal, hogy csak az újabban használtak közül említsek meg néhányat, a következőket: *phonograph*, *asphalt*, *corso*, *phylloxera*, *elevator*, *verdikt* sat. Az idegen szók pazar alkalmazásának s szertelen elterjedésének egyik fő forrása a kényelmeskedéssel párosult szellemi renyhesség, a melynek a fejtöréssel járó gondolkodás egyáltalában nincs inyére, s a dolog könnyebb végét fogva jutalmazóbbnak tartja, sőt életrevalóságának számítja be, ha az istenadta kész után nyúl, mint hogy a kevés hasznót ígérő keresgéléssel fárassza s törje-marja magát. Egy másik oka a maga-fitogatás s az ismereteivel való kérkedés, a mely mintegy szemlátomást vadásztatja s úton-útfélen szedegeti össze a

ritkánál ritkább idegen szókat, hogy a ki ezeknek nagy részét talán most hallja először, bámulatba ejtse olvasóját: mekkora tudomány, egész káptalan a feje! Ha valaki holt szavak helyett eleven példákat kívánna, találhat akár válogatás nélkül is elég nagy számmal a napi sajtó vezércikkeiben, képviselőházi beszédekben, tudományos és tudománytalan folyóiratokban sat. De hogy igazoljam is, a mit állítok, ime egy mutatóvány, még pedig egy szépirodalmi lapnak első cikkéből kiszemelve: *tendenczia, debatter, terrorista, kvalitás, malicia, campagne, pesszimizmus, akció, distinkció, hyperintelligens, majoritás, mandátum, filozófikus, dissidens, logicsé, prototípus, judicium, representál, temperamentum, geniólis, impressió, guerilla, fusió, arisztokraczia, liberális, intransigens, dilettáns, radikális, kulissza, korifeus, fatum, demagógia, ultrák, lynchel.* És Pilátus, mert ő van aláírva, jelentősen föl húzza a vállát és szánakozó sóhajtással mentegetőzik: Én mosom kezemet. Nem az én vétkem, ha nyelvünk oly szegény!

Megengedve, sőt meg is erősítve, folytatja az ellenvetés, hogy e tekintetben csakugyan van visszaélés, mindamellett fölmarad a tudomány, szakismeretek, sőt a társadalmi élet körébe vágó elég nagy számot tevő idegen szó, a melyek pótolhatatlanok, minthogy nyelvünkben alkalmas, az idegennek fogalmát híven visszaadó szót a legeslegtöbb esetben se alkotni, se találni nem tudunk. Mondjátok nekünk olyan magyar szót, a mely minden árnyéklátában kifejezi pl. a *politika, politikus, politisál* minden művelt nyelvben járatos szavakat; vagy találunk-e nyelvünkben teljes megfelelőjét a *geniren*-alkotta fordulatoknak; vagy pótolhatók-e eredetiekkel, hogy egyesítsék magukban mind azon jegyeket, a melyek bennvannak az idegenekben, hogy csak néhányat említsünk, a következők: *casuistica, pessimista, canon, imponál, affectál, genre, burlesque, blasirt, pruderie, beton, macadam* sat?

Komoly figyelmet érdemlő, fontosnak látszó ellenvetés, a mellyel nekünk is komolyabban kell foglalkoznunk, annál inkább, mert ezzel a színes köpönyeggel szeret takarózni, valahányszor szemrehányás éri, a mindig puhálkodó kényelemszeretet. Minő rejtelmes, sokat mondó s kifejezhetetlen értelmet rejt magában az elsőnek említett pótolhatatlan *politika*? A ki görögül tud, tudja azt is, hogy alapszava: *πόλις*, annyit tesz mint: 'város, állam'; *πολιτικός* pedig: 'városi, állami, polgári'. S minő titkos értelme van a *canon* szónak? Ugyanaz, a mit régi íróink e szavakkal fejeztek ki: igazító-mérték, mérő-istáp, mérő-línia,

m é r ő - r ú d, vagyis eredetileg: egyenes fadarab, a mellyel egyengetni, igazítani, mérni szoktak. A mély értelmű, hasonlóképen pótolhatatlan *burlesque*, ha lebontjuk róla, a mely betakarja őt, a sokszínű tarka burkot, előáll a nagyon is egyszerű, bohókás, nevetséges, gúnyos' jelentés. És így végig mehetnénk a többi, úgynevezett pótolhatatlan, kifejezhetetlen szók hosszú során, s mindenütt ugyanazon eredményre jutnánk, hogy hüvelyük alatt eredetileg nagyon is egyszerű jelentés lappang.

Ebből megérthető, hogy egy-egy jellemzetes szó nagyon is egyszerű kezdetből, új meg új jelentést véve föl, fokozatosan fejlődött, míg végre ama sajátságos, sokat mondó s több jellemző vonást magában egyesítő fogalom kifejezőjévé vált, a melyet más nyelvek méltán irigyelnek birtokosától; valamint megérthető az is, hogy ez a fejlődés nem egy rövid év vagy évtizedek eredménye, hanem hosszú-hosszú időn át folyton működő tényezőknek a fogantatja. A gör.-lat. *symbolum*, ha eredetére visszamegyünk, tulajdonkép annyit tesz mint: das zusammenwerfen, vereinigung. Ez az alapjelentés idővel fokozatosan ekként módosult: *zeichen*, kiválóan pedig: *kennzeichen*; aztán: *sinnbild*; többes számú *symbola* alakja ismét: *handelstractat*, *verbindung*; hosszabb viszontagság után némileg új köntösben jelenik meg az élet piacán: oláh *simbrie* *gemeinschaft*, *unterhandlung* értelemmel; majd újabb alakuláson menve át nyelvünkben találkozunk vele elsőbben *szimbora*, később *cimbora* formában, ugyancsak *gemeinschaft*, *vertrag* jelentéssel; nemsokára ez az értelem némileg megszűkült, a mennyiben különösen 'rossz célra egyesült szövetkezés' jelentésben kezdett szerepelni, a mint Pázmánynak következő helyéből kitűnik: 'A collegium theologicum erszénye telvén, közönséges c z i m b o r á v a l írának valamit a Kalauz ellen' (LuthV. 2); de még itt sem állapodott meg, hanem egy nagy ugrással dolognévből személynév lett s három egymással kapcsolatos, általánosan ismert jelentésben él: 1) *genosse*, *gesell*, 2) *freund*, 3) *spiessgesell*. Több mint kétezer évre volt tehát szükség, hogy a j e g y c i n k o s t á r s s á változzék.

Lássuk a pótolhatatlan *géne*, *geniroz*, *génant* szokat. A *géne* a 13. században jelenik meg először *gehine* formában mint a biblia *gehenna* szavának képmása 'tortura, kínzás' jelentéssel. A belőle alakult *géner* kezdetben szintén az eredeti 'kínozni, gyötörni' értelemben járt; s ebből fejlődött ki az az átvittén használt többféle értelem, a melynek legfőbbjét az átvett *geniren* szóval együtt a német művelt

körök s velük együtt mi is, kell vagy nem kell, oly pazarul alkalmazunk. E divatos jelentések a következők: 1) Alig merte forgatni a fejét, látszott, hogy *genirossa* = szorítja a nyakravalója. 2) Ez az erős fény *geniros* = bánt. 3) Engem munkámban még a trombitászó se *geniros* = zavar (háborgat, gátol, akadályoz). 4) Jelenléte mindig *geniros* = terhemre van. 5) Éreztem, hogy látogatásom *genirossa* őt = alkalmatlan neki. 6) Meg se kínálták székkal, de ez nem *genirosta* őt = föl se vette s oda ült közéjük. 7) A nők jelenlétében *genirosta* = röstelte elbeszélni e kalandot. 8) Minden *genirosás* = tartózkodás nélkül hozzálátott a poharazáshoz. 9) Előkelő társaságban is minden *genirosás* nélkül = fesztelenül mozog. 10) Ilyesmit csak nem mondhatok el neki, ez fölötte *genant* = kényes dolog.

A különbség tehát a fr. *général* s a mi *kínos*, *gyötör* szavunk közt tetemes s abban nyilatkozik, hogy míg a francia több, Littre szerint tizenegy oldaljelentést fejtett ki, addig a mi nyelvünk, noha ő is egész természetes módon ugyanezt az utat követhette volna, megfelelőjét átvitten csupán egy, a szorongó lelkiállapot kifejezésére használja, pl. 'Én nem gyötöröm többé magamat a tanulás-sal', a többi jelentésekre pedig más-más, hasonló értékű és erejű kitételeket alkalmaz.

A bemutatott példákból, a melyeket vég nélkül lehetne szaporítani, több, okulásra szolgáló tanulságot vonhatunk le magunknak. Az első, hogy minden nyelv más-más utat követ szavainak alkalmazásában s az eredeti jelentésnek több-kevesebb módosításában. Két nyelvnek tehát épen legjellemzetesebb szavai minden színezetükben s kiágazásukban ritkán fődik s alig is fődhetik egymást. Hibának róni föl tehát s nyelvünk szegénysége bizonyítékaul emlegetni, hogy például ugyanegy szóval nem tudjuk mindazt kifejezni, a mit a *geniros* mond, s azt kívánni, hogy oly szót alkossunk vagy mutassunk elő, a mely minden árnyéklatában fődik a bemutatott fr. *général* igét, oly kívánság, mely teljesíthetetlen s csakis azzal menthető, hogy a különböző nyelvek sajátosságainak megfigyeltetésére s egybevetésére iskoláink vajmi kevés gondot fordítanak. Még egy német írónak se jutott eszébe, midőn valamely magyar művet a maga nyelvére fordított, s abban például a magy. *szín* szónak következő változataival találkozott: 1) Isten színét (arcát, képét) sohase lássam, ha . . . 2) A föld színén (föületén) nincsen olyan árva mint én. 3) Nem az alávalója, hanem színe (eleje, java) veszett oda a nemességnek. 4) Semmi szín alatt

(semmiképen) meg nem engedem. 5) Azon szín (űrügy) alatt, hogy kéreget, bejutott a lakásba. 6) Színét (árnyékát) se láttam soha egy krajcárnak is tőle. 7) Ne ezt nézd, ez a visszája, nem a színe, — hogy nyelvét gyámoltalansággal vádolja, mivel az ő *farbe* szava e jelentések egyikére se használható, s olyan szó után áhitozzék, a mely a főttebbi jelentéseket mind egyesítse magában.

De ezek a sok színbe játszó s ingatag határok közt mozgó szavak, a melyeknek igaz jelentésével a velük élők legtöbbje nincs is mindig tisztában s a melyeket a nép egy része nem is ismer, azonkívül, hogy a hazai kifejezések rovására szaporodnak és tenyésznek, még az érthetőségnek és világosságnak is legtöbbször kárával járnak. „Én az én ángyom jelenlétében mindig *genirosva* érzem magamat”. Nem hiszem, hogy akár ki is meg tudná kellő magyarázat és fölvilágosítás nélkül mondani, mit akar az idézett mondatban a *geniros* jelenteni: a nők körében kevésbé forgolódott fiatal embernek félszeg magaviseletét-e, vagy az ángyikáért titokban epedőnek elfogultságát, vagy valamely elkövetett, napfényre kerülhető csiny miatt való röstelkedését, vagy épen a vétkes öntudatból származó szorongást-e. Ezek a színtelen, rugalmas, sokat s ép azért semmit mondó szavak közszájon forognak, fölötte kapósak, mert fölmentenek bennünket a választás nehézségétől, a fárasztó s terhünkre eső gondolkodástól. Valaki, a ki ügyes társalkodónak, elmés mulattatónak a hírében áll, egy társaságban elbeszél egy uccai jelenetet, a melynek szemtanuja volt: A mint megyek a Hatvani uccában, szembe jő velem egy nem épen fiatal hölgy, kedves ölebet zsinóron maga előtt bocsátva; épen arra a pontra érnek, a hol egy fiatal ember a kirakatot bámulja; ez megfordul, előre indul s belekeveredik a vezetékzsinórba... s ezt az elbeszélést e szavakkal nyitja meg: „Tegnap egy *originális* jelenetnek voltam tanuja”. Más alkalommal ismét: Rendes szokásom szerint hat óra felé bemegyek Kugler boltjába, rendelek magamnak ezt meg ezt, de mikor fizetni akarok, akkor veszem észre, hogy nincs nálam a tárcám. Ennek is ilyenforma a megnyitója: „*Originális* dolog történt ma velem”. Egy harmadik alkalommal: „Van nekem egy barátom, *originális* fiu, mindig félkesztyűben jár” — s így tovább. S ha a tisztelt társaság tagjaitól megkérdeznék, hogy mi ezekben s mi általában az *originális*, ugyan hányan tudnának helyes feleletet adni rá? Te mindig olyan szót válassz, a mit ne értsen János vagy Mihály, legjobb, ha tenmagad sem érted azt’.

Ha egyéb, szintén számba vehető melléktekintetek nem is, már egymaga a nyelvtisztaság szempontja megkövetelné, hogy az idegen szóknak használatától, a mennyire lehet, ovakodjunk. S itt jó példával előmenni különösen a napi sajtónak hazafias tiszte s kötelessége; a hírlapok minden, csak kevéssé is művelt magyar embernek mindennapi, a legtöbbnek pedig csaknem egyedüli olvasmánya; innen ragad reá s ver gyökeret emlékezetében, a mi nyelvileg helyes és jó, de még inkább, a mi furcsa és különös, majd azt mondtam, 'originális' van bennük. Pedig épen hírlapjaink az idegen szavaknak buján tenyésztő melegágyuk. A mi a német hírlapirodalomban akár már járatos, akár csak lábra kezd kapni, fogadást mernénk bárkinek ajánlani, hogy pár nap múlva egyik vagy másik napi lapunkban is már ott díszleg, s míg egyet-kettőt fordul a hold, mint hatásos, sokat mondó kifejezés föl-föl zeng a tisztelt ház falain belül is. Így lettek divatossá s járják majdnem naponként: *acut*, *actualis*, *perhorrescál*, *praeponderál*, *sanál*, sőt a mint egyik mai keletű (nov. 5.) lapunkban olvasom, ennek bécsi tudósítója, 'a *coaleált* pártok *conferálása*' furcsasággal szolgál olvasóinak. Szükségünk van nekünk mind ezekre? S ezek is a pótolhatatlanok sorába tartoznak?

Az idegen szók kiküszöbölésének s különösen az úgynevezett *s z ü k s é g e s e k* kiküszöbölésének s eredetiekkel való helyettesítésének két, a közvéleményben mélyen gyökerező bal fölfogás áll leginkább útjában. Az egyik az, hogy bármely eredeti szót ajánl is valaki az idegen helyébe, menten előállnak a kifogással, hogy nem csak hogy nem fejezi ki teljes egészében az idegen szónak fogalmát, hanem még csak meg se közelíti; mert ime az idegennek jelentései: először, másodszor... tizedszer, míg az ajánlott magyar szó csak az első és ötödiket, s azt is csak tökéletlenül adja vissza. A kik ezzel a menedéklevéllal (*salvus conductus*) akarják kényelmeskedésüknek, vagy akár mikép nevezzük vonakodásukat, biztosítani a szabad járás-kelést, azok elfelednek visszatekinteni a multba s ott kissé szétnézve végig kísérni egyes szóknak élete történetét; mert ha ezt megtennék, arra a meglepő tapasztalatra jutnának, hogy ha az apák is ugyane nézetnek hódolva hasonlóképen jártak volna el mint unokáik, *ők*, az unokák, manapság nem *ér t e k e z h e t n é n e k* (*sich besprechen*) egymással, *ér t e k e z é s e i k e t* (*abhandlungen*) nem olvashatnák föl hallgatóiknak, nem tarthatnának *ér t e k e z l e t e k e t* (*conferenzen*), mert a jelen század kezdetén e jelentéseiben még egy író sem ismerte az *ér-*

tekedik szót; aztán nem tudnák megnevezni, melyik a mondat tárgya (objectum), se költeményüknek alkalmas tárgyat (stöff) nem választhatnának, a képviselők nem tárgyalhatnák (abhandeln) a napirendre tűzött kérdést, az ügyvédek nem járhatnak tárgyalásra (verhandlung), nem beszélhetnének tárgyalagos (objectiv) előadásról, tárgytalanná (gegenstandslos) lett kérdésről; mert a nyelvtörténet csak „sturmdach” és „zielscheibe” jelentéssel hagyta reánk a *tárgy* szót, *tárgyal* származékának pedig nem csak hogy mai értelmét, hanem magát e szót sem ismerte még a jó Márton József (1816) sem. És hogy ne Pázmányékról, hanem csak a jó későkori Gvadányiakról szóljak, ha föltámadnának s valaki elbeszelné nekik, hogy a *tisztelt házban az ellenséki képviselők* közül többen a *kormány javaslata* mellett *szavastak*, nagyot bámulnának, hogy mi isten csodája történt a magyar néppel, hogy ily érthetetlen nyelven beszél.

A másik akadály, a mely útját szegi az idegen szóktól való megmenekedésnek, az idegen szerkezet sajátosságában mutatkozik, a melyhez fülünk-nyelvünk annyira hozzászokott, hogy terhünkre esnék tőle megválva egy, vele ellentétben álló, merőben új fordulattal barátkozni meg. Itt van például a tanult embereink beszédében teljesen meggyökerezett *imponál* ige s a vele szerkesztett eme kifejezés: „ilyen ember nekem épen nem *imponál*.” Sok, még e század elején is egyedül járatos latin szót sikerült tisztaságra törekvő irodalmunknak megfelelő magyar szóval helyettesíteni; de az *imponál* mind e mai napig szívélyesen tartja magát s nem kerekedhetett fölibe, nem vehetett rajta erőt egy eredeti kitétel sem; ellene állott s a pusztulás vagy legalább a lassú elgyengülés veszélyétől megőrizte őt a szerkezet sajátossága, a vele járó *nekem* személynévmás. Pedig alig hihető, hogy legalább mióta nagyobb lendületnek indult irodalmunk, soha senkinek se lett volna szüksége ilyforma nyilatkozatra: Énnekem a Herko páter se *imponál*. A klasszikus latínság az *imponere alicui* fordulatot e jelentésében nem ismerte, hanem egyebeken kívül e kifejezésekkel élt: *auctoritate aliquem commovere*, *habere pondus apud aliquem*; s ha e két szóra rányitunk például Pápai Páriznál, a következő kitételekkel találkozunk: *tekintetben lenni*; *pondus habere: valaki előtt tekintetben lenni*. S ha egyéb írókhoz fordulunk kérdésünkkel, ők is igazolják a szótáríró kifejezését: „Akarok tekintetben lenni az enyimeknél (MA: SB. 225). Nagy tekintetű személy vala (Zvon: Post.

II.284). Lesz mindenek előtt nagy tekintete d' (Thaly: Adal. I.148).

E szerint *imponál nekem* magyarul mondva annyi mint: *van tekintete előttem*.

De itt meg nem állapodva, hanem ez újmutatás irányában haladva több más, rokon értelmű s az előbbivel egyértékű kifejezésre is találunk. Mikesnél olvassuk: „A kalendárium szerint már a tél elkezdődött, de az idő arra nem hajt, úgy viseli magát mint a nyár” (TörLev. 416). Ez műveltjeink nyelvére fordítva így hangzanék: „A kalendárium az időnek *nem imponál*”. S nem azt teszi-e, nem érzi-e ki minden magyar fül a *nekem imponál-t*, ha valaki például így szól: Mondja bár maga a vármegye, nem hajtok én rá semmit!? Nemcsak értékre, hanem szerkezetre nézve is megegyezik ezzel az ismert kitétel: *adok v. nem adok rá*.

Nem említve a népies kifejezések közül az ilyeneket: *sem-mibe v. kutyába sē vészi ötet; nem hederít rēá; fülebottyát se hajtja rá; oda sē neki; mit nekem a szolgabíró!* sat., én legalkalmasabbnak tartom, a mely kizsoríthatja idővel az *imponál-t*, mivel legközelebb áll a latin szóval járó szerkezethez, a *hat* cselekvésszót, a mely „valeo: geltung, einfluss haben” jelentésénél s *hat reám* szerkezeténél fogva az előbbieknél inkább ajánlkozik a latin szó helyettesítésére, melléknévi *hatós* származéka pedig az *imponáló, imponirend* egyértékesének; pl. Már maga a föllépése (megjelenése) mindenkire, még a komoly emberre is *hat*. *Hatós* tekintete előtt meghunyászkodott a hánya-veti legényke.

Csak erős akarat kell s kissé gondosabb körültekintés, főképp pedig azzal a minden elevevesztő, megrögzött véleménynyel való szakítás, hogy „nincs, lehetetlen, pótolhatatlan”, s a minő nagy hatása van előrehaladt korunkban a napi sajtónak, egy pár évtized elég arra, hogy egy-egy ritkábban használt szó, szokatlanabb jelentés, még ki nem domborodott, kevésbé ismert szólás tenyészetnek induljon s rövid idő alatt erős gyökeret verjen. Okulni való, nagyon tanulságos példával szolgált erre nekünk a nyelvújítás, a mely seregestül alkotta az új szokat és kifejezéseket, még pedig nagy számmal olyanokat is, a melyek erős visszatetszést szültek s mind a mellett sikerült neki legalább a műveltebb osztályokkal elfogadtatni, úgy hogy az ifjabb nemzedék a legtöbbjéről nem is sejtí, hogy családfájuk még nagyon is fiatal hajtású.

Alkoss, gyarapíts! Incipe; dimidium facti, qui coepit, habet!

Az idegen szók írásának tárgyalását a jövő füzetre halasztjuk.

SZARVAS GÁBOR.

A MAGYAR NYELVBÉ ÁTVETT OLÁH SZAVAK.

Francu: morbus gallicus, elephantiasis, lues venerea; syphisis, venerische krankheit (NySzótár) — ol. **francū* (ma: *franc*): ua. (Kimutatta Steuer János: Nyr. XVIII.179. 225). A *francu* alak abban a korban került hozzánk, mikor a szóvégi *u* (*ū*) még megvolt az oláhban. Ez később elveszett, és a szó *franc* alakot öltött az oláhban, s ma az erdélyi magyarság is *franc* (*faranc*)-nak nevezi ezt a betegséget. Másutt *fránca* (*feráncu*) alakban él ez a szó (Dunántúl MNy. V.98; Veszprém m. Fábián Gábor 1839; Kis-Kún-Halas Nyr. XIV.423; Baja Bayer József), s ez az alak valószínűleg a németből (*franze*) van átvéve.

furtina: szélvihar, zivatar (Brassó m. Tatrang Nyr. II.476; Bukovina Nyr. VI.472); **furcinár**: havas eső esik (Erdővidék Nyr. VIII.142) — ol. *furtūnē*: tempête; sturm, sturmwind, ungewitter (Cihac, Barcianu). Edelsbacher *furtīnē* alakot is idéz, a mely nyilván nyelvjárási változat (NyK. XII.100). Az oláh szóban könnyű ráismerni a latin *fortuna* szóra, mindazonáltal téved Edelsbacher, midőn a kettőt = jellel kapcsolja össze. A *furtūnē*, *furtīnē* nem tartozik az oláh nyelv eredeti szókincséhez, hanem idegenből átvett szó. Ezt a jelentéséből következtethetjük. Eredeti voltát már az is kétséggessé teszi, hogy a latin szó 'végzet, szerencse' jelentésének az oláhban nincsen semmi nyoma: itt a szó csakis 'vihart, zivatart' jelent. (Az irodalmi nyelv *fortūnē* 'szerencse' szavát, a melyet a nép nem ismer, a többi román nyelvektől hódították el maguknak a nyelvújítók). Azonban ez még nem bizonyít határozottan eredeti volta ellen, mert hiszen számtalan példa mutatja, hogy valamely szónak az eredeti jelentése feledségbe merült, s csak később fejlődött jelentése maradt meg. Még az se bizonyítana határozottan az oláh szó eredeti volta ellen, hogy a klasszikus latinságban a *fortuna* szónak nincsen 'vihar, zivatar' jelentése, mert hiszen ez a jelentés kifejlődhetett, mint a hogy ki is fejlődött a középkori latinságban, a melyben *fortuna* előfordul 'maris tempestas' értelemben (vö. Du Cange: Gloss.), s ebből a jelentésből aztán általában (nemcsak tengeri) 'vihar, zivatar' lett; ez a jelentése a szónak megvan az albánban (*furtūnē*), az újgörögben (*φορτοβνα*), a törökben, újszlovénben és a szerbben (*fortuna*), a melyek mind az olasz *fortuna* szóra vihetők vissza (vö. *correre fortuna* 'courir fortune sur mer, et de là: subir une tempête' Cihac); vö. még olasz, spany. *fortunoso* 'viharos'. — Az olasz

correre fortuna kifejezés megmagyarázza, mikép válhatott a 'szerencséből' 'tengeri vihar'; de ez a jelentésfejlődés csakis tengeren járó nép nyelvében mehetett végbe. Az oláh pedig soha se volt hajós nép, azért *furtünē* (*furtinē*) szavát 'vihar' jelentésénél fogva idegenből kerülnék kell tartanunk.

furkoly: villázat, mereklye (villával összehányt apró takarmánycsomó) (Brassó m. Tatrang Nyr. II.476.) — ol. *furkoj*: grande fourche; mistgabel (Cihac, Barcianu), a mely a *furkē* (= lat. *furca* 'villa') szó származéka.

[*futos*, *futosik*: bikát kíván, üzekedhetnék; üzekedik, párosodik (tehén) (Bereg m. Bereg-Rákos és vid. Pap Károly; Székelyföld Tsz. Kiss Mihály; Háromszék m. Tsz.; Brassó m. Hétfalú, Zajzon Nyr. III.224); *futoshatnék* a tehén (Székelyföld Nyr. XIV. 47); *meg-futosik*, *meg-fútosik* (Székelyföld Tsz. Nyr. VIII.461; XIV. 47; Kiss Mihály; Erdővidék, Olasztelek Nyr. XV.427). Incze György Nyr. VIII.461. megjegyzi, hogy 'az oláhban is *futuse*'. De az oláh *fut-* (= lat. *futuo*) és a m. *futos*, *futos-ik* igéknek semmi közük egymáshoz. Az utóbbi a m. *fut* (fugio, curro) ige frequentativuma, és eredeti jelentése: 'futkos, futkároz'. Vö. *meg-fut* a tehén: bika után jár, folytat (Erdély Kassai I. Szókönyv II.230); ném. *läufisch*; sv. *löpa* 'laufen' és 'läufisch sein, in der brunst sein'; finn *juokse* 'fut' és (dial.) 'üzekedhetnék'; *juoksu* 'futás' és *on juoksulla*, *juoksullansa*, *juoksuillansa* 'üzekedhetnék, üzekedik, párosodik' sat.].

fuzsitos (Erdély Szinnyi József; *fussitus* Szilágy m. Nyr. VII.381): féleszű, hóbortos — ol. *fussit* 'a ki futott'; befejezett cselekvésű igeneve a *fug-* (= lat. *fugio*) igének, magyar továbbképzéssel (*fussitos* = *fussitus*, mint *pirítos* = *piritus* Nyr. V.269; X. 382; XV.65; XVIII.574). A jelentésre nézve vö. *futó*-bolond.

gángá: ügyetlen, esztelen (Szatmár m. Nagybánya Nyr. XIV. 236) — ol. *gîngav*: bégue; stotterer, stammler (Cihac, Barcianu). A jelentésváltozásra nézve vö. *bělga*: 1) hibás nyelvű, dadogó, hebegő; 2) ügyefogyott, együgyű, hülye (Tájszótáramban); tót *blblat*: hebeg, dadog; *blblat*: hebegő, dadogó; *blb*, *blbec*: fajankó, otromba, buta (Loos J. szót.).

gára: pályaudvar (Moldv. csáng. Nyr. X.203) — ol. *gără*: bahnhof (Barcianu).

gárd (Alföld Nyr. XIII.478; Szatmár m. Porcsalma Nyr. XX.191; Segesvár Nyr. IX.41; *gárgya* Szatmár m. Szamoshat Nyr. X.139; Zilah Nyr. XIV.92; Székelyföld Györffy Iván; Csík

m. Nyr. VII.92; *kút-gárgya* Szatmár m. Porcsalma Nyr. XX.191; Székelyföld Nyr. IV.183; Györffy Iván: *kút gárgyája* Zilah Nyr. XIV.92; Gyergyó-Sz.-Miklós Nyr. X.45; *a kút gyárgyán* [?] Csen-ger Arany-Gyulai NGy. I.43): kútkorlát, kútkáva, kútkerítés — ol. *gard*: haie, clôture; zaun (Cihac, Barcianu). A m. *gárgya* nyilván ragtalan alanyesetűl vett személyragos alak (<*gárd-ja*), a milyenek: *zúsa*, *lompora*, *mája*, *ssarva* sat. Miklosich csak a *gárgya* alakot ismeri s ezt a szlávsságból átvettnek tartja, a mi tévedés (Nyr. XI.168). A szó földrajzi elterjedése és eredetibbnek tartandó *gárd* alakja az oláhból való átvételre vall. Az oláhok a szlávsságból vették át *gard* szavukat; vö. ószl. *gradъ*: murus; *gradarъ*: hortulanus; *graždъ*: stabulum; úszl. *grad*: schloss; b. *grad*: stadt; *gradina*: garten; szb. *grad*: festung; or. *gorodъ*: stadt; *ogorodъ*: gemüsegarten; *goroša*: zaun (Mikl. EtymW.). Egyenesen a szlávsságból való átvétel a m. *garád*, *garággya* (<*garád-ja*): ,kerítés' szó.

géráz-, géradz- [talán *géráds-*] (*begérásott*, *begéradsott* [igy]: ,véknyan befagyott' Szatmár m. Nyr. VII.282; XI.284) — ol. *žer* (= lat. *gelu*) ,fagy' szónak föltehető **gēr* nyelvjárási változatából való magyar képzés lehet.

gergelice: búza-zsizsik (Székelyföld Györffy Iván); *gërgëlice*, *görgölice*: poloska [?] (Udvarhely m. Nyr. IX.235); *gergerice*: búza-v. gabona-féreg (Székelyföld Tsz.); *gerlica*: búzaféreg (Brassó m. Hétfalu Nyr. V.330) — ol. *gërgëricë*: charançon, calandre, cosson; kornwurm, erbsenkäfer (Cihac, Barcianu). Miklosich (Nyr. XI.167) a m. szót a szlávsságból átvettnek tartja (szb. *gagrica*: curculio; ein wurm, der ungegerbte häute zernagt); de földrajzi elterjedése és alakja inkább az oláhból való átvételre vall.

gibosz: görbe (Moldv. csáng. Nyr. X.202) — ol. *gebos* (= lat. *gibbosus*): bossu; buckelig, höckerig (Cihac, Barcianu). A m. alak az oláh szónak eredetibb **gibos* alakjára utal.

gillil: csiklandoz (Brassó m. Hétfalu MNyr. V.346) — ol. *gîdil*: chatouiller; kitzeln (Cihac, Barcianu) < lat. *catulire* (Diez: Dict.) A *d>l* hangváltozásra nézve vö. *medence*: *melence*, *fidi-buss*: *filibusz*, *vádúnyi*: *válalni* (vállalni) sat.

gircsáva (*gërcsáva*): galiba, zavar, izgága (Székelyföld Tsz. Györffy Iván; Háromszék m. Vadr.); ,Eriggy pokóba veszekedni, ne csináj itt köztünk *gërcsávát*' (Székelyföld Györffy Iván); *gircsá-*

rás, gercsávás: kötekedő, kapcáskodó (Székelyföld Tsz. Györffy Iván): *gircsáváskodik*: izgágáskodik (Háromszék m. Vadr.); „Mit a gútot *gircsáváskodol* annyit, te izgána!” (Háromszék m. Vadr. 365) — ol. *gilčārš*: querelle, démêle, rixe; streit, zank, hader (Cihac, Barcianu). Edelspacher *gilčārš* alakot is említ (NyK. XII.100). Miklosich véleménye szerint a m. szó a szláváságból való (úszl. **kričava*, a *kričati* „kiabál” igétől); de földrajzi elterjedése és alakja inkább az oláh-ból való átvételre vall.

SZINNYEI JÓZSEF.

KERESSÉTEK AZ IGAZSÁGOT.

II.

Igazolnom kellett a *,csicsa: senex, alter‘* kifogásolt értelmezésnek helyességét. Mondhattam volna, hogy én e szót idézett jelentésével együtt gyermekkorom óta jól ismerem; hivatkozhattam volna a Tájszótárra, a mely e magyarázó szókat veti utána: „ostoba, ügyetlen, vén ember”; * de sokkal egyszerűbbnek s meggyőzőbbnek ítéltam, ha rá mutatok eredetére, a mi származásával együtt jelentését is megvilágítja s a nyílt szemmel néző olvasó előtt kétségtelenné teszi. Minthogy azonban ez a fölfedezés nem az én érdemem, urát is kellett adnom, hogy kitől való; s megneveztem a forrást: Miklosich: Die türkischen elemente in den südest- und osteuropäischen sprachen. Háromszoros volt az ok, a mely Brassai hazafiságos keblében lángra lobbantá a parázs alatt szunnyadó haragot. Először, ha megvan is a törökben és szerbben a *csicsa*, miért kellett épen a magyarnak az átvevőnek lenni, s nem megfordítva; aztán, ismét egy újabb szó, a melyet az ellenséges indulat elvitat tőlünk; végre, akad magyar nyelvész, a ki e rágalmat vakon elhiszi s utána mondja. És következett a támadás, a mellyel előbbi füzetünkben foglalkoztunk.

Brassai a *,csicsa = öreg‘* helytelenséggel röviden végez.

* A ki e jelentésfejlődés folyamatát közelebbről vizsgálja s gondosabban fontolóra veszi, könnyen átlátja, hogy az értelmező szóknak ez a sorrendje nem szabatos. Az erejében megfogyatkozott s mind testi mind lelki tehetségeiben megcsökkent *vén ember* fogalmából ugyanis mintegy magától s egészen természetesen kikövetkeztethető a „gyámoltalan, rövideszű”, vagyis az *ügyetlen, ostoba* jelentés; míg az ellenkező következtetésnek, hogy az *ügyetlenségnek, ostobaságnak* folyamánya volna a *vénység, az élet, a mindennapi tapasztalat* ellene mond. *Csicsa* tehát: 1) vén. 2) ügyetlen. 3) ostoba.

Sz. G.

Se a török és szerb szavakból, mondja, se az oda függesztett példából: „Az isten vegye el a szája ízit a vén csicsájának” nem következik, hogy a *csicsa* annyi mint *öreg*. Aztán így oktat: „Gyöngyösi István a murányi Vénust visszatörlesztésül *vén hús*nak nevezé; hát már ezért „*hús* = *öreg*”? Köszönettel veszem az oktatást! Megjegyzem magamnak; belevésem mélyen az emlékezetembe: abból, hogy a *hús* előtt a *vén* jelző áll, nem következik, hogy *hús* = *öreg*.

Különben, hogy végleg tisztába jöjjünk a Kónyiból idézett példabeli *csicsa* értelmével, hogy „öreg”-e vagy pedig, a mint az ellenfél állítja, hogy „csacsi, mamlasz” a jelentése, leghelyesebben cselekszünk, ha Kónyinak „Ártatlan mulatság” című munkájában rányitunk az illető helyre, a hol e szó előfordul. A szerző e helyen azt a jelenetet beszéli el, midőn a cigány muzsikások a folyosón rákezdik a muzsikálást. „Melyet Kelemen [a lovaggá ütendő Florenc nevelő apja] meghallván, kimegy, kap egy furkós botot és a muzsikásokat szétkergeti [azt híven, hogy maguktól jöttek oda pénzt csalni]. A muzsikások közül mondá az egyik: „Aha, az isten vegye el a szája ízit annak a vén csicsájának, ime a hegedűmet összezúzta”; a másik: „Ejnye, hogy az ördög vessen porciót arra a penészles szakállú Miklósrá, ime a kezemmel is alig foghatok”; a negyedik: „Ugyan micsoda pelyhes szakállú Szaturnus lehet az?” Úgy hiszem, hogy az öreg ember képében ábrázolt Miklós és Szaturnus, melyek az először idézett *csicsájának* felelnek meg, jelzőikkel elég érthetőleg szólnak, hogy *mamlasz*-e, vagy pedig *öreg* értelemben áll-e az idézett helyen.

Világos, hogy Brassai a szóban forgó értelmezést azért veti el, mert a jelző és a jelzett név egyértékű fogalmak, „vén öreg” tautologia, a melyet mint a nyelvbéli előadás ellen elkövetett vétiséget minden stilisztika egy szájjal hibáztat, még pedig a legkirívóbb tautologia, olyan, mint ezek volnának, ha valaki ajkára, vagy tollára venné: *lágypuha*, *bodorkondor*, *ritkagyér*; *ebkutya*, *orv-tolvaj*, *strimfli-harisnya* sat.

Itt tehát újra a régi nyelvész áll előttünk, a nyelvész, a ki bezárkozik szobája négy fala közé, s a mi a négy falon túl van, az neki lehetetlen, nincs meg. Pedig ha kitekintene, látná, hogy seregestől tódulnak elő s vonulnak el szeme előtt a legföltűnőbb jelenségek, itthon termett, eredeti sajátosságok, a melyek a nyelvbéli előadásnak élénk színt, eleveniséget, magyaros ízt, zamatot

kölcsönöznek. Oly szópárok ezek, a melyeket vagy származási, vagy értelmi rokonság köteleke fűz együvé s a melyek közül a fogalmat, a melyet az egyik kifejez, hozzájárulásával a másik fokozza, erősíti, nyomósítja. Legalkalmasabban testvérkedő szónak nevezhetni őket.

Három fő osztályba sorozhatók: 1) nyomósítók, 2) össze-foglalók, 3) magyarázók.

1) Az első osztálybeliek újabb három csoportra oszlanak. Ezek a) a kettőzők, b) egytövék, c) rokon értelműek.

a) Nyelvünk egyazon szónak ismétlésével a mondattagok különbözősége szerint majd tartósságot, majd fokozást, majd megismétlődést fejez ki. Igék: meg y-meg y, hát egyszer csak egy nagy erdőhöz ér; né z i-n é z i, hát látja, hogy az ő régi pajtása; várlak-várlak, de hiába várlak (Népdal). Melléknevek: nagy-nagy hegyhez jutottak; sok-sok év előtt történt; hosszú-hosszú utat tettek meg; mind-mind erősebben zúgott a szél; mind több-több ember csődült össze; mind sűrűbben-sűrűbben szakadt a zápor. || Egyszer-egyszer mégis csak ellátogatott hozzá; soká-soká nem érkezett felőle hír; közbe-közbe nagyokat kurjantott; lassan-lassan feledni kezdé végre; alig-alig viselhette el a nagy veszteséget. || Kikitekintett az éj sötétébe; el-elbámult órák hosszat rajta; meg-meg állott, hogy körültekintsen.

b) Egytövék. Igék: *futva-fut, kapva-kap, kérve-kér; folyvást-foly, nyargalvást-nyargal, mentést-megy; üztön-üzi, adton-adja, fogyton-fogy*. Melléknevek: szépséges-szép leányka, mélységes-mély titok, bőséges-bő aratás; kedves, egyetlen-egy magzatom; lakosa csupád-on-csupa zsidóság (Thaly: RT. I.235), merődön-merő igazság (GKat: Titk. 2), telidenteli ember a sok nyavalyával (Pázm: Préd. 69), tisztádon-tiszta ezüst (Com: Jan. 15), ujdón-uj tévelygés (Fal: NE. 60), vadon-vad nemzetség (Fal: TÉ. 657). Határozók: alig-on-alig várja megmenekedését (Lép: PTük. III.252), egyes-egyedül marad (GKat: Válts. I.154), körödös-körül nyargal a tatár (ErdTört. I.138), nehéz-nehezen várom azt az órát (Fal: TÉ. 644), sohádon-soha be nem lépek azon a küszöbön (Jók: Sarga Rózsa 140).

c) Rokonértelműek. Igék: jár-ke-l, sí-rí, sűrög-forog, térül-fordul, tör-zúz. Főnevek: verje meg a bú-bánat (Ar.); nagy dolgokat irok, harc-háború mérgét (Ar.); erő-

hatalommal akarta elvenni tőlünk (LevT. 1.89); agybafőbe verték; nekem ebből szomorú osztály-rész jutott; a tárgyalás következő sorrendben történt. Melléknevek: Nagy termete, ősz-öreg feje (Ar.); sok dús-gazdag jutott már koldus botra; erős-izmos, férfi; bús-komor öreg; ó tennyeres-talpas kövér domine (Bal: Epin. 4).

2) Az előbbiektől különböző a jelentés erősödésének az a neme, a mely két egymással szemben álló fogalom szövetkezéséből áll elő; az e fajta szópárok egyesülése a jelentést általánosítja. Ilyenek az igék sorából: mikor adnak-vesznek, kétes, melyik nyer a becületben (NySz.); jönnek-mennek déllesti órákkor a sok friss hintók (NySz.); úgy kell lenni, hogy megbabonázták, él-hal azért a gonosz csontért. Főnevek: azzal terjesztették szélit-hosszát tudományoknak (NySz.); ő volt keze-lába mindennek (NySz.); szolgál vala éjjel-nappal az úristennek (NySz.); egy szívvél-lélekkel választottak fejekké (NySz.). Határozók: félek uram, hogy ma-holnap torra ne menjünk (NySz.); a romai udvarnak csinyját kívül-belül jól tudta (NySz.); aláfölszágulda az országban (NySz.); imide-amoda futos (NySz.).

Ezeket csak futólag, mintegy mutatványkép soroltam elő, részint azért, mivel már részben tárgyalva voltak a Nyelvőrben (III.385—389), részint mivel az elszámolt esetek csak félrokon-ságban állanak a mi kérdésünkkel. Ránk nézve legérdekesebb a testvérkedő szónak harmadik csoportja, a melyek közül az egyik tag a másiknak inkább csak magyarázója, mint nyomósítója. Ezeket már egész terjedelmükben kell bemutatnunk, részint mivel legnagyobb részükben ismeretlenek, részint mivel a vita alatt álló, 'vén csicsa' is közéjük tartozik.

Az idetartozó szavaknak három csoportja van. Az első olyan szópárokból áll, melyeknek mind a két tagja eredeti, a második, a melyeknek egyik tagja eredeti, a másik idegen, a harmadik, a melyekben mind a két tag idegen szó.

1) Két eredeti, teljesen egyértékű szóból alakult szópárok a következők.

áros-kereskedő. Mind az két partról az utonjárók és áros-kereskedők bátran járhasanak. (KétMDipl. 127).

asszony-feleség. Az ő asszony-felesége magzatot szült (ÉrdyC. 386b).

asszony-hölgy. Az öltözetekből asszony-hölgyeteknek paplant csináljatok (Bal: CsIsk. 31).

asszony-né. Leányának sítására egy vén asszony-né lépék (Apoll. 3).

folyó-követ. (A *folyó*-nak ,követ' jelentését igazolja a következő példa: Eleresztetének királynak folyói minden vidékekbe és a folyók sietnek vala betölteniek királynak parancsolatját. BécsiC. 56). A tatárok folyó-köveket bocsátának be Tatárországba (Helt: Krón. 57).

jegyes-meny. (Hogy a *meny* ,jegyes' is jelent, bizonyosság rá a következő példa: ,Idvezlégy szent Katalin Krisztusnak igaz menyec' ThewrC. 182). Kicsoda volt ez menyegzőben a vőlegény és jegyes-meny (ÉrdyC. 74).

sereg-nép. (A *nép* = ,sereg' jelentésére vonatkozó példákat l. Nysz). A *sereg-nép* ő utánna mene gyalog (Sylv: UT. I.22).

szűs-leány. (A *szűs*-nek ,puella' jelentésére nézve vő.: ,Az szűznek teste gyengébb, mint a férjfiué' DebrC. 318). A nőtelen legény házasodni akarván, szűs-leányt választ el magának (Com. Jan. 116).

kór-beteg. Sokféle kór-betegeket gyógyított (Tarn: Szents. 4).

agyar-fog. Minden állatra osztott az isten fegyvert, kinek öklelő szarvat, kinek agyar-fogat, kinek körmöt (Fal: SzE. 519).

agy-koponya. Az emberi csontok mezítelenítő s agykoponyák koppasztó hely (GKat: Váls. II.612).

étető-méreg, méreg-étető. (Étető ellen való orvosság' Illy: Préd. I.21.). Étető-mérget szerzének borban (DebrC. 22). Kátai Mihály méreg-étetővel vesztette volt el Bocskait (Kem: Élet. 26).

forrás-kút. (Fons, qui vulgo gyisznó kút nominatur' Wenzel VIII.52). Egy forrás-kút hives kortyokat nyújt (Gyöngy: KJ. 56).

heveder-öv. (Hevederrel ágyékinkat megköttözék MA. Bibl. V.30). Az heveder-övnék hire sem volt (Monlrok XI.352).

er-emplő. (Mind a két tag kihalt szó, csupán a szótárak tartották fön: ,ere*: camus, frenum MA. zaum oder halfter PP.; *emplő*: lorum, habena MA. PP. zügel Ver.) Lova féke er-emplőjét gyalog tartotta (Czepl: Dág. II.20).

fék-emplő. Ragadja a Hektor lovának fék-emplőjét (Huny: Troja 155). A lova fék-emplőjét vagy zaboláját fogta (Nyr.IX.68).

* Balassa József a ,Slavóniai tájnyelv' ismertetésében a ritka szók közt, a melyek az ottani nép ajkán forognak, főlemlíti ezt az eddig kihaltnak tartott *ere*: ,fék, zabola' szót is. Sz. G.

hó-harmat. Immár a tél elmúlt, az *hó-harmat* eltávozott (Apost. 15). Hóra avagy *hó-harmatra* hajol az idő (KBártfa 1583 D4).

idő-kor. Egy *idő-korban* Ábrahám el vala, Mambrénak völgyében sátor előtt vala (RMK. VI.265). Megtérek tehozzád az *idő-korba* (Nógr: IdvK. 545).

kendő-keskenő. Egy vak ember megilleté *kendő-keskenőjével* az koporsót (Pázm: Kal. 643). Magokat a *kendő-keskenővel* megtörlötték (Com: Jan. 109).

nyomtató-satu. Mivel az exemplárok már elfogytak, ismét *nyomtató-satu* alá bocsátottam (Hall: Tel. Előb. 4).

rokon-közel. (*rokon*: 1) prope, nahe. Ereszti a sarlót, mert *rokon* az aratát MünchC. 77; 2) proximus, der verwandte. *Rokontokat* szeressétek EhrC. 58. — *közel*: 1) prope, nahe. Halálának ideje *közel* DomC. 80; 2) proximus, der verwandte. *Siratják* vala az *ő közeli és rokonsági* VirgC. 103). A *rokon-közel* való halálnak félelme (NagyszC. 385). Miért *rokon-közel* meg kell vala azt kóstolni (WeszprC. 11).

szél-háború. (Megporeitá a szelet és a víznek *háboróját* MünchC. 126). Fővenybe akasztja vasmacsáját, melyet az első *szél-háború* fölszed (Fal: BE. 579).

torok-gége. *Torok-gége*, melyen az étel ital a gyomorba mégyen (PPBl.). A mi okadás által vettetik ki, a *torok-gégéből* jő (ACsere: Enc. 184).

történet-eset. (*eset*: casus, zufall — *történet*: casus, zufall). Mintha csak szerencse s holmi *történet-esetre* hagyta volna idvességünket (Fal: NE. 37).

varsa-háló. (Hasonlónak mondja az varsához és az hálóhoz' Let: HitÁg. 153). *Varsa-háló*: egy kávas, villás rudon levő zsákháló (Herm: HalK. 838).

zúr-zavar. (Az földet erősen pálcákkal veretik, csatépaté, zér-zúr hol mit használ nekik' RMK. II.185). *Zúr-zavar* közöttünk keresztyén népen mely igen sok vagyon (Born: Ének. 465). Azt irod, hogy a *zúr-zavarnak* nem a prédikálás volna oka (Mon: Apol. 422).

Jegyzet. Az itt elszámolt szavak sorában van három, a melyeknek származását még homály fűdi; mind eredetiségük, mind pedig idegen voltak mellett és ellen is elég nyomós okok szólnak. Egyelőre azonban, a míg a további kutatás világot nem derít származásukra, eredeti szavaink sorába vettük föl őket. E három szó: *emlő, ere és heveder*.

SZARVAS GÁBOR.

A LOZSÁDI NYELVJÁRÁS.

IV. Mondattani sajátosságok.

Mondattani tekintetben szintén találunk néhány érdekes és a köznyelvtől különböző sajáttságot a lozsádiak nyelvében, melyek között legtöbb a szófüzési, egynehány szórendi és egy pár mondatfüzési eltérés.

1) Szófüzés. Szófüzési eltérések néhány, következő ragnak a köznyelvi általános vonzatoktól eltérő használatában vehetők észre.

ba, be; ban, ben. E ragnak csak az első alakja használatos mindenféle jelentésben. Érdekesebb használatait mutatják a következő szólások: 'Oercemet lēlt a beszíd be. Álamb a merül. Első vót a nyeris be. Harag b a gyűttek'. Megjegyzem, hogy e példák között olyanok is vannak, mik a köznyelvben is megtalálhatók, csak hogy ott ritkábban, mint nyelvjárásunkban. Ilyeneket más ragoknál is említek.

bül, bül. 'Ėggy ütēs b űl lecsipēm a nyakát. Telik-mullik az idő b űl'.

ra, re. 'Arra igiri magát. Nēgyven víkára (vékás) föld. A zöd fűre (fűvön) heveríszték. Asztán barr a vēszi (balkézbe fogja)'.

rül, rül. 'Gandalak arr űl'.

val, vel. 'Mesterség gel bír'.

tül, tül. 'Külēn van tüllem nyóc esztendőt űl (nyolc esztendő óta). Rigen t űl (rég óta) att laknak azak. Tizenháram ív t űl élünk ēggyütt. Kihazta lavát a kantár szárát űl az istálób űl. Fēlakasztatta a lábait űl (lábainál fogva) fēlfelé. Vīrt fejnek tülle. T űllem tēbbet semmi kereseted nincs. Arra t cēll űn k nincs malam (felénk). Hajtam arra t cēll űn k (hozzánk)'.

A -t rag kimarad: 'Nem ōt szükség vīgrendēlet rantani'.

Egyes ragok használata látszik még ezekben: 'Kigyōzhetō akár vīn nek akár ifj u n a k. Nincs n á l a m szamarubb leginy. Ottan vagyan a Pincék' — állandósult ragos alak, a melyben a többes számot már nem érezi.

A névutók közül föltünőbb módon használják a *kōsz űl*-t, *nēl k űl*-t és *āltal*-t a következő esetekben: 'El van mulva a világ sara k cēz űl (meg van halva). Sēm mi hí r a d á s n ē k ű l neki áll szabni Plutót. Semmi hí r a d á s n ē k ű l kimēnt vadászni. A m ű k e s z ű n k ā l t a l is v ē t t e e l a z i s t e n'.

Érdekes jelzők vannak ezekben: zápar könyveim; fene vad, rút víz, fertelmes idő, szült gazember, az a gérbe nótárius, mizes gyümölcs.

2) Szórend. Szórendi tekintetben igen kevés eltérést találunk, s e kevésből is a többség idegen hatás eredménye.

Nem mindig, de néha hallható a kérdő -*é* ilyen használata: 'Jó-*é* lesz?' Csak egyetlen egyszer hallottam a következő furcsaságokat is: 'Mast csak lippett bé a húsz ivbe. Hát csak így kamalyan van: hát komolyan így van! Idegen hatást látunk ezekben: 'Ne még mennyi! Ne még egyél' (= numai merge). Ki tuggya, mikét félir'.

3) Mondatfűzés. Több mondat összefűzésének sajátos módjait találjuk ezekben: 'A mely szivecsségét mutatnak kigyelmeték, ű is arra ígri magát, hogy visszapótala. Már mast hozzád jussam vagyan, hagy az anyád nekem aggyan'.

A *kell* igéhez a főnévi igenév helyett egész mellékmondat csatlakozik, de belőle a *hogy* mindig kimarad: 'El kell muljék. Még kell kapógyék. Kell mennyek' sat. Különben a *hogy* kihagyása nagyon hasonló módon történik ezekben is: 'Ménnek, Pétert újra keressék még. Aszt mangya, elgyütt, dalgazzék'.

Elliptikus mondat: 'Éccëribe papat, hóhért s mégesküvének'!

Az igeidők közül azokon kívül, a melyek a köznyelvben is divatosak, használatban vannak a következők: 1) folyó mult: *adak vala*, pl. 'Arra gandalak vala, mit az este besziltünk, azér nem hallgatók oda. Ha nem figyelmeztecc, ebbe helybe elvisszém vala a magamé helyétt. Nyitják vala a kaput, mikar att elgyüvénk'; — 2) elbeszélő mult: *adék*, pl. 'Kinyittá a kapuját, mikar att elgyüvénk. Hun őt Naci bá? Elvalék a szőlőbe, mēgnizém, szédhetük-e már? Na ennek ada mandék'. E most említett két időnek, valamint a szintén elég gyakran használt végzett multnak (*attam vala*) alkalmazásában azonban következetességet, szabályszerűséget nem fődözhetni föl.

Az összetett időalakok közül föl kell még említenem az *adok lesz*, és *attam lesz* formákat, a melyeket a valószínűség, lehetőség kifejezésére alkalmaznak, pl. 'Adtam lesz én már abból nekéd is. Elviszük szüleinket is, ha még ílnék lesz. Ha meghallya, tánc van, alig várja lesz, elmennyen'.

Ezekhez sorakozik még az eredményes jelen és mult (*el van végezve*, *el volt végezve*) használata: 'Ki van adva. Elvagy te mulva az élők sara közül. Nem őt megítélve'.

V. Idegen hatások.

Olyan nemű hatással, melynek különösebb nyomát tapasztalhatjuk, csak is az oláh nyelv volt a lozsádi nyelvjárásra, ámbar a közelben, Szászvároson s régebben annak a környékén is, szászokkal is érintkeztek s érintkeznek a lozsádiak, de ilyenkor is mindig az oláh nyelv volt a közlető. Ennek a hatása aztán, mint az eddigiekből már tudható, meg is látszik a nyelvjáráson minden tekintetben, habár nem nagy mértékben is.

Hogy az olvasónak erről minél tisztább képe legyen, összefoglalom itt röviden az eddig szétszórta jelzett nyomait az oláh hatásnak.

Hangtanilag e hatás az *ö* hang elveszésében látszik meg. (L. ezt fentebb a 355. lapon). Ugyan ilyen hatást gyanítok én a rövid *o* teljes mértékű nyiltabbá válásában is s e föltevésemet azon tapasztalatomra alapítom, hogy ez a tünetény hol teljesebb, hol kevésbé teljes mértékben mindenütt mutatkozik, még a műveltebb körök beszédében is, a hol az oláh és magyar nép keveredve él, pl. Marostújvár, Nagy-Enyed, Gyula-Fejérvár és Déva vidékén. Megmagyarázni e föltételezett hatást nem tudom, de talán akad más, a ki eléggé ismeri a magyaré mellett az oláh nyelv hangtanát is, hogy az ide vonatkozó magyarázatot megadhassa.

A szók hangalakjára sem a tövekben, sem a képzők avagy ragokban ezeken kívül semmi nemű észrevehetőbb hatást nem tett; de annál gyakoribb e hatás a szók jelentésében vagyis mondattani szereplésében; például oláh mintára alakultak a: *hasak lész* (voi aduce) és a *hastam lész* igeidők, a mint ezt a 410-ik lapon megmagyaráztam.

Oláh hatás látszik ezekben a szólásokban: *Jaj magam*, mit csálak mast!: *vai de mine, ce sě fac. Vigettész: pune căpet. Egy anya csál (szül) 4—5 gyermeket: o mama face 4—5 copii. A krumplit, paszulyt sat. eltészzi (elülteti): pune crumpere. Elvágta a ritemēt: mi a taiat fēnațul. Ullan rassz gyűve a szivire (gonosz indulata támadott), hagy attól fogva nem láthatta (nézhette) a bátyát: s'a pus rēn pe ĩnima, cā de atunci nidpōte vedē. Igiri magát: se promite.*

Kétségtelen oláh hatás mutatkozik a következő ragok használatában: *Rígentűl att laknak azak: de mult (timp). Kűlen van tűllem 8 esztendőtűl: de 8 ani. Kihazza lavát a kantárszárátűl: de căpestra. Fēlakasztatta a lábaitűl fēlfele: de piciore.*

A föntieknél sokkal természetesebb az a hatás, a mit egyes szók átvételében találunk, minek folytán a szókincs változott, gyarapodott. Itt csak azokat említem föl, a melyek csak a lozsádiak nyelvében vannak meg és így különleges átvételek: *dubál*: ványol; *bóca*: répa; *kócsin*: ól; *plop*: jegenyefa; *pujkuca*: jérce; *ssitár*: határpásztor; *si*: és (elég gyakran használják); *cola*: ruhaneműek.

Ruha nevezetek: *csórik* (ciórec): nadrág; *munyekar* (manecar): újjas; *cundra*: nagy zeke; *kurka* (scurteică): rövid női kabát.

Még egy fajtát kell itt bemutatnom a lozsádi nyelv sajátosságainak: a hangsúlyozást; s ezt azért említem itt, mert gyanításom szerint ebben is oláh hatásnak akadunk nyomára. Ha egy szót külön mond, annak a lozsádi ember is az első részét mondja nyomatékosan; a mondatban kiérezhető az értelmi hangsúly. De van a lozsádi beszédben egy más fajta hangsúly is, az ú. n. éneklő hangsúly féle, a mely legerősebb és olyan ritmikus menetet, dallamosságot ad a beszédnek, mintha a táncszókat hallanók.

Mutatóul ide irok két babonát, melyeken lehetőségig jeleztem az éneklő hangsúly helyét a lejegyzéskor: 'Tejē nem jō kiādni pintēkēn és szērēdān, mēt a tēhīn elveszti a tejē. Ha aszt akarad, hagy valāki megszeressēn, tēdd a zūd bikāt a kebeledbe addig, hagy dēgēlyēk meg. Tēdd ēggy pahārba vagy csupārba, asztān add, hagy igyēk rōla, kit szeretsz. Asztān affēle szerēlmet a vilāgann!'

Ez a hangsúlyozás, a mint látható, koránt sem azonos a táncszók ritmusbeli nyomatékával. Az is világosan látható, hogy koránt sincs a szónak meghatározható helyű tagjához kötve, hanem végig vándorol az elsőtől a legvégsőig mindeniken. Én ennek keletkezését az oláh nyelvben érezhető szóhangsúly hatásának tudom be, a mely szintén nem alapszik semmi értelmi megkülönböztetésen, és a különféle szótagszámú szókban az elsőtől az utolsóig minden szótagon előfordul, kivéve a többtagú szók legutolsó tagját. Lássunk néhány sorból álló példát erre is: 'A fōst odatā ca nīci odatā, cā dācā n'ar fi nu s'ar povesti. A fōst și este si de acea se povesteste! Au fōst odatā trei flācāi frați ciobani. Șezēnd ei odatā în stānā și isprāvindu-li-se focul și easca și cremenea n'avea cu ce sǎ-și fācā de mǎncare'.

KOLUMBÁN SAMU.

WAGNER FERENCZ PHRASEOLOGIAJA.

be-falat. „Helyesen meg-tzáfolta a tévelygés, a dögletes eretnekség-tanítót, *pro v.* bé falatta véle a sipot: *erroris magistrum* *refutavit egregie’.

farag. „Gyűlölséget szerez, *fa ra g* a te negédesség: *arrogantia tibi* *odium parit’.

farkas. „Mord s komor kedvet mutatott hozzá, *pro v.* mint a verembe esett farkas: *displicuit illi’.

†*meg-fásít.* „A szerentsétlenségnek gyakorsága meg fásította, keményíti az embert a fájdalomra, bánatra: *malorum assuetudo sensus* *obstupefacit’.

†*konty-fedél:* „patyolat, konty fedél: *calantica*’.

†*bél-fel:* „alfel, vagy inkább, bélfel: *anus*’.

feslett: *exlex*.

festék: „le rajzolom, sötétesen le irom, első festékekkel le képzem: *adumbro*. Jól le írni, élő festékekkel le rajzolni: **adumbro*.

†*darázs-fészek.* „Darázs fészket köll piszkálnom: **agendum est mihi cum homine importuno*’.

fiskus. „Vulg. a fiskus, a király emberi, a kamara elfoglalta a jószágát. *Pro v.* lator ember a fiskus: **fiscus*’.

elme-fogás. „Gondolatimat, elmém-fogását ki nem jelenthetem: **exprimere non possum, quae sentio*’.

(A NySzót. egy Faludi-idézet mellett [captio; kunstgriff] magyarázatját adja.)

†*purdi-cigány-fogás:* *fallaciae*; *betrug*, *falschheit*.

fonákul-fordult: „gonosz, vissza-fordult, fonákul-fordult, fesslett, galád, visszás, vásott: *perversus*’.

meg-fortyan: meghalni, meg dörmödni, meg-fortyanni, el patkolni, meg gebedni: *morior*, **decedo*’.

(A NySzót. csak [effervesco; aufbrausen] értelmét tudja és [?] megjegyzést tesz ez idézetre: „Egy igaz barátta sem volt, megh-fortyant mindenek gyűlötségében” RendEl: B6.)

ki-fúr. „Kifúrta magát a fogsághól: **elapsus est e carcere*’.

futamás. „Eszem-futamását el nem éri a nyelvem: **exprimere non possum, quae sentio*’.

függeszt. „Nem tudja, mire függeszszere reménységét: a spe **deseritur*’.

fülel: megnémulok, halgatok, *fülelek* mint a néma: obmutesco'.

†*gáncstalan*: el végezett, tellyességes, tekélletes, *gáncstalan*: perfectus'.

gucsma: ,sűveg, kalap, kalpag, *gučsma*: pileus'. (Ma is hallani a *kucsma* ilyen ejtését.)

gyapor: ,termő, termékeny, tenyésző, termett, bőv, tellyes, *gyapor*, szapora: fertilis; fruchtbar'. (NySzót.: [alibilis, nutritibilis; nahrhaft.])

†*gyapora*: ,hejában való *gyapora* vetés, fű etc.: inutilis sine fructu redundantia; herbarum, frondium, styli luxuries, *luxuria'.

†*gyaporán*: ,bőven, gazdagon, *gyaporán*, elegendőkép-pen: large'.

†*bé-gyēpūs*: ,az útat meg-gátolni, *bé gyepűzni*: den zugang verhindern, *aditus'.

†*meg-gyermēkēzik*: *eniti partum.

†*ecetes-gyomrú*: ,tsipős, keserű, mord, kegyetlen, kemény, mérges nyelvű, *etzetes gyomrú*: acerbus'.

gyönyörű: facetus; kurzweilig. (Vö. izes-*beszédű*.)

gyűszű: ,tárház, kéntses láda, pénznek-való *gyűszű* vagy *tűszű*, 'zatskó: fiscus; geldsack: gestus'.

†*habarc*: ,sár, vályog, *habartz* etc.: lutum'. (Coenum: *hibartz*. Sajtóhibák ,habarts' helyett?)

†*hadarássás*: ,maga viselés, testnek mozdulása, *hadarászás*, kézforгатás, epetsólés: gestus'.

hágós: arduus. (NySzót: [clivosus; hügelig].)

nagy-*hágós*: ,magas, nagy *hágós*: arduus'.

hagy. ,Sokan oda vannak, ott *hadták* a fogokat: multi *occisi sunt'.

meg-hagy. ,Nevel, *meghadgya* a szakállját: *barbam longam fert'.

hájas. ,Hájazni a kereket, hogy jobban tsűszszon a szeker: *corruptelam iudicii moliri'.

be-hajol. ,Prov. Minden embernek *bé hajúlnak* az ujjai: *utilitatem suam spectat unice'.

hajtás: sem miben *hajtás*: contemptio.

haláss. ,Arany horoggal *halászni*: *corruptelam iudicii moliri'.

†*le-hárámlík*: ,le háramlok: corruo'.

†*harsolódás*: ,vivás, hartzolás, viaskodás, *harsolódás*: *dimicatio*’.

†*harsolódik*: ,harsolódó; *discepto*. *Harsolódik* a szomszédsággal: *cum vicinis* **contendere solet*, **tumultuo*’.

hasonlít: 1) *Hasonlított* az *attyához*: *non multum* **dissimilis est parenti*. *Hasonlítok*, *reá* útöttem: *similis sum*; *gleich* sehen, **refero*. Ez az *eb hasonlít* az *oroszlányhoz*: *canis leoni* **similis est*. Nem *hasonlítani* *hozzá*: *discrepo*, **aberratio*. *Erkölsiben hasonlított* az *ő Mesteréhez*: **conformo*’.

2) *Tettetem*, *hasonlítok*: *similo*, *imitor*; *verstellen*, **fingo*’.

hát. ,*Leg-bóldogabb ember vagy a világ-hátán*: **felicitate omnibus est superior*’.

határosat. ,*Eleve el láttam én ezt, elébb volt ez az én elmém határa az attyában*: *dudum haec* **praevideram*’.

ház: ,*számkivetett, bújdosó*. *Prov*. *Kinek hátán háza, kebelében szobája*: *extorris*’.

hazugság. ,*Prov*. *Tsak fél lába vagy a hazugságnak*: **falsitas*’.

nyelv-hegy. ,*Már a nyelvem hegyin a lélek*: *morior*’.

†*helyre-szerző*: ,*vissza-hozó, meg-adó, helyre-szerző*: *restitutor*’.

†*heveny*: ,*meleg, hévség, forróság, heveny*: *aestus*’.

†*meg-hiányosít*: ,*meg héjánosít*: *diminuo*’.

†*le-hibban*: ,*le hibbanok*: *curruo*’.

hidas: ,*disznó-ól, hidas*: *hara*; *saustall*’.

†*hiedelmesen*: *familiariter*, *fidenter*.

hímésgötött: ,*Téjjel-mézzel folyó, hímesgetett beszédet tartott*: **eleganter dixit*’.

†*szó-himész*: ,*tsalásra készített tsínos beszédű, púposon szóló, szó-hímész*: *logodaedalus*’.

hint. ,*Prov*. *Hijában hintesz borsót a falra, mert reá nem ragad*: *vix jam* **corrigi potest*’.

†*hitven*: ,*méltán, törvény-szerént, hitven*: *jure*. (Sajtóhiba?)

†*nap-szőkő-hó*: ,*nap-szőkő hó*: *mensis intercalaris*, **inter*’.

homlított: ,*hajtom, tekerem, fordítom, homlítottom*: *flecto*’.

hordoz. ,*Engem mások nyelveken hordoznak*: **deridiculo sum*. Az *haragot száján hordozni, zabolán tartani*: *iram in* **potestate habere*’.

†*hosszall*. ,*Hosszszallya az időt, hosszszú neki az idő*: **longus*’.

†*vendég-hölgy*. ,*Ágyas, kurva, vendég-höldgy*: *concubina*’.

még-hurogat: ,meg hurogatok valakit; erősen kérem: *ex-postulo*; *fordern*'.

reá-húsat. ,*Prov.* Reáhúzatta bezzeg a deresre vagy: az ebek harmintzadjára: **flagellis hominem atrociter caedi jussit*'.

illa: oltalom, menedék-hely, vár, *illa*: *refugium*.

iszom. ,*Prov.* Úgy iszik, mint a perényi törökök: **ebrius est*'.

jár. ,*Prov.* Rezi, Tátika tántzot jár: Sűmegh-is utánna lejtőt jár: **salto*'.

†*néző-játék*: ,*schauspiel*, **fabula*'.

†*szomorú-játék*: *tragoedia*, **fabula*, **tragoedia*.

†*víg-játék*: ,komédiát játszani, *víg-játékot* indítani: *eine comoedie spielen*, *fabulom* **dare*. *Víg-játék*: *fabula*'.

játszik. ,*Más kedvére játszani*: *ludere pro* **discretionem*, *um eine discretion spielen*'.

†*kajtok*: ,*ellene szólok*, *kiáltok*, *kajalok*, *kajtok*, *kakogok*: *reclamo*'.

†*ki-kalapácsol*: *extundo*; *ausschmieden*.

kap. ,*Szerelmesen, édesdeden megölelte, nyakába kapott*: *pater filium amantissime* **amplexus est*'.

†*kapírcsál*: ,*vájdogalom vakartsáлом*, *ki vájom*, *metszem*, *kapírtások*: *scalpo*: *ausstechen*, *schneiden*'.

kása. ,*Prov.* Kása nem étek: **puls*'.

kedv. ,*Kedvemben tartom*: *diligo*'.

kégy: ,*antiq.* *kegy*: *favor*; *gunst*'.

köllete-korán: *percommode*.

kemence. ,*Prov.* Nem őrzője a kementzének: *libenter* **peregrinatur*'.

†*kendőszött*: ,*álnok*, *tsalárd*, *hazug*, *ravasz*, *hamis*, *tsaló*, *tettető*, *képmutató*, *ál*, *ál-ortzás*, *furtsa*, *furtfejtő*, *czigánykodó*, *szines*, *szin-kedő*, *kendőszött*, *fortélyos*, *virgontz*: *fallax*, *falsus*'.

képes-szerűnt. ,*Nemes pompával temettettem el képes-szerűnt*: **funus ei satis amplum faciendum curavi*'.

kér: ,*hitére kérem*: *obtestor*'.

†*kereplye*: ,*kelep*, *zörgetyű*, *tsergetyű*, *kereplye*: *crotalum*'.

kergeteges: ,*Egészen meg-bomlott az esze*, *igen maszlagos*, *kergeteges*: **amentia incredibilis hunc hominem tenet*'.

kerít. ,*Átkot kerítetek a fejére*: *devoveo*'.

kés: ,*Prov.* Kést ad a gyermek kezébe: *nimum* **indulget filio*'.

†*két*: ,kételkedem, akadozok elmém-mel, két vagyok, haboz az elmém, kétlem: dubito‘.

föl-*kever*: ,Meg haragított, fel keverte a gyomromat-is: *indignatio‘.

†*ki-kocogat*: ,ki kotzogatom: extundo, ausschmieden‘.

kohol. ,Prov. A kovács sem tudna néki észet koholni: *stupidus‘.

ki-kohol: extundo, ausschmieden.

konyha: ,árnyék-szék, perváta, szemét-verem, pótze, pilátus konyhája: cloaca‘. (A NySzót. ugyan idézi Faludi Nemes Urfi-jából: ,Pilátus *konyhájára való, idétlen írás‘, de a kifejezés különös értelmét nem magyarázza meg).

kotl-ik: ,Prov. Otthon kotolni: maneo, moror. *sedeo‘.

†*ki-kottyant*: ,Prov. Mindent ki kottyant a szája az alfele híre-nélkül: *deblatero. ~ a segge híre-nélkül: *deblatero‘.

†*szerecseny-kovács*: ,fűstölő eszköz, ut: temjén, szeretseny kovács etc.: suffimentum‘.

ki-költözködik: ,Kiköltözködöm betegségemből: convalesco.

†*nap-jegyző-könyv*: ,kalendárium, nap-jegyző-könyv: fasti; kalender‘.

kössönt: ,Az iskolákat a kűszöbről is alig kössöntötte: valde *indoctus est‘.

†*közlélés*: ,társalkodás, barátkozás, közlélés: consociatio‘.

láb: ,versnek bizonyos lába, íze, része: dactylus‘.

†föl-*lából*: ,betegségemből fellábalok: convalesco‘.

†*láthadsza*: ecce.

lás: ,fejedelem, fő, láz, vezér: caput, princeps, dux, *author‘.

hős-legény: ,házasulatlan, nőtelen, feleségtelen, hűs (így) -legény; innuptus‘. (Sajtóhiba?)

les. ,Észre veszem, hogy lesbe kerültem: sentio me a te *deceptum‘.

†*jóval-létel*: benignitas.

levél: ,ablak-levelei, táblái, két-felé nyíló ajtó vagy kapu, kettős, két-levelű, két-szárnyú ajtó: valvae; fensterladen, thür mit zwei flügeln‘.

†*luhma*: ,túnya, rest, lajha, lusta, hényelő, luhma, lomha, gondatlan: ignavus; deses‘.

lustos: ,lustos nyelvű: contumeliosus‘.

vas-macska. ,Vas-matskán hevernek: *naves in anchoris expectant, commorantur‘.

†*tyúkász-madár*: héja, kánya, tyúkász-madár: milvus‘.

magyarosan: ,tisztán, igazán, együgyűen, magyarossan: candide'.

magyarság. Ékes magyarsága vagyon, hathatós beszédű ember: vir est admodum *eloquens'.

†*majcok*: ,hosszú poráz, madzag, majtzok, sinór, sineg: linea. Kóteletske, gyeplő, madzag, majtzok, sineg, sinór: funiculus'.

majom. ,Prov. Ki mutattya a majom meny-aszszonyságát: *ficti homines non diu placent. Prov. Szereti a fiát, mint a majom: nimium *indulget filio'.

malom. ,Prov. A maga malmára folytattya a vizet: laudis partem in se *derivare'.

markalf: alakos, játékos, komedia-játszó, markalf, bonfordi: histrio. (Vö. *szép*.)

ki-megy. ,Kimegy a hajam: *capilli fluunt'.

†*róka-mellű*: ,álnok, ravasz, csalárd, fűrt-fejű, furtsa, virgontz, csalóka, mesterséges, róka-mellű: astutus'. (Vö. *róka*.)

ménédékés: ,1) részetlen, űres, menedékes, szabados: expers; der keinen teil hat an etwas; 2) tutus'.

†*el-mereszt*. ,Ez mereszti el a te szarvaiddat!: ex re tantilla inflaris'. (Maglehet, sajtóhiba mereszti helyett; de a szólás így is közöletlen.)

†*míveldegl*: mozgatom, ingatom, hányom-vetem. forgatom, miveldegelem: agito'.

mocsok: ,Ádám motska: *peccatum originale'.

néz. ,Prov. Ugy néz reám, mintha apját, annyát meg öltem volna: *torvus. Prov. Nem nézi, tők-é vagy turós éték: *temere credit'.

alá-néz. ,Nem tűrhetem a ravasz embert; nem szeretem az allatomban való vagy sugó-bugó embert; nem hiszek az alánéző matskának: *astuti mihi displicent. (Vö. NySzót.: *macska. Fal: Jegyz.)

†*nyal-fal*: ,nyalom, nyalogatom, nyalom-falom: lingo; lecken, schlecken. lambo'.

el-nyellik: ,el-műlni, el-tűnni, el-nyelleni: diffluo, dilabor; vergehen, zerfliessen. *fluo'.

el-nyög. ,Ugy annyira nem gondolsz-é semmit a gyalázattal? el nyögöd-é a gyalázatot?: adeone *negligis sinistram famam?'

nyüg. ,A házasságnak akadékos nyügébe állott: *uxorem duxit. Házasság nyügébe lépni: *matrimonium.

(Az első közlésben, a 465-ik oldalon, az *terek* cikkelybe sajtóhiba révén került szín helyett sún.)

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Fitying. Alább a 4. számú kérdés azt gyanítja, hogy „a *fitying* hihetőleg a német *pfenning* szónak magyar hasonmása”. E gyanítás úgy első tekintetre nem látszik épen lehetetlennek; azonban egy akadálya mégis van az egybevetésnek, s ez abban áll, hogy a *ty* hangnak nem tudja urát adni. Nem tagadhatni ugyan, hogy a kényelemszeretet s a vele nagyobbára karöltve járó honosító törekvés gyakorta oly különös változtatásokat visz az idegen szónkon véghez, hogy az avatatlan az egybevetés láttára hitetlenül rázza fejét. Ilyen hihetetlennek látszó egyezések: magy. *söntés*: ném. *schenktisch*, m. *páfrány*: n. *baumfarn*, m. *capistráng*: n. *sapfenstreich*; de e föltűnő változásoknak is minden esetben okát lehet adni. Így pl. hogy a *schenktisch*-ből a *k* hang kiveszett, az, nyelvünknek a mássalhangzótorlódás iránti idegenkedéséből magyarázható; az *-és* végzet az eredeti ily végzetű főnevek (*öntés*, *töltés* sat.) analógiájára módosult; az *ö* hang pedig arra vall, hogy e szót mindenesetre ész vidék vette át. *Páfrány*, valamint a jövevényszók legnagyobb része, nem irodalmi, hanem tájnyelvi kiejtésen alapszik; példaképe az osztrák-bajor *pámfarn*. A *capistráng*-beli *istráng* pedig népetimologia. Annak a jelenségnek azonban, hogy a *pfenning* szóba, a mely magyaros hangzást öltve valószínűen *fénig* alakban járná, miként került bele a *ty* hang, okszerű magyarázatát nem adhatni.

De különben se vagyunk rászorulva, hogy ily erőszakos megfejtéssel próbálkozzunk meg. Eredetije a ném. *vierding*, tájjejtéssel *vierting*: „eigentlich ein viertel; name kleinerer münzen. Sechs năgel für einen vierding (Sanders). A ki élesebben megfigyelte, vagy maga is beszéli a budai németiség nyelvét, könnyen megmagyarázhatja magának az *r* hiányát. E hang ugyanis a túlparton lakó németiség beszédében annyira folyékony, hogy majdnem *j*-nek hangzik, csakhogy ennél még sokkal homályosabb és gyöngébb s az előtte álló hangzóba mintegy beleolvad. Schmeller az irodalmi *vier* szó bajor kiejtését például ekként írja le: *viə*. Így vált a *vierting*-ből *fiting* s jésüléssel *fitying*.

Ez a most tárgyalt *vierding* magában a németben még a következő alakban járatos: „*vierdung*: ein gewisser theil des pfundes. Ayn virdunck wachs” (Schmeller). Ez szintén megtelepedett nyelvünkben s mint *rėrdung*: „félmesszely” az ország nagy részében ismeretes.

Végül megjegyezzük, hogy a *fitying* nincs meg se Czuczor-Fogarasi, se Ballagi Teljes szótárában, noha általánosan ismert s használt szava nyelvünknek, pl. „Nem adnék egy *fitying*et sem érté”. Hasonlóképen hiányzik a NSzótárból, bár szintén közhasználatban van, a *verdung* szó is.

SZARVAS GÁBOR.

Föltételez. Két kifogást tehetni ellene. Az egyik, hogy valaminth a *kezd* és *kezdeményes*, *kér* és *kérvényes*, *vél* és *véleményes*, *folyamodik* és *folyamodványos* s hasonló, szintűgy a *föltess* és *föltételez* is teljesen azonos fogalmak, s így az utóbbiak merőben fölösek és szükségtelenek. Ezzel hogy: „Te is jól ismered őt, ugy-e hogy *föltételez*het ő róla, hogy ezt a bolondságot elkövette”, semmivel se mondunk se többet se kevesebbet, se mást, mint ezzel: „ugy-e hogy *fölté*het ő róla”.

Nagyobb a másik. Ez már egyenest a szórend törvényeibe ütközik, a mely már különben is teljes bomlásnak indult, s csak a rendellenességeknek egyébként is nagy számát szaporítja. Az irodalom s különösen a hivatalos nyelv, a mely fölkapta s terjeszti, állandóan az igekötős cselekvésszók módjára használja, ilyenformán: „Szabadelvű kormányunkról nem *tételezhetjük föl*, hogy szemet hunyna ez üzemek előtt”. Pedig hogy ez fonák használat, azt nagyon könnyű megértetni. *Föltétel* a *föltess* igének származéka s teljesen egységes szó, a melyben a *föl* elvesztette igekötő értékét s egészen egybeforrt a második taggal, többé tehát el se válhat tőle, a nélkül hogy a szó értelme módosulást ne szenvedne. Ez egységes főnévből további képzéssel lesz: *föltételes*. Látható tehát, hogy ez nem összetétel: *föl*+*tételes*, hanem képzett szó: *föltétel-es*. Így támadt a *kifog*-ból *kifogás*, s ebből a *kifogásol* ige; továbbá *befoly*-ból *befolyás*, s ebből *befolyásol*. Ha tehát helytelenség volna így beszélni: „Szigorún ítélsz; szerintem fiadnak e tettét nem *fogásolhatod ki*. Neked van egyedül tekintélyed előtte, azért őt rajtad kívül senki más nem *folyásolhatta be*”, szintoly helytelenség a következő is: „Szabadelvű kormányunkról nem *tételezhetjük föl*”; helyesen: nem *föltételezhetjük*, vagy helyesebben: nem *tehetjük föl*, valamint: nem *kifogásolhatjuk*, nem *befolyásoltu* őt senki.

SZARVAS GÁBOR.

Mátkatál. Ez a szó körülbelül azt jelenti a palócok nyelvén, különösen Nógrád megyében, a mit általánosan *bruderschaft* néven szokás nevezni. A különbség annyi, hogy a „mátkatál” által ren-

desen csak lányok, a „bruderschaft-ivás” által nők és férfiak egyaránt jutnak ahhoz a joghoz, hogy egymást tegezheessenek. A szokást magát itt elhagyva, csak a *mátka* szóról akarok bővebben szólni.

Ha pl. Terbeléden időzik valaki, mindennap hallhatja, a mint az egyik paraszt lány így kiált a másik után: „Mári m á t k á! elgyüssz este á fonóhá?” Mire a szólított Mári mátká esetleg így felel: „Nem méheték Erzsú m á t k á, beteg á zápâm!” A *mátka* szó tehát itt nem azt jelenti, a mit a köznyelvben, vagyis „jegyes”, hanem „barátnőt”.

Ez a szó eredetileg szláv s egy tövű és jelentésű a lat. *mater*, ném. *mutter* sat. szóval, vagyis annyi mint „anya”. „Barátnő” jelentése úgy fejlődhetett, hogy a szláv (cseh) *matka*: „anya” először általában „asszony” jelentést vett föl. Ez rokon a „feleséggel” (vö. asszonyfeleségem), melyből a leendő feleség, vagyis a „jegyes” fogalma fejlődött, még pedig úgy, hogy most már mindkét nemre szól, tehát a leendő férjre is. Egy lépéssel ismét szűkült a fogalom köre, illetőleg más határba csapott át, midőn a „jegyes” általában „lányt”, azután „lánybarátot, barátnét” kezdett jelenteni.

Tartozom még annak az elmondásával, kik hívhatják egymást *m á t k á n a k*. Körülbelül egykorú és szinte egy rangú lányok, kiknél egy közös mátkatállal voltak. Nem nevezi tehát sem a gyereklány (12 évig körülbelül), sem a már férjes, bár fiatal nő vagy vén lány a 13—20 éves lányt mátkának, hanem másként. A fokozatok körülbelül a következők: 1) A gyereklány az eladót és fiatal asszonyt *neném*-nek (3. személyben: *nene*, pl. „Boris nene montá”), az idősebb nőt *nenő*-nek szólítja; ha pedig a férjes nő rokona, „ángyo” a megszólítási neve. Pl. „Boris neném! ász montá Kári ángyo, hogy Bábos Verá nenőt láttá á zéccáká, á hogy kísértett!” Az ő neve azonban mindig csak a keresztnéve, pl. Bori, Borcsa, Juliska sat. 2) Az eladó a férjes nőt csak akkor szólíthatja *mátká*-nak, ha mint lányok lettek mátká,* különben rendszerint, rokon vagy nem rokon, a neve „ángyo”, továbbá „nene”, s végül az öreg asszony: „nenő”. Az ő neve az idősebbek részéről csak: „Boris, Erzsú, Kati sat. 3) Az idősebb nők egymást soha se „mátkázzák”, hanem a viszonyhoz képest „ángyonak” vagy „sógorasszonynak” vagy egyszerűen „te Boris, te Márinak” szólítják. Nógrádban már igen ritka, de Gömörben még gyakori a megtüszelő (magázó) *öcsém*-

* Így mondják, tehát így irtam. Azt mondják pl. „Má én régél löttem velé mátká; de tyik még nem is vattok mátká. M. P.

asszony megszólítás; az *öcsém* pedig mind a megszólításnál, mind a 3. személyben már egyáltalán ismeretlen (legalább az ismertem vidékeken), s helyette a *hugom*, *testvérhugom* járja.

Az egyidejű férfiak egymást *drusának* vagy *testvérnek* (fiatalok), vagy pedig *sógornak*, *komának* (rendesen idősebbek) szólítják. Ez azonban már nem tartozik szorosan a tárgyra, ezekről tehát esetleg a jövő számban *Palóc megszólítások* címen szólók.

MIKÓ PÁL.

Arott. A Nyr. XVIII.144. lapján sajtóhibául csúszott be vas megyei közlésembe *arott* estem e h. *orott* (orrott) estem. Ez annál félrevezetőbb, mert a közlés nem betűrendben volt összeállítva, a szerkesztőség szedte betűrendbe, s hibásan olvasván kéziratomat, előre rugtatta a sorban az *orott* szót. Így aztán hibás értelmezéssel került a Tájszótárba is: *arra* e h. *orra*.

CSAPODI ISTVÁN.

Csutti. Szőlősgyörki följegyzéseim között, melyek a Nyelvőr V. füzetében vannak közölve, a *csuti* sajtóhiba. A káka balatonvidéki neve *csuhi* vagy *csuhu*. Szalmaszál vékonyságú, egy méter magasra is megnövő, teljesen sima, csomótlan, gömbölyű szárú sásféle növény, melyet szárítva szőlő-kötőzésre használnak. A gyermekek korbácsot, sőt sapkát is fonnak belőle. Soprony megyében *sisák* a neve (L. Nyr. IV.181).

[Mikó Pál értesítése szerint ugyanennek a növénynek a neve Gömörben *bajnok*, Nógrádban *kasika*. Szerk.]

CSAPODI ISTVÁN.

Iratal. Hordály. A nép nyelvészkedésének figyelemreméltó példája a címbeli két szó.

Szerajevóban alá kellett iratnom az útlevelemet a rendőrségnél. Nem tudtam, hová menjek. Megszólítottam hát a ház előtt álldogáló magyar bakkancsost:

— Hol vizitálják itt a passzusokat?

— Odabent az *iratalban*, felelt a vitéz.

Nyilvánvaló, hogy az ősmérs *hivatal*-ból és a neki idegenszerű *iroda*-ból csinálta ezt a szót, melyet se azelőtt, se azután nem hallottam. Megkérdeztem a katonát: hová való? Azt felelte, hogy Borsod vármegyébe.

A *hordály* háromszéki székeltyől ered. A derék ember fájós

ábát jött gyógyíttatni Budapestre. Mikor megkérdeztem tőle, hogyan tudott eltalálni az ispotályba, azt mondta:

— Útba igazított egy becsületes *hordály*... vagy hogy is híjják.

TÓTH BÉLA.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. Kérjük a tisztelt szerkesztőséget, legyen bíró köztünk s mondjon ítéletet ezen általunk el nem dönthetett kérdésben: nyelvtanilag melyik helyesebb: *escedessél*-e vagy pedig *esedezz*?

A kik az előbbinek helyességét vitattuk, állításunkat a nyelvtanok ismert szabályával támogattuk, hogy az ikes igék második személyében mindenütt megvan az *l*; tehát a fölszólító mód sem rövidül: *fürödjél*, *törödjél*. (Simonyi: Magyar nyelvtan III. kiadás 101. l.)

Az ellenzét pártolói abból indulván ki, hogy a *-dos*, *-des* végű gyakorító igék, minthogy alapigéjük is iktelen: *ing*, *leng*, csakis iktelenek lehetnek, pl. *ing-ados*, *leng-edes*; hogy pedig *esedesni* igénk alapszava iktelen, Ballagi 'Teljes szótárával' bizonyították, a melyben *esd* áll, s a melyet különben is mindenki iktelenül használ.

Erre tett ellenvetésünket, hogy az *esedesni* szót mindenki kivétel nélkül ikesen használja, így: *esedesik*, ellenfeleink alaposnak nem fogadván el, mert az egy nyelvtani szabályt sért meg, abban állapodtunk meg, hogy a t. szerkesztőség forumához főlebbezünk.

Felelet. 'Nyelvtanilag' mindenesetre helyesebb, azaz hogy csakis *esedessél* az egyedül helyes. Ugyanis akármely szempontból tekintjük a kérdést, az *esedesni* mindenképen ikes ige; a z a közhasználat szerint, mert mindenki ikesen használja: *esedesik*; de a z alapigéjénél fogva is: 'csik: obtestor, oro, flehen' (NySz.), a mely e jelentésében ma már ismeretlen ugyan, de a régi nyelvben még használatban volt, pl. 'Az gyermek anyjához esék és ő neki reménködék (RMK. I.65). Megkenik az Krisztust és szent városba megyen be, szent atyjához esik' (II.138). Minthogy tehát az alapige ikes, ilyennek kell lennie származékainak is: *esdik*, *esedesik*. A kik tehát ezt, valamint ama másikat is szabályul tekintik, hogy az ikes igék egyes második személye a fölszólító módban is mindenkor *l* raggal jár, a maguk szabálya ellen véténének, ha *esedessél* helyett a ragtalan *esedess* formát használnák.

De midőn azt mondtam, hogy 'nyelvtanilag' helyesebb, a mint a megidézőjelezett *nyelvtanilag* mutatja, ezzel azt akartam jelenteni, hogy én e tekintetben nem tartok a nyelvtannal, hanem a más irányt követő élő beszéddel, a mely nem csak e szabálynak nem hódol, hanem az ikes és iktelen ragozás közti különbségnek finomságait is félvállra veszi s a gramatikák ebbeli követeléseinek nagyobbbrészt fölmondja az engedelmességet, s az ikes igéket iktelenekül, ezeket meg ikesekül ragozza, a mint nyelvénnek, fülének könnyebben esik, jobbnak tetszik: *iparkodj*, ne *haragudj*, mit *olvasol*, sokat *kérdezel*, ne *bomolj*, *imádkozna* ha tudna; *várjál* egy keveset, *hozzúl* nekem is vásárfiát, *legyék* hát kedved szerint sat. sat.

Én bármint keresem, fürkészem, sehogyse tudok annak a mélységes oknak nyáncára jönni, a mely szerint helyesek: 'Én nem *rukok* lutriba. *Egyél* ebből, merem ajánlani. *Fújj* bele ebbe a sipba. Ha te *löksz*, én is *lökök*. Mit *késel* oly soká. Mi birta rá, hogy *lopjon*'; de helytelenek: 'Én nem *lakok* putriban. *Vegyél* ebből, merem ajánlani. *Bújj* bele hamar az ágyba. Ha te *szöksz*, én is *szökök*. Kire *lesel* oly soká. Levetem, hogy ne *kopjon*'. Én elismerem, hogy a nyelvszellem bölcsen gondoskodott a személyekről, mikor úgy rendelte, hogy ha *mi vennénk* kenyeret, *mi ennénk* is belőle, s ha *ők vennének*, *ők ennének*; de már azt az intézkedését még se tartom igazságosnak, hogy ha *én vennék*, mégis *ő ennék*. Ez már még se járja!

Ha nem nagy számmal is, de van még több élő tanuja amakornak, a melyben még tanultjaink se tudták hibátlanul használni az igéknek egyes alakjait, hanem folyton taníttatták, igazították, javították egymást: Ezt nem jól mondta urambátyám: nem *dolgozok* hanem *dolgozom*. A legújabb szabály szerint hiba ezt mondani: mit *futkosol*; helyesen úgy kell modani: *futkossz*, vagy *futkosasz* sat. Az olyan törvény, a mely nem a nyelvérzékben gyökerezik, hanem csakis némi eszmélkedés után ötlik emlékezetünkbe s a melyet a népnek legalább háromnegyed része legtöbb részletében nem is ismer s a mely különben is céltalan, mert a legcsekélyebb értelmi súlya sincs, az nem lehet törvény, hanem az iskolák falai közt mesterkéltén belénk erőszakolt olyan szabályfélének nevezett valami, a mi ellen, ha kissé tűzbe jövünk s nagyobb hévvel beszélünk, közlünk még azok is vétenek s meg-megbotlik a nyelvük, a kik még az ismert népdalt is megszályozva így éneklik: Nézz rózsám a szemembe, mit olvasasz belőle.

A ki tehát esküszik a nyelvtanoknak eme hitágazatára s féltékenyen őrködik tudományossága jó hírének csorbátlanóságán, ám beszéljen és írjon továbbra is, még ha lángoló harag fakasztja is 'ajkára a szavakat, imígyen: 'Nem bánom, ha megdöglöl is. Úgy elverlek, hogy kinyúlól kilenc kutya hosszára. Vigyázz, ha még egyszer a lábamra *taposasz*, képen teremtlek. Ejnye te perna-hajder, megint az én fiókomban *kotorásss!*' De a ki abban az irányban akar haladni, a merre a minden hatástól ment élő beszéd megindult, de a melyről az újabb irodalom egy időre letérítette, az bátran haladhat tovább is ez irányban s nem törődve a tudákoskodó nyelvmestereknek az irodalomra rákényszerített eme cikkelyével, jó lélekkel használhatja a kárhozottatott *esedess* alakot.

2. Kérdés. Megfér-e egymás mellett és nem okoz-e kétértelműséget két singularis plurativus, a mint ezt Kemény Zsigmond használja: 'A farsang végén néhány kisasszony mamája rendkívül boldog volt' (Férj és nő, I.35).

Tudniillik több kisasszony több mamái; nem: több kisasszony közös mamája.

Felelet. A záradékészrevétel kissé homályos ugyan, de minthogy az idézett helyet a t. kérdező úgy tünteti föl mint kétértelműt, eszerint helytelent, azt sejtem, hogy így okoskodott. Ebből az következne, hogy a szóban levő több kisasszonynak csak egy mamája volt, holott mindegyik kisasszony a maga külön mamájának volt gyönyörűsége. Keménynek tehát, ha kétértelműsége nem akart volna okot szolgáltatni, így kellett volna írnia: néhány kisasszonynak m a m á i.

Ezzel a javítással épen nincs kikerülve a kétértelműség, megmaradt az a maga teljességében, sőt még egy sértő idegenszerűséggel szaporodott is. Ha ugyanis a 'néhány kisasszonynak mamája' kétértelműség, kétértelműség javított formája is: 'néhány kisasszonynak mamái'. Mert ez utóbbi annyit is tehet, hogy néhány kisasszonynak (külön mindegyiknek) több mamája volt: s ez bizonyára nagyobb képtelenség, mint az előbbi; a mi tulajdonkép véve nem is képtelenség; mert ha igaz, hogy m i n d e n kisasszonynak csak egy anyja van, akkor igaznak, sőt igazabbnak kell annak is lennie, hogy s o k, vagy csak n e h á n y kisasszonynak, a mi 'mindennél' kétségtelenül kevesebb, szintén csak egy anyja van.

Nyelvünk szelleme az egy birtokot, akár többnek legyen az közös tulajdona, akár külön-külön mindegyiknek a maga sajátja.

különbség nélkül egyes számmal fejezi ki; pl. (közös birtok): Imádjuk istenünket. Szeressük hazánkat; (külön birtok): Orrunknál fogva hurcolnak. Ez még torkotokra forr. A mely esetekben kétség támadhatna, hogy közös vagy külön birtokról van-e szó, a mi azonban fölötte ritka dolog, más szerkezettel lehet a kétértelműséget megszüntetni. Így magán állva például e mondatból: 'Mi a mi házunkat eladtuk', nem tűnik ki, hogy egy közös házunk volt-e, vagy mindegyiknek a magáé. A kétségnek ilyféle fordulattal lehet elejét venni: Eladtuk mindnyájan mindegyikünk a maga házat.

A 'néhány kisasszony *mamáí'* szemenszedett germanizmus = die mütter einiger fräulein.

3. Kérdés Egy oly kifejezést találtam, mely kíváncsiságot, jobban mondva érdeklődésemet ugyancsak felcsigázta.

'Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből' című folyóirat IX. kötetének 7. számában, melynek címe: 'Ösvallásunk főistenei', írta Barna Ferdinánd, következőket találtam: ',.... számításom hat helyett vakot vetett'. Ezt mindjárt az első oldalon, a második bekezdés végén említi.

T. szerkesztő úr! sziveskedjék szerény kérdésem meghallgatva válaszra méltatni s engem felvilágosítani, mi az értelme a fenti mondatnak.

Felelet. A szólásnak értelme ez: Egész biztosan számítottam, de nagyban csalódtam.

A kép a kockáról van véve, melynek ma hat (egy—hat) de kezdetben csak öt (egy—öt) száma volt, hatodik oldala pedig üresen maradt; s ennek az üresen maradt oldalnak 'vak' volt a neve. A legtöbbet érő szám tehát a hat (régebben öt) volt, a számatlan pedig, a vak, értéktelen. Legelsőbbben tehát a szólásnak így kellett hangzania: 'Öt helyett vakot vetett a kocka'; utóbb azonban, midőn az üres oldalra a hat is rákerült, a szólásban az öt helyét ez foglalta el a vakkal szemben, noha ez már eltűnt a kockáról. Nyelvünk már csak ez utóbbi formájában tartotta fenn számunkra a szólást: 'Vakról lehet hatra kocka fordulása' (Thaly: Adal. II.110). Oly könnyen perdül-e hatról vakra kockája' (Csúzi: Síp. 687).

4. Kérdés. A magy. kir. államvasutak igazgatósága azon feladat előtt áll, hogy a Németországgal kiadandó közvetlen díj-szabásokat német-magyar szöveggel nyomtassa.

Minthogy e díjszabásokban foglalt díjtételek márka értékben kifejezvék, a német *pfennig* szó, mely eddig *fillér*-rel fordítottatott, azon okból, hogy a korona értékű *fillér*-rel fel ne cseréltessek és kellemetlen zavarok ne támadjanak, egy más magyar szóval volna kifejezendő. E célra a régi *batka* szó vétetett kilátásba.

Mielőtt azonban e szót ily értelemben használnók, tudni kívánjuk, vajjon mely szerepe volt e szónak a múlt időkben, mely pénz megjelölésére használtatott és vajjon bátran használható-e e célra.

Lenne ugyan még más szó is, t. i. *fitying*, mely hihetőleg a német *pfennig* szónak a magyar hasonmása, de ez kevésbbé alkalmasnak látszik.

Midőn erre nézve nagyrabecsült véleményének mielőbbi szíves közlését kérném, fáradozásáért előre köszönetemet mondom.

Felelet. A *batka*, régebben *babka*, *bapka*, Pápai-Páriz szerint: „quadrans, fillér, pfennig”, s a mint Molnár Albert mondja: „numus Bohemicus, quorum tres efficiunt cruciferum Germanicum”, vagyis: három tesz egy német garast; tehát ugyanaz, a mi a *fillér* és *pfennig*.

A *fitying* szót a szótárak ugyan nem ismerik, de ismeri az előbeszéd, s mint eredetije, a ném. „*vierding*”: kleine münze (Sanders) mutatja, ennek is *fillér* értéke volt. E szerint bármelyik közülök alkalmas volna a *pfennig* kifejezésére.

Az én véleményem szerint azonban tanácsosabb a ném. *pfennig* szót megtartanunk és alkalmaznunk. A mint ugyanis a nyelvünkben forgalomban levő pénznevezetek bizonyítják, még a melyek meghonosodtak is, pl. *forint*, *tallér*, *garas*, *krajcár*, *susták*, *peták*, *fillér*, idegen eredetűek; a külföldi pénznemeket pedig, ha szükségünk van rájuk, egészen úgy használjuk és írjuk is, a mint maga az illető nép, a melynél forgalomban vannak, mint: ang. *sterling*, *shilling*, *dollar*; fr. *frank*, *sous*, *centime*; olasz *lira*, *danár*; or. *rubel*, *kopek*. De ha hivatalosan elfogadnók is akár a *batka*, akár a *fitying* nevezetet, ennek alig volna gyakorlati haszna. A *pfennig* ugyanis nálunk forgalomban nem lévén, a helyettesítő magyar nevezet nem számíthatna kelendőségre; ha pedig künt járunk Németországban, vagy ott tartózkodunk, ott se a *batka*, se a *fitying* szóval nem boldogulnánk, hanem szükségképen a *pfennig*-et kellene és kell használnunk. Annyit azonban bátran megengedhetünk magunknak, hogy a *pfund*: *f o n t*, *pfuscher*: *f u s e r* példájára magyarossá téve *fennig* alakban iktassuk be a hivatalos nyelv szavai közé.

SZARVAS GÁBOR.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Lovak és ökrök régi megjelölései.

Széll Farkas debreceni kir. táblai tanácselnök a debreceni városi levéltárban jogtörténeti emlékek után kutatván, a régi írásokból kijegyezte azokat a népies szokat és kifejezéseket, a melyekkel a nagy alföldi város lakosai lovaik és ökreik tulajdonságait a XVII. és XVIII. században jelölték. E nyelvtörténeti szempontból érdekes szokat, melyeket betűsoros rendbe szedve alább közlünk, a Nyelvőr rendelkezésére bocsátotta. Megjegyzendő, hogy a kiírt részek után álló évszám arra az okiratra vonatkozik, a melyben az illető szó található.

ájos. Csákó ökör, az jobb füle ájos 1686; — Egy hegyes szőke ökör, kinek a halfülében kivettek, a jobb füle *ájos* 1686; — Az egyik ökörnek jobb füle *ájos* 1706.

ájossan. Ladányi Szabó István találta és ismerte meg két ökrét, mindkettőnek a halfülén ájossan ki vagyon véve 1708.

babos. Vörös deres *babos* ló 1651; — Négy ökör, egyik *babos* ordos, másik rőt kajla, harmadik kék 1667; — Sárga *babos* ló 1677; — Barna *babos* ökör 1686.

barna deres ló 1686.

barna kék tavalyi bika borju 1690.

bonta. Barna kancza ló, a fara feje bonta 1709.

bucsko. Szőke buczko ökör 1708.

busa. Egyik barna *busa*, másik csákó szőke, harmadik busa szőke ökör 1686; — Szőke *busa* ökör 1707; — Egyik fakó, másik kesely *busa* ökör 1708; — Sárga *busa* ökör 1708; — Bán Tamás ismerte meg itt városunkban lakos Kecskeméti Pálnak egy rőt, *busa* sőrejét 1711.

csákó kékszőrű ökör 1667; — *csákó* ökör, az jobb füle ájos 1686; — *csákó* tulok ökör 1686; — Barna *csákó* szemők szabású ökör 1688; — *csákó* ökör 1691.

csonka. Egyik szőke *csonka*, másik kék sőre ökör 1708.

csüdben merő. Zelizi János érsemszéki praedicator találta Erdős Jánosnénál egy barna pej herélt lovát, első jobb lába *csüdben merő* 1708.

csük. Az első, felül felől való lába *csük*-ben feje (lóról) 1667.

csibak szőke ökör 1690; — Rőt *csibak* ökör 1706; — *csibak* fennálló szarvú ökör, a torka alatt egy kis fekete jegy 1709.

csibak szabású. Kék hegyes csibak szabású ökör 1711.

darusszörű szőke ökör 1691.

fakó ökör 1708.

fejér kék ló 1643.

fejér szürke herélt ló 1691.

furkós. Fekete herélt ló, az orra fel vagyon hasítva, a füle is, a lábai furkósak 1709.

hegyes szőke ökör 1686; — *hegyes szőke* ökör, kinek a bal-fülében kivettek, a jobb füle ájos 1686; — *hegyes* ökör 1691.

hegyes fülű üstökös ló 1668.

hódos. Meddő tarcza hódos tehén 1667; — *hódos* fejű kancza ló 1685; — fekete hódos ló, szár lábú 1708; — Szeg kancza ló, hódos 1708.

holdos. Egy sárga herélt ló, homloka az orráig holdos 1708.

hólyagos szemű ökör 1707.

horgas szarvú kék szőke ökör 1686; — Nagy horgas szarvú ökör 1686.

iszparing. Hegedűs Boldizsár bajomi találta meg borodi vajdánál egy fejér szürke kanca fias lovát, felülő felől kereszt bélyög, az négy végén iszparing vagyon 1668.

kajla verhenyős ökör 1686.

kajlós. Fejér kajlós konya ökör 1691.

kalya. Kék kalya kesely farkú, hólyagos szemű ökör 1707.

kaptatetemes. Szeplős herélt ló, kaptatetemes felülő felől való lába 1670.

karika szarvú. Konya szőke, karika szarvú ökör 1689.

kék kancza ló 1638; — *kék* ökör, az balczombján bilyog 1667; — Balog Jánosnak két ökre, egyik kék, másik kukura szőke 1685.; — Két ökör, egyik kék, másik kesely 1686; — Horgas szarvú kék szőke ökör 1686; — *kék* ökör 1691; — *kék* szőkés ökör, fennálló szarvú 1706; — *kék* hegyes szarvú ökör 1707; — *kék* kalya kesely farkú, hólyagos szemű ökör 1707; — *kék* sőre ökör 1708; — *Kék szőke* ökör 1688.

kék szürke ló 1640.

kenderfarkú vércse kancza 1670.

kesely. Két ökör, egyik kék, másik kesely 1686.; — *kesely* busa ökör 1708.

kesely farkú ökör 1707.

keselyes. Szőke ökör, a farka hegyi keselyes 1686.

konya. Fejér kajlós konya ökör 1691; — Az egyik ökör

barna konya, jobb füle ájos, bal füle hántva 1706; — Két ökör, egyik konya szőke, másik villás szarvú, aczél bilyog a bal orcáján 1686.

kukura szőke ökör 1685.

kukura szarvú szőke ökör 1688.

kurta fekete ökör 1708.

kurtás. Rőt horgas szarvú kurtás ökör 1691.

lombos csákó tehén 1685.

monyók. Másik monyók szőke ökör 1686.; — Szemők, monyók ökör 1710.

ordas. Két ökör, egyik szőke, másik sárga ordas 1685.

ordos. Babos ordos ökör 1667.

patkány szőrű szíjhátú fakó ló 1650.

pissra. (Megtalálta) fejer herélt kisdéd lovát, az orra sárga szeplős piszra 1709.

rőt kajla ökör 1667; — *rőt* ökör 1686; — *rőt* csákó tulok ökör 1686; — *rőt* horgas szarvú kurtás ökör 1691; — Négy ökör, az egyik rőt, másik hegyes, harmadik csákó, negyedik kék 1691; — *rőt* czibak ökör 1706; — *rőt* hegyes ökör, a szarva meg vagyon fúrva, másik szőke buczko 1708; — Pocsajban lakos Bán Tamás ismerte meg itt városunkban lakos Kecskeméti Pálnak egy rőt busa sőrejét 1711.

rőtös kajla hasított jobb fülű ökrét az szalárdi kutnál az hatalmas tolvajok az elmúlt idén nyomtatáskor hajtották volt el 1665; — *rőtös* ökör 1686; — Egyik rőtös fenálló szarvú, másik kék hegyes szarvú 1707.

salap. Egy szőke salap szarvú ökör 1686.

sárga szőke ökör 1668; — *sárga* ökör 1668; — *sárga* tehén egy barna kék tavalyi bika bornyával együtt 1690; — *sárga* busa ökör 1708; — *sárga pej* (pallidus) ló 1642.

seregélyszőrű szürke kancza ló 1692.

sőre. Veres sőre ökör 1690; — Kék sőre ökör 1708; — Kecskeméti Pál rőt, busa sőreje 1711.

szár. Lóról. Hátulsó lába bokába szár, ajaka fehér 1689; — Oláh István Vaji László uram ezeriből való katona, tatálta és ismerte meg városunkban lakó Domonkos Miklósnál két kancza lovát, egyik fekete hódos, szár lábú, másik sárga, felül felől farán keresztbilyog 1708; — Somlyai Görög Márton találta és ismerte meg itt Kasza Ferencz nevű katonánál egy sárga herélt lovát, lába szár, homloka az orráig holdos 1708.

szárlábú hódosfejű kancza ló 1685.

szeg herélt ló 1688; — *szeg* kancza ló, hódos, egyik lába hólyagos 1708.

szeg sárga. Egy szeg sárga kancza ló 1686.

szemők ökör, fenálló szarvú, a balfülben alól ki vagyon véve 1709; — Szemők monyók ökör 1710; — Barnás szemők ökör 1710.

szemők szabású. Barna csákó szemők szabású ökör 1688.

szepe herélt ló 1685; — Egy szepe vércse-fakó ló 1690.

szeplős herélt ló 1670.

szijhátú fakó ló 1650; — *szijhátú* piros pej paripa 1708.

szőke lombos csákó tehén 1685; — *szőke* ökör 1686; — *szőke* hegyes ökör 1686; — Négy ökör, mind szőke, egyik félcsipejű, másik csonka 1686; — *szőke* ökör, daruszörű 1691; — *szőke* busa ökör 1707; — *szőke* buczko ökör 1708; — Két ökör, egyik szőke csonka, másik kék sőre 1708.

szőkés. Kék szőkés ökör 1706.

tarcza. Meddő tarcza hódos tehén 1667.

tarsi serényű. Egy piros pej tarsi serényű herélt ló 1711.

tatár. Fejerszürke herélt ló, az bal orra hasított, balfelől tomporán tatár bilyog 1691.

túrhelyes. Egy deres herélt lovát (ismerte meg), háta túrhelyes 1709.

túros. Vasderes, herélt, túros ló 1708.

üstökös. Hegyesfülű, üstökös ló 1668.

vadszörű barna fenálló szarvú ökör 1668.

vas deres, herélt, túros ló 1708.

vércse. Kenderfarkú vércse kancza 1670.

vércse deres ló 1686.

vércse-fakó. Egy szepe vércse-fakó ló 1690.

vércse kék kancza 1641.

vércse szürke. Vércse szürke ló balkörmű 1686.

veres sárga ló 1686.

villás szarvú ökör 1686.

vörös deres babos ló 1651.

Közli: BOROVSKY SAMU.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Mátravidékiek.

Ágya még a zisten a hamvát ott is a hun előhul. (Balla.)
 Élég baja van, ha tamplomba nem jár is. (Parád.)
 Fogyaónk mint a kasza fényi. (Bodony.)
 Hamba vagyok mindê, ja mióta mêt tudom a szérszám
 nyelit fognyi. (Parád.)
 Kicsit lopnyi, kicsit imádkoznyi nem árt. (Parád.)
 Ki ja tűzhöz közelebb van, jobban melegégyik. (Parád.)
 Létrosszabb vallás a kárvallás. (Parád.)
 Löttöbb fejr cigân van a vélâgon. (Parád.)
 Mênnyeo jaly lyány a zâgy alatt is. (Parád.)
 Mésszêreo szaglâjja mind a kos a jerkêt. (Csehi.)
 Minden szép virág mēhhērvad. (Bocs.)
 Nagyön ki van a zerejibeô szakadva : gyöngé. (Parád.)
 Nehêz a kaócbû szép fonalat fonnyi. (Bodony.)
 Nem esik a csaoók hijâba. (Parád.)
 Nem tuggya jaz embêr, kibe mi lakik. (Parád.)
 Nem szaporogyik mint az anyakornyics. (Parád.)
 Nincs a za tinaó, a mēlyiknek fêl nê törnê ja jârom a nya-
 kât. (Parád.)

Nincs mindennap zabâllaó csütörtök. (Igy a hamvazó szerdát
 követô napot nevezték a palócok ; mert régenten e napon szokták
 a húshagyó keddi húsfêle maradékot a gyermekek megenni, s e
 naptól kezdve húsvétig azok is bôjtöltek. (Parád.)

(Heves m.)

ISTVÁNFFY GYULA.

Sopronmegyeiek.

Meleggye vót, maríkká szêtte magárú az izzaccságot.
 Neki durungutam a lovat : neki biztattam.
 Vigyázzatok ! esztân gyün a mesém furkaja : java.
 Ojjan formân vagyunk, hogy nincsen kényér, messünk karét.
 Nem érdemli a ruhám, hoc cifrázzom a mosást, csak êccêr
 ôblitêm, asztân a mosódásnak állók : mosogatásnak.
 Ihattam vóna a mēnyekêzôbe, valamennyi a bûrôm alá fér :
 igen sokat.
 Kórészâjjo, lécskállo a kertêt, de hiábo, êggy árvo szêm
 gyümôcsôt sê talâ.
 Réklis-karomnyi vastag vót a fa, nêmm tutta êtôrnyi.
 Vastag fôt lesz ez âra : nem hozzá való (lányra mondják,
 ha nem való ahhoz a legényhez, a kivel össze akarják boronálni).
 Orci (arcra) kövér vagyok, tesre de nem.

Nehéz töretű, de nem igen kúcsos ez a divó: nehezen lehet törni, de nem fás a bele.

De rossz huzó lova van: keveset iszik egyszerre.

Fenye jó ez a tengő, tökké kő megkennyi! (Gúnyos szó a rosszul kent szekérre.)

(Miháli és Kisfalud.)

DOMONKOS ISTVÁN.

Hajdumegyiek.

Mégparolál ígéretinek: teljesíti, a mit ígér.

Arra vetém (annak tulajdonitom), hogy beteg lett; mer megfázott.

Bátorban lakik: bátor ember.

Bízhatunk-e hozzá?

Elmuló módon jut eszembe: homályosan emlékezem.

Icsig még így: így és így.

Húz hozzá: hasonlít hozzá.

Mégészi a vasárnapját is: sokat eszik.

(Tététlen.)

BARCSA JÁNOS.

Hasonlatok.

Ébámút mint a pap tehene a jégön.

Pézibe van mint tótnak a szappan.

Átesőtt rajta mint Nagy István a talicskán.

Fő s alá jár mint zsidóba a savó.

Olyan mint az ördögkötötte rokka: dülő-fülő, haragos.

Vénebb mint a becsei Krisztus.

Feszít mint a falusi kutya a flaszterön.

Olyan mint a gyíksárkány: nyelves, veszekedő.

Olyan mint a sáros kerék.

Neki mén mint bolond tehén a fiának.

Kutya baja mint a szentősi halnak.

Ugrál mint a kötőnyi disznó.

Olyan mint ősszel a cserebogár: ütött-kopott, vedlett.

Mögfordította mint Bencik a kemencét. (Áporka, Pest m.)

Ráunt mint Győrfi a Pistikájára. (Áporka.)

Kerüli mint Gálos Taksonyt. (Áporka.)

(Halas.)

KOVÁCS KÁLMÁN.

Palóc elbeszélés.

(Vö. Nyr. VI.517)

A hogy mink szëndomonkosiak Pestén vasvó vótunk, bemén-
tónk a Girif fogadóba; hát láttyuk, hogy egy asztó mellett et
tekéntetés úr ér rajnuskábú valamit észégetyik. Aszondom én
Béra sógornak:

— Hej, Béra sógor, sten fáját, ugyam mit észégetyik az a
tekéntetés úr amott la, abbú a rajnuskábú?

Hát aszongya Béra sógor nasz szépen:

— Tudja az apám izéje!

De én mémmén nem nyukhattam. Éccér csak erre gyön
tekéntetés Hausznyékt Pécóli uram. Aszondom én neki nasz
szépen:

— Tekéntetés Pecóli uram! Ugyan mit észégetyik az a
tekéntetés úr amott la, abbú a rajnuskábú?

Hát aszongya nekém nasz szépen, hogy kakakábét.

— Hozzék nekőnk is ef fazékvaó!

Hát aszongya nasz szépen, hogy: egybe és egybe melléssz.
Eén pegyig nasz szépen kiléptem a traktérbú, véttem ecs csinos
nat tálat, olytat, hogy az Éstók sógor három esztendő külyki
eltelt vóna benne. Visszasétátam a traktérba; kódosztuk a tarisz-
nyánkat; telészódótuk kenyérvő; ráöttöttük aszt a feteké kakakábét.
Olyan édes vót, hogy a nagyanyám asszont híres szoptatónak
monták a vidékén; de még annak se vót olyan édes teji, mind
az a kakakabé vót. Mellaktonk két ódóvást mind az dobi kutya.

Éccér csak arra gyön tekéntetés Hausznyékt Pécóli uram.
Aszongya nekőnk, hogy: pecóli! Aszondom én neki, hogy:

Köszönnük alássan éldés Pécóli úr a kináját, nem
éhetők többet, csak úgy feszél tőle a bélőnk.

De ő mémmég aszongya, hogy: pecóli!

— Köszönnük alássan, nem lehet többet; elő-hátró ki
vayonk dagadva!

Mémmég aszongya, hogy: pecóli! Akkor aszongya neki Béra
sógor, hogy:

— Sēhoccsē éhetők többet. Hanēm tuggya-ē, mit mondok
én kiendnek? Ha valamikor az uristen a falónk felé vezélli a
sorsát, akkorra megöllyük a vérés kanyit, méttartyuk vérésvő,
mēm májasvó úgy, hogy óbocsát túle annyira, mind ide a kis ótár!

De ő mémmecs csak aszongya, hogy: pecóli! Hát éccér
mēkszóllal az előbbeni tekéntetés úr:

— Nem aszongya ő barátom, hogy egyšenek!

— Hát mit?

— Hát hof fizessének!

— Hát mi az anyánk izéjébő, mikor eg garasonk sincs!

De nem is irgalmazott, hanēm kifokta letisleccébb lovónkat,
a kesőt: bevezetté egy óba; vetétt rá él lakatot olytat, mind

ëggy egri három ak^aós hord^aó. Akkor aszondom ^eén Bëra s^aógor-nak, hogy:

— Na, Bëra s^aógor, mev van a baj!

— Në bústúilly öcs^eém; maj csak haza mënönk valahogy; beragasztónk hármasha.

Beragasztónk mink hármasha. Elindolonk mink nasz szomoru-
ruvan; haza ^eérönk mink. Hát láttuk, hogy az öreg Éstók s^aógor
ott vágja a nagy favágot^aó fösözvé a fát. Mëlláttya, hon nincs
elő a keső. Ránk kiját:

— Éjnye kutya csik^aósza az anyátokat, hol hattatok a kesőt?
Égybe és égybe itt vagdosom el a nyakatok!

Eén is, mind a kakastú mëgijett tyúk, h^aónom alá csavarin-
tottam a kis b^aótát; fés^eétátam Pestre. Aggyig ókumlátam ott a
Girif körű, hol lüttem a lakatot; nasz sz^eépen kivezettem a kesőt.
Esëtt a h^aó, fütt a sz^e; az gond^aótam, hogy ël lábíg elveszük.
De hazavittem a kesőt. Mikó haza ^eértem, az eg^eész atyafjak ^ggyhe-
gyúve v^aótak; örútek, hogy előlétt a keső. De kimonták egy sziv
vel-szájjal:

— No sszom teremtetttë, nem iszonk ám übbet Pesten
kakakáb^eét.

(Heves m. Szt-Erzsébet.)

VOZÁRI GYULA.

Tájszók.

G ö m ö r m e g y e i e k.

i h a s: szomjas. „Adjék lelkem
a kantájából, mer olyan ihas
vagyok, hogy majd elvisz az iz’.

i m: majd. „Në tróbálj idi jönni,
mert im kikapesz. Im elme-
nőnk’.

i n a s: gyerek, kis fiú. „Gyere
csak idi te kis inas!’ (Kele-
mér.)

i n g v á l l: női ing.

i s z e ő: üsző, tehén borju.

i v ë t t: jól meg van érve, elérett.
„lvëtt mán a körte?’

i z: fene. „Egyen meg az iz’.
„Horgyon el az iz’.

j ó d: attól tartok, hogy . . . ; kő-
rűlbelül egyenlő értékű a latin
„timeo ne . . .” kifejezéssel. „Ne
menj közel a Rimáho, mer
jód beleesel’.

k a b a: ölyv, héjja. Gúnynévül
is mondják olyanra, kinek

nagy, görbe orra van; pl.:
Kaba Samu.

k á c s i: kalács. „Hoztam Szom-
bathó ekkis kácsit a sijnak’.

k a j á r: karaj, karéj.

k a j t a t: keres, kutat. „Öszve
kajtattam az egész házat, oszt
mégse akadtam a nyomára’.

k á k á s b é l ű: finnyás termé-
szeti.

k a l i n c s: kilincs, ajtókilincs.

k a l l a t n i. (Kiveszett szó; most
csak a régiek száján él s
körűlbelül a. m. valami ruha-
neműt, posztót a vízben ázt-
tatni. Régebben, míg Rima-
szombatban a gubás meg
csapó mesterség is divott, bizo-
nyos meghatározott helyeken
áztatták az anyagot s azt a
helyet, hol a kallatás történt,
kallónak hívták.)

- kalló:** a kallatás, illetőleg kallás helye. A Rimának egyes részeit ma is így hívják a régi elpusztult kallókról. 'Hovótál fűrödni? — Az alsó kallónál!'
- kállató:** kárlató; azokat az embereket nevezik így, kik lagzik alkalmával a menyegző második napján elmennek a lakodalmas, illetve a lányos házhoz kárlatni.
- kampéc:** vége van. 'Kampéc má neki!'
- kankó:** halinából (szűrposztóból) készült durva kabát. Gömörben csak a fölső vidéki tótok viselik.
- kantár:** miben a munkásoknak hordják ki nyárban az ételt.
- kaszn yi:** tulajdonképen házi butor, de faluhelyen, például Balogon is, a meszes dézsát szintén kasznyi-nak hívják. 'Hozd idi a kasznyi!'
- kávolyogni** az szokott, ki ok nélkül nincs megelégedve sorsával, más szóval tán így fejezhetők ki: **panaszkodik** (ok nélkül). (Radnót.)
- kicehérezni** magát: kifáradni a kergetésben. 'Kicehérezted-e már magad hé?'
- kidesség:** hüvösség, árnyékos hely. 'A fa alatt kidesség van'. (Radnót.)
- kikré:** kakas. (Balog.)
- kikodult** hasú: éhes, üres hasú.
- kilis:** kelés, daganat.
- kipállik:** kisebesedik a melegtől. 'Kipállott a boncom!'
- kipessed:** kipállik, kisebesedik. 'Kipessedt a szád széle!'
- kirje:** cudar, csúf. 'Erigy té kirje!'. (Száravölgy.)
- kisingél** vagy **kislingél:** kicsipkéz, cikk-cakkokba varr. 'Ki van az én szoknyám alja slingélve!'. (Népdal, F.-Balog.)
- kiszi:** gyümölcsneműekből készült savanyu leves; pl. meggy kiszi; csérësnye kiszi sat.
- kitli:** erős vászon újjas, őszi és tavaszi fölöltő, mind nők, mind férfiak számára.
- kivederni:** kikergetni, kiűzni, kizavarni. 'Kivedertük a baglyot odujából!'
- komëndër:** komondor.
- komót:** magas fiókos szekrény; rendszeren három vagy négy fiókkal. 'Tedd be a komót!'
- korc:** ránc, **korcol:** ráncol, ráncba szed. 'Széipen korcold öszve a gatyád!'
- kornyas:** sovány, csikasz. 'Egy nagy fene kornyas kutya vaót a pitarba!'
- koslatni:** kóborol, csavarog.
- kossó:** korsó.
- kotnyeleskodik:** mindenbe bele üti az orrát.
- kötés:** gát, hogy a víz esendesebben folyjon.

LADÁNYI BÉLA.

Kalotaszegiek.

- alakor:** takarmány.
- ájër:** levegő. (B.-Hunyad.)
- áristom.** 'Në sirj, mer miny-nyár áristomot kapsz', mondja az anya síró gyermekének.
- ángária:** fizetési részlet az adónál.
- bánkó:** bankó.
- berbécs:** kos, juh.
- kibeszel:** szóval legyőz, övé az utolsó szó.
- bihaj:** bivaly.
- bizont** mond: esküszik.
- bojonyol.** 'Még van bojo-

nyolva': zavarodva. Elmebe-
tegről.
b o p a: 1) nagyapa; 2) öreg
emberre is mondják.
b o n y a: nagymama.
b o t r á n k o z t a t: zavar. 'Azér
jöttem bé, hogy akkor ne b o t -
r á n k o z t a s s a m m é g' .
b ó d o r o g: tekereg, csavarog.
b u j k a: női felöltő.
b u t y k ó: fafejszeféle, a mivel
a fahasításnál dolgoznak.
b ű z ő l n i: virágot szagolni.
c i g l e: pige.
c i g l é z n i: pigézni.
c s a p ó d i k. 'Egy hejbe csapódjik
mind': csoportosuljon, gyűljön.
c s i k ó t ó: három láncszem a
járom végén.
c s i k ó t ó s t é z s o l a a z a t é -
z s o l a, a mely a négyökrös
fogatnál az első két ökörnél
van.
c s a t a k: lucsok, sár: 'Ejnye
de tele van a gatyád csatak-
kal'.
c s e l é d: gyermek.
c s u h o g a t, c s u j o g a t: kia-
bál a táncban, jókedvében
kiabál.
d a r a b o s a n szólni: durván.
d ű d: nótá, dallam. 'Szíp dűdja
van': dallama.

d ű d o l n i: szerelmes, általában
népies verseket énekelni.
d ű c ő g: dőcög.
ē g y e l ē s v o l t: igen apró, ve-
gyes, dudvás zabra mondták.
ē n n y i k ő: ilyen nagy. 'Ēnnyikő
v o t n i' .
ē r i s z k ē d i k: ereszkedik.
ē s p á r g a: spárga
ē p í t. 'Nem sokat épít ű belőlle':
nem csinál belőle nagy dol-
got, nem fűjja föl.
f a c s a r o g: csavarog.
f e l s é g ē s. 'Felségēs szíp': na-
gyon szép.
f ē r s i n g: szoknya.
e l f o g l a l. 'Mással foglaltam el
a földet': mást vetettem beleje.
e l f o r d ű l: elműlik. 'Elfordúlt
a bēlégēsē'.
g o r b o n c á s e m b ē r: kötekedő,
szeret verekedni.
g ű n y a: az egész ruha, a mi
az emberen van.
g ű g y ő g: gügyög.
h a z a: így nevezi a zsoboki a
maga faluját.
h a z a f i: zsoboki.
h u r c o l ó d i k: 'Sokat hur-
colódik itt a níp'; fut, fárad,
dolgozik.
h ű s z á r: huszár.

MELICH JÁNOS.

Palóc vidékiek.

(n. = nógrádi; g. = gömöri).

ā s p i s: kigyó. 'Jött rām mind
ā z ā s p i s, māj ki szētte ā szē-
mēm'. (g.)
ā s z ā l y: alja vminek, különö-
sen: p ē n d ē l ā s z ā l y (g.)
ā s z e k u r ā: biztosít. 'No, én
ā z e k u r ā h ā t o m m ā g ā t, h o g y
n e m l ē s s z s e m m i b ā j ā' .
ā s z o t t, ā s z o t k ā: aszat, szű-
rős gazfű. 'Szēggy ā s z o t k ā t,
o s z t t ā r d s j ő ā l i b ā k ā t v e l ē' .

ā t a t: állat, állva hagy. 'Ott
ātátott, mind egy bolondot ā
szākádó essőbe'.
ā t ā l l y ā b ā: átalljában, egész-
ben. 'Nāpszāmbā ā r ā t t o k v ā g y
ā t ā l l y ā b ā' ?
ā v ā t, ā v ā t ā s, ā v ā t ó: az
új asszonynak, vagy a láb-
badozó anyának gyermekével
való megjelenése a templom-
ban. 'Mi bājā ā k i c s i j ē n e k' ? —

- Vásárnap vótám vele ávátui; oszt az ávátásnâ valâki megverte szemmel!
- á v á t: puhíttat, töret (vásznat a kallóban).
- ávicská: ócska. „Ávicská lépédőbe jár át télen nyáron!”
- á z á j t: áztat. „Ugyán mit ázajtod magád od kinn a zessőbe?”
- á z ê: azért (m ê: miért).
- á z o n s z e r i n t: hasonlóan. Elittá a főggyit, ázonszerint a házát is, a tehenyit is!
- á z s á g: szalmacsutak, kemence-seprő. Mint olyan, a boszorkányok kedvelt paripája.
- B á b á g u z s á l y: zsurló. „Mivel tartottád úgy jó ázokát a ludákát? — Bábáguzsályát széttem nekik!”
- b á b á k á k á s: csirakakas, rossz hergésző (tojózó).
- b á b l o n k á: gyapot, vatta, puha tépés. „Mit rák a sebire? — Nincs azon más csak árnyikás báblonká!”
- b á b r á: pepecselés; szaporátlan. „Sok bábrá van evvé a szösszê. Nincs nekem kedvem az olyan bábrá munkáho!”
- b á b r i n c â: babrál. „Nê báb-rincâ itt, mer májd a zújádra ütök!”
- b á b ú z s g á t: dédelget. „Nê bábúzs-gázd aszt a kölyköt, a fene áréndálljá még, há bög, hágy bögjön!”
- b á c s o: számadó juhász; néha gúnynév, pl. B á c s o k á t á: olyan lány, a ki füttyörészik.
- b á d u r k á, b á d r i: madárka.
- b á g á r á s z: kutat. „Mit bágá-rászol ott hé, nincs ott semmi!” (g.)
- b á g i: [bagoly], kedveskedő szó. „No te bági, hát még ásse tudod?”
- b á g l y o s k o d i k: virraszt. „Ugyán ereggy mâ áludni, ne báglyos-koggy ánnyt!” (g.)
- b á g ó c a: borsó fajta; szőrös bab, (g.)
- b á g ó c s: bögöly, kutyalégy.
- b á h o r: has (tót szó: bruhó). „Ámmâ igaz, hogy jó êl; de van is olyan báhörjá, mind égy öt ákós hordó!”
- b á j l á k o d i k: bajlódik. „Sose bájlakoggy ávvál a fávál, tédd lë, hádd ott!”
- b á j m o l, b á r m o l: kinagyol, elront.
- b á j n o k (fű): sás, szittyó; vékony, hosszú, hengeres, fölül a végtől nem messze csomós sás.
- b á k: állvány, mely két X összekötéséből áll; favágó; sütő, karótartó (szőlőben) bakot ismerek.
- b á k á f â n t: nyakasság. Máj kiverem én belüled a bákáfántot, csak a kezem alá kerü!”
- b á k f i n g: bukfenc, [bakfingozik]. Akkorát rúgok rájtád, hogy hátot bákfingozol!”
- b á k i k, b á k o g, b á k t á t: lassan, lejtősen lép. „Mozs bák-tát az öreg kifelé a heggynek. — Mékkorákát bák-kánt, mikor fêre nêz. — Ugy bákog az a simán is!” (g.)
- b á k l ó: vonószék.
- b á k ó c â: álmosan bólingat. „Menny áludni, ne bákocâ itt mellettem!” (g.)
- b á k s â l: a kenderkévét száritás végett fölállongatja. (g.) (Nógrádban: s â t o r í t.)
- b á k s z á k á (n), b á k s z á k â l (g.): eheto, sok nedvű növény-faj (tragopodon?)

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három tnyvi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. Déliúdbb-ucca
16. sz.

XXII. kötet.

1893. DECEMBER 15.

XII. füzet.

AZ IDEGEN SZÓK HASZNÁLATA ÉS IRÁSA.

Igazában, léteképen a nyelv egyáltalában nem szorul kölcsön kenyérre, megélhetne idegen szók nélkül egész tisztességgel a maga emberségéből, s a mi szükséglete van, azt mind bőven s könnyedén födözhetné gazdaságának termékeny, száma nélkül alakítható anyagkészletéből — ha kedve tartaná s ha erős akarata volna hozzá.

Ezzel az állítással nyitottam meg ama tételek sorát, a melyek az idegen szók használatára vonatkoznak. Egy olvasóm ezt az állításomat nem ugyan a maga nyersségében, hanem illedelmes körülírásnak elég átlátszó leplébe takarva kissé merésznek nevezi, s hosszabban cáfolgatva végül e kérdéssel áll elő, a melyre a maga helyén megvárja a pontos és jól megokolt választ: „Ha nem a szükség érzete és saját nyelvének fejletlensége kényszerít egy kevésbé művelt népet arra, hogy az előtte új fogalommal együtt annak nevezetét is átvegye, s ha oly könnyű minden fogalomra eredeti szót találni, mért vannak mégis épen a legműveltebb nyelvek telve idegen szókkal. S ha oly bőségében vagyunk az eredeti kifejezéseknek s ha az egész oly könnyű munka, a mint Szarvas Gábor állítja, tegye meg ő, a mit az ősök (?) könnyen megtehettek volna, de tenni elmulasztottak, mondjon nekünk nem sok, csak néhány idegen szóra, például a következőkre, megfelelő magyar nevezeteket: *palota, kastély, kaliba, asztal ablak*’, s következik még egynehány, idegenekül általánosan elismert s nyelvünkben régtől fogva meghonosult szónak az elsorolása.

E kérdésnek első felére: „ha oly könnyű minden fogalomra eredeti szót találni, miért idegenek mégis legnagyobbbrészt a műveltségi tárgyak nevezetei s miért mulasztotta el kivétel nélkül minden kor e tárgyakat hazai névvel nevezni meg’, már mult cikkünkben megadtam a reáillő választ: azért, mert a kész asztalhoz ülni s az ebédet elkölteni könnyebb és kényelmesebb, mint megfőzni. A mi pedig a kérdés második részét illeti, hogy mondjak az elő-

sorolt szókra eredeti kifejezéseket, ha én e kérdésnek engedve a 'Kérdések és feleletek' rovatában ily javaslattal állanék elő: legyen a *palota* magyar neve *várhegy*, a *kastély* = *födél* v. *födőset*, a *kaliba* = *rejték*, az *asztal* = *négyláb* v. *korong* v. *szék*, az *ablak* = *fényszűrő* v. *kerektség*, a kérdéstevő bizonyára nagyot bámulna e javaslatok legtöbbször s nem épen ok nélkül tréfára venné ez ajánlatokat. Pedig ezek korántse tréfaságok; mert a magyar szók lehető hű képmásai az eredetinek. A *palota* ugyanis nem más, mint *Palatium*, Róma városának egyik halma, a melyen a császári lak állott: ennek tehát megfelel a (budai) *várhegy*, a melyen a királyi lak áll. A lat. *castra*, a melynek *castellum* kicsinyítője a németben *kastell* alakkal telepedett meg (= magy. *kastély*), egy oly alapszónak a származéka, a melynek a föld, földöz a jelentése. A gör. *καλόβη* egy, rejt értelmű törzsöknek az eresztéke. Az *asztal* görög neve, *τραπέζα* (eredetileg *τραπέ-πεζα*), annyi mint: *négyláb*; a ném. *tisch* a gör. *δίσκος*-nak a képmása, a melynek jelentése eléggé ismeretes; az ószl. *stolb* pedig ugyanaz, a mi a ném. *stuhl*. A lat. *fenestra* s az úszl. *oblok* jelentését is híven tükrözik vissza a fölhozott magyar szavak. Magától érthető, hogy ha ez a kívánság komoly s célja valóban az volna, hogy a fölhozott, már honossá vált vendégszókat eredetiekkel helyettesítsük, nyelvünknek mai, fejlettebb állapotában más, jellemzőbb s a fogalmat hivebben kifejező egyértékéseket választanánk.

Egyébiránt bár mennyire óhajtandó s bár mennyire rajta-volnánk is, hogy az idegen szóktól végkép megszabaduljunk, vala-míg oly két erős és hatalmas tényező munkál ellenünk, a minők a megszokás és kényelmeskedés, minden, még legbuzgóbb törek-vésünk is előreláthatóan hajótörést szenved. Az idegen szókkal tehát legalább még egyelőre, szükségképp számolnunk kell s vala-mikép bele kell illeszteni őket helyesírásunk keretébe.

Minthogy egyszerre két külön irányban, jobbra s balra nem haladhatunk, az a kérdés vetődik elénk, melyik nézetnek van több jogosultsága az okszerűségre, annak-e, a melyik az idegen, vagy a melyik a hazai írásmódot akarja követni: melyik féllel szövet-kezzünk tehát, a *loyal-conservativok*kal-e, vagy pedig a *soviniszták*kal.

A történet az élet mestere, a mi bölcs oktatónk! Két ezer éves mondás, a melyet keletkezte óta mindegyre ismételtetnek: igaznak kell lennie. Kérdezzük meg tehát a történetet, mi tanács-csal szolgál nekünk ebben a mi kérdésünkben.

Kezembe veszem nyelvünknek egyik legrégibb emlékét, a Müncheni bibliát, s rányitok a mindjárt kezdetén található kalendáriomra, s végig menve a keresztnevek lajstromán, a melyek tudvalevőleg egytől egyig mind idegen nevezetek, a járatosabbakat így találom írva: *Domokos*: Dominicus, *Janos*: Johannes, *Anderias*: Andreas, *Illyés*: Elias, *Estvan*: Stephan, *Emreh*: Emerich, *Bulas* (Blasi) Bläsi, *Gergely*: Gregor, *Benedek*: Benedict, *Marlon*: Martin, *Lőrinc*: Lorenz, *Agoston*: Augustin, *Kelemen*: Clement, *Laslo*: Vladislav, *Margit*: Margret, *Ilona*: Helena, *Ersebet*: Elisabet.

Egy nagy lépéssel előbbre megyek, föl egész a Halotti beszédig, hogy meghalljam az ő vallomását is. A tulajdonnevek kivételével tizenegy idegen szó fordul elő benne. Ezek közül négy még teljesen egyezik eredetijével: *angyél*, *brat*, *miloszt* és *munka*; a többi hét kisebb-nagyobb mértékben eltér idegen példaképétől: csag. *erteng*: *ürdüng*, csag. *jimiš*: *gyimils*; lat. *paradisus*: *paradisum*; ószl. *svętz* (olv. *sevent*): *szent*, ószl. *svobodъ*: *szobod*, ószl. *pkъbz*: *pukul*, ószl. *тъмъница*: *timnüc*. Valószínű, hogy *brat*, *miloszt* és *timnüc* az akkori magyar nyelvnek még nagy ritkán használt szavai valának; a többiek azonban már rá léptek arra az útra, hogy a magyar ajkhoz simuljanak. Ha visszatérünk oda, a honnan kiindultunk, a XV. századbeli nyelvemlékekhez, e most említett szavakat ily változatban találjuk meg bennük: EhrC. *angyal*, *barát*, *gyümölcs*, *malaszt*, *ördöng* és *ördög*, *pokol*, *szent*; MünchC. *paradiom*, *szabad*; *temnec* (Monlrók III.38), *temlec* (NémGl. 25), *temlęc* (ThewrC. 219), *tömlec* (WeszprC. 11), *tömlęc* (VirgC. 108). Ha ezekhez az ezernyi számból mutatványkép még a következőket ideiktatjuk: lat. *procurator*: *prokátor* (Ver: Verb. 183), *quota*: *kóta* (Helt: Arithm. E3), klat. *trageia*: *trággya*, *trággya* | ófn. *purgari*: *palogár* (CzechC. 7), *pologár* (KazC. 110), *polgár*; úfn. *sturm*: *strum* (RKT. I.238), *istorom* (LevT. I.161), *ustrom* (Monlrók III.52), *ostrom*; úfn. *geleit* (brief): *gelit*-, *gelét* (levél) (Nád: Lev. 70) | olasz *furfante*: *furfánt* (Helt: Bibl. II.320), *furfang*; *guato*: Chaba *guatha* (CodPatr. VI.150), *gát* (ÉrdyC. 289); *miccia*: *mécs* (TihC. 182) sat. sat, elegendő számú s hitelesség tekintetében kifogástalan tanúink vannak, a melyek egy szájjal mind arról tesznek bizonyosságot, hogy a mely idegen szó forgalomnak indul s használatra terjedni kezd, idegen hangzásával együtt az idegen köntöst is leveti s a magyar ajkhoz idomulva külsőleg is a magyaros írásmódhoz alkalmazkodik. A történet tehát, ez a bölcs mester, határozottan a sovínisztáknak ad igazat.

Egy más oldaláról veszem vizsgálat alá a kérdést. Ha egybevetjük a szónak hangbeli alakját az irottal, s kérdezzük, a kettő közül melyik a fontosabbik, a feleletre nézve pillanatig se lehet tétováznunk. Az egyik élő, eleven alak, a másik meredt, élettelen tetem, az élőknek pusztá másolata. Főfontosságú tehát kétségkívül a hangtest; de a maga nemében nem kevésbé fontos irott képe is, a melynek, mint minden hű másolatnak, minden egyes izcskéjében tökéletesen meg kell egyeznie eredetijével. A helyesírás tehát, ha nevének és céljának meg akar felelni, szükségkép a helyes kiejtés képmásának, hű lenyomatának kell lennie. S úgy van-e?

Tudva van, hogy az európai nyelvek legtöbbje a latin írásjegyeket fogadta el; de tudva van az is, hogy e jegyek már magának a latin nyelvnek szempontjából is elég tökéletlenek. Az első például mindjárt az, hogy a rövid és hosszú magánhangzókra ugyanazon egy jegyet alkalmazza; továbbá hogy az *a* és *o*, ha *e* hang előtt állanak, eredeti értékük megcsökken s egy új hang képviselőivé válnak. A mássalhangzók közül annak a hangnak jelölésére, a melynek nyelvünkben a *k* a képviselője, egészen szükségtelenül három jeggyel is rendelkezik: *c*, *q* s egyes szavakban a görögtől kölcsönzött *k*; ezek közül a *c* a későbbi időben a magashangok előtt azt a hangot is jelölte, a melynek a német *s* a kifejezője pl. e szóban *zwei*. Fölös jegy az *x* is a *cs* helyett (vö. *acsi*: „mintegy, mintha”, és: *axis*: „tengely”). Ehhez járul, hogy azok a nyelvek, a melyek ez írásjegyeket átvették, oly hangoknak is birtokában voltak, vagy mint a román nyelvek, később oly hangokat fejlesztettek, a minőket a latin nem ismert. Ilyenek, hogy a mi nyelvünk jegyeit használjuk: *a*, *á*, *ë*, *é*, *ö*, *ü*; *s*, *cs*, *ss*, *dss*, *gy*, *ty*, *ly*, *ny*. Az e hangoknak megfelelő jegyeket mindegyik nyelv a maga különös izlése s ötlete szerint állapította meg. A magyar *s*-nek pl. a nyugati szlávtságban *š*, az angolban *sh*, a franciában *ch*, az olaszban *sci*, s a németben *sch* felel meg; viszont a mi értéke van minden más népnél az *s* betűnek, azt mi *ss*-vel jelöljük; a *ch* az angolban és spanyolban az, a mi a magyar *cs*, a németben, a mi a gör. *χ*, a franciában magy. *s*, az olaszban (*e*, *i* előtt) *k*; *j* az angolban *dss*, a franciában *ss*, a spanyolban *h* értékű — és így tovább. Alig marad meg egy-két jegy, a mely eredeti értékét megőrizné s át ne csapna egy más betű birodalmába; s így az a vizsátság áll be, hogy ugyanazon egy betű gyakran több hangot jelöl. s viszont, hogy ugyanazon egy hangnak két, három, néha még negy jegye is van. A németben pl. eltern

és *älter*, *für* és *vier*. A franciában az *i* = *i*: *lit*, *e*: *fin*, *á*: *voix*; az *u* egyszer *ü*, máskor lomha, értéktelen jegy: *lune*, *qui*; az *o* hang három különböző alakban jelenik meg: *o* (*corps*), *au* (*chaud*), *eau* (*tableau*). Hát az a nyelv, a melynek népe több esetben maga se tudja, mi az igaz értéke valamely jegynek s a melyben az *a* = *e* (*lady*), az *e* = *i* (*detest*), *i* = *ei* (*fire*), *ei* = *e* (*heir*) sat. sat. Így történik aztán, hogy ugyanaz a hangtest itt és ott más-más köntösben jelenik meg, pl. magy. *vár*, ném. *wahr*, fr. *vare*; magy. *bús*, ném. *busch*, fr. *bouche* sat.

S a hangoknak ezt a leképezését nevezik a nyelvek mind-egyik a maga szavával helyes-írásnak (*recht-schreibung*, *ortho-graphie*), s mindegyik hiszi s hirdeti magáról, hogy az a megtisztult bölcsesség és igazság útja, a melyen ő jár és egyik sem enged egy hajszálnyit sem a maga igazából. A ki keres, talál. De nem is kell keresni, mert az okok előttünk állanak csoportosával; csak ki kell nyujtani kezünket s mindegyik nyelv népe kiválaszthatja s ki is választja magának a legerősebbet (mert mind legerősebb), a megdönthetlent saját helyes írásának igazolására és védelmére. Itt van először is a nemzeti alkotás, a nemzeti termék! Ez abban áll, hogy a szemrevaló, tetszetős, egyenes és gömbölyded vonalokból álló latin jegyeket megszögletezve kiferdítették, de megválni tőle nem lehet, nem szabad, mert ez *edigt deutfche Schöpfung*: „Die Liebe zu meinem Volke, zu allem was deutfch ist, zwingt mich, zu Gunsten der gefährdeten Edſchrift einzutreten... Daß unsere Schrift edig geworden, hängt mit dem edigen, knorrigen Sinn des deutfchen Volkes zusammen; die Schrift hat ſich daher mit einer gewiffen Nothwendigkeit entwicelt und ist zu einer deutfchen Eigentümlichkeit geworden“ így lelkesül a szögletes-ség mellett az igaz német hazafi (*Zeitschr. f. d. deutsch. unt. VI. 11. sz.*). Másutt meg a nemzetieskedéssel egyesült igazhitűség (*orthodoxia*) alkotott magának egy külön titkos írást, a mellyel körülsáncolva magát elzárkozott a világtól, hogy mennél kevesebben pillanthassanak be gondosan titkolt természetényeinek műhelyébe, s noha ez naptárával együtt a legpéldátlanabb oktalanságnak kiáltó tanúja, mégis szívosan ragaszkodik hozzá, mert mindakettő *nemzeti saját s ág*.

A második legerősebb ok, a mely semmiféle változtatást nem enged meg, a kegyelet, a mellyel a mult idők élő emlékeinek tartozunk s melyet rútabbul alig lehetne megsérteni, mint ha az unokák szentségtelen kézzel megbolygatnák, a mit az ősök tiszte-

letreméltó ereklyeként reájuk hagytak. Megbocsáthatatlan bűn volna például a franciától, ha megfelelően az ősök iránti kegyeletről *maître, cousin, château* helyett *méter, kuszén, sátor* francia képtelenségeket írna. De mi volna a francia helyesírással, ha a XVII-ik század előtti ősök is így gondolkoztak volna? Akkor a *maître* ma is még *maistre*, a *cousin* *cusdrin* s a *chateau* *castel* volna. Ha a későbbi századok franciái is az elődök példáját követve, a mint időről időre a kiejtés változott, ahhoz alkalmazkodva fokról fokra módosították volna a szók leképezését is, ma nem állana oly éktelen messze egymástól szavainak alakja és hangzása. Ugyanez áll mindazon nyelvekre nézve is, a melyekben a hangtest és képe többé-kevésbé elütnek egymástól.

A harmadik legerősebb, a szó igaz értelmében legerősebb okot a „maradunk, nem megyünk előre!” mellett az a körülmény szolgáltatja, hogy a kik egy vagy más tekintetben a halandók sorát intézik, rendesen már meglett korú, idős emberek, a kik, hogy nyugalmaiban senki és semmi ne háborgassa, minden, még a legcsekélyebb újítástól is irtóznak. „Mi eleget fáradtunk, eleget tanultunk, most késő vénségünkre semmi újba nem akarunk kezdeni. Hagyjatok nekünk békét!” S ezzel útját vágják minden haladásnak, s beáll, a mint a példák mutatják, különféle díszes és csillogó nevezetek alatt a pangás és tespedés.

Minthogy tehát az egységes, általános érvényű írásjegyek elfogadása s a kiejtés és helyesírás közti többé-kevésbé élesebb ellentét megszüntetése éppen a műveltebb népek ellenállásán megtörik, s minthogy az idegen szóktól, legalább egy részüktől s legalább egyelőre meg nem menekedhetünk, előáll a szükség, hogy, a melyeket egymással kiegyeztetni nem lehet, a kiejtés és leírás közül az egyik, s természetesen a gyöngébbik, az erősebbnek engedjen. Hogy melyik az erősebb, melyik a lényeges, a mag-e vagy a héj, a test-e vagy a ruha, arra kár szót vesztegetni. A szó, mint ős jelentése is mutatja, a fül s nem a szem számára termett, ezer és ezer évig élt már, mikor még híre-hamva se volt a betűknek. Még egy másik ok is szól a kiejtés mellett, az, hogy hasonlíthatatlanul többször használjuk a szót élő beszédben, mintsem papiroson, s a kik kevés vagy legföljebb egy idegen nyelvet értenek — pedig ez a sokkal nagyobb szám — az idegen szókat csakis hallásból tanulják meg; hasznukat tehát csak úgy vehetik, ha papiroson találkoznak velük nyomban fölismerik; a mi természetesen csak abban az esetben lehetséges, ha az idegen szó hazai

köntösben, magyarosan írva jelenik meg szemük előtt. Aztán hányadik ember az, a ki öt-hat nyelvet annyira ért, hogy bármely idegen szót azonnal fölismerjen s helyesen ejteni is tudja? A legtöbb irodalmi mű, nevezetesen a napi sajtó cikkei — pedig ezekben tenyésztik a legtöbb idegen szót — nem e kevesek, e kivételek kedviért, hanem a nagy közönség számára íródnak. Végre is a Georchok, Dessewffyek, Chibayak, Thewrewkek sat, ha fölszólítanak őket, hogy válasszanak, melyiket kívánják inkább, azt-e, hogy a föntebbi módon írva helytelenül olvassák nevüket, vagy azt, hogy inkább írják Görcs, Dezsőfi, Csabai, Török-nek, csak aztán helyesen olvassák is.

Tartsuk tehát szabályul, hogy az idegen szók használatától tőlünk telhetőleg ovakodunk, különösen az olyanoktól, a melyek pusztá beszédcicomák s csupán szemképráztatásra szolgálnak, mert mindegyikére helyes és megfelelő magyar szókkal is rendelkezünk: ilyen, naponként előfordulók: *prognosticon*, *prophylacticus*, *acut*, *bilateralis*, *décadence*, *courtoisie*, *comfort* sat. sat; de ha valójában, vagy csak jóhiszeműleg ki nem kerülhetjük, írjuk úgy, mint ha hazai szók volnának, egészen magyaros írásmód szerint, hogy az idegen nyelvekben kevésbé jártas olvasók az idegen szónak hibás kiejtéséhez szokva ily alakjában valamikép meg ne honosítsák. A mit némelyek az *egzekvál*, *vekszál*, *pretenzio*, *filozófia*, *ssáner* sat. ellen föl szoktak hozni, hogy nevetséges és meg nem engedhető eltorzításai az idegen szóknak, alig számbavehető erőtelen ellenvetés, a miről maguk is meggyőződhetnének, ha szembe állítanák az idézett szókkal emezeket: *taksál*, *voksol*, *prédikáció*, *fülemüle*, *ssandár*. Minthogy pedig nálunk csak az nyom valamit, a mi másunnan, különösen nyugatról s ha mennél hosszabb uton jut hozzánk, hogy a *filozofia* se valami szörnyűség s nem is oly rettentő eltorzítása s eredeti alakjából kiforgatása a *philosophia* szónak, erre nézve a francia akadémia tekintélyére hivatkozunk, a mely alig három hó előtt a helyesírást több pontjában megjavította s a többek közt kimondta, hogy a fölös jegyek mellőzendők; jövőre tehát egyszerűsítve irandók az ilyenek: *rétorique*, *cronologie*, *filosofie*.

Különben nagyobb szolgálatot tennének nyelvünknek s méltóbb elismerést aratnának loyál-conservatívaink, ha azt a buzgóságot, a melyet a *physica*, *crystallographia*, *classicismus*, *genre* sat. sat. védelmére pazarolnak, inkább arra fordítanák s arra ügyelnének, hogy eredeti, tiszta magyarsággal írjanak és beszéljenek.

SZARVAS GÁBOR.

A MAGYAR NYELVBE ÁTVETT OLÁH SZAVAK.

Gélyáta: vizes dézsához hasonló fenyőfaedény, a melybe a juhokat fejik (Szolnok-Doboka m. Málom Muzsi János) — ol. *gělătă*: seau, baquet, baquet à traire; kübel; *g. de apă*: wasser-eimer; *g. de muls*: melkeimer (Cihac, Barcianu). A szó a szlávsságból került az oláhba; vö. t. *galeta*; cs. *galeta, geleta*; úszl. *golida*; litv. *gelda* sat. — A palóc nyelvjárásbeli *galeta* [így!] ,vindöly, melyben sajt v. vaj tartatik' (Tsz.) egyenesen a tőből van átvéve.

girtyán: torok, gége (Udvarhely m. Dézsi Mihály) — ol. *girtăn*: schlundkopf, luftröhre, trachea (Barcianu). Az utóbbit először a perzsa-török *gerdăn*: ,cou, hals' (Zenker) szóból alakultnak voltam hajlandó tartani. Azonban később rájöttem, hogy ez a perzsa-török *gerdăn*, a mely ,colliert' is jelent, az oláh nyelvbe *gerdăn* alakban és ,collier; halskette, halsschmuck' (Cihac, Barcianu) jelentéssel került át, s ennek a *girtăn*-hoz semmi köze sincs. Ez a *girtăn* kétségkívül a szláv eredetű *giltăn*: ,gosier' szónak a változata (vö. Nyr. XXII.29).

gitlic: Ádám csutkája (Moldvai csáng. Nyr. X.203). Munkácsi szerint = ol. *gututiū* (i. h.), azaz helyesen: *gtlică*: ,gosier, trachée-artère; luftröhre' (Cihac, Barcianu). Ebből az alakból azonban bajos a *gitlic* alakulását megmagyarázni, mert honnan került volna bele az *l*? Szerintem a szó eredetije az oláh *gtllă*: ,gosier, larynx; schlund, schlundkopf' (Cihac, Barcianu), a melynek a moldvai csángó nyelvjárás hangsajátságai szerint **gtllă* volna a megfelelője, de ebből könnyen válhatott **gtllă* → *gitlic*.

gologány: négykrajcáros (Székelyföld Nyr. XIV.47) — ol. *gologăn*: monnaie de cuivre, pièce de monnaie représentant une tête; kreuzer (Cihac, Barcianu). A *gologány* szónak a Nyr. VIII. köt. 142. lapján Erdővidékéről ,hórihorgas, túl magas' jelentése van közölve; ez talán a négykrajcáros pénzdarabnak otromba nagyságára vihető vissza.

golonc: csomóka (Brassó m. Tatrang Nyr. II.476). Egy *golonc* agyag' (Brassó m. Hétfalu Nyr. XVI.478) — ol. *golomoc*: pelote, peloton; knäuel (Cihac, Barcianu). Jelentése miatt inkább ezt tartom a *golonc* eredetijének, mint az Edelspacher idézte ol. *glonc*-ot, a mely ,golyót, puskagolyót' jelent. A *golonc* alanyeset ragos alakokból való elvonás útján állhatott elő, pl. **golomocot* → **golomcot*, *goloncot*: *golonc*.

gugó: ostoba, bamba; *guguj*: ua. (Háromszék m. MNy. VI. 328; NyK. III.11; Győrffy Iván) — ol. *gogoman*, *guguman*: sot, niais; tropf, einfaltspinsel (Cihac, Barcianu). Az oláh szó Cihac szerint összetétel, a melynek az előtagja = alb. *gogë*: a macedóniai oláhok gúnyneve Albániában; *gogo*: az éjszaki albánok gúnyneve. Az utótagot Cihac a germ. *man*-nal azonosítja, a mely a szláv-ságba is átment.

guja (*gulya*): répa, sárgarépa (Brassó m. Hétfalú MNy. V. 346; Nyr. II.476; XVI.478) — ol. *gulie*: brassica napus, chou-rave; kohlrübe, zaunrübe, erdbirne (Cihac, Barcianu), a mely az albánból (*gulia*) vagy az újbölgéből (γουλιά) került az oláhba.

guluga: csuklya, kámzsa (Udvarhely m. Bethlenfalva Nyr. XVII.332; Csík m. Arany-Gyulai NGy. I.126) — ol. *glugë*: cape, capuchon; kaputze, regenkappe (Cihac, Barcianu). A *guluga* alak mellett az eredetibb *gluga* is előfordul kiszélesített jelentéssel: „szűr-féle fölsőruha” (Szolnok-Doboka m. Málom Muzsi János).

gusa: begy, vastag nyak, golyva (NySzótár; Szatmár m. Nagybánya Nyr. XXI.329; Erdély, Kolozsvár vid., Szolnok-Doboka m. Domokos Nyr. XX.568; Székelyföld Nyr. XX.567. 568; Kiss Mihály, Győrffy Iván; Háromszék m. Tsz.; Nyr. V.36; Háromszék m. Uzon Erdélyi Lajos; Erdővidék Nyr. XX.568; Csík m. Nyr. VII.139; Csík-Szentgyörgy Nyr. X.330); *gussu* (Moldvai csáng. Nyr. X.203) — ol *gušë*: gosier, goître, gésier, jabot, poche des oiseaux; kropf (Cihac, Barcianu); vö. bolg. *guša*: hals, unterkinn, kropf; szb. *guša*: kropf; rut. *guši*: beulen; alb. *gušë*: hals; litv. *gušas*: beule; lett *gusn*: kropf eines vogels (Miklosich: EtymW.). Miklosich (Nyr. XI.169) a *gusa* szót a magyar nyelv szláv elemei közé sorozza; de ebben nem érthetnek vele egyet, mert a szónak földrajzi elterjedése arra mutat, hogy az oláhoktól vettük át.

guzsba: üsthorog, üstrúd (üsttartó fa, a melyre az üstöt a tűz fölé akasztják) (Székelyföld, Csík m. Tsz.; Brassó m. Hétfalú Nyr. II.477 [itt *gušsba*]; XVI.478; XXI.478; Király Pál) — ol. *kušbë*: une verge courbée, tordue, un bois courbé pour pouvoir y suspendre qch.; die gedrehte, gewundene ruthe, das gewundene holz; kesselstange, hackenruthe (Cihac, Barcianu). Az oláh szó a szláv-ságból való; vö. bolg. *гъсба*: gerte, turban; rut. *gušba*: flechte aus reiseren (Miklosich: EtymW.). A hétfalusi *guzsba* összefügg a köznyelvi *gušs* szóval, csakhogy ez egyenesen a szláv-ságból

került hozzánk (vö. Nyr. XI.169. Miklosich). Nem értheték egyet Miklosichosai, a ki nemcsak a *gúss* szót, hanem a *gussba*-t is a magyar nyelv szláv elemei közé sorozza; mert igaz ugyan, hogy a szláv szavak szókezdő *g*-jükkal közelebb állanak a magyar szó alakjához, de a jelentése és földrajzi elterjedése mégis az oláhból való átvételre vall. A *k>g* hangmegfelelés semmi nehézséget sem okoz (vö. *kaszdag>gazdag*, *kunyhó>günyhó*, *köncöl>göncöl*, *kréta>gréta*, *kajmó>gajmó* sat; vö. még alább ol. *kírže* > m. *kírza*, *kërza*, *korssa* és *gërza* 'mankó').

gyeofil: sehogy sem (Moldvai csáng. Nyr. IX.449; X.203) — ol. *de fel*: point du tout; ganz und gar nicht (Cihac, Barcianu). A *fel*-re nézve vö. Cihac Dict. II.498; NyK. XIV.441; Alexi: M. elemek 54.

gyisztót: teljesen, egészen (Moldvai csáng. Nyr. IX.449 [itt *gyisztó* alkalmasint hiba]; X.203) — ol. *de tot*: ganz, gänzlich (Barcianu). A *gy*-re nézve vö. Nyr. IX.449. A szónak különös alakulása nézetem szerint a *tisztán*, *tisztára* (= teljesen, egészen) belekeveredésével magyarázható.

halk (*halok*, *hajk*, *hajik*, *hajok*): darabos forgács v. szilánk, előfából v. gerendából oldalvágással kivágott cikk (Székelyföld Tsz.; Nyr. IX.176; Kriza, Kövály László, Györfly Iván; Maros-zék Nyr. I.135; Udvarhely m. Nyr. VIII.472; Csík m. Király Pál; Háromszék m. Tsz.; MNy. VI.329; Nyr. I.135; Kiss Mihály, Király Pál; Erdővidék Nyr. IX.42; Brassó m. Bácsfalu Nyr. III.524; Hosszufalu Nyr. IV.517) — ol. *halké*: scheidt holz, stückchen (Barcianu). — Nagyon tetszetős volna ugyan a *halk* szónak a finn *halko*: 'fahasáb, hasábfű' szóval egyeztetése (vö. *halka*-, *hal-kaa* -: hasítani, szétrepeszteni; *halkea* -: hasadni, széthasadni, megrepedni; *halki* : ketté, szét, meghasadva sat.); azonban ennek kezdő *h*-ja valami *š*-féle sziszegőből fejlődött, mint a rokon nyelvek megfelelő szavai mutatják: cser. *šul* -: secare, scindere; zürj. *šulal* -: aufspalten, spleissen sat. Ezek azt bizonyítják, hogy a finn *halkea*-, *halko*- eredetibb **šul*- származékai. Már pedig az eredetibb *š*-ből fejlődött finn szókezdő *h*-nak mély hangú szavak elején a magyarban nem *h*, hanem sziszegő (rendszerint *š*) felel meg, pl. cser. *šoldo*, *šulda* : vilis pretio, olcsó — f. *halpa* : vilis — m. *silány*; mord. *šapama*, *čapamo* : sauer, cser. *šapa*, *šopo* : acidus, zürj. *šom* : sauerartig, säuerung, *šoma* : sauer sat. — f. *happama*, *happame* : sauer — m. *savanyú*; mord. *šova*-, *čova* -: schleifen, schärfen —

f. *hivo-* (*hio-*, *hijo-*): schleifen, wetzen — m. **si-* (*stl*, *sikárol*, *síma* sat.); cser. *šu-*: jacere, conjicere — f. *huhto-*: omni vi tundere, valide ferire — m. *sujt*; mord. *šuba*, dim. *šuvanä*: dünn, fein — f. *hupa*: qui facile teritur v. praeterlabitur; karj., olon., vepsz *huba*: kicsiny, hitvány — m. *sovány* sat. (Vö. MUSz. 332. 342. 344. 348. 355; Setälä: Yhteissuomalainen Äännehistoria 264—270). E szerint a finn *halkea-*, *halko-* sat. megfelelőiül szintén sziszegő-kezdettű szavakat várhatunk a magyarban (Budenz a *szilánk*, *szilány*, *szilak*, *szilács*, *szilony*, *ssalu* szavakból kifejlő **szil-*, **ssal-* alapszót veti velük egybe). Így tehát a finn *halko* és a m. *halk* szavak egyezését csak véletlen találkozásnak kell tartanunk.

SZINNYEI JÓZSEF.

KERESSÉTEK AZ IGAZSÁGOT.

III.

2) A vegyes származású szóbokrok kétféle módon egyesülnek; vagy az eredeti előzi meg az idegent, vagy megfordítva, az utóbbi az előbbit. Az egyesülés célja világos. Midőn valamely idegen szó nem szükségből s nem kényszerítő ok hatása alatt, minthogy az illető fogalomra a nyelvnek megvan a maga jól ismert, rég járatos szava, hanem rossz szokásból s pusztá divatból forgalomba kezd jönni, a nép, a melynek nagy része előtt a fölkapott szónak értelme némileg még homályos, hogy megvilágítsa s érthetőbbé tegye, magyarázatképen a vele egyértékű hazai szót függeszti mellé. Így egy szépszámú összetett szóval gyarapodott szókincsünk, a minőkkel itt-ott más nyelvben is, de jóval ritkábban, csak szórványosan s mintegy izelítőül találkozunk. Ily vegyes szópárok például a németben a következők: *bibel-buch*: 'Es steht im heiligen b i b e l - b u c h' (Grimm), — *dach-ziegel* (*ziegel* = lat. *tegula*), *dam-hirsch* (lat. *dama* = ein thier aus dem rehgeschlecht Georg.), — *grens-mark*: St. Gotthard, jene erhabene grenzmarke zwischen Deutschland und Welschland' (Sand. *grenze* aus dem poln.-russ. *granica*; das heimische wort für 'grenze' ist *mark*. Kluge.), — *leb-kuchen* (klat. *liba*: kuchen. Diez.), — *maul-esel*: das aus dem lat. 'mulus' übernommene *maul* mit verdeutlichen-dem beisatz (Grimm), — *pacht-vertrag* (*pacht*, *pakt* das mlat. *pactum*: vertrag. Grimm), — *sul-weide* (engl. *sallow*: weide. Sand. — L. Zeitschrift für den deutschen Unterricht 1893. 606. l.).

a) A szóbokrok, a melyeknek első tagjuk eredeti, a második pedig idegen, a következők.

agg-dada: anus C: vetula MA. ein'alt weib MA.⁴ — *dada*: anus, vetula MA. altes weib, vettel PPB.

ám-bátor. 'Á m-b á t o r tudja ember, hogy sok ellenségi vannak, de ha nem vigyáz' (TKis: Pan. 57). — *ám*: 'Á m orditson, nem kell vele gondolni' (Sall: Vár. 48); *bátor*: esto, facito MA. 'Legyen úgy bá t o r' (Czepl: Japh. 147).

ár-patak. 'Á r-p a t a k b ó l iszik az uton' (Offic. 4).

áru-marha. 'Semmi nagyobb bűvséget az á r u m a r h á k-nak nem adhat' (Teleki: FLél. 40). — *marha*: 'Kellemetes nehéz m a r h á t venni és eladni, úgy mint vasat, ónat és egyéb m e t a l-lumot' (Cis. L3).

bálvány-osslop. 'Az állókép ha képtelen nagy, b á l v á n y-osslop n a k mondjad' (Com: Jan. 168).

béres-szolga. 'Miklós lát dologhoz az b é r e s-s z o l g á k k a l' (RMK. IV.242).

bokor-pár. 'Egymást megérdemelje a b o k o r-p á r, hogy szemrevetések ne legyenek' (Fal: NA. 206); — *bokor*: compar, gleich MA.⁴

bű-báj. 'Se b ű-b á j j a l, se egyébbel az ördög ellen ne eljünk' (Born: Préd. 155b).

előljáró-gárgyán: antistes C. 'Az egész előljáró-g á r g y á n s á g o t magoknak koporítanak' (Toln: Vig. 138).

ének-nóta. 'A rigó egész ének-n ó t á k r a is meg taníttathatik' (Misk: VKert. 461).

fedező-paplan. 'Neki fedező-paplanja szűr, condra' (Tarn: Szents. 24).

fék-sabola: orea MA. gebiss am zaume PPB.

fele-barát. 'Nagy a szeretet fele-barátjához' (DebrC. 60).

fele-társ. 'Péter egy volt az tizenkettő közül, azoknak fele-t á r s o k, nem urok' (MA: Tan. 1148).

fene-bestye: bestia, bellua C. — 'Fene valamely ragadozó állatot, alkalmasint f a r k a s t jelentett MUSz.'

fene-rák. 'Az eretnek szava, mint a f e n e-r á k, hamar terjed' (Pázm: Préd. 294).

fok-garádics. 'Harmad fok-garádics életnek megfeddésének szándoka' (ÉrsC. 380).

fogoly-szolga. 'Némelyek fogoly-sz o l g á k, kiket hadban fogunk' (Pázm: Préd. 1090).

fonál-cérna : linum, *tortum PPBl.

forrás-patak. 'Egy szép forrás-patak mellett megszállánk' (KétMDipl. 366).

fürdő-bánya. 'Az váradi főredő-bányánál concludal-hassunk hazánk javát' (Monlrók XVIII.125); — *bánya* : balneum C. thermae MA.

hadaró-csép. 'Az hadaró-csép megörli az buza kalász-nak hegyeit' (Lép : PTük. I.309).

hám-istráng : cingulae laterales MA. funis ductarius PP. seitenseile im pferdegesschirr PPB.

hamu-pipőke : soha sem mosdó, fésülködő, szennyes, piszkos, mocskos leány v. fiú' (Ball : Teljes Szót.).

hegedű-lant. 'Hegedű-lant, síp és tob vagyon az ti lakodalmatokban' (Kár : 2Könyv. 113).

író-deák. 'A nótárius, város íródeákja' (Com : Jan. 131). — *deák* : litteratus MA. gelehrter MA.⁴

jegyes-mátka. 'Vallyon találhatni-e oly szemtelen asszonyt, ki jámbor házas ura vagy jegyes-mátkája előtt merne paráználkodni' (Pázm : Préd. 1069).

juh-bárány. 'Az halmok szökdöstek, mint az juh-bárán-yok' (MA : Bibl. V.53).

kietlen-pusztá. 'Megyen vala az kietlen-pusztába' (VirgC. 45); — *kietlen* : desertum, wüste. 'Kiáltónak szava kietlem-ben' (Pesti : NTest. 4).

kikötő-rév. 'A mi eleink a tábort mint egy kikötő-révet állítják vala lenni' (Teleki : Flél. 235).

kő-szikla. 'A kő-sziklák meghasadoznak' (WinklC. 85).

kő-szirt. 'Kő-szirtok megolvadnak te orcád előtt' (BécsiC. 46).

kő-tégla. 'Egyiptom királya sárral és kő-téglával alázta őket' (BécsiC. 18).

nyárs-gerely. 'Nyárs-gerelyt igen meghevítének' (RMK. III.172).

oltalom-bástya. 'Az biblia az keresztyénség oltalom-bástyája' (MHeg : BTan. 52).

orvos-doktor. 'Az orvos doktorok ily hirtelen egészségen csudálkoznak' (DomC. 37).

öltöző-ruha. 'Mint egy öltöző-ruha megolvulnak' (Born : Evang. I.126).

őrálló-strássa. 'A fejedelmet őrálló-strázsák őrzik' (Com : Jan. 141).

per-patvar. 'Per-patvar, veszekedés, harag támad' (GuaryC. 67).

sánta-béna. 'Sánta-béna katona' (Matkó: BCsák. 251).

sás-gyékény. 'Neki fedező paplanja sás-gyékény, szűr, condra' (Tarn: Szents. 24).

sas-keselyű. 'Sas-keselyűi szemeink legyenek' (MA: Scult. 1033).

síp-bordó: fistula rauca in utre, cornu utris MA dudelsack PPB.

sült-pecsenye: assatura C.

szél-vihar. 'A felhő kimerült, a szél-vihar elült' (Arany I.280).

szó-besséd. 'Álomhüvelyező komédiás szó-beszéd' (Csúzi: Tromb. 280).

szoptató-dajka. 'Örmény oroszlán volt te szoptató-dajka d' (Zrinyi II.116).

szőr-hara. 'A szekéren a szőr-harában alkalmas kává lévén' (TörtT.² III.376): — *hara:* csepűvászon, durva vászon pokróc (Nyr. XXI.92).

szőr-szukumány. 'Malac volt szőr-szukumánya mellett' (Gvad: RP. 167).

szűr-guba. 'Férfini öltözet: suba, szűr-guba, kurta mente' (Com: Jan. 99).

takaró-paplan. 'Az egyik a takaró-paplant mind magára vonszá' (Hall: Paizs 227).

tanító-mester. 'A szentírás, mint egy tanító-mester, megjelenté, mit kell eltávoztatnunk' (Fél: Tan. 11).

tanuló-deák. 'Vala egy szegény együgyű tanuló-deák' (ÉrdyC. 672).

titkos-deák. 'Cancellarius, az fejedelemnek titkos-deákja' (Ver: Verb. Szót. 3).

tartó-tok: theca Major: Szót. 470. PPB.

tő-szomszéd: contiguus C.

vén-bába: anus MAL: — *bába:* anus C. vetula MA. altes weib (Com: Vest 119).

visszaaggott-banya. 'Visszaaggott-banya szabadságosb tréfára hiteget' (Csúzi: Síp. 629).

zúz-maráz. 'A zúz-marázok, kődök, esők természeti okokból származnak' (Illy: Préd. I.578).

b) Vegyes származásúak, a melyekben az eredeti utána függed az idegennek.

baj-viadal: monomachia PPB.

beretva-kés : culter *tonorius PPBl.

bordó-síp : tibia utricularis Major : Szót. 470. ,Egyazon bordó-síp ot nyomni' (Mon : Apol. 333).

csepesz-háj. ,A māj körül való csepesz-háj' (Helt : Bibl. I.Zz).

cserge-lepél. ,A komédiát játszó levélszin serge-lepellel borittatik bé' (Com : Jan. 211).

cser-tölgy : carpinus C.

déd-ös. ,Hasonlatost nem látnak déd-öseid mióta éltek' (JordC. 26).

déd-ük : avia Nyirkállai.

fogoly-madár. ,Vöttünk fajd és fogoly-madarakat' (MonTME. I.31).

garádics-fok. ,Tizenkét garádics-fokon mentenek fel' (Hall : HHist. I.69).

iglice-tövis. ,Eketartó fü, iglice-tövis k magyarul a neve' (Mel : Herb. 48).

istráng-kötél. ,Vöttünk istráng-kötelet' (MonTME. I.278).

kabola-ló. ,Nagy dicsőség vala régen meglegedni a győztesnek egy kabala-lóval' (Kéri : Sen. 115b).

kacola-ló. ,A terghordó nyergek kacola-lóra tétetnek fel' (Com : Jan. 88).

kanca-ló. ,Egy barna kanca-lóra adtak hitpénzt' (Mon-Okm. I.274).

kalács-cipó : torta, tortula PPB.

kamaru-ház. ,László urammal megtalálod a kamara-ház nál' (LevT. I.45).

kantár-fék : frenum Kr. ,Valamint a kantár-fék a bar-mot, úgy az ajándék pórázon hurcolja a birákat' (Csúzi : Síp. 239).

kémény-kürtő : caminus, feuermauer (Com : Vest. 121).

kender-szősz. ,Irnak csináld ezeket és kender-szősszel a daganatra kössed' (Cseh : OrvK. 64).

keselyű-ölyv : accipiter MA : Bibl. I.97.

kólya-kocsi : essedum C.

kólya-szekér. ,Ki kel vala Egyiptomból egy kólya-szekér mind lovastúl' (Mel : Sám. 303).

komorna-szolgáló. ,A kisasszony rosszat tanul a komorna-szolgától' (Fal : NA. 157).

miszkál-síp. ,Vöttem miszkál-síp ot' (TörtT. 158).

módi-szokás. ,Az emberszólás már módiszokás' (Fal : NE 89).

pányva-kötél. „Szedessen mennél több pányva-kötélet” (RákF: Lev. III.404).

paradicsom-kert. „Sz. János alludál a paradicsom-kertben levő életnek fájára” (Pós: Igazs. 523). — Παράδεισος: thiergarten, lustgarten (Rost).

parázs-szén. „A bisalmát hevits meg parázs-szénnel” (Frank: HasznK. 21b).

parázs-tűz. „Parázs-tűzét lobbantatja” (Fal: Vers. 882).

pássit-fű: agostis MAI.

portré-kép. „A szobákban portrait-képek függnek a falon” (Fal: TÉ. 794).

rák-fene: krebsschaden Ball.

rend-szer: system Ball. — *szer:* ordo, series MA. ordnung, reihe PPB.

ruha-öltözet. „Szégyen ruha-öltözettel magát csúfnak mutatnia” (VirgC. 149).

szabad-úr: baro Ver: Verb. Szót. 3. PPB.

szeccel-szék. „Tíz ezürtlábú szeccel-széket ajándékon küldé” (RMK. IV.238).

széna-fű. „Ő buzájokat és széna-füvet mind elvesztik vala” (RMK. II.75).

tárogató-síp. „Az orgona tárogató-sípkból áll” (Com: Jan. 169).

trónus-szék. „A becsület trónus-széke a jószágoknak” (Fal: UE. 425).

zabolás-fék: oreo C. gebiss am zaum PPB.

zomok-kigyó. „A pénz zomok-kigyóvá változott vala” (VirgC. 106).

zsámoly-szék. „Az föld ő neki zsámoly-széki” (JordC. 368).

zsellye-szék. „Leültem vala egy zsellye-székben” (Zri-nyi I.167).

zsemlye-cipó: panis similagineus MA.

zsemlye-kenyér: panis similagineus Nom.² 309.

zsold-fizetés. „Az ursinusok zsold-fizetéssel édesítettén, halállal ölettettek meg” (Teleki FLél. 10).

3) Szóbokrok, a melyeknek mindkét tagjuk idegen.

banya-kemence: bauerofen Ball.

béklyó-lánc. „Leesik szivemnek béklyó-láncá” (Erd: Népd. II.160).

bibor-bársony. 'Az gazdag mindennap bibor-bársonyban jár' (Thaly: VÉ. I.337).

birka-bárány. 'Van egy kondor birka-báránym' (ArGy: Népk. I.69).

bokály-csésze. 'Mázás bokály-csészből prezentáltak' (MonIrók. XXVII.205).

bor-köles: panicum MA. heidekorn PPB. — *bar:* milii genus, art hirsen Kar.

boszorkány-bába. 'A szülés után a boszorkány-bába a beteg asszony ágya előtt megáll' (Alv: Post. I.474); — *bába:* maga, venefica, hexe Nysz.

cica-maca: barka Tsz.²

cice-mice: macska. 'Cice-mice mit fogtál? Egeret' Tsz.²

cimborás-társ. 'Csak az irgalmasság cimborás-társok a halottaknak' (ÉrdyC. 610).

csicséri-borsó. 'A csicséri-borsó magvában olyan, mint a bagolynak a feje' (Lipp: PKert. II.197).

csődör-paripa. 'A csődör-paripák kényeken hevültek' (Kónyi: HRom. 31).

dara-kása: ptisana MA. grütze Nom. 78. gries PPB.

gyékény-káka. 'A gyékény-kákából gyékényeket csinálnak' (Com: Jan. 28).

fringia-kard. 'Kemény fringia-kard oldalát támasztja' (Zrinyi: ASyr. 42).

hajdu-katona. 'Táborban vannak az jó hajdú-katonák' (Debr: M.Congr. 1).

jérce-tyúk: gallina novella, pullastra MA. hühnlein PPB.

kályhás-kemence. 'Mázos kályhás-kemence' (Gér: Kár-Cs. IV.444).

karó-pózna. 'A sövény hosszú karó-póznákból és hajlós vesszőkből fonatik' (Com: Jan. 71).

kecske-gödölye. 'Kecske-gödölyét hozza a konyhára' (RMK. II.327).

kecske-olló. 'Sonha nem attál nekem kecskeollót' (MünchC. 148); — *olló:* haedulus SI. 'A farkas kezde szólani kecskéül; az olló látá, hogy csalárdság' (Pesti: Fab. 19).

koh-kása. Gyermekek való koh-kása: athara MAI.

koh-kemence. 'Egybeszokták gyűjteni az ezüstöt és ércet az koh-kemencében' (Kár: Bibl. II.128).

ködmön-köntös: rheno MA. pelzrock PPB.

len-gyolcs. „Az fejeket len-gyolccsal tekerik be” (Forró: Curt. 495).

mankó-pálca. „Mellyel mankó-pálca gyanánt él” (Prág: Serk. 845).

oceanus-tenger. „Az föld kerekességét körülálló nagy oceanus-tenger” (Lép: PTük. III.163).

ökör-bika. „A hitlenek ökörbikái megbornyúztatják az ünöket” (Mel: Jób. 51).

ökör-tulok. „Gazdám-asszony a többi közül két szép ökörtulokot szakasztott ki” (RMNy. II.211).

östör-paré: blitum MA.

palánk-karó. „Palánk-karó végett Budára küldöttük” (MonTME. I.82).

pantofél-papucs. „A dámák pantofél-papucsban szoktak járni” (Fal: TE. 776).

pár-lúg. „Nincs az a pár-lúg, mely ily foganatos erővel birjon” (Csúzi: Síp. 320b).

párnás-vánkos. „Felugrik párnás-vánkosáról” (Fal. 697).

penész-rozsdás: aeruginosus PPBL.

pozdorja-csepű. „Tedd forgó kereké ökö, mint a szél a pozdorja-csőpöt” (MA: Bibl. V.39).

rabolás-szolga. „Nem vagyunk többé rabotás-szolga” (Born: Evang. IV.377).

sarju-széna: * chordum foenum PPBL.

sátán-ördög. „Sátán-ördögnek angyali” (BodC. 24).

szalad-ser. „A serfőzőtől szalad-ser főztetik” (Com: Jan. 85).

szekernye-saru. „Szekernye-saru egy pár” (MonIrók XXIV.129).

széna-rét. „A farkas találja egy szép széna-rétet” (Helt: Mes. 297).

szolga-rab. „Egy fiatal szolga-rabom vagyon” (Fal: TÉ. 634).

ürü-bárány. „Idei ürü-bárány van nyolc” (Gér: KárCs. IV.453).

üsző-tinó MA: Bibl. I.177b.

zele-bak. „Az nagy zele-bak Pázmány Péter uramtól nem férhet el” (Bal: Epin. 2); — *zele.* „Zeleepatka” gácsért jelent; a „patka” a kácsa neve, tehát az összetételnek előtagja a *zele* a. m. híma” (Balassa: A sláviai nyelvjárás).

Lehet, hogy olvasóimnak egy része nincs megelégedve az

idegen szavaknak pusztá elősorolásával s megkívánta volna, hogy meggyőződhetés szempontjából származásukkal is közelebb megismerkedjék. E kívánságot azonban kettős okból nem teljesíthettem. Először azért, mert ez fölveti célomtól messze eltérített volna; másodszor azért, mert e szavaknak legnagyobb része egy vagy más helyütt már tüzetesen ismertetve is volt.

Az igazság tehát az, hogy a ki keres talál; vagyis más szóval, hogy nyelvünkben az az onszólás (tautologia) termékeny földre talált; s a ki kissé vizsgáló szemmel körül tekintett s csak a közbeszédben járatos példákat, a minők: *sor-rend*, *rend-szer*, *pör-patvar*, *kő-szikla*, *kő-sírt* sat. sat. figyelembe vette volna, nem ütköznék meg azon s nem nevezné képtelenségnek például a *tanuló-deák* szópárt azért, mert ez sértő azonszólás, hisz a *deák* sem egyéb, mint *tanuló*; s így a *vén-csicsá*-n (= vén öreg-ember) se lett volna oka megbotráncoznia, kivált ha körül tekintve szeme elé kerülnek a vele teljesen azonos következő szókapcsolatok: *agg-dada*, *visszaaggott-banya*, *vén-bába* s a népnél is járatos *vén-dade*.

SZARVAS GÁBOR.

A 'MONDA' ÉLETTÖRTÉNETE.

Nincs szándékomban a 'monda és rege' csak imént lecsendesített ügyét megbolygatni, vagy a róluk való eszmecserébe új üszköt vetni, csupán Végh Endrének egy-két valótlan állítása ellen akarom szavam fölemelni, a melyekre a dologról irtában (Nyr. XXII.451—456) Szarvas Gábor nem vetett szemet; s ezzel egy füst alatt meg igyekszem világítani a 'monda' születését és élete folyását.

Végh E., hogy a szerinte Toldytól megneemesített mondát legyűrje arról a helyről, melyet ez az 'ezer éves' regétől jogtalanul foglalt el, jobb ügyhöz érdemes bátorsággal olyasmiket állít (Nyr. XXII.398—406), a mik az igazság bírószéke előtt sehogysem állják meg helyüket.

Végh ugyanis szemmel látható ellenmondásba kerül magával, a midőn előbb azt állítja, hogy Toldy előtt senki sem ismerte a 'monda' szót, utóbb meg azt mondja, hogy Sándor István csinálta s használta először 1808-ban közrebocsátott 'Szókönyvében', a melyből azután Toldy is kihalásztá. Vagy elfogadja Végh a Ny. Szótár közlését, vagy nem. Ha elfogadja, következetesen nem állíthatja, hogy Toldy előtt senki sem ismerte.

Azt írja továbbá, hogy Toldy irodalomtörténeti kézikönyve hozta divatba tanulóinknál s íróközönségünk nagy részénél is a ,monda' szót; így esett meg aztán az is, hogy Tompánál s több későbbi írónknál a ,rege' és ,monda' szó már közösen fordul elő. Tehát Tompa Toldy irodalomtörténetéből vette át a ,monda' szót? Szép! Hogyan lehetséges mégis, hogy Toldy irodalomtörténetét 1852-ben adta ki, a költészet kézi könyvét pedig hozzá még későbbben, 1854-ben, holott Tompa már 1846-ban népregeket s népmondákat ír.

Különben, csekély nézetem szerint, Szarvas G. is téved némileg e tekintetben. Igaz, ő nem mondja ki kereken ugyanezt, de közletve mégis csak ilyformát állít. Szerinte is irodalmunkban az elbeszélő műfajoknak Toldy adott, vagy inkább választott nevet Sándor István ,Szókönyvéből', a melyet azután követői minden aggóskodás nélkül elfogadtak. Ezt én ily általánosságban nem merném mondani, legföljebb csak azon esetben, ha biztosan tudnám, hogy Toldy előtt a ,monda' egyáltalában nem volt használatos. Vagy talán csak azt akarja érteni, hogy az elbeszélő költemények két fajára mint elkülönítő műszókat Toldy használta először a ,mondát' és ,regét'? Ha ezt gondolja, akkor igaza van.

Azt a kérdést vetem most már föl, milyen a ,monda' szónak eredete?

Vajjon a nép nyelvéből ment-e át az irodalomba, vagy pedig valamely írónk alkotta? Semmi kétség benne, hogy író csinálta, még pedig nem más, mint Kármán József és nem Sándor István, miként a NySzótár s erre támaszkodva Végh E. hirdeti, valamint úgy látszik Szarvas G. is hiszi.

Hogy pedig ez állításomat okkal-móddal megigazoljam, legelőbbben is meg kell ismertetnem lehető rövidséggel Kármánnak nyelvészkedő elveit. Az ő írói munkássága tudvalevő arra az időre esik, a mikor a nyelvújítás magja még csak kikelőben volt, a mikor Barczafalvi Szabó Dávid megindította a nyelvünk gazdagításán s javításán izlés nélkül buzgólkodó újítási mozgalmat. Kiadott jelszavára csakhamar jelentős írói csapat verődött össze, a mely Kazinczy vezetése mellett nyakra-főre gyártani kezdte az új szavakat, a nélkül hogy nyelvünk szellemének törvényeire csak valamit is hederített volna.

Hogy Kármán nem szegődött zászlajuk alá, azt a műveire vetett egy-két pillantás kétségtelenné teszi. Sőt nem csak hogy nem helyeselte idegen mintákra vett újításaikat, hanem még több-

szőr keményen, mondhatni merészséggel ki is kelt ellenük. 'A nemzet csinosodása' című értekezésében például (Művei, I. köt. Budapest 1879–80. Aigner-Abafi kiadása) egy helyütt (101) így jellemzi az újtó sereget: 'Visszás, a nyelv és értelem szent törvényeivel ellenkező, idétlen és erőltetett faragás volt sokaknak szüleménye, elrontották, megszeplősítették szűz nyelvünket, és mivel mindig csak követtek, mindig csak emlékeztek, soha se formáltak, soha se gondolkoztak, kivették eredeti erejéből, szívós és velős természetéből nyelvünk egész alkotását, és ha így új, megcsonkított, vagy megrutított szókból összeraktak egy visszásan hangzó értetlen korcs verset, azt hitték, hogy Helicontól egyenesen szakadtak, és a Pegazus habjaitól részekek'. Egy más helyen (104) még hevesebben ront nekik: 'Mennyi szörnyű, idomtalan fajzásokat szült ez a grammaticalis epidemia! Elborította a sok korcs szó, idétlen faragású, hangú, a nyelv természetével ellenkező, és fület sértő korcs szók egész sáskaserege egész literaturánkat, és ezt nyelvművelésnek neveztük! Ha üstökös őseink, a kik oly tiszta magyarsággal szólottak, közinkbe betoppannának, másként is süllyedt nemzetünket, csak nyelvünkért sem hinnék el, hogy mi vagyunk az ő unokáik'.

E pár sorból világosan megtetszik, mily nagy ellensége volt Kármán az oktanak. Ő a kártevő mozgalom ellenében csak azt tudja javallani, hogy a mit nem tudunk helyesen magyarázni, használjunk rá idegen szót. Nem szégyenli megvallani, hogy nyelvünkben vajmi sok az idegen szó; nincs is szándékában helyükbe erőszakosan gyártottakat állítani, hanem inkább azt ajánlja, hogy a mely új fogalomra nem tudunk helyes szót alkotni, arra tartsuk meg az idegen szót, hiszen ez nem szégyen; bármely művelt nyelv is megteszi.

Ezt a kimondott vezérelvét nem követte ugyan mindig, mert csinált elég új szót, de soha se Barczafalvi féktelen elvei szerint, hanem mindig saját romlatlan nyelvérzéke sugallatára, s nem is vette észre, ha újított, mert mindig nyelvünk szóalkotási törvényeinek megfelelően járt el.

Teljes tudatossággal csak egyetlen egy szót alkotott Kármán, s ez a 'monda'. De mikor ezt megteremti, akkor is fél, szinte merésznek hiszi magát: 'A 'rege' helyett, írja, merészlelek én is egyszer egy új szót, és a *sage*-t *m o n d á n a k* keresztelek. Jó-e, nem tudom! de aligha mi ezt a velős német szót valaha jól eltaláljuk' (Művei, I. köt. 256). Megszületett tehát a 'monda', bár félelem közt, de minden baj nélkül.

Vélekedésem szerint itt csak két eset lehetséges; t. i. Kármán vagy helyes analogiára alkotta meg szavát, vagy pedig nem tett mást, mint a német nyelv példáját szolgálilag utánozta. Az első esetben egészen úgy járt el, miként a nép szokott hasonló körülmények közt, vagyis a *mende-monda-* vagy *monda-mondából* vonta el a 'monda' szót. A nép ugyanis az ikerszavakat akárhányszor fölhasználja új szók alkotására; így csinál az *irkafirkából* *irkát* vagy *firkát*, *lebe-lobából* *lobát* sat.

A másik esetben, mint már mondtam, Kármán nem tett mást, mint utánozta a német nyelvet, a mely a *sagen*-ből elvonással csinálta a *sage*-t; szakasztott úgy ő is a *mondani*-ből faragta a *mondát*.

Erős a hitem, hogy Kármán nem az utóbbi módot választotta alkotmánya megteremtéséhez. Ha műveit szemes figyelemmel megolvassuk, kénytelen-kelletlen is be kell vallanunk, hogy ép nyelvérzékét legkevésbé se fertőztette meg Bécsben való tanulóskodása s a német irodalommal okkal-móddal való foglalkozása. A mi kevés németesség előkerül műveiben, az akármely más íróra is ráragadt volna hasonló körülmények között. De másrészt meg ki tudná róla föltenni, hogy ő, ki egyik művében a dőre nyelvújítók idegen kaptára szabott korcsszülötteit gramatikális epidémiának, nemzetünk gyalázatának nevezte, ugyan ő, mondom, egy más iratában német mintára új szót merjen kovácsolni! Semmi kétség tehát az iránt, hogy a 'monda' alkotása nyelvünk szellemének megfelelően ment végbe. Természetesen nincs kizárva, sőt fölötte valószínű, hogy a német nyelv példája is buzdította Kármánt szava megkésztésére.

Itt mellékesen megjegyzem, hogy a 'monda' Simonyi szerint (Magy. nyelv. I. k. 249) mai alakjában már Faludinál előfordul 'temonda, pletyka' értelemben. Meg kell egyúttal említenem azt is, hogy ugyancsak Simonyi ezen állításával kapcsolatosan már mondja, hogy a *mondát* 'később Kármán J. ajánlotta a *sage* jelölésére'.

Meg kell még felelnem arra a kérdésre, hogyan ment át az irodalmi használatatba, és igaz-e csakugyan, hogy Toldy Sándor István könyvéből halászta ki.

Kármánnak említettem nyilatkozata azt bizonyítja, hogy korábban a 'rege' szót használták megkülönböztetés nélkül az elbeszélő költemények mindkét nemére. Ép ezért erősen gyanús vagyok benne, hogy ez a körülmény is hathatott némileg reá, hogy már csupán a különbségtevés végett is alkosson új szavat. Mert ha Kármán szemüggel volt a német nyelvre, a melyben már akkor

a *sage* el volt különítve a *märchen*-től, az esetben nem lehetetlen, hogy valami különbségtevő szándék is vezethette őt szava megalkotásában. Említettem nyilatkozata is szól némileg föltevésem mellett. A mi pedig a 'mondának' az irodalomba bejutását illeti, arra vonatkozólag bizton-bátran merem állítani, hogy rövid idő alatt megtörtént. Mert ugyan ki tagadhatná el, hogy ebben az újítási viszketegségben sínylő korban ily készítmény nem talált volna hamarosan vevőkre. Íróink tudomást vettek megvoltáról, s a 'regével' fölváltva használni is kezdték, a nélkül természetesen, hogy határozott különbséget tettek volna közöttük. Hogy pedig ezen állításomnak megvan az alapja, bizonyosságom rá Erdélyi János, ki Tompának 'Népregek, Népmondák' című művét bírálva (Szépirod. Szemle, 1847), a címre vonatkozólag ily megjegyzést tesz: 'Népregek, Népmondáknak keresztelé könyvét a szerző, de megvalljuk, a tartalomról nem tudnók kimutatni, melyik a rege és melyik a monda; így alighanem fölös a kettős cím, s talán irodalmunk sincs tisztában a rege és monda felől, melyek értelmét ideje volna immár közelebbről meghatározni'. Tehát irodalmunk már ekkor ingadozott s nem volt tisztában a 'monda' és 'rege' használatával. Már pedig ahhoz, hogy az irodalom jelentésre nézve azonos két szónak használatában ingadozzék, szükséges kellék, hogy mindegyik többé-kevésbbé régebbi idő óta legyen divatban és hogy meglehetősen széles legyen az irodalmi elterjedtségük. De állításomnak igaz voltát még kétségtelenebbül igazolja Sándor István, a ki már 'Szókönyvébe' fölvette az újdonsült 'monda' szót. Maga ez a munka is nagyban közreműködhetett a 'monda' elterjesztésén széles körű ismeretségénél fogva.

Fölvetett kérdésem másik felére a mondottak után úgyszólván nem is kell szót vesztegetnem. Hiszen ha az irodalom elfogadta Kármánnak szavát s a 'regével' fölváltva használta, akkor csak nem hiszi senki, hogy Toldynak Sándor könyvéből kellett volna kiböngésznie, mert különben azt kellene föltennünk róla, hogy nem ismerte saját korának irodalmát. Pedig ezt már nem hisszük el róla!

Miben van mégis Toldynak érdeme? Véleményem szerint csupán abban, hogy a 'monda' és 'rege' közt megvonta a választó barázdát irodalmunkban s a használatukban való visszásságnak egyszersmindenkorra véget vetett. És semmi kétség benne, hogy, ha történetesen a 'regét' tette volna a 'monda' helyébe, ma ép oly aggóskodás nélkül követnők, mint különben követjük.

PRIKKEL L. MARIÁN.

IRODALOM.

Rendszeres magyar nyelvtan. Írta Kozáry J. Harmadik kiadás. Nagy-Kanizsa. 1894. (!)

Gondolkoztam, vajjon helyes volt-e az időalakok megkülönböztetésére szánt egyik műszót, a „mult jövő”, elvetni. Mert mint ilyen történeti létjogot nyert Révai óta. S ha *adandók, eendek* régi alakokat a jövőben bevégzett cselekvés értelmében veszem, a „futurum exactum” fordításának is megfelel a „mult jövő”. E név alkotása legalább is oly helyes mint a „közel mult” vagy a „távol jövő”. Hogy a jövő és a mult, ez az egymást kizáró két ellentét, egyszer egy összetételt is alkot, egy logikai képtelenséget vagy Szarvasként fából vaskarikát, az nem tesz semmit. A műszókat az életben úgy mint az iskolában nem mindig a gondolkodó ész alkotja. A francia a tolvajkulcsot *passe-par-tout*-nak nevezi, a szelést *was-ist-das*-nak. A magyar ma tollnak nevez oly írószert, a mely soha se nőtt madár szárnyából; vasmacsának, a melyet hasztalan keresünk a természetrajzban; ágynak a kertben, melyet földből és trágyából vetnek. A valódi, a jó műszó az iparos vagy a tanulatlan köznép szájából, legjobb esetben a szakember pillanatnyi ötletéből veszi eredetét, ritkán hosszas gondolkodásból.

A „jövő-mult” vagy „mult-jövő” képzése fölött a szakember, miután sokáig hasztalan gondolkozott, a „futurum exactum” fordításához folyamodott. De hát tehetünk-e róla, hogy a latin nyelv csak a művelt magyarnak kell s annak tanításával csak a gimnáziumi s nem a köznép foglalkozik? Mindenesetre ezt fordítani könnyebb volt, mint annak alakjaiból irott és élő nyelvben puhatolni természetét és erre alkotni egy eredeti megfelelő nevet.

Míg a „jövő-mult” logikai helyes vagy helytelen voltával tépelődtem, kezembe ad a postás egy magyar nyelvtant, a legújabbat, sőt még a legújabbnál is újabbat, Kozárynak fönt említett művét.

Még el sem értük születése évét, 1894-et, s Kozáry könyvének már multja van. S ezzel a sajátságával megértette velem a képtelennek látszó „mult jövő”.

Első dolgom volt megkérdeni tőle, minő műszókat használ; s erre felel K. az Előszóban (VII). Ő a „végzett” vagy „végzetes jelen” műszókat megveti s a hagyományos „félmult, régmult” meg a „mult jövő” időnek ad elsőbbséget (38). Hagyján, míg e magyar

másolatok és a latin eredetiek azonos fogalmakat, időket fődnek. Ezek, bár nem teljesen, de nagyjában azonos idők nevei mind a két nyelvben.

De nem úgy vagyunk a névragozással. Ezekkel a latin *casus*okat nem azonosíthatjuk. A latinban, görögben s németben vannak *casus*ok, a magyarban nincsenek. A magyarban vannak név- és személyragok, az előbb említett nyelvekben nincsenek. És ha képezte is alapját a latin vagy német *casus*oknak valamikor ragféle, az ma úgy elmosódott, úgy összeolvadt a német meg latin név- vagy igetővel, hogy az eredeti ragot ma már nem tudjuk, néhutt csak sejtjük. A magyarban a ragok nem csak külön tagúak, hanem önálló szók is (kor, kép, nekem, tőled, értünk, vele, nálatok sat). Aztán a magyarnak van mintegy huszonnégy névraga; ezekkel akarja Kozáry azonosítani a négy német vagy hat latin esetet? Már mindjárt a 'nevező eset' meggyőzhetne volna, hogy azokban a nominativus képzett, vagy ha úgy tetszik, ragozott szó, a magyarban ragtalan. A mi a két nyelvbeli 'nevezőesetben' közös, az csak a mondatbeli szerep, a nyelvtani alanyiság (*ki?* vagy *mi?*). De már mindjárt a 'sajátító esetben' fönnakadunk ebben: 'Ez a *fiú* könyve: *hic est filii liber*'. És a szerző műve útba nem igazít, föl nem világosít, vajjon '*fiú*' alanyeset vagy sajátító eset-e. Tehát se számra se minőségre össze nem illenek a német vagy a latin esetek a magyar ragokkal.

Képtelenségnek tartom tehát magyar tanulót esetekre tanítani, a kinek a nyelvében ezek nincsenek is meg. A *ki* a négy vagy hat idegen esetet rátukmálja egy-két magyar ragra, az meghamisítja a magyar tanulóban a még szundikáló nyelvtudatot és alárendeli a magyar nyelvtant a német vagy latin nyelvtanításnak.

A szerző nyiltan bevallva Szvorényi nyomdokát követi (VIII). Ha ezzel azt akarja mondani, hogy, a mi jó van benne, nyelvtanaiból átvette, jól tette. De ha ezzel el akar zárkózni minden elől, a mit Szvorényinál mások jobban mondtak, akkor könyvével a nyelvirodalom nem haladt.

Hogy a haladásról meggyőződjem, az Előszó után a még fölragtalan könyvecske közepére nyitottam, a névmásokra (27—29). Hogy a névmást miként határozza meg a szerző, most nem nézem; mert ez Kozáryként (IV) már 'filozófiai deductio'. Maradjunk pusztán a névmás nyelvtani jelenségeinél.

Az első bekezdésben (28) arra tanítja a közép- és polgári iskolák I—III. osztálybeli tanulóit (I. címlapon), hogy *én, te, ő, mi,*

ti, ők tulajdonító esete *nekem, neked, neki, nekünk, nektek, nekik*, tárgyesete *engem, téged, őt, minket, titeket, őket*. Eltekintve az eseteknek a magyarban helytelen alkalmazásától, egy további helytelenség az *én, te, ő* sat. névrágosíthatása. Ha jól megfigyelte volna a szerző e névmások természetét, észrevette volna, hogy a személyes névmások *én* és *te* képtelenek névrágózásra, s hogy *mi, ti, ők* csak két-, háromféltre képes. Mondhatnók ugyan annak, a ki a némettel vagy latinnal akarja a magyart összehasonlítani, hogy ha *mihi, tibi, ei* latin datívusi eseteket akarja magyarra fordítani, e személyragos névrágokat használja: *nekem, neked, neki*. De azt mondani, hogy ezek *én*-nek ragozott alakjai, ráfogás; hogy *én*-nek tulajdonító esetei, képtelenség. Megjárta volna, ha *enyim* és *tied* névmásokat a személyragos névmásoktól származtatta volna, mint a hogy Szvorényi is tette. Ezzel föltűntethette volna az *enyém* és *tied* szerkezetét és megkönnyíthette volna az *enyém* és *tied* többes képzéseket, a melyeket az iskolás magyar, kevésbé a nép, elvétele és elhamarkodva *enyémek*-nek és *tiedék*-nek mond.

Ki, mi kétszer van említve (uo.), egyszer mint kérdő (3), máskor mint visszahozó (5) névmás. Nem volt volna jobb a két névvel egy pont alatt ezeket illetni? vagy ezt a kétszerezést is az idegen nyelv mintája kedviért tette?

A mutató névmások alatt elkülöníti a szerző a közelebb tárgyra mutatókat (*ez, emez*) a távolabbiaktól (*az, amas*). De már ezeket: *ilyen olyan, ennyi annyi, ekkora akkora* mind a távolabbiak alá sorozta.

A névmások alatt sok olyat találunk, a mi nem oda való; pl. a kérdő (3) alatt ott van *ki* és *mi* minden származéka; de hogy jut oda *hány? merrc? akkor ott lehetne még meddig? hová? hol? honnan?* — A határozatlan (7) alatt ott találtuk *mind-et* talán *mindenki* kedviért, *bisnyos-t valamely* kedviért, *egy-et, más-t valaki* kedviért. Ide sorolta e neveket: *szem, csepp, szikra, szál* sat; alkalmasint csak azért, mert mondjuk: két szem buza, öt csepp víz, négy szál gyufa. De ezért a főnevek se nem névmások, se nem határozatlanok. Inkább a számnevek alatt volt volna fősorolásuknak helye.

Ellenben nem leltük a névmások közt *ilyen olyan* mellett az *ily-et oly-at*; a visszahozók alatt *ki, mi, mely* mellett a névelős *a ki, a mi, a mely* neveket.

A kétféle névmás elősorolása után következik (29) ezeknek használatára az utasítás. Ebben a fogytékosságot csak az a rövid-

ség menti, melyet elébe talán a kiadó szabhatott. De nem ment-hetem azt, midőn *maga* visszatérő névmásnak elmondja jelzői (lat. *eius* és *meus*, *ipsius*), de nem visszatérő használatát (pl. ajánlja *magát*), a melyről nevét nyerte. Elmondja háromnak (a vissza-hozónak, határozatlannak és visszatérőnek) használatát, a többi négyről nem volt mit mondania.

Tárgyalási módját is a szerző Szvorényitől tanulta (?). Módszere, mint címlapján hirdeti, kérdező. Ettől ígér ő magának és a többi nyelvtanároknak legtöbb sikert (IV). És miből áll a kérdező módszer lényege? Hogy minden szakasz tartalmát nem kijelentés, hanem kérdés alakjában előre hirdeti. Ez csakugyan jó olyan tanítóknak, a kik tanóráikra bemennek a szükséges előkészület nélkül és a kik una lectione doctiores lecke fölmondással akarják kitölteni azokat. Ezek a kérdések szájukba adják a szert az aluszékony tanulók fölébresztésére. Vagy talán a kérdés alakjában rejlik e módszer varázsa, mely „az értelem fejlesztésére, a fejlődő és működésnek induló lelki erők gyarapítására, az öntudat ébresztésére” hatna? Ebből se találni semmit e kérdésekben. Pl. e két lapon (28—29), a melyeken a névmásokat tárgyalja, a szakaszok tartalmát háromszor vezeti be e semmit mondó „Mit tudunk”, máskor megint „Mit nevezünk”, „hány” és „hányféle” kérdésekkel.

Különben a vidéki könyv külseje, nyomása tetszetős, ára (1 korona) mérsékelt.

VERESS IGNÁC.

A LOZSÁDI NYELVJÁRÁS.

Összegezve nyelvjárásunk jellemző sajátságait és összevetve azokat más nyelvjárásokéval, arra az eredményre jutunk, hogy az a mostani állapotában egyik nyelvjáróterületbe se illik be egészen, hanem egyik jellemző sajátsága egyhez, másik a másához kapcsolja.

H a n g t a n i l a g j e l l e m z ő s a j á t s á g a i :

1) az *ē* hang teljes megőrzése; t. i. nyiltabbá válására nem találunk egyetlen esetet sem, még kevésbé arra, hogy a helyét valahol *ö* foglalta volna el. Ebben a tekintetben tehát az úgynevezett *ēző* nyelvjárásokhoz tartozik s azok között is leginkább a keleti székellyel és a középső palóccal egyezik; csak hogy ezeknél is nagyobb mértékben *ēző*, minthogy a székelyeknél s a palócoknál előfordul az *ö* is az *ē* helyén. Ennek a nagymértékű *ēzésnek* oka nyelvjárásunknak ama másik jellemző sajátsága, hogy a rövid *ö*

még az állandó helyén se maradt meg, hanem minden esetben *æ*-re (*ō* és *ē* között álló hangzóra) változott, mint a Küküllő melléki nyelvjárásban és bizonyos mértékben a Maros és Szamos köze némely helyein pl. *Z s e l y k e n*.

2) Kétféle eredeti *é*-nek (*ē* és *ē*) nyomát is alig (pár szóban: *f ü v e n y*, *f ö s v e n y*) találjuk, mert itt mindenikből *í* (néha *i*) lett. Az *é*-nek ily nagymértékű zártabbá válását a többi nyelvjárások közül egyiknél se találjuk.

3) Rövid *o* hangot szintén hiába keresünk a lozsádiak nyelvében, mert helyette mindig *a* (v. *ə*) hangzik. Ezt a sajátást kisb-nyagyobb mértékben a marosmenti magyarok nyelvében, hol oláh és magyar nyelvű lakosság keveredett egymással, mindenütt megtaláljuk; pl. Szászrégen, Maros-Ujvár, Nagy-Enyed, Gyula-Fehérvár, Déva környékén, tehát a Királyhágón túli nyelvjárás-terület egy részén.

4) A kezdő szótagban az *i*, *ú*, *ü* hangzók, s néha az *ó* is, mindig hosszan ejtődnek: *bíró*, *kút*, *búsa*, *kürtő* sat. Ez a nyelvi szokás az összes erdélyrészi nyelvjárásokat jellemzi.

5) Az eredeti *ly* hang ejtése nemcsak megmaradt, hanem az *l* és *j* találkozása folytán is mindig ilyen keletkezik, noha pár szóban *ly* helyett *l*, *ll*-et is találtunk: *illen*, *ullan*, *millen*, *taval*. — Ezt a sajátást még csak a középső palóc nyelvjárásokban találjuk meg.

6) Az *l* a szók végén és ragokban mindig megmarad, csak a szók belsejében vesz el néha *ó*, *ō*, *ü* után, ritkán *á* után. Ez az utóbbi eset mindenütt tapasztalható; az első legteljesebb mértékben a székely nyelvjárásokban van meg, aztán egy-két szórányos hely kivételével a Királyhágón túli és északkeleti nyelvjárásokban is általános.

7) A ragok *ó* *ō* hangzója mindig *ú* *ü*-vé szűkül.

Alaktanilag föltűnőbb sajátások:

1) A ragoknál: *ban*, *ben* helyett is *ba*, *be* használatos, a mi különben az összes nyelvjárásokban így van; a *szēr* rag nem illeszkedik (sokszerű); a *vé* mutativus csak *é*, *jé* alakban fordul elő (fájé, kúdarabé, katonaságé). A székelyeknél bár ritkábban, de szintén előfordul ez az eset (az isten kutyájé teremtsen!); a *kor* rag sűrű használatú, mint a székelyeknél; a birtokos személyrag egyes 3-dik sz. *ja* alakja *j* nélkül fordul elő (apa, kalapa, ipa); épen így a tárgyas ragozású jelentő mód jelenbeli többes első személyű személyrag, a *juk*, *jük* (aduk, vetük); ez a sajátág meg-

van még Domokoson és vidékén a Királyhágón túli nyelvjárás-területen.

2) A képzőknél: sajátos határozó képző a *mánt* a *has-mánt* szóban. Az *ódi*, *ódi* reflexív képzőt gyakran használják szenvedő igék képzésére, mint a székelyek is. Érdekes frequentatív képzésű igék ezek: *csipákal*, *ivákal*; *javánkadik*, *sivánkadik* (vö. a székely *fúvákol*, *főfékel*; *siránkoszik*, *sopánkodik* alakokkal).

Mondattani sajátosságok.

1) Szófüzés tekintetében: Pénzér adják s nem csókér kapják a földet. Gabonával vésznek pálinkát is; igaz, hogy így drágán, nem olcsón. Eggy ütís büi lecsípi a fejt. Telik-mulik az idő büi. Oet úttal haz eggy nap búzát; de hat úttal nál többször nem tud. Mikar a jobb keze elfárad, barra veszi a kosarat.

2) Föltünőbb szólásmódok: Vaj igen! Vaj nem! Vaj elmenyék biz én! Nem vóna csudám, ha. Micsa csudám! Jézus az írástudóknak csudájak őt. Egisz álló nap. Uram légyen hálád! Mégvirrasztá isten! sat, melyeknek a legtöbbje a székelyeknél is ugyanígy van.

3) Mondatfüzéseknél: A *hogy* kihagyása *kell* után a fölszó-lító mód mellől: El kell mennyek. Kell végyek. — A tárgy vagy határozó elővitele a mellékmondatból a főmondatba: Láttam a lavat, hagy elatták. Te montad az ablakra, hagy tégym. Ezek a székely nyelvjárásokban is így.

Szókincs tekintetében:

Igen sok tájszava van s azok közül nem egy olyan, melyek az ország nyugatibb vidékén eső nyelvjárásokban divatosak: *kéve*: küllő, *kába*: féleszű sat; azonban a legtöbb belőlük a székelyeknél található föl: *galy*: göröngy, *gæbërédik*: hidegtől megmerevül, *mëgkærmëdrik*: kissé megfagy, *hæ* szoba helyett is, *faná*-ja, *fanákja*: visszája, *fanos*: schamhaarig sat.

Ezeknek alapján előre bocsátott tételemet azzal egészítem ki, hogy legtöbb sajátosság mégis a Királyhágón túli és székely nyelvjárásokhoz fűzi a lozsádi nyelvjárását és így a lozsádi nép eme vidékek valamelyikéről települt volt mostani lakóhelyére; még pedig szerintem a keleti székely nyelvjárás területéről, minthogy a főbb hangtani s a legtöbb alak- és mondattani sajátosság ezt bizonyítja. Továbbá eme föltevésemet sok néprajzi adat is támogatja, miket a maguk helyén szintén nyilvánosságra fogok hozni.

KOLUMBÁN SAMU.

WAGNER FERENCZ PHRASEOLOGIJÁJA.

ki-okád. ‚Valakire ki okádni a mérgét: *iram suam in aliquem effundere‘.

ki-okádtat. ‚A nagy reménséget el-metszettem; hevenyében arczúl öntöttem. Prov. A félig el-nyelt malaczt ki okáttatam véle: *aquam frigidam suffundere‘.

oltár. ‚Vulg. tábori oltár: *altare portatile, temporarium, mobile‘.

orbánc. ‚Mitsoda kábaság az te tőled? nyilván az orbántz el-fogta az eszedet: quae haec tua *stultitia est‘.

orgovány: tágos hely, térség, orgovány, lapos hely, síkmező: *locus spaciosus‘.

le-önt. ‚Forró vízzel leöntötte az ebet‘. (Vö. *le-üt*). ‚Prov. Etzettel öntötte-le, vagy tormát tört az orra alá: *aceto hominem perfudit‘.

ördög. ‚Prov. Az ördög sem olly rút, a mint írják: *ferus‘.

őszül. ‚Közelget az őszi idő, őszül az idő: *autumnus‘.

őszvér. ‚Az annyáról nemességtelen. Prov. Tsak őszvér: materna stirpe non est *nobilis‘.

papol: ‚tsevegő, papoló, sok szavu prokátor: rabula. Hejában papolunk mi: frustra *loquimur de hac re‘.

†pata: ‚tsiga, tsapó tsiga, pata: trochus; topf, treibhorn‘.

pölyhész-ik. ‚A kinek tsak most pölyhőzik a bajusza: barbatulus‘.

pêrêg. ‚Prov. Úgy jár, úgy pôrôg a nyelve, mint a szélmalom: magna in eo est linguae *volubilitas‘.

†pesztunka: ‚dajka, fel-tartó asszony, pesztunka: barbarum est; educatrix. Dajka, pesztunka. Prov. Száraz dajka: nutrix‘.

†pfuj: ‚oh, patvar, pfuj! Pázm. malum; pfui. Vox indignantis‘.

piszkál. ‚Prov. Ne piszkáld a ganéjt, ha a bűzét nem tűrheted: *fodico. Nyughatatlan emberrel van dolgom, darázs fészket köll piszkálnom: *ago‘.

†plúdra: bracca. (Kétszer van így.)

pötyögék: effutio.

prédikál. ‚Kétszer köllött prédikálnom: dicta *iterum dicenda fuere‘.

pulya: emberke, kis ember, *pulya*, törpe: homulus, homuncio, homunculus. A törpe, *pulya* emberek nálunk utálatosak: pygmaei *contemnuntur; die zwerge verachtet man'. (A NySzót. csak ezt a két értelmét sejtí: [puer, puerulus; kind]. [parvus, humilis; klein].)

púposan: ékesen szóló, ékes, válogatott szavú, tzipra beszédű, mézes nyelvű, *púposon* szóló, ékesen beszélő: facundus. Tsalásra készített tsinos beszédű, *púposon* szóló, szó-himező: logodaedalus'. (NySzót: [superbe; stolz?])

púposkodik: meg dagadok, fel dagadok, duzzadok, duzzadok, fúvalkodom, *púposkodom*, meg poffdok: *intumeo'.

púposkodó: arrogans.

pűszöget: meg-tisztítom, ékesítem, simítom, tsinosítom, *pűszögetem*: polio. Tapogatom, törölgetem, simogatom, hizelkedem, *pűszögetem*: palpo'.

el-ragad. Könnyen ne higgyen, *elne ragadja* minden közírnék a szele: sapientem *decet non temere cedere'.

le-rajsol: jól le írni; élő festékekkel le rajzolni: *adumbrare'.

rak. Szélvészszel rakva: procellosus'.

ki-rándul: ki-megyek, ki-rándulok: excurro, auslaufen' (A NySzót.: [excedo; ausschreiten].)

ki-reked. Ki-rekedek az időből: tempore *excludor'.

rēptű, rőpít. Híret rőpítették: *fama de re vulgata est'.

rét. Prov. Más rétébe vágja a kaszát: laudis partem in se *derivare'.

rideg: eximius; vortreflich. extra ordinarius; ungewöhnlich. singularis; einzig, besonder. praecipuus; der fürnehmste'.

le-ró. Lerójjuk a rovásról: *debita solvemus'.

le-rohan. Prov. Le rohan a paripáról, mint hajdan a tótok királya a fehér kantzáról: *decido'.

róka. Róka vagyon a mellýében: *machinatur dolum'.

†*rom*: romlás, eset, kár, veszedelem, romladék, *rom*: ruina; fall, verfall, untergang. Darab, töredék, romladék, *rom*. falka, fogyatéék: fragmentum; ein abgebrochenes stück'.

†*rostélyosat*: rostélozat, cancelli'.

penész-*rossda*: réz-rosda, grisván, penisz-*rossda*: aerugo'.

sántikál. Fogy. sántikál, meg-húl a mi barátkozásunk: *amicitia minuitur.

sarcól. ,Sartzol a gyomor kívánsága: *fames me vexat'.

sas-keselyű. ,Prov. A sas-keselyű holló-fiat nemzett: filius a paternis moribus *degeneravit'.

séprő. ,Prov. Rossz séprő el nem vész a háztól: *everriculum'.

†*egybe-seregül.* ,Sokan seregültek-egybe *multi affluere'.

†*sikesít.* ,meg-tompítom, fárasztom, terhelem, sikésítem: obtundo, stumpf machen'. (vö. sikosít: levo; glätten).

síndett: erőtlen, gyenge, bádjatt, tsüggedett, síndett: debilis; schwach'.

†*súgás-búgás:* ,társalkodás, őszve-menés, barátkozás, titkon való alkuvás, s ú g á s-b ú g á s: coitio'.

ki-süt. ,Prov. Süsd ki, ha porod van: utere *occasione oblata'.

ssagol. ,Észreveszi, mit akarok; szagollya, mit főzők: *animadvertit, quid velim'.

†*ssák:* ,háló, hal fogó, vész, gyalom, szák: rete'.

ssakál: ,bizvást az én szómra. Prov. Szakállomra vészem: ad meum *verbum; auf mein wort. Semmi illetlen dolgot el nem követett. Prov. Megbetsüllötte a szakállját: nihil *inconveniens egít'.

†*kép-ssál:* ,kép, ábrázat, képzés, kép-szál: imago'.

†*ssállánkoztat:* ,el-hányom, el-szélesztem, pusztítom, tékozlom, szálánkoztatom: dissipó'.

ssarka. ,Prov. Csörget a szarka, vendéget hirdet: *diversor.

ssárny. ,Szárnyaim alá vészem: defendo'.

ssarv. ,Kérkedékeny ember szarvát nagyobbra nevelni: hominem *perustum gloria magis, magisque incendere'.

†*el-szélesíthető:* ,dissipabilis; zerstörlich'.

szem: ,zabolátlan, minden felé járó, nyargaló, egerésző szemű: emissitius'.

hiúz-szemű: ,szemes, élesen látó, hiúz-szemű: oculatus'.

szép. ,Prov. Szép vagy, mint a régi Markalf: *deformis'.

szerencsétlet. ,Prov. A ki nem szerencsétletti magát, nem vitéz: *offero'.

szeres: ,patikáros, patikás, szeres: pharmacopola'.

szérkészik: ,valaki barátságába, kedvébe szerkeszteni, fűrni, tolni magát: insinuare se in gratiam. *adrepo'.

egy-szerű: ,egyarányú, feles, egyenlő, hasonló, egy-szerű: parilis'.

sok-szerű: ,sok-féle, sok-rétű, sok-szerű: multiplex'.

†eb-szűj. ,Crassust leg-fősvényebbnek tartják a romaiak között; e-b-szűjjal kötözött erszénnye vagyon Crassusnak; telhetetlen erszénnye, pénz-kivánsága vagyon: *avarus'.

szűlgy: ,szelíd, szűlgy: mitis'. (A NySzót. Decsi: Sall.-ból idézi.)

még-szűlgyűlők: ,megszelídülők, szűlgyűlők'.

†szűnkedik: ,tettetem, szűnkedem: fingo, simulo; sich auf den schein verstellen. *facio. Tettetem, képet mutatok, szűnkedem, két szűnt mutatok: simulo'.

†szűnkedő: fallax, falsus, *simulator. (Vö. kendőszűtt.)

†szűnlett: ,alakos, áll-ortzás, kép-mutató, szűnlett, más szűnbe őltőzött: larvatus'.

szűnte: ,világosan, nyilván, szűnte, magyarán, homály nélkül: dilucide; scheinbarlich'. (Ezt az értelmét a NySzót. nem tudja.)

†hó-szűnű. ,Hó-szűnű kezei vannak, fejér, mint a hattyú: *albus'.

†vaj-szűnű: flavus; gelb.

†szűtkosul: ,maledice; schmahlich'.

szűv. ,Igen jó, emberséges egy ember, igaz magyar szűvű: vir *bonus est'.

szűl. ,Vakarj tova, kotorj, ne-szűlly: apage'.

szűküllő: ,egy szempillantás, egy szűküllője az űdőnek, vagy pontja: momentum.

†szűmbe-szűkés: ,ellenkezés, barátságtalanság, ellenkedés, viszázkodás, vissza-vonás, villongás, harag-tartás, szűmbe-szűkés: inimicitia'.

szűsűk: ,szűrdék, szűsűk, szűgoly, bé-fogadó-hely, enyészto-hely, tartó-hely, vendég fogadó; receptaculum; unterschleif, schlupf-winkel, beháltniss, herberg. Rejtekek hely, barlang, búvó-hely, gurdély, szűrdok, szűrdék, szűsűk, menedék-hely: latebra; schlupf-winkel'.

meg-tagol: ,meg bennítom, erőtlentem, meg tagolom, dögönyözőm, rongálom; delumbo; lähmen'. (NySzót.: [obtrunco, dissecó; zergliedern, zerstückeln].)

tágul. ,Tágul a szűkidő, alábbszáll a drágaság: *annonae caritas imminuta est'.

ki-tálat. ,Prov. Kitálatom: depromo'.

tarka-barka. ,Prov. Tarka-barka, mint az isten madara : discolor'.

†közönséges-társaság : ,köz-jó, közönséges-társaság, szabad város : republica'.

ajtó-tartalék : ,ajtó-zár, ajtó-szegezõ ; tartalék : repagula riegel'.

meg-tartóztat. ,Lélegzetét megtartóztatni : continere, comprimere *animam'.

†szurok-tekeres : ,szurok-tekertés vagy szurkos koszorú : manipulus sparteus pice confectus *malleolus'.

†nagy-tekintetű : ,tekéntetes, nagy tekéntetű : *magnus autoritate inter homines'.

†televényes : congestitus.

†terebes : ,ki terjedt, ki szélesítettett, ki öntetett, terebes : diffusus. Nyilva álló, tágas, kinyílt, nyilván való, tárva-nyitva álló, kiterjedett, terebes, terebélyes : patulus'.

†terel : ,más értelemre, szándékra vonni, terelni, téríteni : transfertur ad animi motus. *deduco. Más felé terelni : *fontis venas intercideré, venas avertere. Prov. A maga malmára terelni a vizet. *fingo'.

†ki-térenget : ,ki űzöm, ki hajtom, ki verem, ki kergetem, ki vetem, ki adok rajta, ki térengetem : expello'.

terhel. ,Transl. Más vállát terhelni a maga táskájával : crimen, culpamque in alium *derivare'.

térség : ,tágasság, tágulás, tágítás, szélesség, térség : laxitas'.

tesz : ,Leróni a régi adósságot és újonnan mást tenni : *debitum antiquum novo debito expungere'.

ki-tesz. ,Valamely csecsemőt ki tenni, el vetni : infan-tem *exponere'.

tol. ,Prov. Tolni a szekérét : alienae *dignitati suffragari'.

tombol : ,igen dobzódok, désölök, lakmározom, tombolok, részegeskedem, korhelykedem : perbacchor. Örömben tombol : *exulto'.

†topánka : ,sar, papots, tsisma, sólya, tzipellõs, topánka, botskor ; calceamentum'.

ki-tölt. ,A seregnek hiját kitölteni : *exercitum reficere'.

tör. ,Prov. Farkában törtük a kést : *male ver-tit ea res'.

†út-törés : ,út-törés, járt út, ósvény, gyalog-út : callis'.

tudomás. „Nem tudom, nem lőtt tudomásomra, nem vagyok ebben tudós: nescio’.

tűr. „Prov. A ki nem tűr, nem uralkodik: *intolerans’.

udvaroson: „emberségesen, udvaroson: civiliter, höflich’.

†*újolaglan:* „újolag, újonnan, újolaglan: iterum’.

untatni: „izgatom, sürgetem, ingerlem, biztatom, bátorítom, ösztönzöm, kisztetem, ösztökéllem, únszoló, untatom, nógatom reá hajtom: instigo’.

úri: „úri magyar nyelv: *decerno’. (E használata nincs meg a NySzót.-ban.)

üdvöszöl. „Prov. Kinek isten a barátja, könnyen üdvöszöl: *probitas’.

ültet. „Tyúkot ültetni: subdo; unterlegen. *suppono’.

ki-ürül: „nints dolga, kiürült a dologból: minime occupatus. *vacuus’.

ki-üt. „Prov. Kiütötte a járomszeget: *defecerunt a Romanis multi populi’.

le-üt. „A vörös-Gyurkó ütött le téged az inadról: impertinentia *debilem te fecit. Jó formán le tseppülte s meg alázza ezt az embert. Prov. Le ütötte a szarvát; forró vízzel le öntötte az ebet: satis hominem *depressit’.

reá-üt: „hasonlítok, reá ütöttem: similis sum; gleich sehen; *refero’.

†*szél-ütés:* „fél-guta ütés, in-szakadás, tagnak el esése, szél-ütés: paralysis’.

†*válasszol:* „felelek, választ, feleletet adok, válaszolok, vissza-írok: respondeo, vissza-írok, írással megfelelek, választ adok, válaszolok (így): rescribo’.

el-válik. „Prov. Elválik, hány zsákkal telik: *expectatio’.

†*fél-vállon.* „Tsak fél vállon nézem: despicio’.

†*meg-vánszorít:* „meg-erőtlenitem, erejét veszttem, meg romtom, le ütöm az ináról, meg-vánszorítom: enervo’.

vastag. „Vastag-szó: vox *gravis’. (Mély hang.)

†*vatalét:* „palatzk, vatalét, kulats: lagna’.

†*véddegél:* „védőgelem: defensito’.

ki-ver. „Mi vér ki ennyi könnyvet a te szemeidből?: ecurr tot *lachrymas fundis? Kiverem a fejemből: dedoceo’.

el-veret. „El-verette a szakállját: *barbam deposuit’.

†*verhédik*: ,ellenzem, ellene tusakodom, ellene-állok, ellen-e-verhódó m: obluctor'.

cimbalom-*verő*: plectrum; harpf-eisen oder h  mmerlein.

†*verőce*: ,ajtó, verőce: ostium. Belső ajt  tska, hátulsó ajt  tska, verőce: postica'.

vész. ,Prov. Nem v  t  z, a ki bolondúl vész: *offeror'.

vet. ,Nagy veszedelembé kerültem: farkaskasz  ra vettem a nyakamat: *periculum'.

virgonc: fallax, falsus.

visel. ,Valaki képét, szem  lly  t viselni a v  g, vagy szomorú játékokban: *persona'.

†*viszkeddegel*: ,viszketek, viszkeddegelem: prurio'.

TÓTH BÉLA.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Még egyszer ,beáll a Duna'. Magam is több szó- és toll-harcot folytatván, azt vettem észre, hogy a vitatkozók k  t táborra oszthatók; egyik ezt a nagyon okos, de nem eléggé tisztességes latin mondást követi: Si fecisti, nega; a másik ahhoz a nem nagyon ildomos, de legalább férfiasnak látszó elvhez ragaszkodik: Quod dixi, dixi.

Kulcsár Endre ez utóbbi táborba tartozik; hajthatatlanul megmarad a mellett, a mit egyszer kimondott, s  t a mellett is, a mit csak   gy véletlenül kiszalasztott a száján. Idestova egy esztendeje, hogy nagy maga elsz  lt  ban magyartalans  gnak találta bélyegezni ezt az eredeti magyar kifejezést: beáll a Duna. Azóta hiába hivatkozott ellenfele a ,Protestáns Egyházi   s Iskolai Lap' (1893. 97) e sz  l  sna   eredeti magyar voltára, hiába hozott a Nyr. is (1893. 232) Heltaib  l és majdnem minden magyar sz  t  r  r  b  l kétségtelen adatokat, magam is hiába állítottam tan  ul Jókait (1893. 325) a beáll a Duna magyarsága mellett, Kulcsár Endre a napf  ny  n  l világosabb igazság előtt sem adja meg magát és még most is idegen hatást keres e szólásban, a magyar *beáll* apját a latin *consistit*-ben látja (Nyr. 1893. 467).

Pedig ilyen okoskodással nincs is magyar sz  l  s vagy kifejezés, melyre idegen bélyeget ne s  thetn  nk. Mert hiszen a legtávolabbi népek gondolkodásmódjában is végtelen sok az egyezés és nyelvükben se kevesebb a f  lfog  sbeli egyezés-szülte hasonlóság. Ahhoz ugyanis semmiféle latin szótárra vagy st  list  ra nem volt

a magyar embernek szüksége, hogy midőn a víz folyását a jég megakasztja, midőn a víz színén úszó jégtáblák egy beláthatatlan lappá olvadnak össze, hogy erre a jelenségre azt mondja: a víz megállott, a folyó beállott.

A mi pedig a megáll és beáll közötti viszonyt illeti, a kettő között oly csekély a különbség, hogy a beáll bátran kerülhetett és állandósulhatott a megáll helyébe. A *meg* és *be* ugyanis a legtöbb összetételben a cselekvés befejezettségét jelöli egyaránt s épen ezért sok ige előtt föl is cserélhető. Avagy nem csupán hajszálkülönbség választja-e el a következő kifejezéseket: A sáskák meg lepték a vetést vagy belepték. A templom meg telt a tömjén illatával vagy be telt. Bátyám meg járta fél Európát vagy be járta? sat. sat.

Ne keressünk tehát és ne is fogadjunk el semmiféle idegen ízt oly tősgyökeres magyar kifejezésben, a minő: be áll a Duna. Van a magyar nyelvben a nélkül is elég idegen szólás, elég jogbitorló kifejezés, a melyeknek számát, nem kell az eredetiek rovására még szaporítani.

KARDOS ALBERT.

Sík. A főnévileg használt *sík* szóra a Nyelvtörténeti Szótár a maga helyén (2. *sík* alatt) csak egy idézettel rendelkezik; egy másik ide való példája, mint Nagyszigethi Kálmán kimutatta (Nyr. XXI.568), a melléknévi *sík* alá tévedt.

A szóra így is kevés levén az adat, megtoldom őket eggyel, egy félreeső forrásból. Az Új Magyar Múzeum 1858-iki évfolyamának I. kötetében (390—392) a szerkesztő Toldy Ferenc egy XVI. századi könyvből néhány bejegyzett magyar szót közöl, 'Szótári kis adalék a XVI. századból' cím alatt. E szók egy Homeroskiadásba vannak bejegyezve s az 1539—1577 közötti időből származnak. Köztük találjuk ezt a latin magyarázó jegyzetet is: 'Brachtea *reessik auagy aranj*'; a mit Toldy helyes észrevétele szerint is így kell érteni: 'réz sík auagy arany sík'. A *sík* szó tehát itt 'lemez' értelemben fordul elő.

ZOLNAI GYULA.

Nem téved? Ezt szerettem volna megkérdezni L ad á n y i Bélától, mikor az idei Nyelvőr néhány számában a tájszókat nézegetve, az ő közlésében olyanokra akadtam, melyeket magam is jól ismerek, csak hogy más jelentéssel. Úgy látszik, ő annak a vidéknek a szavait közli, melyet apámék révén én is szülőthazámnak szoktam tekinteni, s a melynek tájszavait magam is összegyűjtöttem.

Föltűnt tehát előttem egy pár szó, melyeket Ladányi alkalmasint hibásan értelmezett, vagy nem értett meg jól s ezért szükségesnek tartom, hogy az ő adatait némileg kiegészítsem, esetleg, ha ő csakugyan tévedett volna, megigazítsam.

Igy a *gereblye* szóhoz csak ezt veti: „fésű”. Jelenti azt is, csakhogy csupán tréfás vagy gúnyos szólásban, a mint az ő példamondata is bizonyítja (431); oda kell ilyen esetben tennünk, hogy: tréfásan; mert különben akkor számtalan szó nyer ilyen különös jelentést, a mely pedig igen ritkán fordul elő: így pl. a *fogpiszkáló* a „panganétot” jelentené, a *furolya* a „puskát” sat.

A 479. lapon azt mondja: *hékás*: kihívó, kicsinylő megszólítás. Persze, hogy abban a mondatban, a mit idéz, más nem lehet; de alig hiszem, hogy ezt a mondatot ne hallotta volna: „No hékás, hát elgyűsz-ë gombáznýi”, vagy ehhez hasonló, a melyben pedig a *hékás* csak nem kihívó szó?

Hibásnak kell tartanom az *ingváll* értelmezését is: „női ing” (525). Ladányi bizonynyal ismeri ezt a ruhaneműt, s tudja, hogy az „ing” elnevezés csak felelőrszben illeti meg; megengedem, hogy lehet olyan vidék, hol az inget csakugyan így hívják; de inkább hiszem, hogy ez a név a női ingnek csak a nyakat és a kezeket fedő részét illeti meg, az egésznek pedig *ing* vagy *pëndél* a neve (az *ing* a nyaktól le egy darabban van, a *pëndélt* derekon kötik meg).

Ugyancsak ott említi a *kallatni* igét is. Ezt a szót én Nógrádban épen oly értelemben hallottam, a mint nagyanyám, ki Jánosiból, tehát a Balog völgyéről való volt, szokta rendesen mondani; ő pedig soha se mondta, hogy *man g o r o l n i* viszi a ruhát, hanem *kallátnyi* (vagy *avátnyi*, *töretnyi*); s mikor a *bályigát* a kezembe adta, mindig megmondta, hogy jól vigyázzak rá, mert ha elvesz, ott marad a ruha a *kallóba*. Az a *bályiga* pedig egy darab számozott pléhdarab volt s arra jogosította a tulajdonosát, hogy a festőtől, a kinél *kallatták*, a ruhát átvehesse. Hogy pedig a Rima egyes helyeit ma is *kallónak* hívják, az az oka, legalább én így tudom rimamenti rokonaimtól, hogy azelőtt a durva *darócvásznat* külön e célra is berendezett malmokban hatalmas fahengerek közt szokták megpuhítani vagyis *kallátnyi*. Így tehát bajos hinnem, hogy a *kálló* az „általános keleti *ásztató* előde lett volna.

Még csak a *kállató* szó magyarázata ellen volna egy kis kifogásom. En eddig úgy tudtam, hogy *kállató* a lagzi utáni,

utólagos eszem-iszomnak a neve; s ezért szoktak az emberek *kállátóba* menni. Hanem azért nem mondom, hogy az ilyen vendégségbe menőket nem hívják *kállátóknak*; legföljebb csudálom, hogy nem *kárnész* a nevük.

Mindezt pedig nem azért mondtam el, hogy kereken tagadjam vele a Ladányi állításait, világért sem; hanem hogy a t. közlők figyelmét különösen két dologra hívjam föl: először, hogy minden szót lehetőleg pontosan, világosan utaló szókkal magyarázzanak, tehát lehetőleg magyarázó példákkal is; másodsor, hogy az előttük félig-meddig ismeretlen fogalomnak megfelelő szót esetleg kérdőjellel (?) jelezzék; mert csak így lehet a Tájszótár egymásnak gyakran ellentmondó adatait összeegyeztetni.

MIKÓ PÁL.

Az a bizonyos csomó, meg az a bizonyos pohár. Van-
nak nevek, a melyekkel a közönséges halandó, a ki nincs beavatva a nyelvek szövevényes titkaiba, egyáltalában nem tud mit kezdeni. Itt van teszem azt az a híres perzsiabeli uraság, a kit hogy a magyar nép is jól ismer, bizonyítja ez a járatos mondása: Elköl-
tené az még a Dárius kincsét is. Hosszú-hosszú ideig tehát Dárius néven ismerte a világ ezt a hajdankori nábobot. Nagy későn azonban s nem is olyan régen a bölcs emberek valahogy kikutatták, hogy ennek az úrnak igaz neve nem a mint eddig hitták, *Dárius*, hanem *Daréus*. De minthogy az igazság néha nagyon mélyre rejtezik, a honnan csak hosszan kutatva, nagy ügyel-bajjal lehet napfényre hozni, ebben az esetben is csak legújabbán sikerült az igazságnak nyomára jönni; s most már tisztában vagyunk vele, hogy annak a valakinek se *Dárius*, se *Daréus*, hanem *Dareioss* az igaz, hamisítatlan neve.

Hasonlóképen állunk azzal a nevezetes csomóval is, a melyet rendszeren *gordiusi*, néha meg *gordusi* jelzővel emlegetnek. Eddig tehát a mások tekintélyére támaszkodó olvasó a többséghez csatlakozva nyugodtan s bizvást beszélhetett maga is a *gordiusi* csomóról; de most egyszerre kisül, hogy a tévedés emberi dolog s az a híressé vált, fölbonthatatlan bog, a melyet a macedoni hős oly egyszerű módon oldott meg, nem *gordiusi*, se nem *gordusi*, hanem *gordi* csomó. Ennek fölfedezése ünnepelt regényirónknak, Jókainak az érdeme. „Fráter Györgye” tanít meg reá, hogy melyik a helyes jelzője ama csomónak: „Milyen világos megoldása volna a *gordi* csomónak, ha Ausztriai Mária ülne a trónon együtt a nemzet-választotta magyar királlyal!” (III.6).

Nem ok nélkül kérdezheti immár az olvasó, melyik hát a három közül a helyes. Az egynemű példának erre a kérdésre az a feleletük, hogy a három közül helyes a negyedik. Ha tulajdon-személynév valamely tárgynak a birtokosa, vagy ha tőle származik, vagy róla van elnevezve a tárgy, analog példáink tanúsága szerint az ilyen szópár összetételt alkot: pl. *Majláthpalota*, *Horváthkert*; *Simorkápolna*, *Carnóttétel*; *Deáksoba*, *Margitsziget*. Ezekhez sorakozik tehát a *Gordiuscsomó* is. Gordius ugyanis Nagy-Phrygia királya volt, a kinek Jupiter templomában őrzött szekeren volt az a nevezetes csomó, a melyet Nagy Sándor kardjával vágott ketté. A melléknévi alak, legkivált pedig a „*gordi* csomó” német minta után készült = der gordische knoten.

Minthogy már Jókainál, Jókai Fráter Györgyénél s Fráter Györgynek „*gordi* csomójánál” vagyunk, regényirónknak egy más tollhibáját is meg kell említenem. Hogy nem véletlenül csúszott be sorai közé, bizonyosság reá az, hogy két ízben is előfordul, még pedig egyszer is, másszor is idéző jelbe téve. Ide írom mind a két helyet: „Nem issza ki egy hajtásra a „*wiederkom*”-ot (III.88). Mikor belépett az étkezőbe, a „végtelen pohár” járta, a „*widerkom*” [így!] kézről-kézre vándorolt” (IV.156).

Hogy e pohárnak nem *wiederkom*, annál kevésbbé *widerkom* volt a neve, tanúság rá a mi *billikom* szavunk, a melyet erőszakkal se lehet a *wiederkom*-ból leszármaztatni. Annak a pohárnak német neve *willkomm* volt.

SZARVAS GÁBOR.

A főlképezett Budapesti Szemle. Kiállítást rendeztem a Nyelvőr t. olvasóinak. Azt a kép-gyűjteményt mutatom be, a melyet a BSzemle ez évi folyama februáriusi kötetének csak alig néhány oldaláról szedegettem össze. Ime:

„Mintegy közép typust *képezett* a dél fekete hajú lakói és az észak szőke germánjai között (164). Szerémség, a Duna és Száva által *képezelt* félsziget (165). Magvát most is a Morva melléke *képeste* (uo.). Hegyes részei most is szakadatlan erdőséget *képestek* (166). A harc az ifjú legkedvesebb foglalkozását *képezte* (168). Elzárták akadályokkal, melyeket ledöntött fa, kőtorlasz *képestek* (171). Lebediában még a rabszolga *képezé* kereskedésének fő tárgyát (172). A hely nem *képesi* a magasabb, állandóbb egységet” (uo.).

„Mily titokzatos úton lesz ő *képes* arra birni egy ismeretlen férfit, hogy erre vegye útját (243). Miért ne lehetne tehát *képes* egy lyukacskát ütni falamon (245). Vajon egyáltalán *képes* lesz-e megtalálni az utat ott fönt (uo.). Már az imádkozás sem *képes*

visszaadni nyugalmam (246). Szemem *képes* az udvart figyelemmel kísérni' (uo.).

„De édes barátom, szokta Gyulai Pál mondani, a mit egyszer a nemzet elfogadott, azt maguk nyelvészek ki nem irtják többé, akárhogy erőlködnek is rajta!”

Kiirtani? Mink? Hogy is jutna eszünkbe, mikor a kinyilatkoztatás szavai szerint úgy se volnánk „képesek” rá? Kiirtani a díszvirágokat, a melyeket a nemzet elfogadott s a melyek Gyulai Pál gyönyörűségét, szemefényét „képezik”? Isten őrizz!

SZARVAS GÁBOR.

Komatál. Szilason (Veszprém m.) a leányok pünkösdi vasárnapján délután, vagy husvétkor, biztosan nem emlékszem már, csemegékkel megrakott s virágokkal díszített tálat szoktak egymásnak kölcsönös barátságuk jeléül küldeni. Ezt nevezik komatálnak, a melynek szerepe tehát ugyanolyan, mint a mátkatálé, a melyet Mikó említ a multkori füzetben. SZILASI MÓRIC.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. Mi a tájszó? Ezen a kérdésen vitáztunk a minap egy ismerőssémmel, mikor néhány palóc adoma révén a Tájszótár is szóba került. Szerinte pl. a *tengeri* nem tájszó, mert hiszen az irodalom is ismeri; ott van pl. Arany „Tengerihántás” című költeménye. Ezen kezdődött a vita. Ő azt állította, hogy tájszó csak az, mely csak egy tájon él, mint pl. a *csepec* Erdélyben, az *ere* (zabola) Szlavóniában. Ezen az alapon hibáztatta azt is, hogy a Nyelvőr közlöni rendesen egy vidéknek foglalják le azokat a szavakat is, melyeket hat-hét helyütt is ismernek, mint pl. a XIII.331. lapján Damó szolnokmegyeinek mondja a *piszmog* szót, melyet pedig ismernek széles e hazában.

Én tölem telhetőleg védtem a magam véleményét. Mondtam, hogy azért, mert egy szót egy, vagy akár hat író is használ, az még nem irodalmi szó. A Nyelvőr közlöni se tudhatják, hol él még ez a szó máshol s ki használta; ugyanaz-e ott a jelentése és az alakja s azért helyes, ha főlemlítik.

Minthogy ő nagyobb tekintetben állott a társaságban, mint én s jobban is győzte szóval, a jelenlevők nagy része neki adott igazat. Leszavaztak. Én azonban ez ítéletben nem tudok megnyu-

godni; alázattal kérem tehát a t. szerkesztő urat, mint főlebbviteli törvényszéket, kegyeskedjék vitás ügyünket megítélve, fölvilágosítani arról, mely szóra illik rá a 'tájszó' elnevezés.

Felelet. Tájszó, a mint neve is mutatja, az olyan szó, a mely nem országszerte, hanem csak egyes tájakon él. Az nem tesz különbséget, hogy csupán egy, avagy több vidéken van-e használatban; a fő az, hogy ne legyen általánosan elterjedve, hanem csakis egyes vidékekre szorítkozzék. E szerint nem csupán az egy helyről ismertek, a minők: *alivány*: vékony bordájú (Csik m.), *csërka*: göndör (Vas m.), *csilu*: kancsal (Halas), *csoringár*: bojtár (Szilágy m.), *rér*: sógor (Slav.) sat, hanem hasonlóképen tájszók azok is, a melyek két-három vagy akár tíz, szóval több vidéken használatosak, mint: *alpári*: silány (Dunántúl, Duna-Tiszaköz, Palócság), *bacso*: számadó juhász (Győr, Palócság, Felső-Tiszavidék); *báseli*: málészájú (Dunántúl, Bácska, Hajdu m., Pozsony m.); *cibere*: korpa-leves (a Dunától kezdve keletnek egész a székelységig járatos) sat. De a tájszók sorába kell számítanunk még az országszerte használtakat is, ha egyes tájakon más alakban, vagy a köznyelvéltől eltérő jelentésben használatosak. Ilyenek: *bivaly*; tájszová avatják különböző vidéken divatos különböző alakjai: *béal*, *béhal*, *bial*, *bihâ*, *bihaj*, *bihal*, *bihó*, *bilaj*; *bodsa*: barza, bojza, borza, borzag, borzang, borzeg, borzing, bozda, bozza. Jelentésükre nézve tájszók például ezek a különben általánosan ismert szók: *csinos*: közönséges jelentése: szép, tetszetes, de Nógrádban: furcsa; *bajusz*: egyes helyeken: a szőlő kacsaringója, indája; *fáradt* a palócságban: sovány; *eper*: az ország különböző vidékein majd 'erdbeer', majd 'maulbeer'; hasonlóképen *seder* majd 'maulbeer', majd 'brombeer' sat. sat.

Különben egy pillantás a régi s új tájszótárba elegendő, hogy mindenki meggyőződhessek róla, tájszónak kell-e tartanunk az olyat, a mely több helyen is járatos, vagy nem.

2. Kérdés. Egyik szaktanácsban kifogást tettek ez ellen a kitételem ellen: 'A bába addig húzta a gyermek karját, *míg* a legnagyobb akadályt le *nem* győzte' s helyette, mint logikusabbat azt ajánlották, hogy: 'Addig húzta, *míg* az akadályt *legyőzte*'. Megengedték ugyan, hogy az ilyen szerkezetű utómondat széltiben tagadó alakban használatos, csak hogy ilyen kitétel logice nem helyes.

Nyelvérzekem szerint csak a tagadó mondatot tarthattam helyesnek, s arra emlékezve vissza, a mit nem rég a Nyelvőrben

is olvastam, hogy t. i. sok olyan dolog van minden nyelvben, a mi nem logikus, ezek közé a nem-logikus kifejezések közé voltam hajlandó helyezni az idézett mondatot is. Utóbb azonban arra jöttem, hogy talán nem is vét a logika ellen ama mondat. Mert hiszen a bába tulajdonképen csak az alatt az idő alatt húzta a gyermek karját, a míg nem engedett, azaz a míg az akadályt nem győzte le; a mint engedett, azaz abban a pillanatban, a melyben az akadályt legyőzte, fel is hagyott a húzással, a mely immár fölösleges is volt volna.

Legyen kegyes, t. szerkesztő úr, felvilágosítani arról, vajjon ez okoskodás elfogadható-e, s hogy mondunk helyesen, így-e: addig húzta, — *míg* le *nem* győzte, vagy emígy-e: addig húzta — *míg* legyőzte?

Felelet. Az első alakban idézett mondat minden tekintetben helyes és kifogástalan s megokolása annyira szabatos és világos, hogy alig van valami, a mit hozzá kellene tennünk. A kérdés helyesen mondja, hogy különbség van az állító és tagadó szerkezet közt. E különbség pedig abban áll, hogy az előbbi esetben a mellékmondat főmondatával egyidejűség viszonyában áll; pl. '[Az alatt, a közben] a míg énekeltek, ott álltam a sokaság között'; a két cselekvés tehát: 'álltam' és 'énekeltek' egy időben kezdődött s egy időben ért véget. A második esetben pedig a mellékmondat és főmondata közt az egyidejűség csupán érintkező; más szóval, a mellékmondat cselekvése akkor veszi kezdetét, a mikor a főmondaté megszűnik; pl. 'Én is ott álltam a sokaság közt [addig], a míg nem énekeltek'; vagyis az éneklés kezdetével az én ott állásom megszűnt. Ehhez hasonló a fönt idézett példa is: addig húzta a karját, a míg az akadályt le nem győzte.

3. Kérdés. A minap ügyvédfőnököm egy pörös irat szerkesztését bízta rám. Én ennek egyik mondatát így írtam: 'Váltó a kereset alapjául nem szolgál', azt akarván vele kifejezni, hogy nem váltó, hanem más okmány alapján folyik a pör. Főnököm ezt a mondatot hibásnak találta s kijavította erre: 'A kereset alapjaként váltó nem létezik'.

Tanulni szeretek, de önértékes is vagyok. Megkérdeztem tehát, hogy mi a hiba az én mondásomban; azt felelte rá, hogy ez a helyes, a mint ő mondja. Kétkedve, de mégis elfogadtam ezt az ítéletet, csupán a *léte* szót akartam kijavítani *létezik* alakra. Ellenkezte még azt is, mondván, hogy úgy helyes. Az e miatt fejlett

vitánkban végre is engednem kellett; de kijelentettem, hogy illetékesebb hely ítéletét fogom kérni.

Elmondva tehát az ügyet, alázattal kérem a t. szerkesztő urat, legyen kegyes e két kérdésemre felelni: α) melyik szerkezet jobb a kettőnké közül; β) a két alak közül melyik a használtabb, tehát a helyesebb: *létes* vagy *létesik*?

Felelet. α) A két szerkezet közül csakis az egyik, még pedig az első a helyes; a második nekem értelmetlenség. β) Ha már e helyett: „a kereset alapja váltó n e m l e h e t”, mindenképen a divatos, de a legtöbb esetben helytelen *létesni* igét kívánja valaki alkalmazni, akkor ennek csakis ikes alakja használható, mert az iktelen, a *létes* voltaképen azt teszi, hogy l é t r e h o z.

SZARVAS GÁBOR.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Párbeszédek.

— Éldës-ë ja za csima éldës jányom?

— Hât iszëng av vaóna eildës apám, de mã félhamzsolтам.

— Magad ëtted mëg aszt a sok csimát heikám?

— Nem bij ein, ha a Zandris is ëtt beleölë, mëg a za girthës Anderkaó Gabi jis; de ugy kívánnya e za vizet, hogy ëgybe ittaónk rá, hogy im a hidegleleis eleö në vëgyeik.

— Mëgeirdemleneitëk, ha ja halálos nyavaja vënnë eleö bennetëket attaó a nem embërnek való csimátaó, attaó a kaócos csimátaó, attaó a fagyos csimátaó, ëbatta akasztaófára valaó szeleseji; suholhatod osztang a fejedet, hurigathacc osztang a zapád után, ha mërromlasz (megbetegszel) ëbatta szeilpannája. ein rád csë hederintëk. Máj erre nem tucc száónyi, úgy gyë gaz fattya, hallgacc, mind a disznaó a buzába?

— Hât iszëng erre nem is lehet mit száónyi; iszëng ugy kiszidott eildës apám, hocs csak ugy habuckolok a szidásba, mind eöszvel a Jaózsi lába a nagy habdába.

— No csak në ágájj mã Zsuzsi, ha sëpërd a zudvart, mer rögvest itt lësz a hehëgeó kántor, a ki el akar vënnyi.

— Ucs csë mënëk ein hozzá; në bosszoncson mã jeildes apám mindeig, mer mingyá mësszökök itthonraó. Úgy hát!

— No neizze mëg a zembër, hogy ráripakogyik a zembërre. De vár csak, ugy veigig csavarintok rajtad evvel a villával, hogy karimás kásának neizëd a csillagos eget ëbatta fattya. No!

(Gömör m. Majom.)

JUHÁSZ LÁSZLÓ.

B a b o n á k.

1. Á hol sok keszi [csótány] vān, ott úty kell tēnni: mēk kell kēnyi ēggy ismerős embērt, hogy estvē szōllyēk be á zāblā-koñ, oszt kērgyē mēg, hogy: „Ithom vānnāk-ē a keszi legēnyēk?” Oszť árrá á gāzdā ász mongyā: „Ithoñ, ithoñ”. Á ki beszōt erre ász mongyā: „No há ithom vānnāk, kűggyēk ki!” Úty ki pusztol onnāñ á keszi, hogy no.

Az is jó ez elleñ: Há á kutyā ēccākā elkuncsorog, oszt válāhonnāñ ēty kosszārvāt, vāty kecskeszārvāt hoz á zājťo elibe, oszt másnāp á gāzdā mēttānālyā, ászť be kēll űtnyi á hāz ēggyik sārķābā bévtűrű. Sohā mēg ollañ dōglēst, á mit á sok keszi áttű csinā!

2. Hāt tuggyā ēdēs szomszēdāsszōñ áz úgy vót. Hogy im á pāpucsos kutyā sok embērt mēmmārt, mēg oszt ēgyrű-māsrű hortā el á juhōt is, á gyisznōt is; hāt osztām mā nem nēszhettēk, hāt kiātāk neki lezsbe. Ot vót á kizs biró is, mēg á Márci sōgor is. Á hogy ott átāk, hāt ēccēr’csāk gyűñ á pāpucsos kutyā; á Boris āngyo urā lāttā, āb beszētē. Szēnt isteñ! hollyāñ lābāi vótāk! Ollañ pāpucsok vótāk bi āzōñ, ākār csāk ēp pātkōs csizmā. Oszť foktā mágāt á pāpucsos kutyā, āddobť mágāt á keritēsēñ. Neki á gyisznōknāk. Fēlvet ēggyet á hātārā, oszt viszi. Márci sōgor sē rēst, fogjā á puskāt, pűff! Hāt osz gondollyā csāk lelkēm szomszēdāsszōñ, odā sē nēzētt neki. Mēmmēg cēloz á Márci sōgor, oszt mēgint pűff! Csāk mērrāszť mágāt, osz mēnt tovābb, vittē á mālācot. Pegy Márci sōgor ētrāfātā, ászongyā, nem hijābā vót jājēr. Bioñ nem ērt á semmit; ēmēnt á mālāccāl; māig is oda vāñ.

Hogy im osztāñ ēcs csēppecs csē tuttāk neki tēnni, hāt mēv vótāk rīmedve szōrnyeñ. Éccer osztā, ārā jāt-ē, vāty hogy, mēhhallottā á Csābāk. Tuggyā lelkēm szomszēdāsszōñ, á kit beārēs-tātāk, mer hogy im elhājťottā á Fāzēkāsēk gyisznāt. Hāt osztām mikor am mēhhallottā, csāk á fejit lōgāztā, oszt ász montā: „No mēgā! Pegy mēmmontām neki, hogy nē merjēk tōbbet illyecs cselekēnni. No mēgā!” Oszť ávvāl ászongyā áz Izsmēr urānak: „Māj segítēk ēñ á bājōñ; de nē szōllyonāk āddig sēñkinek”.

Hāt osz tuggyā szomszēdāsszō, áz olla pāszťorembēr sok mindēnt tud; kārjābā is vōnā hirēs kondās. Áz osztām betētt neki.

Éccēr úty hārmānnāpra hoz ety puskāt mágāvāl, osztāl lezsbe á odā á hidās mēgē. Mēmmontā, hoty senki nē merjēñ oda kōzel mēñnyi; de Márci sōgor mēg is odā lopāskodott; mēg ākártā tunnyi, hogy mi lēssz mā. De á Csābāk ārrű nem tudott semmit. Hāt ēccēr csāk benyű á kelebibe, oszt kivēsť onna ēty tōrōtt pipāt; bizonyosāñ űť tātātā válāhol. Ánnāk oszt levēszi á kupāk-jāt, gyugjā be á puskābā. Ott āť osztām vāty fēl órājig. Hāt ēccēr csāk gyűm mēgintelen á pāpucsos kutyā. Dobjā āť mágāt á keritēsē, á hoc cōktā. Mēffog ēgy gyisznōt, veti fēl. Ákkor csāk Csābāk fogjā á puskāt, pűff rā. Fēlfordűť ot nyombā. De osz mēg is elmēnt; hānem á gyisznōt othātťā. Mēntek oszt utānnā á vērnyo-

moñ á mörre mēnt. Aszongyá á Márci Csábáknák: „No komám, ennek ugyám betett. Ugyañ ki lehēt? De á Csábák nem szót, csak ászongyá hogy: „Montám neki, á lelki helyén, hogy nē merjék ide gyűnni; hát most osztá ot vāñ! De tē őcsēm eriggy vissza, nem kell nekēd mindēnt tunnyi“. A Márci sógor osztān út tētt, minthā visszágyütt vóna; de ázē csak mēnt lopvā utānnā. Hát lelkēm teremttē hová értek? Ugyān tánállýá ki szomszédasszoñ. Hát bioñ ot fekűtt má vēribe á Gyöntyúk Pistá, osz csak ász hájtottá, mikor á feleségē mostá á vērübű osz szittá, hogy „Ugyē mēmmontám“, hogy: „Jáj szhá tuttām vóná! De mēmmontá á Csábák. Bizonyosañ á tettē velem“.

— Hát bioñ édēs szomszédasszoñ, szép is á, mikor tud á zembēr válāmit. Hát osz mássál nem is lehetētt ász mēllőni, csak pipákupákvál; mer hogy ím áz ollyāñ embērnek á golyó nem árt, csak á keresetlen tánāt pipákupák, még á pátkó szög.

(Nógrád m. Terbeled.)

MIKÓ PÁL.

Tájszók.

Palóc vidékiek.

(n. = nógrádi; g. = gömőri).

bállá: mankó (hónallymankó).
„Fel vān mā, de még nem tud ānyi, ballān jár!“	bámbít, bámbúl. „Nē bámbúllý el, mer májd elvészík á pénzēdet“ (g.).
bálló (bellő). bállóká: függő bölcső. „Nem hoztád ki á bállókāt, mos hogy áltátod el á kicsidet“.	bān: sajnál. „Nágyon bānnyá szēgény Virág á bornyāt“.
bállókázik: lépeget, lassan megy. „Nē bállókāz áz ēbättā, há gyere jobbān, mā régēnn várłák“.	bāndó: szalag, kötőlék, különösen pólya. „Jó szélēs bāndót várjátok á szoknyāmrā, hogy nē lepjē á por“.
bálog, bānyák: balkezes.	bāndukol: kullog. „Nem vót sēmmi dōgom, végig bāndúkóltām á várāson“ (g.).
bálsó: balról való, szintígy: jobbsó.	bāndsā, bāndsāl: sanda. (Innen: bāndsít, bāndsálit).
bālvāny: oszlop. „Neki mēnt á kápubālvānnāk, úgy kilōkte á helyibű, minthā ot sē lett vóna. Mit ász itt mind egy bālvāñ?“	bāngulyá: maskara; alorcába öltözött lány vagy férfi, a kivel á többi lány- vagy legény-barát „kerűl“.
bályigá: ellenőrző jegy a kalásnál, festésnél. „Ne itt á bályigá; de jó vigyāzz rá, mer ott vesz á vásznād“.	bānyá: valami anyagnak á termő helye. Különösen á szēnégetésnél á földdel elfödött égő farakást hívják bānyá-nak (tűzbánya).
bám bā: bāmészködő. Innen	báriszemű: szemtelen. „Eriggy

- innen te bariszemű; mindég csak haragítasz. Áttá bari-szeműjél!
- bárkâ, bârkâny: nagytestű tárgy. „Mi a fenének vettélék ilyen bârkât; hogy fogok én ebbe krasnyogni (= járni, a csizmában)“ (g.).
- bârkâs: bolyhos. „Hol vettél ezt a bârkâs kendőt? De jó léssz tere“.
- bâtrân: gyorsan. „Gyere mâ bâtrâbbân, ne kullogj!“
- bâzgurâ: bolygat, piszkál. „Ne bâzgurâdd âst a zôrât, mer még errontod“.
- bâzsâr rôzsa: basarózsza (g.).
- bécsi-rongy: pirosító. „Nem kell nekém a kend lyánya, bécsi ronggyal pirosított az orcájá!“
- bêdâ: jaj! „No iszén, bêdâ nekéd, hâ elő nem léssz!“ Annyi is mint: vége, meghalt: „Bêdâ mâ ânnâk, âkâr sirátod, âkâr nem“.
- bêggyeszt, biggyeszt: feltesz, illeszt (s ebből: tor-zít). „Nâ Cifrá Pannâ, fêl-bêggyeztêttê mâ az is a kâlâ-pot. Mit biggyesztêd a szâd, âkârod vágy nem, mêk kell ânnâk lénnyi!“
- bêkâtekenô: kagyló. (Az igazi teknôs békát csak a városiak ismerik).
- bêkít: csitít. „Gyere mâ, bê-kids még âst a gyereket, nê rûkôllyôn itt (ne sirjon). bêklyó: békó.
- bêrêznâ: fonalvég vagy kötés a vászonban. „Nê húzô-gâzsd âst a gundsât (csomót), mer kibomlik a bêrêznâ, oszt nem tok szônyi“.
- bêrhe: bolyh. „Hollyan (milyen) szép bêrhês ingê van!“ (g.).
- bêrû, bêvûrû (id-, odbêrû): belülről.
- bêrzêl, bêrzên(g), bêrzênkêdik, bêrzeszt: borzol sat. magas hangú alakjai; bennük nemcsak a szôr vagy toll földudorítása, hanem a haragvás és haragítás is ki van fejezve.
- beteglêl: betegeskedik. „Szê-gény ânyâm is beteglêl, âpâm se a legjobbân vâ“.
- betrênci, bêszterci (szilva): nagyszemű édes, fojtós szilva.
- bibâsz: ügyetlen; a szê m ê s ellentéte. „De bibâsz vôtâ hâl-lod, hogy el nem hosztâd“.
- bicsâklik: csuklik. „Egy zsâk mâkot vittem, âkkor még bicsâklott a lábâm, még most is fâj“.
- biglyész: böngész. „Mênnyetêk ki biglyészni a kerbe, hâthâ tâlâtok még válâmit“ (g.).
- biku, bikus: bikácska. Játék közben két gyerek összeteszi a fejét és tûrköl; erre mondják: „No turi biku!“
- birbitêl: babrál. „Nê birbitêld mâ mindêg âst a várât, isz úgy sose vigâszik be“ (bôr-zik).
- bizgât: bolygat, ingerel. „Nê bizgâzsd âzokât a mêhêket, mer im nekêd mênnek“ (g.).
- bizsókâ: birsalma. (Gömörben: bûsâlmâ).
- bobâk: lencseszû (kis légy-forma állat). „Nem kell nekém a lencse, mind lyukâs, csâk úty hemzsêg a bobâk bennê“.
- hobâlykâ: babka, petty. „Êdês ânyâm, vêgyên nekém hobâly-kâs kendôt“.
- bobo, bobos: kisértet. „Hâ, bobo!“ Mondják a kis gyerekek-

nek, ha rossz; vagy, Nő mennyi, elvisz a bobos'.
 bobos: bubos, bobítás. 'Te, ha ágyon ütöd a bobos tyúkomát, kicsávárom a nyákad'.

bodák: vakarcs, vakaró, gyúrott téstából sült kenyer. 'Nézd még csak, nem ég-é még a bodák'.

MIKÓ PÁL.

G ö m ö r m e g y e i e k.

kuckó: kemence válla.

kujhó: kunyhó.

lagzi: lakodalom. 'Olyan lagzit laktak, hogy hét országra szólt'.

lapocka: kis lapát, melyet a kenyérsütésnél használnak.

lebbencs: téstaleves. 'Égy kis lebbencsöt feősztem dēilre, estēire mēg vert haluskát'. (F.-Balog.)

léhó: tölcsér.

lelle: vékony nyári női kabát.

lesüt: kiváltképen, hát még 'Rossz a bükkfát vágni, lesüt még ezt a fűcfát'.

locskos: ázott, átázott. 'Méllocskosodott-é már vajjon a kendēr?'

lógérzik (leőgérzik): kóborol. 'Atta fattya egész nap oda lógérzett'.

mafla: bárgyu, buta.

mákos csik, mákos guba: téstafélék.

maradatlan: olyanra mondják, a ki helyét nem találja sehol. 'Olyan maradatlan, mindég csak lēkiváncozik'.

masina: gyújtó.

mazna: elkényeztetett (gyerek).

mēbbaklik: megcsőkönnyösödik; a lóról mondják, ha nem akar indítani, vagy megáll.

mēbbomlik: megőrül, megcsábul. [A mēg igeikötő véghangja a következő mássalhangzóhoz áthasonul.]

mēcscsábul: megőrül, megzavarodik.

mēcscsaponni: megsóványodni.

mēcscsēmēllik: megcsömörleni.

mēcscsēndül. 'Mēcscsēndült a fülem'.

mēgéntelen: ismét. 'Mēgéntelen ott vaótál az oktató urēik kertjében, te rossz kölyök hē?'

mēggyēntēl: megszorogatni. 'Mēggyēntēllek, csak gyerde!'

mēhhataroz: korlátoz. 'Űm mēv vagyok határozva, mint a csikó kantározva'.

mēhhunyászkodik: meghúszódik, meghúzza magát.

melleszt: megkoppaszt. (Ungban mēggubbaszt.)

mēppénzēl: megveszteget. 'Könnyű neki, mer mēppénzēlte az urakat'.

mērrökönyődik: megijed, mikor valami váratlanul éri az embert. 'Szintē mērrökönyöttem, mikor a kis Laci kezében azt a kēst mēlláttam'.

mēsszakad. 'Űd dógoztam, hogy maj megszakattam belē s most itt van nē ez a kōszōnet'.

mēsszontyorodik: megszomorodik, elérzékenyedik.

mēzzajdúl: megbolondul.

'Bizony tēn mēzzajdultál, hogy így beszēsz'.

LADÁNYI BÉLA.

PH2001

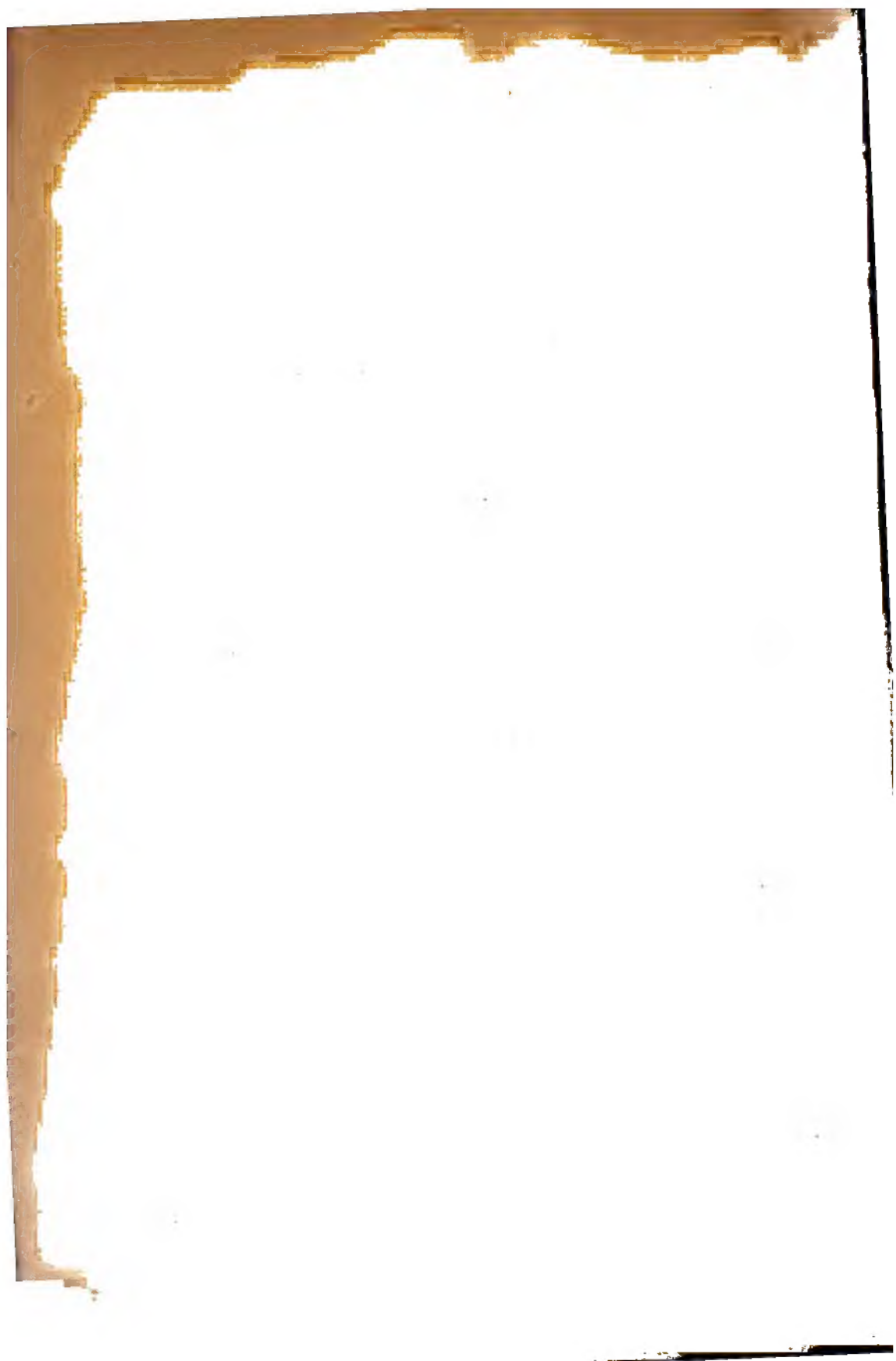
M35

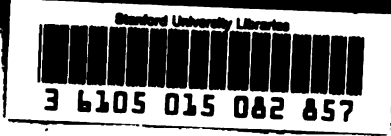
V. 22

1893

Stanford University Libraries
Stanford, California

Return this book on or before date due.

PH2001

M35

V.22

1893

Stanford University Libraries
Stanford, California

Return this book on or before date due.

